

مقاومت
مقاومت
مقاومت

مکتبہ نوریہ رضویہ دکنوریہ پاکستان

عوضنا کے مکہ و مکہ فضلہ زو آ سما
بن اربع میں کن و کن و میں کن

نسخہ بہتر کہ در مسائل شریعیہ فقہیہ مستنبط از احادیث و آثار منہل رشد و ہدایت عینی

سفر السعادت

تالیف اسوۂ فضلائی کرام عمدۂ علماۃ عظام مولانا عبدالحی الدہلوی البخاری رحمۃ اللہ علیہ

مکتبہ نوریہ رضویہ کٹورہ مارکیٹ کھڑیا پٹان

شرح سفر السعادت
شیخ محقق عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ

محمد امجد

الکتاب پرنٹر لاہور

مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر

۱۳۹۸ھ ۶۱۹۶۸

نام کتاب

مصنف

ناشر

مطبع

ملنے کا پتہ

طبع

محفوظ احمد تادری

با اہتمام

فہرست کتاب شرح سفر السعادت حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی

صفحہ	عنوانات	صفحہ	عنوانات	نمبر شمار
۹۲	فصل در حصول السرور والفرحۃ للنبی صلی اللہ علیہ وسلم فی الصلوٰۃ	۲۵	دیباچہ در مصطلحات علم حدیث، ذکر کتب صحاح ستہ وغیرہا و در	۱
۱۰۱	فصل در نیان رسول علیہ السلام در نماز	۲۶	احوال ائمہ مذہب اربعہ حکم اقتدا و اتباع ایشان بابتعلق بہا۔	۵
۱۰۹	فصل در کشادہ داشتن چشم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در نماز	۲۷	فاتحہ الکتاب در ذکر حضرت رسالتناوب صلی اللہ علیہ وسلم پیش از	۲
۱۱۱	فصل فی الاذکار بعد الصلوٰۃ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۲۸	۲۲ نزول وحی و بیان عبادت وی در ان ایام۔	
۱۱۸	فصل در سنن روانب از نماز	۲۹	۲۵ در بیان ثبوت توسل	۳
۱۱۸	فصل در قیام شب (نماز تہجد)	۳۰	علائی جبرائیل و اسرافیل، سرور انبیاء علیہ السلام را	۴
۱۱۳۲	فصل در کیفیت قیام اللیل	۳۱	رفاقت ابوبکر رضی اللہ عنہ بامید عالم علیہ السلام	۵
۱۱۰	فصل فی بیان رکعتین بعد الوتر	۳۲	حکمت در اختلاف صورت و مثل جبرئیل علیہ السلام	۶
۱۱۲	در بیان خواندن قنوت در وتر	۳۳	۲۹ باب در طہارت حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم	۷
۱۲۵	در بیان خواندن قرآن بتوسل و بیستین حمد و معنی ترتیل	۳۴	۳۰ در بیان آبیکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در وضو بکار داشتی	۸
۱۲۷	فصل در نماز چاشت	۳۵	۳۳ در بیان مضمحلہ و استساق آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۹
۱۵۹	فصل در بیان سجدہ شکر	۳۶	۳۴ در بیان مسح سر مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۰
۱۶۲	فصل در بیان سجدہ تلاوت	۳۷	۳۵ در بیان ضعف حدیث تکرار مسح	۱۱
۱۶۹	فصل در فضیلت و ترجمہ و عبادت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم در آن	۳۸	۳۹ در بیان شستن پای مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۲
۱۷۱	تاکید کثرت درود در روز جمعہ	۳۹	۴۲ در بیان مسح بر موزہ	۱۳
۱۷۲	در بیان آنکہ انبیاء کرام علیہم السلام بعد وفا بجایا حسنی و حسینی موسوی	۴۰	۴۳ در بیان جواز تمیم بکتاب و سنت و اجماع	۱۴
۱۷۳	انتظار صلوٰۃ، صلوٰۃ است	۴۱	۴۴ باب در بیان نماز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۵
۱۷۵	پیدایش آدم علیہ السلام و قیام قیامت در روز جمعہ	۴۲	۴۷ حدیثی در ارسال دستہا، در کتب یافتہ نمی شود	۱۶
۱۸۰	فصل در بیان تعظیم جمعہ	۴۳	۴۲ فصل در کیفیت رکوع	۱۷
۲۰۱	فصل در خطبہ نبوی صلی اللہ علیہ وسلم در روز جمعہ	۴۴	۷۰ فصل در کیفیت سجود	۱۸
۲۱۳	در بیان نماز احتیاط النہر	۴۵	۷۴ فصل در تطویل صلوٰۃ باللیل و تخفیفہا بالنہار	۱۹
"	فصل در نماز عید	۴۶	۷۷ فصل فی کیفیت الاعتدال من السجود	۲۰
۲۲۳	فصل در استسقاء	۴۷	۸۱ تحقیق رفع السبایہ عند الشہادۃ	۲۱
۲۲۹	تنبیہ نزد امام ابوحنیفہ در استسقاء نمازی مسنون نیست	۴۸	۸۶ اختلاف ائمہ در قنوت نماز فجر	۲۲
۲۳۰	فصل در عبادت سفر	۴۹	۹۱ فصل فی کیفیت الخروج من الصلوٰۃ	۲۳
۲۳۲	در بیان سعادت و نحوست ایام	۵۰	۹۲ فصل فی ادعیۃ الصلوٰۃ	۲۴

نمبر شمار	عنوان	صفحہ	نمبر شمار	عنوان	صفحہ
۵۱	در بیان اذان گفتن در گوش مولود	۲۲۲	۸۱	در بیان قصر صلوٰۃ رباعی در سفر	۲۲۲
۵۲	نام نهادن مولود در روزہ ہفتم سنت است	۲۲۱	۸۲	تنبیہ در جمع بین الصلوٰتین	۲۲۱
۵۳	مولود را باکم خوب تعیین کردن سنت است	۲۲۲	۸۳	فصل در قرأت استماع قرآن کمال خشوع و خضوع سنت نبوی است	۲۲۲
۵۴	نام متکررہ تغییر کردن و نام زریا، تعیین فرمون آنحضرت	۲۲۵	۸۴	فصل در بیان عبادت بیماراں و نماز جنازہ	۲۲۵
۵۵	حکم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در تسمیہ مولود با اسمائے انبیاء علیہ السلام	۲۵۰	۸۵	سنت نبوی صلعم در ادائے حقوق میت	۲۵۰
۵۶	در بیان کیفیت	۲۵۱	۸۶	زیارۃ قبور علی العموم تمامہ اہل قبور سنت نبوی است	۲۵۱
۵۷	تسمیہ با اسم وی صلی اللہ علیہ وسلم	۲۵۲	۸۷	گریہ بر میت بطریقہ خلاف شرع نباشد، روا است	۲۵۲
۵۸	باب اذکار الہی صلی اللہ علیہ وسلم	۲۶۲	۸۸	فصل در بیان صلوٰۃ خوف	۲۶۲
۵۹	فصل در بیان ادعیہ وقت جامعہ پوشیدن	۲۶۸	۸۹	فصل در زکوٰۃ و صدقات	۲۶۸
۶۰	فصل در بیان ادعیہ وقت در آمدن خانہ	۲۸۲	۹۰	فصل در زکوٰۃ فطر	۲۸۲
۶۱	فصل در بیان ادعیہ وقت در آمدن بیت الخلاء	۲۸۶	۹۱	تنبیہ در بیان صاع	۲۸۶
۶۲	فصل در اذکار اذان	۲۹۲	۹۲	باب صیام الہی صلی اللہ علیہ وسلم	۲۹۲
۶۳	فصل در ادعیہ عشرہ ذوالحجہ	۳۰۱	۹۳	فصل در رمضان سا فرامیان روزہ و افطار اختیار است	۳۰۱
۶۴	فصل در ادعیہ طعام خوردن	۳۰۸	۹۴	فصل در روزہ ناسئدہ	۳۰۸
۶۵	فصل در ادعیہ دیدن ماہ نو	۳۱۷	۹۵	تنبیہ صیام ایام بعض مسنون است	۳۱۷
۶۶	فصل در بیان ادعیہ در آمدن خانہ	۳۱۷	۹۶	در استحباب و فضیلت صوم عشر ذی الحجہ	۳۱۷
۶۷	فصل در سلام و آداب	۳۱۸	۹۷	فصل در بیان اعتکاف	۳۱۸
۶۸	فصل در استیذان	۳۲۲	۹۸	باب حج الہی صلی اللہ علیہ وسلم	۳۲۲
۶۹	فصل در بیان عطش	۳۲۷	۹۹	فصل در سیاق و بیان حج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۳۲۷
۷۰	فصل در اذکار سفر	۳۳۳	۱۰۰	فصل در بیان سہو علماء در حج پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم	۳۳۳
۷۱	فصل در بیان ادعیہ سوار شدن	۳۳۸	۱۰۱	در بیان آنکہ ماضی و استقبال نزد آنحضرت بہ حال ادب و بخت جہا تنبیا	۳۳۸
۷۲	فصل در بیان تعلیم خطبہ مہمات	۳۵۹	۱۰۲	اشارت کردن آنحضرت بوصول خود بزدن کردن شصت و سہ شتر	۳۵۹
۷۳	در بیان آنکہ مدینہ را یشرب نباید خواند	۳۶۰	۱۰۳	جمع شدن شتران در آنحضرت بابت آنکہ نزد بون این شصت و سہ بر ماہ	۳۶۰
۷۴	فصل در الفاظی کہ در کرامت آن کسے را خلاف نیست	۳۶۱	۱۰۴	قیمت مویہا مبارک آنحضرت در اصحاب بخت باقی ماندن برکت او	۳۶۱
۷۵	فصل در انشراح صدر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۳۶۱	۱۰۵	تقسیم ناخن انگشتان مبارک بر مردمان	۳۶۱
۷۶	فصل در خورش حضرت نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم	۳۶۸	۱۰۶	فصل در دخول خاز کعبہ و وقوف در ملتزم	۳۶۸
۷۷	فصل در پوشش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۳۶۲	۱۰۷	فصل در بیان ذبائح	۳۶۲
۷۸	در پوشیدن سر اہل آنحضرت صلعم اختلاف است	۳۶۲	۱۰۸	فصل در قربانی پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم	۳۶۲
۷۹	مثال نعل آنحضرت صلعم خواص و برکات بسیار دارد	۳۶۷	۱۰۹	در بیان اساک از دور کردن موی ناخان بعد دیدن ہلال ذوالحجہ	۳۶۷
۸۰	در بیان انگشتری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۳۸۰	۱۱۰	فصل در سنن حضرت نبوی در عقیقہ	۳۸۰

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان	نمبر شمار
۴۷۱	فصل در علاج سحر	۱۴۰	فصل در مباشرت آنحضرت صلعم با ازدواج طاہرات	۱۱۱
۴۷۲	فصل در معالجه بدن	۱۴۱	فصل در خواب و بیداری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۲
۴۷۳	فصل در معالجه بدن و دانستن علم طب موجب ضمان است	۱۴۲	فصل در سواری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۳
۴۷۴	فصل در پرہیز	۱۴۳	فصل در بیان عدد گوشتند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۴
۴۷۵	فصل در تداوی بحرمات	۱۴۴	در بیان کینزگان و عنایان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۵
۴۷۶	فصل در علاج قتل	۱۴۵	فصل در بیخ و شیراز آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۶
۴۷۷	فصل در معالجه بادویہ روحانیہ	۱۴۶	فصل در بعض احکام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۱۷
۴۷۸	علاج کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زنیہ	۱۴۷	فصل در علاج و امراض	۱۱۸
۴۷۹	بایات قرآن -	۱۴۸	فصل در علاج استطلاق	۱۱۹
۴۸۰	فصل در بیان دعائے کہ علاج برائے مجموع	۱۴۹	فصل در علاج طاعون	۱۲۰
۴۸۱	امراض و آلام است	۱۵۰	فصل در استسقاء	۱۲۱
۴۸۲	زقیبہ گزیدن عقرب	۱۵۱	فصل در علاج جراحات بخصیر سوخته	۱۲۲
۴۸۳	فصل در علاج عنم و اندودہ	۱۵۲	فصل در فوائد غسل و محجم	۱۲۳
۴۸۴	فصل در عبادت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم در طعام شریف	۱۵۳	فصل در بیان داغ کردن	۱۲۴
۴۸۵	افضل شیرینیا غسل است	۱۵۴	فصل در علاج عرق النسا	۱۲۵
۴۸۶	فصل در امر مسکن و منزل	۱۵۵	فصل در علاج خشکی مزاج	۱۲۶
۴۸۷	فصل در تدبیر نوم و یقظہ	۱۵۶	فصل در خارش بدن	۱۲۷
۴۸۸	فصل در حفظ صحت باستعمال بوئے خوش	۱۵۷	فصل در فداات الجنب	۱۲۸
۴۸۹	فصل در حفظ صحت چشم	۱۵۸	فصل در علاج درد سر	۱۲۹
۴۹۰	فصل در تدبیر و سلف	۱۵۹	فصل در طعام و شراب بیمار	۱۳۰
۴۹۱	فصل در رفتن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۶۰	فصل در علاج عذره	۱۳۱
۴۹۲	فصل در کلام و سکوت و ضحک و بکائے	۱۶۱	فصل در علاج درد دل	۱۳۲
۴۹۳	حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم	۱۶۲	فصل در بیان پرہیز	۱۳۳
۴۹۴	فصل در فطرت و توابع آن	۱۶۳	فصل در بیان علاج درد چشم	۱۳۴
۴۹۵	در بیان ختنہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۶۴	فصل در علاج حذر	۱۳۵
۴۹۶	فصل در قص شارب مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم	۱۶۵	فصل در اصلاح طعام و شراب کہ مگس در آن افتد	۱۳۶
۴۹۷	فصل در جہاد و آداب آن	۱۶۶	فصل در علاج ثبرات بذریہ	۱۳۷
۴۹۸	خاتمہ الکتاب در اشارات بابو ابی کہ در آہنا احادیث	۱۶۷	فصل در بیان شاد نمودن مریض	۱۳۸
۵۰۰	مرویہ صحیحہ نہ شدہ	۱۶۸	فصل در علاج زہر	۱۳۹

بسم الله الرحمن الرحيم

سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم اللهم صل على محمد و آل محمد و ائمتنا انك
 و اصحابه و اتباعه اجمعين و سائر العلماء الراستين من امتي الى يوم الدين همچنانكه حمد و سپاس صانع پروردگار تمت كلمته و
 عمت آلاؤه بر نعمت ايجاد و ادامداد كه در مبداء او معاد بر بندگان افاضه فرموده و واجب است كه ذلك شكر و امتنان جناب
 رسالت بحق سفارت و وساطت كه علوم و فيوض از درگاه صمديت آورده و عالميان را بدان راه نموده لازم و مستحتم
 و همچنين حق آل هدايت مال و اصحاب و افرانصالح كه وسائط و وسائل وصول فيض و انوار و جداول در پاي فيض
 اويند بر زنده كافه است قائم و ثابت و برين قياس تابعين و اتباع و تمامه رواة و نقله احاديث و اخبار كه
 سلسله علم دين به از خواص اين خير الامم است بوجو و ايشان بر پاست چه از آنها كه بحفظ و ضبط احاديث چنانكه شنيدند اعم
 و ظروف اجناس علم و كنوز و خزائن نفوس دين گشته بي زيادت و نقصان ادای امانت با اهل آن نمودند و چه از آنها كه
 با جهاد و قياس اقتباس الزار و اسكشاف اسرار نموده و قواعد و اصول و دلائل و علل استنباط و استخراج کرده
 مسائل و احكام شرع بران مزید فرمودند و چه مقتديان و متبعان ايشان كه بتقليد و اتباع جزئيات مسائل و تفاريج
 احكام جمع و فراهم آوردند و طائفه ديگر نيز كه متبع كتب و رسائل انتخاب و التقاط فوائد و مسائل نموده تجديد و ترويج علم
 جمالي تازه بر جبهه دين و ملت افزودند نظريه حقيقت و از روي انصاف تمامه اين طوائف را كه عامل لويه علم و رافع اعلام
 دين و حافظ اوضاع شريعت اند بر افرو و ديگر مفتي ثابت و بر ديگران كه نعمت خواران مائده فضل و افاده و ريزه چينان
 خوان احسان ايشانند شكر و امتنان و حق نعمت شناسي لازم و ايمان حساب پيشينان استاد و ولي نعمت پيشينان
 باشند و پيشينان را اعتراف بفضل و رعایت ادب نسبت با ايشان واجب اگر چه تواند كه بعضی پيشينان با حرا از نصب
 سبق و مزيت از بعضی پيشينان در گذرند ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء و الله ذو الفضل العظيم اللهم يا ذا الفضل
 العظيم نسألك ان تختصنا بفضلك و كرمك العليم انك انت العزيز الحكيم اما بعد فيقول العبد الضعيف الفقير

ابی اسد القوی النسی الباری محمد الحق بن سعید الدین بن سعد التزکی البهومی البخاری غفر الله لهما و
 بارک فی اطفاله این خزینه است از خزائن محمدی صلی الله علیه و آله و سلم مخلو بجا برزوا هر ولای متکالی احادیث و اخبار که از
 بارگاه فضل و موهبت باین ساکن زاویه فقر و نیستی حواله کرده اجازت صرف و انفاق ارزانی داشتند و این مائده است از
 موائد احمدی شحون بالوان مطاعم و آکل و فواکه و ثمار احکام و مسائل که از آسمان هدایت و کرامت بر سر وقت این ریزه
 چین خوان جود و احسان نازل گردانیده سرمایه عید او اهل داو اخر ساختند باعث جمع این خزائن و تهیه این موائد
 آنکه کتاب سفر السعادت که آنرا صراط المستقیم نیز خوانند تصنیف اشخ العالم الفاضل الکامل الامام الادهد الباری
 قدوة المحققین و افضل المتأخرین صاحب التصانیف المشهورة و الفضائل المذكورة و حید زمانه و اعجوبة عصره داوانه
 محمد بن یعقوب بن محمد بن ابراهیم بن عمر بن ابی بکر بن احمد بن محمود بن ادریس بن فضل بن سعد بن شیخ الاسلام
 ابی اسحق الکا زونی الشهیر بالشیخ عبد الدین الشیرازی الفیروز آبادی اللغوی القرشی الیهیمی البکری الشافعی نزل الحرم
 الشریف المکی زاده الله تشریفا و تعظیما ولد فی ربيع الاول سنة تسع و عشرين و سبعمائة بکازرون و توفي بزمیل لیلته
 العشرين من شوال سنة سبع و ثمان مائة تلمذه السد برحمته و اسکنه فسیح جنه کتابی بود رشیق لطیف متین حسن المسلك
 سدید المنهج صحیح المبانی اتیق المعانی که در باب عبادات و عادات و اعمال و اخلاق زکریه مقدسه نبویه صلی الله علیه و سلم
 با حسن اسلوب و اسهل طریق نوشته و داو علم و دانش داده است و لیکن چون وی درین باب بر مذہب اقلح محدثین از صحاب
 ظواهر رفته در بسیاری از مواضع سخن در خلاف مذاہب مجتہدین رحمۃ الله علیهم جمعین گفته و ادعای فساد و بطلان مخالف
 مدعای خود نموده و دعوی عدم صحت احادیث وارده در آن کرده و در بعضی محال در مبالغه و افراط از حد اعتدال و جاوہ
 انصاف بیرون رفته است و در فائمه کتاب بابی عقد نموده که در انجام تحقیق و تنقید بعضی احادیث و نسبت وضع و بطلان
 بدان اتباع و تقلید بعضی از غلات و اهل عجلت از متأخرین محدثین مثل ابن جوزی و غیر وی کرده لازم طریقه انصاف
 و نصیحت نموده شرح آن کردن و حقیقت حال کشف نمودن و مواضع خطا و اشتباه بیان ساختن و بذکر احادیث وارده
 در مذاہب ائمہ اهتمام داشتن چه مطالعہ این کتاب مقصدین مذہب مجتہدین ناموجب انبغات و حشت و آثار ت شہت
 گشته و در وادی تردد و ہائمه حیرت انداخته بسوی ظن بر ائمہ مجتہدین و تغلیط و تخطیہ علمای راسخین مبتلا گردانند و
 این فرزی سخت عظیم است در صلاح دین و اختیار مذہب چه غالب سواد اعظم اسلام برین مذاہب افتاد و بنای
 وحدت و جہد و وجود نورانیت باطن بر حیزم و اطمینان قلب است و چون یکی بشنود که پیچ هدیشی صحیح درین باب کہ این
 مجتہد حکم کرده و لاد نشده یا حدیثی کہ وی بدان تمسک کرده بصحت نرسیده است عقد قلبی کہ در آن مذہب درست شده
 انحلال پذیرد و جہدی دجہدی کہ در باعثه عمل قوت یافته است گردد و در واقع چنین نیست کہ وی میگوید زیرا کہ این
 مجتہدان همه محدث بوده اند و منبع احادیث کرده و تطبیق و توفیق در آن داده و ناسخ را از منسوخ شناخته و صحیح را از منسوخ
 و قوی را از ضعیف جدا نموده اند و بقوت اجتهاد و بسط علم و نورانیت باطن و فراست ایاتی و دلالت قرآنی و امارات
 تاویلات و حقائق معانی آنرا در یافته حکم کرده اند نہ بسوای طبع و فضول نفس و محض جہد مجرد حساب نفوه و تقول بدان
 نموده این سخن در مقدمه شرح بسط و تفصیل ترازین بیان کنیم چنانکہ نزد انصاف شہد در حقانیت آن مانند سخن در شرح
 کتاب بر سه قسم افتاد یکی در تحقیق و تبیین آنچه مضاف ذکر کرده رحمۃ الله علیه از احادیث و آثار و تخریج خارج و محال آن

از کتب سه و غیرها و ذکر رواة آنها از صحابه و اصحاب کتب دوم در معارضت و مصادمت کلام وی و تقویت و تا کیدند اهل
 مها اکن علی الخصوص اثبات و تحقیق مذهب حنفی که مقصود اہم و مطمح نظر اہل سنت سوم استطراد و اشتباہ کلام بذکر مسائل
 و احکام و اکثر فوائد و حکات مناسب بحث و مقام و آنچه در حل عبارات متن و ترجمہ الفاظ و بیان معانی آن از
 قیود و رموز و اشارات و تاویلات و تحولات بر فادات شراح بکار رفته باشد بر سالکان طریق مطالعہ و واقفان
 صناعت مناظرہ از اہل خبرت و مہارت پوشیدہ نخواہد بود و ہرچہ در کتاب بلفظ عربی بود از احادیث و غیرہا آنرا ترجمہ
 کردیم و شرح نمودیم الا ادعیہ و اذکار کہ زبان ترجمان وقت از شرح و بیان آن کوتاہ افتاد گویا مجرد الفاظ و عبارات
 آن مقصودست نعم اطلاع بر معانی و مضامین آن ہوش مزید ذوق و نشاط افزاست لیکن مجرد الفاظ نیز بحاصیت
 مفید و موثرست و اگر ما بین السطور ترجمہ تحت اللفظ علی الاجمال یا در حواشی یا قدری از تفصیل نوشته آید و درج باشد
 آنچه بالفعل بوقوع آمد نیست و سخن درین شرح طویل افتاد و حجم کتاب کبیر آمد شاید کہ بعضی را از اہل دعوت و کسالت
 کہ نہ دماغ وقت در بحث علم قوی و ذوق سخن دین کمال و داعیہ خدمت احادیث نبوی صادق بود حمل افعال این
 کتاب گرانی آرد و اشتغال بدان مورت سامت و ملالت گردد الا من وفقہ الصد و ما التوفیق الا من اسد و اگر ہم
 بر قسم دوم کہ اثبات مذهب حنفیست اقتصار کنند و بہ تخریج احادیث متن تعرض نمایند و در فوائد و اہم اختصار و روزند کتابی
 آید لطیف و مختصر در اصل مقصود کافی و بہ بیان و اثبات آن دافی و من وصیت میکنم فرزند عزیز نور دیدہ دانش و
 بینش نورالحق را کہ وجود ثانی و مقصود اولی من است کہ اگر وقت من تنگی آورد و فرصت آن نشد وی مقصدی این
 کار گردد و این محرم را صورت دهد و باند التوفیق و از کتب آنچه قتیق و تصغیر آن در تسوید این شرح اتفاق افتاد از کتب
 تفسیر کشاف و بیضاوی و مدارک و جلالین و جزآن از کتب احادیث صحیح البخاری و شروح آن کرمانی و فتح الباری
 و توشیح سیوطی و مشارق الانوار قاضی عیاض و غیر آن و صحیح مسلم و شروح وی شرح امام نووی و جزآن و طوای امام محمد
 و جامع ترمذی و جامع الاصول و مجمع الجوامع سیوطی و شمائل النبوی و شروح آن و مشکوٰۃ و شروح آن طیبی و شرح ابن حجر
 و ابروی و جزآن و انوار فصل رابع مشکوٰۃ و مصابیح و شروح آن تورشیتی و غیرہ و شرح مشارق و مجمع البخاری کہ شرح صحیح است
 و جامع شروح متعدده است و نہایہ جزری و مختصر نہایہ سیوطی و مقاصد حسنہ سخاوی و تزییہ الشریعہ ابن عراق و الدر
 المنتشرة فی الاحادیث المنتشرة للسیوطی و تمییز الطیب من الخبیث فیما یدور علی الالسنۃ من الاحادیث لابن و بیح و
 شفاوی قاضی عیاض و مواہب لدنیہ و صواعق محرقة و روضۃ الاحباب و سنن الہدی و اذکار نووی و عمل لیوم و اللیل
 سیوطی و حسن حصین جزری و شرح اربعین ابن حجر و مختصر السیر طبری و از کتب اسما و الرجال فن ثانی از رکن ثالث جامع الاصول
 و تقریب و تہذیب و معنی و از اصول حدیث شرح سننہ لمصنف و شرح شمسی و الفیہ عراقی و شروح آن شرح مصنف و
 سخاوی و شیخ زکریا و رسالہ مختصر طیبی و از کتب فقہ ہدایہ و شرح ابن الہمام و شروح دیگر و کثر و بعضی شروح آن
 و شرح دقایح و حواشی آن و شرح نقایہ شمشینی و جزآن و زاد الفقہیہ در مذهب حنفی و سخاوی و شرح آن در مذهب شافعی
 و رسالہ ابن ابی زید در مذهب مالک و شرح زرکشی بر کتاب خرقی در مذهب امام احمد بن حنبل و از کتب قرآۃ شاطبی و
 شروح آن و اتقان سیوطی و ارجوزہ جزریہ و شروح آن و از کتب لغت قاموس تصنیف المؤلف و مہذب و مغرب
 و جزاین مذکور است بعضی کتب و رسائل نیز شاید کہ در بعضی مواضع بنظر در آمدہ باشد و در صحیح نقل و حوالہ باصل مها اکن

تقصیر از خود راضی نشده و مهمل نگذاشته یا رب مگر بهبود نسیان در جای وقوع یافته باشد و در روایت احادیث و نقل
 مسائل از طریق احتیاط و دائره دیانت بیرون نیامده و قطعاً براه خیانت و مسأله زفته و باین وسیله امید و ارست که بسمت
 قبول درگاه و رضای حضرت الله موسوم گردد انشاء الله تعالی و زانچه اہم است درین باب دو چیز است یکی دعا و تضرع
 و التماس بجناب صمدیت عز اسمہ کہ این عمل را بمصعد قبول برساند و سبب نفع خلایق و فائدہ طالبان حق گرداند و دیگر خواہش
 و التماس از نظر کنندگان درین صحیفہ آنکہ از سہو و خطای کاتب حروف نظر بپوشند و تا توانند در تصحیح و اصلاح آن ہمت
 در بیغندارندان انشاء لا یضیع اجر المحسنین و چون دیباچہ متن در فہم اصل مقصود نہ محتاج بہ شرح بود مجرد آن بروی صرافت نوشته آمد

قال المصنف بعد از حمد و ثنای حضرت کبریا و درود بلا انتہا بر سر و را بنیاء و خلاصہ اصفیاء آل و اصحاب ائقیاء
 بر روان پاک پی روان آن صنادید اولیا معلوم باد طائفہ اجماب و اصحاب و زمرہ عقلا می ذوی الالباب را کہ راه حق
 کہ آن صراط مستقیم است از ان رو کہ غایت آن حق جل شانہ است اشرف طرق و اجل و اکمل سبل و انور و اخصر مسالک است
 و سلوک این طریق بی متابعت راہنمای حقیقی و دلیل باہر حقانی ممکن و متصور نہ لاجرم ہر کہ بدرک این معنی مشرف گرد و بداند
 کہ اتباع سیرت سرور راہنمایان و متر برگزیدگان حضرت رحمان محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم و اہل بیت جناب مقدس وی
 سبب نجات جاودانی و موجب قرب و وصول بحضرت ربانی جل جلالہ و عم نوالہ بود و وسیلہ ازین اشرف و وسیع طریقہ نیزین
 اقرب نتوان یافت و نص قول مکتم تجویب انشاء تجویب یکبکم اللہ مصدق این سخن است کہ گفته آمد و مفہوم کلمہ جامع نبویہ کہ
 الدین النصیحہ داعی را بران آورد تا امتثال و اجابت بتمس بزرگی از ذریہ مقدسہ نبویہ و نبعہ از دو حتمہ مکرمہ مصطفویہ را
 ازین چند باب بروی کہ در صحاح اخبار ثابت شدہ از طریقہ انبیہ محمدیہ و سنت سنیہ نبویہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در قلم آورد تا ہر کہ
 ادراک بین سعادت را خواہد از یاد ستور خویش سلزد و در باب عبادات اعتماد کلی بران کند و از خلاف زید و عمر و نہ اندیشد چہ این
 مسائل بروی کہ از حضرت رسالت پناہ باسانید صحیحہ ثابت شدہ نوشته میشود و ہر متعبدی کہ از اخلاص تام این صبیح مستقیم را سلوک
 نماید در اسرع زبان امکان دست طلب و ہی بکہر بیان مقصود کلی متعلق شود طینت با طہیت وی با خلاق مقدسہ نبویہ متخلق
 گردد انشاء اللہ تعالی الکریم و این سفر السعادت را بر فاتحہ و خاتمہ و چند باب محتوی بر فصول مشتمل گردانید امیدوار
 کہ انوار اسرار آن ہلکان را محیط و کشف گردد انشاء اللہ تعالی این است دیباچہ متن و ما پیش از شروع در شرح کتاب
 مقدمہ وضع کردیم متضمن برانچہ دانستن آن پیش از مقصود واجب و مناسب باشد مشتمل بر دو قسم قسم اول در مصطلحات علم حدیث
 و ذکر کتب ستہ و غیر ما و احوال اصحاب کتب و انچہ متعلق است بہ ان و ثانی در احوال ائمہ مذہب اربعہ و حکم اقتدا و اتباع ایشان و
 ما متعلق بہا و باسد التوفیق والاسمد اذنی المبداء والمعادانہ ولی الرشاد والساد و ہوسبی و نعم الوکیل و صلی اللہ علی السید المصطفی
 البلیل و علی آلہ و اصحابہ الہادین الی سواہ السبیل و علی سائر اتباعہ بہ اہل طریق الحق و محیی علوم الدین مقدمہ قسم اول در بیان
 بعضی از مصطلحات علم حدیث و ذکر احوال بعضی از علمای حدیث از اصحاب کتب ستہ و جز آن بد آنکہ حدیث در اصطلاح
 مشہور قول و فعل و تقریر رسول را گویند ما قول و فعل ظاہر است و معنی تقریر آن است کہ مثلاً شخصی در حضرت وی فعلی کرد یا سخن گفت
 و وی صلی اللہ علیہ وسلم بران مطلع شدہ از ان نہی نکرد و سکوت و زید و آنرا مقرر داشت و نزد بعضی حدیث عامر است از قول
 و فعل و تقریر نبوی و شامل است مرقول و فعل و تقریر صحابہ و تا امین را نیز ضمیر ان لہ علیہم این پس انچہ منتهی بحضرت رسالت گردد
 صلی اللہ علیہ وسلم از امر نوع خوانند چنانکہ گویند گفت یا کرد یا تقریر نمود انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یا گویند از ابن عباس آمدہ مرفوعاً

یا گویند رفع کرده این را ابن عباس مثلاً و آنچه منتی بصحابه کرده آنرا موقوف خوانند چنانکه گویند گفت یا کرده یا تقریر نمود ابن عباس
 یا گویند از ابن عباس آمده موقوفاً یا موقوف است بر ابن عباس مثلاً و آنچه منتی بتابعین است آنرا مقطوع گویند و مشهور آن است
 که موقوف و مقطوع را اثر گویند و نزد بعضی اثر مخصوص بصحابه بود و سخاوی از بعضی علما نقل کرده که فقها آنچه از حضرت رسول
 صلی الله علیه و سلم آمده خبر گویند و آنچه از صحابه رسیده اثر خوانند و بعضی اثر را بر مرفوع نیز اطلاق کرده اند چنانچه طحاوی
 کتاب خود را که مشتمل بر معانی احادیث نبوی و آثار صحابه شرح معانی الآثار نام کرده و طبری تهذیب الآثار کتابی
 دارد با آنکه مخصوص مرفوع است و آنچه در وی از موقوف آورده بطریق تبع و طفیل است که اقال سخاوی و این همه اصطلاحات
 است و لا مشاعه فیها و مشهور همانست که اول ذکر کرده شد و باید دانست که رفع گاهی صحیح بود و گاهی در حکم صحیح اما صحیح در رفع
 قول چنانکه گویند شنیدم رسول خدا را صلی الله علیه و سلم که چنین گفت یا حدیث کرد ما را رسول الله صلی الله علیه و سلم چنین یا
 قال رسول الله صلی الله علیه و سلم یا عن رسول الله صلی الله علیه و سلم و در رفع فعل چنانکه گویند را بیت رسول الله صلی الله
 علیه و سلم فعل که آیا کان رسول الله صلی الله علیه و سلم یفعل که او در رفع تقریر چنانکه گویند کردم در حضرت رسول الله صلی
 الله علیه و سلم یا کرد شخصی در حضرت دی چنین و انکار کرد و یا اصلاً ذکر انکار نکند اما آنکه صحیح نبود و در حکم صحیح باشد
 چنانکه گویند صحابی سخن که اجتهاد را در آن راه بود یا بکنند فعلی را که با جهاد میتوان یافت جز از سماع از پیغمبر یا روایت از
 حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و سلم یا گویند در زمان آنحضرت چنین میکردند زیرا که ظاهر اطلاع آن حضرت است صلی الله
 علیه و سلم بر آن و آنکه صحابی گوید سنت چنین است یا ما ما مور بودیم باین این نیز در حکم مرفوع است زیرا که ظاهر در سنت
 سنت رسول الله و امر او است صلی الله علیه و سلم و بعضی را درین خلاف است زیرا که سنت صحابه و امر ایشان نیز احتمال
 دارد اما بعید است و اگر صحابی بر فعلی از افعال حکم کند که این طاعت یا معصیت خدا و رسول او است این نیز حکم رفع
 دارد چنانکه عمار گفته رضی الله عنه که هر که روزه دارد و روز شکر تحقیق عقیبان کرد ابو القاسم را صلی الله علیه و سلم
 زیرا که این نیز ظاهر در تلقی از آن حضرت است صلی الله علیه و سلم و اگر صحیح را وی از روایت حدیث از میان ساقط نشود
 و اسناد آن پیوسته آید آن حدیث را متصل خوانند و این عدم سقوط را اتصال گویند و اگر یکی از روایه یا زیاد ساقط شود
 منقطع گویند و این سقوط را انقطاع نامند و سقوط یا از مبادی سند و اوائل آن بود چنانچه اغلب روش مصنفان بر آن
 جاری است یا از آخر سند است بعد از تابعی که صحابی باشد یا غیر این دو قسم است قسم اول را معلق گویند و این اسقاط را
 تعلیق خواه ساقط یکی باشد یا بیشتر و گاهی تمام سند حذف کنند و گویند مثلاً قال رسول الله صلی الله علیه و سلم و این تعلیق
 در تراجم صحیح بخاری بسیار است و در حکم تعلیق تفصیل است و گفته اند اگر آن در کتابی واقع شود که التزام کرده شده است
 صحت آن چنانچه در صحیح بخاری مثلاً آنچه بصیغه جزم و معلوم آمده چنانچه قال فلان یا ذکر فلان مثلاً دلالت دارد بر ثبوت
 اسناد آن نزد وی و آنچه بصیغه جزم است بلکه بصیغه تمییز و مجهول آمده چنانچه قبیل و یقال و ذکر مثلاً و صحت آن سخن است
 ولیکن چون درین کتاب آورده است البته او را اصل ثابت خواهد بود و لهذا گفته اند که تعلیقات البخاری صحیح و مفصله و
 این درجائی است که نسبت بغیر شیخ خود کرده اما اگر بشیخ خود که سماع وی از او بر ثبوت پیوسته است قال و مانند آن گویند
 دی حکم عنقه دارد که حکم دی بیاید و تعلیق نبود قسم ثانی که ساقط از آخر سند است بعد از تابعی آنرا مرسل خوانند و این
 فعل را ارسال چنانچه تابعی گوید قال رسول الله صلی الله علیه و سلم و آنکه در بعضی محدثین مرسل مراد منقطع آید

و اصطلاح اول اشهرست نزد فقها و محدثین و حکم مرسل توقفست نزد جمهور زیرا که محدثون تواند که تابعی باشد چه روایت تابعی
از تابعی دیگر بسیارست و گفته اند تا شش و یا هفت واسطه وقوع دارد و در تابعین ضعیف و غیر ضعیف در عدالت هر دو موجود
است و نزد امام ابو حنیفه و مالک رحمة الله علیهما مقبولست مطلقاً و ایشان گویند که ارسال بجهت کمال و ثوق و اعتمادست
زیرا که کلام در ثقه است و اگر نزد وی صحیح نمی بود ارسال نمی نمود و قال رسول الله صلی الله علیه و سلم نمی گفت و نزد امام شافعی
رحمة الله بر تقدیری که اعتقاد یا بدیعی وی از وجه دیگر هر چند مرسل بود مقبول است و نزد امام احمد و قولست بقولی
مقبول و بقولی توقف و این همه بر تقدیری که معلوم شده باشد که آن تابعی ارسال نمی کند مگر از ثقات و اگر عادت وی
چنان بود که ارسال میکند از ثقات و از غیر ثقات حکم آن توقفست با اتفاق و قسم ثالث از اقسام سقوط از اثنای
اسناد اگر ساقط در او می باشد با توالی و پیغمبر آنرا معضل خوانند و اگر ساقط یکی بود یا زیاد و نه پیغمبر بلکه از دو جا و سه جا آنرا
منقطع نامند و برین تقدیر منقطع یک قسم از اسناد غیر متصل آمد و گاهی مطلق آنرا نیز منقطع گویند و باین معنی آنرا مقسم ساخته آمد
و علم بانقطاع اسناد و سقوط راوی از ان بجهت عدم ملاقات میان این راوی و مروی عنه بود یا بعدم معاشرت یا عدم
اجتماع و اجازت از وی بکلم علم تاریخ که متضمن بیان هو الید و وفات روایة و تعیین اوقات طلب و ارتحال ایشانست
و معرفت این قسم ظاهرست و مشترک میان عوام و خواص علماء و قسم دیگرست که معرفت آن خفای دارد و آنرا تدلیس گویند
و صورتش آنست که راوی نام شیخ خود را نبرد و از شیخی که بالاتر ازوست روایت کند و لفظی بیارد که موهم سماعست و یا عدم
سماع نیز جمع میشود چنانکه گوید عن فلان و قال فلان و این جاری میشود در معاصر و طاقی بلا آنرا که از وی استماع دارد
ولیکن این حدیث را استماع نموده در یافت این قسم مخصوصست بخواص علماء از انهای که علم آنها وسیعست و معرفت
ایشان تمام و تدلیس مکرده و مذمومست نزد جمهور علماء مگر آنکه ثابت شود که وی تدلیس نمیکند مگر از ثقه و باعث بران بعضی
اکابر را وثوق بصحت حدیث و استغناء بشهرت حالست اگر چه غیر ایشان را اغراض دیگر نیز بود مثل اخفای سماع از شیخ
بجهت صغرسن و عدم جاه و امثال آن و ستر حال که سبب طعن گردد و لهذا آنرا تدلیس نام کردند که در لغت بمعنی پوشیدن
عیب سلعه در سبجست و بعضی گفته اند بمعنی اختلاط ظلام و اشتداد اوست که موجب اشتباه است و فی الحقیقت حکم تدلیس
در رد و قبول مثل مرسل آمد چنانکه مذکور شد و عنعنه روایتست بلفظ عن فلان عن فلان و آنرا حدیث معنعن گویند و وی
از شخصی که شهورت بتدلیس غیر متصلست و از غیر وی متصل بشرط علم بمعاشرت نزد مسلم و اشتراط لقانزد بخاری اگر چه
همه یکبار بود و لابد مرتبه عنعنه از حدیث و سماع فرود بود و لهذا بخاری اگر در اسناد او عن فلان آمده است تلافی آن
بسماع و تحدیث میکند و هر حدیثی که مرفوع و متصل بود آنرا مسند خوانند اصطلاح مشهور اینست و بعضی مطلق متصل را
مسند گویند پس شامل مقطوع و موقوف نیز بود و بعضی مرفوع را خواه متصل بود یا منقطع مسند نامند و ازین لازم آید که مرسل
و متصل و منقطع را مسند گویند و المعتمد هو القول لاول وصل و از اقسام حدیث شاذ و منکر و معللست اما شاذ در لغت فرود را
گویند که از میان جماعت بیرون افتد و در اصطلاح حدیثی که روایت کرده شده است مخالف آنچه روایت کرده اند او را
ثقات پس اگر راوی این ثقه نیست خود مردود است و اگر ثقه است سبیل درینجا ترجیحست بجز حفظ و ضبط با کثرت عدد
و دیگر وجه ترجیحات پس آنرا که راجحست محفوظ خوانند و مروج را شاذ پس حاصل معانی شاذ آن آمد که راوی آن مخالف
کسی باشد که ارجحست از وی خواه غیر ثقه در مقابل ثقه یا ثقه در برابر اوثق و بعضی آنرا تخصیص قسم ثانی کنند و بعضی مخالف را

شرط نکنند بلکه هر چه روایت کرده او را ثقة و منفرد شد بدان و از بیچ جانب اصلی موافق و معارضند آن نیامده شاذ است و بعضی
نه ثقة شرط کنند و نه مخالفت و عبارات در تفسیر آن مختلف آمده و بعضی گفته اند شاذ آن است که ثقة مخالف جماعه ثقات
آورد و غلیبی تفسیر کرده شاذ را بمفرد راوی و این صادق است بر فرد ثقة که صحیح است و معتقد همان است که اول مذکور شد و
اما منکر حدیثی که روایت کند راوی ضعیف مخالفت کسیکه اقل و اخف بود در ضعف از وی و مقابل منکر معروف است پس
در منکر و معروف هر دو راوی ضعیف است و یکی اضعف از دیگری و در شاذ و محفوظ هر دو قوی و یکی اقوی از دیگری پس شاذ و
منکر هر دو مرجوح و محفوظ و معروف هر دو راجح و بعضی در منکر نیز مخالفت شرط نکنند چنانکه در شاذ این اقسام بر تقدیر است
که بعضی رواه مخالف بعضی روایت کنند و اگر حدیثی روایت کرده اند و راوی دیگر که حدیث او اعتبار را می نماید موافق آن
روایت کرده حدیث این راوی را متابع آن حدیث گویند بکسر با بصیغه اسم فاعل و متابعت موجب تقویت و تائید است
هر حدیث را و لازم نیست که متابع در مرتبه مساوی حدیث اصل بود اگر کمتر از آن در مرتبه باشد نیز متابع و معارضه و مقوی
آن گردد و این است معنی آنکه محدثان گویند تا بعد فلان و له متابعات و متابعت گاهی در نفس راوی بود و گاهی در شیخی
که فوق است و اول اتم و اکمل است از ثانی زیرا که همین و سستی در اول اسناد غالب تر بود و چون متابعت کرده شد
راوی قوت گرفت اسناد و زائل شد و همین آن که اقال الشمنی و نیز در متابعت لازم نیست که موافقت در لفظ باشد و اگر
در معنی بود کافی است و متعارف در محدثین در اول اطلاق شده است و در ثانی نحوه و لیکن لازم است که حدیث متابع از
روایت همان صحابی بود که حدیث اصل از روایت ادست و اگر از حدیث صحابی دیگر بود مشابه آن خواه در لفظ و معنی
سایا در معنی فقط او را شاید گویند و نیست مراد از آنچه گویند که خواهد و میشهد به حدیث فلان و بعضی متابعت را مخصوص
بموافقت در لفظ دارند و شاید بر این موافق در معنی خواه ازین صحابی بود یا از دیگر و استعمال متابع و شاهد بر یکدیگر نیز کنند
و الا فرقی بین و تتبع طرق و اسانید را بقصد معرفت متابع و شاهد و پیدا کردن آن اعتبار خوانند و معطل بصیغه اسم مفعول از
تعلیل اسنادی را گویند که در وی عطل و اسباب خفیه غامضه باشد که قاصح است در صحت آن و حالانکه در ظاهر حال سالم باشد
از آن و در یافته شوند بقرائن که مستنبه شوند اهل مهارت و خدایت بمعرفت آن مثل رسال در موصول و وقف در مرفوع و
مانند آن از او بام و اغلاط پس در یاد آنرا عارف حاذق پس حکم کند بدان یا موقوف گردد در آن و حکم نکند بصحت حدیث و
تقیید عطل و اسباب بخفا و غموض نه از برای اخراج عطل ظاهره و نه صحت چه هر گاه که خفیه را تا شیری باشد در عدم صحت حدیث
ظاهره را بطریق اولی بود بلکه از جهت آنست که عطل ظاهره راجح اند بضعف راوی و عدم اتصال سند و از آن با شرایط عدالت
و اتصال احترام شده است که اقال بعضی شارحی الالفیه و گاهی اطلاق کرده میشود علت بر کذب و غفلت و سوء حفظ و
مانند آن و بعضی اطلاق کرده اند علت را بر مخالفتی که قبح نکند مثل ارسال حدیثی که وصل کرده است ثقة مضابط تا آنکه ضعیف
کرده اند این جماعه صحیح را معطل و گفته اند من الصحیح ما هو معطل و برین تقدیر معطل مخصوص بضعیف نباشد چنانکه بعضی شاذ را
نیز قسمی از صحیح ساخته و گفته من الصحیح ما هو صحیح شاذ و مراد بشاذ در اینجا فرد غریب خواهد بود و آن منافات بصحت ندارد مادام
که مخالفه اولی و راجح نبود چنانکه اشارتی بآن کرده شد و صل بدانکه وجوه طعن در راوی بعضی از آن متعلق ببدالت است
و بعضی ببطور و مراد ببدالت بلکه است در شخص که حامل و باعث شود او را بر طاعت تقوی و مروت و مراد بتقوی
اجتناب از اعمال میینه است از شرک و فسق و بدعت و در اجتناب از صغیره اختلاف است و مختار عدم اشتراط آن است

و مراد بمرآت تنزه از بعضی خصائص و نقائص که از مقتضای علو همت و مردانگی است چنانکه بعضی مسامحات دینیہ مثل اکل و شرب
 در بازار و بول در شارع عام و مانند آن و باید دانست که عدل روایت عام تر از عدل شهادت است و شامل است معصیت را
 و عدل شهادت مخصوص است بمراد بضبط حفظ و تثبیت مسموع و مروی است از قنات و احتمال بختی که ممکن گردد از انحصار
 آن و آن دو قسم است ضبط صدر و ضبط کتاب و ضبط صدر بیا داشت و حفظ دل است و ضبط کتاب نگاہ داشت و ضبط
 مکتوب نزد خود تا وقت ادا و اما وجوه طعن متعلق بعد الت پنجم قسم است اول از جهت کذب راوی دوم اتهام وی بکذب دوم
 فسق چهارم جهالت پنجم بدعت و متعلق بضبط نیز پنجم قسم است اول از جهت فرط غفلت دوم کثرت غلط سوم مخالفت تقاضا
 چهارم هم پنجم سوء حفظ و اما کذب راوی مراد بوی آنست که ثابت شده باشد کذب وی در حدیث نبوی و روایت از وی
 چیزی را که نلفته و حدیثی را که مطعون است راوی وی بکذب موضوع خوانند و هر که ثابت شد از وی تعدد کذب در حدیث نبوی
 دیگر گز از وی حدیث مقبول نبود اگر چه وقوع آن در تمام عمر یکبار بود و اگر چه توبه کند بخلاف شاهد زور چون توبه کند و
 شیخ محمد جوینی تعدد کذب را بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم داخل کفر داشته و الله اعلم و مراد بحدیث موضوع در اصطلاح
 محدثین اینست نه آنکه البته ثابت شود وضع و کذب در خصوص این حدیث و باید دانست که حکم بوضع و اقرار بکلم ظن غالب
 است نه یقطع و یقین فان الکذب قد یصدق و تتمه این بحث در خاتمه کتاب بیاید انشاء اللہ تعالی و اما طعن بجهت اتهام
 راوی بکذب آنچه آن بود که روایت کرده نشود این حدیث کما از جانب وی و مخالف باشد قواعد معلومه شرع را و همچنین آنکه
 مشهور و معروف شده باشد بدوئی گفتن در سخن اگر چه وقوع آن در حدیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم از وی ثابت و ظاهر نشده
 و این دون اول است و این قسم را متروک نام کرده اند چنانچه گویند حدیث متروک و فلان متروک الحدیث همچنین کسی اگر توبه کند
 و توبه وی صحیح شود و امارات صدق در سیاهی حال وی لایح گردد حدیث از وی میتوان شنید و آنکه ایماناً بطریق ندرت دروغی
 در کلام وی در غیر حدیث نبوی صلی اللہ علیہ وسلم بوجو آید اگر چه معصیت است اما در تسمیه حدیث وی بموضوع متروک تا اثر ندارد
 طعن بجهت ظهور فسق راوی مراد بدان فسق بعمل است نه باعتبار آنکه از داخل بدعت داشته اند و کذب نیز اگر چه داخل فسق است و لیکن
 بجهت تمایز و شدت طعن در وی آنرا جدا شمرده اند و حدیث مطعون را منکر گویند همچنین اگر طعن بجهت فرط غفلت و کثرت غلط
 راوی باشد آنرا نیز منکر گویند و معنی حدیث منکر سابقاً معلوم شد که حدیث ضعیف مخرج را گویند مخالف قوی تر از خود و تسمیه این
 اقسام بمنکر بقول کسی است که در منکر قید مخالفت را شرط نمیکند کذا قال الشیخ فی شرح النخبه و اما تا که مراد به تسمیه این اقسام بمنکر آنست
 که ضعف حدیث و مخالفت او موقوفی را اکثر بجهت همین امور می آید و راوی را درین ورطه می اندازد و اما جهالت گاهی بجهت کثرت
 لغوت راوی بود از آنکه و کنیت و لقب و صنعت و حرفت و نسب که بعضی از آنها مشهور شده و ذکر کرده شود بجزئی که بدان مشهور است
 بجهت غرضی از اغراض پس گمان برده شود که این غیر اوست و از اینجا جهالتی بحال وی لازم آید و گاهی بسبب آنکه مقل است در
 حدیث و کم روایت کرده و کم کسی از وی اخذ نموده و روایت کرده پس معروف نگشته و مجبول مانده یا بسبب آنکه راوی او را تسمیه نکرده
 و بقصد لتقصیر نام وی برده و گفته مثلاً خبرنی فلان یا شیخ یا رجل و امثال آن و این را بسبب خوانند و حدیث مبهم مقبول نه بدویرا که
 شرط قبول عدالت است و چون نام وی مبهم ماندین وی نیز مبهم شد پس عدالت وی چگونه معلوم گردد و اگر مبهم بلفظ تعدیل
 آید آن نیز مقبول بود بر قول صحیح چنانکه گوید خبرنی ثقة مثلاً چه تواند که نزد وی ثقة باشد و نزد غیر وی مجروح و مطعون و
 نزد بعضی مقبول است اگر قائل امام حاذق بود بر تقدیر در حق راوی بجهت است اگر مقلد وی بود کذا ذکر او اگر راوی

حدیث مسلمی نشده و یک کس از وی روایت کرده اورا مجهول العین گویند مگر آنکه توثیق کرده باشد اورا غیر وی و این کس
 ایت توثیق داشته باشد و اگر دو کس روایت کرده و توثیق ننموده اند ویرا مجهول الحال و مستور الحال گویند و در قبول
 روایت وی اختلاف است جماعه قبول دارند مطلقاً و جمهور روای آن کنند و تحقیق آن است که روایت مستور و ما نند وی
 در آنجا که محل احتمال و اعتماد بود محل توقف است تا انکشاف حقیقت حال و همچنین کسیکه جرح کرده شده است بجز غیر
 و اما بدعت مراد بدان اعتقاد چیزیست که احداث کرده شده است بر خلاف آنچه معروف و معلوم است از پیغمبر صلی الله
 علیه و سلم بنوع شبهه تاویل باطل نه بر طریق عناد و آنچه در عمل است آزاد داخل فسق داشته اند و بدعت دو قسم است یا با اعتقاد
 امری است که مستلزم کفر است یا با امری که موجب فسق است و بر هر تقدیر متصف است صاحب وی بصدق لجه و صیانت لسان از
 کذب قسم اول قبول کرده نمیشود حدیث از صاحب وی نزد جمهور و نزد بعضی مقبول است مطلقاً و بعضی گفته اند که اگر اعتقاد بدان
 محل کذب را برای تصرف مذہب و مقاله خود مقبول و الا مردود و قول معتد آنست که هر که منکر است امری متواتر را از شرع که معلوم
 است بودن آن از دین بضرورت مردود است و هر که باین صفت نبود اگر چه مخالفان او را تکفیر کرده باشد مقبول بانضمام
 ضبط و ورع و تقوی و بجز تکفیر مخالفان مردود نگردد چه این معنی شامل اکثر طوائف است که یکدیگر را تکفیر میکنند و قسم دوم
 که بدعت او مفضی تکفیر نشده بلکه تفسیق شده فقط در اینجا اختلاف کرده اند در رد و قبول نزد بعضی مطلقاً مردود و نزد
 بعضی مقبول مگر نزد اعتقاد حل کذب چنانکه گذشت و تحقیق آنست که بدعت اگر داعی باشد بدعت و در مقام ترویج و
 ترویج آن بود قبول نکنند زیرا که این معنی در اکثر احوال باعث بود بدعت روایات و تسویه آن بر مقتضای مذہب و اگر نه چنین
 بود اصح آنست که قبول کنند مگر آنکه چیزی روایت کنند که مقوی بدعت وی بود برین تقدیر مردود است بر قول مختار و
 بالجملة علماء حدیث مختلف اند در اخذ حدیث از اهل بدعت در باب مذاہب اربعه در جامع الاصول میگوید اخذ کرده اند
 جماعه از ائمه حدیث از فرقه خوارج و از آنهایی که منسوب اند بقدر و شیعه و رافضه و دیگر اصحاب هوا و جماعه دیگر احتیاط
 کرده اند و تخرج نموده اند از اخذ حدیث از اینها و هر کدام را بنیات است انتہی و شک نیست که اخذ حدیث ازین فرقهها
 بعد از تخری صدق و صواب خواهد بود و با وجود آن احتیاط در عدم اخذ است چه ثبوت رسیده است که این جماعه وضع
 احادیث برای ترویج مذاہب خودی نمودند و بعد از توبه و رجوع از ان مذاہب اقرار بدان میکردند که اذکر و اذکر و اذکر
 اعلم و اما مخالفت ثقات طعن بجهت آن موجب شد و حدیث خواهد بود و آن بر وجه متحد است گاهی در اسناد
 و گاهی در متن و گاهی بدر آوردن کلامی از اقوال صحابه یا غیر ایشان یا کلام خود را که نه از حدیث است در حدیث چنانکه
 موهم گردد که از حدیث است و گاهی تمهید و تاخیر در اسناد یا در متن و گاهی بزایدت راوی یا نقصان آن و گاه با بدل
 راوی مکان راوی دیگر یا قسماً مکان متن دیگر و این را حدیث مضطرب خوانند اینجا اگر جمیع ممکن است فهماد الا موجب
 توقف بود و گاهی تصحیف حروف در اسامی اسناد یا اجزای متن و گاهی باختصار و حذف بعضی اجزا و امثال این تغییرات
 تعلیقه این بحث منجر میگردد و بکلام در روایت حدیث و نقل آن بالمعنی و در اینجا اختلاف است اکثر بجزوا از آنند و قوی ترین
 حجج ایشان آنست که اجماع است بر جواز شرح شریعت برای عمم بزبان ایشان با وجود معرفت زبان عرب و چون ابدال یافت
 دیگر جائز بود بلفظ عرب بطریق اولی باشد و بعضی گویند که جائز است مر آن کسی را که مستحضر دارد لفظ را تا ممکن گردد بر تصرف
 در وی و بعضی گویند جائز است مگر کسی را که یاد دارد معنی حدیث را و نسیان کرده لفظ آنرا از جهت منور است تحصیل احکام اما از

کسی که مستحضر دارد الفاظ را جائز از جهت ضرورت و این خلاف در جواز و عدم جواز است اما اولویت روایت بلفظی تصرف در آن
متفق علیه است بقوله صلی الله علیه و سلم نصر الله امری مع مخالفتی فوعاها فادایا کما سمع الحدیث اما طعن بجهت و بهم راوی که روایت
بیکند بر سبیل توهم اگر اطلاع یافته شود بر و هم و می بقرائن و البرهان و دریافت علی و اسباب قاعده آنرا محصل خوانند حصول
آن بکثرت تتبع و جمع طرق بود و این اعمض علوم حدیث و ادق آنست و قیام نتواند نمود بدان مگر کسی که داده شده است او را
فهم ثاقب و حفظ واسع و معرفت تام بمراتب روایات و اسانید و متون چنانکه متقدمین از ارباب این علم تا دارقطنی بوده اند و بوی
منتی شد این شان و گاهی چنان بود که عبارت محلل از اقامت حجت قاصر بود و تحقیق و تعیین علت نتواند کرد بر مثال
صیرنی در نقد دینار و اما سو حفظ مراد بدان آنست که اصابت او غالب بر خطا و حفظ و اتقان اکثر از سهو و نسیان نبود
یعنی اگر خطا و نسیان غالب یا مساوی بود با صواب و اتقان این هر دو صورت داخل بود در سوء حفظ و اگر نادر کمتر
بود اعتبار ندارد معتبر علیه و کثرت صواب و اتقان است و سوء حفظ اگر لازم حال در جمیع اوقات عمر گردد حدیث و می حجت
نمود و این قسم را نیز شاذ گویند بر رای بعضی محدثین و اگر طاری و عارضی شده بجهت عارضی مثل اختلاط حافظه یا کبریا
یا ذیاب بصریا فوات کتب با حراق و غیر آن میان قسم را مختلط نامند و اگر چیزی را که پیش از اختلاط و اختلال حدیث کرد
هدایت تمیز کرده از آنچه بعد از وی قبول کرده شود و اگر تمیز نکرده و جدا ساخته توقف کنند و اگر اشتباه بود نیز همین
حکم است و اگر این قسم را متابعات و شواهد پیدا شود ترقی کند از درجه او و توقف به مرتبه قبول در جهان و همچنین است حکم
احادیث مستور و مرسل و مدلس و اصل آنچه از صحیح این مطلق و نقائص سلامت بود آنرا حدیث صحیح گویند و این مرتبه اعلی
است در حدیث و پایان ترازوی حسن است و این نیز مرتبه عالی است و پایان ترازوی ضعیف است که مرتبه سافل است
حسن متوسط میان صحیح و ضعیف پس صحیح حدیثی است که ثابت شده بقبل عدل تام الضبط متصل السند که معلل و شاذ
نمود و اگر این صفات بروجه کمال و تمام پیدا است آنرا صحیح لذاته خوانند و اگر نوعی از قصور و نقصان بدان راه دارد
اگر کثرت طرق جبر آن نقصان کرده صحیح غیره گویند و اگر غیر نقصان نشده آنرا حسن لذاته نام است و اگر حدیثی که محل
توقف است و ضعیفی دارد و بقرائن و تعدد طرق جانب قبول آن زحمان یافته آنرا حسن غیره نامند و سلامت از نکارت
و شد و در حسن تدبیر معتبر است این کلام شیخ است در شرح نمجه و ظاهرش دلالت دارد بر آن که تصور در هر دو قسم حسن در جمیع
صفات مذکوره معتبر است حتی که در کلام بعضی تصریح است بآنکه علامت و اتقان در صحیح ظاهر و کامل بود و در حسن بر خلاف آن
و این چنین نیست چنانکه تصریح کرده در متن بقول خود فان خفت الضبط فهو الحسن لذاته یعنی درین قسم حسن لذاته است
تصور از مرتبه صحیح همین قدر است که ضبط روایت دی بسکی و نرمی دارد اما صفات دیگر مانند آنست نعم در حسن غیره تواند
که راوی مستور الحال بود یا دیگر صفات که موجب ضعف حدیث گردد داشته باشد و بتعدد طرق منجر گردد و آنکه کلام بعضی
دلالت بر خطا و نقصان عدالت در حسن دارد چنانکه مذکور شد باید که محمول بر همین قسم بود و بدانکه کلام قوم در تعریف
و تجدید حسن مضطرب و مختلف واقع شده خطایی گفته حدیث حسن آنست که معروف باشد مخرج و مشتبه باشد رجال و بعد است
و ضبط متوسط میان صحیح و ضعیف و شاذ و معلل نبود و معروف بودن مخرج را باین تفسیر کرده اند که موضعی از بیرون آمده
است این حدیث از آن موضع مشهور باشد مثل بودن آن شامی یا عراقی یا کوفی یا کوفی مثلاً یعنی حدیث از روایت راوی
باشد که مشهور است بر روایت حدیث اهل بلد خود چنانکه قتاده و مانند وی در بصرین پس اگر حدیث بصرین از قتاده

بیاید مثلاً معروف باشد مخج او بخلاف غیر ایشان کذا قال السخاوی و ترمذی گفته که سالم باشد از شد و ذمتم نبود راوی
 او بکذب روایت کرده شده باشد بطرق متعدد و بعضی گویند که در وی ضعف بود و قریب محتمل یعنی قلیلی از ضعف که توان
 برداشت و تعدد طرق جبر آن کند و تحقیق آنست که حسن دو قسم است چنانکه مذکور شد و هر تعریفی که کرده اند هر یکی از قسمین
 وی صادق است فقط و شامل هر دو قسم نه چنانکه تعریف اول ازین تعاریف مصدوق و می قسم اول است یعنی حسن لذاته
 و در تعریف دیگر مطابق حسن غیره است و تعدد طرق شرط درین قسم است نه در مطلق تعریفی که ترمذی کرده مقصود وی تعریف
 همین قسم است نه مطلق حسن و لهذا وی جمع میکند در حسن و غرابت و میگوید هدایت حسن غریب و اگر تعدد طرق شرط بود در حسن
 مطلق یا غرابت که بمعنی افراد طریق است جمع نشود و قید و باید داشت که غرابت و فردیت باصحت منافات ندارد لیساً احادیث
 فرد غریب که صحیح است و در کتب صحیح مخج است و صحیح را تقسیم کرده اند که اگر راوی او یکی است غریب است و اگر دو و عزیز و اگر زیاد شود
 و مستفیض و لذا بر قلیلی که شاذ را تعریف کرده بفرود راوی اعراض کرده شده است که این صادق است بر فردی که صحیح است با آنکه نفی
 شد و معتبر است در صحیح مگر آنکه وی بعضی شواذ را نیز قسم صحیح دارد و همچنین کرده است و گفته که صحیح شاذ است و غیر شاذ و بعضی غرابت
 را بمعنی شذوذ استعمال کنند و برین اصطلاح منافات دارد باصحت و در استعمال مشهور غریب قسم صحیح تواند بود و بعضی در صحیح بر شرط
 بخاری اشراط اعتراف را توهم کرده اند و تحقیق آنست که چنانکه در مطلق صحیح شرط نیست در صحیح بر شرط بخاری نیز نیست و اهدا علم
 و باید دانست که مراد بانکه کی از یکی روایت کند آن است که اگر در یک موضع همچنین آید غریب است و لیکن آنرا فرد نسبی خوانند
 و اگر همه جای همچنین آید فرد مطلق بود و نزد محققین در فرد مطلق وجود غرابت در اصل که مراد بدان طرفی است که در روی
 صحابی است کفایت میکند باین طریق که روایت کند تابعی و اهدا صحابی و گاهی ستم گردد و تفرد در جمیع روایات اما افراد صحابی
 از رسول الله صلی الله علیه و سلم موجب غرابت نبود زیرا که در صحابی از موجبات قبح چیزی نبوده پس افراد وی مثل تعدد
 دیگر است بلکه آنچه که اقبل و مراد بانکه در عزیز دو از دو روایت کند آنست که همه جا همچنین آید اگر یکجا کمتر آید آن عزیز نبود
 و همچنین در مشهور که زیاد بر دو شرط است و این است معنی قول بعضی که گفته اند که درین فن اقل عالم است بر اکثر قائم و با حدیث
 طعیف آنست که یکی ازین شرائط یا زیاد مطلقاً مفقود گردد و راوی وی بعدم عدالت یا عدم ضبط و اسناد وی با نقطاع
 مجسم بود بشذوذ و نکارت و علت موسوم و باین اعتبار اقسام ضعیف متعدد و متکثر گردد و افراد او ترکیباً قند بر و مراتب
 صحیح و حسن لذاته متفاوت است بتفاوت این اوصاف یعنی هر چند وجود این صفات معتبر است در آنها و لیکن چون این صفات
 را مراتب و درجات است و مدارک بر حکم بقلبه نظن است و مراتب ظن غالب و غیر غالب و لاجرم مراتب حسن و حسن ذاتی نیز
 متفاوت بود و بعضی احادیث صحیح و حسن باشد از بعضی دیگر با وجود اشتراک در اصل صحت و حسن اما تفاوت در مراتب صحیح
 حسن غیر و ظاهراً است و قوم مراتب صحت را ضبط کرده و تعیین نموده اند و امثالاً آنرا از اسانید ذکر کرده و گفته که اهم عدالت
 و ضبط همه رجال این اسانید را شامل است و لیکن بعضی آن فوق بعض است اما در اطلاق اصح اسانید بر سندی مخصوص علی
 الاطلاق اختلاف است و بعضی گفته اند اصح اسانید مالک از نافع از ابن عمره و بعضی گفته اند اصح اسانید زهری از سالم
 از پدرش عبدالله بن عمره و بعضی گفته زین العابدین از پدرش از جده و غیر ایشان را نیز گفته و اکثر همین اند که حکم بر
 اسنادی مخصوص باصحت علی الاطلاق نته اند که در آنگاه در اینجا مرتبه است که اعلاست و مدت اسانید در اینجا
 داخل و اگر مقید بقیدی کنند جائز است چنانکه نویسد اصح اسانید فلان بلد یا اصح اسانید در فلان باب یا فلان مسئله

بکتاب

و همچنین است حکم در فصل تابعین و مساوی ایشان چنانکه گویند فلان افضل تابعین است یا افضل تابعین فلان بلد است و الله اعلم
 و باید دانست که احتجاج در احکام بخبر صحیح مجمع علیه است و همچنین بحسن لذاته بود یا غیره نزد عامه علماء و آن ملحق بصحیح است در احتجاج اگر چه
 در رتبه کمتر است از آن و چون حدیث ضعیف بعد بطریق بر تیره حسن رسد آن نیز صحیح به است و آنکه مشهور است که حدیث ضعیف در فضائل
 اعمال معتبر است نه در مساوی آن مفرداتش مراد است اما مجموع بتعدد و طرق داخل حسن است نه ضعیف صریح بر ائمه الحدیث و هو المختار و
 المعتمد و لیکن گفته اند که اگر ضعیف حدیث بجهت سوء حفظ بعضی رواة یا اختلاط یا تدلیس بود با وجود صدق و دیانت مخبری گروید و بعد
 طرق و اگر از جهت اتهام کذب راوی باشد یا شذوذ یا مخالفت احفظ و اضبط یا بقوت ضعف مثل فحش خطا اگر چه تعدد طرق داشته باشد
 منجر گردد و حدیث محکوم بضعف باشد و در فضائل اعمال معمول و شاید که برین صورت معمول خواهد بود آنچه بعضی گفته اند که حقوق ضعیف
 افاده نمیکند قوت را و الا این سخن ظاهر الفساد است قدر وصل چون مراتب صحیح متفاوت است و صحیح بعضی از آنها صحیح است از بعضی
 پس بدانکه مقرر نزد جمهور محدثین آنست که صحیح بخاری مقدم است بر سایر کتب مصنفه و گفته اند صحیح الکلب بعد کتاب الشرح البخاری
 و بعضی مغایر به ترجیح کرده اند صحیح مسلم را بر صحیح بخاری و گفته اند که این ترجیح باعتبار حسن سیاق احادیث و وجودت وضع و ترتیب است و
 عدم اختلاط بغیر احادیث نبوی از اقوال علماء و آثار صحابه و مانند آن و گفته اند که هیچ کتابی در حدیث مثل صحیح مسلم در وضع و ترتیب نیست
 زیرا که وی بدایت میکند بجهل و مشکل و منسوخ و معنی و مبهم و محل پس از آن ارواف میکند آنها را بپهین و منسوخ و ناسخ و مصرح و معین و
 منسوب و دعوی ترجیح باین وجه خارج بحث است و از حافظ ابو علی حسین نیشاپوری که یکی از شیوخ حاکم است تصریح واقع است به ترجیح
 از حیثیت صحت زیرا که وی گفته است تحت اویم السماء صحیح من کتاب مسلم و لیکن در افاده این ترکیب اصحیح صحیح مسلم را بر مساوی خود
 مناقشه است مشهور چه وی بظاهر افاده نفی اصحیح کند از مساوی وی نه اثبات اصحیح وی از آنها و فیه کلام مذکور فی موضع مشکل
 اقوال درین باب است ترجیح صحیح بخاری بر صحیح مسلم و عکس و تساوی و سخاوی گفته که قول رابع توقف است و مشهور نزد جمهور
 قول اول است بدلیل کمال صفاتی که معتبر اند در صحت وی کما بینوا و حدیثی را که جمع شوند بخاری و مسلم بر تخریج آن حدیث متفق علیه
 خوانند و ماخره الشیخان گویند اما وقتی که متن از یک صحابی باشد چنانکه سخاوی از شیخ خود یعنی شیخ ابن حجر عسقلانی نقل می کند که
 گفت در اطلاق متفق علیه بطریق محدثین بر تنی که هر یکی از ایشان از صحابی دیگر تخریج کرده نظر است و گفته اند که مجموع احادیث
 متفق علیه دو هزار و سه صد و بیست و شش است و با جمله مذہب جمهور محدثین آن است که اعلی مراتب حدیث صحیح متفق علیه است پسترا پنجم
 مفرد است بدان بخاری پسترا پنجم مفرد است بدان مسلم پسترا پنجم بر شرط بخاری و مسلم و جمیعاً پسترا پنجم بر شرط بخاری بود پسترا پنجم
 بر شرط مسلم است پسترا پنجم بر شرط غیر بخاری و مسلم بود از ائمه حدیث که التزام صحت کرده و تصحیح نموده اند مجموع اقسام باین ترتیب
 هفت آمد لایم که مراد بشرط بخاری یا بشرط مسلم یا غیر ایشان که گویند صحت بعضی گفته اند که مراد بآن صفاتی است که هر یکی از
 ایشان وجود آن کیفیت مخصوص در حال سناد خود رعایت کرده و التزام نموده است مثل کمال ضبط و عدالت و عدم شذوذ
 و کفارت بآن تضیق و تشدید که بخاری التزام کرده و پایان تر و وسیع تر از آن مسلم و لکن یعنی حدیثی که مثل سناد بخاری و مسلم جمعا
 یا فرادی در صحت بیاید و ظاهر لفظ و موافق بقصود همین معنی است کما لا یخفی و سخاوی از نووی و ابن دقیق العید شمس نقل کرده
 و گفته اند مراد بشرط بخاری و مسلم رجال اسانید ایشان است درین دو کتاب با عیانم در اسناد حدیثی که او را بر شرط ایشان می گویند
 موجود باشند یعنی این حدیث اگر بر حال بخاری مسند است بر شرط بخاری است اگر بر حال مسلم مروی است بر شرط مسلم است و اصل معنی
 این صلاح در مقدمه خود گفته است و این دیگران تجتبی وی کرده اند زیرا که حاکم صاحب مستدرک گاهی که نزد وی حدیثی می باشد

بروایت روایت که بخاری و مسلم از ایشان احادیث دارند میگوید صحیح علی شرطها او علی شرطها و اگر حدیثی باشد که ایشان از آن
 رواه کلاً و بعضاً صحیح احادیث نکرده اند میگوید صحیح الاسناد و میگوید علی شرطها و احدیها و تأیید میکنند این را بان که حاکم حدیثی از
 ابو عثمان آورده و گفته صحیح الاسناد و میگوید ابن ابی عثمان نهدی نیست و اگر نهدی میبود حکم میکردم برین حدیث که علی شرطهاست و
 ابو عثمان نهدی از رواة بخاری و مسلم است پس معلوم شد که بر شرط بخاری و مسلم همان را میگوید که بر حال ایشان باشد و لیکن در معنی
 بحث کرده اند که حاکم در خطبه مستدرک میگوید که من یاری میجویم از خدای چه اخراج احادیث که رواة آنها ثقات اند و احتیاج کرده
 بشکل آن شیخین یا یکی از ایشان و این عبارت ظاهراًست درین که در ادب شرط بخاری و مسلم امثال رجال ایشانست در صفات کمال
 و جواب داده شده است ازین بحث که تشکیک عامترست که در عیان بود یا اوصاف غایت آنکه در یکی حقیقت و در دیگری مجاز و
 هر موضع یکی ازین دو معنی قصد کرده و میگویند که شخصی نزد شرح آمد و گفت که من برای شخصی گفتم که مثل این جامه که تو داری برای
 من بخران شخص آن جامه را بینه که داشت خرید چه حکم میکنی فرمود لایزم علیه شئی چیزی مشابه و مماثل تریش از نفس وی نیست و
 حکم کرد و بزم آن جامه بروی پس معلوم شد که مثل شامل عین می باشد فند بر و شیخ نیز در شرح نخبه از شرطها همین معنی اراده نموده و
 گفته لان المراد به رواة و سخاوی در شرح الفیه با آنچه ذکر کردیم تقویت و تأیید آن کرده و لیکن برین معنی لازم می آید که برین تقدیر
 باید که حدیثی که بر شرطهاست یا بر شرط بخاریست نازل در مرتبه از آنچه منفردست بدان مسلم بلکه بخاری بلکه جمع اند هر دو و نباشد چه
 هر گاه که بر حال ایشان باشد مثل حدیث ایشان باشد و علی شرطها باید که درهم متفق علیه باشد و علی شرط احدیها در حکم انفرادی باشد
 و اگر مراد مثل در صفات دارند ادعای تاخر و نازلیت موم است زیرا که چون تحقیق و تمیز غیر ایشان ندر مرتبه تحقیق و تمیز ایشانست
 شاید که اشتباهی راه یافته باشد و مثل خیال کرده اما اعیان که باشند دیگر چه جای تفاوتست و سخاوی اشارتی بجواب ازین کرده
 و گفته که دلیل بر تاخر این قسم از اقبل تعلقی علامتست هر یکی از صحیحین را بقبول معنی کتاب دیگر اگر چه همین رجال ایشان احادیث
 داشته باشند بدرجه کتابین ایشان نرسد و حاصل این سخن آنست که اگر چه رجال رجال بخاری و مسلم اند و لیکن تفاوت در تعقیق
 و اخذ ایشان از آنها و اخذ غیر ایشان باقیست شاید که در سماع و تحمل و همی و خطائی راه یافته باشد خصوصاً که رجال دیگر
 بران افزوده باشند قاطل و باید دانست که این تفاوت و ترتیب که مذکور شد نظر باز محبت از حیثیت اصل صحتست نه باقیها
 اکثر و اغلب و الاگاهی عارض میگردد در مرفوق و مرجوح را چیزی که فائز و راجح میگردد و اندو از حیثیات دیگر پس اگر مثلاً حدیثی
 نزد مسلم باشد بطریقی که بالغ حد تو اتر و شهرت باشد و موافق شوند او را ائمه دیگر از ملتزمین و مشرطین صحت لابد اتقوی خواهد بود
 از حدیث بخاری و همچنین حدیث بخاری و حدیث از متفق علیه بلکه جمیع اقسام مفضوله نسبت با عالی خصوصاً اگر از ان ترجمه باشد
 که آنرا صحیح الاسناد خوانند تعقیب مانا که نظر باین تحقیقات و اباحت گفته است محقق حنفیه شیخ کمال الدین ابن الهمام رحمه الله
 که این ترتیب که حدیثین در صحت احادیث و تقدیم صحیح بخاری و مسلم قرار داده اند حکمست و جائز نیست در وی تقلید زیرا که اصحبت
 نیست مگر از جهت اشتغال رواة بر شرطی که اعتبار کرده اند از بخاری و مسلم و چون فرض کرده شود وجود آن شرط در رواة
 حدیث غیر کتابین حکم باصحبت آنچه درین کتابینست عین حکم و مکابره بود و شک نیست که بحکم بخاری و مسلم با اجتماع راوی
 معین آن شرط را جزم و قطع نمیتوان کرد و مطابقت این حکم اقع را و جائزست که وقع خلاف آن باشد و وجود دلیل قاطع بر صحت
 حکم ایشان در جزم بدان محل منعست در تحقیق انراج کرده است مسلم در کتاب خود از بسیاری از رواة که سالم نیستند از عوامل جرح
 و همچنین در کتاب بخاری جامه اند که نکرده شده است در ایشان پس مدار کار در حق رواة بر اجتهاد و علا و صواب دید ایشان باشد

و همچنین در شروط صحت حسن و ضعف تا آنکه کسی که اعتبار کرده است شرطی را وانفا کرده است آنرا دیگری پسندد باشد آنچه روایت کرده است آنرا آن دیگر که نسبت در وی آن شرط و معارضه آنچه مشتمل است بر آن شرط و همچنین در حق کسی که تضعیف کرد را وی را و توثیق کرده او را و دیگری نعم ساکن و مطمئن میگردد و نفس غیر مجتهد و آنکه اختیار و امتحان نکرده است امر را وی را بنفس خود بتقلید یا آنچه قرار داده اند و مجتمع شده اند بر آن اگر آنها مجتهد و آنکه اختیار و امتحان را وی از پس خود تواند کرد در ارجح است برای واجبه و نفس خودش پس جائز است که صحیح شود نزد ایشان حدیثی در غیر کتابین که معارضه کند با فی الکتابین را یا راجح آید بر آن استی و حاصل این سخن سست است که اعتماد بر تصحیح و تنقید ائمه مجتهدین و اکابر سلف است و چون ایشان حدیثی را تلقی بقبول کرده و عمل بدان نموده انکار و اعتراض بر ایشان بتقلید علماء محدثین که مشهور اند جائز نباشد و التزام ایشان بکلمه این جماعه حکم و مکابره است و این کلام در مقام معارضه و مصادره فقهاست با محدثین قرار داد و محدثین همان است که اولاً مذکور شد و لیکن فقها را در آن مجال مقال و وسیع است باین وجه که مذکور شد و این سخن نافع و مفید است در غرض از شرح این کتاب که اثبات و تائید مذاهب ائمه مجتهدین است خصوصاً مذهب حنفی و غرض شیخ ابن الهمام نیز همین است و الله اعلم و هو الملم للصواب و صلح احادیث صحاح منصرف نیست در صحیح بخاری و مسلم و ایشان استیعاب نکردند جمیع صحاح را که نزد ایشان بود بر شرط ایشان چه جامی مطلق صحیح و خود تصریح کرده بر یکی از ایشان بعدم احاطه و استیعاب بخاری گفته است که در نیاورده ام درین کتاب مگر آنچه صحیح است و ترک کرده ام بسبب از صحاح را از ترس طول کتاب و مسلم گفته که هر چه درین کتاب آورده ام از احادیث صحیح است و نمیگویم که آنچه نیاورده ام در وی ضعیف است و لا بد درین ترک و ایتقان وجه تخصیص خواهد بود و خواه از حیثیت اصحبت یا از جهت مقاصد دیگر و برین وجه مناقشه بعضی محدثین مثل دارقطنی و ابن جبان بر بخاری و مسلم باین که ایشان ترک کرده اند احادیثی را که روایت کرده شده است از صحابه بطریق صحیح بر شرط ایشان ساقط باشد و لهذا حکم ابو عیبه انشد صاحب مستدرک گفته است که ایشان یعنی بخاری و مسلم حکم نکرده اند که صحیح نیست احادیث غیر آنچه ایشان تخریج کرده اند و گفته اند که درین عصر ما جماعه از مبتدیان پیدا شده اند که زبان طعن بر ائمه دین کشاده اند که تمامه آنچه صحیح شده نزد شما از احادیث بده هزار و مانند آن نسیسه و شیخ ابن صلاح گفته که از مستدرک حاکم ظاهر میشود که احادیث بسیار از صحاح از بخاری و مسلم مانده است که در کتابین نیاورده اند و از بخاری حکایت کرده که گفته است ما در ام من از صحاح صد هزار حدیث و از غیر صحاح دو سیت هزار و نظایر اینست که صحیح بشرط خود را میگوید و مبلغ آنچه از احادیث در کتاب خود آورده گفته اند که با تکرار هفت هزار و دو سیت و هفتاد و پنج حدیث است و بعد از هفت تکرار چهار هزار و باین کلام مردود شد آنچه ابن احزم پیشاپوری که شیخ حاکم است گفته که اندک چیز است از احادیث صحیح که فوت شده است بخاری و مسلم را چه ظاهر شد که فائت بسیار است نه اندک و نیز آنچه نووی گفته است که فائت از بخاری و مسلم بسیار است و لیکن از کتب خمس که صحیحین و سنن ثلثه است یعنی ترمذی و ابی داؤد و نسائی کم است چه احادیث و در کتاب خمس نیز مبلغ مذکور نسیسه و جواب داده شده است ازین دو حکایت که مراد بخاری از یوسف احادیث محفوظی باین عدد تکرار اسانید و شامل آثار صحابه و تابعین و من بعد هم و فتاوی و احکام ایشان است که سلف اطلاق حدیث بر آن میکردند و نیز جواب داده شده است از جانب ابن احزم که مراد وی فوات احادیث است از بخاری و مسلم مطلقاً بقید ایراد در کتابین یعنی احاطه بخاری و مسلم احادیث صحیح علی شرطها را بحدیث است که اندک چیزی از ایشان فوت شده باشد اگر چه در کتابین بعضی از آنها آورده اند و فائت از کتابین گو بسیار باشد و مثالین جواب از جانب نووی ظاهر تر است کما لا یخفی و بعضی گفته اند که مراد ابن احزم فوات صحیح مجمع علیه است و برین تقدیر کثرت وجود احادیث صحیح در مستدرک اعتراض نباید چه وجود احادیث علی شرطها در وی کم است و صلح چون ثابت شد که صحیح منصرف در صحیحین نیست و از غیر اینها نیز صحیح

اخذ تو ان کرد ماخذ و مواضع آنرا بیان کرده اند که بتخصیص از امام محمد توان اخذ کرد مثل ابی داؤد و ترمذی و دارقطنی و بیہقی و خطابی
 و غیر ایشان از اصحاب کتب مشہورہ یا غیر ایشان از ائمہ این علم کہ از ایشان کتابی مشہور نشدہ و بطریق صحیح ثابت گرد از ایشان
 و مصنفات دیگر از مشایخ و ائمہ حدیث کہ حصہ و تخصیص کردہ اند آنہا را بصحاح مثل صحیح ابن خزیمہ کہ اورا امام الائمہ گویند و شیخ ابن حبان
 است و ابن حبان در شان او گفته است کہ ندیدم بر روی زمین هیچکس کہ نیک داند صناعت سنن را و یاد دارد الفاظ صحیحہ آنرا
 و زیادت آر و غیری گویند کہ سنن و احادیث ہمہ پیش چشم اوست و مثل صحیح ابن حبان شاگرد ابن خزیمہ کہ ثقہ نمست فاضل
 فہام بود و حاکم در شان او گفته است کہ بود وی از اوعیہ علم و رفقہ و لغت و حدیث و وعظ از عظامی رجال بود و مثل صحیح حاکم
 ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ النیشاپوری الحافظ الثقہ کہ آنرا مستدرک علی الصحیحین نام کردہ بآن معنی کہ آنچه از صحیحین از احادیث
 فوت شدہ آنرا استدراک و تلافی کردہ و درین کتاب ایراد نمودہ است بعضی احادیث بر شرط شیخین و بعضی بر شرط یکی از ایشان و
 بعضی بر غیر شرط ایشان و بعضی گفته اند کہ بوی درین کتاب در صحیح تساہل نیز راہ یافتہ است و گفته اند آنچه منفر دست بدان حاکم
 و غیر وی با وی در صحیح شریک نیست اگر صحیح نبود از مرتبہ حسن خود نازل نیست و گفته اند کہ ابن حبان و ابن خزیمہ امکان واقوی اند
 از حاکم و بہتر و لطیف تر اند از رومی اسانید و متون چنانکہ مختار حافظ ضیائی مقدسی و وی نیز صحاح کہ در صحیحین نیست آورده و وی نیز
 حسن است از مستدرک و چنانکہ صحیح ابن عوانہ و ابن مسکن و فتی لابن الجارود و ابن کتب ہمہ مخصوص بصحاح اند و لیکن جماعہ دیگر بر اینہا
 انتقاد نمودہ و براہ تعصب بلا انصاف رفتہ اند و فوق کل ذی علم علیم و اللہ اعلم و صل کتب مستہ کہ مشہور اند در اسلام گفته اند کہ
 در انہا اقسام حدیث از صحاح حسن و ضعیف ہمہ موجودست و نقاد و مذاق فن آن را تمیز کردہ اند و تسمیہ آنہا بصحاح ستہ بطریق
 تغلیبست و صاحب مصابح کہ غیر روایات شیخین را احسان نام کردہ نیز قریب باین معنی است و در حقیقت این اصطلاحیست از وی
 درین کتاب اما بخاری و مسلم مناقب ایشان اجل و اکثرست از آنکہ ذکر کردہ شود و ہر دو نیز آسمان جلالت و عدالت اند و حمہ اند
 علیہما ولد البخاری یوم الجمعۃ اثلاث عشرۃ لیلۃ خلعت من شوال سنۃ اربع و تسعین و مائۃ و تو فی لیلۃ الفطر سنۃ ست و خمسین و
 مائتین و ولد مسلم سنۃ اربع و مائتین و تو فی عشیۃ یوم الاحد الخمس و ست بقین من رجب بہ نیشاپور سنۃ احدی و ستین و مائتین
 و نسبت بخاری بہ بخارا از ان جهتست کہ جد وی مغیرہ مجوسی بود و بردست یکی از اہل بخارا مسلمان شدہ پس نسبت ایشان
 بہ بخارا مشہور گشت و وی نیز در آخر عمر خود بہ بخارا قدم آورده بود و ذلک مشہور و ہر دو از امام احمد ضعیف دیگر ائمہ اعلام حدیث ہانند
 و چون بخاری در آخر عمر بہ نیشاپور آمد مسلم ملازمت او کرد و استفادہ نمود رحمۃ اللہ علیہما و اما ابو داؤد وی نیز ستانی عالی دارد در علم
 حدیث و از مصابح ابن امام احمد است و چون تصنیف کرد کتاب خود را بر امام احمد برویج کرد و تحسین نمود احمد آن را و ابو داؤد
 گفته است کہ نوشتم از رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پانصد ہزار حدیث و انتخاب کردم از آنچه متضمنست آنرا این کتاب یعنی
 کتاب سنن و جمع کردم در وی چہار ہزار و ہشت صد حدیث و ذکر کردم در وی صحیح و آنچه مشابہ است بدان و قریبست بآن
 و ہر حدیثی کہ در وی وہین و ضعف شدیدست آنرا بیان نکردہ ام و ہر چہ از ان سکوت کردہ ام صلحست یعنی برای احتجاج
 پس بعضی آنرا بر حسن حمل کردہ اند و گفته اند کہ حدیث سکوت عنہ ابی داؤد از مرتبہ حسن نازل نبود و احادیث دیگر صحاح اند بعضی
 صحیح از بعضی و گاہی بر شرط شیخین واقع شدہ و بعضی سکوت عنہ او را از صحاح دہشتہ اند و لیکن محققین گفته اند کہ واقع خلاف
 آنست و تواند کہ نزد وی صحاح باشد اگر چہ نزد غیر وی نباشد و اللہ اعلم و ابو بکر خلیل گفته است کہ ابو داؤد سلیمان بن اشعث
 امام و ربیع مقدمست در زمان خود و مرویست کہ هیچکس بر وی سبقت نکرد و در زمان وی در معرفت حدیث و تخریج علوم از

مواضع آن بود وی در اعلی درجه از عبادت و عفاف و صلاح و ورع و بود از فرسان حدیث و گفته اند که پیام او را دو آستین بود یکی فراخ و دیگری تنگ گفتند حکم الله ما هذا گفت آستین فراخ برای نهادن کتب مست و بدگیر احتیاج نیست و تصنیف علمای حدیث پیش از زمان ابی داؤد جامع و مسانید بود و ما سنن و احکام اخبار و قصص و مواضع جمع بود اما در سنن محض و احکام صرف پیش از وی کسی تصنیف نکرده و قصد نموده و امام غزالی گفته است که مجتهد را کتاب ابی داؤد بس است و چون ابی داؤد این کتاب را تصنیف کرد ابراهیم حرینی گفت نرم کرده شد مابی داؤد را حدیث چنانکه نرم کرده شد داؤد علیه السلام را حدید و ولد سنه ثمانین و مائتین و توفی بالبصرة لاربع عشرة بقیت من شوال سنه خمس و سبعین و مائتین رحمه الله علیه و اما ترمذی نیز یکی از حفاظ اعلام حدیث است و او را در قفقز پید طوی است و از محمد بن اسمعیل بخاری اخذ حدیث کرده او را تصانیف مست در علم حدیث و این کتاب جامع صحیح وی حسن کتب و اکثر آنهاست از روی فائده و حسن از جهت ترتیب و اقل از روی تکرار و در وی چیزی است که در هیچ یکی از کتب احادیث نیست از ذکر مذاهب علماء و جوه استدلال و تمییز انواع حدیث از صحیح و حسن و غریب و تعرض بجرح و تعدیل روایه و جدوی مروزیست پس از آن ترمذ آمد دلد و توفی بترمذ لیله الاثنین الثالث عشر من رجب سنه تسع و سبعین و مائتین و نام ترمذی محمد بن ابوعیسی کنیت وی در کنیت او با بو عیسی و حل کرده اند که خوب نیست زیرا که عیسی را پدر نبود و مانا که این مرد را با ائمه اهل قیاس و اجتهاد تعصبی بود خصوصاً با امام اعظم ابوحنیفه کوفی و لهذا ذکر این امام اهل اصحاب وی در کتاب خود در ذکر اقوال علماء صحیح مانده و با وجود ذکر امثال و اقران ایشان و ظاهر آنجا که اهل کوفه میگویند ایشان را اراده نموده است و الله اعلم و اما نسائی نام او احمد است و کنیت وی ابو عبد الرحمن و وفات او بکوفه سنه ثلث و ثلثمائه و ی نیز یکی از علمای حفاظ و فقاست اخذ کرده حدیث را از ابی داؤد و عبد الله بن احمد بن حنبل را ملاقات کرده و طبرانی و طحاوی از شاگردان اویند و او را کتب کثیره است در حدیث و علل و کتاب سنن مشهورترین آنهاست حاکم گفته که کلام ابی عبد الرحمن برفقه حدیث بیشتر از آنست که ذکر کرده شود و هر که نظر کند در کتاب سنن وی حیران شود در حسن کلام وی و وی شافعی مذاهب بود و ورع و تحری بود از وی پرسیدند که کتاب سنن تو چه صحیح است گفت لایس التماس کردند که برای ایشان صحیح بود بنویسد پس کتابی نوشت نام او مجتبی من السنن و ترک کرد هر حدیثی که در اسناد وی تعلیل بود و عراقی گفته است در طریقه وی اتساعی است در تخریج احادیث از انهای که مختلف فیه اند و وی گفته که متروک نمی شد دزدن مردم اگر آنکه اتفاق کنند همه بر ترک وی و اما اگر یکی توثیق کند و دیگری تضعیف ترک نمی کنم اولاً بحکم تشدید بعضی و میگویند ابو داؤد نیز باین مسلک میرود و در بعضی مواضع که ابو داؤد و ترمذی اخراج حدیث کرده اند نسائی از آن اجتناب مینماید بلکه از اخراج حدیث از بعضی رجال شیخین نیز تجنبی میکند و بالجمله گفته اند که احادیث کتاب نسائی اول کتب خمس است بعد از صحیحین از روی ضعف و وی جامع است میان طریقه بخاری و مسلم و تصنیف و توصیف با نصیب او و فراز بیان ظلال و بعضی از شیوخ گفته اند که وضع کرده نشده است در اسلام مثل وی و مقارب اوست کتاب ابو داؤد و مقارب وی کتاب ترمذی و این پنج کتاب اتفاق است بر عد آنها از کتب سنه اما سائل نزد بعضی سنن ابن ماجه است و نزد بعضی موطا و مختار صاحب جامع الاصول همین است و موطا جامع امام مالک است و وی مقدم است برین مذکورین زماناً و فضلاً و برکه ولادت امام مالک در سنه خمس و تسعین و وفات در تسع و سبعین و بائنه و عمر تسع و ی و ی هشتاد و چهار سال و بعضی نو گفته از روی امام است در فقه و حدیث اخذ کرد علم را از قدمای تابعین و کبار ایشان و وی شیخ مشرف احمد بن حنبل و یحیی بن یحیی بن سعید القطان گفته است که نیست در قوم اصح حدیثاً

از مالک و گفته اند اول کسی که تصنیف کرد در حدیث است و لیکن کتاب وی جامع است و صلح را و غیر آن را و اول کسی که تصنیف کرد در صلح مجروح بخاری است و اما ابن ماجه ابو عبد الله محمد بن مزید القزوینی است و ماجه لقب پسر او است ثقه کثیر حجج به توفی سنه ثلث و تسعین و اثنین و گفته اند بعضی از رجال حدیث وی مطعون اند و متهم بکذب و سرقه احادیث و حکم کرده شده است بر آنها بطلان و سقوط و نکارت و آنها که تقدیم کرده اند او را بر موطا و یکی از کتب سه شمرده بجهت کثرت زوائد او است بر کتب خمس مختلف موطا و بعضی گفته اند که کتاب دارمی سزاوارتر است بگردانیدن وی سادس کتب زیرا که رجال وی در ضعف کمتر اند و وجود احادیث منکره و شاذه در وی نادر است اگر چه احادیث مرسله و موقوفه در وی بیشتر از کتاب ابن ماجه است و دارمی نسبت است به دارم بن مالک که لبطنی است از بنی تمیم و هو الحافظ ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل التیمی السمرقندی توفی یوم الثوریه و دفن فی یوم عرفه سنه خمس و خمسين و اثنین و السد اعلم این مذکورات مشابه کتب اند در احادیث و سنی و در کتاب جمع الجوامع احادیث آورده از کتب کثیره از این مذکورات و غیرها و گفته است که هر چه از بخاری و مسلم و ابن حبان و حاکم و مستدرک و سنن مقدسی در مختار آورده ام صحیح است و نسبت باین کتب معلوم است بصحت مگر آنچه تعقب کرده شده است بر مستدرک بران تنبیه کرده ام و همچنین موطای مالک و صحیح ابن خزمیه و ابن عوانه و ابن السکن و فتی لابن الجارود و مستخرجات و نسبت حدیث باین کتب نیز معلوم است بصحت و آزایی را و آنچه سکوت کرده وی بران نیز صالح احتجاج است و آنچه بهمان کرده ضعف آن را نقل کرده ام از وی و از ترمذی نیز نقل میکنم کلامیکه بر حدیث کرده و از نسائی و ابن ماجه و ابی داود الطیالسی و احمد و ابن ابی عمیر و عبد الرزاق و سعید بن منصور و ابن ابی شیبه و ابی علی و طبرانی و دارقطنی و ابی نعیم فی الحلیه و بیهقی در کتب ایشان صحیح و حسن ضعیف هم موجود است و اغلب بیان آن کرده ام و هر چه در مسند احمد است مقبول و ضعیف وی قریب حسن است و عقلی و ابن عدی و خطیب و تاریخ و ابن عساکر و تاریخ و هر چه منسوب باین جماعه است یا بحکم ترمذی در نوادر الاصول یا حاکم و تاریخ یا ابن ابی عمیر یا ابی داود یا بیهقی در مسند الفردوس ضعیف است و از کتب دیگر نیز آورده و صفات آن بیان نکرده ظاهر در آنها اختلاط اقسام است و در اکثر ضعاف مذکوره درین کتاب بعد طرق انبیا پذیرفته است چنانچه بنظر دران ظاهر میگردد و گفته است که درین کتاب حدیثی نیافریده ام که موسوم بوضع باشد و با اتفاق محدثین متروک و مردود بود و السد اعلم و ما درین شرح ازین کتاب جمع الجوامع بهمین شرح و اصطلاحی که نهاده است نقل کرده ایم و از شرح زرکشی بر کتاب خرقی که در مذاهب امام احمد بن حنبل است نیز احادیث نقل کرده شده است اکثر آن مسین است و از موطای امام محمد نیز احادیث آورده شده و آن حکم موطای مالک دارد که کل او است چه امام محمد موطار از امام مالک شنیده و آنچه متعلق به مذاهب حنفیه است جدا نوشته موطای امام محمد که گویند این است و بالجمله بعد از صحیحین درین کتاب و کتب دیگر که علمای فن حدیث تصنیف کرده اند و بذل و مجود در تحقیق و تصحیح آن نموده اختلاف دقیل و قال که لازم است دائره علم و فحمت مجال آن است واقع است و طرق و اطوار حدیثین در تفسیق و تشدید و توسیع و تساهل مختلف و متفاوت است و در طبیعت بعضی محدثین توغلی و تعصبی نسبت افقها نیز واقع است و مذاهب قوم در تقدیم حدیث بر قیاس نیز مختلف است نزد بعضی حدیث هر چند ضعیف بود مقدم است بر قیاس که مخالف آن باشد و نزد بعضی اگر راوی حدیث معروف بود بفقده مقدم و الا لا و تفصیل این در وصلهای آینه مذکوره و نیز در حجت مرسل تفصیلی و اختلافی است در نزد قدامای ائمه مجتهدین و کبرای ایشان علی و افراسیاب حدیث و معرفت جرح و تعدیل و منکر و تعلیم و تطبیق و تاویل و ناسخ و منسوخ بود که الزام ایشان بتقلید و متابعت احکام و اقوال علمای متاخرین از اهل حدیث است

نتوان کرد و از حیطة ضبط و ربط احکام مجتهدین نتوان عدول نمود بر طبق کلامی که از شیخ کمال الدین بن الهمام نقل یافت اکنون وصلی
 چند در بیان محلی از احوال ائمه اربعه رحمة الله علیهم اجمعین و تقریر اخذ و تمسک بذهاب ایشان بیان کرده شروع در مقصد
 نمایم و بابت التوفیق و بیده ازین تحقیق قسم ثانی در بیان فاشا اختلاف مجتهدین و ذکر ائمه اربعه و بیان حکم تقلید و اتباع
 ایشان و آنچه متعلق است بآن بدانکه صحابه را رضی الله عنهم برکت صحبت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و نورانیت
 باطن و صفاتی عقیدت اختلافی و اشتباهی در میان نبود و بجهت سطوع انوار کتاب و سنت و حضور نور نبوت و شهود
 موارد وحی و تنزیل حاجت بقیاس و اجتهاد زنگنه در مسئله چند که بعد از رحلت آن حضرت صلی الله علیه و سلم اختلاف گونه
 پدید آمده هر کدام از ایشان مثل نهری یا حوضی یا جدولی بود از دریای علم و چشمه فضل و باران رحمت و می صلی الله علیه
 و آله و سلم و چون اوقات صحبت مختلف بود و بهم در یک وقت همیشه در مجلس شریف مجتمع نه و نیز فعل آن حضرت صلی الله علیه و
 آله و سلم در نوافل و سجرات و فضائل اعمال الادر فی الفرض و واجبات دائم بر یک نسق نبود چنانچه و نور شفقت و توسعه رحمت
 بر امت تا بسر حد و خوب نرسد و اکثر چنان بودی که هر عمل که وی صلی الله علیه و آله و سلم موافقت نمودی واجب گشتی و
 حکم الهی بفضیلت و وجوب آن نازل گردیدی باین سبب که مذکور شد هر کدام از ایشان دید و دریافت آنچه دیگری ندید
 و دریافت و ازینجا مخالفتی و مغایرتی در علوم صحابه پیدا آمد و بعد از گذشتن آن سرور هر کدام از ایشان بانصیب از فیوض
 علمی و انوار سنت در بلاد و امصار اسلام متفرق گشتند و نشر علوم و احکام نمودند و جماعه دیگر از عرب و عجم که نه بشرف
 حضور آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و دریافت زمان نبوت مشرف و فائز گشتند بخدمت ایشان بشتافتند و بلازمت
 صحبت ایشان اقتباس انوار علوم نمودند و ایشان را تابعین خوانند و جماعه که مشرف ملازمت صحابه را نیز در نیافتند
 و بلازمت تابعین در آمده استفاضه و استفاده نمودند ایشان را تبع تابعین گویند و همین هر سه گروه یعنی صحابه و
 تابعین و تبع تابعین مقتدایان دین و بهترین امت اند بجز حدیث متفق علیه که فرمود خیر امتی قرنی الذین انا فیهم ثم
 الذین یلوئهم ثم الذین یلوئهم الحدیث و در تابعین و تبع تابعین بجهت اختلاف علوم و کثرت وقایع و حوادث و السدال
 حجاب بجهت بعد زمان نبوت و ورود انوار وحی اجتهاد کثرت یافت و اختلاف شایع شد و در حقیقت بابت توسعه امر
 وسعت دائره رحمت حق گشتند و لا بد چون مجتهد را اطلاع بر معانی قرآن و احادیث و اقوال سلف و معرفت ناسخ و منسوخ
 شرط است ایشان هم فقیه باشند و هم محدث تا آورده اند که نزد امام اعظم ابو حنیفه رضی الله عنه و قها بود از صحاب کثرت حدیث
 و لیکن اشتغال وی و باران وی رحمة الله علیه در جانب فقه و وضع مسائل و استیعاب اصول و فروع آن غالب
 افتاد و سلسله روایت احادیث از ایشان کمتر بر باشد نه آنکه تمسک و استدلال ایشان با احادیث نبود عا شایع بعضی گویند
 غالباً بجهت ایشان عدم صحیح نقل بالمعنی است و اکثر احادیث اینچنین منقول و مروی اند پس از جهت عدم احتیاط درین
 شان کمتر روایت کردند و این سخن مدخول است با آنکه اگر نقل بالمعنی نزد ایشان جائز نبودی تمسک با آنها نیز نکردندی
 یارب مگر فرقی نهند در روایت و تمسک فقده و جماعه دیگر براه تاویل و اجتهاد کمتر رفتند و بعمل بنظر اهل احادیث اکتفا
 کردند و ایشان را اصحاب ظواهر خوانند چنانکه دیگران را اصحاب الیرای گویند و تمامه مجتهدان اصحاب الیرای
 اند خصوصیت با ابو حنیفه و اصحاب وی ندارند یارب مگر خصوصیت این اسم با ایشان از جهت شیوع و کثرت باشد
 و در آخر زمان تبع تابعین و اتباع تبع و من بعد هم سلسله علم حدیث قوت دیگر گرفت و شیوع پذیرفت و رواجی تازه

در وقتی بی اندازه یافت و چون در اواخر زمان صحابه و اوائل تابعین بدعت خروج و اعتراف پیدا شده بود و حکم تقصیر و
 حیانت بقصد ترویج مذهب مبتدع مستحدث وضع و افرا با حدیث راه یافته پس ائمه حدیث و اساطین ملت در مقام تصحیح و
 تنقید احادیث آمده و تفسیح و تفسیح اهل بدعت نموده حتی از باطل و قوی را از ضعیف جدا ساختند و در علم حدیث کتب
 تصنیف کردند و مجتهدان امت بسیار بودند و آنچه قرار یافت و باقی ماند از مذاهب اهل سنت و جماعه چهار مذهب مشهور است
 که در اعتقاد و اصول دین با هم یکی بوده اند و در فقه و فروع در بعضی مواضع مختلف آید و سابق ایشان امام اعظم ابوحنیفه
 انصاری بن ثابت کوفی است و ولادت وی در سنه ثمانین و وفاتش در ماهه و ختمین و جماعه را اختلاف است در آنکه وی از تابعین
 است یا تبع تابعین با اتفاق بر آنکه در روزگار وی چندین از صحابه بوده اند انس بن مالک بمصره و عهد القدر بن ابی اوفی
 در کوفه و سهل بن سعد الساعدی مدینه و ابو الطیف عامر بن وائل که آخر صحابه رسول الله صلی الله علیه و سلم است در وفات
 بلکه بعضی جز این چهار تن را نیز شمرده اند صاحب جامع الاصول گوید که ملاقات ابوحنیفه با آنها و اخذ حدیث از ایشان نزد ارباب
 نقل به ثبوت نرسیده و اصحاب وی می گویند که وی جماعه از صحابه را دریافته و از ایشان روایت کرده است انسی و ویرا
 سندی است که احادیث را در وی از صحابه مذکورین روایت کرده است گفت بنده سکین عبدالحق بن سیف الدین خصم
 الله بیزید العلم و الیقین و در واقع از حساب عقل بسی دور نماید که صحابه رسول در روزگار وی باشند و وی قصد ملاقات
 ایشان نکند و ایشان را در نیابد بلکه وجود قدوم او درین بلاد که ایشان بوده اند ثابت شده و مدت بیست سال زندگانی
 کرده چه وجود صحابه تا آخر الصلوات رسیده است مانا که حق با صحابه اوست که گویند جماعه صحابه را دریافته است و الله اعلم
 و وی جماعه کثیر را از قدمای تابعین دریافته و در فتاوی و اجتهادات با ایشان مزاحمت کرده و مشارکت نموده است عبد الله
 بن مبارک و داؤد طائی و فضیل بن عیاض رحمته الله علیهم از شاگردان و یاران اویند اگر جمله از مناقب وی نقل کنیم سخن دراز
 گردد و کتابی دیگر تصنیف باید کرد اهل ماوراء النهر و روم و هندوستان تمام بر مذاهب اویند و در بعضی بلاد دیگر مختلط بعد از
 وی امام ابو عبد الله مالک بن انس بن مالک اصحی است و ولادت او بر قول مشهور سنه پنجم و تسعین و وفات او در ماهه
 و تسع و سبعین چنانکه گذشت و وی از تبع تابعین است با اتفاق و امام است در فقه و حدیث و شافعی از شاگردان اوست
 و با ابوحنیفه ملاقات نموده و بر فقه و ذکای وی شنا کرده است اهل دیار مغرب همه با بر مذاهب اویند فالصفا و در بلاد دیگر
 مختلط بعد از وی امام ابو عبد الله محمد بن ادریس شافعی است و شافعی نسبت است به یکی از اجداد او که نامش شافع است
 و ولادت او در ماهه پنجمین سال وفات امام ابوحنیفه و بعضی گویند در روز وفات وی و این روایت به ثبوت نرسیده است و
 وفات او در اربع و مائتین و مناقب وی زیاده از شمار است احمد بن حنبل که شاگرد اوست اگر چند در جمع و حفظ احادیث
 پیش از او بود اما تاویل و تفسیر معانی از وی می آموخت احمد گوید شافعی مثل آفتاب بود برای خلق و مثل قافیت برای مردم
 رابع امام مهمل احمد بن حنبل است و ولادت او در سنه اربع و ستین و مائت و وفات در احدی و اربعین و مائتین در فقه و
 حدیث و زهد و ورع و عبادت آیتی بود و در تمیز صحیح از مستقیم احادیث و جرح و تعدیل رواة در زمان خود نظیر نداشت چه الله
 علیهم اجمعین و صل این چهار تن از امامان دین و مقتدایان ملت اند که ضبط و ربط احادیث و اقوال صحابه و سلف و تطبیق
 و توفیق میان آنها نموده و تفسیر و تاویل و بیان ناسخ منسوخ کرده و غایت بذل جهود درین باب فرموده استنباط احکام
 بقیاس و اجتهاد از نصوص کتاب و سنت نموده اند و غیر مجتهدان را جز تابع ایشان بودن چاره و سبیلی نیست و شایع است

طریقت و بزرگان ایشان هم برین مذاهب بوده اند یارب مگر آنها نیکم از ایشان بپایه اجتهاد رسیده موافق یا مخالف ایشان برای
 خود اجتهادی می نموده باشند و الله اعلم و آنکه گویند الصوفی لانهب له نه بان معنی است که او را در دین مذاهبی نیست و تابع اند
 مذاهب نه و هر چه خاطرش خوش و آرو و دلش بدان حکم کند هم بدان عمل کند حاشا بلکه توجیهش چنانچه گفته اند آن است که وی در
 بعضی مواضع از مذاهب آنچه در آن فرع و احتیاط بیشتر یا بد اختیار کند هر مذاهب که باشد و یا آنکه مذاهب اهل حدیث رود که
 بهره حدیث صحیح باید بران عمل کند محققان گویند که این نیز علی الاطلاق صحیح نبود تحقیق آن است که همه از روایات مذاهب
 خود که آنرا اختیار کرده و وجه اقتدا ساخته است روایتی اختیار کند که احوط بود یا موافق ظاهر حدیث صحیح باشد اگر چه ظاهر
 روایت و مشهور از آن مذاهب نبود و الا تفرق مذاهب و تعدد وجه موجب تفرق اعمال ظاهر گردد و از انجام صراحت تفرق و عدم
 ضبط احوال باطن کند و فرموده اند که قبله توحیدی باید چه امام شریعت و چه شیخ طریقت تا بنامی توحید محکم و قدم تحقیق راسخ
 گردد چه تشعب و تفرق اصل موجب تشعب و تشتت فرع بود پس ضبط نفس باصل مرجوع الیه فقها و اصولاً و تصوفاً لازم بود
 که اذکر بعضی المحققین من الصوفیه و آن نیز که در حدیث آمد که استفت قلبک یعنی فتوی از دل خود طلب و هر چه فرماید بدینچه
 حکم کند بران رود صورت تردد و تذبذب است یعنی آنجا که دلایل از قرآن و احادیث و اقوال علما مختلف آید و متعارض
 نماید و در دایره تخرید تردد افکند حاکم درین صورت تخری قلب و ترجیح اوست تا از ان اقوال آنچه دلنشین او گردد اختیار کند
 و عمل نماید و آن نیز در ماده قلب مطهر و مزی و منور بنور ایمان و تقوی است که بنور فراست که در جوهر ایمان ابداع نموده اند آنچه
 حق است در یابد و آن شوق اختیار کند که خیر و صواب در آن بودند آنکه هر چه در دلش افتد هم بران عمل کند بی رجوع بدلائل
 شرعیه این سخن روی بجانب الحاد و اباحت دارد و با لغز جاهلان است و بالجمله مذاهب حق و طرق وصول بمنزل مقصود
 و ابواب در آمد فائده دین این چهار است و هر که راهی ازین راههای ددری ازین در بای اختیار نموده براه دیگر رفتن و
 دری دیگر رفتن عبث و یا وده باشد و کارخانه عمل را از ضبط و ربط بیرون افکند و از راه مصلحت بیرون افتاد است
 و اگر قصد سلوک طریق و رعایت احتیاط دارد هم از مذاهب و احاد مختار روایتی که دلیلش احسن و اقوی و فائده اش اعم و اتم
 و احتیاط در آن اکثر و او فر بود اختیار کند و براه نصحت و مسأله و حیل اندوزی نرود این طریقه متاخران است و شک نیست
 که این طریقه محکم تر و مضبوط تر است و گویند که طریقه پیشینیان برخلاف این بود ایشان تعیین مذاهب و اتباع مجتهد و احاد را
 از واجبات نمیدانستند مجتهدان را عمل با جتهاد خود بود و سبیل عوام رجوع بایشان بی آنکه التزام متابعت احدی کنند و انکسار
 بر دیگری نمایند حتی در مسائل نوشته اند که اگر مردی را در ماده زنی واقع افتاد و حکم آنرا از مفتی پرسید و بجای از صل و
 حرمت حکم کرد و حکم وی عمل نمود و وقت دیگر با زنی دیگر همان واقع رو نمود و بمفتی دیگر که نه بر مذاهب مفتی اول است رجوع
 آورد وی برخلاف فتوای اول حکم کرد اگر باین زن دیگر معامله حکم این مفتی دیگر کند جائز باشد هر چند واقع بی است آن
 زن مثلاً حکم مذاهب اول حلال بود و این حکم مذاهب ثانی محرام و لیکن در ماده یک زن درست نبود این بحسب فرقی دیگر است که یک
 شخص محل حل و حرمت نتواند بود و جماعه دیگر از علما بر آنند که انتقال مذاهب مشهورت نفس و اتباع هو او تتبع خص درست نبود
 مگر آنکه اعتقاد حقیقت بجانب مجتهد دیگر راجع آید و او را فصل داند یا احتیاط و در مذاهب دیگر بیشتر باید یا بوجه مذاهب
 و مرجع عظیم بنیلا گردد و بجز رجوع بمذاهب دیگر مخلصی نیابد حکم ضرورت درین صورت جائز بود و ایشان گویند که مجتهد را نیز
 نرسد که یکی را بمذاهب خود دعوت کند و التزام نماید و اتباع خود را بر وی واجب و لازم گرداند الا آنکه بیان مذاهب تقویت

اولیل و ذکر محاسن مذهب خود و نقائص مذهب غیر بنماید تا بر که بدان مائل و منقاد و معتقد گردد و معقول و می افتد عمل کند نقل کرده اند
که بعضی مجتهدان نیز نزد وجود مصلحت دفع حرج بذهب غیر خود عمل کرده اند تا می آرند که وقتی امام شافعی رحمه الله خلق رهن کرده بودند
و موثر بر بدن و جانم وی افتاده پس همچنان نماز کرد و ظاهر این بذهب و می و الله اعلم مانع جواز نماز یا کراهیت آن بود
گفتند چرا چنین کردی فرمود گاهی که ضرورت و مضر شویم بذهب عراقیین نیز عمل کنیم مراد بجز عراقیین ابوحنیفه و اصحاب وی اند
رحمة الله عليهم و در فقه هر جا که مذهب عراقیین مذکور گردد مراد ایشانند و از امام ابو یوسف رحمه الله نیز می آرند که وقتی امامت
نماز کرد پس خبر دادند که پوشی در چاه که باب آن وضو کرده بود افتاده است فرمود که امروز بقول برادران خود که اهل مدینه اند
عمل کردیم که چون آب قدر قلتنین بود پلید نگردد و کذا ذکر بعضی متأخرین و حجت این طائفه اینست که همه متمسک بکتاب و سنت
اند و مقتدایان دین اند و دیگر تعیین و تخصیص را چه وجه باشد و نص فاسألوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون و اشارت حدیث
اصحابی کالجوم باهم اقتدیتم اهدتیم نیز همین است یعنی چیزی که شما ندانید از اهل علم پرسید و از ایشان بیاموزید و فرمود
اصحاب من مثل ستارگانند و همه راهنمایان اند علمای دیگر را در حکم ایشان دانند و این مذهب بظاهر با انصاف نزدیک تر
نماید و بفهم زودتر در آید و لیکن قرارداد علماء و مصلحت دید ایشان در آخر زمان تعیین و تخصیص مذهب است و ضبط و ربط کار دین
و دنیا چهره درین صورت بود از اول مخیر است هر کدام را که اختیار نماید صورت دارد و لیکن بعد از اختیار یکی بجانب دیگری رفتن
نی توهم سوطن و تفرق و تشعب در اعمال و احوال نخواهد بود قرارداد متأخرین علماء برین است و هو المختار و فيه الخیر
و صل چون وحدت و جود در مذهب قرار یافت اکنون تابع مجتهدی را رسد که چون حدیث صحیح مخالف مذهب یا بد مذهب را بگذارد
و عمل بحدیث کند یا نزد درینجا نیز اختلافی در روش مشیینان و پسیدینان رود گویند که قبوع و مقتدای حقیقی پیغمبر است صلی الله
علیه و آله وسلم و دیگران همه تابع و پیروان وی و بعد از آن که تعیین معلوم شود و بصحت رسد که او فرموده است گوش بسنخ غیر
نهادن و در پی دیگری رفتن معقول نبود و این طریقه مقتدیان است و اما که شیخ مؤلف این معنی اراده کرده از آنچه در میان
کتاب گفته است که در باب عبادات اعتماد کلی بران کند یعنی بر آنچه از حضرت نبوت صلی الله علیه و آله و سلم بصحت رسیده است و از
خلافت زید و عمر و ذانند لیسند سخن شیخ حقی است و آنچه در صحاح اخبار آمده بالراس و العین عمل بدان موجب سعادت دنیا و آخرت
ان در این روزگار پسین اینکار صورت ندهند و چه مجتهدان دین احادیث و آثار را امتحان نموده و ناسخ را از فسوخ و صحیح را از سقیم
جد ساخته و تحقیق و تاویل آن فرموده و تطبیق و توفیق میان آنها داده مذهبی قرار داده اند حوام مسلمانان را بلکه علماء
ایشان را درین روزگار این قوت و طاقت کماست که اینکار از دست ایشان آید ایشان را جز متابعت مجتهدان کردن
و در پی ایشان رفتن سبیلی نبود و چاره نوالعهده علیه السلام این کار مقتدین محدثان را میسر بود بحقیقت بیقیاس و اجتهاد کار
العیش نرود و با خرد دست بان زدن ضرورت افتد و دلائل حجت قیاس و وجوب عمل بدان در شرح خاتمه کتاب معلوم گرد و انتشار پس
تعالی و حکم مجتهد بحقیقت حکم کتاب و سنت است و لیکن چون این حکم در اینجا پوشیده است و بصریح نه در سلوک طریق دریافت
آن و وصول بقصود گاهی خطار و گاهی صواب ازینجا آمد که المجهت بخلی و یصیب و بر هر تقدیر موجب اجرو صواب گردد و بخت
بذل محمود در طلب حق یا بد یا نیابد و بعضی گویند بر مجتهد مصیب است باین معنی که حق نسبت بر مجتهد همان است که اجتهاد او بدان
رسیده و این معنی در فروع فقه بود و در اصول عقائد و هر چهار مذهب در اصول عقائد متفق اند اختلافی که هست در عملیات است
و تحقیق این در محل دیگر کرده شده است و الله اعلم و صل و از زبان بعضی مردم جهان در آمده که مذهب امام شافعی موافق

احادیث است و سلوک طریقه اقتدا و اتباع در مذہب ایشان بیشتر است و مذہب امام ابوحنیفہ مبتنی بر رای و اجتهاد است و مخالف
احادیث این سخن غلط محض و جعل صریح است آخر نیز در اجتهاد حفظ کتاب الحد و حفظ احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم
و معرفت اقوال سلف شرط است و بی آن درست ندو چون قیاس و اجتهاد آن امام عظیم الشان اقدم و اسبق و مقرر و مسلم
تمام است این گمان را مجال نبود مانا که سبب وقوع درین ورطه آن بود که بعضی محدثین که در مذہب امام شافعی بودند
در کتابهای که تصنیف کردند چنانچه مصابیح و مشکوٰۃ و مانند آن دلایل مذہب خود را تتبع و تفحص نموده جمع کردند و در
احادیث مذہب حنفی براه طعن و جرح رفتند و اینها بی گوشه و تعصبی نخواهد بود و اکثر ایشان با حنفیہ بی گوشه و تعصبی نباشند
عفا الله عنهم نظر در کتب حنفیہ که در دیار عرب مشهور است باید انداخت تا حقیقت حال منکشف گردد و مواہب الرحمن کتابی است
درین مذہب شایع او التزام کرده است که دلیل ز آیات قرآن و احادیث صحیحین بیارد و کتاب ہدایہ کہ در دیار مشهور و
معتبرترین کتابهاست نیز درین وہم انداختہ چه مصنف وی رحمۃ اللہ علیہ در اکثر بنامی کار بر دلیل معقول نہادہ و اگر حدیثی
آورده نزد محدثین عالی از ضعفی نہ غالباً اشتغال وقت آن استاد در علم حدیث کمتر بوده است و لیکن شرح شیخ ابن الہمام جزاہ
اللہ تعالی خیر الخیراتلانی آن نموده و تحقیق کار فرمودہ است و گفته اند کہ نزد وی رضی اللہ عنہ صند و قہا بود کہ احادیث
مسموعہ خود را درین ضبط کرده است و گفته اند کہ مشایخ او کہ از ایشان استماع حدیث کرده و رای جمعی از صحابہ کہ از ایشان
شنیدہ از تابعین سہ صد کس بودہ اند و آنہا کہ از وی روایت سند وی کردہ اند پانصد کس اند و مجموع استادان وی در علم
چهار ہزار کس اند و جمعی آنرا بر ترتیب حروف تہجی جمع کردہ و چون احادیث کہ امام شافعی بدان اخذ کردہ و تمسک نمودہ
امام ابوحنیفہ بدان تمسک نہ نمودہ و اخذ نکردہ مردم گمان کردہ اند کہ مذہب او مخالف احادیث است و حال آنکہ درینجا احادیث
دیگر است صحیح تر و قوی تر از آن کہ وی بدان اخذ کردہ و تمسک نمودہ و بجهت آن احادیث کہ متمسک امام شافعی است
ترک دادہ و اکثر متمسکات او در صحیحین است و این معنی تفصیل بیان کردہ و اثبات نمودہ اند و ما اگر آنرا ذکر کنیم سخن
دراز گردد و بالفعل آن مباحث موجود است طالب حق را باید کہ بدان رجوع کند و اقوی دلایل این مطالب آن است
کہ مذہب امام ابوحنیفہ اکثر موافق مذہب امام احمد حنبل است در تمام مذہب در مواضع معدودہ خلافی باشد و اگر ہست
روایتی در انجانب ہست و نمای مذہب امام احمد تمام بر احادیث و اخذ لفظوا ہرست و خلاف امام شافعی اکثر است از خلاف
وی بابانی حنیفہ بکصد و بیست و پنج مسئلہ از اصول مسائل نوشته اند کہ احمد با ابوحنیفہ موافق است در آن و با شافعی مخالف
و فی الحقیقت مذہب حنفی جامع معقول و منقول است و مانا کہ در اغلب اوقات و احوال عادت کریمہ آن امام آن بود
کہ در تفہیم و تبیین مذہب خود بجهت رعایت طبائع عامہ خلق کہ مجبول اند بر تطابق معقول و منقول و تائید نقل بعقل
اقتضای دلیل معقول کردی و بقصد تسلیہ و تشفیہ طباع ایشان در کشف و تبیین آن کوشیدی و الاصل تمسک و ہتدلال
او بکتاب و سنت و اقوال سلف بود و خود چه صورت دارد کہ بی رجوع بکتاب و سنت و اجماع تمسک بقیاس کند و حال آنکہ
شرط عمل بمان عدم آن اصول است چنانکہ در کتب اصول فقہ بر مذہب ایشان مقرر شدہ است و این دلایل عقلیہ ایشان
در حقیقت برای تائید و ترجیح بعضی احادیث است بر بعضی بموافقت وی مرقیاس را و لابد از احادیث انچہ موافق بقیاس
بود ارجح است چنانکہ ہم در اصول فقہ قرار یافتہ نہ آنکہ قیاس در مقابل نص کردہ باشد و نیز حکم بجمت و ضعف احادیث در
زمان متاخر بر خلاف زمان سابق است چه میتواند کہ حدیثی در زمان ایشان صحیح باشد بسبب اجتماع شرائط صحت و قبول

در روایه که واسطه بودند میان ایشان و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم پس زان از جهت روایه دیگر که بعد از ان آمدند
ضعیفی پیدا شد پس از حکم متاخرین محدثین بضعف حدیثی لازم نیاید بضعف وی در زمان امام ابو حنیفه رحمه الله مثلاً و این نکته در
نظاره است و از کلامی که بعضی محققین ذکر کرده اند که حکم بهواتر و شهرت و وحدت حدیث معتبر در صدر اول است و الا بسا احادیثی که
در ان وقت از احاد بوده و بعد از ان بوجود کثرت طرق بروج این علم و کثرت طالبان و جامعان که بعد از ان پیدا شده بترتیب
شهرت رسیده باشد استیناسی باین معنی توان یافت و امام اعظم بجهت غایت اقتیاز و وفور فضل و کمال مغبوطه و محسود عالم
بود و متاخرین شافعیه را چه گوید که بعضی متقدمین را نیز با جناب حسد گونگون بود و در حقیقت هر که فاضل تر محسود تر شافعیان را این حال
است اما امام شافعی را چه بپندید که چه مدح وی در مدح اصحاب وی میکند و میگوید که الناس کلمه عیال علی فقه ابی حنیفه و در شان
امام محمد بن حسن شیبانی که شاگرد ابو حنیفه است فرموده که اگر اهل کتاب از یهود و نصاری انصاریف امام محمد را بپسینند
بی اختیار ایمان آرند و امام محمد شش کتاب تصنیف کرده که هر یکی از ان شصت مجلد و هفتاد مجلد بلکه بیشتر از انست و امام
احمد اکثر مسائل دقیقه از کتب امام محمد نقل میکرد و دوران کتب نظر میکرد و از ان استفاده می نمود و آنچه تا کنون تقیید و اتباع امام
ابو حنیفه با حدیث و اقوال اصحاب است و دیگری را نیست امام حافظ ابو محمد بن حزم گفته که اصحاب ابو حنیفه همه متفق اند که
حدیث هر چند اسناد او ضعیف بود مقدم تر و اولی تر از قیاس و اجتهاد است و وی رضی الله عنه تا بعد ضرورت نرسد غسل
بقیاس نکند و عمل بحدیث با قسامه از دست ندهد و امام شافعی قیاس را بر چندین از اقسام حدیث مقدم دارد و در
مقام تفصیلی است مذکور در علم اصول فقه انجا نظر باید کرد و از اقسام قیاس نیز جز بقیاس مؤثر عمل نکند و قیاس تناسل
و قیاس شبه و قیاس طر و همه نزد وی متروک و غیر معمول است و در چندین مواضع قیاس را با حدیث ترک داده و
امام شافعی عمل بقیاس کرده اگر آنرا ذکر کنم به رازی کشته و ابو حنیفه رج تقلید صحابی را در آنچه صحابی با جهناد خود
گوید واجب داند و شافعی گوید هم رجال و سخن رجال ما و ایشان در اجتهاد برابریم و همه بجهت انیم بجهت تقلید مجتهد دیگر رسیده
نقل است که امام ابو حنیفه فرموده که عجب از مردم که مرا میگویند وی فتوی برای خود میدهد و حال آنکه من هرگز فتوی ندادم مگر
به آنچه ما ثور و مرویست و امام حجت عبد الله بن مبارک از وی نقل کرده که گفت آنچه از حدیث رسول صلی الله علیه
و سلم آید فبالرأس و البعین و آنچه از صحابه رسیده رضی الله عنهم نیز اختیار کنیم و از گفته ایشان نه برائیم و لیکن چون چیزی
از تابعین بیاید ما و ایشان برابریم با ایشان مزاحمت کنیم در تحقیق حق بحث و تفتیش نمایم و از فضل بن عیاض نقل است
که اگر حدیث بر ابو حنیفه آمدی متابعت آن کردی و اگر از صحابه و قدمای تابعین رسیده می نیز براه متابعت و اقتدای
ایشان رفتی و الا اجتهاد نمودی و در کتب نوشته اند که اگر مسئله نزد وی رسد آمدی مدت مدید و یاران خود
در ان بحث کردی و تحقیق و تفتیش نمودی پس از ان جواب دادی و یاران او عظمای ائمه دین و
قدمای اهل حدیث و فقه و زهد و ورع بودند رحمة الله علیهم جمعین اکنون در شرح کتاب شروع کنیم و با الله التوفیق

قال المصنف فاتحة الكتاب و ذکر حال حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و سلم پیش از نزول وحی و بیان عباد
وی در ان ایام ولادت شریف آنحضرت صلی الله علیه و سلم چنانچه مشهور است عام الفیل روز و شنبه دوازدهم یا دهم
ربیع الاول است و چون از عمر شریف دو سال و چهار ماه گذشت پدر وی عبد الله بن عبد المطلب که بجهت اقتیاز و
ایستماع عمر بینه رفته بود فوت کرد و بعضی گویند وفات عبد الله هم در مدت حمل شریف بود و الله اعلم و چون سال سی و چهار

رسید قضیه شوق صدر شریف و وقوع یافت و چون پیش سال رسید مادروی آمنه بنت وهب بن عبد مناف که بزیارت برادران وی از بنی النجاشی که در مدینه بوده اند رفته بود و آن حضرت صلی الله علیه وسلم را همراه برده در وقت مراجعت با او که موضعی است قریب مدینه وفات یافت و جدوی عبدالمطلب او را بخود کشید و محبت سخت با وی پیدا کرد و بعد رین روزگار قحط شد بد بر قریش افتاد پس آواز با تکی شنیدند که میگفت استسقا کنید باین نبی آخر الزمان عبدالمطلب او را بردوش خود گرفت و دعا کرد باران های فراوان شد و در آنچه مشهور است استسقا از ابوطالب بود و وی را درین باب قصیده مشهور است و رفعت آنحضرت صلی الله علیه وسلم که دلالت دارد بر کمال محبت و نهایت معرفت نبوت او و مطلع قصیده این است: و ابيض استسقى النعام بوجه شمال اليتامى عصمة لارا مل و شیخ ابن حجر عسقلانی در فتح الباری میگوید که ابن اسحاق این قصیده را در سیر بطولها آورده و همیشه از هشتاد بیت ذکر کرده و بیستی چند از اول قصیده آورده و اکثر این احوال که مذکور است در آن واقع است بعد از بعثت و ابوطالب مگر آنرا بفرست در یافته بود و بعضی گفته اند که وی این قصیده را در آن وقت گفته که قریش بر آن حضرت بظلمه بر آمده بودند و منع میکردند مردم را از درآمدن در اسلام و این قول ظلمت است و اسد اعلم و چون مهال مبارک او بهفت و برداشتی بهشت رسید جدوی عبدالمطلب وفات کرد و عم وی ابوطالب بشرف کفالت و تربیت وی متفخر گشت حضرت عت تقالی شانه اسرافیل را فرمان داد که بلازمت وی قیام نماید پس اسرافیل همیشه قرین او می بود تا سال یازدهم تمام کرد آنگاه جبرئیل را فرمان شد تا ملازمت وی نماید بیست و نه سال بطریق مرافقت و مقارنت ملازم وی بود لیکن بروی ظاهر نمی شد اما در بعضی روایات صحیح مروی است که اسرافیل در مدت ملازمت چند بار بروی ظاهر شد و چند بار با وی یک کلمه و دو کلمه سخن گفته و پیش از آن که وحی نزول کند پانزده سال از جانب یمن و شمال و فوق آوازی می شنید که میگفتند یا محمد و کس را نمی دید و بهفت سال روشنائی میدید و بان شاد می بود و چیزی دیگری دید و در سال دوازدهم ابوطالب در اسفند شام برد پس بحیرت او را بعلامت نبوت بشناخت و تعظیم کرد و در سال هزدهم ابو بکر بن ابی قحافه رضی الله عنهما در سلسله محبت و صحبت وی درآمد و سال بیستم با وی در سفر شام رفیق شد و خوارق عادات معانته کرد و نور تصدیق در دل وی افتاد و در سال بیست و پنجم خدیجه را نکاح کرد و خدیجه در آن وقت چهل ساله بود و در سال سی و پنجم فاطمه زهرا سلام الله علیها ولادت یافت و بنامی کعبه بخت همی که یافته بودند نوشته آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بنفس نفیس خود سنگ میکشید و چون چهل سال تمام شد نور نبوت ظهور کرد و مانا که حکمت الهی در امر اسرافیل و جبرئیل بلازمت وی صلی الله علیه وسلم و اسماع کلمات و اصوات و اراءات انوار آن بود که تا انسی و الفتنی آن حضرت را بعالم ملکوت و اسرار و انوار آن پیدا کرد و ظهور و بروز آن بنا گمان موجب بهم بنامی بشریت و اصحلال رسوم انسانیت نگردد و با وجود آن بمشاهده جبرئیل و وحی چه تغیر و نقل که بوجود شریف وی راه نمی یافت صلی الله علیه وسلم و از آن بود که جبرئیل خود را باری بصورت دمی که از خلص اصحاب و در کمال حسن و جمال بودی نمود و اگر احیاناً بصورت دیگر جلوه میکرد در صورت آدمی خوش روی ظور می نمود و سبب تمثل جبرئیل بصورت خوب از غیر قصد استقیناس و ایستاد آن نیز تواند بود که ملکوتی چون لباس ناسوتی در پوشد و در صورت انسانی جلوه گر شود لا بد انوار ملکوت و لطافت و صفائی روحانیت در آن صورت ساطع و لامع گردد چنانچه روشن است و سخت ترین انواع وحی آن بودی که نه باین طریق بودی تا بسین مبارک در سرهای سخت عرق میز بخت و گاهی از گران آن شتر سواری وی بر زمین می نشست محققان گفته اند که چون در افاده و استفاده مناسب و جنسیت شراست گاهی بشریت رسول الله صلی الله علیه وسلم بر ملکیت جبرئیل علیه السلام غالب آمدی و جبرئیل در لباس بشریت ظاهر گشتی و زمانی ملکیت جبرئیل بر بشریت رسول الله صلی الله علیه وسلم غلبه کردی و او را از وجود بشریت

غالب ساختی و لغیبت ملکوت بر وی آنگویند که صورت اول در وی بوعده و بشارت بودی و ثانی در وعید و تذارت و چون امام دکان
 نزدیک رسید خلوت و تهالی را دوست گرفت و در کوه حرا که سه میل راه است تا کعبه و او را الآن جبل نور گویند خلوت میداشت
 و در آن کوه غاری است خرد که درازی آن چهار گز شرعی و پهنای آن یک گز و ثلثی در بعضی مواضع و باقی ازین کمتر در آن غار خلوت
 اختیار کردی و آن کوهی است که از آنجا نظر بحال کعبه روشن گردید و شاید که اختیار آن از برای خلوت از نجات بود و الله اعلم
 و علما را اختلاف است در آنکه آنحضرت صلی الله علیه و سلم پیش از بعثت تعبد و اقتتال بشرعی از شراعی سابقه میکرد و یا نه مختار نزد
 انوسلین اول است پس بعضی گویند تعبد او بشرع نوح بود و بعضی گویند بشریعت ابراهیم و بعضی بموسی و بعضی بر عیسی صلوات الله
 علیه جمیع و بعضی گویند لا علی التبعین بر چه ثابت میشود که شریعتی از شراعی است تعبد می نمود هر شریعت که باشد و در لفظه شریعت
 در باب خلوت در این بحث واقع شده که معنی تعبد است و شیخ ابن حجر عسقلانی در شرح صحیح بخاری تخمف لفظ نیز روایت آورده
 و از تخمف اتباع ملت خفیه که دین ابراهیم است مراد داشته و بعضی از شراعی تخمف بمعنی تخمف دارند و تا را بدل از فا گویند
 پس تعیین گشت که تعبد بشریعت ابراهیم داشت و الحق چنین سزوزیر که علم قریش بدین ابراهیم و اتباع ایشان از اولی
 و اقرب بود چنانکه گویند که آهای آن حضرت صلی الله علیه و سلم همه بر دین ابراهیم بوده اند و آنها که گویند تعبد وی نه بشریعت بود
 گویند که بکلم عقل و سخنان وی بود یا بالهام در وی صالحه که در قریب مبادی ظهور نبوت میدید و سبیل امام غزالی درین مسئله
 توقف و تردد است از جهت عدم دلیل قاطع و بر هر تقدیر علما را درین مسئله دو قول است که عبادت وی در آن خلوت بچه نوع
 بود بعضی گفته اند عبادت وی صلی الله علیه و سلم بفرموده بود و بعضی گفته عبادت مذکور بود و این قول صحیح تر است و هر قولی دل چندان
 تصریحی و انقائی در زیر آن مرتبه ذکر اجل و اعلی بود از فکر از آنکه ذکر بنده مرمولی را مستحب و منفصی ذکر مولی بود مر بنده را
 و هیچ حالی از احوال بنده نبود که صفت حق در برابر آن افتد الا ذکر و محبت چنانکه فرموده فا ذکر و فی از ذکر کم و بحکم و بجهت
 و محبت و ذکر لازم یکدیگر باشند من احب شیئا اکثر ذکره و نیز ذکر بذات حق متعلق گردد و فکر بالآی و نغمای او و ذکر موجب
 نسیان نفس و قنای ذاکر گردد در ذکر و متفکر بر نفس خود و احوال وی ایستاده بود و فکر نیز اگر چه احوال شریفه آرد چنانکه اگر
 در آیات و آثار قدرت الهی عزتشان کنند معرفت تراید و اگر در آلامی و نغمای او کنند شکر آرد و در و عد و رجا و رغبت و در وعید خو
 در سبب و لیکن ذکر چون غلبه و استیلا یا بد فنا و غیبت و نسیان از کل ماسوی الله و صفای سر و اتصال بذات اقدس بنشد مصراع
 اتصالی بی تکلیف بی قیاس و غیر حق را ذاکر خوانند و متفکر گویند پس ذکر صفت حق بود و فکر صفت بنده و لا بد از آنچه صفت
 حق باشد افضل و اکمل بود از آنچه صفت بنده است و نیز خلوت طالبان راه حق و سالکان طریق قرب و می تقالی و تقدس
 بر چند گونه باشد قسم اول آنکه خلوت ایشان برای طلب مزید علم حق بود از حق بظهور نور ذات اقدس در باطن طالب و
 تنور لطیفه در که وی بدان و آن را علم لدنی خوانند از فکر و نظر که رجوع است به تفتیش و تفحص علوم مودعه در خزینه خیال و
 تزیین و تالیف آن تا از اذواج آنها علم دیگر زاید که از آن نتیجه خوانند و این اخذ علم لدنی از حق بواسطه فکر غایت مقاصد اول
 و طالبان قرب در گاه است پس هر که در خلوت یا کونی از احوال خواه ذات خودش باشد یا علوم مودعه در ذات در سخن آید
 و بیاد آن فکر کند اگر چه بظاهری در خلوت از حق نماید ولی بحقیقت در خلوت نهانند یکی از طالبان که از خلوت جز در گوشه خالی
 نشستن و پنهان انداختن مالی بدل یا بزبان مناجات کردن و حواج و مطالب در خواست نمودن نمیدانست بزرگی راه حساب
 خلوت حقیقی بود گفت آذکرانی عنده ربک فی خلوتک مراد کن نزد حق چون با حق در خلوت باستی آن بزرگ در جواب وی

فرموده اذکر تک فلتست مع فی خلوة یعنی چون ترا یاد کنم پس با حق در خلوت که حقیقت آن نسیان ماسوائی حق است بوده با حق
 اینجائکه هست بشنو آن مرد اگر خود را بآن بزرگ بازمی بست و انصالی حتی بحقیقت روحانیت او پیدا میکرد و بحکم امر و مع
 من احب دائم با وی می بود و میرسید او را از علم و نورانیت که از حق بر جوهر آن بزرگ می تافت اگر چه از وی التماس
 یاد آورده کردی و او را بدان شعور نبودی ازینجاست که گفته اند سعی کن که کاملی را در دل تو جای باشد یا خود را در این
 وی جای کنی اگر او را در دل تو جای باشد نورانیت وی درون ترا نورانی گرداند و نور حق که اوست یا با اوست ظلمت زد
 آینه دل تو گردد و اگر ترا در باطن وی جای باشد باطن وی محل نزول رحمت است و نظرات عنایت حق در انجامی افتد
 چون ترا اینجا یابد لابد پر تو نظری بر تو نیز افتد بر اندازه نسبت محبت و یگانگی که با وی داری و ازینجا که حقیقت ذکر بیان
 کردیم سر حدیث قدسی انا جلیس من ذکر فی من همشین کسی ام که یاد میکند ما معلوم شود یعنی مراد بذکر اینجا حقیقت ذکر است که
 نسیان ماسواست و همشینی کنایت از حقیقت خلوت که در اینجا غیر را گنجایش نبود سر معنی این حدیث و حقیقت وی این
 است والا هر که هدای را یاد کند بر وجه که باشد خواه بزبان خواه بدل بر حال رحمت حق و عنایت وی قرین حال وی
 گردد و مشروط این خلوت حقیقی که بدان اشارت رفت آنست که ذکر نفسی و جانی بودن نفسی و ربانی مراد از نفس اینجا
 ذات است و از ذکر نفسی ذکر قلبی که عبارت از توجیه و حضور بحق است بی تلفظ بذکر و تخیل آن حیثیتی که نسیان ماسوا از ذوقش
 اختیار از صغیر بزرگ آید و قبلاً باطن جزا حدیث حق نباشد ذکر حقیقی و ذکر صافی که گفته اند این است و این معنی را در طریقه علیہ
 نقشبندی ذکر خفی و وقوف قلبی و توجیه بوجه خاص و شهود و وصول و وجود گویند و حقیقت و وقوف قلبی چنانچه حضرت خواجہ احرار
 در بعض کلمات قدسیه خود نوشته اند عبارت از آگاهی و حضور دل است بجناب حق سبحانہ بران وجه که دل را هیچ پابستی و تعلقی
 بغیر حق نباشد و هر قدر که این نسبت دست دهد اگر چه لمح و ساعتی بوده باشد چون بنده از غیر حق منقطع گردد در آن زمان
 بحق داخل باشد و چون این نسبت ملکه گردد و دوام پذیرد سالک بتمام فنارسد قسم دو هم خلوتی است که برای صفای
 فکر بود تا نظر بصیرت وی در طلب معلومات صحیح آید و بجهت تطرق تفرقه و پریشانی و تسلط او با هم و شواغل از راه صحت و سداد
 بیرون نیفتد و این خلوت کسانی راست که علم را از جناب قدس حق تصفیہ باطن از ماسوائه طلبند بلکه از تراوی حکم عقل و قاعده
 وی بچوبند و صحت و فساد آنرا بهیزان محقول می سخنند و بحقیقت اعتماد بر صحت و حقانیت علوم عقلیه نتوان کرد چه این تراوی
 بغایت لطیف است و نازک بانکه هوای و میلی و دومی که پیدا گردد از اعتدال و استقامت بیرون شود و لهذا میل افکار از باب
 مذاهب اکثر بجا مذہب خود بود بلکه معنی نصوص را هم موافق اعتقاد خود فهم کنند و تاویل نمایند و در زعم ایشان چنان نماید
 گو یا تاویل نیست و مفهوم ظاهر همین است و طالبان حق که علم را از جناب قدس الهی استفاضه می نمایند در چنین خلوت نروند
 و این خلوت ایشان را سازگار نبود و بکار نیاید بلکه خلوت ایشان بذکر بود و بجهت اشتغال باطن بحضور حق و نسیان
 ماسوا فکر را بر ایشان هیچ سلطانی و قدرتی نیست چه فکر از اقسام خواطر بود و خواطر را بر ایشان غلبه و تسلط بوجهی که مثال
 گردد و از ذکر و حضور باز دارد و نبود و اگر بناگاه سری بکشند هم در ساعت مضمل و نابود گردد یا به تعجیت همراه رود و غلبی
 در کار خاز حضور نیکنند بر مثال خسی که بر آب روان رود آب را از جریان باز ندارد و این نیز اکثر در حالت ابتدا بود و در آخر حکم
 جا الحقی و زہقی الباطل گیرد و هر گاه که فکر بر صاحب خلوت بحق راه یافت و غلبه کرد باید که بداند که وی از اہل این خلوت نیست و
 قابل این کار و از خلوت بیرون شود و بداند که از اہل علم صحیح الهی نیست و اگر از اہل آن علم بودی عنایت ربانی که مشکل حال

متوجهان جناب رحمت است ادراد مقام جمعیت و خلوت انس متکمن دشمنی و میان وی و سرنگی فکر حال گشتی و حکم آنکه تا امید می بر
ارباب طریقت کفرست از آنچه گذشته استغاده نموده و التبا جناب رحمت حق آورده بامید عصمت و قبول در خلوت بشر انظما
در آره امیدوار بنشینند شاید که این بار روی مقصود بر بیند انه علی کل شیء قدیر قسم سوم خلوتی است که جمعی از طالبان راه
برای دفع وحشت و پریشانی خاطر و فتور وقت که از مخالفت بنی نوع پیدامی آید اختیار میکنند و چون در دیدن خلق و بودن
با ایشان وحشتی و انقباضی می یابند تنهایی اختیار میکنند و برای سلامت ازین آفت خلوت میگزینند و حاصل وجه اختیار این خلوت
رفع شتر خلق از نفس خود و سلامت حال از آفت ایشان بود و اگر نسبت دفع شتر نفس خود از خلق و سلامت حال ایشان از آفات
خود بآن ضم کنند احسن و ادلی باشد و ابعده بود از عجب و اسارت ظن قسم چهارم خلوتی است که برای طلب زیادتى لذتی است که
در خلوت می یابند اگر چه در صحبت نیز وحشت ندارند و لذت ذکر و فکر به تمام از دست ندهند و لیکن در خلوت بیشتر یابند و وقت
و ذهن در وی صاف تر بود و این هر دو قسم در خلاصه مقصود نزدیک بیکدیگر اند و مدد و معاون دو قسم اول که اصل مقصود بالذات
اند و خلوت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم از قسم اول بوده که از کل اسوای حق انقطاع نمود و از مجموع اشیا که بآن محتاج
و صاحب و مباشر بود تا از اهل و مال و هر چه در دست تصرف و ذات الیه بود بکلی دوری نمود و در رویای ذکر قلبی مستغرق
شد و از اضداد و اغیار بکلی منقطع شد و انس بیاد آنکه در خلوت برای وی بود پیدا گشت و همیشه در ان انس روز افزون میبود
و بحمت دوام ذکر و تصفیه باطن محل وحی که قلب شریف محمدی است صلی الله علیه و سلم صفای صفای افزود تا آئینه تمام صاف شد
و درین باب باقصی درجات کمال رسید پس بناشیر صبح وحی از مشرق موهبت و عنایت زمین آغاز کرد و انوار و شواهد و دلائل
آن بجدی بروز یافت که نباتات و جهادات که از مرتبه نطق و ادراک بغایت دور اند زبان بشهادت و بشارت دی کشادند چنانکه
هر درختی و سنگی که میگذاشت بزبان فصیح و بیان صریح میگفت السلام علیک یا رسول الله و از هر طرف این آوازی شنید و نگاه میکرد
و جز درخت و سنگ متکلم را نمیدید تا یک روز بر بالای آن کوه ایستاده بود ناگاه شخصی که جبرئیل امین باشد بروی ظاهر شد بصورت
اعظم که مراد او بازوست از یاقوت درخشان بی آنکه بصورت اهلی جبرئیل بود که آن در اوقات دیگر بود گفت البشیر یا محمد مزده باد
ترا که من جبرئیلم و بر تو فرستاده شده ام تا پیام حق بتو گذارم و خبر دهم ترا که تو رسول خدائی بدین امت از آدمیان و بنیان که درین
روزگار اند یا مراد امت عرب بود و عموم رسالت بعد از ان شده باشد کما قال بعض العلماء پس نامه انحر بر مرصع بگو اهر برون
آورد و بدست وی داد و گفت بخوان این را گفت و الله که من خواننده نام و هرگز چیزی نخوانده ام و امی که خط و کتابت
ندانم از روی نامه چیزی نتواند خواند و درین نامه خود چیزی نوشته نمی بینم گویا پروردگار تعالی خط آن نامه را با وجود عطا
قوت مشاهده ملکوت از برای اظهار عجز و اضطراب و تبری آن حضرت صلی الله علیه و سلم از حول و قوت از وی پوشید و در آن کتابت
صحیح همین قدر مذکور است که جبرئیل امیر بقرآه میکرد و آن حضرت ما انما نقاری میفرمود و در بعضی روایات ذکر نامه موجود است و در حقیقت
وجود آن اظهار داخل است در اعتذار از عدم قرآه چنانچه اشارت کردیم که امی نامه خواندن نداند اما خواندن کلامی خوانانیدن دیگری
از فصیح در غایت فصاحت غرابت ندارد و مگر از صوت حال و صدمت و هیبت مقام باشد و الله اعلم پس جبرئیل امیر را صلی الله
علیه و سلم در کنار گرفت و از برای تصرف در وجود بشریت آنحضرت و ادنیال نور و قوت ملکوتی در ان چنان و چندان بیفشرد که
ویرا بطاقت رسانید یعنی با آنچه غایت وسع و طاقت آنحضرت بود رسید و رها کرد و باز گفت بخوان گفت من خواندن ندا نم باز
بیفشرد تا سه بار بیفشرد و رها میکرد و خواندن میفرمود بعد از سه بار گفت بگو یا قر یا سم ربک بخوان بنام پروردگار خود یعنی بگو یا قوت خود

شکر و بخوان بتائید و استعانت الکی و توفیق وی عز و علا و استعانت و استمداد از وی کن که تعلیم تو و تعلیم امت تو با وجود امت تو
 خواهد کرد الذی خلق آن پروردگار که پیدا کرد هر چیز را خلق الانسان خصوصاً آدمی زاده را که اشرف و اکرم مخلوقات است
 و آثار صنایع و بدائع بر صفات احوال وی نظم و ابراست پیدا کرد و او را من علق از خون بسته در رحم اقران بخوان و ربک الاکرم و پروردگار
 تو کریم ترست از هر کریم الذی علم بالقلم آنکه اظهار علم و کتاب کرد و بواسطت قلم که منظر عجائب و غرائب لا تعد و لا تحصى است و استقامت
 امور دنیا و دین و انتظام مهام عالم با دست صاحب کفایت گفته که اگر بر دقیق صنع و حکمت الکی و لطف و تدبیر وی تعالی فرصت
 دلیلی جز قلم نباشد کفایت است چه عجائب و غرائب که از وی زاندا از حیطة محصر و شمار خارج بود علم الانسان دانانید آدمی را عالم
 بعلم چیزی که در قوت و قدرت او بود که از خود تواند دانست و چون هم وحی و بشارت ساخته و پرداخته شد بعد از آن خواست
 جبرئیل که پیغمبر اصلی السدیة و سلم از علو مقام همیبت و جلالت مسرور و سلطان القلب بر زمین بندگی و عبودیت فرود آورده بواسطت
 امر حق احکام طاعت و عبادت تعلیم نماید پس امر کرد آنحضرت را دگفت ازین کوه فرود آئی آنحضرت صلی السدیة و سلم با جبرئیل از
 کوه فرود آمد و او را در پای کوه بزین هامون بداشت و برای آنحضرت صلی السدیة و سلم ماوانی و جانی نشستی فرست کرد جبرئیل
 دو جامه سبز پوشیده بود یک جامه را در پای پیغمبر میداخت دوی را بر روی جامه نشستن فرمود و پای را بر زمین زد و چشمه آب
 پیدا آمد چون تعلیم وضو را اول و اول فعلی آسان تر و تعلیم بقول بی دشواری بود جبرئیل بقصد تعلیم پیغمبر صلی السدیة و سلم از آن
 آب وضو ساخت با مخصوصه و استنشاق و بر عضوی را چنانچه سنت است سه بار غسل کرد و چون وضو کردن را ماوی بر نمود و تعلیم
 فعلی کرد پس پیغمبر صلی السدیة و سلم گفت تا ما نندان وضو ساخت و چون آنحضرت صلی السدیة و سلم از وضو فارغ شد جبرئیل
 یک کف آب برداشت و بر روی مبارک پیغمبر صلی السدیة و سلم بقصد تکمیل و زیادت تطهیر و تنطیف و سیری دیگر که در ضمن آن باشد
 و السدیة علم افشاند پس بر فاست و دو رکعت نماز بگذارد و پیغمبر صلی السدیة و سلم بوی اقتدا کرد و همچنان بگذارد پس جبرئیل بقصد
 تاکید و تقریر گفت نماز گذاردن چنین است و اول چیزی که فرض شد از نماز دو رکعت بود پیش از طلوع و پیش از غروب
 و فرضیت نمازهای پنجگانه در شب معراج شد چنانچه مشهور است و نماز گذاردن جبرئیل بآن حضرت بقصد تعلیم اوقات
 نماز بعد از آن است چون از وضو و نماز و تعلیم فارغ شد جبرئیل باز گشت و پیغمبر صلی السدیة و سلم بکمال آمد و این حال
 با خدا بگفت دوی را تعلیم وضو و نماز کرد و بنا بر این مقدمات که ثبت تقدم شریعت و وضو و نماز است بر سایر شرائع و عبادات
 مناسب آنکه بعد از تمهید این از آنچه ابتدای ابواب عبادات نبوی بذر وضو و نماز کنیم و سایر انواع عبادات از صیام و
 زکوة و حج و ادعیه مخصوص بوقتی و غیر مخصوص بدان و غیر آن از عبادات و عادات بدان ملحق سازیم انشاء الله الحق الاکرم
 باب در طهارت حضرت پیغمبر صلی السدیة و سلم آنحضرت در غالب اوقات بر نماز فرض را وضو ساختی چنانچه ظاهر
 آیه قرآنی اذ انتم للصلوة فاعسلوا الایة نیز ناظر درین است چه ظاهر این عبارت دلالت کند بر سببیت اراده قیام بنماز
 غسل این اعضا را چنانچه در قول وی سبحانه و اذ قرأت القرآن فاستعذ بالله و امثال آن ولیکن اجماع امت است برین که
 مراد از انتم و انتم مدثون است و توجیه این کلام آنست که سبب اراده قیام است ولیکن او را شرطی است که حدیث است چنانکه بیان
 کرد قول وی سبحانه و ان کنتم منہا فاطموا الایة اشترطوا که در جنابت را برای غسل و جنابت و حدیث را برای تیمم پس در صدر آیت
 ذکر سبب کرد و در آخرش ذکر شرط و در میان آن کرد و اگر انزال الکفای و اختصاراً فافهم و هر چند افضل و احوط تجدید وضو است بر
 هر نماز ولیکن در بعضی از اوقات چند فریضه را بیک وضو گذاردی تعلیم الامت و بیاناً لمراد بالایة و وقوع این حال از دوسه

صلی الله علیه وسلم نادر بودی سلم اندریده رضی الله عنه روایت کرده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه وسلم که وضو میکرد برای هر نماز
و گذارد و روز فتح چند نماز و در روایتی پنج نماز بود وضوی واحد پس گفت عمر بن خطاب رضی الله عنه یا رسول الله چیزی کردی که هرگز نکرده بودی فرمود خدا
کردم یا عمر یعنی تا بداند که وضو برای هر نماز فرض نبود و بعضی گویند که وجوب وضو برای هر نماز از خدا لیس حضرت نبوت بود بخاری و
ابوداؤد و ترمذی از انس آورده اند که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه وسلم که وضو میکرد برای هر نماز پس گفته شد مرا انس را شما چه میگوید
گفت کفایت میکرد یکی از ما وضو ما و ام که محدث نمی شده و نیز دارمی از عثمان رو آورده که گفت وضو میکرد رسول خدا صلی الله علیه وسلم برای
هر نماز و چنانچه در روایت احمد و ابی داؤد از حدیث عبد الله بن عامر غسیل آمده که آن حضرت صلی الله علیه وسلم مامور بود وضو کردن
برای هر نماز ظاهر باشد یا غیر ظاهر و چون شاق آمد بروی امر کرده شد مسواک نزد هر نماز و نهاده شد از وضو و وضو نکردن بعضی
گویند که حکم این آیه وضو برای هر نماز فرض بود پس از آن نسخ گشت این چنین گفته اند و لیکن در نسخ احکام سورۀ فائده کلام است
و الله اعلم و آبی که آن حضرت صلی الله علیه وسلم در وضو بکار برد استی کمتر از دو سیر و زیاده از چهار سیر بودی و در بعضی اوقات
مقدار سه سیر بودی حقیقت سیری که مصنف میگوید معلوم نیست که مقدار آن چیست؛ لیکن در اکثر روایات از بخاری و مسلم و
ابن داؤد و ترمذی و نسائی آمده که آن حضرت صلی الله علیه وسلم به وضو یک کبروی و غسل بصاع و در بعضی روایات کم و بیش نیز
آمده و صاع چهار دست و ده بقولی دورطل است و دلالت ظاهر احادیث هم برین است که در بعضی احادیث وضو بعد از وضو شده و در
بعضی بدورطل و تطبیق در آنست که مصدوق بر دو یکی باشد و بقولی مدرطل و ثلث رطل عراقی است و درطل بیت استار است
و استار چهار و نیم مثقال که وزن یک پسیه است و این سباب ایهامی دارد و اما آنرا بوزن این دیار فرود آریم تا واضح گردد بدانکه
مد بقول اول یک من شرعی است و من شرعی چهل استار و آن بوزن اکبری که سیری پسیه است یک سیر و ثلث سیر و بوزن
جهانگیر شاهی اید الله فی مراهیه ملکه و سلطانہ که سیری سی و شش پسیه است یک سیر و چهار پسیه پس صاع که چهار دست و پنج
سیر و ثلث سیر اکبری باشد و بوزن جهانگیری چهار سیر و نیم سیر و دو پسیه کم ده بقول ثانی یک سیر اکبری سه پسیه چیزی کم و سه
رلیج سیر جهانگیری چیزی کم و صاع بوزن اکبری سه و نیم سیر و دو پسیه و بوزن جهانگیری سه سیر یک پسیه کم و از آنچه در منظومه
مقدمه الصلوة گفته است بیت در وضو آب یک من و نیم است و غسل را چهار من از تعلیم است و لازم آید که آب وضو دو سیر
اکبری و یک و نیم سیر و شش پسیه جهانگیری بود و آب غسل پنج سیر و ثلث سیر اکبری چهار و نیم سیر و دو پسیه کم جهانگیری و لیکن قسمت
کرده است این یک نیم من را در استنجا و وضو نیم من برای استنجا گفته و نیم من در شستن روی و دست و نیم من در پای فتنه بود
گفته اند مراد از احادیث تعیین و تحدید نیست چنانکه اگر اکثر یا اقل از آن استعمال کنند نماز است و اصل آنست که هر چه
کفایت کند بکار برود و ما و ام که محدثان گفته اند چنانکه گفت در تقلیل آب وضو کم و بختن آن خود مبالغه فرمودی و دیگران را نیز
از بسیاری بختن آب و اسراف در آن منع فرمودی و بقصد تشدید و تهدید میگفت که در امت من کسانی پیدا آیند که در وضو تعدد
و تجاوز از حد کنند و در بختن آب اسراف نمایند و میفرمود که وضو را شیطانی است نام او لیمان که آدمی را در وضو اسراف آب
در سواست اندازد پس از سواست آب بر میزد و بر میزد و سواست در دفع آن بآن بود که بر آه تلهی و تقافل نزنند و در دفع
خاطر آن لکلف نمایند و در پی آن خاطر نزنند و بهم بر خصت عمل کنند و اگر شیطان بسیار مزاحمت دهد و گوید که این عمل که تو
کردی ناقص و نادرست است و پذیرای مدگاه حق نه بر غم او گوید که تو بر او از دست من زیاده برین نمی آید و مولای من که بیست
تعالی از من همین قدر پذیرد و فضل و رحمت وی واسع است و اصل سواست از نقصان عقل و اختیال و اختلال آن نیز و

بجای

و شیطان در آن میان راه یابد استعاذه و لا حول و لا قوة الا بالله استعاذه و لا حول و لا قوة الا بالله استعاذه و لا حول و لا قوة الا بالله استعاذه
 عهد السد بن عمرو بن العاص آمده است که یکبار آن حضرت صلی الله علیه و سلم می گذشت بر سعد بن ابی وقاص و وی وضو
 می ساخت فرمود لا تسرف فی الماء اسراف مکن در آب سعد بطریق استبعاد و استفسار گفت و هل فی الماء اسراف انما در آب
 که چیزی کیاب و عزیز الوجود نیست اسراف می باشد فرمود نعم آری باشد و ان کننت علی نهر جار اگر چه باشی تو بر جوی روان و این
 مبالغه است در منع و تذیر از اسراف و ارشاد دست بطریق دفع و سواس غالباً در سعد چیزی ازین باب احساس فرمود تا برای
 دفع آن این مبالغه نمود و واسه اعلم و در بعض مسائل فقه مذکور است اگر متوضی بر آب جوی بود در نخستین آب اسراف نیست چه
 هر قدر از آب که بریزد باز هم در جوی افتد و روان گردد مگر آنکه غسل را برون نهر اندازد و حقیقت فرق میان نهر جاری و غیر
 وی آن است که آب مستعمل در وضو با تفاق پاک کننده نیست پس از در جای دیگر استعمال نتوان کرد پس زیادت از قدر
 حاجت بکار بردن تضييع باشد و در نهر جاری که غسل هم در وی افکنند تضييع نبود و نیز آب مستعمل در وی نمی ماند و لیکن مبالغه
 فرمود که در اینجا نیز تجاوز از حد مناسب نبود و بعض گویند که اگر در بسیار نخستین آب اسراف نباشد اسراف در عمر و تضييع وقت
 باقی است و نزدیک باینست آنچه بعض گفته اند که مراد با اسراف درین حدیث آنست یعنی اگر در اکثر آب در نهر جاری اسراف
 و تضييع آب نیست و لیکن در تجاوز از قدر شرع اثمی است و الله اعلم و صحیح شده که آن حضرت صلی الله علیه و سلم گاه بودی
 که اعضای وضو را از یکبار زیاده شستی بجهت تعلیم است که اینقدر کافی است و اقتصار بر مقدار فرض که وضو بی آن درست نبود
 و نماز قبول نیفتد چنانکه در روایت بخاری از ابن عباس رضی الله عنهما آمده که گفت وضو کرد رسول الله صلی الله علیه و سلم مرة
 زیاده نکرد بر آن و در روایت ترمذی نیز همچنین آمده بی زیاده مذکوره و در روایت ابی داؤد آمده که گفت که آیا خبر دهم شمارا بوضو
 رسول صلی الله علیه و سلم پس وضو کرد مرة و در روایتی از بخاری آمده که وضو کرد ابن عباس و گرفت غرغرة از آب پس
 مضمضه و استنشاق کرد بدان بهتر گرفت غرغرة دیگر بدستی پس اصنافه و ضم کرد دست دیگر را بدان و شست روی خود را پستر
 گرفت غرغرة دیگر و شست بدان دست راست را پستر گرفت غرغرة دیگر و شست بدان دست چپ را پستر مسح کرد سر را
 پستر گرفت غرغرة دیگر و پاشید آنرا بر پای راست و شست آنرا پستر گرفت غرغرة دیگر و شست بدان پای چپ را و گفت
 همچنین دیدم رسول خدا صلی الله علیه و سلم که در وضو میگرد و در روایت ابی داؤد و نسائی نیز همچنین آمده و ابن ماجه
 از ابی بن کعب آورده که طلبید رسول صلی الله علیه و سلم آب را پس وضو کرد مرة و گفت این وضوئی است که قبول نمیکند
 خدای تعالی نماز را اگر بوی و گاه هر وضوی را دو بار شستی برای مبالغه و تطهیر و آن را نور علی نور خوانده است و سبب مزید
 ثواب و تصانعت اجبر داشته چنانکه در روایت بخاری و ترمذی و ابی داؤد از ابی هریره آمده که گفت وضو کرد پیغمبر خدا
 صلی الله علیه و سلم مرتین مرتین و ترمذی از ثابت بن ابی صفیه آورده که گفت نفتم مرابی جعفر بن ابی نعیم امام محمد با قررا
 آن حدیث کرده تراجا بر رضی الله عنه که پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم وضو کرد مرة و مرتین مرتین و سه مرة گفت نعم و در حدیث
 رزین از عبد السد بن زید آمده که گفت وضو کرد رسول خدا صلی الله علیه و سلم مرتین مرتین و گفت بوی نور علی نور و گاه سه بار و این
 سنایت مرتبه تطهیر و مبالغه و راست و اسباغ وضو که در احادیث امر بدان واقع شده نزد اکثر علما همین است و زیاده برین
 داخل تعدی و اسراف بود که ازان نمی فرموده است و فرمود این وضوئی من است و وضوی پیغمبرانی که پیش از من بوده اند
 در بعض احادیث آمده وضوی ابراهیم خلیل الرحمن است و مراد اشارت بر نهایت مرتبه کمال است و احادیث صحاح و حسان

درین باب بسیار روی شمار آمده و بی شک چون عزیمت و فضیلت درین است عمل آن حضرت صلی الله علیه وسلم و صحابه را در اکثر احوال
 همچنین بود و از اسم المؤمنین علی بطریق متعدده آورده اند که در آمد بر قومی و حال آنکه نماند گزارده بود پس وضو کرده سه بار و فرمود
 که نکرده من وضو نکرده برای آنکه بنام شمارا که وضوی رسول خدا صلی الله علیه وسلم این چنین است و در روایتی آمده که کسی طلبید و بر
 پشت دو وضو کرده سه بار و فرمود هر که خوش دارد که وضوی رسول خدا صلی الله علیه وسلم به بندگوبه بنید که این است
 وضوی آن حضرت صلی الله علیه وسلم و در روایتی آمده که وضو کرده سه بار و بخورد بقیه آب وضو را ایستاده و فرمود خواستم که
 بنام شمارا وضوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم نگاه بعضی اعضا را سه بار شستی و بعضی را دو بار و بعضی را یکبار چنانکه در روایت
 بخاری و سلم از عبد الله بن زید بن عاصم انصاری آمده که گفته شد مرا وضو کن برای ما چنانچه وضو کرد رسول خدا صلی الله
 علیه وسلم پس طلبید روی انانی را و ریخت از روی آب را بر دو دست خود و پشت بر دو دست ماسه بار پسترد آورد دست خود را
 در انانها بیرون آورد پس مضمضه و استنشاق کرد از یک کف و کرد آنرا سه بار پسترد آورد دست مادرا تا بیرون آورد و پشت بر دو
 خود را سه بار و هر دو دست را دو بار و مسح کرد بر خود با قبال داد بار و پشت هر دو پای خود را و در روایت موطا آمده که گفت
 مرا در اینی عبد الله بن زید را یکی مازنی آیا میتوانی که بنامی مرا که چگونه وضو میکرد رسول خدا صلی الله علیه وسلم گفت نم پس
 بر ریخت آب بر دو دست خود و پشت بر دو دست را در دو بار پسترد مضمضه کرد و استنشاق سه بار پسترد پشت روی خود را سه
 بار پسترد پشت بر دو دست خود را تا مرفقین دو دو بار پسترد مسح کرد بر خود را ابتدا اگر و بمقدم راس و بر دو دست را بی تپ
 قفا پسترد کرد و هر دو دست تا باز آورد بهمان جا که ابتدا کرده بود از روی پسترد پشت هر دو پای را و همچنین آمده در روایت نسائی
 و ترمذی و در روایتی از نسائی آمده که پشت روی خود را دو بار و هر دو دست را دو بار و پشت هر دو پای خود را دو بار و مسح
 کرد بر خود دو بار و مسح راس مرتین در روایت ترمذی نیز آمده و ابو داؤد و ترمذی از ربیع بنت معوذ آورده که گفت بود
 رسول خدا صلی الله علیه وسلم که می آمد بر ما و فرمود یکباری مرا که بریز برای من آب وضو ما پس ذکر کرد ربیع و وضوی آنحضرت
 صلی الله علیه وسلم را و گفت شست هر دو کف را سه بار و پشت روی خود را سه بار و مضمضه و استنشاق کرد یکبار و شست هر دو
 دست را سه بار و مسح کرد بر خود دو بار و پسترد بمقدم آن و شست هر دو پای خود را سه بار و در بعضی روایات این
 حدیث مضمضه و استنشاق سه بار نیز آمده و در بعضی روایات شستن پاها مطلق واقع شده بی ذکر عدد و در بعضی روایات مطلق
 از حد و اما بقیه تنقیه و تطهیر و او را بعضی قائل هستند به تنقیه غسل در قدین که ذاتی شرح این الهام و در بعضی روایات غسل
 جمیع اعضا مطلق واقع شده بی ذکر عدد و ظاهرش در یکبار خواهد بود یا مقصود را وی در آن مقام بیان اصل شستن بود و از
 بیان عدد ساکت ماند و اینهمه بجهت تعلیم امت و توسیع دائره رحمت بود و غالب احوال آن بود که سه بار می شست و در روایت
 ابی داؤد از عبد الله بن عمر بن العاص آمده است که مردی نزد آن حضرت صلی الله علیه وسلم آمد و گفت یا رسول الله تعلیم
 کن مرا وضو که چگونه است پس طلبید آن حضرت صلی الله علیه وسلم آب را در انانی و پشت هر دو کف دست را سه بار پسترد
 شست روی خود را سه بار پسترد شست هر دو ذراع را سه بار پسترد مسح کرد و در آورد هر دو انگشت سبابه را بر هر دو گوش خود
 و مسح کرد هر دو انگشت بزرگ را بر هر دو گوش پسترد شست هر دو پای خود را سه بار پسترد فرمود این چنین است وضو هر که زیاده بر آن
 کرد و یا نقصان از آن نمود بد کرد و ظلم و تعدی نمود و در روایت نسائی مختصر آمده که گفت اعرابی بجهت رسالت صلی الله علیه
 وسلم آمد و سوال کرد از وضو پس نبود او را سه بار و فرمود این چنین است وضو هر که زیاده کرد برین بد کرد و تعدی نمود و ظلم کرد

و درین روایت ذکر نقصان نیست و این صحیح ترست و این خزینه آنرا در صحیح خود روایت کرده و در ذکر نقصان سخن کرده و در لوکا
آنرا تخطیه نموده زیرا که ظاهر وی ذم نقص است از ثلاث و حال آنکه نه این چنین است و بعضی گفته اند که اسات متعلق به نقصان است و
ظلم زیادت و بعضی گفته اند که در حدیث حذف و تقدیر است ای من نقص من واحد و این تکلف است و لیکن مؤید است آنرا آنچه روایت
کرده است ابو نعیم بن حماد مرفوعاً الوصو مرة او مرتین او ثلاثاً فان نقص من واحدة او زاد علی ثلاث فقد اخطا و در حال این حدیث
ثقات اند کذا فی المواهب اللدنیة شمسینی از فتاوی ظهیری می آرد که هر که بیکبار شستن اکتفا کند بعضی گویند آثم گردد از جهت ترک
سنت مشهوره و نزد بعضی آثم نگردد از جهت ایقان مأمور به وصحت احادیث و آمده در آن امام محمد در موطای خود میگوید که
شستن سه بار افضل است و دو بار کفایت دارد و یکبار اگر با سبغ و اکمال بوده کفایت است و میگوید که قول امام ابو حنیفه
رحمة الله علیه این است انتی و امام شافعی گفته که دوست نمیدارم زیادت بر ثلاث را و اگر زیادت کند حرام نمیگویم و صحیح از کتب
وی کراست زیاده است کراست نزیسی و قومی گویند که زیادت بر ثلاث مبطل و ضو است چنانکه زیادت در نماز و این قیاس فاسد
است و امام احمد گفته که جائز نیست زیادت بر ثلاث کذا فی المواهب و آن حضرت مضمضه و استنشاق را گاه بیک غرغره کرده و
گاه بدو غرغره و گاه سه غرغره چنانکه در غسل احصا کرده و روایات آن مذکور گشت و از یک غرغره نیمه در مضمضه یکبار دشتی و نیمه در
استنشاق در هر سه صورت همچنین وصل فرمودی مصنف میگوید که در صحیح حدیث صحیح فصل که استنشاق را بعد از فراغ مضمضه یکبار یا دو بار
یا سه بار آب جدید کرده باشد وارد نیست در مواهب لدنیة از نووی آورده است که گفته مجمع کیفیات و آمده در مضمضه و استنشاق
و صحیح وجه است اصح آن است که مضمضه و استنشاق کند سه غرغره مضمضه کند از هر دو احدی استنشاق کند دوم آنکه جمع کند میان هر دو غرغره
و احدی مضمضه کند از آن غرغره سه بار استنشاق کند از وی سه بار سوم آنکه جمع کند بغرغره و لیکن مضمضه کند از وی و استنشاق
باز مضمضه و استنشاق چهارم آنکه فصل کند میان مضمضه و استنشاق بدو غرغره پس مضمضه کند از یکی سه بار استنشاق
از دیگری سه بار پنجم آنکه فصل کند پیش غرغره مضمضه کند سه غرغره باز استنشاق کند سه غرغره و گفته که صحیح همان و در اول است و در
با آن احادیث صحیح آنست و ما عبارات احادیث را غفلت یافتیم در اکثر احادیث این چنین واقع شده که اول برده کف دست راست
پس مضمضه کرد و استنشاق نمود پس روی شست پس مضمضه و استنشاق کرد پس روی شست پس دست راست این عبارت بار
در احادیث و ظاهرش دلالت کند بر وصل مضمضه و استنشاق اگر چه قطعی نیست و در بعضی بر دو دست شست پس مضمضه کرد
پس استنشاق کرد پس روی شست و این ظاهر است در فصل و در مشکوٰۃ روایتی از بخاری و سلم آورده که مضمضه و استنشاق
و استنشاق کرد سه بار سه غرغره از آب و این نیز محتمل بر دو وجه است فصلاً و وصلاً و لیکن در بعضی احادیث صحیح واقع شده که مضمضه و
استنشاق بیک غرغره کرد چنانکه مصنف میگوید و مذکور است در مواهب لدنیة این است بروجه اول از وجوه مذکوره و مشهور از ذهب
امام ابو حنیفه فصل است میان مضمضه و استنشاق بروجه ثالث زمان و وجه زیرا که درین وجهی هر کدام عضو است جدا پس لیف
غسل هر یک بود جدا جدا چنانکه سایر اعضا و این وجه در حقیقت برای ترجیح حدیث فصل است بموافقت وی مرقیاس را نه فصل در
مقابلت و استدلال بقیاس و دلائل معقول شایع است در ذهب ایشان و آن در واقع برای ترجیح بعضی احادیث است بر
بعضی بقیاس در مقابلت و این چنانچه خصم توهم کند و این نکته چند است چنانچه در مقدمه نیز اشارت بآن کرده ایم فلحفظ اصل
ایشان حدیث ابو داؤد و طبرانی است چنانکه شمسینی آورده که طلحه بن مصرف که از اعلام ائمه و ثقات تابعین است از پدر از حدیث
میکنند که رسول خدا صلی الله علیه و سلم وضو کرد پس مضمضه کرد سه بار و استنشاق کرد سه بار و گرفت هر بار آب جدید و مصنف وید

که اگر چه در حدیث ظلم بن مصرف آمده است که از پدر خود و پدر وی از جد وی روایت کرده که من دیدم یکبار آن حضرت فصل کرد و اما آن حدیث از جهت اسناد ضعیفی دارد و بالفاظ یکبار در حدیث نیا فتیم ملکه علی الاطلاق خبر میدهد که وضو کرد رسول خدا صلی الله علیه و سلم پس مضمضه و استنشاق کرد و چنانچه مذکور شد بظاہر آن است که مصنف ذکر کرده بدلیل آنکه در دو ابواب لدنیہ از ظلم بن مصرف عن ابیہ عن جده بعد از روایت حدیث فصل از ابی داؤد آورده باین لفظ که گفت که در آمدم بر رسول خدا صلی الله علیه و سلم و وی وضو میکرد و سیلان میکرد آب از روی وی و لحيه وی بر سينه وی پس دیدم آن حضرت را صلی الله علیه و سلم که فصل کرد باین مضمضه و استنشاق و حدیثی دیگر از وی از ابن ماجه روایت کرده که گفت و منوکر در رسول خدا صلی الله علیه و سلم پس مضمضه کرد سه بار و استنشاق کرد سه بار از کف و احد پس معلوم شد که دیدن ظلم بن مصرف فعل را احیاناً بود و دائم و ضعیفی که پناه روایت اللیث نسبت کرده اند از آن جهت است که گفته اند بعد از ظلم مجهول است و صحبت وی با مصطفی صلی الله علیه و سلم به نبوت نهی بوده است و در جامع الاصول میگوید که ظلم بن مصرف از اعلام تابعین و اثبات ایشان است و مجد وی کعب بن عمرو است بعضی گویند عمرو بن کعب است و شمسی در شرح نقایه میگوید که سبقتی در کتاب معرفت آورده است که عبدالرحمن بن مهدی که زکبارائمه مدینه و در درجه مشایخ امام احمد بن حنبل است گفت بعد از ظلم عمرو بن کعب است و مر او را صحبت است و در سنن خود از یحیی ابن معین آورده که گفته می‌توان میگویند که وی حضرت را صلی الله علیه و سلم دیده است و اهل بیت ظلم میگویند که او را صحبت نیست انتی و چون اهل بن شان تصریح کرده باشند بصحبت وی مدعای ثابت شد و عدم و قوف اهل بیت وی در آن قایع نبود باین سعد در طبقات حدیثی در باب مسح از بعد از ظلم آورده بلفظ رأیت رسول الله صلی الله علیه و سلم مسح بکذا پس ثابت شد که او را صحبت است که اقال الشیخ ابن الہمام و شیخ ابن الہمام حدیث ابی داؤد را آورده و گفته سکت علیہ بود المنذری و بعد از او با آن معلوم شد که فعل آن حضرت صلی الله علیه و سلم در غسل اعضای وضو مختلف بود چنانکه عادت مستمره او بود در سنن و مستحبات و عمل در مضمضه و استنشاق و کیفیت آن و صلا و فصلان نیز مختلف و لهذا شیخ یکی از اسامی بوجوب و فرضیت احد الوجهین قائل نشده و نزد ام ابو حنیفہ نیز جائز است که وصل کنند مضمضه و استنشاق را بیک غرض سازند چنانچه شمسی از فتاوی ظہیر نقل کرده است و نزد ام شافعی فصل ساختن مضمضه و استنشاق با بھای جدید نیز بود در جامع ترمذی میگوید که شافعی گفته است که جمیع مضمضه و استنشاق کف واحد جائز بود و اگر جدا جدا کنند محبوب تر است نزد ما پس در حقیقت خلافتی در میان نماند و الله اعلم و آنحضرت صلی الله علیه و سلم استنشاق بدست راست کردی و استنشاق بغضی بینی افشاندن و در بعضی احادیث استنشاق در مو اصنع استندقی نیز مذکور شده باعتبار استلزام او مر آن را بدون عکس بدست چپ کردی چنانکه در مشکوٰۃ از حدیث دارمی از عبد خیر که از یک اصحاب علی رضی است آورده که بودیم با نشسته و نظر میکردیم بسوی علی رضی هنگامی که وضو میکرد پس در آورد دست راست خود را یعنی در آنجا پر کرد آب دهن خود را پس مضمضه کرد و استنشاق و همیشه بینی بدست چپ کرد این را سه بار پسر گفت هر که خوش دارد که نظر کند بوضو رسول الله صلی الله علیه و سلم پس این است وضوی وی صلی الله علیه و سلم و همه سرا مسج کردی این متفق علیہ است میان ائمہ اربعہ و لیکن نزد امام حنیفہ و شافعی سنت است و نزد مالک فرض در نزد ابو حنیفہ فرض مسج چهار حصه سر است و بروایتی مقداره انگشت باصتبار آنکه بیل الحاق بدست بر اس و اصابع اصل بدست و لهذا واجب میشود تمام دیت بد قطع آنها و سه اکثر آنهاست و لا اکثر حکم الکمل و شافعی فرض دنی آنچه بران نام مسج توان نماند اگر چه سه چهارم وی بلکه یک مونیز باشد و مذہب احمد بروایت عامه اصحاب و مذہب مالک است و بروایتی موافق شافعی و بروایتی موافق مذہب ابو حنیفہ و بروایتی اکثریاس و بروایتی زنان را

بعض و مردان را تمام و اصل معنی مسح دست ترسیم گذرانیدن است شافعی گوید این مطلق است بهر نزدی از قلیل اکثر که دست گذراند
درست آید که مسح سر کرد و اقل نسیقن است پس فرضیت زیاده بر آن ثابت نگردد و مالک گوید سر تمام تمام عضو است پس چون منطوق
این مسح سر است مراد تمام سر است چنانکه در اعضا منسوله و دلیل امام ابوحنیفه آن است که آن محمل است اجمال مسح کل و بعضی هر دو دارد
از جهت صحت استمال مثل این ترکیب در هر دو معنی اما مسح کل بحجت حکم زیادت کلمه با و بعضی بحجت حمل روی بر بعضی و حدیث بیان
آن کرده چنانکه در حدیث مسلم و طبرانی از مغیره بن شعبه آمده است که گفت و منوکر در پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم مسح کرد بر ما صیغه
خود در همین خود و ابوداؤد و حاکم از حدیث ابی اسحاق آورده اند که گفت دیدم رسول خدا را صلی الله علیه و سلم که وضو کرد و بر سر
سبارک وی علامه بود پس دست در زیر علامه در آورد و مسح کرد مقدم راس را و نشکست علامه را و ناصیه و مقدم راس یکی از جوانب
اربعه راس است پس فرض مسح مقدار ربع راس باشد و اگر مسح تمام سر فرض بودی الکفای مسح ناصیه نکردی اگر گویند که چون بیان
آیت مسح ناصیه کرد باید که مسح جز از جانب پیش سر جائز نبود و آیه آن است که اجمال آیت در مقدار است و در جهت مطلق بود که
قالوا و بعضی گفته اند فرق است در لغت عرب میان و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر
کنند اول مگر آنکه قرینه از خارج پیدا شود چنانکه در و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر
و اگر مسح خف نیز خلف غسل است و لیکن ثابت شده در روی خصت باجماع و تحقیق کلام آن است که حرف با دلالت بر تضمین
معنی الصاق کند پس گوید که گفته و الصقوا المسح بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر و اسحوا بر
فارق میان قول تو مسحت المنديل و مسحت بالمنديل و بعضی گویند با برای تبعیض است چنانکه در قول حق سبحانه بیشتر بها
عباد الله و لیکن اهل لغت انکار آن کنند چنانکه زرکشی از این ورید و این عرفه نقل کرده و اما با در بیشتر بها از باب تضمین
است ای روی بها فند بر و اگر گویند حدیث مسح علی ناصیه دلالت ندارد بر استیجاب ناصیه شاید که بر بعضی وی کرده باشد
گوئیم ظاهر دلالت بر استیجاب است و اگر نیز نبود حدیث ادخال ید تحت العمامه و مسح مقدم راس سالم است از این مناقشه زیرا که
ظاهر آن است که تمام بد باشد و ظاهر آن استیجاب مقدم راس است و در روایت معتقی از عطاء مسح مقدم راس نیز آمده بحرف
جر علی یا با و این دلالت دارد بر استیجاب و اگر چه این حدیث مرسل است و لیکن وی حجت است نزد ما خصوصاً که اعتقاد یافته
بمتصل که حدیث ابی داؤد است که او دخل ید تحت العمامه و مسح مقدم راس چنانکه گذشت کذا فی شرح ابن الهمام باین دلیل مذہب
مالک بر طرف شد و رند مذہب امام شافعی آنکه اگر کمتر از ربع راس در سب بودی لا بد احیاناً آنرا برای تعلیم امت کردی اگر چه در تمام
عمر یکبار پیش نبودی و الله اعلم و آن حضرت صلی الله علیه و سلم تکرار مسح نکردی چنانچه شافعی گوید سه بار مسح تمام سر با بهای جدا
سنت است و در حدیثی تکرار مسح آمده اما آن حدیث ضعیف است و سنت مسح در مذہب امام اعظم یکبار است و شمس از فتاوی
ظاهر به نقل میکنند که سه بار مسح کردن برابر آب جدید بدعت است و در روایتی غریب از ابوحنیفه نیز آمده است اما ثلث مسح
بما و احد در هدایه گفته که آن مشروع است و مروی از امام ابوحنیفه و در بعضی شروح هدایه گفته که روایت کرده حسن از ابی حنیفه
که اگر مسح سه بار یک آب کند مسنون باشد بلکه اکثر احادیث در مسح مطلق آمده بی تفسیر بعد و مقید بمره واحده نیز آمده آنچه
بصحت رسیده از احادیث اینهاست و در بعضی احادیث مزین نیز واقع شده و آن بآن معنی است که هر دو دست از مقدم راس
بمؤخر بر و باز از مؤخر مقدم آن چنانچه در احادیث که در بیان غسل اعضا مذکور شد معلوم شد و نیز این احادیث را موسوم
بضعف میدارند اما ثلث مسح در هیچ حدیثی صحیح نیامده مگر آنکه واقع شده که وضو کرد یک بار و دو بار و سه بار و وضو

شامل غسل و مسح است و قول شافعی تلیث مسح با این دلیل است و بقیاس مسح بر غسل و جوهر است آنست که تو منا کثرت التلثا که در حدیث آمده
 حمل و محتمل است و روایات صحیح که در عدم تکرار مسح آمده مراد از آن تعیین نموده و بیان کرده که تلیث با اعتبار غالب است و مخصوص است
 با اعضای مخصوصه و بنا بر مسح بر تخفیف است پس قیاس وی بر غسل که مبنی بر سهالته در اکمال و سهولت قیاس مع الفارق باشد و نیز تلیث
 مسح آب جدید گاهی منافی غسل که حقیقت آن جریان آب است که در دو خلاف وضع لازم آید و نیز بعد از حدیثی که مسح مرة در وی آمده است واقع
 شده که هر که زودت کند یا نقصان آید بد کرده و تعدی و ظلم نموده باشد پس زیادة بر مرة واحدة سنت نباشد و شیخ ابن حجر در شرح صحیح بخاری
 میگوید که در پنج طریق از صحیحین ذکر عدم مسح نیامده و اکثر علما هم چنین اند که شافعی که تلیث مسح را مستحب دارد و ابو داؤد گفته که احادیث صحیحین
 که صحاح اند همه دلالت دارند که مسح را سه مرة واحدة است و ابو بصیر و مبالغه کرده و گفته که هیچ یکی از سلف را ندانم که باستحمام تلیث مسح
 رفته باشد مگر ابراهیم نمی و لیکن درین قول نظر است چه ابن ابی شیبہ و ابن المنذر از انوش و عطاء و غیر ایشان آن را نقل کرده و
 ابن خزیمه و غیره در حدیث عثمان تلیث مسح را صحیح نموده و زیادت ثقه مقبول است انتی و در جامع الاصول نیز روایتی از
 حدیث عثمان آورده که در وی مسح را سه تلیثا ذکر کرده و شیخ ابن الهمام از بیعتی نقل کرده که گفت روایت کرده شده است
 بوجه غیره تکرار مسح از عثمان و لیکن آن بحجت مخالفت احادیث صحیح بحجت نیست نزد اهل علم انتی و ترمذی از مائل بن حجر
 آورده ثم مسح علی راسه ثلاثا و مسح اذنه ثلاثا و هر چه ازین باب آمده اگر بصحت رسد محمول است بر تکرار آب واحد نه آب جدید کما قال
 فی الهدایه و هر گاه که اقتصار بر مسح بعضی از سر فرمودی بر عامه تمام کردی چنانکه ظاهر سیاق مسلم است در حدیث مغیره که مسح کرد بر
 ناصیه و بر عامه که ذاتی فتح الباری و لیکن حنفیه گویند که وظیفه فرض مسح بعضی از سر ادایافت و مسح بر عامه تکمیل و اتمام اوست و مسح
 بر عامه بی مسح سر نزد امام ابی حنیفه درست نبود امام محمد در موطای خودی آنرا که مالک گفت که رسیده با ازها همین عهد است که او را پرسیدند
 از مسح بر عامه گفت جائز نیست تا مسح بموی سر کنند و باین اخذ کرده ایم و همین است قول ابی حنیفه چون نافع میگوید که دیدم من
 صفیه بنت ابی عبید را که امراة محمد بن عمر بود که وضو میکرد و میکشید شمار خود را و مسح میکرد بر سر و رسیده است بجا که در اول
 مسح بر عامه بود پس از آن متروک و ضوئ شد و همین است قول ابی حنیفه و عامه فقهای ما و از هشام بن عروه آمده که دید
 پدر خود را که بر میداشت عامه را و مسح میکرد بر سر انتی و هرگز وضو بی مضمضه و استنشاق نکردی بحجت تکمیل وضو کسی
 ترک مضمضه و استنشاق روایت نکرده مصنف اینچنین میگوید و در صحیح مسلم حدیثی آورده است از ابو هریره که وی وضو کرد
 بی مضمضه و استنشاق و گفت اینچنین دیدم رسول خدا صلی الله علیه و سلم و در جامع الاصول نیز روایتی از ابو داؤد آورده که
 در وی مضمضه و استنشاق ذکر کرده است و در بعضی شروح هدایه نیز حدیثی آورده اند از عائشه رضی الله عنها که آنحضرت وضو
 کرد و مضمضه و استنشاق نکرد و فرمود این وضوئی است که قبول نمیکند خدای تعالی تا زرا اگر بوی و الدعا علم و آیه انما یتلثه مضمضه
 و استنشاق راست داشته اند و واجب الا امام اجل محمد بن حنبل که در ذهاب مشهور از وی مضمضه و استنشاق واجب است
 در وضو غسل و دلیل ایشان آنست که حق تعالی امر کرد بغسل و چه مطلقا و تفسیر کرد آنرا پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم بفعل تعلیم
 خود و بیکس نقل نکرد از آن حضرت که مضمضه و استنشاق نکرد با وجه و اقتصار روی بقدر کفایت بغسل اعضا مرة و فرمود این
 وضوئی است که قبول نمیکند خدای تعالی تا زرا اگر بوی و نغمه کرده بدان چنانچه در روایتی از ابی داؤد از لقیط بن صبرة آمده
 اذ اتوصات فمضمض در روایت کرد در افطنی از ابی هریره که گفت امر کرد رسول خدا صلی الله علیه و سلم بمضمضه و استنشاق و نیز نم دانف در
 حکم ظاهرانه و لهذا اگر یکی طعامی در اینها بنهد موجب فطر نمرد و اگر زنی شیر در دبان و بینی طفلی بنهد بی آنکه درون شکم و سه

رود حرمت و نخل غنایت نگردد و همچنین نهادن خمر در آنها واجب نگردد و بوقوع نخواست در آنها نشستن واجب شود و در روایتی
 از وی استنشاق واجب است نه مضمضه از جهت ورود حدیث صحیح که اذا توضا احدکم فلیجعل فی الفه ما یشتر و در روایتی
 من توضا فلیستنشق و دلیل بر عدم وجوب حدیثی است که ترمذی آن را تحسین کرده و حاکم تصحیح نموده که گفت رسول خدا
 صلی الله علیه و سلم مرا عیال را که طلب تعلیم وضو کرده و وضو میکنند چنانچه امر کرده است خدای تعالی و امر بغسل وجه کرده و چه چیز است که
 بوی او اجتناب واقع شود و داخل نم و الف نه همچنین است و از عدم ترک آن حضرت مضمضه و استنشاق را موافقت وی صلی الله
 علیه و سلم بر آن لازم آید و موافقت مطلق دلیل سنت بودن و وجوب آنکه در بعضی ترک آن احسانا نیز آمده چنانکه ذکر کردیم
 پس فعل وی صلی الله علیه و سلم برای تکمیل بود و آن موجب سنت است و امر برای وجوب نبود و نم و الف همچنانکه در حکم
 ظاهر اند حکم باطن نیز دارند و لهذا اطلاق رین و شامع روزه باطل نگردد و بجهت تعارض وجوه خروج و دخول در غسل فرض شد
 از جهت ورود مبالغه در تطهیر در غسل بمحلات وضو که در وی امر باصل اغتسال است و در روایتی از امام احمد نیز واجب اند غسل
 نه در وضو تنبیه مبالغه در مضمضه و استنشاق مرغیر صائم راست است و مبالغه در مضمضه بجز غره است و در استنشاق برسانیدن
 آب تا سختی بینی و اگر نخورد آب را پری دهان کفایت میکند و نزد بعضی نه و اگر نمیکند پری دهان کفایت نمیکند با اتفاق و حضرت
 صلی الله علیه و سلم وضو را مرتب ساختی چنانچه اول دو کف دست شستی پسر مضمضه و استنشاق کردی پسر روی شستی پسر دست
 شستی تا مرفقین پسر مسح کردی پسر بر دو پای شستی چنانکه در احادیث مذکور شد و متوالی ساختی یعنی پی در پی شستی چنانکه
 در آشنای وضو بکار دیگر مشغول نشدی و نزد بعضی حدتوالی آن بود که عضو سابق خشک نشود و همه اعضا تر تر شده شوند
 بشرط اعتدال هوا بلکه بشرط اعتدال مزاج اعضا نیز و قطعاً اخلال به ترتیب و توالی هرگز نگردد و نه یکبار و ترتیب نزد امام شافعی
 و احمد فرض است و نزد مالک مستحب و توالی نزد وی فرض و در مذاهب امام ابو حنیفه هر دو سنت اند زیرا که آنچه از نفس قرآن
 مفهوم شده مطلق غسل است بی قید توالی و ترتیب از جهت بودن و او برای مطلق جمع ولیکن چون فعل آن حضرت صلی الله
 علیه و سلم بر توالی و ترتیب آمده است و بعضی از سنن باشد که حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و سلم بر آن موافقت
 کرده اما هنوز امارات و دلائل وجوب و فرضیت مثل وجود امر ایجابی و وقوع و عید بر ترک آن پیدا نشده پس
 از مجرد موافقت فرضیت لازم نیاید و در هدایه و کتب دیگر موافقت را دلیل سنت ساخته اند و بعضی گویند مراد موافقت
 مع الترتیب احسانا است و تحقیق آنست که مجرد موافقت وجوب ثابت نشود مگر بصیغه امر ایجاب یا وعید بر ترک و آنحضرت
 بر بسیاری از سنت موافقت داشت با عدم وجوب فتدبر و مسح سر را گاه بر همه سر کردی چنانچه در بسیاری از حدیث واقع
 شده و گاه بر عامه کردی بی آنکه بر سر نیز کردی و این در بعضی احادیث آمده است ولیکن حنفیه گویند که در اول بود پس
 از آن منسوخ گشت چنانکه گذشت و گاه بر ناصیه سر و عامه هر دو کردی چنانکه مذکور شد و اما اقتضای بعضی سر یعنی بی آنکه
 بر عامه کند هرگز نگردد مصنف این چنین میگوید اما در حدیث مسح ناصیه چنانچه در اکثر روایات آمده ذکر عامه اصلاً نیست و
 اگر هست آنچنان است که دست در عامه در آورد و مسح ریح سر کردی ذکر مسح بر عامه چنانکه گذشت لغم در بعضی طرق حدیث
 منسوخین شبهه که گذشت آمده که مسح کرد بر ناصیه و عامه ولیکن این فرض نیست مسح ناصیه و عامه معا و آنکه مراد به آن مسح بر عامه
 باشد بی مسح بر ناصیه چنانکه تمهید حدیث دلالت بر آن دارد که گفته و علی الخفین ولیکن آن منسوخ است نزد امام ابو حنیفه و مالک
 و در روایت شافعی از عطاء آمده که رسول خدا صلی الله علیه و سلم وضو کرد پس برداشت عامه را از سر خود و مسح کرد و مقدم راس را اگر چه

این حدیث مرسل است و لیکن اعتقاد یافته بحی وی بوجهی دیگر موصولاً چنانکه روایت کرده ابو داؤد از انس و اگر چه در اسناد این حدیث
 او معتدل است که شناخته نمیشود حال وی و لیکن مرسل موصول هر کدام بیکدیگر اعتقاد پذیرفته و مسج مقدم راس از عثمان رضی الله
 عنه در صفت و صنوبر آمده رواه سعید بن منصور و اگر چه در بعضی روایة وی اختلاف است و لیکن برای اعتقاد کافی است و از ابن عمر
 بصحت رسیده که گفتا که بعضی راس رواه ابن المنذر و غیره و از صحیح بی از صحابه انکار آن بصحت نرسیده که ان فی فتح الباری
 مسج گوش کردی ظاهر او باطن یعنی هم بر بیرون گوش مسج کردی و هم درون و از برای مسج درون سر انگشتان در سوراخ گوش
 در آوروی چنانکه در حدیث ابی داؤد از عثمان بن عفان آمده که مسج کردی بر خود و هر دو گوش خود پس پشت بطون آنها را و طموس
 آنها را یکبار و فرمود همچنین دیدم رسول خدا صلی الله علیه و سلم و از مقداد بن معدی کرب آورده که گفت تم مسج بر اسه و اذنیه
 ظاهرها و باطنها و زیادت که در شبام و داخل صابحه فی سماخ اذنیه و از عمرو بن عباس آورده که گفت مسج کردی بر خود پس در آورد هر دو
 انگشت سبابه را در هر دو گوش و مسج کردی بر او ایهام بر ظاهر اذنین و بر دو سبابه باطن اذنین را و از ابن عباس مطلق آورده که
 مسج بر اسه و اذنیه بی بیان این کیفیت و در روایت نسائی نیز این چنین آمده و در روایت ابن ماجه با سند صحیح نیز بیان کیفیت آمده
 و در روایت ابی داؤد و ترمذی از زینب بنت معوذ بن ابی ایمن کیفیت مذکور آمده و در روایت ذکر مسج سعد بن زید آمده و بالجمله در
 مسج اذنین احادیث صحیح بسیار است و آن سنت است نزد هر چهار امام نزد امام ابو حنیفه و هر ولایتی از امام احمد بقیه آب مسج سر و نزد
 امام شافعی آب جدید چنانکه حاکم از حدیث جبان بن واسح از پدر خود آورده که گفت شنیدم عبد الله بن زید را که گفت دیدم رسول خدا
 صلی الله علیه و سلم که وضو کرد پس گرفت برای اذنین آبی در آبی که گرفته بود برای سر خود و دلیل ما حدیثی است که
 ابن ماجه با سند صحیح از عبد الله بن زید و در قطنی نیز با سند صحیح از ابن عباس آورده که آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود الا اذنان
 من الراس و این حدیث بطریق متعدده آمده و چون اذنین از راس باشد لاجرم مسج هر دو بیک آب بود زیرا که برای یک عضو و آب
 اگر فتن نیامده در غیر صورت تکرار و نیز این غرضیه و این جبان و حاکم از ابن عباس آورده اند که گفت آیا خبر کنم شما را بوضوئی رسول الله
 صلی الله علیه و سلم پس وضو کرد و گرفت غرضه از آب و مسج کرد بر آن سر و اذنین را و نسائی بابی عقد کرده در بیان مسج الا اذنین
 مسج الراس و نیز در موطا و سنن نسائی از عبد الله صناعی در فضل وضو آمده که چون وضو میکند بنده مؤمن بیرون می آید بخصیضه
 گنایان از زمین و باستنشاق از بینی و بغسل وجه از وجه تا از تحت پلکها و بغسل بدین از بدین تا از میان ناخن و مسج راس از زمین
 تا از اذنین و در اینجا دلالت ظاهر است بر بودن اذنین از راس که اقال ششمی و در اکثر احادیث مسج راس و اذنین واقع شده بی تکرار
 باب جدید و ظاهر سیاق آنها در بودن اوست و آب سر چنانکه گذشت و اما آنچه روایت کرده شده است که گرفت از برای اذنین
 آب جدید معمول است بر آنکه تن بعد از استیعاب راس در دست نماند از جهت تطبیق میان احادیث و بضرورت که چون تری منعم
 گردد مانعی نیست از گرفتن آب جدید اگر چه در عضو واحد باشد و بالجمله روایت مسج اذنین باب سراسر و اشهر است و از بسیاری
 از صحابه عظام بطریق کثیره آمده که اقال ششمی و شیخ ابن الهمام در صنف میگوید که در مسج کردن حدیثی ثابت نشده و آن نزد حنفیه
 مستحب است و اختیاری بعضی از شافعیه نیز همین است و حدیثی نیز درین باب روایت میکنند که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و سلم که
 هر که مسج کند بر قفا همراه سر نگاه داشته شود از غل روز قیامت این حدیث را در سند الفردوس و این حدیث را در حدیث
 ضعیف و بروایتی دیگر نیز آمده ذکره ششمی و شیخ ابن الهمام از برای اثبات آفتاب حدیث ترمذی از وائل بن حجر آورده که مسج علی
 را سه تله و مسج اذنیه تله و ظاهر رقیبه و حدیثی دیگر نقل کرده از کعب بن عمر الهامی بر روایت ابی داؤد علیه السلام مسج الرقیبه

مسح الرأس و گفته که نزد بعضی بدعت است و در هر ایه آنرا در سنن و صحاب ذکر کرده و الله اعلم اما مسح حلقوم بدعت است و مس
 پایسای مبارک اگر در موزه نبودی شستی و الا مسح کردی یعنی هیچ جانب مقید نبودی و یکی را از دیگری اولی و از حج مذشتی مقصود
 در اینجا شستن پاهاست و بیان مسح موزه تفصیل بیاید و همین کلام را در اینجا شرح تر ازین بگوید انشاء الله تعالی و از احادیث
 که در او کار و موقوفه آورده که نزد هر عضو مناسبت آن عضو دعای بخوانند چیزی بصحت نه پیوسته بلکه محدثین حکم بوضع آن
 کرده اند و آن ادعیه و اذکار به تفصیل در او را در بعضی مشایخ مذکور اند و نزد ایشان معمول و تحقیق این نوع خلاف که در بعض
 اعمال میان محدثان و بعضی مشایخ واقع است در رساله که درین باب تالیف یافته است به تفصیل ذکر کرده شده است و آنچه صحیح شده
 آنست که در اول وضو بسم الله گفتی و تسمیه در اول وضو و در حقیقت سنت است یا مستحب و ابو داؤد و ترمذی از ابو هریره و در اقطبی از ابی هریره
 و ابن مسعود و ابن عمر آورده اند که پیغمبر فرمود صلی الله علیه و سلم هر که در اول وضو ذکر خدا کند پاک شود تمام جسد او و چون ذکر خدا نکند
 پاک نشود مگر مواضع وضو پس سیاق این حدیث در اثبات کمال است بر تسمیه و این امر سنت و استحباب بود یا آنکه باین حدیث
 و احادیث دیگر در باب تسمیه ضعیفی نیز نسبت کرده اند و لهذا صحیح آنست که وی مستحب است نه سنت و منقول از سلف و تسمیه این لفظ است
 که بسم الله العظیم و الحمد لله علی دین الاسلام و بعضی گفته اند که این لفظ منقول است از حضرت رسول صلی الله علیه و سلم و بعضی
 گفته اند افضل بسم الله الرحمن الرحیم است بعد از تعوذ و در مجتبی گفته که حجج کند میان هر دو در محیط گفته که اگر لا اله الا الله یا الحمد لله
 یا اشهد ان لا اله الا الله بگوید نیز قائم میگردد بسنت همچنین گفته است شیخ ابن الهمام و نیز شیخ در زاد الفقیر و شرح ه ایه شهادتین نزد
 غسل بر عضو از استحباب شمرده است و معنی از علما غسل اعضای و منور یکی از مواضع استحباب صلوة بر حضرت رسول صلی الله علیه
 و سلم نیز شمرده اند و نزد امام احمد باختیار جماعه از صحاب وی تسمیه چنانکه زرکشی در شرح خرقی گفته در اول وضو واجب است و شرط
 صحت وضو است لقوله علیه السلام لا صلوة لمن لا وضوء له و لا وضوء لمن لم یسم و راه احمد و ابو داؤد و الحاکم عن ابی هریره و این حدیث را
 احمد و ترمذی و ابن ماجه از سعید بن زید و ابن ماجه و دارمی از حدیث کشیر بن زید از زینب بن عبد الرحمن بن ابی سعید از پدرش ابی سعید
 خدری نیز روایت کرده اند و بخاری گفته که حسن احادیث درین باب حدیث سعید بن زید است و اسحق گفته که اصح احادیث
 حدیث اوست و نزد ابو حنیفه معمول بر نفعی فضیلت و کمال است نه منع صحت و جواز بدلیل آنکه اصحاب سنن اربعه روایت کرده اند که حضرت
 صلی الله علیه و سلم در تعلیم وضو فرمود چون بایستی برای نماز وضو کن چنانچه امر کرده است ترا پروردگار تعالی و شک نیست که در وضوئی
 که امر کرده است بایست که میزانی از تسمیه ذکر تسمیه نیست با آنکه در بعضی طرق حدیث سعید بن زید انقطاع هم هست و در بعضی حال
 وی اختلاف و الله اعلم و بعضی از علمای ما استدلال کرده اند بر نفعی و جوب تسمیه بحدیثی که بطرق متعدد از صحاح و حسان آمده که
 آن حضرت صلی الله علیه و سلم از بول و یا غائط آمده بود مروی بروی سلام کرد و جواب وی نداد پس نزد دست مبارک خود را
 بجا انداخت و تمیم کرد و جواب سلام وی داد و فرمود منع نکردی مرا از در سلام تو مگر اینکه من به طهارت نبوده ام و در روایتی آمده که حضرت
 صلی الله علیه و سلم وضو میکرد مروی بروی سلام کرد و جواب وی نداد و چون از وضو فارغ شد عذر خواهی آن نمود و این احادیث
 دلالت دارد که بی وضو نماز نمیگردد پس دلالت کند بر عدم تسمیه پیش از وضو و درین استدلال نظر است زیرا که این دلالت ندارد
 بر کراهت ذکر می که شروع و ممود بود در شرع و منع نمیکند آنرا در تحقیق وارد شده و ثابت گشته ذکر تسمیه در اول وضو با حدیث
 متعدد و ظاهر آنست و الله اعلم که امتناع حضرت صلی الله علیه و سلم در نیجالت از مخصوص رسول بود که تاخیر و توقف را در وی مجال است
 نه از مطلق ذکر چه در صلح آمده که منع نمیکرد او را از ذکر خدا هیچ چیز از حدیث بلکه جنابت هم و در بعضی روایات آمده که بعد از خروج از براز

میفرمود الحمد لله الذي اخرج مني ما يؤذي الخ والبعض تمسك کرده اند با آنکه در حدیث امیر المؤمنین علی و عثمان که تو میبندی و من میبندی
 حضرت صلی الله علیه وسلم برای مردم کردند ذکر تسبیح نیست اگر واجب بود با بستی کرد و جواب داده شده است ادین تمسک با آنکه
 مقصود ایشان حکایت افعال بود و پس که داخل اند در وضو و تسبیح از اقوال است فایح وضو ایشان بیان کرده اند و شد و
 راوی از ایشان اختصار کرده و جزو حدیث را نقل کرده بنا بر شهرت ابتدا تسبیح در هر امری ذیبال و چندین از سنن علی کبیر
 و سواک در حدیث ایشان نیامده بلکه در بعض طرق حدیث بیان وضو غسل بدین اولاتر نیامده که لقال الشيخ ابن الهمام اما
 پوشیده نماند که این جواب عالی از ضعف نیست و تمسک آنجا که بر نفی وجوب تسبیح تمام است و مردم در بعضی سنن دیگر منافات
 بآن ندارند و بعضی گفته اند که غل نیست در وضو وجوب را زیرا که وی شرط و تابع صلوة است و اگر در وی نیز واجب بود لازم آمد
 مساوات او باهل و این استدلال سخت ضعیف است و نکته خوبانده است و نیز از وجوب در حدیث صحیح است از جهت
 وجود فارق بوجه دیگر مثل عدم لزوم وضو بندر غلان صلوة و تواند که رتبه او واجب وی منقطع باشد از رتبه طهارت با وضو و
 نسبت به الفرض نماز که اقال ابن الهمام پس سبیل در منع وجوب تسبیح میان کلام و ثبوت احادیث و آمده درین باب و عدم قطعیت دلالت
 آنها بر وجوب باشد و منع ثبوت تعارض میان احادیث هائین و استدلال در آخر وضو گفتی باشد لکن لاله الا اینه و عهد لانه که
 له و اشهد ان محمد احمد و رسوله و در حدیث مسلم و ابی داود و نسائی و ابن ماجه از عمر بن الخطاب آمده است که هر که وضو کند با مسأخ بعد
 از وضو این کلمه گوید کشاده شود برای او هشتاد و هشتاد و گفته شود هر او را در آن روز که خواهد که جزوی در حصین بریزد

ابن ماجه و مصنف ابن ابی شیبه و ابن السنی آورده ثلث مرات و بعد از شهادتین فرمودی اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من
 المتطهرين واجعلني من عبادك الصالحين این زیادت ترمذی است بر شادین و لیکن در حدیث ترمذی کلمه اشهد قبل از تسبیح است
 و حاکم در مستدرک و نسائی این را نیز زیاد کرده که سبحانک اللهم و بحمدك اشهد ان لا اله الا انت استغفرک و اتوب اليک و جزوی
 از طبرانی در الوسط آورده که هر که وضو کند پس گوید سبحانک اللهم و بحمدك استغفرک و اتوب اليک نوشته شود آزاد را عقاباره
 و مهر کرده شود بران و کشاده نشود دیگر در روز قیامت و ابو موسی اشعری چنانچه نسائی و ابن السنی روایت کرده گفته است و وضو

آوردم پس پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وضو ساخت و شنیدم که در وقت وضو بعد از تسبیح چنانکه از سابق کلام جزوی در
 حصین حصین مضموم میشود میگفت اللهم اغفر لي ذنبي ووسع لي في داري وبارك لي في رزقي گفتند یا رسول الله شنیدم که چنین چنین
 میکردی فرمود بلی ترک است من شیئی آیا هیچ فریاد داشت کردم درین حال یعنی دعا کردم که جامع خیرات و برکات دنیا و آخرت است مانا که
 ابو موسی این دعا را سهل و مختصر پیدا داشت پس در جواب وی این چنین فرمود یا مردان بود که تو میدانی که در طلب غیر و اتقان فعلی که
 در وی ادنی ثواب بود ایتها هم دارم و ترک نکنم اگر هم سهل و مختصر بود و واجب نباشد از جهت قایت حرص من بر طلب غیر و احراز ثواب
 و تعلیم است و الله اعلم و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بعد از وضو اعضا را بمندیل یعنی طرف دستار یا ر و یا قطنه یعنی رو پاک که
 برای پاک کردن اعضا و چیدن آب از آن ساخته باشد خشک کردی و اگر حاضر نکردی دور کردی و صحتی که از عادت زنی

الله عنهما و نیست که کانت له شافه و در روایتی خرقة نیشتم بهاب بعد الوضوء بود مر آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم باهامه و استلای
 اچیدن آب که بچید بدان آب مابعد از وضو و در روایتی نیشتم بهاب غساله و جهای مندیل مسیح به وجه که ازانی النماز و حدیث معاذ در حدیث
 که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم وقتیکه وضو میکرد و پاک میکرد روی بهارک را بطرف چاه خود هر دو مرتبه ضعیف است ضعیف
 بعضی روایة آن در مورد جامع ترمذی مذکور و ترمذی نیز ضعیف کرده و گفته که حضرت درین باب چیزی صحبت نکرده است گفته که قومی

از اهل علم از صحابه و تابعین و غیر هم درین باب نصحت کرده اند و بعضی مکرره دارند و بگذرانند تا همچنان خشک شود که موجب نوزانیت و
 ثقل میزان اعمال است در روایت کرده شده است این قول از سعید بن المسیب و زهری انتی و در بعضی کتب خفیه مذکور است که اگر بقصد تنزه
 نگردد که ایت ندارد و در بعضی از شرح مشکوٰۃ از ازار نقل کرده که مستحب است ترک تشیف زبر که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 تشیف مکرره و اگر تشیف کند هم مکرره نیست بر قول اصح و نزد بعضی مکرره است و در وضو ساختن کسی آب بردست وی صلی الله علیه
 و آله و سلم نخبی مکرر در وقت ضرورت در حدیث بخاری و سلم از حدیث مغیره بن شعبه آمده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در
 سفری بود و من بر دست مبارک وی آب میرنجتم و وضو میکرد و نزد صحیح بخاری از حدیث اسامة بن زید همچنین آمده و حاکم در مستدرک
 از حدیث ریج صفاورده که گفت آوردم آب وضوی حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را پس فرمود بر ممبر اعضای من پس رنجتم
 و آن حضرت وضو کرد و این حدیث صحیح ترست در جو از جهت امر و عدم تقید بسفر و در حدیث صفوان بن عسال نیز آمده که رنجتم من آب
 وضو بر اعضای غیر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در سفر و حضرات این احادیث درین باب آمده و وجود ضرورت از آن معلوم نشده و مقید بآن
 نیفتاد و الله اعلم و حدیثی که در تخیل لمیه وارد شده بعضی از اهل حدیث قبول کرده اند و بعضی رد کرده ترمذی از حسان بن بلال می آورد
 که گفت عمار بن یاسر را دیدم که وضو کرد و تخیل کرد لمیه را پس گفته شد مرا و او را آیا تخیل میکنی لمیه را گفت چه منع می کند مرا از آن و حال آنکه
 دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که تخیل میکرد لمیه خود را و میگوید که درین باب حدیث از عائشه و ام سلمه و انس و ابن
 ابی اوفی و ابی ایوب نیز آمده و لیکن در بعضی طرق حدیث عمار سخن کرده و گفته که سفیان بن عقیل گفته است که عبد الکریم که روایت از
 حسان بن بلال کرده از وی سماع ندارد و نیز ترمذی گفته که محمد بن اسمعیل گفته است که صحیح ترین حدیثی که درین آمده حدیث عمار بن
 شقیق است از ابی وائل از عثمان که گفت بود پیغمبر خدا که تخیل میکرد لمیه را گفته اکثر اهل علم از صحابه و غیر هم بدان قائل اند و احمد گفته که
 اگر سو کند از تخیل لمیه رواست و اسیاق گفته که اگر بفرمودی ترک کرد با تا دلیل کفایت میکند و اگر عمدتاً کرده و گفته حدیث عثمان
 بن عفان صحیح است و زکشی در شرح فرقی حدیث عثمان را این چنین آورده که وی رضی الله عنه وضو کرد و روزی و تخیل کرد لمیه را
 هنگام شستن روی پس گفت دیدم من رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که کرد و همچنان که دیدید مرا که کردم و گفته رواه الترمذی
 صحیح این خبر و این جهان حدیث بخاری و ابوداؤد از انس آورده که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که چون وضو میکرد می گرفت
 کف از آب و میداود آنرا بر صورتش و تخیل میکرد لمیه خود را و میفرمود همچنین امر کرده است مرا هر روز که من غزوی و با جمله
 حدیث تخیل بطریق ساده آمده و در بعضی طرق آن محدثان را اختتامی هست و مراد را شواهد کثیر است در ارجح جانب
 ثبوت است و آن حدیث صحیح است در امام ابی حنیفه و شافعی و نزد امام احمد بن حنبله و در بعضی از امامه و مذاهب وی و جب
 است از حدیث صحیح است که گفت بعد از منی ربی و نزد امام مالک بن انس و در غسل وجه بکفین تا در آید او را آب بدافع شرابی
 را که مالک است از حدیث ابی زید که در مذاهب ایشان است گفته و لیس علیه تخیلها فی الوضوء و یجری علیها یدیه الی آخرها و
 اینهمه احتمال می دهد که در احتمال نفی سنت و ظاهر احتمال ثانی است بقریه مقام و شمنی گفته که بعضی گفته اند که تخیل لمیه سنت
 است و در حدیث صحیح است عند یاسر لانه سخری گفته که صحیح است که ابو حنیفه یا ابو یوسف سنت و کیفیت تخیل نیست
 که در آورده است در حدیث صحیح است عند ابی یوسف و در حدیث صحیح است نزد ابی یوسف و جاز است نزد ابی حنیفه و محمد
 و شافعی است از حدیث صحیح است نزد ابی یوسف و مستحب است عند ما زیرا که ثابت در
 وی حدیث صحیح است عند ابی یوسف و حدیث صحیح است عند ابی یوسف و حدیث صحیح است و الله اعلم و ظاهر

حدیث آن است که با جدید بود و بعضی گفته اند که با وجه است و وقت وی نزد شستن روی است و نزد امام احمد مخیر است که در وقت شستن روی کند یا در وقت مسح راس و اما تخلیل اصابع گاه گاه کردی و در جامع ترمذی و سنن ابن ماجه از حدیث ابن عباس م آورده که فرمود رسول خدا صلی الله علیه و سلم چون وضو کنی تخلیل کن اصابع هر دو دست و هر دو پای را و ترمذی گفته حدیث حسن غریب و در حدیث اصحاب سنن اربعة از لقیط بن صبره آمده که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم چون وضو کنی کامل و تمام کن وضو را و تخلیل کن اصابع را و بالغه کن در استنشاق مگر آنکه صائم باشی و تصحیح کرده این حدیث را ترمذی و ابن خزیمه و حاکم و احمد و ترمذی روایت کرده اند از ستور بن شداد که گفت دیدم رسول خدای را صلی الله علیه و سلم که تخلیل کرد انگشتان پایهای خود را با انگشت خنصر و ترمذی گفته حدیث غریب لافرفه الامن حدیث ابی لیسعه و نزد امام ابی حنیفه سنت است تخلیل اصابع یدین و در جلین و همچنین نزد امام شافعی و نزد امام احمد تخلیل اصابع رجل مسنون است بی خلاف بحدیث مستور بن شداد و در اصابع یدین دو روایت است اشهر سنت است بحدیث ابن عباس و لقیط بن صبره در روایتی نه زیرا که تصریح آنها معنی است از تخلیل و مالک تخلیل مخصوص با اصابع رجل داشته و آنرا نیز گفته که اگر ترک کند باکی نیست و لیکن تخلیل طیب است نفس را و کیفیت تخلیل اصابع رجل آنکه تخلیل کند بخنصر یدیری ابتدا کند از خنصر رجل مینوی و ختم کند بخنصر رجل یدیری بجهت رعایت تیامن و تخلیل کند اصابع یدین را بعد از آوردن اصابع یکی در دیگری و سنت بودن تخلیل اصابع بر تقدیری است که آب درون انگشتان برسد و مقصود از تخلیل مبالغه و تکمیل تطهیر بود و اگر انگشتان بیک و بگر چسبیده بود بحدی که آب در درون آنها نرسد تخلیل واجب بود با اتفاق و وعیدی که بر ترک تخلیل اصابع در حدیث دارقطنی وارد شده چنانکه در هدایه آورده است که تخلیل کند اصابع را تا تخلیل نکند ناچشم محمول بر همین صورت است که آب بمیان اصابع نرسد یا یقین بدان حاصل نگردد و الا ورود و وعید ناظر در وجوب است پس سنت چون باشد آنکه گفته اند که این حدیث ضعیف است ضعف کبیری ابن میمون بن ناری که ذکر ابن الهمام و اما تحریک انگشتری در انگشت در حدیثی ضعیف وارد شده در حدیث ابی رافع که ابن ماجه و دارقطنی آورده اند کان رسول الله صلی الله علیه و سلم اذا توضأ حرك خاتمه و در نهیب حنفی از سنن و مستحبات وضو است و شیخ ابن الهمام در زاد الفقیه آورده که تحریک خاتم اگر فراخ بود سنت است و اگر تنگ بود آب در زیر آن نرسد واجب

فصل در کتب ائمه حدیث از کتب سته و غیرها بر روایات متعدده و طرق مختلفه آمده است که پیغمبر صلی الله علیه و سلم در سفر و حضر مسح بر مویز کشیدی و در مواهب لدنیه میگوید که تصریح کرده اند جمعی از حفاظ حدیث که مسح خفین بتواتر ثابت شده است که شک و شبهه را بدان راه نیست و بعضی از علما راویان آنرا جمع کرده و از هشتاد و در گذشته عشره بشره داخل ایشان اند و هیچ یکی از سلف انکار آن نکرده مگر از امام مالک روایتی نقل کنند که مسح بر موزه مسافر است نه مقیم را و امام محمد در موطای خود گفته که مسح بر مویز کشیدی که مقیم را مسح بر موزه جائز نبود و حال آنکه اکثر احادیث و آثار می که مالک روایت کرده در مقیم است و شیخ ابن حجر گفته که روایات صحیح از مالک مصرح اند بجز از مطلقا و بعضی گویند که توقف مالک در مسح حال اقامت در خاصه نفس خودش بود اما فتوای او بر جزو از بود و شل بن منقول است از ابو ایوب صحابی انتمی و کتب مالکیه مشهور است بجزو از آن در سفر و حضر و شستن در شرح نقایه گفته مسح بر موزه جائز است نه سنت مشهوره و از امام ابو حنیفه روایت می کنند که فرمود حکم نکردم مسح خفین تا ندیدم در آن آثار و اخبار شل مؤثرها و امام احمد فرمود که سی و هفت نفر از صحابه روایت میکنند مسح خفین از رسول الله صلی الله علیه و سلم در سعادت فرمود چهل کس از صحابه حدیث کرده اند بدان بر فوفا و موقوفه و ابن المبارک گفته موی می آید و می پرسد اما از مسح خفین

پس در شک می افتم که از اهل اهل بیت باشد و اما آنکه بعضی قرات جبر را در وارحالم حمل بر مسح کرده اند و قرات نصب را بر غسل خالی از حد شرع نیست چه مسح خفین مغیا بکعبتین نبود با اتفاق و امام حسن بصری فرمود که حدیث کرده اند در افتادتن از اصحاب که رسول خدا صلی الله علیه و سلم مسح کرد بر خفین و در پرا میگوید اخبار در مسح خفین مستفیض و مشهور است و هر که آنرا اعتقاد نکند مبتدع باشد و کرمی می گوید که میترسم کفر را بر آنکه مسح خفین را اعتقاد نکند و از امام ابو حنیفه مثل این آمده و با جمله در اخبار صحیح ثابت شده که پیغمبر صلی الله علیه و سلم در سفر و حضر مسح بر موزه کشیدی مدت حضرت کیشبان روز فرمود مدت سفر سه شبان روز چنانکه روایت کرد مسلم از علی بن ابی طالب در روایت کرده شده است این حدیث از شهره صحابی که در صحیح الجوامع سیوطی مذکور اند و امام احمد از عوف بن مالک اشجعی آورده که گفت امر کرد رسول خدا صلی الله علیه و سلم مسح بر خفین در غزوه تبوک سه شبان روز مسافر را و یک شبان روز مرتقیم را و گفت امام احمد که این ابود حدیثی است در مسح خفین زیرا که در غزوه تبوک است و آن اثر غزوه است که غزاکه رسول خدا و آخر فعل است صلی الله علیه و سلم و مسح بر ظاهر موزه کشیدی یعنی بر پشت پای چنانکه در احادیث صحیح وارد شده است و ابوداؤد و سنن خود از علی رضی الله عنه بطریق متعدده آورده که فرمود اگر کار و بار وین برای حکم عقل بودی پایان موزه اولی بودی مسح از بالای آن و تحقیق دیدم من رسول خدا صلی الله علیه و سلم که مسح کرد بر ظاهر خفین و اما در اسفل موزه حدیث ضعیف وارد شده و در حدیث صحیح چیزی ثابت نشده چنانکه از مغیره بن شعبه در حدیث ابوداؤد و ترمذی و ابن ماجه آمده که گفت وضو کنانیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و سلم در غزوه تبوک پس مسح کرد اعلامی خف را و اسفلش را و ترمذی گفته که این حدیث معلول است و اتصال و بخریره ثابت نشده الا بوز که کاتب مغیره بود و مولای او و هم ترمذی گفته پرسیدم من ابان زید و بخاری را ازین حدیث این هر دو امام گفتند که این حدیث صحیح نیست ابوداؤد و نیز این حدیث را الضعیف کرده و در اکثر طرق حدیث مغیره مطلق واقع شده که مسح علی الخفین بی ذکر اعلی و اسفل و نزد ترمذی در بعض طرق و ابی داؤد و احمد علی ظاهر جانز و واقع شده و نیز امام ابی حنیفه مسح بر ظاهر خف فرض است و بر باطن است و عقب و ساق اصلا جائز نبود و مذیب امام احمد نیز همچنین است و نزد امام شافعی بر ظاهر خف فرض و بر پایان آن سنت است و نزد امام مالک نیز همچنین است و کیفیت مسح نزد ایشان آنست که بگرداند دست راست خود را بالای خف از جانب اصابع و دست چپ زیر خف پست برکشد هر دو دست را بطرف کعبین و همچنین کند در مسح خف یسری و بگرداند دست چپ بالای خف و دست راست را پایان او و بر دلی اعتبار کند مسح اسفل خف از کعبین بطرف اصابع و آن حضرت صلی الله علیه و سلم بر جورب مسح کردی چنانچه در روایت احمد و ترمذی و ابی داؤد و ابن ماجه از حدیث مغیره بن شعبه آمده و نیز روایت کرده امام احمد از بلال رضی الله عنه که آن حضرت صلی الله علیه و سلم وضو میکرد و مسح میکرد بر عمامه و موقین و ابی داؤد مانند این آورده و موق جرموق را گویند فارسی معرب است و جوهری و مطرزی گفته که موق خف قیصری که پوشیده میشود بالای خف کذافی شرح ابن الهمام و زرکشی در شرح خرقی آورده که جرموق خف و اسی است که پوشیده می شود فوق خف در بلاد بارده ابوداؤد از علی رضی الله عنه و ابن مسعود و انس بن مالک و عمر بن الخطاب و ابن عباس و غیر ایشان از صحابه عظام آورده است که ایشان مسح بر جورب کردند و جورب موزه را گویند که بر بالای موزه می پوشند بکعبت سردی بود ایا نگذاشت موزه پایان از چرک و عساله خواه از صوف باشد یا از چرم و مسح بر جورب جائز است چون موزه پایان و بالا را هر دو بر طهارت پوشیده باشند نزد امام ابی یوسف و محمد مطلقا و نزد ابو حنیفه اگر سخت و منغل و مبلد باشد چنانچه بدان راه توان رفت و بی آنکه برینند بر ساق بایستد جائز بود و اگر سخت نباشد بایز نباشد مگر آنکه رقیق باشد بکعبی که تری آب مسح جورب موزه درون برسد گویا که هم بدوی مسح کرد و در مذهب امام احمد نیز مسح بر موزه که بالای موزه پوشیده باشند جائز است و نزد شافعی مسح

برجورب درست نبود اگر چه منحل باشد و احادیث مذکوره حجت است بر روی و آن حضرت را صلی الله علیه و سلم در سجده کفین و غسل
 رطلین تکلفی نبود بلکه اگر در حالت قصد وضو یا پاهای کثوف بودی غسل کردی و برای مسح کردن موزه پوشیدی و اگر با کفها در
 موزه بودی مسح کردی و موزه بیرون نکردی و علمای در اینجا اختلاف است بعضی گویند که مسح افضل است از برای اظهار سنت
 و در اهل بدعت از خارج در و افضل و نزد این جماعه از علمای کثوف باشد موزه پوشند و مسح کنند از برای مصلحت مذکوره و
 اکثر بر آنند که مسح رخصت است اگر بکنند جائز بود و عزمیت همان غسل است یعنی اگر برای موزه بر آید و بشود افضل بود و بر آن باجور
 کرده و مختار صاحب هدایه همین است و نزد امام احمد در روایتی مسح افضل است از برای ترویج سنت و مخالفت شعار اهل بدعت که از آن
 منع کنند و در روایتی دیگر هر دو برابر است از جهت ورود شریعت بهر دو و مختار مصنف نیز همین است چنانکه گفت و چون در فضیلت
 مسح و غسل علمای اقوال است فعل آن حضرت صلی الله علیه و سلم بیان نموده شد تا معلوم گردد که آسن اقوال همین است که عادت نبوی بود
 صلی الله علیه و سلم یعنی تکلف نکند و تمهید هیچ جانب نباشد و هیچ یکی ازها بنین را افضل دلایح ندارد و هر دو برابر اظهار و الله اعلم
فصل بدانکه هر از تمیم ثابت است بکتاب و سنت و اجماع و ابتداء شریعت آن در غزوه بدر مسیح است که عقد فائشہ منکم شده و آنحضرت
 مردم را بطلب آن گماشته و توقف نموده بود پس وقت نماز در رسید و با قوم آبی نبود که بدان وضو سازند پس در شتی کرد ابو بکر در عایشه
 که حبس کردی و نگاه داشتی رسول خدای ما صلی الله علیه و سلم و مسلمانان را بر خیر آب پس نازل شد آیت تمیم گفت اسید بن حضیر
 چه عجب بسیار است برکت شما ای آل ابی بکر و گفت حجت کند ترا حق تعالی ای عائشہ نمی بینم ترا که صادر شد از تو امری اگر چه بظاهر
 مکره پندارند مگر آنکه گردانید خدای تعالی در روی فرجی و کشادگی مسلمانان را و آورده اند که بعد از ساعتی آن عقد را در زیر بار
 بیافتند و در کیفیت تمیم اختلاف است اکثر بدانند که تمیم دو ضرب است یعنی دو بار دست زدن است بر زمین یکبار برای روی و دوم
 برای دو دست تا مرفقین و این مذهب امام ابوحنیفه و مالک و شافعی و مختار بعضی اصحاب احمد است و قول طبری رضی و ابن عمر و
 حسن بصری و شعبی و سالم بن عبد الله بن عمرو و سفیان ثوری است و طبرانی و دارقطنی و حاکم از روایت جابر آورده اند که رسول خدا
 فرمود صلی الله علیه و سلم التیم ضربتان ضربۃ للوجه و ضربۃ للذراعین الی اللرفقین و این حدیث را طبرانی از ابن عمر و طبرانی امامه رخ و
 حاکم از ابن عمر و احمد از عمار بن یاسر نیز روایت کرده اند و غیر او در ائمه از عمار بن یاسر آورده که مسح کردند صحابه برای نماز فجر و بودند ایشان
 با رسول خدای صلی الله علیه و سلم پس زدند بکفهای خود صید را پستر مسح کردند بر ویای خود سه و احدی پستر باز زدند بکفهای خود صید
 را بار دیگر پس مسح کردند بدستهای خود تمام تا مناکب و آباط و این درین حدیث ضربۃ تا البطن واقع شده و این بجهت آن بود
 که در آیت تمیم ذکر مرفقین نیست پس گمان بردند که دست تمام تمام عضو است از کف تا البطن و بعضی بر آنند که تمیم یکبار دست زدن است
 بر زمین و بر روی و هر دو کف دست مالیدن و این مذهب مشهور امام احمد حنبل است و قول قدیم امام شافعی و محفوظ و مختار از مذہب شی
 اول است و منقول است از عطاء و کحول و اوزاعی و سحن و ابن جریر و ابن المنذر و ابن خزیمه و منقول است از مالک و دیگر اصحاب
 و دلیل ایشان حدیثی است که در صحیحین از عمار بن یاسر آمده که وی جنب بود و برای تمیم جنابت در خاک می غلطید خبر بجزکت رسید
 فرمود پس نبود ترا ای عمار که میزدی هر دو دست خود را همچنین پس آن حضرت برای نمودن عمار هر دو دست خود را بر زمین زد و
 نفع کرد و هر دو کف پستر مسح کرد هر دو دست روی را و کفین را این لفظ بخاری است چنانکه در مشکوٰۃ آورده و لفظ سلم همچنین است
 که بسنده بود ترا ای عمار که میزدی دو دست خود را بر زمین و نفع میکردی پستر مسح میکردی بدو دست روی خود را و کفین خود را و جواب
 ازین دلیل گفته اند که مراد و تصور آنحضرت صلی الله علیه و سلم در اینجا بیان صورت نزه است برای تعلیم عمار و نمودن وی دست بر زمین

باید

چنین باید زرد و بر زمین نمی باید غلطید ز میان تمام صورت تیمم و جمیع آنچه بدان تیمم حاصل شود و آثار همان تعلیم ضرب را روایت کرده و لهذا در روایات دیگر از عمار در سنن ابی داؤد و غیره آمده که در وی تصریح است بآنکه تیمم دو ضرب است و در همین حدیث نیز در بعضی روایات آن لفظ ضرب واحد نیست و همین مقدار است که هر دو دست را بر زمین زد و همیشه آن را از وی پس مسح کرد و روی را و هر دو کف دست را و این علی الاطلاق شامل دو ضرب نیز تواند بود و گمانی در شرح صحیح بخاری گفته که امام نووی گفته که محفوظ ضربتین است نه ضرب واحد و این خوب است از ذکر ضرب نه ضربتین و اما ذکر کفین و مسح بر آن نیز چون مقصود ز میان تمام تیمم داشت اقتضای آنست که بجهت کفایت آن در تعلیم ضرب بدلیل ذکر ذرا عین الی المرفقین در احادیث دیگر و نیز گویند که مراد بکفین اینها بدین است و چون ذکر بدین و اراعه کفین آمده است چنانچه در آیه سرقه السارق و السارقة فاقطعوا ایدهما عکس آن نیز جائز بود و وجود العلاقة و چون مختار مصنف مذاهب جمهور محدثین است میگوید که چون آنحضرت تیمم کردی یکبار هر دو کف مبارک بر زمین زد و بر روی و هر دو دست با الیدی در بعضی روایات صحیح بود واقع شده بتقدیم وجه بر کفیه و بالعکس و در بعضی تیمم بتقدیم کفیه بر وجه و شیخ ابن حجر گفته از اینجا معلوم شود که ترتیب در تیمم شرط نبود و بنا بر کلام مصنف بر آنست و در حدیث صحیح نیامده که دو بار دست مبارک بر خاک زد و نیامده که دست را تا مرفقین مسح کردی و احادیثی که برخلاف آنچه گفتیم وارد شده مجموع ضعیف است و در مرتبه احادیثی که در ضرب واحد و مسح کفین آمده در قوت و صحت نیست مصنف اینچنین میگوید ولیکن شیخ ابن الممام گفته است که حاکم حدیث ضربتین را تصحیح نموده و گفته است صحیح الاستاد و لم یخرجناه و در اقطنی گفته است رجاله کلمه ثقات تمثیلیه بدانکه از باب حدیث در ترجیح مذاهب ثانی بجداند و شیخ ابن حجر نیز در شرح صحیح بخاری ترجیح احادیث این مذهب می نماید و گفته که ایمان بخاری عنوان را بلفظ جزم که گفته باب التیمم للوجه و الکفین با شهرت خلاف از جهت قوت دلیل دست زیرا که احادیث وارد در صفت تیمم صحیح نشده سوای حدیث ابی جهم و در وی ذکر بدین کرده بخلا و اما حدیث عمار در صحیحین بلفظ کفین واقع شده در سنن بزرگ مرفقین و در روایتی تا نصف ذراع و در روایتی تا آباط و درین دو روایت مقال است و آنچه ترجیح میکند روایت صحیحین را در اقتضای بر وجه و کفین آنست که عمار بعد از رحلت حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فتوی میداد بان و راوی حدیث اعراف است بمراد از غیر خود خصوصاً صحابی مجتهد و همچنین روایت صحیحین ضرب است و غیرها ضربتین و گفته که قول نووی که گفته است محفوظ ضربتین است نه ضرب واحد مرادش حفظ مذهب است نه روایت زیرا که اختلاف است میان شافعیه که مذهب او اول است یا ثانی و صحیح و محفوظ آنست که ثانی است و گفته که جواب نووی در شرح مسلم که مقصود بیان مجرد صورت ضرب است از جهت تعلیم بدانچه حاصل شود بوی تیمم متعقب است بآنکه سیاق قصه دلالت دارد بر آنکه مراد بیان جمیع است چه ظاهر از قول حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود اما یکفیک بیان جمیع چیزی است که کفایت کند و استدلال بر اشتراط مسح تا مرفقین بقیاس و ضرفاسد است چه آن قیاس است در مقابل الفص که دلالت دارد بر مسح کفین بآنکه قابل بعدم نیز قیاسی دارد معارض این قیاس و آن قیاس است بر حد سرقه انتی کلام الشیخ اگر گویند پس امر مشکل شد آنچه گفته اند در توجیه مذهب اول مدخول شد پس چه میگوئی تو در اثبات این مذهب جو ایش آنکه بی شک احادیث درین باب مختلف و متعارض آمده در بعضی ضربتین و در بعضی ضرب واحد و در بعضی مطلق ضرب و در بعضی کفین و در بعضی بدین الی المرفقین و در بعضی بدین مطلق و اخذ با احادیث ضربتین و مرفقین اخذ است با احتیاط و عمل است با احادیث طرفین از جهت اشتغال ضربتین بر ضرب و مسح ذرا عین تا مرفقین بر مسح تا کفین دون العکس و نیز تیمم طهارتی ناقص است پس اگر محل آن بیشتر بود و مستوعب مرفقین و برای روی و دست ضرب علوه باشد بهتر و با احتیاط قریب تر اگر گوئی تا ابط

با احتیاط قریب ترست چرا آنرا اخذ نکردیم گویم حدیث الی الا باط صحیح نیست با آنکه وقوع ذرا عین در حدیث ابی جهم چنانچه در
 شرح السنه روایت کرده و گفته حدیث حسن و یدین که ظاهر در ذرا عین است چنانچه در صحیحین آمده مؤید آن است اگر گوئی
 چه اثر بر مسح کفین را فرض نداشتند و زیادتى را سنت و مکمل آن چنانچه غسل مرتین و ثلث مرات و مسح تمام راس در وضو
 جو البش آنکه مروی در وضو هر دو عمل است تارة فتارة لاجرم ادنی را که متیقن است فرض داشتند و زیادتى را سنت و اینجا
 احادیث متعارض آمده و وظیفه درین جا ترجیح بود رعایت احتیاط صالح است برای ترجیح و قیاس بر وضو که اصل تمیم است
 نیز برای این ترجیح است نه قیاس در مقابل نص و شک نیست که قیاس بر وضو اقرب است از قیاس بر حدیثی که اگر گوئی تعارض
 احادیث بر تقدیری بود که درجه مساوی باشند و محدثین خود حکم کرده اند که احادیث ضربتین در صحاح مذکور نیست گوئیم که عدم
 ذکر آن در صحاح محل بحث است چنانکه از حاکم و دارقطنی نقل کرده شد با آنکه عدم قوت و صحت آن احادیث در زمان آن ائمه
 محل منع است شاید که تطرق ضعف و وهن در آن بعد از ایشان پیدا شده باشد بجهت این بعضی رواة که بعد از آن روایت
 کردند و متاخرین محدثان که بعد از ایشان آمدند آنرا در سنن در آورده اند در صحاح در وجود ضعف در حدیث نزد متاخرین لازم
 نیاید وجود آن در زمان متقدمین و این نکته در غایت جود است چنانچه در مقدمه اشارت بآن کرده ایم و این غایت
 سخی است در تحقیق این مقام و در شرح شیخ ابن الهمام بر هدایه نیز سخن درین مقام باین بسط و تفصیل واقع نشده و الله اعلم
 و الله و علی نبیه الصلوة و التیمه و الله اعلم و علما حکم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر زمین که نماز خواست گذارد خواه سنگ و خواه
 خاک و خواه ریگ تمیم کردی و فرق میان خاک و ریگ و غیر آن نکردی باین کلام نفی مذهب شافعی کرده که تمیم را مخصوص بنجاک میدانند
 و بغیر آن درست نه و در قول ابو یوسف رحمه الله علیه که گوید چیز بر خاک و ریگ درست نبود و مذهب امام ابو حنیفه رحمه الله علیه
 آن است که تمیم جائز است بر خاک و ریگ و سنگ و هر چه از جنس ارض است و مراد بجنس ارض آن داشته که با آتش گداخته نشود و
 خاکستر نگردد و شیخ مصنف برای تأیید این قول می آورد که میفرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم حیثما ادرکت هر جا که در یابد
 رجلا من امتی الصلوة مردی را الزامت من نماز یعنی هر جا و بر هر زمین که وقت نماز در رسد فغده پس نزد آنجا و آن زمین است
 سجده و ظهوره های نماز آن مرد و طهارت وی یعنی همان زمین تمیم کند و هم بر آن نماز گذارد و بخلاف امم سابقه که نماز ایشان
 جز در ریج و کنائس جائز نبودى و طهارت ایشان جز با آب درست نه و تسمیه آن مکان بمسجد کنایت است از عدم اختصاص
 سجود بموضع دون موضع یا مجاز است از مسکن معین مبنی برای نماز چون نماز در آنجا جائز شد گویا مسجد شد کذا فی الکرمات
 و این بیان مبنی بر کسر جیم مسجد است و هو الاكثر و بعضی بفتح جیم نیز خوانده اند ای مکان بجز زنیة السجدة و این حدیث صحیح است
 در آن که جنس زمین طهور است و تمیم مخصوص بنجاک و ریگ نیست چنانکه مذهب امام اعظم است و در حدیث صحیح نیافتم که آن حضرت
 برای هر یک فریضه تمیم جدید کردی چنانکه مذهب امام شافعی است که میگوید یک برای هر نماز فریضه تمیم جدید باید و نوافل
 به تبعیت آن بگذارد و میگوید که طهارت تمیم ضروری است و از برای دفع حرج بکلمه ضرورت نماز بدان جائز داشته اند چنانکه طهارت
 صاحب عذر که برای هر وقت نماز وضویش باید کرد بلکه آن حضرت جواز تمیم را بر سبیل طلاق فرمود و آنرا یعنی تمیم را قائم مقام وضو
 داشت چنانکه بیک وضو چند نماز توان گذارد بیک تمیم نیز جائز بود و مذهب ابو حنیفه نیز همین است و ظاهر کتاب و سنت موافق آن است
 باب در نماز حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم عام تر از آنکه فرض باشد یا نفل چون نماز بر فاستی بدل نیت نماز کردی
 و بعد از نیت بگفتی الله اکبر و پیش از بگویی بزبان و لفظ مروی نیست در احادیث همین قدر مروی است که چون نماز بر فاستی گفتی الله اکبر

و ذکر نیت نیست چون مقررت که انما الاعمال بالنیات بقیین معلوم شد که بی نیت نخواهد بود و چون حقیقت نیت همان قصد قلبی است
 احتیاج بلفظ نباشد و از قواعد شرع و لفظ و لغت عقل نیز معلوم شد که اگر زبان بادل جمع شود اتم و اکمل بود و ازینجاست که فقها گفته اند که
 اگر بلفظ نیز بگوید بهتر بود فافهم و نیز در روایات فقہیه آمده که اگر از احضار قلب عاجز آید فعل زبان کفایت است و محمد ثانی میگوید که نیت
 بزبان خواندن بدعت است و با گفتن الله اکبر دستها هر دو برداشتی یعنی تکبیر و رفع یدین معا بودی در اکثر احادیث همچنین واقع شده و مذکور
 ابی یوسف و مختار جماعه از فقهای حنفیه مثل طحاوی و قاضی خان و غیر ایشان اینست و میگویند که رفع سفت تکبیر است پس مقارن باشد او را و در
 بعضی احادیث تاخیر تکبیر از رفع نیز آمده چنانچه در سنن ابی داؤد و نسائی از ابن عمر رضی الله عنهما آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر پشت
 هر دو دست خود را برابر دو شمای خود پستری تکبیر میگفت و مذہب امام ابی حنیفه و محمد ابن است زیرا که در رفع یدین نفی کبریاست از غیر حق جل و
 علا و در تکبیر اثبات کبریائی مرا و را سبحانه و تعالی و نفی مقدم است بر اثبات چنانکه در لاکه الا الله و عامه مشایخ برین اند و در هدایه
 این را صحیح گفته و در شرح ابن الممام درینجا قول ثالث نیز نقل کرده و آن تکبیر است پستری رفع و گفت که بهیچ در سنن کبری از انس
 آورده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون افتتاح می کرد نماز را تکبیر میگفت پستری برداشت دو دست خود را تا
 محاذی میشد ابا این از اذنین او را و این حدیث صحیح است در تقدیم تکبیر بر رفع و گفته که رجال وی همه ثقات اند و نیز گفته که
 روایت ابی وائل و بران نیز ظاهر است در آن پس مجموع سه قول مدو و جائز است که همه فعل آن حضرت باشد صلی الله علیه و آله و سلم اتمی
 و دستها در برداشتن اکثر تا بلو شمای برابر شدی و گاهی تا بدو شمای اول مذہب امام ابو حنیفه است و مروی از احمد بن حنبل نیز همین است
 و تمسک ایشان بحدیث وائل بن حجر است که مسلم و ابوداؤد روایت کرده اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چون در نماز
 در آمد تکبیر گفت و برداشت دو دست خود را مقابل دو گوش و در روایتی از ابی داؤد آمده که برداشت دو دست را مقابل دو
 گوش و مقابل کرد در انگشتان خود را بدو گوش و بر روایتی بزمه دو گوش و بر روایتی برداشت دو دست را تا دیدم ترا انگشتانش
 را نزدیک گوش و در روایتی از ابی داؤد و مسلم و بخاری و نسائی از مالک ابن الحویرث محدثی از نیه و در روایتی فروع از نیه
 آمده و ثانی مذہب شافعی و مالک است و از احمد نیز روایتی است و آن نیز در احادیث واقع شده و در حدیث ابی حمید سعادی
 که در میان جماعه از صحابه گفته که من ماقظ ترین شما ام نماز پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آمده و بعضی در تطبیق این روایات که در بعضی
 خدا مشکبیه واقع شده و در بعضی از نیه و در بعضی فروع از نیه گفته اند که خدا مشکبیه محمول است بر کفهای دست و خدا از نیه بر سر انگشتان
 و فروع از نیه بر سر انگشتان و این تطبیق منقول است از امام شافعی و قتیبه بمصر آمده و پرسیده شد از جمیع میان این احادیث بعد
 ازان دست راست را بر دست چپ نهادی برابر سینه در صحیح ابن خزیمه همچنین ثابت شده نهادن دست راست بر دست چپ
 مذہب امام ابو حنیفه و شافعی و احمد است و احادیث درین باب در صحیحین و غیرها بیشتر از آن است که حصر توان کرد بخاری و موطا
 روایت کرده از سهل بن سعد که گفت مردم ما میور بوده اند که نهند دست راست را بر دست چپ در نماز و مذہب امام مالک ارسال است
 باجو از وضع نیز شیخ ابن حجر در فتح الباری گفته که مشهور از مذہب نزدائمه مالکیه ارسال است و نزد بعضی از ایشان وضع نیز آمده ولیکن
 آنچه معمول است نزد ایشان همان ارسال است اتمی و عجب آنکه حدیثی در کتب درین باب یافته نمی شود و الله اعلم بکی از علماء
 مالکیه را در مدینه مطهره دیدم که گفت استجاب ارسال نزد ما از است که وضع یدین علامت خشوع است و اگر آن در باطن نباشد
 عدم موافقت ظاهر با باطن لازم آید و آن علامت نفاق بود با وی گفتم ازینجا ظاهر گردد که وضع فضل بود که علامت خشوع است
 و عنوان ادب باطن و بنای نماز بر ظاهرت پس ساکت ماند و هیچ نگفت و بر سینه نهادن فوق سره مذہب امام شافعی است و در روایتی

از احمد نیز هست و محبت ایشان حدیث و اهل بن حجر است که گفت نماز گذار و م بار رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس نهاد دست راست را
بر دست چپ بر سینه خود و همچنین روایت کرد ترمذی از قبیه بن لهب از پدرش که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم که می نهاد
دست خود را بر سینه خود و مذہب امام ابوحنیفه و روایتی از امام احمد سنت نهادن دست راست است بر دست چپ زیر ناف و در روایتی
در مذہب احمد مخیر که بر سینه نهاد یا زیر ناف ترمذی گوید که امر درین باب واسع است نزد علما یعنی هر چه کند جائز است و متمسک ایشان
حدیث احمد و ابی داؤد و دارقطنی و بیہقی است از علی مرتضی که گفت السنۃ وضع الکف علی الکف تحت السرۃ و در جامع الاصول
این حدیث را بر روایت رزین نیز آورده و در بعضی روایة این حدیث ضعیفی است همچنین نقل کرده شیخ ابن الہمام از امام نووی و گفته
که آنچه ثابت است وضع یعنی بر ستری است اما وضع او تحت السرۃ یا صدر ثابت نشده در وی حدیثی پس واجب شد عمل بدانچه معتاد و معروف
از ان در حال قصد تعظیم در قیام و آن تحت السرۃ است اتسی و کیفیت آن وضع کف بر کف است و ظاهر وضع ید بر ید که در حدیث
واقع شده همین است و نزد بعضی وضع کف است بر مفصل و مروی از ابی یوسف آن است که قبض کند بر دست راست بند دست چپ را
و در بعضی روایات لفظ قبض نیز واقع شده است چنانکه نسائی از وائل بن حجر روایت کرده که دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله
و سلم چون می ایستاد در نماز قبض میکرد بر سینه خود و در نقلی از حدیث احمد و ابی داؤد و وائل بن حجر وضع ید بر سینه کف سیری و در سنن
و مسند نیز واقع شده آورده الزرکشی فی شرح الخرقی فی مذہب امام احمد بن حنبل و شمسی گوید مختار آن است که بگیرد بند دست چپ را
بمخض و ابهام یعنی دو وجه اختیار کردن او است جمع میان اخذ و وضع و آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بعد از ان یعنی بعد از دست
بر دست نهادن دعای استفتاح بخواند می و همین است مذہب امام شمس نقل کرده که نزد امام محمد وضع ید بر دست چپ بعد از خواندن دعا
استفتاح است در حال قرات پس وضع ید بر دست چپ نزد امام محمد و سنت قیام است نزد شیخین و آن یعنی دعای
استفتاح بر چند وجه صحیح مروی است که در هر وقت بوجہی از ان وجوہ تنہا یا مجتمع بوجہ دیگر بخوانند که در هر وقت همه آزاد آنها بخوانند
و لهذا ذکر هر کدام از آنها در احادیث مختلف آمده و در صحیح حدیثی جمع نیامده و مشک نیست که اگر جمع کند نیز جائز خواهد بود و در اول
روایت امیر المؤمنین علی که فرمود کان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اذا قام الى الصلوة قال وجبت وجہی للذی فطر السموات
والارض حنیفا مسلما و اما من المشرکین ان یهلوتی و نسکی و میامی و مما تى مد رب العالمین لا شریک له و بذلک امرت و اما من المسلمین
اللهم انت الملك لا اله الا انت انت ربی و انا عبدک ظلمت لفسی و اعترفت بذنبی فاغفر لی ذنوبی جمیعاً انہ لا یغفر الذنوب الا انت
و اهدنی لاسن الاطلاق لا یدری راسنھا الا انت و اصرف عینی سیدھا لا یصرف عینی سیدھا الا انت لبیک و سعیدک و الخیر کلہ بیدیک
و الشریس لیک انا بک و الیک تبارکت و تعالیت استغفرک و اتوب الیک این حدیث مسلم است که در مشکوٰۃ آورده و در
جامع الاصول از حدیث نسائی ادجا نیز آورده و از حدیث محمد بن مسلمه روایت نسائی آورده ان رسول الله صلی الله علیه و آله
و سلم کان اذا قام یصلی تطوعا قال صد اکبر و جنت و الذی فطر السموات و الارض حنیفا و اما من المشرکین و بروایتی اما من
المسلمین و اما من المسلمین نیز آمده و گفته اند که قول نا اول المسلمین مخصوص بانحضرت است و از غیر او کذب بود و نزد بعضی مفسد نمازگر آنکه
اراده لفظ آیت کند پس مفسد نبود و در کتب حنفیه مذکور است ثنی و لا یوجہ و مراد به ثنا سبحانک اللهم و بحمدک است چنانکه در وجه سوم
مذکور گرد و از حدیث عائشہ و شمسی میگوید متمسک ایشان درین باب بحدیث انس است که دارقطنی در سنن خود باسنادی که رجال
ثقات اند آورده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم چون افتتاح نماز میکرد بکبیر میگفت و رفع یدین منی و تا محاذی میشد هر روز یکشت
اومی دو مرتبہ گوش او را پشتر میگفت سبحانک اللهم و بحمدک و تبارک اسمک و تعالی جدک و لا اله الا غیرک و درینجا ذکر توجیه نیست و نزد ابی یوسف

ثنا و توجیه هر دو آمده بجهت جمع میان حدیث السنن و علی و مختار طحاوی نیز همین است ولیکن گفته است که مصلی مختار است که توجیه بعد از
 ثنا گوید یا پیش از آن و این نیز روایتی است از ابی یوسف و مذہب مشهور تاخیر توجیه است از ثنا نزد وی و نزد ابی حنیفه و محمد
 توجیه محمول بر حالت تنفل و تطوع است چنانچه در حدیث نسائی آمده اما در فرائض زیادہ براہ مشهور است نکند و لهذا اہل ثنا و ک
 کہ در مشاہیر مذکور نیست در فرائض نمیگویند و ابن العمام در شرح ہدایہ گفته کہ مؤید این حمل است آنچه ثابت شدہ در صحیح ابن عوانہ
 و سنن نسائی کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون می ایستاد کہ بگذارد نماز تطوع را میگفت اللہ اکبر و جہت و جہی الخ و ہدایہ
 میگوید کہ بر سبحانک اللہم الخ زیادہ نکند و ہرچہ جز آن منقول است محمول بود بر سجد و شیخ ابن العمام در زاد الفقیر نیز ہمچنین گفته و
 بدانکہ بعضی از حنفیہ کہ قائلند توجیہ گویند کہ مستحب آن است کہ پیش از تکبیر بعد از نیت گوید زیرا کہ این آگہ و داخل است در نیت و
 عزیمت و بعضی گویند کہ آن نمودی بطول مکث قیام است مستقبل قبلہ فی صلوة و این مذموم است شرعاً و ہم این اختلاف مبنی
 بر تعدد روایتین ہدایہ است کہ در بعض نسخ لایاتی بالتوجیہ قبل التکبیر متصل بہ النیت واقع شدہ و در بعض یاتی و بر نسخہ اولی
 ضمیر بر راجع است بہ تکبیر و حاصلش همان لزوم طول مکث مذکور است و در نسخہ ثانیہ راجع بہ توجیہ و محصلش وجود تاکید نیت و عزیمت
 فافہم و شنی عمارت ہدایہ را لایاتی نقل کردہ و از شرح ابن العمام نیز این چنین معلوم می گردد و اینان توجیہ را قول مخالف متن داشته و
 گفته اند کہ بیار و توجیہ را زیرا کہ آن ابلغ است در نیت و عمل است باخبار و بعضی گفته اند نیار و چنانکہ مصنف گفته تا متصل شود بوی
 یعنی بہ تکبیر نیت زیرا کہ اولی در نیت قرآن اوست و قرأت توجیہ فصل است فہم بر وجه دوم حدیث ابو ہریرہ کہ گفت کان رسول اللہ
 بود یغیر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یسکت سکوت میکرد بین التکبیر و القراءۃ میان تکبیر و قرأت یعنی قرآن نمیخواند فقلت پس گفتم
 بابی و امی مادر و پدر من فدای تو باد این عبارتی است کہ عرب بدان داد محبت دوداد مخاطب بدہند و صحابہ رضوان اللہ علیہم
 این کلمہ را بان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسیار میگفتند پس ابو ہریرہ پرسید کہ یا رسول اللہ اسکا تکبیر من التکبیر و القراءۃ درین وقت
 خاموشی تو کہ میان تکبیر و قرأت میکنی یا تقول چہ میگوئی و چہ میخوانی از ذکر و دعا قال گفت آن حضرت اقول میگویم این دعا کہ اللہم
 باعد بینی و بین خطایای کما باعدت بین المشرق و المغرب اللہم نقنی من الخطایا کما نقی الثوب الابيض من الدنس اللہم غسل
 خطایای بالماء و الثلج و البرد این حدیث متفق علیہ است کہ بخاری و مسلم آنرا روایت کردہ اند و در جامع الاصول از روایت
 شخبین اللہم نقنی تا آخر آورده و گفته اللہم باعد بینی و بین خطایای کما باعدت بین المشرق و المغرب از زیادات ابو داؤد و نسائی
 است اما در متن صحیحین ہمچنان است کہ مصنف آورده و صاحب مشکوٰۃ نیز نقل کردہ است و بر ہر تقدیر نزد حنفیہ این و امثال این
 محمول بر حالت تنفل است و آنچه نزد ایشان در فرض محمول و معتبر است آن است کہ مصنف در وجہ سوم آورده و فرمودہ سوم حدیث
 عائشہ کہ گفت کان رسول اللہ یغیر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا استفتح الصلوة چون آغاز میکرد نماز را قال میگفت سبحانک
 اللہم و بحمدک و تبارک اسمک و تعالی جہدک و لا الہ غیرک این حدیث را ترمذی از ابی سعید خدری با زیادت در آخر تم بقول اللہ اکبر
 کبیرا تم بقول عوز باسد السمیع العظیم من الشیطان الرحیم من ہزہ و نغمہ و نغمہ روایت کردہ و گفته درین باب از علی و عائشہ و عبد
 ابن سعید و جابر و جبر بن مطعم و ابن عمر نیز حدیث آمده و حدیث ابو سعید اشہر حدیثی است درین باب و اخذ کردہ اند قومی از اہل علم
 باین حدیث اما اکثر اہل علم قائل اند بانچہ روایت کردہ است از وی صلی اللہ علیہ وسلم کہ میگفت سبحانک اللہم و بحمدک و تبارک
 اسمک و تعالی جہدک و لا الہ غیرک و ہمچنین مروی است از عمر بن الخطاب و عبد العزیز بن مسعود و عمل برین است نزد اہل علم از تابعین و
 غیر ایشان تحقیق حکم کردہ شدہ است در اسناد حدیث ابی سعید در علی بن علی کہ یکی از رواۃ اوست و گفته است احمد صحیح نیست این حدیث

این کلام ترمذی است و وی بعد از آن حدیث عائشه را آورده که در وی آن زیادتی نیست و گفته این حدیثی است که نمی شناسم
 او را مگر باین وجه و حارت که یکی از رواة اوست تکلم کرده شده است در وی از جانب حفظ وی و صاحب مشکوٰۃ این حدیث را
 از ترمذی و ابی داؤد آورده از حدیث عائشه از ابی ماجه از ابی سعید و این طعن که مذکور شد از ترمذی نقل کرده و طبعی گفته که
 حق آن است که این حدیث حسن مشهور است و صحیح است در کتاب مسلم از عمر بن الخطاب و اخذ کرده بوی عبید اللہ ابن مسعود و غیر وی
 از مجتهدین صحابه و رفته اند بوی بسیاری از علمای تابعین و غیر ایشان چنانچه ترمذی خود گفته و اختیار کرده است او را ابو حنیفه
 و غیر وی از علماء برای افتتاح صلوة و چگونه نسبت کرده شود این حدیث را بطعن و ضعف و اجله علمای حدیث بدان رفته مثل
 سفیان ثوری و احمد بن حنبل و اسحق بن راهویه و غیر هم و هم طبعی گفت که تو ریشتی گفت این طعن از صاحب مصابح نیست گمان
 آن است که بعضی مردم که در کتاب ترمذی نظر کرده اند آنرا بتوهم خود درینجا آورده و بحقیقت طعن که ترمذی کرده در اسنادی است
 که خود آورده نه در حدیث و جمع اسانید وی و چگونه چنین باشد که اعلام ائمه حدیث آنرا آورده و بدان اخذ کرده اند و ابو داؤد
 در جامع خود اسنادی که آورده و گفته است که این اسناد حسن است و رجال وی همه معنی و مقبول اند بآنکه حرج و تعدیل امری است که
 مختلف میگردد و روی امر بسا که یکی تضعیف را وی کرده و دیگری توثیق وی نموده و لازم نیاید از طعنی که ترمذی در حدیث
 ابی سعید کرده طعن در وی از جهت تغایر سیاق حدیثین و لهذا احمد حدیث ابو سعید را لم یصح گفته و بحدیث عائشه اخذ کرده است
 گفت بنده ضعیف صانه الله تعالی و نیز لازم نیاید از ضعفی که در حدیث پیدا شده بجهت عدم قوت حفظ و ضبط بعضی از رواة
 وی که متاخر اند از زمان ائمه که اخذ بدان کرده و عمل نموده اند بجهت صحت و قوت اسناد آن نزد ایشان ضعف حدیث
 مطلقا و لازم نیاید از اینها طعن و رد مذہب ائمه و این نکته مکرر گفته ایم در مقدمه و در باب تمجید و بغایت درست و سره است و الله
 اعلم و سومی در جمع الجوامع از ابن حرج آورده که گفت حدیث کردم اسید صادق میدانم او را از ابوبکر و عمر و ابن مسعود که چون افتتاح
 میگردد میگویند سبحانک اللهم و بحمدک و تبارک اسمک و تعالی حمدک و لا اله الا انت و انما اسود بن زید آورده که گفت بود عمر بن الخطاب
 چون افتتاح صلوة میگردد بر میداشت او از خود را و میگفت سبحانک اللهم و بحمدک الی آخره تمبیه از کلام طبعی که نقل کرده شد ظاهرا شد که
 حدیث عائشه حسن است که بکثرت طرق بحدیث رسیده و مصنف حکم بطحمت او کرده و الحق چنین سزود چه حسن بکثرت طرق و اصل
 صحیح گردد و آنرا صحیح لغیره خوانند بآنکه تعلق است بقبول نیز از موجبات صحت و شهرت و استفاضه است کما تقر فی موصفه و نیز چون مسلم
 آنرا روایت کرد و لا بد صحیح باشد و چه چهارم در حدیث دیگر آمده که در وقت افتتاح میگفت الله اکبر الله اکبر الله اکبر الله اکبر الله اکبر
 کثیر لا اله الا الله سبحان الله اکبره و اصیلا اللهم الی اعوذ بک من الشیطان و من همزه و لقمه و نفضه ترمذی این را بطریق جزئیت و
 زیادت بر حدیث عائشه از حدیث ابی سعید با تفاوتی که ظاهر است آورده چنانچه در وجه سوم ذکر کردیم و صاحب مشکوٰۃ این را
 با استقلال از جمیعین مطم چنانچه مصنف ذکر کرده است از ابی داؤد و ابن ماجه روایت کرده با تفاوت با که در کتاب خود بیان کرده است
 و چه پنجم در روایت دیگر آمده الله اکبر عشر مرات ثم لیس عشر اثم بعد عشر او سیل عشر او یستغفر عشر اثم یقول اللهم اغفر لی و اهدنی وارزقنی
 عشر اثم یقول اللهم الی اعوذ بک من ضیق المقام یوم القيمة عشر اثم این روایت را درین کتب که حاضر اند نیافتیم و نیز مصنف
 صحیح است و چه ششم در روایت صحیح آمده که بعد از تکبیر گفتی اللهم یا مدینی و بین خطایای کما بعدت بین المشرق و المغرب اللهم
 اغسلنی من خطایای بالما و النج و البر و اللہ تقنی من الذنوب و الخطایا کما ینقی الثوب الابيض من الدنس این حدیث مثل حدیث
 ابو هریره است که در وجه دوم مذکور شد الا بتقدیم اللهم غسل بر اللهم تقنی و نه ذکر من الذنوب بدل من الخطایا و زیادت یا منکلم و

من در اللهم اعسلى من خطاياى وبلين قدر تفاوت آنرا وچونى ديگر شمر دن در اینجا که مقصود نه بیان تعدد طرق حدیث است حاجت
 نیست و انار احادیث دیگر نیز تفاوتها و اختلافها هست و نیز تصحیح به تصحیح این حدیث با وجود آنکه در اول فرموده است که
 بر چند وجه صحیح مروی است مستغنی عنه است وجه هفتم اللهم رب جبرئیل و میکائیل و اسرافیل فاطر السموات و الارض عالم الغیب و
 الشهادة انت تخلم بین عبادک فیما کالوا فیہ یتلفون اهدنی لما اختلف فیہ من الحق باذنک فانک تهدی من تشاء الی صراط مستقیم
 وجه هشتم روایت آنکه بعد از تکبیر میگفت اللهم لك الحمد انت نور السموات و الارض و من فیهن و لك الحمد انت ملك السموات و الارض
 و من فیهن و لك الحمد انت الحق و وعدك الحق و قولك حق و الجنة حق و النار حق و النبیون حق و الساعة حق این دو ذکر در کتب
 احادیث در قیام اللیل مذکور است اول از حدیث عائشه خبر روایت مسلم و ثانی باز یاد تهای دیگر از حدیث ابن عباس بر روایت بخاری
 و مسلم و چون مراد شیخ استفتاح صلوة است عامر از فرض و نفل همه را ذکر کرده پس معلوم شد که مراد نه آن است که همه را
 در هر فرض و هر نفل میخواند چه آنچه در نفل و تجمیع واقع شده مخصوص بآن خواهد بود و نزدیک حنفیه همه مخصوص بنفل است الا سبحانک
 اللهم و بحمدک الی آخره و اگر آنها را در فرض نیز بخواند در اصل جواز شبهه نخواهد بود و بعضی از ایشان آنرا نیز از قبیل حرام غیر مفسد
 داشته اند چنانکه در کیدانی گفته است و لایحیی مافیہ و امام محی الدین نووی که قدوه علمای شافعیه است در از کار گفته که
 این ادعیه مستحب است در فرض و نافلة و نیز گفته که مستحب است جمع میان همه این اذکار مرتها گذار را و امام را با اذن مقتدیان
 و بی اذن و رضای ایشان تطویل نکند و اقتصار کند بر بعضی و منقره نیز زواریه تخفیف اقتصار کند نزدیک حنفیه بر سبحانک اللهم
 و نزد شافعیه بر وجهت و جمی و نزد ابی یوسف بر هر دو و همچنین است حال در اطالته قرات و جز آن کذا ذکر فی سنن الهدی
 و بعد ازین اذکار میگفت اعوذ بالمد من الشیطان الرجیم استعاذه پیش از قرات چه در نماز و چه در غیر نماز سنون است نزد عامه سلف
 و از ثوری و عطاء و خوب آن نیز آمده است بجهت ظاهرا که فرموده و اذ قرات القرآن فاستعذ بالمد و اختلاف است هم
 در میان فقها و هم در میان قراء که فضل اعوذ بالمد من الشیطان الرجیم یا استعین بالمد من الشیطان الرجیم است و در بعضی از
 شرح شاطبی از جبرئیل مطعم روایت آورده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اینچنین خواند و فرمود همچنین خوانا ناید
 مرا جبرئیل و در هدایه میگویید اولی آنست که استعین بالمد گوید تا موافق افتد بلفظ قرآن و اعوذ بالمد نزدیک بآن است و
 دیگران اعوذ بالمد اختیار کرده اند زیرا که استعین برای طلب تعوذ است و در اعوذ اقتتال صحیح است مطابق مقتضای امر و مقتضات
 لفظ قرآن دخلی ندارد و فیه تامل و نیز منقول از استعاذه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم لفظ اعوذ است چنانچه در حدیث ابی سعید
 آمده کذا فی شرح ابن الهمام و بعد از آن نگاه فاتحه میخواند یعنی بسم الله لیکن در بعضی اوقات بسمله بجهت میگفت و در بعضی اوقات
 اخفا میکرد و چنانچه مصنف میگویید بدانکه خواندن بسمله در اول صلوة مجمع علیه است اگر چه وی نزد امام ابو حنیفه جزو نیست نه از فاتحه
 و نه از هیچ سوره اما با وجود آن خواندن وی بسر حدیث رسیده و لیکن در اول صلوة فقط در روایتی از ابو حنیفه پس وی
 مستقل صلوة است مثل تعوذ و در روایتی دیگر که قول صاحبیه است در اول هر رکعت زیرا که تسمیه برای افتتاح قرات است و
 هر رکعت اصل مستقل است در قرات و از جهت احتیاط باعتبار اختلاف علماء در بودن وی جزو فاتحه نزد میان فاتحه و سوره مگر
 نزد امام محمد در صورت مخالفت و مذہب امام احمد نیز همچنین است مطلقا و احتیاج آورده بآنکه این عمر بزرگ نمیکرد بسم الله الرحمن الرحیم
 مرام القرآن را و سورتی را که بعد از او میخواند و بر تقدیر در مذہب حنفیه جبر تسمیه نیامده و امام محمد در آثار از ابی حنیفه از حماد
 از ابراهیم نقلی آورده است که چهار چیز بود که امام آن را اخفا کند تعوذ و بسم الله الرحمن الرحیم و سبحانک اللهم و بحمدک و

آمین و از آنها که قائل اند با سر تسمیه توری است و احمد و ابو عبیده و مروی است از عمر و علی و ابن مسعود و عمار بن یاسر و عبد الله بن
الزبیر و مروی است از انس که گفت نماز گذارم خلف پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و خلف ابوبکر و عمر و عثمان و ندیدم از ایشان که
جهر میکردند بسم الله الرحمن الرحیم را رواه احمد و نسائی و ابن خزمیه و الدارقطنی و در جامع الاصول حدیث انس را در باب ترک
جهر تسمیه از کتب سنی روایت کرده و گفت ترمذی که این حدیث حسن صحیح است و برین است عمل اکثر اصحاب و تابعین و من بعدهم
و ایشان افتتاح میکردند با الحمد لله رب العالمین و گفت زرکشی که در لفظ بخاری آمده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و
ابوبکر و عمر افتتاح میکردند نماز را با الحمد لله رب العالمین و در روایت مسلم آمده که ذکر میکردند بسم الله الرحمن الرحیم را و در اقطنی
میگوید که صحیح نشده از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در جهر بسم الله حدیثی اما از بعضی صحابه روایات آمده بعضی صحیح و بعضی ضعیف
و امام احمد تنصیص کرده است که بعضی آمده که در مدینه جهر تسمیه کردند بحیث بیان سنیت آن بود که اهل مدینه منکر آن بودند
انتهی و بعضی شراح حدیث گفته اند که آنچه مروی است از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم از جهر برای تعلیم بود چنانچه
در قرأت نظر اجماعاً در بعضی سوره جهر میکرد تا که بداند که فلان سوره میخواهد تعلیمها لایممه و چون تسمیه بذهب شافعی جزوست
از فاطمه و از هر سوره جهر میکند آنرا در نماز جهریه با فاطمه و با سوره و مصنف میگوید که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در بعضی اوقات
بسم الله جهر میگفت یعنی در نماز جهریه نه آنکه همیشه اسرار میکرد چنانچه مذکور است در بعضی اوقات اخفا میکرد یعنی اگر چه
نماز جهریه بودی نه آنکه همیشه جهر میکرد چنانکه مذکور است و ترمذی در جامع خود دو باب آورده اول در ترک جهر
بسم الله الرحمن الرحیم و درین باب حدیث آورده از عبد الله بن مغفل که پرسش گفت شنیدم را پدر من که خواندم بسم الله الرحمن
الرحیم پس گفت ای پسرک من دور دار خود را از آنکه چیزی تو پیدا آری در اسلام و گفت ندیدم من هیچ یکی از اصحاب پیغمبر
پیغمبر را که مبغوض تری بود نزد وی چیزی از نو پیدا آوردن چیزی در اسلام و گفت به تحقیق نماز گذارده ام من با پیغمبر صلی
الله علیه و آله و سلم و با ابوبکر و عمر و عثمان و نه نشنیدم هیچ یکی را که میگفت بسم الله الرحمن الرحیم چون نماز کنی تو ای پسرک من
بگو الحمد لله رب العالمین و گفت ترمذی حدیث عبد الله بن مغفل حدیث حسن است و بر دست عمل نزد اکثر اهل علم از اصحاب
پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که ابوبکر و عمر و عثمان و علی رضی الله عنهم اجمعین از ایشانند و غیر ایشان و آنهایی که بعد از
ایشانند از تابعین و باین قائل است سیفان توری و عبد الله بن المبارک و احمد و احمق و میگویند جهر نکند صلی الله علیه و آله و سلم
الرحمن الرحیم و بگوید آنرا در نفس خود آهسته و ابن الهمام از ابن عبد البر آورده که گفت مذکور است و اوزاعی و قتاده
و عمر بن عبد العزیز و اعمش و زهری و مجاهد و حماد و ابی عبید بن ترک جهر است و باب ثانی در جهر بسم الله الرحمن الرحیم و در روایت
حدیث می آرد از ابن عباس که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که افتتاح میکرد و عمل خود را بسم الله الرحمن الرحیم
و گفت ترمذی اسناد این حدیث قوی نیست و قائلند بدان چندی از صحابه که ابی هریره و ابن عمر و ابن زبیر از ایشانند و بعضی
از تابعین نیز بر آنند و مذکور است شافعی این است انتهى و جماعه قائلین بجهر تاویل میکنند افتتاح حدیث با الحمد لله رب العالمین را
و میگویند مراد از الحمد لله رب العالمین سوره فاتحه است بهما هر طریق تسمیه کل با اسم جزو چنانکه گویند الم سبحانیم و مراد بدان
تمام سوره دارند گو یا که گفت است افتتاح میکرد در سوره که اول الحمد لله رب العالمین است و این تاویل صحیح است اگر در
احادیث تصریح بجهر بسم الله الرحمن الرحیم نبود و لیکن در احادیث صحیح تصریح بآن موجود است و مصنف در فاطمه
گفته که در باب جهر بسم الله الرحمن الرحیم در صلوة حدیثی صحیح نشده شیخ ابن الهمام گفته که در صحیح ابن خزمیه و ابن حبان

در حال

و در نسائی از نعیم ابن محمد آمده که گفت نمازگزار در وقت اذان یا هر چه پس خواند بسم الله الرحمن الرحیم پس بام القرآن تار سید و لا اله الا الله
 را پس گفت آمین و گفت بعد سلام سوگند بخدای که بقای کن در دست قدرت اوست بدرستی که من مشابیه ترین شما ام در نماز گذاردن
 بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و این خزینه گفته هیچ شک نیست در صحت این حدیث نزد اهل معرفت و این حدیث غیر مستلزم است
 مگر از جهت جواز سماع نعیم با خلفای ابی هریره زیرا که گاهی می شنود مقتدی که قریب است و قتیله بمبالغه نکرده امام در اخفا نعیم
 حدیث ابن عباس که گفت جبر میگرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بسم الله الرحمن الرحیم عالم گفته که این حدیث صحیح است
 بی علت و دارقطنی نیز صحیح آن کرده و این دو حدیث مثل احادیث است در جبر و بعضی حفاظ گفته اند که هیچ حدیث صحیح نیست در
 جبر مگر آنکه در اسناد او مقال است نزد اهل حدیث و لهذا اعراض کرده اند از باب مسانید مشهوره اربعه و احمد و انرا ج کرده اند
 از آنها چیزی با وجود احتمال کتب ایشان بر احادیث ضعیف و این تمییه گفته که رسیده است با از دارقطنی که گفت صحیح نشده از
 پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در جبر تسمیه حدیثی و نیز از دارقطنی آمده که در مصر خوانده است که در جبر بسمله تصنیف کند پس سوگند داد
 بعضی از مالکیه را که حدیثی صحیح درین باب او را تعریف کند پس گفت صحیح نشده درین باب حدیثی و حازمی گفته که احادیث جبر اگر چه
 ما ثور اند از جماعه از صحابه ولیکن سالم نیستند از شوائب و طحاوی و ابن عبد البر از ابن عباس عدم جبر را نیز روایت کرده اند
 پس معارض شود حدیث جبر و اگر ثابت شود محمول خواهد شد بر وقوع وی احسانا بجهت تعلیم و در بعضی احادیث و آثار نفی قرأت
 بسمله نیز آمده و آن نیز محمول است بر نفی جبر انتمی و بالجمله احادیث و آثار در ترک جبر بسمله بسیار آمده و احادیث واقعه درین باب
 اکثر و اصح و از جماعه چنانکه مذکور است امام ابو حنیفه است و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم قرأت مرتب مثل یعنی بتانی و حرف بعد
 حرف در غایت تجوید میخواند چنانکه امر کرده است پروردگار تعالی و فرمود در تکرار القرآن ترتیلا و در آخر هر آیتی وقف می کرد
 چنانکه الحمد لله رب العالمین میخواند و وقف میکرد و الرحمن الرحیم میخواند و وقف میکرد و مالک یوم الدین میخواند و وقف می کرد
 و لهذا در این راقرات النبی صلی الله علیه و آله و سلم نام کنند و در علم قرأت آنرا تفصیلی است و اتفاق دارند قرا بجواز وقف نزد
 تمام آیه اگر چه کلام مستقل منفصل از ما بعد نبود و سبجی الکلام فیہ فی آخر فصل صلوة اللیل انشاء الله تعالی و کلامه آخر آیت را که
 بروی وقف میگرد می کشید یعنی میخواند در حالت وقف آمده و قرا را درین صورت سه طریق است طول و قصر و توسط اما این
 فی موصوفه و در آخر فاتحه آمین بقی در نماز جبری بجز در سری بقیه و مجموع صحابه که مقتدی بودند بموافقت آمین بگفتند ی آمین
 گفتن بعد قرأت فاتحه در نماز سنت است و فضل بسیار دارد خواه منفرد باشد خواه امام و خواه مقتدی هر چند اما سن نگوید و
 تا این مقتدی در نماز سری بر تقدیر سماع خلاف است نزد بعضی گوید از جهت ظاهر حدیث و نزد بعضی از جهت عدم اعتبار
 این جبر کذافی شرح ابن الهمام و در جبر تا این در نماز جبری احادیث واقع شده و مذہب شافعی و احمد بن حنبل است و در مذہب
 مالک خلاف گونه هست و مذہب امام ابو حنیفه در تا این اسرار است مطلقا و در جامع ترمذی حدیث رفع صوت آمین و خفض صوت
 بدان هر دو آورده و حدیث جبر را ترجیح کرده و از امام بخاری نیز چنین نقل کرده و گفته که عمال اکثر علما از صحابه و تابعین برین است
 انتہی و بعضی از علما حدیث خفض صوت را نیز ترجیح کرده اند و از امیر المؤمنین عمر بن الخطاب روایت کرده اند که اخفا کند امام چهار
 چیز را تعوذ و بسمله و آمین و سبحانک اللهم و بجدک و در بعضی روایات بجای سبحانک اللهم ربنا لک الحمد آمده و از ابن سعود نیز مثل
 این آمده و سیوطی و جمیع الجوامع از ابی و اهل روایت آورده که گفت بودند نظر و علی که جبر نمیکردند بسم الله الرحمن الرحیم و نه
 به تعوذ و نه به آمین رواه ابن جریر و الطحاوی و ابن شایبہ فی السننہ و شیخ ابن الهمام از احمد و ابی ایلی و طبرانی و دارقطنی و امام

در مستدرک از حدیث شریف از طقمه از ابن وائل در اخفاء آورده و از ابی داؤد و ترمذی و غیره با از حدیث سفیان از ابی وائل در جبر و
لیکن گفته که این هر دو حدیث معلول است و مدار بر حدیث ابن مسعود است بدانکه در بعضی روایات چنین آمده که بد صوت و آن با شارت
مد الف نیز تواند بود که لغت فصیحی در لفظ آیین مد الف و خفت میم است و قصر الف با خفت میم نیزها زست و مد الف را با تشدید میم
خطا و مفسد نماز گفته اند مگر نزد بعضی که مفسد نیست زیرا که وی کلمه قرآن است فی قوله تعالی آیین البیت الحرام اگر چه نه این معنی است
و بعضی گفته اند در آیین نیز خطا نیست و بعضی گفته اند اگر چه خطا است و لیکن معنی دارد و معنی ندعوک قاصدین الاجابة کذافی
شرح ابن الهمام نقلاً عن الحلوانی و در بعضی روایات برفع بها صوت آمده و این صریح است در جبر و در بعضی روایات بر تبحر بها السجده
آمده و در بعضی آنکه هر که در صف اول نزدیک بوی صلی الله علیه و آله و سلم می بود می شنید و از اینجا تطبیق کرده اند بعضی میان حدیثین
خفص و جبر با آنکه مراد بخفص عدم قرع عنیف است و بجز وی صوت زیرا که این موجب از تهاج صوت است چنانکه مشاهده کرده
میشود و ظاهر حمل بر فعل هر دو صورت است تارة فتارة والمد اعلم و در نماز دو سکتہ رعایت فرمودی یک سکتہ میان تکبیر و
قرأت فاتحه دوم سکتہ میان فراغ از فاتحه و قرأت سوره و در بعضی روایات آمده که میان قرأت و رکوع سکتہ می کرد پس
سه سکتہ باشد اما سکتہ سوم در رعایت لطف و اندکی بود ترمذی در جامع خود باب فی سکتتین گفته از قتاده و از حسن از سمره
حدیثی می آرد که گفت دو سکتہ است که یاد گرفته ام از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس منکر شد آنرا عمر بن حصین و گفت
ما خود جز یک سکتہ یاد نداریم پس نوشتیم بسوی ابی بن کعب بکتابه تا وی چگوید پس تصدیق کرد ابی این کعب سمره را و نوشت
موافق سمره پس گفتند قتاده را که کدام است آن دو سکتہ گفت چون در نماز در آمدی و چون از قرأت فارغ شدی بعد از آن
گفت قتاده و چون ولا الضالین خواندی و گفت خوش آمدی آن حضرت را صلی الله علیه و آله و سلم چون فارغ شدی از قرأت
که سکوت کن تا نفسی راست کند و قول قتاده و چون ولا الضالین خواندی اگر تفسیر قول اوست و چون از قرأت فارغ شدی
و میان آنکه مراد بقرات قرأت فاتحه است مبین و دو سکتہ بود چنانکه سوق حدیث ناظر در آن است اما ظاهر لفظ قتاده ناظر
در آن است که این بیان سکتہ دیگر میکند متوسط بین سکتتین و مراد از قرأت تمام قرأت فاتحه و سوره بود گویند که او را در اثنا
تحدیث سکتہ دیگر یاد آمد و لفظ جامع الاصول که گفته شد قال بعد ذلک و اذا قرأ ولا الضالین ظاهر ترست و درین احتمال
برین تقدیر سه سکتہ تمام بود چنانچه مصنف میگوید و گفت ترمذی درین باب حدیث از ابی هریره نیز آمده است و حدیث
سمره حدیث حسن است و این قول بسیاری از اهل علم است که مستحب میدانند امام را که سکوت کند در افتتاح صلوة و بعد
از فراغ از قرأت و باین قائل است احمد و اسحق و اصحاب ما انتهی پوشیده نماند که سکتہ اولی که برای خواندن توجیه و ثنا
است متفق علیه است اما سکتہ دوم نزد خفص نیست تا آنکه شمنی در وجه منع تسمیه میان فاتحه و سوره در صلوة جبر میگوید که
آن مستلزم سکتہ است در وسط قرأت یعنی در آن غیر مشروع است و حال سکتہ ثانی نیز همچنین است ظاهر حدیث این سکتتین نزد ایشان
شبهت نیافتند و انکار عمر بن الخطابین که از سمره دلیل است به خفاء حال آن و نیز میگویند که این سکتتین بجهت تصویر و تقدیر سوره
و استراحت و تنفس است نه بطریق تعب و تقرب تا سنت باشد و الساعلم و نزد شافعی این سکتات ثابت است و سنت نزد
ایشان این است که مقتدی در صلوة جبر با قرات امام سکوت کند و در سکتہ دوم فاتحه بخواند و خرقی که از آنکه حائل است
در کتاب خود گفته که نزد امام احمد نیز سکتات است و گفته که مقتدی فاتحه را در سکتات امام بخواند و زکشی در شرح کلام خرقی از
ابو البرکات که از مشایخ مذهب امام احمد است نقل میکند که در نماز دو سکتہ است بر سبیل استنباط یکی مخصوص با اول رکعت برای افتتاح

دوم سکت سیره است بعد از اتمام قرأت تا باز آرد بخود نفس را نه برای قرأت مقتدی خلف امام بر ظاهر کلام احمد و حدیث سمره که ترندی
 روایت کرده وی نیز آورده از احمد و ابی داؤد و ابن ماجه و میگوید در روایتی از ایشان آمده که یک سکت چون تکبیر بر آرد و یک سکت
 چون فلغ شود از قرأت غیر المغضوب علیهم و الاضالین و گفته که صحیح همان روایت اولی است که سکت بعد از تمامی قرأت است کلهما
 و بر تقدیر ثبوت رفایت ثانیه محمول است بر سکت سیره بقدر بسمله و تصویر و تقدیر سوره که بعد از فاتحه بخواند در نفس و شیخ محی الدین
 نووی در اذکار میگوید که اصحاب ما گفته اند که مستحب است مر امام را در نماز جهری چهار سکت یکی عقیب تکبیره احرام برای خواندن
 دعاء استفتاح دوم بعد از فراغ از فاتحه سکت لطیفه در رعایت لطافت میان فاتحه و آمین تا معلوم شود که آمین از فاتحه نیست
 سوم پس از آمین سکت در از مقداری که مقتدی فاتحه بخواند چهارم بعد از فراغ از سوره که فصل کند بدان میان قرأت و
 تکبیر رکوع و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز صبح بعد از فاتحه سوره بخواندی مطول مقدار شصت آیه تا صد آیه اخر صبر
 النسائی عن ابی هریره در کتب حنفیه چهل تا پنجاه تا شصت تا صد نیز گفته اند و نقل آثار دوران کرده و گفته اند که اختلاف
 درین باختلاف اوقات و احوال و بقصر لیالی و طول آن خواهد بود گاه سوره قاف خواندی و گاه سوره روم اول چهل
 و پنج آیه است و ثانی شصت آیه و در قرأت سوره قاف احادیث صحیحه بسیار واقع شده بعضی از صحابیات گفته اند که نه گزفتم ما
 یا سوره قاف را مگر از دهان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که در نماز صبح میخواندند بدانکه ظاهر لفظ کتاب سه احتمال دارد یکی آن است که
 هر یکی ازین دو سوره را در دو رکعت فجر میخواند و تقسیم میکرد بر آنها و برین تقدیر قرأت بعض سوره لازم آید و این جائز است لیکن
 از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر سبیل قدرت بودی چنانچه باید مگر آنکه مراد در اینجا قرأت بعض سوره باشد در هر دو رکعت و
 این خلاف ظاهر است دیگر آنکه میخواند هر یکی ازین دو سوره را در کتبتین بطریق تکرار و این نیز خالی از بعدی نیست یا مقصود بیان
 قرأت احدی الکتبتین باشد لا علی التبعین یعنی این سوره را درین نماز خواند در رکعت اولی یا ثانیه و مؤید است این احتمال را
 ظاهر حدیثی که نسائی از قطیبه بن مالک آورده که گفت گذاردم با آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نماز صبح را پس خواند در یکی از دو
 رکعت و التخل باسقات را و بختل که مراد بیان سوره اولی باشد و سوره رکعت ثانیه را بیان نکرده و در بعض مواضع تفصیل نیز بیان
 کرده که در رکعت اولی فلان سوره بخواند و در رکعت ثانیه فلان و در جامع الاصول در بعض روایات مسلم از جابر بن سمره مجمل آورده که
 میگذارد نماز فجر را بسوره قاف و در بعض روایات خواند سوره قاف را در رکعت اولی و از نسائی آورده که خواند در احدی الکتبتین
 و التخل باسقات را که مراد بدان هم سوره قاف است و این کلمه جزو این سوره است و غالب همین احتمال است که مراد بیان قرأت رکعت
 اولی است و اکثر در احادیث بیان قرأت رکعت اولی را کرده اند و نیز آنچه گفته اند که از طول و اوساط و قصار مفصل بخواند اعتبار آن در رکعت
 اولی است که آنست که بعض فقها گفته من الائمة الحنفیه یورد جایکه اهتمام بر بیان قرأت کتبتین است هر دو سوره را بیان کرده چنانچه در
 قرأت روز جمعه بیاید و احیاناً تا تخفیف در قرأت کردی بحدی که اقتصار بر قرأت اذ از زلزله الارض فرمودی چنانچه در جامع الاصول زهدیث
 ابی داؤد و از معاذ بن عبد الله جینی آورده که مروی از عیبه خبر داد او را که شنید رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که خواند در نماز صبح اذ از زلزله را در
 هر دو رکعت پس در نماز صبح که بفرمودی خواند یا عمداً چنین کرد و گاه اقتصار بر معوذتین فرمودی چون در سفر بودی خواندن آنحضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم معوذتین را در نماز صبح معروف و مشهور است و ظاهر آن است که آن ندائی بود گاهی جز آن نیز خواندی و الله اعلم و مالک و مؤطا از ابن عمر
 رضی الله عنهما آورده که میخواند نماز صبح در سفر سوره از سوره اول و فصل و هم ازینجا است که حنفیه گویند اگر بر جمله سفر نباشد سوره
 بر پنج و اذ الله ما انشقت بخواند از جهت امکان مراعات سنت با تخفیف و گاه اقتصار بر اذ الله کورت فرمودی هر چند در حضر بودی

در جامع الاصول ز حدیث مسلم و ابی داود از عمر بن حمریث روایت کرده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میخواند در نماز باید ایستاد
فلا قسم بالفضل لهما انما انزل الله فی سوره اولی و سوره اولی علی الانسان صین من الله در رکعت دوم خواندی
چنانکه بخاری و مسلم و نسائی از ابی هریره و سلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از ابن عباس آن روایت کرده اند و شافعی این را
بحد گرفته و مواظبت بر آن مینمایند و قطعاً خلاف آن بوجود نمی آرند و در حرمین شریفین عمل ایشان برین است و نزد حنفیه
توقیت سوره و تعیین آن مکرر است و در شرح ابن الممام از طحاوی و ابوسعید جانی نقل میکنند که گفته اند که این بر تقدیری است
که آنرا لازم دانند و غیر آنرا مکرر و اما اگر بخواند آنرا یکبار فاقروا ما تیسر من القرآن یا از جهت تبرک بقراءت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
که راهتی ندارد لیکن بشرط آنکه بخواند غیر آنها را حیواناتا گمان نبرد جایز که غیر آنها جا نزن نیست و میگوید که تحریر نیست درین عبارت بعد
از علم با آنکه کلام در مداومت است و حق آن است که مداومت مطلق مکرر است خواه غیر آن را کرده داند یا نه و دلیل کراهت نه
ایهام تفضیل است و بجز آن باقی زیر آنکه بجز آن بر تقدیری است که باقی سوره را در نماز دیگر بخواند بلکه ایهام تعیین است و میگوید که
مستثنی دلیل عدم مداومت است نه مداومت بر عدم چنانکه حنفیه زمان کنند بلکه مستحب است که بخواند آنرا حیواناتا تبرکاً بالماثور و
لزوم ایهام متقی میشود تبرک حیواناتاً و لهذا گفته اند که سنت آنست که بخواند در رکعتین سفت فجر قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد
و ظاهر این افاده مواظبت است بر آن انتی و حق آنست که ایهام مذکور نسبت بمصلی متقی است و لیکن نسبت غیر باقی و در آنچه
ماثور و منقول است معتبر نیست اصل سخن در صحت ماثور است و بعد از صحت مجال توقف تنگ پس نزد حنفیه دوام این عمل از غیر
صلی الله علیه و آله و سلم بی ثبوت نیست پس اگر کسی حیواناتاً بخواند حسن است فافهم و مصنف در بیان حکمت این عمل از حضرت
رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم میگوید که تخصیص روز جمعه بقراءت این دو سوره ازین جهت می تواند بود که این دو
سوره مشتمل است بر ذکر مبدء و معاد و دخول جنت و نار و این معانی در روز جمعه بود و قیامت در روز جمعه خواهد بود چنانکه در فضائل
روز جمعه میاید که آفرینش آدم و انداختن وی بزمن و قبول توبه و موت وی و قیام ساعت و صعقه و لعنت همه در روز جمعه خواهد بود
و اما در دخول جنت و نار روز جمعه چیزی ننماید مگر آنرا تا لاج روز قیامت دارند و الله اعلم و بالجمله چون صل این امور در روز جمعه است
و این دو سوره مشتمل بر آن لاجرم در اول این روز در نماز که الفضل و اشرف اوقات و اقربان تخصیص و خشوع است است را
تذکر این معنی بقراءت این دو سوره میفرمود همچنانکه جهت اشتغال بر معنی تبلیغ و انداز و لعنت و سل و هلاک اهل بتکذیب و انکار ایشان
در محافل بزرگ و مجامع انبوه سوره قاف و اقربت و امثال آن بخواندی و این بوجه تخصیص را شرح حدیث گفته اند لانا پوشیده نماند
که بسیاری از سوره قرآنی بر بیان این معانی مذکوره مشتمل اند و این دو سوره خصوصیت ندارند و ازینجمله است که در تخصیص این دو سوره
و الهی نباشد چنانکه از عبارت مصنف که گفته در محافل بزرگ سوره قاف و اقربت و امثال آن بخواندی این معنی پر تومی اندازد
پس این دو سوره را نیز در فجر روز جمعه نزد قصد تذکره و انداز بخواند باشد فافهم و الله اعلم اما نماز پیشین را تطویل کردی و همچنین است
مذهب حنفیه که آنرا شل مملو صبح داشته اند لیکن امام محمد در مبسوط گفته که اگر کمتر از قراءت صبح کند هم گنجایش دارد چه آن وقت
اشتغال خلق است بههمات خود بسا و تطویل موجب طلال گردد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تطویل در نماز پیشین بسیار کردی
چنانچه گاه بودی که اقامت پیشین کردی و شخصی بقبا که دو سبیل راه است از مسجد شریف رفتی و باز آمدی هنوز بر کوع رکعت
اول نرفته بودی و گاه در نماز پیشین مقدار الم سجد در رکعت اولی خواندی در مشکوٰۃ از حدیث ابی سعید خدری آورده که

اندازه کرده ایم ماقیام آن حضرت را صلی الله علیه وآله وسلم در دو رکعت اولی مقدار قرأت الم سجده و خواندن الم سجده مخصوصها نیز آمده باین طریق که ابو داؤد از ابن عمر آورده که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم سجده کرد در نمازی پستربالیتاد پس بر کوع رفت و صحابه دانستند که تنزیل السجده را خواند و ذکر صلوة درین حدیث مبهم واقع شده است و در جامع الاصول این حدیث را با وجود این ابهام در فضل قرأت ظهر و عصر آورده و بر آن حمل کرده یعنی اگر در سه نماز دیگر بودی حال عیان نبودی و احتیاج بگمان تقوی صحابه نبودی پس لابد در یکی ازین دو نماز خواهد بود و دانستن صحابه قرأت این سوره به تعیین یا باخبار آن حضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم بدان بعد از نماز و یا با سماع وی آیتی را چنانکه عادت شریف بود در صلوة سریه که بقصد تعلیم آیتی را بجهر خواندی تا بدانند که فلان سوره میخواند و در جامع الاصول از احادیث صحیح آمده که می شنوایند آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم ما را آیتی در نماز ظهر و عصر احیاناً و ظاهراً لفظ حدیث آنست که دریافت صحابه تعیین این سوره را درین صورت نه با سماع و اخبار آن حضرت

بود بلکه بقرائن دیگر بود که بضم ایشان در آمده و الله اعلم و گاه سج اسم ربک الاعلی یا و السماء ذات البروج یا و اللیل ذالغشی یا سوره الشقاق یعنی اذا السماء انشقت یا و السماء و الطارق و مانند آن بخواندی ظاهر تعیین است که اینها بیان قرأت رکعت اولی است و به بیان قرأت رکعت دوم قصد و اهتمام تعلق نگرفته چنانکه معلوم شد و الا تبخض و تکرار لازم آید و لیکن همچنین در احادیث وقوع یافته است که بخواند سوره ذات البروج را و بخواند سوره و اللیل ذالغشی را و مانند آن و در بعضی روایات بیان قرأت رکعتین نیز آمده چنانکه نسائی از انس آورده که وی نماز ظهر بگذارد و چون فارغ شد گفت گذارم ما رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نماز ظهر را پس خواند این دو سوره بلج اسم ربک الاعلی و هل اشک حدیث انغاشیه و از جابر بن سمره آمده که میخواند و السماء ذات البروج و السماء و الطارق و مانند آن از سوره و این نیز احتمال بیان قرأت رکعتین و قرأت رکعت اول هر دو در دو نماز پیشین

قرأت سوره لقمان و سوره و الذاریات نیز آمده و طریق معرفت قرأت سوره معین در صلوة سریه معلوم شد اما نماز عصر بر مقدار نیمه ظهر بودی و در نمازی دگامی ازین سبکه در جامع الاصول از حدیث جابر بن سمره از ترمذی و ابی داؤد و نسائی آورده که بود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که میخواند در ظهر و عصر و السماء ذات البروج و السماء و الطارق و مانند آن از سوره و حدیث دیگر از جابر بن سمره بر دایت مسلم و ابی داؤد و نسائی آمده که میخواند در ظهر و اللیل ذالغشی و در عصر مانند آن و در صحیح در از ترازی ازینجا معلوم میشود که قرأت ظهر و عصر احیاناً برابر نیز کردی و اما در نماز مغرب گاه تطویل کردی چنانچه سوره اعراف را در دو رکعت

خواندی در هر رکعتی یک نیمه و در روایت بخاری و ابی داؤد و نسائی از زید بن ثابت خواندن سوره اعراف در مغرب مطلق آمده که گفت بمراد آن بن حکم چه شد ترا که میخوانی در نماز مغرب بقصار مفصل و در روایتی میخوانی قل هو الله احد و انا اعطیناک الکوثر و حال آنکه میخواند آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بدر ازترین سوره اعراف و در روایتی مانده و اعراف و در حدیث نسائی از عائشه تفریق اعراف در دو رکعت ورود یافته و گاه و الصافات و حم دقان

خواندی ظاهر این عبارت در خواندن هر دو سوره است و در حدیث نسائی خواندن حم دقان تنها آمده بی ذکر و الصافات و گاه بلج اسم ربک الاعلی و گاه و التین و گاه معوذتین و گاه و المرسلات و در جامع الاصول از کتب سه از فضل بن عباس می آرد که خواندن آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم فالمرسلات را در مغرب در مرض موت وی بود که نگذارد بعد از وی نماز با ما و در روایت نسائی گذارد با مادر بهیت خود مغرب را و خواند و المرسلات را و نگذارد بعد از وی نمازی را تا آنکه قبض کرده شد و گاه سوره و الطور نیز خواندی چنانچه اصحاب کتب سه غیر ترمذی از جبرین مطعم آورده اند که گفت چون با بنجار رسید

که ام خلقوا من غیر شیء ام هم الخ لقون الآيات نزدیک بود که برود دل من و خواندن انفال نیز در ویافته است و گاه قصار مفصل خوانده می و خواندن سورت های طویل در مغرب احیاناً بودی برای مصلحت اسماع احکام و انداز و تبشیر حاضران و اغلب اوقات قرأت و روی کوتاه بودی و در آثار صحابه نیز همچنین آمده و کوتاهی وقت دی نیز اقتضای آن میکند و گویند که در قرأت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم علی لسانی و سرعتی در روانی بود که از دیگری نمایه و ترمذی گوید که بر قرأت قصارست در مغرب عمل اهل علم و یابن قائل است ابن المبارک و احمد و اسحق و مروی است از عمر که نوشت بانی موسی که بخوان در صبح بطوال مفصل و در مغرب بقصار مفصل و نقل کرده شده است از مالک که گفت مکره است قرأت سورت های دراز مثل الطور و المرسلات در مغرب و شافعی گوید مکره نیست بلکه مستحب است که خوانده شود این سورت در نماز مغرب انتهی و در مغرب شب جمعه خواندن قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد آمده رواد فی شرح السنه عن جابر بن سمره و در بعض روایات مطلق مغرب واقع شده رواد ابن ماجه عن ابن عمر و با جمله ام قرأت در طول و قصر مختلف بود باختلاف احوال و اوقات و حکم و مصالح و بر یکسج نبود و قرار داد علمای حنفیه و اکثر ائمه فقه بر آنست که در غیر وظه از طوال مفصل بخوانند و در عصر و عشا از اوساط و در مغرب از قصار و غالب احوال حضرت نبوت صلی الله علیه و آله و سلم بهرین سبب بود و اخبار و آثار درین باب بسیارست و در هدایه میگوید که اصل درین باب کتاب امیر المؤمنین عمر است بجانب ابو موسی اشعری رضی الله عنهما و لاهد آنچه عمر نویسد جز سنت نباشد و آنچه از روایات مذکور شد صحیح است و لیکن حکم غالب راست و مصنف میگوید که روایات صحیح برین مجموع ثابت شده و سنت این است که بر یکسج نماز از تخفیف و تطویل مواظبت نمایند بلکه گاه تطویل کنند و گاه تخفیف بحسب حال و وقت ظاهر کلام مصنف که این سخن را پیش از بیان قرأت نماز عشا میگوید آنست که مخصوص بنماز مغرب باشد برای رده جماعه که بر تخفیف نماز مغرب مواظبت نمایند و لیکن این سخن مطلق است و فقها نیز برین اند و لیکن قرار داد مذکور را از قبیل استصحاب دارند باعتبار غالب احوال و گویند هر چه در رای آن مروی است نادر و فی بعض الماحیان است و الله اعلم و اما نماز خطن بحسب وقت معاذ را سوره اشمس و سبح اسم ربک الاعلی و اللیل تعیین فرمود و از قرأت سوره البقره و سخا آن منع و زجر کرد و در بعضی از احادیث اذا السماوات تعین فرمود یعنی اذا السماوات انفطرت و انتساق و مدوج و طار فی و در جامع الاصول مذکور است از برادر آورده که گذار و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نماز عشا می اخیر را و خواند در احدی رکعتین و التین و الزیتون و بخاری و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی مطلق گفته و گفته که خواند در روی و التین و الزیتون و ترمذی و نسائی از بریده روایت کرده اند که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میخواند در عشا و اشمس و ضلها و مانند آن از سوره قصه منع معاذ چنانچه بخاری و مسلم آورده اند آنست که جابر روایت می کند که معاذ بن جبل با حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نماز میگذارد پستی آمد بجمعه خود و امامت می کرد قوم خود را و گذار دبی با حضرت عشا او امامت کرد قوم را پس افتتاح کرد سوره بقره را مردی از قوم برگشت از نماز و سلام داد و بگذارد نماز خود را تنها و برگشت پس گفتند ایما منافق شدی تو یا فلان گفت لا والله می آیم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم را و خبر میدهم او را از اینحال تا چه حکم راند پس بجزرت آمد و عرض کرد یا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ما جماعه ایم خداوندان شتر که بدان آب می کشیم و روزانه این کاری کنیم و معاذ با تو نماز عشا گذارد پسر آمد قوم خود را و امامت کرد و افتتاح نموده بسوره بقره پس رسول خدا مبارک بمعاذ آورده گفت افتان انت افتانی تو ای معاذ یعنی مردم را خواهی در بلاد فتنه اندازی و از دین برگردانی و از حضور مراسم خیرات و حضور جماعات محروم داری یا مردم رفیق کن و سخا و اشمس و ضلها و الضحی و اللیل اذا بیثی و سبح اسم ربک الاعلی

واما در نماز جمعه سورة جمع و منافقین را هر یکی در رکعتی خواندی چنانچه روایت کرده سلم و ترمذی که خلیفه ساخت مروان ابو هریره
 را بعدینه و خود بکه آمد پس گذارد و اما ابو هریره جمع را خواند بعد الحمد سورة جمع در رکعت اولی و اذا جاءک المنافقون در ثانیه
 و چون برگشت از نماز گفتند یا ابا هریره تو دو سورة خواندی که علی بن ابی طالب آنها را در کوفه می خواند گفت شنیدم من رسول خدا
 را صلی الله علیه و آله و سلم که می خواند این دو سورة را و همچنین روایت کرده ابو داؤد و بی ذکر استخلاف ابی هریره در اول حدیث
 و گاه تخفیف راجع اسم ربک الاعلی و فاشیه خواندی چنانکه سلم و غیره از نعمان بن بشیر روایت کرده و اما خواندن اخیر سورة
 جمع در رکعت اولی و آخر منافقین در رکعت ثانیه مخالف سنت است که در خواندن تمام سورة حمد یا ان یافته و بخصوص درین
 نماز خواندن این دو سورة به تمام ثابت شده و اما در نماز عید سورة ق و اقربیت خواندی چنانچه امام محمد در موطای خود
 از عمر بن الخطاب روایت کرده که پرسید اما ادا قدیشی را که چه میخواند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در اصحی و فطر گفت
 می خواند ق و القرآن المجد و اقربیت الساعه و انشق القمر و گاهی سبح اسم ربک الاعلی و فاشیه خواندی چنانکه سلم و
 موطای ابو داؤد و ترمذی از نعمان بن بشیر آورده اند که میخواند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در عیدین دو رجمه سبح
 اسم ربک الاعلی و بل اتک حدیث الفاشیه و گفت نعمان چون عید و جمعه در یک روز آمدی در هر دو این هر دو سورة خواندی
 و برین طریق که مذکور شد از تطویل و تخفیف قرات مواظبت نمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تا آخر وقت زندگانی
 خود آنکه منسوخ شده باشد در آخر مقصود مصنف تاکید و تاکید جواز تطویل و سنیت آن بودند و او مت تخفیف چنانکه
 ارباب دعوت و کسل کنند و چون مواظبت بر تطویل تا آخر زندگانی بود لاجرم خلفای راشدین برین طریق رفعتند صدق
 در نماز صبح سورة البقره خواندی که انی الموطاعن عمرو و لفظه ان ابا بکر الصديق صلی الله علیه و آله و سلم فقرأ فیها سورة البقره فی الرین
 کلتیها و این عبارت احتمال دارد که در هر رکعت سورة البقره تمام خواند بطریق تکرار چنانچه در اذان زلزله الارض همچنین ملاحظه شد
 که قرانی الصبح اذا زلزلت الارض فی الرکتین کلتیها و لیکن این احتمال بعید است نظیر آنست که در تمام نماز این سورة خواند در
 هر رکعت یک نیمه و عمر صبح را گاه بیوسف و تحمل گذاردی و در جامع الاصول از موطای بیوسف و حج گفته در روایت قرات کعب
 در رکعت اولی و بیوسف یا یونس در ثانیه نیز از عمر آورده و گاه بود و بنی اسرائیل گذاردی و خواندن سورة بیوسف مروی
 است از عثمان نیز چنانکه در جامع الاصول از فرافضه بن عمر آورده که گفت یا دیگر فتم من سورة بیوسف را اگر از خواندن عثمان
 آن را در نماز صبح از بسکه تکرار و ترداد میکرد آنرا اطالت نماز منسوخ یا کرده بودی خلفای راشدین نکردند و در
 حدیث انس آمده کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود یغیر خدا صلی الله علیه و آله و سلم اخف الناس سبکترین مردم صلوة
 در نماز گذاردن فی تمام با وجود تمام ادا کردن معنی این حدیث آن گفته اند که آن حضرت در قرات تخفیف کردی و کم خواندی و لیکن
 رکوع و سجود و تعدیل ارکان تمام کردی و چون درین جا شبهه بر تطویل قرات که مصنف اشبات آن کرده و وارد می شود پس
 دفع این شبهه میکند و میگوید که این حدیث منافات بان ندارد که ما گفتیم و مراد ازین حدیث آنست که تطویل صلوة وی صلی الله
 علیه و آله و سلم نسبت با صلوة دیگران بغایت اندک نمودی یعنی آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صلوة بتطویل قرات می کرد
 و لیکن از وی بغایت تخفیف نمودی که اگر دیگری این قدر قرات کردی چندان تطویل نمودی که ملالت آوردی چنانچه
 قرات سورة اعراف در نماز مغرب با ضیق که در وقت اوست بجهت طلی و سرعتی که در قرات آن حضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم نمانده بودند و ذوقی و لذتی و حضوری که ادا استماع قرات وی صلی الله علیه و آله و سلم حاصل شدی و با این وجه معنی تمامی که

در حدیث انس مذکور است در قرأت نیز مراد بود و قول مصنف که میگوید چنانچه معاذ مثلاً در نماز حقیقتاً سورة البقره میخواند و آنرا بود که معنی وی آن باشد که تطویل صلوة از غیر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسیار نمودی و مل و ثقیل گشتی چنانچه معاذ سورة البقره خواند و قوم او را از آن طالت افزود و در تطویل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم حال نه چنین بود و تواند که تشبیه در اندک نمودن تطویل باشد یعنی چنانکه معاذ نیز سورة البقره خواند و آنرا خفیف می پنداشت و قول او تخفیف امری نسبی است هر دو وجه درست و ظاهر آن می نماید که این قول اشارت بجوابی دیگر باشد اولی گفت که تطویل آن حضرت در صورت تخفیف نمودی پس حکمی که انس تخفیف نماز وی صلی الله علیه و آله و سلم کرده نظر باین است و منافات بآنکه حکم به تطویل او کرده اند ندارد چه تطویل بحسب واقع است و تخفیف به نسبت نمودن اعتبار بعد از آن میگوید که تطویل و تخفیف امری نسبی است بسا تطویل که نسبت با طول از خود خفیف باشد و بسا خفیف که نسبت با خف از خود طولی بود پس اثبات تطویل و تخفیف هر دو درست باشد در تقریر این جواب در نظر نمودن منظور نیست بلکه در واقع بودن لیکن به نسبت و اضافت فافهم بعد از آن برای تأیید جمع میان طول و خفیف میگوید که در سنن نسائی ثابت است از ابن عمر که گفت کان رسول الله یسبح غیر خدا صلی الله علیه و آله و سلم یا مرنا بالتخفیف ام میگردیم بار البسب گذاردن نماز و بوسنا بالصافات و الامت میگردیم بار البسور و الصافات پس قرأت و الصافات در نماز از باب تخفیف است که بآن فرمود صحابا را با وجود آنکه در الصافات تطویل است گفته نشود که اینجا فعل تخفیف از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ثابت نشده بلکه تخفیف بصحابه میفرمود و خود تطویل میکرد زیرا که میگوید ظاهر آن است که آنچه می فرمود امت را از او امر و نواهی خود اولی و احق بود با قامت آن و آنچه وی صلی الله علیه و آله و سلم میکرد اتباع میکردند آنرا صحابه مگر در خصائص پس در قرأت و الصافات جمع میان تخفیف و تطویل هر دو ثابت شد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نمازها سورة قصصین نفرمودی باین نوع که در فلان نماز فلان سورة خواندی نه غیر او داناد که کتب حنفیه نیز مذکور است که که قصصین السورة و بعضی آنرا تاویل کنند با اعتقاد عدم جواز الا با آن سورة و بی این اعتقاد مکرر بوده چنانکه مذکور شد و با قطع نظر از آن عادت شریف به قصصین سورة جبریا ن نیافته بود مگر در روز جمعه و عیدین بآن وجه که مذکور شد مگر در بعضی سنن و نوافل چنانچه نقل با ایها الکافرون و قل هو الله احد در کتبین فجر و کتبین طوان و استخاره چنانچه عادت درین باب ورود یافته است و این نیز باعتبار اکثر اولی خواهد بود نه دانما بعدی که برگزیده در مدت عمر خلافت آن نکرده باشد و الله اعلم و اگر تخصیص به نمازهای فرض بکنند وجهی نیز دارد و بر هر تقدیر استثنای فرض فجر جمعه که الم السجده و سورة دهری خوانند چنانچه نزد مصنف مقرر است باید کرد و غالب آن است که آن نیز داعی نبود باشد چنانکه سابقاً اشارت بدان کردیم و لهذا خفیفه آنرا سنت نگرفتند و الله اعلم بعد از آن از برای تأیید عدم قصصین سورة بلکه برای عدم التزام تطویل و تخفیف نیز میگوید عبد الله بن عمر که گفت از سورة های مفصل که بر قول مختار از سورة حجرات است تا آخر که مقدار شصت و شش قرآن است و تسمیه وی بمفصل از جهت کثرت مفصل میان سورة که در آنجا است هیچ سورة نیست از تطویل و قصیر که من از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم شنیده ام که در نماز هرگز نمیخواند یعنی در هر فرض که باشد هر کدام سورة که باشد از جنس طویل و قصیر احیاناً بیا تا لجه از میخواند تا امت در یا بند که قرآن بتامه مجوز صلوة است از جهت اطلاق فاقروا ما تمیز من القرآن و قصصین طوال و اوساط و قصار باعتبار اغلب و بیان آنکه و افضلیت بوده و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم غالباً سورة را در نماز تمام می خواند و از آنجا گفته اند فقها که سورة تمام خواندن اولی و افضل است حتی سورة قصیر تمام خواندن بهتر از بعضی سورة خواندن اگر چه دراز باشد و این امر تعبیدی است

و شاید که در تمام سوره ثوابی باشد که بر بعض سوره مترتب شود و بر جمیل ندرت بعضی از سوره خوانده بیان جو از راه مصلحتی دیگر را
که در آن وقت او را صلی الله علیه و آله و سلم روی نموده باشد و گاهی که بر بعضی از سوره اختصار کردی آن بعض اول سوره بودی و اما
خواندن آخر سوره و میان سوره مروی نیست در نماز فرض و الا در صحیح آمده که گاهی در سنت فجر قل یا اهل الکتاب تعالوا الی کلمة
الایة و قولوا آمنا باسد و ما انزل الینا و ما انزل الی ابراهیم الایة و بعض آیات دیگری خواند چنانکه در فصل سنن روایتی ذکر
کنیم انشاء الله تعالی و نیز در قیام لیل آیت ان تعذبهم فانهم عبادک الایة خوانده چنانکه در آن فصل بیاید و همیشه رکعت اولی
از هر نماز که باشد در از ترا رکعت ثانیه کردی بخاری و سلم از ابی قتاده آرند که گفت بود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که می کرد
از تطویل در رکعت اولی آنچه نمیکرد در رکعت ثانیه در صلوة ظهر و همچنین در صلوة عصر و همچنین در صلوة صبح و در روایت ابی داؤد
و نسائی ذکر نظر و صبح آمده فقط و در روایتی از ابی داؤد ذکر ظهر و عصر و نماز با باد کرده و در آخر گفت که ابو قتاده گفت گمان میبردیم
که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با طالت رکعت اولی اباده آن دارد که در یا بند مردم رکعت اولی را و در موطا و صحیح بخاری
از عمر آمده که در رکعت اولی از صبح صد و بیست آیت خوانده از لقره و در ثانیه سوره از مثانی و از ابن مسعود در رکعت
اولی از صبح چهل آیت از انفال و در ثانیه سوره از مفصل و نزد امام محمد تطویل رکعت اولی بر ثانیه مستحب است در تمام نمازها
چنانچه از فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مروی است و امام ابو حنیفه و ابو یوسف آنرا مخصوص نماز فجر دارند که وقت نوز و
غفلت است پس تطویل رکعت اولی سبب ادراک جماعت بود در رکعت اولی بخلاف باقی نمازها و ایشان گویند هر دو رکعت برابرند
در استحقاق قرأت فلان ترجیح و گویند که آنچه مروی است از طالت رکعت اولی محمول است بر طالت بر ثنا و تعوذ و تسبیح و بجا آوردن آیت
که لا اله الا الله است که ذاتی الهی و در خلاصه گفته که قول محمد احب است که ذاتی شرح این اللهم و نماز صبح از دیگر نمازها اطول گذاردی اگر چه
در فجر و ظهر جمیعاً قرأت در از کردی و از طول مفصل خواندی با وجود آن در فجر در از تر کردی و سوره اطول خواندی و پیش
همان تواند بود که در تطویل رکعت اولی از حدیث مفهوم شد از قصد تکثیر جماعت و اراده دریافت مردم رکعت اولی را با بودن
وقت صبح و قیام از نوز و عرض کسل و فتور و استعداد مقدمات طهارت و اذان روی که نزول سرار ربانی و ورود انوار رحمت
رحمانی در ثلث آخر شب میباشد و دعا و عبادت و ران وقت با حاجت و قبول قرب است و آن نزول تا القضا می صلوة صبح باقی
میماند و بعض میگویند تا طلوع فجر و مروی است و نکته تطویل فجر بر قبول اول ظاهر است و بر قول ثانی باعتبار آنکه قرب آنوقت
بی اثری نخواهد بود و تطویل ستلزم تجلیل است کما لا یخفی و بعض مشایخ گویند سر در تطویل نماز فجر آن بوده باشد که چون در عدد رکعات
نماز صبح نقصی بود تطویل آنرا بدل کسب آن ساخت با وجود دست وقت و فضیلت آن تا نگویند که بدین وجه با ایستی که قرأت مغرب
در از تر بودی از سه نماز دیگر خصوصاً بر آنچه مختار نزد اکثر ائمه است که شفق عبارت از حمره است یا سبب تطویل صلوة صبح آن
بود که بعد از استراحت و خواب شب واقع است و تقصیری در خدمت واقع شده و کدورتی و زنگی بر آئینه دل نشسته پس
تطویل آن تلافی و عدل این تقصیر و ازاله این کدورت و زنگ بود یا سبب آن بود که چون هنوز اشتغال با امور معاش و اسباب نیوی
نشده و در وقتی است که دل با زبان قاری و گوش وی و سمعان موافق و موافقی بود غالباً اگر چه در بعض اوقات طریان و تفرق
فتور و کسل نیز احتمال دارد و فهم و تدبر در قرآن عظیم در وقت موافات قلب و جوارح آسان تر لاجرم اهتمام و عنایت تمام بتطویل و
تکمیل آن تعیین شد و نیز حصول نعمت ایقالات و احیاء و روح ببدن باعث است بر مزید شکر و اقامت طاعت و خدمت و نیز چون
در اول روز تکمیل و استحکام یافت بکلمن اشرفت هدایت اشرفت نهایت در تمام آن نیز همچنین خواهد بود و در حقیقت آن تلقین تعلیم است

درست را و الله اعلم **فصل** در کیفیت رکوع چون از قرأت فارغ شدی زمانی اندک خاموش شدی این همان سکت ثانی است که
 در بعضی روایات آمده است و سابقا گفت که در فایات لطف و اندکی بود انگاه تکبیر گفتی و هر دو دست برداشتی چنانکه در تکبیر
 اولی برسد است و درین هاسخن است که در آخر صحبت گفته شود و در رکوع شدی عبارت مصنف محتمل است که تکبیر در حالت قیام
 بودی یا وقت انحطاط و عبارات متقدمین حنفیه مختلف افتاده از بعضی چنان مفهوم می شود که تکبیر در حالت قیام گوید پس از آن
 بر رکوع رود اکثر بر آنند که تکبیر نزد انحطاط گوید چنانچه در هدایه از جامع صغیر نقل کرده که تکبیر مع الانحطاط و مروی است از
 امام محمد که گفت و اذا اراد ان ی رکع یکبر و ظاهرش در تقدیم تکبیر است بر انحطاط و الله اعلم و حدیثی که ترمذی از عبد الله بن مسعود
 آورده و گفته حدیث حسن صحیح کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یکبر فی کل خفض و رفع و قیام و قعود و از ابی هریره نیز آورده
 که کان یکبر و یوی ظاهر بلکه صحیح است در آنکه تکبیر در وقت انحطاط و فرود رفتن بر رکوع است و ظاهر مذہب حنفی و مختار نزد
 ایشان نیز همین است و بعضی گفته اند که ابتدای تکبیر نزد انحطاط کند و تمام آن در رکوع و هر دو کف دست را بر زانو ها سخت
 کردی ظاهر آن است که این مقتضی تفریح اصابع نیز هست چنانچه شمس از حدیث طبرانی در معجم از انس آورده که آن حضرت عملی الله
 علیه و آله و سلم فرمود چون رکوع کنی بنه دو دست خود را بر دو زانوی خود و کشاده کن میان انگشتان و دو دست را از دستها از دو
 پهلو خود و گفته اند که انگشتان را در نماز سه حالت بود تفریح در حال رکوع و ضم در حال سجود و بحال خود گذاشتن بی تکلف در
 ضم و تفریح در حال اجرام و تشدد و آحادیث در باب گرفتن زانو بدست بسیار آمده و متفق علیه است میان علما و در بعضی روایات
 آمده که ابن مسعود و بعضی تابع وی تطبیق یدین میکردند و تحقیق آن است که این در اول بود بعد از آن منسوخ شد نسائی روایت
 کرده از ابن مسعود که گفت تعلیم کرد ما را رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز چون رکوع کرد تطبیق کرد یدین خود را در کتفین خود
 و چون این خبر سعد بن ابی وقاص رسید فرمود راست گفت هم چنین میکردیم بعد از آن امر کرد که نگاه داریم دستها را بر زانو تو
 شیخ ابن الهمام گفته که اثری که در تطبیق آمده منسوخ است با آنچه در صحیحین آمده از مصعب بن سعد بن ابی وقاص که گفت که ایما
 من در جنب پدر خود نماز را و تطبیق کردم میان دو کف دست خود و نهادم آنرا میان فخذین خود پس نمی کرد مرا پدر من از آن و گفت
 بودیم ما که میکردیم آنرا پس نمی کرده شدیم از آن و امر کرده شدیم که بر نیم دستها را بر زانو ها مگر در سجود و دو آرنجها را از پهلو دور
 کردی چنانچه در حدیث بخاری و ترمذی آمده که زانو ها را بدو کف دست گرفتی و دستها را از ساختی و از پهلو ها دور داشتی
 چنانچه از حدیث انس معلوم شد اما سابقین را باید که ایستاده وارد و مخنمای آنها شبه قوس چنانچه فامنه ناس کنند مگر و ه
 است ذکره ابن الهمام نقل عن روضة العلماء و پشت را راست کردی چنانکه زرکشی از ابی بصیر بن معبد آورده که گفت دیدم
 رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون رکوع کردی برابر داشتی پشت را تا آنکه فرضا اگر ریخته شدی بروی قدح آب بر آئینه قرار
 گرفتی رو او ایمن حاجه و در روایت احمد اگر نهاده شدی بروی قوح آب زنجبیلی و احادیث درین باب بسیار است در جامع الاصول
 از حدیث ابی داؤد و ترمذی و نسائی و در مشکوٰۃ از ابن ماجه و دارمی نیز از ابی مسعود انصاری بدری آورده که گفت گفت
 رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم کفایت نمیکند نماز یکی از شاماتا آنکه راست کند پشت خود را در رکوع و در حدیث ترمذی سجود
 نیز زیادت کرده و گفته که درین باب حدیث از علی بن شیبان و انس و ابی هریره نیز آمده و حدیث ابی مسعود حسن صحیح است
 و گفته که عمل برین است نزد اهل علم از صحابه و من بعد هم و گفته که شافعی و احمد و اسحق بر آنند که هر که اقامت نکند صلپش را در
 رکوع و سجود نماز وی فاسد است از جهت بهمه **فصل** در کیفیت رکوع و سجود و از ابی هریره نیز آمده و حدیث ابی مسعود حسن صحیح است
 و گفته که عمل برین است نزد اهل علم از صحابه و من بعد هم و گفته که شافعی و احمد و اسحق بر آنند که هر که اقامت نکند صلپش را در
 رکوع و سجود نماز وی فاسد است از جهت بهمه

فرض نماز امام احمد که بی آن نماز درست نبود آن است که انحنای کند بجهتی که ممکن باشد سه بگفتین بیدین زیر که بی این اهم رکوع اطلاق نمی کنند و گفته که اعتبار بتوسطان آدمیان است نه بدر از رستان و کوته وستان و بعضی از ایشان گفته اند که برکوع معتدل اقرب باشد از قیام معتدل و سر برابر پشت بداشتی نه فرو تر و نه برداشته چنانکه حدیث ابی حمده که جامع است بر صفت صلوة را و ذکر آن بیاید ترمذی و ابن جبان آورده اند و حکم بصحت آن کرده اند و مسلم نیز از عائشه رو آورده که چون رکوع می کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم برنمیداشت سر را و فرو نمی کرد و لیکن میداشت میان هر دو سه بار در رکوع بگفتی سبحان ربی العظیم چنانکه در جامع الاسول از حدیث ابی داؤد از برابر ابن عازب رو آورده که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در نماز که قرار میگرفت در رکوع و سجود مقدار آنچه بگوید سبحان الله و سجده سه بار و ذکر عدد ثلاث در احادیث دیگر نیز آمده از امیر المؤمنین علی و در حدیثی دیگر از ابی داؤد و داری و نسائی و ابن ماجه و ترمذی مطلق آمده بی بیان عدد از حدیثی رو که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت در رکوع خود سبحان ربی العظیم و در سجود سبحان ربی الاعلی و ترمذی و ابن ماجه و ابوداؤد از ابن مسعود رو آورده اند که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون رکوع کرد یکی از شما پس گفت در رکوع خود سبحان ربی العظیم سه بار تحقیق تمام شد رکوع وی و این ادنی است و چون سجود کرد گفت در سجود سبحان ربی الاعلی سه بار تحقیق تمام شد سجود وی و این ادنی است و بیقی از شافعی آورده که گفت مراد ادنی کمال است نه ادنی جواز چه اصل جواز بی آن نیز بود و مراد بادی کمال یعنی ادنی آنچه حاصل شود جمیع محصل سنت و در شرح ابن العمام گفته که اگر زیاده بیسه بار گوید افضل است بعد از آن که و تر بود پنج یا هفت یا نه و گفته اند غایت کمال را حدی نبود بعضی تا ده گفته و بعضی تا ماضی بخوبی سهونگر دو و بعضی قریب بقدر قیام چنانکه بصحت رسیده است از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در بعض احیان و این جمله در سفر بود و امام با رعایت جانب مقتدیان لازم است و ابوداؤد و نسائی از ابن جبر آورده اند که گفت شنیدم انس بن مالک را که گفت نگذاردم نماز را پس هیچ یکی که مشابه تر بود در نماز گذاردن بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از این جوان یعنی عمر بن عبد العزیز و اندازه کردیم بار کوع و سجود او را بده تسبیح پس آنچه مصنف میگوید که سه بار گفتی اگر قصدش آن است که احیاناً این قدر گفتی فلا اشکال و اگر مقصودش آن است که دائم بخنجرین بود مرادش آن باشد که سه بار میگفت و چنان میگفت که اگر اندازه کردندی مقدار آن بودی که کسی ده بار بگوید چنانچه مصنف در آخر کلام نیز اشارتی باین معنی بکند و گاهی با آن یعنی با سبحان ربی العظیم ضم کردی این را که سبحانک اللهم ربنا و بحمدک اللهم اغفر لی بخاری و سلم از عائشه روایت کرده که کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یقول فی رکوعه و سجوده سبحانک اللهم ربنا و بحمدک اللهم اغفر لی و لیکن ازین حدیث ضم این تسبیح بالتسبیح سابق مفهوم نشده مگر از جای دیگر معلوم شده باشد و با وجود آن ضم این با آن دائم بودی و لهذا مصنف گفت و گاهی با آن ضم کردی و گفته اند که این تفسیر و اقتال امر قرآن است تسبیح بحمد ربک و استغفره چنانکه تسبیح اول اقتال امر تسبیح با اسم ربک العظیم است و گاهی باین اختصار فرمودی چنانچه ظاهراً حدیث بخاری و سلم است و در بازی رکوع غالباً مقدار آن بود که کسی ده بار بگوید سبحان ربی العظیم هر چند آن حضرت سه بار بگفتی و سجود هم برین موازنه یعنی مقدار آن بود که کسی ده بار بگوید سبحان ربی الاعلی و چون بضرورت معلوم است و از آنچه گذشت نیز معلوم شد که قیام در نماز طول تر از رکوع و سجود و قومه و جلسه بود و بعضی احادیث دلالت دارند بر مساوات یا قرب بمساوات دفع این شبهه را میگوید و اما حدیث برابر ابن عازب که در صحیحین است رَسَمْتُ الصَّلَاةَ خَلْفَ

رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فكان قيامه فركوعه فاعتداله فسجدته فجلسته ما بين السجدين
 وبين السجدين السواء وقيامه ركوعه او واعتداله او يعني قومه ركوعه وسجود او ونشستن او میان دو سجده نزدیک برابری
 محمول بر آنست که مراد به تساوی و توافق و تناسب این امورست در اصل طول و خفت نه در مقدار آن یعنی چون قیام طویل
 بودی رکوع و اعتدال نیزان رکوع و سجود و جلوسه و بین السجدين همه طویل بودی و چون قیام خفیف بودی هر خفیف بودی
 نه آنکه این همه بمقدار قیام بودی داین تاویل و صرف لفظ از ظاهر متعینست چه بتعین معلومست از اخبار و روایات که واقع
 نه چنین بود بدلیل آنکه گاه در نماز شام سوره اعراف خواندی چنانکه گذشت پس اگر رکوع و سجود و اعتدال و جلوسه بر قدر
 آن بودی نماز شام در نیمه شب تمام شدی چنانکه در روایتی از بخاری و مسلم و جلوسه ما بین التسليم والا انصراف زیاده کرده اگر
 مصنف آنرا نیز ذکر کرده دعوی لزوم در نیمه شب تمام شدن نزدیکتر بودی و بس بوده در اثبات مدعای او که می گفت و
 این در نماز مغرب امکان ندارد و این اشکال بر تقدیری وارد شود که مراد بر این عازب رضی الله عنه دوام و استمرار
 این فعل بود والا اگر خبر در آنچه در بعض صلوة و در بعض احیان دیده اشکال نبود مگر مصنف اشارت بهین معنی می کند که
 میگوید اما این مقدار از تحققست که در بعض احیان رکوع و سجود را بلکه جلوسه و اعتدال را نیز نزدیک مقدار قیام کردی چنانکه
 در صلوة خسوف و کسوف و گاهی در نماز سجده اما آنچه غالب بود اعتدال حال بود در رکوع و سجود و قومه و جلوسه چنانکه بیان شد
 و بعضی از شرح آن احادیث را که در آن نمازها ورود یافته و بظواهر دلالت بر مساوات آن امور بقیام کرده نیز بخوبی که
 مصنف حدیث بر این عازب را تاویل کرده اند اما آنچه در حدیث نسائی از عوف بن مالک آمده فلما رکع مکتب قدر
 سورة البقرة و يقول في ركوعه سبحان ذي الجبروت والملكوت والكبرياء والعظمة و مقروء در روایت می نیز سورة بقره بود
 بظواهر منافات باین تاویل دارد و تحقیق آنست که رکوع و سجود درین نمازها در بعض احیان نزدیک بقیام بودی چنانکه
 مصنف گفت قد بر و الله اعلم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسیار بود که در رکوع و همچنین در سجود گفتی سبحان قدوس
 رب الملائكة والروح چنانکه در جامع الاصول از مسلم و ابوداؤد و نسائی از عائشه زهرا آورده که گفت کان رسول الله صلى الله عليه
 وآله وسلم يقول في ركوعه وسجوده سبحان قدوس رب الملائكة والروح و گاه گفتی اللهم لك ركعت و بك أمنت و لك خشعت و
 عليك توكلت و لك أسلمت خشع لك سمعي و بصري و محي و عصبى و عظمي انزجرت للنسائي عن محمد بن سلمة و گفتن این ادعیه و
 تسبیحات با تسبیح معهود و رکوع بودی باین آن هر دو احتمال دارد و این در نماز سجده بودی و در بعض روایات در مطلق تطوع
 واقع شده باین لفظ کان اذا قام يصلي تطوعا يقول مگر آنکه قیام محمول بر قیام لیل بود و نزد حنفیه زیادت این دعوات
 تسبیحات چنانکه در بالا اشارت کردیم مطلقا محمول بر نوافلست و در فرض بر قدر مشهور که متعارفست اقتصار کنند و از
 زیادات منع کنند و از کلام ترمذی نیز همچنین معلوم میشود و در اشغال این میگوید شافعی این را در فرض و نقل میگوید بعضی
 از اهل کوفه میگویند که اینها را در صلوة تطوع گوید و در صلوة مکتوبه نگوید و چون سر از رکوع بر آوردی هر دو دست برداشتی
 ز گفتی سبحان الله درین سه موضع یعنی نزد استفتاح و هنگام رفتن بر رکوع و سر برداشتن از رکوع برداشتن دست ثابت
 شده نه در غیر او چنانکه باید از کثرت رداة این معنی میتوانه مانده است اگر چه هیچ یکی از الفاظ آن متواتر نیست چهار صد خبر و اثر
 از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و صحاب و سلف رسوا ان الله عليهم اجمعين درین باب ورود یافته و صحیح شده و عشره
 مبشره روایت کرده اند که لا يزال لسانك رطبا حتى تنزل طرايا و درین سه موضع بر میداشت تا ازین جهان حلت کرد

غیر ازین چیزی ثابت نشده مصنف اینجا سخن بمبالغه کرده و از حد در گذراند و با آنکه گفت لایزال برین کیفیت بود تا ازین جهان گشت
 کرده نسخ برست و حق آن است که با قطع نظر از کثرت و قلت طرق و روایات اخبار و آثار در هر دو جانب موجود است پس با رفع و عدم
 آن باختلاف اوقات هر دو بود یا اول رفع بود و در آخر منسوخ گشت اکنون دلایل ترک رفع را ذکر کنیم تا حق ظاهر شود بدانکه ترمذی
 در جامع خود و باب وضع کرده اول باب رفع الیدین عند الرکوع و درین باب حدیث ابن عمر آورده که گفت دیدم پیغمبر خدا را اصلی
 علیه و آله و سلم چون افتتاح میکرد بر میداشت و دست خود را تا محاذی میشدند و شمارا و چون رکوع می کرد بر میداشت بر مبارک
 خود را از رکوع و در بعضی روایات آمده که کان لا یرفع بین السجده و ترمذی بعد از روایت این حدیث چنانکه عادت اوست
 اشارت بتعدد طرق حدیث از صحابه دیگر کرده و عمل بسیاری از صحابه و تابعین و غیر ایشان از مجتهدین مثل اوزاعی و عبد الله
 و شافعی و احمد و اسحاق بر آن ذکر کرده و صحیح این حدیث نموده و اشارتی بر جمحان این جانب نموده است و دوم باب من
 لم یرا الرفع الا عند الافتتاح درین باب حدیث علقمه از عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما آورده که با یاران خود فرمود بگزارم با شما
 نماز رسول خدا را اصلی الله علیه و آله و سلم پس گزارد این مسعود نماز را و بر نداشت و دست خود را مگر در اول بار یعنی برای تکبیر افتتاح
 و درین باب گفته که از برای ابن عازب نیز آمده و گفته است که حدیث ابن مسعود حسن است و باین قائل اند کثیری از اهل علم از صحابه
 و تابعین و میگویند قول سفیان ثوری و اهل کوفه این است و در جامع الاصول حدیث ابن مسعود را از ابی داؤد و نسائی و حدیث
 بر او ابن عازب را از ابی داؤد نیز آورده گفت دیدم رسول خدا را اصلی الله علیه و آله و سلم چون افتتاح میکرد بر میداشت
 و دست خود را تا نزدیک در و درش تم لای بود و فی روایتی هم لم یرفعها حتی النصف و آنکه ابو داؤد گفت این حدیث صحیح نیست احتمال
 دارد که مراد عدم صحت باین طریق خاص بود پس ضرر نکند در صحت اصل حدیث و احتمال دارد که اثبات حسن حدیث بود موافق آنچه ترمذی
 گفته است و حدیث حسن بخلاف منجیح است چنانکه در مقدمه معلوم شد و امام محمد در موطای خود بعد از روایت حدیث ابن عمر از مالک
 از زبیری از سالم بن عبد الله بن عمر از پدرش که در رفع یدین نزد رکوع و نزد رفع راس از رکوع آمده میگویند که سنت است
 که تکبیر گوید در هر خفض و رفع اما رفع یدین جز در ابتدا ای نماز یکبار همیشه نبود و این قول ابی حنیفه است و در وی آثار کثیره
 آمده است بعد از آن عاصم بن کلب حزمی از پدرش که از تابعین امیر المؤمنین علی بن ابیطالب است بعد در روایات آورده
 که وی رفع یدین نمی کرد جز در تکبیر اولی و از ابراهیم نخعی آورده که گفت بر ما در دست را در نماز بعد از تکبیر اولی و آورده اند
 که روزی نزد نخعی مردی از و اهل حضرمی آمدی روایت کرد که گفت گذاردم نماز را با رسول خدا اصلی الله علیه و آله و سلم پس دیدم
 که آنحضرت برداشت و دست خود را نزدیک تکبیر اولی و نزد رکوع و نزد سر برداشتن از رکوع نخعی گفت نمیدانم مگر وی ندید
 آن حضرت را اصلی الله علیه و آله و سلم در نماز همان روز پس یاد گرفت این عمل را از وی و یاد نگرفتند ابن مسعود و اصحاب او و
 ندیدم و نشنیدم آنرا من از پیغمبر کی از ایشان و ایشان بر نمیداشتند دستهای خود را جز در ابتدا ای نماز نزدیک تکبیر و از عهد العزیز بن
 حکیم آورده گفت دیدم این عمر را که بر میداشت دستها را در اول تکبیر افتتاح و برداشت در ما سوای آن و از ثوری حدیث
 ابن مسعود را نیز نقل کرده است و از مشکلات آثار طحاوی نقل کرده اند که روایت کرده از مجاهد گفت گذاردم نماز خلف امین عمر بن
 عباس نبود که برداشت و دست خود را مگر در تکبیر اولی و اسود روایت کرد گفت دیدم عمر بن الخطاب را بر میداشت و دست خود را
 مگر در تکبیر اولی و چون عمر و علی و ابن مسعود با قرب محل ایشان از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم برین باشند و بعد از
 ایشان ابن عمر را دیدند که همچنین میکرد پس آنچه بر خلاف آن نقل کنند اولی و احق بقبول نباشد و در شرح امین الهمام از حدیث

دارقطنی و ابن عدی از محمد بن حاکم و از حماد بن ابی سلیمان از ابراهیم از علقمه از عبد الله آورده که گفت گذاردم بار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ایضا که عمر بن خطاب بر نداشتند دستهای خود را مگر نزد تفتاح صلوة و نیز نقل کرده که جمیع شد امام ابو حنیفه با اوزاعی بکلمه در دارالخطابین پس گفت اوزاعی چرا بر نمیدارید شهادتستهای خود را نزد رکوع و سر برداشتن ازان امام ابو حنیفه آفت ازان جهت که بصحت نرسیده است از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درین باب چیزی پس گفت حدیثی از زهری عن سالم عن ابیہ ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم کان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة وعند الركوع وعند الرفع منه پس گفت ابو حنیفه در حدیثها و عن ابراهیم عن علقمه و الاسود عن عبد الله بن سعید ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم کان لا یرفع یدیه الا عند افتتاح الصلوة ثم لا یعود بشئ من ذلك اوزاعی گفت من از زهری از سالم از ابن عمر روایت کنم و تو در برابر آن از حماد از ابراهیم از علقمه روایت کنی یعنی این اسناد تو بآن اسناد من که علو دارد کجا رسد پس ابو حنیفه گفت حماد افقه از زهری بود و ابراهیم افقه از سالم و علقمه کم از ابن عمر نیست در فقه اگر چه ابن عمر بفضیلت صحبت مخصوص باشد و اسود را نیز فضلی کثیر است و عبد الله خود عبد الله است یعنی او را خود چه توان تعریف کرد که درجه او در فقه و قرب حضرت رسالت مشهور است پس اوزاعی ترجیح حدیث بعلو اسناد کرد و ابو حنیفه بفقہ رواة و مذہب وی همین است کما تقر فی اصول الفقہ و در نہایہ شرح ہدایہ میگوید کہ از عبد الله بن زہرہ روایت کرده اند کہ مروی را دید کہ نماز میگذارد و در مسجد حرام و بر میداشت دو دست خود را نزد رکوع و نزد رفع راس از رکوع پس گفت ابن زہرہ این چنین گفت من این چیزی است کہ کرد آنرا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بعد ازان ترک داد یعنی این حکم در اول بود پس منسوخ شد و گفت ابن مسعود برداشت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ما نیز برداشتیم و ترک کرد ما نیز ترک کردیم و از ابن عباس روایت کرده اند کہ گفت عشرہ مبشرہ بر نمیداشتند دستها مگر نزد افتتاح و چون مجاہد از ابن عمر کہ حدیث رفع یدین نزد شافعی از زوی مرویست عمل برخلاف آن روایت کرد و گفت سالما خلف ابن عمر نماز گذاردم و هرگز ندیدم کہ رفع یدین کرد الا نزد افتتاح عمل باین حدیث ساقط باشد زیرا کہ مقرر شده است در اصول حدیث کہ چون راوی برخلاف روایت خود عمل کند عمل باین روایت ساقط گردد انتہی و اما آنکہ طبرانی و غیر وی نقل کرده اند کہ ترفع الایدی الانی سبع مواطن و محبت وی سخن است و تحقیق آنست کہ روایت ترفع الایدی فی سبع مواطن مستلزم آن منافات ندارد در ثبوت رفع و غیر این مواطن گذافی شیخ ابن الہمام اکنون معلوم شد کہ اخبار و آثار در جانب رفع و عدم رفع هر دو ثابت است و جماعہ اصحاب زمین بعد ہم خصوصاً ابن مسعود و تابعان وی در جانب عدم رفع انجمل آن جز آن نبود کہ گویم در لوقات مختلفہ ہر دو فعل از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بوجود آمدہ و چون علم و فقہ ابو حنیفہ و اسناد وی منتهی بجانب ابن مسعود و تابعان او است و طریقہ ایشان عدم رفع است مذہب حنیفہ طریقہ ایشان آمدہ ما خود ہمین عقیدہ ایم و علما مذہب ما باین مقدار اکتفا نکنند و گویند کہ حکم رفع منسوخ است چون ابن عمر را کہ راوی حدیث رفع است دیدند کہ بعد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عمل بخلاف آن کرده ظاہر شد کہ عمل رفع منسوخ است با وجود کثرت روایات و احادیث درین باب و اسناد علم و ہوشم الصواب و شیخ کمال الدین ابن الہمام گفتہ کہ آثار از صحابہ و طرق از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسیار آمدہ جدا و کلام در مان واسع است و قدر محقق بعد از ثبوت ہمہ آن ثبوت ہر یکی ازین دو امر است از وی صلی الله علیه و آله و سلم رفع و عدم رفع پس سبیل ترجیح اہدالجا بنین بود از جهت قیام تعارض و رجحان بیابا بذہب مذہب ما است یعنی عدم رفع باین کہ تحقیق معلوم شدہ است کہ در نماز ابتداء حال قوال و افعال از جنس این رفع مباح بود کہ منسوخ شدہ است پس دور نیست کہ این نیز ازان قبیل باشد و شمول نسخ ہر خصوصاً کہ ثابت شد اچہ معارض است بیونیکہ

لازم است بخلاف عدم رفع که تطرق نمی یابد بوی احتمال عدم شریعت زیرا که وی از جنس آن نیست که معهودست و روی عدم
 شریعت بلکه از جنس سکون است که مطلوب است در نماز باجماع یعنی ششوع و روایت کرده است ابوحنیفه از حماد از ابراهیم که ذکر
 کرده شد نزد وی و اهل بن حجر که وی دید رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که برداشت دستهای خود را نزد رکوع و نزد سجود پس گفت
 ابراهیم اعرابی که نگذاشته با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نمازی را مگر همان روز آواوی اعلم است از عبد الله و اصحاب وی آیا او یاد
 گرفت و ایشان یاد نگرفتند و تحقیق حدیث کردند مرا جماعه بیرون از حد شمار از عبد الله که وی برداشت دستها را در ابتدا نماز فقط و
 حکایت کرد و آنرا از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و عبد الله عالم است بشرایح اسلام و حد و روی متفق است مرا احوال بنی راضی الله
 علیه و آله و سلم و ملازم است او را در سفر و حضور و گذارده نماز را با آن حضرت مالا یید و لایحسی پس اخذ قبول وی نزد تعارض اولی باشد
 از افراد مقابلین پس چاره نیست از قول بنیت هر دو فعل و الله سبحانه اعلم انتهى و چون سر از رکوع برداشتی تمام راست با ستادی
 و همچنین بنی السجده بن تمام راست بنشستی و میگفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم لا تجزی صلوة کفایت نمی کند نمازی که لایقیم
 الرجل فیها راست نگرداند مردوران نماز علیه استخوان صلب خود را فی الركوع و السجود و رواد اصحاب السنن الاربعه و الله اعلم
 و البیهقی من حدیث ابن مسعود و قال الترمذی حدیث حسن صحیح مراد قیام بعد از رکوع و جلوس بعد از سجود است چون این قیام
 و جلوس تابع رکوع و سجود اند رعایت فعل در اینها رعایت در رکوع و سجود باشد و احادیث و آثار در رعایت اطمینان و تعدیل
 در رکوع و سجود و قومه و جلوس بسیار است قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اسود السرقه الذی یسرق من صلوة بدترین دزد بیابا
 دزدی کسی است که میزدود از نماز خود گفتند یا رسول الله دزدی در نماز چگونه بود فرمود با آنکه تمام نکند رکوع و سجود را و عمر بن
 الخطاب فرمودم روی دین شام نماز است پس زینت دهد روی دین خود را بخشوع و حذفه مردی را دید که نماز گذارد و تمام
 نکرد رکوع و سجود چون فایغ شد آن مرد از نماز حذفه او را بخود طلبید و گفت این چه نماز بود که تو کردی و بحقیقت نماز نکردی
 و اگر بمیری تو درین حالت بمیری بر غیر فطرت یعنی غیر دینی که پیدا کرده است پروردگار تعالی محمد را بران دین رواد البخاری
 و بخاری و مسلم و غیره از ابی هریره آورده اند که اعرابی بمسجد درآمد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در گوشه مسجد نشسته بود پس
 گذارد آن مرد دو رکعت نماز را و تمام نکرد رکوع و سجود را پسر آمد و بر حضرت سلام کرد و آن حضرت رد سلام بروی کرد و فرمود اعاده
 کن نماز خود را که نگارده تو نماز را آن مرد رفت و اعاده کرد باز حضرت آمد و سلام کرد باز حضرت فرمود که برگرد و اعاده کن
 که تو نماز نکردی سه بار همچنین کرد پس گفت آن مرد سوگند بخدائی که فرستاد ترا بخت من به ازین نتوانم گذارد پس بیاموز مرا
 ای رسول خدا که چگونه گذارم نماز را پس آن حضرت بیان وضو و استقبال قبله و قیام و قرأت کرد و فرمود رکوع کن تا قرار
 گیری در آن پسر بردار سرت را تا با ایستی برابر و همچنین فرمود در سجده و نزد امام ابوحنیفه و محمد اطمینان در رکوع و سجود در
 ظاهر روایت تخریج کرنی واجب است و واجب شود به نسیان آن سجده سهو و تخریج جرجانی سنت اما قومه و جمله سنت است
 و بعضی مالکیه نیز برین اند و در شرح ابن الممام از فتاواست قاضی فان نقل می کند که در فصل ما یوجب سجود السهو میگوید که
 مصلی چون رکوع کرد و برخواست سر خود را از رکوع و افتاد بسجده سهو جائز است نماز دی در قول ابی حنیفه و محمد واجب است
 بروی سجده سهو و میگوید که ازینجا معلوم گردد که قومه و جمله واجب باشد و میگوید که مکن است که حمل کرده شود قول ابی یوسف
 که میگوید که آنها همه فراغ من از هر فراغ علی که واجب را شامل است پس مرتفع شود خلاف و میگوید که مقتضای دلیل در هر
 یکی از طمانینه و قومه و جمله واجب است انتهى و نزد امام ابی یوسف تعدیل در رکوع و سجود و قیام میان رکوع و سجود و جلوس

سیان بجز همین همه فرض است و مذهب شافعی و احمد نیز همین است و بقول مشهور نزد امام احمد تسبیح رکوع و سجود نیز واجب است و بروایتی فرض و بروایتی سنت و دلیل ابی یوسف و شافعی حدیث آن مرد است که امر کرد او را آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با عاده نماز ترک اطمینان و تعدیل چنانکه گذشت و حدیث مذکور در متن که از ابن مسعود آمده و امام ابو حنیفه و امام محمد گویند حقیقت رکوع انحناء است و حقیقت سجود نهادن جبهه بر زمین و در مفهوم آنها جمالی نیست تا محتاج به بیان بود پس فرضیت متعلق بقدر ادنی بود و زیادت از باب تکمیل و تمیم باشد که ترک آن نماز تا تمام و ناقص گردد و تارک آن آثم و طمانیت دوام است بر فعل نه نفس فعل که مطلوب است و اگر موقوف دارند حکمت را بران لازم آید نسخ اطلاق که بقول حق سبحانه از رکوع او اسجد و اثابت است بخبر واحد آن متعین است و امر با عاده در حدیث رحیل هم ازین جهت بود و لهذا در آخر آن حدیث بروایت ابی داؤد و ترمذی و نسائی واقع شده فاذا فعلت هذا فقد تمت صلواتک و ما انتقصت من هذا فانما انتقصت من صلواتک پس تسمیه وی بنماز و وصف آن بمقصود نزد فقد تعدیل و اطمینان دلالت دارد بر عدم فرضیت آن و الا فرمودی لذهب و لطل و نال مثلا پس معلوم شد که امر با عاده از جهت آن بود تا نماز بوجه کراهیت واقع شود نه از جهت بطلان و فساد و نیز اگر تعدیل فرض بودی بر آنچه گذاشتی پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آن مرد را که مکرر این چنین کردی و تقریر فرمودی او را بران تا آخر نماز و شمنی از بعضی ائمه مذهب حنفیه نقل می کنند که هر که ترک کند اعتدال را در رکوع و سجود لازم گردد بروی عاده و در شرح ابن الممام آورده که پرسیده شد عمدا از ترک طمانیت گفت می ترسم که جائز نباشد و از سرخی آمده که گفت هر که ترک کند اعتدال را لازم است بروی عاده نماز و بعضی از مشایخ گفته اند که لازم است عاده و واقع از فرض ثانی است و این تقاضای کند عدم سقوط باول و ازین لازم ترک رکن است نه واجب انتهى و این در تعدیل و اطمینان رکوع و سجود است و اگر روزه و جنبه میگویند که انتقال از رکنی بر رکنی مقصود لذاته نبود پس رفع راس از رکوع واجب نباشد چه انتقال از ان بسجود بی رفع ممکن است بخلاف سر برداشتن از سجود زیرا که ممکن نیست سجد دوم بی رفع سر و بروایتی از ابو حنیفه سر از رکوع برداشتن فرض است اما راست استادان فرض نیست و با جمله فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این است که دانستی و قول وی آنکه شنیدی و اختلاف آنکه دیدی بعد از وی مجال مسأله تنگ است دیگر تودالی و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چون سر از رکوع برداشتی گاه گفتی ربنا و لک الحمد و او دو گاه گفتی اللهم ربنا لک الحمد بی و او این هر دو تلفظ صحیح شده اما جمع میان اللهم و او ثابت نشده و بدون اللهم وجود او و ترک او هر دو ثابت و آنچه مصنف آورده و تصحیح نموده بو او است و در کتب در شرح رساله خرفی میگوید که در ربنا لک الحمد اثبات و او حذف آن هر دو آمده و اثبات از جماعت چنانکه در حدیث متفق علیه آمده از حدیث ابو هریره و جائز است ربنا لک الحمد یعنی بی و او چنانکه در صحیح مسلم است از حدیث ابی سعید و اللهم ربنا لک الحمد كما رواه الترمذی من حدیث ابی هریره و صحیح اتسی و سیوطی و جمیع الجوامع از عبد الرزاق جمع و اوها اللهم نیز آورده و ابی اعلی بصحه و لیکن در بعضی روایات صحیح البخاری نیز اللهم بو او ثابت شده و سیوطی در شرح صحیح البخاری نیز تصریح کرده که روایت ششمینی بو او است یا اللهم بدانکه مصنف او لا گفت و چون سر از رکوع برد آوردی گفتی سمع الله لمن حمده و تا نیا گفت و چون سر از رکوع برداشتی گفتی ربنا و لک الحمد مقصود آن است که هر دو ذکر جمع کردی چنانکه از ابی هریره آمده که گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون می ایستاد بنماز تکبیر می گفت و وقتی که می ایستاد بجز تکبیر می گفت و وقتی که بر کوع میرفت بجز تکبیر می گفت سمع الله لمن حمده و وقتی که بر میداشت صلب خود را از رکوع بجز می گفت و حال آنکه

قائمست ربنالک الحمد بستر تکبیر میگفت وقتیکه می افتاد برای سجده الحدیث ازین حدیث جمیع بین الذکرین ثابت شود و لیکن تسمیع
 در حال انتقال و تحمید در حال قیام و موافق این ذکر کرده در جامع ترمذی و نیز ذکر کرده که اگر تسمیع نکرد در حالت رفع نیارد
 او را در حالت استواء و بعضی گفته اند بسیار دهر دورا کذافی شرح این امام و بحدیث مذکور قائل شده امام ابو یوسف و محمد بن جمیع امام
 میان تسمیع و تحمید و مختار طحاوی نیز همین است و روایتی از امام ابو حنیفه نیز و لیکن بگوید تحمید را آهسته در نفس خود و مذهب امام
 ابو حنیفه آن است که امام سمیع المدین حمد گوید و مقتدی ربنالک الحمد و مذهب امام مالک و روایتی از احمد نیز همین است از جهت
 حدیثی صحیح که اصحاب کتب سه الا این ماجه از ابی هریره روایت کرده اند که چون گوید امام سمیع المدین حمد بگوید ربنالک الحمد و
 این قسمت است و قسمت منافی شرکت و لهذا فی آرد مقتدی تسمیع را و آنچه ابو هریره روایت کرده محمول است بر حالت انفراد که منفرد جمیع
 می کند علی الاصح و اکتفا به تسمیع یا تحمید نیز مروی است کذافی الهدایه و عادت و طریقه شریف تطویل این رکن بود یعنی سر از رکوع
 برداشتن و تسمیه وی بر کن اشارت است بفرصت وی چنانکه مذهب ابی یوسف و شافعی و احمد است یا بنا بر مسامحه است
 بمقدار رکوع غالباً و چون حکم رکوع و سجود و قومه و جلسه کی آمده است لاجرم تطویل جلسه نیز بمقدار سجود خواهد بود گاهی جمیع کردی
 میان تسمیع و تحمید با زیادت اذکار دیگر و گفتی سمیع المدین حمد اللهم ربنالک الحمد طار السموات و طار الارض و طار ما شئت من
 شی بعد انت اهل التنار و المباحق ما قال لعبد و کنا لک عبد و کنا لک عبد لاما لک لما اعلیت و لا اعلی لما منعت و لا تمنع ذالک الحمد و الحمد و در
 بعض روایات خواندن این دعایی سمیع المدین حمد نیز آمده چنانکه مسلم و نسائی از ابن عباس آورده اند و گاه گفتی اللهم اغسلنی
 من خطایای بالمار و الثلج و البرد و فی روایة اللهم طهرنی بالثلج و البرد و الماء البارد و تقنی من الذنوب و الخطایا کما تقیت الثوب
 الابيض من الدنس و باعد بینی و بین خطایای کما باعدت بین المشرق و المغرب و روایات در جمیع و تفریق این ادعیه مختلف آمده است
 چنانکه در جامع الامول مذکور است و گاه گفتی لربی الحمد لربی الحمد و تکرار کردی تا بمقدار رکوع شدی اگر چه آن رکوع طویل بودی
 و نزدیک بقیام بودی که در وی قرات سوره بقره کردی چنانکه در جمیع آمده است و گاه چندان در اعتدال یعنی سر برداشتن از
 رکوع و اعتدال در کلام مصنف همین معنی واقع است تطویل کردی که جماعت گمان بردندی که مگر فراموش کرده و در سجود یعنی
 سر برداشتن از سجود و جلسه بین السجدین همچنین گاه چندان تطویل کردی که ماسومان گمان نسبان بردندی چنانچه در جامع الاصول
 درین معنی حدیث انس ز بخاری و سلم و ابی داؤد آورده و عادتی که صحیح شده از ان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در رکوع و
 سجود با توابع آن از قومه و جلسه این بود که مذکور شد از احتیاط و مبالغه در رکوع و سجود و قیام بعد از رکوع و جلسه بین السجدین
 و تسویه میان اینها حدیث بر این عازب که در صحیحین است که میگوید کان رکوعه و سجوده بود رکوع ان حضرت و سجود وی صلی الله علیه
 و آله و سلم و بین السجدین و جلسه وی میان دو سجده و اذا رفع راسه من الركوع قیام وی چون بر میداشت سر مبارک خود را از رکوع
 ما خلا القیام و القعود مگر قیام او برای قرات و قعود وی برای تشهد قریباً من السوا و نزدیک برابری صریح است در آنکه رکوع
 و سجود و قومه و جلسه با هم دیگر قریب مساوات بودند مگر قیام قرات و قعود و تشهد که باین ارکان نسبت قریب مساوات نداشتند اما
 آنکه چه نسبت داشتند غیر نسبت قریب مساوات از طول و قصر و آنکه نسبت میان این دو رکن با یکدیگر چه بود از ان ساکت است و بصریح
 حدیث چیزی معلوم نگردد و اما نظر بر واقع و شهرت علم بدان مقرر است که آن دو رکن طول بودند ازین ارکان و قیام طول بود از قعود
 پس آنچه مصنف میگوید که این حدیث صحیح است در آنکه تسویه میفرمود میان قیام قرات و قعود تشهد در اطالت محل نظرت و لیکن صحیح
 است در آنکه تسویه میفرمود میان سائر ارکان مذکوره در تطویل و تقصیر فافهم و با آنچه گفته شد معلوم گشت که مراد بقیام درین حدیث قیام

بعد که غایت از آنست که در کیفیت و تقصیر این دو رکعت که اعتدال است در مجلسین مسجدین از حدیثات ادرامی بنی بریه است بحجت تکامل ایشان در طاعت
و عبادت و تعاون با احکام سنت و احداث ایشان در دین و ملت و لیس هذا اول قار و رة کسرت فی الاسلام و از عادات نبوی نیست
و هیچ وجه در هیچ وقت و احدی قبول الحق و هویدی السبیل فصل فی کیفیت السجود چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسجود رفتی
و ستایم ندانستی چنانکه نزد رفتن بر رکوع و سر برداشتن ازان برداشتی و در بالا گفت که درین سه موضع دست برداشتن ثابت شده
و غیر این ثابت نشده و در حدیث ابن عمر که در صحیحین است آمده و کان لا یرفع بین السجدة من و در بعضی روایات رفع یدین نزد رفتن
بسجود و سر برداشتن از سجود و نزد برداشتن از سجده نیز آمده است و لیکن بصحیح نرسیده و در روایات دیگر نفی آن نیز وارد یافته
اما نزد قیام از تشهد برای رکعت سوم نیز رفع یدین آمده چنانچه بیاید مقصود ازان که مصنف گفت که در غیر این سه موضع ثابت نشده
آنست که در یک رکعت درین سه موضع دست و بس و آنچه در بعضی حدیث آمده که کان یرفع یدیه بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
که بر میداشت دو دست خود را فی کل خفض و رفع در هر پستی و بلندی یعنی در هر جا که بجانب سفلی میرفت چنانکه بر رکوع و سجود رفتن و هر جا که
بجانب علوی میرفت چنانکه سر از رکوع و سجود برداشتن سهوست از راوی که رفع بجای یکم نهاده است روایت صحیح اینست که کان یکم
فی کل خفض و رفع ذکر یکم در حدیث بسیارست بخلاف اینست که جز در یکم و جانیانیده و میگویند که آن بصحیح نرسیده است و چون بسجود
رفت زانو پارا پیش از دستها بر زمین نهادی و بعد ازان دستها را بنهادی و بعد ازان پیشانی و بینی به ترتیب بدن که عصا نسبت
قرب زمین دارند اول زانو پس ازان دست پس ازان پیشانی و بینی و درین دو عضو ترتیب نیست و حکم یک عضو دارند و در نهادن
روی داخل اند و نهادن هر دو یکبار بود و در کلام مصنف اشارتست باین معنی و در کتب حنفیه در ترتیب این دو عضو نیز
سخن رفته است بعضی گویند که بینی پیشتر سنده که اقربست بزمین و در قول وی بترتیب بدن اشارتست بقیامت حدیث و بیان
حکمت وی و چون در باب این ترتیب آمده حدیث اختلافی دارند محتاج شد بتعلیل استدلالات در ترجیح مختار خود بر خلاف آن
بدانکه ترمذی و ابو داؤد و نسائی و ابن ماجه و دارمی از حدیث و اهل بن حجر روایت کرده اند که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و
آله و سلم چون بسجده میرفت می نهاد دوزانو می خود را پیش از دو دست و چون بر میخواست بر سیداشت دو دست خود را پیش از دوزانو
و در روایتی از ابی داؤد آمده که گفت چون بسجده میرفت می افتاد دوزانو پای وی صلی الله علیه و آله و سلم پیش از آنکه افتد و کف وی
و اگر چه ترمذی در اسناد این حدیث سخن کرده و لیکن گفته عمل کثیر اهل علم بمهرینست و زکشی گفته که روایت کرده او را حاکم و گفته
صحیح علی شریح مسلم و ذهب امام ابو حنیفه و شافعی و احمد همینست و ذهب امام مالک و او زاعی تقدیم وضع یدینست بر
یکبتهین و از امام احمد نیز روایتی آمده دشمنی گفته که اگر وضع رکبتین اولاً بر وی عسیر بود بجهت پوشیدن موزه یا غیر آن نبند
دستها را اولاً و هم ابو داؤد و نسائی و دارمی از حدیث ابی هریره آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون بسجده
کندی از شما باید که نشینند چنانکه می نشیند شتر و باید که بنهد دو دست خود را پیش از دوزانو می خود را کرد و نهادن دو دست پیش
از دوزانو و این حجت مالک و او زاعی و احمدست بروایتی و اکثر علماء عمل بحدیث و اهل بن حجر گرفته اند که زانو پارا پیش از دستها
باید نهاد و گفته اند که حدیث و اهل اثبت و اصحست و چون دو حدیث متخالف و متضاد آید چاره نبود جز آنکه اخذ بآن نمایند
که اقوی و اثبت از آنها بود و مصنف در حدیث ابی هریره طعن میکند و میگوید اما حدیث ابو هریره که روایت میکند از حضرت
رسالت صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود اذ اسجد احدکم فلا یرک کما یرک البعیر لیضع یدیه قبل رکبتیه همانا و همیست از بعض
روایاتی اول حدیث که منیست از بروک بر مناصح آخرست که امرست بوضع یدین پیش از رکبتین زیرا که اگر دستها را پیشتر از

از انو پاهند بروک يعبر باشد زیرا که بعير در گاه بروک اول دستها را می نهد پس نمی از بروک مناقض و منافی امر بوضع یدین پیش از رکبتین باشد پس ظاهر بلکه متعین است بوضع تصحیف و تحریف و لایضع است پس موافق گردد با حدیث وائل بن حجر فلا خلاف و توری در شرح مصابیح ازین جواب داده و گفته است که رکبه از انسان در پایهای او باشد و از چهار پاهای او در دستها پس چون بنهد آدمی زانوهای او را پیش از دستها مثل بعیر باشد که بروک میکند به رکبتین خود پس گو یا صورت بروک که از انسان متصور است بوضع زانوهای است پیش از یدین چنانچه از بعیر بوضع یدین است پس وضع رکبتین پیش از یدین منافی عنه بود و عکس آن مامور به و نمی از بروک مخالف نباشد امر بوضع یدین قبل رکبتین را و اول حدیث منافی آخر او نیاید و این حدیث از نسبت و هم سالم ماند و معارضه شد با حدیث وائل بن حجر و چون حدیث وائل ثابت و اقوی است از حدیث ابی هریره عمل کردیم بدان و مصنف در بیان جواب میگوید که و آنکه میگوید که بعیر در دست است و هم و غلط و مخالف قول آن لغت است و در قاموس لغت که اشهر تصانیف اوست میگوید الرکبة بالضم موصل ما بین اسافل اطراف الفخذ و اعالی الساق و شک نیست که فخذ و ساق در پاهای باشد نه در دست و با قطع نظر از ان صواب آن است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نمی میفرمود از تشبیه بچو اناات و میگفت بروک بعیر مکنید یعنی چنانکه بعیر در نشستن اول دستها می نهد چنانچه بچو اناات مکنید بلکه زانوهای او را پیش از دستها بنهد بر خلاف آن و ظاهر حدیث ترمذی که از ابی هریره آورده که آن حضرت بطریق انکار فرمود صلی الله علیه و آله و سلم قصد می کند یکی از شما پس بروک میکند در نماز خود همچو بروک حمل زمین معنی دارد که می نهد در نشستن اول دستها را و باین تقریر احتیاج بود و تخطئه آن قائل در بودن رکبه بعیر در دست نیست بلکه مراد آن باشد که دستها پیش از زانوهای او بنهد چنانکه بعیر در حالت بروک نهد گو رکبتین بعیر در دست او باشد و رکبتین انسان در زانوهای او لیکن مقصود مصنف از رو بیان واقع است که رکبتین بعیر در پا باشد نه در دست فافهم و همچنین التفات رو باه مکنید که عادتش نگاه کردن است بر زمین و شمال و احادیث درین باب آمده و ذکر آن بیاید انشاء الله تعالی و همچنین افراس سبغ که گسترانیدن ذراعین است بر زمین و در بعضی روایات افراس پسین ممله نیز واقع شده که افراس بمجموعه مقدمه اوست و اقاعای کلب که عادت نشستن سگ است سر نهرا بر زمین نهد و دستها را استاده کند چنانکه در مسند احمد از ابی هریره آمده که گفت نمی میکرد ملا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از سه چیز در نماز از نقر مثل نقر خر و س و اقعا مثل قعای کلب و التفات مثل التفات الشعلب و مروی است از امیر المؤمنین علی بن ابی طالب که گفت ملا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یا علی من دوست میدارم مترانچه دوست میدارم مخور او مکره میدارم ترا آنچه مکره میدارم مخور او اقعا مکن در میان سجدتین رواه الترمذی فی جامعه غایت آنکه اقعا و کلب بوضع یدین باشد و در آدمی بوضع رکبتین که ذاتی بعضی الشرح و ترمذی بعد از عقد باب در کراهت اقعا و در سجود و ایما حدیث علی و تضعیف بعضی روایة وی باین دیگر در خصصت اقعا نیز آورده و حدیثی از ابن عباس روایت کرده است که گفت آن سنت پیغمبر شماست صلی الله علیه و آله و سلم و گفته که بعضی اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم باکی نمیدارند و واقعا و این قول بعضی اهل علم است از اهل فقه و علم و اکثر اهل علم مکره پندارند اقعا را میان سجدتین انتهی و ابن الهمام گفت که بیعتی روایت کرده از ابن عمر و ابن الزبیر که ایشان اقعا میکردند و گفته که اقعا بر دو نوع است یکی مستحب است که بنهد سر نهرا برابر پاهای او و زانوهای او بر زمین و مروی از عباد الله این است و نمی آن است که بنهد سر نهرا او هر دو دست را بر زمین و ایستاده کند ساقین را و نقر غراب یعنی نول زدن ذراع کنایه از ترک تعدیل و اطمینان در سجدتین است و در بعضی حدیث نقر خر و س آمده چنانکه گفت و رفع یدین در گاه سلام باز دادن همچو از ناب اسبان شمس که مانع آیند از سواری دادن و سرکشی کنند نزد سواری و مهال

بجانبانند فی القالوس شمس لفرس شمس و شمس مشغله میگفت ازین مجموع مذکورات محترز و مجتنب باشد بداند که
مصنف نمی از رفع یدین مثل ذناب اسپان شمس را حمل کرد بر برداشتن دستها نزد سلام و اشارت کردن بدان چنانچه بعض
محدثان دیگر هم برین رفته اند و ظاهر از تشبه با ذناب اسپان شمس نیز همین است و بعضی این را حمل کنند بر نمی از رفع یدین در
صلوة در غیر حالت تکبیر احرام چنانکه مذکور است در حدیث در صحیح مسلم است از تمیم بن طرز از جابر بن سمره گفت بیرون
آمد بر ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس گفت چه شد مرا که می بینم شمارا یعنی عجب دارم که بر میدارید دستهای خود را گویا
و همای اسپان شمس است ساکت باشد در نماز و عبد الله بن قبطیه گفت شنیدم جابر بن سمره را که می گفت بودیم ما چون
میگذا ردیم نماز را خلف پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم می گفتیم السلام علیکم السلام علیکم و اشارت کرد جابر برای نمودن برداشتن
دستها بدست خود بدو جانب و گفت گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چه شده است این جماعت را که می گردانند
دستهای خود را گویا ذناب اسپان شمس است پس است یکی از شمارا که بنهد دست خود را بر آن خود بپوشد سلام دهد
برادران خود را از آنها نیکو برکین او بیند و بر شمال او و ازین حدیث معلوم شود که حمل حدیث بر آن است که مصنف کرده
بعض گفته اند که ظاهر آن است که حدیث تمیم بن طرز و حدیث عبد الله بن قبطیه هر یک حدیثی علیحدّه است زیرا که رافع ید
را در حالت تسلیم نتوان گفت که ساکت باش در نماز چه وی باین فعل بیرون می آید از نماز پس حمل حدیث تمیم رفع یدین
در غیر حالت احرام بود و حدیث عبد الله در رفع آنها در حالت سلام و الله اعلم و مصنف جواب دیگری میدهد از معارضه
حدیث ابی هریره در با حدیث وائل بن حجر در نهادن دوزانو با پیش از دستها و ترجیح میکند حدیث وائل را با آنکه حدیث ابی هریره
مضطرب است زیرا که در روایت دیگر از ابی هریره آمده که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود اذ اسجد احدکم چون سجده کنی
از شما فلیبدا بر کتفیه پس گوا بندا کند بنهادن دوزانو بر زمین و لا یرک بروک الجمل و نه نشینند مثل نشستن شتر که دستها را
پیش از دوزانو باندند و این روایت مؤید و معاضد حدیث وائل بن حجر است و در صحیح ابن خزیمه نیز موافق حدیث وائل بن حجر آمده
که کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اذا سجد بواحد کتفیه قبل یدیه و در روایت سعد بن ابی وقاص آمده رواه ابن ابی شیبہ
و البیهقی فی السنن و ضعفه کذا فی صحیح الجوامع کلسیوطی کنا تضع الیدین بودیم ما که می نهادیم دو دست را در وقت رفتن بسجده قبل
الکتبتین پیش از دوزانو تا فراموشی را کرده شدیم بعد از آن بالکتبتین قبل الیدین بنهادن دوزانو پیش از دو دست و این دلالت
دارد که وضع یدین پیش از رکبتین مشروع بود ولیکن منسوخ شد و روایت دیگر از ابی هریره نیز منی برین است و الا لازم
آید مگر ارنسغ و لا دلیل علیه و بعضی از شرح مصانح منع کرده اند دلالت این عبارت را که بودیم که چنین میکردیم پس ما مور
شدیم چنین بر نسغ از جهت احتمال آنکه شاید اول بی امر و بطریق عادت بوده باشد نم اگر گوید ما مور بودیم که چنین پس نمی کرده
شدیم از آن یا ما مور شدیم بخلاف آن مفهوم میشود نسغ صحیحاً تقدیر و بیشتر علما بر آنند یعنی بر تقدیم وضع رکبتین بر وضع یدین
و این نیز نوعی اشارت است بقویت و ترجیح حدیث وائل و آنچه موافق است الا امام مالک و ادزاعی که مذکور است ایشان
وضع یدین است پیش از رکبتین و الا امام احمد و دولتی و مذکور است در صحیح ابی هریره و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بر کور منی بر دور علام
هرگز سجده نکرده و در حدیث گفته که اگر سجده بر کور علامه کند جائز است و هیچ ذکر گمراسته نکرده و آنرا در باب مکروبات
نیز شمرده و گفته که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سجده کرده است بر کور علامه خود دشمنی آنرا در مکروبات آورده و گفته و این

مانع نماز نیست زیرا که اگر بر آنچه از دستار جدا شده و کشاده گشته است سجده کند جائز بود و اتفاق پس باین قیاس اگر بر آنچه متصل است بوی نیز واقع شود هم درست باشد و گفته که حافظ ابوالقاسم در کتاب فوائد الدانین عمره آورده که گفت سجده میکرد آن حضرت بر کور عمامه خود و گفته اگر این حدیث صحیح است پس وقوع آن از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نزد ضرورت خواهد بود چه صد و در فعل مکرره از حضرت رسالت جائز نمود و شیخ ابن الهمام گفته که ابو نعیم در حلیه از روایت ابراهیم بن ادهم از پدرش از سعید بن جبیر از ابن عباس آورده که گفت سجده میکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر کور عمامه خود و طبرانی در او وسط از عبد الله بن ابی اوفی آورده که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که سجده میکرد بر کور عمامه خود و روایت کرد آنرا ابن عدی در کامل از حدیث جابر بن عبد الله و یحیی در سنن خود از حسن آورده که گفت سجده میکردند بعضی از اصحاب بر عمامه خود و بخاری در صحیح خود بطریق تعلیق آورده که حسن گفته که بودند قوم که سجده میکردند بر عمامه و کلاه و حدیث ابن عمر را که شمی آورده این همام نیز از همان کتاب با سندش آورده ولیکن از تخفیس آورده که گفت مکرره است و الله اعلم تنبیه سجده بر زیادتی جامه نیز جائز است و حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه بنامها میکردند بجهت گرمی و سردی زمین و احادیث صحیح درین باب در کتب آمده و احمد و اسحق و ابویعلی و طبرانی و غیر ایشان آنرا روایت کرده اند و البته حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم نزد سجده را بر خاک نهادی و چیزی در زمین و زمین مبارکش فاعل نبود و دیگر آنرا نیز بدان امر استجاب فرمودی و در حدیث آمده یا اقلح ترب و جهک رواه الترمذی عن ام سلمة و فی حدیث آخر تمسوا بالارض فانها کلمة و چند آن مبالغه کردی در نهادن جبهه بر خاک که گاهی بر گل و آب سجده کردی چنانکه بخاری و مسلم از ابی سعید خدری آورده اند که کیشی باران باریده بود چون سقف مسجد از شاخهای خرما بود و بچکید پس دید و چشم من رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که بر جبهه مبارک وی بجهت سجده اثر آب و گل بود و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آن شب تب قدر را در خواب دیده بود و دید خود را که سجده میکند در آب و گل و صباغش این واقع بود آمد و بود آن در صبح شب بیست و یکم رمضان و مصنف باید که بکلی لفظ البته اکثر و اغلب و مانند آن گفتی تا راست آمدی قول وی که گفت و گاه بر سجده صحیح یعنی از برگ درخت خرما ساخته سجده میکرد چنانکه در صحیح بخاری از انس آمده که روزی آن حضرت بخانه ما آمد پس گسترانیدیم برای وی خمره که در خانه ما بود و نماز کرد بر آن و اقامه کردیم من و یمنی که در خانه ما بود و خمره بضم فای عجمه و سکون میم سجده صغیر از برگ خرما را گویند و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را نیز خمره در خانه خود بود که گاهی بر آن نماز میکرد چنانکه این نیز در صحیح بخاری و جامع ترمذی مذکور است و گاه بر پوست و باغی کرده سجده میکرد و چون سجده کردی پیشانی و بینی را تمام یعنی هر دو را بمبالغه بر زمین نهادی چنانکه در جامع الاصول در روایت مسلم و ابی داؤد و ترمذی و نسائی از عباس بن عبد المطلب آورده که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت چون سجده میکند بنده سجده میکند با وی هفت عضو روی و دو کف دست و دو ناله و دو قدم وی و از حدیث ابن عباس نیز از روایت کتب است الاوطا آورده که امر کرد ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که سجده کنیم بر هفت عضو ولیکن بجای روی جبهه ذکر کرده و در روایتی آمده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم امر کرده شده ایم ما که سجده کنیم بر هفت عضو و در روایتی هفت استخوان و در روایتی آمده که بعد از ذکر هفت عضو ذکر کرد جبهه را و اشارت کرد بدست مبارک بر بینی مبارک بعد از آن فرمود الی یمن و الی یمنین و اطراف القدمین و از ابی داؤد و نسائی از ابی سعید خدری

آورده اند که دیده شد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که بر چپه و بینی مبارک وی اثر گل بود بجهت سجده که کرده بود در نماز گفت این حدیث پاره است از حدیثی که بخاری و مسلم و مؤطا در ذکر لیلیه القدر آورده اند در حدیث ابی داؤد و نسائی و ترمذی آمده که چون سجده میکرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم می نهادد الف و جبهه را و در روایت ابی علی و طبرانی آمده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم می نهادد الف را بر زمین با جبهه و در صحیح بخاری از حدیث ابی حمید ساعدی آمده که پیستر سجده کرد و محکم کرد الف را و جبهه بر زمین و بالجمله معلوم شد که سجده بر جبهه و الف بود معاذ و نیز معلوم شد که این هر دو یک عضو اند از اعضای سجد و حقیقت عضو همان جبهه است و جبهه و الف هر دو جزو وی که سجده بر وجه با نه است و ترمذی گوید عمل نزد اهل علم بر آن است که سجده کند بر جبهه و الف هر دو و اگر بر جبهه تنها کند بی الف قومی از اهل علم گویند کفایت است و اکثر بر آنند که کفایت نکند و جائز نیست اتمی و در بعضی احادیث بقصر بر جبهه تشدید می نیز واقع شد و بدیه خفیه آن است که اولی و افضل سجده بجهه و الف بود اما اگر اقتضای یکی ازین دو کند نیز جائز است پس اگر بجهه کند تنها جائز است نزد امام ابوحنیفه و صاحبین جمیعاً در روایتی بی کراهت و در روایتی بکراهت و اگر بالف کند تنها جائز نیست نزد صاحبیه و از ابوحنیفه نیز همچنین روایت کرده اند و در روایتی از وی جائز بود و لیکن مکرره دلیلش آن است که آنچه مشهور است در احادیث ذکر وجه است پس سجده عبارت از روی نهادن بود بر زمین و نهادن تمام روی ممکن نیست چه جبهه و الف بجهت بلندی آنها مانع از آن پس ما در نهادن جزوی از وجه باشد و وجه چند جزو دارد جبهه و الف و قدین و ذقن و وضع قدین و ذقن جائز نباشد از جهت تعیین شارع جبهه و الف را و نیز وضع قدین بی انحراف از قبله نباشد و وضع ذقن در عرف علامت تعظیم نبود پس تعیین شد جبهه و الف اگر هر دو کند بی شک اولی و افضل باشد و اگر بجهه تنها کند نیز درست بود از جهت ذکر او در احادیث استقلالاً و اگر بالف تنها کند نیز صورت جوازی داشته باشد از جهت بودن وی جزو وجه و اما وضع قدین و کعبتین نزد حنفیه سنت است از جهت تحقق سجود بی آن و مراد با مر شامل وجوب و ندب است که طلب باشد و مختار فقیه ابی اللیث آن است که مصلی چون نه نهد کعبتین بر زمین کفایت نمیکند و لهذا در کرده است روایت عدم وجوب طهارت مکان کعبتین را در نماز و مقتضای این افراض است کذا فی شرح ابن الهمام و اما وضع قدین قدوری گفته است که فرض است در سجود کذا فی الهدایة زیرا که سجود بارفع قدین شبه است بتلاعب و تعظیم و اجلال و کفایت میکند وضع اصبع و اصره و اگر یک قدم نهند و دیگری را بردارد جائز است با کراهت کذا فی شرح ابن الهمام و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در وقت سجده دستها را پلو یا دور کردی چنانچه در حدیث بخاری و مسلم آمده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون سجده میکرد گشاده سینه داشت و دست خود را تا آنکه ظاهر میشد یا ضابطین وی صلی الله علیه و آله و سلم و باز و بار او شکم را از رانها نیز دور داشتی و بجهت قدی گذاشتی که بر خاله اگر خدایت از میان آن در گذشتی چنانکه در حدیث ابی داؤد و مسلم و طبرانی آمده است و کفهای دست را برابر دو شانه زمین بسازی چنانکه در حدیث ترمذی آمده که در وضع کفیه خدا سنگبیه و در حدیث دیگر از ترمذی آمده که بر این غایب را بر سینه که گامی نهاد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم روی مبارک خود را وقتیکه سجده میکرد گفت میان دو کف دست خود و ظاهر این حدیث نهادن کفهای دست است برابر گوشها چنانچه مذکور است و لهذا ترمذی بعد از ذکر این حدیث گفته است که همین است مختار نزد اهل علم که دو دست نزدیک بدو گوش باید و در معنی حواشی شرح و کتیبه مذکور است که مراد بوضع یدین خدا و از زمین و وضع ایهامین دست خدا آنها و این آج میشود بودن کفین خدا و سنگبیین کمالاً مخفی می فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم برای تعلیم سجده بمراد آن و اذا سجدت و قتیله سجده کنی وضع کفینک پس نیز دو کف دست خود را بر زمین و دست مرفیق و بردار و فقیهین خود را چنانکه گفته شد و انگشتها را در حالت رکوع گشاده داشتی

وزانوهاربان حکم گرفتند و در سجود و راهم آوردی و در سجود سبحان ربی لا اعلى لى سبحان ربى الاعلى
 سه بار فرمودى شرح اين در بيان رکوع گذشته و بعد از آن گفتى سبحانک اللهم ربنا و بجدک اللهم اغفر لى سبحانک
 و الروح سبحانک و بجدک لا اله الا انت اللهم انى اعوذ برضاک من سخطک و بمعافاتک من عقوبتک و اعوذ بک منک
 لا احصى ثنار عليك انت کما اثنيت على نفسك اللهم لک سجدت و بک امنت و لک اسلمت سجد و حى للذی خلقه و صوره و
 خلق سمعه و بصره تبارک الله احسن الخالقين اللهم اغفر لى ذنبى کله و قه و جلده اوله و آخره علانیه و سره اللهم اغفر لى خطیئتى و
 جلی و اسرافى فى امرى و ما انت اعلم به منى اللهم اغفر لى جدى و هزلى و خطائى و عمدى و کل ذلک عندى اللهم اغفر لى ما قدست
 و ما اخرت و ما اسررت و ما اعلنت انت الهى لا اله الا انت و گاه مى گفت با اين دعای مذکور یا بی آن اللهم اجعل فى قلبى نورا
 و فى سمعى نورا و فى بصرى نورا و عن یمنى نورا و عن شمالى نورا و اما مى نورا و خلفى نورا و فوقى نورا و تحتى نورا و اجعل لى نورا
 و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تا کید فرمودى در اجتهاد و در دعا نمودن در حالت سجود و مى فرمود که سزاوارست که دعای
 ساجدان مستجاب شود این مضمون جز و حدیثى است که سلم و ابى داؤد و نسائى از ابن عباس آوردند که آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم در مرض موت روزى پاره برداشت و بیرون آمد و مردم صفها راست کرده خلف ابو بکر صدیق
 در نماز استاده بودند فرمود ایهها الناس باقى نماند از مبشرات نبوت مگر رو باى صالحه که بیند او را مسلمانى یا نموده شود
 دیگر براى وی داناد آگاه باشد که من نبى کرده شده ام از آنکه بخوانم قرآن را در رکوع و سجود اما رکوع پس تعظیم کنید
 در وی پروردگار تان را تعالی شانه و اما سجود پس اجتهاد کنید در دعا زیرا که سزاوارست که استجابت کرده شود شمار او ز غیب
 برود عا در سجود در احادیث بسیار واقع شده و دعا خواندن بود مر حذر اجل و علا و آن بر دو نوع است دعای ثنا و تعجید و تکبیر
 و تقدیس که بخوانند بنده هر پروردگار را بحد و ثنا و ستایش کند در گاه عزت او را تعالی امره و عظم شأنه و دعای طلب و سوال که بخوانند
 مرا و را بطلب حوائج و تقاصد از درگاه رحمت و نوال وی جل جلاله و عم نواله و گفته اند که مدح و ثنا در حضرت کریم در حقیقت سوال
 و طلب است و بکلم من شغل ذکرى عن سئلتى اعطیته افضل ما اعطى السائلین محصل مطلوب بر وجه اتم و اکمل پس قسم اول متضمن قسم ثانى
 باشد و فرقى نبود مگر بقصد و ملاحظه و تفهیم و تصریح و دعایى که امر فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بکثرت آن در سجود متداول بود
 نوع است چه از کار و داعیه که مروى و ما فورست درین باب شامل هر دو نوع است و ازینجا ظاهر شد که حنفیه که اقتصار بر ذکر کنند و
 از صحیح دعای منع نمایند نیز از امتثال امر دعا فارغ نباشند و حقیقت جامعیت آن است که در نوافل بصبح و غایز تمثل گردد و در
 فرائض اقتصار بر تسبیحات کند و الله اعلم و چون درینجا مسئله سوال آمد که گویند بسیار دعا کردیم و اثر اجابت آن ظهور نرسید این چیست
 در جواب آن مفرماید و استجابت هم بر دو نوع است یکى استجابت دعای طالب بآنکه مطلوب و مقصود و مسؤل او را بعینه مهذول
 دارد و حاجت وی بعینها قضا کند دوم آنکه دعای او را بتوابعى مقابل کند یا کفارت ذنوب وی نماید در حدیث آمده است
 که بیج دعا کننده نیست مگر آنکه امرش سرد دست میان کى ازین سه چیز یا تعجیل کند مطلوبش را در دنیا یا ذخیره کند ثوابش را
 در آخرت یا کفارت کند بوی از گناهاى او بقدرا آنچه دعا کرده است مادام که دعا نکند یا تم یا قطیعه رحم یا استعجال کند رواه الترمذى
 عن ابى هریره و در بعضى روایات بجای کفارت ذنوب آمده یا برگرداند بجای را از وی مانند آنچه طلب کرده و بر دو وجه که عطای
 مسؤل و مقابل ثواب است بلکه هر سه وجه که ثالث کفارت ذنوب است یا گردانیدن بلا سفر شده است قول حق سمانه تعالی حسب دعوت
 الدعاء اذا دعان اجابت یکنتم دعای دعا کننده را چون بخواند و او اگر در مقام عرف از دعا پمان سوال و طالب و اجابت

اعطای مسؤل و مطلوب مفهوم افقد و لیکن صحیح آن است که شامل هر دو نوع است که مذکور شد و ما این مسئله را در رساله تسلیمه العصاب
لنیل ماجروا لثواب تفصیل شرح ساخته ایم تحقیق این را از آنجا طلب باید نمود و الله اعلم چون ذکر قیام و سجده رفت مصنف
تقریب ساخت بیان اختلاف علماء را ب تفصیل کی بر دیگری و برای آن فصلی علیحدہ عقد کرد و بیان تطویل رکعات نماز شب را بطریق
تمهید و مقدمه ذکر کرد و الا ذکر نماز شب را ب تفصیل بعد از این ب چند فصل بیان خواهد کرد پس گفت فصل تطویل الصلوة با ملیل و
تخفیفها بالنار آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در قیام رکعات نماز شب که نماز تہجد باشد تطویل کردی بخلایف رکعات نماز چنانکه
در یک رکعت نماز شب این سه سوره سوره البقرة و سوره آل عمران و سوره نسا خواندی چنانچه در میان قیام لیل معلوم گردد
انشاء الله تعالی اما در رکعات نماز شب زیاده بر زیاده تا سیزده بودی چنانچه تحقیق آن در فصل قیام لیل بیاید و از اینجا ثابت شد
تطویل قیام در نماز شب نه سجود که ناظرست و فضیلت قیام و ازهای دیگر و ملائک فضیلت سجود نیز معلوم و مقرر شده است کما خلافت
کرده اند در قیام و سجود که کدام یکی ازین دو افضل است طائفة از علماء میگویند قیام افضل است پس تطویل و تکمیل آن هم باشد از آن رو که
در قیام معنی خدمت و مشقت و ایستادگی بطاعت بیشترست و لهذا پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در رکعات نماز شب تطویل عظیم میکرد
چنانچه معلوم شد و اگر سجود افضل بودی از قیام تطویل در سجود کردی بیشتر از قیام یا تکثیر در سجود کردی ب تکثیر رکعات با تخفیف در
قیام و آنکه در حدیث نماز شب که در وی تطویل قیام کرد واقع شده است که رکوع آن مانند قیام بود و قومه مانند رکوع و سجود مانند
قومه احیاناً بود و از آنجا و علی است مشهور که سابقاً مذکور شد و دیگر وجه فضیلت قیام آنکه ذکر می که در قیام مشروع است یعنی قرآن عظیم
افضل ذکر است که در رکوع و سجود مشروع اند پس این رکن که قیام است افضل رکان باشد بحسب اشمال و بر افضل ذکر و این وجه
افضلیت اولئان نباشد و وجه اول افضلیت لذات اثبات کند و مراد بارکان ما سوای قرأت است و مقصود اثبات افضلیت قیام است
از سجود و خود افضلیت قیام از جهت افضلیت قرأت آمد پس افضلیت وی از آن چه صورت دارد و بناها هر دو وجه دیگر براس
افضلیت قیام آنکه در حدیث صحیح که مسلم از جابر روایت کرده و آورده است که افضل الصلوة طول القنوت و گفته اند که مراد بقنوت در اینجا
قیام است پس ثابت شود که قیام افضل رکان باشد فی القاموس القنوت الطاعة و السکوت و الدعاء و القیام فی الصلوة و
اراده این معنی اخیر در حدیث ظاهر بلکه ششمین است و فی النهاية للجزری افضل الصلوة طول القنوت ای صلوة ذات طول القیام
و طائفة از علماء میگویند سجود افضل است از آن رو که در حدیث صحیح که مسلم از ابی هریرة آورده و آورده است اقرب ما یكون البعد من ربه
و هو ساجد نزدیکترین بودن بنده از رضا و رحمت و عطای پروردگار خود در حالتی است که وی ساجدست و در آخر حدیث آمده
فاکثر و الدعاء یعنی پس بسیار بکنید در سجده دعا را چنانکه گذشت و کدام فضیلت بالاتر و شریفتر بود مرند را از قرب پروردگار
تعالی شانه پس سجده افضل رکان نماز بود و اهتمام بشان وی خواه بتطویل خواه ب تکثیر بیشتر و لیکن چون تطویل وی زیاده بر قیام
در شرع معهود نیست لا ب تکثیر وی ب کثرت نماز اولی و افضل بود و های دیگر فرمود ما من عبد و حج بنده نبود بسجده الله سجده که سجده
کند برای خدا سجده کردنی الارتفاع الله مگر آنکه بلند گرداند غذای تعالی آن بنده را بهادرت بآن سجده درجه را و حط بها
خطیئة و کم کند بآن سجده گناهی را و در مشکوٰۃ این حدیث را روایت از مسلم از سعدان بن ظلمه آورده ما بین لفظا که گفت طاقت
کردم تو بان مولی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را پس گفتم خبرده مرا بعلی که عمل کنم آنرا تا در آرد الله تعالی مرا در بهشت پس سکوت کرد
تو بان پسترسوال کردم او را دوم بار پس سکوت کرد پسترسوال کردم سوم بار پس گفت پسترسوال من از آنجاست که تو پرسی برای رسول خدا
صلی الله علیه و آله و سلم فرمود لازم گیر بر خود کثرت سجود را زیرا که تو سجده کنی بر خدا یا سجده مگر آنکه بلند گرداند برای تو بان سجده

درجه را اول کند بدان خطبه را گفت سعدان پسر ملاقا که درم اباالدرداء را پرسیدم از آن پس گفت مرا مثل آنچه گفته بود تو بان و مسلم
در صحیح خود از ربیع بن کعب بن مالک سلمی ابو فراس مدنی از اهل صفه مات سنة ثلث و ستین روایت کرده که وی شبها با رزوی
نعستی و امید انعامی از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تهیه آب وضوی وی و حاجتهای دیگر از لباس و غیره قیام نمودی
وقتی آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را بروی چشم عنایتی باز شد و فرمود بخواجه آنچه خواهی گفت با رسول الله در شب مرا گفت
حضرت تو از زود ارم فرمود چیزی دیگر بطلب یا ربیع یعنی این مرتبه پس عظیم است آسان نتوان یافت و آزا قابلیت عظیم باید
گفت همین است مطلب من یا رسول الله پس فرمود اعنی علی نفسک بکثرة السجود و گفت مرا یاری ده ای ربیع در تحصیل
این مقصود خود بکثرت سجود یعنی من مزد و شفاعت تو کنم اما تو قابل و متاهل آن شود کاری مکن که شائسته این مرتبه
عظیم شوی چنانچه مرخص چون بگفته بطیب رود علاج وی کارگر افتد اگر چه شفا از جانب طبیب حقیقی آید لیکن امثال مردی
مریض را شرط است پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم کثرت سجود را سبب امداد و اعانت این چنین مطلب عالی که مرا گفت
اوست در جنب ساختن بالاتر ازین چه فضیلت باشد دیگر از وجه افضلیت سجود آنکه اول سوره که بقول جمهور از قرآن مجید
منزل شده سوره اقرار بود ختم آن سوره سجود است و امریشی در ادل منزل ز قرآن متضمن نهایت تاکید و مبالغه است و طلب
و ایتان آن در این وجه بر تقدیری تمام شود که نزول آن سوره اقرار نیز اول بود و تحقیق آن است که آنچه اول منزل شده
از آن سوره تا ما لم یعلم است مگر استدلال بان کنند که چون در ترتیب آیات قرآنی آن را منضم با اول منزل ساخته اند پس بحجت
برآید و مبالغه نخواهد بود فتدبر و دیگر آنکه هیأت سجود را دلالت بر ذلت و خضوع و بندگی زیاده است از سایر ارکان که
قیام یکی از آنهاست اگر چه صورت قیام نیز دلالت بر خدمت و استقامت بر استعداد امثال دارد ولیکن گو یا مقدمه و
توطیه سجود است و اصل مقصود همین است و سجود سر بندگی است و عمده و زبده اوست زیرا که حقیقت بندگی غایت خضوع و ذلت
است و ذلت در سجود زیاده و اظهر است چون مقصود اثبات و تاکید مطلب است شیخ بکرار و استدراک در کلام باکی نداشت و
و طائفه از علما میگویند که بین الفریقین نموده و توفیق و تطبیق تو لیس قصد کرده گویند در نماز شب طول قیام افضل و در نماز
روز کثرت رکوع و سجود افضل زان رو که فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این چنین بود و نیز عبادت شب بحجت آنکه در
وی قیام است از بستر خواب بقیام تخصیص شده و بوی تعبیر یافته قال الله تعالی تم اللیل قیام کن در شب یعنی نماز گذارد روی و
این بودی آنکه قیام از نماز بود نماز شب تعبیر بقیام یافته چنانکه میگوید و قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من قام رمضان
کسیکه ایستد برای نماز شبهای رمضان ایماننا بحجت ایمانی که خدا و رسول خدا و احکام وی دارد و احتسابا با و بحجت طلب اجر و امید
ثواب غزله و تقدم من ذنبه آمرزیده شود او را آنچه گذشته است از گناهان وی و بعضی از علما گویند که این دو رکعت یعنی قیام و
سجده در فضل مساوی است و هر کدام بوجبی فاضل است و بوجبی مفضول و از ارکان دیگر سوای قرات هر دو فضل نصیلت
قیام بقرة قرآن است و فضیلت سجود بسیار تذلل و خشوع غایه بانی الباب آنکه فضیلت قیام لغیره است و فضیلت سجود
لذات پس حاصل آنکه ذکر قیام که در قرآن مجید است افضل از ذکر سجود که بسیمات است و ادعیه و هیات سجود افضل از هیات قیام
فصل فی کیفیت الاعتدال من السجود و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از سجود اول فایض شدی سر از
سجده بر آوردی مقداری که در سجود بودی در میان سجده نشستی این مبنی بر آن است که گذشت که رکوع آن حضرت صلی الله علیه
و آله و سلم و سر برداشتن از رکوع و سجده و جمله بین سجده نشستن در مقدار برابر بودی و اقل آن اقامت صلب است که جز آن بکلم

حدیث کفایت کند و حکم وی از وجوب و سنیت نزد علمای معلوم شد و کیفیت این جلوس چنانکه زرکشی در حدیث صحیح از عائشه آورده
 آنست که پائی چپ را بستر اند و بروی بنشینند و پائی راست را ایستاده کنند چنانچه نزد ضیفه است در مطلق قعود و در حدیث آورده
 ابی حمیس نیز این چنین آمده و بعد از آن معنی بعد از نشستن بین السجدین گفتی رب اغفر لی رب اغفر لی ظاهر کلام بعضی علما چنانچه ظاهر
 لفظ حدیث است آنست که مراد تکرار اوست دو بار و بعضی گویند مراد مطلق تکرار است که در ذکر التقا باقل مراتب آن کرده و بیشک
 آنجا که در نماز تجد واقع شده و کان یقع بین السجدین نحو اسن سجده تکرار آن بیشتر واقع شده باشد با ادعیه دیگر و بعضی
 گویند این رب اغفر لی را حکم تسبیح رکوع و سجود است که هفتی جو از یکبار و ادنی کمال سه بار تا ده بار تا بسجده خون سه چنانکه
 گذشت و باین دعایین مانع هم کردی که اللهم اغفر لی و اجرنی و ابرنی و اهدنی و ارضنی اگر تسبیح سجده سه بار بتانی باشد
 خواندن این قدر بآن برابر تواند بود و اگر زیاده فرض کنند خواندن این دعایاتی و خشوع و تکرار بود بآن نیز جمع میشود
 کما لا یخفی و گاهی در مابین السجدین چند این دو رنگ کردی که صحابه را کمان افتادی که مگر آن حضرت را صلی الله علیه و آله و
 سلم فراموشی از نماز یا و هم آنکه این سجده اول است یا ثانی دست داده است چنانکه در سر برداشتن از رکوع نیز گاهی همچنین
 کردی و این در بالا گذشته است اعاده درین محل مناسب مقام است و بعد از سجده دوم برخواستی بقیام تا بر زمین نه نشستی
 و این جلسه را فقها جلسه استراحت گویند و کیفیت جلسه استراحت چنانکه زرکشی گفته آنست که بنشینند بر قدین و الیتین و
 ساس کنند با نماز زمین را و بنهد هر دو دست را بر زمین بر وضع خمیر کننده وقت بر فاستن و برین محل کرده شده است
 قول ابن عباس در افعال علی القدین که گفته است که آن سنت پیغمبر شاست صلی الله علیه و آله و سلم چنانچه گذشت و از
 آمدی نقل کرده اند که بنشینند بر قدین و الصاق کنند الیتین را باارض و گفته که اختلاف ندارند اصحاب ما درین وقتانی
 گفته که احتمال دارد که بنشینند مفر شای چنانکه در حدیث آمده است و بر هر تقدیر اختلاف است فقها را در حکم این جلسه بعضی
 از فقها این جلسه را که در احادیث ذکر آمده است حمل بر سنت کرده اند چنانکه شافعی می گوید سنت آنست که بعد از سجده
 دوم بر زمین بنشینند نشستی سبک پس از آن بر خیزد و بعضی حمل بر حاجت کنند و گویند که این نشستن از جهت عذر و حاجت
 بود بجهت کبر سن و غیر آن و مذہب امام ابوحنیفه و مالک و مختار در مذہب احمد همین است و ایشان می گویند که سنت نیست
 پس برین قول که گویند که این جلسه از جهت حاجت و عذر بود کسی که محتاج بنشستن نباشد در حق وی سنت نباشد و تمسک
 امام شافعی بحدیثی است که بخاری و ترمذی و نسائی از مالک ابن انور برت روایت کرده اند که در دید پیغمبر خدا را صلی
 الله علیه و آله و سلم چون می بود در و تر نماز یعنی در رکعت اولی و ثانی نشستی بر زمین بر زمین خاست و گفت ترمذی
 حدیث مالک بن الحویرث حسن صحیح است و عمل بروست نزد اهل علم و بهین قائل اند بعضی از اصحاب ما و هم ترمذی حدیثی
 دیگر آورده از ابی هریره که گفته بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که بر میخاست در نماز بر صد و در قدین و در نیازی سبک
 که برین حدیث ابو هریره عمل است نزد اهل علم و اختیار کرده اند که مصطلی باید که بر خیزد در نماز بر صد و در قدین خود یعنی بی آنکه
 بنشینند و لیکن بعضی از رواة این حدیث را تضعیف میکنند نزد اهل حدیث و شیخ ابن الممام گفته که قول ترمذی که گفته که عمل
 برین است نزد اهل علم تقاضا میکند قوت اصل آنرا ضعف و خصوصاً برین طریق است که ذکر کرده و واقع همچنین است انتهی و نویسد
 اینست آنچه شنیدی آورده که ابن ابی شیبہ از نعمان بن ابی عیاش روایت می آرد که گفت در یافتن بسیاری از اصحاب
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم چون بر سیداشند سر خود را از سجده دوم در رکعت اولی و ثانی بر زمین خاستند همچنانکه

بودند بی آنکه بنشینند و از این مسعود و علی و عمرو بن العزیز نیز چنین روایت کرده اند و شیخ ابن الهمام میگوید که عبد الرزاق از ابن مسعود و ابن عمر و ابن عباس آورده که این چنین میکردند و بهیچ وجهی نیز از ابن مسعود آورده و اینها اکابر صحابه اند که قریب تر بودند از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و سخت تر بودند در اتباع آن حضرت و ملازم تر صحبت شریفین او را از مالک ابن الحویرث پس واجب است تقدیم آن و بنا بر این بود عمل بروی نزد اهل علم چنانچه ترمذی گفته است و ابوداؤد از ابن عمر آورده که گفت که نبی کرد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم که اعتماد کند بر دودست خود و قتیکه بر خیزد و در حدیث و ائمه آمده که چون بر منجاست اعتماد میکرد بر فخذین و توفیق بین الاحادیث اولی است پس حمل کرده شود حدیث مالک بن الحویرث را بر حالت کبر سن و ضعف و لهذا در روایت ابی داؤد آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با صحابه میفرمود مبادرت و پیشی نکنید مرا در رکوع و سجود زیرا که من چون سبقت کنم شمار در رکوع درمی یابید مرا در سجود زیرا که من سن و ضعیف شده ام انتهى و در کتبی میگوید که ابن المنذر از ابن عباس نیز هم چنین آورده است و امام احمد گفته است که اکثر احادیث برین است و ابوالزناد گوید همین است سنت و گفته اند که حدیث مالک بن الحویرث محمول است بر حالت کبر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و سنی از فتاوی طهریه نقل کرده است که شمس الائمة حلوانی گفته است خلاف در فضیلت است نه در اصل جواز حتی اگر یکی عمل کند بآن نوع که مذاهب ماست لا باس به است نزد شافعی و اگر عمل کند چنانکه مذاهب شافعی است لا باس به است نزد ما بدانکه آنچه اینجا مذکور شد خلاف در جلسه استراحت بود لا آنکه وقت بر فاستن اعتماد بر فخذین کند یا بر ارض مذکور نشد پس سنت نزد قائل بکله استراحت اعتماد بر ارض است چنانکه معلوم شد و نزد امام ابوحنیفه و امام احمد بر دودست را بر رکبتین بنهد و معتد بر رکبتین بر خیزد از جهت حدیثی که ابوداؤد از وائل بن حجر آورده که گفت دیدم پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که برمی خاست بر رکبتین و اعتماد می کرد بر فخذین و هم ابوداؤد از ابن عمر آورده که حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نمی گوید که اعتماد کند بر دودست خود و بر خیزد و ذکر الحدیثین الزکشی فی شرح کتاب الخزقی و نزد امام مالک جلسه استراحت نیست اما وقت بر فاستن اعتماد بر زمین کند و نزد ما نیز حکم ضرورت زیاده مشقت نزد کبر سن جائز باشد و صاحب هدایه نومن بر صدور قدین را که در حدیث واقع شده است دلیل بر دودست که نفی جلسه استراحت و اثبات قیام با اعتماد بر رکبتین است ساخته و الله مخلو عن خفاء و نیز اعتماد بر رکبتین را بصریح ذکر نکرده و همین ذکر نومن بر قدسیه اکتفا نموده و در بعضی کتب حنفیه بر دودست مذکور شده و در احادیث نیز تصریح یافته که مذکور نا فلیتد بر و چون بعد فراغ از سجده دوم برای رکعت دوم بر فاستی بی توقف شروع در قرات کردی و حکمت که در رکعت اولی برای شناه توجیه میفرمود در سایر رکعات لغرمودی و نزد امام ابوحنیفه تعوذ نیز جز در رکعت اولی نبود و در آنچه از امام احمد نیز چنین است چه تعوذ در اول قرات بود پس و قرات صلوة اگر چه متفرق است حکم یک قرات دارد و چون بیان کرد فرق میان رکعت اولی و سایر رکعات بوجود سکت و عدم آن خواست که فرقی دیگر بیان کند پس گفت و رکعت دوم و سوم و چهارم و مانند رکعت اولی گذاردی در همه چیز الا در چهار چیز در سکت و در دعای استفتاح و در تکبیر احرام و در تطویل قرات این چهار چیز مخصوص بر رکعت اولی بود اما سکه سراد بان حکمت اولی است که در روی دعای استفتاح میخواند و اولی ظاهر است که سکت دوم که میان قرات فاتحه و سوره کردی و سکت سوم که میان قرات و رکوع فرمودی مخصوص بر رکعت اولی نباشد و چون سکت اولی برای خواندن دعای استفتاح بود چنانکه سابقا گذشت و لهذا شرح گفته اند که مراد بان سکوت خاموشی نیست بلکه آهسته خواندن است مقابل جبر یا سکوت از قراه قرآن است پس فارق میان خواندن استفتاح

و عدم سکتة مقابل استفتاح مناسب نهاشد و اما تکبیر احرام ظاهرست که مخصوص برکعت اولی خواهد بود که نیت نماز کرده و جز افعال نماز بر خود حرام ساخته است و پوشیده نیست که فارق فی الحقیقت همین نیت و تحریم افعال است و الا تکبیر بحکم کان یکبر فی کل خفض و رفع در جمیع رکعات است و لهذا تکبیر احرام گفتند مطلق تکبیر و اما تطویل رکعت اولی زیرا که گذشت که قرأت در رکعت اولی از رکعت ثانیه تطویل کردی لایسا در نماز صبح و از رکعت ثالثه و رابعه ظاهرست و چون در تشهد نخستی پای چپ را فرسز کردی و بران نشستی و پای راست را نصب کردی و دست راست را بر ران راست نهادی بلکه هر دو دست را بر هر دو ران نهادی و در دست راست عقد پنجاه و سه انگشتان بگیرفتی و صورت این عقد آنست که انگشتان را قبض کند مگر بسبب که او را بسط کند و طرف ابهام را نزد سفل بسبب بجانب کف دست نهادن این چنین تفسیر کرده اند علمای شافعیة عقد پنجاه و سه را و مندا ایشان حدیث ابن عمر است که مسلم آورده و نزد حنفیة عقد تسعین است و صورتش قبض خنصر و بصر و بسط بسبب و وضع ابهام است بر اصبع وسطی و این نیز در حدیث مسلم از عبد الله بن زبیر آمده و همچنین است مختار در مذهب احمد و شافعی در قول قدیم و نزد مالک قبض جمیع اصابع یعنی و بسط سبب و مر شافعیة را در کیفیت تخلیق وحی دیگر است و آن وضع انگشت وسطی میان عقد من ابهام و انگشت بسبب را در کلمه شهادت برداشتی و اشارت کردی بوجه انیت حق جل و علا و باید که اشارت بجانب فوق نیفتد تا موهم بجهت نگردد و وقت اشارت نزد بعضی وقت تلفظ لا اله الا الله است و پیش بعضی نزد امام آن وقت تلفظ بکلمه الله و شهور آنست که نزد لفظ انگشت بر دارد و نزد اشارت بنهد و تحریک نکردی بسبب را امراد مگر بر تحریک اوست نه رفع او و باین توجیه تطبیق یا بد هر دو روایت بیکر که اولی که ما را از اثبات تحریک اصبع است و از لفظی آن عدم تحریک بر تحریک چنانچه نزد بعض مالکیه است بد آنکه عقد اصابع یعنی بر کیفیت مذکوره و اشارت بسبب در احادیث صحیح واقع شده و در جامع الاصول زکب است و درین باب احادیث آورده است و در بعضی احادیث ذکر عقد است با اشارت و در بعضی ذکر اشارت فقط همین است مذهب ائمہ حدیث و فقهای مجتهدین و کثیری از صحابه و تابعین و گفته اند که حق آنست که مذهب امام ابو حنیفه و صاحبیه نیز همین است و متقدمین علمای حنفیه تصریح کرده اند بآن ولیکن در متاخرین ایشان خلاقی در میان آمده است و ما اگر احادیث را بتمام روایت کنیم سخن بتطویل انجامد بحد آن در مواضع خود مذکور است سخن از علمای مذهب بیاریم تا عامه را سودمند آنگه شناسی گوید امام ابو یوسف در امالی ذکر کرده که قبض کند خنصر و انگشتی را که متصل است بدان و حلقه کند وسطی و ابهام را و اشارت کند بسبب و امام محمد گفته که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اشارت میکرد و آنچه آن حضرت کرده ما نیز کنیم و گفت همین است قول ابی حنیفه و هم شمس از ظهیر آورده است که چون شروع کرد مصلی در تشهد پس رسید بقول شهد ان لا اله الا الله یا اشارت کند بسبب یا یعنی اختلاف کرده اند مشایخ در روی بستر جلوه کند نزد اشارت عملی از فقیه ابو جعفر آنست که قبض کند خنصر و بصر را و تخلیق کند وسطی را و ابهام و اشارت کند بسبب و در فیه المصلی گفته که مکره است اشارت انتقی و در حواشی هدایه از کفایمی نویسد که در محیط گفته است که بعضی گفته اند رفع سبب یعنی در تشهد از سخن است نزد ابو حنیفه و محمد رحمهما الله و همچنین مروی است از ابو یوسف و علامه نجم الدین زاهد گفته که چون تسبیح است روایت از اصحاب و جمیعاً در بودن اشارت سنت و از کوفه میان و مدینان همچنین آمده و کثیر است اخبار و آثار در ان لاجرم عمل و ان اولی باشد انتقی و شایع و قایه میگوید که عقد و اشارت از اصحاب ما آمده است انتقی و خالی از غرضی نبود آنچه در هدایه در باب بسط اصابع و نفی عقد میگوید که آن مروی است در حدیث و ائمه و اهل بن محمد و حال آنکه ابو داؤد و نسائی و دارمی و ابو یعلی و عبد الرزاق با روایات متعدده از و ائمه اشارت با تخلیق ابهام و وسطی روایت کرده اند و الله اعلم

و شیخ امام عالم اجل علی تقی رحمة اللہ علیہ دین باب رساله جمع کرده در روایات فقهیه از مذہب حنفی با اختلافاتی که در آنهاست
 ذکر کرده و احادیث صحیحہ آورده و جانب اشارت را راجع ساخته است و فرموده که مشایخ ما مختلف اند در اثبات اشارت بمسبومہ
 در تشہد وقت تسلیل جماعہ از ایشان بر آنند کہ اشارت بکنند و در منیہ و واقعات و تجنیس و مختار النوازل و مضمرات و وواضح و
 فتاویٰ کبری گفته اند کہ فتویٰ بر عدم اشارت است و در خلاصہ و خزائنہ المفتیین گفته کہ مختار بہین است و در ذخیرہ گفته کہ ظاہر
 روایت بہین است و تعلیل کرده اند این جماعہ در نفي آنکہ درینجا زیادت فعلی است کہ بدان احتیاج نیست پس ترک آن اولی
 باشد چہ بنا ہی نماز بر سکینہ و وقار است و درین فعل موافقت رخصت است پس اولی ترک آن باشد تحقیقا للمخالفۃ و جماعہ دیگر
 گفته اند کہ آن مستحب است حسن است و سنت است و مانند آن از الفاعلی کہ دلالت بر قوت و دجھان دارند بہین است مروی اند
 ائمہ ثمہ ما و اینست مذہب شافعی و مالک و احمد و غیر ایشان الائمہ اعصار و امصار و باین وارد شدہ است صحاح اخبار و
 آثار و تحقیق تنصیص کرده اند بدان مشایخ متقدمین و متاخرین و شیخ محقق ابن العمام در شرح ہدایہ گفته کہ مروی از محمد در کیفیت
 اشارت آنست کہ قبض کند خضر و انگشتی را کہ متصل با دست و تخلیق کند وسطی و ابہام با و ایستادہ کند بسبب ما و مروی از ابی یوسف
 در مالک نیز ہمچنین است و این فرغ صحیح اشارت است و از بسیاری الامتشاف آمده کہ اشارت نکند و این خلاف روایت و درایت است
 چہ مروی است از محمد کہ این کیفیت اشارت قول ابی حنیفہ است و مکررہ است کہ اشارت کند مستحتمین معا و منقول است از علوالی
 کہ ایستادہ کند انگشت را نزد لالہ و بنہد نزد لالہ اللہ تارفع نفي باشد و وضع اثبات اتہی و سفناتی گفته است کہ تنصیص کردہ محمد
 برین یعنی اشارت بسببہ در کتاب الشبہ و روایت کردہ مروی حدیث از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میگردد آنرا پستر گفت
 ما نیزی کنیم انچہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کرد و واخذی کنیم بفعال وی و اینست قول ابی حنیفہ و در خانی گفته است کہ
 اشارت نزد قول لا الہ الا اللہ حسن است و روایت کردہ آنرا از ابی یوسف در اطلال ابن امیر حاج در شرح منیہ و زاہدی گفته کہ
 مستحق است روایت از اصحاب ثلثہ ما جمیعاً کہ آن سنت است و ہمچنین از مدینین و کوفیین و کثیرہ است دوان اخبار و آثار پس عمل بآن
 اولی باشد و نقل کردہ مروی از صاحب حاوی و منیہ المفتی و اجناس و واقعات از اصحاب ما کہ عقد کند خضر و بنصر ما و تخلیق کند وسطی
 و ابہام را و بہین است کہ ذکر کردہ است امام محمد در موطا و گفته است کہ این قول ابی حنیفہ است و در مختار النوازل کہ تصنیف
 صاحب ہدایہ است گفته کہ اشارت نزد قول لا الہ الا اللہ حسن است و در فتاویٰ مذکور است کہ اشارتی نیست در نماز مگر نزد شہادت
 در تشہد و آن حسن است و در بعضی شرح نقایہ مذکور است کہ مروی از جمیع اصحاب ما آنست کہ سنت است و در تحفہ گفته است کہ
 اشارت مستحب است و ہوالاصح و در ذخیرہ گفته است کہ بعضی گفته اند بردشتن سبابہ یعنی در تشہد از جملہ سنن است نزد ابی حنیفہ
 و محمد و شافعی و در ظاہر ہر قول آنست کہ بردارد و ہمچنین روایت کردہ شدہ است از ابی یوسف اتہی و فرمودہ است کہ مفرور
 نگرداند ترا قوال و در ظاہر ہر قول ظاہر روایت زیرا کہ ظاہر گاہی برخلاف مختار ائمہ می باشد و در در البحار و شرح او مذکور است کہ
 ما اشارت نمی کنیم بسبابہ نزد تسلیل مفتی ہنر و ما خلاف آنست یعنی خلاف عدم اشارت کہ آن اشارت است بر کیفیت عقد ثلث
 و مسین چنانکہ شافعی و احمد گفته و در محیط گفته است کہ سنت آنست کہ بردارد و نفي و بنہد نزد اثبات و این قول ابی حنیفہ و محمد
 و بسیار است درین معنی اخبار و آثار پس عمل بدان اولی باشد و چون ظاہر شد بر تو ای منصف ازین روایات کہ تصریح کردہ اند در
 بعضی از آنکہ آن صحیح است یا صحیح یا مفتی بہ است و در بعضی کہ آن سنت است یا مستحب یا حسن است ثبوت اشارت در تشہد وقت
 شہادت پس بیشک عمل بدان اولی و احری بود و چگونہ نبود و حالانکہ مویہ ساختہ اند آنرا با جاوید صحیحہ واردہ در اثبات آن

قولاً وفعلاً این ترجمه رساله مذکوره است و تطویل کلام درین مقام از جهت آن کرده شد که این بن دیار درین باب برآه تعصب و
 تعسف روند و در نفی آن مبالغه نمایند و حق خلاف آنست و الله اعلم و تشهد اول را تخفیف کردی چنانچه در حدیث امین مسعود
 آمده است که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در دو رکعت اول گویا بر سنگ گرم نشسته است تا برینجاست کنایت از
 سرعت نهوض و قلت جلوس در تشهد اول رواه ابو داود و النسائی و چون بعد ادا می رکعتین از تشهد به خاستی برای ادا می بقی
 هر دو دست برداشتی و تکبیر گفتی چنانچه در افتتاح نماز کردی و در قرات شروع کردی چنانکه در حدیث بخاری آمده است و ادا قام
 من الرکعتین رفع یدیه و در روایتی رفعها الی اذنیه و چنانکه در حدیث ابی حمید ساعدی مذکور گردید در رفعها الی اذنیه بخلاف قیام
 بر رکعت ثانیه و رابعه و کلام در عدم رفع در غیر حالت افتتاح صلوة بذهب حنفی در بالا مذکور شد و در رکعت سوم در نماز ثلاث و رابعه
 و در رکعت چهارم در رابعی فالها بر فاتحه اقتصار کردی چنانچه از ابی قتاده آمده است که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میخواند
 و ظهر در دو رکعت اولی بام الكتاب و سوره و در دو رکعت اخیر ام الكتاب و میخوانید ما را آیتی از آیات احیانا و در رازی میگردد در
 رکعت اولی آنچه نمیکرد در رکعت ثانیه همچنین و در حدیث صحیح رواه البخاری و مسلم و اگر چه در حدیث بعضی صلوة
 تخصیص مذکور یافته لیکن حکم سایر صلوة همچنین است باجماع و نزد اکثر حنفیه قرات مطلقاً چه فاتحه و چه غیر فاتحه در غیر دو رکعت اولی
 فرض نیست بلکه افضل است ششمی گوید که کعبی و ثوری و سایر کوفتین باین قائلند و در محیط میگوید اگر سکوت کند عمداً مسئی باشد از
 جهت مخالفت سنت روایت کرده است حسن بن زیاد از ابی حنیفه که قرات در مابعد اولین واجب است و روایت کرده است
 ابن ابی شیبہ از علی بن ابی موسی که ایشان گفته اند بخوان در اولین و تسبیح کن در آخرین انتهى اما جواز ترک ضم سوره در
 آخرین متفق علیه است همان ائمه اربعه و لیکن ظاهر از مذهب امام ابو حنیفه آنست که خواندن آن خلاف سنت است اما
 تا خواندن واجب نیست و لهذا ششمی در باب سجده سهو میگوید اگر در دو رکعت اخیر فاتحه و سوره هر دو بخواند سجده سهو
 واجب نشود و هو الاصح زیرا که قرات فاتحه تنها در آخرین سنت است نه واجب نزد امام احمد و شافعی در قول قدیم ضم سوره
 در آخرین مستحب نیست و در قول جدید مستحب است و ظاهر مذهب مالک چنانکه در رساله ابن ابی ربه گفته است نیز موافق حنفیه
 است و از امام احمد چنانچه در کتب در شرح کتاب خرفی گفته است دو روایت است صحیح آنست که نفی قرات سوره از جهت
 عدم استیجاب است و روایت دیگر آنکه بجهت کراهیت است و اول صحیح است زیرا که از حضرت رسول الله صلی الله علیه
 و آله و سلم آمده است که احیانا در آخرین بر قرات فاتحه زیاده کرده است چنانچه محنف گفت و احیانا سوره مختصر بخواند
 بر سبیل ندرت و خواندن چیزی از قرآن با فاتحه در آخرین ازین حدیث معلوم میشود که در حدیث مسلم از ابی سعید
 خدری آمده است که گفت اندازد میگردیم ما قیام رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در ظهر و عصر قیام او در اولین
 ظهر مقدار قرات الم تنزیل السجده بودی در هر رکعت مقداری آیت و قیام او در آخرین مقدار نصف آن و در اولین عشر مقدار
 آخرین ظهر و آخرین عشر مقدار نصف ازان و چون در تشهد آخر پنجمی پای چپ را زیر پای راست کردی و مقصد را
 بر زمین سخت کردی و این کیفیت نشستن در جمله اولی اصلاً نبود بلکه در روی جبهه فرس کردن پای چپ و نشستن بر آن
 نصب کردن پای راست نبود چنانکه گفته شد پس صحیح نزد مصنف از فضل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم افزاینست
 در تشهد اول و ثورک است و در ثانی و بعد از آنکه متار خود را بیان کرد احوال منه را که درینجا مختلف آمده نیز ذکر کرد و ما که در حق با قول
 علماء بعد از تصحیح فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با وجود آنکه سلوک این طریق درین کتاب واجب نبود یا از جهت تطبیق

تاروست یا از جهت غرابت و ندرت اجتماع اقوال که از همه در مسئله واحده برار بود اقوال با بخت دیگر و الله اعلم پس گفت و علما
 را از صحابه و تابعین و من بعد هم درین کیفیت یعنی در کیفیت جلوس تشهد اقوال است بعضی گویند در هر دو تشهد تورک کنند و این
 مذهب امام مالک است و صورت تورک نزد وی بران وحشی که در رساله ابن ابی زید که کتاب معتقد در مذهب او است گفته آن است
 ایستاده کنی رجل یعنی راو بداری بطون اصابع آن بجانب ارض و دو تا کنی رجل سیری را و بنهی الیتیم را بر ارض و بعضی علما
 گویند در هر دو تشهد افراش کنند و مراد با فزاش آن است که پای راست را نصب کنند و پای چپ را فرس و بران به تشهید چنانچه
 مصنف در تشهد اول گفت و اینجا اعاده کرده و این مذهب امام ابو حنیفه است و بعضی گویند هر تشهد که بعد از آن سلام است خواه
 همین یک تشهد چنانچه در نماز فجر و خواه تشهد اخیر بود چنانچه در غیر نماز فجر در آن تورک کنند و در غیر آن که تشهد اول باشد در تلاق
 در باغی افراش و این مذهب امام شافعی است و صورت تورک چنانچه در حاوی که در فقه شافعی است گفته است بر آوردن
 دو پای از جانب زمین با بقای آنها بر عادت افراش و تکبیر هرک بر زمین است و ظاهر چنان نماید که این همان طریقه است که
 مختار مصنف است ولیکن در اینجا پای چپ را زیر پای راست کردن اعتبار کرده و در تفسیر حاوی این معنی ظاهر نشد ولیکن بر هر دو
 این معنی درست است که در اول فزاش کرده و در ثانی تورک اختلافی اگر باشد در تفسیر تورک باشد و بعضی گویند هر نمازیکه در آن
 دو تشهد است در تشهد اخیر تورک کنند تا فرق باشد میان جلوسین و این مذهب امام احمد است و طریقی تورک نزد ایشان دو طریقی
 است یکی ایستاده کردن پای راست و گردانیدن باطن پای چپ زیر آن راست دوم گسترانیدن پای چپ و ایستاده
 کردن پای راست و بیرون آوردن هر دو پای بجانب زمین زیرا که هر دو صورت در مطلق تشهد واقع شده پس یکی را در تشهد
 اول اختیار کردند و دیگری را در ثانی تا فرق باشد میان جلوسین و وجه تخیل تشهد اخیر تورک آن است که مصلی در غیر وی مستعد و
 متبسی حرکت است تا با تمام آن مبادرت بقیام نماید و حرکت و قیام از هیأت افراش آسان تر است و بعد از طبله اخیر نماز
 نیست پس تورک که بهیئت سکون و استقرار است مناسب آن باشد و مصنف بقول خود که گفت این چهار امام درین مسئله چهار قول
 مختلف را گرفته اند با هر یکی طائفه از علماء صحابه و تابعین موافق اشارت گونه تصحیح و تجویز کرده و وجه قول ابی حنیفه چنانکه گفته اند
 آن است که در بسیاری از احادیث ذکر طریقه افراش مطلق آمده که سنت در تشهد این است و نشستن آن حضرت در تشهد اینچنین بود
 بی تعقید به تشهد اول تا آخر و نیز مشقت درین صورت بیشتر است و افضل الاعمال احمدی و در بعضی احادیث که ذکر طریقه تورک
 آمده در تشهد اخیر ایشان آنرا حمل کنند بر حالت فذری یا کبر سن یا طول دعیه در آن چه در طریقه تورک مشقت کمتر بود و الله اعلم
 و بدانکه مصنف به بیان کیفیت تشهد صحیح و ترجیح یکی از تشهدین تشهد ابن مسعود که مختار حنفیه است و تشهد ابن عباس که در مذهب
 شافعی است بردگیری و بیان عمل آن حضرت در آن صلی الله علیه و آله و سلم مقید نشد مانا که مختار نزد وی تخیر است و عمل آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم بهر دو نوع وارد است و ترفندی در باب ما جازین التشهد تشهد ابن مسعود آورده و گفته که درین باب از
 ابن عمر و ما جاز و ابوسوسی و عائشه نیز آمده و گفته که نه بین این مسعود روایت کرده شده است از وی بوجه متعدده و حدیث وی
 اصح حدیثی است که روایت کرده شده از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در تشهد و عمل بردست نزد اکثر اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی
 الله علیه و آله و سلم و تابعین و آن قول صفیان ثوری و ابن المبارک و احمد و اسحق است و نیز بیک واسطه از عبد الله بن
 المبارک آورده که وی روایت از مسعود میکند و مسعود از حنیف که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در منام پس گفتم یا
 رسول الله تحقیق اختلاف کرده اند مردم بر تو در تشهد تو درین باب چه میفرمائی فرمود علیک تشهد ابن مسعوده لازم گیر بز خود

پرتشده این مسعود یعنی آن صحیح است و از من است بران عمل کن و چون ذکر کرد مصنف ارکان و صفات صلوة را فراری خواست که
 ذکر آنها مجتمع در حدیث و آنرا نیز کند تا بحفظ و ضبط اقراب باشد و چون حدیث ابی حمید که صحابی مشهور است اسم او منذر بن سعید و بعض
 گفته اند عبد الرحمن بن سعید الساعدی نسبت به الی ساعده بن کعب غزوه احد و مایه آنرا حاضر شده مات سنه شصتین صحیح و جامع بود
 مر آنرا ذکر کرد و گفت و کامل ترین سیاقی که در بیان صفت صلوة حضرت نبوة صلی الله علیه و آله و سلم مروی شده حدیث ابی حمید
 ساعدی است در صحیح ابن حبان و صحیح مسلم که در میان ده کس از صحابه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم گفت من و انا ترین شما ام
 بصلوة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم گفتند تو از کجا و انا تر باشی با آنکه نبودی تو بیشتر از ما در ملازمت و بیشتر صحبت گفت
 نعم با وجود آن من و انا ترم بدان گفتند پس بیان کن آنرا پس بیان کرد حدیث را پس گفتند صحابه راست گفتی همچنین نماز گزارده
 است پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و این حدیث را مصنف از صحیح مسلم و صحیح ابن حبان آورده است و در جامع الاصول از
 ترمذی و ابی داؤد و در مشکوة از دارمی و ابن ماجه نیز آورده است و حدیث ابی حمید در صحیح بخاری نیز ثابت است و لیکن
 نه با این طول و جامعیت که در صحیح مذکورین است و اما حدیثی که مصنف آورده ترجمه کنیم و تفاوتها و زیادهها که در جامع الاصول
 روایت کرده در ضمن آن بیان سازیم قال گفت ابو حمید ساعدی کان رسول الله بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اذا قام
 چون می ایستاد الی الصلوة برای نماز که بر کعبه میگفت ثم یرفع یدیه پست بر می داشت دو دست خود را حتی یکمادی بهمانا آنکه مقابل
 میکرد دو دست را ان منکبیه تا دوش خود و در روایت ابی داؤد یرفع یدیه حتی یکمادی بهمان منکبیه ثم یکبر بتقدیم ذکر رفع بر تکبیر عکس
 آنچه مصنف آورده و این روایت موافق قول امام ابی حنیفه و محمد است در تقدیم رفع بر تکبیر و در بسیاری از احادیث ذکر رفع
 و تکبیر بجز ترتیب واقع شده و مذکور ابی یوسف و مختار جماعه از فقهای این است چنانکه گذشت و تقیم کل عظم فی موضع در دست
 میکرد و در آنجا خودش و در جامع الاصول حتی یقر کل عظم فی موضع معتدلا یعنی راست و درست با سینه و وقار
 می ایستاد و چنانچه در جامع ترمذی است اذا قام الی الصلوة اعتدل قائما و رفع یدیه ثم یقرأ پست میخواند قرآن را ذکر استفتاح و
 قلو ذکر دیگر آنرا تا جامع قیام و قرات داشت و لا یطوع عن شیء یا آنکه مقصودش بیان هیأت نماز واقع شد و لیکن چون مقصود
 اصلی از قیام قرات است همچنین تسبیح در قومه آنها را نیز ذکر کرد و با وجود ترک بعض چیزها این حدیث جامع تر و کامل تر است
 از اکثر احادیث دیگر ثم یرفع یدیه حتی یکمادی بهمان منکبیه پست بعد از قرات رفع یدین میکرد تا دوش خود یعنی با تکبیر و ذکر تکبیر
 بصحیح در روایت ابن حبان نیست و در روایت ابی داؤد و ترمذی و غیره با هم یکبر و یرفع یدیه ثم یرکع پست رکوع کردی و
 یصعب را حقیقه و نهادی دو کند دست خود را علی رکبتیه بر دوش و زانوی خود معتدلا با اعتدال و استقامت در رکوع بیانش آنکه
 لایصوب راسه و لا یقنع نه پایان کردی سر خود را و بلند بلکه سر را با پشت هموار داشتی و اولی آن است که اعتدال یعنی
 اطمینان باشد و لایصوب راسه و لایقنع جد ابود برای بیان برابر داشتن سر و پشت و در روایت ابی داؤد و ترمذی
 و غیره چنانکه در مشکوة آورده ثم یتعدل فلا یبسی راسه و لایقنع بکله فاو ظاهرا این عبارت و رانست که این بیان اعتدال
 باشد و تصبیبه و تصویب نزدیکی است در معنی و گفته اند که صواب فلا یصوب است و در بعض روایات لایصیب نیز آمده ثم یقول
 سبحان الله حمده و در روایت ابی داؤد و غیره ثم یتعدل راسه فیقول سبحان الله حمده و یرفع یدیه حتی یکمادی بهمان منکبیه و باین
 روایت تمام میشود معنی قول و حتی یقر کل عظم الی موضع و ذکر تکبیر اینجا نیز متروک است ظاهرا ترک آن بجهت علم و شهرت
 است و در روایت ابی داؤد و اینجام معتدلا گفته برای تأکید قرار بر استخوان بکله که معنی تعدیل است ثم یروی الی الارض

پس ترا فتادی بجانب زمین برای سجده و در روایت ابی داؤد قم یقول السدا کبرتم یوی الی الارض ساجدا و یجانی یدیه و در دست راست خود را در سجده عن جنبیه از دو پهلوی خود تم بر رخ راسه پست بر داشتی سر مبارک خود را از سجده و مثنی رجلیه و دو تا کردی دو پای مبارک خود را فیقعه علیهما پس نشستی بر هر دو پا کیفیت این نشستن نزد حنفیه بر وضع جلیسه تشهد است چنانکه از حدیث صحیح که از زکشی روایت کرده شد معلوم گشت و فتح پنجمی عجم اصابع رجلیه یعنی متوجه ساختی سر پای انگشتان هر دو پای را به جانب قبله و اصل فتح گشت و تفسیرش چنین کرده اند که ایستاده کردی انگشتان پایهای را و بشکستی و زیر کردی مفاصل انگشتان را و دو تا کردی بجانب باطن قدم کذا فی النهایه للجزری و مراد اینجا ایستاده کردن انگشتان است با اعتماد بر بطون آنها و گردانیدن سر پای آنها بسوی قبله و از مغزب نقل کرده اند که فتح اصابع رجلیه ای امال رؤسها الی ظاهر القدم اذا سجد چون سجده کردی و در روایت ابی داؤد ذکر فتح اصابع قدم مقدم بر رخ راس آمده و این مناسب است بر ترتیب و نیز در روایت وی اینجا یعنی در جلسه نیز ذکر اعتدال و رجوع بر عظم بوضعش معتدلا بصریح واقع شده تم مسجد پست سجده کردی سجده ثانیه تم یک پست بر یک گشتی و یکس نشستی علی رجله الیسری بر پای چپ خود حتی بر حج کل عظم الی موضع این جلیسه استراحت است که مذکور شد تم یقوم پست می ایستاد از رکعت اولی فیصنع فی الاخری یس میکرد در رکعت دوم مثل ذلک مانند آنچه میگرد در رکعت اولی ساد اکثر آن خواهد بود از جهت عدم سکنه و استفتاح چنانکه گذشت اینجا ذکر قعدة اولی و کیفیت آن نکرد مگر اکتفا کرد به ذکر قعدة اخیره و مناسب عکس آن بود و ظاهر آن است که گفته شود اکتفا کرد به ذکر جلسه استراحت در رکعت اولی و چون گفت بگفت در رکعت دیگر مانند آنچه در رکعت اولی کرد معلوم شد که جلوس در تشهد اول بهمان طریق است که بعد از سجده تین رکعت اولی بود ولیکن در ذکر این جلسه جلوس بر رجل الیسری گفت بی ذکر نصب یعنی ولا یملو عن شیئ ثم اذا قام من الرکعتین پست چون می ایستاد از دو رکعت رفع یدیه حتی یکاذی بها منکبیه بر سیداشت و دست را تا دو دوش کما صنع چنانکه کرد عند افتتاح الصلوة نزد آفا ز کردن نماز و شروع در آن تم لیصلی پست گذاردی بقیه صلوة باقی نماز را اگر زیاد در دو رکعت بودی بگذاهی چنانکه گفته شد باعتبار اکثر امور حتی اذا کان تا چون سجده و السجدة الی فیها التسلیم سجده که در وی تسلیم است یعنی سجده اخیر بعد از رکعت اخیر که در عقب آن سجده تشهد اخیر است و بعد از وی سلام مراد از بودن تسلیم در سجده این است اخرج رجلیه بیرون آوردی دو پای مبارک خود را از تحت مقعد بجانب یمن و در روایت ابی داؤد اخرج رجله الیسری و بحقیقت اخراج در رجل الیسری است چه در رجل یعنی چون بهمان جانب در وی اخراج از تحت مقعد ظاهر نبود و مجلس نشستی علی شقه الایسر بر جانب چپ متورکا در حالی که ننهد است سرین را بر زمین این حدیث ابی حمید ساعدی است که مصنف ذکر کرد و در روایت ابن جهمان و سلم و بعد آنچه ما از روایت ابی داؤد و غیره در بعض مواضع از زیادات با آن ضم کردیم ظاهر شد که روایت ابی داؤد و غیره آن حدیث را تم و اکمل است و در روایتی مرابی داؤد را از حدیث ابی حمید آمده که پست رکوع کرد پس نهاد و دست را بر دوزانوئی خود گو یا که قبض کننده است دوزانو را و ساخت در رنگ زه کمان پس دور داشت آنها را از دو پهلوی خویش پست سجده کرد پس قرار داد الف و جبهه را بر زمین و دور داشت دو دست را از دو پهلوی و نهاد و کف دست را محاذی دو گوش و کشاده کرد میان فخذین خود از غیر آنکه بنده شکم را بر چیزی از زانو تا تا فارغ شد از هر دو سجده پست نشست پس گسترانید پای چپ را و استقبال گردانید ظاهر پای راست را بقبله و نهاد کف یعنی را بر زانوئی یعنی و کف الیسری را بر زانوئی الیسری و اشارت کرد و باگشت خود یعنی سبابه و در روایت دیگر آمده که چون نشست در رکعتین یعنی جلسه تشهد اول نشست بر بطن قدم الیسری و ایستاده گردانید قدم یعنی را و چون در رکعت چهارم نشست رسانید و رک الیسری

بسوی زمین و بیرون آورد و بر دو قدم راز کجا نهد که ناحیه یعنی باشد و بضم این روایات حدیث ابی حمید رضی الله عنه کامل ترین و محترم ترین
احادیث گردید در صفت صلوة حضرت نبوت صلی الله علیه وآله وسلم و الحمد لله علی ذلک و در نماز صبح گاه قنوت میخواند گاه ترک
میکرد بدانکه آنکه راورقنوت نماز صبح اختلاف است شافعی و مالک و احمد و عبد الله بن المبارک و غیر ایشان قائلند بدان بطریق
سنت نزد شافعی بعد از رکوع و نزد مالک بعد از رکوع و قبل آن هر دو جائز است و نزد امام ابوحنیفه قنوت در صلوة صبح بدعت
است و ترمذی گفت که نزد امام احمد آن است که اگر حادثه پیدا شود و شدتی بمسلمانان نازل گردد و العیاذ بالله امام را رسد که دعا
کند چو شمسین را و سفیان ثوری گوید قنوت در صبح اگر بکنند هم جائز است و اگر نکنند هم رواست و فخر آن است که نکنند و در
احادیث صحیح مذکور است که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم تا یکماه در قضیه بیهوشی در نماز صبح قنوت خوانده در بعضی روایات
قبل از رکوع و در بعضی بعد از رکوع و این ارجح است بعد از آن ترک داد و قضیه بیهوشی آنست که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم هنگام
تن راز صیابه که ایشان را فراموش میکنند بسره فرستاده بود و وحی از سلیم که ایشان را رعل و ذکوان گویند نزد چاهی که او را بیهوشی گفتند می
متعرض حال ایشان گشتند گفتند ما را با شما کاری نیست و ما بر شما نیامده ایم بکاریکه پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرموده و
بجاییکه فرستاده است بیرویم از جاهای شما میگذریم کافران گفته ایشان باورند ایشان را بگشتند پس پیغمبر خدا صلی الله
علیه وآله وسلم معزون شد و متاثر گشت و اثر بسیار از گشته شدن ایشان یافت که هرگز نیافته بود و تا یکماه در نماز صبح دعا بقهر و
بلاک رعل و ذکوان کرد و قنوتی که در نماز صبح خواند این بود و گفته اند که ابتدای قنوت وقوع این قضیه بود و پیش ازین قنوت
نبود و در روایت بخاری آمده که قنوت در مغرب و فجر بود و در روایت ابی داؤد آمده که قنوت خواند رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
تا یکماه متصل بعد از هر نماز پنجگانه و قنوت میگفت سبح الله من حمده از رکعت اخیره و دعا میکرد و بر احیا از سلیم رعل و ذکوان و عصیه و
آمین میگفتند آنها که در خلف او بودند و در کشتی در شرح خرقی گوید که قنوت در غیر و تر نزد احمد نیست و اگر باشد نزد نزول حادثه است
و آن نیز مخصوص است با امام اعظم یا امیر جمعی شهر هر امام را و آیا عمل قنوت فجر است یا مغرب و فجر یا جمیع صلوات سه روایت است از احمد
و مسلم از خلف بن ابی اوردده که گفت رکوع کرد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم پس بر پشت سر مبارک خود را و گفت غفار غفر الله
و اهل السما و عصیه عصمت الله و رسول الله اللهم العن بنی اعیان و العن رعل و ذکوان پس رفت بسجده و بخاری از ابن عمر آورده که
وحی شنید رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم چون بر میداشت سر خود را از رکوع در رکعت اخیره از فجر میگفت اللهم العن فلانا و فلانا
پس نازل شد این آیت لیس لك من الامر شیء او یتوب علیهم او یعذبهم فانهم ظالمون و بعد از نزول این آیت ترک کرد و شیخ ابی یوسف
از ابی داؤد از حدیث خالد بن ابی عمران آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم دعا میکرد بر مشتکان گاه آمد او را جبرئیل و
اشارت کرد بسکوت پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم ساکت شد پس گفت یا محمد خدای تعالی نفرستاده ترا سباب و لعان ترا
رحمة للعالمین گردانیده و آورد جبرئیل آیت لیس لك من الامر شیء و تعلم که قنوت را اللهم اننا نستعینک و نستغفرک و نؤمن بک
و نخصک لک و نخلع و نترک من یکفرک اللهم ایاک نعبد و ایاک نستعین و نسد و ایاک نسعی و نختفد و نرجو رجوتک و نخشی عذابک ان عذابک
بالکفار طم و نیز در بعضی اوقات جماعه دیگر را نیز دعا کرد و بعضی را بکنی و بعضی را به بدی چنانچه در بخاری و مسلم آورده که میگفت
اللهم انج الولید بن الولید و سلمة بن هشام و عیاش بن ابی ربيعة و المستضعفین بک اللهم اشد و طاک علی مضر اللهم اجعلها
علیهم کسفی یوسف ازین عبارت معلوم شود که قنوت در غیر قضیه بیهوشی نیز بود و نزد امام ابوحنیفه قنوت در نماز فجر اصلا نیست
و قنوت آن حضرت مخصوص بومی بود صلی الله علیه وآله وسلم و در قضایای مخصوص بود بعد از آن ترک کرد و بعد و ترمذی و نسائی

و این ماجرا از ابی مالک اشجعی آورده اند که گفت گفتم به پدر خود ای پدر تحقیق نماز گذارده تو خلف رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم
و خلف ابی بکر و عمر و عثمان و علی بن ابی طالب اینجا یعنی کوفه پنج سال یا قنوت میخوانند در فجر گفت ای پسر من محدث و بدعت است
تره می گفت بدعت است حسن صحیح یعنی این التزام و دوام و طریقه ساختن بدعت است بلکه آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بمصلحتی مدتی
خواند و ترک کرد چنانچه معلوم شد در موطن از نافع از ابن عمر آورده که وی قنوت نمی خواند در پنج نمازی و ششمی گفته که ابن حبان
از ابی هریره بسند صحیح روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم قنوت نمی خواند در نماز صبح مگر آنکه دعا میکرد در قومی را یا بر
قومی و امام محمد در آثار از ابوضیفه از حماد از ابراهیم از اسود آورده که وی سالها صحبت داشت با عمر بن الخطاب پس ندید او را
هرگز که قنوت خواند در فجر و ابراهیم گفت که اهل کوفه قنوت را از سماوی گرفتند که دعای بد میکرد بر علی کرم الله وجهه و در قنوت آورده
اگر حادثه مسلمانان نازل گردد و امام در نماز جبری قنوت بخواند نماز جائز است و این قول ثوری و احمد است و جمهور اهل حدیث
بر آنند که قنوت نزد نزول حادثه در همه نمازها مشروع است انتهى کلام اشعری و شیخ ابن الهمام بعد از ایراد احادیث و آثار از طرفین
و تکلم بعلیل بتنفید و تضعیف در آن مقرر ساخته و صحیح نموده که قنوتی که در نماز فجر از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمده و بصحت
رسیده است همان دعا بود بر جماعت کفار تا مدت یکماه و قنوت نکردن پیش از آن و نه پس از آن و اگر از بعضی اصحاب بصحت رسیده
آن نیز معمول بود و نوازل و حوادث است و در اینها تحقیق و الحق تحقیق بالتصدیق و الله اعلم و این سخن در قنوت فجر بود و ذکر
قنوت و تردد مجلس بیاید و معلوم شد که قنوت اینجا یعنی دعاست و خصوص دعای اللهم اننا نستعینک الخ و اللهم اهدنا الخ که مشهور است
حال آن نیز تحقیق میوند و انشاء الله سبحانه و بسم الله الرحمن الرحیم گاه بجز میگفت و گاه اخفا میکرد و مصنف این را در بیان قنوت
سابق گفته است تکرارش را درین مقام وجهی ظاهر نیست ما آنکه این سخن از وی مخالف آن است که در فاتحه گفته است که در باب
جبر در صلوة بسم الله الرحمن الرحیم حدیثی صحیح نشده و چون ادعا و التزام بیان عمل صحیح از حضرت نبوت صلی الله علیه و آله وسلم نموده
لا بد آنچه اینجا ذکر میکنند محکوم بصحت باشد نزد وی و حق آن است که در فاتحه گفته است چنانچه مانع سابقا بیان کردیم و مراد آن است
که در تعیین جبر در لزوم آن چنانکه اخفا هرگز نکرده باشد حدیثی صحیح نشده پس مخالفتی میان آنچه اینجا میگوید و آنچه در فاتحه خوانده
نیاشد و در نظر و محضر اسرار قنوت میگردند که این سابقا در بیان قنوت مناسب بود و با وجود آنکه درین دو نماز اسراری کرد
و بعضی آیات اندکی بلند میخوانند چنانکه از ما مومنان که قریب می بودند می شنیدند چنانکه در حدیث بخاری و مسلم از ابی قتاده آمده
و یسمعنا الآیه اصیانا و مقصود ازین اسماع تعلیم ایشان بود که میخوانند و فلان سوره میخواند و گفته اند که گاهی چیز بجهت غلبه
استغراق در تدبر بی قصد نیز حاصل میشد و الله اعلم و در نماز التفات نکردی معنی التفات دیدن بهمین و شمال با پیچیدن گردن
است این چنین مفهوم میشود و از کتب لغت پس بگوشه چشم نگرستن بی گردانیدن گردن التفات نباشد و مکرره نه کلا فی المدایه
و در شرح ابن الهمام است که حد التفات مکرره آنست که بید کردن را تا بیرون آید از مواجهه قبله و اگر تحرق کند بجمع بدن خود فاسد
گردد نماز وی پس یک قسم التفات منفسد است و یکی مکرره چنانچه عمل کثیر منفسد و قلیل مکرره انتهی و ششمی گوید مکرره است التفات بعنق
بی تحویل سینه و اگر تحویل سینه کند باطل گردد نماز وی و اگر بگوشه چشم ملاحظه کند مکرره نیست انتهى و پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله
و سلم نمی کرد از التفات در نماز و عید فرمود بر آن و میفرمود بوجهی التفات در نماز احتیاس ز بودنی است نیکلسه الشیطان
که میکند آن را بدون را شیطان از نماز بنده و در احادیث این لفظ زیادت است که من صلوة العبد یعنی میگردوی را باید شیطان
از نماز کمال وی را این حدیث صحیح است و روایت کرده است او را بخاری و مسلم و احمد ابو داؤد و نسائی از عائشه و نیز فرمود بالنسب

ای پسرک من بریز از التفات و چون در شرح خطاب مکی در حقیقت خطاب همه است گو یا خطاب مجمع کرده و ام که دلیل بر تخصیص پیدا نکرد و در مصنف ابن ابی شیباه آمده لایلتفت احدکم باین جهت گفت مصنف که ای فرمود پیریزید از التفات کردن در نماز چه التفات در نماز پلاک شدن است بوقوع در ورطه اثم و عذاب و اگر ناگزیر باشد کسی را از التفات کردن یعنی البته میخواهد التفات کند و راضی میشود بفقوت کمال باری در نماز نافله بکند که امر دومی آسان است و نقصان در روی چندان خطر ندارد و در نماز فریضه که امر دومی خطیر است و ضرر در روی کثیر اگر چه بفقوت کمال در نوافل که کلمات فرالحن اند فوات کمال فرالحن نیز بوجهی لازم می آید و ترمذی این حدیث از انس بن خطاب افراد روایت کرده و تصحیح نموده و نیز فرموده چون بایستد مرد در نماز اقبال کند در روی پروردگار تعالی جل و علا بوجه کریم خود و چون التفات کند و بجانب غیر نگرند گوید پروردگار تعالی ابن آدم بجانب که می نگرست ترا کسی هست بهتر از من که بسوی اوستی نگر می روی خود بجانب من آرد و چون بار دوم التفات کند باز حق عز و شانه بچنین گوید و چون بار سوم نگرند بگرداند حق تعالی وجه کریم خود را از روی این حدیث را احمد و ابوداؤد و نسائی و دارمی و حاکم و بیهقی از ابی ذر بالفاظ مختلفه روایت کرده اند و حاکم تصحیح آن نموده و شیخ ابن الهمام گوید حق آن است که این حدیث حسن است و در حدیث دیگر آمده لا صلوة للمتفت رواه الطبرانی عن عبد الله بن سلام رضی الله عنه اما حدیث ابن عباس رضی الله عنه که گفت کان

رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بود رسول خدا یلحظ بکوشه چشم می نگرست فی الصلوة در نماز یمن و شمالا راست و چپ و لا یلوی و نمی گردانید غنقه گردن خود را خلف ظهره بجانب پس پشت مبارک خود و چند در جامع ترمذی است و نسائی آنرا نیز روایت کرده اما قریب است چنانچه ترمذی گفته است که حدیث غریب و نیز گفته مخالف کرده است در اسناد این حدیث و کعب بن فضال بن موسی را که روایت کرده است متصل لاسناد تا عکره عن ابن عباس عن ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم یلحظ الحمدیث و روایت کرده و کعب از بعضی اصحاب عکره که گفت ان النبی صلی الله علیه و آله وسلم کان یلحظ و نحو حدیث اول آورده پس حدیث کعب مرسل باشد و حدیث فضل بن موسی مستند و لیکن پوشیده نماند که مرسل چون بوجهی دیگر مستند آید بجهت است با تفاق و نیز در منافات غرابت با صحت سخن است و قد سبق تحقیقه فی المقدمة و ترمذی حدیث انس را با بنی ایاک و الا لتفات که مذکور شد نیز غریب است و اینها وجه گفته است و مصنف در آنها طعن نکرده بفرابت این مگر ازان جهت باشد که فرق است میان غریب مطلق و غریب بن هذا الوجه فتدبر و گو یا بجهت این معنی گفت و به ثبوت نرسد بهای تقریر و تحقیق طعن اما پوشیده نماند که حدیث ابن عباس جواز لحظ میکنند التفات و لحظ غیر التفات است چنانکه همان کردیم و از کلام مصنف در قاموس نیز بچشم مفهوم می گردد پس ثبوت لحظ و جواز آن منافات ندارد بنفی التفات و کراهیت آن و گفته اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم گاهی ملاحظه اصحاب که در نماز خلف او بودند میکرد خواه بقصد اطلاق بر احوال ایشان یا بجهت تعلیم آن که لحظ مبطل نماز نیست و الله اعلم و شیخ ابن الهمام میگوید که حدیث ملاحظه آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اصحاب را ترمذی و نسائی و ابن حبان و ابن عباس روایت کرده و حاکم تصحیح آن نموده و ترمذی حکم بفرابت آن کرده و ابن القطان گفته که صحیح است و غرابت او مخصوص بظرفی است که ترمذی آورده و او را طریق دیگر نیز هست در مسند بزاز انتمی و گو یا مصنف از التفات معنی عام تر شامل ملاحظه و التفات مراد داشت مجازا و نفی هر دو کرده و لکن گفت کسی از امام احمد پرسید و گفت بعضی از اهل حدیث روایت می کنند با سند که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم در نماز ملاحظه و التفات می کرد امام احمد بجهت عدم صحت این اسناد نزد روی بردی انکار عظیم کرد و بغایت متاثر گشت بجدی که چون روی وی متغیر شده بدن وی

در ارتقا و در ارتقا اس افتاد و گفت این حدیث را اسناد صحیح نیست ولیکن صحیح آن است که التفات منفی است و ملاحظه ثابت چنانکه
 گفتیم و اگر چه آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در نماز التفات نمیکرد و عادت شریف وی نبود اما این مقدار ثابت شده که یکبار
 در بعضی از اسفار بود و شخصی را که نام وی انس بن ابی مرثد غنوی باشد بید بانی بجانب دشمن فرستاده بود چون بر نماز که سنت
 فجر باشد گذاردن مشغول شد در نماز بجانب آن راه که آن شخص را بران گذاشته بود نظر میکرد و قصه بید بانی گذاشتن شخصی و نظر
 کردن آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بجانب وی در نماز چنانکه در جامع الاصول از حدیث ابی داؤد از سهل بن الحنظله و
 در جمع الجوامع از ابی نعیم فی المعرفة آورده آن چنان است که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم اشب با سبانی ما که
 میکند انس بن ابی مرثد غنوی گفت یا رسول الله این خدمت را من کنم فرمود پس سوار شوی رفت و بر اسی که داشت سوار شد و
 حضرت آمد پس گفت مرا و رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بجانب این دره رود و بر بالای آن کوه با است و باید که فریب ندهد
 ترا شب یعنی حاضر باش و بیدار باش چون صبح بدید پیغمبر خدای صلی الله علیه و آله وسلم بکهای نماز خود آمد و دو رکعت یعنی سنت
 فجر بگذارد پس بر سید از مردم آیات حساس کردید سوار خود را مردی گفت لا یا رسول الله هیچ احساس نکردیم و خبر نداریم که حال
 وی چه شد پس توبیخ کرده شد برای نماز یعنی تکرار اعلام غالباً مراد اقامت نماز فرض است و الله اعلم پس آن حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم نماز میگذارد و التفات بجانب آن شعب میکرد تا چون تمام کرد نماز را فرمود بشارت باد مرثه را
 که به تحقیق آمد سوار شما پس نظر کردیم ما و دیدیم که زیر درختان که در آن شعب اند ایستاده است پس نزد آن حضرت صلی
 الله علیه و آله وسلم آمد و گفت یا رسول الله رفتم و تمام شب بر بالای این کوه آنجا که رسول خدا فرموده بود ایستادم چون
 صبح شد هر طرف نگاه کردم هیچ کی را ندیدم فرمود حضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم آیات هیچ فرد آمدی از اسپ گفت
 لا یا رسول الله فرمود نیا دم الا برای نماز یا قضای حاجت خود گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم قد اوجب
 پس تحقیق واجب گردانیدی تو برای خود یعنی بهشت را فلا علیک پس ضرر نکند ترا اگر چه بعد ازین اجتهاد و مشقت در عمل
 نکنی یا مراد آن است که نیست خون بر تو از آتش دوزخ و عذاب آخرت و این قضیه منافات بمقصود ندارد زیرا که بر سهل
 ندرت بود و مراد آن است که التفات عادت شریف وی نبود و نزد نماز نافله بود اگر چه او گذشتن بود و نزد مصنف آن نماز
 سنت مامد بود و اگر نیز فرض باشد چنانکه از ظاهر بلکه هیچ عبارت حدیث جامع الاصول مفهوم میگردد نیز ضرر ندارد زیرا که
 این نظر و التفات برای مهم دینی که محافظت و احترام باشد بود و مصلحت اهل اسلام که سلامت و جمعیت ایشان است بدان
 منوط و متعلق بود و این امری مستحسن و مرغوب است زیرا که از باب تداخل عبادات است نماز عبادتی است و نظر کردن بجانب
 آن شخص برای مصلحت مذکور عبادتی دیگر چه وی صلی الله علیه و آله وسلم باین نظر کردن در اتنای نماز جهاد و تدبیر اسباب آن
 مشغول شد و نماز خوف که در مقابل عدو و وجه مخصوص بگذارد باین معنی به نظر کردن آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
 در نماز یا بمعنی تداخل عبادات شبیه است و این معنی در آثار نیز آمده است چنانکه منقول است از امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه
 انی لا جهز بدستی که من هر آنکه ساختگی میکنم جیشی لشکر خود را بتامل و تفکر و تدبیر در امری و اتانی الصلوة و حال آنکه من در
 نماز ام سبوطی در جمع الجوامع این اثر را از ابی نعیم آورده و در صحیح بخاری بابی عقد کرده بعنوان الفکر الرجل الشی فی
 الصلوة و در ترجمه این قول از عمر آورده و در اب این حدیث آورده که روزی حضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم
 نماز میگذارد و بعد از سلام بسرعت تمام برخواست و درون رفت و چون در روی قوم معنی تعجب مشاهده کرد فرمود هلانی

در خانه ما بود در نماز یاد آمد مکرر چند اشتم که شب در خانه باشند پس زتم و امر کردم تبسمت آن و در فتح الباری گفته که ابن ابی شیبہ بنامند
صحیح از ابی عثمان نهدی این قول عمر را وصل کرده بعد از آن میگوید که ابن التین گفته که این در اینجا است که قلیل بود تفکر اما اگر
تمتاج و متوالی شود فایده و بعد کثرت رسد چنانکه در نیاید که چه گذارده و چند گذارده این داخل لاهی در صلوة خزا بهر بود و خوب
بود بر وی اعاده و گفته الملاق این سخن از ابن التین موضوعیت زیرا که تحقیق آمده است از عمر بنی مری که ابادارد از آن در وقت
کرده است ابن ابی شیبہ از طرف عروہ بن الزبیر که گفت گفت عمر بنی من حساب میکنم جزیه بحرین را در حالی که در نماز ام و صالح بن
احمد بن حنبل در کتاب مسائل روایت میکند از پدرش از طریق همام بن الحارث که عمر بنی گذارد نماز مغرب را و قرات نکرده چون
از نماز گذشت گفتند یا ابی المونسین قرات نکرده می در نماز گفت در حدیث نفس بودم با قافل که تجمیز کرده ام آنرا از مدینه تا
در آمدم شام را بعد از آن اعاده کرد نماز را با قرات و این دلیل است بر نیکی اعاده نماز از جهت ترک قرات بود نه استغراق فکر
اشتی و گفته که خواطر جبلت انسان است بر دفع آن اختیار ندارد و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم در هر دو رکعت یعنی بعد
از هر دو رکعت تحیات بخواندی چنانکه گذشت از احادیث در صفت صلوة و این حکم تکرار است به بیان تشدید اول و ثانی معلوم
شده است و اگر مراد آن است که زیاده از دو رکعت بیک تشدید نتوان گذارد درین محل ذکر آن مناسبت ندارد و در نوافل نماز
شب آنرا بیان کرده است و خلاف آن نیز نقل کرده چنانکه بیاید انشاء الله تعالی فافهم و در صفت محل در نماز و عا کردی
اول محل عقیب تبیر احرام چنانچه یاد کردیم از دعاهای استفتاح دوم قبل از رکوع و بعد فراغ از قرات و این دعای قنوت است
که در وتر میخواند اما مصنف قائل نیست به ثبوت قنوت در روز از حضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم چنانکه در فصول قیام شب
گوید و دعای دیگر در وتر بیان نکرده و اثبات ننموده این صیبت که میگوید سوم بعد از اعتدال و سر برداشتن از رکوع گفتی سبح الله
لمن حمده اللهم رب العالمین طلاء السموات و طلاء الارض و ملائکته من شیء بعد اللهم طهرنی بالثلج و البرد و الماء البارد اللهم طهرنی
من الذنوب و الخطایا کما تنقی التوب الا بهیض من الوحی دعائی بعد از اعتدال سابقا گذشته است گاهی این بودی با اندک
تفاوتی و گاهی جز این بودی و اعاده وی اینها حاجت نیست چنانچه در ادعیه استفتاح چهارم در رکوع گفتی سبحانک اللهم
ربنا و بک الحمد اللهم اعف عنی این نیز گذشته است باز یادتی که در نماز تهجد میگفت و پوشیده نماند که مناسب آن بود که این را سوم گوید
و دعای بعد از اعتدال از رکوع را چهارم پنجم در سجود و غالب دعا در نماز در سجود بودی چنانچه یاد کردیم ششم بین السجود چنانچه
گفته ایم هفتم بعد از تشهد و پیش از سلام چنانچه بیاید اما این دعا که آمده مساجد بعد از سلام میکنند و مقتدیان آمین آمین می گویند
چنانچه الآن در دیار عرب و عجم متعارف است از عادات پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم نبود درین باب هیچ حدیث ثابت نشده در
جامع الاصول و مشکوٰۃ حدیث ترمذی از فضل بن عباس آورده که در روی مذکور است الصلوة تخشع و تفرغ و تسکن یعنی نماز
انظار و احوال خشوع و خضوع و سکنت است ثم تقنع بدیک بستر بر میداری و دوست را یعنی بعد از سلام مستقیما در حالتی که مقابل
کننده بطرف نماز و جبک باطن انگشتان دودست روی خود را چنانکه در حالت دعا مسنون است و تقول و میگوئی یا رب یا رب
یعنی دعای کنی و حاجت بخوانی و من لم یفعل ذلك و کسید نکلند آنرا فو کذا و کذا پس وی چنین چنین است کنایت است از لحوق
نقص در حال وی و تادیب آن بخسار دنیا و آخرت که اقال بعضی شارحین و در بعضی روایات آمده فموضه ان ای نقصان
و اصل صلح افکنند حامل است و لدش را پیش از وقت ناقص الحاقه این حدیث بیان میکند استحباب و فضیلت دعا را بعد از
نماز امام را چه مقتدی را داننا که این حدیث نزد مصنف ثبوت ندارد و لهذا گفت بدعتی است سخن چه دعا همیشه مستحب و مستحسن است

خصوصاً بعد از ادای نماز و جزیری در حسن حصین بر مز ترندی و نسائی از اوقات اجابت و بر صلوٰة مکتوبه را عدد کرده مگر آنکه مراد بدان بعد از تشهد قبل السلام دارند و اسد اعلم و مصنف میگوید جمیع ادعیه نماز در نفس نماز بود و امر بان فرمود و بعضی از ائمه علم میگویند چون از نماز فارغ شود ذکر و تهلیل و تسبیح و تحمید شروع و تسبیح است بی خلاف ظاهر این ادوا که بعضی از ائمه علم میگویند بی آنکه فعل حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بیان کند چنانکه عادت است درین کتاب ناظر در آن می نماید که آن از مستحبات علما است بصریح در احادیث وارد نشده و حال آنکه در احادیث صحیح از فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آورده اند و نیز چنانکه تهلیل و تسبیح و تحمید مذکور است ادعیه نیز در آن میان است و سبب است که در روایت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرستد پس مناسب آن بود که در پی آن دعا کند و حاجات را از حضرت عزت جل شانزه بخواند تا دعای او مستجاب شود و حاجات او مقصی گردد و این در جمیع اوقات دعاست اگر چه سیاق بیان اینجا بعد از تشهد یا بعد از نماز است از فضال بن عبید آمده است که گفت بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرستد ناگاه مدعی در آمد و نماز گذارد پس گفت یعنی در نماز بعد از تشهد اللهم اغفر لی و ارحمنی پس گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شتاب کردی ایها المصلی چون نماز کنی و پیشینی یعنی در تشهد حمد و ثنا گو بر حق جل و علا بد آنچه وی تعالی اهل و سزاوار آن است و در روایت بفرست بر من سپرد عاکن او را و در خواه حاجت خود از وی بعد از آن نماز گذارد و روی دیگر پس حمد گفت مرغه ارا سبحانه و در روایت فرستاد بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم پس فرمود آن حضرت ایها المصلی دعا کن که مستجاب است دعای توراوه الترمذی و روی ابو داؤد و النسائی نحوه این حدیث را در دعای بعد از تشهد آورده اند و محتمل است که بعد از فراغ نماز نیز بود و اسد اعلم و کیفیت صلوٰة چنانچه در صحیح بخاری و مسلم آمده این است اللهم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم و دعا علی آل ابراهیم انک حمید مجید اللهم بارک علی محمد و علی آل محمد کما بارکت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم انک حمید مجید و در حدیث مسلم ذکر علی ابراهیم نیست و کیفیات دیگر نیز آورده شده اما همین قدر هم کفایت است کذا سمعت من بعض المشایخ و صلوٰة بر رسول صلی الله علیه و آله و سلم در نماز فرض است نزد شافعی و نزد ماسنت است و بالجمله صلوٰة بر آن حضرت بموجب امر صلوٰة علیه واجب است پس نزد شافعی در نماز و نزد مطلق شمس گوید نزد کرخی یکبار در نماز واجب است و نزد طحاوی واجب است نزد سماع ام شریف وی هر بار که مذکور گردد و هو الصحیح کذا فی المحيط انتهى

شیخ ابن الهمام در زاد الفقیر گفته مگر نزد اتحاد مجلس که برین تقدیر مستحب است تکرار صلوٰة بتکرار اسم شریف فعلیک بها

فصل فی کیفیت الخروج من الصلوٰة بعد از تشهد باستتماتش که صلوٰة و دعاست گفتی السلام علیکم ورحمة الله

والتفات بجانب راست کردی چنانچه رخساره مبارک این دراز آنها نیک در بجانب بودند بدیدند می و از جانب چپ همچنین گفتی السلام علیکم ورحمة الله چنانچه رخساره مبارک اسیروا بدیدند می احادیث صحیح درین باب از اصحاب سنن اربعه و غیره از ابن سعور و صحابه دیگر وارد شده است و ترمذی بابی برای تسلیمتین عقد کرده و بعد از ایراد حدیث ابن سعور گفته و فی الباب عن سعد و ابن عمر و جابر بن سمرة و البراء و عمار بن یاسر و اهل بن حجر و عدی بن عمیرة و جابر و حبیب بن سعور و حکم بن محمد و محمد بن عدیته کرده میگوید و هم بروست عمل نزد اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و کسانی که بعد از ایشانند انتهی و همین است مذهب ائمه ثلثه الا امام مالک که نزد وی یک تسلیم است مقابل و بعد از این است و در رساله ابن ابی زید که از کتب معتبره در مذہب ایشان است کیفیت وی چنین گفته که گوید السلام علیکم یکبار را گردانیدن سر اندکی بجانب زمین و آوردن او در مقابل و بعد از این چنین گفتند که ایها المصلی دعا کن و اندکی میلان بجانب زمین کند پس بگرداند

بجانب امام و اشارت کند بوی متمسک ایشان حدیث عائشه است که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم که سلام گفتی یک سلام بجانب پیش روی مبارک خود و میلان کردی اندک میلانی بجانب شق ایمن و ترمذی بانی دیگر برای تسلیم واحد عقده کرده و حدیث عائشه را آورده و میگوید که درین باب حدیث از سہل بن سعد نیز آمده و میگوید حدیث عائشه من رفع ری معلوم نشده مگر باین وجه و میگوید محمد بن اسمعیل گفته که زبیر بن محمد از اہل شام کہ یکی از رواة این حدیث است روایت کرده می شود از دوسے منا کیر و میگوید کہ بعضی از اہل علم قائل شده اند بیک تسلیم واضح روایات از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آله وسلم دو سلام است و درین اندک اکثر اہل علم از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ و آله وسلم و تابعین و کسانیکہ بعد از ایشانند و قومی از صحابہ و غیرہم قائل اند بسلام واحد و شافعی گفته اگر خواهد سلام گوید یک سلام و اگر خواهد دو سلام این کلام ترمذی است و وی ترجیح جانب تسلیمین کرده و تصریح ہذا ب بعضی علما ب تسلیم واحد نیز نموده است و مانا کہ تسلیم واحد منسوخ شدہ یا حیانا نبوده است و اللہ اعلم و شیخ مصنف چنانکہ عادت اوست در رسیخ و جزم با حدیث ہا بنین و مبالغہ در تائید مختار خود میگوید و عمل ائمہ دی این بود یعنی دو تسلیم ب کیفیت مذکور تا پانزده صحابہ آنرا روایت کرده اند و ائمہ حدیث ہا سانیہ صحیح آنرا آورده و اما آنچه در حدیث عدی بن عمیرہ آمده است کہ کان سلم تسلیم واحد تلقا و وجہ عدی بن عمیرہ را ترمذی در ان صحابہ شمرده کہ از ایشان احادیث در باب تسلیمین آمده است چنانکہ نقل کردیم و حدیث وی در باب تسلیم واحد در کتب ستہ و جزان نیا فقیہ و مانا کہ نزد مصنف از وی دو حدیث است یکی در باب تسلیمین و آن صحیح و ثابت است و دیگر در باب تسلیم واحد و آن صحیح نشده چنانکہ میگوید اسناد آن قائم نیست و نزد اہل حدیث ثابت نہ و حدیثی کہ در باب تسلیم واحد در کتب مذکور است چنانکہ ترمذی از عائشہ را آورده مصنف میگوید اما در حدیث عائشہ کہ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آله وسلم سلم تسلیم واحد یرفع ہما صوتہ حتی یوقظنا بود آن حضرت کہ یک سلام میگفت ہا فاز بلند تا بیدار میگرددانیدار یعنی اہل بیت را این لفظ یوقظنا در جامع ترمذی و جامع الاصول نیست چنانچہ آوریم و این حدیث ہم چنانچہ حدیث عدی بن عمیرہ معلل است و اگر معلل نبود ہم بصریح دلالت بر مقصود کہ اقتصار بر یک سلام است نکردی چہ اینجا بصریح اثبات سلام واحد کردی و نفی سلام ثان کہ و بلکہ ازان ساکت شد شاید کہ سلام دیگر نیز باشد کہ بدان نہ رفع صوت کردی کہ مقصود ازان ایقظنا اہل بیت بودی فافہم و از اینجا ظاہر شد وجہ آنکہ از امام احمد منقول است کہ وی حدیث تسلیم واحد را تاویل کرده کہ معنی او آن است کہ جہر ب تسلیم واحد میکرد و از برای اعلام و سلام دوم را آہستہ میگفت و جہر در غیر قرأت از برای اعلام بود و آن ب تسلیم اولی حاصل شد پس حاجت ب جہر ثانی نباشد و ابن قدامہ گفته کہ معنی قول عائشہ تلقا و وجہ آنست کہ گفت اجتہد السلام از جانب قبلہ کردی بعد ازان التفات کردی باین و یسار را کذا کہ بعضی شارحین فصل فی ادعیۃ الصلوۃ جملہ از دعوات کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ و آله وسلم در افتتاح و رکوع و اعتدال و سجود بین السجدین میخواند سابقا مذکور شد ہا جملہ دعواتیکہ در نماز میخواند این دعا است اللهم اغفر لی ذنوبی و وسیع لی فی داری و بارک لی فیما رزقتنی منسلف تعیین موضع این دعا نکرد کہ بعد از تشهد است یا خیر آن وظاہر بقبرینہ دعای لاحق آن است کہ بعد از تشهد بود و اللہ اعلم و این دعا در باب طہارت نیز ذکر کرد کہ وقت دعوت میخواند و این دعا را میخواند اللهم لنی اسالک الثبات فی الامر و العزمۃ علی الرشد و اسالک شکر نعمتک و حسن عبادتک و اسالک قلبا سلیما و لسانا صادا قوا و اسالک من خیر ما تعلم و اعوذ بک من شر ما تعلم و استغفرک لما تعلم رواہ النسائی عن شداد بن اوس در وی احمد نحوہ در لفظ حدیث اینچنین واقع شدہ کہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آله وسلم کان یقول فی صلوۃ و مراد بان آخر صلوۃ دانستہ آنرا در ادعیہ بعد از تشهد ذکر کرده اند و شیخ ابن حجر مشہمی کلی در شرح مشکوٰۃ گفته و فی رواۃ لا احمد فیہا او فی در بر باد ظاہر از فی و بر باد آنست کہ بعد از فرغ نماز

بود و بعضی از علماء ادعیه را که در احادیثی در بر ما واقع شده نیز در ادعیه تشهد ذکر کرده اند و در جمیع آنهاست و در سجده و در
گفتی رب اعط نفسي تقونها و زکما انت خیر من زکما انت و لهما مولها مناسبت آن بود که این دعا را در بیان ادعیه سجده ذکر
میکرد چنانچه امثال آن را کرده و در تشهد گفتی اللهم انی اعوذ بک من عذاب القبر و اعوذ بک من فتنة المسيح الدجال و اعوذ بک من فتنة
الحميا و الممات اللهم اعوذ بک من المغرم و الماتم این دعا و استعاذه ازین امور را بعد از تشهد در صحیح بسیار واقع شده است و متفق علی
است و در بعضی روایات من فتنة عذاب القبر نیز واقع شده و استعاذه از مغرم نیز صحیح است گفتند یا رسول الله بسیار می بینم ترا که استعاذه
میکنی از مغرم فرمود آیا نمی بینید که مرد بعلت آن دروغ گوید و در علف و عده افتد و دیگر دعا ابو بکر گفت گفتن یا رسول الله تعلیم کن مرا
که بخوانم در نماز خود فرمود بگو اللهم انی ظلمت نفسي ظلما کثیرا و لا یغفر الذنوب الا انت فاغفر لی مغفرة من عندک و ارحم الراحمین
الفقیر الی رحمتک این حدیث متفق علیهاست و از امیر المؤمنین علی آمده است که گفت آخر آنچه میگفت رسول خدا صلی الله علیه و آله
و سلم در تشهد این دعا بود اللهم اغفر لی ما قدمت و ما اخرت و ما امرت و ما اعلنت و ما انت اعلم به منی انت المقدم و
انت المؤخر لا اله الا انت رواه الترمذی و صحیح و زرکشی گفته که ترمذی روایت کرده است از حدیث عاصم بن کلیب زید را زید
گفت در آمدم بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و وی نماز میگذازد و قبض کرده بود و اصابع خود را و بسط کرده سپاه را و میگفت یا مقلب
القلوب ثبت قلبی علی ویک و بالجمله از ادعیه ماثوره هر چه تواند بخواند و بعضی علماء گفته اند که تعیین دعا لازم نیست بلکه آنچه در محلی است
از آنچه عائد بامور آخرت بود و متضمن قرب و طاعت بخواند و با وجود آن شک نیست که آنچه در دعای ماثوره از فضل و برکت و اجابت
متوقع است در غیر آن نخواهد بود و بعضی گفته اند که تعیین دعا و ثمرات ملال و سامت است و عدم تعیین مورت شوق و لذت و اگر از
ادعیه ماثوره هر کدام را در وقتی بخواند احسن باشد و دعواتی که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز کردی مجموع بلفظ
افرا و صومی است چنانچه رب اغفر لی و ارحم منی و اهدنی و جنانچه غسلنی من خطایای بالمار و اثلج و البر و اللهم باعیننی و بین خطایای
و مانند آن کفایت میکند و مصنف را در عبادت که میگفت چنانچه گذشت از ادعیه و لیکن برای ایضاح و بیان مثالی چند اعاده کرده و چون
اینجا محل سوال بود که کسی گوید که این در منقر و صحیح است اما امام را خود باید که دعا بلفظ جمع گوید چنانچه در حدیث وارد شده و خوبتر
بر آن مترتب گشته است مصنف و دفع این سوال کرد و گفت و اگر کسی گوید در حدیث صحیح وارد شده لایوم معبد باید که ما را نکند
بنده قومای را فیض نفس پس تخصیص کند خود را بدعوت بدعای فان فعل پس اگر تخصیص کند خود را بدعوت خاتم من تحقیق خیانت
کرد این قوم را و توضیح کرد حق ایشان را این حدیث بود و او از ابی هریره و ترمذی از ثوبان آورده و ترمذی گفته که درین باب از ابی
هریره و ابی امامه نیز آمده و حدیث ثوبان حدیث حسن است و تحقیق روایت کرده است این حدیث از زید بن شریح از ابی هریره
و حدیث ثوبان اجد است اسناد او و اشهر جواب گویم امام اهل حدیث ابو بکر بن خزیمه در کتاب صحیح خود میگوید که این حدیث موضوع
و مرود است و سخن این امام محبت است و روایات احادیث که ادعیه در اینجا بلفظ مفرد واقع شده نیز مقوی و مؤید آن است و
در حقیقت مستلزم خیانتی در حق قوم نیست زیرا که هر کدام از مومنان دعای برای خود میکنند و در تکبیرات و تسبیحات و ادعیه مانند
را اثری نبود و امام خاص قوم نه چنانچه در قرأت مجتنب است بقول آمده که قرأت را بر مقتدی واجب دارند و اگر چنانچه مذہب
حنفی است در ضمانت امام پس گویا که چنانچه قرأت امام قرأت قوم است دعای وی نیز دعای قوم بود و اثر اجابت آن بومی
و بقوم عام بود و اصل گرد و غانم و بعضی از علماء میگویند که از این حدیث دال بر عدم تخصیص امام نفس را بدعا ثابت شود مراد
دعای باشد که بلفظ جمع وارد شده باشد چنانچه اللهم اهدنا فیمن یدبت که در دعا قنوت وارد شده و چنین انا نستعینک و نستغفر منک

و غیر آن چون در شرح بصیغه جمع وارد شده که شامل است مرقوم را و امامت تخصیص کند بنفس خود لاجرم خیانتی کرده باشد و حق ایشان
چنانچه باو شاهی بردست بنده - بندگان خود چیزی بخشند و آن بنده آنرا مخصوص گردانند بخود و دیگران را محروم سازد و بالاتر
ازین خیانتی نباشد و اگر آن دعا که امام بعد از سلام می کند و مقتدیان تائین نمایند ثابت شود چنانکه ذکر کردیم آن نیز
محل این حدیث تواند بود یعنی درین محل نیز دعا بلفظ افراد مناسب نیست و از دایره و والد اعلم فصل بدانکه شادی
و مسرت چشم روشنی خوشدلی که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز و ذوق دشواری که درین وقت یافتی در هیچ عبادت
و هیچ وقت نیافتی و ازین جهت میفرمود جعلت گرداینده شده است یعنی تو ملاحظه این بعضی فضل و کرم خاص خود که بمن وارد
ساخته و این تجلی فرموده نه من بفضل و کسب خود پیدا کرده ام قرأت العین این کنایت از فرح و سرور و در یافت مقصود
و فوز لغیت است مشتق است از قر بفتح قاف بمعنی قرار و ثبات چه دیده بنظاره محبوب قرار یابد و بیدار او آرام گیرد و کجایی دیگر
نگردد و در حالت سرور و خوشحالی ساکن و بر جای خود بود و بنظر بر غیر محبوب بر ایشان و بر جانب نگران دور حال خزن و خوش
گردان و لرزان باشد و در این معنی علی بن ابی طالب دلایل آن است و با مشتق است از قر بضم قاف که بمعنی سرد
ست و سردی چشم لذت و می در مشاهده محبوب بود و گرمی و سوزش در دیدن اغیار و لهذا اولد راقرة العین خوانند و آنکه
فرمود فی الصلوة گفت الصلوة اشارت کرد بآنکه سرور و آرام وی بمشاهده حق است که بکمال کائنات تراه و نماز او را حاصل است
نه بنفس نماز یا ثواب او چه نزد مشاهیر و آرام و التفات بغیر نبود و نماز غیر حق است اگر چه نعمت اوست و فضل او در فرح بفضل نعمت
حق نیز مقامی عالی است چنانکه گفت: قل بفضل الله و برحمته فبذلک فلیفرحوا اما دون مقام مشاهده مفضل و نعم فرح و سرور
باوست و مقام آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اعلی و ارفع است و باین جهت فرمود فلیفرحوا و نگفت فلتفرح تا خطاب آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم باشد و تواند که ازین مقام بعضی خاص گان است را نیز شرفی و نصیبی بود چه قرآة العین بشهود بر قدر
معرفت مشهودست چون هیچ مرتقی مثل معرفت وی صلی الله علیه و آله و سلم نیست هیچ شهودی مانند شهود وی نبود و قرآة العین
دیگران مثل قرآة العین وی نباشد جسی الله مقام خاص اوست اگر چه دیگران نیز گویند مسبنا الله اما این بدان مانند منبیه
بدانکه این کلمه که مذکور شد جزو این حدیث است که جب الی الطیب و النساء و جعلت قرآة عینی فی الصلوة صاحب مشکوت
گوید که این حدیث را احمد و نسائی از انس روایت کرده و سخاوی در مقاصد گفته که طبرانی در اوسط و صغیر از انس روایت
مرفوعا آورده همچنین خطیب در تاریخ بغداد و ابن عدی فی الکامل و حاکم در مستدرک نیز آورده اما بدون لفظ جعلت و گفته
که صحیح است بر شرط مسلم و نزد نسائی نیز از انس بطریق دیگر برآید لفظ من الدنیا آمده و باین وجه اخراج کردند او را
احمد و ابویعلی در مسندین خود و ابو عوانه در مستخرج صحیح خود و طبرانی در اوسط و معتقی در سنن و غیر ایشان و ابن تیم گفته که
روایت کرد او را احمد در کتاب زهد بزیا و تی لطیف و آن این است که اصبر عن الطعام و الشرب و لا اصبر عنمن و اما آنچه
مشترک شده است درین حدیث از زیادت لفظ ثلاث و قون نیافتم بر آن مگر در دو موضع از احیاء و در تفسیر آل عمران از
کشاف و ندبم این زیادت را در هیچ طریقی از طرق این حدیث با وجود مزید تقیر و تفتیش و تهریح کرده باین معنی زر کشی و گفته و اد
نشده است درین حدیث لفظ ثلاث و زیادت وی محل است معنی را چه صلوة از دنیا نیست و تکلم کرده امام ابن فور که بر
معنی خود توجیه کرد و لفظ ثلاث را و شیخ ابن حجر و ترمذی رافعی گفته که مشتهر شده بر زبان زیادت لفظ ثلاث و نیافتم لفظ
آن را در شتی از طریق او و دلی الدین عراقی در امالی خود نیز گفته که لفظ ثلاث در هیچ کتابی از کتب حدیث نیست و صلواتا

امور دنیا نبود آئینی کلام سخاوی پس معلوم شده که اصل حدیث که اتفاق آمده بر آن است باین لفظ است حسب الی الطیب و النساء و جعلت
قره یعنی فی الصلوة و این بی اشکال است و در بعض طرق من الدنیا یا من دنیا کم نیز آمده و در بعض کتب ثلث نیز واقع شده اگر یکی از این
دو نباشد نیز اشکالی ندارد اما اگر هر دو باشد چنانچه بر زبانها میگرد و اشکال دارد و در توجیه آن گاهی گویند که مراد به بودن از دنیا
بودن در دنیا و وجود آن در حیات این عالم است پس حاصل معنی آن شود که درین عالم مراسم چیز خوش آمد و از آن از جمله امور طبیعی
دنیا ویه است و سوم امر دینی و گاهی گویند که سوم از امور دنیا ویه را بسبب ملائک و مسامت ذکر نکرد و عدول کرد از آن
با مردنی بر طبقه تکمیل و دفع توهم آنکه دوی را لذت و محبت طیب معاشرت نسائهمک و مشغول از حق و مناجات دوی ندارد و تواند
و الله اعلم که امر ثالث که ذکر آن درین حدیث نکرده خیل باشد چنانکه در حدیث دیگر از انس آمده است لم یکن احب الیه صلی
الله علیه و آله و سلم بعد النساء الخیال رواه النسائی و احتمال دارد که طعام بود چنانچه در حدیث عائشه رخا آمده که گفت بود رسول خدا
صلی الله علیه و آله و سلم که خوش می آمد او را از دنیا سه چیز طعام و نسا و طیب پس یافت از آن دو چیز و نیافت یکی را یافت نسا
و طیب را و نیافت طعام را رواه احمد و میفرمود از بس ذوق و شوقی که در نماز داشت از دنیا باطل را راحت بخش ما را ای بلال
بالصلوة بنماز یعنی اذان گو و تکبیر بر آرتانماز کنیم و از تعب و محنت و مشغولی کارهای دیگر خلاص شویم و بمناجات حق و شهود
دوی تعالی راحت بایم برین معنی مضمون این حدیث با مضمون و جعلت قره عینی فی الصلوة یکی بود و بعضی گویند اذان گونا
نماز کنیم بهادای آن از شغل قلب و تعب تعلق که بومی داریم راحت بایم و در مشکوة از سالم بن ابی الجعد آورده که گفت
مردمی از خزاعه گفت کاشکی نماز میکردم و استراحت می نمودم مردمی که حاضر بودند برین سخن او را عیب کردند پس آن مرد
این حدیث را بر ایشان حجت آورد و گفت شنیدم من رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که گفت اتم الصلوة یا بلال از جمله
و این معنی ثانی موافق است در فرق میان دو معنی آن است که در اول راحت بوجود نماز است و شهودی و ذوقی که در دست
و در ثانی با برای ذمه و وجوب طاعت و امتثال امر و خلاص از تعب شغل و تعلق قلب است بومی و هر دو معنی در نهایت
جزی مذکور اند فافهم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم باین همه ذوق و خوشی و راحتی که در نماز داشت مراعات
حال مامومان به تخفیف نماز از وی فوت شدی در صحیحین از انس آمده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
سبک گذارنده ترین مردم نماز را در تمامی یعنی نقصانی در نماز نکردی و با وجود آن سبک گذاردی گویند مراد تمامی
در رکوع و سجود و طماننت و اعتدال است و خفت در قرائت و بروایتی نگذارم من نماز را خلف پیچ امامی که اخف بود
از روی نماز گذاردن و اتم در آن از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم به تحقیق بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که می شنید گریه
صبی را پس تخفیف میکرد و سبب آن مادرش در فتنه افتد و احمد و ابویعلی از وی روایت کرده اند که گفت بود رسول خدا صلی الله
علیه و آله و سلم تخفیف کننده ترین مردم نماز را بر مردم و دراز کننده بر نفس خود یعنی اگر تنها گذاردی و راز کردی چندانکه خواستی
و اگر امامت کردی تخفیف کردی و نیز مروی است از انس که گفت نگذارم من نماز را خلف امامی که مشابیه ترین مردم است
بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در نماز گذاردن از عمر بن عبد یعرب و بود وی که تمام میکرد رکوع و سجود و تخفیف
میکرد و پیام را آخره النسائی عن زبید بن اسلم و مروی است از فضل بن عباس که گفت رسیده است مرا از عمار بن یاسر که امامت
کرد و تخفیف کرد در قرائت و در طماننت پس گفتند او را چرا چنین کردی یا عمار گفت ترسیدم نادر و سواس خفتم و نیز در صحیحین از
ابی هریره آمده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هر که امامت کند قومی را گو تخفیف کند نماز را زیرا که در ایشان

بیماری و پیری و ضعیفی و صاحب حاجتی می باشد و عثمان بن ابی العاص گوید آخر چیزی که عهد کرد و وصیت فرمود مراد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این بود که چون امامت کنی قومی را سبک بگذار نماز را راه مسلم و احادیث درین باب بسیارست و قصه سیاق بن جیل که در نماز عشا سوره بقره خواند و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود انان انت یا معاذ ساقی فقامذ کو رشتند و از سیاق قصه معاذ و احادیث دیگر معلوم گردد که نهی از تطویلی است که بر مردم گران آید و باعث ترک جماعت و فقدان حضور گردد و الا اطالت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه عظام در امامت بسیار بود چنانکه گذشت و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از شنیدن آواز گریه طفلی نماز را تخفیف کردی تا مادرش در فتنه نیفتد بقطع صلوة یا زوال خشوع چنانکه از حدیث انس گذشت و در صحیح بخاری آمده که ابو قتاده گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می در آیم در نماز می خواهیم در آیم که آن زمانا گاهی شنوم آواز گریه بصی را پس ساهله و تخفیف می کنم در وی چون میدانم حال مادرش را که از گریه وی بر جان او چه میرسد و گاه بجهت رحم و شفقت علی نیز در نماز کردی چنانکه طفلی در نماز بوی متعلق شدی او را برداشتی و بردوش مبارک خود نهادی بخاری و سلم از ابی قتاده می آرند که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که امامت می کرد مردم را و امامت ابی العاص که از زینب بنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود بردوش مبارک او میبود و چون رکوع میکرد می نهاد او را بر زمین و چون بر میداشت سر از سجده باز بر میداشت او را بردوش تا تمام کردن نماز همچنین میکرد و خطایی میکرد چنان نماید که برداشتن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صبی را تا از روی قصد و تمهید بود شاید که صبی بجهت طول انقضی که بحضرت وی در غیر حالت نماز داشت در نماز نیز آمده بوی متعلق میشد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بجهت رحمی و مهربانی که داشت مدافعه می نمود و او را از خود نمیراند و بحال خود سن میگذاشت کذا قال الکرمالی فی شرح البخاری و نیز میگوید که اختلاف است درین که این حمل در نماز فرض بود یا نقل اتمی و بالجمله اضافی که ازان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز وایت کرده اند یا آنرا تا وی کنند و از حد کثرت بر آرند بنا بر اختلافی که در تفسیر فعل کثیر دارند یا گویند پیش از تحریم فعل کثیر بود یا مخصوص دارند بان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و الله اعلم و در فتح الباری میگوید که در روایات صحیح صریح آمده است که وضع و حمل امامه بفرز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و بعضی گویند که در نقل بودند فرض و این ترم صحیح نبود زیرا که صحیح شده که در حال امامت بود و امامت در نقل معهود نبود و نیز در روایت ابی داؤد آمده که در نماز ظهر یا عصر بود و بعضی گویند که برای حفظ خشوع بود اگر بر نمی داشت میگریست و شغل سروی میکرد و پیشتر از آنچه برداشتن وی میکرد و قول به نسخ بجزو احتمال درست نبود و نیز این قصه بعد از قول ابو داؤد ان فی الصلوة لشظا و بعضی گویند از خصائص آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و این نیز خلاف ظاهر است پس صحیح آن است که گفته شود که این فعل متوالی نبود زیرا که طمانینت در مکان نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسیار بود و انتهی و این منی است بران قول که فعل متوالی کثیر است و مادون وی قلیل چنانکه باید و گاه حسین در اکثر کتب بشاک آورده اند میان حسن یا حسین و در بعضی جمع کرده اند میان هر دو سیاهی و در سجود پشت مبارک وی صلی الله علیه و آله و سلم متعلق شدی از برای وی اطالت سجود کردی و توجیه خاطر بجانب وی داشتی و رعایت حال وی کردی در جامع الاصول از عبد سعد بن شداد از پدرش بروایت نسائی در جمع الجوامع سیوطی بروایت ابن عساکر و تاریخش می آید که گفت بیرون آمد بر ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در یکله از دو نماز ظهر یا عصر در حالتی که بردارنده بود حسن یا حسین را پس پیشتر رفت برای نماز و نهاد او را بر زمین پیشتر تکبیر گفت نماز

چون بسجده رفت سجده طویل کرد پس برداشتم من سر خود را از سجده ناگاه دیدم که صبی بر پشت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سوار است و وی ساجد است پس باز بسجده رفتم چون نماز را تمام کرد گفتند یا رسول الله سجده کردی در نماز خود بغایت طویل تا گمان بردیم که مگر حادث شد امری یا وحی کرده شد بسوی تو فرمودی هیچ کدام از اینها نبود و لیکن سواری کردی من سپهر من و مکرده پنداشتم که شتابی کنم و سر بردارم تا تمام کند وی حاجت خود را و در جمیع الجوامع از ابو هریره می آرد که گفت بودیم ما با رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در نماز عشا و چون بسجده رفت سوار شد حسن و حسین بر پشت مبارک او پس چون برداشت سر خود را برداشت برداشتی نرم چون باز بسجده رفت باز سوار شدند و چون تمام کرد نماز را به نشانه ایشان را در کنار خود و گاه در نماز بودی و عاقله بیامدی و در بسته بودی چند گام به نهدی و در را بگشودی چنانچه در جامع الاصول بروایت ابی داؤد و ترمذی و نسائی آورده است که گفت عائشه آمدم روزی از بیرون در رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز میگذارد در درون خانه و در خانه را بسته پس طلب کردم از وی کشادن در را پس پیش آمد آن حضرت و گشاده برای من در را پستر برگشت بجای نماز خود و تمام کرد نماز را این روایت ابی داؤد و ترمذی است و گفت ترمذی که بیان کرد عائشه که در خانه بجانب قبله بود و روایت نسائی آن است که طلب کردم کشادن در خانه را در رسول صلی الله علیه و آله و سلم میگذارد نماز نفل را و در بجانب قبله بود پس مشی کرد از جانب دست چپ یا دست راست خود پس بگشاد در را پستر رجوع کرد بمصلای خود و گاهی کسی در حال نماز بروی سلام کردی با اشارت دست و بر اجواب گفتی باین طریق که دست را بگشودی چنانچه پشت دست بالا بودی ابو داؤد و ترمذی و نسائی از ابن عمر آورده اند که گفت بیرون آمد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بسوی مسجد قبا و نماز گذارد در روی پس آمدند جماعه انصار و سلام کردند بروی و حال آنکه وی در نماز بود این عمر گوید گفتم مرطال را چگونه دیدی پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که رد کرد بر ایشان سلام را در نماز پس برای نمودن کیفیت اشارت بسط کرد بلال کف دست خود را و گردانید لطن کف بجانب آغل و پشت دست بجانب فوق و گاهی در اشارت الکتفا بانگشت نیز میگرد چنانچه صهیب گوید که گفتم بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و حال آنکه وی نماز میگذارد پس سلام کردم بروی پس رد کرد سلام مرا با اشارت اصبح رواه ایضا الترمذی و ابو داؤد و النسائی و مصنف میگوید گاهی بسر مبارک ایا کردی یعنی در رد سلام یا مطلقا و بر هر تقدیر ما این را صریحا در کتب احادیث نیافتیم مگر آنکه در روایت ترمذی در حدیث مذکور از ابن عمر من واقع شده کان یرد اشاره او را مگر بر اشارت بر اس یا مطلق عمل کنند اما لاسیاق روایات که در جامع الاصول آورده ظاهر میشود که مراد همان اشارت بدست است و بعضی از شرح اشارت بر اس ذکر کرده اند بی ذکر حدیث و لا بد چون مصنف تصریح بدان کرده حدیثی درین باب خواهد بود و الله اعلم و در صلوة کسوف از عائشه آمده که نماز میکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مردم گرد و گشاده بودند یکی از ان میان پرسید که این چه حال است پس اشارت کرد بسر خود بجانب آسمان بقصد جواب وی رواه مسلم و اگر عمل کلام مصنف این را دارند نیز صورتی دارد و الله اعلم و در اوایل رد سلام در نماز سلام کردی پس ازان منوخ شد در روایت بخاری و سلم و ابی داؤد و نسائی از زید بن ارقم آمده است که گفت بودیم ما که سلام میکردیم بر پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حال نماز و میکرد بر ما و چون از پیش بخاشی برگشته آمدیم سلام کردیم بروی صلی الله علیه و آله و سلم پس رو کرد بر ما سلام ما را گفتیم یا رسول الله بودیم ما که سلام میکردیم بر تو و در میکردی بر ما سلام ما را فرمود ان فی الصلوة لتغلا و در بعض روایت آمده که الله تعالی میکند از امر خود هر چه میخواهد اکنون امر که در شکل در نماز جز بکردی تعالی جائز نباشد

و بعد از فراغ نماز در سلام آورد و صحیح مسلم از هارمی آورد که گفت فرستاده بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرا بی احتیاجی و چون باز
 آمدم آن حضرت نماز میگذارد بر راحله خود پس سلام کردم او را پس اشارت کرد بدست مبارک خود بجانب زمین و گفت بعد از
 فراغ نماز چه ساختی در آن کاری که فرستاده بودم ترا من در نماز بودم از آن سبب با تو کلام نکردم و بعضی از مشرک گفته اند که
 اگر کلام کردن جابر بسلام بود اشارت حضرت بدست برای رد سلام باشد و اگر بجا آید آن مهم بود که او را بدان فرستاده بودند
 اشارت برای نشان دادن او بود و از آنجا معلوم شود که گاهی اشارت برای غیر رد سلام نیز میکرد و ظاهر همین ینما نیز آنکه در رد سلام
 اشارت بسوی زمین حاجت نبود و روی زمین تقلیب ید بگردانیدن نظر او بفرق و بطین باسفل کفایت کند مگر آنکه اشارت بزین
 کنایت از همین تقلیب باشد از جهت استلزام این امر آنرا فافهم بپس بر پوشیده نماند که لفظ کلمه در بعضی از روایات مسلم واقع شده
 و در روی این دو احتمال که گفته شد جاریست اما بخاری و مسلم در روایتی و ابو داؤد و ترمذی فسلمت علیه آوردند پس تعیین است
 که مراد از تکلم همین تسلیم بود و در صحیح بخاری آمده که روزی آن حضرت را دیدند که بعد از عصر دو رکعت میگذارد و با وجود آنکه نمیگوید
 اذان پس صحابه ابن عباس را نزد عائشه فرستادند تا از وی استفسار و استکشاف این حال نمایند و عائشه فرمود او را نزد ام سلمه
 فرستاد و ام سلمه جاریه را نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرستاد تا حقیقت حال به پرسد آن حضرت صلی الله علیه و آله و
 سلم در نماز بود اشارت کرد به جاریه تا صبر می کند پس وی صبر کرد پس بعد از اتمام نماز جواب فرمود که این دو رکعت است که بعد از
 نماز پیشین میگذارد و امر و بسبب اجتماع و فود نتوانستم گذارد پس قصدا کردم آنرا و باین حدیث محقق شد که اشارت بغیر
 رد سلام نیز بودی و الله اعلم و در نزهت ایام ابو حنیفه رحمه الله سلام دادن در نماز مفسد نماز است اگر عمدتاً بود و در سلام خوان
 عمداً خواه سهواً در هر دو صورت مفسد است و تمسکی نقل از فتاوی ظهیریه کند که اشارت برد سلام بدست یا با انگشت مفسد صلیه
 نیست و گوید اگر کسی چیزی طلبید از مصلی پس یا کرد بسربایدست بلا و نعم نیز مفسد نبود و گوید همچنین گفته است در خلاصه الفتاوی
 و گفته که بعضی خفیه رد سلام را بدست در مفسدات ذکر کرده اند انتهی و این احادیث که مذکور شد حجت است بر ایشان و شیخ
 جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع حدیثی روایت کرده است که اشارت مفهم مفسد است و این مخالف احادیث صحیح است که ذکر
 کرده شده است و معارضه آنها را صلح نه چنانچه در کلام مصنف در باب اذکار و فصل آداب سلام بیاید و در اوائل تکلم نیز
 جائز بود در نماز پس ازان نسوخ شد بقول حق سبحانه و تعالی و قوموا لصدقائتین ای ساکتین و گاه چنان بودی که عائشه در
 برابر نماز یعنی پیش آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بجانب قبله در مکان وقوع سجده وی صلی الله علیه و آله و سلم خفته بودی و
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در وقت اراده سجود دست بر پای وی نهادی بلکه انگشت در پای وی بخلانیدی تا وی پای خود
 را بجزو کشیدی و مکان سجود را خالی کردی و پای را آوردی چنانچه بخاری و مسلم از عائشه آورده اند که گفت بودم من
 که خواب میکردم در پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و هر دو پای من در جانب قبله آن حضرت بودی چون خواستی که سجده
 کردی غمز کردی مرا و در روایتی از بخاری غمز کردی پای مرا یعنی دیر کردی و خلانیدی انگشت را در پای من پس قبض میکردم
 و گردمی آوردم پای خود را باز چون می ایستاد دراز می کردم پایها را و گفتم در خانه در آن روز با چراغ نبودی و از من
 گفته اند جمیعاً که اگر امراه در پیش روی مصلی بود یا از پیش وی بگذرد قاطع نماز نبود و این بحث در فائمه در شرح قول مصنف که
 گفته در باب الصلوة لا یقطعها شیء چیزی ثابت نشده شرح و تفصیل باید انشاء الله تعالی و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 نگاه بر منبر یا ماست نماز گذاردی و قرات و رکوع بر منبر کردی چون وقت سجود رسیدی از منبر پس پاشیدی و فرود آمدی و بر زمین

سجده کردی بعد از سجده بار منبر بر آمدی و قیام و قنارت و رکوع انجام کردی و نزد سجده هم بطریق اول فرود آمدی و سجده کردی حالش در تمام نماز برین پنج بودی چنانکه در صحیح بخاری و مسلم از سهل بن سعد الساعدی حدیث باین مضمون آمده است و در صحیح مسلم در آخر حدیث میگوید که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ایها الناس من این را برای آن کردم تا اقلید کنی بمن و بیا موزید نماز مرا و مصنف این چنین نقل میکند که گاه بر منبر بر آیت سجده آمدی از منبر فرود آمدی و بر زمین سجده کردی و باز رفتی و این واقعہ مکرر وقتی دیگر نزودی صحیح شده باشد و با وجود آن واقع مقصود نیست مگر آنکه خواندن آیت سجده را در نماز اقامت کنند یا تاویل آنکه سجده تلاوت در حکم نماز است یا خطبه اگر از جمعه باشد قائم مقام رکعتین است و الله اعلم و در توجیه این فعل نیز میگویند که منبر سه پایه بود و شاید که ایستادن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر پایه اول یا دوم بود پس نزول و صعود هر یک مستلزم فعل کثیر نباشد چه یک خطوه و خطومین داخل فعل کثیر نبود و اگر بر پایه سوم هم بودی تواند که نزول بخطوه و خطومین بوده باشد و اگر خطوات نه مجتمع بود در یک زمان نیز مفسد نباشد و اگر باشد شاید که منسوخ بود و الله اعلم و یکبار در دختر از بنی عبدالمطلب بایکدیگر در خصامت و مصارعت بودند و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز بود چون نزدیک آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم شدند ایشان را بهر دو دست گرفت و از یکدیگر جدا کرد و این نیز بجهت شفقت و رحمت بر خلق بود یا بودن اصلاح ذات البین از امور خیر و امانا که قول مصنف که گفت ایشان را بهر دو دست گرفت اشارت است بکثرت فعل و مبالغه است در آنکه با وجود آن این فعل از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم وجود آمد و تحقیق آن است که بر تقدیر تفسیر عمل کثیر با محتاج الی الیدین مراد آن است که بجز این عادت آن عمل جز بدو دست نیاید اگر درین صورت فرصت آنرا بیک دست کنند نیز مفسد است مثل تعم و تقمص و سرول در می انداختن و آنچه محتاج بیک دست است قلیل است اگر چه اتفاقا بدو دست کند مثل حل سر اول پس فلسفه و نزع آن و شکی نیست که دو کس را که در هم افتاده باشند از یکدیگر جدا ساختن محتاج بدو دست نیست و آنرا بیک دست توان کرد اگر چه اتفاقا بدو دست وقوع یافته باشد یا آنکه تفسیر فعل کثیر با پنج مصالی آنرا کثیر بنده اند و نیز کرده اند و مختار نزد بعضی آنست که فعل متوالی کثیر است و ما دون آن قلیل و تفسیر باری دیگر نیز دارد و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز بسیار گریستی از مطرف بن عبد الله از پدرش آمده که گفت آدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم دوی نماز میگذازد و صوت ویرا آوازی بود همچو آواز دیگر مسین که بخوشد یعنی گریه میکرد و درونش میجو شید و در روایتی آمده که دیدم او را که نماز میگذازد و در سینه وی آوازی بود مثل آواز سایر بکار روایت کرد روایت اول را احمد و مسند و نسائی در سنن و ترمذی در شمائل و روایت دوم را ابوداؤد در سنن و در فقه حنفی مذکور است که اینین و یکا اگر باوازی نبود اصلا مفسد نیست و اگر باوازی باشد پس اگر نماز جهت امر آخرت باشد بلکه بعلت دردی یا مصیبتی دنیاوی باشد مفسد بود و اگر از جهت امر آخرت بود از خوف و رجا و رحمت و رغبت آن نیز مفسد نبود بلکه دلالت بر ایستادگی و حضور و خشوع دارد چنانچه در حدیث مطرف از پدرش آمده و امام مجبونی از ابی یوسف روایت کرده که بکمال بصوت از جهت امر آخرت اگر هنگام داشتن آن طاقت دارد مفسد بود و اگر نتواند نگاه داشت مفسد نیست کذا ذکره الشمشی و گاه حاجت تنگی کردی و لهذا فقها تنگی بلا عذر را مفسد صلوة دانسته اند و اگر بجزر بود مفسد نه و عذر و حاجت آن است که مضطر بود و طاقت احتراز و اجتناب از آن نداشته باشد و ببا عتبه طبع یا بعلت مرض بولس در حکم عطسه و آروغ بود و بر همین حمل کرده شده است قول ابی یوسف در اینین و بجانزد عدم امکان احتراز از وی و اگر برای همین صوت کند نیز مفسد نیست و اگر مقتدی تنگی کند تا بهر ایت و تنبیه کند امام خود را یا بکند مصالی آنرا تا بداند دیگر بیا که در نماز است فاسد نیست و نماز او کذا ذکره الشمشی و نیز گفته که ملا تنگی آن است که بوی حروف پیدا کرد و در هدیه نیز همچنین است و گاهی تنگی نماز کردی و غالب احوال این بودی و گاهی بالفعل نماز کردی چنانکه ابوداؤد از عمر بن شعیب عن ابیه عن جده آورده که گفت دیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که نماز میگذازد پای بر زمین و فعل پوشیده بخاری و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از سعید بن زید

آورده اند که گفت پرسیدم انس بن مالک را آیا بود غیر خدا صلی الله علیه وآله وسلم که نماز میگذارد در نعلین خود گفت نعم و اگر چه این خصیت است ولیکن گاهی برای اظهار مخالفت با یهود امر میکرد اصحاب را بدان و میفرمود صلوا فی نعالکم نماز گذارید در نعلینهای خود مطلقا یهود از برای اظهار مخالفت با یهود و این حدیث را در جامع الاصول از ابی داؤد از شداد بن اوس این لفظ آورده که فرمود خالفوا الیهود فانهم لا یصلون فی خفافهم ولانی نعالهم مخالفت کنید یهود را که ایشان نمیگذارند نماز در موزهای خود و نه در نعلهای خویش و از موطا حدیث ابی سعید خدری آورده که یکبار آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم با صحابه نماز با نعلین می گذارد پس هم در نماز نعلین را بر آورد و بجانب بسیار خود بنها و صحابه نیز بموافقیت آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بر آوردند و چون فارغ شد از نماز فرمود چرا بر آوردید شما نعلین پای را از پای خود گفتند یا رسول الله ترا دیدیم که بر آوردی ما نیز بمتابعت تو بر آوردیم فرمود من خود آنان جهت بر آوردم که جبرئیل مرا خبر داد که در آنها نجاستی بود و فرمود چون بیاید یکی از شما در سجده باید که نظر کند اگر بر بنشیند در نعلین خود قذر و پلیدی مسح کند آنها را بر زمین و بگذارد نماز در آنها خرابه بود او دعوای ابی هریره و نیز از ابی هریره آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم چون بگذارد یکی از شما نماز باید که نه نهد نعلین خود را بجانب زمین خود و نه بجانب بسیار خود و تمان دیگری واقع نشود و ایضا کشد آنکس مگر آنکه در جانب بسیار کسی نبود و باید که چند در میان دو پای خود یا بگذارد نماز هم در نعلین آورده اند که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم روز فتح نماز گذارد و نعلین را در بسیار خود نهاد و نگاه در یک جامه گذاردی و نگاه در دو جامه و اگر در یک جامه گذاردی اشتمال و توشیح کردی و دیگران را نیز امر میکرد بان معنی اشتمال و توشیح و التماس که در احادیث واقع شده است آنست که مخالف میکرد طرفین را و با این صورت که آن طرف ثوب که بر دوش راست می گرفت از زیر دست چپ می بر آورد و آن طرف که بر دوش چپ است از زیر دست راست بعد از آن می بست طرفین را بر سینه و گاهی که ردا عریض باشد احتیاج به بستن نباشد و اخباره آثار صحیح در باب صلوة در ثوب واحد بسیار واقع شده شخصی از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم پرسید آیا بگذاریم نماز در ثوب واحد یا رسول الله فرمود آری است هر کدام از شما را و در ثوب و ابوداؤد و نسائی از سلمة بن الاکوع آورده که گفت پرسیدم از رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که من مردی ام که شکار میکنم آیا بگذارم نماز در یک پیراهن فرمود نعم و لیکن تکم کن آنرا یعنی بر بند جیب او را اگر چه چهار باشد چه اگر جیب واسع بود احتمال کشف عورت نزدیک و سجود دارد و آنکه گفت من مردی ام که شکار میکنم بجهت آن گفت که شان صیاد تخفیف ثیاب است در رویدن دنهال شکار کنانی بعضی اشروح و آزار ابی هریره پرسیدند آیا بگذارم نماز در ثوب واحد گفت نعم گفتند تو میگذاری گفت میگزارم با وجود آنکه جامهای من بر شجب است و شجب کبوسم و سکون شین عجمه و فتح جیم چوب سه پایه که بروی جامها بنهند محمد بن المنکدر گوید که دیدم جابر را که نماز میگذارد در ثوب واحد گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که میگذازد نماز در ثوب واحد در صحیح بخاری آورده که جابر را دیدند که گذارد نماز در یک جامه بر بدن خود پیچیده و حال آنکه جامهای او بر شجب نهاده بود یکی گفت نماز گذاردی در یک جامه با آنکه جامهای تو نهاده است گفت گذاردم تا به بنیدم جابلی مثل تو در روایتی تا بنیدم احمق مثل تو و بداند که نماز گذاردن در یک جامه درست است و گفت کدام یکی را از ما و جامه بود در عهد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم و احمد از ابی بن کعب آورده که گفت نماز گذاردن در ثوب واحد سنت است میگردیم ما با رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم و میچکس بر عیب نگر فنی پس ابن مسعود گفت این بر تقدیری بود که در ثیاب قلیتی بود و چون توشیح کرد حق تعالی نماز گذاردن در ثوب از آنکه اولی بود و ثوب اولی بن مسعود از عمر بن زید آمده و با جمله نزد استیجاب هر چه یافته شود همان است و اما بر تقدیم و سعت زینت و تجمل در لباس در حالت نماز محمود است و نماز در ثوب مهنه که در خانه پوشند و پیش عظام و اکابر بان نروند مکره است و آنحضرت

صلی الله علیه وآله وسلم قنوت در نماز صبح گاه خواندی و گاه ترک کردی این حکم سابقا گفته شده است و اعاده و تکرار آن را وجهی ظاهر نیست
 مگر از جهت توطئه افسوسناک مذهب محدثین که اینجا میکنند چنانکه میگویند اهل حدیث میگویند خواندن قنوت در نماز صبح سنت است و ترک
 آنست سنت است از جهت ثبوت فعل آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بر هر دو وجه احیانا خواندن و احیانا ترک کردن چنانکه سابقا گفته شد
 ومع هذا یعنی با وجود آنکه نزد اهل حدیث سنت فعل احیانا و ترک احیانا است ایشان بر کسیکه بران مواظبت بیناید چنانکه مالک و شافعی
 انکار میکنند و آنرا بدعت می شمردند و فاعل آن مخالف سنت نمیخوانند و همچنین ترک آنرا چنانکه مذهب امام ابوحنیفه و احمد در قول مشهور
 است بدعت نمیدانند و تارک آنرا مخالف سنت نمی خوانند با آنکه ظاهر حیان نماید که هر دو شق را که مواظبت بر فعل مواظبت بر ترک
 است بدعت شمرند زیرا که سنت نه چنین است بلکه عدم مواظبت است بر احد الجانین گویند میگویند بر تقدیر فعل منع از ترک نکرده و نزد ترک
 منع از فعل نفی بود و جازز داشت پس نمیگویند که یکی اسحج و احسن است بلکه میگویند من قنوت فقد احسن و من ترک فقد احسن هر که
 بخواند قنوت در نماز صبح هم نیک کرد و هر که نخواند هم نیک کرد در جامع ترمذی میگویند که مذهب سفیان ثوری هم برین سنج است و دلائل
 از طرفین بسیار اما چون مقصود اینجا بیان طریق نبوت است نه تحقیق مذاهبن فقها بران اقتضا کرده میشود طریق نبوت چنانچه
 مختار صنف است فعل احیانا و ترک احیانا است پوشیده مانده سابقا معلوم شد که قنوت خواندن آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم چه در
 نماز صبح و چه در الفرض دیگر بسببی از اسباب بود که دعای میکرد بر جماعه و آن در اوقات مخصوصه بود در ابتدا بعد از ان تروک گشت و آن حضرت صلی الله
 علیه وآله وسلم و خلفای اربعه بعد از ان نخواندند و التزام آن مواظبت بران اجدانان بدعت است و نیست مذهب امام ابی حنیفه رحمه الله فانهم

فصل در نسیان رسول صلی الله علیه وآله وسلم در نماز بدانکه سهو و نسیان بر حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله
 و سلم در اقوال در آنچه متعلق است باخبار و ابلاغ جازز نیست باتفاق اما در افعال چه در نماز و چه در غیر آن اختلاف است
 که هائزست یا نه و مختار نزد اهل حق جواز اوست و در حقیقت آن متضمن حکمت بالغه الکی عرفانه است و با عشیت تشریح حکام
 و دریافت سعادت اقتدا به پیغمبر علیه الصلوة والسلام چنانکه میگویند از جمله من و نعم حق تعالی بر امت محمدی صلی الله علیه و
 آله و سلم کی این بود که گاهی پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم در نماز سهو کردی تا امت اقتدا کنند بوی در آنچه تشریح کند اشارت
 کرد بدانکه مجوز تشریح حکمت نیست در سهو و نسیان آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم زیرا که تشریح بی آن ممکن است چنانکه گفتی هر که
 سهو کند سجده سهو بر وی لازم آید چنانکه در صورت شک بیاید و لیکن این نکته باضمیمه دریافت سعادت اقتدا تمام است
 و گاه سهو یعنی در وقت سهو میفرمود انما انا بشر متکلم نیستم من مگر آدمی چنانچه شما آدمیانید انسی نسیان میکنم گمانسون چنانچه
 نسیان میکنید شما فاذا نسیت پس چون نسیان کنم فذکرونی پس یاد دهید مرا رواه البخاری و مسلم عن ابی سعید و ابی قحافه
 حصه بشریت و احکام جبلت در آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم جامعیتی خاص است که کمالی مخصوص جوهر حقیقت اوست
 محققان گفته اند که ظهور سلطان ربوبیت و قیام نوایس الوهیت اقتضای آن کرد که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 را بر حد عبودیت که اشرف اوصاف و اهل محاسن اتصاف است واقف گردانید و اوصاف عبودیت بر وی اجرا نمود
 چنانچه گفت اجوع یوما و اشبع یوما و فرمود آکل کما یاکل العبد و اجلس کما یجلس العبد و یکای آن حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم و حزن قلب و دموع عین بر فوت دلدادین باب است و ظهور احکام سهو و نسیان نیز داخل این است با تضمن وی
 حکمت تشریح و اقتدا و میفرمود چنانکه در موطا آورده انما انسی او انسی شک راوی است یعنی از باب افعال است یا تفعیل و
 بر تقدیر بر صیغه مجهول است لاسن بر صیغه معلوم متکلم از باب نفعی که انی الشرح یعنی مرا فراموش کردن میدهند تا سنت گردانم

انچه در جبر و جزای آن شروع کرده اکنون شروع در بیان مواضع سهو میکند که ازان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز واقع شده
 اول سهو از قعدۀ اولی در صحیحین دو حدیث از عبد الله بن کعبه ثابت شده در یک حدیث بهم واقع شده که گذارد رسول خدا صلی
 الله علیه و آله و سلم دو رکعت از بعض نمازها پستربا ایستاد و نه نشست و ایستادند مردم با وی چون تمام کرد نماز خود را و منتظر بودیم
 ما سلام دادن را تکبیر گفت پیش از سلام و دو سجده کرد و نه نشست و در حدیث دیگر ذکر نماز نظر تعیین وقوع یافته باین لفظ که رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم ایستاد بعد از دو رکعت نظر و نشست بعد از آنها چون تمام کرد نماز را دو سجده کرد پستربا سلام داد و در
 روایتی آمده که دو سجده کرد و تکبیر گفت برای هر سجده نشسته پیش از آنکه سلام گوید و سجده کردند مردم با وی بجای آنچه فراموش
 کرد از جلوس لفظ صحیحین در باب سجود سهو نیست و مصنف این چنین روایت میکند که در نماز نظر بود و در تشهد اول شروع نکرد

و بر خاست صحابۀ تسبیح گفتند اشارت فرمود بدست که برخیزید و چون تشهد دوم تمام کرد دو سجده کرد بعد از آن سلام داد و ذکر
 تسبیح صحابۀ و اشارت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در حدیث صحیحین که درین باب مذکور شده نیست و شیخ ابن حجر در فتح الباری
 میگوید که سخاک بن عثمان و ابن خزیمه این زیادت آورده اند که نسوا بضمی و اما آنکه مصنف می گوید اشارت فرمود بدست که
 برخیزید در هیچ طریق نیافتم و شیخ ابن حجر که استیعاب و استیقامی تعدد طرق عادت دارد نیز این زیادت را در طرق صحیحین
 نیاورده و در جامع الاصول نیز از کتب سه طرق در روایات متعدده آورده اما این زیادتها را ذکر نکرده مگر در نظر مؤلف در
 بعض طرق و روایات آمده باشد در کلام مصنف ذکر تکبیر نیست با آنکه در صحیحین است چنانچه نقل کردیم و ازین حدیث معلوم شد

بطریق قیاس که هر کسی که فراموش کند از نماز چیزی را که رکن نماز بود چنانچه قعدۀ اولی که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 فراموش کرد دو سجده کند سهو را نیز معلوم شد که چون شروع در رکن کرد چنانچه آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر کتف ثالث
 بر خاست رجوع نکند بانچه فراموش کرده بود چنانچه قعدۀ که در صورت مذکور فراموش کرد و قعدۀ گفته اند درین صورت که اگر
 بقعود نزدیک باشد رجوع کند و اگر بقیام نزدیک بود رجوع نکند و حد نزدیک بقعود بجدیم رفع رکبتین است از ارض چون
 بکتین از زمین برداشت قریب شد بقیام بعض گفته اند بجدیم استواء انتصاب نصف اسفل و چون نصف اسفل مستوی
 شد قریب شد بقیام کذا فی الکافی در شرح کنز میگوید که پیشینید مدام که راست نه ایستاده است کذا قال الشیخ و حدیث مغیره بن

شعبه که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون بایستد امام در دو رکعت اگر پیش از آنکه راست بایستد بیادش آید باید که بنشیند
 و اگر راست بایستاده نشیند دو سجده سو کند راه بود او دو این ماجه دلیل این قول است و اما آنچه روایت کرده شده است که آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم بایستاد و صحابۀ تسبیح گفتند پس رجوع کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بقعود و روایت دیگر آمده که رجوع نکرد
 معمول است برین دو حالت قریب بقیام و عدم آن کذا قال الشیخ ابن الهمام و نیز معلوم شد که بعد از سجود سهو تشهد نیست چه اگر میبودند کون
 میشد زیرا که مقصود بیان تمام چیزی است که بسو واجب کرده بخاری بابی جدا عقد کرده گفته باب بن قیام تشهد فی سجود سهو گفته سلیم

کردند انس و سن و تشهد نکردند و قناره گفت تشهد نکند بعد از سجده سهو بعد از آن حدیث ذوالبیدین سونی کرده از ابی هریره که در
 ذکر تشهد نیست چنانکه مذکور کرد و در آخر باب گفته که گفته شد باین سیرین آیا در سجده سهو تشهد باشد گفت در حدیث ابو هریره تشهد
 نیست اتسی و ازین قول ابن سیرین ظاهرا میشود که در غیر روایت ابی هریره تشهد است و ترمذی گفته است اختلاف کرده اند
 اهل علم در تشهد بعد از سجده سهو بعض گویند تشهد و تسلیم هر دو است و بعض گویند تشهد نیست و تسلیم است و مذاهب
 احمد و اسحاق آن است که اگر بعد پیش از سلام کند تشهد نیست اتسی و قول بعض مالکبه و شافعیه نیز همین است و از کتب نزدیک
 بیاید

آنست که تشهد بعد از سجده سهو مسنون نبود و بعضی از ایشان گویند رخ آنست که هست و بعضی گویند که قول بر تشهد نزدیک است
 بر قول قدیم اوست و در مذہب امام ابوحنیفہ رحمہ اللہ تشهد ثابت است و تمسک ایشان بحدیث عمران بن حصین است کہ گفت
 نماز گذارد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیسما بہ پس سوگردد پس دو سجده کرد و پسر تشهد خواند و سلام داد و او را الترمذی و
 قال فی حدیث حسن غریب و لیکن مسلم نیز از عمران بن حصین آورده و در وی ذکر تشهد نکرده و گویند کمی از روایة حدیث ترمذی
 منفر دست زیادت تشهد با مخالفت بقیہ روایة با وجود کثرت و حفظ الیقان ایشان پس این حدیث شاذ باشد و بعضی
 شافعیہ کہ قائل اند بہ تشهد بحدیث ترمذی تمسک نموده اند و در ا طریق بسیار است کہ بحد حسن رسانیده و حاکم گفته کہ وی
 صحیح است بر شرط شیخین و نیز تمسک حنفیہ درین باب بحدیث ابن مسعود است کہ ابو داؤد و نسائی آورده کہ گفت رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون باشی تو در نماز پس شک کنی در سه یا چهار و اکثر ظن تو در چهار است تشهد خوانی پسر دو سجده
 کنی نشسته پیش از آنکہ سلام دهی پسر تشهد خوانی و سلام دهی و در فتح الباری گفته کہ این حدیث از سفیرہ نزد بیهقی نیز
 آمد و در اسناد ہر دو ضعف است و گفته کہ این ہر سه حدیث با اجتماع بالغ در حسن میگرد و گفته کہ نزد ابن ابی شیبہ از
 ابن مسعود بصحت رسیده است بعد از ان اختلاف است در حنفیہ کہ پیش از سجده سهو دو سلام دهد یا یک سلام مذہب
 جمہور ایشان آنست کہ یک سلام دهد و فخر الاسلام گفته کہ این یک سلام را مقابل دو گوید و با تخلاف حاجت نیست
 چہ مقصود مجرد تحلیل است و خمس الائمہ و غیر وی بر آنند کہ دو سلام دهد و مختار صاحب ہر اید نیز ہمین است زیرا کہ مسعود در
 نماز دو سلام است پس آنچه مذکور است منصرف بدان بود و آورده اند کہ صدر الاسلام کہ برادر فخر الاسلام است او را در قول
 بسلام واحد نسبت بہ بدعت میگرد و فخر الاسلام گفت کہ امام محمد در کتاب اصل اشارت بدان کرده است پس بدعت
 نباشد کذا فی شرح ابن الہمام و شمسی گفته کہ در محیط گفته کہ اصوب آنست کہ یک سلام دهد زیرا کہ سلام اول براسے
 تحلیل است و ثانی برای تمجید و این سلام برای تحلیل است پس ضم ثانی ہوی عبت باشد انتہی و نیز اختلاف است کہ درود
 و دعا کہ در تشهد اخیر است در تشهد میست کہ پیش از سجده سهو است یا در تشهد می کہ بعد از دست اختیار کرنی برین است
 کہ بعد از دست و در ہدایہ گفته صحیح ہمین است حج محل درود دعا تشهد اخیر است و بحقیقت تشهد اخیر همان است کہ بعد از سجده
 سهو است و در بعضی شروح ہدایہ گفته کہ صواب آنست کہ در اول بخواند و طحاوی گوید در ہر دو بخواند زیرا کہ ہر دو در آخر
 نمازند کہ اقال الشمی و در شرح ابن الہمام گفته کہ قول طی اوی احوط است کذا فی فتاوی خاصنی خان انتہی ثانی سہو از
 دو رکعت اخیر بعد از قاعدہ اولی چنانکہ عصف میگوید و در یک نوبت دیگر در رکعت دوم از نماز پیشین یا پسین شک
 راوی است سلام داد و سخن گفت و بعد از ان یاد کرد و اتمام فرمود با دانی دو رکعت اخیر کہ فراموش کرده بود و بعد از سلام
 دو سجده کرد و میان دو سجده تکبیر گفت چنانکہ پیش از سجده اولی تکبیر گفته بود چنانکہ از حدیثی کہ آورده شود معلوم گردد و بعضی
 تکبیر میان دو سجده بذر حید ان و بہ ندارد و بعد از سجده یعنی سجده سهو کہ دو سجده باشد و اطلاق سجده بلفظ افراد بر سبب
 سہو شائع است یا مراد سجده اخیر ازین دو سجده است دیگر با سلام داد بدانکہ این حدیث را حدیث ذوالیدین گویند و
 تمام قصہ باختلاف الفاظ آنست کہ ابن سیرین از ابی ہریرہ روایت میکنند کہ نماز گذارد ہمار رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 یکی از دو نماز عشی را کہ ظہر است یا عصر و عشی از زوال شمس تا غروب را گویند و در بعضی روایات بخاری ہمچنین واقع شدہ کہ
 احدی صلواتی العشی و در بعضی الظہر و العصر و در بعضی ظہر بتعمین درود یافته و در روایت مسلم احدی صلوة العشی اما

انظر انما العصر ابن سيرين گفت که ابو هريره معین گفته بودند فراموش کردم و در بعض روایات آمده که گفت غالب ظن آن است که
 نازع عصر بود و بعض گویند که شک از ابی هریره است و تعیین او که در بعض روایات آمده باعتبار غلبه ظن است پس آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت گذارد و سلام داد و برخاست و آمد بجوی که در مقدم مسجد و در روایتی بجوی که در قبله مسجد بود
 و در روایتی بجوی که معروف بود یعنی بر عرض نهاد شده در مسجد و در روایتی بر جزی که در قبله مسجد بود پس تکبیر کرد بروی
 گویا که در چشم است و نهاد دست راست را بر دست چپ و در آورد انگشتان خود را در یکدیگر و در بعض روایات نهاد خار
 راست خود را بر پشت کف دست چپ و برون آمدند سرمان قوم از ابواب مسجد یعنی مردی که پیشتر از مردم دیگر بر آمدن عادت
 داشتند بجهت کاری و توقف نمیکردند برای ذکر و دعا بعد از نماز پس مردم با یکدیگر گفتند که گر نماز کوتاه شد یعنی چهار رکعت منسوخ
 شد و در بدل آن دو رکعت مشروع گشت و در میان این قوم ابو بکر و عمر و نیز بودند و نهایت و عظمت حضرت نبوت مانع ایشان
 شد که بپرسند و انتظار آن بردند که شاید دیگری برسد مردی بود که او را ذوالعیدین می گفتند حرص علم و تعلم احکام دین
 او را برین داشت که جرأت کرد و گفت آیا کوتاه شد نماز یا رسول الله یا نسیان کردم می فرمود که هیچ کدام ازین دو که تو
 میگوئی نبوده نسیان کردم و نه کوتاه شد نماز پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم روی بقوم آورد و پرسید آیا این چنین
 است که ذوالعیدین میگوید گفتند نعم یا رسول الله و در روایتی گفت ذوالعیدین بی قدسیت یا رسول الله بعد از آن روی بقوم
 آورد و در روایتی فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم کل ذلک لم یکن پس گفت ذوالعیدین بعض ذلک قد کان پس آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم پیش رفت و گذارد از نماز آنچه مانده بود پسر سلام داد و تکبیر گفت و سجده کرد و مثل سجده که در نماز میکرد
 یا در از ترانان پسر برداشت سر خود را و تکبیر گفت پسر تکبیر گفت و سجده کرد و مثل سجده که در نماز میکرد یا در از ترانان پسر برداشت سر
 خود را و تکبیر گفت پرسیدند ابن سیرین را که پسر سلام داد گفت بمن از عمران بن حصین چنین رسیده است که گفت پسر سلام
 داد این مضمون حدیث صحیح است در وجهی که صاحب مشکوٰۃ و زرکشی آورده اند و شرح را در بیان علوم این حدیث کلام طویل
 است و شیخ ابن حجر عسقلانی در فتح الباری استیفای آن کرده اگر آن همه را نقل کنیم سخن دراز گردد اما دو سخن از آن مناسب
 است که بسیاریم یکی در قول آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود هیچ کدام ازین دو نبود و یا فرمود نه کوتاه شد نماز و نه فراموش
 کردم چه این اخبار است بر خلاف واقع و اجماع کرده اند بر عدم جواز سهو در احوال و اخبار و وظائف در احوال است و جواز آن
 نیز بر تقدیری است که مبین شود نسیان بودن آن و تقریر کرده نشود بران دیگر سخن در وقوع حکم از آن حضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم و افعال دیگر منافی صلوة با تمام صلوة عدم استیناف آن در جواب از اشکال دل بعض میگویند که عدم جواز نسیان در احوال اخباری
 است که متعلق بتبلیغ شریعت و وحی است نه در جمله اخبار و این قول ضعیف است چه اخبار خلاف واقع کذب است و منقصت که واجب است
 نزهت ساعت عزت وی صلی الله علیه و آله و سلم از آن معلوم است بقیس عادت صحابه رضوان الله علیهم اجمعین در سادت تصدیق
 احوال و تلقی تکبیر اخبار وی صلی الله علیه و آله و سلم در هر باب که باشد و در هر چیز که بود و در هر حال که بود و این است و ایشان تاویل کنند
 این قول را که فرمود فراموش نگردم یا فرمود هیچ کدام از آنها نبود بآنکه مراد این است که در اعتقاد من این چنین است نه در احوال و این
 خبر صادق است بلا شبهه با کنایت است از عدم شورش گویا گفت شورش ندارم و این صادق است و بعضی گویند نسیان کرده سهواً این
 قول منی است بفرقی میان سهو و نسیان و گویند که نسیان غفلت و آفت است و سهو شغل قلب است و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سهو
 نماز میکرد اما از آن غافل نمیشد و مشغول میگردد و انبیا و اولاد حرکات صلوة مشغول بصلوة غفلت از آن و گفته اند این فرق چیزی نیست

بسوی غیر اوست کذا فی فتح الباری و بعد از تسلیم فرق این توجیه باطل است و در بطلان آن قول ذوالیهدین علی قدسیت و تقریر
آن حضرت اورادین قول کافی است و نیز فرمود انما انا بشر مثکم النبی کما تسون و بعضی گویند که قول اولم النس محمول بر ظاهر و حقیقت
خودست گو یا که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بعد از این فعل را درین صورت تا واقع شود شریح بفعال زجهت بودن او ابلغ
از قول و این سخن نیز چیزی نیست زیرا که قول بعد از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در غایت بعدست و نیز بودن آن ابلغ از قول
محل بحث است بلکه قول ابلغ از فعل است چنانکه در محل خود مقرر شده است و بعضی گویند که مراد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم از
لم النس آنست که من فراموش نکرده ام بلکه فراموش میکنم مقصود احتراست از اطلاق این لفظ چنانچه در حدیث دیگر از بخاری
و سلم از این مسعود آمده است که باید نگویید یکی از شما فراموش کردم فلان آیت را بلکه گوید فراموش گردانیده شد مرا آن آیت
و اکثر این اجوبه تکلفات است و اقرب آنست که گفته شود که لسیان درین قول تابع لسیان در فعل است و در حکم اوست و لا محذور
فیه و لزوم کذب مندرج است با آنچه گفته شد در جواب اول فافهم و اما جواب انا شکل ثانی بعضی میگویند که ایتان بمنافی و تکلم
بطریق سهو منجوز بنا و عدم استیناف نکند و این جواب از تکلم ذوالیهدین و بعضی صحابه دیگر تمام نیست زیرا که تکلم ایشان سهو
بود و پوشیده نماند که این بذهب حنفیه که تکلم سهو و لسیان در نماز نزد ایشان عند نیست جاری نگردد و ایشان گویند که وقوع
آن درین قضیه بر خلاف قیاس واقع شده پس مقصود بر مورد خود باشد و فیه مافیه و بعضی میگویند که قضیه ذوالیهدین پیش از نسخ کلام
در صلوة بود و این جواب نیز صحیح نیست نه ازان جهت که بعضی گفته اند که اسلام ابی هریره متاخر است ازان و وی را وی حدیث
ذوالیهدین ست پس پیش از نسخ نهانند بلکه بعد از وی باشد زیرا که تاخر اسلام را وی مقتضی تاخر حدیث او نیست و منافات ندارد
بروایت او قضیه سابق را بسامع از صحابی مقدم الاسلام چنانچه در اصول حدیث مقرر شده است بلکه ازان جهت که ابو هریره در
حدیث خود گفته که صلی بنا رسول الله علیه و آله وسلم پس دلالت کند که ابو هریره درین قضیه حاضر بود پس لازم آید وقوع این
قضیه بعد از اسلام ابی هریره متاخر است از تاریخ نسخ کلام در صلوة و طحاوی این را محل بر مجاز کرده و گفته که مراد از صلی بنا صلی
بالمسلمین است و هو خلاف الظاهر جداها آنکه مسلم واحد و غیر ایشان از ابی هریره روایت کرده اند که بنما انا صلی مع رسول الله صلی
الله علیه و آله وسلم و این دفع میکنند این تاویل را قطعاً کذا فی فتح الباری و بعضی گویند که انیمه رد و بدل ازان حضرت صلی الله
علیه و آله وسلم و ذوالیهدین باشارت و ایما بود نه بکلام و این قول در غایت بعدست و در شرح کنز الدقائق المسمی بالبحر الرقیق
گفته که ما جوابی شافی ازین اعتراض نیافتیم و الله اعلم و مذہب امام احمد آنست که کلام عامدا و ساہیا مبطل صلوة است مگر آنکه امام
تکلم کند برای مصلحت نماز چنانکه گمان برود که وی تمام کرده است نماز را بعد ازان معلوم کند که تمام نشده است پس تمام کند و اگر
مقتدی تکلم کند و میداند که بروی بقیه از نماز است استیناف کند و اما آنکه ذوالیهدین استیناف نکرد و بجهت آن بود که فرائض
در زمان آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم زیاد و کم میشدند و احکام منسوخ میکشیدند پس ذوالیهدین یقین میدانست که نماز او تمام شده است
و بعد از زمان آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم نه این چنین است چه فرائض درین زمان زائد و ناقص نگردد و کذا قبیل و درین کلام نیز نظر
است چه یقین وی تمام صلوة محل بحث است نعم احتمال تمام صلوة با احتمال نسخ ثابت است زیرا که وی گفت اقصرت الصلوة ام نسبت
و این نیز از قول آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و کل ذلک لم یکن مرتفع است و حال آنکه بعد ازین فرمودن نیز حکم کرده و فتدبر
ثالث سو یک رکعت اخیر از نماز چنانچه گفت و در مسند امام احمد مذکور است و در جامع الاصول از ابی داؤد و نسائی آورده که
معه بن ضریح گفت که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم یک روز نماز گذارد و همین قدر گفت و معلوم نشد که چه نماز بود و از نماز

بیرون آمد و یک رکعت مانده بود چون از مسجد بیرون آمد طلحه بن عبدالمطلب و ی بیرون آمد و گفت یا رسول الله یک رکعت را فراموش
 کردی مسجد رجوع کرد و بلال را فرمود تا اقامت کرد و یک رکعت که فراموش کرده بود بگذارد و سلام داد و باز گشت درین حدیث
 ذکر سجده سهو نیست نه جماعتین قدر مذکور شد که قضای رکعت فراموش شده کرد پس و این دلیل شافعیه بر عدم وجوب سجده سهو
 تواند بود و نزد حنفیه واجب است و حجت ایشان حدیث ابن مسعود است که در صحیح بخاری در ابواب قبله آورده ثم لیسجد سجده تین بصیغه
 امر و در صحیح مسلم نیز مثل آن حدیث ابی سعید آمده و امر برای وجوب است لایسما که فرمود صلوا لکم را تیمونی اصلی و نیز سهو شروع
 است برای جبر نقصان در عبادت پس در حکم و ما راجع باشد که واجب اند با تفاق و حدیث طلحه در عدم سجود نص نیست بلکه
 سکوت عنده است شاید که باشد و مقام اقتضای بیان آن نکرده پس با حدیث دال بر وجوب معارض نشود و شمنی گفته که اختیار
 کرنی بر آن است که سجود سهو واجب است و قدری گفته که صحیح همین است و بعضی گفته اند که سنت است و در شرح ابن الهمام از بعض
 حنفیه نقل کرده که گفته که سنت است نزد عامه اصحاب ما رابع سهو بزیادت رکعت خامس چنانچه در صحیحین از عبدالمطلب مسعود
 آمده که یک نوبت دیگر نماز ظهر گذارد و یک رکعت زیاده کرد صحابه بطریق استفهام گفتند در نماز یک رکعت از جانب شارع تعالی
 زیاده شد فرمود از چه سبب میگوئید این سخن را گفتند زیرا که بیخ رکعت گذاردی انگاه خواه بجست آنکه یادش آمد یا برگفته ایشان
 اعتماد کرد و سجده کرد سو را و سلام داد و همان دو سجده کردن اقتضای رکعت را در آخر این حدیث است که انا انما بشر مثلکم انسی کما تنسون
 الحدیث و ظاهر از کلام مصنف چنان فهم شود که سجده سهو درین صورت پیش از سلام بود و همچنین است اکثر روایات و در روایات
 بخاری و مسلم بعد از سلام آمده و مذاهب ائمه حنفیه درین صورت تفصیل است و آن این است که اگر از قعدۀ اخیره سو کرد و در نشست
 و برای رکعت خامس رجوع کند بقعدۀ مادام که سجده نکرده است رکعت خامس را و اگر رکعت خامس را سجده کرده است
 بوضع جبهه بر ارض نزد بی بسف و بر رفع آن از ارض نزدیک و هوا اختار کما قال الشمنی باطل شد فرض وی و لغو گرداند خامس را و
 اگر قعدۀ اخیره کرد و سلام ناداده برخاست اینجا نیز رجوع کند بقعدۀ مادام که سجده نکرده است رکعت خامس را و اگر سجده کرده خامس
 را تمام شد فرض وی هم گفته با وی ساده را و سختی است که سجده کند برای سو که از سلام کرده و لیکن از حدیث مذکور معلوم میگردد
 که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم رکعت سادسه ضم نکرده بسجده سهو اکتفا نمود و این است مقصود مصنف از آنکه گفت و
 بر آن اقتضای رکعت در کمانی در شرح صحیح بخاری میگوید که خطابی گفت ما تا که این حدیث نرسید جماعه از اهل کوفه که رفته اند با آنکه
 اگر در رابعه قدر تشهید ~~تکوی~~ فاسد است و لازم است بروی استیناف آن و اگر نشسته تمام شد نماز وی و خامس نفل است
 و لازم است بروی که ضم کند با وی سادسه را بعد از آن تشهد خواند و سلام دهد و سجده سهو کند و این سخن تعریف است بر علماء ما با آنچه
 از اعتدال تا مخالفت سنت بعد از علم لازم نیاید که حرام است حاصل آنکه از حدیث مذکور معلوم میگردد که در گذاردن ظهر بیخ رکعت
 مطلقاً سجده سهو است و نماز صحیح است چنانکه مذهب شافعی است و برین تفصیل که در مذهب حنفیه است دلالتی ندارد و جوایش
 آن است که لفظ حدیث صادق می آید تا ترک قعدۀ اخیره و با فعل وی و حمل بر ثانی ارجح و اقرب است زیرا که آن حضرت صلی
 الله علیه و آله و سلم ترک نمیکرد قعدۀ اخیره را در نماز هرگز پس جواز نماز بر تقدیر ترک وی بعید باشد پس این حدیث مخصوص بود
 بصورت فعل قعدۀ اخیره و حضور سلام و اما ضم سادسه پس بجدی است که نمی کرده است در وی از تیرا یعنی یک رکعت گذاردن
 فقط کذا قال الشمنی ابن الهمام خامس سو یک رکعت اخیر از نماز عصر چنانکه گفته و یک نوبت دیگر نماز عصر را سه رکعت گذارد
 و بخانه مراجعت فرمود صحابه در عقب شدند و اعلام کردند مسجد بازگشت و یک رکعت بگذارد و سلام داد و بعد از سلام دو سجده کرد

و در بار سلام داد خلاصه این حدیث با حدیث طلحه بن عبدالمطلب است سوای آنکه در اینجا حسین نماز عصر کرد و ذکر ابراهیم با قامت نکرده
 و آنجا ذکر سجده نیست اینجا است و این حدیث در صحیح مسلم از عمران بن حصین آورده که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم گذارد نماز عصر را
 و سلام داد بر سر رکعت پست بر آمد منزل خود را و ایستاد بسوی وی مردی که او را خرباق میگفتند و در دست وی طبل بود و طنین آن حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم بان حضرتش بازگفت پس بیرون آمد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم خشکین ردای شریف کیشان تا رسید بمردم
 و گفت ای ایستای میگوید این مرد گفتند نعم یا رسول الله پس بگذارد یک رکعت را و سلام داد پست و سجده کرد و سلام داد و قصه این حدیث
 مثل قصه حدیث ذوالبیدین است اینجا از نماز عصر سه رکعت گذارد و برخاست و آنجا دو رکعت از ظهر یا عصر و گفته اند که خرباق نام
 همان ذوالبیدین است و در نام ذوالبیدین دو قول است یکی عمرو بن عبد بن عمرو و دیگر خرباق و کیفیت او ابو محمد است و بعضی گویند خرباق
 نام شخصی دیگر است که او را ذوالشمالین گویند و بعضی گویند خرباق غیر ذی البیدین و ذی الشمالین است و بعضی توقف کرده اند
 در آن تحقیق آن است که خرباق نام ذوالبیدین است و ذوالشمالین غیر ذی البیدین است و در فتح الباری عمرو بن عمرو بن نضله را
 نام ذوالشمالین گفته و خرباق نام ذوالبیدین گفته و گفته که ذوالشمالین خزاعی است و ذوالبیدین سلمی و گفته که ذوالشمالین بعد از
 کشته شده و ذوالبیدین بعد از پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم وفات کرده و بنای قول بآنکه حدیث تکلم در نماز سابق است بر حدیث ترمذی
 کلام برین است که آنرا حدیث ذوالشمالین گفته اند و این وهم است آن حدیث ذوالبیدین است نه ذوالشمالین اتمی پس معلوم شد
 که از ذوالبیدین در باب سهو دو حدیث مروی است یکی ترک رکعتین و راوی آن ابو هریره است دیگر ترک یک رکعت و راوی
 آن عمران بن حصین است و الله اعلم بدانکه این پنج موضع مروی است که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم سهو فرمود در نماز در جمیع عمر و
 غیر ازین ثابت نشده و لیکن فقها و اوضاع دیگر را نیز بران قیاس کردند بعمالت ترک واجب و در بعضی مواضع سجده سهو پیش از سلام کرده
 و در بعضی بعد از سلام چنانچه از سابق احادیث که مذکور شدند معلوم گشت امام شافعی رحمه الله علیه مجموع را پیش از سلام می کند
 بترجم احادیث وارده درین باب بر آنچه ورود یافته در خلاف آن و بعضی گفته اند که وی رحمه الله علیه ادعای ناسخیت احادیث وارده
 در سجود قبل از سلام میکنند آن احادیث دیگر را میگوید که آخر فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم این بود و الله اعلم و ترمذی گویند هب اکثر
 علمای مدینه این است و امام ابو حنیفه مجبور را بعد از سلام میکند و ترجم این احادیث بر ما دعای آن و در کتب است از عبد الله بن مسعود آمده
 که سجده کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بعد از سلام دوم در کتب است از عبد الله بن بختیبه سجده پیش از سلام نکرده که ذکر الشیخ ابن
 الهمام یا بختی که روایت کرد ابو داؤد و ابن ماجه و احمد و عبد الرزاق از ثوبان که پیغمبر فرمود صلی الله علیه و آله وسلم لکل سهو سجده تا بعد
 ما یسلم و بختی اعمیل بن عباس را که منفرد است باین حدیث تضعیف کرده و حق آن است که وی ثقة است زیرا که بختی ابن حصین
 که سخت ترین محدثان است در تحقیق رجال او را توثیق نموده و قد حقه الشیخ ابن الهمام و تقریر آن چنان که گفته اند آن است که فعل
 آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم متعارض آمده پس ما تمسک بقول وی کردیم صلی الله علیه و آله وسلم که اقوی است از فعل چنانکه
 در اصول فقه اثبات یافته است خصوصاً نزد تعارض فعلین و یا بقیاس چنانچه ذهب ایشان است از رجوع بقیاس نزد تعارض
 حدیثین زیرا که سجود سهو مکرر نمیشود پس بعد از سلام باید کرد تا اگر سهواً سلام هم واقع شود جبر کرده شود بدان که اقال الشمنی و
 نیز گفته که قول سعد بن ابی وقاص و عبد الله بن مسعود و عمار بن یاسر و ابن عباس و ابن الزبیر رضوان الله علیهم همین است
 و امام ما... سجده سهو را که نقصان است سجده پیش از سلام میکند و سهوی را که زیادت است در نماز بعد از سلام میگوید که اگر
 هر دو سهو جمع شود یکی زائد و یکی ناقص سجود هر دو را پیش از سلام باید کرد و امام مزنی و ابو ثور که از ائمه شافعیه است نیز همین اند

و ابن عبده البرگفته که این قول اولی است از قول دیگران بجهت جمع بین الخبرین و ابن دقیق العبد گفته شک نیست که جمع اولی است
 از ترجیح و ادعای نسخ پوشیده ماند که جمع بین الخبرین درین مذهب بهین اعتبار است که سجده در هر دو صورت است یعنی بعد از سلام
 و پیش از سلام اما مخالفت احادیث در اینجا نیز لازم می آید چنانکه حدیث ذی الیدین که سهو و سوی بر نقصان است و با وجود آن
 سجده بعد از سلام آمده و نیز این توزیع در فعلین بر تقدیری صحیح که حدیث قوی که از ثوبان روایت کرده شده است به ثبوت
 نماید و چون این مطلق وارد است چه در زیادت و چه در نقصان ساقط گردد در این توزیع که مالک کرده و لازم گردد حمل اختلاف
 فعلین بر جواز این و لیکن اولی وقوع است بعد از سجده چنانکه مذکور شد و سخن در اولویت نه در وجوب چنانچه میاید و نیز ابن
 عبده البر در ترجیح مذهب مالک گفته که این فرق موافق نظر عقل است زیرا که در نقصان جهت است پس باید که داخل اصل صلوة باشد
 و در زیادت بجهت ترغیم شیطان پس خارج آن بود و تعقب کرده شده است این وجه بآنکه بودن سجود در زیادت بجهت ترغیم
 شیطان فقط ممنوع است اینجا نیز معنی جبر دارد از جهت دفع خلل و زیادت در نماز در معنی نقص است اگر چه بصورت زیاده نماید
 و سجده در صورت نقص نیز متضمن ترغیم شیطان است و نیز بودن ترغیم خارج نماز چه لازم است چه در نماز نباشد ترغیم فعلی زائد
 بر سجده نیست و آن خود از جنس صلوة است خطابی گفته که فرق میان زیادت و نقصان برین وجه که کرده اند بر وجه صحیح نیست
 و ثوری گوید که اقوی مذاهب قول مالک است بعد از آن قول احمد دیگران گویند بلکه مذاهب احمد اقوی است که در و
 مخالفت حدیث قطعا لازم نیاید و وی کار میفرماید هر حدیث را در آنچه ورود یافته چنانکه گفت و امام احمد رحمه الله میگوید
 در محلی که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم سو یعنی سجده سهو پیش از سلام کرده پیش از سلام باید کرد و در محلی که بعد از سلام کرده
 بعد از سلام کند و در غیر این انواع سو یعنی آنجا که حدیث وارد نشده و عمل آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم وقوع نیافته پیش
 از سلام کند زیرا که این بظرف ظاهر موافق تر است چه سجده برای جبر نقصان نماز است و از جنس نماز است پس اگر داخل نماز و پیش
 از بودن آمدن بشد بهتر است و از امام احمد منقول است که گفت اگر چیزی از پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم مروی نمی بود میگفتم من که
 سجده را مطلقا پیش از سلام باید کرد اما پوشیده ماند که حدیث قوی که گذشت مرجح مذاهب امام ابو حنیفه است چنانکه تقریر
 کرده شد و باید دانست که این اختلاف مذکور در سجود قبل السلام یا بعد السلام در افضلیت و اولویت است و الا در اصل جواز پیش
 هیچ کس سخن نیست خواه قبل کند یا بعد از جهت تعارض اوله فعلا و قولال پس هر دو وجه جائز باشد صحیح بی کتب الائمة الاربعه
 و اولی و ظاهر می که یکی از اصحاب نوا هر است یعنی آنها که عمل بنوا بر نصوص کنند و غیر منصوص را بران قیاس نکنند و قیاس را
 منکر باشند چنانکه در مقدمه کتاب بدان اشارت کردیم بظا هریت خود رفته میگوید سجده سهو نکند کسی الا درین پنج محل که
 پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم سجده کرده و در غیر این محل اگر سهو کند سجده سهو نکند اما مجتهدین که اصحاب رای و قیاس اند ادعای
 این پنج محل را بران قیاس کنند و حکم آنرا که سجده است اجرا نمایند اگر گوی که شیخ مؤلف درین کتاب در صد و بیان عمل حضرت
 مصطفی است عملی الله علیه و آله وسلم از غیر نظر باختلاف علما چنانچه در دیباچه گفت پس چه غرض دارد در بیان ایراد مذاهب
 مختلفه جوایش آن است که وی در بعضی مواضع تعرض بمذاهب مختلفه که مجموع آنها امکان و احتمال استنباط از احادیث
 مختلفه ندارد نیز می نماید که مذاهب اربعه جمع شده اند و هر یکی بجای نبی رفته چنانکه سابقا در رقعده صلوة بیان مذاهب
 اربعه کردیم بآنکه احتمال دارد که تعرض باختلاف اقبوال علما از برای تقریب و استطراد و توطییه بیان مذاهب باشد که موافق ظاهر
 حدیث و مقصود بالبیان است چنانکه در ما نحن فیہ مذاهب امام احمد بلکه قول داود است فتر و از آنچه گذشت معلوم شد که سهو در نماز

از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم وقوع داشت اما شک در نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم را هرگز نبود باین طریق که در تردد یافتند
و در نیاید که چند رکعت از نماز گذارده ام و هیچ جانب خیزم نتواند نمود و در صورت نسیان خیزم دارد و یک جانب اگر چه خلالت واقع است
اما او را بر آن مقرر نمیداشتنند و البته آنچه واقع و نفس الامر است بیادش میدارند و در صورت شک متردد و متخیر است و بالجمله بجهت غلبه
استغراق و توجه بجانبی نسیان از حضرت وی بوقوع آمده اما شک بوجود نیامده و میفرمود که آن از شیطان است چنانچه سیاق
حدیث متفق علیه که از ابی هریره آمده است بر آن دلالت دارد که فرمود چون نماز کنی از شمای آید او را شیطان پس تلبیس و تملیط
میکند بروی و در التباس و اشتباه می اندازد تا آنکه در نمی یابد که چند گذارده است و اگر چه آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم را
شک در نماز هرگز نبود اما برای تعلیم حکم آن هراست را میفرمود که اگر کسی شک کند یعنی در شک افتد و در دنیا بد که سه رکعت گذارده یا
چهار مثلاً باید که بنا بر یقین نهد و شک را اعتبار نکند و بمقتضای او نرود و قرار دهد درین صورت مثلاً بر آن که سه گذارده است چه
گذاردن سه یقین است اگر چه چهار گذارده باشد و پیش از سلام سجده سهو کند در حدیث بخاری و مسلم سجده پنجمین مطلق واقع شده
بی تفسیر قبیل السلام او عبده و در روایت موطا و ابوداؤد و ترمذی و نسائی نیز مطلق آمده نغم در بعضی روایات موطا و ابوداؤد و
ترمذی قبیل التسلیم یا قبیل ان سلم واقع شده و ترمذی گفته حسن صحیح و در فتح الباری از دارقطنی آورده و گفته که این زیادت کجی
این لریق نلال از وجه حسن که احتجاج بآن میتوان کرد و امام ابوحنیفه رحمه الله علیه میگوید اگر بعد از تحری ظن غالب دارد و یک
جانبی بنا بر آن کند خواه اقل بود یا اکثر زیرا که بنا بر ظن غالب اصلی مقرر است در شرع چنانکه در قبله و حیز آن و نیز در صحیحین از این مسعود
آمده که پیغمبر فرمود صلی الله علیه و آله وسلم اذا شک احدکم فلیتم الصواب و لیتم علیه کذا آورده الششمنی و در جامع الاصول هم از این مسعود
بروایت نسائی می آرند او هم فی صلواته فلیتم الصواب ثم یسجد سجده تین بعد ما یفرغ و هو جالس و ترمذی گفته که بعضی از اهل علم
در صورت شک گویند اعاده کند نماز را انتهى و ذهب امام ابوحنیفه رحمه الله علیه آن است که اگر اول بار در شک افتاده است یعنی شک
عادت او نشده است اعاده کند الا تحری نماید و اگر بعد از تحری غلبه بر یک جانب دست نهد بنا بر اقل نهد و سجده سهو کند و امام محمد
موطا میگوید که آثار در باب تحری غالب ظن بسیار است و میگوید و اگر این چنین نکند دیگر نجات از سهو و شک دشوار است و در اعاده
در صورت کثرت شک و اعتقاد آن حجتی تمام است و حاصل آن است که سه حدیث درین باب نبوت یافته کی قول آن حضرت صلی
الله علیه و آله وسلم که فرمود چون شک کنی از شمار نماز خود باید که از سر گیر و گفته اند که این حدیث غریب است و در حدیث صحیح
آمده که چون شک کنی از شما باید که تحری کند صواب را و تمام کند بروی و ترمذی و ابن ماجه از ابن عوف آورده که گفت شنیدم
پیغمبر را صلی الله علیه و آله وسلم که میفرمود چون سهو کنی از شمار نماز خود و در دنیا بد که یک رکعت گذارده یا دو بنهند بر کنی و اگر
در دنیا بد که دو گذارده یا سه بنهند بر دو و اگر در دنیا بد که سه گذارده یا چهار بنهند بر سه نهد و دو سجده کند پیش از سلام و ترمذی گفته حدیث
حسن صحیح و چون همه این احادیث ثابت است جمع کردند میان آنها کمال اول بر صورت عرض شک در اول بار و ثانی بر وقوع تحری
بما حد الثانیین و ثالث بر عدم وقوع تحری بر آن و این کمال جامعیت است که بنای ذهب امام ابوحنیفه بر آن است و امام شافعی و امام
مالک و امام احمد رحمهم الله میگویند مطلقاً یعنی خواه ظن غالب بر یک جانب باشد یا بر دو جانب برابر بود بنا بر یقین نهد گفته نشود که صورت
غلبه ظن داخل شک و تردد نخواهد بود چه شک تساوی طرفین را گویند و ظن جانب غالب چنانکه در اصطلاح علوم مقرر شده است
پس این صورت از مفهوم حدیث خارج بود زیرا که میگوئیم که این اصطلاح احادیث است و در لغت و شرح شک مقابل یقین بود و ظن و دویم
را شامل و کبر میان الظن لا یعنی من الحق شکیا استیناسی باین معنی توان یافت **فصل** در کشاده چشم در نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم

علیه وآله وسلم در نماز چشم مبارک را کشاده داشتی و فرمودی چنانچه بعضی از معبدان عادت دارند و از نجاست که فقها کفیمین عین را کرده
دارند و گفته اند که آن عادت یهودست و مصنف درین باب استدلال با حدیث میکند و میگوید در حدیث انس که بخاری در صحیح آورده
چنانست که گفت عالتش را پرده بود رنگین و منقش که جانب خانه را بان پوشیدی فرمود آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم که این پرده را
دور کن که همیشه تصاویر این پرده یعنی نقوش وی که دانی شرح مشکوٰۃ للشیخ ابن حجر الهیثمی المکی مرا عارض میشود و لفظ حدیث اینست
که بود مرعالتش را قرام که پوشیده بود جانب بیت خود را بدان و قرام بکسر قاف پرده دقین را گویند و بعضی گفته اند صفیق از
صوف رنگین و بعضی گفته پرده رفیق در پس پرده غلیظ گفته اند که مراد بستر جانب بیت بدان آنست که متاعی در جانب بیت
داشت که بدان پوشیده بود و الا از ستر جدا رنی واقع شده است کذا قال الا بهری فی شرح مشکوٰۃ و فیہ نظر در مجمع البحار گفته
است که مثل جمله عروس بر پا کرده بود مزین و منقش و الله اعلم و نیز در حدیث متفق علیها از عائشه مروی است که آن حضرت
صلی الله علیه وآله وسلم جامه با علم پوشید و آن جامه بود از خز یا صوف سیاه علم دار و آنرا خمیصه گویند کسی برای آن حضرت
صلی الله علیه وآله وسلم هدیه آورده بود و برای خاطر وی پوشیده و در نماز بعلمهای آن جامه نگاه کرد چون ادناز فارغ شد
فرمود که این جامه را برای حجم صبابی مشهورست کنیت او ابو عبید و تاشش عامر ابن حذلیفه قریشی عدوی و ابهری در شرح مشکوٰۃ
میگوید که همین ابی حجم اهدای آن جامه کرده بود پس فرمود که این جامه را بروی برید و از برای نگاهداشت خاطر وی تا از رو جامه
آزار نکشد فرمود کلیم انبجانی وی بکسر همزه و فتح آن و سکون نون و کسر با و بعضی بفتح باینز روایات کنند منسوب است بانبجان که نام
موضعی است و بعضی گویند منبج موضعی است بشام و نسبت بوی بنجانی و انبجانی نیز گویند تبدیل میم بهمزه و ابو جهیم این کلیم را
برای خود گذاشته و آن خمیصه را برای آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم هدیه کرده بود پس فرمود این کلیم را از وی برای من
بیارید که علمهای این جامه در نماز مشغول خاطر گردانند و از علو مقام خشوع و حضور فرد ترا آورد و در حقیقت این برای تعلیم
است بود و الله اعلم و در روایتی از بخاری آمده که فرمود نظر بعلم این جامه در نماز کردم پس رسیدم که مبارک مرا در رفتن اندازد و بالکل
مقصود مصنف از ایراد این دو حدیث آنست که از اینجا معلوم شود که چشم مبارک در نماز کشاده داشتی و پوشیدی اما پوشیده
نماند که استمرار دوام کشادگی چشم از اینجا لازم نیاید و اگر مقصود اینست که دائم در نماز چشم بسته بودی تمامست اما ظاهر اینست
که مقصود آنست که دائم چشم کشاده بودی و اصلان سستی و الله اعلم باز با حدیث دیگر استدلال میکند و میگوید و حدیث مشاهده جنت
و ناردن از دور از کردن دست تا خوشه از میوه بهشت تناول کند و بامت رساند و همیشه از آن میخورد و باشند چنانکه در حدیث
صحیح بخاری آمده که روزی آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم در نماز دست خود را دراز کرد چون فارغ شد پرسیدند که این دست دراز
کردن در نماز چه بود فرمود دیدم جنت و نار را خواستم که خوشه از میوه بهشت تناول کنم الحدیث و فرمودند دیدم منظری زشت ترا از
منظر نار و نه منظری بهتر از منظر جنت و حدیث رد سلام با شارت دست چنانکه گذشت و حدیث تعرض شیطان و گرفتن پیغمبر صلی
الله علیه وآله وسلم و پراختن کردن چنانکه در حدیث متفق علیها از ابی هریره آمده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
دوش عفریتی از جن یعنی جنی در کمال عتوه و مروت و خبت مشتق از عفات بمعنی خباثت و عفو و عفریت بکسر صین بمعنی ضحیت آمده
برآمد یعنی از بند سلیمان علی نبینا و علیه السلام کذا فی شرح مشکوٰۃ تا قطع کند برین نماز مراد الله تعالی برابر وی قادر گردانید و گرفتار
اورا خواستم که بر من مش بستونی از ستونهای مسجد تا ببینید همه شما و ارا پس از آن بلاخطه کردم و رعایت نمودم دعای برادر
سلیمان را که کرده است و از پروردگار تعالی درخواست که بخشش مرا ملکی که زرسد و نرسد هیچ یکی را بعد از من پس بلاخطه این دعای

سليمان اورا گذاشم تا خوار و زار بدر رفت و در صحیح مسلم این حدیث بلفظی دیگر آمده و گفته که اگر ملاحظه دعای سلیمان نبی بود برمی بستم آن جناب را بستون مسجد تا کو دکان مدینه بوی بازی میگردند و حسنی ملاحظه در رعایت دعای سلیمان آن گفته اند که وی علیه السلام در خواب از خداوند تعالی که تصرف در جن و اشغال آن مخصوص با او باشد و بحقیقت پیغمبر را صلی الله علیه و آله وسلم قدرت و امرکان تصرف در تقلین بیشتر و قوی تر از سلیمان علیه السلام بود و لیکن بالفعل ظهور صورت این تصرف و سلطنت مخصوص بسلیمان علیه السلام داشتند پس اگر تصرف آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بالفعل در آن جن بظهور می آمد عدم استجابت دعای وی لازم آمدی پس رعایت حال سلیمان و دعای او کرد و بگذشت صلی الله علیه و آله وسلم الحاصل مصنف میگوید که این مجموع یعنی روایت جنت و نار و خوشه و جن روایت همین بوده آنچه آنکه بعضی میگویند که این روایت مثال است نه عین چنانچه تاویل و صرف از ظاهر است کمال آن است که بر روایت عین حمل کنند و سیاق احادیث نیز دلالت دارد بر آن فافهم و این دلیل است بر آنکه تمییز عین در تمام نماز و اقامه و سحر نبوی و میگوید اما اگر کسی را از کشودن چشم در نماز تفرقه و پریشانی حاصل شود و حضور و خشوع نماز را برود و فرود رفتن چشم در حق وی مکره و نبود بلکه با استجاب اقرب باشد نظر بعموم و لائیل که در ترغیب و تنگنا بداشت حضور و خشوع دارد شده اند و عدم ورود نبی صریح از تمییز عین مصنف اینها سخن بر طریق تفاهت کرد و اگر خبری و اثری برین مطلب آوردی اولی و اوفق بودی بروشنی و الله اعلم

فصل الاذکار بعد الصلوة آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم چون از نماز سلام دادی این چنین است روایت

مسلم و ترمذی و در روایت نسائی چون بر کشتی از نماز روایت ابو داؤد و چون خواستی که برگردد از نماز سه بار بگویی **استغفر الله الذي لا اله الا هو الحي القيوم و اتوب اليه** و در حدیث مسلم و ترمذی مطلق واقع شده که چون سلام دادی استغفار کردی سه بار و گفته شد **مر او زاعی را که کیفیت استغفار چیست گفت میفرمود استغفر الله استغفر الله و دیگر بار استغفار این ذکر ضم کردی که اللهم انت السلام و منك السلام تباركت يا ذا الجلال والاكرام** رواه مسلم و بعضی بجز منك السلام و اليك يرجع السلام را زیاده کرده اند و در روایات صحیحه نیامده مگر همین قدر که مذکور شد که اذکر الشیخ ابن حجر المکی فی شرح مشکوٰۃ این مقدار بگفتی و بر خاستی و بجزه مراجعت کردی این چنین است در حدیث مسلم از ثوبان و در حدیث متفق علیه از عائشه آمده که نمی نشست مگر مقدامی که می گفت اللهم انت السلام و منك السلام تباركت يا ذا الجلال والاكرام توحیه بهمان است که مکرر گفته ایم گاهی چنین بودی و گاهی چنان و الله اعلم و در بعضی احادیث صحیحه که حدیث مسلم و ابو داؤد و نسائی است از عبد الله بن الزبیر مروی است که در عقب هر نماز فرض میگفت در حدیث اگر چه عقیب صلوة واقع شده و لیکن مراد نماز فرض است باجماع و بعضی از شرح گفته اند که در حدیث کعب بن عجره تفسیر بکتوبه آمده و مطلقا محمول بر آن است و در روایت مسلم آمده که با او از بلند میگفت و بعضی علماء گفته اند که افضل در جمیع احوال اخفاست و در فکر و دعایم امام را هم منفردا و جبر آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم برای تعلیم بود و اگر جای دیگر نیز امام را مصلحت در جهر و اعلان بود بقصد تعلیم و اعلام بکند درست است بلکه مستحسن لاله الا الله و صده لا شریک له له الملك وله الحمد و هو علی کل شیء قدیر اللهم لا مانع لما اعطیت و لا معطى ما منعت و لا تنفع ذالک الحدیث که در هر دو موضع بفتح جیم است بمعنی نخت و غنایا بمعنی پدر پدر و پدر مادری یعنی غنایا و نسب نزد خدا کار نماید عمل لاید و بعضی بکسر جیم نیز خوانده اند یعنی کار بفضائل و رحمت است کوشش و اجتهاد و علت نیست و گفته اند که کسر ضعیف است و مختار ففتح است یعنی اول لاله الا الله و لا نعبد الا اياه له الشکره و له الفضل و له الثناء الحسن لاله الا الله قاصین له الدین و لو کره الکافرون امام نبوی گفته باید که استغفار را مقدم دارد بر سایر انواع ذکر و اورد عقیب سلام و گفته اند که بعد از وی اللهم انت السلام بعد از آن لاله الا الله و صده تا قدیر که اذکره الشیخ

و بکل شیئی انا شهیدان محمد اعمدک و رسولک زیاده آورده و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود چند سخن بیانی است که هر که
بگوید در عقب هر نازی هرگز نومید نشود این عبارت ترجمه لفظ حدیث است که مسلم و ترمذی و نسائی از کعب بن عجره روایت کرده
اند که معقبات لا یخیب قائلین اوفاعلمین و در کل صلوة معتقات کبر قات خوانده اند و این تسبیحات را معتقات ازان نامند
بعضی از آنها در خواندن در پاره‌های بعضی دیگر بیاید یا از جهت آنکه هر یکی را اعاده کرده میشود و بعد مری و تکرار و اعاده را بیاید
آمدن لازم بود یا از جهت آنکه در عقب نماز خوانده میشود و معتقب آن را گویند که در عقب چیزی بیاید کذا فی نهایت الجزری
و سماع است از شیوخ که این تسبیحات را معتقات ازان گویند که هر یکی از آنها صلاحیت آن دارد که عقب دیگری بیاید
چنانچه در حدیث آمده است لایضرب بائین ابتدات و معتقات ملائکه لیل و نهار را که برای رفع اعمال بندگان و حفظ ایشان در شب روز
در پی یکدیگر بیایند نیز گویند سبحان العسی و سه بار و الحمد لله سی و سه بار و الله اکبر سی و سه بار و تمامی صد لاله الا الله و حده لا شریک له
الملك لله الحمد و هو علی کل شیئی قدیر و در روایت دیگر است از سلم از ابی هریره العدی که سی و چهار بار و بان صد تمام شود
و در روایت دیگر سبحان العسیست و تسبیح بار و الحمد لله سیست و تسبیح بار و لا اله الا الله و حده لا شریک
له الملك لله الحمد و هو علی کل شیئی قدیر سیست و تسبیح بار و در جامع الاصول از نسائی و در مشکوٰۃ الاحمد و دارمی نیز از زید
بن ثابت آمده است که چون صحابه مامور شدند که بعد از هر نماز تسبیح کنند سی و سه بار و تحمیدی سی و سه بار و تکبیر سی و سه بار
روی را از انصار در خواب نمودند که مردی با وی میگوید ایام کرد شما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که تسبیح کنید بعد از هر نماز
سی و سه بار و تحمیدی سی و سه بار و تکبیر سی و سه بار گفت اگر هر کدام را بیست و تسبیح بار گویند و تحلیل را داخل آن سازید
و نصلح شد آن مرد انصاری بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و خواب خود را عرضه داشت فرمود همچنین کنید که آن
رو میگوید چون با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مقرون گشت سنت شد و در روایتی از بخاری سبحان آمده بار و الحمد لله
و بار و الله اکبر و در روایتی دیگر در صحیح مسلم سبحان الله با زده بار و الحمد لله با زده بار و الله اکبر با زده بار این مجموع
سی و سه بار میشود و بعضی از علما گفته اند که این روایت که در وی هر کدام از این کلمات را با زده بار گفته تا مجموع سی و سه بار
میشود همانا تفسیر بعضی از روایات است حدیث ابی هریره را که تسبیح و تحمید و تکبیر و در کل صلوة ثلاثا و ثلثین و این
تفسیر و بیست چهار آن است که هر کله راسی و سه بار گویند چنانچه در احادیث دیگر منصوص علیه گشته است و در ثواب این
تسبیحات در صحیحین آمده است که هر که آنرا بعد از هر نماز بگوید آمرزیده شود گناہان و اگر چه مانند کف دریا بود و نیز آمده است که هر که
فقرت که فقرای مهاجرین و حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و گفتند یا رسول الله اهل غنا و ثروت از مسلمانان
سبقت بردند از ما بدرجات علی و نعیم میقیم فرمود بچه سبب گفتند نماز کنند ایشان چنانکه ما نماز کنیم و روزه دارند چنانکه ما
روزه داریم و تصدق کنند ایشان و از ما نیاید و برده آزاد کنند و از ما نیاید فرمود چیزی شما را در آموزم که برسد بدان با آنها که
ایشان از شما گذشته اند و سبقت کنند از آنها که پس از شما بیایند و بچکس را آن فضیلت نبود که شما را اگر آنکس را که مثل این عمل شما
تسبیح و تحمید و تکبیر و در کل صلوة ثلاثا و ثلثین مریه پس ضیایان این حدیث شنیدند و بدان عمل کردند فقرای از حضرت آمدند
گفتند یا رسول الله برادران ما که انضیا اندند از شما شنیدند و بدان عمل کردند و برابر گفتند درین عمل اکنون چه کار کنیم فرمود چه توان
و ذلک فضل الله یؤتی من یشاء ازین حدیث فضل غنی شاکر که فرموده حق رود بر فقیه صابر لازم آید این حدیث در صحیحین مذکور
ست اما در بعضی احادیث دیگر آمده چون فقر اشکسته دل شدند و غمگین گشتند حضرت رسول فرمود صلی الله علیه و آله و سلم غم مخورید

او عکس نشود که شما پانصد سال پیش از انبیا بهشت در روی این حدیث جزو حدیث است که در مشکوٰۃ از ابی داؤد و از ابی سعید خدری آورده و این جزای فقر و سبکباری است که فقر دارند و محاسب و سوال نعیم دنیا موقوف نمایند و سابقیت فقر در دخول جنت منافات با فضیلت و رفعت درجات و کثرت ثواب اعمال با دنیا ندارد و بعضی گویند که این مخصوص بفقرا می باشد مگر اینست چنانکه در حدیث واقع است و غیر مهاجرین را کمتر از این باشد و الله اعلم و میفرمود که هر که در پی نماز صبح پیش از آنکه سخن کند و بار بگوید لا اله الا الله و صدقه لا شریک له له الملك و له الحمد یحیی و یمیت این زیادتى یحیی و یمیت بعد معقیات نیست چنانکه گذشت و چون علی کل شیئی قدر آورده نیکی نویسد و هر نیکی داده چند جزای او و از ذنوب و بدیهاده را محو کند و درجه او را بلند گرداند و در آن روز در بنه الهی باشد از مکروهات و از شیطان محروس و محفوظ گردد و هیچ گناه را چه صغیره و چه کبیره سزاوارى و مجال نبود که ویرا در یا بد در آن روز و ضرر آن بد و برسد مگر شرک بخداى تعالی که اگر معاذ الله بوجود آید ناچار ضروری برسد چه شرک هرگز مغفور نگردد چنین فرمود و لم یسبح للذنب ان یدرکه فی ذلک الیوم الا الشکر بالله تعالی یعنی اگر از وی گناهی غیر شرک صادر شود آمرزیده شود نه آنکه اصلاً صادر نشود پس مراد با دراک ذنب او را که ضرر و اثر او است این حدیث ترمذی است از ابی ذر گفتند هذا حدیث حسن صحیح غریب و امام احمد از عبد الرحمن بن غنم نیز مثل این روایت کرده و در وی ذکر صلوة مغرب نیز هست و بهای قبل آن تکلم قبل آن نیز صرف و نشی ز جلیه آورده و بعد از اوله الحمد بیده الخیر نیز ذکر کرده در آخر حدیث گفته که باشد آن مرد معنی گوینده این کلمات افضل الناس عملاً مگر مردی که افضل از آن بیارد یعنی اکثر ازین عمل بیارد از تسبیح یا غیر آن و در مسند امام احمد ثابت است بروایت ام سلمه انه که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم علم تعلیم کرد انبیه فاطمه زهرا دختر خود را که فاطمه است لما جات هر گاه که آمد فاطمه ساله الخادم در آن حال که می طلبید از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خادم را یعنی جاریه که خدمت کند آورده اند که دست مبارک وی از بس آساید و انیدن و پشتش از آب کشیدن شوخ بسته بود و رنگ روی وی از غبارها روپ دادن دود و طعام پختن تیره گشته و در بعض روایات آمده که چون علی مرتضی را با فاطمه زهرا تزویج کردند مرتضی از خدمت و کار و بار خانه بجز شکایتی کرد آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله و سلم کار درون خانه از طعام پختن و چهاروب دادن و امثال آن فاطمه کند و کار بیرون خانه مثل آب کشیدن و طعام خریدن و وابسته تو سازد و با جمله چون فاطمه بطلب خادم آمد حضرت در خانه نبودند چون آمدند پرسیدند که فاطمه نیت من برای چه آمده بود گفت عا نشسته برای طلب خانه آمده بود پس رفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بنیاد فاطمه و نشست بر سر وی و گفت یا فاطمه من خادم می طلبی خادم خود باطل نزد ما نیست و چون از جهانی بیاید خبر کن تا بدیم ترا پس زان فرمود یا فاطمه محنت و مشقت دنیا سهل است بهر طریق می گذرد یا فاطمه تقوی و بندگی کن خدا ترا و خدمت کن مرا تا خانه خود را من ترا چیزی به ما موزم که بهتر است از خادم و آن این است ان تسبحین الله و در روایتی تسبحین بدون آمده تسبیح کنی خداوند تعالی را عند النوم نزد خواب رفتن ثلاثاً و ثلثین سی و سه بار و محمد به دوران روایت دیگر محمد بن ثلاثاً و ثلثین و حمد گوی او را سی و سه بار و تکبیر و در آن روایت تکبیرین ثلاثاً و ثلثین و تکبیر گوی سی و سه بار آنچه مذکور است در کتب از روایات بخاری و مسلم و ابی داؤد و ترمذی آن است که تکبیر اربعاً و ثلثین فرمود و در بعض روایات آمده که یکی از آنها لای التیسین اربعاً و ثلثین فرمود و در مآته بدان تمام شود اما آنکه مصنف این پرسه را ثلاثاً و ثلثین فرمود مگر نزد ما ثابت شده باشد و الله اعلم و در روایت دیگر از صحیحین از علی و فاطمه آمده که هر دو خطاب فرمود و تعلیم نموده است و آمده است که بعد از آن علی و فاطمه این ورد را هرگز از دست ندادند و فرمود علی مرتضی که از آن گاه که این را از آن حضرت

صلی السعد علیہ وآلہ وسلم شنیدم ہرگز از من فوت نشد و نہ در لیلہ صغیرین تا در آخر شب بہ اوست آمد و بخواندم دیگر این تعلیم کرد کہ واذا
صلیت الصبح و چون بگذاری نماز صبح را ان تقوی بونی این کلمہ را کہ لا الہ الا اللہ و صدہ لا شریک لہ لہ الملك ولہ الحمد و هو علی
کل شیء قدير عشر مرات ده بار و بعد صلوة المغرب و بگوئی پس از نماز مغرب عشر مرات و آن حضرت صلی السعد علیہ وآلہ وسلم در شب
نماز بباد میگفت اللهم صلح لی وینی الذی ہو عصمتہ امری و در بعض روایات وینی الذی جعلتہ لی عصمتہ و اصلح لی دنیا الی
جعلت فیہا معاشی و اصلح لی آخرتی الی فیہا معادی و اجعل الحیوة زیادة لی فی کل خیر و اجعل الموت راحة لی من کل شر اللهم
انی اعوذ برضاک من سخطک و اعوذ بعفوک من تقمیتک و اعوذ بک منک لانا نع لما اعطیت و لا معطى لما منعت و لا تمنع ذالک
منک الحد و در جامع الاصول ابن رازروایت نسائی از کعب اجبار آورده کہ گفت سوگند بخدائی کہ کشاد در یار برای موسی کہ ما
می یابیم در توریت کہ داؤد پیغمبر خدا چون بر میگشت از نماز خود میخواند این دعا را و کعب از صہیب روایت کرد کہ محمد صلی السعد علیہ
آلہ وسلم میخواند این کلمات نزد برگشتن از نماز خود ابو ایوب انصاری گفت ہر گاہ نماز میگذاردم از بی پیغمبر صلی السعد علیہ وآلہ
وسلم در پنج وقت نبود کہ بعد از سلام تکبیر اللہم اغفر لی خطای و ذنوبی کلہا اللهم اغفر لی و ارحم لی و اهدنی لصالح
الاعمال و الاخلاق ان لا یهدی لصالحہا الا انت و اصر ف عنی سئما فانه لا یصرف سئما الا انت و فرمود آن حضرت صلی السعد علیہ
وآلہ وسلم اذا صلیت الصبح چون بگذاری نماز صبح را نقل پس بگو قبل ان تتکلم پیش از آنکہ سخن گوئی اللهم اجرنی من النار
سبع مرات ہفت بار فانک ان مت پس بدرستی کہ اگر میری فی یومک در آن روز کتب اللہ بک بنویسد خدا می تعالی برای
تو جوارنا من النار نامہ دستکاری از آتش و نزع و جواز و راصل نامہ مسافر را گویند کہ از سلطان بگیرد تا سچکس بوی در راہ
تعرض نکند و اذا صلیت المغرب نقل قبل ان تتکلم اللهم اجرنی من النار سبع مرات فانک ان مت من لیلتک کتب اللہ بک جوارنا
من النار این حدیث در صحیح ابن جبان ست و در جامع الاصول از سنن ابی داؤد نیز آورده و لیکن بتقدیم ذکر صلوة مغرب بر
صلوة صبح و در سنن نسائی نیز آورده از روایت ابی امامہ من قرأ آتة الکرسی لا دال علیہ الا فی وقل هو اللہ احد یعنی گفته است ہر کہ
بخواند آتة الکرسی و قل هو اللہ احد فی در کل صلوة مکتوبہ در پس ہر نماز فریضہ کم بمنعمہ منح نکند او را من دخول الجنة از در آمدن
بہشت الا ان بموت و فی روایة الا الموت درین عبارت اشکال مشہورست چہ ظاہر چنان مینماید کہ گویند الا الحیوة چہ مانع از
دخول جنت حیات ست کہ درین عالم پائی بند آن ست ممت خود سبب دخول جنت ست نہ مانع از آن و در توجیہ آن میگویند
مراد بموت در دنیا حیات ست حیات مستعار را کہ فانی ست و منہی شونده بموت ست موت نام کرده و این توجیہ در غایت بعد
و ضعف ست و نیز گفته اند کہ مراد تاخر موت و عدم محیی اوست و بعضی گفته اند کہ مراد از موت بودن بنده است در قبر پیش از بعثت
و چون بموت شود در آید در بہشت بی توقف و بعضی گفته اند کہ مراد آن ست کہ مانع از دخول جنت الا ان محلا وجود موت ست و
شرط بودن او در دخول جنت را کہ موصل ست اگر وجود موت و شرطیت وی نمی بود بالفعل در بہشت میدرآمد و باین توجیہ مراد
دخول جنت ست در نشاء حیات عاجل مبالغہ و برین تقدیر جائزست کہ گفته شود مراد آن ست کہ اگر وجود موت و لزوم ذوق او
مر نفس را بکلم کل نفس ذالقة الموت نمی بودی در آمد در بہشت الا ان محلا و لیکن لازم می آید و جوب موت در بہشت و بہشت
جہای موت نبود و باین جہت در دخول جنت تعجیل و تاخیر راہ یافت و طبیعی گفته کہ موت عاجزست میان تالی آتة الکرسی و دخول
جنت چون متحقق شود و مقتضی گردد حاصل شود و دخول جنت فافهم و چون درین حدیث اختلافی بود در میان محدثین بصیغہ
بسط کلام کرد در اثبات و صحیح آن و گفت و این حدیث را جماعتی دیگر کلمہ نسائی نیز روایت کرده مثل طبرانی و در ابی داؤد

و ابن حبان و غیر ایشان و بعضی الاحتفاظ میگویند که این حدیث آیه الکرسی بعد از نماز صبح است و ابن الجوزی چنانکه عادت است
 الافراط و سبادت بکلم بر حدیث بوضع آن را در موضوعات ذکر کرده و حفاظ بروی یعنی بر ابن الجوزی ازین جهت که این حدیث را از
 موضوعات ذکر کرده طعن کرده اند و گفته که ذکر کردن او این حدیث را در موضوعات خطاست و ابن الجوزی استدلال
 بضعف محمد بن حمید که راوی حدیث آیه الکرسی است کرده و حکم او بضعف محمد بن حمید خطاست زیرا که این شخص را بخاری که در
 تصحیح و تنقید رجال فوق الكل است تعدیل کرده و یحیی بن یحیی که یکی رجال است و شد این قوم است در تنقید روایة توثیق کرده
 و این دو معدل یعنی بخاری و یحیی بن یحیی کافی است در عدالت و وثوق وی و در ترجمه طبرانی آمده است من قرأ آیه الکرسی فی
 دبر الصلوة المكتوبة كان فی ذمته الصلوة الاخری هر که بخواند آیه الکرسی بعد از نماز فرض باشد در پناه خدا و در عهد
 و امان وی تا نماز آینده و این حدیث را جماعتی از صحابه روایت کرده اند از جمله امیر المؤمنین علی است کرم الله وجهه و در شکوة
 حدیث امیر المؤمنین را این چنین آورده که گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که گفت بر چه باری این شهر را بخواند
 آیه الکرسی را بعد از هر نماز منع نکند او را از در آمدن بهشت مگر موت و هر که بخواند او را هنگامی که خواب رود این گردانند او را
 خدای تعالی بر سرای وی و سرای همسایه و اهل چند سرای دیگر که گرد او سید رواه البیهقی فی شعب الایمان و قال استاده
 ضعیف و از جمله صحابه که این حدیث را روایت کرده اند جابر بن عبد الله و عبد الله بن عمر و انس بن مالک و غیره بن شعبه و
 ابوامامه است و چون این حدیث بچندین طرق مختلفه و مخارج متعدده مروی شده است ثابت بود زیرا که اختلاف طرق
 و مخارج حدیث و ال است بر آنکه این حدیث را اصلی صحیح است و اقلش آنکه موضوع نیست و در فضائل آیه الکرسی احادیث
 علی الاطلاق بی تعلیل و خواندن آن عقیب صلوة بسیار آمده و بعضی از آنهایی وصحت ضعفی نزد محمد بن یحیی است سیوطی در
 صحیح الجوامع آورده که امیر المؤمنین علی رضی عنہ فرمود سید آیات قرآنی الدلالة الالهی القیوم است و فرمود هیچ مردی را
 ندانم که زانیده شده و با سلام و میرتبه عقل رسیده که در خواب رود و این آیت را بخواند پروردگار تعالی این آیت را پیغمبر شما داده
 از کنجی که زیر عرش عظیم نهاده است و هیچ پیغمبر دیگری یاد داده نشده و من شب نکتم مگر آنکه آنرا سب از خوانم در دو رکعت سنت که بعد
 از عشاء بگذارم و در دو خوانم و چون خواب روم نیز خوانم و از انگاه که از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم شنیده ام هرگز
 آنرا ترک نکرده ام و فرمود شنیده ام رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که گفت سید پیغمبران آدم است علیه السلام و سید
 عرب محمد است صلی الله علیه و آله و سلم و سید فارس سلمان و سید روم صهیب و سید حبشه بلال و سید درختان سدره و سید
 اشتر اشهر حرم و سید ایام جمع و سید کلام قرآن و سید قرآن بقره و سید بقره آیه الکرسی در وی پنجاه کلمه است و در
 هر کلمه پنجاه برکت و در بعضی روایات هفتاد برکت و این حدیث بی توهم و ضعیفی نیست و الله اعلم و از ابی بن کعب در صحیح مروی
 که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از وی پرسید که عظیم تر آیتی در قرآن کدام است ابی بن کعب گفت خدا و رسول خدا و انانترست
 بدان آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سه بار این سوال تکرار کرد پس گفت ابی عظیم تر آیتی در قرآن الدلالة الالهی القیوم
 است آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دستی بر سینه وی زد و گفت گو را با در این علم ای اما منذر و حدیث بخاری از ابی بن کعب
 در فضیلت آیه الکرسی که در وی صدق و هو کذوب مذکور شده معروف است و ذکر آن در فائمه کتاب بیاید انشاء الله
 تعالی و عقیده بن حاتم روایت کرده که گفت امری رسول خدا را که در امر کرد و مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم ان انرا بالمعزاة
 بخواندن سوذات فی دبر کل صلوة بعد از هر نماز فرض رواه احمد و ابوه او و النسائی و ابی یحیی حرزات کبیر و الاشد و هار و توفیق کرمانی

که مراد بان معوذتین است یعنی قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس و ایضا و صیغه جمع بندها بقل جمع اثنان است یا مراد معوذتین
 باسوره اخلاص است تغلیبا یا مراد آیات که متضمن معنی استعاذه است و تفویض و توکل شامل معوذتین و امثال آن مثل قوله
 تعالی قل رب اعوذ بک من هزات الشیاطین الآیه و قوله عز و جل انی توکلت علی الله ربی و قوله وحی سبحانه فان یکاد الذین کفروا
 الآیات یا مراد کلمات معوزه است و بعضی گفته اند یا معوذتین و سوره اخلاص و الکافرون مراد است زیرا که درینها بر آنست از
 شرک که در معنی استعاذه است و در روایتی معوذتین نیز آمده فلا اشکال و این حدیث در غایت صحت است و در درجه اعلاست است
 و وصیت فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم معاذ را که در عقب هر نماز بگوید اللهم اعنی علی ذکرک و شکرک حسن عبادتک فرمود و او را
 من دوست میدارم ترا ای معاذ پس ترک کن خواندن این دعا را عقب هر نماز روایت کرد این حدیث را ابو داؤد و نسائی
 از معاذ و این حدیث معاذ معروف است میان علماء و مسلسل است بوالله انی لاجبک و بطریق کثیر و صحیح آمده و در مجموع طبرانی است
 از حدیث جابر که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودت که خصلت است من جابره من کسیکه بیاید آنها را و عمل کند بدان مع الایمان
 یا ایمان چه عمل خیرنی ایمان فائده نکند و اعتبار ندارد و ظاهر آن است که مراد با ایمان یقین و حسبه بود و دخل من ای ابواب الجنه مشاود آیه
 از هر در بهشت که خواهد و زوجه من المحور العین و تزویج کرده شود از حور عین حیث شمار هر جا که خواهد یا هر وقت که خواهد و اگر حیث را
 استعاره برای حتی ما دارند یعنی هر چه خواهد نیز صورتی دارد و این اوفی است بمعنی اگر چند من حیث اللفظ بعدی دارد خصلت
 اول این است که من عفا عن قاتله هر که عفو کند از قاتل خود و وصیت کند بعبود یا اضافت بادی طالبه است و مراد قاتل ولی اوست
 که حق قصاص بر وی دارد و خصلت دوم آنکه ادوی دنیا خفیا او کند وین معنی را که کسی نداند مگر او و دانستن یعنی گواه بر آن ندارد یا دانستن
 نیز نداند و فراموش کرده باشد یا مورث وی داده باشد بی علم وی و سوم آنکه قرنی در هر کل صلوة مکتوبه بخواند در پس هر نماز و رض
 عشر مرات ده بار قل هو الله احد فقال پس گفت ابو بکر بطریق التماس او احدین یا یکی ازین سه خصلت بیار و یا رسول الله
 پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم التماس صدیق میندول داشت و آنچه گفت مقرر داشت فقال او احدین پس فرمود
 یا یکی ازین سه خصلت بیار و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از نماز صبح گفتی اللهم انی اصحمت لا استطیع دفع ما اکره و لا
 اطلب نفع ما اوجو و اصح الامر و بعض روایات امری بید غیری و اصحمت مرتنا بعملی فلا فقیه افقر منی اللهم لا اشمیت بی عدوی و لا
 نسو بی صدیقی عدو و صدیق هر دشمن و دوست را شامل است از جن و انس و دنیای و دنیاوی اما دنیاوی که مدد کند و درین و بفرست آن
 ضرری و نقصانی در دین و کمال حال وی لازم آید اللهم لا تجعل مصیبتی فی دینی چون مصیبت دین عظیم ترست تخصیص کردی
 چنانکه در مصیبت دنیاوی صبر کند و نظر بر الطاف خفیه الکی تعالی دارد ثواب صبر و ملاحظه آن الطاف جمیع آن نقصان کند و باین معنی
 ایما کرده فرمود و لا تجعل الدنیا اکبر منی و در تفسیر اکبر اشارت است بآنکه آدمی تا در قید حیات است بی هم دنیا نخواهد بود و همچنین مذکور است
 و لا یبلغ علی و لا یسلط علی من لای رحمنی از جبار بره و ظلمه جن و انس و اشده آن نفس است که از تسلط آن خدا نگاهدارد اللهم بک اسمعنا و
 بک استینا و بک نجی و بک نموت اللهم ما اصبیح فی من نعمه او یا حد من خلقت فمنک و حدک لا شریک لک فک الحمد و الک الشکر سبحان
 و اصبح الملک لله رب العالمین اللهم انی اسألك خیر هذا الیوم فتحه و نصره و نوره و برکته و هداه و اعوذ بک من شر ما فیہ و در بعض
 روایات من شره و شر ما فیہ و شر ما بعده اللهم عافنی فی بدنی اللهم عافنی فی سمعی اللهم عافنی فی بصری اللهم حسنک ارجو فلا تکلیفی الی نفسی
 طرفه عین و در بعض روایات و لا اقل من ذلک نیز آمده و اصح لی تنانی کلمه لا اله الا انت اللهم انی اعوذ بک من السم و الحزن و
 اعوذ بک من العجز و السلس و اعوذ بک من البخل و الجبن و اعوذ بک من غلبه الدین و قهر الرجال اللهم انفسی بجا لک عن حرامک و اغثنی

ببصلک آن سواک یا حی یا قیوم تنبیه معنی بعد مملوۃ دانسته شد که حییت و نیز باید دانست که او عیبه بعد مملوۃ بسیارست هر چه از آنجا خوانده شود کلا او بعضا باعث احراز فضیلت و اتباع سنت گردد مثل این معنی تصریح کرده امام شیخ الدین نووی در دعوات متفصل صلوۃ چنانکه در ظاهر آنست که فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نیز همین نسق بوده نه آنکه بر جمیع دعوات در جمیع اوقات مواظبت نموده نیز گفته اند که از ندب و ترغیب آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در خواندن اذکار عمل آن حضرت بدان لازم نیاید و الا فرقی نماند میان سنت و مندوب

فصل در سنن رواتب از نماز رواتب نمازهاست غیر فرضی که در روز و شب بطریق راتب و توفیف میگذارد عامتر از مؤکده و غیر آن از جهت ذکر چهار رکعت پیش از عصر و چهار رکعت صبحی در میان آن و لیکن قول او که گفت که هر روز بر آن مواظبت نمود صورۃ منافاتی بآن دارد مگر آنهارا مصنف از جمله مواظب علیه و مؤکدات دارد هر چند در مرتبه کمتر از دیگران باشند و مؤکدات همه در یک مرتبه نیستند چنانکه معلوم شود یا مواظبت را محل بر اعم از معنی تاکید کنند و لیکن در معنی راتبه معنی موم معتبرست و ماخوذست از رتوب که معنی دوام و ثبوتست که ذاتی بعضی شروح مشکوٰۃ و گفته اند هر جا که مواظبت مطلق مذکور گردد مراد مع الرکب اجمالا بود چنانکه معنی سنتست و آنها که مقید بجدم ترک گرد اما از وجوبست که ذاتی بعضی شروح السعاده و اگر مقید بترک مذکور گردد ظاهرست فافهم اما در حضرتده رکعت فوت نشدی و در سفر خود مروی نیست که هیچ سنت راتبه نگذاشته باشد بجز رکعتین فجر و ظهر چنانکه بیاید در رکعت پیش از فرض صبح و دو رکعت پیش از فرض ظهر و دو رکعت بعد از آن و دو رکعت بعد از مغرب و دو رکعت بعد از عشا این چنین آمده است در کتب سننه از حدیث ابن عمر ابنتی از احتکات در الفاظ آن و زیاده کرده در همین لفظی میده بعد از مغرب و عشا و بخاری آورده که ابن عمر گفت حدیث کرد مرا حفصه که میگذازد روی

صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت خفیفه بعد از طلوع فجر و این ساعتی بود که درنی آمد من بر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و این را معلوم شد که سنت فجر نیز در میت بود و احادیث صحیح ترازین درین باب آمده چنانکه در صلوٰۃ لیل بیاید و سنیت دو رکعت پیش از ظهر و شب شافعیست و متمسک وی همین حدیث ابن عمرست و در گذاردن چهار رکعت پیش از روی نیز احادیث آمده که دلیل امام ابوحنیفه است ترمذی و نسائی و ابن ماجه از عائشه و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از امام حبیبیه آورده اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود کسیکه بگذارد دو رکعت در روز و شب و در روایتی کسیکه مداومت کند بر دو رکعت از سنت و در روایتی دو رکعت از طوع غیر فایده بنا کند او را الله تعالی فانه در بهشت زیاده کرده ترمذی این تفصیل را که چهار رکعت پیش از ظهر و دو رکعت بعد از روی و دو رکعت بعد از مغرب و دو رکعت بعد از عشا و دو رکعت پیش از فجر و اگر چه ترمذی حدیث عائشه را غریب من نهاده الوجه گفته و در حفظ بعضی از رجال وی سخن کرده و لیکن حدیث امام حبیبیه گفته اند رواه الجماعة الا البخاری شاهد اصل حدیثست و ترمذی در جامع خود از عامر بن ضمیره از امیر المؤمنین علی آورده که میگفت میگذارد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم پیش از ظهر چهار رکعت و بعد از روی دو رکعت و گفته که درین باب حدیث از عائشه فراموش کرده و حدیث علی حسنست و بیسوسنست عمل اکثر اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و آنها که بعد از ایشانند و همینست قول سفیان ثوری و ابن المبارک و اسحق و بعضی از اهل علم گفته اند صلوٰۃ لیل و نهار دوگان دوگانست و مقصود ایشان آنست که فصل کن بیان رکعتین و باین قائلست شافعی و احمد و نیز از عائشه آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چهار رکعت را پیش از ظهر میگذارد و بعد از روی میگذارد و این را طرق است انتی و مسلم و ابوداؤد از عبد الله بن شقیق آورده اند که گفت پرسیدم عائشه را از صلوٰۃ تطوع رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت میگذارد در خانه خود پیش از ظهر چهار رکعت پسر بیرون می آید و میگذارد نماز مردم پهنی در آمدن خانه و میگذارد دو رکعت

و در روایتی

و ابو داؤد در سنن خود و ترمذی در شمائل از ابو ایوب انصاری آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود چهار رکعت است
پیش از ظهر که نیست در آنها تسلیم گشاده میشود برای آنها درهای آسمان و در موطای امام محمد نیز مثل این آمده و نزد شافعی رحمه الله نیز
چهار آمده است و لیکن بدو سلام و ترمذی وجه انرا بیان کرده چنانچه نقل کردیم تنبیه در اثبات سنیت چهار رکعت پیش از ظهر دو طریق
است یکی اثبات آن بحديث ام خمیثه و غیر آنکه در اینجا ترغیب بر گذاردن آنها نموده اند و لیکن گفته اند که از ترغیب و بیان فضیلت
سوا ظلت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بران لازم نیاید تا سنیت آن ثابت شود غایت آن ندب و استحباب است و طریق حکم
در اثبات آن حجج و تطبیق است میان احادیث که در بعضی از آنها دو رکعت آمده و در بعضی چهار یا با آنکه چهار را در بیت شریف میگذارد
و عائشه آزاد پیرنه این عمرووی دور رکعت که در مسجد آمده میگذارد و بخت مسجد دید و ابن عمره آنرا سنت ظهر نهنداشت با آنکه عفا
ابن عمره آن بود که سنت ظهر همان دو رکعت است و چهار رکعت در وی دیگر است که در وقت زوال شمس میگذارد از جهت نفع
درهای آسمان درین وقت و اشارت باین بر دو وجه در کلام مصنف بیاید و سنتکلم علیه و آله و آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم دور رکعت
بعد از ظهر وقتی فوت شد بعد از عصر از اقصا کرد چنانچه در صحیح بخاری آمده است که روزی آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم را
دیدند که بعد از عصر دو رکعت میگذارد پس ام سلمه جاریه در حضرت وی فرستاد تا از ان بر پرسد فرمود این دو رکعت بعد از ظهر است
که بجهت اجتماع و فوفوفوت شده بود آنرا قضا کردم و تمام حدیث در باب اشاره در نماز بدست گذشت و همیشه آن حضرت صلی الله
علیه و آله وسلم بعد از فرض عصر دو رکعت گذاردی چنانکه در جامع الاصول ز بخاری و مسلم و ابی داؤد و نسائی از عائشه آورده گفت
دو نماز بود که ترک نمیکرد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم آنرا در سر و علانیه در سفر و حضر دو رکعت پیش از صبح و دو رکعت بعد از عصر
و میگذارد آنرا تا طاقی شد پروردگار خود را عزوجل و احادیث درین باب بطرق متعدده آمده صحیح در آنکه آنرا تا به عصر بود و
قاطع آن تاویل که بعضی میگویند که آن قضا می رکعتین ظهر بود که مشغول شده بود از ان بجهت اشتغال بوفد عبد القیس و در روایتی
از وی آمده که گفت میگذارد وی صلی الله علیه و آله وسلم دو رکعت پیش از عصر روزی قسمت مال از ان شافل آمد پس بگذارد آنرا
بعد از عصر بعد از ان مداومت نمود بران و عادت شریف وی بران بود که چون در وقتی نازی میکرد دیگر بروی مداومت می نمود
و در روایتی آمده که این دو رکعت در خانه میگذاردند در مسجد بقصد تخفیف بر امت و محبوب میداشت تخفیف امت را و ازین جهت
میگوید مصنف و این یعنی گذاردن دو رکعت بعد از عصر از خصائص آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بود و در حق غیر وی
مکرده چنانکه در روایت ابی داؤد آمده که میگذارد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم دو رکعت بعد از عصر و نمی میگردد از ان هر
میداشت صوم وصال و نمی میگردد از ان و نمی از رکعتین در صحیح بخاری نیز مذکور است و لیکن حدیث دیگر از ابی داؤد که در جامع الاصول
آورده است که پرسیده شد این عمر از رکعتین قبل المغرب پس گفت ندیدم هیچ یکی را در عهد رسول صلی الله علیه و آله وسلم که
میگذارد و آنرا در خصصت کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در رکعتین بعد از عصر منافات دارد بدون آن از خصائص حضرت
صلی الله علیه و آله وسلم و نمی مردم از ان و در بعضی آثار آمده که امام احمد را دیدند که درون خانه بخود میگذارد و گفتند چرا پنجمان
میگذاری گفت از ترس مردم و با جمله احادیث و آثار منی ازین دو رکعت و از مطلق نماز بعد از عصر غالب قوی است و مختار جمهور علما
نیز همین است پس حق آن بنماید که آن از خصائص آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بود و در حق غیر وی مکرده چنانچه مصنف
گفت و الله اعلم و چون مختار نزد مصنف رکعتین است پیش از ظهر و احادیث صحیح در چهار رکعت نیز وارد شده گفت و گاه
پیش از ظهر چهار رکعت گذاردی و لفظ بخاری و ابی داؤد و نسائی که از عائشه روایت کرده اند این است که کان

لا بد از چهار رکعت قبل از ظهر و دو رکعت پیش از ظهر و دو رکعت پیش از
 باعد و شیخ ابن الهمام از سنن سعید بن منصور از ابن عازب آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که هر که نماز چهار رکعت پیش از
 ظهر چهار رکعت گوید که بعد از غروب و هر که بعد از غروب که در شب قدر گذارد و بیعتی این را از قول عائشه و نسائی و
 دارقطنی از قول کعب روایت کرده اند و موقوف در اینجا مثل مرفوع است زیرا که مقدار ثواب همه بسماح از حضرت رسول صلی الله
 علیه و آله و سلم نتوان دانست و قول صحابی در آنچه بقیاس نتوان یافت محمول است بر سماع چنانچه در مقدمه گذشت و لیکن علما
 که قائل اند به دو رکعت این حدیث را برای اخراج از مواظبت بر چهار رکعت پیش از ظهر و تاویل کرده اند یکی آنکه چون سنت
 ظهر در خانه گذاردی چهار رکعت گذاردی و اخبار عائشه از حال درون خانه است که میدید و چون در مسجد بودی که دو رکعت
 گذاردی و ابن عمر ازین حال خبر داد و چون روایتی صریح باختلاف حالتین وارد نشده است لاجرم عمل بروی تاویل و صحت
 از ظاهر بود اگر چه از قول عائشه که گفت کان یصلی فی بیته قبل الظهر اربعاً استیناسی باین معنی میتوان یافت و دوم تاویل آنکه چهار
 رکعت نازی بود مستقل سوای سنت راتبه ظهر که در عقب زوال شمس میگذازد و میفرمود که بده یعنی این ساعت بعد از زوال شمس ساعه
 تفتح فیها ساعتی است که کشاده میشود و روی ابواب السماء درهای آسمان واجب و دوست میدارم ان یصعد لی که صعود کند بجناب
 حق و برود برای من فیما عمل صالح و برین ساعت عمل صالح و چون نماز افضل از آن صالحی است و نیز این وقت حضور نماز است فعل نماز
 در روی افضل و انب باشد و برین تاویل سنت ظهر همان دو رکعت باشد و چهار رکعت طلوع غیر آن سنت و این نیز خلاف ظاهر است
 چه ظاهر لفظ این حدیث که گفت چهار رکعت میگذازد پیش از ظهر و دو رکعت بعد از ظهر و برین است که هر دو راتبه ظهر باشد و چهار رکعت بجهت
 فی زوال نیز میگذازد باشد یا همین راتبه ظهر را این فضیلت باشد چنانچه بعضی علما گفته اند که مراد یکدست فتح باب و صعود عمل نیز سنت
 ظهر است و اثبات این فضیلت منافات بسنت ندارد و با وجود ثبوت مواظبت و حدیث عائشه که مسلم و ابی داؤد از عبد الله بن شقیق
 روایت کرده صبح است در آن که آن چهار رکعت که در خانه میگذازد سنت راتبه ظهر بود کما مر و الله اعلم و عبد الله بن مسعود بعد از
 زوال هشت رکعت میگذازد و احتمال دارد که این هشت رکعت مستقل بوده باشد و رای سنت ظهر یا سنت ظهر داخل آن بود و
 میگفت ابن مسعود آن هشت رکعت بعد از این هشت رکعت برابر میگذرد مثل هشت رکعت را من قیام اللیل از تسجد بدانکه در دو رکعت
 تسجد اختلاف روایات است و عادت شریف نیز برین باب مختلف بود و یا یا زده را غیر آن چنانکه در مجلس بیاید و یک رکعت
 الزان و ترست و غالباً این قول ابن مسعود یعنی بر روایت است و احتمال دارد که مراد تمام نماز شب نباشد مقصود همین است
 که هشت رکعت درین وقت برابر هشت رکعت در آن وقت است و هذا ظاهر و بعضی از مشایخ در توجیه تعدیل هشت رکعت بعد از زوال
 یا هشت رکعت قیام لیل میگویند سر این گویا آنست که این دو وقت یعنی وقت زوال و وقت تسجد زمان نزول رحمت است چه در
 رحمت چنانچه همین ساعت معلوم شد بعد از زوال گشته میشود و آن بعد از آنست که نماز است و نزول رحمت الهی در شب بعد از انقاص
 شبست پوشیده نماند که در احادیث فضل قیام لیل وارد شده است که نزول رحمت در ثلث خیر است از شب تا وقت صبح ظاهر است
 آن از بعد انقاص است و کمال آن در ثلث اخیر که وسط است میان مبداء و قوسمی و چون هر دو وقت محل قرب رحمت است مناسب ظاهر حال بود
 میان هر دو وقت و نماز هر یکی ازین دو وقت عدیل دیگری بود و فضل و چون نزول رحمت درجه نصف لیل است و ظهر بود و نماز وقت
 زوال بعد از آن ساخت و تشبیه بوی که در عکس فافهم و در جامع الاصول از ترمذی و در مشکوٰۃ از ترمذی و بیهقی آورده که
 امیر المؤمنین عمر گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت چهار رکعت پیش از ظهر بعد از زوال حساب کرده میشود باند آن

در نماز سحر و هیچ شیئی نیست مگر آنکه سجده میکند پروردگار تعالی را در آن ساعت پسر خواند این آیت را تمفیذ و ظلاله عن الیهین و
 الشائل سجده الایة و در مسند احمد فضیل و سنن نسائی و ترمذی و ابی داؤد و ابن ماجه مروی است که گفت عنبسه بن ابی سفیان
 شنیدم از خواهر خود ام حبیبه زوجه رسول صلی الله علیه و آله و سلم که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت
 من حافظ کسی که محافظت کند و مداومت نماید علی اربع رکعات قبل الظهر بر چهار رکعت پیش از ظهر و اربع بعد با و بر چهار رکعت
 بعد از ظهر حرمه الله علی النار حرام گرداند خدای تعالی او را بر آتش دوزخ و گفت ترمذی هذا حدیث حسن صحیح غریب من هذا
 الوجه و این چهار رکعت را که بعد از ظهر میگذارد بدو سلام میگذارد و معلوم نشد که این چهار رکعت و رای دو رکعت سنت است
 یا با آنهاست هر دو احتمال دارد و ظاهر در اول است و شیخ ابن الهمام میگوید که اختلاف میکنند اهل این عصر که اینها غیر رکعتین راتبه
 یا با آنهاست و بر تقدیر ثانی آیا میتوان کرد و تسلیم واحد یا نه جماعه گفتند که نمیتوان کرد و نزو من چنین واقع شد که اگر گذارد چهار رکعت
 بعد از ظهر بیک سلام یا بدو سلام حاصل شود و عدد مذکور خواه حساب کرده شود و راتبه از وی یا نه زیرا که مفاد حدیث همین ایقاع

چهار رکعت بعد از ظهر است در این صادق است با بودن راتبه از آنها امتی و امیر المؤمنین علی گفت کان النبی صلی الله علیه و آله و
 سلم یصلی قبل الظهر اربع رکعات لیفصل بین فرق میگرد میان آن چهار رکعت با التسلیم باسلام گفتن علی الملائکه المقربین هر
 فرشتگان مقرب من بهم و کسانی که تابع اند ملائکه را من المسلمین و المؤمنین از مسلمانان و مؤمنان یعنی اصل و سابق در نیست
 سلام نماز فرشتگان اند که مقربان در گاه آسمی و سابق در وجود و طاعت و عبادت اند و مؤمنان درین مقام تابع و لاحق بشیاء
 و بعضی گفته اند که مراد بسلام اینجا تشهد است از جهت اشتمال او بر سلام رواه روایت کرد این حدیث را احمد و الترمذی بحسن یعنی
 گفت ترمذی هذا حدیث حسن و نیز گفت درین باب حدیث از عبد الله بن عمر نیز آمده بدانکه در جامع الاصول و مشکوٰه که این
 حدیث را از ترمذی آورده قبل العصر است و ترمذی نیز در جامع خود این را در باب ما جاء من الاربع قبل العصر آورده و در جامع الاصول
 در رواتب عصر ذکر کرده و شاید که لفظ الظهر در عبارت مصنف از سو قلم است ولیکن چون در راتبه نظر ذکر کرده معلوم می شود که
 از اشتباه نظر است در آن کتب و صواب آن است کان یصلی قبل العصر اربع رکعات و الله اعلم و نیز امیر المؤمنین علی در روایت

کرده که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم هر روز شانزده رکعت سنت میگذارد چهار رکعت پیش از ظهر و دو بعد از آن و چهار پیش از
 عصر و چهار رکعت در وقت صبحی و این بعضی است از حدیث مطول اما علماء در اسناد آن سخن گفته اند این حدیث مطول درین کتب نظر
 نیامده تا آنکه آن سخن که علماء کرده ذکر میگردیم و با وجود آن عددی که در تفصیل شانزده گفته و شمرده شانزده نمی شود مگر آنکه گفته شود
 و در رکعت پیش از نماز فجر با جهت ظهور شهرت آن ذکر نگرد و تا مجموع شانزده شود و عدم ذکر سنت مغرب و عشا بنا بر آن است
 که مقصود بیان رکعات سنت روز است نعم اگر چهار رکعت ضحی نشمارند سنن رواتب ما اربع قبل العصر شانزده می شود چنانکه
 بعضی همچنین شمرده اند مگر آنکه گفته شود که قول او و چهار رکعت ضحی عطف است بر شانزده و باقی سنن رواتب را ذکر نگرد و اعتمادا
 علی شهرت یافته بر و این عمر در روایت می کند از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود رحم الله رحمت کند خدای تعالی امر آمدی را
 که صلی قبل العصر بگزارد پیش از عصر اربع چهار رکعت را این حدیث را احمد و ترمذی و ابوداؤد در روایت کرده اند و این خبر
 و ابن حبان در صحیحین خود آورده و گفت ترمذی حسن غریب و ابن حبان این حدیث را تصحیح کرده و آن حدیث مذکور سابقا
 از امیر المؤمنین علی نیز در قبل العصر است که مصنف آنرا در سنت پیش از ظهر آورده چنانکه گفته شد و نیز ابوداؤد از امیر المؤمنین
 علی در پیش از عصر دو رکعت روایت کرده و ترمذی و احمد درین حدیث بجای رکعتین اربع آورده و از جهت اختلاف این

روایات است که مذہب حنفی تخمیر است میان چهار روزه و جمعا بین الاحادیث و چهار افضل است چنانچه در کتب اصول فقه تحقیق آن نموده اند و در رکعت پیش از مغرب صحابہ میگذاردند و منع نفرمود چنانکه در روایت مسلم آمده که از انس پرسیدند که پنجمین صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت پیش از مغرب میگذارد گفت نمیگذارد و لیکن میدید ما را که میگذاردیم پس نه امر میکرد بدان و نه منی می نمود از آن و نیز بخاری و مسلم و نسائی از انس آورده اند که چون مؤذن اذان مغرب میگفت جماعه از صحابہ بر میخواستند و در هر یک ستونهای مسجد دو رکعت میگذاردند و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از درون خانه بیرون می آمد و ایشان را می دید که نماز میکنند و در روایتی آمده که مردم از بیرون به مسجد می درآمدند و این جماعه را در نمازی دیدند گمان می بردند که مگر نماز مغرب را گذارده اند از بس کثرت گذارندگان این دو رکعت و در کتب خمسہ غیر موطا آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سه بار میفرمود بین کل ذانین صلوة دو رکعتی فرمود لمن شاء یعنی هر که خواهد بگذارد و هر که خواهد نگذارد و مراد بدو اذان اذان و اقامت است و انس گفت با وجود آنکه در میان اذان و اقامت مغرب فرجه کثرت میگذاردند و از نجاست که بعضی گفته اند که این راتبه مغرب است و داخل نماز بعد از عصر نیست و لیکن اختیار باقی است اگر خواهد بگذارد و در صحیحین ثابت است که فرمود صلوا قبل المغرب بگذارید نماز پیش از مغرب این کلمه را سه بار مکرر فرمود و قال فی الثالثة و گفت در بار سوم لمن شاء یعنی این امر ایجابی نیست بلکه تخمیر است هر که خواهد هر که استان بخند با الناس ستمه یعنی اینکه فرمود لمن شاء از جهت ناخوش داشتن اینکه مردم این نماز را ستم مؤکده و طریقہ مستمره گیرند و در روایتی خشیتہ ان یخندوا پس گذاردن آن مندوب است و مستحب لادور و در روایتی که بران موافقت بود نیست و در شرح ابن الهمام میگوید که اختلاف کرده شده است در استحباب دو رکعت پیش از مغرب طائفه بدان قائل شده و منکرند از بسیاری از سلف و اصحاب ما و مالک تسک آن طائفه با حدیثی است که در صحیحین و غیرها وارد یافته و معارضه آن احادیث است آنچه ابو داؤد آورده که پرسیده شد این امر از کتین قبل المغرب پس گفت ندیدم من پیچ احدی را در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگذارد آنرا و حضرت کرد در کتین بعد از عصر و این حدیث صحیح است نزد ما و راجح است بکثرت عمل کار صحابہ و سلف موافق آن و نفی کردن ایشان آنرا اگر چه در صحیحین خلاف آن آمده زیرا که صحت معتبر است با جهاد و رای ایشان و دائرت امر رواة بر قرار داد ایشان نزد اختلاف مردم در توفیق و عدم آن این چنین گفته شیخ ابن الهمام و تطویل کرده در تحقیق این سخن و کلامی را که در مقدمه در تعیین مراتب صحت و قرار داد محمد ثمان که صحیح الکتاب صحیح البخاری ثم فتم از وی نقل کردیم اینجا آورده خند کرد و الله اعلم این است آنچه مصنف از سخن روایت ذکر کرد و ترمذی از ابی هریره روایت کرد قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من صلی بعد المغرب ست رکعات لم یتکلم فیها بیسین بسور عدل له بعبادة ثنتی عشرة سنة و از عائشة آورده که من صلی بعد المغرب عشرين رکعة نبی الله له بیتا فی الجنة و حدیث ابی هریره را تضعیف کرده انتی و این نمازی است که آنرا صلوة الادابین گویند و شیخ ابن الهمام از ابن عمر روایت کرده که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هر که بگذارد بعد از مغرب شش رکعت نوشته شود از ادابین پسر خواند این آیت و ائمه کان اللوا من غفورا و گفته که حال این شش رکعت مثل حال چهار رکعت است بعد از ظهر که اگر راتبه را نیز از وی حساب کنند حاصل گردد این موعود انتهی اما گذاردن چهار رکعت پیش از عشا در احادیث بنظر نیامده و شنی تعلیل در گذاردن چهار رکعت قبل العشا و بعد آن کرده که وی مثل ظهر است در عدم کراهیت تطیع قبل و بعد و عمل اهل حرمین بر ناگذاردن سنت قبل العشا است و در حدیث بخاری بعد از عشا چهار رکعت بر روایت ابن عباس آمده و در حدیث ابی داؤد از شیخ بن یابی چهار رکعت

آمده و احتمال دارد و الله اعلم که شش بار کتین باشد و ششمی نیز در چهار رکعت بعد از عشا حدیث مذکور از بخاری آورده و در پاره
چهار رکعت را بعد از عشا از سنن شمرده و اگر چه وی در بیان سنن مسامحه کرده و پیش از عصر چهار رکعت یا دو رکعت یا سه رکعت یا چهار رکعت یا پنج رکعت
یا وجود آنکه از مستحبات اند و لیکن در شرح ابن العمام گفته که آنچه مقتضای نظرست بودن آنهاست سنت بجهت ثبوت مواظبت
بر آنهاست چنانکه ابو داود از شیخ بن مانی آورده که گفت پرسیدم عائشه را از نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت گذارد و حضرت
صلی الله علیه و آله و سلم نماز عشا را هرگز در آمد در خانه مگر آنکه گذارد و روی چهار رکعت یا شش رکعت و گفت شبی باران بود و وی
بر زمین انداخته بودند که سوراخی داشت و میدیدم من که آب از راه آن سوراخی بر آمد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جاها
خود را از زمین در نماز نگاه میداشت و این فصل است در مواظبت انتهى و چون از ذکر اعداد سنن فارغ شد شروع در بیان بعضی احکام
آن کرد و گفت مجموع روایت و سنن را در خانه خویش گذاردی و نیز بدان ترغیب کردی و فرمود که محبوب ترین نماز در بعد از صلوة مکتوبه
نمازی است که در خانه خود بگذارد و گفته اند که نماز نفل در خانه گذاردن افضل است اگر چند در حرم یا درون خانه کعبه باشد علی الخصوص
دو رکعت سنت بعد از مغرب که در بیخ وقت در مسجد گذارد و قرأت درین دور رکعت بیشتر حوال قبل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد
بود چنانکه ترمذی از عبدالسند بن مسعود آورده که گفت احصا تو انم کردی آنچه شنیده ام من از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم که میخواند
در رکعتین بعد از مغرب و رکعتین قبل الفجر قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد و گفته که درین باب از ابن عمر رضی الله عندهما آمده و گفته که حدیث
ابن مسعود و غیرهست نمی شناسیم آنرا مگر از حدیث عبدالملک بن معدان از عاصم و ابو داود از ابن عباس روایت کرده که گاهی
تطویل میکرد وی صلی الله علیه و آله و سلم قرأت را در رکعتین بعد از مغرب تا آنکه متفرق میشدند یا هل مسجد و چون درین حدیث
نوع اشعاری بگذارند این دور رکعت در مسجد بود شیخ ابن حجر کئی در شرح مشکوٰۃ میگوید احتمال دارد که در بعضی اوقات در مسجد
میگذارد بجهت عذری که منع از دخول بیت میکرد و بجهت آنکه در خانه بود و ابن عباس را علم بدان حاصل شده باشد و خانه آن حضرت
صلی الله علیه و آله و سلم متصل مسجد بود و جز دیواری در میان نبود و دیوار وی بود بجانب مسجد و اگر کمی را خانه نزدیک مسجد نبود
و تا بخانه رفتن تعجیل این دور رکعت که بدان امر فرموده اند چنانکه رزین و سبکی از حدیث آورده که گفت میفرمود آن حضرت صلی الله
علیه و آله و سلم تعجیل کنید رکعتین بعد از مغرب را زیرا که آنها را داشته میشوند همراه فریضه فوت شود آیا این معنی عذر در گذاردن آن در مسجد
گردد یا نه محل نظرست فقه بر و الله اعلم و ازین جهت که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در گذاردن این دور رکعت در خانه تاکید بسیار
کردی و در بیخ وقت بی عذر در مسجد نگذاشته علماء را درین محل خلاف است که اگر کسی این دور رکعت را در مسجد بگذارد مجزی و مکلفی
از سنت باشد یا نه بعضی از علماء میگویند مجزی نه باشد از جهت وقوع آن نه بوجه مسنون و امام مروزی گوید عدم کفایت
چه باشد بلکه من صلی الله علیه و آله و سلم بعد از مغرب فی المسجد کسیکه بگذارد دور رکعت بعد از مغرب را در مسجد کیون عاصیا و ابو تور که از
اصحاب شافعی رحمت و میگردد جنید بغدادی در فقه مذهب او داشت میگوید هر عاصی گذارنده این دور رکعت در مسجد عاصی
است و سبب عصیان وی آنست که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم امر کرده بگذاردن آن در بیوت و فرمود اجعلوا فی بیوتکم و
اصل در امر و وجوبست و تارک واجب عاصی و نزد همیشه علماء مجزی باشد در اصل سببی است و لیکن گذاردن آن در مسجد ترک اولی و افضل
نیست از جهت مخالفت فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و امری که کرده برای استجابست نه وجوب و مختار اکثر علماء همین قولست و در سنت
مغرب و غیر سنتست یکی آنکه میان وی و فریضه سنن چیز بزرگ و دعای گوید چه در حدیث رزین آمده است که کحول شامی که از کنار
سایهین است بطریق ارسال روایت میکند از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم من صلی الله علیه و آله و سلم بعد از مغرب قال کحول گفت کحول که را وی

حدیث مستور بیان مراد از حدیث یعنی قبل از نیکم رفت صلوة فی علیین برداشته شود نماز وی در مقام علیین که عمل کتاب اعمال بر است
و عبارت مصنف ناظر در آن است که لفظ قبل از نیکم مندرج است از راوی و ظاهر لفظ جامع الاصول و غیر آن آن است که این لفظ هم از اصل
حدیث است و قول پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم سنت دوم آنکه در خانه بگذارد از جهت حدیثی که ابو داؤد از کعب بن عجره روایت
کرده که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در مسجد نبی عبد الاشهل که قبیلہ است از انصار در آمد و نماز شام گذارد و چون فارغ شد دید
که اهل آن خانه در مسجد نماز مشغول شدند فرمودند این نماز صلوة البیوت نمازی است که در خانه باید گذارد و ظاهر آن است که
اشارت بمنه مخصوص سنت مغرب باشد که حاضر است و احتمال دارد که مطلق نماز نفل که در ضمن این مقید مفهوم و مستحضر است بود
و ازین جهت مصنف تأیید مطلوب بحدیثی دیگر کرد و گفت که در لفظ ابن ماجه که وی نیز این حدیث را روایت کرده است این چنین واقع
شده است که اگر کعب بن عجره بیرون بیاید این دو رکعت را در خانه های خود و این صریح است که مراد کعبین مغرب است نه مطلق نفل
و نیز بصیغه المرواقع شده در روایت ترمذی و نسائی آمده که علیکم بمنه الصلوة فی البیوت و لیکن ترمذی گفته که این حدیث
غریب است نمی شناسیم او را مگر بهمین وجه و گفته که صحیح آن است که روایت کرده شده است از ابن عمر که پیغمبر خدا صلی الله علیه و
و آله و سلم بگذارد رکعتین بعد المغرب را در بیت خود و گفت که تحقیق روایت کرده شده است از خدیجه که پیغمبر خدا صلی الله علیه
و آله و سلم گذارد مغرب را و گذارد بعد از وی در مسجد نماز را تا وقت عشاء پس باین حدیث معلوم شد که آن حضرت صلی الله علیه
و آله و سلم رکعتین بعد از مغرب را در مسجد بگذارد است حاصل آنکه عادت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که مجموع
سنن و نوافل را خصوصاً سنت مغرب را در خانه گذاردی مگر بمای سبی و فدزی که موجب وقوف در مسجد و مانع در آمدن در خانه بود
و چنانچه خود در خانه میگذازد و صحابه را نیز بدان امر میکرد میفرمود ایها الناس صلواتی بیوتکم بگذارد نماز تا فله در خانه های خود فان
افضل صلوة المرء پس بدستی که فاصلترین نماز در نماز است فی بیت در خانه خود الا المکتوبه مگر نماز فحن که آن در مسجدی باید
گذارد بجماعت و نیز در صحیح بخاری آمده که صلواتی بیوتکم و لاتخذوا قبورا و شک نیست که امر در عموم نوافل برای استنباب است
با اتفاق بدالت سیاق حدیث و امر در خصوص سنت مغرب نیز همچنین نزد اکثر و نزدیک بعضی برای و موجب از جهت عدم قرینه خلاف
آن و لیکن اطلاق این حدیث در قرینه بودن کافی است دیگر بدانکه اقوی سنن رکعتین فجر است بعد از وی سنت مغرب بعد
از وی سنت بعد از ظهر بعد از آن سنت بعد از عشاء بعد از وی سنت پیش از ظهر و بعضی گفته اند که سنت پیش از ظهر مثل سنت بعد
از ظهر است در مرتبه بعد از سنت فجر ذکره الشنی و احادیث در فضیلت و تاکید سنت فجر بسیار آمده و در حدیث مسلم است که رکعتا
الفجر خیر من الدنيا و ما فیها و عائشه گفت نبود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم هیچ چیز از نوافل سخت تر در تاکید از رکعتین فجر و
حافظت و تاکید وی صلی الله علیه و آله و سلم بر نماز سنت با ما بود که هیچ حال ترک نکردی حتی در سفر نیز بدان مواظبت
نمودی و مروی نیست که در سفر هیچ سنت را اهمه گذارده باشد بجز سنت فجر و نماز و قراین عبارت دلالت دارد بر آنکه نماز و تر
سنت است چنانچه در بعضی اصحاب شافعی و ابی یوسف و محمد است و نزد امام ابو حنیفه و تر واجب است و رکعتین فجر سنت و
حق آن است که اگر چه احادیث در تاکید سنت فجر در روایف و لیکن نه در آن مرتبه در کثرت و تاکید که در وتر است تاکید در سنت
فجر بطریقی بیان فضل و کثرت ثواب است اما در وتر بالفاظلی که مشهور است به تختم و موجب چنانچه نظر در احادیث ظاهر میشود و آنکه
در حدیث ترمذی و ابی داؤد و نسائی از علی رضی عنہ واقع شده الوتر لیس تختم کصلواکم المکتوبه منافات بوجود ندارد چه متنی حتم
مانند تختم صلوة مکتوبه است مطلق آن و آن حدیث که در بدایه در اثبات و وجوب و تداورده که آن لحد زادکم صلوة الحمد میث از

از جمله صحابه بطریق متعدده آمده اگر چه در خصوصیات طرق وی تکلم کرده اند این چنین گفته شیخ ابن الهمام و گفته اولی تمسک بحديث النبي اذ
است که از بریده آورده که الوتر حق فمن لم يوتر فليس مني سه بار مکرر فرموده و روایت کرده این حدیث را حاکم و صحیح نموده آنرا انتہی و در بعض
احادیث اطلاق سنت بروی واقع شده است بجهت آنکه ثبوت او بسنت است یا مراد طریق مسلک در دین است و قول مصنف بروی است که
در سفر صحیح سنت را تبه گذارده باشد بجهت آنکه ثبوت او بسنت است و ترندی و ابو داؤد از ابن عباس روایت کرده اند که گفت صحبت و شتم با رسول خدا
صلی الله علیه و آله و سلم در هر سفر و ندیدم او را که ترک کرده باشد دو رکعت را در وقت زوال آفتاب پیش از ظهر و ظاهراً آن است که وی استبه
ظنر باشد و هم ترندی از ابن عمر آورده که گفت گذارم با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ظهر را در سفر رکعتین و رکعتین بعد از وی و گفت
حدیث حسن و در روایتی از ابن عمر آورده که گفت گذارم نماز با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در سفر و سفر پس گذارم با وی و در حضر
ظهر را چهار رکعت و دو رکعت بعد از وی و گذارم با وی در سفر ظهر دو رکعت بعد از وی و گذارم در عصر را دو رکعت و گذارم بعد از وی چیزی
و مغرب را در سفر و حضر سه رکعت و نقصان نکرده از وی و در حضر و سفر و وی و ترنما است و بگذارد بعد از وی دو رکعت و گفت بهذا حدیث
حسن و امام مالک در روای از نافع از ابن عمر آورده که وی پس خود را میدید که نفل میکرد در سفر و او را نفل میکرد در سفر و این اسناد را مالک
از نافع از ابن عمر است صحیح اسنادی گفته اند هم از ابن عمر بر خلاف این نیز آمده چنانکه در جامع الاصول از کتب است آورده که وی گفت صحبت
داشتم با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ندیدم او را که تسبیح میکرد در سفر و مراد تسبیح نماز نفل است که آنرا همه نیز گویند و از ابو بکر و عمر و
عثمان نیز چنین دیدم که میگذازد ظهر و عصر را دو رکعت و نمیگذارد پیش از آن و نه بعد از آن چیزی و حفص بن عاصم گفت صحبت داشتم با
ابن عمر در طریق که پس گذارد نماز ظهر را دو رکعت پسر آمد در منزل خود و نشست جماعه را دید که نماز میکنند گفت چه میکنند ایشان گفتند نماز نفل
میکنند از ند گفت اگر من نماز نفل میگذارم چه اوستن را تمام نمیکردم یعنی تکمیل و اتمام فضل ولی است از نفل پس اگر نفل در سفر مشروع بودی
چرا اتمام فضل مشروع نشدی کذا قیل فی شرح هذا الکلام این احادیث مخالف احادیث سابق است و در شرح مشکوٰۃ میگوید شاید که آن حضرت
صلی الله علیه و آله و سلم در سفر و اتب را در منزل خود میگذازد ابن عمر آنرا نمیدید یا ترک کرد و بعضی اسفاً بجهت تمسک به جواد ترک و فقها را درین
روایت در سفر سه قول است ترک و قصر و اتمام و گفته اند که این سخن در روایت است اما نوافل مطلقه اتفاق دارند فقها بر اتمام آن مثل نماز صبح
و تجمد و مانند آن و از تمهید این بجهت فصل عبادات سفر نیز چیزی مذکور گرد و انشاء الله تعالی و علماء را که قائل اند بسنت بودن و تر سنت فجر
برود و قول است در فضیلت نماز سنت فجر و نماز و تر بعضی میگویند که سنت فجر اکدر است و اصل بجهت وقوع احادیث کثیره در تاکید
و مواظبت بر عمل آن و بعضی میگویند و تر از جهت بلوغ او بدرجه و خوب حتی که بعضی بوجوب آن قائل شده و گویند مقصود مصنف همانست
قول است که گفت و چنانکه و تر نزد بعضی واجب است سنت فجر نیز نزد بعضی واجب است پس باین جهت و تر را ترجیح نتوان کرد و
لیکن قول بوجوب و تر اقوی و اکثر است از قول بوجوب سنت فجر و بحتمی که مقصود مصنف تحقیق و بیان واقع باشد از غیر قصد جواب
فلا کلام و بعضی از شاخ و برگ مشروعیت سنت فجر که در اول روز است و در آخر شب است و بیان مناسبت میان این هر دو
نماز میگویند که سنت فجر ابتدای عمل است و تر ختم عمل لاجرم عنایت و اهتمام بشان هر دو معروف شد تا کید یا وجوب و ازین جهت
در هر دو نماز سوره اخلاص خواندن مشروع شد با سوره قل یا ایها الکافرون زیرا که در اکثر احادیث همچنین آمده که آن حضرت صلی الله
علیه و آله و سلم این دو سوره بخواند در سنت فجر در رکعت اولی قل یا ایها الکافرون و در ثانی سوره اخلاص در هر دو رکعت ثانیه و
ثالثه و در بعضی احادیث آمده که گاهی در رکعت اولی سنت فجر قولوا آمنا بالله ما نزل الینا الا آیه که در سوره بقره است و در ثانیه
قل یا ایها الکتاب تعالوا الی کلیمه سوا بیننا و منکم الا آیه که در سوره آل عمران است و در بعضی روایات آمده که در اولی قولوا آمنا و

در ثانیه رینا انما بانزلت و اتبعنا الرسول فالتبنا مع الشاهدين یا انما ارسلناک بالحق بشیرا ذنبا یراولا تسال عن اصحاب الجحیم میخوانند
اما غالب احوال قرأت همان دو سوره بود چه این هر دو سوره جامع اندم توحید عمل و علم و توحید معرفت و ارادت و توحید اعتقاد و
تصد را چنانکه در کتاب حاصل سوره الخالص فی فضائل سوره الاخلاص بیان کرده ایم که این هر دو سوره متضمن این معانی مذکورند
و باین بیان وجه قرأت این دو سوره در سنت مغرب که آخر عمل روز است چنانکه در احادیث واقع شده نیز معلوم توان کرد و الله اعلم
فصل الاضطیاع بعد سنة الفجر عادت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که بعد از دو رکعت سنت فجر بسوی راست بر
زمین نهادی و یک لحظه بجهتیدی بخاری و سلم از عانته آورده اند که گفت چون میگزارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
رکعتین فجر را اگر بیدار میبودم من سخن میکردم و الا اضطیاع می نمود تا وقتیکه اعلام کرده میشد برای نماز و زیاده کرده بخاری
علی شقه الایمن و ازین حدیث معلوم شود که تکلم بعد از سنت فجر واقع شده است و ترندی بانی از برای تکلم بعد رکعتین فجر عقده
کرده و از عانته آورده که گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون میگزارد در رکعتین فجر را اگر او را حاجتی بمن بودی سخن
سکردم و الا بیرون می آمد بسوی نماز و گفته بد حدیث حسن صحیح و گفته که بعضی از اهل علم از اصحاب نبی صلی الله علیه و آله و سلم
و غیر هم کلام بعد از طلوع فجر تا فراغ از صلوة مکروه داشته اند مگر آنچه از جنس ذکر الکی باشد یا سخن ضروری که از ان چاره نبود و گفته
همین است قول حمد و اسحق انتی و تکلم حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هم ازین قبیل بود چنانچه قول عانته فانت کانت له الی حاجته
کلنی تا طرفه روان است و اگر سخن نماز جنس ذکر و مالا بد منه باشد نیز بطل نیست و موجب اعاده آن نیست یارب مگر بجهت کراهت
تکلم در نیوقت اضیاطا و تکلیفا اعاده کنند و در جامع ترمذی درین حدیث ذکر اضطیاع نیست اما در حدیث دیگرست که فرمود اذ اذنی
احدم رکعتین قبل صلوة الصبح چون بگذارد یکی از شمار دو رکعت را پیش از نماز صبح فلیضطیاع پس گویند علی جنبه الایمن بر بسوی
راست و گفته بد حدیث صحیح غریب و چون نام کرد باضطیاع ظاهر امر چون قرین بر خلاف آن نباشد و خوب و فرضیت است از نیاحت
که این حزم ظاهری میگوید فرض است این اضطیاع بر مصلی بنا اگر این جفتن میان سنت و فرض ترک کند نماز فرض وی باطل باشد و
بعضی در علماء در نصرت این مذهب یک مجلد تصنیف کرده اند و جمعی از مشایخ طریقت باین قول قائل همچون شیخ محمد الدین عربی
صاحب فتوحات و غیر وی و الله اعلم تا این مردم در بیان این مطلب چه گفته باشند و الا پوشیده نماند که اقتضای امر فرضیت
این فعل آنست که اگر ترک کند آثم گردد و اما فرضیت بوجهی که شرط صحت نماز فرض نباشد از کجا لازم آمد و جماعتی از علماء بکراهت
آن قائل و آنرا بدعت می شمردند در جامع الاصول از نافع می آرند که این عمر مردی را دید که گذارد رکعتین فجر را بستر اضطیاع کرد و فرمود
چه باعث شد ترا ای مرد که چنین کردی آن مرد گفت خواستم تا فصل کنم میان سنت و فرض فرمود که ام فصل بالاتر از سلام باشد
گفت فانه استه فرمود بل ہی بدعت و در سنن ابوداؤد آمده که چون ابو هریره حدیث اضطیاع را روایت کرد و این حدیث باین اثر
رسید گفت اکثر ابو هریره اکثر و افرادا میکنند در نقل احادیث گفتند آیا انکار میکنی چه پیر از انچه وی میگوید گفت انکار ندارم و
لیکن وی جرات کرد و ما اساک نمودیم و چون این حکایت با ابو هریره رسید گفت گناه من چیست مگر آنکه محفوظ داشتم و ایشان
فراوان کردند و باطل حکم بدعت بودن این عمل بغایت بعید است از جهت ورود احادیث صحیح درین باب مگر آنکه ادعای نسخ یا
خصوصیت آن بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم کنند و دعوی فرضیت نیز خالی از بعدی نیست و روایات نیز خالی از اختلاف
ند در بعض احادیث صحیح آمده که گذارد رکعتین پس بیرون آمد بی ذکر اضطیاع ذکر اضطیاع در بعض احادیث بعد از نماز تنه آمده
که اضطیاع کرد و بعد از اضطیاع بر فراست و بیرون آمد چنانچه در ذکر نماز شب باید و ازین جهت است که جا بهر ملاطری مستقیم توسط

اختیار کرده اند و با استجاب قابل شده و امام مالک میگوید اگر برای استراحت در قفس و تعب که در قیام لیل و بیداری شب کشیده کنند پسندیده و موجب الشرح و تازگی طبیعت بود و قول امام ابو حنیفه رحمه الله بنیست و میفرماید که فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نیز بقصد استراحت بود نه تبعید و الله اعلم و در خفتیدن بر پهلوی راست که عادت شریف در نوم بود آن است که تا خواب غلبه نکند و مانع از قیام برای صلوة نیاید چه دل که مضطرب و صغیر است در جانب چپ خفتند دل قرار گیرد و رحمت و آسایش غلبه کند و بخت حصول سکون و آرام خواب گران پیدا آید و چون بر دست راست خفتند دل طلب مستقر و آرامگاه خود که جانب چپ است کند و در قفس و بی آرامی افتد و چون سکون و آرام که باعث وجود رطوبت دماغ و تعطل قوی است کمتر بود خواب در آید و چون بیاید گران نبود و ازین جهت که بجانب راست خفتن باعث قلق و دیر آمدن و سبک بودن خواب است اطباق خفتن بر جانب چپ اختیار کنند طلب کمال راحت و میهم طعام را که بخت توجه حرارت غریزی بداخل بدن در حالت نوم حاصل میشود و هر چند نوم غالب تر است کمال تر و میهم طعام قوی تر و صاحب شرع خفتن بر جانب راست اختیار کند طلب سبک خوابی و تیسیر قیام شب را و ازینجا رعایت قلت طعام نیز لازم افتد و حاصل آنکه خواب بر جانب راست دل و عالم روحانیت را نافع بود و مراد بدل آنجا لطیفه بدو است و خواب بر جانب چپ بدن را و جانب جسمانیت را سود کند تنبیه در احادیث صحیح آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از گذاردن رکعتین فجر درین اجتماع گامی بخواب نیز میرفت تا حدی که شنیده میشد آواز نفس که نامم را باشد و آنرا غلطی گویند و بخیمان برینجاست و بنماز میرفت و عدم نقض طهارت بنوم از خصائص آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم است و بعضی گفته اند از خصائص انبیاست صلوة الله و سلامه علیهم جمعین تا گفته اند که رؤیا الانبیاء روحی و بلیش قول حق سبحانه تعالی است انی اری فی المنام انی ادبیک و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم میفرمود مراد خواب خیال نکنید هر چه شما میگویند نزد من می شنوم چشم من در خواب است و لیکن دل من بیدار آنجا اشکالی آورده اند که اگر حال این است پس چرا آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در لیلۃ التعرّیس بخواب رفت و از طلوع فجر آگاه نشد تا نماز فجر فوت شد و بعد از بیداری آنرا قضا کرد و تعرّیس نزول مسافرت در آخر شب برای خواب و استراحت و قصه لیلۃ التعرّیس آن است که مسلم از ابو هریره و مالک از زید بن سلم آورده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون از غزو و خیر بزمین عود فرمود یا از مدینه بکه میرفت و تمام شب سیر کرده بود چون خواب قلبه کرد در وادی نزول کرد و بخواب رفت و بلال گفت امشب تو برای ما حفظی و حراستی کن و از طلوع فجر خبردار باش تا نماز فوت نشود طلال زمانی نماز مشغول شد و پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه همه بخواب رفتند چون وقت فجر نزدیک رسید بلال بر احواله خود تکیه زد خوابش در گرفت و بیدار شد و بیدار نشد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و نه بلال و نه صحابه تا آفتاب طلوع کرد آنگاه بیدار شدند و اول کسیکه بیدار گشت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود ترسان و هولناک و گفت ای بلال چه کردی و چرا بخواب رفتی گفت بلال چه کار کند آنچه شما را رسید فرمود ما را بر بندید و سوار شوید و ازین وادی بر آئید و در وادی آمده که فرمود این جای شیطان است بار بر بستند و بر آمدند و جای دیگر نزول کردند بستر و هو که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه بر این بزم کردند و بلال را گفت تا ندانم که برای نماز پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بخت نماز قضا کرد و برگشت و صحابه را دید که ترسان و لرزان اند فرمود ایها الناس خدای تعالی قبض کرد ارواح ما را اگر میخواهست میفرستاد بسوی ما ارواح ما را بیشتر ازین وقت هر که از شما خواب کند از نماز یا نسیان کند آنرا بستر بیدار شود یا آگاه گردد گوید بگذارد درین وقت چنانکه میگردد در وقتش وقوع این واقعه باعث این شریعت شد که فرمود اکنون میگویند با وجود بیداری

چه بود که از طلوع فجر آگاه نشد چرا این آنگه دریافت طلوع و غروب کار چشم است لاجرم چون چشم در خواب باشد و پوشیده بود طلوع و غروب مدرک نگردد و اگر چند دل بیدارست مثلاً شخصی بیدارست و در کج خانه در پرده افتاده طلوع و غروب در نیاید پس بیداری دل با عدم ادراک طلوع منافات ندارد زیرا که برای این ادراک چشم کشاده باید تنها بیداری دل کفایت ندارد و اگر گویند چرا بکشف و وحی و الهام در نیافتیم گوئیم این فعل باری تعالی است اگر در آن وقت وحی و کشف نکرده چه توان کرد در دنیا حکمتی بود که تشریح قضای فوائت و ادراک شرف اتباع است و جواب دیگر آن است که نعم دل بیدارست و خواب را در وحی تاثیر میزند ولیکن تواند که در احوال و شهودی دست دهد که در آن مستغرق گردد و او را سوا می آن مشهود از صور و معانی ذاهل و غافل شود چنانچه در بعضی احیان در حالت وحی مثل این معنی روی میدارد پس باعث نسیان و غفلت نوم نماند بلکه طریقیان حالتی عظیم که کند آنرا جز خدا کسی نداند یا آنکه با وجود بیداری و هو شیاری فراموشی گردانند تا باعث تشریح حکمی از احکام و دریافت شرف متابعت گردد چنانچه از سیاق حدیث لایح گردد و بعضی از مشایخ صوفیه گویند که این خواب و فراموشی از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابتلائی الهی بود بر اخذ تدبیر و ترک تفویض تهذیر اگر چه تمسک با سباب مرتبه تحقیق و تکلیف است اما درین مقام این اقتضا کرد تا حال چه بود و این سخن خالی از جزآت و سواد نیست نسبت بحضرت وی صلی الله علیه و آله و سلم و الله اعلم

فصل در قیام شب مراد بدان نماز تجمید است بدانکه علماء اختلاف است که قیام لیل بر حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم فرض بوده یا سنت هر دو طائفه را دلیل یکی است و آن آیت تنزیل یعنی قرآن است و من اللیل و بعضی از شب تجمید به ترک خواب کن یعنی برخیز برای نماز و تجمید در لغت بمعنی ترک وجود است و بجزو بمعنی خواب نافله لک در حالی که زائد است این تجمید بر صلوات خمس برای تو یا فضیلت است برای تو بجهت اختصاص فرضیت آن تو جمعی که قائلند نبودن تجمید سنت میگویند این آیت صریح است در عدم وجوب زیرا که نافله بمعنی صلوة نفل است که زیادت است بر نماز فرض و نفل در لغت بمعنی زیادت بود و جمعی که قائلند فرضیت تجمید میگویند قول وی تجمید است صریح بقیام لیل و تجمید چنانکه جای دیگر فرمود یا ایها المزل ای خواب کننده در شب جامه بر خویش بپوشیده تم اللیل برخیز در شب و نماز کن و اصل مدلول امر وجوب و فرضیت است مادام که قرینه برخلاف آن پیدا نشود و ناسخی صریح برای این رکاب نیامده پس وجوبی که مستفاد است ازین امر بر حال خود باشد و قول مؤلف و ناسخی صریح نیامده گو یا اشارت است بر آنکه بعضی گفته اند که قول حق سبحانه و تعالی علم ان لم یخصود فتاب علیکم الایة ناسخ این وجوب است چنانچه بعضی مفسران گفته اند که در اول قیام لیل واجب بود تفصیل که کورد قرآن در حفظ اوقات ثلث شب یا نصف یا ثلثان بعد از آن منسوخ شد باین آیت که گفت بخوانند از قرآن هر قدر که میسر شود و بعد از آن قرأت نماز داشته اند پست این نیز منسوخ شد بصلوة خمس که اقال البیضاوی و در حدیث مسلم و ابی داود و نسائی آمده است که سعد بن هشام از عائشه پرسید از قیام لیل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عائشه گفت آیا تو قرآن میخوانی یا ایها المزل حق تعالی فرض گردانید بروی قیام شب را در اول این سوره پس قیام نمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و اصحاب وی تا یکسال و نگاهداشت وی تعالی خاتمه این سوره تا تا دوازده ماه در آسمان تا وقتیکه فرستاد در آخر این سوره تخفیف پس گشت قیام لیل تطوع بعد از آنکه بود فرضیه پس مصنف میگوید که این آیت صریح نیست در نسخ تجمید از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از جهت احتمال آنکه وی صلی الله علیه و آله و سلم درین خطاب داخل نباشد و مخصوص بعد از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم باشد آنکه کسی گوید امر برای وجوب است اگر قرینه بر خلاف آن نباشد و اینجا لفظ نافله قرینا است بر آن چه معنی نافله تطوع بود جواب میگوید و اما لفظ نافله اگر مراد بدان تطوع بودی

مخصوص نشدی بآنکه نافله لک یعنی حاجت بذکر لک که مفید اختصاص بحضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم است نبود می چه نقل و تطوع مخصوص بوی نباشد پس معلوم شد که مراد بنا فله تطوع نیست بلکه مراد بنا فله زیادت است چنانکه معنی لغوی اوست و علق زیادت بی آنکه مقید بجزئی شود که افاده معنی تطوع کند دلالت بر تطوع نمیکند و فرضی مخصوص را که زیادت است بر فرض دیگر که عام اند نیز شامل بود پس معنی نافله لک آن باشد که تمجد فریضه زائده است مترابر صلوة خمس مفروضه و مخصوص است بتو و چون در فرضیت نماز نفع صلی است صلوة وی بلام این جهت درست باشد اگر چه ظاهر بر تقدیر و وجوب علیک بود همچنین تفسیر کرده اند این آیت را در تفاسیر و مصنف میگویند مراد زیادت که مدلول نافله لک است زیادت درجات است ازین جهت مخصوص شد بوی صلی الله علیه وآله وسلم چون قیام شب در حق غیر وی مباح است بمعنی غیر واجب یعنی مستحب و مکفر سنیات است و اما در حق وی که مغفور مطلق و معصوم است موجب زیادت درجات و علوم مراتب است مجاهد که از باران تفسیر است میگوید که غیر ویرانوا فل نیست بلکه مکفرات است و نوافل خاص است بوی و این سخن فرع آن است که زیادت که در معنی نافله معتبر است بمعنی زیادت درجات است نه بمعنی زیادت بر فرض فافهم و حضرت نبوت صلی الله علیه وآله وسلم در هیچ حال قیام شب را فرود نگذاشتی و در حضور و سفر بران قیامت نمودی و اگر فی الجمله معنی و کسلی و کوفتی داشتی نشسته گذاردی و ترک نکردی کما جاری فی الحدیث و اگر گاهی بسبب مرضی قوی یا بسبب غلبه نومی نتوانستی ایستاد و قیام شب فوت شدی در میان روز در آورده رکعت نماز بدل آن نماز فوت شد و بگذاردی چنانچه ترمذی از عائشه آورده و گفته هذا حدیث حسن صحیح و این نیز بظاہر دلالتی دارد بر وجوب تمجد بر آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم و بالجمله تاکید و مواظبت و ترغیب حضرت نبوت صلی الله علیه وآله وسلم بران فعلا و قولا بسیار بود در صحیحین و غیرهما از غیره بن شبیه آمده که چندان ایستاد که پایهای مبارک وی ورم کرد و از عائشه رن آمده که بشکافت قدمهای او گفتند یا رسول الله چندین تعب برای چه کشتی و قد غفلک ما تقدم من ذنبک و اما تا آخر فرمود آیا پس بنده شاگرد نباشم یعنی چون بولی مرا باین مرتبه آمرزید من شکر وی نگویم و محبت وی نورزم و چون در آخر عمر ضعیفی و تنهایی پیدا کرد چنانچه در وقت پیری عادت است نشسته میگذازدی و قرآن نشسته کردی و چون نوبت رکوع نزدیک شدی بایستادی و پاره استاده بخواند پس بر رکوع رفتی و نیز در حدیث مسلم از ابی هریره آمده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم نزول میکند یعنی متجلی می شود بصف فضل و رحمت و قرب و اجابت پروردگار تبارک و تعالی هر شب با آسمان دنیا و قتلک باقی ماند و دو انگ آخر شب میگوید کیست که بخواند مرا تا اجابت کنم او را و کیست که سوال کند از من تا عطا کنم او را و کیست که طلب آمرزش گنا بمان کند تا با مرزم او را بگذرانم صبح و مسلم از جابر آورده که شنیدم رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم گفت در شب ساعتی افزوده اند که هر چه در آن ساعت بطلبند بیاوند و ترمذی از عمر بن عبسه آورده که گفت گفت آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم قرب تر آنچه پروردگار از بنده باشد در آخر شب است و اگر توانی که در آن وقت ذکر حق کنی تفسیر مکن و چون آن حضرت را صلی الله علیه وآله وسلم بر تمجد و نده بجهت مقام محمود که در آخرت مخصوص است و ست کرده اند لاجرم بر متابعان او میزورین فعل بر قوی از انوار آن مقام بتابد زیاد برین چه فضیلت بود و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم در شب زیاد از سیزده رکعت نماز گذاردی و گاه بر یازده رکعت اقتصار کردی و هشت رکعت یا شش رکعت را دوگان دوگان گذاردی و چون رکعت آخر را بیک سلام گذاردی همچنین است در جامع الاصول از روایت ابو داؤد و این در جانب زیادت است و الا در جانب قلت کمتر ازین نیز آمده است چنانچه معلوم گردد و ظاهر عبارت این است که درین میان جلسه کردی و لیکن سلام در آخر

وادی و لیکن ادویات مجربین آورده که لم یلبس فیمن یعنی درین میان جلوس نیز فرمودی و در کلام مصنف نیز بیاید که بگذاردی
 بیک سلام و یک تشهد و در میان این پنج رکعت نشستن نبود الا در آخر و فقهارا در اینجا خلاف است که بی قاعده زیاده بر دو رکعت
 گذاردن درست است یا نه و آنهایی که منع کنند یا این را مخصوص بحضرت نبوت صلی الله علیه و آله و سلم دارند یا از جلوس سلام خواهند
 اما بنای نوافل بر یک تحریمه جائزست بخلاف و در کراهیت زیاده بر چهار رکعت در روز و بر هشت رکعت در شب سلام
 واحد خلافی مشهورست و صحیح در مذہب حنفیه آن است که مکروه است و افضل نزد ابی حنیفه در شب و روز چهارگان چهارگان است و نزد
 صاحبیه در شب دوگان دوگان و در روز چهارگان چهارگان و نزد شافعی دوگان دوگان در روز و شب و همه تمسک با حاد میث
 دارند که در روایفته است در آن باب و همه آمده است و الله اعلم و بعضی از علمای حدیث میگویند که نماز شب زیاده بر یازده رکعت
 نبود و چون بر ایشان وارد میشود که سیزده رکعت نیز در صحاح آمده است پس چون میگویند که زیاده بر یازده رکعت نبود جواب
 میگویند که روایت سیزده صحیح است امام اهدی در رکعت سنت فجر است یعنی نماز شب همان یازده است و سیزده گفتن مسامحه است
 بحساب کردن رکعتین فجر ازان و برای تائید این توجیه و تاویل میگویند که این معنی در حدیث صحیح از عائشه رضی الله عنها است که
 گفت کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یصلی باللیل ثلث عشرة رکعة برکتی الفجر و قال الشعبي گفت شعبی که از مشاهیر تابعین
 است بحالت ابن عباس و ابن عمر رسیدم ابن عباس و ابن عمر را عن صلوة الرسول باللیل از نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 که در شب میگذارد فقال پس گفتند ابن عباس و ابن عمر ثلث عشرة نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در شب سیزده رکعت بود
 منها ثمان از جمله سیزده هشت رکعت بود که دو رکعت میگذارد و یوتر ثلث و وتر میکرد سه رکعت و رکعتین بعد الفجر و دو رکعت
 بعد از طلوع فجر یعنی پیش از نماز صبح و مصنف در رد این سخن بعضی علما میگوید که در صحیحین روایت دیگر آمده صحیح در آنکه سیزده
 رکعت خارج سنت باشد اگر چه نیز روایت آمده صحیح در آنکه سیزده رکعت گذارد که سنت فجر داخل آن بود و لیکن قطع باینکه
 یازده بود و پس و سیزده با سنت فجر بود چنانچه بعضی علما گویند صحیح نباشد و سخن ابن عباس مروی است از ابن عباس آنکه این عجب یک
 بات شب کردنی بیت خالته میمونته در خانه خاله خود که نام وی میمونته بنت الحارث است و یکی از ازاواج مطهره بود یعنی مروی است
 از ابن عباس که گفت شب کردم در خانه خاله خود میمونته بنت الحارث پس حدیث کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم با اهل خود
 ساعتی پس از آن اختصار برای وی و ساده و خواب کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اهل او بر طول و ساده و خواب کردم من بر
 عرض وی و چون ثلث اخیر از شب شد بیدار شد و بنشست و مسح کرد خواب را از روی مبارک خود بدو دست و نظر کرد بجانب
 آسمان و بخوانده آیت از آخر سوره آل عمران ازان فی خلق السموات و الارض تا آخر سوره بعد ازان بر خاست بسوی
 مشکلی که او نیت بود و مسواک کرد و وضو کرد و ازان مشکه من بین یعنی سیراب کرد بی تقیر و تقصیر و اکتار نکرد در رختن آب و
 لیکن همه چهار ساند و در روایتی کشاد بند همان مشک را در نیت آب را در طقار و نیک کرد و وضوی خود را و پرسید که آن پسرک
 چه شد پس بیدار کردند مرا پس بر خاستم و ایستادم و کردم آنچه کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم پس ایستاد آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم نماز و ایستادم من در پهلوی چپ آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم پس نهاد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 دست راست خود را بر سر من و گرفت گوش مرا و بتافت و بجانب پهلوی راست خود کشید و دعا کرد ملا اللهم فقهه فی الدین فقام البقی
 پس قیام نمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم من اللیل پاره از شب فصلی رکعتین ثم رکعتین ثم رکعتین ثم رکعتین ثم
 رکعتین شش بار رکعتین گذارد و این دو از دو رکعت شد ثم او تر پسر و تر کرد یک رکعت و این مجموع سیزده رکعت شد ثم اضطجع

پسترا اصطلاح کرد حتی جاوه المودن تا آمد بر روی موزن برای اعلام نماز فجر فقام پس برخواست فصلی رکعتین خفیفین پس بگذارد
 دو رکعت سبک که نماز سنت فجر باشد ثم حج فصلی الصبح پسترا بر آمد بمسجد و بگذارد نماز فرض صبح را و در لفظ دیگر یعنی روایت دیگر
 از ابن عباس آمده صلی ثلث عشرة رکعة گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سیزده رکعت را ثم نام پسترا خواب کرد حتی تفتح
 تا دم کرد و عادت شریف وی بود که چون خواب کردی نفع کردی و نفسی که از ناگه بر آید بر آمدی و از روی تعبیر بغلیط و خطیط که هر دو
 یک معنی است نیز در احادیث و وقوع یافته است و گویند که این علامت صحت مزاج و سلامت مخرج نفس است از سده و غیر آن فلما
 بتین را الفجر پس هر گاه که ظاهراً در طلوع فجر فصلی رکعتین خفیفین گذارد و دو رکعت خفیف را که سنت فجر باشد درین لفظ صریح
 ذکر سیزده رکعت آمد خارج رکعتین سنت فجر و ازین جهت ذکر کرده او را مصنف تا معلوم گردد که لفظ رکعتین در روایت سابقه شش
 بار مکررست بر هر تقدیر صریح شد که نماز شب آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سیزده رکعت بود و رکعتین سنت خارج آن پس
 تاویل بعضی علما که سیزده را بار رکعتین سنت فجر گفته اند باطل باشد و بالجمله اتفاق شد علما را بر یازده رکعت و اختلاف در دو رکعت
 اخیر افتاد بعضی خارج رکعتین فجر می شمارند چنانچه مختار اکثر علماست و بعضی بار رکعتین فجر داشتند و حق آنست که هر دو بود تارة فتاوة
 و ادعای دوام یکی ازین دو طریق باطل و چون این عدد رکعات نماز شب با وجود اختلاف که سیزده است یا یازده با عدد و الفرض
 سنن روایت جمع کنی مجموع عدد رکعات نماز غیر صلی الله علیه و آله و سلم در شبها نوزده رکعت است که آن حضرت صلی الله علیه و
 آله و سلم بران موافقت و محافظت نمود و هفده رکعت فرض و ده رکعت یازده رکعت راتبه اول بخد بهی که راتبه قبل الظهر را دو رکعت
 گویند چنانچه گذشت و دوم بخد بهی که چهار رکعت دارند چنانچه مذکورست و یازده یا سیزده رکعت قیام شب که مجموع
 چهل رکعت باشد اگر عدد نماز شب یازده است راتبه ظهر را چهار اعتبار باید کرد و اگر سیزده است دو باین اعتبار مجموع عدد نماز
 شب نوزده رکعت باشد و آنچه زیاده بران گذارده دائمی نبود بلکه برای سبب و عارضی بود همچون هشت رکعت نماز شکرانه ففتح که در روز
 فتح که در خانه ام هانی گذارد امام نووی در شرح مسلم میگوید که آن نماز چاشت بود که در وقت گذارد و لهذا در حدیث سبحة السخی
 واقع شد چه اصناف دلالت دارد بر سببیت وقت صبحی چنانچه صلوة الظهر و صلوة العصر و باین کلام نووی معلوم شد که قول مصنف
 و همچون نماز چاشت که چون از سفر بر سیدی بگذارد یعنی آن بعارضه سبب قدوم سفر بود نه از جهت این وقت و اکثر اوقات
 قدوم آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در وقت چاشت بود محل نظرست و ظاهر کلام وی نیز در فصل نماز چاشت دالست بر آنکه
 مختار نوزده وی آنست که آن نمازی است دائمی غیر متعلق بسببی چنانچه تحقیق این دران فصل بیاید و چون دو رکعت تکبیر مسجد که سبب
 دخول مسجد و مخصوص بدان بود و چون دو رکعتی که در خانه کسی گذاردی که بزیارت برفتی عادت شریف چنان بود که چون در خانه یکی
 از اصحاب برفتی در گوشه خانه وی دو رکعت نماز گذاردی و برای وی و اهل خانه وی دعا بخیر و برکت کردی و آنکس آنهارا در خانه
 خود مسجد گرفت و در اینجا نماز کردی و بعضی از اصحاب همین غرض آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را بخانه بردندی تا گوشه خانه
 را نماز خود مشرف سازد و آنهارا مسجد گزند خصوصاً آنهایی که خانه ایشان از مسجد شریف دور بودی کما جارفی الاحادیث و امثال
 این اسباب که گاه گاهی عارض شدی پس باید که طالب حق متابعت وی صلی الله علیه و آله و سلم کند و این چهل رکعت را که بمشابه
 از بعضی تمامست بیچ گویند در هیچ وقت با اختیار فوت نکند و در هیچ عمر بران موافقت نماید و طلال و کسل را بخود راه نهد که بیگمان
 و شبهه سبب فتح ابواب سعادت و نیل مرادات جاودانی در دنیا و آخرت بود و چرا چنین نباشد زیرا که هر که بر روز و شب چهل
 نوبت در اکرام الکریمین را با نگاشت طلب و ادب بر طریق و اتباع اسرف عجم و عرب صلی الله علیه و آله و سلم زود گیرد در اسرع اوقات

واقرب حالات در سعادت بروی کشاده گرد و چون بیان کرد که در شب نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم زیاده بر سیزده بود
 خواست که اقل نماز میان کند بار و آیات مختلفه که در آن درود یافته با بیان کیفیت قیام و طول و خفت آن و آنچه از لواحق
 آن باشد پس گفت فصلی کیفیت قیام یس چون نیمه شب بگذشتی بر خاستی و گاهی بیشتر از نیمه شب برخاستی و گاه چون خروس
 در خروس آمدی چنانچه در حدیث بخاری و مسلم و ابوداؤد و نسائی آمده کان یقوم اذا سمع الصارخ الحدیث و آن
 یعنی خروس قیام غالباً بعد از اتمصاف شب بلکه بعد از ثلث و ربع اخیر شب میباشد و اصل درین باب آیت کریمه یا ایها
 المرسلین است که از آن تفسیر میان قیام ثلثین و نصف و ثلث و ربع یومی که مفسران بیان کرده اند معلوم میشود و چون بیدار شدی
 در آنجا که در وقت استیفاظ و درود یافته است بخواندی و دستهای مبارک را بر چشم مبارک مالیدی لفظ حدیث اینچنین
 است که خواب ما از روی مبارک مسح کردی و مراد اینست که گفته شد و سواک بمالند کردی و در حدیث بخاری آمده که
 در وقت سواک کردن آواز پانچ پانچ و در روایتی که آخ آمدی و نیز آمده که چند آن بمالند در سواک کردی که نشسته
 یعنی گوشت بینمای دندان سوده گشتی پس در صورت تمام ساختی و در حال سواک و وضو چنانچه در حدیث که از ابن عباس
 نقل کند بیاید و از بعضی احادیث معلوم گردد که بعد از استیفاظ پیش از وضو در وقتیکه از خواب برخاستی و نظر بجانب آسمان
 کردی ده آیت از آخر سوره آل عمران خواندی اذان فی خلق السموات و الارض و اختلاف الليل و النهار لایات لا ولی
 الا لایات تا آخر سوره بخواندی و در روایت ابی داؤد از فضل بن عباس آمده که پنج آیت خواندی و در روایت نسائی
 از زینب بنت علی آمده که تلاوتی که تلاوت می نمودند نیز آمده و افتتاح نماز را چنانکه در حدیث مسلم از عائشه و زید بن خالد
 جمعی آمده بدو رکعت سبک فرمودی چنانچه خود افتتاح نماز بدو رکعت سبک نمودی امت را نیز بدان امر استجاب می فرمودی
 چنانچه مسلم از ابو هریره آورده که اذا قام احدکم چون قیام کنی از شامن الليل از شب بیدار گشتی پس گو که افتتاح کند صلوات
 نماز خود را بر کعبتین خیمتین بدو رکعت سبک و در کیفیت قیام شب و کمیت رکعات آن روایات متعدده مختلفه در احادیث
 صحیح و روایات جمله آن بر هشت طریق بلکه زیاده اذان وارد شده و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هر کدام از آنها را
 در اوقات مختلفه کرده متعبد که قصد اتیان دارد نیز مخیرست در سواطبت بر یکی اذان انواع در عمل هر یکی در اوقات مختلفه و
 ظاهر این طریق اخیر افضل و انسب باشد بسبب طریقه اتباع کما لا یخفی نوع اول اذان هشت طریق است و حدیثی است که ابن عباس
 بروایتی از وی آمده آن رسول الله که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم استیفاظ بیدار شد متسوک و توضأ پس سواک کرد و وضو
 ساخت و هو یقول در حالتی که وی میخواند آن فی خلق السموات و الارض و اختلاف الليل و النهار لایات لا ولی الا لایات
 فقر اولاً لایات پس خواند این آیات را حتی ختم السوره تا آنکه تمام کرد و سوره را تم تمام بپسریستاد برای نماز فصلی کسین
 پس بگذارد دو رکعت را و اطلال میسازد و در آن دو رکعت القیام و رکوع و سجود قیام و قرأت و رکوع و سجود را
 درین حدیث بمطالعه طریق این ارکان واقع شده و در احادیث دیگر تفصیل آن نیز درود یافته است چنانچه در فصول سابقه
 در بیان رکوع و سجود ذکر کرده ایم ثم انصرف بپسریگشت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از گذاردن این دو رکعت تمام پس بگذاشت
 رفت حتی نطق تا آنکه دم کرده تم قفل ذلک بپسریگشت این دو رکعت را باین صفت که مذکور شد و بار دیگر تا گشت ثلاث مراتب بار
 گشت مجموع آن سه رکعات شش رکعات کل ذلک در هر مرتب ازین مراتب سواک میکرد و وضو و وضو میگردید از
 استیفاظ و بعد از آیات و میخواند این آیات را تم او تر ثلث بپسریگشت و ترک کرد و بسریگشت پس مجموع نماز شب بموجب این حدیث

که میگذارد بعد از فراغ از عشا تا فجر یازده رکعت و سلام میداد میان هر دو رکعت و وتر میکرد بیک رکعت و در روایت دیگر از عائشه آمده که گفت بود نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ده رکعت و وتر میکرد بیک سجده یعنی بیک رکعت و میگذارد کتین فجر تا مجموع سیزده رکعت بودی پس درین نوع سیزده رکعت میگذارد یا دو رکعت سنت فجر و مثل این در روایت ابن عباس نیز آمده چنانچه ذکر کردیم و مانا که تخصیص مصنف آنرا به عائشه بجهت آنست که بزعم وی افتتاح بر کتین خفیفترین در روایت ابن عباس نیامده و پس لامر کند که کما ذکرنا و آنکه در حدیث مسلم و موطا از زید بن خالد آمده که گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت خفیفه پستتر گذارد دو رکعت دراز پستتر گذارد دو رکعت دیگر کمتر از دو رکعت پیش پستتر گذارد دو رکعت دیگر کمتر از دو رکعت پیش پستتر گذارد دو رکعت پیش پستتر و تر کرد تا این مجموع سیزده رکعت شد تفصیل کیفیت همین نوع باشد نه نوع دیگر مستقل بشمار کردن رکعتین فجر از آن ولیکن در حدیث زید در روایت موطا ذکر رکعتین خفیفترین نیست نوع سوم سیزده رکعت میگذارد بیرون از دو رکعت سنت فجر این صورت خصوصیت ندارد باین عباس و عائشه و در روایت هر دو آمده ولیکن پوشیده نماند که بر طریق که مصنف نوع دوم را بیان کرد نیز سیزده رکعت میشود بیرون از دو رکعت سنت فجر پس مقابلهت در نوع ثانی و ثالث ظاهر نبود و نیز این ثالث را کیفیتی مخصوص بیان نکرد پس مراد در اینجا سیزده رکعت بود بیرون سنت فجر فی افتتاح بر کتین خفیفترین و حمل کرده شود کیفیت آنرا بر مثل آنچه در فصل سابق از ابن عباس در بیوتت بیت میونه نقل کرد پس مقابلهت در نوع ثانی و ثالث با افتتاح بر کتین خفیفترین و عدم آن باشد با اشتراک در گذاردن سیزده رکعت بیرون سنت فجر نوع چهارم ابوداؤد از ابن عباس در قضیه بیوتت آورده که گفت هشت رکعت میگذارد چهار سلام بعد از آن پنج رکعت میگذارد که بدان وتر میکرد نماز را در درین طریق نیز سیزده رکعت باشد و گذاردن آن پنج رکعت بیک سلام و یک تشهد بودی و در بیان پنج رکعت نشستن نبود الا در رکعت آخر چنانچه در روایت ابوداؤد بصری آمده که لم یجلس فیهن اگر چه در بعض روایات وی لم یسلم الا فی آخرهن نیز آمده و از اینجا بعض فقها گفته اند که مراد از جلوس همان سلام است نوع پنجم نه رکعت متصل میگذارد گذاردن نه رکعت در روایت بخاری و ترمذی و ابی داؤد از عائشه آمده اما این کیفیت که مصنف میگوید در سنن ابی داؤد است که هشت رکعت و زان پیاپی میگذارد نشستن نبود الا در رکعت هشتم تشهد و دعای میخواند و برینجاست بر رکعت نهم و سلام مینماید و بعد از آن یک رکعت دیگر که همین رکعت نهم باشد میگذارد و وتر میکرد همان نماز را وی نشست و تشهد میخواند و سلام میداد و بعد از آن برینجاست و دو رکعت نماز میگذارد در پی و تر و در روایت بخاری و موطا آمده که رکعتین بعد الوتر نشسته شروع کردی و قرأت کردی چون توان بر کعب رسیدی بر خاستی و رکوع کردی و بسجده رفتی و ذکر این دو رکعت بعد از وتر رکعات مصنف بیاید و نیز در موطا از اسود بن یزید آورده که از عائشه از نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که در شب میگذارد پرسید گفت در اوائل سیزده رکعت میگذارد بعد از آن دو رکعت ترک و او و بیا زده آمد و بعد از وی نه رکعت میگذارد و پورا آن نماز وی در شب و تر نوع ششم هفت رکعت میگذارد و چنانچه در روایت بخاری از مسروق آورده که پرسید از عائشه از نماز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در شب گفت هفت بود و نه بود و یازده بود یعنی در هر وقتی یکی ازین النوع بوده و نیز در موطا آمده که ایثار میکرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر نه رکعت بعد از آن کیفیت میکرد و گذاردن هفت رکعت باین کیفیت بود که شش رکعت متصل بود و جلوس نبود و در رکعت ششم می نشست و پس از سلام برینجاست و یک رکعت میگذارد و سلام میداد و بعد از آن دو رکعت می گذارد و تر نشسته و در روایت ابی داؤد از عائشه آمده که چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم پیر شد و تن دار گشت نقصان کرد و از نه رکعت دو رکعت آورد و با هفت و هجیران از عالم رفت و با جمله روایت

درین باب مختلف آمده اکثر آن سیزده رکعت است و اقل آن هفت و بعضی از علما پنج هم گفته اند و حدیثی درین باب بنظر درمی آید و نیز باید دانست که در بعضی روایات و تراها داخل آن شمرده اند و در بعضی خارج و ازین جهاست که ترمذی میگوید که از سیزده بشیر نیامده و از تسبیح کمتر نیز رکعتین بعد الوتر را در بعضی جاها داخل داشته و در بعضی خارج و در بعضی رکعتین فجر را نیز از تسبیح نماز شب شمرده و در بعضی روایات یک رکعت راوتر گفته اند و در بعضی سه تا پنج و هفت و نه و در بعضی جا تمام نماز شب را وتر نام کرده اند ترمذی در جامع خود از ام سلمه می آرد که گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که در ترمیزی سیزده رکعت چون کبر سن رسید و ضعیف گشت و وتر میکرد و هفت و گفت ترمذی روایت کرده شده است از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و تر سیزده و یازده و نه و هفت و پنج و سه و یک گفت معنی این سخن آنست که میگذازد در شب سیزده رکعت با وتر پس نسبت کرده شد نماز شب را بوتر و خوانده شد همه آن و تر روایت کرده شده است در صحیح از پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت او تر و یا اهل القرآن و مراد بدان قیام لیل داشته نوع هفتم در هر دو رکعت سلام میداد و در آخر سه رکعت بیک سلام میگذازد این نوع شامل جمیع اعداد که در انواع سابقه مذکور شد تا آنکه بود یعنی هر عدد که میگذازد خواه سیزده و خواه یازده و یا نه و یا هفت در هر دو رکعت سلام میداد و در آخر سه رکعت و تر میگذازد پس حاصل این نوع آن آمد که گذاردن نماز تجمید دوگان دوگان بود و سلام بعد از هر دو رکعت و وتر سه رکعت بود و سلام بعد از هر دو رکعت خود در احادیث ثابت است و وتر سه رکعت چنانچه مذهب حنفی و بعضی ائمه دیگر است نیز در روایت بخاری از ابن عباس آمده چنانچه مصنف در نوع اول آنرا بیان نمود و اینجا میگوید که حفاظ درین روایت طعن کرده اند و با وجود روایت صحیح بخاری بان چه محل طعن است یا رب مقصود آن باشد که ای تبار سه رکعت مخصوص بان صورت است که در نوع اول مذکور شد اما آنکه دو گانه چند رکعت بگذارد و در هر دو رکعت سلام دهند و در آخر سه رکعت و تر بگذارد این طریق باین خصوص مطعون است و این توجیه بعید است چه ظاهر کلام مصنف در نفی ای تبار سه رکعت است مطلق چنانچه در وجه طعن حفاظ درین روایت میگوید چه در صحیح ابن حبان است با سند صحیح لاوتر و ابثلاث و تر نکنید سه رکعت بل بلکه او تر و آنس اوسیع و تر نکنید پنج رکعت یا هفت رکعت و لا تشبهوا الصلوة المغرب و تشبیه نکنید نماز مغرب که سه رکعت بیک سلام میگذازد و این حدیث را زکشی از روایت دارقطنی نیز آورده و گفته که رجال وی ثقات اند و در حدیث عالیه با سند صحیح آنست که در دو رکعت آخر سلام میداد بعد از آن یک رکعت میگذازد و سلام چنانکه در نوع دوم گذشت از امام احمد پرسیدند که در وتر چه میگوئی که بیک رکعت است یا سه گفت امام احمد اکثر الحدیث واقوا رکعة آنچه در اکثر احادیث آمده و روایت آنها قوی و راجح است اینست که وتر بیک رکعت کردی فانما اذهب الیهما پس از نهج مذهب من همینست و من باین حدیث رفته ام و دیگر بار هم از وی از حال وتر پرسیدند درین بار جواب چنین داد که گفت لیسلم فی الرکعتین سلام دهد در دو رکعت تا وتر بیک رکعت شود چنانچه مذهب مختار اوست و نیز گفت و ان لم یسلم و اگر سلام ندهد در دو رکعت تا وتر سه رکعت شود و جوت ان لایضه جائز است و امید میدارم که فرزند او را در اصل جواز وتر الا ان التسلیم اثبت مگر آنست که سلام دادن در دو رکعت و وتر کردن بیک رکعت ثابت تر و راجح ترست مخفی نماند که مصنف در تضعیف و تزیین و تر سه رکعت مبالغه کرده و حال آنکه درین باب احادیث بسیار است صحیح آمده و حق آنست که ای تبار سه رکعت یا بر کنت واحده مختلف فیه است میان علما ترمذی از امیر المؤمنین علی می آرد که گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که در ترمیزی سه رکعت و میخواند و در آن سه رکعت در هر رکعتی سه سوره از آن که آخر آنها قل هو الله احد است و در روایت دیگر مفسر آمده که بخواند در رکعت اولی النسم و القدر و الخیر و ثانیة للعصر و النصر و المکوت

ودر ثلثه الكافرون و تبت واحد و گفت درین باب از عمران بن حصین روایت شده و ابن عباس و ابی ایوب نیز آمده و قومی از صحابه
 و غیر هم باینجا نب رفته و گفته اند که و تر بسه رکعت است و سفیان گفته که اگر خواهی و تر کن پنج و اگر خواهی بسه و اگر خواهی
 بسک و گفت سفیان مستحب تر و ما آن بود که و تر کرده شود بسه رکعت و گفت این قول ابن مبارک و اهل کوفه است انتهى و زکری
 در شرح خرقی در مذہب امام احمد صنبل گفت که مذہب ایشان ایتبار بر رکعت واحد است و گفت در روایت احمد و ابی داود و نسائی
 از ابی ایوب انصاری آمده که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و تر حق است یعنی واجب است بر هر مسلمانی پس اگر خواهی
 و تر کن پنج رکعت و اگر خواهی بسه رکعت و از مسلم از ابن عمر در ایتبار بر رکعت واحد نیز آورده که مردی از اهل بادیه سوال کرد
 از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از نماز شب پس اشارت کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بدو انگشت خود و فرمود بکن
 شنی شنی و فرمود و تر یک رکعت است از آخر شب و نیز گفت زکری لیکن اختلاف است در اینکه آیا مکروه است و تر بر رکعت
 واحد و قتیله پیش از وی شفعی نگذارد و مراد بتر آنکه در حدیث از ان نهی وارد شده این است یا مکروه نیست زیرا که مروی است
 از زهرا بن ابی ایوب که ابو بکر و عمر و عثمان و عائشه از ایشان اند که الو تر رکعت واحد و حدیث ضعیف است و میگوید از امام احمد
 در بنیاد و روایت است بروایتی مکروه است و بروایتی مکروه نیست انتهى و در جامع الاصول از حدیث صحیحین از عائشه آمده
 که گفت زیاده نمیکرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در رمضان و نه در غیر او بر یازده رکعت میگذاشت چهار رکعت را و
 پسر از حسن آنها و طول آنها بیشتر میگذاشت چهار رکعت دیگر و پسر از حسن آنها و طول آنها بیشتر میگذاشت سه رکعت تمسکی گوید
 که اگر فصل میکرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در میان سه رکعت سلام هر آینه میگفت عائشه تم یصلی نلتین و
 واحد نه یصلی ثلثا و روایت کرد نسائی و حاکم بر شرط بخاری و سلم از عائشه که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 که سلام نمیداد در رکعتین اولی از و تر و حاکم بر شرط بخاری و سلم از عائشه که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که و تر
 میکرد بسه رکعت سلام نمیداد مگر در آخر آن و طحاوی از ابی العالیه آورده که گفت تعلیم کردند ما را اصحاب رسول خدا صلی الله
 علیه و آله و سلم که و تر مثل نماز مغرب است این و تر یصلی است و آن و تر نماز و نیز از عقبه بن مسلم روایت کرده که پرسیدم عبد الله
 بن عمر از و تر پس گفت این عمر ایامی شناسی تو و تر نماز را گفتیم نعم صلوة المغرب گفت صدقت و احسنت یعنی چون در حدیث
 نماز مغرب را و تر نماز خواند و آن بی فاعله است لسلام لاجرم و تر که و تر یصلی است نیز همچنین باشد و نیز طحاوی گفته که
 آنچه مروی است از ابن عمر که پرسید مردی از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از نماز شب فرمود نماز شب دوگان دوگان است
 و چون تبری طلوع صبح را بگذارد یک رکعت تا و تر کند نماز ترا معنی وی آن است که بگذارد رکعت دیگر با دو رکعت که پیش از و تر
 تا سه رکعت گردد و دلالت نیست در وی بر فصل لسلام و گفت طحاوی که مذہب حنفیه در و تر بسه رکعت قوی است از جهت نظری
 استدلال عقلی زیرا که قالی نیست که و تر فرصت است یا سنت اگر فرصت است فممن نیست مگر دو رکعت یا سه یا چهار و و تر با جماع
 است دو و چهار نیست پس نباشد مگر سه و اگر سنت است هیچ سنتی نیست که او را مثل در فرصت که از وی اخذ کرده شده است
 نبود و نیست فرضی که و تر مثل وی بود مگر مغرب و آن سه رکعت است که از ذکر الشمنی قال العبد الضعیف سامحه الله امثال این
 و دلائل در حقیقت تائید و تقویت است در نفسی را که وارد است بثلث رکعت نه اثبات آن بقیاس و این نکته مکرر گفته شده است که
 دلائل عقلیه که بعضی از ائمه حنفیه آورده اند برای ترجیح بعضی احادیث بر بعضی است نه اثبات آن حکم بحد قیاس فا حفظ امام محمد
 در موطن میگوید که خبر داد ما را ابو صیفه از حماد و از ابراهیم نخعی از عمر بن الخطاب که گفت دوست ندارم که ترک کنم و تر بسه رکعت و چهار رکعت

اشتران سخن و هم در موطا از عبد الله بن مسعود می آرد که گفت الوتر ثلث رکعات کثلاث المغرب و در روایتی کصلوة المغرب و از ابن عباس می آرد الوتر کصلوة المغرب و از ابن عباس بن مسعود می آرد که کفایت کند یک رکعت هرگز و از عائشه می آرد که بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که سلام نمیداد در رکعتین و ترود در سنح آمدی از روایت ابی بن کعب و عائشه روایت ایتار سه رکعت آورده و از عائشه تصریح آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در تریسه رکعت میکرد و فصل نمیکرد میان آنها و از ابن مسعود نیز آورده الوتر ثلث رکعات کونزالنهار صلوٰة المغرب و از ابن عباس نیز آمده ثم او تر ثلث و از حسن بصری جماع سلف بر سه رکعت نقل کرده که ذاتی الهدایه و در نهاییه شرح هدایه آورده که چون عمر سعد بن ابی وقاص را دید که وتر میکند بر رکعت واحد گفت ما هذه البتیر اشفع کن از او اگر نه ایند میگویم ترا و میگوید که اگر اکتفا بیک رکعت جائز می بود در نماز هر آنکه قصر کرده میشد نماز فجر را در سفر و گفته اند که آنچه تمسک کرده بدان شافعی از احادیث که دال اند بر وتر بیک یا پنج یا هفت یا نه یا یازده پیش از استقرار امر و تر بود در آخر قرار بر آن یافت که جلوس میکرد بر راس هر دو رکعت و وتر میکرد بسه رکعت بی فصل از آنچه دلالت دارد بر آنکه مشهور و متعارف میان صحابه و تریسه رکعت بود و وتر بیک رکعت خفای داشت حدیث بخاری است از ابن عباس که در شکوة آورده که وتر میکرد و معاویة بعد از عشا بیک رکعت و بود نزد وی مولای ابن عباس پس رسانید این خبر ایتار معاویة بیک رکعت با ابن عباس فرمود بگذار که وی صحبت داشته است پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و در روایتی گفت صواب کرد زیرا که وی فقیه است پس این وحشت کشیدن حاضران از فعل معاویة و انکار و استبعاد آن و جواب دادن ابن عباس تبصیب وی مجلاً بفقاهت و صحبت وی دلالتی صحیح دارد بر آن که وتر بیک رکعت متعارف نبود کما لا یجفی و از آنچه مذکور شد واضح گشت که ایتار سه رکعت اکثر و ابرج و افضل باشد و الله اعلم و بالجملة اختلاف است در اخبار و آثار و اقوال علماء در امر و تر و این اختلاف در دو تر و اولی و افضل است و الا در جواز ثلث رکعت هیچکس را اختلافی نیست و چون مقرر شد که عمل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز شب مختلف و متنوع بود این نیز داخل آن تنوع و اختلاف است و طعن در روایت سه رکعت محل بحث و مکابره است و الله اعلم و در بیان نوع هفتم چون سخن در وتر سه رکعت افتاد بدرازی کشید نوع اخیر از هشت نوع که مصنف ادعای حصر در آن کرد باقی ماند و میگوید نوع هشتم در سنن نسائی از زید بن روایت میکند که در ماه رمضان با پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نماز گذاردم یعنی نماز شب و در رکوع چندان درنگ کرد که در قیام و این تسبیح میگفت سبحان ربی العظیم بعد از آن بنشست و میگفت رب اغفر لی و مکر و سبک و چون چهار رکعت نماز برین وجه بگذارد بلال بانگسج گفت و بنماز صحیح پیغمبر را صلی الله علیه و آله و سلم دعوت و اعلام کرد چنانچه عادت وی بود که بعد از اذان و اجتماع مردم بر در حجره شریف می آمد و اعلام میکرد تا بمسجد بیرون می آمد و آورده اند که روزی آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در خواب بود بلال گفت الصلوٰة خیر من النوم آن حضرت را صلی الله علیه و آله و سلم این کلمه از وی خوش آمد و فرمود این کلمه را داخل اذان فجر گردان و هر روز میگفته باش بعد از آن سنت مستمره شد بدانکه در بیان این نوع اجمالی بکار رفت و پیچ معلوم نشد که قیام چه قدر بود و در وی چه قرات کرد و مساوات رکوع با قیام حقیقه بود چنانچه ظاهر لفظ حدیث است یا مانند آن بود چنانچه در روایات دیگر مصرح آمده و احوال رکات و هیات دیگر نیز معلوم نشد که رکوع کرد یا قومه و بعد از وی نشست کانی آن نشست و اگر وجود قومه معلوم است بضرورت اما مقدار آن معلوم نشد که مقدار رکوع بود یا کمتر از آن و نیز از جای دیگر معلوم شده که نشستن و این کلمه رب اغفر لی خواندن در میان سجده تین بودی و اینها بعد از رکوع بود و ذکر سجده تین هم نیست و آنچه در جامع الاصول از حدیث مسلم

و ابو داؤد و نسائی آورده این چنین است و در وی ذکر رمضان نیست که گفت حدیثه نماز گذاردم با پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم شبی
 پس افتتاح کرد سوره بقره را پس گفتم من در دل خود که مگر بر کوع رو در صد آیت هنوز بگذشت و نه ایستاد گفتم شاید رکعت را
 بدان سوره تمام کند و بر کوع رود و هنوز نه ایستاد و افتتاح کرد سوره نسا و آنرا تمام کرد و افتتاح کرد بآل عمران و بخواند آنرا
 بر سبیل و ترتیل و هر گاه که میگذشت بآیتی که در وی امر تسبیح است تسبیح میکرد و چون میگذشت بکلمه سوال و دعا سوال می کرد و
 چون بجای تعوذ میرسد تعوذ میکرد پست بر کوع رفت و میگفت در کوع سبحان ربی العظیم و بود رکوع او مانند از قیام او
 پست رفت سمع المدین حمد و زیاده کرد در روایتی ربنا لک الحمد و ایستاد ایستادنی در از قریب بر کوع پست بسجده رفت و گفت
 سبحان بنی الا علی پس بود سجود نزدیک بقیام بعد از رکوع این روایت مسلم و نسائی است و در روایت ابی داؤد آمده که گفت
 و یوم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گذارد نماز شب را و افتتاح کرد و گفت الله اکبر سه بار و گفت ذوالملکوت و الحجت
 و الکبریا و العظیمه پس زنان خواند بقره بر کوع رفت مانند قیام و میگفت در رکوع سبحان ربی العظیم پست برداشت سر
 از رکوع و ایستاد مانند آن و میگفت لربی الحمد لربی الحمد پس بسجده رفت و بود سجود او مانند از قیام او و میگفت در سجود
 سبحان بنی الا علی پس برداشت سر از سجود و نشست بین السجدین مانند از سجود و میگفت رب اغفر لی رب اغفر لی بگذارد چهار
 رکعت و بخواند در آنها بقره و آل عمران و نسا و مائده یا الفام شکرنا وی است در مائده و النعام که این را خواند یا آنرا این هشت
 طریق مذکور در قیام شب ثابت شده بدانکه عمده در باب قیام لیل و عدد رکعات آن و کیفیت گذاردن آنها حدیث ابن عباس
 و عائشه است و از غیر ایشان نیز آمده و در جامع الاصول از کتب سته آن احادیث در روایات آورده و استیفا و استقصا نمود
 اکثر آنها را حج بهشت نوعی که مصنف ذکر کرده و بعضی ممکن الارجاع بدان بعضی یقین خارج ازان و اگر چه در اصل مسوده
 اکثر آنها ذکر یافته بود اما در صحت بعضی ترک آنها از جهت خوف تطویل و عدم ضرورت عمل مصلحت افتاد و فیما ذکرناه کفایت و
 المد الموفق و آنچه واجب است تنبیه بر آن است که باید که قضیه بتواتر ابن عباس در بیت میمونه متعدد باشد و الا اختلاف طرق
 صحیح در یک قضیه دشوار است و المد اعلم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و در راه در اول شب میگذارد و گاه در میان شب و غالباً
 در آخر شب میگذارد و بلکه اقبالی وقت و تراز بعد عشاء است و انتهای آن تا قبل طلوع فجر چنانچه احادیث بدان ناطق است و
 تمامه علمای بر آن متفق و درین میان نماز شب وقت و ترست و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در تمام شب و ترگذارد گاه در اول
 شب یعنی بعد از عشاء و گاه در اوسط و گاه در آخر شب در وقت سحر پیش از صبح چنانچه در جامع الاصول از حدیث بخاری
 و مسلم و ابی داؤد و نسائی و ترمذی از عائشه آورده و از روایت ترمذی آورده که گفتی شد و تر آن حضرت صلی الله علیه و
 آله و سلم در آخر عمر که ازین عالم رفت وقت سحر و از حدیث مسلم و ترمذی از جابر آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه
 و آله و سلم هر که برسد که در آخر شب تواند بر خاست باید که در اول شب و ترگذارد و بخسپد و هر که امید دارد که بر خیزد در آخر شب
 پس بدرستی که نماز آخر شب مشهور و محضورت و این افضل است و مانند این روایت کرده موطن از عائشه و هم از موطن و
 ابی داؤد و از حدیث ابو قتاده آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مر ابو بکر را چه وقت و تر میکنی تو یا ابابکر گفت
 در اول شب یا رسول الله و گفت مر عمر را تو چه وقت میکنی و تر میکنی گفت در آخر شب پس گفت مر ابو بکر را اخذ هذا بالحد و گفت
 مر عمر را اخذ هذا بالقوة فان ابن السیب می آرد که ابو بکر و ترگذارد وی خفتی و عمر خفتی پس در آخر شب بر خاستی و از عائشه آمده
 که گفت مر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را که آیا بجا میروی یا رسول الله پیش ازان که و تر کنی فرمود چشمان من بخواب

میروند اما دل من بیدار است و این مشغرت بر آنکه تاخیر و ترک کسی را سزا است که وثوق دارد بقیام و ترمذی از بانی بهره آورده
 که گفت امر کرد مرا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که و ترکم پیش از آنکه بخسبم و گفت ترمذی نزد بعضی خواب پیش از تو
 مکروه بود و اختیار کرده اند قومی از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و من بعد هم که بخواب نروند تا و ترنگذارند اما اکثر
 صحابه بر آنند که در آخر شب افضل است و گفت حدیث عائشه حسن صحیح است و حدیث ابو هریره حسن غریب و در مشکوٰۃ
 آنرا از حدیث بخاری و مسلم آورده و بالجمله بصحت رسیده که غالب احوال آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که و تر
 در آخر شب بگذاردی قریب صبح و اگر احوال او در اول شب یا اوسط آن و ترک کردی و بعد از آن به تجدید برخواستی و تر را اعاده
 نکردی و در حدیث ترمذی آورده لاوتران فی لیلته فرمود در یک شب دو و تر نبود یعنی چون در اول شب و تر گذارد پس
 از آن به تجدید برخواست دیگر اعاده و تر سزاوار نبود و شیخ ابن الممام در شرح هدایه گفته که هر که در اول شب و تر گذارد پس
 از آن به تجدید برخواست اعاده نکند آنرا از جهت این حدیث و از جهت آنکه اگر دو و تر گذارد لا بد یکی از آن دو نفل بود و تر
 از نفل وارد نشده در شرح و ترمذی در جامع خود آورده که اختلاف کرده اند اهل علم در حق کسی که و تر کند در اول
 شب بعد از آن بر خیزد در آخر آن جماعه از اصحاب و من بعد هم گویند نقض کند و تر را و اضافه کند آن یک رکعت را
 پس از آن بگذارد آنچه خواهد پیوست و ترک کند در آخر نماز خود زیرا که در یک شب دو و تر نبود و مذاهب اسحق این بود و جماعه
 دیگر از اصحاب و غیر هم بر آنند که چون در اول شب و تر گذارد پس از آن بخواب رفت و برخواست بگذارد آنچه خواهد و
 نقض نکند و تر را و بگذارد آنرا که کرده است بر حال خود و قول سفیان ثوری و مالک و ابن المبارک و احمد این است
 و این صحیح ترست چه بوجه متعدد روایت کرده شده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از و تر نماز گذارده و
 از ام سلمه و ابوامامه و عائشه و غیر ایشان آمده که گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از و تر دو رکعت این کلام ترمذی
 است و در کلام مصنف نیز در فصل آینده چیزی ازین باب مذکور گردیدند بر و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در بعضی شبها
 در جمیع شب یک آیت را در نماز میگردید یعنی در جمیع نماز شب یا در تمام شب ظاهر همان اول است چنانچه در احادیث
 واقع شده که کان یقوم بآیه و آن این آیت است ان تعذبهم فانهم عبادک و ان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم مصنف
 این را طریق جدا از طرق قیام شب که ذکر کرد و ساخت ظاهرا عدد رکعات همان بود که در طرق مذکوره معلوم شد غایت آنکه
 قرات این آیت بود مکرر و باینقدر طریق جدا نگردد یا آنکه نادر بود جدا و اصد اعلم و نماز پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در شب
 از حیثیت نشسته و ایستاده گذاردن بر سه نوع بود اول آنکه مجموع نماز را ایستاده میگذارد و این غالب احوال بود و نفل
 همین است چنانچه وارد شده است که صلوة قاعد نصف صلوة قائم است در ثواب دوم آنکه همه نماز شب را در بعضی احوال
 و اوقات نشسته میگذارد و رکوع هم نشسته میگرد و بجهت طریقیان عارضه ضعف و بیان جواز و شفقت بر امت یا غیر آن
 و اصد اعلم سوم آنکه نشسته میگذارد و پیشتر آنچه خواندنی بود از قرآن بخواندی و چون اندکی از قرات مانده بودی برخواستی
 و ایستاده آن اندک را بخواندی و رکوع کردی و بسجده رفتی و در رکعت دوم نیز همچین کردی یا رکعت دوم را تمام
 نشسته یا ایستاده گذاردی ترمذی در جامع خود از خصمه آورده که گفت ندیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 که گذارد نماز نفل را نشسته مگر پیش از وفات خود بسالی و چون میگذارد نشسته بخواند سوره را و ترتیل میکرد آنرا
 تا آنکه و راز ترمی شد از سوره در راز از آن و از ام سلمه رضوانس بن مالک رض نیز درین باب حدیث آمده

و حدیث حفصه صحیح است و بتحقیق روایت کرده شده است از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که میگذارد در شب نشسته
 و چون میرسد از قرأت خود مقداری یا چهل آیت را می ایستاد و میخواند پس رکوع میکرد و بیشتر میکرد و در رکعت ثانیه همچنین
 و در روایت عائشه آمده که چون باقی میماند مقداری یا چهل آیت برمیخواست الحدیث و این نیز حدیث صحیح است و در
 روایت بخاری نیز همچنین آمده و نیز روایت کرده شده است که میگذارد نشسته و چون قرأت میکرد نشسته رکوع و سجود نیز
 نشسته میکرد و هر دو حدیث صحیح و معمول است و در صحیحین از عائشه آمده که گفت چون گرانی بدن پیدا کرد رسول خدا صلی الله علیه
 و آله و سلم در آخر عمر بود اکثر نماز وی نشسته این سه نوع صحیح شده و در احادیث صحاح و روایات یافته اما حدیثی که وارد شده که

هیأت جلوس وی در حالتی که نشسته گذاردی مربع بودی یعنی چهار زانو نشستی چنانچه زکشی از حدیث دارقطنی از عائشه
 آورده که گفت دیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که میگذارد نماز مترج حفاظ در آن حدیث طعن کرده اند و محل
 بر خطای بعضی از روایه کرده و فقها را در جواز و کراهت و استحباب آن اختلاف است و مذاهب امام ابوحنیفه آن است
 که هیأت جلوس نفل همان هیأت جلوس تشهد است و شنی گوید روایت است از ابی حنیفه که مخیر است اگر خواهد بر وضع احتیقا
 بگذارد و اگر خواهد مترج اگر خواهد بقعود تشهد و روایت است از ابی یوسف محتسبیا و از محمد مترج بعد از زفر مثل هیأت تشهد
 زیرا که قعود در نماز باین وضع آمده پس افضل باشد و نزد امام احمد مترج است و لیکن در رکوع و سجود دو تا کند هر دو پای سا

فصل فی بیان رکعتین بعد الوتر دو رکعت نمازی که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از وتر می گذارد و روایات

صحیح ثابت شده در صحیح مسلم از عائشه روایت میکند و در جامع الاصول این را از روایت صحیح بخاری آورده کان یصلی
 ثلث عشر رکعة بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگذارد سیزده رکعت یصلی باین طریق که میگذارد ثمان رکعات
 هشت رکعت ثم یوتر بترتیب و تر میگرد یک رکعت همان طریق که در نوع پنجم گذشت ثم یصلی رکعتین بترتیبی گذارد دو رکعت
 و هو جالس در حالتی که وی نشسته است فاذا اراد ان یرکع پس چون میخواست که رکوع کند قام می ایستاد و قدری

از قرأت میخواند چنانچه معلوم شد فیرکع پس رکوع می کرد ثم یصلی بترتیب میگذارد در رکعتین دو رکعت بین النداء و الاقامت
 میان اذان و اقامت نماز فجر که مراد بآن سنت فجر است اینجا سیزده رکعت با سنت فجر است و در روایتی بی آن
 نیز آمده چون افتتاح بدو رکعت خفیضه می کرد و از اینجا معلوم شد که محل رکعتین بعد الوتر بر رکعتین سنت فجر چنانچه
 بعضی کرده اند درست نباشد و در موطا نیز آمده که و تر میگرد بترتیب رکعت و میگذارد دو رکعت در حالتی که نشسته است
 بعد از وتر و دو رکعت فجر میان اذان و اقامت و در مسند امام احمد و سنن ابن ماجه از امام مسلم مروی است که گفت

کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یصلی بعد الوتر میگذارد بعد از وتر رکعتین
 خفیفین دو رکعت سبک و هو جالس در حالیکه وی نشسته است و ترمذی در جامع خود نیز ازین حدیث آورده و خفیفین
 نگفته و گفته که مثل این از ابی امامه و عائشه و غیرهم نیز آمده و امام احمد از ابی امامه باهلی روایت می کند که

کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یصلی رکعتین بعد الوتر و هو جالس یقرأ فیها باذاز نزلت و قل یا ایها
 الکافرون و صاحب مشکوة از دارمی از فوفان می آرد که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم این بیدار شدن
 و شب بر خاستن مشقت و گرانی است چون بگذارد یکی از شما و تر گو بگذارد دو رکعت بعد از وی اگر قیام لیل میسر است
 بسیار الاکفایت کند او را از قیام تسبیح و ازین حدیث مشکوة چنان معلوم شود که گذاردن این دو رکعت بعد از وتر

بر تقدیری است که کسی و تراد اول شب گذارد و این دو رکعت بجای قیام لیل گردد و از بعضی اصحاب شافعی نیز نقل کرده اند که چون بگذارد یکی و تراد اول شب باید که بگذارد دو رکعت بعد از وی به نیت قیام لیل و حدیث ابو امامه مطلق است و احادیث که از بخاری و مسلم و موطا مذکور شد ظاهراً در بعد قیام لیل است چنانکه از سیاق احادیث که در جامع الاصول آورده معلوم گردد و جماعه دیگر از صحابه غیر ایشان که گفته اند که ظاهر آن است که این دو رکعت را به نیت مطلق نقل بگذارد و نه باسم تشفیج و ترزیرا که الوتر نیز روایت کرده اند و گفته اند که ظاهر آن است که این دو رکعت را به نیت مطلق نقل بگذارد و نه باسم تشفیج و ترزیرا که این معنی ندارد پوشیده ماند که تشفیج و ترزیرا که تراد اول شب گذارد و قیام لیل نکرده معنی ندارد و نعم آن کسی که و ترزیرا گذارده بعد از آن قیام لیل کرده اگر نقض و تر و تشفیج آن کند بذهب بعضی علما صورت دارد چنانچه گذشت اما نیت تشفیج و تراد اول شب پیش از قیام لیل صنایع و ناقص و مبطل و ترست بی ضرورت و چون رکعت واحده در نیت خفیه مشروع نیست و در اعداد نماز نقض و تر بعد از قیام لیل بان صورت پذیر نبود و گردانیدن دو رکعت نشسته در حکم رکعت واحده تکلف است چه آن در حکم ثواب است نه حقیقه و بنای قول اکثر علما بعدم اعاده و تر و عدم نقض آن بعد از قیام لیل باین معنی است که گذاردن دو رکعت بعد از تر بر روایات صحیح ثابت شده است و از وی معلوم می شود که گذاردن نماز بعد از تر جائز بود پس اگر نماز تسجد بعد از تر واقع شود ضرری ندارد و لیکن این معنی بحسب ظاهر با حدیث صحیح که بخاری و مسلم آنرا از ابن عمر روایت کرده اند اجعلوا آخر صلواتکم باللیل و ترا بگردانید آخر نماز شب خود را و تر معارض می نماید چه این حدیث امر میکند بآنکه آخر نماز شب باید که و تر بود و بر تقدیر گذاردن دو رکعت بعد از تر آخر نماز شب شفع گردد و بر بسیاری از علما جمع میان این دو حدیث مشکل شده لاجرم امام مالک از برای خلاص زور طئه این اشکال انکار حدیث رکتین بعد الوتر میکند و میگوید که این حدیث صحیح نیست و امام احمد شک میکند و میگوید که من این دو رکعت را نمیگذارم زیرا که بصحت حدیث اجعلوا آخر صلواتکم حزم دارم و در حدیث رکتین شک و شک بیقین معارض نگردد و کسی را از گذاردن آن دو رکعت منع نیز نگویم شاید که نزد وی حدیث رکتین بصحت رسیده باشد نه حدیث اجعلوا یا از اتاویل بود و حق آن است که هر دو حدیث صحیح است و بحسب ظاهر معارض یکدیگر پس جماعه علما قائل اند بجز گذاردن رکتین بعد از تر و میگویند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نیز این دو رکعت را گذارد از برای همان جو از گذاردن معلوم شود که بعد از تر و تر و است نوافل گذاردن چه این دو رکعت و چه غیر آن از نماز تسجد و تر قطع متصل است و بنا بر این قول حدیث اجعلوا آخر صلواتکم باللیل و ترا که بظاهر دلالت دارد بر قاطعیت و تر نماز را امر در وی محمول بر استحباب بودن و وجوب و شک نیست که گذاردن و تر در آخر شب که بعد از وی نماز دیگر در شب نبود احب و افضل است و اکثر گذاردن رکتین در صورت و تر اول شب بود و اگر احیاناً بعد از وی هم بود محض برای بیان جو از بود و بعضی از علما در دفع این اشکال و تطبیق میان حدیثین میگویند که گذاردن رکتین بعد از تر منافات ندارد بحمل و تر آخر نماز شب چه این دو رکعت ملحق است بوتر و تابع است مراد او گویا نمازی مستقل یعنی افندی بلکه جاری مجرای سنت و ترمی افتد لا سیما بذهب کسی که قائل است بوجوب و تر و چون و تر واجب شد پس وقوع رکتین بعد از وی مشابه وقوع سنت بعد از فرض باشد در حقوق و تبعیت و عدم استقلال خصوصاً بانماز و تر نه از که مغرب است کمال مشابهت پیدا میکند که چنانچه و تر نه از مشفوع است بدو رکعت سنت و تر شب نیز مشفوع شد بدو رکعت سنت اگر گفته شود که قول او دلالت

دارد بر آنکه بذهب کسی که قائل نیست بوجوب و تراست سنت میدارد نیز این کتبتین جاری مجرای سنت میتواند افتاد و حال آنکه
 سنت نباشد و ملحق بدو نبود و توجیهش آنکه و چون سنتی است در غایت تاکید بمنزله واجب و آخر نماز شب ختم و نسیف عبادت
 یومیه است اگر او را نفل دیگر تابع و لاحق باشد دور نباشد و لیکن بذهبی که واجب است لحوق و تبعیت سنت بدان الظاهر واجب
 بود از جهت گفتن لایسما بذهب کسی که قائل است بوجوب و ترویض القدر یعنی لتوجیه کلامه دیگر بدانکه خواندن قنوت در وتر چنانکه
 ششمی گفته متفق علیه است میان ائمه اربعه الا امام مالک که از وی دور و امت است ولیکن اختلاف در آن که نزد امام ابوحنیفه
 و ائمه است یعنی در رمضان و غیر رمضان و پیش از رکوع است و این مذهب ابن سعود است و قول جماعه از علماست مثل سفیان
 ثوری و ابن المبارک و اسحق و زید شافعی و بروایتی از مالک و احمد مخصوص است بنصف اخیر از رمضان و بعد از رکوع است و
 بقول مشهور از امام احمد ائمه است و جائز است بعد از رکوع و پیش از رکوع و نزد مالک بروایتی که قائل است بقنوت و ترنیز
 همچنین است و نیز قنوت مخصوص است بوترنیز ابی حنیفه و احمد و نزد مالک مخصوص است بصبح در ظاهر مذهب و نزد شافعی در صبح
 دو ترنیز و تمسک ائمه در اصل قنوت و ترویض القدر در آن چنانچه مصنف نیز بگوید حدیث امیر المؤمنین علی است که گفت بود رسول خدا
 صلی الله علیه و آله وسلم که میگفت در آخر و تر خود اللهم انی اعوذ برضاک من سخطک و بمعافاتک من عقوبتک و اعوذ بک منک لا
 احصی شمار علیک انت کما اثبت علی نفسک رواه الخمسة کذا قال الزکری و ششمی گفته که رواه اصحاب السنن الاربعه و مانا که
 نزد ایشان ثابت شده که خواندن این دعا از آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در میان و تر بودن بعد از فراغ وی بدلیل ورود
 احادیث دیگر که دال اند بر بودن قنوت قبل از رکوع یا بعد از وی اگر چه احتمال خواندن آن در تشهد یا بعد از فراغ دارد چنانچه
 مصنف خواهد گفت و حدیث امام حسن بن علی که گفت تعلیم کرد مرا رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و در روایتی حد من
 کلمات که میگویم من آنها را در قنوت و تر اللهم اهدنی فیمن هدیت الحدیث و این را نیز گفته اند که رواه الخمسة و ششمی از
 روایت حاکم بر شرطه ششمی آورده که گفت حسن بن علی تعلیم کرد مرا رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در وتر من و در بعض
 روایات آمده که فرمود بگردان این را در و تر خود اللهم اهدنی فیمن هدیت الخ و لیکن در روایت وی بعد از رکوع آمده
 چنانکه مذهب شافعی است و در مواهب لدنیه از روایت طبرانی و غیره مطلق گفته بی قید بعد از رکوع یا قبل آن و هم
 ششمی از ابی داؤد آورده که عمر بن الخطاب جمع کرد مردم را بر ابی بن کعب در رمضان و قنوت میخواند ابی در آخر و تر و درین روایت
 مخصوص بنصف ثانی از رمضان واقع شده چنانچه آن نیز مذهب شافعی است و روایتی است از احمد و مالک و از طبرانی در او
 از این عمر آورده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم و تر میکرد سه رکعت و میکردانید قنوت پیش از رکوع و از حدیث نسائی و
 ابن ماجه از ابی بن کعب آورده که گفت و تر میکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس قنوت میخواند پیش از رکوع و شیخ ابن المظاہر
 این روایت را آورده و روایت دارقطنی از سید بن غفله نیز آورده که گفت شنیدم ابوبکر و عمر و عثمان و علی را رضی الله عنهم اجمعین
 که میگفتند قنوت میخواند رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در آخر و تر میخواندند ایشان آنرا و جمله در ایتار سه رکعت و قنوت
 و تر قبل از رکوع احادیث و آثار بیرون از احصاء آمده و لا حاجة الی الاکثار و مراد بقنوت اینجا مطلق دعا است یا خصوص
 اللهم اهدنی الخ و از امام محمد نقل کرده اند که در قنوت دعای معین نیست و تعیین دعا موجب ذباب رقت قلب است
 ولیکن در محیط و ذخیره گفته که اللهم انا نستعینک و اللهم اهدنی الخ و قنوت نزد شافعی و احمد اللهم اهدنی است و تر در ابوحنیفه
 و مالک اللهم انا نستعینک و اولی نزد حنفیه جمع بینهاست و ششمی از ابواللیث آورده که مختار نزد وی آن است که هر بار سه بار

بگوید اللهم اغفر لی و بعض ائمه ربنا آتینا فی الدنیا حسنة الایة نیز آورده اند و گفته اند آنرا که دعای قنوت ندانند کتفا بالهم اغفر لی
 یا ربنا آتنا درست باشد و گفته اند که اگر چه اللهم انا نستعینک در صحیحین و سنن معروفه واقع نشده ولیکن ائمه حنفیه آنرا
 از طرق صحیح از طبرانی و غیره اثبات کرده اند و شیخ ابن الهمام از ابی داؤد از حدیث خالد بن ابی عمران آورده که گفت آیه جبرئیل
 بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و تعلیم کرد قنوت را اللهم انا نستعینک و نستغفرک و نؤمن بک و نخضع لک و نخلع و نترک من
 یکفرک اللهم ایاک نعبد و لک نصلی و نسجد و الیک نسعی و نخفد و نرجو رحمتک و نخشی عذابک ان عذابک الجذاب بالکفار لمحق و
 تمام این حدیث در باب بیان صفت نماز سابقا گذشت و شیخ جمال الدین سیوطی که از شافعیه است نیز در عمل الیوم و الیل
 آنرا بعد از رکوع آورده باین طریق بسم الله الرحمن الرحیم اللهم انا نستعینک و نستغفرک و نؤمن بک الخیر و لا نکفرک و نخلع
 و نترک من یکفرک بسم الله الرحمن الرحیم اللهم ایاک نعبد و لک نصلی و نسجد و الیک نسعی و نخفد و نرجو رحمتک و نخشی
 عذابک ان عذابک بارکافین طلح اللهم اهدنی فیمین هدیت الخ و در آخرین صیغه درود صلی الله علی البنی محمد و آله و سلم و
 بعضی از فقهای مذہب باین کیفیت ذکر کرده اللهم انا نستعینک و نستغفرک و نؤمن بک و نتوکل علیک و نشئ علیک
 الخیر نشکرک و لا نکفرک نخلع و نترک من یکفرک اللهم ایاک نعبد و لک نصلی و نسجد و الیک نسعی و نخفد و نرجو رحمتک و نخشی
 عذابک ان عذابک و در بعض روایات ان عذابک الجذاب بالکفار لمحق و بعضی گفته اند که در اول این هفت کلمه نؤمن نشئ نشکرک
 نخلع نسجد نخفد نرجو و او آوردن حاجت نیست و گفته اند که اولی آن است که بیارد و او را چه ایتیان و او عطف موجب زیادت
 شنا و تعدد اثنیه است چنانچه در تشهد و قد حقق فی موضعه و بالجملة اصل قنوت و تروید عاقدان با حدیث صحیح ثابت شده
 و چگونه صحیح نباشد و حال آنکه اصحاب کتب خمسہ آنرا روایت کرده و حاکم بر شرط شیخین آورده با وجود طرق صحیح دیگر که ائمه
 مذہب اربعه گفته اند پس آنچه مصنف میگوید که در روایت صحیح اصلا وارد نشده که در نماز و تر قنوت خواندی خالی از غرابی
 نیست و غریب تر از آن که از امام احمد نقل کرده و گفته که امام احمد میگوید هر چه در قنوت ثابت شده مجموع در نماز صحیح
 است اما در و ترا اصلا هیچ حدیث ثابت نشده بلکه هیچ حدیث مروی نیست این چه مبالغه و افراط است با وجود حدیث
 علی بن حسن که روایت کرده اند و هم در مسند امام احمد مذکور است صحت و ثبوت موقوف روایت را چگونه منع توان
 کرد و ظاهرا مذہب امام احمد قنوت است در و تر نیز در صحیح چنانکه زرکشی در شرح خرقی گفته است و تفصیل حال قنوت
 در غیر و تر چه نماز صحیح وجه نمازهای دیگر در سابق معلوم شد فتذکره اگر چه غرض مصنف نفی ثبوت قنوت و تر است از
 فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چنانچه قول او اما جماعتی از صحابه در و تر قنوت خوانده اند بر ان دلالت دارد
 ولیکن مقصود اصلی مشروعیت و سنیت این فعل است و خواندن صحابه کفایت دارد در ان خصوصاً که آن فعل تعلیم
 و امر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم باشد چنانچه میگوید همچون حدیث که در مسند امام احمد مذکور است عن الحسن بن
 علی قال گفت حسن بن علی رسول الله تعلیم کرد مرا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم کلمات چند کلمه دعا که اقوال من می گویم
 آن کلمات را فی قنوت الوتر در قنوت و تر اللهم اهدنی فیمین هدیت و عافنی فیمین عافیت و تولنی فیمین تولیت
 و بارک لی فیما اعطیت و قنی شراً قضیت فانک تقضی و لا یقضی علیک انه لا یذل من والیت و لا یغتر من عادیت
 تا رکعت ربنا و تعالیت و صلی الله علی البنی اگر گویند که از صریح این حدیث آن معلوم شد که تعلیم کلمات آنچنان
 نبود که امر کرده که آنرا در و تر بخوانند میفرمایند که بی غیر خدا صلی الله علیه و آله و سلم مرا تعلیم دعائی کرد و من آن را در

قنوت و ترغیبات پس اینجا امر بخواندن آن در و تر معلوم نگردد گوئیم که ظاهر آن است که تعلیم آن بجهت خواندن در قنوت بود و آنکه بی امر حضرت از پیش خود بخواند بعید است مگر آنکه سابقاً معلوم امام حسن شده باشد که خواندن دعا در قنوت و تر مشروع و مسنون است هر دعاییکه خوانند و این دعا ایشان را خوش آمد که بخوانند و این نیز مستلزم بشر و عیت قنوت و دست فافهم و حال آنکه روایتی که شمسی از حاکم بر شتر ششمین آورده که علمنی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فی وتری اللهم اهدنی صریح است در آن که امر بخواندن آن در و تر بود پس خواندن این دعا در قنوت و تر از جانب حضرت رسالت ثابت گردد فعلاً و قولاً و لهذا ترمذی می گوید بهترین حدیثی که در باب قنوت و تر روایت کرده اند این حدیث است عبارت ترمذی در جامعش این است که ولا تعرف عن ابی صلی الله علیه و آله و سلم فی القنوت فی الوتر شیئاً احسن من هذا چون مصنف قنوت از جماعه صحابه دعوی کرده و بجز ثبوت از امام حسن این دعوی به ثبوت نپیوندد و گفت و از امیر المؤمنین عمر و ابی بن کعب که با امیر المؤمنین با اجتماع ناس در رمضان قنوت در و تر خوانند و از عبد الله بن مسعود ثابت شده که قنوت در نماز و تر خواننده اند و برای نفی فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در قنوت که اصل دعاست گفت اما از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم قطعاً مروی نشده و به ثبوت نرسیده و به تحقیق ذکر کردیم ما حدیث دارقطنی از سواد بن غفله و طبرانی از ابن عمر و نسائی و ابن ماجه از ابی بن کعب که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خواند قنوت در و تر و مصنف میگوید این و امثال این هر چه روایت کرده شود مطعون و منقری بود و الله اعلم و چون اینجا حدیث امیر المؤمنین علی رضی الله عنه که ناظر در قنوت و تر بود و آنکه درین باب تمسک بدان نموده اند از آن جواب میگوید بقول خود و در ترمذی و نسائی بلکه در کتب خمس چنانچه زرکشی گفته و یاد رسن از بعضی چنانچه شمسی آورده مروی است که کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یقول فی آخر وتره اللهم انی اعوذ برضاک من سخطک و بمعافاک من عقوبتک و اعوذ بک منک لا احسی تناء علیک انت کما انیت علی نفسک و لیکن این عبارت یعنی فی آخر وتره محتمل آن است که این دعا را در تشهد گفته باشد که آخر اجزای صلوته است و محتمل آنکه خواندن این دعا بعد از تشهد بود که آخر نماز بعد از فراغ از آن است و این احتمال اخیر اقرب است بضمیمه اکثر آنچه در احادیث واقع شده که بخواند این دعا را در آخر نماز محمول برین است بلکه مستعین است بحسب روایت چه در نسائی مرویست کان یقول بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت این کلمات را از فراغ من صلوته چون فراغ میشد از نماز خود و بتواضع و میرفت و جای میگرفت در خوابگاه خود و نسائی درین روایت دیگر که این دعا را در وقت فراغ از نماز و رفتن بخوابگاه آورده لفظی زیاده کرده بر آنچه روایت کرده در آخر و تر و آن لفظ و لوح حضرت است بعد از لا احسی تناء علیک و گفته لا احسی تناء علیک و لوح حضرت و در بعضی از روایات صحیح ثابت شده که این را در سجده میگفت نه سجده که بعد از و تر میکرد بلکه در سجده نماز فرضا کان او نقل چنانچه در ما سبق در فصل سجده گفت و نزد شافعی و مالک دعا در سجده نماز تحب است کلمه اقرب ما لیون العبد من ربه اذا کان ساجداً پس میشاید که در هر دو محل یعنی بعد از فراغ نماز و بتواضع و در سجده گفته باشد اما آن احتمال که در و تر بعد از رکوع یا پیش از آن گفته باشد که آن غیر معنی آخریت و تر دارد خصوصاً که و تر سه رکعت بوده گفتن بعد از رکوع رکعت ثالثه بعدی دارد و اما آنکه آن را بر این احتمال فرود آورده اند و هر چه ایشان نصیده و قرار داده معتبر است اگر چه خلاف ظاهر مفهوم از لفظ باشد و لابد بران قرینه و دلیل خواهد بود و الله اعلم و چون مصنف آن را محل بر بعد فراغ و تر کرده خواست که بزرگتر ادعیه دیگر که درین محل ماثور است نیز تمیز کند و در اینجا نوعی از ایما بتامید آن احتمال نیز دارد پس گفت و

ودرست در حکم الحدیث ابن عباس مروی است در صفت صلوة رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب دو تروے کہ گفتہ
 ابن عباس فلما قضی صلوة پس ہر گاہ کہ تمام کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا خود را سمعتہ بقول شنیدم اورا کہ
 میگفت اللهم اجعل فی قلبی نوراً و فی بصری نوراً و فی سمعی نوراً و عن یمنی نوراً و عن یساری نوراً و فوقی نوراً و تحتی نوراً
 و در بعض نسخ من فوقی و من تحتی و انامی نوراً و خلفی نوراً و اجعل لی یوم لقائک نوراً و در بعض روایات یوم لقائک مذکور
 نیست و در بعض روایات زیادہ آمدہ کہ فی عصبی نوراً و فی لحمی نوراً و فی شحمی نوراً و فی بشری نوراً و فی لسانی نوراً و اجعل
 فی نفسی نوراً و اعظم لی نوراً و اعظمی نوراً و در بعض روایات و فی عظمی نوراً و فی لحمی نوراً و فی شحمی نوراً و فی بشری نوراً و فی لسانی نوراً و اجعل
 علیہ وآلہ وسلم در نماز و در رکعت اولی سج اسم ربک الاعلی خواندی و در رکعت دوم قل یا ایہا الکافرون و در رکعت سوم
 قل ہو اللہ احد و در بعض روایات در رکعت سوم قل ہو اللہ احد و المعوذین نیز آمدہ و آنچه مختار اکثر اہل علم است از صحابہ
 و من بعد ہم ہمان اول است کذا فی جامع الترمذی و شیخ ابن الہمام گفتہ کہ روایت کردہ در مسند خود احمد از حماد از ابراہیم
 از اسود از عائشہ کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ایثار میکرد بہ سہ رکعت و میخواند در اولی سج اسم
 ربک الاعلی و در ثانیہ قل یا ایہا الکافرون و در ثالثہ قل ہو اللہ احد و ہمین اخذ کردہ اند اصحاب ما انتہی و آنکہ در رکعت
 اولی سورہ انا انزلناہ فی لیلۃ القدر خوانند و پر سبج جا مروی را ثور نیست و میگویند کہ در بعض روایات فقہیہ آمدہ است
 و چون از و تر سلام دادی سہ بار گفتی سبحان الملک القدوس و در رکعت سوم این کلمہ را با آواز بلند و کشش حروف خوانند
 و بعد ازان یعنی در رکعت ثالثہ گفتی رب الملائکۃ و الروح بد آنکہ دو سجدہ کہ بعد از و ترکند و در میان آنها نشینند و آیت
 الکرسی بخوانند و عمل آنها درین دیار مشہور شدہ گفتہ اند کہ آنرا اصلی و سندی در اجناس و آثار ثابت نشدہ و روایت فقہی
 کہ مقبول و مختار بود نیز نیامدہ و حدیثی کہ درین باب روایت کنند موضوع است و آثار وضع ازان لایح و در بلاد عرب اصلاً
 بدان عمل واقع نیست و میگویند کہ شافعیہ از احرام دانند چنانچہ در بیان سجدہ منفرد بیاید و اکثر حنفیہ آن بلاد اصلاً آن را
 نشناسند و ندانند و بعضی کہ اہمیت آنرا نیز نقل کنند والد اعلم و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قرآن را ہمیشہ خصوصاً در نماز
 شب تریل و درین حروف و ادای آن کجاست کہ سامع آنرا تواند شمرد و ضبط کرد خواندی و رتل در لغت دند انہماے
 کشادہ روشن ہوار را گویند یعنی کشادہ و روشن و ہوار خواندی بکلم نص و رتل القرآن ترتیلاً کہ بعد از اقامت یسیر
 فرمودہ است و در آخر آیت البتہ وقف کردی و اگر چه متعلق بہا بعد بودی چنانچہ روایت کردہ شدہ است بطرق کثیرہ
 از ام سلمہ کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ چون قرأت میکرد و میخواند آیت ہذا بسم اللہ الرحمن الرحیم
 و وقف میکرد پس ازان میگفت الحمد للہ رب العالمین و وقف میکرد پس ازان میگفت الرحمن الرحیم و وقف میکرد
 و بعضی از قراء بلکہ ہمہ ایشان میگویند وقف بر جہائی کہ سخن ختمی شود و کلام از یکدیگر منفصل گردد و متعلق بہا بعد
 نبود اولی و افضل بود و در غیر اینجا وصل ولی و افضل بمقتضای آنچه معلوم شدہ است بنقل قراء از صحابہ از قواعد
 تجوید و تابعین و من بعد ہم بد آنکہ ایشان وقف را سہ قسم کرده اند تام و کافی و حسن اگر کلام تمام شدہ و افادہ
 حکم کردہ و متعلق نیست بہا بعد و لفظاً و معنی وقف تام گویند چنانکہ اولی ہم المظنون و اللہ بکل شیء علیم و امثال آن
 در اینجا البتہ وقف باید کرد و ابتدا بہا بعد نمود و اگر کلام تمام بود و متعلق و مرتبط بود بہا بعد از حبت معنی نہ لفظ آن
 وقف کافی خوانند چنانچہ حرمت علیکم امہاتکم و ان تاکلوا من بیوتکم اگر کلام تمام بود و متعلق باشد بہا بعد خود

لفظاً و معنی آنرا حسن نامند چنانچه الحمد لله اینجا وقف حسن است اما ابتدا بر ب العالمین حسن نباشد و اگر درین کسر
 راس آیت بود صحیح است ابتدا با بعد زیرا که وقف بر اس آیت و ابتدا با بعد سنت است مطلقاً این کلام اجمالی است
 و آنرا تفصیلی است که در رساله اسمی بالله در التفسیر فی علم التجوید بیان کرده ایم و با جمله از کلام ایشان چنان مفهوم شود
 که وقف در امثال این مقام حسن است اما وصل احسن و تصنف میگوید که این سخن از قراء پسندیده نیست زیرا که چون
 ثابت شد که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم درینجا وقف میکرد اولی و احسن همان باشد و ما را نیز همچنین باید کرد چه حاجت
 بشهر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در همه چیز لایسما در قرأت قرآن در حالت نماز افضل و اکمل بود این سخن از مصنف
 بغایت لطیف و پسندیده است اما پوشیده نماند که قرائن که این قواعد بسته اند بنقل از صحابه و تابعین و من بعد هم
 قرار داده اند و منتی میشود بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و ظن غالب آن است که قرأت آن حضرت صلی
 الله علیه و آله و سلم بوقف بر رُوس آی اگر چند کلام متعلق بجا بعد بود دائمی نباشد بجدی که هرگز خلاف آن واقع
 نشده چنانچه قول مصنف که گفته در آخر آیت البیت وقف کردی دلالت دارد بر آن بلکه این نوع قرأت در سنت
 وقوع دارد و تجویز یافته و قرائن قابل اند بآن فتدبر و الله اعلم و علماء درین مسئله قرأت خلاف است که ترتیل
 با قلت قرأت افضل با سرعت با کثرت قرأت این عباس و ابن مسعود و جماعه از تابعین و امام ابو حنیفه هم میگویند
 ترتیل و تدبر که لازم ترتیل است با قلت قرأت افضل است از جهت ورود امر به ترتیل و تدبر قرآن و تهدید بر ترک
 آن و ترغیب علم و خشوع بر آن و امیر المؤمنین علی و جماعتی از صحابه و تابعین و امام شافعی میگویند سرعت و کثرت
 قرأت که لازم است افضل چه هر حرفی از قرآن حسنه است و هر حسنه را بحکم من جار بالحقه فله عشر امثالها ده حسنه
 مینویسند این اقل است که کمتر از آن نبود و اگر حق سبحانه خواهد زیاده بر آن تا هفتاد و تا هفصد نیز بفضل خود عطا
 کند چنانچه در مصنفه اجر حسنة در احادیث آمده است پس تکثیر قرأت افضل و اکثر ثوابها باشد و مصنف بقصد
 تاکید مقصود و تحقیق مقام میگوید پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود لا قول الم حرف و لیکن الف حرف و لام حرف و ک
 حرف ظاهراً لفظ حدیث آن است که نفی حرفیت از مجموع الم که سه حرف است و اثبات آن مراسمی این حروف را
 مینماید و لیکن شرح تصریح کرده اند که مراد نفی حرفیت است از اسامی این حروف و اثبات آن مسمیات را که بساطت
 حروف اند چه توهم حرفیت بر مجموع الم دور است تا احتیاج بنفی آن شود و طبی میگوید که برین تقدیر ثابت شود که حسنة
 الم که فاتحه سوره بقره است نود باشد که آن نه حرف است و حسنة الم که در الم ترست سی فافهم بدانکه علمای قرأت گفته
 تجوید که عبارت است از ملاء اعطای حق حروف و حروف را سه مرتبه است اول تحقیق است که آنرا ترتیل نیز نامند و آن قرأت
 است بتانی و ترسل و این مذهب و روش و عاصم و حمزه است و آن رعایت کردن اشباع و مد و تشدید است و عطاء
 حرکات و سکونات و اظهار حروف و توقیر صفات و تفکیک حروف و بیان و اخراج و فصل بعضی از بعضی و ملاحظه
 وقوف بحسب مراتب آن و رسیدن به نهایت آن در تکمیل و تمییم بی آنکه بجا افراط نکند و آنکه بجا افراط نکند و از حد اعتدال
 تجاوز نکند آنرا تمطیع گویند و آن مذموم است و خارج از دایره تجوید دوم صدور و آن قرأت است با سرعت و این مذهب
 ابن کثیر و ابی عمرو و قالون است و آن ادراج قرأت و سرعت و تخفیف است و تقصیر و اختلاس و ابدال و ادغام و مانند
 آن از آنچه بصحت رسیده است روایت آن از اهل دین بجهت حرص بر تکثیر قرأت و زیادت حسنة از غیر تفریط و اختلال

بقواعد و قوانین تجوید که آنرا ادماج گویند و آن نیز خارج است از حد تجوید سومند و بر این توسط میان ترسل و حدرو این
 مذهب ابن عامر و کسایی است یعنی غالب بر قرات این مذکورین و عادت اکثری از ایشان این بود و اگر نه همه قرات تجوید
 هر سه مرتبه میکنند از جهت دخول آن در مراتب تجوید و این هر سه مرتبه موافق قواعد تجوید و طریقه کلام عرب است که هر جماعه یک
 طریقه را اختیار کرده اند بجهت نکته که گفته شد پس آنها می که اختیار سرعت و کثرت قرات کنند مراد مرتبه دوم است که
 حد است نه آنکه مخالف قواعد سرعت خوانند و رعایت هیچ یکی ازین سه طریق نکنند و قرات مرتبه اول را افضل و اکمل
 دارند چه ظاهر قول حق تعالی و رتل القرآن ترتیلا در اول است و مصنف چون اختلاف علماء را نقل کرده در تفضیل یکی از
 دو مرتبه اول و ثانی بر دیگری بعد از آن محاکمه و تطبیق میان آن میکنند و میگویند و بعضی از متاخران می گویند ثواب
 قرات با ترتیل و تدبیر بزرگتر و نیکوتر و نفیس و جید تر و ثواب کثرت قرات افزون تر و بیشتر آن یکی که صاحب قرات
 ترتیل باشد مانده است بکسی که گوهر قیمتی را صدقه دهد که هر چند بعد دو کمیت کمتر است اما نفاست و کیفیت او بیشتر و این
 یکی که صاحب قرات سرعت است مانده است بکسی که لالی بسیار اما خرد و ریزه باد در اتم دو نایر بسیار و مانند آن که
 بعد دو کمیت بیشتر اما به نفاست و کیفیت کمتر است دهد و علماء مثل این کلام در خلائی که در افضلیت مکه مظهره و مدینه مظهره
 بر یکدیگر کرده اند نیز گفته اند که اجر عمل در مکه بیشتر است چه یک رکعت در مسجد حرام بصدهزار رکعت بود در غیر وی و ثواب
 آن در مدینه اگر چه کمتر آمده که یک رکعت در مسجد شریف نبوی بهزار رکعت در غیر مسجد شریف نبوی ولیکن نفیس و جید تر بود
 چنانچه این بحث را بتفصیل در تاریخ مدینه مظهره که مسمی است بکذب القلوب الی دیار المحبوب بیان کرده ایم و آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم در قرات شب گاه اسرار فرمودی و عادت ابو بکر صدیق همچنین بود و گفت می شنوایم کسی را که
 سخوام برای وی و گاه بجهت بلند خواندی و عادت عمر فاروق این چنین بود گفت بیدار میکنم خواب ناکان را و هوشیار میکنم
 غافلان را و در بعضی احادیث آمده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ابو بکر را که اندکی جهر کن از آنچه بخوانی
 و بفرمود که قدری پست خوان از آنچه بخوانی و گاه در نماز شب بسیار ایستادی و قرات طویل ساختی و گاه تخفیف
 کردی و قرات قصر خواندی عادت شریف وی در سائر اعمال و او را همچنین بود بحسب اختلاف احوال و اوقات
 و توسیع دائره شفقت بر امت و بجهت رعایت اعتدال و مصلحت دید حال و تربیت و تصرف در احوال صحابه صلی الله
 علیه و آله و سلم و جزاه عننا افضل و اکمل ماجزی نبیاعن امته و علی آله و اصحابه و اتباعه و سلم **فصل** در نماز چاشت و
 عادت و روش و طریقه حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در گذاردن آن نماز بحسب کمیت و کیفیت و وقت و جز آن بدانکه
 چاشت فارسی ضحی است و گفته اند که ضحوة و ضحیة بر وزن عشیة بمعنی ارتفاع نهار است و ضحی بضم و قصر فوق اوست و
 بمعنی شعاع آفتاب نیز آمده و ضحار بفتح و مد وقت بلند شدن آفتاب تا ربع آسمان و متعارف میان مردم در اول
 نهار از نوافل دو نماز است یکی در اول روز بعد از طلوع آفتاب و بلند شدن وی قدریکه و نیزه و این را صلوة الاشراف گویند
 دیگر بعد از بلند شدن وی مقدار ربع آسمان تا انتصاف نهار که حین ترمض الفصال در شان اوست و این را صلوة ضحی
 و نماز چاشت گویند و در اکثر احادیث همین اسم صلوة الضحی واقع شده است شامل هر دو نماز و هر دو وقت و در بعض
 احادیث صلوة الاشراف نیز واقع شده است چنانکه سیوطی از حدیث طبرانی آورده که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله و سلم
 امام بانی هذه صلوة الاشراف و این را بعد از حدیثی آورده که هم از طبرانی از عمر آورده که ابن آدم ضمنی رکعتین

اول النهار الكفك آخره وحضرت شيخ اجل على متقى در تبويب جمع الجوامع سيوطي كه آنرا جامع كبير نام كرده براي نماز اشراق عنواني
 چه انواده و اين حديث آورده كه هر كه بگذارد نماز فجر در جماعت پيستر بنشيند براي ذكر خدا تا طلوع كند آفتاب پيستر بگذارد
 دو ركعت باشد مراور مثل اجر حجه و عمره تامه تامه رواه الترمذي عن انس و بصحت رسیده كه حضرت پيغمبر صلي الله عليه وآله و
 سلم در هر دو وقت نماز گذارده و امت را نيز بدان ترغيب نموده و امر استجاب فرموده است و در حقيقت يك وقت است و يك
 نماز كه اول وقت وي اشراق است و آخروي تا قبل انقضاء نهار و چون در بعضي اوقات در هر دو وقت نماز كردي از نجا
 گمان بردند كه مگر اينجا دو وقت است و دو نماز اند و بعضي نحوه صغري و نحوه كبري نيز گويند و الله اعلم و احاديث كه در كلام
 مصنف مذكور گرود هم آنچه در اول روز بعد از اداي صلوة صبح و هم آنچه در وقت گرم شدن روز كه حين ترمض انفصال در
 شان اوست بگذارند هر دو را شامل است و علماء را اختلاف در استجاب صلوة صبحي و احاديث و اخبار در وي بظاير مختلف و متعارف
 آمده اكثر بر آنند كه مستحب است و تسك ايشان با احاديث است كه اثبات آن مي كند چنانچه عايشه رضى الله عنها بروايت احمد و مسلم
 و ابن ماجه گفت راي رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم ليصل ميگذارد سبحة الصبحي نماز صبحي را سبحة و تسبيح
 يعني نماز لطل آيد را چهار ركعت و اني لا سجدا و بدرستي كه من نيز ميگذارم چهار ركعت را و في لفظ و آمده است در روآئي
 و نفظي ديگر از عايشه كه گفت كان رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم ليصل الصبحي اربعا بود آن حضرت صلي الله عليه وآله وسلم
 ميگذارد نماز صبحي را چهار ركعت و زيادت ميگرد بر چهار ركعت ما شاء الله چيزي را كه ميخواست خدا چه عدد ركعات اين
 نماز تا ده از ده يه ثبوت رسیده است چنانچه در ضمن بيان معلوم گرود و عن انس و روايت است از انس قال راي رسول
 الله صلي الله عليه وآله وسلم ليصل الصبحي اربعا و سلم صلي الله عليه وآله وسلم ليصل الصبحي اربعا و سلم صلي الله عليه وآله وسلم
 انصرف پس چون برگشت از نماز و تمام گرود قال گفت اني صليت بدرستي كه من گذاردم صلوة نماز را كه نماز صبحي باشد عتبه
 بجهت رغبت و اميد و آري از فضل و كرم الهى سمانه تعالى و رهيته و بجهت خوف و ترسكاري از بلا و قهر وى يعني اين نماز كه
 گذاردم طلبى و سؤللى از حق داشتم فسالت ربى پس سوال كردم و در خواستم پروردگار خود را مثلا ثابسه چيز را فاعطاني پس داد
 پروردگار من مرا و اثنيتين و چيز از ان سه و معنى و نداد و واحد يك چيز را از ان سه پس از ان بيان آن سه چيزي كند كه سوال
 گرود آن دو چيز كه در ۱۲ سوم كه نداد سفير مايد سالت سوال كردم پروردگار تعالى را ان لا يقبل امتى اينكه نكشد امت مرا
 باستين بقط ساها سه سال است و غالب آمده در قحط سال و ستين جمع اوست يعنى چنان نشود كه قحطها بي هم آيد و
 موجب بلاك عامه است گرود و اگر گاهى قحط سالى بفيقند و جماعه در ان بيميرند آن ديگر است و لايد متضمن مصلحتى و حكمتى خواهد بود
 قفصل پس اهابت كرد و قبول كرد اين دعا را و سوال را از من و سالت و ديگر در خواستم از پروردگار خود ان لا يظلم عليهم اينكه ظاهرا
 بى طلب نمردند بر امت من عدوا و دشمنى را از دشمنان دين كه با مال سازند و هلاك گردانند ايشان را و غلبه كنند بحدى كه اصلا
 مقادمت ان نتوانند كرد قفصل پس قبول كرد اين دعا را نيز و سالت و سوال سو ما زد در گاه حق تعالى ان بود كه در خواستم از وى
 ان لا يظلمهم اينكه ظلم نكنند و در يم نيلگند ايشان را شيئا چنانچه گروهها شوند بد هواها در ايهامى مختلف و فرقه فرقه گردند و هر
 فرقه تابع امامى شود و بيگانه قتل كنند و هر چه و مرضى و فتنه در زبان آيد قابلى على پس با آورد پروردگار بر من از قبول اين دعا و
 اهابت آن نكره از ان است كه اكثر ملاك اين امت بقتال بود لا بد در نجا بكم السيف محاذ الذنوب حكمتى و مصلحتى را جمع با ان ليبت مرحوم
 خواهد بود صحيح اين حديث صحيح است رواه الحاكم فى المستدرک و احمد و صححه ابن خزيمه و در سوا هب لدينه حديث گذاردن صحى

هشت رکعت از حدیث ابن مسعود روایت این ماجه آورده ولیکن این زیادتی که مصنف ذکر کرده نیست و از آنچه ذکر کرده معلوم میگردد که اجابت جمیع دعوات اینها صلوات الله وسلامه علیهم جمعین لازم نبوده گفته اند الا آن دعا که از حضرت امی تعالی و تقدس امر شود بدان واجابت آن موعود گردد در حدیث آمده است که پیغمبر بر او تعالی است مستجاب که مامور میشود بدان در حق امت و مرانیز امر کردند که دعا کنم برای امت خود و در خواست کنم برای ایشان چیزی از خیرات دنیا و آخرت پس من پوشیدم و نگاه داشتم آنرا برای روز قیامت تا در آن روز که شدت و محنت و احتیاج بیشترست دعا کنم ایشان را و در خواست نمایم روحی فداک یا رسول الله این چه فضل و کرم است و خیر خواهی و مصلحت اندیشی فقر است جزاک الله عننا خیرا لجزاؤد و در سایر روایتهای اینها غیر این دعای معین که مامور شده باشند بدان از درگاه امی خلاف است نزد بعضی اجابت و منع هر دو عمل است و درین حدیث تحت ایشان است و نظر به تحقیق چون صلاح در منع بود در معنی عطا باشد اگر چه بر صورت منع است و عن عائشة رضی و روایت است از عائشة قالت گفت عائشة صلی النبى گذارد پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم صلوة الصبحی نماز چاشت را تم قال پیستخواند این دعا اللهم اغفر لی وارحمنی و تب علی انک انت التواب الغفور حتی قالها مائة مرة تا گفت این کلمات را صد بار و خواندن این دعا صد بار بعد از نماز چاشت سنون و ماثور است و عن ام ذرّة و روایت است از ام ذرّة قالت گفت ام ذرّة روایت عائشة دیدم عائشة را متصلی الصبحی میگذاارد نماز صبحی را و تقول و میگفت عائشة نماز است رسول الله ندیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله وسلم صلی میگذاارد این نماز را الا اربع رکعات مگر چهار رکعت و عن جهم بن مطعم روایت است از جهم بن مطعم انه زای که وی دید رسول الله پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله وسلم صلی صلوة الصبحی میگذاارد نماز صبحی را درین حدیث ذکر عدد نیست و در بعضی روایتهای دیگر نیز همچنین آمده مقصود بیان گذاردن اصل نماز که خلاف است در آن و عن جابر بن عبد الله روایت است از جابر بن عبد الله چنانچه روایت کرد حاکم ان النبى بدرستی که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم صلی الصبحی است رکعات گذارد نماز صبحی را شش رکعت و عن عائشة و ام سلمة و روایت است از عائشة و ام سلمی که ما رواه الحاکم ایضا قالت گفتند هر دو کان رسول الله بود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم صلی میگذاارد صلوة الصبحی نسی عشرة رکعة نماز صبحی را دو اوزه رکعت گفته اند که اکثر آنچه وارد شده است در نماز صبحی دو اوزه رکعت است چنانچه در تهجد و ماثور از بعضی سلف استغراق وقت است بدان هر قدر که گذارده شود و از بعضی صدر رکعت فصاعد نیز مروی است چنانچه در آثار و اخبار در نظر آمده باشد و عن علی و روایت است از علی چنانچه احمد و ابویعلی و طبرانی و نسائی و ابن خزیمه و غیر هم آورده اند و در مواهب گفته که رجال احمد ثقاته اندان النبى که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم کان صلی صلوة الصبحی بود که میگذاارد نماز صبحی را لفظ کان نزد بعضی مفید دوام و استمرار بود پس افاده کند که گذاردن نماز صبحی عادت مستمره وی صلی الله علیه و آله وسلم بود اما تحقیق آن است که مفاد کان نه چنین است و مواد نقض این قاعده بسیار است کما لا یغنی علی المتعجب و عن علی و عائشة و انس و جابر ان النبى صلی الله علیه و آله وسلم کان صلی الصبحی است رکعات و عن ابی هريرة و روایت است از ابی هريرة قال گفت او صافی و صیبت نمود و امر کرد مرا این چنین آمده در روایت بخاری و مسلم و ابی داؤد و در روایت ترمذی و نسائی و محمد الی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ثلثة الحدیث و در روایت مسلم و ابوداؤد و نسائی مثل این وصیت نسبت با ابوالدرداء نیز وارد شده و لفظ وی او صافی حبیبی است کذا فی جامع الاصول و در روایت نسائی بانی ذرینز و قوع یافته است کذا فی فتح الباری خلیلی دوست جانی من که محمد رسول الله است صلی الله علیه و آله وسلم بعضی از متفقین گفته اند که خلیل آن

دوست خالص بود که دوستی وی در خلال دل و درون جان در آمده باشد و از اینجا است که بعضی مرتبه خلعت را عالی تر از محبت دارند و گویند که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم هم حبیب بود و هم خلیل و خلعت وی صاف تر از خلعت ابراهیم بود علیه السلام و بعضی محبت را عالی و ارفع از خلعت دارند و حبیب آن محب بود که بمقام محبوبیت رسیده باشد و محبت را محبت از ان گویند که در جبهه القلب و سویدای او در آمده و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود که مرا خلیل جز خدا نباشد فرضا اگر از آدمیان خلیل میگرفتم ابو بکر صدیق را میگرفتم که شائسته آن بود ولی خلیل من جز خدا نبود و برادری اسلام و حق مسلمانی باقی است این نفعی در حق خالص دست صلی الله علیه و آله و سلم ولیکن است اگر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را خلیل گیرند مانعی نبود کمال رتبه و مقام ایشان این است که محبت و خلعت وی صلی الله علیه و آله و سلم بر سندهن که ابو بکر میگوید که وصیت کرد مرا خلیل من بصیام ثلثه ایام من کل شهر هر روزه داشتن در سه روز هر ماه هر سه روز که باشد و اکثر برانند که مراد بدان ایام بعضی است تحقیق این در مجلس از باب موم بیاید و در حدیث جهام الاصول آمده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آنرا در سفر و حضر ترک نکردی و رکعتی الصبحی و وصیت کرد و بگذاردن دو رکعت در اول روز و زیاده کرده است احمد فی کل یوم و ابن دقیق العید گفته که ذکر رکعتین اکتفا باقل است که موجب مزید تا یکدست بدان کذا فی فتح الباری و آن او تر قبل ان نام و در روایتی نوم علی و تر یعنی وصیت کرد با اینکه نماز و ترک نماز پیش از خواب یعنی بو تر در اول شب گذارده بخواب و چون چنانچه در فصل قیام لیل گذشت چون ابو هریره بحفظ احادیث نبوی و تکرار آن در اهل شب مشغول میبود و بیدار میبود و قیام لیل بر او بعد از نوم دشوار بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بجهت تسهیل امر بروی و اهتمام بشان علم و انضلیت وی بر عبادت او را در چنین فرمود و شنیدم از بعضی فقها که گفت در بعضی روایات فقیه دیدم که گذاردن دو رکعت بعد از او تر در اول شب که موجب ثواب قیام لیل است طالب علم راست و سند وی این حدیث ابو هریره تواند بود و الله اعلم این چنین گفته اند اما پوشیده نماند که از ایتار قبل النوم لازم نیاید عدم قیام لیل شاید که ایتار قبل النوم احتیاطا باشد از جهت عدم وثوق بقیام بعد از آن قیام کند و تر را عاده کند چنانکه بعضی گویند یا ننگد چنانکه قول مختار است و قد سبق تحقیقه و چون گمان توان کرد این چنین و حال آنکه عمل ابو بکر صدیق ایتار قبل النوم بود چنانچه گذشت و گویا که ازین جهت بعضی از شرح حدیث او تر قبل المنام را عبارت از گذاردن و تر بین النومین دارند فافهم و عن ابی ذر روایت است از ابی ذر چنانچه مسلم آورده قال گفت ابو ذر قال رسول الله گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یصبح یصبح میبند یعنی واجب و ثابت میگردد در هر روز علی کل سلامی بمقابله هر عضو که هر بند من احدکم کی از شما صدقه یعنی طاعتی و عبادتی که شکر نعمت بدن و ترکیب اعضا آنرا شاند کل تسبیح صدقه سو کل تحمید صدقه سو کل تسلیله صدقه و کل تکبیر صدقه پس هر تسبیح و هر تحمید و هر تسلیله و هر تکبیر که میگوید صدقه و شکرانه اعضا و بند اعضا گردد و او را بالمعروف صدقه و نهی عن المنکر صدقه و همچنین هر امر معروف و هر نهی از منکر که میکند صدقه و شکرانه است و تجزی و کفایت می کند من ذلک از صدقه و شکرانه هر سلامی رکعتان دو رکعت ترکها بگذاری تو ای مخاطب من الصبحی در وقت صبحی و این بحکم شارع است چه وجوب شکر بشارع است نه بعقل چون شارع بکفایت آن حکم کرد ادای این دو رکعت ادای شکر جمیع سلامیات بود و نیز در نماز گذاردن دو رکعت در اول روز تمامه اعضا و مفاصل را داخل بود و تمامه روز در حکم یک وقت است پس گذاردن دو رکعت در اول روز ادای شکرانه تمام آن روز بود و در حدیث ابی ذر و ابی هریره آمده است که شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت در آدمی سه صدقه نخست مفصل است لازم بر وی که هر مفصل

از خود صدقه دهد گفتند یا نبی الله که میتواند و که طاقت دارد این را فرمود هر که بصاق افتاده بنید در مسجد و دفن کند آنرا چیزی
 که ایضا در هر مردم را یکسو نهند از راه صدقه مفاصل است و اگر آن را نیابی رکعتین ضحی کفایت کند ترا و فی سند الامام احمد
 و مذکورست در سند امام احمد عن معاذ بن انس یرفعه که رفع می کند و میرساند معاذ این حدیث را بحضرت رسالت صلی الله
 علیه و آله وسلم من قعد هر که بنشیند فی مصلاه در جای نماز خود صین میضرت و در وقتی که برگردد من صلوة الصبح از نماز بابداد
 حتی سج تا آنکه بگذارد رکعتی از صبحی دو رکعت ضحی را الا یقول سخن نگوید الا خیر امگر آنچه خیرست و ثوابی بر آن مترتبست یعنی
 بدگر حق مشغول باشد و از آنچه منافی اوست ساکت بود و درین اشارتست که سکوت که در اینجا اعتبار کرده مراد بدان
 سکوت از آنچه شر است و لایعنی و الا تکلم بد آنچه خیرست حکم ذکر دارد در ترتب ثواب هر که چنین کند غفر له خطایاه آمرزیده
 شود مراد را گناهای او و امکانست اگر چه باشند گناهای او مثل زبد البحر مقدار کف دریا مخفی نماند که قعود در جای نماز
 شرط کرد یعنی اگر بر خیزد و بجای دیگر بنشیند این ثواب بر آن مترتب نگردد و چنانچه ظاهر فحوا می کلامست اما اگر
 برخاستن و درهای دیگر نشستن برای دفع ریا و حفظ حضور بود از باب تکمیل و تمیم خواهد بود و حکم تکلم بخیر در بعض
 محققین گفته اند که ثواب ذکر و خلوت باقیست اما شاید که آنچه ثواب مصابرت و جزای مرابطتست مخصوص بقعود
 در مصلا باشد و الله اعلم و عند الترمذی و ثابت شده است نزد ترمذی عن ابی هریره یرفعه در حال که رفع می کند
 ابو هریره این حدیث را بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم من حافظ هر که محافظت کند و مداومت ورز و علی شفحة
 الصبح بر دو رکعت ضحی غفر له ذنوبه و امکانست مثل زبد البحر و عن نعیم ابن هار این لفظ را در اکثر کتب و نسخ مصحح بفتح یا
 و تشدید میم و بر این ضبط و تصحیح کرده اند و بهای موحده بدل میم و بدل مهمله بدل میم و خمار بخامی بجمه بدل یا و همام بهم بدل
 را و هماز بالزاء مکان الراء نیز گفته اند و همه بر یک صیغه اند و بعضی حمار بکسر حاء مهمله و تخفیف میم خوانده و ترمذی
 گوید اصح اولست و ابو نعیم بلفظ کنیت نیز و همست در روی قال گفت نعیم ابن هار قال رسول الله گفت رسول خدا
 صلی الله علیه و آله وسلم بطریق حکایت از پروردگار تعالی در حدیث قدسی ابن آدم امی فرزند آدم لا تعجزنی عاجز نیما
 نومرا در عبادت کردن من اربع رکعات از گذاردن چهار رکعت فی اول النهار در اول روز کفک کفایت می کنم ترا از
 جمیع آفات و مشرور و تقصیرات آخره در آخر روز و عند الترمذی و ابن ماجه و غیرها عن انس یرفعه من صلی الصبح منته
 عشرة هر که بگذارد نماز ضحی را دو ازوه رکعت نبی الله بنا کند خدای تعالی برای وی قصرانی الجنة گوشکی در بهشت
 من ذهب الرطل و قال الترمذی هذا حدیث غریب لا تعرفه الا من هذا الوجه و عند مسلم عن زید بن ارقم انه امی بدرستی که
 زید بن ارقم دید قوما قومی را که بصلون الصبح میگذاردند نماز ضحی را فی مسجد قبار و در مسجد قبا فقال پس گفت زید بن
 ارقم اما علموا ایاندا السنن این قوم ان الصلوة این را که این نماز فی غیر هذه الساعة افضل و در غیر این وقت
 فاضلترست ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم قال صلوة الا و این نماز آن کسانی که رجوع و توجه دارند بجناب حق
 همین در وقتیست که ترمض الفصال که گرما میخورند و می نشینند شتر بچها از جهت سوختن بامی شان از سختی گرمی زمین
 راوی تفسیر این لفظ باین میکنند امی بشتد حر النهار سخت میشود گرمی روز فجد الفصال حر المرصنا پس می یابند شتر بچها
 گرمی ریگ نرم و زمین تافته از آفتاب ازین حدیث معلوم گردد که تاخیر ضحی تا گرم شدن روز فاضلترست اگر گویند این لفظ
 آمد بآنکه گفتی که ضحی یک وقتست اول و اشراقست و آخر او چاشت چوبی فک نماز در اول وقت افضل بود جو ایش گویم که

افضلیت اول وقت بر مذہب کسی کہ بدان قائل است در فرض است اما اینجا چون آخر وقت محل رکون نفس با ستراحت است
 عبادت و روی اشق و افضل بود از اول لایسما که از ادای فرض صبح تا این وقت بذکر و تلاوت مشغول بود و فی السجود
 آمده است در حدیث صحیح ان البنی کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صلی اللہ علیہ وسلم گذارد صحیح را رکعتین دو رکعت فی بیت در
 خانه عثمان بن مالک نام مردی است از انصار در صحیح بخاری از انس ثمی آورد کہ وی از گفت انصار بحضرت رسالت
 آمد و عرض کرد کہ من نماز با حضرت نمیتوانم گذارد و وی مردی گران و فربه بود پس طعمای ساخت و آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم را بمنزل خود دعوت کرد و حصیری برای وی بگسترانید و بر طرف حصیر آبی باشد پس آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم بر آن حصیر دو رکعت نماز گذارد و مرد از مردہمین عثمان بن مالک است و برودن وی حضرت پیغمبر را صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم بخانه خودش از برای تبرک بود تا در موضعی کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز گذارد جہای نماز خود
 سازد و پاشیدن آب بر طرف حصیر گفته اند کہ بجهت نجاستی بود کہ آن حصیر داشت و لہذا در بعضی شرح گفته کہ اگر نجاست
 مستقیم بود مرد از منضح ریش است بمعنی پاشیدن و اگر محقق بود مرد بدان غسل است چنانچہ این ہر دو معنی را در جہای دیگر در حدیث
 بول صبی محتمل داشته اند و این وقت صحیحی بود پس گذاردن نماز در وقت صحیحی ثابت شد و بخاری در آخر حدیث گفته کہ مردی
 با انس گفت آیا بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میگذازد صحیح را گفت انس ندیدم او را کہ گذارده این نماز را اگر گذارد
 روز پوشیدہ ماند کہ اینجا گذاردن نماز در وقت صحیحی از جهت این وقت ثابت نمی شود و لیکن چون آن مرد ایشانرا بخانه خود
 برد و حصیر گسترانید و درخواست نماز گذاردن کرد تا بآن مکان تبرک جوید و برای خود جہای نمازی سازد و دو رکعت باین
 جهت گذارد و اللہ اعلم و عن ابی ہریرۃ یرفعہ لایحافظ محافظت و مداومت نکند علی صلوة اللہ صبحی بر نماز صبحی الا او اب نگر مرد
 کہ راجع و متوجہ است بسوی خدا رواہ الحاکم علی شرط مسلم و عنہ و نزد حاکم است عن ابی ہریرۃ یرفعہ ان لجنۃ ہا با بد رستی کہ
 مرہبشت را درست یقال کہ کہ گفته میشود او را باب الصبحی فاذا کان یوم القیامۃ پس چون پیدا شود روز قیامت نادای ندا
 کند مندانہ کنندہ از فرشتگان ان الذین کجا اندان کسانیکہ كانوا یومون مداومت و محافظت میکردند علی صلوة اللہ صبحی
 بر نماز صبحی و چون حاضر آیند آن کسان خطاب کنند بایشان و بگویند ہذا ہا بکم این در مخصوص شماست فادخلوہ پس در آیند
 آنرا بر حمت اللہ بفضل و رحمت حق اشارت است بانکہ در آمدن بہ بہشت بخش فصل و رحمت حق است و بندہ را وجوبی و تحقیقی
 نیست چنانکہ بصریح در حدیث نیز آمده است کہ من یدخل احد الجنۃ الا بر حمت اللہ الحدیث و عن ابن عمر و روایت است از ابن عمر
 ان قال کہ وی گفت لبالی ذر ما بو ذر را او صنی یا عم وصیت کن مرا ای عم پیغمبری عادت عرب است کہ در خطاب بزرگتر از خود را
 بعم ندا کنند و ساوی را باخ یا ابن عم و خرد تر را یا بنی قال گفت ابو ذر رسالت رسول اللہ پر سیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم کما سالتنی چنانکہ پرسیدی تو مرا یعنی من نیز طلب و سوال وصیت کردم از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روایت
 سالتمونی بصیۃ خطاب جمع باین عمر و حاضران مجلس فقال پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من صلی اللہ علیہ وسلم کسی کہ
 بگذارد صحیح را رکعتین دو رکعت لم یکتب من الغافلین نوشته نشود و شمار کرده نشود آنکس از جملہ غافلان چون اقل نماز صحیحی
 دو رکعت است اینقدر تاثیر کند کہ ہم غفلت از وی بردارد و من صلی و کسیکہ بگذارد نماز صحیح را در بجا چهار رکعت کتب من
 العابدین نوشته شود از جملہ عابدان چون زیادت کرد در عبادت زیادت در جہای یافت کہ بعبادہ طبق شد و دخل ایشان
 گروید و من صلی و ہر کہ بگذارد ستائشش رکعت لم یحکمہ نرسد آنکس را ذلک الیوم دران روز ذنب بیچ گناہی یعنی نور است

وصفای وقت حال وی بجدی برسد که گناه گردوی نگردد یا مراد عدم حقوق ضرر گناه باشد یعنی مغفور گردد و من صلی تمانیا
 و هر که بگذارد هشت رکعات کتب من القاتین نوشته می شود از جمله خاشعان و مقربان و من صلی عشاء فی السد له بیتا
 فی الجنة بنا کند حق تعالی برای وی خانه در بهشت در جوار قدس و رحمت خود این حدیث را بهیقی و ابو نعیم و بزار از ابی ذر
 با اختلاف بعضی الفاظ روایت کرده بی ذکر طلب وصیت و طبرانی از ابی الدرداء آورده و در بعضی طرق در آخر حدیث
 آمده که پیچ روزی و پیچ شبی و پیچ ساعتی نیست که پروردگار تعالی را در وی صدقه نیست که منت می نهد بدان بر هر که
 سخاوت از بندگان خود و پیچ منتی نیست بالاتر از آن که الهام کند این بنده را ذکر خود را و قال و گفت مجاهد که مولای
 عبد الله ابن السائب المخزومی و از طبقه ثانیة تابعین است و از فقهای مکه و قرای اوست و از مشاهیر و اعلام آن
 بلدة معظمه است و این عمر در وقت سواری رکاب وی میگرفت و چون سوار میشد جامه وی گرد میکرد ابو عمر و قاری
 شاکر و اوست مات سنه مائة و قیل سنه اثنین و مائة صلی رسول الله گذارد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم یوم روزی
 الصبح نماز صبح را در کعبین دو رکعت ثم بسته گذارد یوم روزی دیگر از چهار رکعت ثم یوم استا چتر گذارد روزی شش
 رکعت ثم یوم ثمانیا بسته گذارد روزی هشت رکعت ثم ترک پیستر ترک داد گذاردن نماز صبح را مقصود ازین حدیث
 اثبات اصل صلوة صبح است نه دوام وی و ترک نیز دائمی نخواهد بود و احاطه علم راوی بدان بحسب عادت متعذر است
 و سیوطی این حدیث را از ابن جریر آورده که از روایت مجاهد آورده است و در روایت وی آمده ثم ترک یوم ما و عن ابی امامه
 و روایت است از ابی امامه با بلی که از مشاهیر صحابه است یرفعه که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم من مشی بهر که
 بر پای رفت الی صلوة مکتوبة بسوی مسجد برای صلوة مفروضه و هو متطهر و حال آنکه آنکس با طهارت است و در بعضی روایات
 همچنین آمده که و هو متطهر صلوة اخری یعنی نماز برود و در قصد نیت او آن باشد که تا نماز دیگری انتظار خواهد بود و قنظر
 آن در مسجد خواهد نشست کان له باشد مرا آنکس را کاجرا الحاج المحرم اجر کسی که صد حج دارد و احرام برای آن بسته است
 و من مشی و هر که برود الی سحرة یعنی بسوی مسجد برای نماز صبح کان له باشد مرا او را کاجرا المعتمر مثل اجر کسی که قصد عمره دارد
 و احتمال که مشی بسوی سحرة کنایت از گذاردن آن باشد یا تقدیر کنند و صلی برین تقدیر محتمل معنی فاعل عمره بود فافهم و
 صلوة: نماز گذاردن علی اثر صلوة بر پی نماز دیگر لانه مینما که نیست سخن یا و ه بیان آن دو نماز کتب نوشته میشود آن
 نماز بعد از نماز بلکه هر دو نماز فی علیین در مقام عالی که محل کتب برابر است و مراد بنماز بعد از نماز احتمال دارد که هر دو نماز
 فرض بود و احتمال دارد که نماز صبح بود بعد از فرض صبح چنانچه در روایت دیگر از ابی امامه صحیح آمده است چنانکه گفت و من ابی امامه
 یرفعه من صلی الصبح فی جماعة هر که بگذارد نماز با جماعت ثم ثبت فی پیستر صبر کند و نشسته ماند در جای نماز خود مشغول
 بید کرد تلاوت حتی بیسج فیبرای آنکه بگذارد در آنجا سحرة الصبح نماز صبح را ثم یصل پیستر بفعل آورد این نیت را و بگذارد نماز صبحی
 را کان له باشد مرا او را کاجرا معتمر مثل اجر شخص حج گذارنده یا عمره بجا آورنده تمام له حجت و عمره که تمام و کامل شده است مر
 او را حج و عمره وی و عن ابی هریره و روایت است از ابو هریره قال گفت ابو هریره بعثت النبی برا بکفحت و بفرستاد پیغمبر صلی
 الله علیه و آله و سلم هیئتاشکره را بجای فاعظمو افس عظیم کردند بسیار آوردند آن لشکر العینة غنیمت را و هر خواو
 شتاب کردند الکرة کرت را کرت معنی اقدام بر حرب جمله بر حمله آوردن و رجوع و ظفر و دولت آید و لقب امیر المؤمنین علی
 که کرا گویند باین معنی است فقال پس گفت رجب مرزی از اصحاب یا رسول الله ما را اینا ندیدم ما لبقنا لشکره را که

آنرا به عت خوانند بجهت اجتماع مردم و اظهار آن در مسجد بود یعنی این نماز در حد ذات مشروع است ولیکن این اظهار و اجتماع
 چنانچه در فرض الض کفند به عت است چه سنت در نوافل و فضیلت آن در پنهان گذاردن و در خانه گذاردن است چنانچه معلوم است
 و با جمله از بیخ خبری و اثری نفی مشروعیت آن معلوم نشد بلکه نفی صفتی مخصوصه که روایت یا مداومت یا اجتماع باشد و روایت
 کرده است این ابی شیبه از ابن مسعود که وی دید قومی را که میگذاردند نمازخانه را پس انکار کرد بر ایشان و گفت اگر لابد
 میگذارید درون خانه های خود بگذارید و طائفه دیگر از علماء هم بقصد تطبیق و توفیق روایات می گویند که سبب است که آن را
 گاه گاه گذارند و در بعض ایام ترک کنند و این طائفه درین باب استدلال میکنند بحديث عبد الله بن شقیق که ابن جریر
 آورده و عبد الله بن شقیق از مشایخ تابعین است و از علی و عثمان و عائشه سماع دارد و آن سنه ثمان و مائة و گفت از
 عائشه سوال کردم که آیا پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نماز چاشت میگذارد و گفت عائشه نمیگذارد الا گاهی که از سفر بیاید
 و آمدن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از سفر اگر در وقت چاشت بودی و نیز استدلال میکنند بحديث ابی سعید خدری که ترمذی
 و حاکم و ابن جریر آورده اند و گفت ترمذی حدیث حسن غیب گفته کان رسول الله بود پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم یصلی
 الصلوة میگذارد نماز صبحه را حتی نقول تا آنکه میگفتیم لایحه نماز ترک نخواهد کرد آنرا ویدها بود که ترک میکرد حتی نقول لایصلیها
 تا آنکه میگفتیم نخواهد گزارد آنرا چنانچه عادت شریف در اکثر نوافل این چنین بود و احوال سلف از صحابه و تابعین در گذاردن
 این نماز نیز همچنین بود و عن عکرمه روایت است از عکرمه چنانچه روایت کرده ابن جریر و عکرمه مولای ابن عباس است که یکی از فقها
 و تابعین که بود و اصل او از بربرست مات سنه سبع و مائة و قبل سنه اثنین و تلثین و وی کاتب ابن عباس بود و شهرت
 بروایت حدیث از وی قال گفت عکرمه کان بود ابن عباس یصلیها یوما میگذارد یک روز ویدها عشرة ایام و ترک
 میداده روز یعنی میخواهد از ضمیر با صلوة الصلوة نماز چاشت و عن عبد الله بن دینار که مولای عبد الله بن عمر و از فقها و تابعین
 مدینه بود مات سنه سبع و عشرين و مائة و روایت میکنند عن ابن عمر از کان بدستی که بود ابن عمر لایصلی الصلوة میگذارد صبحه را
 فاذا الی مسجد قبا چون می آمد مسجد قبا را صلی میگذارد و کان یاتیه و بود این عمر که می آمد مسجد قبا را کل سبت هر روز شنبه و فتن
 مسجد قبا صباح روز شنبه الا آن نیز محتا و اهل مدینه منظره است و در جامع الاصول از حدیث بخاری آورده که نافع از
 ابن عمر آورده که وی میگذارد نماز در وقت صبحه مگر در روز روزی که قدم می آورد که را و قدم او در که وقت صبحی بودی طواف
 میکرد بیت پست میگذارد و در رکعت را خلف المقام و روز دیگر که مسجد قبا آمدی و می آمد او را هر روز شنبه و چون
 در آمدی درین مسجد کرده بنیاد استی که بیرون آنجا از انالی آنکه نماز بگذارد و وی و میگفت می آمد آن حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم زیارت کردن این مسجد را سه باره و میگذارد این عمری کم سن بگرا نچه کرده اند باران سن دی گفت منع
 نمیکنم من هیچ یکی را که بگذارد نماز در بر ساعت که خواهد از شب و روز الا در وقت طلوع شمس و غروب آن و عن منصور
 ابن المصعب السلی الکوفی مات سنه تلثین و مائة قال گفت منصور کان بود در سلف از صحابه و تابعین یکی چون که بگردد می پنداشتند
 آن کافطوا علیها محافظت و مداومت را بر صلوة صبحه کالمکتوبه مثل محافظت بر نماز فرض یصلون و میگذاردند آن را در
 بعض ایام ویدعون و میگذاردند در ایام دیگر و طریقه سلف در اقامت نوافل عبادات خصوصاً صلوة و صوم همچنین بود تا
 قویم و خوب نشود و مانع از خیرات و مهمات دیگر نگردد بخلاف عبادت و نساک در زمان متأخر که تعلق و تقید ایشان بدان
 کمی است که بعضی از ایشان که در سنت علم و معرفت قسری دارند بسیاری از خیرات را که مهم تر است ترک میکنند

و هذا ليس بشئ وعن سعيد بن جبیر بن هشام الالاسدی الكوفي احد اعلام التابعين حجاج يوسف اورا سنة خمس و تسعين و ثمان مائة
 كشت و او چهل و نه ساله بود و وی بوی گفته بود که تو بعد از قتل من قتلی دیگر نخواهی کرد و حجاج در رمضان همین حال و
 بعضی گویند بعد از وی شش ماه مرد و گویند که بعد از قتل وی بر قتل هیچکس مسلط نشد و این نوید روایت اوست چه صبر و استقامت
 آن ظالم هاشم ماه از قتل بسی بعید است آورده اند که چون حجاج در مقام کشتن وی آمد فرمود اگر تو مرا کشتی دیگر باقی نخواهی
 ماند و این آخر کشتن تو خواهد بود و گفت من چندین کس را کشته ام که بزرگتر از تو بوده اند و هنوز زنده ام تو چه باشی فرمود آنها
 جماعه بودند از خود رسته و از محبت حیات خود گذشته و زمین و مردن بر آنها برابر شده و من با خود و با حیات خود تعلق دارم
 و از مردن متاثر می شوم ایضا می گویند که هرگز در امبارک نیفتد آخر همچنین شد رحمة الله علیه و قمره بواسطه بزاز و تبرک به قال
 گفت سعید بن جبیرانی بدستی که من لا ادع صلوة الله علی من لم یکن یحکم بکلف نماز چاشت را و انی اشتیها و حال آنکه
 من دوست میدارم که بگذارم آنرا مخافته از جهت ترس آنکه انی اراها لکمان می برم آنرا احتیاطا علی واجب و لازم بر خود اگر چه
 تو هم خلق و جوپ فرضیت را بعد از زمان مبارک حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم مرتفع شده و ما امراتو هم صورت و جوپ
 بالترام مالا یلزم در نفس خود نیز خوش نیاید چه کمال و اعتدال در رعایت حق هر چیز است چنانچه اوست در واقع و قال
 گفت مسروق ابن الاحمد ابو عائشة الهمدانی الكونی احد الاعلام پیش از وفات حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم اسلام
 آورده و صدراول از صحابه را از خلفای راشدین و غیرهم دریافته و باین مسود اختصاص داشته و گویند که او را در خود
 ندیده بودند از انش نام مسروق کردند عائشة ام المؤمنین او را به تمبی برگرفته بود و دختر او را عائشة نام کرده و ابو عائشة
 کنیت اوست و در حرب خواجه الامیر المؤمنین علی حاضر بوده مات بالکوفه سنة اثنتين او ثلث و ستین کتا مسروق می گوید بودیم
 مکه تقرآنها ندیم قرآن را پیش ابن مسعود فقهی پس باقی نشسته میماندیم بر جای خود بعد قیام امین مسود بعد از ایستادن بر جان
 ابن مسود از مجلس تم تقوم بپتری ایستادیم فصل پس میگزاریم ضحی را فبلغ ابن مسود پس رسید باین مسود ذلک قصه
 ایستادن و گذاردن ما ناضحی را فقال پس گفت این مسود بطریق انکار بر ما ملخون چرا تکلیف میکنید عبدا الله
 بندگان خدای را ما ملکم الله چیز دیگر که تکلیف نکرده است ایضا ترا خدای ان کنتم اگر مستید شما لایه الیه و ناچار فاطمین
 کنندگان این نماز فقی بویکم پس بکنید در خانهای شما این کلام ابن مسود ناظرست در آنکه بدعت گفتن بعضی اصحاب این
 نماز را و انکار کردن وی بر جماعه که میگزارند در مسجد با جماعه بجهت این خصوصیت بودند در اصل این نماز و مثل این از
 روایت ابن ابی شیبه که با سند صحیح آورده است گذشت حاصل سخن آنکه این طائفة باین احادیث که ناظرست در فصل و ترک
 این نماز و عدم اجتماع در مسجد متعلق و متمسک شده میگویند بران مدادست نباید کرد بلکه گاه گاهی باید گزارد آن نیز تنها در
 خانه و طائفة میگویند که این نماز گذارده میشود بسبب از اسباب که حادث گردید مثل قدم از سفر و حصول فتح و مانند
 آن و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هم که در روز فتح مکه گذارده در بیت ام بانی بسبب فتح بود و هر آنرا صلوة الفتح نام میکنند
 و مصنف نیز از این طائفة است چنانچه در سابق در فصل قیام شب اخباری بدان کرده و لهذا این حدیث را با وجود آنکه بخاری
 و مسلم و ترمذی و ابوداؤد و نسائی آنرا روایت کرده اند در ضمن احادیث که برای اثبات نماز ضحی ذکر کرده نیاورده
 و متمسک این طائفة بآنست که قاضی عیاض مالکی و غیره گفته اند که حدیث ام بانی ظاهرا نیست در آنکه آن حضرت صلی
 الله علیه و آله و سلم قصد ضحی کرده و بجهت این وقت گذارده بلکه قصد ام بانی خبر دادندست بآنکه نماز در وقت بود بسبب

این وقت بود و بعضی گفته اند که این نماز که در بیت ام هانی کرد و قضای حیزب او بود که در آن شب اهتمام به مات فتح ازان شامل شد و امام علی الدین نویدی این قول را رد کرده با آنچه بود او و از طریق کرب ازام هانی آورده که صلی سبحة الضحی و مسلم نیز در کتاب الطهارة ازام هانی آورده که صلی ثانی رکعات سبحة الضحی و اصناف الضحی دلالت دارد بر سبیت وقت چنانچه صلوة الظهر والعصر و در مواهب لدنیه میگوید که ابن عبد البر در تمهید از طریق عکرمه بن خالد ازام هانی آورده که گفت گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هشت رکعت را پس گفتم من چه بود یا رسول الله این نماز فرمود این نماز صحیح بود و ترویج میگوید که امام احمد گفته صحیح ترین چیزی که درین باب یعنی در باب نماز ضحی آمده حدیث ام هانی است و عبد الرحمن بن ابی لیلی گفته که خبر ندادم را هیچ کس که دید بنمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که میگردد نماز ضحی را مگر ام هانی و مصنف می گوید که صواب آن است که نماز ضحی مستحب است و سنت مذکوره است و بدعت و مواظبت بر آن نیز مستحب است از جهت ظاهر احادیث که دلالت دارند بر فضیلت محافظت و مداومت چنانچه در مذکور است اول که مختار جمهور است مذکور شد و آنکه گویند که مستحب گذاردن اوست احیانا تا توهم فرضیت نشود و جوایش آن است که خون توهم فرضیت مرفع شده چه آن در زمان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم است و مواظبت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر آن و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مواظبت نفرمود معلوم شد که فرض نیست حالا اگر ما بر آن مواظبت نمانیم آن توهم را راه نماند چنانچه در سائر سنن و قول اگر گویند که چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر آن مواظبت نکرد اتباع در ترک مواظبت بود و جوایش آنکه آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خود مواظبت نکرد اما امت را ترغیب و تحریض بر محافظت و مواظبت آن نمود و امر استجاب کرد بدان لاجرم اتباع در مواظبت بود و قافم و تیز صواب آن است که مشروعیت آن بسبب عادت مثل قدم و فتح مثلا نیست از جهت ثبوت دلائل دال بر اطلاق و تصریح ام هانی بودن او از جهت وقت ضحی چنانچه معلوم شد و در مواهب لدنیه میگوید که صلوة ضحی افضل تلوحات است بعد از رواتب نزد شافعیه و لیکن نووی تقدیم کرد صلوة تراویح را بر آن و در فصلی آورد بیان رواتب و ضحی و در حاوی تصریح است به تقدیم تراویح و افضلیت آن از نماز ضحی و بعضی گویند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مواظبت نمود بر آن بعد از فتح و بعضی گویند که آن واجب بود بر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و از خصائص اوست صلی الله علیه و آله و سلم و حدیثی درین باب نیز میارند و الکل مثل نظر انتهی آما اجتماع بر آن در مساجد خوب محبت بلکه اولی آن است که در خانه تنها گذارند و استجاب مواظبت بر آن بجدی است که امام مالک روایت کرده از عائشه که میگفت لو شتر اگر مرا بگنجینه شوند و زنده گردانیده شوند لی برای من ابوامی مادر و پدر من ماتر کتھا ترک نمی کنم صلوة الضحی را یعنی این لذت و سرور که از زنده شدن والدین حاصل شود بلذت و سروری که درین نماز یا بم هرگز نرسد و چون از حیث تحقیق اصل نماز ضحی قاریغ شد در بیان عدد آن شروع کرد و گفت بیشتر علما اختیار چهار رکعت کرده اند اگر چه از راه تا دوازده و رد یافته اما مختار چهار است و احادیث آن مجموع صحیح است احادیث اعداد دیگر بعضی صحیح و بعضی ضعیف ابن جریر میگوید احادیث صلوة ضحی که صحیح شده اگر چه محسب ظاهر در آن اختلافی است اما چون تامل کنی مجموع صحیح و متوافق اند و تضاد و تعارض میان آنها مرفوع و مدفوع و خود مکن نیست که در واقع نصوص قرآنی و احادیث صحیح متضاد و متعارض باشند و الا کذب و بطلان یکجا نب لازم آید تعارض که در آن میشود و از اعتبار ظاهر نبود کما تقررنی موضع و این تضاد و تعارض محتمل است که در بیان اختلاف در ثبوت و نفی و دوام و ترک احیانا بود و رفع و دفع آن معلوم شد یا مخصوص بود باختلاف اعداد

و سباق کلام مصنف ناظر درین است چنانکه گفت و اختلاف عدد بحسب اختلاف ایام و احوال بود بحسب نشانه و کسل یا اهتمام
 بمهمات دیگر از جهت گاه دو رکعت گذارد و گاه چهار و گاه شش و گاه هشت و گاه ده و گاه دوازده چنانچه از احادیث مذکور
 معلوم شد و چون اختلاف بحسب اختلاف اوقات و احوال بود شخص مخیر است در اختیار هر عدد که خواهد خواهد یک عدد و همین
 را اختیار کند و همیشه موافقت بر آن نماید و خواه هر روزی و بر چند گاه بیکی از آن عمل کند در هر دو طریق سعادت اتباع
 حاصل است و ثانی اقرب و افضل است چنانچه در نماز شب معلوم گشت و حدیث ابی داؤد که گذشت دلیل برین معنی
 که شخص مخیر است در اختیار هر عدد که خواهد بود زیرا که فرمود من صلی الصلحی رکعتین لم یکتب من العاقلمین و من صلی اربعاً کتب من العاقلمین
 الی آخر الحدیث و قد تقدم و بتحقیق گذشت ذکر این حدیث و شک نیست که بوی اصل جواز و تخیر میان این اعداد ثابت
 می شود اگر چه بعضی از آنها افضل باشند از بعضی چنانکه از سباق این حدیث نیز ظاهر می شود و باشد التوفیق
فصل در بیان سجده شکر بدانکه علما اختلاف کرده اند در سجده مفرده که خارج صلوة کنند آیا جائز و مسنون است و
 عبادت و موجب تقرب بجناب قدس آبی است یا نه نزد بعضی بدعت است و حرام و لا اصل لها فی الشرع و نمای حرمت
 سجده بعد از نماز در ایشان هم برین است و آنکه در احادیث آمده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در سجده اطاعت
 می فرمود و دعا بسیار میکرد و مراد بدان سجده صلوات است چنانچه از سباق آن احادیث بصریح معلوم میگردد و نزد بعضی
 جائز و مسنون و از بعضی خفیه نقل کرده اند که هائزست مع الکراهة و استدلال مجوزین بحدیث عائشه است در نماز شب
 که گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم یازده رکعت میگذازد و سلام میداد بعد از هر دو رکعت و وتر میکرد و بیک رکعت
 فی سجده السجده من ذلک قدر ما یقرأ احدکم خمسين آیه یعنی آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سجده میکرد از جهت فکر
 توفیق بدان نماز مقدار آنکه کسی بنجاه آیت بخواند و من درین ذلک تعلیلیه است و قادر فی سجده برای تعقیب و این
 استدلال ضعیف است ظاهر و متبادر آن است که من درین ذلک از برای تبعیض و فایر برای تفصیل اجمال و مراد سجده معنی
 جنس بود یعنی در سجده و تر تطویل کردی باین مقدار که اقال الطیبی و تفصیل کلام آنکه سجده در خارج نماز بر چند قسم است
 یکی سجده سهوست و آن خود در حکم سجده نماز است و دیگر سجده تلاوت است و در اینها خلافتی نیست دیگر سجده مناجات است
 بعد از نماز و ظاهر از کلام اکثر آن است که این نیز مکرره است دیگر سجده شکر است بر حصول نعمت و اندفاع بلیت و در اینجا اختلاف است
 نزد امام شافعی سنت است و قول امام احمد و ابی یوسف و محمد نیز همین است و احادیث و آثار درین باب بسیار است چنانکه
 مذکور گرد و نزد امام ابو حنیفه و مالک سنت نیست بلکه مکروه است و ایشان گویند که نعم آبی تعالی غیر متنهایی است چه بر نفس
 که میزند نعمتی است متضمن نعم کثیره و برای آن نعمتهاست که در حضور و احصا نیاید و بنده عاجز است از ادای شکر آن پس تکلیف بدان
 اگر چه بطریق سنت و استحباب بود مودی تکلیف مالا یطاق باشد و گویند که مراد بسجود که در باب شکر نعمت در احادیث و اعمست
 نماز است که تعبیر از آن سجده کرده اند یا منسوخ است ولیکن آنهایی که قائلند بدان مراد نعمت عظیمه دارند که گاه گاه
 بوجود آید و در سنت نیز همچنین واقع است نه بر نعمت و گویند اراده نماز از سجده خلاف ظاهر است و چون از بعضی خلفای راشدین
 بعد از حضرت نبوت صلی الله علیه و آله و سلم فعل این سجده ماثور است قول فسخ نیز درست نبود و یک قسم دیگر است که آنرا سجده بخت
 گویند و در بعضی روایات فقیه حنفی در آن واقع شده و گویند که مختار کراهت و حرمت آن است و باطل چون مختار نزد مصنف
 مسنونیت سجده شکر است تا سید و اثبات آن با احادیث و آثار گرد و گفت عادت و طریق که حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم

آن بود که چون نعمتی خاص تر قرب یا غیر تر قرب مسجد دشمنی یا ظلمتی و بلیتی کند لکن من دفع گشتی شکر آنرا سجده کردی بدلیل آنکه در
 سند امام احمد و یحیی در سنن ابی داؤد و جامع ترمذی ثابت است عن ابی بکره ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم کان یوذا اذا اتاه
 وقتی که می آمد او را امیر سیره چیزی که خوشحال می ساخت او را آخری افتاد بعد ساجد در حالی که سجده کننده است مرخصی را
 شکر الله بکرمت شکر کردن مرخصی را تبارک و تعالی و عن انس و روایت است از انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم
 بشر بشارت داده شد و حاجت به بر آمدن حاجتی که داشت فرساجد پس افتاد و سجده از روایت ابی بکره عموم و دوام این فعلی
 معلوم شد بقضیه لفظ کان علی ما قالوا و بظا هر عبارت اذا اتاه چنانچه اذا تم الی الصلوة و از روایت انس خصوص حاجتی
 که بدان بشارت داده شد و بر هر تقدیر استجاب آن ثابت شد و بیعتی روایت کرد با سند صحیح که چون مکتوب امیر المؤمنین علی
 ازین پس متضمن آنکه قبیله یهودان سکون سیم بلده است که آنرا یهودان بن قلوح بن سام بن نوح بنا کرد و کذا فی القاموس
 اسلام آوردند در ساعت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم سجده شکر این نعمت گذارد و دعا کرد و مر آن قبیله را و مکرر فرمود
 السلام علی یهودان السلام علی یهودان در مواهب لدنی می کرد که حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم فرستاد علی بن ابی طالب
 را بجانب مین در شهر رمضان سنه عشر الا حجت و عقد کرد برای وی لوائی و دستار بست بدست مبارک خود بر سر وی و از
 حدیث ابی داؤد و احمد و ترمذی آورده که گفت علی فرستاد مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بجانب مین گفتم یا رسول الله
 میفرستی مرا بر قومی که درین و سال بزرگتر از من اند و من خرد و سالم و قضا و حکم را می برایشان چگونه کنم پس نهاد دست
 مبارک خود را بر سینه من و گفت خداوند ثابت گردان زبان او را و هدایت کن قلب او را و گفت یا علی چون بنشینند نزد
 تو ده کس که بیکدیگر خصومت دارند حکم کن میان ایشان تا شنوی سخن از دیگری الی آخر الحدیث پس بیرون آمد علی مرتضی
 با سه صد سوار و دعوت کرد ایشان را با سلام و ایشان بچنگ و تیر اندازی پیش آمدند پس نفس نفیس خود بر ایشان حمل
 آورد و هیت کس را از روسای ایشان بقتل آورد پس متفرق شدند و نه هیت خوردند باز دعوت کرد این بار حاجت
 کردند و بیعت اسلام بر دست وی نمودند پس در همین سال سالما و فانا بکه در موسم حج بلازمت شریف مصطفی صلی الله
 علیه وآله وسلم رسید القصد با خبر بود عبد الرحمن بن عوف روایت میکند که چون بشارت ربانی بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم
 رسید که هر که یکبار صلوة بر تو فرستد خدای تعالی بروی ده صلوة فرستد و هر که یکبار بر تو سلام کند خدای تعالی بروی
 ده سلام فرستد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم در ساعت سجده شکر نعمت این بشارت گذارد و بجاییت سجده طویل کرد و
 در تاریخ مدینه می آرد که یکی از صحابه بطلب سعادت ملازمت حضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم بمنزل شریف وی آمد
 خبر دادند که همین ساعت بجانب جبل سلح که جانب غربی مدینه مطهره است برآمده چون این صحابی بان جانب رفت در فاس
 از آن کوه دید که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سجده رفته است زمانی طویل بایستاد چون زمان سجود بطول کشید آن
 صحابی گمان برد که مگر روح پاک وی صلی الله علیه وآله وسلم با آسمان رفته و از بدن انسلانچی پذیرفته است سینه وی
 بر ترقید و سبیطاقت گشت و بی اختیار بگریه درآمد پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سر از سجده بر آورد و بجانب وی دید و
 چه شد ترا ای فلان چرا میگری عرض کرد و یا رسول الله ترا در سجده دیدم و مدتی بایستادم سر از سجده بر نداشتی گمان کردم که
 اگر چیزی واقع شد روح ترا بر آسمان بردند بی اختیار گریه بمن زور آورد فرمود همین ساعت جبرئیل آمد و خبر رسانید که
 پروردگار تعالی میفرماید که آیا راضی و خوشنودنی سازد ترا ای محمد اینک هر که یکبار بر تو درود فرستد من ده بار بروی درود

بفرستم برسدن این مژده بسجده رفتم و شکرانه این نعمت بگذاردم بدانکه اینجا شکالی درده اندک چراسند و چه صورت دارد که در وقت
 بر حضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم یکبار بود و بر دیگران ده بار یعنی زیاده از آنچه بر آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم است
 جوایش آنکه درود فرستادن بر حضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم سنه است لا جرم بحکم من چهار باحسته فله عشر امثالها بنده
 بدان مستحق ده درود گردد و حقیقت جواب آنکه صلوة از بنده درخواستن رحمت است از حق بر جناب رسالت صلی الله علیه وآله
 وسلم و بنده باین درخواستن که فعل است بخواه آن برسد اکنون حق جل و علا رحمت میفرستد بر حسب خود آنچه نماند که میخواهد
 چند آنکه میخواهد یکبار بودن از کجا لازم آمد یکبار درود فرستادن بنده طلب اوست رحمت را از جناب که با اکنون وی تعالی
 لائق کبریائی خود و لطفی که بکسب خود دارد درود میفرستد چند آنکه لائق است و اگر نیز یکبار بود تواند که آن یکبار درود رحمت و
 کیفیت قوی تر از ده بار بلکه صد بار و هزار بار باشد فافهم و در سنن ابی داؤد و مسند امام احمد از سعد بن ابی وقاص است که میفرستد
 صلی الله علیه وآله وسلم از مکه مدینه میرفت و چون قریب غوزلی که موضعی است بین الحرمین رسید از ناقه فرود آمد دست بدعا برداشت
 و ساعتی دعا کرد بعد از آن سجده کرد و زمانی طویل در سجده مکت کرد پس برخاست و بار دیگر دست بدعا برداشت و سجده رفت
 و این دست بدعا برداشتن و سجده کردن سه بار کرد و چون از حقیقت این حال پرسیدند فرمود که دست بدعا برداشتن این بود
 که امت خود را شفاعت کردم و سه سجده کردن این بود که حی تعالی ثلث امت را بمن بخشید پس سجده شکر کردم و سبب تکرار دعا و سجده
 آن بود که چون سر از سجده برداشتم دیگر بار امت را شفاعت کردم تثنی دیگر بمن بخشید و دوم بار سجده شکر کردم چون سر برداشتم سوم
 بار دعا کردم تثنی دیگر بمن بخشید سوم بار سجده شکر گذاردم و این شفاعت یا دعا درخواست شفاعت بود در روز قیامت و قبول
 آن در آن روز و بخشیدن و عده حق بود با حاجت این دعا و قبول شفاعت در آن روز یا حقیقت شفاعت و بخشیدن بود و فعل
 امر و در روز قیامت ظهور اثر و نتیجه آن خواهد بود و اما علم و این شفاعت و بخشیدن برای عدم خلود در نار است و نیز تعذیب عاصیان
 و وعید ایشان مقید بحیثیت اوست تعالی پس اگر همه را به بخشد رواست و بعضی گفته اند که مراد بان امن از خوف و مسخ و فدا یهای
 دنیا است و در مسند امام احمد ثبت است که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم شخصی کوتاه بالای حقیر تر از ثردی نغاشی بضم نون و غین
 صحفه و یای نسبت و نغاش بی یا نیز آمده معنی کوتاه در نهایت کوتاهی ضعیف الحریکه ناقص الخلقه معنی و سیم بدل ممله قبیح الصورة
 را بدید سجده شکر بکرد و گفت اسأل الله العافیة و سنت است که در وقت دیدن مبتلا ببلای طلب عافیت کنند و بگویند الحمد لله الذي
 عافاني مما ابتلاك به و لكنين گفته اند که اگر مبتلا ببلای ظاهر مثل مرض و در مانده را بنید شکر و طلب عافیت پوشیده از وی کند
 تا باعث ایند او آثار خاطر وی نگردد و اگر فاسقی و گرفتار معصیت را مشاهده کند بجزر و علانیه گوید تا وی بشنود و او از ارکشد و باعث
 از چهار و پنجاهانی وی گردد و در صحیح آمده است که چون روز بدر رسد ابو جهل لعین را آوردند آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سجده
 کرد و در روایتی دیگر آمده است که دو رکعت گذارد و این ناظر در صحت تاویل سجده است به نماز چنانکه امام ابو حنیفه و امام مالک
 کرده اند و چون مصنف از ذکر احادیث که در باب سجده شکر وارد شده است قاریغ شد خواست که بعضی آثار صحابه نیز ذکر کند پس
 گفت کعب بن مالک چون بشارت توبه حق بوی رسید سجده شکر کرد و کعب بن مالک انصاری نیز در حدیثی از کبار صحابه و یکی از
 شعرای اسلام است و یکی از آن سه تن است که تخلف کرده بودند از غزوة تبوک و توبه و رجوع بر حمت کرد و پروردگار تعالی بر
 ایشان چنانچه منطوق قرآن مجید است و علی التلایة الذین خلفوا حتی اذا صاقت علیهم الارض ما حبت و صاقت علیهم نفسهم الا یر
 و فوات وی سنه خمسين و قبیل ثلث و خمسين عموی هفتاد و هفت سال بود و قصه توبه او در از است و با وجود آن نقل کنیم که از

اعراض قصص است در باب خود بدانکه زهری روایت میکند از عبد الرحمن بن عبد الله بن کعب بن مالک که گفت شنیدم از پدر خود که
 گفت پرسیدم از پدر خود کعب بن مالک بعد از آنکه توبه و بی قبول افتاد که قصه تخلف تو از غزوه تبوک چگونه بود گفت تخلف من ازین
 غزوه اجمالی محض بود و مطلقاً در آن قصد و اختیار ظاهر نبود و هیچ عذری نداشتم که بدان تخلف شایستهی کرد و اسباب جمله مرتب بود
 در احوالهای نیکو بر پا ایستاده و لیکن هوا بغایت گرم بود و در طلب مدینه رسیده و سفری پس دراز پیش آمده و مردم را از روی طبع دل
 نمیداد که از سایه بافتاب درخشان و من باستظهار آنکه اسباب در داخل مهیاست هیچ استعداد نیکو درم و میگفتم آن روز که برآمدن نیز
 برآیم و چون برآمدند با خود گفتم که امروز کاری دارم روز دیگر برآیم دو سه روز در همین تردد گذشت تا آنکه لشکر اسلام دور رفت و وقت
 فوت شد و چون کار از دست شد عظیم نگران و اندوگین شدم که این چه شد و هرگاه که از خانه بیرون آمدی دلتنگی و اندوه زیاده شد
 از آن که اکثر جزایل نفاق که هزارهای دروغ کردند و ضعفها که ایشان را معذور داشته بودند در مدینه مانده بودند پیشانی بخوردم
 و در آتش حسرت و اندوه پیشو ختم که چرا رفتم تا آنکه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم از غزوه با فتح و نصرت باز آمد حیران شدم و گفتم
 فردا چه عذر گویم و بچه طریق از خشم خدا و رسول خدا بیرون آیم سخنان دروغ در خاطر آمدی که بگویم و خوشیا و ندان من هر یکی را می دانم
 که چنین کن و چنان گوی تا آن روز که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مدینه مطهره آمد آن اندیشهای باطل و سخنان دروغ جمله
 از خاطر من برفت و گفتم مرا نجات ندهد الا صدق و منافقان سوگندهای دروغ خوردند و عذرهای باطل آوردند پس لکن
 صلی الله علیه و آله و سلم بظاہر عذر ایشان قبول میکرد و بیاطن بخدا میگذاشت پس من رفتم و سلام کردم نگاهبای بجانب
 من کرد خشم آینه که از خود رفتم گفت یا کعب چرا تخلف نمودی آخرت ترا اسباب مهیا بود گفتم یا رسول الله بیشک آنچه
 بکاری بایست مرا جمله مهیا بود و لیکن نفس مرا غافل گردانید و کسل بر من غالب آمد و مرا در ورطه حرمان و خذلان افکند و فرمود
 بر خیز و برو تا حق سبحانه و تعالی درین باب چه حکم کند خوشیا و ندان مرا سرزنش کردند که چرا چون دیگران عذری نیادری و دروغی نه
 برستی گفتم از نزول وحی ترسیدم تا بر دروغ من گواهی ندهد پس از مردم پرسیدم که مثل این واقعه که افتاده است کسی دیگر را هم افتاده
 است گفتند بلال بن امیه و مرارة بن الریح را نیز همین واقعه افتاده است آنگاه من خود را باز یافتیم و گفتم این هر دو مسلمان صالح
 اند تا چه شود و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم صحابه را نسی کرد از صحبت داشتن و سخن کردن با ما پس همه از ما اعراض کردند و حال
 متغیر شد بنجاه روز گذشت که احوال بر من صفت بود تا از جهان خود سیر آمدیم و جهان بر ما تنگ شد و درین بنجاه روز مرارة بن الریح
 و بلال بن امیه قطعاً از خانه بیرون نیامدند و با هیچ کس صحبت نداشتند و من دلیری نمی نمودم و برای نماز بیرون نمی آمدم و ترسان
 و لرزان در گوشه مجلس شریف می نشستم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در دیده نگاه مجربانه بجانب من میکرد و عجز و خشکی
 مرا مشاهده می نمود چون من بجانب وی نگاه می میکردم تغافل میزد و اعراض نمی نمود و اگر گاهی برای کاری بیرون می رفتم
 هیچ مسلمانی با من سخن نمی کرد و جواب سلام من نمیداد تا روزی طاقتم بر میدوید و دلتنگ شدم و از مدینه بیرون آمدم و ابو قتاده
 که پسر عم من بود و مرا بغایت دوست داشتی بیرون مدینه با منی داشت و در آن عمارت میگرد نزدیک او شدم و سلام کردم جواب
 عمار دوروی از من بگردانید گفتم یا ابا قتاده تو میدانی که من خدا و رسول خدا را دوست میدارم و در دل من نفاق و شرک نیست
 چرا با من سخن نگوئی هیچ جواب نداد تا سه مرتبه گفتم این قدر گفت الله و رسوله اعلم پس گریه بر من زور کرد و بسیار گریه نمود
 مدینه آمد چون بازار رسیدم یکی را دیدم که از جانب شام آمده بود و خبر من از مردم می پرسید مردم چون مرا دیدند گفتند این آمد
 است که تویی طلبی آن قاصد پسر من آمد و نامه بمن داد و در جری پاره پیچیده که از پیش پادشاه غسان بجانب من آورده بود

مضمون نامه آنکه ای کعب بن مالک بدانکه ما شنیده ایم که صاحب تو یعنی محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دل بر تو گران کرده است و ترا از پیش خود رانده است و اصحاب او بر تو جفا میکنند تو مرد آن نیستی که جهانی باشی که بر تو جفا رود و تو را همجو و مطرود سازند چون بر مضمون این نامه واقف شوی بر خیز و بیای تا نواخت و تیمار داشت ما بهیچ وجه این نامه بر خواندم با خود گفتم این هم از جمله آن بلاست که بر من نازل شده است و ازین بدتر چه بلا خواهد بود که کافری را در من و در دین من طمع افتاده است و مرا بکفر دعوت میکنند اندوه من زیاده شد آن نامه را بر آتش نهادم و بسوختم و قاصد را از پیش خود براندم و گفتم برو با باد شاه خود بگو که بی عنایتی بی التفاتی این صاحب نزد من بهتر و خوشتر از صد هزار عنایت و التفات است شکر گو وصال تو نباشد بفرق تو خوشترم بهم فراق تو مرا به که وصال دیگران به پس بجانه رفتم و دیدم که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کس فرستاده است که از زن اعراض کنم گفتم فرموده است که طلاق ده گفت نه بلکه فرموده است که صحبت مدار پس زن را در خانه پدرش فرستادم و آن مرد و شخص را که هلال بن امیه و مراره بن الرزح باشند نیز همچنین فرموده بود که از زنان دور باشی و در بعضی روایات آمده که زنان ایشان را حکم کرده بود که خدمت ایشان نکنند و با ایشان معاشرت نه نمایند کعب گفت بدین حال میبودم تا پنجاه روز تمام گذشت شبی بر بام خانه افتاده بودم بغایت دلنگ و تیره ناگاه دران حال آوازی شنیدم نگاه کردم یکی را دیدم بر سر تلی ایستاده آواز میداد و میگفت بشارت باد مرا ای کعب بن مالک که تو بیه تو قبول آمد و بعد از آن یاران من بیایند و دیده آمدند این بشارت بمن رسانیدند و غلغله در مردم افتاده که تو به مخالفین قبول شد پس روی بخاک نهادم و سجده شکر بجای آوردم و بخدمت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم آمدم با مهاجرین و انصار نشسته بودم مهاجران مرا تسلیت کردند و انصار خاموش ماندند پس چون سلام کردم روی مبارک رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را دیدم همچون ماه شب چهاردهم افزوده و تابان شده و عادت شریفی روی بود که چون خوشی و شادی بوی رسیدی روی مبارک وی تابان و افزوده گشتی و چنان خدی که همه کس بدانستی و گفتم ای کعب بشارت باد ترا به بهترین روزی که بر تو گذشته از آن روز باز که از مادر زادی بد آنکه هیچ روزی به ازین روز بر تو گذشته باشد بیا که تو بیه تو بدرگاه عزت قبول افتاد و الله الحمد و المنة شعر شکر از در میان من و او صلح افتاد و حوریان رقص کنان دست بشکرا نه زدند و امیر المؤمنین ابو بکر صدیق چون خبر نقل مسلمة کذاب لغت الله علیه که دعوی نبوت کرده و جماعه الاهل یمامه را همراه ساخته و در ورطه ارتداد انداخته بود و قصه او مشهورست بشنیدم کعبه شکر کرد و امیر المؤمنین علی بن ابی طالب چون ذوالشذیه که از رؤسای خوارج بود در میان قتالی یعنی کشتگان بدیده کعبه شکر کردند به تصغیر ندی است معنی پستان زن و او را ذوالشذیه از آن گویند که در جانب یکدست وی جز مانند پستان که از استخوان بازوی او برآمده بود بداشت دموی چند بر آن روئیده و وی سیاهی بود زشت روی ناقص الید غائرترین ناتی او جفتین مشرف الجبهه مخلوق الراس و او را منجیح مخدجی نیز گویند بجهت نقصان دست و این ذوالشذیه از قوم ذوی الخویصره است و ذوی الخویصره مردی بود از بنی تمیم در زمان حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم بود آورده اند که یکباردی آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم قسمت مالی میکرد این ذوی الخویصره گفت چگونه قسمت میکنی عدل کن در روایتی گفت آنچه تو میکنی عدل نیست آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود و ای بر تو اگر من عدل کنم دیگر که عدل خواهد کرد صحابه خواهند گفت که ویرا بگیرند و بکشند فرمود که او را اصحاب اندک او کنا الحکیم است و حق همین است و از بعضی روایات معلوم میشود که ذوالشذیه ذوی الخویصره یکی است و فرمود آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بگذارد برین که کفایت شرعی دیگران خواهد کرد

جز شما که بهترین مردمان خواهند بود در زمان خود و ما که مراد بشری و مشرک و مبدع و بی است و مصدوقی این خبر بصلوات
 آن بود که امیر المؤمنین علی رضی عنہ چون از حرب صفین کیفر رجوع آورده جماعه خوارج از اهل نهر وان که بعد از قصه تحکیم از
 جماعت اسلام و طاعت امام برآمده بودند هر چند که ایشان را بسبب وطاعت دعوت کرده و سعی در رفع شبهه ایشان نمود
 فائده نداشت گفتند الامر بعد فرمود این کلمه حق است که بدان باطل را زایل نموده اند یعنی مقصود ایشان لفظی طاعت امام و خروج
 از دائره احکام اوست و این باطل است و امام امام در حقیقت امر الکی تعالی است و فرمود از حضرت رسالت شنیده ام صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم کہ در وقت اختلاف مردم طائفه از جانب مشرق برآیند کہ نہ نماز شما بہ نماز ایشان رسد و نہ صیام شما بصیام
 ایشان و نہ قرآن و نہ جہاد شما بقراآن و جہاد ایشان و در نماز و روزه و صیام و قیام از ہمہ بیشترند پیشتر باشند قرآن بخوانند و لیکن
 از خبر بای ایشان بالاتر رود و بمبصره اجابت و قبول نرسد بیرون می آیند از دین چنانچہ بیرون می آید تیر از شکار و در روایتی
 آمده تیری کہ بیج از خون شکار نشاتی بر روی بود مگر چیزی بر سر سو فواری بعضی از علما گفته اند کہ این اشارت است کہ هنوز یقینہ از
 ایمان در ایشان باقی است و کافر نیستند و ایند چون از علی رضی عنہ پرسیدند کہ آیا کافر اند ایشان فرمود من الکفر بواگفت
 ایشان از ورطه کفر گریخته باین جانب افتاده اند گفتند پس مگر منافقان اند فرمود در شان منافقان این چنین آمده کہ مذکور
 اند قلبیلا و ایشان ذکر خدا بسیار کنند ایشان مارقان اند یعنی برآیندگان از دین و راه راست و اتباع جماعت و اطاعت
 امام بر حق و فرمود از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیده ام کہ سردار ایشان سپاہی بود چنین و چنان کہ یکدست
 وی مانند پستانی بود و وی سوی چند رسته و فرمود فرض است بر مسلمانان قتال ایشان و فرمود اگر بگویم کہ در قتال کردن
 بایشان و کشتن ایشان بوقدر فضل و ثواب است دیگر شما بیج عمل دیگر نکنید و بر همین عمل اعتماد کنید و فرمود قتال کنید
 بایشان و کشته نشوید و از شہادہ کس و زنده نماند از ایشان ده کس و ایشان ده و آن ده ہزار کس بودند پس وی بجنگ ایشان
 برآمد و اکثر ایشان را کشت و بعد از کشتن از حال ذوالشہدہ محمدی پرسید کہ چه شد بعد از تفحص بسیار برکنار نرسد در زیر
 کشتگان افتاده بہمان علامت کہ نشان داده بود یافتند فرمود کہ بای او را گرفتہ و کشتان کرده پیش مردم بگذارید تلامذہ بپوشید
 و خیرت ایشان گردد پس سجدہ شکر کرد او و یا لان او **فصل در بیان سجدہ تلاوت بدانکہ در سجدہ تلاوت سہ جا اختلاف است**
 اول در حکم آنکہ واجب است تلاست مذہب امام ابی حنیفہ و ابی یوسف و محمد آن است کہ واجب است و امام مالک و شافعی واحد
 بر آنند کہ سنت است و فعل آن افضل است از ترک آن و بروایتی از امام احمد واجب است اگر در نماز بود و در بیرون نماز نہ دلیل
 ما قول خداوند تعالی است فالتم لا یؤمنون و اذا قرئ علیہم القرآن الا یہ کہ دلالت دارد بر انکار ترک سجدہ نزد تلاوت قرآن
 و مقرون گردانیدن آن بعدم ایمان گویا ترک سجدہ وعدم ایمان از یک قبیلہ اند و نیز سجدہ جزو نماز است کہ اقتصار
 کرده شدہ است بروی بجهت تخفیف پس فرض بود چندانکہ قیام در نماز جنازہ و حدیث مسلم از ابی ہریرہ کہ گفت گفت رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون بخواند آیت سجدہ را و سجدہ کند شیطان خود را در گوشہ بکشد و گریہ کند و بگوید و او یلا آدمی را
 امر بسجدہ کردند پس سجدہ کرد و مستحق بہشت گشت و او را امر کردند بسجدہ و ابا آورد و مستوجب دوزخ شد پوشیدہ نما آنکہ دلالت
 این حدیث بر وجوب احتیاج بتامی دارد ظاہرا و جہش کہ از سیاق حدیث مفہوم میگردد آن است کہ یعنی اگر آدمی در وقت تلاوت
 آیت سجدہ مکردی وی نیز بجز شیطان مستحق ننگ گشتی و در شرح ابن الہمام گفته کہ اصل آن است کہ حکیم چون از غیر حکیم کلامے
 نقل کند و معقب نکند آنرا با نکار دلیل است بر صحت آن کلام نزد حکیم پس این حدیث ظاہر باشد در وجوب و نیز گفته اند کہ آیات سجدہ

سه قسم است قسمی است که در روی امر صریح به سجود واقع شده و قسمی است که متضمن است حکایت استنکاف و استکبار کفره را در اقبال
 امر بسجود و قسمی است که در روی حکایت فعل انبیاست سجده را و هر یکی از امثال او را اقتدا با نبیا و مخالفت کفره واجب است مگر آنکه
 دلالت کند و سبلی در موضع معین بر عدم لزوم وجوب لیکن این دلایل ظنی است پس ثابت شود بومی وجوب نه فرضیت انتی و
 از حدیث بخاری و مسلم و ابی داؤد که در جامع الاصول از ابن عمر آورده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم می خواند
 سوره را که در روی سجده است پس سجده میکرد و سجده میکردیم ما نا آنگه نمی یافت یکی باز جای را که در روی سجده تواند نهاد و غیر وقت
 نماز نیز استیناسی بمقصود توان یافت یعنی ظاهر آن است که اینصه مهالغ و از همام و اجتماع بی وجود وجوب نتوان یافت و روایتی که
 از ابی داؤد آمده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خواند عام الفتح آیت سجده را پس سجده کردند مردم همه سوار و پیاده و سواران
 سجده میکردند بر دستهای خود همین حکم دارد و این هر دو حدیث را در جامع الاصول در اشکات وجوب سجده تلاوت آورده است و
 مستند قائلین بعدم وجوب سجده تلاوت حدیث صحیحین است از زید بن ثابت که گفت خواندم بمغیر خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 سوره و انجم و سجده نکرد آن حضرت و اگر واجب بودی سجده کردی و زید را نیز امر بسجده فرمودی و جواب آن است که عدم سجود
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نزد قرأت زید بن ثابت دلالت ندارد بر عدم وجوب زیرا که وجوب اینجا علی الفور نیست شاید که
 بعد از آن در مجلس دیگر کرده باشند و تواند که قرأت زید در وقت کراست نماز یا عدم طهارت باشد از آن بود که در آن وقت
 سجده نکرد یا عدم وجوب مخصوص سجده انجم بود و علماء را در آن سجده اختلافی هست بهر تقدیر دلیل بر عدم وجوب مطلق سجده
 تلاوت نگردد و در حدیث عمر بن الخطاب در موطا آمده است که وی خواند روز جمعه سوره نکل را و چون بآیت سجده رسید فرود آمد
 و سجده کرد و سجده کردند با وی مردم باز روز جمعه آینده نیز همین سوره خواند پس مردم متقی سجده شدند گفت ایها الناس ما بآیت
 سجده میکنیم هر که سجده کند بر صواب است و هر که نکند بروی اثمی محبت پس خود سجده نکرد و مردم را نیز نگذاشت که سجده کنند
 و در روایت موطا آمده که عمر فرمود که فرض گردانیده نشده است بر ما سجده هر که خواهد بکند و هر که خواهد نکند و این حدیث صریح
 است در عدم وجوب مگر آنکه مراد نفی وجوب علی الفور بود و کما ذکر فی شرح ابن الممام اما این تاویل بعید است در اینجا از لفظ حدیث
 و جواب صحیح آن است که گویم چون احادیث متعارضین آمدند احتیاطا در قول بوجوب باشد و شبهه در دلیل مناقات بوجوب ندارد
 و الله اعلم و قول مصنف که گفت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم سجدات قرآن را ترک نکردی ظاهر در جانب وجوب
 است اختلاف ثانی در کیفیت این سجده است و اشارت کرد مصنف بدان بقول خود چون بآیت سجده رسیدی یعنی آن
 آیت را بخواندی تکبیر گفتی و سجده کردی چنانچه در حدیث ابی داؤد از ابن عمر آمده که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 بخواند بر ما قرآن و چون بآیت سجده گذشتی تکبیر گفتی و سجده کردی و سجده میکردیم ما با وی و در حالت سجده گفتی سجده
 و حی للذی خلقه و صوره و شق سمعه و بصره بجله و قومه و در حدیث ترمذی و ابی داؤد و نسائی آمده که می گفت این را در
 سجود قرآن در شب و گفت ترمذی حدیث حسن صحیح در باقال و بسا بودی که در حالت سجده این دعا خواندی و گفتی اللهم
 احطط عني بها و زرا و اکتب لی بها اجرا و اجعلها لی عندک ذخرا و تقبلها منی کما تقبلت من عبدک داؤد و ترمذی از ابن عباس
 آورده که مردی بحضرت نبوت صلی الله علیه و آله و سلم آمد و عرض کرد که در خواب دیدم امشب که در پیش در طمی نمازی گذاردم
 چون سجده کردم درخت نیز در سجده آمد و این دعا بخواند و گفت ابن عباس بخواند آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آیت
 سجده را و سجده کرد و بخواند این دعا را که آن مرد خواب بیننده از درخت نقل کرد قال الترمذی هذا حدیث غریب لا یعرفه الا من یذا

الوجه و نزد خفیه بجان تسبیح که در سجده صلواتیه مسنون است کفایت سنت و میگویند که سجده صلوة افضل است از سجده تلاوت و چون این تسبیح در نماز آمده است در اینجا نیز کفایت کند و شک نیست که چون در خصوص این سجده دعائی و تسبیحی خاص ماثور بود و بصحت رسد خواندن آن اولی و افضل خواهد بود و شش گوید که بعضی گویند که این دعا بخواند رب انی ظلمت نفسی فاغفر لی و نزد بعضی بجان ربنا الیکان و عدد ربنا لمفعولا زیرا که در قرآن مجید این را از ساجدان حکایت کرده که نزد تلاوت سجده میکنند و این چنین میگویند در این سجده منقول نیست که آن سرور صلی الله علیه و آله و سلم چون سر از سجده برداشتی نیز تکبیر گفتی یا تشهد خواندی یا سلام دادی و در مذهب خفیه بعد از رفع نیز تکبیر گویند و هر دو مندوب است و واجب چنانچه در حالت نماز در هدایه میگوید که مردی از ابن مسعود مجتنبین است و در رساله ابن ابی زید در مذهب امام مالک گفته که در تکبیر حالت رفع از سجده سعت است یعنی اگر گوید جاز و اگر نگوید نیز رواست و گفته اگر بگوید احب است نزد ما و در مذهب امام احمد نیز در روایت است بعضی از ایشان در حالت وضع ریس تکبیر گویند و پس و بعضی بقیاس بر سجده سهو در حالت رفع نیز تکبیر گویند و نزد بعضی از ایشان و نزد شافعی تکبیر احرام نیز آمده و نزد ما نیست و در عدم تسلیم مالکیه با خفیه موافق اند و ماثور از اکا بر تابعین نیز مجتنبین است و نزد امام احمد و امام شافعی در روایت مشهوره سلام است نزد بعضی از ایشان یک سلام و نزد بعضی دو سلام اما تشهد نزد بعضی پس نبود و نزد شافعی چنانچه از شرح حاوی معلوم شده احتمال آن ثالث در کتبت آن که ملاحظه سجده در قرآن مجید چند است نزد امام ابو حنیفه چهارده است در آخر آفات و در عدد ۲ و نخل ۳ و بنی اسرائیل ۴ و مریم ۵ و اولی حج ۶ و فرقان، و نمل ۸ و الم نزل ۹ و قصص ۱۰ و حم السجده ۱۱ و الانجم ۱۲ و اذا السماء انشقت ۱۳ و اقرأ باسم ربک ۱۴ در هدایه میگوید که مجتنبین مکتوب شده است در مصحف عثمان و هو المعتمد و نزد امام شافعی و مجتنبین نزد امام احمد و در روایت مشهوره از وی نیز چهارده است ولیکن بجای سجده ص ثانی حج است و در ص سجده نیست و در روایتی از احمد در هر دو جهاست پس عدد سجدات نزد وی باین روایت پانزده باشد و نزد امام مالک پانزده است در ثانی حج و الانجم و الشقاق و اقرأ باسم ربک نزد وی سجده نبود و در تعداد سجده حج احمد و ابو داؤد و ترمذی حدیث از عقبه بن عامر روایت کرده اند که گفت گفتم یا رسول الله آیا تفضیل داده شده سوره حج یا نکه در وی دو سجده است و در روایتی گفتم یا رسول الله آیا دو سجده است در سوره حج فرمود نعم هر که نکلند آن دو سجده را گوید یا بخواند آن دو آیت را و خفیه گویند که اسناد این حدیث قوی نیست چنانچه ترمذی تصریح کرده بدان و گویند که مراد باولی سجده تلاوت است و ثانیه سجده صلوة بقرینه اقران او بر کعب و هر جا که ذکر سجده مقرون بر کعب آمده مراد بدان سجده صلوة بود و در بعضی مشروح هدایه گفته که مراد آن است که فضیلت داده شد سوره حج بدو سجده یعنی یکی سجده تلاوت و دیگر سجده صلوة اما این توجیه منافات دارد در روایت دیگر که گفت هر که نکلند آن دو سجده را گوید یا بخواند آن دو آیت را و در جامع الاصول از موطا آورده که عمر و ابن عمر خوانند سوره حج را و سجده کردند روی دو سجده فالبا این اثر نیز نزد خفیه بصحت نرسیده است و در اینجا حدیث دیگر است که ابوداؤد و ابن مایه از عبد الله بن عمر و ابن العاص آورده اند که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم خواند تا نهند مرا پانزده سجده در قرآن در سوره حج از آنها دو سجده و این حدیث نیز ضعیف است و عبد الحق که از اکابر علمای حدیث است گفته که ابن مسنین بضم میم و دونون که راوی این حدیث است از عبد الله بن عمر و صالح احتجاج نیست و ابن قطان گفته است که مجهول است و معلوم نیست حال وی کذا قال الشیخ ابن العمام و اما سجده ص در روایات صحیح آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم سجده کرد در ص و نکلند امام ابو حنیفه و مالک و احمد در روایتی مجتنبین است و اشهر تابعین از احمد آنست که دی از عزم سجود نمود بلکه شکر قبول تو بیا و الله علیه السلام است

وآن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز ہمین وجه در روی سجدہ کرده چنانچہ احادیث بدان ناطق اند پس بروایت اولی سجدہ کند نزد
وی در نماز و خارج نماز و بروایت ثانیہ سجدہ کند خارج نماز و بخاری از عوام ابن حوشب می آورد کہ گفت پرسیدم مجاہد را از
سجدہ ص میگوید گفت پرسیدم ابن عباس را از کجا است کہ تو سجدہ میکنی در ص و در روایتی آیا سجدہ کنم در ص پس خواند ابن
عباس این آیت را و ن ذریتہ داؤد و سلیمان تا فہمدم ائمتہ و گفت کہ پیغمبر شما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باورست کہ اقتدا کنند
بایشان یعنی پیغمبران سابق پس چون سجدہ کرد داؤد علیہ السلام اقتدا بوی لازم باشد و عکرم ساز ابن عباس روایت کرد
کہ گفت سجدہ ص از عوام سجدہ نیست و بتحقیق دیدم پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ سجدہ کرد در روی رواہ البخاری الترمذی
و ابوداؤد در روایت نسائی آمدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سجدہ کرد در ص و فرمود سجدہ کرد داؤد بجهت تو بہ خود و سجدہ
میکنیم ما برای شکر قبول تو با وی و ابوداؤد از ابی سعید خدری آوردہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خواند روزی
منبر سورہ ص چون بآیت سجدہ رسید فرود آمد و سجدہ کرد و مردم نیز با وی سجدہ کردند روز دیگر بخواند و مردم منتهی سجدہ شدند
فرمود کہ این تو بہ پیغمبری است یعنی از عوام سجدہ قرآنی نیست و لیکن چون شما منتهی آن شدند کہ بنید پس از منبر فرود آمد و سجدہ
کرد و سجدہ کردیم ما با وی و در شرح ابن الہمام میگوید کہ درین احادیث چیزی کہ منافی و جوب باشد نیست غایت آنچه دروست
آنست کہ سبب سجدہ در حق داؤد و سبب در حق ما بیان کرد و بودن سجدہ برای شکر منافی و جوب نیست تمامہ فی القص و واجبات
واجب نیستند مگر از جهت شکر تو الی نعم پروردگار تعالی و امام ابوحنیفہ در مسند خود از سماک بن حرب از عیاض اشعرے از
ابی موسی روایت کرد کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سجدہ کرد در ص و امام احمد از کبیر بن عبد اللہ مزنی از ابی سعید آوردہ کہ
گفت دیدم من در خواب کہ میںوسیم سورہ ص چون بآیت سجدہ رسیدم دیدم دو ات و قلم و هر چه حاضر بود کہ اقتادند در سجدہ پس
این قصہ خواب را بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض کردم بعد از آن ہمیشہ سجدہ میکرد در ص پس ازینجا معلوم شد کہ در
آخر الامر سجدہ درین سورہ بمواظبت کشید چنانچہ در سورہ دیگر بی ترک و استقراریافت بعد از آنکہ گاہی عزم نمی کرد بر آن و
ظاهر شد کہ آنچه روایت کردہ انداز احادیث بر تقدیر تسلیم دلالت آنها بر عدم وجوب پیش ازین قصہ بود انتھی و اما سورہ النجم
بخاری و مسلم و ابوداؤد از ابن مسعود آوردہ اند کہ گفت خواند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سورہ النجم را و سجدہ کرد وی
و هر کہ با وی بود الا پیر مردی از قرین کہ گرفت سنگی زہر چند با خاک و رسانید بجهت خود و گفت بسندہ است مرا ہمین قدر عبد اللہ
بن مسعود گفت دیدم او را کہ کافر کشته شد و وی یکی از اشقیای قریش بود کہ بردست آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کشته
شد و بخاری و ترمذی از ابن عباس آوردہ اند کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سجدہ کرد در سورہ النجم و سجدہ کردند
با وی مسلمانان و مشرکان و جن و انس و از ابی ہریرہ نیز این چنین آمدہ و ترمذی گفت کہ حدیث ابن عباس حسن صحیح است
و عمل برینست نزد بعضی از اہل علم و نزد بعضی در مفصل سجدہ نیست و قول مالک بن انس ہمینست و قول اولی صحیحست و قول
اکثر از علمائے زمینست و اما سورہ انشق بخاری و مسلم از ابوسلمہ آوردہ اند کہ ابو ہریرہ را دید کہ اذا السماء انشقت خواند و سجدہ کرد
و گفت یا ابا ہریرہ دیدم ترا کہ سجدہ کردی گفت اگر نہ من پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میدیدم کہ سجدہ میکرد درین سورہ سجدہ
نمیکردم در روی و در روایتی دیگر آمدہ کہ ابو ہریرہ گذارد نماز عشا را و خواند در روی اذا السماء انشقت و سجدہ کرد گفتند این چه
بود گفت سجدہ کردم من در روی خلف ابو القاسم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس بران سجدہ میکنم تا آن روز کہ ملاقات کنم او را یعنی
تا آخر عمر و ہمین مسلم و ابوداؤد و ترمذی آوردہ اند کہ ابو ہریرہ گفت سجدہ کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در اذا السماء انشقت

واقرا باسم ربك و در روایت نسائی آمده که سجده کرد ابو کبر و عمر و کسی که بهتر است از ایشان در اذکار الشقت واقرا باسم ربك
و بالجمله در سجده ثانی حج و ص و النجم و الشقت واقرا اظفانی هست و در ماورای آن اتفاق و صحیح و مختار در آنها نیز الا در ثانی حج ثبوت
سجده است از جهت گفت بسف و صحیح شد که در الم تنزیل و درس و در النجم و در اذکار الشقت واقرا پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم
سجده کرده و عمر و بن عباس چنانکه در سنن ابوداؤد آورده گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم پانزده سجده در قرآن مرا آموزانید
و بخوانید سه سجده در مفصل النجم و الشقت واقرا و دو سجده در سورف حج پس مجموع پانزده باشد لیکن ثانی حج نزد حنفیه ثابت نشده
چنانکه معلوم شد باقی ماند چهارده و ابوالدرداء گفت آنچه ابوداؤد و ترمذی روایت کرده اند با پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم سجده
کردم در یازده موضع پس ازان در مفصل نبود و آن یازده در اعراق بود و در عدد نخل و بنی اسرائیل و مریم و حج یک سجده و فرقان و
کل و سلم سجده و حج سجده این حدیث متمسک امام مالک است و لیکن صحیح عن ابی هریره بروایه الجماعة الا الترمذی انه سجده و فی روایه انا
سجدت مع النبی صلی الله علیه و آله و سلم فی قرآ باسم ربك و فی اذکار الشقت و چون اسلام ابو هریره متاخر بود در سنه سبع از انا هجرت
در غزوه خیبر علما این حدیث را حجت ساختند و حدیث ابن عباس آنکه ابوداؤد روایت کرده لم یسجد رسول الله سجده نکر و پیغمبر خدا
صلی الله علیه و آله و سلم فی المفصل من ذل ازان باز که گردید و آدموی صلی الله علیه و آله و سلم الی المدینه از کعبه بسوخته مدینه
اگر چه پیش از تحول بدینه در کعبه در و النجم سجده کرده بود و این حدیث ابن عباس که نفی سجده در مفصل میکند منافی و معارض است
قول ابی هریره را که گفت در الشقت واقرا در مفصل سجده کردم با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و اما این حدیث را اسقاط کرده اند
از ان حجت که در اسناد آن یعنی حدیث ابن عباس ضعیفی هست ابن عبدالبر که از مشاهیر علمای حدیث است گوید که این حدیث
منکر است و عبدالحق که از علمای این طائفه است گفته اسناد وی قوی نیست کذا قال الشمنی و نیز ابو هریره مثبت است زیرا که وی
اثبات سجده میکند در مفصل و او یعنی ابن عباس نافی است که نفی سجده ازان میکند و خبر مثبت مقدم است بر خبر نافی چه با مثبت
زیادت علم است که بانافی نیست نافی خبر از عدم اصل میدهد و در حقیقت اظهار عدم اطلاع خود میکند و مثبت الزام حادث اعلام
میکند و آگاهی میدهد از اطلاع خود بان چنانچه در علم اصول فقه مقرر شده است اگر گوئی که شیخ ترجیح حدیث ابی هریره بر حدیث
ابن عباس بان کرده اسناد حدیث ابن عباس ضعیفی دارد و خبر نافی است و آنکه در اثنای کلام گفت که چون اسلام ابو هریره متاخر
بود غرض ازان چیست و حال آنکه جواب بی آن تمام است بدانکه آن اشارت است بوجهی دیگر برای اسقاط حدیث ابن عباس یعنی
چون اسلام ابی هریره متاخر است آنچه وی روایت کند نیز متاخر باشد از آنچه صحابی متقدم الاسلام روایت کند پس ناسخ بود
مر آنرا اگر گوئی که اگر چه این سخن بعضی از مستقدمین گفته اند و لیکن مدخول و مردود است بانکه بعضی محققین از متاخران گفته اند
که از تاخر اسلام صحابی تاخر حکم حدیث وی لازم نیاید و موجب نسخ حدیث سابق نگردد چه تواند که این صحابی متاخر الاسلام
حکم سابق را شنیده باشد از صحابی دیگر که متقدم الاسلام است و از وی روایت کرده جوابش آنکه این بر تقدیری باشد که
روایت حکم سلع کند و ابو هریره در بخار وایت برویت و مشاهده خود میکند و میگوید و سجدت مع النبی صلی الله علیه و آله و سلم
فی اذکار السما و الشقت واقرا هذا ما ندانکه ابن عباس میگوید سجده نکرد در مفصل ازان باز که بدینه آمده یعنی تا آخر عمر حال برین بود
لما هو الظاهر آنکه حکم سابق بیان میکند یا علی الاجمال خبر سید هد و معنی نسخ آن بود که این حکم سابق بود بعد از ان نسخ شد و خبر
ابن عباس حکم تا بعد دارد و حکم مؤید صالح نسخ نبود پس معارضه میان حدیث ابن عباس و ابو هریره باقی ماند و حقیقت جواب
همان فرق نبغی و اثبات بود یا بصفت و قوت اسناد مگر آنکه گویند که از قول ابن عباس من ذل تحول الی المدینه تا بعد حکم لازم نیاید

فصل در فضیلت روز جمعه و عبادات پیغمبر صلی الله علیه و آله

بلکه ابتدای این حکم را بیان کرد و از انتهای آن ساکت است تا بل و الله اعلم **فصل** در فضیلت روز جمعه و عبادات پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در آن روز مشهور در جمعه ضمیمه و سکون بیم و ضم آن سیوطی گوید و فتح میسر آمده و زجاج کسر آن نیز حکایت کرده و این روز را در جاهلیت عروبه بفتح صهل و ضم را و بای موحده میخواندند و تسمیه بجمعه بعضی گویند از آن جهت است که اجتماع آفرینش و سما آن درین روز است پیدایش عالم از روز یکشنبه ابتدا کردند و درین روز مجموع و تمام شد ازین جهت او را جمعه نام کردند و همچنین ذکر کرده ابو حذیفه از ابن عباس و در اسناد او ضعف است و این خبر دلالت کند بر تعیین ایام و اسمای آن پیش از خلق سموات و ارض و تعقل آن خالی از اشکال نبود و الله اعلم و بعضی گویند از آن جهت است که پیدایش آدم در وی جمع و تمام شد و روایت کرد این قول را احمد و ابن خزیمه از حدیث سلمان و ابن ابی حاتم و احمد از ابی هریره و این قول صحیح ترین اقوال است و از حدیث ابی هریره که بیاید معلوم شود که تسمیه بجمعه بجهت اجتماع امور عظام است در وی که یکی از آنها خلق آدم است و این نسبت است از تسمیه بجمعت خلق آدم و اجتماع اجزای او بهم و نیز گویند که کعب بن لوی جمع میکرد درین روز قوم خود را و تذکیر میکرد ایشان را و امر میکرد بقرع عظیم حرم و خبر میداد بر آمدن پیغمبر آخر الزمان و این حرم گفته که تسمیه بجمعه بجهت اجتماع ناس است در وی برای نماز و این اسم اسلامی است و در جاهلیت نام او عروبه بود و جمعه و تحقیق آن است که عروبه نام قدیم اوست و در جاهلیت و هم اهل جاهلیت تفسیر دادند آنرا بجمعه چنانچه تفسیر دادند سایر تاهمای هفتمه را و نامهای قدیم این بود اول اهون جبار و بارمولس عروبه شیار و این روز را در زمان جاهلیت نیز شرفی و امتیازی بود و در دوران اسلام بفضائل و خصائص که مذکور گردید امتیازی دیگر یافت عن ابی هریره روایت کرد مسلم از ابو هریره قال گفت ابو هریره قال رسول الله گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم مثل السعین الحجة کراهه کرد انید خدای تعالی از روز جمعه یعنی راه نمود بدریافت او و قبول وی و قبول حکم الهی تعالی بتعب و در وی من کان قبلنا کسافی را که بودند پیش از ما مراد بود و نصاری اند که باقی از اهل ملل و کتب سابقه ایشان اند و کان لیه و وثابت و مقرر شد مرید در ایوم السبت روز شنبه و لکن نصاری یوم الاحد دوم نصاری را روز یکشنبه اختلاف کرده اند که مراد گمراه گردانیدن ایشان از روز جمعه حسبت بعضی گویند فرض گردانید پروردگار تعالی بر ایشان و امر کرد بعبادت درین روز بعینه و امر کرد با اجتماع در آن برای عبادت و شکر نعمت پس مخالفت کردند و تمرد و زید و اما آورده اند و اختیار کردند یهود درین روز وی شنبه را و تعلق نمودند با لکه این روز انتهای آفرینش است و نصاری روز یکشنبه را که وقت ابتدای آفرینش است و اکثر برانند که فرض نگردانید بر ایشان روز جمعه علی التحیین بلکه امر کرد با استخراج و تعیین آن با جهاد پس اختیار کردند و تعیین نمودند یهود یوم السبت را و گفتند یوم السبت روز فراغ و قطع عمل است و خالق تعالی فارغ شد در وی از شغل آفرینش پس خلق را نیز باید که از شواغل و صنایع ۱۶۱ من نموده و فارغ شده و ترک همه کارها داده بعبادت وی مشغول باشند و تعیین نمودند و در یافتند نصاری یوم الاحد را زیرا که وی روزی است که پروردگار تعالی ابتدای آفرینش از وی نمود پس این روز سزاوار تر است بتعظیم و شکر نعمت و ایجاب عبادت و آنچه در حدیث بخاری آمده که هذا یوم هم فرض علیهم اگر چه بظاهر و معنی اول نماید اما او را نیز بر هر دو معنی عمل کرده یعنی فرض کرده شد بر ایشان اصابت و دریافت آن روز و تعیین آن با جهاد بر هر تقدیر روز جمعه نصیب ایشان نشد فجاء الله بنائیس آورد و پیداکرد الله تعالی ما مسلمانان را قهرا تا پس راه نمود ما را یوم الجمعة باصابت و جمع و دریافت آن و توفیق عمل در آن این نیز محمول بر هر دو معنی است یعنی امر کرد این امت را بعبادت درین روز نهی یا ایها الذین آمنوا اذنوا لصلوة من یوم الجمعة و هدایت نمود و گمراه نکرد ایشان را با و تمرد و تعلق یا راه نمود ایشان را بدریافت

در تفسیر این حدیث که در روز جمعه جمع میگردانند قوم خود را و تذکیر میکنند ایشان را و امر میکنند بقرع عظیم حرم و خبر میداد بر آمدن پیغمبر آخر الزمان و این حرم گفته که تسمیه بجمعه بجهت اجتماع ناس است در وی برای نماز و این اسم اسلامی است و در جاهلیت نام او عروبه بود و جمعه و تحقیق آن است که عروبه نام قدیم اوست و در جاهلیت و هم اهل جاهلیت تفسیر دادند آنرا بجمعه چنانچه تفسیر دادند سایر تاهمای هفتمه را و نامهای قدیم این بود اول اهون جبار و بارمولس عروبه شیار و این روز را در زمان جاهلیت نیز شرفی و امتیازی بود و در دوران اسلام بفضائل و خصائص که مذکور گردید امتیازی دیگر یافت

و اصابت این روز و تعیین آن ب فکر و اجتهاد و گفتند که الله تعالی خلق کرد انسان را برای عبادت و چون خلق وی در روز جمعه است پس عبادت در وی اولی و انبب باشد و نیز در سایر ایام چیزی پیدا کرد که منتفع شود بدان انسان و در روز جمعه پیدا کرد ذات او را و شکر بر ذات و نعمت وجود اولی و احقری بود از شکر بر نعمتهای خارج از ذات و نیز چون در روز جمعه خلق موجود است اكمال و اتمام یافت و انسان که منتفع بدان گردد در وی مخلوق شد تعیین وی برای عبادت شکر نعمت انبب و اوفق بود و شاهد بر آنکه تعیین روز جمعه ازین است با جتهاد بعضی حدیث عبد الرزاق را آورده اند که با سند صحیح از این سیرین روایت کرده و شیخ ابن حجر در شرح صحیح بخاری آورده که جمعه کردند انصار در مدینه پیش از قدم حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و پیش از نزول قرآن بدان و گفتند که چون یهود را روزی است که مجتمع میشوند در وی در هر هفته و نصاری را نیز روزی است مانند آن مانند سگ و انیم روزی را که مجتمع شویم در وی و ذکر کنیم مولی تعالی را و نماز بگذاریم در وی و بجا آریم وظیفه شکر و عبادت زکات یوم العروبه را که نام قدیم روز جمعه است برای آن تعیین کردند و بر اسعد بن زراره که از رؤسای انصار بود پیش از قدم حضرت صلی الله علیه و آله و سلم به نیت اسلام بشرن اسلام مشرف شده بود آمدند و وی با ایشان نماز گذارد و اجتماع نمود و بعد از آن قرآن نازل شد که اذ انودی للصلوة من یوم الجمعة الایة پس این حدیث دلالت کرد که صحابه روز جمعه را با جتهاد تعیین و اختیار کردند انتهى بد آنکه اقامت اسعد بن زراره جمعه را پیش از قدم حضرت صلی الله علیه و آله و سلم به نیت و اجتماع صحابه برای آن صحیح است و احمد و ابوداؤد و ابن ماجه از حدیث کعب بن مالک اخراج کرده که اول کسی که گذارد با جمعه را پیش از قدم رسول شد صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه اسعد بن زراره بود و اکثر بر آنند که فرضیت جمعه در مدینه در اول قدم حضرت صلی الله علیه و آله و سلم شد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از اقامت سه روز بقیام روز جمعه قصد درآمدن مدینه مطهره کرد و دویم در میان راه نماز جمعه گذاشت مدین تقدیر اجتماع صحابه در روز جمعه با اسعد بن زراره با جتهاد صورت اشکالی پیدا نکند و بقولی که گویند که فرضیت جمعه در مدینه بود خالی از اشکالی نیست شیخ ابن حجر فرمایند که دور نیست که حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جمعه را در مدینه بومی دانسته باشند و لیکن بر اقامت و اجتماع مردم برای آن در سکه قدرت و مکن نیافته چنانچه نزد اقطنی حدیثی از ابن عباس نیز درین باب آمده و صحابه از اهل مدینه آنرا شنیده و در نیافته و آنرا با جتهاد خود پیدا کرده و اجتماع نموده و ذکر و عبادت و نماز کرده و لازم نیست که جمیع خصوصیات که در جمعه وارد است بوده و اینقدر در مقصود کافی است و الله اعلم و كذلك همچنانکه یهود و نصاری تابع و مفضول ما اند در وقت عبادت که روز جمعه باشد زیرا که جمعه چون مبداء در انسان و اول ایام آفرینش اوست متعبد در وی متبوع و فاضل بود از متعبد در روز دیگر یا مفضول اند در قبول جمعه و عدم ابا انرا تالی و اصابت آن ب فکر و اجتهاد و بعضی گفته اند روز جمعه اگر چه سبق است بسبب واحد که پیش ازوست لیکن متصور نیست اجتماع این سه روز بتوالی مگر آنکه جمعه سابق بود کذا ذکر السیوطی فی شرح البخاری و گفته اند که ازین حدیث معلوم میشود که جمعه اول سبوع است شرعا و دلالت میکنند بر آن تسمیه سبوع بجمعه چنانچه تسمیه کنند یهود سبوع را بسبب و در باب استسقاء در حدیث انس تسمیه سبوع بسبب نیز واقع شده بر اصطلاح یهود بحسب مهاورت یهود و مهاورت ایشان هم شیخ لنا ایشان تالیج اند ما را یوم القیامة در روز قیامت و حساب و دخول جنت و دفع و رجعت و پیشبوت پیوسته است که آنچه این است را در روز قیامت از بزرگی شان بود همچکس را نبود و ازینجا فصل ایشان لازم آید بر تمامه اهم و تخصیص یهود و نصاری بحسب آن است که باقی از امم سابقه در زمان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این دو طائفه بودند و کن الاخرین و ما مسلمانان متاخر و پسینا ایم من اهل الدنیا یعنی در وجود دین و شریعت الاولون مقدم و پیشینا ایم بحسب مشرف و مرتبه یوم القیامة

در روز قیامت در روایتی السابقون المقضی لهم آنچه ایم ما که حکم کرده میشود ایشانرا بدخول سنت قبل الخلاق پیش از تمامه خلق و فضائل و کمالات و رفع تکالیف شاقه که در دنیا این امت را حاصل است چون ظهور نتایج و ثمرات آن در آخرت است آزاد اخل تقدم اولیت در روز قیامت داشت و از تاخر در دنیا همین وجود و شریعت اراده نموده و احتمال دارد که المقضی لهم قبل الخلاق بیان علت اولیت در روز قیامت باشد و آن فضائل و کمالات و رفع تکالیف شاقه را داخل در آخرت از اهل دنیا دارند فافهم در وی سخن اوس بن اوس یرفعه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ان من فضائل یا کم یوم الجمعة بدستی که از جمله فاضلتزین روزهای شمار و زجبه است ازین حدیث معلوم شود که افاضل یام بسیار است مثل روز عرفه و عیدین و امثال آنها و روز جمعه یکی از جمله آنهاست و اختلاف است علماء در روز جمعه و عرفه که کدام یکی ازین دو فضیل است و بر هر تقدیر جمعه یکی از فضائل ایام است زیرا که قیام درین روز خلق پیدا کرده شد آدم و قیام درین روز قبض میرانیده شد آدم و قیام درین روز است نفخ صور که برای بعث و نشور است و سبب انشأة ثانیه است و قیام در روزی است صعقه مراد بدان نفخه اولی است که بر آسمان موت و هلاک اهل سموات و ارض باشد و صعقه صوتی باطل را گویند که میرد انسان از هول وی و قیامت را در نفخه است یکی بر آسمان و اهل هلاک چنانچه فرمود و نفخ فی الصور فصعق من فی السموات و من فی الارض دیگر برای بعث و احیا که اتم نفخ قیامه است فاذ اتم قیامه یظرون بهجای دیگر فرمود فاذا هم من الاجداث الی ربهم ینسلون و نفخه دیگر بود که بدان هول و ترس در زمینیان و آسمانیان افتد چنانچه فرمود که و یوم ینفخ فی الصور ففرع من فی السموات و من فی الارض پس مجموع سه نفخه باشد و غالباً آنها که دو نفخه گویند این را مقدمه نفخه اولی دارند یا در بعد از نفخه اولی فزع شود و در رفتنهای او صعق و الله اعلم و بعضی از شرح حدیث گویند که مقصود از ذکر اینها بیان چیزی است که واقع میشود در آن روز از امور عظام و این نیز نوعی از فضیلت است و الا در اصل قبض آدم و قیام ساعت چه فضیلت باشد و جوابش آنکه فضیلت در قبض آدم تقریب اوست بجزا و قدس رحمت و در قیام ساعت قرب زمان دخول جنت و لهذا برایم خلیل علی نبینا و علیه الصلوة من الرب الجلیل امانت را و احیای را از نعم الهی شمرد در قول خود و الذی میبیتی ثم یحییهم و چون روز جمعه فضیلت دارد فاکثر و اعلی پس بسیار فرستید بر من من الصلوة از روز و قیام درین روز فان صلواتکم زیرا که بدستی در و شما معروضه علی عرض کرده میشود بر من همیشه خصوصاً درین روز شریف و آن موجب سرور و رضای من است از شما و کدام فضیلت و نعمت بالاتر از رضای من است مرشرا و ذکر این در بیان خواص جمعه بیاید و غالباً در و فرستادن بولی تعالی بر صلی که در حدیث جزای صلوة بر سید کائنات صلی الله علیه و آله و سلم واقع شده است و فرستادن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم است از ایشان و در حقیقت اثر انعکاس شعاع رحمت الهی است از جوهر مقدس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بصلی بجهت حصول محاذات و مقابلهت مراد در وقت صلوة اللهم صل و سلم علیه کما تحب و ترضی و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعرض صلوة بروی خبر داد بجهت عدم اطلاع بر سر حیات وی صلی الله علیه و آله و سلم بعد از موت قالوا گفتند صحابه یا رسول الله و کيف تعرض و چگونه عرض کرده شود و سلواتنا علیک در و ما بر تو و قدامت و حال آنکه تحقیق مرده و بوسیده شده باشی تو در قبر یعنی بلیت این تفسیر را وی است معنی است بلکه درج کرده در حدیث قال گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در جواب و دفع و هم ایشان من زنده ام و مرده نیم همانا که حکم حیران سنت الهی یک ساعت الم موت را چشیدیم دیگر روح مرا بمن باز بخشید در بدن من در آور و این مخصوص من نیست بلکه این نسبت تمامه انبیاء را ثابت است چنانچه فرمود ان الله بدستی که خدای عز و جل حرم علی الارض حرام

گردانیدر زمین آن تا کل اینکده بخورد و بوسیده گرداند اجساد و الا نبیاء و بدنهائی پیغمبران و اصلوات الصلوات علیهم اجمعین عدم
 اکل ارض اجساد را کنایت است از حیات و الاسلامت بدن در زمین بی اعاده روح چه فائده دارد و این مبنی است بر مسئله حیات
 انبیا که بحیات حسی دنیاوی موصوف اند بالا تر از حیات شهید که این حیات معنوی اخروی است و درین مسئله یکس را از
 علمای امت خلاف نیست و این تحقیقی و تفصیلی دارد که در کتاب جذب القلوب الی ديار المحبوب که در بیان احوال مدینه مطهره
 نوشته ایم مذکور است و در کتاب مدارج النبوة فی مراتب الفتوة که در بیان سیر شریف تالیف یافته نیز مندرج است و الصدا علم روانه
 روایت کرد این حدیث مذکور را الامام احمد و ابن حبان و الحاکم و ابوداود و السنائی و ابن ماجه و الدارمی و البیهقی و عن ابی هريرة
 مدحه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم خیر یوم یتبرک به فی کل یوم یوم یتبرک به فی کل یوم یوم یتبرک به فی کل یوم یوم یتبرک به فی کل یوم
 علیه یوم الجمعة روز جمعه است مقصود از ذکر این صفت تعمیم ایام است تا هیچ روزی بدر نزد چنانچه در علم عربیت مقرر شده
 که ذکر صفتی که از خواص جنس است مفید تعمیم است و اشارت بانکه مقصود مطلق جنس است و جمیع افراد تا احتمال تخصیص را گنجایش
 نبود فیہ در روز جمعه خلق پیدا کرده شد آدم یعنی تمام و جمع شد خلقت وی در وی و فیہ و در روز جمعه او داخل الجنة در آورده شد
 آدم در بهشت و فیہ اخرج منها و در وی بیرون آورده شد از بهشت فضیلت و امتیاز بیرون آوردن آدم از بهشت یا از بهشت
 بودن او است از امور عظام یا بجهت آنکه سبب وجود انبیا و اولیا است ضمن حکمهای لاتعد و لا تخصی است و لا تقوم الساعة و بر پا
 نمی شود قیامت خواه نفعه اولی باشد یا ثانیه الا فی یوم الجمعة مگر در روز جمعه رواه مسلم و الترمذی و النسائی دنی صحیح الحاکم و
 مذکور است در صحیح حاکم سید الا ایام یوم الجمعة ظاهر مطلق ایام است و بعضی روز عرفه را ازان تخصیص کنند و فی الموطا و امام
 مالک روایت کرده در موطا از ابو هریره که گفت بیرون آمد بجانب طور سینا و ملاقات کردم کعب احبار را و مجلس دهم با وی
 پس تحدیث کرد وی مرا از تورات و تحدیث کردم من او را از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بود از جمله آنچه تحدیث
 کردم من این حدیث که گفتم قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم خیر یوم طلعت فیہ الشمس یوم الجمعة فیہ خلق آدم بهتوس
 روزی که طلوع کرد در وی آفتاب روز جمعه است زیرا که در وی پیدا کرده شد آدم و فیہ اهبط و در وی فرود انداخته
 شد آدم بر زمین و اخرج کرده شد از بهشت و فیہ غیب علیه و در وی قبول کرده شد توبه او و فیہ مات و درین روز مرد
 آدم و فیہ تقوم الساعة و درین روز بر پا شود قیامت و ما سن و اجه و نیست هیچ جنبنده بر روی زمین الا وی مگر آن دابره
 صیغته یوم الجمعة استماع کننده و گوشت نهنده و مترتب است در روز جمعه من زمین صبح از هنگام صبح حتی تغرب الشمس تا وقت
 غروب آفتاب شفق از جهت ترسیدن من الساعه از ناگهان آمدن قیامت الایمن و الایس مگر جن و انس گویا که قادر مطلق تعالی
 شانده لم یسجد و اندوآپ را قیام ساعت و مستشعر بسیار دشمن را با هوای آن و کشف میگرداند از این نشان در روز جمعه بر
 حکمتی که او سبحانه داند مگر جن و انس که قضیه تکلیف و قاعده ابتلا اقتضای ستر و اخفای غیوب میکند از ایشان و در حقیقت چون
 حیوانات دیگر عقلی که در تدبیر معاش و معاوا و فکند و شاغل گرداند ایشان را از دریافت آن عالم ندارند حجاب از پیش حقیقت
 ایشان بر خاسته است و احوال عالم دیگر بشکوف شده و آدمی بجهت گرفتاری عقل و وهم و اشتغال بتدبیر معاش و معاد ازان
 محجوب و مشغول گشته و وجه دیگر برای اصاحت و ترقب و اب مرقیامت را در روز جمعه آن گفته اند که درین روز از عظام امور
 حلال شیون چندان بظهور میرسد که نزدیک است که زمین بدان متزلزل و متماثل گردد و دواب را از مشاهده آن تری و غمی
 پیدا میگردد که مگر قیامت قائم خواهد شد و احمد و بیهقی از سعد بن عباده آورده که نیست هیچ ملک مقرب و نه آسمان

و نه زمین و نه کوه و نه دریا مگر که می ترسد در روز جمعه از نیکه برپا شود در وی قیامت و این مبنی است بر وجود علم و ادراک در
 جمادات یا مبالغه است یا کنایت است از شدت و قرب وقوع قیامت درین روز و المداعلم و یکی از جهات خیریت و فضیلت
 روز جمعه آن است که فی ساعته در روز جمعه ساعتی است لایصافها در نیابد آن ساعت را عبد مسلم بنده مسلمان و هو یصلی و
 حال آنکه این بنده مسلم نماز میکند اربوبیسا لمد سوال کند آن بنده شیخ چیز می را از خدای تعالی از امور دنیا و آخرت الاعطاه
 ایاه مگر آنکه بدید المد تعالی آن چیز را آن بنده را ابو هریره میگوید قال کعب چون بشیند کعب این حدیث را گفت بطریق
 استفهام یا اختصار بجهت استنباطی که کرد یا اشتباهی که داشت ذلک فی کل نته یوم این وقت و ساعت باین صفت که مذکور
 شده در هر سال روزی است مراد بیوم درینجا مطلق وقت است یا روزی است که این ساعت در وقت نقلت پس گفتیم بل فی کل
 جمعه نه این چنین است که تو گفتی بلکه در هر روز جمعه یا در هر هفته است که در وی این روز میباشد فقر التورته پس خواند کعب اجبار تورت
 را فقال پس گفت صدق رسول الله راست گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم همچنین است که خبر داد که آن ساعت در هر جمعه
 است قال گفت ابو هریره ثم لقیته عبد الله بن سلام بیتر ملاقات کردم عبد الله بن سلام را که او نیز از اخبار و علمای
 بنی اسرائیل و اشراف ایشان و از اولاد یوسف علیه السلام بود و در اول قدم حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم بدین
 بشرن ایمان مشرف شد و از افاضل صحابه گشت فحدثت به حدیثی که در مد عبد الله بن سلام را بجلسی مع کعب باین مجلس گفتگو
 که ابا کعب اجبار گذشته بود فقال پس گفت عبد الله بن سلام قد علمت تحقیق دانسته ام من از جماع از حضرت رسالت صلی الله
 علیه و آله و سلم یا بنظر تورت که ایه ساعتی کدام ساعت است آن در روز جمعه قلت گفتیم فاخبرنی بها پس چون می دانی تو خبر ده
 مرا بدان و پیش از من علم را قال گفت عبد الله بن سلام هی آن ساعت آخر ساعته فی یوم الجمعة آخر ساعتی است در روز
 جمعه قلت گفتیم کیست چگونه آن ساعت آخر ساعتی در روز جمعه باشد و قد قال و تحقیق گفته است رسول الله صلی الله علیه و
 آله و سلم لایصافها عبد مسلم در نیابد او را بنده مسلمان و هو یصلی و حال آنکه نماز میکند و یعنی آن ساعت را در وقت نماز
 تعیین کرده و آخر ساعت بعد از عصر خواهد بود و تلك الساعة و آن ساعت آخر روز جمعه که بعد از عصر است لایصلی فیها نماز
 گذارده نمیشود در وی چه نماز بعد از نماز عصر ممنوع و مکروه است فقال پس گفت عبد الله بن سلام در جواب اشکال ابو هریره
 و توجیه کلام خود الم یقل یا نگفته است رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من جلس کسیکه بنشیند مجلسا یتنظر الصلوة مجلسی را که
 انتظار بر در وی نماز را قوس پس آنکس فی صلوة گوید نماز است حتی یصلی تا آنکه بگذارد نماز را بعد از آن حقیقه یعنی مراد حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم از نماز گذاردن در قول و هو یصلی حقیقت و تحقیق مراد نیست سخن اینجا بجا و تاویل آمده است و
 روایات در تعیین ساعت جمعه تفصیل در فصل آئینده در بیان خاصیتهای روز جمعه بیاید و ما نا که عبد الله بن سلام از قرآن
 مقام یا از استماع از حضرت سید انام علیه الصلوة والسلام معلوم کرده که مراد حضرت صلی الله علیه و آله و سلم همین است چنانکه در
 روایتی بصریح نیز آمده است نه آنکه من عند نفسه تاویل کرده باشد بجهت احتمال اگر چه الآن چنان بنظر در آمد که تاویل کرد و صرف
 از ظواهر خود و همین است حکم تاویل سلف از صحابه و تبعین آیات و احادیث را و بیان مراد از آن در غالب چه ایشان را
 که از حاضرانند اطلاعی بود بر موارد و وحی و فهم میکردند مراد و مقصود را بقرائن احوال که دیگر انرا نیست و در محتملات و بهامات
 هر معنی که بفهم ایشان در آمده و هر وجهی که ایشان تعیین کرده اند بر همان باید بود و اعتقاد کرد و عمل نمود و این صلی عظیم است
 در ابواب دین خصوصاً در معتقدات اسلامیه اگر چه نصوص محتمل نمایند اما چون ایشان این چنین فهمیده و بران عمل کرده اند

سخن همان است فافهم وعند الشافعی فی المسند و نزد شافعی حدیث آمده است در سند وی که اتی جبرئیل النبوی آدم جبرئیل پیغمبر را
صلی الله علیه و آله وسلم بمراة بیضا بآئینه سفید فیها نقطة سوداء که در آن آئینه نقطه سیاه بود فقال النبوی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه
و آله وسلم و پرسید از جبرئیل مابزه چیست این آئینه سفید و در وی نقطه سیاه را این چه رمز و اشارت است فقال پس
گفت جبرئیل بزه الجمعة این آئینه سفید روشن حقیقت و مثال روز جمعه است که از سایر ایام بصفا و نورانیت مخصوص و ممتاز است
و همچنین هر چیز را در آن عالم مثالی حقیقی است چنانچه حقیقت و مثال ایمان ظلمه و مثال علم لیلین و مثال موت کبش است و این نقطه
سیاه مثال ساعتی است که در روز جمعه است باعتبار امتیاز وی از سایر اجزای روز و اعتبار سیاهی در سفیدی پیدا تر و
ظاهر تر بود و لهذا برای کتابت از میان سایر الوان سیاهی را اختیار کرده اند بر مخرجی و الوان دیگر و این توجیه و شرح و تاویل
حدیث نیک است ولیکن در حدیثی که بیاید تصریح است بآنکه نقطه سیاه مثال روز جمعه است و آن نیز باعتبار امتیاز
و انفراد او خواهد بود از سایر اجزای زمان پس واجب است حمل معنی این حدیث نیز بر آن اذلا حدیث یشرح بعضیها
بعضیها و توجیه اول در فهم کاتب حروف و در آمده بود بعد از نظر در حدیث آینده رجوعی از آن در ذهن نشسته و بعد از آن
در جامع الجوامع سیوطی نظر کرده و دریافته که حدیثی درین معنی از ابن ابی شیبہ بر روایت انس آورده که از وی ظاهر میشود
که آئینه مثال روز جمعه است و نکته سودا مثال ساعت و نقلش این است اتانی جبرئیل و فی یده کمرأة البیضا فیها کالنکته
السوداء فقلت یا جبرئیل مابزه قال بزه الجمعة و بعد از بیان آن می آید فقلت یا جبرئیل مابزه النکته فیها قال هی الساعه
الحدیث و الله اعلم و جبار فی بعض طرق الحدیث عرضت علی الامام فعرض علی یوم الجمعة فاذا هی کمرأة بیضا و اذانی و سطحا
نکته سوداء فقیل مابزه قیل الساعه فتدبر فضلت بها و امتک تفضیل داده شده تو و مخصوص گردانیده شده تو است تو تعبیر
و اجتماع برای عبادت در آن و الناس لکم فیها کعب و مردم مشرکان در آن جمعه تابع و مفضول اندا یهود و النصرانی آن مردم
که امانند یهود و نصرانی و لکم فیها خیر و مشرکان در جمعه نیکی بسیار است از ثواب کل و فضل و رحمت الهی و استجابت دعا و فیها و
و جمعه ساعه ساعتی و زمانیست که لایوافقها موافق نشود و در دنیا به آن ساعت را سوسن مسلمانان که بدخواه دعا کند خداوند تعالی
را بخیر نیکی در دنیا و آخرت الا العجب لکم انک قبول کرده شود و دعا برای وی و هو و گفت جبرئیل نام روز جمعه عندنا یوم
المزید نحمد ما یوم المزید است فقال النبوی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم یا جبرئیل و ما یوم المزید و چیست و چه تسمیه جمعه یوم
المزید فقال پس گفت جبرئیل در وجه تسمیه جمعه یوم المزید ان ربک بد رستیکه پروردگار تو آنگاه گرفت و پدید کرد فی الفردوس در
فردوس که اعلی درجات جنت است در حدیث صحیح آمده است که در بهشت صد درجه است مابین هر دو درجه مثل مابین زمین و آسمان
است و فردوس بالاترین بهشت است از روی درجه و چون بهشت طلبید از خدا فردوس طلبید و پدید آمده است حق تعالی در فردوس
و ادیا آتیج وادی کشاده را فیه که در آن وادی کتیب توده ریگ است من مسک از مشک فاذا کان یوم الجمعة پس چون باشد روز
جمعه در آن عالم انزل الله سفیر استخدا فی تعالی ما شاء انقدر که میخواهد من ملائکته از فرشتگان خود و حوله و در گرد آن وادی منابر
من نور منبرهاست از نور علیها بر آن منبرها مقاعد کنسین جاهنهای نشست پیغمبر است صلوة الله و سلامه علیه و حفت و گرد کرده
شده است تا که السابران منبرهای نور منابر منبرهای دیگر من ذهب از طلا مکتله آراسته شده است این منابر از طلا با لیا قوت و
المنبر صلی الله علیه و آله و السلام و اللهد یقون برین منابر شهید اند که بذل روح و اموال در راه خدا کرده اند و صدیقان نبی مؤمنان
کامل که بر تیغ ریاضت و مجاهده تمح و قلع استار نفس کرده بمراتب علی صدق و معرفت رسیده تلومرتبه نبوت شده اند فحسوا

پس می نشینند شهدا و صدیقان من و راست هم پس انبیا علی تلك اللیب بران تلهای مشک فیقول الله پس میگوید خدای عزوجل بر ما
 اظهار است و توطیة مزید رحمت انارکم من پروردگار شما ام که تربیت کرده ام شما را با انواع فضل و نعمت و قد صدقتم و عدی تحقیق
 راست کردم با شما و عده خود را و ادم آنچه وعده کرده بودم با شما و در آوردم تان را در بهشت برین فاسکونی پس سوال کنید از من
 هر چه خواهید اعظم بدیم شما را فیقولون پس بگویند ایشان ربنا ای پروردگار ما سنا لک سوال میکنم ترا رضوانک رضای ترا که بهترین مطالب
 و مقامات و نعمت فیقول پس بگوید پروردگار تعالی قد ضیت منکم تحقیق رضی شدم از شما و کم و هم شمار است ما تینتم هر چه آرزو کنید شما
 ولدی المزیه و نزد من است زیادت در هر چه بخواهید نعمتهای حق و درجات فضل و رحمت و می بی نهایت و بی اندازه است اول که در بهشت
 شان در آورد و ابواب نعمت بر روی ایشان بگشاید و رضای ویرا طلبیدند که با وفا اعطای این نعم بی رضا باشد چه هر نعمت که
 بدهد اگر مقرون بر رضای وی نباشد و معنی نعمت است اصل رضای مولی است تعالی و چون مقرر شد که رضای است بعد از آن
 هر نعمت که افاضه کند مبارک است فهم پس اهل بهشت بحسب الجموعه دوست دارند روز جمعه را الما العظیم از جهت آنکه میدهند فی
 درین روز رجم من الخیر پروردگار ایشان از نیکی و مخصوص میگرداند در وی با این چنین فضل و کرامت و این حالت در هر روز
 جمعه بود زیرا که چون ایشان دوست دارند جمعه را که در وی با این نعمت مخصوص شده اند لابد آرزو دارند که در هر جمعه چنین
 شود و گفت پروردگار تعالی که هر چه آرزو کنید بدیم ازینجا لازم آید که تا ابد همچنین رود سبحان من لا احصاء لنعماة و
 لا انتهاء لآلائه سبحانه و هو ایوم الذی وان روز جمعه روزی است که استومی فیہ ربک علی العرش برآمد در وی پروردگار تو
 تبارک و تعالی بر عرش یعنی چون خلق سموات و ارض تمام شد پروردگار سبحانه بر عرش برآمد و اجرامی احکام داد و امر بر خلق کرد
 چنانچه پادشاهان بعد از ترتیب مهام دولت و تشیید ارکان سلطنت بر تخت بنشینند و بر عیای حکم مانند این ظاهر معنی کلام است
 و مراد نیست چه وی سبحانه از مکان نشستن منزله است و حقیقت مراد و خلاصه معنی ترکیب آن است که وی تعالی پادشاه است بر
 همه غالب و حاکم و آمر است و معنی مفردات اصلا منظور نیست عرب چون خواهند که را وصف بملک و سلطنت کنند گویند وی
 بر تخت نشست اگر چند ویرا تختی نبود و نشستی بران نه این عبارت مرکب تمثیل و تصویر معنی ملک و سلطنت است و همچنین اگر خواهند
 یکی را بجز و وصف کنند گویند پادشاه بسو طتان دو دست وی فراخ است اگر چند ویرا دست نبود در اصل خلقت با بریده شده باشد
 و گویند شمشیر وی دراز است و کنایت از درازی قامت دارند هر چند او را شمشیری نبود و بند شمشیر نه قرآن نازل بر زبان
 عرب است و روشن عرب در بیان معنی این چنین است و فی خلق آدم و فیہ تقوم الساعة و در روز جمعه پیدا کرده شده آدم و
 در وی برپا میشود قیامت این حدیث را امام شافعی در مسند خود روایت کرده است و ابو بکر بن ابی داؤد طرق آنرا جمع
 کرده و با سایر شیوخ از صحیح و حسن و غیرها مختلف متعدد روایت کرده و فی الجملة به طریق که باشد حدیثی عظیم الشان است صحیح و متصل
 است بر فوائد شریفه علمی و عملی و بشارات عظیمه مؤمنان و بنابر جمعه حاضر شوندگان را و کشف حقائق بسیار از تمثیل جمعه و ساعت
 وی باینه موصوفه و تسمیه وی بیوم المزیه و کشف مراتب و درجات اهل بهشت و تمثیل آنها بنابر از نور و زهب و استوای پروردگار
 تعالی و تقدس بر عرش و خلق آدم و قیام ساعت در روز جمعه و از ابو هریره مروی است که از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم
 پرسیدند که روز جمعه یعنی این روز مخصوص را که جمعه میگویند سبب تسمیه چگونه است فرمود لان فیها ازیرا که در جمعه مجتمع شده
 عظام امور و جهلائ شیون که اصل مبدأ و معادند یکی آنکه درین روز طبیعت ساخته شد طینته ابی یک آدم خلقت پذیر نوای
 مخاطب که آدم است یعنی ستویه کرده شد بر صورت مخصوصه شکل مبدع و طیبی از طبع طینت آدم جعل و صلصال فی رده است

الطین المطبوخ بالنار وفيها الصعقة والبغلة وفيها البهشة بطش در لغت اخذ بقوت وعنف و مراد ببطشه در حدیث روز قیامت
 دارند چنانکه حق سبحانه فرمود بطش البهشة الکبری و ذکر آن بعد از صعقة و بعثة برای تاکید گویند و اگر اخذ و بطش الکی بندگان را بعد
 از بعثت و حشر در روز جزا مراد دارند نیز در نصیحت و بعضی گفته اند که مراد بدان اخذ مشرکان قریش است روز بدر و فی آخر ثلاث ساعات
 منها ساعه و در سه ساعت اخیر این روز ساعتی و وقتی است که من دعا الله فیها استجیب له هر چه خواهد از خدا و دعا کند در آن ساعت
 قبول کرده شود برای وی آن دعا رواه الامام احمد اگر گفته شود که مراد از قول و و فی آخر ثلاث ساعات منها ساعه چیست و چه است
 در آخر او ساعتی است چه ساعتی که در آخر سه ساعت از وی باشد همان ساعت اخیر خواهد بود و جوابش آنکه مراد آن است که آن ساعت
 عین سه ساعت اخیر است و کلمه فی که در اینجا واقع شده است آنرا تجربه بیدیه گویند چنانکه اشارت بظرفی کنند که از آهن ساخته شده است
 و گویند که درین ظرف ده مثقال آهن است و حال آنکه آن ظرف عین ده مثقال آهن است چه وی ساخته شده است از آهن کذا قال

الطیبی فافهم و در کتاب صفت بهشت تصنیف ابی بکر بن ابی الدنیام درست با سند ثابت از روایت خذیفه که پیغمبر صلی الله علیه و آله و

سلم فرمود اتانی آیه ماجرئیل و فی کفه مرآة و در دست وی آئینه بود کاحسن المرالی و اضواء باجموعه بهترین آئینه ها و روشن ترین آنها و اذا

فی وسطها و ناگاه در میان آئینه لمعة سوداء لمعة در وصل موضعی از بدن که بدان آب نرسیده در وضو و غسل و تلمیح در اسپ آنرا گویند که در

جسد وی جزوی باشد مخالف رنگ تمام جسد و مراد در اینجا نقطه سیاه است که در آن آئینه بود چنانچه از حدیث سابق معلوم شد حضرت

پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نقلت پس گفتم من با جبرئیل و ما هذه اللعنة التي ادى فیها و صییت این لعنه که می بینم درین

آئینه قال گفت جبرئیل هذه الجمعة این لعنه حقیقت و مثال جمعه است چنانچه ظاهر حدیث است یا مراد آن است که صییت

این آئینه با این لعنه چنانچه در حدیث سابق بیان کردیم و از حدیث ابن ابی شیبہ تا رسید آن آوریم باز رسول خدا میگوید

صلی الله علیه و آله و سلم قلت گفتم و ما الجمعة صییت و چه صفت دارد قال گفت جبرئیل یوم من ایام ربک عظیم جمعه روزی

معین است ازین روزهای که پروردگار تعالی و تقدس پیدا کرده و بس عظیم است این روز و ساخرک و سرانجام است که خبر دوم

ترا ای محمد بشرفه و فضله فی الدنيا بشرف و فضل این روز در دنیا شرف شی با اعتبار فوات بود و فضل نسبت بغیر و ما بر جی فی لاله

و خبر دوم با آنچه امید داشته میشود از ثواب و برکت درین روز مراد این روز را که در وی بطاعت و عبادت مشغول باشند و با کس

فی الآخرة و خبر دوم بشرف و فضل و و بنام وی که در آخرت دارد ازینجا معلوم شود که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صفات

جمعه را و شرف و فضل در ادرو دنیا و آخرت بوجی دریافت اگر چه این روز را که یکی از روزهای هفته است میدانست اما این

صفات و نام او را که در آخرت دارد از زبان جبرئیل شنید و این منافات ندارد با آنچه گذشت که صحابه در مدینه با جنتها و

قیاس بر سبب و امید بود و نصاری و عبادت ایشان در وی این روز را برای اجتماع ذکر و عبادت تعیین نمودند پس

در یافتند اما خصوصیت این صفات و حقائق که درین حدیث مذکور است کجا بود اکنون جبرئیل شرف و فضل این روز در دنیا

بیان میکند و میگوید فاما شرفه و فضله فی الدنيا فان الله عز وجل جمع فیها امر الخلق پس بدستی که پروردگار تعالی جمع کرد

درین روز و تمام ساخت کار و بار آفرینش را از خلق سموات و ارض و آدم و امانا بر جی فیها لاله و اما بیان آنچه امید داشته میشود

از ثواب و ثواب مراهل جمعه را فان فیها ساعه پس بدستی این است که درین روز ساعتی است که لایوا فقما در دنیا بد و موافق نیفتد او را عبد مسلم

او را مسلمة هر مسلمان یا زن مسلمة که همه غلام و دواه یعنی کثیر حضرت پروردگار اند بسیار الله فیها خیر انجو اهدان عبد یا امته از خدای

تعالی در آن ساعت نیکی را الا اعطاهما ایاه مگر آنکه بد بد خدای تعالی آن عبد و امته را آن نیکی و اما شرفه و فضله فی الآخرة

و اسم و اما شرف و فضل این روز در آخرت و نام وی که در آخرت دارد و بیانش این است که فان المد تبارک و تعالی اذ اصیبه
 اهل الجنة الى الجنة و اهل النار الى النار چون پروردگار تعالی بگرداند و بفرستد اهل بهشت را بسوی بهشت و اهل دوزخ را
 بدوزخ حجت علیهم هذه الایام و هذه الالیام می رود و میگذرد در ایشان زمان و منقسم و متعین است زمان بهین نوع قسمت و
 اجزا و نامهای آن شب و روز تعیین نامهای شب و روز بهتفه و نیاست و با وجود آن لیس فیها لیل و لانا نه نیست در بهشت
 شب و روز متعارف این عالم که بسبب طلوع و غروب آفتاب بود و در روایات آمده است که مثل کافور چیزی بسیار و علامت
 روز این بود و شبک بریزد و نشان شب این باشد یا پرده فرو بپندش شود و بردارند روز پیدا آید و المد اعلم انشاء الله تعالی
 حقیقت حال فرودها نجا معلوم گردد که چهست و چگونه است فاعلم المد عزوجل مقدار ذلک و ساعاته چون روز و شب متعارف
 در آنجا نبود و انانید حق تعالی در تعیین روز و شب و ساعات آن عالم مقدار آنرا چنانچه در روزهای این عالم و ساعات اوست فاذا
 کان یوم الجمعة پس چون باشد روز جمعه صبح بخارج اهل الجنة هنگامیکه بیرون می آیند در دنیا اهل جمعه بر اسے نماز جمعه اشارت
 است بآنکه این فضیلت و نعمت که مذکور گردید نتیجه و ثواب نماز جمعه است که در دنیا میگردند نادای اهل الجنة ندای میکند پروردگار تعالی
 و تقدس بهشتیان را مناد و یاد کند این طریق و باین عبارت یا اهل الجنة ای بهشتیان آخر جوالی و ادالمزید برانید بسوی
 مقامیکه نام وی وادی مزید است و در وصف وادی المزید میفرماید وادی المزید لا یعلم سعة طول و عرض الا الله وادی مزید وادی است
 که نمیداند فرخی و درازی و پهنائی وی را مگر خدای عزوجل فی کتبان المسک دران وادی تلهای ریگ است از مشک رؤسها
 فی السماء سرهای آن تلهها از غایت بلندی با آسمان رسیده و این کنایت است از بلندی آن تلهها قال گفت جبرئیل فیخرج فلان
 الانبیاء پس بیرون آرند فلان جنات که خادمان پیغمبران اند بمنابرین نور منبرهای نور را و یخرج فلان المؤمنین و بیرون
 آرند خادمان مومنان بکراسی یا قوت کراسیها را از یا قوت فاذا وضعت پس چون نهاده شود آن منبرها و کراسیها هم برای
 پیغمبران و مومنان و اخذ القوم مجالسهم و بگیرند قوم یعنی انبیا و مومنان جاهای نشست خود را بر منابر و کراسی بعث
 الله بفرست خدای تعالی علیهم برایشان ریجا باد ویرا که تدعی المیتره خوانده میشود و آن باد با سم مشیره بمعنی برانگیزنده ازان
 جهت که میخورد آن باد ذلک المسک آن مشک را که مثل تل ریگ ایستاده و سر با آسمان کشیده است و مدخله و
 می در آرد آن مشک را من تحت تیا هم از زیر جامهای ایشان و مخربومی بر آرد مشک را فی وجوههم در رویهای ایشان
 و استعارهم در رویهای ایشان تلك الريح ان باد اعلم و اناترست بآنکه کیفیت تصنیع چه کار کنند بذلک المسک بآن مشک و
 چگونه بجار برد آن را من اذلة احدکم ازان کی از شما بود مع الیها اگر سپرده شدی بآن امزاة و حواله کرده شدی بوی کل طیب
 علی وجه الارض بر خوشبوی که بر روی زمین است یعنی چنانکه مرد خوشبوی بید و بشمار برن خود سپرده و آن زن داناست
 بآنکه چگونه باید آن خوشبوی را بجار برد و استعمال کند آن باد و اناترست ازان زن در افشاندن آن مشک برین قوم و
 فرستادن آن بجانب ایشان یعنی حق سبحانه و تعالی فیوض و برکات خود را که تلهای مشک مثال آنهاست بران وجه
 که میخواهد و فضل و رحمت و حکمت وی اقتضا میکند میفرستد و این باد محکوم و مامورست درین کار قال گفت جبرئیل و احتمال
 دارد که ضمیر راجع بر رسول بود یعنی گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم حکایتی عن جبرئیل ثم یوحی الله لیسر و حی میکند خدا
 تبارک و تعالی الی حملة عرشه بسوی فرشتگان که بردارنده عرش وی اند و آن هشت فرشته اند عظیم ابوالشیخ در کتاب
 العظیمی آورد که مسافت از گوش تا بدوش ایشان هفت هزار سال است پس پروردگار تعالی نشان حکم می کند

با اینها ضحوه به نهید عرش را بین اظهار هم میان پشتمای ایشان یعنی میان ایشان و لفظ اظهار را محم و زائد میگویند چون
 هر جا که آدمیان مجتمع باشند و در هم نشینند پشتمای بجانب یکدیگر دارند اما قوام این لفظ در عبارت عادت شده است و گاه
 ظهر اینهم بلفظ تشبیه نیز گویند و نهادن عرش میان ایشان نیز تشبیل و کنایت است از نظر و جناب عزت و سطوت الهی و حضور او
 در بارگاه سلطنت چنانکه پادشاه بهو کلان خود حکم کند که تخت بنهید تا بران بر ایکم و حکم انم و با خلق خطاب کنم بهین طریق و قیام
 و سد المثل الا علی عرش که بر مثال تخت پادشاهی است به نهید و حضرت رب العزت جل شانہ بران براید و به بندگان خود خطاب
 کند فیکون پس بیاید اول ما یسمعون منه اول کلامی که بشنوند بندگان از درگاه عزت این کلام باشد که الی یا عبادی
 بجانب من بیایید و رجوع نماید ای بندگان من الذین اطاعونی بالغیب آن کسانی که اطاعت کرده اند مرا در غیب و لم
 یرونی و ندیده اند مرا و صدقوا بر سلی و ایمان آورده اند به پیغمبران من و تصدیق کرده اند ایشان را و اتبعوا امری و
 متابعت و فرمانبرداری کرده اند مرا این تلمظ و مهربانی و اظهار لطف و کرم است با ایشان پیش از خطاب مقدمه و توطیه
 است بر آنکه حکمی که خواهد فرمود و خطابی که خواهد کرد در رعایت فضل و احسان خواهد بود تا بدل و جان نبعت ذوق و سرور
 متوجه آن خطاب شوند پس میفرماید سلوا سوال کنید و بطلبید هر چه خواهید فمذا یوم المزیذ کیس امروز روز مزید کرم و نفا
 است فجمعون پس مجتمع و متفق میشوند بندگان همه علی کلمة واحدة برین یک سخن که رضینا عنک راضی و خورسند شدیم
 با از تو ای و باب کریم و ای رحمان دنیا و آخرت فارض عننا پس راضی شو تو از ما که اصل معنی و مقصود ما رضای تست
 فی رجح الله الیمیم پس رجوع میکند خدای تعالی بسوی ایشان و مکرر کلام میکند با ایشان و تاکید و تقریر بدعا و بتغای ایشان
 کرده میگوید یا اهل الجنة ای اینکه بهشتیان ظاهر است که من راضیم از شما انی لولم ارض عنکم کم من اگر راضی نمی بودم از شما لم
 اسکنکم داری ساکن نمیگردانیدم شما را در سرای خود که بهشت است فسلونی پس چون مشاهده کردید آثار و امارات کرم مرا
 سوال کنید از من هر چه خواهید فمذا یوم المزیذ پس این روز مزید است فجمعون علی کلمة واحدة پس با اتفاق می کنند
 برین یک سخن که رضینا عنک پروردگارا بما را و چه کریم خود نظر الیه تا نظر کنیم بسوی او و بچشم سر به بینم ترا نهایت مقاصد و
 قشتمای مطالب این است که بالاتر ازین مطلوبی نیست و بعد ازین محل سوالی نه وقت سوال ازنی النظر الیک این بود موسی
 علیه السلام پیش از وقت طلبید لاجرم مجروح زخم من ترانی شد و چون وقت در رسید بصد تلمظ و مهربانی خود بر سوال
 آورد و عطا کرد تا معلوم شود که اصل وصول در حصول مسؤل و مامول وقت است هر که پیش از وقت طلبد و بیش از
 قسمت نخواهد محروم باز گردد و شعر و بحاب الخیر له مطر و اذا جاء الا بان محی به فیکشف پس دور کند حق سبحانه و تعالی تلک
 بحب آن حجابها را که مانع دیدار بود محلی هم پس تجلی کند و جل برایشان را و نماید خود را بی برده فیغشا هم من نوره پس بپوشد
 ایشان را از نور جلال و جمال وی سبحانه تعالی شی چیزی که لولا انقضی ان لا یحترقوا اگر نیرفت قضای وی تعالی برینیکه
 نسوزند ایشان و باقی مانند در بهشت که جای فنا و زوال نیست لا یحترقوا هر آنکه می سوختند و مستهلک می شدند لما یفشا هم
 من نوره از جهت آنچه بپوشد و در گیرد ایشان را از نور عظمت و جلال وی سبحانه ثم یقال لهم بعد از آن که مشرف به دیدار
 شدند و نور بنور جمال وی گشتند گفته می شود در ایشان را از جلالی منازکم اکنون باز گردید بمنازل خود این نیز
 از جمله لطف و مهربانی است به بندگان چه دائم در درگاه عزت داشتند و مستغرق نور ذات گردانیدن نه طاقت و
 تاب ایشان است بر وندوزمانی بحال خود باز آیند و میسایند و در پردای صفات که محالی و مزایای آن نعیمت است

مشاهده نمایند و مستحق و مستعد تجلی دیگر شوند مشهور خود در هر دو صورت یکی است تفاوت در کیفیت شهودست فی جیون الی سائرکم
 پس باز آیند بسوی منازل خود و قد اعطی و حال آنکه تحقیق داده شده است کل واحد منهم هر یک از ایشان را در وقت
 این تجلی الضعف علی ما کانوا فیہ و چند روز اند بر آنچه بودند ایشان در آن از حسن و جمال و نورانیت در بهشت چه آن انوار صفا
 است و این نور ذات فی جیون الی از واجهم پس بازمی آیند بر انواع و زنان خود و قد حفوا علیهن و حال آنکه تحقیق پوشیده
 شده اند این مردان برین زنان و حنین علیهم و پوشیده شده اند این زنان برین مردان یعنی نمی توانند دید یکدیگر مگر می را و نموده
 نمی شوند بلکه یکدیگر ما عیشیم من نوره از جهت آنکه پوشیده است ایشان را از نور حق و تافه است آن نور بر ایشان فاذا اجبوا
 چون بحال خود باز آیند و زمانی بران بگذرد و تراود انور فرود می نشینند آن نور می رود زور و غلبه وی حتی یجوا الی صورهم الی
 کا نوا علیها تا آنکه بازمی آیند و رجوع میکنند بسوی صورتهای خود که پیش ازین بران بودند و یکدیگر را می بینند و می شناسند مقول
 لهم از واجهم پس میگویند مرا ایشان را از زنان ایشان لقد خرجتم تحقیق بیرون آمده بودید شما من عندنا از نزو ما علی صورہ بران
 صورتی و بیاتی که داشتید و رجعتم و باز آمدید علی غیر ما بر غیر آن صورت و هیات یعنی این حسن و جمال پیش ازین خودند اشتید
 از کجا آوردید قیولون پس بگویند این مردان ذلک آن حسن و جمال که پیدا شده است ما را و دور است از ادراک و او با هم و
 افهام ان الله محبت آن است که پروردگار عزوجل تجلی لنا تجلی کرد و نمود خود را برای ما فمفطرنا منہ پس دیدیم ما از ذات مقدس و
 آنچه دیدنی است قال گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم انه بدرستی که وی تعالی و الله سوگند بذات پاک وی ما احاط
 به خلق احاطه و ادراک نکرده است و زسیده است بکنه ذات وی هیچ مخلوق و لکنه لیکن وی جل جلاله قدر اراهم تحقیق نموده
 است ایشان را من عظمت و جلاله چیزی از عظمت و جلال خود ما شاء ان یرحم آنچه خواست که بنماید ایشان را قال گفت
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فذلک قوله نظرنا منہ پس این معنی است مقصود و مراد جبرئیل از قول وی که گفته است بطریق
 حکایت از بندگان نظرنا منہ که دلالت دارد بر آن که مرئی و منظور نور عظمت و جلال است که ناشی شده بنور از وی تعالی
 و تقدس نگوئی که از بیجا ظاهر شد که ذات حق مرئی نشد بلکه عظمت و جلال وی و آن خود صفات اند و شاهده صفات در دنیا
 نیز بود زیرا که میگویم احاطه را نفی کردند و رویت را و حاصل در دنیا مشاهده عظمت و جلال بدل بودند بچشم و با جمله چیزی بنماید
 که حقیقه و عاقلان گفت که وی حق است و احاطه و دریافت کنه آن مرئی دیگر است و اگر این معنی کسی را در دنیا حاصل بود
 فرق آن است که بدل بودند بچشم مثلاً عقلاً میگویند که آنچه مرئی است از جسم ضویر و شکل و لون است نه که حقیقت جسم و در نهایت
 صفات است و با وجود آن در عین میگویند آنرا دید و با جمله اعتقاد باید کرد که مومنان خدای را جل جلاله در آخرت بینند
 و از کیفیت آن ساکت ماند این قدر بس است قال گفت جبرئیل علیه السلام با مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم فمفطرنا منہ
 پس بهشتیان میگردند و میفلطنند فی مسک الجنة و در شک بهشت و وادی او که تلهامی مشک دروست فی کل سبعة ایام
 در هر هفته و هر روز جمعه الضعف علی ما کانوا فیہ و چند بر آنچه بودند و روی قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فذلک قوله
 پس آن حصول نعمت دیدار و مضاعف او در هر جمعه معنی قول حق تعالی است که فرمود فلا تعلم نفس ما احفی لهم من قرۃ العین جزاء
 ما کانوا یعملون پس نمیداند هیچ یکی که چه پنهان داشته شده است مومنان را در برده غیب از آنچه سبب شادی و مسرت
 ایشان است از نعم بهشت و دیدار پروردگار تعالی و تقدس و اینهمه جزای اعمال ایشان است که در دنیا کرده اند و فی لفظ
 و در روایتی مضمون این حدیث باین لفظ آمده است که گفت فاذا کان یوم الجمعة من ایام الآخرة پس چون باشد روز جمعه

از روزهای آخرت هبوط الرب من عرشه الی کرسیه فرود آید پروردگار تعالی از عرش بسوی کرسی که تحت عرش است تاویل
هبوط همان خواهد بود که در نزول ربانی در وقت سحر گفته اند و بجهت الکرسی و گرد کرده میشود کرسی بمنابر من نور بمنبرها از نور
مجلس علیها النبیون پس می نشینند بر آن منابر نور منبران و بجهت المنابر بکرسی من ذهب و گرد کرده میشوند آن منابر
بکرسیها از طلا مجلس علیها الصدقیون و الشهداء پس می نشینند بر آن کرسیهای طلا صدیقان و شهیدان و بجهت اهل العرف
و فرمودی آیند ساکنان عرفها و بالاخانها که در بهشت اند من عرفهم از عرفهای خود مجلسون پس می نشینند اهل عرف علی کتاب
المسک بر تلهای مشک لایرون نمی بینند و نمی دانند اهل عرف لاهل المنابر و الکرسی مرا اهل منبرها و کرسیها را فصلانی پس
زیادتی بر خود در مجلس بر چند مقام اهل منابر و کرسی اعلی و ارفع است از پایه اهل عرف که بر تلهای نشسته اند با وجود از مقام
و مرتبه خود چنان مظلوظ و راضی اند که بر هلو مقام دیگران حسرت نخورند و حسد نمی برند و این از خواص بهشت است که با وجود
تفاوت درجات و تباین مقامات همه کس بمقام خود راضی و شاکر باشند و برفوق خود حسد نبرند و حسرت نخورند و متالم
نگردند و الاعذاب لازم آید و بهشت جای عذاب نبود ثم یقیدی لهم ذوالجلال پستتر ظاهر و تجلی میشود کم و کیف مرایشان را
خداوند ذوالجلال تعالی و تقدس فیقول پس بگوید سلوئی سوال کنید از من هر چه خواهید فیقولون یا بجم هم پس بگویند همه
باجتماع و اتفاق نسألك الرضا سوال میکنیم ترا که راضی باشی از ما یا از برای پروردگار فیستدلم علی الرضا پس گواهی
خدای تعالی مرایشان را برضا و تباکید و تقریر بگوید که من از شما راضی ام ثم یقول پستتر بگوید سلوئی سوال کنید مرا فساو
پس سوال میکنند ادر احتی طیبی همه کل عبد تا آنکه بنهایت میرسد حاجت و همت هر بنده یعنی هر حاجتی که دارد تا آنجا که
همت او میرسد میخواهد قال ثم یسعی علیهم پستتر سعی میکند و قصد میکند و اداد و افاضه میکند مرایشان پروردگار تعالی ببالاعین
رات بعمتهای که نه هیچ چشمی آنرا دیده و لا اذن سمعت و نه هیچ گوش و صفت آنرا شنیده و لا خطر علی قلب بشر و خطور نکرده حصول آن
یا ماهیت آن بر دل هیچ بشری و نه در آمده در خیال وی و بحتمل که باول صورتهای خوب و نیکو آوازیهای مرغوب و نیکو حالت خاطرهای
خوش مراد و از اندام بر کفح الجبار پستتر بالا میرود پروردگار جبار تعالی و تقدس عن کرسیه از کرسی خود الی عرشه بسوی عرش که
نزول کرده بود از آن بکرسی و بر کفح اهل العرف و بالا میرود ناهل عرفها الی عرفهم بسوی عرفهای خود که فرود آمده بودند از آن
بر تلهای مشک و بی وان عرفها انواع اند در نفاست عرفه من اللؤلؤة بیضا عرفه است از مر و اید سفید و صفت لؤلؤ سفیدی
برای مدح و بیان نفاست و اظهار خوبی است یا مراد کمال سفیدی و شدت اوست و همچنین در قول وی او یا قوتة حمرا عرفه
است از قوت سرخ او زردة حمرا یا عرفه است از زرد سبز پس فیما نیست در آن عرفها قضم شکستگی و لا و صم و نه هیچ عیب مطرود
فیما انهار باروان است در جنات جوئیهای وی مستدلته و در بعضی نسخ مستدلته فیها تارها آویزان است در وی میوبهای
او فیما در وی از و اهما و خدمها و مساکنها قال گفت جبرئیل با حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فاهل الجنة پس بهشتیان
فیما شرون فی الجنة بیوم الجمعة مستبشر میشوند در بهشت بر روز جمعه کما یتباشرون فی الدنيا فی الدنيا بالمطر چنانچه بشارت
بیابند اهل دنیا در دنیا باران بامیغیرات و برکات فصل عادت کریم و سنت قویم حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم آن بود
که روز جمعه را قولا و فعلا تعظیم کردی و بانواع تکریم و شریف مخصوص و مشرف ساختی و بعبادات گوناگون از ذکر و نماز و دعا
و تصدق و غسل و امثال آن محفوف گردانیدی چنانچه بیان خواهد شد انشاء الله تعالی و علماء او قول است در
نصیلت روز جمعه و روز عرفه بعضی میگویند روز عرفه افضل است از جهت ورود احادیث صحیح در فضل آن روایت است از ائمه

اگر گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم هیچ روزی نیست بیشتر از روز عرفه که آزاد کرده شوند و روی بندگان از آتش دوزخ و
 نزدیک میشود پروردگار تعالی از بندگان و مباحث میکند با ملائکه بایشان و گواهی گیرد پروردگار تعالی ملائکه را بر بخشیدن گناهای
 بندگان و نیز آمده که دیده نشود شیطان خوار تر در آن روز و غصه خورنده تر در هیچ روزی چنانچه در روز عرفه بجهت نزول رحمت الهی
 و عفو گناهای بندگان مگر آنچه دیده شد در روز بدر که روز ظهور شوکت اسلام و قوت و عزت اهل آن بود و نیز آمده که افضل الدعاء دعای
 یوم عرفه و بعضی میگویند روز جمعه افضل است از رحمت الطلاق احادیث آورده در فضیلت آن مثل قول صلی الله علیه وآله وسلم ما طلعت الشمس
 و لا غربت علی یوم افضل منه و قوله علیه الصلوة و السلام یوم الحجۃ سید الا ایام و اعظمها عند الله و احادیث درین معنی بسیارست با طرق
 متعدده و نیز وارد شده که در روز جمعه شش صد هزار کس از آتش دوزخ آزاد گردند و نیز آمده که شب و روز جمعه بیست و چهار ساعت
 در هر ساعت شش صد هزار کس آزاد گردند و در بعضی احادیث آمده که هر یکس بود که درین روز مغفور نگردد و آنهایی که قائلند با فضیلت
 عرفه تخصیص کنند ایام را در احادیث روز جمعه غیر روز عرفه و از آنکه در بعضی احادیث واقع شده که سید الا ایام یوم الجمعة و هو اعظم من
 یوم النحر و الفطر استیناسی باین معنی می توان یافت بجهت عدم ذکر روز عرفه با وجود قرب مجاورت آن بر روز نحر و الله اعلم و بعضی
 گویند که روز عرفه افضل ایام است و روز جمعه افضل ایام اسبوع و در هر دو طایفه که افضل ایام روز عرفه است که موافق افتاده
 با روز جمعه و درین روز افضل است از هفتاد حج در غیر روز جمعه و درین حدیث حدیثین را مقال است و آنکه عامه آنرا حج اکبر گویند
 چیزی نیست و یوم الحج الاکبر که در قرآن مجید واقع شده مراد بدان حج است مطلق در مقابل حج اصغر که نام عمره است و با وجود آن
 در فضل و شرف حج روز جمعه شبهه نخواهد بود از جهت اجتماع شرف زمان و مکان و حجة الوداع که سرور انبیا کرده صلی الله علیه وآله
 و سلم نیز در روز جمعه بود و لهذا در حدیث صحیح آمده که چون در عرفات آیه کریمه الیوم اکملت لکم دینکم نازل شد و گفتند عجب است
 از مسلمانان که این روز را روز عید نگرفتند پس عمر بن الخطاب گفت یک عید چه بود در آن روز و عید است یعنی عرفه و
 جمعه و در صلوة صبح روز جمعه غیر صلی الله علیه وآله وسلم سوره الم سجده و اهل تی علی الانسان خواندی درین حدیث صحیح است که
 بخاری و مسلم و غیر ایشان آنرا روایت کرده اند و اما آنکه این فضل از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم داعی بود یا در بعضی اوقات
 تعیین نیست و قد سبق ذکره و گفته اند که مراد حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم از خواندن این دو سوره در صبح روز جمعه آنکه
 است بود با آنچه این دو سوره شکر است بر انانافیش آدم علیه السلام و ذکر معاد و حشر ظالمین و احوال ایشان در جنت و نار
 چنانچه در فصل قرأت در نماز گذشت و بعضی از شرح بجهت اشمال سوره الم تنزیل بر سجده گمان برده اند که مگر مراد از تخصیص این
 دو سوره تخصیص روز جمعه بود سجده و زیادت خضوع و خشوع درین روز که محل ظهور قیامت و قهر و سلطنت حضرت عزت و مصنف
 این وجه را قبول ندارد و میگوید مراد از تخصیص این دو روز نبود سجده چنانچه بعضی گمان برده اند اگر گویند که با وجود تکبیر مذکور سجده نیز
 مقصودست صورتی دارد اما آنکه اگر خواندن این دو سوره مهیا و وسیع نشود بوجهی آن یعنی سوره الم تنزیل سوره دیگر خوانند
 که شتمل بر سجده بود یا در رکعت اولی اقتصار باول سوره الم تنزیل کنند تا آیت سجده و این است مراد بقول وی که گفت اقتصار
 بسجده کنند از سوره سجده و در رکعت دوم بقیه این سوره خوانند منافات دارد بان و دلالت کند که مقصود مجرد محافظت بر
 سجده است نه تذکیر و ازین جهت میگوید که این مجموع ناشی است از عدم اطلاع بر سر خواندن این دو سوره درین روز و اما آنکه
 تعیین این سرورین عمل منقول و مخصوص است از سلف که فهم ایشان بقرائن معتبرست و نیز حمل باین معنی نهی و اقرب سبب
 از آنچه آن بعضی گمان برده با وجود ارتکاب قرأت بعضی سوره و با جملة اوقات این دو سوره در نماز صبح از خواص روز جمعه است

پس خاصیت اول از خواص جمعه نیست خاصیت دوم آنکه مستحب است که درین روز و شب صلوة بر حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بیشتر فرستند صلوة بر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم همیشه مستحب و مستحسن و مقرب ترین اعمال است بعد از الفرض و لیکن در شب و روز جمعه امر تکبیر آن واقع شده و در حدیث صحیح است اکثر اهل الصلوة علی یوم الجمعة و لیلیة الجمعة و فی بعض الطرق اکثر الصلوة علی فی اللیلة الزهراء و الیوم الازهرای لیلیة الجمعة و یوم الجمعة رواه الطبرانی فی الاوسط عن ابی هریره و اکثر الصلوة علی فی یوم الجمعة فانه لیس یصلی علی احد یوم الجمعة الا عرضت علی صلوة رواه الحاکم فی المستدرک و البیهقی فی شعب الایمان عن ابی سعید الانصاری اذ کان یوم الجمعة و لیلیة الجمعة فاکثر الصلوة علی رواه الشافعی فی المعرفة و احادیث درین باب بسیار است و صلوة درین شب و روز عرض کرده میشود بر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اگر چه صلوة است بروی صلی الله علیه و آله و سلم همیشه معروض است و حق سبحان و تعالی ملائکه سیاحین آفریده که صلوة و سلام است را در آن جناب میسرسانند و لیکن درین شب و روز البته بمقام وصول و قبول میرسد و بیان فضائل صلوات بر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و احوال و اوقات و صیغهای آن بابی علیهم السلام است که کتابی مستقل سطلبند و در کتب علماء کتب تفصیل مذکور است و مانیز جمله اذان در آن کتاب جذب القلوب ذکر کرده ایم رحما للقبول و بعد از وی رساله عبادتیه معمول و منقول گشته است و خاصیت سوم نماز جمعه است که آن اعظم فروض اسلام است چه عظیم فروض نماز است و از میان نمازها اعظم نماز جمعه اگر چه در بعضی عاود میشود واقع شده که هیچ صلواتی فاضلتر از صلوة فجر و زجعه نیست هر که شاهد شود آنرا مغفور بود این و جمعی دیگر و خاصیتی دیگر است در جمعه را غالباً نسبت نماز روز جمعه است اما بحسب ظهور عظمت دین و شمار اسلام و اجتماع مسلمین این نماز عظیم تر و مؤکد تر است و مسلم از این مسعود آورده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود مرقومی را که تخلف کند از جمعه تحقیق قصه کردم که امر کنم موی را که نماز گذارد با مردم پسترسوزم من هر جمعه که تخلف کند از جمعه فاشای ایشان را گرفته اند که هر کس فوت شود جمعه بیعذر باید که تصدق کند بدینار یا نصف دینار یا درهم یا نصف درهم یا صلح حنطه یا نصف صلح حنطه و هر که در گذاردن آن نتواند کند بر دل وی تخم نهاده شود و ابو داؤد و ترمذی و نسائی و ابن ماجه و دارمی از ابو جعد ضمری و مالک از صفوان بن سلیم و احمد از ابی قتاده آورده که هر که ترک کند سه جمعه از جهت نتواند بکعبه مهر نهد خدا تعالی بر دل وی و این خرمیه و ابن حبان در صحیحین خود این حدیث را تحسین کرده در زین در روایتی آورده بری شود خدای تعالی از وی و شافعی از ابن عباس آورده که هر که ترک کند جمعه را بی ضرورت نوشته شود از جمله منافقان در کتابی که محو کرده نشود و تبدیل نیابد و در بعضی روایات ثلثا زیاده آورده شده و از ابن عباس آمده که گفت که هر که ترک کند جمعه را پستی تحقیق انداخت اسلام را پس پشت خود و قدر کسان بگذرد که بر یا در روز مزید که ذکر آن سابقا گذشت بحسب قرب ایشان بود با ما در روز جمعه و در جات ایشان بحسب سنی و سبادت بود آن چنانچه از سیاقی احادیث لاغ میگردند

خاصیت چهارم استنجاب و سنیت غسل است در آن روز چنانچه مذکور است امام ابو حنیفه و شافعی است و مختار در مذاهب احمد نیز استنجاب است و بروایتی واجب و لیکن شرط صحت نماز نیست نزد وی و پیش جمعی واجب چنانچه مذکور است مالک و بعضی از جناب است دلیل قائلین بوجوب ورود صیغه امر است چنانکه بخاری و مسلم و ترمذی و موطا و نسائی از ابن عمر آورده اند که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم من جاء منکم یوم الجمعة فلیغتسل و در موطا از ابن السباق آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در جمعه از جمعه فرمود که کسی گروه مسلمانان این روزی است که حق تعالی او را عید ساخته پس غسل کنید و هر که باشد نزد وی طیب زیان نکند اگر مساس کند از وی و در شایب سواک کردن و صریح لفظ واجب نیز آمده چنانچه روایت کرده اند

اصحاب کتب است الا ترمذی از ابی سعید که گفت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم غسل جمعه واجب است بر هر بالغ و در روایتی
بر هر مسلم و مسواک و مساس طیب اگر بیاید و گفت عمر اما غسل گواهی میدهم که وی واجب است و اما مسواک و طیب و الله اعلم
واجب است یا نه ولیکن این چنین آمده در حدیث کذا فی صحیح البخاری و در موطا از ابی هریره آورده که غسل جمعه واجب است
بر هر مسلمان مثل غسل جنابت و نیز از ابی هریره آمده که پیغمبر خدا فرمود صلی الله علیه وآله وسلم حق است بر هر مسلمان که غسل کند
در هر هفته و از هفته آمده که گفت لازم است بر هر مسلمان رفتن بجمعه و لازم است بر هر زننده بجمعه غسل و ترمذی گفته که درین باب
از ابن عمر و ابی سعید و جابر و برادر عاتشه و ابوالدرداء نیز آمده و حدیث ابن عمر حسن و صحیح است لیکن آنهایی که قائلند باستنجاب
غسل گویند که همچنانکه احادیث ظاهر در وجوب غسل جمعه و روایاتی که در حدیث دیگر در جواز اکتفا بوضوء نیز واقع شده چنانکه ترمذی
و ابوداؤد و نسائی از سمرة بن جندب آورده و زرکشی گفته رواه الخمسة الا ابن ماجه که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم هر که
وضوء کرد در روز جمعه خوب کرد و نیک است و هر که غسل کند پس غسل افضل است گفت ترمذی که درین باب از ابی هریره و عاتشه و ابن
نیز آمده و گفت حدیث سمرة حسن است و عمل برین است نزد اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و آنهایی که بعد از ایشان اند
اختیار کرده اند غسل را روز جمعه و وضوء نیز کافی دانند انتقی و نیز بخاری و مسلم و موطا و ابوداؤد و ترمذی از ابن عمر و ابی هریره
آورده اند که عمر بن الخطاب خطبه میخواند در روز جمعه که ناگاه در آمد مردی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که از مهاجرین
اولین بود و در روایت ابو هریره آمده که در آمد عثمان بن عفان پس نهاد او را عمر و گفت این چه وقت آمدن است عثمان
گفت مشغول داشته شدم امروز بکاری در خانه نرفتم ناگاه ندای جمعه شنیدم و هم ازین راه بمسجد در آمدم و هیچ توقف نکردم
مگر برای وضوء پس گفت عمر الوضوء ایضا یعنی این اکتفا بوضوء کردن نیز تقصیری دیگر است و گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله
وسلم امر کرد بغسل و وضوء کردی ازینجا معلوم گردید که سیغده امر و لفظ و وجوب که در احادیث واقع شده است برای ندب و
استحباب است نه وجوب و الا عثمان چون اکتفا میکرد بوضوء و عمر تحریر میکرد او را بران و همچنین صحابه دیگر پس گویا این اجماع
شد بر جواز وضوء و احادیث دیگر نیز درین باب آمده و امام محمد در موطا گفته که غسل روز جمعه افضل است نه واجب و در روی آثار کثیره
آمده پس در هر جایکه فرمود غسل جمعه واجب است محمول بر تاکید و مبالغه بود چنانکه یکی در استمالت خاطر دیگری مبالغه کند و گوید
حق تو واجب است بر من جمعا بین الادلة و اقتران آن بمسواک و طیب نیز قرینه است بران چه آنها با اتفاق واجب نیست
و بالجملة قوم را در اثبات استحباب و نیست غسل جمعه سه طریق است یکی ادعای نسخ و وجوب که سابقا واجب بود بدلائلی که دلالت
دارند بران پس ازان سبب گشت بدلائل و الیه بران ولیکن ادعای نسخ بجز احتمال بی علم تاریخ درست نبود دوم انتهای حکم
بانتهای علت آن چنانچه از حدیث ابی داؤد که از عمر بن عبداس آورده معلوم میگردد که مردم در اول حال فقر و صوف
پوش و محنت کش بودند مسجد تنگ و پست بود و روزهای گرم عرق میکردند و بویهای ناخوش می آمد و ایند امیکشیدند
پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم امر کرد بافتال و تطهیر بدن و تطهیر آن حتی الامکان پس چون وسعتی در حال پیدا
آمد و پس صوف بر افتاد و از محنت و مشقت کشیدن فارغ و آسوده گشتند مسجد وسیع و بلند شد و از ایند کشیدن خلاص یافتند
حکم بوجوب رفع گشت و انتهای حکم بانتهای علت در شرع آمده است چنانکه ارتقاع سهم مؤلفه القلوب از غنائم این نیز
از ان قبیل باشد سوم محل امر ندب و وجوب بر ثبوت بقرینه دلائلی که دلالت بران دارند جمعا بین الدلائل و این مسلک
درست تر و مستقیم تر است کما لا یخفی و مصنف در تائید این معنی بر قائلین بعدم و وجوب می گوید که دلیل

و جوب آن قوی است از دلیل وجوب و تر چنانچه مذکور شد سبب حنفیه است و از دلیل وجوب وضو از سن سنا چنانچه مذکور شد سبب شافعی است همچنین
از دلیل وجوب وضو از قهقهه و وضو از عرفان و حجامت و توبی بذب حنفی و وجوب صلوة بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در تشهد اخیر بعد از
شافعی یعنی فایب کار درین امور و در صیغه امر و لفظ وجوب و مواظبت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با معارضه و لاطل دیگر ناظر در
جانب خلاف و این خود همه در ماده وجوب غسل جمعه پیدا است پس چه شد که آنها را واجب داشتند این را بدانند آنچه تقریر کرده شده شاید
جواب ازین سخن صورتی پذیرفته باشد و الله اعلم خاصیت پنج فضیلت بوی خوش بکار داشتن و اگر چه تطیب در جمیع ایام حال و حسن
است ولیکن درین روز افضل و حسن است از تطیب در سایر ایام خاصیت ششم مسواک کردن چه مسواک نیز اگر چه مؤکد است در سایر ایام
ولیکن درین روز افضل و مرجع است بر سایر ایام خاصیت هفتم تکبیر از برای نماز جمعه تکبیر بقدمیم با هر کاف در اصل لغت و در وقت
با داد آمدن و معنی مبادرت کردن بجزئی در هر وقت که باشد نیز آید کذا فی القاموس و تکبیر از برای جمعه همین معنی است که ربانی در شرح
صحیح بخاری در تفسیر قول انس کنانیکر بالجمعة و نقیل بعد الجمعة میگوید یعنی مبادرت میکردیم نماز جمعه پیش از قبیل و گفته تکبیر کار کردن
بود در اول وقت و در نهایت جزری میگوید بکبر و اتبکرای اتی الصلوة اول وقتها و هر که اسراع بجزی کرد تکبیر کرد بوی وامل
هر چه میگوید با کوره آن چیز گویند چنانچه نو باوه را با کوره خوانند و در حدیث آمده است لا تنزل الی علی سنی ما بکروا الصلوة المغرب
و نیز آمده بکروا بالصلوة فی یوم النیم پس حقیقه مراد از تکبیر جمعه مبادرت و مسارعت بدان بود و از مراتب متفاوت است و اگر
آن در اول روز بود لایبها کمل و افضل باشد و صحیح بخاری از ابی هریره آورده که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم
هر که غسل کرد در روز جمعه غسل جنابت است و هر که غسل کرد در روز جمعه غسل جنابت است و هر که غسل کرد در روز جمعه غسل جنابت است
قربان کرد گاوی را و هر که رفت در ساعت ثانیه گویا قربان کرد و سفندی را و هر که رفت در ساعت رابعه گویا قربان کرد
یعنی تصدق نمود و چهارم را و هر که رفت در ساعت خامسه گویا تصدق کرد و پنجم را چون بر آمد امام برای خطبه حاضر می شوند
ملاکه برای استماع ذکر و تفصیلش آنست که در حدیث دیگر آمده است که می ایستند ملاکه روز جمعه بر در مسجد می نویسند مردم را
الاول فالاول تا وقتیکه امام بخطبه بر آید بعد از آن می بچند صحف را و حاضر میشوند برای استماع خطبه و در حدیث آمده است
که ملاکه دعا میکنند و اخلان را و میگویند خداوند اگر گناه است بدتیش کن و اگر فقیر است غنی گردان و اگر بیمار است عافیت
و لیکن در اینجا اشکال کرده اند که بمقتضای این حدیث لازم آید که قیامت جمعه پس از زوال بود چه تمام روز و از ده ساعت است
و از اینجا معلوم میشود که بعد از خروج ساعت خامسه در اول ساعت سادسه امام بخطبه بر آید و پیش از وقت زوال
خواهد بود و نیز نهار شتا و صیف تفاوتی دارد اول در قصر تا بده ساعت رسد و ثانی تا چهارده پس خمس ساعت از نهار شتا بیشتر
بود از خمس ساعت نهار صیف جواب از اول آنکه درین حدیث ذکر جمعی از اول نهار نیست پس تواند که ساعت اولی برای استعدا
ساختگی غسل و غیره رفته باشد و مبدأ جمعی از آخر ساعت اولی و اول ساعت ثانیه بود باین تقدیر آخر خامسه اول زوال بود و
از ثانی آنکه در بساعات این مقدار از زمان است که مختلف نشود بعد از آن بطول و قصر نهار پس نهار و از ده ساعت است بر تقدیر
پنج در صیف و هم در شتا لیکن مقدار آن زیادت و نقصان پیدا کند دلیل نیز همچنین است و این را ساعات آفاقیه گویند و آنرا تقدیر و نزول
اهل حساب معوجه و مستقیم نامند و بعضی گفته اند که احتمال دارد که راوی ذکر ساعت سادسه کرده باشد و تحقیق آمده است در
بعض روایات زیادت بط میان کتب و در جاه و درین تقدیر خروج امام نهانتهای سادسه باشد و اینهمه کلام بر تقدیری بود
که در ساعات نجومی بود و اگر مراد تفاوت در جهات و درین تقدیر ظاهر در اوقات آمدن کعبه و بیجا اشکال لازم نیاید خواهد

آنرا پنج درجه نهند یا شش یا زیاده یا کم و آنام غزالی ساعت اولی از طلوع فجر تا طلوع آفتاب تقدیر کرده و ثانیه تا ارتفاع و ثالثا تا انبساط و رابعه تا سوختن پای از گرمی زمین و خامسه تا زوال و در بعضی روایات بجای تکبیر تجمیر نیز واقع شده و ظاهر سن در سیر وقت هاجره است که نیمروز بود و بعضی گویند که تجمیر یا نجاشق از هجر بکسر یا تشدید جیم است بمعنی ملازمت ذکر شی که در معنی سادرت و مساعت بود یا اشتقاق آن از هجر بمعنی ترک منزل است ایمنی منزل را تا وقت جمعه مهجور و متروک که گرانگنایت است از آمدن کعبه از اول روز و گفته اند که هاجره سیر در وقت حراست خواهد و اول وقت زوال بود یا بعد وی و بعضی استعمال تجمیر اول نماز را میخواندند و در مسجد نبوی صلی الله علیه و آله و سلم جهادات از وقت اشراق بگسترانند و مواضع متبرکه که بخصیصیت و فضیلت ممتاز اند که در آنجا و لیکن گفته اند این جهادات گسترانیدن و بجای را از مردم منع کردن بی آنکه خود بروند و نشینند و مشغول شوند چیزی نیست بلکه نزدیک است که ممنوع و منهی باشد و با جمله سادرت و مساعت برای نماز جمعه از بعد طلوع فجر است و نهایت تا خروج امام بخطبه و عادت سلف در آن مختلف بود و نقل در جهات ماعلموا و الله اعلم خاصیت هشتم اشتغال بصلوة و ذکر و قرأت تا آن زمان که امام بخطبه برآید و چون فضیلت تکبیر ثابت شد لا بد آن خبر برای اشتغال باین امر خواهد بود و خاصیت نهم خاموش شدن برای خطبه بطریق و جوب پیشتر علماء و امام ابوحنیفه از ایشان است و پیشتر بعضی بطریق استحباب و امام شافعی از ایشان است و در مواهب لدنیه میگوید که از شافعی دو قول است و از احمد نیز دو روایت است وی گوید که ابن عبد البر اجماع نقل کرده بر وجوب الصنات مگر از قلیل از تابعین و این سخن غریب است انتهى و در حدیث صحیح آمده است از ابی هریره که حضرت پیغمبر فرمود صلی الله علیه و آله و سلم هر که گوید مصاحب خود را در روز جمعه در راه لیکه امام خطبه بخواند خاموش باش من تحقیق لغو گفت یعنی اگر خواهد دیگر بگردد اما کند سکوت باید که باشارت کند و الا همان لازم آید که ازان منع میکرد و این سخن خود کلام بود و چون از امر معروف که اعلی و فصل است از سنت و نیت المسجد منع کرد منع از آنها بطریق اولی بود که انی شرح این الهام و ذکر الصنات در وقت خطبه و احادیث وارده در وی در کلام مصنف نیز در فصل خطبه نبویه بیاید و گفت ترمذی درین باب حدیث از ابن ابی و جابره آمده و حدیث ابی هریره حسن صحیح است و عمل بر دست نرفا بل علم که گروه داشته اند کلام در وقت خطبه و اختلاف کرده اند در روز سلام و تسمیت عاطس گروه دارند و بعضی نصحت کنند انتی و مذهب امام ابوحنیفه آنست که از وقت سیر آمدن امام برای خطبه تا شروع وی در صلوة نماز و کلام هر دو حرام است و اگر در نماز بود و امام در خطبه شروع کرد قطع گرداند نماز را بر خود بر دو رکعت و نزد صاحبیه بعد از خروج پیش از شروع در خطبه و بعد از زوال از منبر پیش از تکبیر اگر کلام گفتند لباس بهت چه کراست از جهت اخلال بطن استماع بود و نیست درین دو وقت استماع و در جامع ترمذی در یکم بعد از زوال امام حدیثی بهم آورده است بخلاف نماز که امتدادی دارد شاید که قطع آن نزد شروع خطبه ممکن نبود بخلاف کلام که قطع آن میتوان کرد و دلیل امام ابوحنیفه حدیثی است که از وقت خروج امام حکم بجزمت صلوة و کلام کند و نیز گاهی بکمال طبیعت قطع کلام نیز میسر نگردد و امام مالک در موطأ آورده که اذخرج الامام فلا صلوة ولا کلام و شیخ ابن الهمام میگوید که در رفع این حدیث غرابت است و معروف آنست که این از کلام زهری است و میگوید که ابن ابی شیبه در مصنف خود از علی و ابن عباس و ابن عمر آورده که ایشان گروه می پنداشتند صلوة را و کلام را بعد از خروج امام و قول صحابی حجت است و واجب است تقلید وی نزد ما انتهى و گفته اند که مراد بنماز نماز نافله است و الا قصای فائده در وقت خطبه درست بود بی کراهت و نیز اختلاف است که آنکه در نوشته خطبه نمیشوند سکوت کند یا نه مختار سکوت است و بعضی از متأخرین گفته اند که در نوشتن در وقت خطبه مشغول بودن مذکور تسبیح در وقت ذکر صنات ظلم بهتر بود و در شرح

ابن الهمام گفته که حرام است در وقت خطبه کلام اگر چه امیر بگردد یا تسبیح و تهلیل و حرام است اکل و شرب و کتابت و مکروه است
تشمیت عاقل و در اسلام و بر روایتی از ابی یوسف مکروه نیست زیرا که فرض است و جوابش آنکه فرض است اگر در اسلام اذن باشد و اذن
جهت آنکه در اسلام ممکن است در هر وقت بخلاف سماع خطبه و در وقت نماز تا شاغل سماع خطبه نشود و هو الصواب و حمد برای
عطر نیز در اول گوید و در ذکر اشارت مجسم و دست مکروه نبود و هو الصیح و در نظر در کتاب و اصلاح آن تقلم روایتی از ابی یوسف
آمده انتی و نزد شافعی و احمد و سحنی و محمد بن کثیر تحت المسجد واجب بود اگر چه در خطبه آید ولیکن باید که ایجاز کند و در از نماز و مستند
ایشان حدیث جابر است که در صحیحین بطریق متعدده آمده که مردی که نام او سلیمان است در مسجد در آمد و بنشیند و آن حضرت صلی
الهد علیه وآله وسلم در خطبه جمعه بود پس آن مرد فرمود بر خیز و دو رکعت بگذار و ایجاز کن در آن و نزد حنفیه چون تحت المسجد بگردد
واجب نیست در وقت خطبه نیز نبود و بکلم حدیث منع نماز در وقت خطبه اگر بگذارند مکروه باشد و مذہب مالک و سفیان ثوری
و جمهور صحابه و تابعین نیز همین است که اقال النوی و فرمودن آن حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم شاید که پیش از ورود منع بود یا
مخصوص بهان مرد باشد که در آمد و الهد اعلم و شیخ ابن الهمام گفته که شاید آن حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم قطع کرده باشد خطبه تا
آنکه فارغ شد آن مرد از نماز و گفت که واقع همچنین است چنانکه دارقطنی در سنن از حدیث انس آورده که مردی در آمد در مسجد و سوزن
صلی الهد علیه وآله وسلم خطبه میخواند پس فرمود آن حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم مرا و را که بگذار دو رکعت و امساک کرد از خطبه و آن
حدیث مرسل و موصول روایت کرده شده است و مرسل نزد ما تحت است خصوصاً که مرفوع نیز آمده و خالی است از معارض چه
غیر وی ساکت است از قطع خطبه و امساک ازان و این زیادت است و زیادت ثقه مقبول است انتی و در تکرار مشکوٰۃ نیز این
حدیث از دارقطنی از محمد بن قیس آورده است و بعضی گویند که امر نماز آن مرد را بجهت آن بود که وی جامه نداشت و مقلس
بود و آن حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم میخواست که از مردم احسانی نسبت بوی بوجود آید پس بفرمود که میان جمع بر خیزد
و نماز کند تا ارا ببیند و رجال وی مطلع شوند و احسانی بکنند چنانچه این معنی بوجود آمد و جامه بوی دادند و این وجه
خالی از بعدی نیست و نیز در حدیث دیگر بطریق عموم آمده که هر که در وقت خطبه بمسجد در آید دو رکعت نماز بکند و سجود کند در آن
ولیکن این منافات ندارد که مراد آن باشد که بگذار و تا سکوت خطیب بجهت ثبوت آن در سنن چنانچه معلوم شد از حدیث
دارقطنی و بعضی گفته اند که این صلوة که حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم آن مرد را بگذاردن آن کرده نماز صبح بود که از او
فوت شده بود و آن حضرت صلی الهد علیه وآله وسلم آنرا بکشف یا بوحی دریافت و کلام درین باب بغایت طویل است و در
فتح الباری تفصیل ذکر کرده و نقل آن از عمل وقت بیرون بود فطلب ثم خاصیت و هم سورة الکہف درین روز خواندن
چه پیغمبر صلی الهد علیه وآله وسلم فرمود من قرأ سورة الکہف فی يوم الجمعة یکسب لکم نوراً کما یکسب لکم نوراً فی يوم
الجمعة ای او نور می من تحت قدمه از زیر قدم او الی عنان السماء تا بلندی آسمان یعنی بر ارم القیامة روشن شود آن مرد بان نور
که ساطع گردد در روز قیامت و عطفه ما بین المبعثین و آمرزیده شود در آن مرد را هر گناه صغیره که واقع شود از وی میان دو حججه
سیوطی این حدیث در جمع النجوا مع الایمان مردوی از ابن عمر آورده و نیز از هاکم در مستدرک و از بیہقی در شعب الایمان آورده
من قرأ سورة الکہف انواراً من النور ما بین المبعثین و در روایتی از بیہقی انواراً من النور ما بین المبعثین و بین البیت العتیق و احادیث
در فضل سورة الکہف و قرأت آن در روز و شب جمعه بطریق متعدده آمده خاصیت یازدهم آنکه نماز نافله در وقت استوار روز جمعه
مکروه نیست چنانکه در سایر ایام مکروه است و تقیید بنا فله اشارت است بآنکه نماز فریضه که قضای مافات باشد جایز است

در سایر ایام نزد شافعی و هر که موافق اوست و تسک کرده است بحديث متفق عليه من نام عن صلوة او نسيها فليصلها اذا ذكرها
چه از اين حديث معلوم شود که وقت قضای نوايت وقت يا آمدن اوست هر وقت که ياد آيد اگر چه در وقت استواء و طلوع
و غروب باشد و نزد امام ابو حنيفه فرض و نفل هر دو در اين اوقات حرام اند و دليل ایشان حديث عقبه بن عامر است که مسلم و بسيار
از ائمه حديث روايت کرده که آن حضرت صلي الله عليه وآله وسلم نهي کرد از نماز گذاردن در اين اوقات و نماز عام است
شامل فرض و نفل و تحقيق آن است که اين هر دو حديث عام اند شافعی تخصيص ميکند حديث عقبه را بحديث قضای نوايت
و ابو حنيفه حديث قضای نوايت عقبه وليکن حديث عقبه محرم است و چون بيح و محرم جمع شوند ترجيح محرم راست و اين جواز
نافله نزد استوادرين روز مذہب بيشتر علماست چه ابو قتاده چنانچه لودا آورده روايت ميکند که پيغمبر صلي الله عليه وآله
وسلم مکروه ميدياشت نماز نيمه روز الاروز جمع و فرمود دوزخ را درين وقت مي افروزند در هر روز باين علت مکروه
داشت نماز را درين وقت چنانچه بصريح در حديث مسلم از عمرو بن عبسه آمده است الاروز جمع که بحجت فصل اين روز
وسعت رحمت حق تعالی در رمي دوزخ را نهي افروزند پس نماز در رمي مکروه نباشد و نيز استدلال ميکند مصنف بر جواز
نافله در وقت استواء روز جمع با آنکه ميگويد که در حديث صحيح وارد شده است استحباب صلوة نافله در روز جمع از اول روز تا زمان
خطله و چون خطبه بعد از وقت زوال است ملازم آيد از استحباب صلوة تا اين وقت و وقوع آن در وقت استواء فتدبر و شافعی
باسانيد فتو عازابی هر يره روايت کرده که نبي رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم عن الصلوة انما تليها
نصف النهار و در نيم روز حتى تزول الشمس تا زوال پذيرد آفتاب و بگردان استواء الا يوم الجمعة مگر روز جمع و علماء درين مسأله
يعني در جواز نماز در وقت استواء اقوال است یکی آنکه نيمه روز وقت کراهت نيست بر پنج حال خواه حال ادای نوايت
باشد يا نوافل يا مندورات يا نماز جنازه يا غير آن چنانکه در کتب فقه تفصيل کرده اند و در پنج روز خواه جمع باشد خواه
آن و اين مذہب امام مالک است رحمة الله عليه دوم قول آنکه نيمه روز وقت کراهت در جمع و غير جمع هست و اين مذہب
امام ابو حنيفه است و قولی بلکه مذہب مشهور مختار از امام احمد است از جهت کثرت احاديث واقعه در کراهت نماز در اوقات
خمسه مطلقاً بى تقييد بغير جمع وليکن نزد امام ابو حنيفه مطلقاً شامل فرض و نفل خود اصلاً جائز نيست و در نفل شروع
جائز است و واجب است قطع او و قضاء در وقت غير مکروه و اگر تمام کنند نيز از عمدۀ لزومی که بسبب شروع ثابت شده
می بر آيد و در بسوط گفته قطع افضل است کذا في شرح ابن الهمام و نزد امام احمد مخصوص ب نفل نعم در استثنای جمعه ابو داود
و ابن هدي از ابی قتاده حديثي آورده اما ابو داود گفته که ابو الخليل که راوی است از ابی قتاده ابو قتاده را ملاقات نکرده
است پس اسناد آن متصل نباشد بگرنه از طريق ديگر متصل آيد و اسناد اين عدي نيز ضعفي دارد و شافعی و بيهقي
آنرا از ابی هريره روايت کرده اند وليکن احاديث وارده در اطلاق نهي مشايير اند اين روايات معارض بدان نوزده
با آنکه نزد تعارض بيح و محرم ترجيح محرم راست و الله اعلم سوم آنکه نيمه روز وقت کراهت در جمع ايام است غير روز جمع که
وقت کراهت درين روز نيست و اين مذہب امام شافعی است و جمیع محققان و مذہب امام ابو يوسف نيز همین است بدانکه علماء
که در میان علماء در کراهت و عدم آن مذکور شد در وقت استواء است والا اوقات ديگر که طلوع و غروب و بعد از نماز فجر و عصر است
مکروه است با اتفاق کذا في شرح الحاوی و ديگر بدانکه همچنانکه امام شافعی از نيمه روز جمع را از اين حکم خارج داشته از آنکه
مکه معظمه را نيز در جمیع اوقات داشته و گفته که نماز در مکه هر وقت که بگذارد نيمه مکروه نيست از جهت ورود حديث در استثنای آن

از احادیث کرامت و همچنین است مذهب امام احمد و لیکن مخصوص است نزد ایشان برکتین طواف و ظاهر بعض احادیث نیز در آن است
و مذهب شافعی جواز مطلق نماز است در هر که در تمام اوقات روایت کرد ترمذی و ابو داؤد و نسائی از جبر بن مطعم و دارقطنی از ابن عباس
که فرمود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یا بنی عبدمناف منع نکنید هیچ احدی را که طواف کند باین بیت و نماز بگذارد در هر ساعتی
که خواهد از شب یا روز طبی گوید که تقیید بطواف قید مانع نیست بلکه هر که در مسجد حرام در آید این حکم دارد و تقیید بطواف بجهت آنست
که غالب آن است که هر که در آنجا در آید برای طواف در آید و این بجهت شرف و کرامت مکه معظمه است تا دریا بند مردم فضل آنرا در هیچ
اوقات و در مشکوه از احمد و زرین از ابی زور آورده که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت نیست نماز بعد از
صبح تا طلوع کند آفتاب و نه بعد از عصر تا غروب کند آفتاب الا بکه و نزد امام ابوحنیفه کرامت عام است مزجج از منته و او گفته در این
دلیل که گذشت و الله اعلم خاصیت دوازدهم استجاب خواندن سوره جمعه و سوره منافقین در نماز جمعه یا خواندن سجده ای که ربک
الاعلی و غاشیه چه حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بر یکی ازین دو طریق قرأت موافقت مینمود چنانچه در فصل قرأت معلوم شد
و اقتضای بعضی از سوره جمعه از اول تا فینبکم باکنتم معلوم در رکعت اول و بعضی از سوره منافقین از آخر یا ایها الذین
آمنوا در رکعت ثانیه چنانچه عادت بعض مردم است مستحب نیست بلکه مکروه است زیرا که خلاف سنت است که در قرأت تمام سوره
مطلقا و در خواندن سوره نهم در اینجا بخصوص واقع است و جمال ائمه مساجد گاهی بدان عمل کنند بلکه بعضی از ایشان بر آن
مداومت مینمایند خاصیت سیزدهم آنکه روز جمعه عید است امت را که در هر هفته مکرر میشود و تسمیه جمعه بعید در احادیث واقع
شده است چنانچه بیستی از ابی هریده روایت آورده که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم ای گروه مسلمانان این روزی است
که گردانیده است الله تعالی او را عید مژمار پس غسل کنید و لازم گیرید سواک را و این حدیث بطریق دیگر نیز آمده و در حدیث
دیگر از ابی هریده آمده که روز جمعه روز عید است پس بگردانید روز عید خود را روز صیام و لیکن بگردانید او را روز ذکر مگر آنکه حفظ
کنید بایام دیگر و مصنف در بودن روز جمعه عید است لال میکند و میگوید که در سخن این ما به مروی است از ابولباب بن عبد الله بن عبد
یرقعه و احمد و شافعی از سعد بن معاذ و بخاری در تاریخ از سعد بن معاذ روایت آورده اند ان یوم الحجۃ سید الایام و اعظمها
عند الله و هو اعظم عند الله من یوم الاضحی و یوم الفطر یعنی چون او را اعظم از روز اضحی و فطر گفت لاجرم او نیز عیدی باشد اعظم
ازین عیدین و دلیل عظمت این است که قیه در روز جمعه خمس تنگال پنج خلعت است خلق الله قیه آدم و آیه بط الله فی آدم الی الاخرین
و قیه توفی آدم و قیه ساعه لالیس الی الله فی العهده شیئا الا اعطاه المالیس الیس الیس حراما و قیه تقوم الساعة ما من ملک مقرب ولا سماء ولا ارض
ولا ریح ولا جهال ولا شجر و در بعض روایات و لاجر الا ان شیفتن من یوم الحجۃ مگر آنکه میرسد این اشیا از روز جمعه که بناگاه قائم نشود
قیامت بجهت پیدا کردن حق تعالی علم را در ایشان بوقوع او درین روزی تعیین آن پس ایشان در هر چه مترقب و مخالفت
از آنند و درین حدیث دو اب و طیور ذکر کرده مبالغه یعنی این اشیا که اصلا محل علم و الهام نباشند چون برتر سند و اب و طیور
که فی الجمله علم و شعور دارند بطریق اولی چون دانش خود مستغنی اند بجهت حفظ قاعده ابتلا و تکلیف چنانکه گذشت خاصیت
چهاردهم مستحب آنست که بهترین جامها و نیکوترین لباسها که قدرت بان میرسد درین روز برای نماز وی بپوشند ما دام که لباس
ناشروع نباشد و در بعض احادیث ذکر لباس سفید مخصوص واقع شده چه روی احب لباس بود نزد آن حضرت صلی الله علیه
و آله و سلم و این خاصیت گویا متفرع است بر خاصیت سابق که تسمیاء و بعید است اگر گفته شود که این بر دو خاصیت مخصوص نیست
جمعه چه غریبی که روز عیدین است نیز مسکه بعید است و مستحب است در وی پوشیدن احب لباس جویشا نکه مراد تخصیص جمعه است

یا آن در ایام هفته رسال و باین معنی اشارت کرده بقول خود عیدی است که در هر هفته مکرر میشود و چون این خاصیت متفرع بر آن است
 وی نیز بمثل این قید مقید خواهد بود و در سند امام احمد و در غیر آن از کتب احادیث بطرق متعدده و الفاظ متقاربه از جماعه صحابه
 ثبت است من الغسل یوم الجمعة کسی که غسل کند روز جمعه و در بعض طرق آمده غسل بجهانیه و معنی وی نزد اکثرین آن است که مراد
 غسل کامل مستجمع ارکان و شرائط است چنانچه غسل جنابت میباشد و بعض گویند که این اشارت است باستجاب جماع و در
 روز برای تخلیه باطن و تسکین نفس از خواطر رویه و سد باب نظیر ایشان و مؤید این است روایت غسل بجهت دیدن حدیث اوس بن
 اوس چنانکه بیاید اوس من طیب و مساس کند از بوی خوش آن کان که اگر داشته باشد یعنی تکلیف و سوال نکند و لبس من حسن تمایز
 و پوشش از نیکوترین جامها که دارد و خرج بستر بیرون آید برای نماز جمعه و سعی کند برای آن و علیه السکینه و حال آنکه غالب بود در
 سکون و آرام و وقار بی اضطراب و پریشانی تظاهر و باطن حتی یاتی المسجد تا آنکه بیاید مسجد جامع را فریح پس بگذارد نماز آن
 بدانه اگر رو نماید و خوش آید و در رای او بنشیند یعنی نمازی پیش از جمعه واجب نیست نافله است اگر خوش آید بکند و بطوریکه مصنف
 تحقیق کرده خود سنت نیز نیست چنانچه بیاید و ظاهر این حدیث در عدم وجوب کعبتین تحت مسجد است مگر آنکه آنرا مستثنی دارند
 بقریه احادیث دیگر و الله اعلم ولم یؤذ احدوا و ایضا نکند در آمدن صفت نماز صحیح یکی را بتختی رقاب چنانچه در طرق دیگر صحیح آمده
 و درینجا اشارت است که اگر بی ایضا و تشویش تختی رقاب و بر خیزانیدن کسی را از مجلس و پائمال کردن جامه کسی و مانند آن دخول
 در صفت اول و قرب امام میسر باشد بکند که افضل است ثم انصت بستر خاموشی گزینند اذ اخرج امامه حتی یصلی از وقت بیرون
 آمدن امام برای خطبه تا گذاردن نماز این مؤید مذہب امام ابوحنیفه است در انصت بعد از خروج امام چنانکه گذشت
 کانت کفارة لما بیننا باشد این مذکورات یا نماز کفارت مگنابان صغیره را که در میان این جمعه تا جمعه دیگر واقع شود و فی سنن

ابی داود و ابن ماجه عن عبد الله بن سلام انه سمع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقول على المنبر في يوم الجمعة
 میگفت بر منبر در روز جمعه ما علی احدکم نیست هیچ باکی و اشمی بر یکی از شما و استری اگر بخرد و ظاهر آن است تو بمعنی آن است
 یعنی اگر بخرد تو بین دو جامه را که در او ازاریاقی و انار باشد و در روایتی آن تیخت تو بین یعنی بگیر دو نگاهار دو جامه را
 یوم الجمعة برای روز جمعه سوی ثوبی منزه و رای دو جامه منست خود و منست بکسر الهم و فتحها و سکون الهاء و از صمعی احکام
 کسریم نقل است یعنی خدمت یعنی جامهای که مبدول است در سایر ایام و در بعضی روایات آمده که آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم را دو بر وجود که مخصوص روز جمعه می پوشید و ازینجا استنباط کرده اند که اگر یکی جامه زائد بر حاجت برای
 مصلحتی که عائد بکمال دینی گردد نگاهار دخل ببرد نیست و لهذا نماز را در ثوب مننه مکرر و داشته اند خاصیت پانزدهم استجاب
 بجمیر مسجد است یعنی خود سوختن و این بنی بر عرف و عادت است و اصل مراد خوشبوی گردانیدن مسجد است بهر بوی خوش
 که باشد از جهت حضور ملائکه و اجتماع ایشان نزد بوی خوش و نفرت از بوی بد و لهذا در مجالس ذکر این را تسنن داشته اند
 و نیز برای دفع بویهای ناخوش که از جامها و عرقهای مردم می آید چنانچه در سنیت و مشروعیت غسل و تطیب و نظیف

گفته اند و امیر المؤمنین عمر در روز جمعه میفرمود که مسجد را بجمیر میکردند خاصیت شانزدهم آنکه انشای سفر و اختیار آن در
 روز جمعه بعد از دخول وقت نماز جمعه که بعد از زوال است حرام است بر کسی که جمعه بروی لازم است که در ذکر مانع مقیم صحیح غیر
 اعمی فاعج و سکون باشد و این مذہب جماعه علمایست و اما نزد امام ابوحنیفه راست از جهت تحقق ضرورت در اسفار
 بغیرت فرصت و مراقت و انقطاع زاد و مال و مانند آن و اصل آن است که سبب از نزد ایشان جزو مقارن اوست و اول وقت

و معتبر در حکم سفر و اقامت آخر وقت است و چون در آخر وقت مسافرت جمع برومی واجب نبود و لکن چون اختیار سفر در نیت وقت باعث اعراض و تقاضا فلان طاعت است با وجود ورود و عید بعد برکت و خذلان بی کراهتی نبود چنانچه سر و جوی در شرح هدایه نقل میکند که مذهب ابی صفیه بعد از زوال کراهت است و اما مذہب شافعی آن است که سفر در روز جمعه اگر چه پیش از وقت زوال و در وقت صبح بود حرام است بخدیثی که واقطنی روایت کرده که پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود من سافر من دار اقامتہ یوم الجمعة کسیکه سفر کند از محل اقامت روز جمعه و عت علیہ الملائکة دعای بد میکنند بروی فرشتگان ان لا یصحب فی سفرہ کہ مصحوب برکت و اعانت الی نشود درین سفر گو یا کہ اشارت است بقول ما توره کہ آمده است اللهم انت صاحب فی السفر و الخلیفة فی الابل و قال و گفت و روایت کرد حسان بن عطیہ اذا سافر الرجل یوم الجمعة چون مسافرت کند در روز جمعه دعا علیہ النهار دعای بد می کند بروی روز جمعه یا هر روز ان لایعان علی حاجتہ کہ اعانت کرده نشود از درگاه حق سبحانه و تعالی بر آوردن حاجتی کہ درین سفر دارد و لای صاحب فی سفرہ و مصحوب خیر و برکت گردانیده نشود آنکس در سفرش و سیوطی در مجمع الجوامع از ابن عمر روایت عبد الرزاق و ابن ابی شیبہ آورده کہ جمعه منع نمیکند از سفر مادام کہ حاضر نشود و وقت وی خاصیت هفتدم هر کہ بیاید به نماز جمع برود و هر یک گام ثواب بیک ساله روزه بیاید و در مسند امام احمد و مسند عبد الرزاق و جامع ترمذی و سنن ابو داؤد و نسائی و ابن ماجه از اوس بن اوس آمده است من غسل غسل بر تشدید و تخفیف هر دو آمده و معنی تغیل غسل دادن غیر می را یعنی باعث شدن او را بر غسل کنایت از جماع امر است کہ موجب بر کسر شہوت است و تسکین باطن و معنی تخفیف چنین گفته اند کہ غسل راسه بالخطمی و غیره و اغتسل یوم الجمعة و غسل کرد روز جمعه و بکر بتشدید است یعنی آید نماز برعت در اول وقت و ابتکر یعنی دریافت اول خطبه را و با کوره او را در بعض روایات بزیادت و مثنی و لم یرکب نیز آمده و در نامن الامام و نزدیک نشست از امام فالفت پس خاموشی گزید و فی روایه و استمع ولم یلخ کان له بکل خطوة یخطو یاها شدم او را بر گامی کہ بزند صیام سنته و قیامها روزه و نماز شب یک سال و ذلک علی السیر و دادن ثواب صیام نهار و قیام لیل یکساله در مقابل آمدن جمعه باین صفت اگر چه عمل قلیل است آسان است بر خدا و فضل و عطای او را مانعی نیست و در فضل سنی بسوی مسجد برای نماز مطلق احادیث واقع شده بهر خطوه کہ زندر رفع کرده شود درجه و نوشته شود بیک خطوه برای وی حسنه و محو کرده شود بخطوه دیگر سینه و بر اینده ما از نماز مسجد برای نماز فرض اجبرج و برای صلوة سخی اجر عمره است و بشارت است بر باروندگان در تاریکی مسجد بنور تمام روز قیامت اما ثبوت اجر قیام لیل و صیام نهار سنته از خصوصیات مشتی به جمعه است خاصیت هزدهم آنکه این روز کفر سیئات است سلمان روایت کرده کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرا گفت اتدري ما یوم الجمعة آیا درمی یابی ای سلمان کہ چه چیز است و چه صفات و فضائل دارد روز جمعه قلت گفت ہوا یوم الذی روز جمعه روزی است کہ حج اللہ فیہ ایاکم جمع کرده است پروردگار تعالی در وی افرینش پدراؤ میان را کہ آدم علیہ السلام است سلمان این قدر از صفات روز جمعه کہ میدانت بیان کرد قال گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لکنی ادري لیکن من میدانم و بکنہ میدانم کہ ما یوم الجمعة چه چیز است صفات روز جمعه لایطہر الرجل طہارت نکند و نجس طہورہ پس بیک کند و چنانچه باید کند طہارت را تم یابی الجمعة لیستریا بدو برای نماز جمع قیامت پس خاموش نشیند و استماع خطبه کند حتی بعضی الامام صلوة تا آنکہ تمام کند امام نماز را الا کانت کفارة لکر آنکہ باشد آن نماز باین اعمال مذکورہ کفارت تمام گناہانی را کہ واقع شوند بینہ و بین الجمعة المقبلہ میان وی و میان جمعه آئینده و سیوطی در مجمع الجوامع این حدیث را از بیان طہارت تا آخر بروایت نسائی از سلمان آورده و گفته کانت کفارة لما فعل

من الحجۃ واحادیث بسیار درین معنی لیکن بالفاظ مختلفه واردست چنانکه احمد و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و ابن ماجه از ابی هریره
آورده اند و از غیر آن از طرق دیگر نیز آمده اما پوشیده نماند که تکفیر سیئات مخصوص نماز جمعه نیست بلکه وضو تا وضوی دیگر و هر
نماز تا نماز دیگر و رمضان تا رمضان دیگر مگر دست مرگناهان را که میان هر دو ازین ها واقع شود چنانچه در احادیث صحیح آمده
مگر آنکه این را خاصیت روز جمعه دارند نه نماز جمعه چنانچه عبارت مصنف دال است بر آن و شک نیست که بیچ روزی دیگر این
خاصیت ندارد و اما مضمون احادیث ناظر در نماز جمعه است نه روز یا گویند این خاصیت روز جمعه است باین افعالی که درست
یعنی بیچ روزی معین نیست با این اعمال که در شان او در شرع خاصیت کفارت ذنوب و روزیافتة الاروز جمعه فافهم
خاصیت نوزدهم دوزخ را در نیم روز تابش میدهند الاروز جمعه از آن رو که افضل ایام و محل ورود انوار رحمت است چنانچه
آمده است که آن جهنم تسخیر کل یوم الا یوم الحجۃ و بسبب تعظیم و احترام مردم این روز را اشتغال بوظائف و احوال و عبادات
وظاعات درین روز زیاد از سایر ایام از مردم واقع میشود و معاصی کمتر صادر میگردد و عبادت چنانست که بسیاری از اهل بخارا
و متوطنان در ایام دیگر روز جمعه بجای از ارتکاب معاصی مجتنب میشوند و این یعنی زیادت طاعات و قلت معاصی همانا معنی
حدیث است که تابش دوزخ درین روز نمیدهند یعنی چون معاصی و ذنوب باعث درآمدن دوزخ و تاب دادن و گرم کردن
وی میشود و قلت و ندرت آنرا کنایت از عدم آن ساخت این تاویلی و مناسبتی است که در بیان معنی حدیث کرده و الا
حقیقت همان است که آتش دوزخ را درین روز تابش نمیدهند و ظاهر آن بود که عدم تابش دوزخ را درین روز خاصیتی
می ساخت و کثرت عبادات و طاعات و قلت معاصی و ذنوب را خاصیتی دیگر علمیده و یکی ساختن باعتبار همین تاویل و علاقه است
که مذکور شد و الله اعلم خاصیت بیستم آنکه درین روز ساعت اجابت است و هر بنده که در آن ساعت حاجتی بخواند مقبول
گردد مادام که دعا بصحبت نگیرد و در صحیحین و موطا و سنن نسائی ثابت است ان فی الحجۃ لساعة لا یرافقها عبد مسلم و هو قائم
یصلی یسأل الله شیئا الا اعطاه ایاه و قال و در روایتی اشار بیده بقللها و معنی قال نیز اشارت و قول مسند باعصنا بمعنی
اشارت بدان اعضا در احادیث بسیار آمده چنانچه قال بیده اشارت کرد بدست خود و قال بعینه اشارت کرد بچشم خود و قال
برجله اشارت کرد بپای خود یعنی اشارت کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بدست خود که از آن کمی آن ساعت مفهوم شد
یعنی ساعتی خفیف است و علماء را از صحابه و تابعین و من بعد هم درین ساعت خلاف است بر دو قول بعضی میگویند که باقی است
و هم در زمان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یا بعد از رفتن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ازین عالم مرفوع شد و چون
و تاثیر آن از خواص زمان کرامت نشان رسالت بود و این قول را ابن عبد البر از قومی نقل کرده و تزییف نموده است
و قاضی عیاض مالکی گفته است که این قول با سلف بر قائلش رد کرده اند و از ابو هریره پرسیدند که قومی میگویند که آن ساعت
روز جمعه که مستجاب بود در روی دعا برداشته شد ابو هریره گفت دروغ گفت هر که این را گفت آن ساعت موجود است الا آن
در هر روز جمعه و صاحب الهدی میگوید اگر مراد قائل آن است که آن ساعت معلوم و متعین بود پس برداشته و گرفته شد علم آن
از امت و بهر گشت این سخن احتمال صحت دارد و اگر مراد رفع اوست حقیقه مردود است این سخن بر قائلش قول دوم و آن
صحیح است که چنانچه در زمان آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود چنان در وقت نیز باقی است پس بعضی گویند موجود
است در جمعه و اصد از هر سال نه در جمعه از هر هفته چنانکه کعب احبار مرابو هریره را گفت و لیکن چون ابو هریره بروی او کرد
ددی از آن رجوع نمود این قول باطل و مندرج باشد پس قول صحیح آن باشد که در هر جمعه است و لیکن در تعیین وقت آن

خلاف است که در وقتی معین است از روز جمعه یا از وقتی معین نیست در اینجا نیز دو قول است یکی آنکه آن ساعت را به هم گذاشته و معنی داشته اند در روز جمعه نظیر شب قدر در عشره اخیره رمضان چنانکه روایت کرده است ابن خزیمه و حاکم با سنادهی که دارند از ابی سلمه گفت پرسیدم ابوسعید را از ساعت جمعه پرسیدم از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود تا نمانده شدم من آن ساعت را پسر فراموش گردانیده شدم آنرا چنانکه فراموش گردانیده شدم شب قدر را زهری گفت بمن چیزی درین باب نرسیده جز آنکه کعب اجبار میگفت اگر یکی قسمت کند جمعه را بر جمعی متعدد هر آنکه بیا بد آن ساعت را یعنی در یک جمعه از اول روز بد تا ابتدا کند تا وقتی معین پس در جمعه دیگر ازین وقت معین تا وقت معین دیگر در جمعه ثالث ازین وقت تا وقت دیگر تا برسد با آخر نماز و مستوعب شود تمامه نماز را با این طریق در یا بد آن ساعت را و اگر تمامه روز یک جمعه متصل بد تا مشغول شود چنانچه از ابن عمر منقول است که گفت طلب حاجت در یک روز تمام آسان است نیز این ساعت را در یا بد و لیکن آنچه کعب اجبار گفته آسان تر است و مقتضای کلام جمعی از علما مثل رافعی و صاحب معنی این است که گفته اند مستحب است اکتفا در روز جمعه با سید آنکه شاید مصادف ساعت اجابت افتد و حکمت در احتفای آن همان تواند بود که در احتفای شب قدر و اتمام عظمی تاهاست بر اجتهاد طلب و استیعاب وقت بعبادت گردد و قول دیگر آنکه آن ساعت منتقل میشود در روز جمعه یعنی در هر روز ساعتی دیگر است گاهی در اول روز میباشد گاهی در وسط گاهی در آخر یعنی ساعتی از ساعات این روز را این خاصیت می بخشند و درین روز البته این چنین ساعتی پیدا میشود و لازم نیست این خاصیت وقتی معین را نه ظاهر و نه معنی و امام غزالی گفته که این اشباه اقوال است و جزم کرده بدان ابن عساکر و غیر وی و محب طبری گفت اظهار همین است و درین تقدیر آنچه از کعب اجبار تقسیم اوقات جمعه بحجت دریافت آن ساعت نقل کرده اند فائده نکند و بدان جزم بد دریافت آن حاصل نشود مگر قول ابن عمر که تمامه روز متصل مشغول باشد و کسانیکه میگویند وقت آن معین است اختلاف کرده اند در بیان آن بر یا زده قول بلکه بر یا زده ازان قول و از ابی هریره مروی است که آن ساعت بعد از طلوع فجر است تا طلوع آفتاب و بعد از نماز عصر است تا غروب جمعی از علما که فضیل بن عیاض از ایشان است این را از ابی هریره روایت کرده اند و لیست که از روایات این اثرست ضعیف است و اینها قولی دیگر است که از طلوع فجر است تا طلوع شمس بی زیادت بعد از عصر تا غروب و این عساکر این را از ابی هریره هم از طریق دیگر است در آن داخلست روایت کرده و طبری و عیاض و قرطبی و غیر هم نیز از احکایت کرده و عیاض و بعضی از ایشان ما بین طلوع فجر و طلوع شمس است و حال این روایت نیز در ضعف مثل روایت اول است و در حقیقت این اختلاف روایت نیز از اسباب ضعف است که مشعرست بنوعی از تذبذب و اضطراب و از ابی هریره در میان این دو وقت و وقت نزول امام از سبزه تا کبیره احرام نیز آمده که گفت التماس کنید ساعت اجابت را میان این سه وقت قول دوم عند الزوال و این قول از حسن بهری و ابوالعالیه منقول است روایت کرد عبد الرزاق که حسن آنرا از زوال شمس بحجت و ابن المنذر از ابوالعالیه بهر مانند آن آورده و روایت کرد ابن عساکر از قتاده که گفت بودند جمعه از علما که اعتقاد میکردند ساعت اجابت را در روز جمعه در وقت زوال بود ماخذ ایشان درین باب آنکه این ساعت وقت اجتماع ملائکه و ابتدای دخول وقت جمعه و ابتدای اذان و مانند آن است قول سوم گاهی است که مؤذن شروع کند در اذان جمعه و این از عاصمه مروی است ابن المنذر از عائشه روایت کرده که گفت روز جمعه مثل روز عرفه است که کشاده میشود در روی درهای آسمان و در روی ساعتی است که سوال نکند در روی بنده از پروردگار تعالی چیزی مگر آنکه بد بد او را گفته که نام ساعت است آن پیام المومنین گفت وقتیکه اذان گوید مؤذن هر نماز جمعه را و این غیر اقوال سابق است

چه گاهی باشد که اذان متاخر شود و از زوال قول چهارم ساعتی است که امام بر منبر نشینند تا آن زمان که از نماز فارغ شود و مسلم و ابوداؤد
 این را از ابوبکر بن ابی موسی اشعری روایت کرده اند که ابن عمر از وی پرسید که چه شنیدی تو از پدر خود در ساعت جمعه گفت شنیدم
 پدر خود را که میگفت شنیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت ساعت جمعه که مستجاب است در رومی دعا ما بین جلوس
 امام است بر منبر تا فارغ شدن وی از نماز قول پنجم آن زمان است که نماز جمعه میگذاردند ترمذی و ابن ماجه از طریق کثیر بن عبدالسد
 ابن عمرو بن عوف از پدر از جدم مرفوعاً روایت کرده اند که گفت آن کد ام ساعت است یا رسول الله مرفوعاً و وقتیکه گذارده
 میشود نماز تا تمام آن و کثیر بن عبدالسد را ضعیف می پندارند در روایت و بهیچ این قول را در شعب الایمان روایت کرده
 بهین وجه بلفظ ما بین ان نیز لا امام من المنبر الی ان تقضی الصلوة و ابن ابی شیبہ روایت کرده از ابوبکر بن ابی اسود و اسناد وی
 قوی است و در روایت وی آمده که ابن عمر استحسان کرد این روایت را از وی و دعا بکرت او را کرد و مسح کرد سر او را و این قول را
 از ابن سیرین میروایت کرده اند قول ششم میان زوال آفتاب و وقت گذارون جمعه است ابن المنذر این را از ابی السوار عدوی
 بعبارة من الزوال الی ان یدخل الرجل فی الصلوة و ابن السبع بلفظ الی ان یدخل الی امام روایت کرده قول هفتم چون آفتاب بگردد
 یک وجب تا مقدار یک گز شود روایت کرد این قول را ابن المنذر و ابن عبدالبر با اسنادی قوی از ابی ذر که زن وی سوال کرد او را از ساعت
 جمعه و جواب داد وی باین کلام قول هشتم از وقت عصر است تا غروب آفتاب روایت کرد این قول را ابن جریر از ابن عباس موقوفاً
 از ابی سلمه از ابی سعید مرفوعاً و ابونعیم در طبع از قول ابن عباس و ترمذی از انس مرفوعاً و اسناد وی ضعیف است قول نهم آخر ساعت
 است از روز و این قول بیشتر صحابه و تابعین است روایت کرد این قول را ابوداؤد و نسائی و حاکم با اسناد حسن از ابی سلمه و
 جابر مرفوعاً و روایت کرد او را مالک و ابن خزمیه و ابن حبان و اصحاب سنن از ابی سلمه از ابی هریره از عبدالسد بن سلام قول دهم
 آن زمان است که امام بیرون آید تا فرغ وی از نماز ابن جریر این را از شعبی و ابی بکر بن ابی موسی آورده و گفت ابن عمر
 استصواب آن کرده قول یازدهم ساعت سوم است از آخر روز جمعه صاحب معنی این قول را حکایت کرده و در مسند امام احمد نیز از
 ابی هریره مرفوعاً آمده بافظ یوم الجمعة فی طبیعت طینة آدم و فی آخر ثلاث ساعات منة ساعة الحدیث و اسناد این حدیث ضعیف
 است و در اتصال وی سخن است و علی بن طلحه که از ابی هریره روایت کرده گویند که او را از ابی هریره سماع نیست و عبارت آخر ثلاث
 ساعات دو احتمال دارد یکی آنکه آخر ساعات نلثه مراد بود یا آنکه آخر هر یکی از ساعات نلثه بود و کذا قبیل مصنف و غیره نیز بر معنی اول حمل
 کرده اند و هو الناظر این یازده قول است که مصنف ذکر کرده و اینها اقوال دیگر نیز هست قول دوازدهم وقتی است که اذان گوید و
 برای نماز باده ذکر کرد این را بعض متاخرین و نسبت کرده تخریج آنرا باین ابی شیبہ از عائشة نیز دهم اول ساعت بعد طلوع شمس
 ذکر کرده است این را شارح تنبیه و متابعت کرد او را محب طبری و در شرح قول چهاردهم نزد طلوع شمس حکاه الغزالی فی الاحیاء
 پانزدهم بعد از زوال تا گشتن سایه نصف ذراع حکاه المحب الطبری فی الاحکام و قبله الزکی المنذری شانزدهم نیز بعد از زوال لیکن
 تا گشتن سایه یک ذراع حکاه عیاض و القرطبی و النووی هفدهم از زوال تا خروج امام بخطبه حکاه القاضی ابوالطیب الطبری هجدهم
 از زوال تا غروب شمس حکاه الرویالی عن الحسن و ذکر بعض المتاخرین فی شرح البخاری نوزدهم نزد خروج امام بخطبه روایت کرده ابن
 احمد بن رنجویه در کتاب ترغیب از حسن بصری و گفته که وی بمردی گذشت که می خورد درین وقت پس تنبیه کرد او را بمیستم ما بین
 خروج لها تا اقامت نماز این نیز منقول است از حسن بصری و از بعض تابعین شام حبیب و یکم از نگاه که حرام شود بیج تا طلال شدن
 آن یعنی از وقت اذان اهل جمع که وقت سحر جمعه است تا فرغ از نماز سعید بن منصور این را از شعبی روایت کرده و حمید بن رنجویه

و بغوی در شرح سنن ابن عباس آورده بیست و دوم نزد تاذین و نزد تاذیر امام و نزد اوقات روایت کرده اند این قول را
بعضی علماء از عوف بن مالک اشجعی صحابی تبیت و سوم نزد اذان و بر آمدن امام و اقامت روایت کردند این را ابن ابی شیبہ و ابن المنذر
از ابی امامه تبیت و چهارم از وقت صعود و افتتاح امام خطبه را تا فراغ روایت کردند این را ابن عبد البر از ابن عمر مرفوعاً و اسناد
وی ضعیف است تبیت و پنجم تا رسیدن خطیب بمنبر و شروع در خطبه حکاه الغزالی فی الایحاء تبیت و ششم نزد جلوس امام بین خطبتهین
حکایت کرده است این را طیبی از بعضی مشایخ تبیت و هفتم نزد نزول امام از منبر روایت کردند این را ابن ابی شیبہ و ابن
جریر طاب المنذر با سند صحیح از ابی برده و تعبیر کرد از وی غزالی بلفظ اذ اقام الناس الی الصلوة تبیت و هشتم هنگام قیام ناس
و ایستادن امام در مقام خود این المنذر این را از حسن بصری نقل کرده و طبرانی حدیث مرفوع روایت کرده با سند ضعیف تبیت
و نهم ساعتی که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم در وی نماز گذارد چه نماز جمعه افضل صلوات این روز است و وقتی که آن حضرت صلی الله
علیه و آله و سلم گذارده فصل اوقات و هر چه پیش از وقت از اذان و خطبه و غیرها همه وسائل است و مقصود نماز جمعه است حتی ام
در نماز عصری و یکم بعد از عصری و دوم بعد از عصر تا آخر وقت مستحب است و سوم در وقت غیبی است شمس که نصف وی ظاهر باشد و
نصف وی غائب روایت کرد طبرانی این قول را در اواسط و در اقطبی در ظل و بقی در شعبه فصل اوقات از طریق زید بن علی بن
الحسین بن علی سلام الله علیه جمیع گفت حدیث کرد در امر جاه مولاة فاطمة بنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم گفت حدیث کرد
مرا فاطمة گفت پرسیدم از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که ام ساعت است آن یا رسول الله فرمود وقتیکه فرود آید نصف آفتاب
برای غروب پس بود فاطمة که میگذاشت روز جمعه غلام خود را که نام او زید بود تا نظر کند آفتاب در وقت غروب و چون خبر داده
میشد فاطمة بدان اقبال میکرد برای دعای آنکه فاطمة میشد آفتاب و در بعضی روایت این حدیث کسی است که معلوم نیست حال و در
این اقوال است که شیخ ابن حجر عسقلانی در شرح بخاری نقل نموده و نسبت آن بقائلین آن ذکر کرده و ادله آن آورده و تصحیح و تضعیف
و رفع و وقف آن بیان نموده است چنانچه نقل کردیم و در تطبیق این اقوال و ترجیح بعضی از آن فرموده که این اقوال همه چنان
نیست که جمیع جهات متعارض و مخالف باشند بلکه بسیاری از آن بحیثی است که متضاد است با غیر خود و نیست مراد در اکثر آنها که مستحب
و شامل است تمامه آن وقت را که تعیین نموده شد بلکه وقت معین در میان آن است و جزوی از آن بدلیل آنچه واقع شده است
در حدیث ثقیلهما و در حدیث دیگر وی ساعه تخفیفه چنانچه از وقت زوال یا وقت اذان یا وقت فراغ از نماز و فائده ذکر این وقت
آن است که آن ساعت انتقال میکند در وی پس ابتدای نطقه آن ابتدای خطبه باشد و انتهای او انتهای صلوة مثلاً و بسیاری از قائلان
تعیین کرده اند آنچه خود یافته و گمان برده و وقوع آن ساعت را در آن وقت بظهور آثار و امارات اجابت در آن بقیاس و جهت
خود باین تقریب تقلیل بسیار انتشار و اختلاف قطعاً و ارجح و احرمی این اقوال مذکوره دو قول است اول آنکه از جلوس امام است بر منبر
تا تمام شدن نماز و دلیل این در حدیث ابی موسی اشجری که صحیح است و مسلم روایت کرده آمده که پیغمبر فرمود صلی الله علیه و آله و سلم
و هی ما بین ان کلین الی ان تقضى الصلوة چنانچه در قول چهارم گذشت و قول دوم آنکه بعد از عصر است ظاهر عبارت
مصنف موم است که مراد قول هشتم باشد که از وقت عصر است تا غروب آفتاب ولیکن مراد قول نهم است که آخر ساعتی است از روز
زیرا که تصریح کرده اند که این اقوال حدیث ابی موسی و عبد الله بن سلام است و قول عبد الله بن سلام آخر ساعات از ساعات
نهار است چنانچه در اول فصل گذشت و از بنامیز میگوید و تمام ادله که در از حمیت قول اخیر ازین دو قول میگوید صریح است درین و هر چه
ما در این دو قول است یا موفی است هر دو را یا یکی ازین را و در فتح الباری نیز میگوید که از حج اقوال این دو قول است و هر چه

جز این دو قول است یا ضعیف الا سند است یا ساقط که اسناد کرده قائل آن با جهتا و خود بی سماع و توفیق و معارض نمی شود
این را حدیث ابی سعید که گفت گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فراموش گردانیده شدم آن ساعت را بعد از آن که
و انانیده شدم آن را چه احتمال دارد که سماع ابو موسی و ابی سعید پیش ازین و دو قول باشد و باز اختلاف است سلف را که ازین
دو قول را حج ترک نام است بهی و جهاد از علماء قول اول را حج گفته اند بیقی گوید که مسلم گفت حدیث ابی موسی صحیح ترین و جدیدترین
چیزی است درین باب و قرطبی گفته که این حدیث نص و صریح است در موضع خلاف پس التفات کرده نشود بجانب غیر وی و امام نووی
گوید هو الصحیح بل الصواب لندی لایحور غیره نیز این حدیث مرفوع است و صریح است و در یکی از صحیحین واقع و طائفه دیگر نیز حج قول
عبد السد بن سلام رفته اند نزدی گوید که امام احمد گفته اکثر احادیث درین جانب است و ابن عبد البر گوید که اثبت چیزی درین باب
حدیث عبد السد بن سلام است و اکثر ائمه آنرا ترجیح کرده اند و شافعی تخصیص کرده بر آن و اگر چه حدیث ابو موسی در صحیح مسلم است
ولیکن با وجود آن در اتصال سناد وی مقال است و این از جمله آن ساعتی است که در بعضی احادیث مسلم احیاناً تا وقوع یافته
و بعضی از حفاظ آنها را انتقاد نموده اند چنانکه در مقدمه گذشت و مصنف نیز برین جانب است و لهذا گفت و این قول را حج اقوال
است و دلیل این حدیث صحیح است ان فی یوم الجمعة ساعة لا یوافقها عبد مسلم یسأل الله فیها خیر الا اعطاه ایاه و هی بعد العصر من یوم
بعد از عصر بودن ای ثابت شده و احتمال دارد که متصل عصر باشد و لهذا این را قول علمیه ساخته اند ولیکن احادیث دیگر نص
و صریح آورده که در آخر ساعات از روز است چنانچه گفته و در سنن ابوداؤد و نسائی از جابر روایت میکنند که پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود یوم الجمعة اثنا عشر ساعة و ازده ساعت است فیها ساعة درین و و ازده ساعت ساعتی است که لایوجد لکم که یافته
نشد مسلمانان یسأل الله فیها شیئا سوال کند خدای تعالی را در آن ساعت چیزی الا اعطاه ایاه مگر آنکه بد خداست تعالی آن چیز را
آن مسلم را فالتمسها آخر ساعة بعد العصر یطلب کنید آن ساعت را در آخر ساعات از روز بعد از عصر و نیز در سنن سعید بن منصور
با سند صحیح از ابی سلمه بن عبد الرحمن آمده است که جماعتی از صحابه جمع شدند در تعیین آن ساعت بخت کردند و از آن مجلس برخاستند
و کسی از ایشان اختلاف نکرد در آن که آن ساعت آخر است از روز و فی سنن ابن ماجه عن عبد السد بن سلام قال گفت
قلت و رسول الله جالس فتم و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نشسته بود انا لست فی کتاب الله ما گره اهل
کتاب می یا بیم در تورات فی یوم الجمعة ساعة که در روز جمعه ساعتی است لایوافقها عبد مؤمن یصلی نیا بد او را بنده مؤمن
که نماز میکند او یسأل الله و جل فیها شیئا الا و قضی له حاجته قال گفت عبد السد بن سلام فاشار الی رسول الله بعض ساعة
پس اشارت کرد و پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم بجانب من اشارتی که مفهوم شد از وی که مقصود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
آن است که پرسیده آیا ساعت است یا بعض ساعت غرض تقلیل آن ساعت است فقلت صدقت یا رسول الله و بعض ساعة
پس گفتم راست گفتی و پرسیدی یا رسول الله که آیا بعض ساعت است قلت آیه ساعة هی گفتم کدام ساعت است آن قال
آخر ساعة من ساعات النهار گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آخر ساعتی است از ساعات روز عبد السد بن سلام گوید
این سخن مشکل شد بر من که آن ساعت بعد از عصر است در آخر روز با وجود آنکه فرمود سوال کند در روی بنده مؤمن در حالیکه
نماز میکند و آن ساعت خود وقت نماز نیست پس سوال کردم من وقت و گفتم انها این ساعت آخر نیست ساعة صلوة نیست
ساعت نماز قال بلی گفت حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم آن ساعت نماز است ان العبد المؤمن زیرا که بنده مؤمن از صلی
چون یکبار نماز بگذارد و هم جلس پتیر بنشیند در جاس نماز خود لایجلسه الا الصلوة نه نشانند او را مگر نماز یعنی برای کار

دیگر نشست الامض برای انتظار نماز فیه فی الصلوة پس آنکس گوید در نماز است اگر چه نماز نمیکند این همان معنی است که عبدالسدر
بن سلام در رفع اشکال ابی هریره گفت چنانچه در اول فصل گذشت و فی مسند الامام احمد عن ابی هریره قال گفت ابو هریره
قیل للنبی گفته شد در پیغمبر اصلی الصلوة علیه و آله وسلم لای شیئ اسمی یوم الجمعة الا چیز نامیده شد روز جمعه را جمعه قال لان
فیها طبعت لینه ابیک آدم از جهت آنکه در روز جمعه ساخته شد طینت پدر تو ای مخاطب که آدم است و فیها الصعقة والبسته و فیها
البسته و در وی است معقه و بسته و بسته معانی این الفاظ گذشته است و فی آخر ثلاث ساعات فیها ساعة من دعا الصلوة بها استحب لیه پوشیده
مانند که باین حدیث استدلال بر بودن آخر ساعت از روز نتوان کرد که آخر ساعت اول از روز مراد بود چنانچه در قول یا زعمم ذکر کرد و
در فتح الباری همین حدیث را دلیل آن آورده چنانچه در اینجا ذکر کردیم الحاصل اجماع اقوال این دو قول است و در ترجمه کلی ازین دو
بر دیگری اختلاف مانند در فتح الباری میگوید که صاحب الهدی مسلکی دیگر سلوک کرده و اختیار نموده که ساعت جمعه منحصر است در
یکی ازین دو وقت تا کور و بیج یکی ازین دو حدیث معارض نیست و دیگر با احتمال آنکه حضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم
راه نموده شده باشد در وقتی یکی و در وقتی دیگر بدگیری گویا یکبار روحی آمده که در جمعه این ساعت اجابت باشد و بار دیگر
چنین آمده که این ساعت دیگر نیز هست پس هر دو ساعت اجابت باشد و این قول مختار این عبد البر است که گفت بیاید
درین دو وقت بدعا مشغول شد و الامام احمد نیز مثل این نقل کرده اند و این طریق بهتر است از طریق جمع و تطبیق و الدائم ماند آنکه
در اینجا اشکال آورده اند که ظاهر حدیث حصول اجابت است مراد عی را بشرط تقدم با آنکه زمان مختلف میشود باختلاف بلاد و
و مقدم میشود بعضی بعضی و ساعت اجابت متعلق است بوقت و اتفاق باختلاف جمع نشود و جواب داده اند با احتمال آنکه ساعت
اجابت متعلق باشد بفعل اصلی چنانکه مانند این در ساعت که است نیز گفته اند و مانا که فائده گردانیدن وقت ممتد را منطبق بر ساعت
همین است اگر چه آن ساعت خفیف است و احتمال دارد که تعبیر کرده شد از فعل بوقت پس تقدیر چنین باشد وقت جواز خطبه
یا صلوة و مانند آن مثلاً پس در حقیقت از جمله احوال اجابت باشد اوقات آن فلیفهم خاصیت بیست و یکم آنکه صدقه را درین
روز فریضت است بر صدقه سائر ایام چنانکه در حدیث آمده بلکه جمیع سنات مضاعف میگردد درین روز چنانکه باید و ترمذی ازین
بن مالک آورده که پرسیده شد از حضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم که کدام صدقه فاضلتر است فرمود صدقه در رمضان و اطلاق این
حدیث منافات دارد باطلاق حدیث فضیلت صدقه روز جمعه مگر آنکه تفسیر کنند یکی ازین دو حدیث را بدگیری یا هر کدام را بقریضه و دیگر
تا ثابت شود که فضل صدقه روز جمعه است در رمضان با آنکه ترمذی حدیث مذکور را تضعیف کرده و گفته که این حدیث غریب است
و صدقه بن موسی که یکی از رواة این حدیث است چندان قوی نیست نزد میثان خاصیت بیست و دوم آنکه روز جمعه مخصوص
است بنماز جمعه که مقرون بحطبه است و واجب مخصوص بشرائط و امور که در غیر آن موجود نیست مثل شرائط نیت اقامت اگر
در وطن نبود و استیذان اگر چه نیت اقامت نکند زیرا که چون بوطن اصلی در آید بی نیت اقامت مقیم گردد و هر دو قرأت اگر چه
صلوة نهاری است و صلوة النهار عمار و غیر آن از شرايط جمعه و جو با و اداء که معلوم است خاصیت بیست و سوم آنکه روز جمعه
روزی است مستحب و مختار از برای تفریح و تخلص من عبادات را بمحلی و ترک اشغال و نیوی از بیج و شری و مزیت او بر سائر ایام در فضل
و عبادت چون مزیت شهر صیام است بر سائر شهر عام چنانچه در حدیث آمده که فضل الجمعة علی الایام کفضل رمضان علی الشهور
رفاه الدینی فی سند الفردوس عن جابر و مخصوص است بعبادات واجبه مثل نماز و خطبه و سجده مثل غسل و تطیب و تکلیف و غیر
این چنانچه رمضان نیز مخصوص است بعبادات واجبه و مستحب و چنانکه هر اهل طاعتی را روزی مستحبین شده مثل سبت یهود را

و یکشنبه نصاری را که در آن روز مرعبات واجب و مستحب را متفرغ شوند و از اشغال دنیوی منجلی و متجرد گردند روز جمعه این است
 مرحومه مخصوصه از اجتماع بر خطا و ضلالت و محفوظات اوقات و انواع عذاب را متعین شده چنانکه رمضان در بدل عاشورا چون
 روز جمعه را تشبیه داده بر رمضان نمونه شب قدر را نیز پیدا کرد و گفت و ساعت اجابت درین روز مانند شب قدر است در راه رمضان
 در ورود انوار رحمت و اجابت و ابهام و تسدر دریافت آن و از جهت که این روز فضل و مزیت دارد برایام هفته در شمال غربی است
 چنانکه رمضان علما میگویند که هر که روز جمعه ویرا حاصل آید و بعبادات و آداب و وظائف آن فائز گردد و از آن تمام مخالقات سلا
 مانند جمیع هفته ویرا حاصل آید و انوار و برکات که درین روز تحصیل کرده تمام هفته عائد گردد و توفیق خیر یابد و آنچه واقع شود از سنیات
 مکفر گردد و روی الدار قطنی عن عائشة اذا سلمت الحجۃ سلمت الایام و اذا سلم رمضان سلمت السنه و همچنین هر که ماه رمضان
 وی را حاصل آید توفیق صیام و قیام و کسب خیرات بقیت شود و ویرا حاصل شود و برکت و سلامت بگذرد و توفیق و تکفیر و
 همچنین بمثل این معنی گفته اند هر که حج بیت الله زادها تعظیما و تشریفا ویرا حاصل شود و از مخالقات و مناهای و فسوق که
 در حج اجتناب ازان فرموده اند سالم ماند جمیع سنین عمر ویرا سلامت و برکت حاصل گردد پس باین حساب صلاح حال در
 روز آدینه میزان و معیار و مدار سلامت حال هفته است و ماه رمضان میزان سال و حج بیت الله میزان عمر خاصیت بیست
 و چهارم آنکه چون روز جمعه در هفته مانند عید است در سال چنانچه احادیث آن گذشت و عید خواه عید فطر باشد یا عید اضحی
 هر یکی شکر است بر نماز و عید اضحی شکر است بر قربان و عید الفطر شکر است بر صدقه روز جمعه شکر است بر صلوة و حق جل شانہ تکبیر و تعجیل
 در رفتن مسجد را بدل قربان و صدقه ساخت و قائم مقام آن گردانید در حدیث صحیح بخاری و مسلم است من راح فی الساعة
 الاولى کسبک برود مسجد جمعه در ساعت نخستین فکانا قرب بدنة پس چنانستی که قربان کرد شتر او من راح فی الساعة الثانية
 فکانا قرب بقرة و کسبک برود در ساعت دوم پس گویا که قربان کرد گا ویرا من راح فی الساعة الثالثة فکانا قرب كبشا
 گویا که قربان کرد گوسفند او من راح فی الساعة الرابعة فکانا قرب دجاجة گویا که تصدق کرد و حاجه را او من راح فی الساعة
 الخامسة فکانا قرب بیضة و این خبر و حدیث بخاری است و ترک صنف آنرا و حبی ظاهرا در دو ذکر قربان درینجا برای مشاکل
 است و اگر نه و حاجه و بیضه قربان نباشد مراد تصدق بانهاست و سابقا در شرح خاصیت هفتم نیز اشارت بان معنی کرده ام
 پس شمال بر صدقه قائم مقام صدقه فطر نیز مبین باشد فافهم و درین ساعت علما را اختلاف است بعضی از علما حمل بر ساعات
 فلکی کرده اند که تمام روز دوازده ساعت است و باستجاب تکبیر و تعجیل بعد از طلوع آفتاب که حقیقت تکبیر است قابل شده و الا اگر
 بعد از زوال که دخول وقت جمعه است بی از چهار یا پنج ساعت فلکی برود وقت جمعه گذشته باشد و این یعنی حمل بر ساعات فلکی
 نذهب شافعی است و بیشتر علما و برایشان وارد میشود که برین تقدیر شروع در خطبه در اول ساعت سادس بلکه چنانچه مصنف
 ذکر کرد در اول خامس بوده پیشک آن پیش از وقت زوال خواهد بود و بعضی حمل بر ساعات عرفی لغوی کرده که عبارت است از
 اجزای لطیفه از زمان این جماعه تکبیر و تعجیل بعد از زوال اعتبار کنند و این تعجیل در رفتن مسجد جمعه بعد از زوال نذهب مالک است
 و طائفة از اهل مدینه و نقل کرده شده است از مالک که ایه تکبیر جمعه از اول نهار و امام احمد بن حنبل بلکه بعضی از مالکیه نیز بر مالک
 انکار شدید کرده اند که این مخالف حدیث است که در روی تکبیر و رود یافته و لیکن تحقیق معلوم شده که حقیقت تکبیر تعجیل و مباورت
 در اول وقت است هر وقت که باشد نعم اگر در حدیث ثابت شود که تعجیل در اول نهار باید کرد مخالف است و اگر در بوقوع لفظ تکبیر اثبات
 مخالفت نتوان کرد و بعضی از مالکیه در تقویت نذهب مالک گویند که در حدیث واقع شده است من راح و حقیقت رواح در باب انزوال

ولیکن زهری انکار کرده بر کسیکه گوید روح بعد از زوال بود و گفته که عرب رح بمعنی ذوب اطلاق کنند مطلقاً در هر وقت که باشد و گفته اند که نکته در تعبیر برواح برای آنست که فعل مقصود نمی باشد مگر بعد از زوال پس ذاب پسوی جمع را را می گویند اگر چه نه در وقت روح رود و بعضی از مالکیه احتجاج کرده اند بروایت زهری که گفته مثل المهجر الی الجمعة و تجمیر در ماجره بود که بمعنی تجمیر است و جواب داده اند که مراد به تجمیر اینجا تکیه است چنانچه نقل کرده شده است از خلیل و تمه این معنی در بیان خاصیت هفتم که تکیه برای نماز جمعه است گذشت خاصیت بیست و پنجم آنکه روز جمعه اخروی که صورته و حقیقه روز جمعه و نبوی است روز تجلی حق جل شانیه است بر بندگان در بهشت چنانکه گذشت خاصیت بیست و ششم آنکه حق جل شانیه قسم بان یعنی بر روز جمعه

یا فرمود از میان سایر ایام هفته قال الله تعالی والیوم الموعود و شاهد و مشهور و عن ابی هریره قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الیوم الموعود یوم القیامة فرمود مراد یوم موعود روز قیامت است که وعده کرده است حق سبحانه بآمدن وی یا وعده کرده است بعد از آمدن او بنعیم بهشت و دیدار خود مومنان را و الیوم المشهود یوم عرفه و مراد یوم مشهور روز عرفه که حاضری آیند در روی مؤمنان آفاق و ملائکه یا گواهی داده شده است در روی با فاضله رحمت و مغفرت اهل آن را و الشاهد یوم الجمعة و مراد بشاهد روز جمعه است که حاضر آمده است بر مسلمانان چون مسلمانان روز عرفه بعرفات می روند و در اینجا حاضر میشوند او را مشهود خوانند بمعنی مشهود فیه و روز جمعه بجای خود اند و جمعه بر سر ایشان آمده و حاضر شده او را شاهد گفت یا شاهد بمعنی گواهی دهنده است روز قیامت با بیان و طاعت مر اهل خود را و مشهود نیز تواند بمعنی گواهی داده شده در روی بمغفرت خلق باشد ما طلعت شمس و فی روایت الشمس و تکبیر باراده شهور و فصول است باعتبار تعدد و اختلاف یعنی طلوع نکر و پیچ آفتابی در پیچ وقتی و لا غربت و نه غروب کرد علی افضل و فی روایت علی یوم فصل من یوم الجمعة یعنی پیچ روزی از ایام هفته فاصله از روز جمعه نبود فیه ساقه زیرا که در روز جمعه ساعتی است که لایون فضا

عبد مؤمن در نیابد آن ساعت را بنده مؤمن که بیدجو الله فیها بخیر دعا کند خدای را عزوجل شانیه و روی بزینکی الا استجاب له لکن قبول کند خدای تعالی آن دعا مر آن بنده را اولیست عید من شری یا پناه جوید آن بنده مؤمن از بدی الاعداء من لکن آنکه پناه دهد آن بنده را از آن بدی در اول حدیث مساوات آمد میان روز عرفه و جمعه باعتبار قسم یاد کردن الهی تعالی بر دو و آنکه در آخر فرمود ما طلعت شمس و لا غربت علی یوم افضل من یوم الجمعة اگر مراد بدان نفی فضلیت روز دیگر است از روز جمعه چنانچه ظاهر عبارت است در اول و آخر حدیث منافاتی نبود و اگر مراد اثبات فضلیت روز جمعه است بر سایر ایام چنانچه مفهوم شعار و این عبارت است و قد حقق فی موضعه پس مقصود آن باشد که اگر چه در قسم یاد کردن هر دو برابر آمدند ولیکن روز جمعه مخصوص است بفضلیت دیگر که در ما سوا ای و نیست و آن وجود ساعت مذکوره است در روی کلام در فضلیت روز جمعه در فصل سابق گذشت اما پوشیده نماند که شاهد و مشهور را که در آیت کریمه واقع شده است تفسیر بای دیگر نیز کرده اند و این حدیث را که شاهد را بر روز جمعه تفسیر کرده است امام احمد و ترمذی روایت کرده اند و ترمذی گفته که این حدیث غریب است شناخته نمیشود مگر از طریق موسی بن عبیده و ویراضعیف میدانند خاصیت بیست و هفتم آنکه آسمانها

وزمینها و کوه ها و دریاها و مجموع خلایق غیر بنی آدم و شیاطین از روز جمعه میترسند بحکمست علمی که حق بوقوع قیامت در روز جمعه ایشان را نبشیده است پس در هر روز جمعه ایشان را توهم و احتمال بناگهان آمدن قیامت در آن حاصل است چنانچه گذشت قال لعبد الاحبار الا حدیثکم ای حدیثکم شمارا عن یوم الجمعة از حال مخصوص روز جمعه اندا کان

بصیام الحدیث و مصنف جزو اول این حدیث نقل نکرد از جهت عدم تعلق غرض وی بدان و عجب که عدم تخصیص لیلۃ الجمعة
 بقیام از خصائص جمعه نشمرد با درود آن در صحیح مگر آنکه گفته شود که وی در مقام ذکر خصائص روز جمعه است و پس ما این تخصیص
 و جمعی موجب ندارد چنانکه در خاصیت دوم ذکر شب و روز هر دو کرده و ایضا جاری صحیح البخاری و عن جویریة بنت الحارث که
 یکی از ادواج مطهره است ان النبی کریم غیر خدا صلی الله علیه و آله وسلم دخل علیها یوم الجمعة در آمد بروی روز جمعه و بی صائمته
 و حال آنکه جویریة روزه دار بود فقال پس گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اصمت اس آیا روزه دار بودی دیر روز قالت
 لا گفت جویریة روزه دار نبودم و میروز قال گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم تریدین ان تصومی غدا میخوای که
 روزه دار باشی فردا قالت لا قال فافطری فرمود پس افطار کن و لشکن روزه را امروز و همچنین است مذهب اکثر علما که روزه
 جمعه تنها روزه ندارد و اگر داشته باشد بشکنند و قال صلی الله علیه و آله وسلم لا تصومیوا یوم الجمعة روزه ندارید روز جمعه
 آنها و قال و نیز گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم یوم الجمعة یوم عید روز جمعه در حکم روز عید است فلما تجملوا یوم عیدکم
 پس مگر دیند روز عید خود را یوم صیامکم روز روزه خود چه روزه داشتن در روز عید حقیقی حرام است و این روز نیز چون در حکم
 روز عید است در وی لائق نباشد و اگر باشد باری تنها مقصود بالذات نباشد و ضمن و موافقت روزهای دیگر باشد
 و شراح در وجه نسی از روزه روز جمعه تنها اختلاف دارند بعضی گویند بحجت آن است که تا روزه داشتن سبب ضعف بدن و کسر
 قوت گردد و از اقامت و طائف و اورا و جمعه باز ندارد چنانکه در رخصت افطار روز عرفه ضعف را گفته اند و این وجه ضعیف است
 و باروز و داشتن روز سابق و لاحق مناسبی ندارد چه آن مضعف تر و قوت شکننده تر است و جواب ازین بآنکه روزه پیش
 و پس چه نقصان که در اعمال بحجت ضعف واقع میگردد میکنند نیز ضعیف است چه چه نقصان کسب خیرات دیگر نیز میشود
 پس باید که بوجد آن روزه مستحب گردد و لا قائل به نیز بیزین وجه باید که گرایست مخصوص بوجه ضعف گردد حال آنکه مطلق
 و جوابش آنکه چون مظنه ضعف بود و قوام مقام حقیقت آن باشد چنانچه در سفر و جود مشقت و بعضی گفته اند که اگر چه این روز را
 اعظم و فاضل گردانیده اند با وجود آن مقتصر بر همان تعظیفات باید داشت که در شرع وارد شده است و زیاده بران از پیش خود
 مبالغه نکنند تا موسوم فضل جمیع وجه نگردد و سبب تجاوز از حد نشود و وجهی دیگر که از حدیثی که در آخر مذکور شد مفهوم گشت
 حسن و جمعه است و فیه کفاية و تتمه این بحجت در باب الصیام نیز بیاید انشاء الله تعالی خاصیت سی و دوم اختصاص
 این روز است با اجتماع مومنان برای وعظ و تذکیر یعنی بطریق و خوب و خطبه در عیدین سنت است نه واجب و اما اجتماع در
 عرفات برای وعظ و تذکیر نیست و خطبهها که در ایام حج خوانند نیز واجب نیست و اگر مراد در هر هفته دارند فلا اشکال اصلا این
 خواص جمعه است که مصنف ذکر کرده و در رای آن خواص دیگر نیز دارد و وجه عدم ذکر وی مر آنرا یا عدم اطلاع و استحصاری
 بران یا ذبول وی از ان یا عدم صحت آن نزد وی باشد و الله اعلم و شیخ جمال الدین سیوطی در شرح صحیح بخاری بعضی از ان آورده
 و نیز یادت بران در رساله جداوله کرده اول آنکه اجتماع میکنند در وی ارواح ذکره این القیم فی کتاب الهمدی دوم
 آنکه تخصیص کرده نشود شب جمعه بقیام چنانکه تخصیص کرده نشود روز جمعه بصیام و قد عرفت ذلك سوم قرات سوره جمعه
 و منافقون در نماز عشاء شب جمعه چهارم خواندن سوره قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد در مغرب شب وی چنانکه
 در فصل قرات گذشت پنجم امان از عذاب قبر کسی را که مرد در روز جمعه یا شب وی و سیوطی در جمع الجوامع می آرند که احمد و بیهقی
 از این عمر آورده اند که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ما من مسلم میوت یوم الجمعة او لیلته الا اوقاه الله فتنه القبر

و همچنین از شیرازی در القاب الامین حمزه و ابو نعیم در حلیه الجا بر آورده کسیکه مرد در روز جمعه یا شب جمعه خلاص کرده شود از عذاب قبر و بیاورد قیامت و حال آنکه بر دست هر شهیدان ششم مغفرت ششصد هزار کس و ششصد هزار کس در روز آن و در روایتی مغفرت تمامه مردم چنانچه در اول فصل در بیان اتمات میان روز جمعه روز عرفه مذکور شد هفتم ایستادن ملائکه با صحن روز جمعه بر ابواب مسجد براسه نوشتن مردم الا اول فال اول تا وقت خروج امام زاده احمد و ابو یعلی و الطبرانی و ایضا المقدی عن ابی امامه ششم مضاعف حسنات درین روز چنانکه طبرانی در وسط از ابی هریره آورده که تصاعف الحسنات يوم الجمعة و دینی از انس آورده که دو رکعت در روز جمعه فاضل ترست از هزار رکعت در غیر روز جمعه و یک تسبیح در روز جمعه فصل است از هزار تسبیح در غیر روز جمعه نهم آنکه پور و دگار تعالی بر می آنگیزد ایام را روز قیامت بر هیئت و صورتی که دارند و بر می آنگیزد روز جمعه را روشن و تابان پس اهل جمعه گرد میکنند آنرا کاعروس تندسے الی کریمها و روشنائی میکند روز جمعه برای ایشان پس میروند در روشنائی او و زنگهای ایشان در صفا و سفیدی مثل برف بود و بویها سے ایشان مثل مشک عوض میکنند که بوی کافوری نگرند بسوسے ایشان جن و انس بر هم نینزد چشم از تعجب و حیرت تا آنکه در می آیند و در بهشت فخالط بود ایشان پس کس مگر مؤذنان که براسے خدا اذان گفته باشند آورده السیوطی عن الحاکم فی المستدرک و البیہقی فی شعب الایمان و تهم حرمت و کراهت بیچ نزد اذان و سے بازدهم استجاب بیچ و شراب بعد از نماز نزد بعض فقها و اندکم فصل در خطبه نبویه

صلی الله علیه و آله و سلم در روز جمعه چون خطبه خواند سے بکثرت مزید شوق و مبالغه در اسماع حاضران آواز بلند کردی بحدی که چشمان مبارکش سرخ شد سے بکثرت تجلی بوارق انوار عظمت و جلال لوا مع اضوائی البلاغ و انداز غضب و سخت گشتی تا آنکه گوید و سلمی الله علیه و آله و سلم منذ جیش است که میگویی و سلم و مسا کم یعنی آنکه خبر میرساند قومی را وی از ساند ایشان را از لشکری که بر ایشان بافتن سے آورد و اعلام میکند که آن در وقت صبح بر شامی نماز و وفات میکند یا در وقت شامی آید و سخن میزند و ذکر شدت غضب و تشبیه بنزد پیش در متن صحیح مسلم و در جامع الاصول از حدیث و سے ثابت است مصنف آنرا ذکر کرده و لفظ بسیار که گفته بسیار در خطبه گفته در آنجا نیست بلکه گفته و لفظ بعثت اما و الساقه بر آنجمله مرده و فرستاد و سلام من باقیات کما من بچو این دو انگشت و برای بیان این اشارت میان انگشت تشهد و انگشت میانه نمود جمع فرمودی و مقرون گردانید سے و گفته اند که آقران سبابه بوسط اشارت است باقران ساعت بیخت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم گوید که وجود ساعت و بعثت متصل اند و زمان فاصل در میان نیست یا پیگیری دیگر در میان نه چنانچه درین دو انگشت انگشتی دیگر در میان نیست و بعض گفته که اشارت است با آنکه بعد زمانی میان ساعت و بعثت آنقدر است که میان سر این دو انگشت که سبب صغیر است از وسط یعنی این مقدار از قیامت پیشتر مهوت شده ام و دنبال آن قیامت رسیده می آید و ظاهر لفظ حدیث یقرن بین اصبعیه که مصنف ترجمه آن کرده ناظر مدعی اول است اما آنچه در مشکوٰۃ در باب الساعه بردایت بخاری و سلم از حدیث شبیه از قاده آورده که گفت شعبه شنیدم قاده را که گفت کفضل صد بها حمله الاخری و گفت ندانستم که قاده این را از انس گفت یا از خود انتی و نیز از ترمذی از حدیث مستور دین شد او آورده که بعثت فی نفس الساعه نسبتا کما سبقت نهه نه و صریحت و مدعی ثانی و بعض گفته که احتمال دارد که مراد ارتباط دعوت و نبوت آن حضرت بود صلی الله علیه و آله و سلم قیام قیامت چنانچه در سبابه و وسط و ظاهر مراد مصنف که گفته جمع فرمود سے معنی اول است و بعد از آن گفته اما بعد لفظ اما بعد از محمد و ثناء در خطبه مسنون است و بخاری بابی براسے آن حقد کرده و در فتح الباری

گفته کہ اختلاف است در آنکہ اول کسیکہ این کلمہ را گفته کیست طبرانی در حدیث مرفوع از ابی موسی اشعری آورده کہ
 داؤد است علیہ السلام و گفته کہ در اسناد این ضعف است و در حدیث موقوف از شعبی آمده کہ فصل خطابی کہ داؤد در او آمده
 چنانکہ در قرآن مجید میفرماید و آیتناہ اکلہ فصل الخطابین کلمہ است و بعضی گفته اند کہ اول کسی کہ تکلم کرد بدان یعرب بن
 نسطان است و قیل کعب بن لوی و قیل حبان بن وائل و قیل قس بن ساعدہ و قول اول اشبه بہ اثبت است و جمع کردہ شدہ است
 بیان این اقوال با آنکہ اولیت در اول حقیقت است و در بوائی اضافی فان خیر الحدیث کتاب اللہ بہترین سخنان و فصاحت
 و بلاغت و در فضل و شرف و وعظ و نصیحت کتاب خداست کہ قدیم است و صفت خدای عزوجل منزل است برای تبلیغ
 احکام و ہدایت خلق و خیر الہدی بفتح ہا و سکون دال ہدی محمد و بہترین سیرت و طریقہ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 و تسرا الامور محمد ثباتہا و بدترین چیز ہا چیز ہا نیست کہ نو پدید کردہ شدہ است و بدعت است در دین و کل بدعت ضلالہ و بہر حدیث
 و بدعت کہ مخالف سنت و سبب تغیر آن باشد باعث ضلالت و گمراہی است و میفرمود انما اولی لکل مؤمن و در متن
 صحیح مسلم و جامع الاصول بکل مؤمن یعنی من دوست دارند ترم ہر مؤمن را و ترم بومی من نفسہ از نفس و ذات آن
 مؤمن چہ نفس برادر بلا اندازد و دشمنی کند و من او را از تمامہ آفات و بلیات دنیا و آخرت نگاہارم او در محل امان در آرام
 من ترک مال افلا بلہ کسیکہ مرد و گدازشت مالی را پس آن مال مرکسان او راست و من ترک نیا و ضیاعا و کسیکہ گدازشت
 دمی را یا عیالی را فالی او علی او برائے شک را وی است و در متن صحیح مسلم و جامع الاصول بواوست یعنی رجوع عین است
 در کفایت عیال وے و بر من است قضای دین وے امام نووی در شرح مسلم میگوید کہ این حکم بعد از ان شد کہ بواب
 فتوح بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مفتوح گشت و در اوائل دعا میکرد و صلوات می فرستاد بر آنکہ مدیون می
 تمام مردم تساہل بکنند و اصح آنست کہ این قضای دین واجب بود بر ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ آنکہ بہ طریق
 تکرم و تفضل میکرد و نیز از خصائص آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیست بلکہ واجب است بر سائر ائمہ اگر در بیت المال
 چیزی باشد امرے مهم تمازین در میان نبود انتی رواہ مسلم عن جابر بن عبد اللہ و فی لفظہ و در لفظہ دیگر آمده است
 از مسلم ہم از جابر کانت خطبہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوم البقیعہ بود و خطبہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز جمعہ حجہ اللہ و نبی علیہ
 بما ہو الہد بانکہ محمد و شکر میگفت خدا را دشنا و صفت میکرد و بر دے بصفات کمالی کہ وی تعالی سزاوار آنست ہم بقول پستہ
 ی گفت این کلمات را من یدہ اللہ فلا ضل لہ و من یضللہ فلا ہدی لہ و خیر الحدیث کتاب اللہ تا آخر حدیث کہ اول سنی
 میکرد و نسائی نیز مثل حدیث مسلم جامع انچہ در ہر دو روایت وی آمده روایت کردہ ولیکن بہ تقدیم و تاخیر چنانچہ
 در جامع الاصول آورده است و زاد النسائی و زیادہ کردہ است نسائی بعد قول بومی و کل بدعت ضلالہ این کلمہ را کہ کل
 ضلالہ فی النار و ہر صاحب ضلالت در آتش و در وضع است و گاہ گفته الخیر اللہ محمدہ و المستعینہ و المستغفرہ و نحوہا باللہ من شرور
 انفسنا و من سیئات اعمالنا من یدہ اللہ فلا ضل لہ و من یضللہ فلا ہدی لہ و اشہد ان لا الہ الا اللہ و فی روایت زیادہ و صدہ
 لا شریک لہ و اشہد ان محمد امجدہ و سولہ آورده اند کہ قدم آورد و ضما د بکہ و دے مردے بود افسونگر از زمین افسون میکرد
 مردم را از جنون و مس جن پس شنید سفہاے کہ را کہ می گفتند محمد دیوانہ شدہ است او را علاج باید کرد پس ضما د باخو
 گفت چہ باشد کہ این مرد را بہ بینم و علاجش کنم شاید کہ اللہ تعالی شفادہا و را بہست من پس آمد آن حضرت را
 دید صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت یا محمد نزد من افسونے است مرا این با در ایضی علتی کہ از مس بین پیدا کرد و عرب جن را

یاد میگویند خواهی که ترا به آن علاج کنم پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم این کلمات بر خواند الحمد لله و نستعینک و نستغفر
 الخ آن مرد افسوسگر گفت که این کلمات خود را که خواندے باز بر خوان بر من پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سه بار این کلمات
 بر خواند آن مرد گفت و الله شنیده ام من بخنان کاهنان و ساحران و شاعران را و نشنیده ام هرگز مانند این کلمات و تحقیق
 رسیده است این کلمات قاموس بحر را یعنی سیاه دریا را که عمیق تر و عظیم تر است و گفت بده دست خود را بمن تا بجهت کنم ترا
 بر اسلام پس ضما و جیت کرد و مسلمان شد از ابن عباس این کلمات را درین قصه تا عید و در سوره روایت کرده و مصنفین
 خطبه زیاد کرده این را که ارسله بالحق بشیر او نذیر این بی لسانه من لطح الله و سوله فقد رشد و من یصیها فانه لا یضره الا نفسه لا یضر الله
 شیئاً فی روایتی و من یصیها فقد غوی و نسأل ربنا ان یجعلنا من لطیعه و یطیع رسوله و یطیع رضوانه و یحیی سخطه انما نحن به و له
 روایت کرد این حدیث را ابو داؤد و از ابن مسعود روایت کرد وی و ترمذی و نسائی و معنی را با زیادت و بدانکه در صحیح مسلم
 حدیثی از عده بن حاتم آورده که مردی در حضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم خطبه خواند من لطح الله و سوله فقد رشد
 و من یصیها فقد غوی پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود پس الخطیب انت قل و من یصیها فقد رشد و شرح حدیث
 در سبب نام و انکار وی صلی الله علیه وآله وسلم فرمود آن خطیب ادر قول وی و من یصیها و امر گفتن و من یصیها و سوله
 اختلاف کرده اند جماعه گفته اند که سبب آن بود که وی تشریک الله و رسول کرد در ضمیمه تشریح که متفقین تسویه است پس در کرا و در
 بتقدیم اسم الله و عطف رسول بر او که مفید توحید و فریضت است و این وجه مشهور است و لیکن ضعیف است چه قضای صحیح در ضمیر
 تسویه را محل بحث است و از جهت وقوع این جمع و تشریک بعینه در کلام آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم در حدیث صحیح که اینجا
 مذکور شد و مثل آن در حدیث دیگر که در طلاات کمال بیان واقع شده است ان یكون الله و رسول الله حب الیه مما سواهما نیز
 واقع شده است و بعض گفته اند که سببش آن بود که آن خطیب وقت کرد بر ویضها که موم عطف است بر من لطح الله و سوله
 و وقوع فقد رشد جزای وی و این سخن چیز نیست و مخالف است مرسیاق حدیث را که لا یضی و اقریب است که این
 و انکار بجهت آن بود که لائق نشان خطیب امثالین مقاصد سبب و تفصیل و تطویل است و عدم کلال و طلال از ان پس نا پنج
 عبارت حدیث است که مذکور شد نه اقتصار بر همین دو کلمه با سلوک طریقه اختصار و جمال و الله اعلم بحقیقه الحال و آن حضرت
 صلی الله علیه وآله وسلم سوره ق بسیار بر منبر خواندے از جهت احتمال وی بر موا عطف شدیده و زواجر اکیده و ظاهر لفظ
 دلالت دارد بر خواندن تمامه سوره و بعض حواشی نوشته اند که مراد بعض سوره است عادت شریف همچنین بود و از کلام
 نووی تردد و تخمیر مفهوم میشود در قرأت کل و بعض قرأت بعض و فی است بحدیث قصه خطبه قالت ام هشام بنت الحارث بن نعمان
 که صحابه نصاریه مشهور است گفت بود نور ما و نور رسول خدا یکی تا دو سال یا یکسال کسری اشارت میکند بشدت معرفت
 خود باحوال آن حضرت شرف قرب جواری صلی الله علیه وآله وسلم گفت ما حفظت سوره ق و فی روایت مسلم ما اخذت
 یاد نگرفتم من سوره ق را الا من فی رسول الله کما زود بان رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم و فی روایت سلم الا من لسان رسول الله
 صلی الله علیه وآله وسلم یخطب بها علی التبر از جهت خطبه خواندن آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بان سوره بر منبر و در جمیع
 روایات مسلم و در روایت ابو داؤد و نسائی یقرأها کل جمعة امام نووی گفته درین حدیث استحباب قرأت سوره ق است کلمات
 او بعضا در خطبه جمعه و لیکن مصنف مطلق آورد و مقید کل جمعه ساخت مانا که لفظ حدیث که وی از آنجا نقل کرد و همچنین است
 یا اشارت کرد که مراد کل کثرت و مبالغه است چنانچه گفت بسما بر منبر خواندی و ظاهر آنست که اگر کل بحقیقت مهم باشد مراد آن

مرت باشد که ام هشام دیده نه و اعلم والله اعلم بما نکه از باب و آیات احادیث بسیار از خطبه های آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حفظ کرده و ضبط نموده یکی از آنها که متضمن بیان فرضیت جمعه و تاکید و تائید دست مصنف آورده و گفته و حفظ من خطبه و حفظ و ضبط کرده اند اصحاب روایات احادیث از خطبه های آن سرور صلی الله علیه و آله و سلم من روایت از روایت ابی الحسن علی بن زید بن عبد الله بن محمد بن عاصم بصری که محد و دست در تابعین بصره و باصل مکی است نزول کرد بصرا و شنید حدیث از انس بن مالک ابی عثمان نهدی و سعید بن لهیب و روایت کرده از و سنیان ثوری و عبد الله بن عمر القواریری مات سنة ثمانین و مائة و فيها ضعف و در روایت این خطبه ضعیفی هست بجهت بعضی دواعی و این خطبه را این ماجه از روایت جابر بن عبد الله نیز آورده یا ایها الناس اے مردم که بوالی الله قبل ان تموتوا تو بکنید از گناهان و باز گردید بطاعت حق عزوجل پیش از آنکه بمیرید و ازین عالم در گذرید و چون وقت گذشتن و مردن تعیین نیست و احتمال دارد که هم امروز مرگ در رسد مبادرت نمائید در ان و بتسویف در ان راضی نباشید چنانچه فرموده و ابوالاعمال الصالحه و مبادرت نمائید و فتابی کنید بکارهای نیک صلوات الله علیکم و بین ربکم و پیوند کنید و بنزد محکم کنید آن نسبت و عمدیرا که میان شما و میان پروردگار شماست بکثرة ذکر کم له به بسیارے ذکر کردن شما پروردگار را عر اسمہ ذکر در عرف مشهور لا اله الا الله است قلبا اولسانا و نزد اهل تحقیق شامل است هر عمل صالح را که تقربا الی الله کنند و برینو جد قول او و کثرة الصدقة فی السر و العلانية از باب تخصیص بعد از تقسیم باشد تو حیر و اتا اجر داده شود اجر عظیم که جز بجز در درگاه عظیم قدر آن نداند بر اندازه صدق و اخلاصی که در عمل در زید و لند اجر مخصوص ذکر کرد و مطلق گذاشت و محمد و او تا ستوده شود بجز نزد خدای و خلق و ترزق و ارزق داده شود و کساده شود بر روے شما ابواب برکات از آسمان و زمین و علموا ان الله قد فرض علیکم الجمعة و بدانید که خدای تعالی فرض گردانید بر شما نماز جمعه را فریضه مکتوبه فرضی که نوشته شده است در کتاب مجید و لازم و موکد گردانیده شده است بر جمیع مسلمانان فی مقامے بنادر عمل بایستادن من که اینست فی شهرے ہذا در ماه من که اینست فی عامی ہذا در سال من که اینست الی یوم القیامة تا روز قیامت که تشریح و تکلیف بندگان منستی بدان روز است اشارت است بتابید فرضیت نماز جمعه مقصود ذکر همین است و ذکر قول او فی مقامے ہذا الخ استطرادی است و مقام احتمال لمر که اهم زمان بود و مراد همان روز باشد و اگر اهم مکان هم بود مراد قیام در ان وقت دارند فافهم من وجد الیہ سبیلا جمعه فرض است بر هر که راه یا بدسوی وی و تواند رسید و واجب گرد و بروی با اجتماع شرائط آن و شرائط و جوب جمعه در مکتب فقہ مذکور است و شاید که تو بگوئی حواله بکتب و کتب اگر هم اینجا بیان کنی نزدیکتر بود بدانکه شرط و جوب جمعه بعد از وجود مصر یا فتای آن بلوغ و عقل و ذکر و حریت و اقامت و صحت و سلامت عین و جلیب است پس جمعه بر مردان فرض بود بر زنان و بر آزادان و بر بندگان و بر قیام در بر سفران و بر ندرستان و بر بیاران و بر کوران و نه لنگان و هر که بعد از ادای نماز جمعه پیش از شب تواند بنزل خود رسید و شب کرد جمعه بروی واجب بود و بهذا قال الامام ابو حنیفہ و مخپین آمده است در حدیث قال سوال الله صلی الله علیه و آله و سلم الجمعة علی من آواه اللیل الخرجہ التردی و ظاہر مراد از عبارت من وجد الیہ سبیلا همین بیان مسافتی است که مکان حصول جمعه داشته باشد و آن را اشارت بجایع شرائط و اشیائیم تعیما للفاکدة فمن ترکها فی حیوانی پس کسیکه ترک کند جمعه در حیات من او بعد می یا ترک کند آنرا بعد از حیات من بخود ابا بعلت انکار کردن آنرا دستخفا یا بجهت سبک پنداشتن و سهل نگاشتن آنرا و له امام جابر و عادل و اورا بادشاهی باشد جو رکنند یا عدل و رزنده یعنی برود چه بر تقدیر اقامت جمعه

والله اعلم فرمودے ان طول صلوة الرجل بدستی کہ درازی نماز مرد و خطبہ و کوتاہی خطبہ وی نسبتہ سن فقہ فلامت
و نشانی است از فقہ و دانش وی و ناشی است از ان و مانا کہ وجہ وی آن بود کہ در و خط و نصیحت حرفی بس مست خصوصاً از آن
حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ مصدر جوامع الکلم و مظهر غرائب حکم است مرد باید کہ در طاعت و عبادت کوشد و تہذیب نفس بخوشنول
باشد چنانکہ گفتہ اند کہ در باید نہ گفتار و وعظ و نصیحت و دیگران منظر خود نمائی و عدم موافقت قول با عمل نیز در این فعل آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعلیم است بود یعنی را تعلیم فعلی بس نکرد بقول نیز آنرا موکہ ساخت بطیبی در توجیہ آن گفتہ کہ نماز
اصل خطبہ فرست و از قضایای فقہیہ است ایشار اصل بفرع زیادت و تفضیل و نزد امام ابوحنیفہ و خطبہ مقدار الحمد سہ بالآلہ
الا اللہ یا سبحان اللہ در فرض کافی است و زیادتیہا سنیت و استحباب روجہ در قرآن فرمودہ است فاسعوا الی ذکر اللہ مراد بکہ
اللہ خطبہ است و ذکر اللہ برین قدر صادق است و سلم از الی و اول آورده کہ گفت خطبہ خواند ما را عمار و ایجاز کرد و بلوغ خواند چون
از سیر فرود آمد گفتیم یا ابا الیقظان تحقیق خطبہ بلوغ خواندے اما موجز خواندے اگر اندکے طویل تر ازین میخواندے خوشتر
بودے گفت شنیدم رسول خدا را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میگفت ان طول صلوة الرجل و مختصر خطبہ نسبتہ سن فقہ فاطیلوا
الصلوة و اقصروا الخطبة و ان من البيان لسحر و امام لودے در نیجا اشکال کرده و گفته کہ امر باطالت صلوة با حدیث تخفیف
صلوة و حدیث کانت صلوة قصداً مخالف است و جواب داده کہ مراد تطویل صلوة است نسبت خطبہ نہ تطویلے کہ شاق بود
بر مردم پس وی اقتصاد است در طول اتقی و ان من البيان لسحر اہم روی بحد بیان دارد ہمہ ہدم وے یعنی بیان مشابہ
سحر است در امانہ قلب صرف آن بجانبے پس گر صرف بجانب حق کند مدوح بود و اگر بطرف باطل بردند موم دہر و معنی در
موارد استمال بخیریت مقصود و مراد افتادہ است کما لا یخفی علی المتتبع و افضل آنست کہ خطبہ بزبان عربی باشد و نزد امام
ابوحنیفہ بغیر عربی نیز جائز است بہر زبانے کہ باشد و بعضی گفتہ اند از غیر عربی جز بفارسی روا نباشد و این فرع اختلافی است
کہ میان وے و صاحبیہ در قرأت قرآن است و آن در کتب مسطور است و گفته اند کہ وی در آخر رجوع کرد بقولہا و ہوا صحیح و علیہ
الحوال و در خطبہ قواعد اسلام را بیان فرمودے و ہما ت دین را تعلیم کردے و بکہرموت و ترسید در دنیا و ترغیب در آخرت
تذکرہ نمودے و اگر در اثنائے خطبہ حاجتے از خود یا از غیر خود عارض شدے یا سائلی سوال کردی از مسئلہ دین قطع کردی سخن را
و حاجت را بگذاردے و سائل را جواب دادے و آنکہ خطبہ را تمام کردے اما اول چنانکہ ابوداؤد و ترمذی و نسائی از بزرگ
آورده اند کہ روزے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خطبہ میخواند پس حسن حسین آمدند پیراہن ہائی سرخ پوشیدہ و راہ میرفتند
افغان و خیزان پس فرود آمد رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از سیر و برداشت ہر دو را از زمین و بہاد ہر دو را پیش خود فرسود
صدق اللہ انما الموالکم و اولادکم فتنہ دیدم این ہر دو بوی کہ میرفتند وے لغزیدند وے افتادند پس صبر نتوانستم کرد تا ان کہ قطع
کردم سخن را و برداشتم ایشان را و ابوداؤد و نسائی نہادن ہر دو را در پیشین کرکرہ و نیز ابوداؤد و نسائی الراس بن مالک
آورده اند کہ گفت دیدم رسول خدا را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرودے آمد از سیر بہمت آنکہ پیش می آمد اورا مردے
بحاجت پسے ایستاد بادے تا قضایا بکہ حاجت او را دمانی چنانکہ سلم و نسائی از ابورقاع عدوے آورده کہ گفت
رسیدم ہر رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و آنحضرت خطبہ میخواند پس گفتیم یا رسول اللہ مردے غریب آمدہ سوال میکند از دین
خود و درخی باید کہ چہیست دین وے پس اقبال کرد برین رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و ترک داد خطبہ را تا فرود آمد
و سبب نزدین و کرسی آوردند چنان گمان برم کہ پابہاے او از آہن بود و نشست بروی رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم

و شروع کرد تعلیم کردن مراد از آنچه تعلیم کرده است او را پروردگار او عزوجل پست رفت بخطبه خود و تمام کرد آن را صلوات الله علیه وآله وسلم
وامام نووی گفت از این حدیث معلوم شود که هر که از کیفیت آمدن در اسلام سوال کند واجب شود تعلیم وی بالفور از جهت
بودن وی اہم از جمیع امور دیگر و پیش یا محتاجی را در میان جمع بیدار حاضران را امر فرمودے بصدق و تحریض کرھے
بدادن چیز سالہ اثواب و در اسم و جز آن چنانکہ اصحاب سنن و غیر ایشان از ابو سعید خدری نقل آورده اند کہ آن حضرت صلی
علیہ وآلہ وسلم خطبہ میخواند مردے آمد در جاہاے کنہ و صورت شکستہ پس فرمود مرا در آیا گذاردہ نماز را یا نہ گفت نہ فرمود
بلکہ اردو رکعت و ترغیب کرد مردم را بر صدقہ و در بعض روایات آمدہ کہ گفت اورا کہ بار دیگر چنین کن و نام این مرد سلیم است
بصیغہ تصنیف و ہمین حدیث است کہ متمسک شافعیہ است در وجوب تحیت المسجد اگرچہ در وقت خطبہ باشد و درین جاست کلام
طویل از طرفین کہ بہت خوف اطالت و ملالت متروک شد چنانکہ در خصائص جمعہ در انصاف نزد خطبہ شارت بدان کردہ شد
و در شرح ابن الہمام گفتہ کہ مکروہ است خطیب را کہ تکلم کند در حال خطبہ مگر در امر معروف و چنانچہ قصہ عمر با عثمان در وضو برای جمعہ
معلوم شد و چون نام خدا یاد کردے باگشت شہادت اشارت فرمودی چنانکہ مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از
عمارہ بن روہب آورده اند کہ وی دید بشر بن مروان را بر منبر کہ ہر دو دست بر میداشت پس گفت قبح اللہ ما بین الیدین بد رساند
خدا این دو دست را و گفت بہ تحقیق دیدم من رسول خدا را صلوات اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زیادہ نیکو و بر اشارت کردن باگشت
شہادت و چون جماعت تمام حاضر شدندے برای خطبہ بیرون آمدی از حجرہ یا از صف اگر در مسجد بودی تنها و خادو و حاجب
پیش وے نبودے چنانکہ الآن متعارف است در بیرون آمدن خطیب جمعہ و عید در حریم و غیر ہما کہ باجماع کثیر باطلما
بوضع غریب طمطراق بر آیند و پیش آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہرگز طوق او الیک کہ چاوشان و خادمان کنند نبود و
ہمچنین طیلسان و طرحہ این نیز بمعنی طیلسان است چنانچہ در قاموس گفتہ و برین تقدیر عطف تفسیری طیلسان باشد
اما خالی از چیزے نیست مگر آنکہ نام نوع خاص از طیلسان دارند و جامہ سیاہ و امسال این لباس معتاد نبودی این عبارت
احتمال دارد کہ لباس بجز سبین خوانند و معتاد لغت وی یعنی این لباس کہ الآن معتاد خطباست در آنجا نبودی برینوجہ اقادہ
نفی مطلق کنند لیکن در مشکوٰۃ از مسلم بروایت عمر بن حریث آورده کہ پیغمبر خدا صلوات اللہ علیہ وآلہ وسلم خطبہ خواند و بر سر مبارک وی
دستار سیاہ بود کہ فروگذاشتہ بود و در طرف او را میان کتفین خود روز جمعہ و تحیل کہ موقوفش خوانند نفی بمقتاد خود برین تقدیر
بوقوع بعضے از انها احیاناً متانی نبود و این ارسال طرفین عامر بن لکتفین کہ بعضے از ان تعبیر بگویر عامرہ کردہ اند احیاناً
فعل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود مخصوص بجمعہ نیست چنانکہ در بیان عادت لباس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
بیاید انشاء اللہ تعالی قانم و چون در مسجد درآمدے بر حاضران سلام کردے و چون بمنبر آمدے روی سوی کسان آورد
و دیگر بار سلام کردے آنگاہ سبستی رواہ ابن ماجہ عن ابن عمر از سر اجیہ نقل کردہ اند کہ سلام نگویند خطیب بر قوم مگر آنرا مخصوص
باین حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم داشتہ اند یا در صحت روایت آن سخن دارد در حاشیہ شرح ابن الہمام نوشته است و
از قدوری نقل کردہ کہ طحاوی گفتہ کہ چون امام بر منبر بر آید ظاہر مذہب آنست کہ سلام نگویند زیرا کہ خروج امام بر ای قطع
کلام است پس جائز نباشد سلام چنانچہ مذہب شافعی است و حدیثے کہ از نافع از ابن عمر روایت کردہ اند ضعیف است
و ما نیا قیتم درین باب حدیثے صحیح مگر احادیث ضعیف کہ احتجاج را نشاید و اگر ثابت شود عمل بر حالت باحت کلام میکنیم
و بلال شروع در اذان کردے در پیش دست آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در زمان شریف غیر ازین اذان نہ بود و در ہدایہ

گفته که نزد بعضی معتبرترین اذان است در حق و جوب سے و حرمت بیع واضح آنست که معتبر اول است اگر در وقتش که بعد از نماز
 است گفته باشند زیرا که مقصود که اعلام است بوی حال شدنتی همچنین در زمان ابو بکر و عمر و چون دو خلافت عثمان بن عفان
 رسید و کثرت و تفرقه در مردم پیدا شد امر کرد باذان دیگر پیش ازین اذان برزد و راه که نام فصحی است بیرون مسجد در بازار مدینه و آن مکان
 را اجارا الزیت خوانند سنگها سے سیاہ است در آنجا گو یا آنرا بر وزن زیت طلا کرده اند از قیمت آنرا اجارا الزیت گویند و این
 اذان دیگر را در بعضی احادیث ثانی گفته اند باعتبار احداث اگر چه اول است باعتبار فعل لہذا بعضی علماء استغراب در
 عبارت نموده گفته اند کہ اول ثانی است ثانی اول بعضی ثالث نیز گفته اند باعتبار تسمیہ قاست باذان چنانچه در حدیث بن کل ان بنین
 صلوة نیز واقع شده است و چنانچه بہین اعتبار در بعضی روایات واقع شده کہ در زمان مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 دو اذان بود ہذا کہ اذان سخت در زمان عثمان اول بودہ اما این اذان دیگر کہ برای سنت جمعہ گویند نہ در زمان
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود نہ در زمان صحابہ و نہ بعد از ایشان و نیست عمل بروی در اکثر دیار اسلام و نیز معلوم
 نشد کہ از کجا باز پیدا شد در حواشی ہذا یہ گفته اند کہ این اذان در زمان حجاج احداث یافتہ پس باید کہ سنت را ہم بعد اذان
 اول بگذرانند و اگر خواہند بقصد اعلام الصلوۃ لصلوۃ نیز گویند و در بعضی کتب واقع شدہ است کہ اذان اول از مستحبات
 نبی امیہ است و غالباً این باعتبار آنست کہ بعضی محققین گفته اند کہ ہمین اذان را کہ عثمان برزد و را امر فرمودہ بود ہشام
 بن عبد الملک آنرا بسجد نقل کردہ و اللہ اعلم و در بعضی روایات آمدہ کہ اذان اول در زمان عمر بن الخطاب بود و تا بعد عثمان آنرا
 پذیرفت و بعضی گفته اند کہ در زمان عمر مجروح اعلام بود و عثمان آنرا بلفظ اذان حکم کرد و بر مکان عالی فرمود ازین جهت نسبت
 کردند بر ہر تقدیر آنچه خلفائے راشدین کردہ باشند آنرا بدعت نباید گفت و اگر بعضی از اسلاف اطلاق بدعت بران کردہ باشند
 بمعنی آنست کہ در زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نبود و مقصود تسمیم و تقبیح آن نخواہد بود و کہ اقال العلماء چون بلال
 از اذان فارغ شد سے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برخاستے و خطبہ کرد سے بی فاصلہ بعد سے و سخنی دیگر میان
 اذان و خطبہ و در ایستادہ خطبہ خواندن احادیث و اخبار صحیحہ بسیار آمدہ و نزد امام ابو حنیفہ و مالک و احمد قیام سنت است
 زیرا کہ مقصود ذکر است و آن حاصل است بقعود و آنکہ گویند کہ خطبہ بجای کہتین است بحقیقت نیست مراد آنست کہ قصور سے
 کہ در جمعہ در حد و رکعات نہ واقع شدہ خطبہ جبر نقصان آن در ثواب میکند و لہذا استقبال قبلہ و حرمت مکہ کہ شرط اند در نماز
 در خطبہ نیست و لیکن چون مواظبت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بران ثابت شدہ سنت باشد و ترک آن بی ضرورت
 مکروہ کہانی شرح ابن الہمام و نزد شافعی واجب از مالک نیز روایتی در وجوب آمدہ و در صحیح بخاری و سلم و غیرہ از جابر ابن
 سمرہ آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خطبہ میخواند تا نماز اذان می نشست پس می ایستاد و خطبہ دیگر می خواند
 و ہر کہ ہر آن خبر ہد کہ نشستہ خطبہ میخواند و روغ گو است و سلم و نسائی از کعب بن عجرہ آورده کہ وہی در مسجد درآمد و عبد الرحمن بن
 ام الحکم را کہ یکے انہروانیہ و اتباع ایشان بود دید کہ خطبہ میخواند نشستہ گفت بہ بینید این خبر است را کہ نشستہ خطبہ سے خواند
 و حال آنکہ حق تعالی فرمودہ است و اذا را و اتجارۃ اولہم و انفسوا الیہا و ترکوک قاکا و سبب نزول بن کریم آنست کہ رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خطبہ میخواند اہل مدینہ را قحط و گرانی غلہ سخت سیدہ بود ناگاہ درین میان شنیدند کہ قافلہ از شام
 رسیدہ است ہمہ برخاستند و بجانب قافلہ رفتند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را تھا و خطبہ ایستادہ گناشتند و گروان
 تن از صحابہ کہ ابو بکر و عمر از ایشان بودند نشستہ مانند چون فرمود و ترکوک قاکا معلوم شد کہ خطبہ در حال قیام بود

واز سعادت نیز نقل کرده اند که خطبہ ششمین خوانند و گفته اند کہ وہی دوران معذور بوده کہ پہلے شکم وہی بسیار شدہ بود و طاقت
 ایستادہ شدن و خطبہ خواندن نہ داشت کہ اقبال الشیخ فی فتح الباری و نیز گفتہ اند کہ روایت کرد عہد لزاق از عمر از
 قنادہ کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ابو بکر و عمر خطبہ میخوانند روز جمعہ ایستادہ و چون برخاستن شاق شد قیام در نماز خطبہ
 می نشست استراحت میکرد و ساکت می بود و بعد از آنکہ بحال خود می آمد بر می ایستاد و میخواند و چون معاویہ امیر شخطبہ
 اولی نشستہ میخواند و ثانیہ ایستادہ و لیکن اورا ضرورت بود کہ طاقت ایستادن نہ داشت کہ ذاتی فتح الباری انتہی و در شرح
 ابن الہمام گفتہ کہ قصہ عثمان کہ گویند چون در اول جمعہ بعد از تولیت خلافت بنبر برآمد گفت الحمد للہ و حضر شد کہ در نیست
 نہ در کتب حدیث نہ در کتب فقہ و اللہ اعلم و شمشیر و نیزہ بدست نگرفتی بلکہ اعتماد بر کمائی یا عصائی کردی و گفتہ اند کہ اعتماد
 بر سبب و مانند آن اشارت است بآنکہ قوام این دین بشمسیر و بسلاح است ابن قیم گفتہ کہ این سخن جنبہ نیست چه قوام
 این دین بقرآن و وحی است کہ ذاتی المواہب در بعضی آیات فقہیہ حنفیہ آمدہ کہ انکار تو س یا عصا مکروه است و
 صحیح آنست کہ مکروه نیست از جهت ورود سنت و در روایتی آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتماد بر عنقرض میکرد کہ
 باوے میبود و از روضۃ العلماء نقل کردہ اند کہ در ہر بلدے کہ فتح وے بغلبہ محاربہ است چنانکہ مکہ معظمہ اعتماد بسلاح کنند
 و آنجا کہ بصلح است چنانکہ مدینہ مطہرہ بصلح و لہذا شافعیہ در حرم شریف اعتماد بر سبب کنند کہ بر قول ایشان فتح آن بطریق
 عنوة است و نیز حنفیہ بصلح است کہ ما بین فی موضعہ مصنف میگوید کہ این یعنی اعتماد بر کمائی یا عصا بہتر
 از آن بود کہ بنبر ساخت ما بعد از آنکہ از بنبر محفوظ نیست کہ چیزی اعتماد کردنی عصائی کمائی و نہ غیر آن و قصہ ساختن منبر آنست
 کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از وضع منبر قریب بحراب متصل جانب غربی ایستادہ خطبہ میخواند و گاہ گاہی بسبب طول
 قیام و عرض طال بر چوبے کہ در آن مقام نصب کردہ بودند تکیہ میفرمود و در مدینہ امراة بود از انصار کہ غلامی داشت بخار
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہے را نزد آن امراة فرستاد کہ اگر کمائی آن غلام بخار خود را تا چوبے چند را بہم آورده
 منبری براسے من بساز تا بران برآمدہ خطبہ خوانم بہتر باشد از آن بفرمودہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسلام خود را
 کرد و وی از چوب گز منبرے ساخت سہ در جیبس در موضع کہ الآن منبر شریف است نہادند و چون آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم بر آمد و خطبہ خواند آن چوب کہ پیش ازین بران تکیہ زدہ خطبہ میخواند از فراق صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم بفریاد آمد و آواز کرد چنانکہ ناله آواز کند و تمامہ صحابہ از مشاہدہ نلایہ و فریاد وہی بگریہ درآمد پس آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم از منبر فرود آمد و اورا در کنار خود گرفت تا اگر بہ فریاد با آمدہ این خبر چنین جرح یعنی فریاد کردن این چوب شہوت
 و بعضی گفتہ اند کہ بسبب حد تو احرر سیدہ است و طول منبر شریف بقول صحیح و در راع بود و عرض و یک ساعت عرض کرد و شہر
 و تانان خلفای را خفیند فلان اللہ تعالیٰ علیہم جمعین آن منبر بجای خود بود اول کسیکہ اورا بہامہ قطبہ پوشید عثمان بن عفان بود
 و بقول اول کسیکہ سوت کرد معاویہ بود و ہم ہر زمان امارت خود وقتیکہ در شام بود قدم آورد و خواست کہ ملبر آنحضرت را
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بشام بہر چون از جای خودش بیجا نیدہاں ساعت آفتاب گرفتہ شد یکدیکہ سارہاے آسمان
 نمودن گرفتند پس معاویہ ازین خیال برگشت و اعتماد آن را باصحاب گفت کہ مقصود من تفحص و تحقیق حال آن بود تا اورا
 زمین خوردہ باشد بعد از آن شمش پایہ دیگر بران افزود و سیز نبوی را بالاسے آن داشت و بعضی روایات این حکایت
 نسبت بہ روان کنند کہ در مدینہ مطہرہ از جانب معاویہ حاکم بودہ معاویہ یا ز شام پوی نوشتہ بود کہ منبر مصطفوی را بشام بفرستہ

داشتند و وضع مہر و رسدہ سابق بود و بقول صحیح در شان و چون کہ شد مردم بکیت تبرک از ان شانہا ساختند و صحیح آنست
 کہ آن منبر از یادتی کہ معاویہ ساخته بود در جریجی کہ در سنہ اربع و خمیس و ستادہ در مسجد کوفہ شد سوخت بعد از ان خلفا و ملوک
 ہر کہ ام منبرے ساختند و در سنہ ثمان و تسعین و تسعاۃ کہ کاتب حروف با قامت مدینہ مطہرہ مشرف بود سلطان مراد منبری
 از ہفت جوش ریختہ بفرستاد و عبارت منبر عمر سلطان مراد تا پنج آنست و در اعنتہ وضع منبر و اسم صنایع آن اختلاف دایات است
 کہ در نقل خودندہ کور شدہ است و اللہ اعلم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در میان ہر دو خطبہ خطبہ پیشینی چنانچہ در حدیث جابر
 بن سمرہ آمدہ و خاموشی بودی و دعا از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در نیوقت بصحت نرسیدہ است و لیکن یکے
 از اقوال کہ در تعیین ساعت جمعہ و استجاب دعا در ان آمدہ قولی است کہ در وقت جلوس بن خطبتین است طیبی آنرا از بعض
 شراح مصابیح نقل کردہ است و مقدار این جلوس آنست کہ ہر حضور در محل خود قرار یابد و این جلسہ سنت است شرط نیست نہ واجب
 از جهت حصول مقصود بیرون دے و زکشی از غیرہ بن شبہ آوردہ کہ گفت دیدم علی ابن ابی طالب را کہ خطبہ خواند و نہ نشست
 تا آنکہ فارغ شد و بعضی از اصحاب احمد بن حنبل یوجب آن رفتہ از جهت دعاوست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بران
 و چون از خطبہ دوم فارغ شدی بلال اقامت گفتی و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از منبر فرود آمدی و نماز گزار دے
 و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حالت خطبہ مردمان را بنزدیک شدن فرمودی و فرمودی حاضر آئیند کردہ و قریب شید
 از امام و بسا کہ مرد در افتد از مقام خیر تارفتہ رفتہ پس رفتہ و موخر گرد و در آمدن بہشت اگرچہ در آید و دے از جہاد داؤد
 عن سمرہ بن جندب و بخاموشی نزد خطبہ امر کردے و گفتی ان الرجل بدستی کہ مرد از اقبال لصاحبہ چون گوید پیشین خود را وقت
 خطبہ نصت خاموش باش فقد لقاہ پس تحقیق لگو گفت چہ درین امر کردن بخاموشی سخن گفت و خاموشی را کہ بدان امر میکرد
 خود از دست و او دمن لقا فلا جہ کہ وہر کہ لغو گفت اور جہدہ ثواب آن برود کہ کمال نبود و لغو کلام غیر مشروع و عیب را
 گویند و حدیث ابی ہریرہ در ہمینی در کتب متہ باین لفظ مذکور است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود لقا قلت لصاحبہ
 یوم الحجۃ نصت و الامام خطبہ فخر لغوت و لفظ ترندے و نسائی مانند آنست کہ مصنف نے کر کردہ و در بیان خواص جمعہ
 در خاصیت نم ذکر انصاف و افعال در ان تفصیل نوشته شدہ است و کان لقول و بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 کہ گفتی چنانچہ روایت کردہ است احمد از ابن عباس من لکم یوم الحجۃ ہر کہ سخن کند روز جمعہ و الامام خطبہ کے حالے کہ امام خطبہ
 بخواند لغو پس آنرو یعنی حال او مثل او مثل الحار چون حال و قصہ خریدت کہ کل اسفار ابر سیدار دکتابہا را یعنی بار آن
 می برد و شقت در برداشتن آن میکند اما منتفع بدان نیست این مثل عالم بی عمل است مانا کہ درینجا تعریف است بندہ سب بود
 کہ این آیت نازل در شان ایشان است و ایشان در وقت خطبہ لغو میگفتند و الذی یقول نصت و آن کسیکہ میگوید مرد دیگر برا
 در وقت خطبہ نصت لیس لہ حجۃ نیست مرا و از جمعہ این زجر و تشدید است برین قول و فرمود بخیر الحجۃ تلمتہ لغو حاضرے آیند
 جمعہ را کس و نفوذ در اصل جامعہ را گویند میان سہ و وہ جل حضرت بلغوی کے از ان سہ نفر و نیست کہ حاضر شد جمعہ را بلغو فلک
 خطبہ منہا پس آن لغو نصت نصیب ہے از جمعہ یعنی مردم است از ثواب رحمت الہی و جل حضرت با دعا مردے دیگر است کہ
 حاضر شد جمعہ را دعا سوال و طلب حاجات فوجہا پس وی مرد نیست دعا اللہ و ما کہ و خدا ہی تعالی را و خدا تبارک و تعالی است
 ان شاء اعطاه اگر خواہد بہد اور انچہ خواستہ است بدعا اگر چہ شر الط و آداب ان مقفود بود و ان شاء اللہ و اگر خواہد منع کند و نہ بہ
 باوجود اجتماع شرائط و آداب آن الرندہ از جهت اختیار وی و وجود مصلحت و زیادون اجابت دعا و ان حاجت بندہ برومی واجب

ولازم نیست بلکه محض فضل و کرم اوست و هیچ چیز بر او واجب نبود و در اصل حضرت را در هر دو دیگر است که حاضر شده است چنانچه
 با نصات و سکوت بحضور خاموشی و در ظاهر و باطن و در خطبه رقیبه سلم و گام نبرد و با کمال نگر و گردن مسلمانان را و کم بود احد او اینها
 مگر در بی کمال کردن و از جا برخیزانیدن و چای تنگ ساختن هیچ یک را نمی گذارند پس آن جمعه را در کفارت است الی بحقیقه
 التی تلیها از کتابان صغیره که کرده است تا جمعه دیگر که متصل می آید و از او زیادة ثلثه ایام و سه روز دیگر بالای آن دو کس است
 ثابت است لان الله از جهت آنکه خدای عزوجل بقول میگوید من جاء بحسنه فله عشر مثا لها هر که نیکی کند مرا و راست است چندان
 پس یکم هفته و سه روز بالای آن جزای یک و در جمعه باشد ذکره ابو داود و عن عبد الله بن عمر و این حدیث معلوم شد که در
 حضور و خشوع و سکوت و انصاف و عدم ایضا مروج بلند تر از دعا و سوال است و در حدیث ترمذی از معاوی بن انس جنی
 آمده است قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من تخطى رقاب الناس یوم الجمعة اتخذه الله جبرئیل الی جهنم و احادیث درین باب
 بسیار است و چون بلال از اذان فارغ شدی پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم شروع در خطبه کردی این حکم سابق معلوم شده است
 فائده در احاده آن نیست و اگر مقصود از ذکر آن توطیئه این قول است که گفته کسی بسنت گذاردن بر نخاستی و ارد شود که مراد
 مصنف از قول او کس بسنت گذاردن بر نخاستی نفی مشروعیت سنت است پیش از جمعه چنانکه از سیاق کلام وی واضح است
 که وقت برخاستن برای سنت گذاردن پیش از اذان و شروع در خطبه است نه وقت فارغ شدن از اذان پس اولی آنست که
 ابتدا همین حکم میکرد که پیش از خطبه کسی سنت نگذارد و یا گوید پیش از نماز جمعه سنت را بجهت نیست چنانکه در نظر پس این قول را
 داخل تحت جزایم بداریم بلکه کلام مستانفست و با وجود آن خالی از حشو نیست بآنکه مقصود وی انکار سنت است پیش از جمعه
 میگوید که سنت گذاردن پیش از جمعه نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و بعضی از علما که بسنت جمعه قائل شده اند قیاس
 بر نظر میکنند و اثبات سنن قیاس جائز نیست بعد از ان مبالغه و تاکید و نفی آن میکنند و میگویند و الله اعلم انما که در سنن صلوة
 تصانیف کرده اند و ضبط نمازهاست سنت افتنا نموده اند در سنت پیش از جمعه چیزی روایت نکرده اند و اما بعد از جمعه چون
 منزل بازگشتی چهار رکعت نماز بگذار و اگر در مسجد گذاردی دو رکعت گذاردی و میفرمودن کان تکلم مصلیا بعد از جمعه هر که
 باشد از نماز گذارنده بعد از جمعه فصل بعد از چهار رکعت است که بگذارد و بعد از چهار رکعت این حدیث را سلم و ابو داود و ترمذی
 از ابو هریره روایت کرده اند و گفت ترمذی این حدیث صحیح است و عمل بر نیست نزد بعضی از اهل علم و مذاهب اسحاق آنست
 که اگر در مسجد بگذارد چهار رکعت و اگر صفخانه بگذارد دو رکعت بر عکس آنچه در متن مذکور است اکنون ما آنچه در کتب در نماز پیش از جمعه و
 بعد از وی آمده موافق کلام مصنف یا مخالف آن نقل کنیم و بالله التوفیق بدانکه نماز بعد از جمعه هم چهار رکعت آمده و هم دو رکعت
 و هم شش رکعت اما چهار رکعت در حدیثی که مصنف آورده و در روایتی از سلم آمده اگر چیزی باعث مجتهد پیدا شود بگذارد دو رکعت
 در مسجد و دو رکعت و فقیه بر گرد و در روایت ابی داود اگر گذارد دو رکعت در مسجد پس از آن بیاید منزل را یا بیت را بگذارد دو رکعت
 دیگر و اما دو رکعت سلم و ترمذی از ابن عمر آورده که گفت بود پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم که میگذازد و بعد از جمعه دو رکعت و گفت
 ترمذی که درین باب حدیث از جابر نیز آمده و حدیث ابن عمر حسن صحیح است و عمل بر نیست نزد بعضی از اهل علم و این قائل است
 شافعی و احمد و در روایت بخاری و سلم و ابی داود و ترمذی و نسائی از نافع با اختلاف الفاظ آمده که گفت بود عبد الله بن عمر که میگذازد
 روز جمعه دو رکعت و خانه خود و در روایتی چون بر میگشت از جمعه میگذازد دو رکعت و در خانه خود دو رکعت میگفت همچنین کرده است سول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم و در روایتی آمده که ابن عمر میگذازد و بعد از جمعه دو رکعت اطالت میکرد و آنها میگفت بود رسول خدا

بعد از زوال آفتاب چهار رکعت میفرمود این ساعتی است که کشاده میشود در دو سه در بای آسمان الحدیث و همچنین واجب
 است حکم کردن در حق صحابه زیرا که ایشان می یافتند وقت زوال را چنانکه مؤذن بلکه اعتماد مؤذن در دخول وقت بر قول
 ایشان بود و ایشان اعلام میکردند و در ادب دخول وقت چنانکه در حدیث ابن ام مکتوم آمده است که اعلام میکردند و راه
 آمدن وقت تا اذان میگفت انتهى اگر گویند مقصود این بعضی که نفی سنت قبل الجمعه میکنند نفی نماز نیست که راتبه جمعه باشد
 گویند که مقصود اصلاً اثبات نماز است پیش از جمعه و در گذاردن چهار رکعت وقت زوال کفایت است حال آنکه گفته اند که
 مراد باین چهار رکعت سنت ظهر است پس چرا سنت جمعه نباشد و الله اعلم و در صحیح بخاری در ترجمه باب گفته بار الصلوة بعد الجمعه
 و قبلها بعد از آن حدیث آورده و در رکعت بعد الجمعه را گفته و در صلوة قبل الجمعه حدیثی ذکر کرده و در فتح الباری از ابن المنیر آورده که
 گفت گویا بخاری از عدم تعرض بصلوة قبل الجمعه این قصد دارد که اصل استواری ظهر جمعه است تا ویلی بر خلاف آن دلالت نکند
 زیرا که جمعه بدل ظهر است چون اتهام و عنایت می بذکر صلوة بعد الجمعه پیشتر بود و جهت درود صریح حدیث در آن تعرض بدان مخصوص
 داشت لکن تقدیم کرد ذکر بعد از قبل در ترجمه بر خلاف عادت و رعایت مناسبت انتهى و این سخن نزدیک آنست که مصنف گفته
 که بعضی از علما که سنت جمعه قائل شده اند قیاس بر نظر میکنند آیا پوشیده مانده که این طریق که از فتح الباری نقل کرده شد قیاس
 نیست بلکه این همان سنت است که در نظر بود و کما لا یخفی و بالجملة جامعه از مؤمنین سنت پیش از جمعه را منکر اند و مبالغه کرده اند در ذکر
 و این قوم احادیث را که درین باب وایت کرده اند از ابن عباس ابن مسعود و ابن عمر و ابی هریره آورده اند تضعیف کنند
 و در فتح الباری میگوید که قویترین آنچه متکسر کرده میشود بوسیله در شریعت رکعتین پیش از جمعه عموم حدیثی است که تصحیح کرده
 است آنرا ابن حبان از حدیث عبد الله بن الزبیر که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله وسلم ما من صلوة غیر ذلالت الا بدین بیها
 رکعتان قال العبد الضعیف صلح الله حاله و با وجود آنچه ذکر کرده شد از روایات و اقوال در باب صلوة پیش از جمعه عجب است
 از مصنف که گفت علما در سنت پیش از جمعه چیزی روایت نکرده اند و الله اعلم فانه از محیط نقل کرده اند که در هر موضع که
 شک بود در شرط جمعه اهل آن موضع را باید که بعد از جمعه چهار رکعت بگذرانند بنیت نظر احتیاطاً تا اگر جمعه صحیح نیفتد از عهد
 فرض وقت با دایم نظر بقیمین بیرون آیند و از فتاوی الحجة آورده اند که احتیاط در قرائی کبیره آنست که پیش از جمعه چهار رکعت
 سنت بگذرانند و بعد از وی چهار رکعت بنیت سنت وقت پیشتر بگذرد و رکعت سنت وقت قول صحیح و مختار همین است تا بیشک از
 عهد بیرون آید و بعضی گفته اند که این چهار رکعت که بعد از جمعه احتیاطاً بنیت نظر میگذارد بهتر آنست که پیش از جمعه بگذارد زیرا که چون
 جمعه را با جماعت گذارد و پس از آن بنیت نظر بگذارد و در نجاسات ظنی بمسلمانان لازم آید که نماز جمعه که گذارده اند فاسد
 بود و گفته اند که اگر در دو رکعت اخیر این چهار رکعت بعد از فاتحه معوذتین بخوانند بنیت رقیه و استعاذه نه بنیت قرائت سوره
 و در رکعت اخیر ضرری ندارد و در حدیث آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در دو رکعت اخیر فرض اربع سوره قصیر
 میخواند بقول مختار نز و خفیة ناخواندن آن واجب نیست که بخوانند آن سوره سه و واجب گردد و حمله آن کرده اند که کیفیت بنیت
 این نماز بعضی گفته اند که گوید در بیفته آخر ظهر علی فی ذمی و بعضی گفته اند این بنیت کند آخر فرض و رکعت قته و لم یؤد بعد و ظاهر
 از اطلاق عبارات فقها آنست که احتیاط باین تقییدات نیست بلکه بنیت صلوة ظهر وقت کند چنانچه در سایر ایام میکند چه اگر
 جمعه صحیح نیست پس این فرض بانی است بقیمین و الا تطوع بنیت فرض صحیح است و صحیح آنست که جمعه صحیح است اگر چه سلطان جائز
 باشد و تنفیذ جمیع احکام فاعل صورت نه بنید و کومج نه مسائل فی سنن الهدی و الله اعلم فصل در نماز هید روز هید را

از ان روز عید گویند که و سه عود میکنند و شکر می آید در وقتش و این چه عام است بر موافق دیگر نیز صادق آید ازین جهت بعضی
 قیدی زیاده کرده اند مخصوص بدان و گفتند عود میکنند بفرح و سرور و موجب سرور و فرح در عید فطر شکرانه تمامی نعمت صیام
 است و در عید اضحی تمام نعمت حج که بوقوت عرفات که عمده ارکان اوست حکم تمامی دارد و جمعه که عید هر هفته است شکرانه
 تمام نمازهاست هفته پس شکرانه تمامی همه ارکان اسلام عید است که باعث اجتماع و فرح و سرور اهل اسلام گرد و وضع
 کرده اند و شکرانه طاعت و عید آن حکم و لکن شکر تم لازم یکم و هم بطاعت و عبادت ساختند اما زکوة چون ادای آن را
 وقتی معین و اتفاق اجتماع بود و شکرانه تمامی آنرا عیدی مناسب یافتند و بعضی گفته اند و را عید بحیث تفضل و بجز و سه
 گفتند یعنی بقا با دو سال دیگر بر ساد چنانکه قافله را در ابتدای خروج قافلگفته اند که تفضل در لغت بجمع و بازگشتن بود گویا
 تفضل است بلکه برود و بسلاست باز گرد و وصلوة عیدین بخدمت امام ابو حنیفه فرض است چنانچه جمعه و بروایتی آید
 و گویند تسمیه ایست بحیث ثبوت اوست بسنت نبی کتاب نزد صاحبیه سنت و شافعیه نقل گفته اند و آنرا افضل نوافل است
 و بقولی سنت مکره و مالک گفته سنت واجب و خوب است چنانکه بعضی تا که باشد و احتمال و جوی که در مذمت امام ابو حنیفه
 مذکور شد نیز وارد و نزد امام احمد فرض همین است چنانکه نزد امام ابی حنیفه و صحیح نزد او است که فرض کفایت است و
 بروایتی از امام ابو حنیفه نیز چنین آمده عادت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که نماز عید را خواه عید فطر خواه
 عید اضحی در صلا گذارد و رواه البخاری و مسلم و آن مکانی است بیرون مدینه جانب غربی مسجد شریف بیرون دروازه مصری
 که قافلگفته اند از آنجا در میان وی و مسجد شریف هزار ذراع است که ازانی تاریخ المدینه و در آنجا دلیل است بر آنکه بیرون
 هر آمدن برای نماز عید صبح افضل است از گذاردن وی در مسجد چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با وجود آن فضل و شرف که
 مسجد وی دار و مصلی بیرون آمدند جایای دیگر بطریق اولی بود و هم نیست عمل ناس اصحاب مگر آنکه خدای باشد چنانکه گفت
 و یک عید باران بود در مسجد گزار و در این جز یکبار پیش نبی صاحب مواهب لدنیه از این القیم نقل میکنند که گفت نگذار و عید را
 در مسجد مگر یکبار که باران رسیه مصلی بیرون نیامد مگر ثابت شود این حدیث و این حدیث که من بود و او و این ماجرا از بی بی بیرون
 حدیث است آتی و اهل که هم از سن اول عادت درین و از آنکه در مسجد گزارند و بیرون نروند و بعضی گفته اند که در مسجد افضل است و آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم که در مسجد گزار و صحبت خبیث وی بود بخلاف مسجد که دستحق تمام دارد و الا آن خود اهل مدینه نیز در مسجد
 گزارند و بمفارقت از شرف برکت حضور راضی نشوند و دست مسجد شریف آن بود چه کفایت است با بادانی این بلده طهره
 بخلاف زمان مبارک می صلی الله علیه و آله و سلم که دست مسجد گزار بود و آبادانی شهر بیشتر و در شرح ابن الهمام می گوید که سنت
 آنست که بر آید امام بجا نه و اختلاف نماید که باضعافا نماز در شهر گزارد زیرا که نماز عید جائز است گزاردن آن در شهر و در
 موضع اتفاق و نزد حکم جائز است در سه موضع نیز اگر چه استخوان نمکند امام و قیاس بر جمعه متفق اکثر از سن نیز سگردد و در بلده لاهور
 و بعضی بلاد دیگر چنین میکنند و عادت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که در روز عید اهل اجماع تیاب پوشیدی و علم
 داشت فاخر بر هم عیدین و جمعه آنرا پوشیدی حله جنت جامه را گویند که از او رواست نه آنکه نام صنایع است مثل ویشی و
 غیر آن چنانچه بعضی تم کنند و گاهی بود و مخطط مخطوط سنخ پوشیدی و این جنس برودرین بسیار بود و بدانانی که گویند
 این است چنانچه الایچ درین دیار و آنکه در بعضی احادیث واقع شده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم حله سنخ پوشیدی
 همین مراد است یعنی بر او ازار داشت مخطوط مخطوط سنخ جامه افزیشی سنخ چنانکه عامه توهم کنند و حدیث پوشیدن آن حضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چہ نمک کہ بعضی پرستین است یا صوف در احیا و چنانکہ در ہایہ آورده است غریب است کذا ذکر شیخ ابن امام
 تفصیل حکام و آداب لباس در مجلس بیاید انشاء اللہ تعالیٰ و مرویت کہ یکبار عمر بن الخطاب جبہ از استبرق خرید و حضرت
 رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آورد و گفت خریدم این را تا بخل و تزیین کن برای عید و فود آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم فرمود این لباس کسے است کہ نیست اورا نصیب در آخرت و با بخله تحمل و تزیین برای عید سخب و سنون است اما
 لباس شروع پیش از خروج بعید گاہ در روز عید فطر بخند خرم افطار کردے و عدد آن و تر یعنی طاق بودے بخاری از انس
 آورده کہ بیرون نمی آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز فطر تا آنکہ بخورد و چند خرم و میخورد و انہار او ترا و در روایت
 حاکم از قتیبہ بن سعید صریح آمدہ کہ بخورد و سہ یا پنج یا ہفت یا کتر از ان یا بیشتر از ان و ترا و گفته اند کہ حکمت در استحباب اکل تمر علاوہ
 دست و دے مفید تقویت بصر است کہ صوم مضمت آنست حلو موافق مزاج ایمان است کہ المؤمن حلو و اگر یکے چیزے
 شیرین در خواب خورد تعبیرشش آن بود کہ لذت ایمان نصیب می گردد شیرین مرق قلب است لہذا بعضی علما گفته اند کہ
 افطار بخیز شیرین فصل است چنانکہ غسل و غیر آن رواہ ابن ابی شیبہ عن ابن عباس و غیرہ در عایت حد و تر و سہ چیز
 عادت شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و فرمودی ان اللہ و تر تحب لو تر و در عید الفطر طعام خوردی تا مراجعت
 کردے چنانچہ در حدیث ترمذی و حاکم از بریدہ آمدہ کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بیرون نمی آمد و فطر
 تا نمی خورد و میخورد روز عید یعنی تا نماز مسکندارد و گفته اند کہ حکمت در خوردن پیش از نماز عید فطر آنست کہ چون خوب فطر بعد از خوب
 صوم است دوست داشت تعجیل فطر را بقصد مبارکت با مثال امر کسی تعالیٰ و اگر نہ مجرد امتثال قصد بودی بقدر سیری خوردے
 و اللہ اعلم و بعضی گفته اند کہ اکل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در ہر دو عید در وقت مشروعیت اخراج صدقہ بود
 کہ مخصوص است بہر کدام چون اخراج صدقہ فطر پیش از آمدن بمصلی بود صدقہ بر آورد اکل کرد و بمصلی رفت و اخراج صدقہ
 اضمحی چون بعد از فطر بود کہ وقت آن بعد از نماز است فسخ کرد و صدقہ داد بعد از ان بخورد و از برای عید غسل کردی بدانکہ فقہا
 غسل عیدین را سنت گفته اند و طریقی اثبات آن بطریق عقل و قیاس و ست بر حجت اجتماع و بطریق نقل حدیثی است
 از فاکہ بن سعد کہ صحبت او حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صحبت سیدہ بلکہ بحد شہرت کشیدہ است اما غیر این
 یک حدیث از روی شناختہ شدہ است کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ غسل میکردیوم الفطر و یوم النحر و یوم عرفہ
 رواہ ابن ماجہ سننہ و الطبرانی فی معجم و البزازی فی سننہ کذا قال الشیخ ابن ہمام گفته کہ این حدیث ضعیف است کذا
 ذکر النووی و غیرہ ذکر کشی این حدیث را نقل کرده و گفته بود فاکہ ابن سعد کہ امر میکرد اہل و عیال خود را بغسل درین ایام
 و گفته کہ رواہ عبد اللہ بن احمد فی السنن و ابن ماجہ دیگر حدیثی کہ سیوطی در مجمع البوامع از شعبہ از زیاد بن عیاض اشعری می آورد
 کہ گفت مرقسے را ہر فعلی را کہ دیدہ ام از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از شما دیدم الا آنکہ غسل نمیکندہ در عیدین رواہ ابن منذر ابن عساکر
 و گفت صحیح عن عیاض و قول زیاد غیر محفوظ و قول مصنف کہ میگوید درین باب دو حدیث وارد است و ہر دو از ضعیفے
 خالی نیست گرچہ در حدیث را بخواد یا غیر آن را و ما غیر این دو حدیث در کتب در نیاب نیافتیم و در کتب سننہ اصلا حدیثی
 درین باب نقل نکرده اند غیر از اثر ابن عمر کہ در جامع الاصول از موطا آورده کہ بود عبد اللہ بن عمر کہ غسل میکرد پیش از آنکہ برود
 عید و در روایتی غسل میکردیوم الفطر پیش از آنکہ بمصلی برود چنانکہ مصنف میگوید کہ اما از ابن عمر صحیح شدہ کہ برای عید غسل کردی و شد
 بہالت وہی و متابعت سنت اقتضای آن میکند کہ حدیث در نیاب یعنی غسل عید صحیح است نقل است کہ یکبار ہی وہی وضو کرد و در زیر نعل

پس برخاست بقیہ آبی کہ نظرت مانده بود بر گران درخت برخت و گرد آن میگردد و گفت آنچه بین دیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ کرد و هر گاه در اشغال امور که نه از باب طاعت و قربت است رعایت اقتدا و اتباع میکرد و باشد در نیاب بطریق اولی و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بصلی پیاده رفتی ترمذی اندامیر المؤمنین علیه السلام روایت میکند کہ فرمود سنت آنست کہ بیرون روند بعید پیاده و بخورند چیزے پیش از بیرون آمدن بعید و گفت ترمذی این حدیث حسن است و محل بدین مست نزد اکثر اہل علم کہ مستحب است بیرون آمدن بعید پیاده و سوار نشوند مگر بغدروا بن ماجہ اند سعد قرط آورده کہ مے آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعید پیاده و امام شافعی در ام گفته کہ ما را از ہری رسیدہ است کہ گفت سوار شد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ در عید و نہ در خازہ ہرگز و عنترہ را در پیش روی او برداشتند و چون بصلی رسیدے عنترہ را در نازگاہ برابر روی نصب کردے عنترہ بعین حلقہ و نون و ذای مفتوحات نیز خورد کہ پکیان دارد و آنرا حریرہ نیز گویند و آن میان عصا و رمح است و رمح بلند تر از ہبہ و عصا خورد تر و عنترہ بین بین و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دا عنترہ بود کہ خادمان ہمراہ وی برداشتندی و برای مصلحت گرفتن کلوخ استنجا و سترہ در نماز و مانند آن بکار بردندی و روز عید آنرا سترہ ساختی زیرا کہ آن زمان مصلی صحرا بود و دیوار و محرابے نداشت خود صورت محراب کہ در بنای مسجد متعارف است و در زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و در او اخر زمان صحابہ پیدا شد و آآن در موضع مصلی چار دیواری کشیدہ اند تبرکات اما نماز در مسجد شریف میگزارند و برواشتن عنترہ پیش روی امام و نصب آن پیش روی در عید سنت داشته اند زیرا کہ جبانہ یعنی مصلی عید در صحرا باشد و در بناے جبانہ نیز سخن است نزد بعضی مکرده است واضح آنست کہ اورا حکم سجدت و احتکات در وے جائز نہ و نماز عید فطر را تاخیر کردی و نماز عید اضحی زود تر گزاردے ہمانا کہ حکم در تاخیر فطر آن باشد کہ چون صدقہ فطر ادا یافته و طعام ہم بکار برده شدہ است و می در پیش نہ تاخیر باعث از ویاد اجتماع خواهد بود یا آملہ ضعیفی بچیت صیام رمضان کہ مانع استعمال و اسراع باشد نیز راہ یافته است بخلاف اضحی و اللہ اعلم و عبد اللہ بن عمر کہ در متابعت سنت و قیہ اہل بیگذاشت بعد از طلوع آفتاب از خانہ بمسلا روان شدے ظاہر کلام آنست کہ در ہر دو حدیثین کردی پس غرض از ذکر این کلام آن بود کہ ہر چند در نماز عید فطر تاخیر سنت است لیکن در خروج بمسلا استعمال باید کہ روزہ در سید و مبارکت با مثال کرد و تخصیص کلام بعید اضحی بعید است از سیاق و بنجاری بابی آورده و بکبیر یعنی بکر فتن بصلی چنانچہ بکبیر در جمع مذکور شد و گفت کہ عبد اللہ بن بسر کہ صحابی مشہور است میگفت بودیم ما کہ فارغ می شدیم یعنی در زمان نبوت از نماز عید درین راحت و آن وقت تسبیح است و اشارت میکرد بوقت اضحی بعد از خروج وقت کراہت تسبیح یعنی صلوة نافلہ است مقصودش انکار بر امام وقت بود در ابطاد تاخیر و اول وقت نماز عید بعد از طلوع آفتاب است مستدا وقت زوال و بعضی بظاہر این حدیث رفقہ مع جوان مستدا کنند اما در وے دلالتی بر منع آن نیست کما لا یخفی و عادت اہل حرمین شریفین نیز بجمیل است در وقت اشراق بگذارند و در جمع راہ بکبیر گفتی پیایے بھرا این تمہ بیان فعل عبد اللہ بن عمر است چنانچہ زکشی ارداد تطنی و غیر وی از بقی آورده کہ بود این عمر کہ چون غدوہ میکرد یوم فطر و یوم اضحی بسوے مصلی ہجر میکرد و بکبیر تا میر رسید بصلی و مقصود اصلے از نقل فعل و شے ہمان اول است کہ بکبیر جمیل خروج بمصلی است و چون این فعل کہ بکبیر است نیز با وی در یک حدیث مروے بود این را نیز ذکر کرد و انکفا کردی از ذکر عادت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانچہ درین باب اگر چه احتمال دارد کہ این کلام اخیر جدا باشد از سابق برای ذکر عادت شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانچہ در قرآن آنست لکن لا و

هو الادل فتدبر دیگر بدانکه جهریه تکبیر در طریق مصلی در عید اضحی با اتفاق است اما در عید فطر خلاف امام ابو حنیفه است ایشان گویند که اصل در ذکر اخفاست بقوله تعالی واذکر ربکم فی نفسک تضرعا وخیفه و دون الجهر من القول. ولیکن وارد شد جهر در عید اضحی برخلاف قیاس و نیست فطر بجمع و جهر در معنی وی تا آنکه الحاق کرده شود بوسه قیاس کرده شود بر وی از جهت اختصاص اضحی بر کنی اذکار کان حج که مشروع است در وی تکبیر و علم است بر افعال وی و این دلیل روایی یوسف عمدر اشاید که اثبات جهریت تکبیر در عید فطر بقیاس در عید اضحی کند و در شرح ابن الهمام مذکور است که اختلاف در جهر تکبیر است در روز فطر نه در اصل آن زیرا که داخل است در عموم ذکر آنکه در جمیع اوقات مستحب است بطلوب از خلاصه مفهوم میگردد که خلاف در اصل تکبیر است و این چیز نیست زیرا که ممنوع نیست ذکر خدا بهر نطقی که گوید در هیچ وقتی اگر ممنوع باشد بوجهی باشد که موجب بدعت است پس امام ابو حنیفه گوید که رفع صورت بکر بدعت است مخالف قول حق سبحانه و تعالی و اذکر ربکم فی نفسک لایه پس مقصر باشد بر بود آن در روایتی از ابو حنیفه نیز در جهر آمده است نهی امامت دیگر در باب جهر تکبیر تسک کرده اند بحدیثی که روایت کرده است دار قطنی که گفت ابن عمر بود در رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم که تکبیر میگفت روز فطر از آنگاه که بیرون می آمد از خانه خود تا می آمد مصلی را دشمنی میگوید که در رفع این حدیث سخن است و صحیح آنست که موقوف است بر این عمر و کلام مصنف نیز بظاهرا نظر است در آن ولیکن اشارتی بصحت حدیث نیز کرده که گفت عبد الله بن عمر که در متابعت سنت دقیقه عمل نیکنداشت و شیخ ابن الهمام گفته این حدیث ابن عمر ضعیف است بحجت موسی بن محمد بن حطاکه یکی از رواة اوست و نیز وی دلالت نمیکند بر جهر تکبیر که محل نزاع است و حاکم این را مرفوع روایت کرده و ذکر کرده جهر را و صحیحی گفته که صحیح است که موقوف است ابن عمر و قول صحابی معارض نشود بعموم آنچه قطنی که میفرماید و دون الجهر من القول و نیز در حدیث آمده که خیر الذکر الخفی و حال آنکه وی معارض است بقول صحابی دیگر چنانچه روایت کرده شده است از ابن عباس که وی شنید مردم را که تکبیر میگفتند پس پرسید از شخصی که میگوید شکر او را آیا تکبیر گفت امام گفت لا فرمود و یا فتم مثل این روز را با پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم مذکور و صحیح یکی از آن که میگفت تکبیر پیش از امام و ابو حنیفه گفت که نمی بایه که منع کنند عامه را از آن از جهت قلت رغبت ایشان در خیرات استی و پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم

چون بصلی رسیدی در زمان شروع در نماز کرده که نه اذان بود و نه اقامت و نه الصلوة جامتة سلم و ابو داؤد و ترمذی از جابر ابن سمره آورده اند که گفت گداوم بار رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم عیدین نه یکبار و ده بار بے اذان اقامت و گفت ترمذی که درین باب حدیث از جابر بن عبد الله و ابن عباس نیز آمده و حدیث جابر بن سمره صحیح است و عمل برین است نزد اهل علم از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم و غیر ایشان که اذان گفته نشود نه مرعیدین را و نه هر پنجیکه از نوافل را و بخاری از ابن عباس و جابر بن عبد الله آورده که گفتند نه بود یعنی در زمان نبوت که اذان گفته میشد نه یوم الفطر و نه یوم الاضحی و در صحیح مسلم از حطا آورده که گفت خبر او مرا جابر بن عبد الله که نیست اذان مصلوة را روز فطر و نه اقامت و نه ندا و نه چیزی در روایت کرده شای از ابن عمر که گفت بیرون آمد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در روز عید پس بگذارد نماز بے اذان و اقامت و مالک در موطا گفته که شنیدم بسیاری از علماء را که گفتند نبود در فطر و نه در اضحی ندا و نه اقامت از زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم تا امروز و با جمله عدم اذان و اقامت در نماز عید جمع علیه است و در فتح الباری گفته که استلال کرده میشود بقول جابر که گفت و نه ندا و نه چیزی بر آنکه گفته نشود پیش از نماز عید هیچ چیز مثل الصلوة یا الصلوة جامتة و مانند آن ولیکن رعایت کرد شافعی از نطق از زهری که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم امر میکرد مؤذنان را در عیدین بقول الصلوة جامتة و اگر چه

این حدیث مرسل است لیکن معاضدت میکند اورا قیاس بر نماز کسوف که در وی این قول ثابت خنده است و گفت شافعی مجرب است
 نزد من که بگوید الصلوة یا الصلوة جاسمة و اگر گوید بلوا الی الصلوة کرده نمی دارم آنرا اما اگر گوید می علی الصلوة یا غیر آن از الفاظ
 اذان کرده میدارم آن را و این ابی شیبته با سند صحیح از سعید بن المسیب آورده که اول کسی که احداث کرد اذان را
 سعادیه بود و بعضی گفته اند مروان و بعضی گفته اند مجاج و بعضی زیاد و صحیح آنست که سعادیه بود و بعد از وی ایما نیز اخذ
 کرده اند و الله اعلم و مصنف میگوید که سنت آنست که بیچ ازینها نباشد و کیفیت گذاردن نماز عید آن بود که در رکعت اولی

هفت تکبیر گفته پیای میان هر دو تکبیر یک ساعت تخیف یعنی دمانی لطیف خاموش شدی و تسبیح و ذکر همین میان هر دو

تکبیر مروی نیست نزد امام احمد و ثنائی آنی عز و علا و صلوة بر حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه و آله و سلم گوید و اگر تسبیح و
 تلیل و تکبیر گوید و دو ها کند نیز حسن است و در بعضی روایات از وی آمده که گوید باشد اکبر کبیر و الحمد لله کثیرا و سبحان الله بکرة و

حیلا و صلوات الله علی نبی الامی و اگر خواهد جز آن گوید چنانچه سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر و صلوات الله
 علی محمد و آله و صحبه اجمعین یا ذکر خوش آید و باین اشارت کرد مصنف که گفت ذکر سه بین میان دو تکبیر نیست و نزد امام ابو حنیفه ذکر

دو در میان تکبیرات مشرف و ما تدریست و بدانکه دو تکبیرات عید روایات مختلف آمده ابو داود از عائشه و عبد الله بن عمر
 و ابن العاص و ترمذی از کثیر بن عبد الله و موطا از نافع از ابی هریره روایت کرده اند هفت در رکعت اولی و پنج در رکعت

ثانیه و باین قائل شده مالک و شافعی و احمد و لیکن نزد مالک و احمد تکبیر افتتاح معدودست از سبع و تکبیر قیام معدود نیست
 از خمس و نزد شافعی صحیح یکے اذان دو معدود نیست اذان دو و در قطعی از عائشه روایت کرده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم

دو از ده تکبیر میگفت در تکبیر افتتاح و ابو داود از سعید بن العاص آورده که گفت پرسیدم ابو موسی و حذیفه را که چند تکبیر
 میگفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در صبحی و نظیرین گفت ابو موسی چهار تکبیر مثل تکبیرات جنازه و گفت حذیفه راست

گفت ابو موسی گفت ابو موسی میگردد من در بصره در وقتی که حامل بودم بر ایشان همچنین آمده است از ابن مسعود
 گفت تکبیر گوید چهار بار پسر قرأت کند پس بر کوع رود و پسر بایستد در رکعت ثانیه پس قرائت کند پسر تکبیر گوید چهار بار بعد از

قرات و در حکم مرفوع دارد زیرا که امثال اینها را قیاس نتوان یافت و در بعضی طرق مرفوع نیز آمده و این چهار بار تکبیر افتتاح
 است در اولی و تکبیر کوع در ثانیه پس در هر رکعت سه تکبیر بود و مذمب خفیه نیست این قول بن مسعودست و آنچه نزد شافعیست

قول ابن عباس و مشایخ ما میگویند که چون در تکبیرات روایات مختلف آمده اند با نقل کردیم زیرا که تکبیرات در رفع ایدهی خلالت
 مسعودست در شرع پس اخذ با نقل اولی باشد کنالی الهادیه و گفته اند که چون دولت بنی عباس انتقال کرده امر کردند حکام و وظایف

روسی زمین را که عمل کنند بقول جد ایشان و شرط کردند که بنیر آن عمل نمایند و در بعضی بلاد و خفیه نیز همبران عمل باقی دستمراند
 حتی که از فتاوی ابجه نقل کرده اند که گفت که اگر بعضی از آنکه بر قول ابن مسعود عمل کنند نیز جایزست زیرا که آن مذمب اصحاب است

و زکشی از امام احمد نقل میکند که گفت اختلاف کرده اند اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در تکبیرات عید فاکل جائز و در همین
 حدیث تکبیرات عید نیامده انانکه از جهت عدم ورود آنست بشرط تصحیح ایشان و الله اعلم و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم

در عید صبحی و ظهر در رکعت اولی سوره ق و القرآن الجید خواندند و در دوم اقرب الساعه رواه مسلم و لموطا و ابو داود و الترمذی
 و النسائی و کاه این دو سوره دو از خوانند و اقتضای بر سجده ام رکب لا علی و بل اتک حدیث الغاشیه فرموده چنانچه در عهد

و کاه سه که عید و عید در یک روز جمع شدی در هر دو عید و سوره را خوانند و راه ابجاعة المذكورة ایضا و بعضی

و اذان

خواندن این دو سوره مستحب تر گویند و این را اشهر روایات دانند و در خواندن غیر این دو سوره مذکور چیزی صحیح نشده اگر چه
 بحکم فاقرو اما تیسر من القرآن هر چه خوانند درست بود و لهذا در کتاب خرنی که در مذہب امام احمد است گفته که یقرانی کل رکعت
 با کلمه صد سوره چون از سجده بر رکعت دوم برخاستی شروع در تکبیر کردی و پنج تکبیر متتابع بگفتی و آن گاه شروع در قرائت کردی
 پس تکبیرات در هر دو رکعت پیش از قرائت بود و مذہب ائمہ ثلاثہ ہمین است و تک ای شان با حادیث وارد درین باب
 است و نزد خفیه در رکعت اولی قبل القراءۃ و در ثانیہ بعد القراءۃ و این مروی از ابن مسعود است چنانکه گذشت و مصنفین روایت
 را تصنیف میکنند و یگوید در بعض احادیث از ابی هریره مرویست که والی بین القرائین فکبر اولاً ثم قرأ و کعب فلما قام فی التانیۃ قرأ
 و جعل تکبیر بعد القراءۃ چنانچه مذہب حنفی است و این حدیث را امام احمد روایت کرده اما مصنف میگوید این خبر صحیح نیست از آن
 که محمد بن حویه که راوی این حدیث است بمرح است با اتفاق اکابر علماء حدیث گفته اند که این حدیث از غیرین طریق نیز آمده است
 و اسما لم و بعد از آن که اشارت کرد بضعف حدیث خلاصه مختار خود حدیث دیگر موافق مدعا سے خود آورده و گفت عن عمرو بن عوف المزنی
 ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کبر فی العیدین فی الاولی سبعا قبل القراءۃ و فی الاخری خمساً قبل القراءۃ این حدیث ابی داؤد
 از عمرو بن شیب عن ابیہ عن جدہ و ترمذی از کثیر بن عبد الله آورده و گفته درین باب از عائشہ و ابن عمر و عمر بن عوف مزنی
 نیز حدیث آمده است و مصنف میگوید ترمذی از بخاری سوال کرد و گفت درین حدیث چه میگوید گفت لیس فی الباب شی
 اصح من ذابہ اقول و زکشی گفته است که ترمذی گفته ہو احسن شی فی الباب فبہر و چون از نماز فارغ شدی برخاستی و
 ایستاده خطبه کردی منبر نبود در بنیاد و حکم مذکور شد کی آنکه خطبه بعد از نماز عید بود دیگر آنکه خطبه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 در عیدین بر منبر نبود اما اول اصحاب کتب سه همه اتفاق دارند بر روایت آنکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نماز عید اضعاف
 فطر را پیش از خطبه میگذاشت و دو بکر و عمر بعد از او سے نیز همچنین میگردند ترمذی گفته که برینست عمل نزد اہل علم از اصحاب پیغمبر
 صلی الله علیه وآله وسلم و غیر ایشان و گفته اند که اول کسی که خطبه پیش از نماز خواند مروان بن الحکم است در وقتی که امیر مدینہ بود
 از قبل معاویہ و در صحیحین از ابی سعید خدری آمده است که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کہ بیرون آمدے روز
 فطر و اضحی بصری مصلی و نخستین چیزے کہ ابتدا کردے بدان نماز بودی پست بر گشتی از نماز ایستادی مقابل مردم و مردم نشستند
 بر صفوں خود پس و عطا فرمودی و وصیت کردے و امر کردے بخیر و گفت ابو سعید ہیشہ بودند مردم برین تا آنکہ بیرون آمد من مروان
 دوی امیر مدینہ بود در اضحی یا فطر و چون آمدیم مصلی ما ناگاہ بنبری بود کہ بنا کرده بود او را از گل و خشت کثیر بن الصلت و جوہت
 مروان کہ بر دو بران پیش از آنکہ نماز کند پس کشیدم من جامہ او را و کشید او مرا و منبر بر رفت و خطبه خواند پیش از نماز گفتم او را تغیر
 داوید شما سوگند بخدا سنت را گفت یا ابو سعید رفت آنها کہ تو میدانی و متروک گشت پس گفتم سوگند بخدا سے کہ بقاے ذات
 من در دست قدرت اوست تو ایند آورده تا بہتر از آن چه من دانم این کلمہ را سه بار گفتم و برگشتم و در فتح الباری می آرد کہ احتمالات
 کرده اند کہ اول کسیکہ خطبه پیش از نماز کردیست مشهور است کہ مروان بود چنانکہ در صحیح آمده است از حدیث ابی سعید و بعض گفته اند
 کہ پیش از وی عثمان بن عفان نیز کرده بود چنانکہ ابن المنذر با سند صحیح از حسن بصری آورده کہ گفت اول کسیکہ خطبه خواند پیش از
 نماز عثمان بن عفان بود و او اول نماز گزاردے پست خطبه خواندی و در آخر چون دید کہ مردم بنامز نمی توانند رسید نظر باین مصلحت خطبه
 را تقدیم کرد بر نماز و این مصلحت غیر علتی است کہ مروان بہت آن تقدیم میکرد علت در تقدیم وی خطبه را آن بود کہ تا مردم
 منتظر نماز نشسته باشند و خطبه او را کہ در وہی سبب ناسزا نسبت بجماعہ کہ مستحق آن نبودند و مع دشمنای قومی کہ نہ لائق آن بودند میکرد

شنود چنانکه در حدیث ابی سعید بصیر آمده است که گفت تقدیم خطبه بجهت آن کردم که مردم انتظار سماع خطبه مانعی بر نهند و احتمال
 دارد که عثمان احياناً میگرد و مروان بران مواظبت نمود باین جهت این فعل نسبت بوی شهرت یافت بدلیل آنکه بخارے
 و سلم و ابوداؤد و نسائی از ابن عباس آورده اند که گفت حاضر شدم روز عید فطر با پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ابوبکر و عمر
 و عثمان نماز میگذارند و ایشان پیش از خطبه و عبدالرزاق از ابن جریر از زهری آورده که گفت اول کسیکه تقدیم خطبه بر نماز کرد
 معاویه بود و ابن المنذر از ابن سیون آورده که زیاد آنرا بصره کرد و قاضی حیاض میگوید که مخالفت میان این دو اثر و اثر
 مروان نیست زیرا که هر یک ازین دو یعنی مروان و زیاد عامل معاویه بودند پس محمول بران بود که ابتدا سے آن از معاویه بود
 و اینها اتباع آن کردند و الله اعلم اسی کلام شیخ ابن ابجر و اثباتی که منبر بر خطبه عید در زمان آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 نبود چنانکه در روایت ابن خزیمه آمده که گفت خطبه خواند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ایستاده بر دو پایه خود چنانکه گذشت
 در حدیث ابی سعید و مختصاً سے وی آنتست که اول کسیکه بر منبر سوار شد مروان بود و در وقت امام مالک واقع شده که اول کسیکه
 خطبه خواند بر منبر عثمان بن عفان بود که بنا کرده بود او را کثیون الصلت و آنچه در صحیحین آمده از حدیث ابی سعید چهارم بر پشت
 و احتمال دارد که عثمان یکبار می کرده باشد پس اذان ترک و او و مروان آنرا عاده کرده و ابوسیدنا اذان اطلاع نشد کذاتی فتح البکا
 و در فتح القدر شرح ابن الهمام بر هدایه میگوید که اختلاف کرده اند در بنائے منبر بجهت بعضی گفته اند کرده است خواهرزاده
 گفته که حسن است در زمان مکه مرویست از امام ابی حنیفه که لا باس بچون در صحیح البخاری از حدیث جابر بن عبد الله که گفت
 ابتدا کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز پیش از خطبه خواند و چون قاری فرغ شد نزول فرمود و بجانب منبر رفت و تذکیر کرد و حدیث
 و ظاهراً نزول از منبر است مصنف اذان جواب میدهد و میگوید اما در بعضی احادیث صحیح دارد و گفته که منزل نبی اسد اگر چه در اکثر
 احادیث ظاهراً فرغ یا فخطب ثم اتی الناس و امثال آن واقع شده است همانا و کانی یا علی یا مکنانی حالی بود که قائم مقام منبر شد
 و اطلاق نزول بجهت آن بود و این مجرد احتمال است ولیکن چون در احادیث صحیح ثابت شده که منبر نبود تا چارست از
 از کتاب آن در بعضی احادیث علی را حلت مرویست چنانچه نسائی از ابوبکر اهل حمی آورده که گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه
 علیه و آله و سلم که خطبه میخواند بر ناقه که گرفته بود و حبشی زمام ناقه او را پس از نزول از ناقه باشد نه منبر و نه ایصمین و غیره جابر
 بن عبد الله قال گفت جابر شہدت مع رسول الله حاضر شدم با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم الصلوة یوم العید نماز را
 روز عید فطر بالصلوة پس ابتدا کرد و نماز قبل از خطبه بلا اذان و اقامت پیش از خطبه بی اذان و اقامت ثم قام متویکاً علی بلال
 پسترا تا در حالیکه تکیه کند است بر بلال پس این ایستادن بعد از خطبه است چنانچه از صحیح بخاری بصیر ترازین معلوم گرد که گفته
 فبدأ بالصلوة ثم خطب الناس فلما فرغ نزل فاتی الناس فذکرهن و هو متویکاً علی یه بلال و در خطبه تکیه بر قوس یا حصا کرده بود
 چنانچه در روایات آمده است فامر بتقوی الله پس امر کرد مردم را بتقوی و ترس از خدا و حث علی طاعتہ و برانجخت و ترغیب
 کرد بر طاعت وی تعالی و وعظ الناس و ذکرهم و وعظ کرد مردم را و تذکیر کرد ایشان را ثم مضی پسترا گذشت از ایشان حتی اتی الناس
 تا آمد زمان راد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم زنان را نیز حاضر آمدن بمصلای عید امر فرمودے اگر چه حاضر بودند
 و فرمودی حاضر شوید و علی مسلمانان را و مواضع خیرات را و عیثاب کنید از نماز و اگر چه بگرد جان نغذره نیز بودند و
 اگر چه در پیشیدن نداشتندی فرمودی باید که استعانت کنید جامه و چادر رایکی از دیگری و صبیان را نیز فرمودی که حاضر
 شوند و عظمین و ذکرین پس وعظ و تذکیر کرد زنان را و فرمود تصدق کنید ای جامه نشان زیرا که بیشترین شما هنرم و روز خند

در حدیث
 صحیح
 بخاری

در روایتی دیگر آمده دیدم من و ورخ را و دیدم اکثر اهل آن شمار ازنی ازین میان برخاستند و فریاد کردند و بچه سبب رسول الله
 فرمود بسبب آنکه کفران نعمت مردان می کنند و از ایشان تکلیت می دارید و در حدیث ابی سعید آمده و لعنت بر یکدیگر
 بسیار کنند و ندیدم من از ناقصات عقل و دین برنده تر از شما عقل مرد عاقل هوشیار را و فی لفظ در روایتی دیگر از جابر
 آمد و بقول میگفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ب مردم از مردان و زنان تصدقوا صدقه دهید و خیر کنید تا اکثر من تهنیت
 انسا پس بیشتر مردم که تصدق میکردند زنان بودند و بالقرطاضم قات و سکون را گوشواره و آنجا تم و انگشتری و کتبی
 و چیزهای دیگر از جنس آنچه تصدق توان کرد فاحکان له حاجت پس اگر بود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را کاری
 برید که بخواست آن بحث جیشا بفرستد شکر زیاد و بی را بجانی بیکر کم ذکر میکرد آنرا براس ایشان و میفرستاد
 و الا انصرف و اگر نمی بود کار و حاجتی بفرستادن ایشان بجائی بر میگشت و بخانه می آمد و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 مجموع خطبه را چه خطبه جمعه و چه عید و چه غیر آن افتتاح بحد و ثنای حق میکرد و تخصیص بعضی خاص و لفظ مخصوص از حد و ثنای
 مثل تکبیر و غیره نمی فرمود و چون خطبای زمان افتتاح خطبه عید مخصوصا عید اضحی تکبیر کنند مصنف رو آن کرد و گفت و
 در حدیثی وارد شده که افتتاح خطبه عید تکبیر میکرد و میگوید در سنن ابن ماجه این مقدار مرویست عن سعد بن ابی
 صلی الله علیه و آله و سلم ان ابی صلی الله علیه و آله و سلم کان یكثر التکبیر بین اصحاب الخطبة یعنی آنحضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم تکبیر بسیار میگفت در میان خطبه ولی لفظ در روایتی دیگر از سعد واقع شده است یكثر التکبیر فی خطبة العیدین بسیار
 میگفت تکبیر را در خطبه هر دو عید فطر و اضحی و این حدیث دلالت میکند بصریح بر آنکه افتتاح خطبه تکبیر کردی بلکه تکبیر
 در خطبه بسیار گفتی خواه در اول یا در اثنا آن و اسد اعلم و از همان ماه که بعید گاه رفتی هم بدان راه باز میگفتی بلکه برادر دیگر
 بار میگفتی چنانچه بخاری از جابر بن عبد الله روایت کرده و ترمذی از ابی هریره آورده و گفته درین باب حدیث از عبد الله
 بن عمر و ابی رافع نیز آمده و گفته مستحب داشته اند بعضی از اهل علم امام را که چون بیرون آید برای رجوع کند برای دیگر
 از جهت اتباع این حدیث باین قائل است شافعی انتهی و در فتح الباری میگوید شافعی در کتاب ام گفته مستحب است امام را
 و امام را و اکثر از شافعی برین اند و لیکن در چیز تعرض کرده مگر امام را تقسیم قائل اند اکثر اهل علم و بعضی گفته اند اگر آن معنی
 علت که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بسبب آن کرد مثلاً باتی است حکم تیز باتی است و الا منتفی میشود حکم بانتهای علت
 و اکثر علماء بر آنند که حکم باتی است اگر چه علت آن منتفی گردد چنانچه رمل در طوائف و غیره انتهی پوشیده نماند که تعیین علت در
 ما نحن فیه مخصوص نیست چنانچه در رمل که اظهار جلالت و شمامت بود بشرکان اما اینجا معانی و علت که پیدا میکنند بجزرگان
 و احتمال است چنانچه مصنف در اول آخر کلام خود ایما می بداند کرده است پس اینجا نظر بعلت نبایک داشت و امی اتباع و قهرا
 در طریق سنت باید برافراشت با احتمال وجود بعضی آن معانی که در شان آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم تنبیط کرده اند
 در غیر وی صلی الله علیه و آله و سلم و سران که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در راه رفتن بمصلی و رجوع از آن جهت
 میکرد و میگویند آن بود که تا اهل هر دو راه بر روی صلی الله علیه و آله و سلم سلام کنند و بشرت ثواب این عمل مشرف فائز گردند
 و حصول سعادت بشرت بر سلام از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بهر دو طائفه که مفید و عاجز سلامت است علاوه
 و لازم است یا آنکه سر وی آن بود که برکت وی صلی الله علیه و آله و سلم هر دو راه و اهل آن اشامل شود و هر دو عزت و فضل و
 برکت و شرفین شاکل مساوی شد و آن بود که حاجت اهل حاجات فریقین را از تعلم و استقفا و اشتراک و صدقه و ذوق

و سرور و بشا به جمال جان افزای وی و اتندان گشایند یا آنکه اظهار شکر و شراخ اسلام در هر دو راه حاصل یابد یا اظهار ذکر الله
 و برکات آن در هر دو بصورت پیوند یا آنکه اهل کفر و نفاق را از یهود و غیر هم بشا به غرث اسلام و رحمت اعلام دین حکیم
 لیغظ بهم الکفار و موتوا بغیظکم غناک و اند و بگین گردانند یا بیشتر و غرث لشکر اسلام در دلهای ایشان رحمت نماید و تبرئ
 یا برای آنکه بقلع و مواضع و اماکن مختلف متکثر و اهل آنها از طلاق و حین و انس گواه طاعات وی شوند یا آنکه راه آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم بجانب مصلی بر جهت زمین بود و اگر رجوع نیز بهمان راه میکرد بر جهت شمال واقع میشد پس رجوع از غیر
 آن راه کرد تا آن نیز بر جهت زمین واقع شود به آنکه قبله مدینه جنوبی است و مصلای عید بجانب غربی است و از اینجا لازم آید
 که رفتن بمصلی از جهت زمین بود و منزل شریف در وقت و قوت بمصلی بر جهت شمال پس اگر رجوع میکردند که رفته بودند
 بضرورت بر جهت شمال واقع میشد یا آنکه از جهت ترس از کید اعدای دین بود تا در مقام هلاک خود نایستند و این وجه شریف است
 و در بعضی نظریست زیرا که اگر چنین بودی این روش را مرکز کرده و عادت ساختی تا آنها معرفت عادت شریف بهمان
 راه دیگر آید نایستند و جواب داده اند ازین نظر آنکه از مواظبت اعتیاد بر مخالفت طریقین مواظبت بر طریقین لازم میباشد
 لیکن در روایت شافعی آمده که رفتن آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم روز عید بمصلی از طریق اعظم بود و رجوع از راه دیگر
 و برین تقدیر وجه نظر قدس قوت پذیرد تا اهل یا آنکه از جهت تخفیف از دو حام و هجوم خلایق کرده یا آنکه در وقت رفتن
 بر فقر تصدق کرده چند آنکه در وقت رجوع چیزی باقی نماندی پس بر راه دیگر که اجتماع فقر و سالان نبودی رجوع کردی
 تا در دو رخ سائل لازم نیاید یا آنکه تقاضا میگرفت بتغییر طریق بر تغییر حال بقدرت رضا و ترقی بمقام قرب و وصول بینه
 چنانکه راه دیگر شد حال نیز دیگر گشت و این وجه خالی از خفائی نیست یا آنکه راهی که بدان متوجه بمصلی میشد دور تر و دراز تر بود
 ازان راه که رجوع در آن میکرد پس خواستی که تکرار کند بتکثیر خطوات در وقت رفتن بعبادت و اما در وقت رجوع چون
 بمنزل خود آمدی سرعت نمودی که در اینجا قصد عبادت نیست و درین وجه سخن کرده اند یا آنکه اجر خطوات بر وقت رجوع نیز
 ثابت است تا آنکه گفته اند که هر که به حج رود تا بوقت وصول بوطن اجر و ثواب این سفر او را حاصل است چنانکه در حدیث
 ابی ابن کعب نزد ترمذی و غیره ثابت شده است و اگر عکس این وجه نیز گویند صورتی دارد یعنی راه رفتن کوتاه تر و نزدیکتر
 بود خواست که مبارک بطن کند و فضیلت اول وقت در برابر بطلان وقت برگشتن که اگر درین منزل برسد چیزی فوت
 نگردد و یا آنکه اختیار این روش از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم برای این رجوع وجود مذکور بودی که اقبال صاحب الهدی
 یاد دیگر اسرار و مصلح بود که عقول بیشتر خلق از ادراک آن اسرار قاصر بود و این وجه احدی و اولی است چه اسرار و معانی که آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم را بود و خلایق را بمجال درک و حصر آن تنگ است و وصول بدان مستحذر و امام عظیم تنبیه و صلوة
 عید پیش از وی و بعد از وی نمازی نیست و بخاری و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از ابن عباس آورده اند که رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم بیرون آمد روز عید پس بگذار و دور کعبت و نگذارد و پیش از وی و بعد از وی احدیست و ترمذی
 گفته که درین باب حدیث از ابن عمر و عبد الله بن عمر و ابی سعید نیز آمده و عمل برین است و بعضی اهل علم از صحاب پیغمبر صلی الله
 علیه و آله و سلم و غیر ایشان و طائفه از اهل علم نماز پیش از نماز عید و بعد از وی جائز دارند و قول اول صحیح تر است انتهی
 و زکشی می آرد که امیر المؤمنین علی ابوسعید انصاری را خلیفه ساخته بود بر مردم پس بیرون آمد روز عید و گفت ایها اناس
 نیست از سنت که نماز گذارده شود پیش از امام رواه النسائی و روایت است از ابن سیرین که ابن مسعود و خدیفه

بنا

یا ستادندونی کردند مردم را که بگذارند نماز روز عید پیش از خروج امام رواد مسجد و زهری گفت نشنیدم از هیچ کی از اهل
 خود که ذکر کند که کسی از سلف این است نماز گذار پیش از نماز عید و بعد از او رواد الاثرم و خلاف در آن است که این
 مخصوص مصلی است یا شامل است مصلی را و منزل را بعض گویند اگر در غیر مصلی بگذارند فلا باس به روایت کرده شده است از
 ابی سعید خدری که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پیش از عید نماز نیک گذارد و چون جمع بمنزل میکرد میگذاشت و او این را
 و احمد اتقی و در هدایه میگوید تنقل نکند در مصلی پیش از عید پس کراهت در مصلی است خاصه و اگر نماز اشراق وضعی را پیش از
 خروج بجا نماند کرده نباشد که انی الشرح و بعض گفته در مصلی و غیر مصلی و در شرح هدایه میگوید این نفی باطلاق متناول است
 امام را و قوم را جمیعاً و شافعی میگوید امام را کرده است نه قوم را و گفته اند مراد باین نفی آنست که پیش از عید نماز سنون نیست
 نه آنکه کرده است فی حد ذاته در فتح الباری میگوید منع صلوة قبل العید و بعد با احتمال دارد که مراد از آن منع تنقل باشد
 یا نفی را تبیه بر تقدیر منع تنقل آیا از جهت وقت کراهت است یا عام تر از آن و بر هر تقدیر مخصوص با امام است یا شامل است
 امام را و اماموم را و مخصوص است بمصلی یا شامل است مصلی و بیت را اختلاف است سلف را در جمیع آن کوفیان میگویند
 بگذارند بعد از عید نه قبل آن و مذہب اوزاعی و ثورس و حنفیه اینست و بصریان میگویند بگذارند قبل نه بعد و مذہب
 حسن بصری و جہاد اینست و مدنیان میگویند نه قبل نه بعد و مذہب زہری و ابن حرج و احمد اینست و بعضی از مالکیہ نقل کرده اند
 اجماع بر عدم تنقل امام در مصلی و هر که تجویز کرده است میگوید که آن وقت مطلق نماز است و هر که منع کرده میگوید که رسول خدا صلی الله
 علیه و آله و سلم گذارد و من اقتدای تقدیر می و حاصل آنست که نماز عید را سنتی ثابت نشده است نه قبل نه بعد الا نزد
 بعضی که قیاس کنند او را بر جمیع اما مطلق نفل منع آن بدلیل خاص ثابت نشده مگر در وقت کراهت که در سایر ایام است
 دیگر بدانکه اختلاف است در نماز گذاردن بعد از فوت نماز عید و ظاهر مذہب حنفی آنست که چون نماز عید فوت شود دیگر او را
 قضایست زیرا که این نماز جز باین صفت خاص نیامد و لیکن در بعض شرح هدایه گفته است که اگر خواهد بگذارند و در رکعت
 یا چهار رکعت مثل صلوة ضحی که در سایر ایام بگذارند و از محیط و از فتاوی قاضی خان نقل کرده اند که هر که بمصلی بآید نماز
 با امام در نیافت اگر خواهد برگردد و بخانه خود و اگر خواهد نماز بگذارد و برگردد و افضل آنست که بگذارند چهار رکعت یا صلوة ضحی بایستی
 باشد چنانچه روایت کرده شده است از ابن مسعود با سند صحیح که گفت هر که فوت شود او را نماز عید بگذارند چهار رکعت گذاشتن
 فتح الباری و گفته اند بخواند در رکعت اولی سج اسم ربک الاعلی و در ثانیہ و الشمس و ضحیها و در ثالثہ و اللیل و در رابعہ و الضحی
 در روایت کرده است ابن مسعود بن باب آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و صدی جمیل و اجری جزیل و در مذہب امام احمد
 نیز اگر نماز عید فوت شود چهار رکعت بگذارند مثل نماز تطوع بیک سلام یا بد و سلام و ایشان نیز از ابن مسعود را که مذکور شده
 آورده اند و امام احمد گفته که تقویت میکند آن را حدیث علی که امر کرد مردی که بگذارند و بعضی قوم چهار رکعت بیکسیر
 و خطبه بخاری در ترجمه باب آورده که انش جمع کرد اهل و ولد خود را در راویہ که موضعی است بر دو فرسخ از بصره و بگذارند نماز عیداً
 و نیز میگوید که اهل سواد جمع شوند و بگذارند دو رکعت بر طریق نماز عید و کرانی میگویند چون فوت شود نماز عید با امام مالک و شافعی
 میگویند بگذارند دو رکعت و امام ابو حنیفہ غیرت که بگذارند و بانه و بر تقدیر گذاردن غیرت میان چهار رکعت
 و امام مسلم در استفسار روایات حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم بوقت استسقاء بدانکه بر شش وجه ثابت شد که
 آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم استسقا کرده و وجه اول آنکه در روز جمعه در اثنا سے خطبه طلب باران کرد و گفت اللهم اغثنا

اللهم استغنا اللهم استغنا چنانچه بخاری و مسلم و موطا و ابوداؤد و نسائی از اسن بروایات متنوعه آورده اند که گفت رسید مردم را
 قطعه در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که خطبه میخواند روز جمعه ناگاه اعراب
 برخاست و گفت یا رسول الله ملک المال و جاع العیال فادع لنا و در روایتی قحط المطر و احرمت الشجر و اکت البساتین و در روایتی
 اکت المواشی ملک العیال ملک الناس پس برداشت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هر دو دست خود را پست گرفت اللهم فاشنا
 چهار کت و در روایتی سه کت و در روایتی اللهم استغنا و بار بار اسب بارانس گوید سوگند بخدا که نمیدیدیم مادر آسمان قطعه بر میهن
 فرود نیاورده بود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم دستها را تا آنکه برخاست ابر مثل کوهها و بار بارید آنروز و روز دیگر تا جمعه آینه
 پس بیاید همان اعرابی یا دیگری و گفت یا رسول الله تهدم البنا و غرق المال و در روایتی اکت الاموال و نطقت اسبل و دعا
 کن بار تا بکشاید الله تعالی این ابر را پس برداشت دستهای مبارک ما و در روایتی بسم کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و در
 روایتی بسم کرد از جهت سرعت لابی آدم اللهم حماینا و لا علینا و در روایتی زیادت اللهم علی الاکام و الطراب و بطون الارض و
 و منایت الشجر و بهر سو که اشارت میکرد میکشاد و ابرانان سوتا از ریشه مدینه همه کشاده شد مثل جو به و روان شد وادی و
 ثنائة تا یک ماه و نیاید هیچ کی از هیچ ناحیه مگر آنکه خبر داد از باران و در روایتی پس بکشاد و ابر در مدینه و می بارید گرد بر گردی
 و نمی بارید در و سه قطره و این قضیه در مسجد شریف بود روز جمعه در امتساع خطبه و وجه دوم آن بود که روایت کرد ابوداؤد
 ترمذی و غیره از عائشه که شکایت کردند مردم بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قحط مطر را پس امر کرد تا بنهاند منبری
 در صلی و وعده کرد صحابه را بر سر روزی معین که بمصلی بیرون آیند و در آن روز بیرون آمدند از طلوع آفتاب لفظ حدیث در
 جامع الاصول و غیره اینست که بیرون آمد در وقتی که میداشت بر روی آفتاب و این عبارت ظاهر درین است که بیرون
 آمدن در وقت طلوع بود نه بعد از طلوع و چون تفاوت درین دو وقت سهل است و متعارف اند در معنی اختلافی نباشد با واقع
 در ظاهر و متخلف در باطن و تبدل در لباس ثیاب بذله بکسر با و سکون ذال جامه کنه را گویند و لفظ تمام متعلق است بهر دو ذکر متخلف
 و تبدل در حدیث ترمذی است نه ابی داؤد و ذکر باقی مقدمات اربابی داؤد است نه ترمذی و گویا که مصنف جمع کرده است
 در حدیثین و حاصل قضیه اذکر کرده در حدیث نسائی ذکر تصریح نیز کرده و چون بمصلی رسید بنبر با آمد و کبیر و تمجید گفت فرمود شکایت
 کردید شما آن قحط سال و تاخیر باران از وقت و تحقیق امر کرده است خدای تعالی که دعا کنید او را و وعده کرده است وی تعالی که
 استجابت کند دعای شما و در حدیث ترمذی و ابی داؤد و نسائی آمده که ولید بن عقبه که امیر مدینه بود کسی را نزد ابن عباس فرستاد تا پرسد
 او را از کیفیت استغای رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس گفت ابن عباس بیرون آمد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بمثل التضرع
 متضرع بمصلی و برآمد بنبر خطبه بخواند مثل این خطبه که شما میخوانید و این عبارت نفی خواندن خطبه میکند یا خواندن خطبه باین کیفیت که ایشان
 میخوانند طول و بسیط و بکلفت ظاهر همین است چنانچه مصنف میگوید و خطبه خواند و این مقدار از آن خطبه محفوظ است الحمد لله رب العالمین
 الرحمن الرحیم مالک یوم الدین لا اله الا الله یفعل ما یرید اللهم انت الله اللطائف فضل ما ترید اللهم انت الله اللطائف الغنی و الحن
 الفقرا انزل علینا انیث و ازل لنا قوة و بلا فالی حین ثم رفع یدیه پست برداشت هر دو دست خود را و اخذ فی التضرع و الاجتهال
 و الدعا و شروع کرده تضرع و زاری دعا و التضرع فی الریح و سبالغه کرد در برداشتن دستها حتی ببا یاض البیضاء تا آنکه ظاهر شد سفیدی هر دو
 بغل اگر لباس شریف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آن زمان و فقط بود مراد ظهور بیاض بطین علی الحقیقه خواهد افتاد و اگر
 قیص بود مراد موضع بطین است بر هر تقدیر ظهور بیاض بطین کنایت است از بلند برداشتن دستها و گفته اند هر چند واقعه مصعب تم

مسئله و مطلب تو تیر برداشتن دستها بلند تر و صاحب مشکوٰۃ از حدیث مسلم آورده که استسقا کرد رسول خدا صلی الله علیه آله و سلم
 و اشارت کرد به پشت هر دو دست خود بجانب آسمان یعنی برداشتن دستها از آن حضرت صلی الله علیه آله و سلم در استسقا آنچه آن بطن بود
 کفین بجانب زمین بود و ظاهر آنما بسوی آسمان عکس از آنچه متعارف است وقت عاود در روایت ابی داؤد و نیز مانند این آمده گفته اند که چون
 دعا برای طلب سوال چیزی از جنس نعمها باشد متحجب است که گردانیده شود و کفهای دست بجانب آسمان و چون بر آفتاب افتند و بلا بود گردانیده
 شود و پشتهای دست بسوی آسمان بجهت اشارت با طغفامی تا کوه فتنه و بلا و پست کردن و فرود داشتن قوت غلبه عاود را طبعی گفته اند که نیز
 تقاؤل است بتقلب چنانکه در تحویل روا و اشارت است تبرک هم سحاب گردانیدن بطن سحاب بجانب زمین ریختن آنها بر آن پس

روی سوی قبله کرد و پشت بر حاضران و روی مبارک نگون کرد و چنانکه طرف راست و بجانب چپ شد و طرف چپ بجانب راست
 و اندرون رو و بیرون رو و اندرون طرف قلب و اباین وجه است که بگیرد دست راست خود طرف سفلی از جانب یسار
 و دست چپ طرف سفلی از جانب یمن و قلب کند هر دو دست خود را پس پشت خود را باشد طرف مقبوض بید یعنی برکت اعلی باز
 جانب یمن طرف مقبوض بید یسری برکت اعلی از جانب یسار و گفته اند که این تحویل و قلب تقاؤل بود برای تغییر حال
 و تبدیل اساک به طار و تکی بفرانجی و بعضی گفته اند بلکه این امثال امریست که کرده شده است آن حضرت را صلی الله
 علیه و آله و سلم گفته شد که بچنین کن تا تحویل یا بد حال نه مجرد تقاؤل چه شرط تقاؤل آنست که نه بقصد اختیار بود چنانکه
 چیزی در خارج واقع شود و از آنجا تقاؤل گیرند کذا قبل در روایت آن حضرت صلی الله علیه آله و سلم درین وقت پوشیده بود

سیاه بود چنانکه در روایت احمد و ابی داؤد از عبد الله بن زید الماری آمده که استسقا کرد رسول خدا صلی الله علیه آله و سلم
 و بود بر روی خمیده سودا یعنی روی سیاه و چنانکه پشت بجانب حاضران داده و استقبال قبله ایستاده بود و دعا کرد دست روی
 بجانب دم کرد و نزول فرمود و شروع در نماز کرد و دو رکعت بگذارد بی اذان و بی اقامت چنانکه نماز عید گذارند و بعضی
 روایات تکبیرات مثل تکبیرات عید نیز آمده و وقت وی نیز وقت عید گفته و از آن جهت گفته اند که فضل آنست که در اول
 نماز بگذارد مثل صلوة عید اگر چه در هر وقت جائز است لیکن خطبه پیشتر از نماز خواند چنانچه در نماز جمعه و ترکشی از ابی هریره
 آورده که بیرون آمد رسول خدا صلی الله علیه آله و سلم روزی برای استسقا پس گذارد دو رکعت بی اذان اقامت پستر

خواند خطبه و در هر دو رکعت بجز خوانند بقرات در استسقا در روایت ابی داؤد و ترمذی و نسائی از عبد الله بن زید آمده است
 چنانچه در جامع الاصول آورده و در روایت بخاری و مسلم نیز آمده چنانچه صاحب مشکوٰۃ آورده و لیکن آنچه مصنف میگوید که
 خواند در رکعت اولی بعد از فاتحه سج اسم بک ل اعلی و در رکعت دوم بک ل اعلی حدیث الغاشیه نه در جامع الاصول که احادیث
 کتب سنی آورده و نه در غیر او از کتب دینیم و لیکن چون گذاردن نماز استسقا مثل نماز عید و جمعه و در آنها این قرات آمده است

از نیجا استیناسی یا یعنی توان کرد و الله اعلم و خواندن سوره قی واقرب است اسأله نیز آمده که نقل عن النودی فی رسالته
 فی باب الاستسقا و در آخر حدیث ابی داؤد از عائشه آمده که چون فارغ شد رسول خدا صلی الله علیه آله و سلم پیدا کرد و الله تعالی
 امیرا و پیدا شد در مدینه و بارید باران چنانکه تا بسجده شریف آمدن سیلها روان شد و چون شتابی در مطرب مردم شاه
 کردند پد تا آنکه ظاهر شد نوازدی صلی الله علیه آله و سلم و فرمود گواهی میدهم که خدا می تعالی قادر است بر هر چیزی که خواهد
 میدهم که من بنده و بچم و رسول و سیدم و چه سوم از شش وجه که آن حضرت صلی الله علیه آله و سلم استسقا کرد آن بود که
 بر منبر بنده و سجد استسقا کرد در غیر روز جمعه چنانکه بیقی در دلائل النبوة از طریق زید بن عبید الله السلی آورده که چون باز آمد

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از عروه بتوک آمد او را وفد بنی فزاره و شکایت کردند از قحط و عرض کردند که دعا کن ای رسول خدا پروردگار خود را تا باران بفرستد بر ما و باید که شفاعت کنی تو ما را پروردگار خود و شفاعت کند پروردگار تو فرمود سبحان الله و بلیکم همه شفاعت بر پروردگار کنند کیست که پروردگار تعالی بوی شفاعت کند لا اله الا هو العظیم و فرمود خنده می کند پروردگار تعالی ازین ترس و ناله و فریاد شما اعرابی در میان استاده بود گفت آیا خنده میکند پروردگار ما فرمود خنده میکند گفت اعرابی پس هرگز کم نخواهم کرد خیر از پروردگار کسی که خنده کند خوشحال باشد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ازین سخن اعرابی بخندید پس بنبر برآمد دستها بدعا برداشت و باران طلبید تا هفته تمام بارید الحدیث که ذانی الموابب اللذنیه و درین وجه استسقا بلکه در سایر وجوه که ذکر کرد غیر وجه دوم نماز محفوظ و مردی نیست بلکه مگر خطبه دعا منقول است و بعضی گویند که در وجه اول الکفار در نماز جمعه و قائم ساخت آنرا مقام صلوة استسقا در وجه دیگر خطبه نیز منقول نیست بمرد عاست و پس چنانکه معلوم گردد وجه چهارم در مسجد مدینه استسقا کرد شسته نه قیام بود و نه تعویذ بر منبر این وجه را در کتب نیا قیتم و ظاهرا نیست که مصنف این را در کتب صحاح دیگر غیر این کتب یافته باشد کاش شاری بدان میکرد تا معلوم میشود و از دعای آن روز چنین مقدار محفوظ است اللهم استغاثا مرعا طبقا عابلا غیر را کث و در روایتی غیر آجل نافعاً غیر ضار و وجه پنجم در مدینه مکانی است میرین مسجد حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم نزدیک زور را بر وزن عمر اکونث الزور و از دور کسی را گویند که یک جانب سینه وی بند برآمده باشد و آنجای بند دست جانب مغربی مسجد شریف در میان بازار مدینه آنجا که عثمان فرموده بود که اذان جمعه گویند چنانچه در باب جمعه گذشت و آن مکان را اجمار الزیت بخوانند و این اجمار الزیت نزدیک دری است از راهی مسجد که آنرا باب اسلام خوانند در آن محل یکبار استسقا فرموده چون کسی از مسجد بیرون آید از باب اسلام و بر جانب استسقا شطفت و مائل شود و مقدار یک سنگ اندازد دست نه سنگ اندازد فلان دمانند آن برود و این مکان مسجد که آنرا اجمار الزیت خوانند و استسقا درین مکان ایستاده کرد و دستها مقابل روی مبارک بر داشتند بی آنکه از سر مبارک بگذراند چنانچه آمده است در روایت ابی داؤد و ترمذی و نسائی از عیمر که مولا س آبی اللهم بود گاهی در برداشتن دستها مبارک فرمودی و چنان برداشتی که دستها مقابل سر مبارک بودی و بیاض بطین ظاهر گشتی چنانکه گذشت و چه ششم چنانکه در مواهب لدینیه آورده بعضی از غزوات بود و مشرکان پیشه گرفتند و بر سر آب نزول کردند و مسلمانان بی آب ماندند تشنگی بر همه قلبه کرد و حال خود بر حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم عرض کردند و منافقان که اکثر ایشان از یهود بودند یا مشرکان گفتند اگر محمد بنی نبی بودی از برای قوم استسقا کرده ای زمین باب مجره نمودی چنانکه موسی علم برای قوم خود استسقا کرد و فرمان آمد ذیر از جانب الهی که بزند بجهنم را پس دو اردو چشمه از جبر برآمد و هر چشمه جدا جدا بجانب هر کدام از لشکرا سباط که دو اردو فرقه بودند روان شد چنانکه در نص قرآن مذکور است این خبر پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم رسید پس بطریق استفهام با اعتماد و امید واری قدرت باری عز و علا و مغلوبیت و متکویت منافقان فرمود که بچنین کن را گفتند و در بعضی روایات تصریح لفظ استفهام آمده که فرمود اذ قد قالوا آیا تحقیق گفتند بچنین یعنی بطریق خود و انکار فرمود مشوید ای گروه مسلمانان که شاید بود که حق جل شانه شمار آب و هم آنگاه دستهای مبارک برداشت و دعا کرد در زمان ابر پیدا آمد و چنان بسیار آمد و بر زمین ریخت رسید که همان را تا یک کرد و باران عظیم فرود ریخت و او و یها عظیم بسیدول گران متعلق شد و از دعای که محفوظ است درین استسقا این چند کلام است اللهم اسق عبادک و بهائمک و اشجارک و اوحی بلدک الیت اللهم

استغنا فیما یقتضی بامر یافعا نافعاً غیر ضار عاجلاً غیر راست مصنف این ششش چه استغنا ذکر کرد پس در روایت بخاری و مسلم و ترمذی باختلاف الفاظ آمده است که چون قریش در اسلام آوردن وزنگ کردند و تمرد و زندقه نزد حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم دعا کرد بر ایشان و در روایتی آمده که فرمود اللهم سبعاً کسب یوسف خداوند بفرست بر ایشان قحطی سه ساله چنانکه بر قوم یوسف فرستاده و در روایتی چنین کنی یوسف یعنی قحطهای یوسف پس گرفت ایشان را قحط و هلاک شدند و در روایتی دیگر در بارها و چرخها و استخوانها و میدیدند در جو آسمان مثل دخان چیزی را پس ابوسفیان آمد و گفت یا محمد تو آمده که امر میکنی بصله رحم و این قوم تو اند هلاک میشوند دعا کن خدا را و در خواه از وی باران پس دعا کرد و باران بارید و در روایتی تا یک هفته بارید پس از آن شکایت کردند که کثرت مطر را پس فرمود اللهم حوالینا و لاعلینا پس بکشاد بر ایشان و بارید کرد بر ایشان و تفصیل این قضیه از تفسیر سوره حم الدخان در قول حق سبحانه و تعالی یوم تاتی السما و بدخان مبین الایة شکستند که در روایتی اکثر بر آنند که این قضیه دعای آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر قریش بقحط و نزول بلا و تضرع ذراریه ایشان و استقامت نمودن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در مکه بود و تمس دعا از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابوسفیان اموی و والد معاویه است و شیخ ابن حجر در فتح الباری از وی سیاطی نقل کرده که گفت ابتدای دعای آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر قریش از روزنامه اختن این استقیاب و شکسته شتر را بر پشت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در نماز و از بعضی روایات مفهوم میگردد که در مدینه بود در وقتی که دعا میکرد بر ایشان در قنوت و این مناسقات دارد و با آنچه در این قضیه در تفسیر سوره دخان آمده که دلالت دارد که وقوع این قضیه پیش از واقعه بدر بود و ابوسفیان پیش از بدر قطعاً مدینه نیامده از اینجا رفته اند بعضی با آنکه مراد ابوسفیان ابن الحارث است ابن عم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و سخن در اینجا بسیار کرده اند و در آخر رفته تبعد و قضیه قائل شده اند این نیز بی اشکالی نیست که این فی فتح الباری دیگر بدانکه در مواهب لدنیه ششش وجه با این وجه ذکر کرده و وجه چهارم که مصنف آورده و در دس ذکر نیست و اگر آن نیز ثابت باشد هفت وجه میشود و سیوطی در جمع الجوامع از ابن عساکر آورده و گفته رجاله ثقات که قحط افتاد در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس بیرون آمد بقیع غرقه به مستار سیاه که گذاشته بود در طرف او را یکی در پیش و دیگری در میان و دو کف مثل بقوس عربی پس استقبال شد قبله را و بگذارد با اصحاب خود و رکعت را الحدیث و الله اعلم این قضیه دیگر است را می استغنا که مصلی که در اختلاف روایت در همان قضیه مذکور بقیع مکان مصلی قدر بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در هر وقت که بجهت استغنا دعا کرد اجابت شد و فی الحال باران باریدن گرفت و بکنوبت استغنا میکرد در یکی از همین ششش نوبت که مذکور شد یا نوبتی دیگر و برای آن و چون ظاهر از کلام مصنف محض وجه استغناست درین ششش وجه ظاهر آنست که مراد وی معنی اول خواهد بود و با بکلمه نوبت استغنا میکرد و ابولباب بن عبد الله در انصاری که یکی از مشاهیر صحابه بود و از نقبای انصار و در مواهب حکایت ابی لبابه آورده که از حدیث یحیی از زید بن عبید الله سلمی ذکر کرده شد پس تعیین شد اراده معنی اول برخاست و گفت یا رسول الله خرابی در دست کبوترم و سکون را دفع ما آنجا را گویند که خرابی را کنند و خشک سازند در آب باران خرابی شد بزعم ابی لبابه فرمود اللهم استغنا خداوند آری ما راسته یقوم ابولبابه تا آنکه بر غیر او ابولبابه عربی تا برهنه فیسد لعلب مریده بازاره پس بیبند داد آن و جای در آبدن آب را در مرید بازار خود فاسطرت کبک بارید باران و هنوز ابولبابه بانتظار فرو نشستن باران براسه یستن جای در آب بر نهانسته بود فاجتمعا الی ابی لبابه پس جمع شدند و گرد آمدند صحابه بسوی ابی لبابه فقالوا ایس

گفتند صحابہ مرابو لبا بہ را انہا من تعلق این ابرہہ گر نخواہد کشادہ شدی لقوم عربا ناما آنکہ بخیزے تو برہنہ نشدہ طلب مرہک
بازارک پس بہ بندے ثعلب مرہن خود را بازار خود کما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانکہ گفتہ است سئل عن صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم در خواستہ است آنرا بدعا لہا بدان بوقوع آمدنی است ففعل پس کرد آنرا ابو لبا بہ در ہنہ شد و بہت آن جای را
بازار خود فاستہلت اسماء پس بزور ریخت باران و ہر گاہ کہ بدعا ی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باران بسیار شدی از اط
کردے و خوف ضرر پیدا شدے و مردم را ازان حالت پیدا آمدے از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طلب خود
کشادہ شدن باران کردندی و دستھا و طلب صحابین دعا فرمودی اللهم والینا والعلینا اللهم علی الاکام والطراب الجبال
و بطون الاودیہ و منابت الشجر چنانکہ گذشت و عادت شریف آن بود کہ ہر گاہ باران باریدن آفا ز کردی ہما مہ ما از بعض
بدن مبارک دور کردی تا باران بان برسہ لفظ حدیث اینست کہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تو بہ و تفسیر کردہ اورا
نورے بکشت بعض بدن چنانچہ مصنف گفت و گویا کہ حضرت تفسیر این معنی است یعنی ازالہ و ہتھاق مطلق نیست و چون سبب آن
می پرسیدند میفرمود لاندہ حدیث حمد برہہ بسبب آن یکم زیرا کہ این باران نو آمدہ است از نزد پروردگار خود و الا آن پیدا
شدہ و از عدم بوجود آمدہ و لا بد آنکہ از نزد محبوب تازہ برسد محب را خوش آید تا بود کہ خبرے و اخرے و نشانی تازہ ازوے
بیاید و گفتہ اند از جنت آنکہ دست گناہ گارے بان نرسیدہ و بجائی کہ محصیت کنند نیفتادہ و درین اشارت و تطہیرت
مرامت را بتقویہ و ترغیب در انجامہ خیر و برکت است این حدیث را در جامع الاصول از ابی داؤد آورده از انس و صحیح مسلم
نیز مذکور است ازوے و چون سبیل و دروے تحقیق کہ نام وادے است در بیرون مدینہ و در فضل و برکت و احادیث
وارد شدہ و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا دوست داشتی و آنجا برقی و در اشعار و قصائد ذکر وی بسیار واقع شد
قال بعضہم + یا صاحبی ہذا عقیق نقت بہ + متوالمان کنت لوالہ + وقال آخر علی ساکنی البطن عقیق سلام + وان سہر نے
بالفراق و نامواہم خطر تم علی النوم و ہو محلل + و طلسم التعذیب و ہو حرام + و غیر آن دادی الراویہ مدینہ مطہرہ روان شدے
فرمودی آخر جو انجا برید ما را و بیرون آید ہمراہ مالی ہذا الذی جعلہ اللہ لہو را بسوی این وادے کہ گردانیدہ است خلافت
آب دیر پاک کنندہ فطر سہہ پس پاک شویم و در بعض نسخ بہ تشدید آمدہ و این مفید بالذات است یعنی پاک شویم و خوب
پاک شویم از آب می و محمد اللہ علیہ و آلہ و سلم و تا گویم اللہ تعالی را بزدی ظاہر آنست کہ اشارت بہ ابوادے تحقیق باشد کہ
احادیث بطہارت و طہوریت و برکت و سے ناطق اند یا بطلق وادے و بہر وادے کہ گذشتی این را فرمودے و بحکم کہ
اشارت بہ آب باران بود کہ درین وادہا افتادہ چہ در عقیق و چہ در غیر آن چہ مطلق آب باران را در قرآن مجید طہور خوانندہ
و انزلنا من اسماء ما ظہور راہ و نیز عادت شریف آن بود کہ چون باد و ابر بہرے کے کراہت در روی مبارک وی ظاہر
شدے و آمد و شد در خانہ و بیرون آن کردے و رنگے وی مبارک متغیر گشتے و مضطرب شدے بہت آنکہ مبادا
در ضمن وی عذابے باشد چنانچہ بعض انتہائے سابق نازل شدہ چون باران باریدن کرتے و خوف نزول عذاب
تسکین یافتی شاد گشتے و آن کراہت زائل شدی چنانچہ در احادیث صحیح آمدہ است و در تفسیر با دست و زیدے این دعا
بخواندے اللهم انی اسالک خیرا و خیرا فیما و خیرا ما ارسلت بہ و اعوذ بک من شر با و شر ما فیما و شر ما ارسلت بہ و در بعض ادعیہ
استقامت ثابت شدہ کہ سبقت اللهم سقنا فینا خیشا منیام یا مر یحافدہ قاعلا حاطا بقاسا حادنا اللهم سقنا الفیث ولا تجعلنا من
القائطین اللهم ان بالعباد و البلا و الیہا تم و الخلق من الادواء و الفتنک ما لا نسکوه الا الیک اللهم انت الایض و ادرن الخیر

واستقنا من بركات السماء وابنت لنا من بركات الارض اللهم ارفع عنا الجحد والجوع والعري واكشف عنا من البلاء
 ما لا يكشفه غيرك اللهم انا نستغفرك انك كنت غفارا انا نزل السماء علينا مدرارا شافعي ابن وعار از سالم بن عبد الله عن ابيه
 روایت کرده که ذاتی الواهب بدانکه استغفار را اثر عظیم است در باب تسقا و برکت در رزق و زیادت و اموال و اولاد
 چنانچه از نصوص قرآن مجید معلوم میشود و در احادیث فضل آن بسیار واقع شده و آمده است هر که لازم گیرد استغفار را بهر
 اورا خدا بخشد از هر تنگی فراخی و از هر اندوه و کسادی و روزی رساند او را از آنجا که گمان ندارد و از امیر المؤمنین علیه
 روایت که فرمود عجب از مردم که سگایت از تنگی رزق کنند و کلید باسه رزق در دست ایشان است و ان استغفارت
 و نیز آمده است که بنده مومن چون گناهی کند نکتہ سیاه بر دل وی پخشیند و چون استغفار کند صیقل کرده شود دل وی چون
 زیاده شود و گناه زیاده شود سیاهی دل را در گیر دل را و تمام گردد آن سیاهی و نیز آمده که اگر کسی باشد که هر روز هفتاد بار گناه کند
 و هر بار استغفار کند آمرزیده و بخشیده گرداند او را و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم هفتاد بار در بعض روایات صد بار و یک
 مجلس استغفار کرد و تحقیق معانی این حدیث و بیان موجب این استغفار در ساله مرج البحرین تفصیل ذکر کرده شده است
 و وصیت است مشایخ را که هر روز هفتاد بار این کلمه در سازند استغفر الله العظيم الذي لا اله الا هو الهی القیوم و اتوب الیه
 و بعض بصیغه دعا گویند و این نیز در بعض احادیث آمده است همچنین که اللهم اغفر لی و تب علی انک انت التواب الرحیم
 و در روایتی التواب الغفور و الله الموفق و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دعای استغفار کرده و دستهای
 مبارک را سوے آسمان برداشتی بر داشتی بمها لغم چنانکه گذشت و میفرموده است حاجت دعا را طلب کنید در چند محل یکی
 وقت ملاقات عدو دین و اصطفا لشکر و در برابر کفار ایستادن در غزاه چنانوقت نزول رحمت و نصرت و تائید دین
 و شکست کارخانه کفر است پس دعا و روزه استجاب باشد دوم وقت اقامت نماز و ایستادن برای روزه و این نیز
 افضل اوقات است و جهاد اکبر است با شیطان و جنود و سه سوم وقت باریدن باران که نیز وقت نزول رحمت و لطفت
 و مهربانی و رافت پروردگار جل و علا بهندگان و توسیع رزق است بر ایشان پس طلبید رحمت درین وقت اقرب
 بود با حاجت و قبول و نیز میفرمود لفتح ابواب السماء کشاده میشود و در بهای آسمان و استجاب دعا و قبول کرده میشود
 دعای اربعة مواطن در چهار محل عند التقاء الصفوف نزول ملاقات صفوف مسلمانان و جنگ با کافران و عند نزول الغيث
 و نزول و آمدن باران و عند اقامة الصلوة و نزد برپا داشتن نماز و عند روية الكعبة و نزد دیدن خانه کعبه زاده الله تعالیها
 و تشریفا و در اخبار آمده است که اول بار که نظر بر کعبه افتد هر دعایی که کند استجاب است و گفته اند که چه دعا در بنوقت باید کرد
 که البته استجاب است بعض گفته اند که ربنا آتئنا فی الدنیا حسنة و فی الآخرة حسنة و فانا مذاب النار که جامع جمیع خیرات
 و حسنات دنیا و آخرت است بعض گویند که این دعا کند اللهم اذ غلنی الجنة بغير حساب و بعض گفته اند که اللهم اجعلنی مستجاب
 الدعوة تا بعد ازین هر دعایی که کند استجاب افتد و اوقات و احوال و اماکن اجابت دعا بسیار است و در کتب احادیث
 مذکور از آنجا باید طلب داشت و الله الجیب تبلیب نزد امام ابو حنیفه در استقانا مازی مسنون نیست همین دعا و استغفار
 است بموجب قول حق تعالی استغفر و ابرکم انه کان خفارا یرسل السماء علیکم مدرارا و فرمود استغفار کنید و آمرزش خواہید
 از پروردگارتان که وی آمرزنده گناہان است و چون استغفار کردید میفرستد بار تعالی بر شما آسمان را یعنی باران را
 و حالتی که ریزنده و بارنده است نیز در اکثر احادیث مذکور است و در کتب معتبره ذکر صلوة نیست الا در یک جگه که بصلی رفت

دو رکعت گذارد و خطبه خواند این حدیث کجی خصوصیات خود بر سر صحبت زرسیده است یا مخصوص است بحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و نیز سلت آن بود که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر آن مواظبت نموده باشد مع ترک احیانا و این جا ترک صلوة اکثر است و فعل آن جز یکبار نه و صحبت رسیده است که امیر المؤمنین عمر استقا کرد در روی همین دعا و استغفار بود و بس و اگر نماز سنون بودی در استقامت علم عمر بدان با عموم بلوی و قرب عمدن زمان نبوت ترک می آنرا صورت نپیدا شد و مراد بانکه در استقامت نمازی نیست یعنی نماز جماعت و خصوصیات دیگر سنون نیست الا اگر هر که ام آنها تنها نماز را بکنند و تضرع و زاری نمایند و طریقه دعا و استغفار را با نوجوب بر پا دارند درست است و حسن است و بالجمله احادیث مرویه در باب استقامت خالی از اضطرابی نیستند و بسیاری از طرق حدیثی که مشتمل است برین خصوصیات و کیفیات بی ضعفی ند پس اخذ کرد ابو حنیفه خلاصه و مقصود آنکه دعا و استغفار است و تجویز کرد نیز نماز را و اثبات نمود جماعت و خطبه و امثال آن اخذ با یقین و اشد اعظم و نزد صاحبیه و ائمه ثلثه در استقامت نماز است جماعت و خطبه بعضی گفته اند که این قول امام محمد است و امام ابو یوسف با ابو حنیفه است و نزد امام شافعی مثل صلوة عید تکبیرات و خطبتین بعد از نماز و نزد امام مالک نیز چنین است الا آنکه تکبیرات نیست و ایشان می گویند که تشبیه وی بصلوة عید که در حدیث آمده است در عدم اذان و اقامت است نه در جمیع خصوصیات و در مذاهب امام احمد روایات است مشهور تر آنچه از دس نقل کنند عدم خطبه است و مختار اکثر اصحاب وی خطبه است قبل للصلوة او بعد با و بعد مختار است یک خطبه یا دو و در تکبیرات نیز از وی دو روایت است و نزد آنهایی که قائل اند بخار قرأت بجز است و تحویل روایات امام را یا قوم را نیز در قول است نزد امام ابی حنیفه هیچ کی از اینها نیست الا دعا و استغفار و نماز فرادی اگر خواهند و اکنون قوی در مذاهب ابی حنیفه و نیز محل مذاهب صاحبیه است بعد ازان بدانکه اختلاف است علماء در آن که اهل ذمه با استغفار و دعا حاضر شوند یا نه مذاهب ما آنست که حاضر نشوند چه مقصود است تنزال لطف رحمت است و کافران کل غضب لعنت و نزد ائمه ثلثه ذمیان را امر بر آمدن نکنند و اگر بر آید منع نیز نکنند چه است تقابل رزق است در رزق مؤمن و کافر همه شریکند و دعای کافر در امور دنیاوی احتمال اجابت دارد و باز از ایشان دو روایت است با مسلمانان همراه بر آید یا روز دیگر بعضی گویند اگر با مسلمانان همراه بر آید فتنه و عذاب بر ایشان نازل گردد که مسلمانان را نیز درگیر و حکم و اتفاقا ائمه حسین الدین ظواهر حکم خاصه و بعضی گویند که اگر روز دیگر بر آید شاید که نزول باران همان روز اتفاق افتد و بگویند که دعای ما آمد نه شما و مذاهب حنفی ظاهر تر است چه اگر ساعت محل دعا لوث شرک و ظلمت کفر منزه باشد بهتر قبول اجابت نزدیکتر است فی دعای المسلمین کفایه گفته اند که مقصود اصلی و مطمح نظر در استقامت باید که اتباع سنت و اقامت مراسم عبودیت باشد و انزال مطر و استجابت و عافیت اوست الله ذوالفضل اعظم فصل در عبادات سفر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بدانکه اسفار پیچیده صلی الله علیه و آله و سلم بسیار بود اما مجموع آن از چهار نوع خالی نبود یکی با سفر بکربلا بود از کربلا مدینه و این یکبار پیش نبود و این اول سفر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و بعد از ظهور نبوت با سفر عمره بود که از مدینه مطهره بعد از هجرت بقصد عمره بکه مخطه آمد اول در عام حدیبیه آمد و بقیه مشرکان که تمام بقصد حاربه و مقاتله و صلی الله علیه و آله و سلم بر آمده و او عداوت شقاق و داد و نگذاشتند که بکه در آید و عمره بجای آورد و در آخر بصلح انجامید و هم در حدیبیه حرام بر آمده بعد از گذشت و قرار یافت که سال دیگر با داس عمره بکجا بیاید پس آمده و عمره را کرده برگشت این قضیه بطول آمد کتب احادیث و سایر کتب

مذکورست و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دو عمره دیگر نیز کرد در آنجا سفرے دیگر مخصوص برای عمره نبود یکی در ضمن
سفر حج بود و دیگر بعد از فتح مکہ کہ از جبرانه آمد کہ ہر یک مرحلہ از مکہ مظاہرست با جملہ سفر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سفر
ہجرت بود و سفر عمره بود یا سفر حج بود کہ بعد از فرضیت حج سال دیگر آمد و حج گذارد و برگشت یا سفر جہاد و این سفر غالب حج و
و مجموع غزوات آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بنفس شریف خود رفت بیست و ہفت بود و آنکہ مقاتلہ کرد و روی اند
و سفر فتح مکہ داخل اینست و سرایا کہ جماعت اصحابی ہمہ ایستاد چہل و ہفت چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را
سفر پیش آمدے قرعہ زوے میان امہات المؤمنین ہر کرا قرعہ آمدے بانو و بسفر بروی اگر چہ بگذشت مختار قسم و رعایت نوبت
میان نسأبر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واجب نبود بلکہ از تریبار تریباری مخیر بود ہر کرا خواہد نوز و خود بطلبید و ہر کرا
نخواہد بطلبید و رعایت نوبت کہ نگاہ میداشت محض کرم و فضل بود از و سے در حق ایشان و با وجود آن حفظ و رعایت
عادت تفضل و تکریم تا باین حد کردے کہ قرعہ زوے میان ایشان صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اما در سفر حج مجموع نصار برابر
بانو بروے تا با و اسے مناسک حج و اقامت این عبادت عظمیٰ فائز و بہرہ مند گردند و عادت شریف چنان بود کہ سفر
در اول نہار کردے تا مردم با سایش و فراغ بمنزل رسند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دوست می داشت
کہ روز چہ شنبہ سفر کند چنانچہ در جامع الاصول از ابی داؤد از کعب بن مالک روایت کرد کہ گفت کم بودے کہ رسول
خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیرون می آمد بہ سفر مگر روز چہ شنبہ و در شکوۃ از بخاری آورده کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم بیرون آمد روز چہ شنبہ در غزوہ تبوک دوست میداشت کہ بیرون آید روز چہ شنبہ و بعضی روایات آمدہ کان بحب
ان یخرج یوم ثمیس اذا غزا و بعضی روایات سفر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز و دو شنبہ نیز آمدہ و دعای کرد
کہ خداوند است مرا برکت بخش و با ما در روز چہ شنبہ دعا برکت در شان شنبہ نیز روایت باین لفظ کہ فرمود بارک اللہ
فی سبتکم و خمیسکم کذا فی احیاء العلوم و لیکن تخصیص چہ شنبہ در باب سفرست اما مضمون این حدیث بخصوص کہ در متن مذکورست
در شان ما در دست مطلقا چنانکہ حدیث صحیحین و دواقہ الغامدے در جامع الاصول و مشکوٰۃ آمد اللہم بارک لاسمتے
فے کور با اینجا ضمیر باست میرود و خمیس مذکور نیست و حدیث دعای کبویوم خمیس مگر دیگر باشد اما در اینجا نیست اللہ اعلم
ہر آنکہ اینچہ مشہور و متعارفست در دین و مذکور و مسطورست در کتب معتبرہ احادیث ہمینست و لیکن در بعضی کتب
روایت کردہ اند کہ مردے نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در آخر ماہ بارادہ سفرے آمد و وداع کرد آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ آیا میخواہی کہ زیان کند صفقہ تو و نقصان کنیدی تو گفت لایا رسول اللہ میخواہم فرمود پس
صبر کن تا ماہ نوکنے پسترتا خیر کن تا روز و دو شنبہ یا چہ شنبہ برکت و ہدایتعالے در بیع تو و سود کند صفقہ تو و فرمود چون
سفر کنی در روز و دو شنبہ کنی و نیز مشہورست در مردم کہ در حدیث آمدہ و لیکن تحقیق آنست کہ قول میر المؤمنین شغلست
لا تسافروا و القمر فی العقرب اینجا بعضی محدثان میگویند کہ قمر نام شخصے بود از قطاع الطریق کہ باین کار مشہور بود و عقرب نام
قریہ و طریق و بعضی این را بظاہر شمس کہ نزول کوکب قمر در برج عقرب باشد گذارند و مریدانست لفظیکہ شیخ جلال لدین
سیوطے در مجمع البوامع از علی آوردہ کہ لا تسافروا فی الحاق و لا بنزول القمر فی العقرب لیکن اثری دیگر ہم از امیر المؤمنین علی
آوردہ کہ متوجہ لشکر بود یکی گفت امروز نباید رفت فلان روز بر دند فرمود ہا اگر شمشیر در دست من بودی ہمان شمشیر
گردنت زوے چندین عمر در حضرت ابو القاسم محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بودیم دہرگز در آن حضرت نشنیدیم کہ

نکود شده باشد که فلان روز باید رفت نه فلان و بالجمله اتباع احکام نجوم در سعادت و نحوست ایام نه عادت سلف و قیسمه
 ایل دین است آنچه در سنت واقع شده اختیار کرده و توکل بر پروردگار رب العزة جل جلاله نموده و بدانچه از آداب سفر است
 از استخاره و ادویه و ماثوره تسک کرده عزیمت باید نمود و آنچه گویند در روز شنبه بدان ناحیه نباید رفت و روز یکشنبه در فلان
 چیز نیست و اصل ندارد و لیکن در بعض کتب از ابن عباس آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ایام
 همه از آن خداست لیکن بعضی از آنها را سود آفریده و بعضی را نحوس چنانکه همه خلق بندگان او بیند لیکن بعضی را برای بهشت
 آفریده و بعضی را برای دوزخ و بیخ ماهی نیست مگر آنکه در دو هفته روز نهم است پس از آن ششم و آن هفت روز را سوم و پنجم
 و سیزدهم و شانزدهم و بیست و یکم و بیست و چهارم و بیست و پنجم و در هر یک از حوادث و بلا یا که بر انبیا و ائمه سابقه نازل شده
 ذکر کرده و بیعت رسیده که مراد از یوم نهم مستمر که در قرآن مجید واقع شده روز چهارشنبه است و الا امیر المؤمنین علی روایت
 کنند که عاقل را باید که درین ایام مذکور شراب بپوشد و خدمت و دخول بر نسا در کس آنها در غرس اشجار و لبس ثياب جدید و کماح
 و تزویج و سفر نکند همچنین نقل کرده اند و الله اعلم بالصحة و چون لشکر و ایما و فرستادی در اول نهار ایشان را روان کردی
 چنانچه ابو داؤد و ترمذی از حدیث صحیحین و در او آورده اند کان انما بعثت سریت او جیشا بعثتم فی اول النهار الحدیث
 و مجموع یعنی همه مسافران را بهر کار که روز نهم کردی که چون سه نفر باشند یکی را امیر و بهتر خود سازید چنانچه ابو داؤد
 از ابی سعید ابی هریره آورده است و حکمت درین آنست که تا در وقت رکوب نزل و اختیار نزل و غیر آن خلاصی
 و نزاره راه نیابد همه متفق بر یک راه در و شش باشند و امیر را باید که طریقه مصلحت و نصیحت و رفق و اعانت و مهربانی
 باز قاصد دارد و در حکایات مشایخ می آید که جماعت از ایشان قصد سفری کردند و در زمین امیر سرد بود و ناکر اسازند یکی
 از ایشان گفت که امیر شما من باشم یا ران از طلب امارت می توبی که نند و او را امیر ساختند و چون بر آمدند هر کار که در
 خدمت می بایست کردی میگرداگر میگفتند که ما را نیز بگذار تا خدمتی کنیم آخر فرمودی زمین امیر شما ام و شما ما بودا بهر چه
 امیر فراید بر حکم و سباید رفت و تابع و سباید القوم خادم که فرموده است این خواهد بود و چون این حدیث بطریق
 شرطیه آورده فرمود چون سه نفر باشند یکی را امیر سازید و اینها مفهوم کرده که لازم نیست که البته سه نفر باشند اگر باشند

انجمن کنند شاید که مسافرت یک کس دو کس نیز رود و حدیث دیگر آورده که نمی فرمودی از تنهایی در سفر چنانکه بخاری
 و ترمذی از ابن عمر آورده اند که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم اگر مردم بدانند از سیر حال تنهایی در سفر آنچه
 من میدانم هرگز سیر نکند هیچ سوارے بشب تنهایی چه باشد بلکه از دوئی نیز نمی میگردد و میفرموده که براس
 ترمیم و تصبیح حال یک کس دو کس که سفر کنند تا کسی جمع نشوند الا که شیطان و الراكبان شیطانان یک سوار که تنها سفر کند
 یک شیطان است و دو سوار که سفر کنند و شیطانند و الثلثة ركب سه سوار که مجتمع شوند در سفر بحقیقت سواران ایشانند
 و خرج الموطاء ابو داؤد و الترمذی عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده و در تاویل این حدیث گفته اند که چون سفر واحد
 و آنین منعی عنه است و هر که از تکاب منعی عنه کند تابع شیطان است تا این اعتبار فرمود که واحد و آنین نفس و شیطانند
 یا مراد آن بود که با ایشان شیطان است چنانچه در حدیث دیگر از موطا از سعید بن مسیب آمده که شیطان قصد میکند
 بیکه و در تنی در سواست و ضلالت می اندازد ایشان را و چون کسی شد قصد میکند و باز بماند از ایشان و در مشکوفا
 از ابن عباس آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هر کس از ران چهار کس اندر و او الترمذی و ابو داؤد

واغذنان و با و بلینا لے الہما و جب صاحبی الہما الینا ابن رانیز حسن حسین و طبرانی در معجم اوسط روایت کرده باقی تفاوت
 و در مجموع اسفار نماز فرض رباعی را کہ ظہر و عصر و عشا ست نہ نماز شنائی را کہ فجر است و شامی را کہ مغرب است بقصر بطریق تصحیف
 گذاردے و ثابت نشدہ کہ وقتی نماز رباعی را در سفرے با تمام گذارده و حدیثی کہ مرویست از ام المومنین عائشہ آن آیت
 صلے اللہ علیہ آلہ وسلم کان یقصر فی السفر و تیم بود بخیر خدا صلے اللہ علیہ آلہ وسلم کہ قصر میکرد نماز را و دو رکعت میگذاشت و در بعض
 اسفار و تمام میکرد یعنی چار رکعت میگذاشت و در بعض دیگر یا بعض اوقات در سفر واحد قصر میکرد و در بعض تمام چنانکہ در روزہ
 رمضان در سفر فرمود و یقصر ویصوم گاے افطار میکرد و گاہ روزہ میداشت این حدیث ادا قطنی از عائشہ آورده و دعوی
 صحت آن کرده حدیثی دیگر نیز آورده و حکم بحسن آن نموده کہ گفت بیرون آمدم با پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ آلہ وسلم برای
 عمرہ در رمضان پس نظر کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در من روزہ داشتم و وی قصر کرد من تمام پس گفتم بانی این است
 یا رسول اللہ تو افطار کردے من روزہ داشتم و تو قصر کردے من تمام گذاردم فرمود حسنت یا عائشہ و صاحب مشکوٰۃ
 و در این حدیث را کہ متعلق بقصر و تمام است از شرح السنن نیز نقل کرده و مصنف در رو آن میگوید کہ آن حدیث از عائشہ مرویست
 و دعوی صحت آن کرده اند بجهت نہ پیوستہ و اللہ اعلم بہ انکہ در جواز قصر صلوة رباعی در سفر بطریق خلافتی نیست علمای است
 اجماع دارند بر آن ولیکن نزد امام ابوحنیفہ این قصر واجب است و فرض وقت بر مسافر دو رکعت است عزیمت بحین است
 و اگر چه آنرا خصت نیز نامند ولیکن تسمیہ دے بخصت بجاز است نزد ایشان چنانکہ در اصول علم فقہ معلوم شدہ است اگر
 مسافر چار رکعت گذارد و جائز نیست نزد ایشان مگر آنکہ قعدہ اولے بجا آورده باشد کہ آن در حقیقت قعدہ اخیرہ است اگر چند
 تبرک سلام آتم کرد و اگر قعدہ اولے نکرد نماز جائز نمفتد و اعادہ آن لازم گردد و مذہب امام مالک چنانکہ در رسالہ ابن ابی زیمہ
 کہ در مذہب ایشانست مفہوم گرد و بحین است زیرا کہ گفته است من سا فر اربعہ برد و ہی ثمانیہ و اربعون میلا فعلیہ ان یقصر
 الصلوة و یصلے رکعتین و از بعض شرح معلوم میشود کہ مذہب ایشان موافق مذہب امام شافعی و امام احمد است کہ قصر بخصت است
 و صلے بخیر است کہ قصر کند یا تمام و اصل فرض تمام است و دلیل ایشان ظاہر قول خداوند تعالی است و اذا ضربتم فی الارض
 فلیس علیکم جناح ان تقصروا من الصلوة و ظاہر این اذ و دلالت بر تخفیف و بخصت کند نہ بر ایجاب لزوم و نیز قیاس کنند نماز را
 بر روزہ چنانکہ روزہ در سفر عسیت است انظار بخصت حکم نماز بخین باشد و حدیث عائشہ را کہ مذکور شد نیز دلیل آرند ولیکن
 در صحت آن حدیث سخن است چنانکہ علوم شذاز امیر المومنین عثمان منقول است کہ در ایام حج در منی چار رکعت گذارد و صحابہ
 در آنجا حاضر بودند و باوے بگذاردند و از عائشہ نیز آمده کہ تمام میکرد و خفیہ گویند کہ عبارت لاجناح علیکم نص نیست و تخفیف
 و احتیاط این عبارت بجهت آنست کہ چون سلطان کمال لع و شرف استند بر طاعت عبادت و تکبیر و تمام آن گوید و قصر
 تقصیرے و حرج خیال میکردند پس فرمود بیچ حرجے و گناہے و تقصیری نیست این دو رکعت حکم تمام دارد و بلا قصد چنانکہ
 بعض علما کہ قائمند بوجوب سمن بین الصفا و المروة در قول حق تعالی و فلا جناح علیہن لیتون بہا مثل این گفته اند قیاس
 بر صوم فاسد است زیرا کہ قضاے او لازم است این علامت و وجوب عزیمت بودن است بخلاف شفیع ثانی در نماز سفر پس
 معلوم شد کہ واجب نیست نیز گویند این قصر کہ درین آیت مذکور است قصر فعال است نہ قصر عدا و چنانکہ در صلوة خوف
 کہ استقبال التزام مکان و جز آن در آنجا ساقط است و از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بطریق شہرت مرویست کہ ہمیشہ
 دو رکعت قصر کردے و ہرگز چار رکعت بگذاردے و سلم از عائشہ بطریق متعدد روایت کرده کہ گفت فرض نماز در ادل دو رکعت بود

در سفر و حضر پس مقرر داشته شد در سفر همان دو رکعت و زیاده کرده شد در نماز قصر از پنجاه معلوم کرد که نماز دوگانی در سفر رخصت
نیست که بعد از فرضیت چهارگانی واقع شده باشد بلکه اصل همان است و در حضر چیزی بر آن افزوده نسائی و ابن جنیز الامیرالمؤمنین
عمر آورده که گفت صلاوة مفرد دو رکعت است و صلاوة آضحی دو رکعت و صلاوة نحر دو رکعت است و صلاوة جمعه دو رکعت تمام غیر قصر برسان
محمد صلی الله علیه و آله و سلم و همچنین روایت کرد ابن حبان در صحیح خود و مسلم از ابن عباس آن آورده که گفت فرض کرد خدا تعالی نماز را بر
زبان نبی بر شما صلی الله علیه و آله و سلم در حضر چهار رکعت و در سفر دو رکعت و در خون یک رکعت در روایت کرد طبرانی ابن لفظ که
فرض کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت در سفر چنانکه فرض کرد در حضر چهار رکعت از حدیث اشعری ابن الممام و نیز مسلم
روایت کرد از عمر که گفت فرمود نبی خدا صلی الله علیه و آله و سلم این یعنی قصر صلاوة در سفر صدقه است که تصدق کرده است پروردگار
تعالی بر شما پس قبول کنید صدقه او را و گویند که تصدق در آنچه قابل قبض نبود اسقاط محض است نیز چون موسی تعالی بکرم خود تخفیف
و تسبیر کرد و اسقاط نمود تشدید نفس اختیار باشد جز آن بود که لائق مقام بندگی نباشد بخلاف صوم مسافر که در وی نیز بموافقت
مسلمین آسانست چنانکه در افطار و لذات امام شافعی و احمد با وجود تجویز قصر و تمام قصر را احب رند همچنین افطار را در صوم
الرحمت همین وجه که مذکور شد و آنانکه گفته اند که عثمان در منی چهار رکعت گذارد و صحابه در آن با وی موافقت کردند در صحیح بخاری
از ابن عمر فاءد که گفت گذاردم با نبی صلی الله علیه و آله و سلم منی دو رکعت بانی بکر و عمر دو رکعت و با عثمان نیز در اول خلافت دو
رکعت گذاردم بعد از آن تمام میکرد عثمان و گفته اند که مدت قصر دس در اول خلافت شش یا هشت سال بود علی خلاف
فیها و هم در صحیح بخاری مذکور است که حضرت رسول اللہ صلی الله علیه و آله و سلم دو رکعت گذارد منی با وجود آنکه امن تمام داشت مخفی
در میان نبود و نیز مذکور است که چون عثمان چهار رکعت گذارد و عبداللہ بن مسعود استرجاع کرد یعنی گفت انا لصد و انا لله را چون
اشارت کرد بر وقوع مصیبت بفوات سنت در دین پس برگشت گذاردم بار رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یعنی دو رکعت و گذاردم
با بکر صدیق و با عثمان الخطاب هم در منی دو رکعت کاشکه ازین چهار رکعت دو رکعت متقله نصیب من بودی تعریض عثمان کرد
و اظهار کراحت از مخالفت عمل مقرر که قصر است و گفته اند با ابن مسعود پس توجرا کردی و موافقت نمودی فرمود الخلفاء شریعی
مخالفت با امام عصر در آنچه بکنند خوب نیست و ازینجا احتمال جواز برای تمام معلوم گردد چه سکوت ابن مسعود و صحابه دیگر
در غیر جائز و انبوه اکنون در توجیه تمام عثمان و جواز آن از وی وجوه گفته اند بعضی گویند که وی تا اهل کرد بکه و زوجه گرفت
دو سال امیرالمؤمنین بود و پادشاه چون در مملکت برگردد سفر نشود و بهر موضع که رود خانه اوست یا وی عزم اقامت کرد بکه
و در کرده شده است وجه اول آنکه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بازوجات خود سفر میکرد و حال آنکه تمام نکرد و خصوصاً در سفر
حج که با مجموع زوجات تشریف آورده بود و ثانی آنکه دس صلی الله علیه و آله و سلم احوالی بود بدان و ثالث آنکه اقامت
بکه بر مهاجرین چنانکه گفته اند حرام است و بصحمت رسیده است از عثمان که مساعت میکرد و خروج از مکه ساد که طن قاست
شود در دس و حال آنکه اکثر اینها مجرد احتمالات است غیر مقرون بر روایت و توجیه دیگر آنست که شاید عثمان قائل باشد بآنکه
قصر چنانچه از ظاهر آیه کریمیه مفهوم گردد مخصوص است بحالت خوف و چون امن باشد تمام افضل بود و جواب داده شده است
از توجیه حدیث عمر که پرسید از حضرت که یا رسول الله حق تعالی فرمود قصر کنید اگر بترسید از کافران و ما امروز اینیم از ایشان
فرمودند صدقه تصدق الله تعالی بها فاقبلوا صدقه و نیز آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم این ترا عثمان بود بمنی و قصر کرد و
قید مذکور در آیت اتفاتی است و منی برواقه و اکثر غلبه www.marfat.com است نیز گویند که گذاردن عثمان بر

چهار رکعت را سبب آن بود که در آن سال اعراب داهل بود که بتفصیل حکام و علم بدان بر وجه کمال و تمام نرسیدند بسیار حاضر
آمده بودند پس دوست داشت دشمنی که بدانند ایشان را که فرض نماز چهار رکعت است بهیچ حدیثی نیز از عبدالرحمن بن عوف
روایت کرده که عثمان بعد از گذاردن چهار رکعت خطبه خواند و اعتدال کرد که قصر سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
و صاحبیه و لیکن درین سال اعراب بسیار آمدند ترسیدیم که قصر را در جمیع اوقات سنت بگیرند و بعضی گویند نه سبب المومنین
عثمان آن بود که قصر مخصوص است بکسی که شاخص و سائر باشد در طریق اما آنکه در انقاس سفر اقامت کند بکانه و
چند روز در آنجا بایستد اگر چه نیت اقامت نکند حکم بقیم دارد و اتمام کند و بعضی گفته اند که صبح در تاویل عثمان در جواز اتمام
و عایشه نیز که گاهی چهار رکعت می گذارد و آنست که ایشان باین عقیده بودند که آن حضرت صلی الله علیه و آله
و سلم مخیر بود میان قصر و اتمام و اختیار و صلی الله علیه و آله و سلم قصر را از جهت اخذ ایسر و شفقت بر امت
و ایشان اخذ شدت کرد نفس نمود و بهیچ از طریق عروه بن الزبیر حدیثی روایت کرده که عایشه فرمودیم که در سفر
چهار رکعت می گذارد پس گفتتم یا ام المومنین چرا دو رکعت نگذاردی گفت یا ابن ابی بکر چرا چهار رکعت گذاردی و تعسرت
و شقتی در آن نمی بینم ازین جا ظاهر شود که سبب اتمام عایشه آن بود که مذکورست بر تقدیر شقت و اتمام بر
تقه بر راحت و الله اعلم و باجملة علماء را اختلاف است درین باب مذهب حنفیه آنست که قصر واجب است خواه شقت
باشد یا فی سائر باشد یا نزل خائف باشد یا آس و مسرطاعت بود یا معصیت و تخمین در سائر نخص سفر و از عادات
حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که در سفر نماز فرض اکتفا کردی و محفوظانست که در سفر نماز سنت گذارد
باشد پیش از فریضه و نه بعد از فریضه مگر دو رکعت سنت صبح و مگر نماز وتر که در سفر و حضر آن را یعنی سنت فجر و وتر ترک
نکردی و در فصل سنن رواتب از ابن عمر گذشت که گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از ظهر و مغرب در
سفر دو رکعت و برخلاف آن نیز گذشت و وجه تطبیق نیز مذکور شد و باجملة علماء را اختلاف است در نوافل بر چند قول ترک
و اتمام و فرق میان رواتب نوافل مطلقه مثل نماز صبح و تہجد و مانند آن و بعضی قصر نیز جائز دارند و بعضی فرق کنند میان
حالت سیر و نزول و اقوال علمای حنفیه نیز مختلف است بعضی فرق کنند در نوافل قبل الصلوٰۃ و بعد الصلوٰۃ و گویند که نوافل
قبل الصلوٰۃ مفصول اند از فرض با قاست پس گمان برده نمی شود که ازین نماز است گویا از حکم رواتب بدر سیر و بخلاف
بعد الصلوٰۃ که متصل است بدان و از دست صورت یعنی و قول مصنف مگر دو رکعت سنت صبح بدخول است بر روایت
ابن عمر که گذشت و بحديث برا بن عازب که پیامد از ابن عمر بخین نیز آمدند که از گذاردن نوافل بر زمین منع میکردند بر اهل
و بعضی این را وجه تطبیق میان روایات مختلفه که از وی آمده نیز ساخته اند و الله اعلم و دلیل گذاردن مطلق نوافل غیر رواتب
حدیث امیانی است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در فتح مکہ در خانه او هشت رکعت گذارد و نماز تہجد گذاردی بر پشت
مرکب عن ابن عمر قال کان رسول الله بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یصلی فی السفر میگذارد و در سفر علی را حله
بدست خود حیث توجهت به بهر جانب که میبرد را حله آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را یومی ایما در حالتی که اشارت میکرد
در کوع و وجود صلوٰۃ الیل نامرئوب را بلکه هر نماز نفل را الا الفرض مگر نمازهای فریضه و صبح بخاری نفی صلوٰۃ فریضه بر پشت اطله
از ابن عمر و غیره آورده است و پوتر علی را حله و نماز وتر میگذارد بر را حله خود بخین آمده است از ابن عمر و امام محمد
در موطاے خود آثار کثیره از ابن عمر و غیره از صحابه و تابعین آورده که از برای دتر از مرکب فرود می آمدند

و نیز می آرد که مجاهد گفت صحبت داشتیم این عمر را از که تا به اینه و میگذارد همه نماز را بر سر خود متوجه بجانب مینه دریا میکرد
 بر کوع و سجود و سجود راست تراز رکوع میکرد مگر نماز فرض او و ترا که از برای فریضه و در فرود می آمد و پرسیدم من او را
 ازین گفت بود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که میگردیدند این ثابت است که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در حالتیکه نماز را
 قصر کرده و آن حالت سفر است نماز شب را ترک نکرد و بگذاردی آنرا گاهی بر زمین و گاهی بر پشت را حله این حکم معلوم
 شد از آن که گفت نماز حج را که از راه ما که مقصود تاکید است چون نفی گذاردن سنت در سفر کرد از آنحضرت صلی الله
 علیه وآله وسلم است در آن کرد آنرا بقول خود اما از جاست از صحابه ثابت شده که در سفر نماز سنت را میگذاردند چنانچه از آثار
 که در موطا آمده است معلوم گردد و علی الاطلاق نیز روایت کرده اند که کان اصحاب رسول الله بودند اصحاب رسول خدا
 صلی الله علیه وآله وسلم سیافرون سفر میکردند فیتطوعون قبل المكتوبة و بعد ازیں نقل میگذاردند پیش از نماز فریضه و بعد
 از آن و این احتمال عموم روایت و غیر روایت و تخصیص بغیر روایت هر دو دار و اما این عمر بگذارد سنت او از روایت
 نیز در بعضی روایات گذاردن سنت آمده است و نیز آمده است که اگر کسی بگذاردی منع نیز نکردی اما نماز شب را
 ترک نکردی چنانچه عادت پیغمبر بود صلی الله علیه وآله وسلم و طریق دیگری بود در اخذ بسنت و متابعت کمال تسک
 بدان و مصنف میگوید اما اگر کسی بگذارد و او بدو و تطوعی باشد مطلق نه راتبه این بر تقدیری که آثار در گذاردن آن
 بطریق سنت مردی نباشد و مراد مصنف آن میباشد که آنها که گذارده اند بطریق تطوع مطلق گذارده اند و اگر در حدیث
 هم از حضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمده باشد آن نیز بمن طریق است اما علم و از برابرین عازب چنانچه ابو داؤد و
 ترمذی آورده اند منقول است که گفت سافرت مع ابی سفيان سفر کردم با پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ثمانه عشر
 سفرا بشده سفر ظم اره ترک پس ندیدم او را که ترک میکرد در همین دور رکعت را عند زوال الشمس قبل الظهر نزدیک میل
 آفتاب و زوال دی پیش از نماز پیشین قال الترمذی هذا حدیث غریب گفت ترمذی این حدیث برابرین عازب
 حدیث غریب است و ضعیف دارد از جهت ابی بصیرة غفاری که راوی است از برابرین عازب نام او معروف نیست
 بدانکه غرابت منافات ندارد با صحت نعم چون نام راوی معروف نیست بسبب جهات آن حضری بوی او یا بدو اگر غرابت ضعیف
 شد و بود چنانکه بعضی بمان اطلاق کرده اند منافی صحت بود و تمام کلام در مقدمه گذشت فتذکره هم ترمذی میگوید که
 و سالت عنه محمد و سوال کردم ازین حدیث محمد بن اسماعیل بخاری اعلم بعرفه پس نشناخت بخاری این حدیث را الا عن
 حدیث ابی بن سعد مگر از حدیث ابی بن سعد و راه حسنا و دید دانست بخاری این حدیث احسن و بعضی شرح میگویند
 که این دور رکعت صلوة فی زوال بود اما معلوم شد که صلوة فی زوال چهار رکعت آمده است نه دو مگر آنکه در قصر کرده باشد در سفر و از بخاری
 بقصر نماز سنت استیثناسی توان یافت نیز ترمذی میگوید که از این عمر آمده که تطوع نمیکرد و نیز آمده که میگردید میگفت که آنحضرت صلی الله
 علیه وآله وسلم نیز کرده اند و از نجاست اختلاف اهل علم از صحابه غیر هم اگر نگنند رخصت است و اگر بکنند فصل انتهی این قول
 ترمذی قولی فصل است و مجهول این بحث است اما که حق نیز همین باشد و اسم علم در فصل روایت کلام متعلق باین باب گذشته
 است فتذکره عادت حضرت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم در سفر چنان بود که نماز سنت ابر پشت مرکب گذاردی هر سو که
 رفتی اگر چه بر جانب قبله نبود و در رکوع و سجود یا کردی اول خود مصنف نفی گذاردن سنت از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 کرد و دیگر این صیغ است مگر مراد نماز سنت غیر روایت باشد یا آنجا که نفی کرد گذاردن بر زمین باشد و نیز گذاردن غیر از پشت مرکب

بایا از حدیث ابن عمر معلوم شد متینان این کراچیست که آنکه از برای توطئه قتل و باشد که گفت در سند رکب امام احمد و سنن ابی داود ثابت
 است که در حالت تکبیر افتلح روی مبارک اسوی قبله کردی و باقی نماز بر سو که جانب سفر بود و مرکب رفتی گذاردی و با کلام حضرت درین
 مقام خالی نگاری نیست چون سبب گذاردن سنت ابر پشت مرکب بیان کرد و بجا گذاردن فریضه نیز بجهت عذر مطربیان فرمود گفت
 و در حدیث مستقیم الا سناد ترمذی روایت کرده که سبب باران یک نوبت بر پشت مرکب ز فرض گذارده و صحابه همه سواره اقامه کردند
 و لفظ حدیث نیست و چون حکم این حدیث عالی ز ترمذی و خلاصه قیاسی نبود لفظ حدیث بعینه از لفظ ترمذی نقل کرده و گفت است
 النبئی رسید پنیر خدا صلی الله علیه وآله وسلم الی مصیق بسوی تنگی یعنی لاده تنگ مثل دره کوهی یا غیر آن و اسد علم بود و صحابه و صحاب
 او صلی الله علیه وآله وسلم و هو علی راحلته و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بر شتر خود بود و اسما من قولهم و باران بالای
 ایشان می بارید البته من سفل منم و ترمی و گل ولای پایان ایشان بود چنانچه مجال فرود آمدن و بر زمین نماز گذاردن نبود
 حضرت الصلوة پس در آمد وقت نماز فام المودن پس امر کرد مودن را فاؤن و اقام پس اذان و اقامت گفت مودن
 تم تقدم رسول الله پسر پیش رفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم علی راحلته سواره بر شتر فصلی بهم یومی ایما پس نماز
 گذارد با ایشان و اقامت کرد با شارت فعمل السجود و خفض من الركوع پس گردانید سجود است تراژر کوع تبلیه نزد امام ابو حنیفه
 رحمه الله علیه چنانچه ظاهر مذکور است در جواز صلوة نافله بر ظهر دایه مسافرت شرط نیست بلکه شرط خارج مصر است خواه مسافر
 باشد یا نه و در روایتی از وی دابی یوسف مسافرت شرط است زیرا که جواز آن از جهت ضرورت است تا نافله با قافله منقطع
 نگردد و واضح آنست که مسافر و غیر مسافر در آن برابر است از جهت تحقق ضرورت در خارج مصر ب مسافرت احادیث که درین
 باب وارد است بعضی مطلق است و قید بفرقه و بعضی مقید است بدان اگر مطلق را بر اطلاق بگذارند چنانکه مذکور است
 ساقط باشد قید مسافرت و اگر مقید سازند بجهت بعضی قرآن و دلائل مثلاً لازم آید تقیید بسفر و در غیر مسافر خارج از مصر
 بقیاس ثابت شود و مانا که وجه در دو روایت و صحیح روایات اطلاق از نجاست و اگر مسافر درون مصر بود جایز نیست
 مرا و را تنقل بردا به نزد ابو حنیفه و امام محمد گوید جایز است ولیکن کرده و ابو یوسف گوید لا باس به و امام ابو حنیفه فرماید که جواز آن
 بجهت ضرورت است و ضرورتی نیست در مصر پس مقتصر باشد بر ورود خود باز احتیاط است در مقدار بعد مسافت خارج مصر
 مر غیر مسافر را بعضی گویند مقدار دو فرسخ باید و بعضی مقدار میل و صحیح آنست که جایز است بعد از مفارقت بیوت بله چنانچه
 در قصر مسافر و سنن و اتب و نوافل مطلقه برابر است در جواز و روایتی از امام ابو حنیفه است که برای سنت فجر نزول کند که او که سنن
 و بروایتی واجب است لهذا بعد از نشسته گذاردن آن در روایتی جایز نیست و برای و ترا البته نزول کند چنانکه گذشت اما
 فریضه جایز نبود چنانچه احادیث ناطق اند بدان مگر آنکه در بادیه باشد و بعد قافله و خوف هلاک مال یا نفس غالب یا مرکب جموع
 بود و مرکب بعد از نزول میسر نه یا شیخ کبیر ضعیف بود که ممکن نبود او را مرکب و یکسانت کند و سوار گرداند موجود نه یا زمین
 گسل بود که نماز بر آن ممکن نبود و بعد از مطر و خوف حدود سبع نیز جایز بود زیرا که ضرورت مستثنی است از قواعد شرع که آنست بعضی
 شرح الهدایه و بعد شیخ که مصنف از ترمذی آورد دستک درین باب توان کرد دلالت او قیاساً و صلوة جنازه
 و صلوة مسند و در سجده تلاوت که بر زمین خوانده باشد نیز جایز بود که ذاقال لشنه و آنحضرت صلی الله علیه وآله
 و سلم حادث داشت که چون رحیل و بر آمدن از منزل پیش از زوال واقع شدی نماز ظهر را تاخیر کردی تا در وقت
 عصر چون نزول فرمودی جمع کردی میان ظهر و عصر و اگر پیش از رحیل وقت ظهر در آنجا نماز ظهر بگذاردی آنجاگاه

سوار شدی و بعد از آن چون وقت عصر نزول کردی عصر را گذاردی درین صورت جمع واقع نشدی و در مغرب و عشا
 پنجمین بودی یعنی اگر در وقت مغرب در راه بودی و رحیل پیش از غروب واقع شدی تاخیر کردی نماز مغرب را تا وقت
 خفتن مغرب و عشا را با یک دیگر گذاردی مخفی نماند که ظاهر از قول مصنف در مغرب و عشا پنجمین بودی بعد قول وی اگر
 پیش از رحیل وقت ظهر درآمدی نماز گذاردی آنگاه سوار شدی آنست که اگر پیش از رحیل وقت مغرب درآمدی نماز مغرب
 گذاردی آنگاه سوار شدی و جمع نکردی و لیکن این شق در مغرب در احادیث مذکور نیست و همین قدر مذکور است که جمع میان مغرب
 و عشا میسر بود و در ظهر مذکور است چنانچه در صحیح بخاری آمده و اذ از انعت الشمس قبل ان یرتحل یا اذ ارتحل بعد ما زاغت صلی الظهر ثم رکب
 یستر بانکه ظاهراً این حدیث که ظهر فقط مذکور شد و محفوظ در کتب مشهوره و روایات بخاری چنانچه در فتح الباری گفته نیز آنست
 که جمع بین الصلواتین نبود مگر در وقت ثانیه یعنی العصر که آنرا جمع تاخیر گویند حتی احتجاج کرده باین حدیث کسی که منع کرده جمع
 تقدیم را که گذاردن عصر باشد در وقت ظهر و لیکن هم در فتح الباری گفته که اسحق بن راهویلی باین حدیث را پنجمین روایت کرده
 اذ کان فی سفر فزالت الشمس صلی الظهر و عصر جمعاً ثم ارتحل و پنجمین واقع شده در رابعین حاکم صلی الظهر و العصر ثم رکب و اسناد
 وی صحیح است و ایلی که از روایه بخاری است زیاد کرده لفظ العصر را پس ثابت شود که در صورت ارتحال پیش از آمدن
 وقت ظهر جمع تاخیر بود و در ارتحال بعد از آمدن وقت ظهر جمع تقدیم و ازینجاست که مصنف گفت و در بعضی اوقات

اگر وقت ظهر پیش از رحیل درآمدی ظهر را با عصر جمع کردی و هر دو را گذاردی آنگاه سوار شدی و در مغرب و عشا پنجمین
 کردی یعنی بعضی اوقات اگر وقت مغرب پیش از رحیل درآمدی مغرب را با عشا جمع کردی و هر دو را گذاردی آنگاه
 سوار شدی و جمع بین المغرب و العشا که علی الاطلاق در احادیث واقع شده است شامل هر دو صورت جمع است
 و در جامع ترمذی و سنن ابی داؤد هر دو صورت بصریح نیز آمده است از معاذ بن جبل که بود رسول خدا صلی الله علیه
 و آله و سلم در غزوه تبوک چون ارتحال میکرد قبل زین شمس تاخیر میکرد ظهر را تا آنکه جمع میکرد و او را بعصر و میگذازد هر دو را جمعاً
 و چون ارتحال میکرد بعد از زین شمس تعجیل میکرد و عصر را بسوسه ظهر و میگذازد و ظهر را و عصر را جمعاً پستر میکرد و چون ارتحال
 میکرد قبل المغرب تاخیر میکرد مغرب را تا آنکه میگذازد او را با عشا و چون ارتحال میکرد بعد المغرب تعجیل میکرد و عشا را پس میگذازد
 او را و با کلمه در احادیث صحیح جمع بین الصلواتین وارد است در بعضی احادیث مطلق و در بعضی مقید بحالت سیر در بعضی
 مقید بجد و در سیر و در بعضی تعجیل سیر و ازینجاست اختلاف علما که قائل اند بجزایم جمع بعضی قائل اند علی الاطلاق و شافعی از
 ایشان است و بعضی مخصوص میدارند بحالت سیر نه نزول و حق نزد مصنف نیز همین است که گفت اما جمع در سفر سعادت

دائمی نبود بلکه چون سیر تعجیل بودی جمع کردی اما جمع در حالت نزول و قرار مروی نیست و بعضی بصورت جد در سیر تعجیل
 در آن مخصوص گردانیده و در فتح الباری میگوید که مشهور از مالک اینست و نیز بعضی مخصوص میدارند بحالت عذر زائد
 بر سفر و نزد بعضی جائز است جمع تاخیر نه تقدیم و این مرویست از امام احمد و نیز نزد بعضی مقید است بحالت سیر و مشهور
 از مذہب وی جواز است مطلقاً و در فتح الباری میگوید که مروی از امام مالک نیز جواز جمع تاخیر است نه تقدیم و نزد امام
 ابوحنیفه جائز نیست مطلقاً و در قول ایشان آنست که تعیین اوقات نماز قطع است و ثابت بتواتر که هیچ خسته با لوی
 راه نیست تا آنکه تاخیر نماز از وقت و تقدیم وی بر آن از کبار شمرده اند امام محمد در موطاے خود می آید که رسیده است بما
 از عمر بن الخطاب که وی نوشت بحکام خود در آفاق و نمی کرد ایشان را از آنکه جمع کنند بین الصلواتین در وقت واحد و

اخبار کرد ایشان را که جمع صلواتین در وقت واحد کبیره است از کبار رومی آورده روایت کردند ما را باین خبر ثقات زهرا
 بن الحارث و وی روایت کرد از کحول و چون تعیین اوقات قطعی است و متواتر پس محاض نشود او را خبر احاد بخلاف
 افطار و تصور سفر که نبض قرآنی ثابت شده اند و روایت کرده اند بخاری و سلم از عبد الله بن مسعود که گفت ندیدم من
 رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گذارده باشد هیچ نمازی را در غیر وقت خود مگر دو نماز مغرب و عشاء را که جمع کرد میان
 آنها بزدلفه و در احادیث جمع ظهر و عصر و عرفات نیز آمده و این جمع از جهت مناسک حج بوده سفر و نیز وقوع فصل جمع از
 آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم دائمی نبود بلکه آنچه به آن تصریح در احادیث واقع شده در غزوه تبوک است و ثابت نشده که در یکی
 نیز هر روز میکردند و تحقیق آنست که کلمه کان دلالت بر دوام و استمرار ندارد و کما حق فی موضعه و در جامع الاصول بر روایت
 ابی داؤد از ابن عمر آورده که گفت جمع کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هرگز میان مغرب و عشاء هیچ سفری مگر یکبار و از ابن
 عمر نیز آورده که دس جمع کرد مگر یک شب که خبر فوت زوجه وی از جانی رسید و آنجا رفت در روایتی مکرر و الا یکبار یا دو بار و از
 ترمذی آورده که سالم بن عبد الله بن عمر را پرسیدند که آیا جمع میکرد عبد الله شبی از صلوٰة و در آنوقت گفت لا اکر بزدلفه و احادیث
 در جمع تقدیم در صحاح اقل قلیل است در روایت صحیح بخاری اختلاف است و لکن بسیاری از ائمه بدان قائل نیستند پس
 نامدالایم تاخیر در بعض احیان و تاویلش آنست که مراد جمع بین الصلواتین آنست که تاخیر کرده شود صلوٰة اولی را و گذارده شود
 در آخر وقتش و تمهیل کرده شود تاخیر را و گذارده شود و مراد دل وقت آن و بعض این را جمع صوری نامیده اند که بظاهر و صورت
 جمع است نه حقیقه و معنی و اطلاق جمع بر مثل این صورت که حقیقه درین جمع سفر تصویر میکنند در حدیث در باب استخاضه آمده در حدیث
 حقه بنت جحش قدر و اگر چه لفظ حدیث در بعض روایات این چنین است که جمع میکرد در میان ظهر و عصر و میگزارد در وقت
 عصر محمول بر همین سن از جهت دلالتی که ذکر کردیم و تحقیق تحقیق و دفع جرح که در بعض روایات واقع شده است که جمع میکرد
 تا در جمع نیندازد امت خود را آنست که در وی توسیع است که اگر یکے را فراغ در فاهیت حال و سعت مجال در گذاردن
 نماز در اول وقت باشد آنگنان کند و اگر نباشد تاخیر کند و در آخر وقت بگذارد تا متصل گردد با اول وقت نماز ثانیه و توسعه و
 تخفیف در شریعت این طریق ظاهر است و شناختن و ادراک آخر وقت مغرب ظاهر است و در بسین نیز بحسب ظن و تخمین مسیر
 است خصوصاً در صورت وجود قافله و کثرت مردم که مهارتی داشته باشند در شناخت وقت پس دارد و نشود آنچه بعض شافیه
 گویند که در عمل باین طریق حرج تمام است و در تعیین آخر وقت و اول خواص را اشکال است چه جلای عوام قدر و تحقیق
 روایت کرده است ابو داؤد و از امیر المؤمنین علی که چون مسافرت میکرد و میر میگردد بعد از غروب آفتاب تا آن که نزدیک
 میشد که تاریک شود پس نزول میکرد و میگزارد مغرب را پس میطلبید طعام را و قش میگردید پسته میگزارد و عشاء را و حال میکرد
 و میگفت این چنین میکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امام محمد در موطای خود میگوید که رسیده است با از ابن عمر که دس
 گذارد مغرب را وقتی که تاخیر کرد او را پیش از غروب شفق بر خلاف فایت مالک که گفت حتی قاب الشفق و در جامع الاصول از
 ابو داؤد از نافع و عبد بن و اقدی آورده که گفت مؤذن ابن عمر الصلوٰة گفت بن عمر سیر کن تا قبل غروب شفق پس نزول کرد
 و بگذار مغرب پس اذان استظار کرد تا غائب شد شفق پس بگذار و عشاء را پسته گفت که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 چون تمهیل می آورد او را امر میبگرد چنانکه من کردم و در روایتی از نسائی آمده حتی اذا کان آخر الشفق این روایات است
 که ناظر است در جمع بطریق که مذکور است و ظاهر آن می نماید که روایات در عدم جمع و جمع در وقت واحد و جمع معنی

تا غیر تا آخر وقت و قبل در اول همه آمده و امام ابوحنیفه اخذ بعد م جمع با جمع یعنی اخیر اختیار کرده احتیاطاً الحافظه الوقت و شیخ
 ابن حجر در فتح الباری گفته که شافعی گفته اند که ترک جمع افضل است و در روایتی از مالک آمده که جمع مکروه است و
 نقل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم محض از برای بیان جواز بود و الله اعلم تنبییه آنچه گذشت در جمع بین الصلوات
 مسافر را بود تا جمع مرتبم را ترمذی گوید بعضی از تابعین بجمع بین الصلوات من مرضی را رفته اند و این قائل است شافعی
 و احمد و اسحاق و بعضی رفته اند بجمع در مطرو و این قائل است شافعی و احمد و اسحاق و قائل است شافعی بجمع مرضی را و این
 جبارت ترمذی است و از ابن عباس می آید که گفت من جمع بین الصلوات من غیر عذر نقداتی با یا من ابواب الکلباء
 و کل برین است نزدیک بود راست که جمع کرده نشود بین الصلوات مگر در سفر یا در عرفه انتهی و سلم بطرق متعدد از ابن عباس
 آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جمع کرد میان ظهر و عصر و مغرب و عشاء بعد پینه بخوت و مطر و در روایتی بخوت
 در سفر و رسیدند از ابن عباس که چرا چنین کرد فرمود که تا در حرج و مشقت نیندازد است را و ترمذی نیز این حدیث را از ابن
 عباس در جامع خود آورده و امام نووی از ترمذی می آید که گفت نیست در کتاب من حدیثی که اجماع کرده اند است
 بر ترک وی مگر حدیث جمع از غیر خوت و مطر و مگر حدیث قتل شارب خمر در مؤخره را بعد و نووی می گوید که این سخن حرمی
 در حدیث قتل مسلم است زیرا که وی فسوخ است با جماع و متروک است کل بدان مرتکب است ما و اما بحدیث جمع
 بخوت و مطر خود قائل اند بعضی بعد مرض و جهاد مثل بن سیرین و اشهب بجمع از جهت حاجت نیز رفته اند کسی را که عادت نگردد
 آنرا و لهذا تعلیل بعدم حرج کردند بمرض و مانند آن استی و این نیز نزو حنیفه محمول است مثل تا ویلی که گذشت باب سفر آن که
 گفته اند که بعضی تقاریر در بعضی از احادیث مسلم سخن نیست و شاید که این حدیث از ان قبیل باشد و الله سبحانه و تعالی

اعلم و از برای تصریح مسافتی معین تحدید نفرموده و درین باب چیزی صحیح مروی نیست بلکه در مطلق مسافت
 فرمود و همچنین در حکم سفری محدود مروی نیست شک نیست که در کتاب و سنت مسافتی معین در بیابان مخصوص قطعی نیست
 و آنچه واقع است مطلق سفر و مسافت است از ان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نیز سفر بانی که در اینجا قصر کرده متفاوت بود
 بعضی قریب و بعضی بعید چنانکه بنظر در احادیث ظاهر میشود و لیکن صحابه و تابعین را در تحدید و تعیین آن اختلاف بسیار
 و آنچه در اشهب الکمله آمده است نیست که امام شافعی رحمه الله تقدیر کرده در قولی بجوم و لیلة و در قولی دیگر بومین
 چنانچه در بدایه و شروح اوست اما در حاوی که مذکور است ایشان است شانزده فرسخ تعیین کرده که چهل هشت میل باشد
 و این چهار برید است و همین است قول مالک و احمد و ایشان حدیثی می آرند از ابن عباس و ابن عمر که گفتند گفت پیغمبر خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم با اهل مکة قصر نکند و بیشتر از چهار برید مثل مسافتی که از مکة است تا عسفان رواه احمد و در
 روایت سوطانی چنین آمده از ابن عباس و در روایتی از مکة تا طائف و در روایتی از مکة تا جده و در صحبت این
 احادیث سخن است و نزد امام ابوحنیفه مسافت سه روزه معتبر است بسیر ایل و شی اقدام امام شمس الامنة شخصی که الله
 گفت است که چون سیر کند مسافر از اول روز تا وقت زوال و برسد بنزل استراحت نماید و بیوت کند و در سه روزه و برود
 روز دوم تا بعد از زوال و سوم روز تا وقت زوال و برسد بقصد میگردد و مسافر و مترتب میشود برومی احکام سفر در قول
 صحیح و شرط نیست که از صبح تا شام برود و معتبر نزد ایشان مراحل است نه فرسخ و هوای صحیح و بعضی اعتبار فرسخ کرده تقدیر
 نموده اند بپست و یک فرسخ و بعضی به شترده فرسخ و بعضی به پانزده و اولی تقدیر بهترده است که وسط است و جلیه الفتوی

کذا فی بعض شروح الهدایة و هر که تقدیر کرده بچیزه احتقاد کرده که آن سیرت سه روزه است و نزد امام اسیب یوسف
رحمه الله دور و اکثر روز سوم معتبرست زیرا که اکثر حکم کل دارد و دلیل بر مذکور امام ابو حنیفه رحمه الله بعض این حدیث را
آورده اند که در صحیح بخاری از ابن عمر آمده است که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله وسلم لا تسافر الا لثلاثة ايام لا مع
ذی محرم پس معلوم شد که غایت و طول حد سفر و مشقت عروض و لوازم و مخاوف آن سه روزست هر چه کم ازین است قصیر
و لایعتد به است و در ولالت این حدیث بنفی بودن سفر اقل از ثلثه ایام نظرست و نیز بعضی طرق این حدیث سیرت سیم
نیز واقع شده است و اکثر استدلال کرده اند که حدیث مسخ است که فرموده است مسیح القیم یوماد لیسافر ثلثه ایام و لیا لیا یوماد
لام و الف و مسافر برای اشتقاق است پس معنی این چنین شود هر مسافر مسیح میکند سه روز و شب پس اگر حد سفر کمتر از آن
اعتبار کنند هر آنکه مسافر باشد که ممکن نباشد او را مسیح ثلثه ایام و اراده این معنی که مسافر مسیح میکند اگر مستوعب گردد و سفر
او سه روز را خلافت ظاهر جبارت است همچنین بودن ثلثه ایام ظرف مسافرنه مسیح کذا ذکر و فلیفهم و بالجملة بعض احادیث
و اخبار ناظر اند و ثلثه ایام و بعضی کتر از این و بعضی در چهار برید و بعضی حدیث سه میل یا سه فرسخ نیز واقع شده چنانچه
در حدیث انس آمده است که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم چون بیرون می آمد سیرت سه میل را یا سه فرسخ را شک
راوی است قصر میکرد و خال را رواد مسلم و ابو داؤد و گفته اند که این صح حدیثیست که واردست درین باب و بعضی گفته اند مراد
باین مسافتیست که ابتدای قصر از آنجا است نه غایت سفر کذا فی فتح الباری و تذهب اصحاب نظر او هر آنست که سفر خواه
متمد بود یا قصر صلوة در و سه صباح است زیرا که در نص قرآن و احادیث مطلق سفر واقع شده و مطلق سفر شامل است
قریب را و بعید را و نیز اختلاف است امت را در تعیین و تحدید آن تا گفته اند که قریب هشت قول در اینجا هست پس مجموع
بکم ظاهر نصوص اولی باشد و شک نیست که مذکور امام ابو حنیفه رحمه الله احتیاط قریب ترست کما لا یخفی فائده برید شایده
فرسخ را گویند و فرسخ سه میل و میل ارض فتمتای در بصر را گویند زیرا که بصر میل میکند بر روی زمین تا آنکه فانی می شود
ادراک وی و باین معنی جزم کرده است جوهری و بعضی گویند حد و سه است که نظر کنند شخص در ارض مستوی و در نیابند
که مردست یا زن و آینده است یا رنده و بعضی تقدیر کرده اند او را بیش از هزار ذراع و ذراع بیست و چهار انگشت
پهنا و این قول اشهرست و بعضی دو از ده هزار قدم انسان و بعضی چهار هزار ذراع و سه هزار نیز گفته اند کذا فی

فتح الباری و الله اعلم **فصل** در عادت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم در قرات قرآن و استماع آن کمال

تخشوع و خضوع و گریستن در حالت قرات قرآن از خود یا از غیر آوردن مصنف این فصل را چندان در اینجا در موقع
نیفتاد این متصل فصل قرات یا آنجا که در آخر فصل قیام لیل و وتر تقریب که بعضی مسائل قرات قرآن تقریب ساخته بود
بایست ذکر کرد و بهتر آن بود که بعد از فصل عبادت سفر صلوة الخوف را ذکر میکرد کما لا یخفی بدانکه حضرت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم

هر روز و وظیفه و ورودی حسین از قرآن داشت که تلاوت کردی چنانچه بعد از صلوة قبل النوم مثلا و ترک آن هرگز نکردی

مگر در حال ضرورت از اشتغال به مات وین و غزا و ورود و فرود و جز آن از آنچه مانع از تلاوت آمدی و هم بودی و تلاوت

خواندن قرآن را گویند بطریق تسبیح و توالی مثل دور و مدارست دور و وظیفه که در اوقات حسین قرار دهند و قرات عام تر از آن

است و تلاوت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بطریق وظیفه از آنچه نزول یافته بود از سوره و آیات قرآن بوده باشد و نیز

گفته اند جبریل در ماه رمضان تمام قرآن را می آورد و با آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم درستی نمود و در اوقات دیگر

بنجامی آمد پس نزوان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تمام قرآن محفوظ بود چنانکہ از حدیث مسلم از عائشہ کہ گفت نمیدانم
 پیغمبر خدا را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ خوانده باشد تمام قرآن در یک شب مفہوم میگردد و بعضی از صحابہ نیز کہ حد و آنها کہ کتب
 سیرت ذکر است در او اثر عمد نبوت محفوظ داشتند و بعد از ان در صحائف از ایشان و غیر ایشان گرفته جمع شد چنانچہ
 در محل خود مذکور است و از آنچه دلالت دارد بر حفظ تمام قرآن از صحابہ حدیث بخاری و سلم و ترمذی و ابی داؤد دست
 کہ از عبد اللہ بن عمرو بن العاص آورده اند کہ گفت گفت مرا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ چنین رسیده است
 بن کہ تو صوم و ہر میدارے و ہر شب ختم قرآن میکنی گفتم بلے یا رسول اللہ چہین است فرمود روزہ و ارشاد روزہ داؤد
 کہ وی عبد الناس بود یک روز روزہ و یک روز افطار و بخوان قرآن را در یک ہ و در روایتی چہ روز گفتم یا رسول اللہ بن
 بیشتر ازین میتوانم فرمود پس بخوان در روز گفتم یا رسول اللہ زیادہ از ان میتوانم فرمود پس در ہفت روز و در کمتر ازین
 تجویز نکرد ان را یعنی قرآن را خواہ بطریق ذلیفہ یا غیرہ بتدریج تمام خواندی یعنی مفسر و مبین حروف و بر آخر آیات
 وقت کردے این دو مسئلہ در آخر فصل در گذشتہ است و در ہما نجا از آنچه متعلق بشرح و بیان آن باشد گفتہ شد
 فقہ کہ حروف در اکلف و واو ساکن ماقبل مفہوم ویای ساکن ماقبل مکسور باشد تمام و شبع کشیدی چنانکہ الف الرحمن ا
 ویای الرحیم ہر یکے را تمام کشیدے تا این حروف کمال و حقیقت خود ادا یا بند و این را در اصطلاح اہل تجوید طبیعی گویند
 کہ لازم طبیعت این حروف است و این کمتر است از مدی کہ این حروف را کنند نزو و وقوع ہمزہ یا حرف مدغم بعد ازینا چنانچہ
 تفصیل اتسام و احکام آن در رسالہ مسمی بالہ در تفسیر فی بیان قواعد التجوید بیان کردہ ام و در اول قرات بموجب امی
 تعالی کہ فرمود فاذا قرأت القرآن فاستعذ باللہ استعاذہ بخدا از شر شیطان کردی و لفظ استعاذہ این بود اعوذ باللہ
 من الشیطان الرجیم و در بعض اوقات اللهم انی اعوذ بک من الشیطان الرجیم من ہمزہ و نقحہ و نقضہ گفتم ہمزہ در لغت بمعنی غمز
 کہ تشبیہ بمرکت لطیفہ مثل حرکت عین و اجخان ست و بمعنی ضغظ و تحس کہ بمعنی زیر کردن ست و بمعنی دفع و ضرب آمدہ
 و مراد بہر شیطان و سوسہ و القامی قنہ و اعتقاد است فاسدہ است و حدیث تفسیر بچگونہ نیز واقع شدہ است
 و نقحہ در لغت و میدان و پر باد کردن ست و مراد اینجا کبر ست کہ شیطان آدمی را درین و رطہ اندازد بیا و نخوت و کبر
 ہر میسازد و نقض بمعنی دم کردن ست و مراد بوسے شعرو سحر داشتہ اند بآنکہ در لفظ استعاذہ پیش از قرات خلتان کردہ اند
 مختار نیست اعوذ باللہ استعیند باللہ من الشیطان الرجیم چنانچہ در سورہ نحل مذکور است مردی از ابن مسعود صحیحین ست
 و گفت کہ خواندیم را رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہین فرمود خوانید ما جبریل مجتہدین اعوذ باللہ السبح لعلم من الشیطان
 الرجیم نیز آمدہ است و اختلاف ست کہ امر با استعاذہ از برای مذبت یا وجوب جمہور بر اول اند و آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم دو دست داشتی کہ قرآن را از دیگری بشنو و چنانکہ بخاری و سلم و ترمذی و ابوداؤد آورده اند کہ عبد اللہ بن مسعود
 فرمود قرآن بخوان بر من او گفت یا رسول اللہ آیا من خوانم و حال آنکہ فرستادہ شدہ است بر تو فرمود دست میدام
 من کہ بشنوم قرآن را از غیر خود پس خواندن گرفت سورہ نسا را تا رسید باین آیت فکلیف اذا جننا من کل امة بشنید
 و چنانکہ علی ہولاء شہید اب و پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم استماع فرمود و در خصوص و بکا آمد تا اب چشمہای مبارک
 روان کرد و در روایتی آمدہ کہ چون ابن مسعود باین آیت رسید آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بس کن بس کن
 و آنحضرت قرآن را در مجموع حالات خواندی یعنی ایستادہ و نشسته و با وضو و بی وضو و بجز جنابت و بجز چیزی مانع

قرأت قرآن نشدے چنانکہ عائشہؓ گفت کہ مانع نیامدی رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از ذکر خدا و در روایتی از خواندن قرآن هیچ حال رواہ البخاری و در آثار از امیر المؤمنینؑ آمده کہ در جماعت ششم قرآن میخوانند پس از آن بقضای حاجت رفت و باز آمد و قرآن خواندن گرفت پس گفت مردی از حاضران مجلس با امیر المؤمنین قرآن میخوانی و حال آنکہ وضو نداری فرمود کہ فتویٰ داده است ترا باین اخرجہ الموطا عن ابن سیرین کہ زانی جامع الاصول و در بعضی اوقات قرآن یعنی خواندن و صدان ترجیح و ترویج صوت کردے چنانکہ حافظ خوش آواز خوانند و ترجیح کنند و در وضع کہ سورہ فتح را بخین خواند یعنی ترجیح صوت و ترویج آن چنانکہ بخاری و سلم از عبد اللہ بن مغفل آورده کہ گفت دیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز فتح مکہ میرنقہ میخواند سورہ فتح را و ترجیح میکرد در قرأت آن پس قرأت کرد عبد اللہ بن مغفل و ترجیح کرد تا بنامید مردم را صوت آن و در روایتی از بخاری آمده کہ حکایت کرد عبد اللہ بن مغفل آ آ آ سه بار بعضی گفته اند کہ سبب حدوث ترجیح حرکت ناقہ بود کہ تیز میرانند بقصد و اختیار و اللہ اعلم و میفرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیار ای قرأت آن را با و از ہاے خوش در جامع الاصول از ابی داؤد و نسائی از ابی ہازب آورده کہ زینوا القرآن با صوتکم زینت و بید قرآن را با و از ہاے خود و در مشکوٰۃ از احمد و ابن ماجہ و دارمی نیز آورده و در روایتی از دارمی آورده حسین کہ قرآن را یاد از ہاے خود زیرا کہ آواز خوش زیادہ میکند قرآن را حسن و از اینجا معلوم شد کہ لفظ قرأت کہ مصنف زیادہ کرد از حدیث نیست و گویا کہ زیادت آن بہت رعایت ادب است یعنی مراد تخمین قرأت است کہ فعل بنہ است تخمین ذات قرآن و میفرمود کہ ہر کہ تعنی بقرآن نکند آنکس از نامیت و لفظ حدیث این است کہ لیس مناسن لم تعین بالقرآن را وی این حدیث را کہ ابن ابی طیبکہ است گفتند اگر کسی خوش آواز نبود چگونہ خوش آواز سے کند گفت ہر مقدار کہ توانائی داشتہ باشد بخین قرأت کند این حدیث را در جامع الاصول باین خصوص از حدیث ابو داؤد و ابن ماجہ بن زید آورده و این حدیث طاق متعددہ دارد و در صحیح بخاری نیز از ابی ہریرہ آورده و غیر بخاری در آخر حدیث زیادہ کرد و بجز بہ بدانکہ اصح آنست کہ تعنی درین حدیث از غناست بہ نہ از غنی بقصر یعنی تو نگے و بی نیازی چنانکہ بعضی گفته اند نہ از ان جہت کہ تعنی بآن معنی نیامدہ بلکہ بہت آنکہ سیاق حدیث ملائم نیست بہ ان پس بعضی گفته اند مراد تعنی اینجا بہ قرأت است کہ در حدیث بطریق عطف تفسیر واقع شدہ و صحیح آنست کہ مراد تخمین لطیب صوت و خوشین و تحزین اوست بطورے کہ مورث خشیت و جمع ہم و باعث مزید شوق و حضور و موجب وقت تاثیر در قلوب گردد بارعایت قوانین تجوید و مراعات نظم در کلمات و حروف چنانکہ در مشکوٰۃ از حدیث دارمی آورده است کہ پرسیدہ شد از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ام یکے الازاد میان حسن است از روی صوت و قرأت مرقآن را فرمود آنکہ چون بشنوی قرأت اورا ظاہر شود از وسے اثر خشیت و تحزین نہ رعایت قوانین موسیقی و تکلفات تعنی زیرا کہ در کرامت و حرمت آن وضع و نبی از ان احادیث و روایات چنانکہ بہتیبی در شعب الایمان در زمین در کتابش از حدیث آورده اند کہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بخوانید قرآن را بلون عربی با صوت ایشان و در دارمید خود را بلون اہل عشق و بلون اہل کتابین و سرانجام است کہ بیایند بعد از من قومے کہ ترجیح کنند بقرآن مثل ترجیح غنا و نوحہ در نگذر و قرآن از جہر ہاے ایشان یعنی نرسد بصعد قبول در فتنہ است و لما سے این قوم و دہلما می آن کسانی کہ خوش و ازند کا ایشان را و در کت فتنہ نشد پد و کسیر بران جہد سے واقع شدہ کہ بعد از اطلاع بر ان مسلمان پرہیزگار را مجال حمدات و از کتابان تنگ آید و گفته اند

که در خواندن قرآن بر ضرب و فن و تزیین بهم کفر بود و با جمله افراط و تفریط بحدی که موجب تغییر حروف و صفات آن اشیاء
حرکات و مدات که مفوت رعایت قوانین تجوید گردد حرام و مکروه است خواننده و مستمع را رضی بدان آثم و قول فصل در نیاب
آنست که مصنف گفته است که باید دانست که تطریب یعنی بر دو نوع است یک نوع مقتضای طبیعت که بے تکلف
نزد طریبان شوق و طرب طبع بان ساحت میکند و تمرین و اعتیاد و تعلیم و تکلف محتاج نه بلکه اگر شخصی را بطبع بازگذازند
و تکلف و تحمل بخصوص الحان معهوده موسیقی نفسی راه نیابد آن تطریب یعنی از وی صادر شود بے خروج از واره تجوید و مراد
بلون عرب نیز همین است چه قرأت ایشان بلون طبیعی طیبه اصوات لطیفه لینه است که تکلف بدان راه نیست این
نوع با جماع زائد است اگر چه طبیعت زیاده تزیینی اعانت کند چنانچه در مواهب لینه آورده است که شبیه ابو موسی
اشعر قرآن میخواند آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و گوشه استماع میفرمود چون حضرت صلی الله علیه و آله و سلم او را
بدان خبر کرد و تحسین نمود ابو موسی اشعر گفت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم که اولت ما تک تسمع تحمیرت تک
تحمیر ایچنی اگر دستمی که تو مستمع بودی قرأت مرا بر آئینه می آرد استم خواندن خود را آراستی تمام باین حدیث معلوم
شد که بعض مردم که حدیث زینب القرآن باصوات کم را محمول بر قلب زنده و جمله است چه تزیین اصوات بقرآن معنی
نمار و دین در حدیث ابن عباس آمده است که کل شئ حلیه و حلیه القرآن حسن لصوت و نوع دوم از تطریب و تفریط
آنست که از ساحت و بے تکلفی طبع حاصل نشود بلکه بتعلیم و تمرین و تکلف محتاج بود چنانکه اصوات مطربان که با انواع الحان
موسیقیه ایقاع میکنند و باوزان و ایقاعات مخصوص میخوانند و این نوع را جماعت سلف مکروه داشته اند و قرأت
برین نوع را منع کرده اند و بعضی علما تفریط را در حدیث لیس مناسن لم یثن بالقرآن از غنی بقصر یعنی تو انگرے و بے
نیازے داشته اند یعنی هر کرا حق سبحانه قرآن داد و علم بخشید بدان و از خلق بے نیاز نگردد و غنای قلب حاصل
وقت وی نشود و توکل بر مولای خود نمکند و از آکال و اعتماد بر خلق دور نگردد و وی از مانیست بر طریقه مانه چنانکه در
حدیث آمده است من اعطاه الله حفظ کتابه قطن ان احد اعطی فضل مما عطفی فقد غلط و نیز فرمود من قرأ القرآن یتأکل به
الناس یوم القیمه و وجهه عظیم علیه کرم و غیر این انا حدیث که در وعید قراءه علماء که ملازمست ملوک امر کنند و علم قرآن او سیله
آن سازند و رود یافته است بعض گویند که تفریط و لغت باین معنی نیامده است این سخن خطاست قاضی عیاض مالکی که از
مقتدایان شراح حدیث و محققان ایشان است در مشارق گفته است که تغنی و تغنیست یعنی استغنیت و قاموس نیز
گفته که تغنیست یعنی استغنیت و از عبارات صحیح بخاری نیز معلوم میشود و لیکن سیاق حدیث از حمل برین معنی آبه است چنانکه
گفتم و الله اعلم فصل در عبادت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم در پریش بیاران مقصود درین فصل بیان نماز جنازه است
و این فصل عبادت و احکام دیگر از مقدمات است و بدانکه عبادت از جمله عبادات فاضله است احادیث بسیار درین
آن واقع شده و در حدیث صحیح که مسلم از ابی هریره آورده است که حق جل و علا روز قیامت ببنده گوید ای بنده من
پروردگار تو ام بیمار شدم و مرا عیادت نکردی بنده گوید خدایا تو پروردگار جهانیان عیادت تو چگونه بود فرماید که فلان
بنده من بیمار شد و عیادت و نکرده اگر تو عیادت او میکردی می یافتی مرا نزد تو و ظالم از کتب معتبره آنست
که عیادت از حقوق صحبت است و لهذا در جامع الاصول باب عیادت را در حقوق صحبت آورده و در احیاء العلوم از
حقوق اسلام داشته و حدیث بخاری مسلم که از ابو هریره آمده که حق مسلم بر مسلم بیخ است و سلام عیادت بر حق اتباع جنازه

واجبات دعوت و تثبیت عاقل سوید آنت و در روایتی از مسلم شن گفتند نصیحت مسلمان در وقت طلب وی و صحبت را
زیاده کرده و ظاہر از عبارت مصنف نیز آنت کہ از حقوق صحبت بود چنانچه گفت ہر کہ از یاران وی صلے اللہ علیہ آو سلم
بیمار شدے آنحضرت صلی اللہ علیہ آو سلم عیادت فرمودے اگر از یاران صحابہ یعنی اخص کہ طویل صحبت کثیر المجاہد است
باشند مراد دارند و اگر بمعنی اہم کہ در ان کتب بجز در روایت کنند خود تمامہ مسلمانان آن عمدہ یاران آن حضرت صلے اللہ

علیہ آو سلم بوده اند فافہم و چون در آمدے نزدیک بیمار شدے پیش سر بیمار شستے و از حال بسے سوال کردی و

گفتہ کیف تجدک یعنی خوبترین را چگونہ می یابی و بسیار سوال کردے و چہ میخواہی و طبیعت بچہ چیز مستحبہ و خواہد آن است اگر

چیزے را مستحبے بودے و آن چیز مضر بودے و آن چیز را بمرض داد و ن فرمودی احادیث صحیحہ بانہما تاملت است حسا مشکوٰۃ

حدیث ابن ماجہ از ابن عباس آورده کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ آو سلم عیادت کرد مردی را فرمود چہ میخواہی و بچہ میل دارے از

طعام گفت نان گندم میخواہم فرمود مہر کہ نزد مے نان گندم باشد بفرستد از برای بردن خود بستر فرمود اگر بیمار شای چیز می خواہد

و بطلبید بیدار و او در حدیثے دیگر آورده کہ ہر کہ پیشانی در مرض را بچہ دوش بخوابد پیشانی او را خدا تعالی از میوہای بہشت

طیبے میگوید کہ این بنا بر توکل است بخداے رب العزت کہ شافی اوست بہر وجہ کہ خواهد یا بنا بر آنست کہ آن مرض مشرف

بر موت بود و از حیات او نوسیدی دست دادہ و در لفظ حدیث چنانچہ نقل کردہ است مصنف آورده است کتاب ہمدی

تیز اشارت بتوجیہ آن شدہ است کہ گفت مفسر نبودے چنانکہ نان گندم در اغلب احوال بخوبین است نیز اگر مرا داشتہا کے

صادق و از نہ کہ سلامت صحت و قوت مزاج است نیز وی در و چنانکہ در حدیث دیگر آورده کہ اگر آہ کنید و نبرد و نرند بید

بیماران خود را طعام و شراب زیر کہ طعام و شراب بیدہ ایشان را خدا تعالی یعنی بی میل و اشتہای صادق و السلام علم

و دست راست بر بدن بیمار از جہہ و روے یا سینہ شکم و یاد دست فرود آوردے و این دعا خواندے اللہم رب الناس

اذهب الی اللہ انت اشنانی لا شفاء الا شفاءک شفاء لا یغادر سقمًا چنانچہ در حدیث بخاری و مسلم آورده و در روایتے

اذهب الی اللہ رب الناس بید کہ لشفاء لا کاشف الا انت از برای بیمار سہ بار دعا کردی چنانچہ در کتاب صحت و چون

سعد بن ابی وقاص با در بیماری کہ داشت پرسید گفت اللہم اشف سعد اللہم اشف سعد اللہم اشف سعد اللہم اشف سعد اللہم اشف

در حرف صادق در کتاب صحبت حدیث بخاری و ابی داؤد و از عائشہ بنت سعد بن مالک می آرد کہ گفت بیمار شد بدین بکہ

دور روایتی عام حجۃ الوداع بیمارے شد ید از شکم پس آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ آو سلم عیادت می پس گفت بدین

یا نبی اللہ من مردے مالدار ام زجر این یکے حرکت کس ہمیت کہ وارث من شود و میخواہم کہ وصیت کنم بدو ثلث مال خود فرمود

لا گفت پس وصیت کنم بھدف فرمود لا گفت پس وصیت کنم بثلث فرمود وصیت کن بثلث و ثلث بسیارست ہر ای وصیت

بستر نہاد دست مبارک خود را بر جہہ و سینہ شکم بدین و فرمود اللہم اشف سعد و انتم لہ ہجرتہ گفت سعد پس بودم کہ من

ہمیشہ می یافتم راحت سردی دست پیغمبر صلے اللہ علیہ آو سلم بر جگر خود تا درین ساعت کہ این حکایت میکنم درین روایت

تکرار این کلمہ بہت و در آنچه آورده در کتاب صیت از حرف و او روایات تفصیل آورده و در بعضی از آنها این کلمہ مکرر آورده

و چون آن حضرت صلے اللہ علیہ آو سلم در آمدے بر بیمار گفتے لا باس طہور ان شاکہ ان شاکہ چنانکہ در جامع الاصول

و مشکوٰۃ از حدیث بخاری آورده و مصنف میگوید گاہ گفتے کفارة و طہور و مہر و کفارت نوبت طہارت از نام است و در فضل

مرض عموما و خصوصاً کفیر و تطیرے از توبے اتنام و ثبوت اجر و ثواب نام احادیث بسیار واقع شدہ تا در حدیث آورده است

کہ فارے کہ در پائے مسلمان بخلد نیز سبب کفارت ذنوب رفع درجات اوست این مسئلہ در رسالہ تسلیتہ لہصاب لہنل الحاجر
والثواب بتفصیل شرح و مبین شدہ است و از عائشہ رضی اللہ عنہا روایت بخاری و مسلم آوردہ اند کہ اگر بر کسی ریشے و جراتے بودے
آنرا رقیہ یعنی افسون کردے با این رقیہ کہ انگشت سبجہ خود را بر خاک نہادے پس بردستی گفتی بسم اللہ تریبہ ارضنا بر رقیہ
بعضنا یعنی سقیمنا باذن ربنا و مشکوٰۃ باصبہ واقع شدہ بے تقیید بسبجہ دیا سبابہ و در حصن حصین ہرگز مسلم باصبہ السبابہ
آوردہ و ابہرے در شرح مشکوٰۃ از امام نووی نقل میکند کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ آلہ وسلم کہ میگفت از لعاب
دہن مبارک بر انگشت سبجہ خود پستری نہاد و انگشت را بر خاک تا چیرے از آن با انگشت مبارک بچسبیدی بعد از آن
سح میکرد با انگشت بر موضع قرحہ و جراثیم و میگفت این کلام در حالت مسح طیبی از تو ریشتی نقل میکند کہ گفت آنچه سبقت
میکند بفہم ازین صبح حضرت رسالت صلی اللہ علیہ آلہ وسلم آنست کہ تربت ارض اشارت بظہرت آدم باشد و رقیہ بعضنا
اشارت بنطفہ کہ پیدا کردہ شدہ است از وے آدمی گو یا تضرع کردہ و درخواستے بیسان حال و فحاشی مقال کہ خداوند
تو آن قادرے کہ اختراع کردے و ایجاد نمودے آدم را از طین و ابداع کردی اولاد او را از ماہمین آسان ست بر تو
کہ شفا دہی کسے را کہ نشا وے این ست و از قاضی بیضاوی نقل کردہ کہ گفت تحقیق گو اہی دادہ اند مباحث طبیہ کہ
لعاب ہن را تا تیرے و مدخلے در نضح و بختہ شدن و تبدیل مزاج قروح و جراثیم ست تراب وطن را نیز تا تیر ست
در حفظ مزاج اصلے و دفع نکابت مضرات و لہذا در تدبیر سافر و صحت مزاج گفتہ اند کہ اگر از بوشتن آب از وطن
عاجز باشد باید با خود خاک کے از زمین مالوف بردار و با آبہاے کہ در دیا رغبت بخورد آن خاک را در آمیزد و بخورد
تا این شود از تغیر مزاج درتی و غرام را آثار عجیبے ست کہ عقول از وصول بکنہ آن عاجز و قاصر ست انتہی و حق آنست
کہ افعال و اعمال آنحضرت صلی اللہ علیہ آلہ وسلم را اسرار و غوامض ست کہ مفوض و موکل بعلم اوست و آنہاے کہ
در مضیق طبیعت و فلسفہ گرفتار اند دست و پائے میزنند و قاضی بیضاوی سامعہ اللہ بس گرفتار ست با این طریق
سلامت در تفویض تسلیم ست و اللہ الموفق و بعض شراح گفتہ اند کہ مراد از بعض حضرت سول صلی اللہ علیہ آلہ
وسلم چنانچہ در بعضا بعضم درجات گفتہ اند و مراد ما راض ارض مدینہ است کہ او را خاصیتے در شفاے مریض با حدیث ثابت
شدہ است و با بجز رقیہ بقرآن و اسمائے الہی و با نچہ از مہر مات مثل سحر و کلمات کفر نباشد دست ست و آنچه معنی او
معلوم نباشد و بزبان معہود نبود جائز نیست مگر آنکہ بر زبان نبوت فتمہ باشد چنانچہ در افسون نیش کہ در حدیث آمدہ است
بسم اللہ شحہ قرنیۃ طوہ بحر قفطا و اللہ اعلم و ذکر این کلام در آخر کتابے باب علاج پیغمبر صلی اللہ علیہ آلہ وسلم بیا پیدائش اللہ
تعالی و بخارے و سلم و موطا و ابو داؤد و ترمذی آوردہ اند کہ عائشہ گفت حادث شریفین حضرت نبوے صلی اللہ
علیہ آلہ وسلم آن بود کہ چون در فراش رقی و در خواب گاہ خود جائے گرفتہ ہر دو دست مبارک جمع کردی و پیش ہن بردے
و در آن نفث کردے یعنی با دہن در آن و میدی و سورہ اخلاص معوذتین یعنی قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ
برب الناس و در روایتے معوذات قل ہو اللہ احد خواندے و مراد معوذات یا معوذتین بود بطریق اطلاق صیغہ جمع
بزرگتر شبہ یا قل یا ایہا الکافرون نیز در آن داخل بود و بیان آن در فصل اوعمیہ کہ بعد از سلام نماز خواندی کردہ شدہ ماند
آنکہ در اینجا گفتہ اند کہ در حدیث ذکر نفث مقدم ست بر قرأت و ظاہر آنست کہ قرأت مقدم باشد بر نفث تا برکت قرآن
ہم ہمراہ بہ بشرہ برسد و این اشکال در روایتے کہ مصنف آوردہ و بحرف و او واقع شدہ توجہ نہارد و چہ حطفت بود

دالات بر ترتیب و تقدیم و تاخیر ندارد و مثلاً اگر کسی که بخواهد زید و عمرو این ترکیب لالت بر آنکه نخست زید آمد و بعد از او
 ندارد و معنی وی جز این نیست که هر دو آمدند و احتمال دارد که در واقع عمر و پیشتر از زید آمده باشد و این معنی در علم نحو مقرر شده است
 و ذکر چیز پیشتر نیز ترتیب و لالت بر پیشی وی در واقع ندارد و اشکال در آن روایت است که نفث فقر ابروت فائده کورست چو فابراهی
 ترتیب بود و معنی ترکیب این باشد و مید پس از آن خوانند اینجا بعضی گویند که وقوع فاسه و کاتب است یا سهو را وی است و
 این وجه بعید است بعضی گویند که مراد آنست که اراده کرد نفث را پس از آن بخواند و پیشک را دره نفث مقدم بود بر قرأت بعضی
 گویند تقدیم نفث بر قرأت از جهت مخالفت سحران و بطلان است که قرأت قبل از نفث کنند استند علم با جمله این سهو را خوانند

و هر دو دست مبارک بدن طیب نمود و در روایتی روئے و جسد مبارک خود را در روایتی سر در و پیش جسد شریف را
 بالیدے آن مقدار یعنی تا آنجا که دست رسیده سه با بچنین کردے یعنی خوانندی و بد میدی و بالیدی و مقصود باله که الف را این
 حدیث اینجا مناسب این مقام که رقیه کردن و بد میدن و بالیدن ادعیاست بر بدن بیار نیست که عائشه گفت که چون آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم بیار شد بفرمود تا من بچنین کردم یعنی خواندم دو میدم و دستهای مبارک را بر سینه میمالیدم و بدن و سه میمالیدم در
 جامع الاصول بچنین است در روایتی محل آورده که چون بیار شد امر کرد مرا که من بچنین کردم و در روایتی تفصیل گفت که من بخوانم
 و بد دست می مسح میکردم و بر هر تقدیر خواندن و میدن از عائشه بود و مصنف میگوید که در روایتی آنست که پیغمبر صلی الله علیه

و آله و سلم خود نفث میکرد و خود قرآن میخواند و عائشه دستهای مبارک را گرفته بر بدن وی میمالید زیرا که غایت خضت و جع
 مانع بود آن حضرت را صلی الله علیه و آله و سلم از تحریک بدین برین روایت میدن و خواندن آنحضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم بود و دست مالیدن از عائشه و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را از برای عیادت روزی معین بودے بلکه در جمعی

اوقات از شب در عیادت فرمودے نه چنانکه در مردم متعارف است که عیادت در شب نباید کرد و چنانکه گویند در روز
 شنبه مثلاً عیادت کردن مبارک نیست و در مواهب لدمینه میگوید که ترک عیادت روز شنبه مخالفت سنت است گفته
 است که این بدعت است که طیبی بودی آن را پیدا کرده بعد از آن در مردم شهرت گرفته و سبب بی آنست که پادشاه
 بیار شد و این طیب الزام بجایست خود کرد پس آن یهودی روز جمعه نخصت طلبید تا روز شنبه عیادت آن روز
 که در دین یهود است از دست ندهد و اگر برود و گزشتش زنند عرض کرد که روز شنبه بر سر چهار نباید آمد که در وی خون پاکت
 بیارست پس پادشاه از جهت ترس جان خود نخصت داد بعد از آن این رسم شایع شد اکثر مردم بر آن اعتماد کردند و
 میگویند این صلاح قوی طیب از فراوس نقل کرد که عیادت سحر است در شب و شب در صیفت بر روز و شاید که حکمت در و
 آن باشد که محنت و کلفت بیار در شب تا بد رازی شب است و در صیفت بد رازی روز و در عیادت نفیس و استرواح است

انتهی و میفرمود که چون کسی برادر مسلمان را عیادت کند در بستان بهشت روان بود تا پیش بیمار بپوشند چون پیشیند
 رحمت بر وی فرود آید تا غرق رحمت شود و چون صبح بود یعنی عیادت در جانب صبح بود که آنرا فده گویند و فده از ملک
 بر وی در و فرستند تا شب اگر شب هنگام بود که آنرا عشیه خوانند و فده هزار ملک بر وی در و در مستند تا صبح و در جامع
 الاصول حدیث مسلم و ترمذی از ثوبان همین قدر آورده که عیادت کنند مرخص و در روایتی هر که بیادت کند برادر مسلمان را
 لایزال در بستان بهشت است و در روایتی در بستان بهشت تا آنکه بر جوع کند باز گردد از علوت و حدیث ابی ذؤبه
 و ترمذی از علی مرتضی آورده الا قول او چون صبح بود الخ و در بعضی روایات در آنجا عیادت آورده و باشد مراد را

آ

بتانی در پشت و در روایتی آمده که ابو موسی اشعری بیادوت امام مسلمین حسن بن علی آمد و حسن این حدیث از علی روایت کرد و این حدیث را احمد و ابویعلی و بیہقی نیز آورده و در مجمع البحار از حدیث بیہقی در شعب الایمان و ضیاع مقدسی در بخارہ حدیث دیگر آورده کہ کیسکہ میرود بیادوت مرعیض خوض میکند در ریشے رحمت و در روایتی خوض میکند تا بندہ از ارتابہ نشیند پیش بہار و چون نبشت فرق کرد و در رحمت و ظاہر از کلام مصنف آنست کہ این مجموع یک حدیث است ظاہرا مقصودش بیان مضمون این احادیث است پس جمع کرد میان آنها و اسد علم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہ چشم نیز کسان را عیادت فرمودے احمد ابو داؤد و از زید بن ابی ارقم آورده اند کہ گفت عیادت کرد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از درد چشمی کہ داشتم و گفته اند کہ سنن این حدیث صحیح است و درین حدیث روایت بر کسی کہ قائل است کہ عیادت از مدینہ کیسکہ در چشم دارد سنون و تحب نیست و حدیثی درین باب از بیہقی و طبرانی نیز نقل کنند کہ یہ چیز است کہ دروے عیادت نمود در چشم و دل و درد دندان و گویند کہ این حدیث مرفوع نیست بلکہ موقوف است بر یحیی ابن کثیر و این حدیث بطریق دیگر ضعیف از ابی ہریرہ نیز آمده و اسد علم و یک جوانی از یہود کہ خدمت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میکرد بیمار شد او را

عیادت فرمود بخاری و ابو داؤد از انس آورده اند کہ پسرکی بود از یہود کہ خدمت میکرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس بیمار شد پس آمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیادوت وی و عرض کرد بروی اسلام و در روایتی آمد بیادوت وی و پشت نزد سروے و فرمود سلمان شو پس وی نگاہ کرد بجانب پدر خود کہ حاضر بود پدر گفت اطاعت کن ای پسر کہ بوالقائم را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس سلمان شد پس بیرون آمد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و فرمود شکر خدا می را کہ خلاص گردانید او را از آتش و در نسخ دازین حدیث معلوم شود کہ استخدام کافر دست و عیادت کافر جائز است خصوصاً بقصد آنکہ شاپہ دل دی نرم گردد و مائل باسلام شود و ازین باب است کہ مصنف حکایت ابوطالب را آورده و باین حدیث جمع کرد و گفت و چون عم و سے ابوطالب بیمار شد با وجود آنکہ مشرک بود او را عیادت فرمود و برہد و اسلام عرض کرد ابوطالب قبول

نکرد و آن جوان یہودی مسلمان شد بدانکہ مشایخ حدیث و علمائے سنت برین اند کہ ایمان ابوطالب ثبوت نہ پذیرفته و در صحیح احادیث است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت وفات وی برسوی آمد و عرض اسلام کرد وی قبول نکرد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت من اللہ استخفار کنم مر تا تا آن زمان کہ منع کرده نشوم پس این آیت نازل شد ما کان للنبی والذین آمنوا ان یستغفروا للشرکین الا تیرہ و آنچه از اقوال و افعال و اشعار و خطبے سے کہ در حالت حیات خود کرده دلالت صحیح دارد بر رحمت و معرفت و سے نبوت آنحضرت را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در بعض روایات آمده کہ ابوطالب گفت واللہ یا ابن ابی اگر خوف آن نمی بود کہ مردم خواهند گفت کہ وی این کلمہ از جہت جزع و عجز موت گفته ہر آئینہ میگفتم آنرا و آن را پنهان با تو گویم و چون نزدیک رسید موت وی و یہ جباس بجانب وی کہ جی جیہ بساے خود را گوش نزدیک وہان و سے برو شنید کہ کلمہ ایمان میگوید گفت با این اخی و اسد گفت بر او رسن کلمہ را کہ امر کردی او را بدان فرمود من نشنیدم چہنیں آمده است در روایت ابن احنق کہ وی اسلام آورد نزد موت و شیخ ابن حجر در فتح الباری میگوید کہ معرفت ابوطالب بہ نبوت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بسیاری از اخبار آمده و متسک کرده بدان شیعہ بر اسلام و سے استدلال کرده اند بر دعوی خود پھیزے کہ دلالت ندارد بر ان و گفته کہ با بیان کہ وہ ایم آنرا در ترجمہ ابی طالب در کتاب الاصابہ فی معرفتہ اصحابہ انتہی مخفی ماند کہ صحت اسلام ابوین بلکہ سائر آباے و سے

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مشہورست و متاخرین برائیات و تقریرات و درین باب مبالغہ دارند برخلاف طریقیہ متقدمین و شیعیہ اسلام ابو طالب را نیز ازین قبیل دانند و اسد علم قائمہ از آداب عبادت آنست کہ وضو کند و جنبہ کند و دو بار بار تسلی دهد و صبر فرماید و از چگونگی احوال پرسد و تنفیس و تقویہ و سے نماید و امید و ارجیات گرداند و با جزو ثوابی کہ بر مرض در احادیث وارد شده است بشارت دهد و در وقت درآمدن بگوید لا بأس طور انتشار اللہ تعالیٰ و دست بردن بجایزند و ادعیہ مانورہ بخواند و بیمار را دعا کند و از بر لے خود از روی دعا بخوابد و در شستن تخفیف کند مگر آنکہ بیمار شستن او را دوست دارد و غوغا نکند و سخن بسیار کہ او را ناخوش آید نگوید و نزد بیمار چیزی نخورد و باید کہ در عبادت شتاب نگیرد و بعد از دو سه روز از بیمار سے عبادت برود کہ عادت شریف مصطفویہ نیز همچنین بود و ہر روز بیادت نزد بلکہ یک روز در میان یا بعد از دو سه روز برود و کل ذلک ورد بہ الاحادیث والآثار و اللہ الموفق **فصل** در عادت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در احوال میت و ادلے حقوق و سے عادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متسل بود بر احسان عظیم

بیت و معاملہ و سے با مور سے کہ ویرا در قبر و قیامت نافع بود مثل تلقین و تثبیت و دعا و نماز و قضاء دین و مانند آن و متسل بود بر احسان با اقارب و اہل میت و سے بتغزیت و اطعام و تفقد احوال چنانکہ در فصل خطبہ جمعہ گذشت از حدیث مسلم کہ فرمود کہ ہر کہ مرد و مالی بگناشت ز برای اہل اوست و ہر کہ دینی گناشت یا عیالی عمدہ آن بر من است و بر آفاست عہودیت احیا و تکلیم احکام در آنچه بامیت بان معاملہ کنند مثل صبر و ترک جزع و فزع و منع از نوحہ و دیگر مراسم جاہلیت اول احسان بیت کردے و تجمیر و ساختگی و سے بسوی آخرت بر حسن احوال و فضل صفات ظاہر و باطن فرمودے و تفصیل انچہ بطریق

اجمال ذکر کردانت کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جمع صحابہ صفت کشیدندی و براسے میت استغفار کردند و بروی نماز گذارندندی و دعا کردند و از حضرت غرثانہ طلب رحمت و آمرزش کردندے در احادیث صحیحہ آمدہ است کہ ہر چیتے کہ بر دے صدکس و بر وایتی چہل کس نماز گذارند البتہ آمرزیدہ میشود و در روایتے سے صفت و در روایتے اتسی

از مسلمانان واقع شدہ بے تعیین عدد و بعد از ان ہمراہ شدہ و بشفاعت دی بحضرت عزت رفته اورا بہدین رسانیدندی و قاعدہ مکرم و تجلیل مسلمانان بجا آوردندی و در صحیح ابن حبان از حدیث ابی سعید آمدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود پنج چیزست ہر کہ در یک روز انہا را بجا آرد نوشته شود و از اہل جنت عبادت و حضور جنازہ و نگاه داشتن روزہ و رفتن بسجدہ آلا او کردن رقبہ گذاشتن المواہب اللدینہ و در مشکوٰۃ بردایت ابی ہریرہ از حدیث مسلم آوردہ کہ در آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از صحابہ پرسید کیت از شما کہ امر و روزہ دار بر خاستہ باشد ابو بکر گفت منم یا رسول اللہ فرمود کیت کہ ہمراہ جنازہ رفته باشد ہم ابو بکر گفت منم یا رسول اللہ فرمود کیت کہ مسکنے را اطعام دادہ باشد ہم ابو بکر گفت منم یا رسول اللہ فرمود کیت کہ عبادت مریض کردہ باشد ہم و سے گفت منم یا رسول اللہ فرمود جمع نشود این چهار چیز در مردے مگر آنکہ در آید بہشت لا و حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خود با جمیع صحابہ کبار

بودند بر بالای قبر و سے بایستادے و اورا دعا کردی و تثبیت و می بر کھ ایمان و جواب و سوال منکر و نکیر خواستی در محتاج ترین وقتی کہ وقت غربت و تنہائی در قبرست اورا از حق و درخواستی در جامع الاصول حدیث ابی داؤد از عثمان آوردہ کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون فزع میشد از دفن میت می ایستاد بروی و میگفت استغفار کنید مرا در خود را و سائل کنند بای دی تثبیت را پس بدستی کہ لان سوال کردہ میشود از دے و از علی آوردہ کہ بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

کہ میگفت بعد از فرغ از دفن میت اللهم هذا عبدک نزل بک انت خیر منزل به فاغفر له ووسع مدخله ودر تلقین میت بعد از
 دفن حدیثی آمدہ کہ نزد شافعیہ معمول است سیوطی در جمع الجوامع از طبرانی و ابن التجار و ابن عساکر و طبری از ابی امامہ سے آرد
 کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون مردیکے از برادران شام و دفن کردید اور اور نختید خاک بروی باید کہ بایستد
 مردی از شما نزد سردی و بگوید یا فلان ابن فلانہ و وی یعنی میت می شنود آنرا و لیکن جواب نمیدهد پستریگوید یا فلان
 ابن فلانہ چون این باری شنود برمی نشیند در قبر پستریگوید یا فلان ابن فلانہ درین نوبت میگوید او شاد کن مرا
 رحمت کند خدای تعالی ترا و لیکن شمانی شنود پستریگوید ای فلان یاد کن آنرا کہ برآمدہ تو بران از دنیا شہادۃ ان
 لا اله الا اللہ وان محمد عبده ورسوله وآنکہ راستی شدہ کہ خدای پروردگار است و محمد پیغمبر است و اسلام دین است
 و قرآن امام تو چون این را گفت میگردیکے از منکر و نیکر دست دیگری را و میگویند بیرون آید از پیش این بندہ چه کار
 داریم اکنون ما باوے کہ حق سبحانہ تلقین کرد حجت اور امر دے در مجلس شریف حاضر بود گفت یا رسول اللہ اگر تمام
 ماورست ندانیم بکہ نسبت کنیم فرمود نسبت کن بخو کہ مادر ہمہ است و ہمیشہ اولی آنست کہ گوید گاہ گاہی و ظاہر مراد
 آنست کہ این فعل از ان حضرت منقطع نبود کہ یکبار و دوبار میگرد و بعد از ان میگذاشت بلکہ دوام و استمرار داشت بحسب
 اوقات و عادت ستمرد داشت کہ گاہی قبر ویرا تعابد و تفقد کردے و بسلام و دعا کہ موجب حصول روح و راحت و
 ترویل رحمت و مغفرت بود مخصوص کردی این فعل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق بعضی از صحابہ بخصوص
 بودے و در زیارت قبور علی عموم تمامہ اہل قبور را باین تشریف مشرف و مستعد گردانیدے و کلام در زیارت قبر
 در آخر فصل تفصیل بیاید و ہمیشہ از موت در حالت مرض عیادت نمودے چنانکہ گذشت و آخرت را یاد وی دادے
 و بویست و توبہ فرمودے تا مورث محبت موت و لقاء الہی حل و علا گردد و حکم من احب لقا اللہ صاحب اللہ لقاءہ
 برضا و محبت و سے تعالی فائز گشتہ گذشتن از محنت آباد دنیا و تعلقات و سے آسان یا بد حاضران را امر کردی تا مرخص
 مشرف بر موت را کہ اورا محضر خوانند تلقین شہادت بوحسانیت حق و رسالت رسول کردندے و میفرمودی تقوا بوجہ
 لا اله الا اللہ تا آخر کلام و سے کلمہ توحید بود و حکم من کان آخر کلامہ لا اله الا اللہ دخل الجنة بنعت سلامت ایمان حسن
 عاقبت از عالم برود و لیکن در تلقین باید کہ تکلیف نکنند و ابرام نمایند کہ حالت موت نازک است تا چگونہ بر آید و ترمذی
 از عبد اللہ بن المبارک می آرد کہ تلقین کرد اورا مردے چون اکتار کرد فرمود چون من یکبار لا اله الا اللہ گفتم ہمراہم تا حکم بکلام
 دیگر کنم چندین اکتار چیست و از عادات امم ضلال کفار و مشرکان کہ ایمان بہ بعثت و شرف دارند منع و زجر کردے
 چون منع و زجر از عادات اہل کفر و ضلالت راستے الاطلاق ذکر کردے بعضی از انہا را کہ اہل ملت اسلامیہ بسبب غلبہ
 و جمع و در مصیبت و جہل و بیطاعتی بدان گرفتار اند ذکر کردے و گفت و از لطم خد و دطپا پنچہ زدن بر رخسار باو شقی جویب
 پارہ کردن گریبانہا و حلق رؤس تراشیدن سرا و امثال آن از جرع و فزع و نوحہ ہی دروغ و منع و زجر بلوغ فرمودے و
 احتمال دارد کہ این لطم و حلق و شق و امثال آن تفصیل عادات امم ضلال بود چہ اینہا را اگر چہ اہل ملت اسلامیہ کنند و
 لیکن از عادات آہناست و مجہد و اشراج یعنی اناسد و انالیہ را چون گفتن در رضا بعضی الہی امر کردی در صحیح بخاری
 و سلم از ابن مسعود آمدہ کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس منامن ضرب الخد و شق الجویب و دعا بدعوی
 الجالیئہ فرمود ہر کہ این کار ہا کند و سے از انیست و اینہا از اعمال جاہلیت است و از ابی موسی اشعری آمدہ کہ گفت آنحضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انبری من خلق و خرق خلق تراشیدن سر و صلق بر رخ صوت در مصیبت و نوحہ کردن و بعضی
 بلطم و ضرب و چه نیز تفسیر کرده اند و خرق پارہ کردن گریبان و از انش آمده کہ گذشت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
 و سلم بر زنی کہ میگرفت نزد قبری پس فرمود پرمیز خدا را و صبر کن اسے زن گفت و در شوازم کہ تو نیدانی
 و ترا این مصیبت کہ بمن رسیدہ است رسیدہ پس گفتند آن زن کہ این رسول خدا بود کہ ترا صبر سے فرمود
 و چند میداد پس آن زن پشیمان شد و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و احتذار نمود کہ بار رسول اللہ من نشانم
 ترا معذورہ امرا فرمود اکنون اعتذار چہ میکنی انما الصبر عند الصدمۃ الاولی یعنی صبر نزد اول مصیبت و زور آن اعتبار
 دارد و آخر خود خواہی نخواہی صبر کردنی است و ابوداؤد از ابی سعید خدری آوردہ کہ گفت رسول خدا صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم لعنت کنا و خدای تعالی نوحہ کنندہ را و شنوندہ را یعنی بسبح رضا و در احادیث صحیحہ آمدہ ان المیت یعذب
 بکار اہل بیت عذاب کردہ میشود در قبر بگریستن اہل و عیال وی و نوحہ کردن ایشان بر او و روایتی کیسکہ نوحہ کردہ شود بروی
 عذاب کردہ شود روز قیامت این حدیث بطریق متعددہ آمدہ و عائشہؓ این حدیث را بران وجہی کہ معنی او بظاہر در فہم
 و آید انکار کردہ و استبعاد نمودہ و گفتہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہرگز این چنین نگویہ کسی چہ از عذاب شود
 بگناہی کہ دیگرے کردہ باشد و فرمود پس ست شمارا قرآن ہمیدرین باب بخوانید و لاتذروا ذرۃ و ذرا خرنی و چون گفتہ شد
 عائشہؓ را کہ ابن عمر میگوید در روایت از پدر خود میکنند کہ میت عذاب کردہ میشود بیکای حی گفت بیا مرز خدای تعالی
 ابا عبد الرحمن را و این کینت ابن عمر است وی دروغ نمیگوید و لیکن نسیمان شد یا خطا کرد و آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم گشت بر یہود یا یہودی کہ گریستہ میشد و نوحہ کردہ می شد بروی فرمود کہ ایشان میگنند بروی دوسے
 عذاب کردہ میشود در قبرش و در روایت دیگر آمدہ کہ عائشہؓ گفت کہ پیغمبر خدا فرمود کہ میت عذاب کردہ میشود
 بکاسے اہل وی بروی بلکہ خدای تعالی زیادہ میکند عذاب مرکب را بیکاسے اہل وی بروی یعنی این مخصوص بکافرت
 کہ معذب است و بیکای اہل وی بروی سبب مزید عذاب میگردد نہ آنکہ بطریق حکم کلی فرمودہ باشد و بعضی گفتہ اند کہ تعذیب
 میت بیکای اہل بر تقدیر است کہ او در حالت حیات راضی باشد بدان یا وصیت کردہ یا آن چنانکہ اہل جاہلیت میکردند
 و بران اجرتی قرار میدادند و در صحیح بخاری و مسلم از میسرہ بن شعبہ آمدہ کہ گفت شنیدم از رسول خدا صلی اللہ علیہ و
 آلہ و سلم کہے کہ نوحہ کردہ شود بروے عذاب کردہ میشود با پنچہ نوحہ کردہ میشود بروے یعنی با پنچہ نوحہ گران او را
 بدان می ستایند بروی وی بطریق استہزاء تکلم میگویند کہ وی متنازی میگردد و اینچنانی جان اشکالی کہ بر تعذیب وارد شود
 در دوسے یا بد کہ چرا بفعل دیگرے متنازی گردانند گویند از ان جہت کہ وی اظهار کرد نفس خود را میان مردم متصف
 بدین صفات و راضی شد بان بدین سبب محل توجیح آمدہ و اللہ اعلم و اگر چہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از گریستن و
 نوحہ کردن و جنس و فزح کردن نمی کردے اما از رخصت اشک حزن قلب بی آن اشیا منع نکردی و خود نیز کردی چنانکہ
 ابوداؤد و ترمذی از عائشہؓ آوردہ اند کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوسہ داد و در میان دو چشم عثمان بن مظعون
 کہ اول من ہلست من المهاجرین فی اللہنتہ بود بعد از موت وے و گریہ کرد و ہر دو چشم مبارک وی اشک میرفتند و بجاسے
 و سلم و انش آوردہ اند کہ بخون شد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از قتل قرار شد حزن کہ ندیدہ بودم او را ہرگز گریان
 چنین شدہ باشد و از عائشہؓ آوردہ اند کہ چون رسید خبر قتل یسین حارثہ و جعفر بن ابی طالب عبد اللہ بن رواحہ ہشت

رسول خدا در سجد محزون و شناخته میشد اثر حزن در روی مبارک می پس مروی در آمد و شدت بکامی نسای جعفر را بیان کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اور فرستاد تا منع شان کند متعش نشوند تا سه بار آن مرد آمد و رفت کرد و فائده نداشت پس نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمد و گفت غالب مندان زنان برین یا رسول الله متعش نشد بگفته من فرمود بگذار و خاک در دهن ایشان کن و از آنچه ثابت شده است گریه و حزن آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر میت گریه و حزن اوست بر موت ابراهیم و له شریف وی چنانکه میگوید با وجود آنکه آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم راضی ترین خلق بقضای حق بود و شاکر ترین و صابر ترین از هر مخلوقی بود و در وفات ابراهیم که پسر دوساله وی بود بروایتی شانزده ماه و هشت روزه و بروایتی یکسال و دو ماه و شش روزه و بروایتی هفتاد و نوزده و بر هر تقدیر اتفاق است که در مدت ضیاع از عالم رفت و لند او را با بضاعت آمده است که حق تعالی در عالم برنج برای او مرضعه پیدا کرده که ارضاع وی میکند و در روز موت وی که در شب چهاردهم ماه ربیع الاول و بروایتی روز عاشورا بود آفتاب گرفته شد چون عادت در گرفتن آفتاب میت و هشتم یا بیست و نهم است مردم گفتند که این گرفتن آفتاب ز جهت موت ابراهیم است آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که ماه و آفتاب از آیات الهی اند موت کسی را در انجا دخلی نبود و در بعض طرق ضعیفه حدیث واقع شده که لو کاشل ابراهیم لکان نبیا یعنی اگر نیز نیست ابراهیم هر آنکه پیغمبر میبود و پیغمبر بودن جائز نه و چون بعد از محمد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم پیغمبر نبود لاجرم نه نیست و در علم معقولات مقرر شده که صدق شرطیه مستلزم وقوع مقدم نیست و ملازمت ظنی است لیکن این حدیث را تضعیف کرده اند و گفته اند که لودن او بنی بجهت صیبت مگر بنا می پیغمبر پیغمبر باشد این چنین خود نیست پس ملازمت تمام نبود و در سند این حدیث نیز سخن است فافهم والله اعلم و بالجملة آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم موت ابراهیم گریه کرد و فرمود مع العین اشک میریز چشم و حزن القلب اند و گهین میشود دل لانا قول لا ما یرضی الرب و نیکویم مگر چیز را که راضی است از ان پروردگار و انا بدستی که با بفراتک یا ابراهیم بفرات تو اسے ابراهیم محزون و اند و گنیمیم بخارے و سلم و ابوداؤد از انس می آرند که گفت آمدم با رسول خدا ابراهیمی سیف حداد که شوهر دایه ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بود و ابراهیم بیار بود مشرف بر موت پس گرفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ابراهیم را بوس کرد و پیوسته او را و این حادث شریف بود و در هنگام گرفتن اولاد و اطفال باز در آمدم بار دیگر با رسول الله بروی در حالتی که جان میداد ابراهیم پس اشک ریختن گرفت و چشم رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس گفت عبد الرحمن بن عوف میگفتی تو با رسول الله فرودیا این عوف این گریه من رحمت است یعنی از جرعه و عدم صبر است بلکه رحمت و رقت است بر مقبوض بار دیگر باز اشک ریخت گفت ان العین تدمع و القلب یحزن و لانا قول الا ما یرضی الرب و انا بفراتک یا ابراهیم محزون و انا ساسه بن زید می آرند که زینب بنت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم کس فرستاد نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم که پسر که بود مرا که مشرف بر موت شده بیاید بر سر ما حضرت صلی الله علیه و آله وسلم نیز کس فرستاد و سلام رساند و بگوید که مر خدا راست آنچه گرفت مرا و راست آنچه داد و هر چیز را از آنچه گرفت از نزدی تعالی بدت معین است و صبر کن و امیدوار ثواب باش زینب باز کس فرستاد و سوگند یاد کرد بر آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم که البته بیاید حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر خاست و بر زینب آمده با وی بود سعد بن عباد و معاذ بن جبل و ابی بن کعب و زید بن ثابت و مروان دیگر رضی الله عنهم اجمعین پس دوشسته آوردند حبیبی را بر حضرت صلی الله علیه و آله وسلم گرفت و در کنار خود

نشاندهان صبح در حرکت واضطراب برآمدن بود پس بخت و چشم آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سعد بن عبادہ
 گفت این چیست یا رسول اللہ فرمود این رحمتی است کہ نہادہ است حق تعالی در ولہامی بندگان خود رحم نیکند خدا
 تعالی کہ رحم کندگان را و نسائی از ابن عباس می آر کہ دختر کے اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جان میداد و
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اور البسینہ مبارک خود فرج چسپانیدہ بود و میگفت است ام امین چون اینحال مشاہدہ کرد
 نیز بگریہ درآمد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود نزد رسول خدا اگر یہ میکنی یا ام امین گفت یا رسول اللہ چون گریم و ترا
 مے بینم کہ گریہ میکنی پس گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این گریہ نیست کہ من میکنم این رحمتی است از حق تعالی
 اگر یہ من از جمع و بے صبرے نیست بلکہ رحمتی است نازل از جناب آبی برین میت و برہمہ حاضران و چون در صدور
 گریہ اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باوجود آن کمال کہ داشت در فہم ظاہر استجدای پیدا میکند چنانچہ صحابہ نیز
 اذان سوال کرد و مصنف در بیان حقیقت آن میفرماید و کمال علی الاطلاق کہ شامل جمیع لطائف و مراتب و قوای ظاہر
 و باطن باشد در حق بشر کہ جامع صفات روح و نفس و طبیعت است بر خلاف خلق ملائکہ نیست کہ ہر چیزے را حق خویش
 بدہ و آثام جمیع حواس و قوای از وے بظہور آید در آنچه مقدور است بقدرت و اختیار و در آنچه نہ مقدور است بکلم طبیعت و
 اضطراب و الانقصان در خلقت لازم آید ولیکن موافق حکمت و حق باشد و یکے از وجوہ وجود سکرات موت در حق آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمین است کہ وی مقتضای طبیعت انسانی و لازم مفارقت روح از بدن است و دلیل سلامت
 حواس و قوت ادراک است و منشاء صد و آثام طبیعت و جبلت اذان حضرت اینست کہ در جمیع مراتب تمام و کمال
 داشت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و محققان صوفیہ قدس اللہ اسرارہم میگویند کہ جمیع لطائف از طبیعت و نفس و قلب و روح
 و سرور و آداب تکمیل جدا جدا بکار آمدند بر بذات حق متصل است و روح در محبت و ہی مستغرق و قلب بذر وے مشغول و
 نفس و طبیعت در مقام خود بخدمت درکار در ایشان مزج و خلط این لطائف نبود و خلط و غیر مردگی شان بر اہل سکر و طہور
 نہ ارباب صحت و تکمیل و از عادات حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ در ہمیز میت و تطہیف و دفن وے
 تجمل فرمودے در جامع الاصول حدیث ابی داؤد از حسین بن و خوخ آورده کہ گفت چون بیمار شد طلحہ بن البراء
 رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہ عیادت وے رفت و فرمود گمان نمی برم اورا کہ حادثہ شدہ است بوی
 موت چون بپیر و خبر کنید مرا تجمل کنید و نباید کہ جیفہ مسلمان مجوس و موقوف کردہ شود میان اہل و عیال وے و در
 جاہاے سفید کفن کردے و فرمودے پوشیدہ جاہاے سفید را کہ آن بہترین جاہاے شہاست و تکفین کنید در ان
 مرداے خود را و او ابو داؤد و الترمذی و ابن ماجہ و ظاہر جاہاے سفید مطلق است نو بود یا شستہ و ا حادیت
 و تجمل و تحسین کفن واقع شدہ امانہ چنانکہ بعد اسراف کشد و مراد تحسین کفن تطہیف و تطہیر است نہ اسراف و تحسین وے
 ابو داؤد و از امیر المؤمنین علی آوردہ کہ گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گران بہا نکنید در کفن کہ وے سلب
 کردہ میشود سلب یعنی زودکنہ و بوسیدہ میشود و در گور پس گرانی در وے اسراف بود و در صحیح آمدہ کہ آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در سہ ثوب سحر لیبہ تکفین کردند و تفسیر کردہ اند بوجوبہ را ثوب بیض و بعض گفتہ جاہاے قصارت
 کردہ و گفتہ اند کہ سول قریب است ہمین کہ نسبت کردہ میشود بوسے ا ثواب و در سوطا از عائشہ سے آر کہ گفت در آدم
 بر اہل بکر و جاری ہی ہی پس رسید از من کہ کہ ام روز و قات کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت روز و شب پس گفت

امر ذکر امام روزست گفتم روز و شب گفتم امید میدارم موت خود را امروز تا شب پس از آن نظر بجامه خود کرد که پوشیده بود
 و کشیده بود مرض در دس و آن جامه بود که در دس روختی و آلودگی از زعفران بود گفتم بشوید این جامه را و زیاده
 کنید دو جامه دیگر و تکفین کنید مراد آن حالتی میگویی که این جامه کنه است گفتند زندگان سزاوارترند بجای آن نو
 این کفن نیست مگر برای خاک شدن بعد از زمانی چند پس وفات یافت و قریب بشب دفن کرده شد شب سه شنبه
 قبل از صبح و در حدیث ابی داؤد از ابی سعید خدری آمده که چون حاضر شد مراد را موت بطلبید جامه های نو پوشید
 و گفتم شنیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که گفت میت بعث کرده میشود در جامه های که مرده است در آن
 یعنی مراد باین جامه کفن نیست چه در بعد موت است نه آنکه موت در دس باشد مانده آنکه در نجا اشکال آورده اند
 که در حدیث صحیح آمده است که مردم برهنه محسوس میشوند و این حدیث منافات دارد بآن و جواب داده اند که بعثت دیگرست
 و حشر دیگر پس تو آنکه بعثت با پوشش باشد و حشر برهنه پس منافات نباشد میان این دو حدیث و این توجیه خالی
 از بعدی نیست و بعضی ثیاب را تاویل کرده اند باعمال و حالتی که بران از عالم رفته است و عرب چون خوابند که یک
 را بطهارت نفس و برأت از عیب و صفت کنند گویند فلان ظاهر الثیاب است و تحقیق آمده است در تفسیر کریمه بآیات
 فطره ای عملاک فاصح و میگویند فلان و نس الثیاب ای خبیث لفظ المذهب پس مضمون این حدیث مضمون آن حدیث
 بود که برانگیخته می شود بنده بران حالتی که مرده است که اقال لطیبی و این توجیه نیز بظاهر سیاق حدیث مناسب است
 و از تورشستی نقل میکنند که گفت بعضی از اصحاب بودند که بعضی احیان تاویل نصوص و وصول بحقیقت مراد تفسیر میکنند
 و بر ظاهر عمل میکردند و در میان متفاوتند و مراتب آن چنانچه حدیث بن حاتم چون شنید کریمه حتی تبیین لکم الخیط الابيض
 من الخیط الاسود و دو مقال سیاه و سفید را در تحت و ساده خود نگاه میداشت الحدیث مراد حدیث دانما اتا قاسم و الله اعلم
 گفته که اعلام کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اصحاب را که من تفضیل ترجیح نکرده ام قسمت آنچه وحی کرده شده است
 بسوی من بیج یکے را از امت خود بردگیرے بلکه تسویت کرده ام در ابلاغ و عدل کردم در قسمت و تقاوتی که هست در فهم
 و ادراک معنی آنست این واقع است از طریق عطا و تحقیق بوده اند بعضی از اصحاب که می شنیدند حدیث را فهم نمیکردند
 از آن مگر ظاهر جلی را و می شنیدند آنرا بعضی دیگر از ایشان یا از قرنی که بعد از ایشان بودند از تابعین و اتباع تابعین
 و استنباط کردند از آن مسائل کثیره را و ذکاک فضل الله یوتیه من یشاء و انتهى و ممکن است که گفته شود ابو سعید رضی
 جامه پوشید و بقصد نظافت و طهارت بعد از آن این حدیث بخاطر وی رسید که شنیده بود از حضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم و باعث تذکار او شد و تاویل آن نزد دوسے همان باشد که کرده اند ولیکن بظاهر حال این حدیث را بر خواند بقصد
 بیان سبب پوشیدن جامه یا جامه نو پوشیدن و سے از جهت غایت احتیاط در ص بر انتقال ظواهر بود اگر چه حقیقت مراد
 دیگرست چنانچه در حدیث سازید علی السبعین که در وقت نزول کریمه ان تستغفر لکم سبعین مره فرمود و گفته اند که حقیقت
 مراد از سبعین تکثیر و مبالغه است نه عدد معین ولیکن آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از برای اظهار غایت رحمت صراحت
 عمل بظاهر کرد و فرمود سازید علی السبعین یعنی مراعی از هفتاد بار کرده اند و من زیاده بر هفتاد بار میکنم شاید که بیامرز و ایشان را
 قافهم و بالتوفیق و ممت در ابتدا سے حال عادت صحابه آن بود که چون شخصی محضر شد سے در موت مشرف گشته
 حضرت رسالت را صلی الله علیه و آله و سلم دعوت کردند و حضور شریف او را در خواستند می و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم

حاضر شد کے تا در حضور وے وفات کردے وہ عای آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مشرف گشتی و وزیر ابجد
کھین کردے و بروے نماز گزار دے و شیخ جنازہ تا بقبر کردے و دفن کردے و بعد عاتے تنبیت و مغفرت شرف
ساختے چنانچہ از سیاق احادیث کہ مذکور شد معلوم میگردد و در آخر چون صحابہ دیدند کہ درین استعدا و استدا حضور
دقوت از اول تا آخر آن حضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مشتقے تمام ست بران اختصار کردند کہ چون شخصے وفات کردے
بعد از وفات دے اعلام کردندے تا بجمیز و نماز و دفن حاضر شدے و چون باز دیدند کہ انہم خالی از مشتقے نیست میت
بجمیز کردندے و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردندے تا بروے نماز گزار دے و در نا در اوقات اگر شب بوعے
یا مانے دیگر و در طلبیدن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مشتقے گمان می بردند برای نماز نیز خبر نمی کردند و صحابہ خود نماز
میگرددند و دفن میکردند پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سیرت و بر قبر او نماز میکردند و ذکر نماز بر قبر در کلام مصنف بیاید
و نماز گزاردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر جنازہ گاہ بیرون سجد بودی و گاہ اندرون سجد بود و وجاہت
و مذہب شافعی ہمین است و دلیل ایشان حدیثیست کہ در جامع الاصول از مسلم و موطا و ابوداؤد و ترمذی
و نسائی آورده کہ چون وفات یافت سعد بن وقاص گفت عائشہ در آریہ جنازہ او را تا نماز کنم بروی پس انکار
کرده شد بروی پس گفت واللہ بتحقیق نماز گزار در رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی بیضا سبیل در ادرش
در سجد و در روایتی آمدہ کہ چون انکار کردند بر عائشہ این فعل را گفت این چه بلاز و در فراموش کردند مردم این را کہ نگذازد
رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی بیضا مگر در سجد و در روایتی امر کردند ازواج پنجمی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
کہ پیار ندادند و سجد پس آوردند و نهادند و را بر در حجر ماے ایشان و گذارند بروی نماز چون رسید بایشان
کہ مردم عیب گرفتند کہ هرگز نبود و خدا آورده شود و جنازہ در سجد پس رسید این سخن بعائشہ گفت کہ چه شتابند مردم در عیب
گرفتن بچیزے کہ علم ندارد بآن عیب میگردد بر ما بدر آوردن جنازہ در سجد و حال آنکہ نگذازد پنجمی خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم بروی بیضا مگر در سجد این روایات مسلم است و در موطا نیز بخین آورده و ابوداؤد و ترمذی و نسائی ہمین مقدار
آورده اند گفت عائشہ نگذازد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی بیضا مگر در سجد و نیز میگویی یا امام شافعی کہ
نماز جنازہ دعاست یا نماز و سجد اولی است بان و مذہب امام ابو حنیفہ و امام مالک کراہت نماز جنازہ است در سجد کراہت
تقریبی یا تریبی و در روایت است نزد ما و ظاہر ثانی است و ظاہر از کلام مالک کہ گفت لا اجماع نیز ہمین است و دلیل ایشان
حدیثیست کہ ابی داؤد از اسے ہریرہ آورده و طحاوی در معانی آثار نیز از انوار روایت کرده کہ گفت پنجمی خدا صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم کہے کہ بگذار و نماز جنازہ در سجد است مراد از چیزے یعنی از اجر و ثواب و طحاوی نقل کرده اند کہ گفت این حدیث
اولی است در حدیث عائشہ زیرا کہ حدیث وے اخبار است از فعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حالت باحت کہ
نہی بران بتقدم نشدہ و حدیث ابی ہریرہ اخبار است از نبی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بتقدم است و اباہت
پس حدیث ابی ہریرہ اولی باشد از حدیث عائشہ زیرا کہ ناسخ است مراد را کہ اقال ششمی و نیز در انکار صحابہ بر عائشہ
دلیل است بدانکہ ایشان را معلوم بود کراہت نماز و سجد و منہجیت می و الا چرا انکار میکردند بروی و نسبت عائشہ
ایشان را بنیان و عدم علم محل کلام است بلکہ تواند کہ عائشہ بنسخ عالم نباشد و ظاہر اینست نیز کہ ایشان جماعہ کثیرہ اند و نیز میگوند کہ نگذازد
نماز بر ابن بیضا و سجد بہت آن بود کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سگفت بود از نبوت بیرون نیامد و جنازہ بیرون سجد بود

ودرین صورت اختلاف است میان خفیه و نیز از ابی هریره در قصه نماز بر نجاشی آمده که چون جبیل خبر موت در ارسائی
 آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در مسجد بود پس گفت امروز بنده صالح مرده است نماز بروی بکنم پس بیرون آمد
 بمصلی و نماز بگذار و اگر در مسجد جائز بود بیرون آمدن براسے چه بودے و بعض گویند که مصلای جنازه مکانی بود
 متصل مسجد شریف و برین تقدیر اکثر اشکالات منحل گردد با احتمال آنکه شاید که روایت صلوة در مسجد باعتبار قرب آن
 مکان باشد مسجد و ظاهر شود که این است بنامی قول ابی یوسف که اگر مسجد بود و نماز براسے نماز جنازه جائز است
 دروسے بیکراحت و الله اعلم و اختلاف است میان خفیه که اہت از جهت خوف تلوث مسجد است این مناسب است
 بقول کے کہ قائل است کہ مرده نجس است یا از جهت آنکہ مسجد جماعت موضوع است از برای نماز چنانکہ درین تقدیر اگر
 جنازه بیرون مسجد بود نیز مرده باشد و مصنف حدیث ابو هریره را کہ مستند خفیه مالکیہ است رد میکنند و میگویند حدیث
 ابو هریره کہ غیر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود من صلی علی جنازة فی المسجد فلا تنسے لہ روایت دومی خلط است و صہوست
 از راوی صواب آنست کہ خطیب بغدادی روایت کرده و گفته کہ لفظ حدیث در اصل فلا تنسے علیہ است یعنی ہر کہ بگذارد
 نماز جنازه را در مسجد پس نیست بیچ انشی و حر جے بروی و در جامع الاصول این حدیث ابلائی لہ آورده است و گفته کہ
 در یک نسخہ چنین واقع شدہ است کہ فلا تنسے علیہ نماز جنا معلوم گردد کہ اصل فلا تنسے لہ است و در ہدایہ این حدیث را بلفظ
 فلا امر لہ نقل کرده و در جمع الجوامع این حدیث از ابی ہریرہ بلفظ فلینسے لہ شئی آورده و قد برو میگویند کہ بعضی از ائمہ حدیث
 میگویند کہ این حدیث خود ضعیف است چہ از افراد صالح مولی التومہ است و دومی ضعیف است در حدیث شیخ ابن الہمام
 گفته کہ مولی التومہ ثقاہت است لیکن مختلط گشتہ در آخر عمر خود و نسائی از ابن سعین آورده کہ گفته دومی ثقہ است لیکن مختلط گشتہ
 در آخر عمر پس ہر کہ شنید از دومی پیش از اختلاط ثابت است و جہت است دہمہ برین اندکہ ابن ابی ذؤب کہ راوی این حدیث
 از دومی شنیدہ است پیش از اختلاط پس واجب است قبول آن بخلاف سفیان و غیر دومی کہ شنیدہ اند از دومی بعد از
 اختلاط انتہی و الله اعلم و میگویند نماز بر ابو بکر و عمر در مسجد کذا از ہذا چنانکہ ابن ابی شیبہ و ایت کرد کہ گذارد عمر نماز را بر ابی بکر
 در مسجد و گذارد و صیب بر عمر در مسجد اما درین روایت این زیادتی نیست کہ میگویند حضرت جمع ہاجرین و انصار گذاردند و کہ
 انکاصا در نشدہ و جواب ازین آنست کہ بر تقدیر صحت این حدیث محمول است بر آنکہ جنازه بیرون مسجد بود و حق آنست
 کہ اگر دعائے شافیہ مسنونیت نماز جنازه است در مسجد باطل است و الای ما آورد آن حضرت صلی الله علیه و آله
 وسلم جنازہ تمامہ صحابہ را در ان و متواتر می شد در میان ایشان و اگر جواب است مانیز قائلیم بان و کہ وہ میداریم
 آزاد میگویم کہ فضل است کہ در بیرون مسجد بگذارد و قائم نشد از ایشان دلیل بر افضلیت آن در مسجد با مساواة
 طریقی کہ زانی شرح ابن الہمام قد بر او حضرت صلی الله علیه و آله وسلم میفرمود تا میت اسے بار یا پنج بار یا زیادہ تاہنت بار بحسب
 مقتضای راسی غسل و احتیاط و اطمینان و در طہارت و نظافت بنی تعین حد دمی معین و بنی اقتصار بر سہ مرتبہ بار بعد از
 عدو و تریشویند و غسل آخرین قدرے کافور بکار مارند بخاری و سلم و دیگر اصحاب کتب ستہ از ام عطیہ انصار یہ آورده اند کہ گفت
 چون وفات یافت بنہ رسول اللہ صلی الله علیه و آله وسلم فرمود بشوید اور اسے بار یا پنج بار یا زیادہ بر ان اگر راسی شما باشد
 دیگر و انید در مرۃ اخیرہ چیزے از کافور و در روایتے از حفصہ بنت سیرین آمدہ کہ بشوید و تریشوید بار یا پنج بار یا ہفت بار
 یا زیادہ بر ان اگر اسے شما باشد این روایت بخاری و سلم است کہ در جامع الاصول آورده و در فتح الباری سے

لیگوید کہ حاصل آنست کہ اتیان مطلوب است و سه بار مستحب اگر ہم بیکبار نظافت و نقاوت حاصل کرده احتیاج بآن فوق نباشد
 و نیز لیگوید کہ نیا فہم من درایع روایتی بعد سبع لفظ اکثر من ذلک مگر در روایتی مراد او در او احتمال دارد کہ این لفظ
 بیان سبع باشد و اشارت بخمس بود و باین قائل است احمد و مکروه داشته زیادہ بر سبع و ابن عبد البر گفته کہ نسب دایم
 سبع یکے را کہ قائل شدہ باشد زیادت بر سبع و ماوردے گفته زیادہ بر سبع اسراف است انتہی و تخصیص کافر گفته اند کہ
 بہجت تطیب تبرید و تخفیف و قوت نفوذ اوست و اعماق بدن و اوراد تصلیب بدن میت کہ بہجت موت رخاوتے
 پیدا کردہ دخل تمام است و دوسے قویترین روایح طیبہ است بعض گفته اند کہ اگر کافور پیدا نشود مشک نیز قائم مقام آن
 گردد و ترمذی بانی عقد کردہ بعنوان باب فی اسک لیت و از ابو سعید حدیثی آورده کہ پرسیدہ شد آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم از مشک فرمود ہوا طیب طیبکم و گفت این حدیث صحیح است و کل بزیت نزد بعضی از اہل علم و این قول احمد و
 اسحق است و بعضی مکروه داشته اند مشک را برای میت انتہی دیگر ہر آنکہ اختلاف کردہ اند و سبب غسل میت بعضی برانند
 کہ بہجت حدث است کہ بعلت استرطاب مفاصل حادث میشود نہ بہجت نجاست زیرا کہ آدمی بموت نجس نگردد و از بہجت
 کرامت می و عدم تقصیر بر اعضاے وضو بہجت آنست کہ تقصیر بران در حالت حیات برای دفع حرج است کہ مکرر میشود ہر روز
 و حدث بسبب موت مکرر نشود پس در حکم جنابت بود و بعضی میگویند کہ غسل میت بہجت نجاست است کہ بہجت عارض شدہ
 چنانچہ سایر حیوانات و لہذا اگر شخصی مردہ آدمی را با خود بردارد و نماز کند جائز نبود نماز وے و اگر بیوضوے را بردارد
 جائز است و زوال نجاست از آدمی بغسل نہ از سایر حیوانات از بہجت کرامت اوست و نزد امام ابو حنیفہ غسل میت
 مضطر بہ تنشق بود و امام احمد نیز بر نیست از بہجت وجود حرج در ان خلافا للشافعی و نزد بعضی علما فاسل میت را با یک
 غسل کنندہ در جامع الاصول حدیث از ابو دودانہ عائشہ نیز درین باب آورده کہ غسل میکرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم از چہار چیز جنابت و جمعد و حجامت و غسل میت و در موطا از ابن عمر آورده کہ وہی غسل داد پسیرا کہ مر سعید بن
 زید را مردہ بود و جنوط کرد و اوراد برداشت جنازہ اورا پستور آمد در مسجد نماز نگذارد و تجہید و وضوہم نکرد و نیز آورده کہ ہما
 بنت عیس کہ زن ابو بکر صدیق بود غسل داد مر ابو بکر را بعد از موت پس ازان برآمد و پرسید از ہاجر بن کہ حاضر
 بودند کہ من روزہ دارم و امر و ترس ساخت است آیا لازم است بر من کہ غسل کنم گفتند لا وترہی از ابی ہریرہ سے آرد
 کہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاسل جنازہ غسل کند و حال دوسے وضو و لیگوید درین باب حدیثی از علی
 و عائشہ نیز آمدہ و حدیث ابی ہریرہ حسن است و میگوید اختلاف کردہ اہل علم از اصحاب غیر ہم بعض گفته اند کہ واجب است
 غسل بر فاسل میت و بعضی گفته اند وضو مالک گفت مستحب است غسل واجب و شافعی نیز ہم برین است و احمد نیز گفته
 کہ امیدوارم کہ واجب نشود بر دوسے غسل و اما وضو اقل آنچه گفته شدہ است در دوسے و آتی گفته لا بد من الوضوء
 و از عبد اللہ بن المبارک آمدہ لا غسل ولا وضو انتہی و امام ابو حنیفہ بر ہمین است شہید را نشویند و سلاح و پوشش جنگ
 از دوسے دور کنند و در جامہ کہ پوشیدہ دفن کنند و اگر جامہ او از کفن سنون کم بود یا وہ گفتند و اگر زیادہ است
 کم سازند و چہنیم است نہ بہت امام ابو حنیفہ بر آنکہ ناشستن شہید متفق علیہ است میان ائمہ و بعد از بہجت حدیث کہ بخاری
 و اصحاب سنن از جابر آورده اند کہ گفت بود پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ جمع میکرد میان دو مرد از کشتگان احد در ثوب واحد
 و تقدیم میکرد و احد آن را کہ بیشتر اخذ کردہ بود قرآن را و امر کردہ دفن ایشان در خونہائے ایشان و غسل دادہ نشد

سبع
تبرید

ایشان ما و زیادہ کر بخاری و ترمذی کہ نماز گزار وہ نشد برایشان و روایت کرد ابو داؤد و ابی جابر کہ گفت کہ رسیدم دسے را
تیر در سینہ یا در حلق و ہر دسپن پیچید شد در جامہاے او و نماز گزار وہ نشد بروے و بودیم ما با رسول خدا صلی اللہ علیہ
و آلہ وسلم و سندانین حدیث صحیح است و امام احمد روایت کرده است کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت در حق کہ کشتگان
اُحد نشوید ایشان را ویرا کہ ہر جراحت و ہر خون ایشان بوی مشک میدہد روز قیامت و نسائی نیز روایت کردہ باین
لفظ پیچید ایشان را بخونہاے ایشان زیرا کہ نیست جراحی کہ برسد در راہ خدا مگر آنکہ می آید روز قیامت و حال آنکہ
میچکد از دسے خون کہ رنگ و سے رنگ خون است و بوی وی بوی مشک آما در نماز بر شہید اختلاف است نزد امام مالک
و شافعی نماز بر شہید نکنند از امام احمد و قول است و مشہور و مختار در مذہب و سے عدم صلوة است و بقولے مخیر است
در گزاردن و نا گزاردن از جهت تعارض اولہ و در مواہب لدینیہ میگوید کہ اختلاف است میان شافعیہ کہ منع صلوة بر شہید
نزد شافعی بمعنی حرمت اوست یا بمعنی عدم وجوب زکام امام احمد ظاہر میشود کہ مستحب است نہ واجب استی و نزد حنفیہ واجب است
نماز بر شہید چنانچہ بر سائر اموات و عجب از مصنف کہ تنبیہ نکرد درین مسئلہ با پنچہ صحیح شدہ است از محل حضرت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانچہ عادت اوست درین کتاب و ترمذی کہ این ائمہ درین باب بحدیث
جابر است روایت بخاری و ترمذی چنانکہ گذشت و نیز از انس آردند کہ شہدائے احد غسل دادند ایشان نماز
گزاردہ نشد برایشان رواہ احمد و ابوداؤد و الترمذی و دلیل امام ابوحنیفہ و صاحب جلیہ و قول احمد کہ نماز بر شہید باید کرد
حدیث عیثہ بن عامر است کہ بخاری و مسلم روایت کردہ اند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیرون آمد روزے پس
نماز گزارد بر کشتگان احد غسل نماز گزاردن او بریت پستہ برگشت در بر سیر سوار شد گفت من فرط شمام و من شہیدم
بر شما و ہرستی و راستی و اللہ من ہر آئینہ نظر میکنم بسوی حوض خود الان من داده شدہ ام کلید ہاے خزائن ارض و اللہ
من نمی ترسم بر شما کہ مشرک شوید بعد از من و لیکن این می ترسم کہ تسانس تفاسر کنید در ان خزائن و نیز آمدہ است
کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر حمزہ ہفتاد بکبیر بر آورد و ظاہر آنست کہ این حد نماز بود و نیز از ابن عباس آمدہ کہ نماز
گزارد بر کشتگان احد و بگزارد بر حمزہ دشمنی گوید کہ حاکم از جابر آوردہ و حکم بصحت کردہ کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر حمزہ آمد و دید
حال درازانہ پنچہ اعدای دین بوی کردہ بودند فریاد زد و بگریست و مردی از انصار کہ حاضر بود جامہ خود را بروی انداخت و نماز گزارد
مردی و شیخ ابن العمام زیادہ کردہ کہ پستہ نماز گزارد بر شہد انہا وہ میشدند ایشان در جانب حمزہ و نماز گزاردہ میشد برایشان پستہ
برداشتہ میشدند بہجای خود گذاشتہ حمزہ تا بگذارد نماز بر جمہ شہدائے احد و گفتہ کہ حاکم این حدیث زار روایت کرد از جابر و وی صحیح الاسناد است
و شیخین آنرا اخراج کردہ اند و اگرچہ در بعضی از رجال اسناد این حدیث بعضی سخن کردہ اند لیکن مختار توثیق آنہا است و بر
ہر تقدیر حدیث نازل از درجہ حسن نخواہد بود و آن حجت است استقلالاً مخصوصاً نزد معاضدات با حدیث دیگر و نیز
حاشیہ دیگر آوردہ از ابن مسعود کہ نماز گزارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوبت بنوبت بر شہدائے احد و گزارد بر حمزہ
ہفتاد و نماز دگفتہ کہ این حدیث نیز نازل از درجہ حسن نیست و از واقظنی از ابن عباس نیز حدیثی درین باب آوردہ کہ
نازل از درجہ حسن نیست و گفتہ کہ بر تقدیرے کہ ہر ضعیف باشند مجموع آن خودہ اصل بر تہ حسن خواہد بود و نیز آوردہ کہ
ابو بکر صدیق عمرو بن العاص را بجانب پلہ و ارض فلسطین فرستادہ بود و را بجانب دسے مسلمان گشتہ شدند و نماز گزارد بر
ایشان عمرو بن العاص و بودند با عمرو بن العاص نہ ہزار نفر از مسلمانان اسنتے و گویند کہ حدیث جابر کہ بخاری

و ترمذی آورده اند ثانی است و این احادیث ثابت و غیر مثبت مقدم است بر خبر ثانی چنانکه این مسئلہ در اصول فقہ مقرر
 لغت ۱۵ است و در بعضی شروع در ایہ فکہ کہ رسالت کہ جابر در آن روز مشغول بود بانکہ پدر و خال و سہ کشتہ شدہ بود و نہ بدین
 آمدہ بود تا تدمیرے بکنند و ایشان را برابر داشتہ بہرینہ آرد و حاضر نبود در وقتے کہ نماز گزار در رسول خدا صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم برایشان از نجسیت روایت نفی کرد و آنہا کہ در حضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بودند و فعل آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را مشاہدہ کردند روایت اثبات آوردند انتہی این کلام دلالت دارد بر آنکہ نماز بر شہدائے
 احد در حین روز و صبحان وقت بود اما صبح آنست کہ در وقتی دیگر بود و این نیز غدر روایت بنا نفی صلوة را بیان میکند
 و در توفیق این روایت وی باروایتی کہ حاکم آورده تصحیح کردہ ظاہر میگردد و آنکہ گویند کہ این مخصوص است بقدرائے
 احد از جهت تودیع اجیاد اموات بعد است و ایشان گویند السیف غناء للذوب شیخ ابن الہمام گفتہ کہ این قول مذکور است
 در کتب فقہ بعنوان حدیث صحیحین است کہ ذکر کردہ اند رواہ ابن حبان فی صحیح انتہی یعنی شرف شہادے کہ ایشان را حاصل
 شدہ است و جان عزیز در راه حق دادہ اند و ذوب و طہارت وجود ایشان کردہ است دیگر ایشان را حاجت شفاعت
 نیست و نماز گزاردن شفاعت کردن است موتی را از حق دور دایات آمدہ است کہ شہید شفاعت می کند ہفتاد
 کس را از اہل خود و ما میگوئیم کہ نماز گزاردن بر میت از برای اطہار کرامت اوست و شہید نیز او را ترست بان و ظاہر
 از ذوب مستغنی نیست از دعائے رفع درجات و طلب عز و جنت و لذت اصلوۃ بر حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 کردہ و بر صبیان می کشند و جو طہارت ایشان از ذوب تنبہ بر ادب شہید در نجاست کشتہ است کہ باہن کشتہ شدہ باشد
 یا در معرکہ جنگ یافتہ شدہ و بر دے اثر جراحت باشد و اگر خروج دم از موضع غیر مقار باشد چنانچہ چشم و گوش و دہن نیز
 در دین حکم داخل است زیرا کہ بیرون آمدن خون از غیر موضع مقار علامت جراحت در باطن است بخلاف خروج از محل معتاد
 چنانچہ بینی و ور و ذکر کہ آن دلالت بر جراحت ندارد و بعلت رحمت نیز می رود و بول و غائط و خون گرمی و با سوز نیز میشود
 از شدت ہول و فرع نیزے آید دیگر شرط آنست کہ بالغ باشد و صبی درین حکم داخل نیست و ظاہر باید کہ اگر جنب کشتہ شدہ
 یا حائض و نساء بودہ غسل بر دے واجب است و این مذہب ابو حنیفہ است کہ شہید جنب را غسل باید داد و مذہب امام احمد
 نیز همین است و شافعی و صاحبہ مدینجا با دے مخالف اند و میگویند کہ غسلے کہ جنابت موجب آن بود بجهت خروج از دائرہ
 تکلیف ساقط شدہ و غسلے کہ بسبب موت بود شہادت سقط آن شدہ دیگر غسلے واجب نبود و دلیل امام ابو حنیفہ
 حدیث حنظلہ بن ابی عامر است کہ او را غسل الملائکہ گویند و این حدیث را ابن حبان در صحیح خود و حاکم در مستدرک بر شرط
 شیخین آورده و قصہ او آنست کہ دے نو کہ خدا بود بلکہ گویند کہ جان روز تزویج کردہ و باہل خود صحبت داشتہ بود ناگاہ
 آواز شدت غلبہ جنگ کافران در روز احد شنید بی طاقت شد و فرصت غسل جنابت نیافت برفت و شہید شد
 پس بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مکشوف شد کہ ملائکہ او را غسل میدہند فرمود حقیقت حال حنظلہ چیست بچہ
 سبب او را از میان شہدائے مخصوص غسل ساخته اند بروید از زن طوبہ پر رسیدن حقیقت حال را عرض کرد و گفت
 کہ دے جنب بود چون شنید کہ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را شدتے پیشتر آمدہ است بہمان حالت غسل نکردہ برآمد
 اینجا امام ابو حنیفہ میفرماید کہ این غسل دادن ملائکہ بحقیقت بود و واقع بود برای تعلیم بود و امام شافعی می گوید کہ اگر
 غسل جنابت واجب بودے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را غسل دادے امام ما میگوید مقصود غسل است

غافل ہر کہ بود چون ملائکہ غسل دادند حاجت نفس دیگر نمود و شرط دیگر آنست کہ چیزے از مراقب راحت و اسباب حیات دنیا
 مثل خوردن و پوشیدن و خواب کردن بوجہ دنیا بدو از مگر کہ زندہ بیرون آورده در خمیہ و خانہ جانہ ہند و اگر از ترس
 پائمال شدن جائے دیگر کشیدہ بیارند لا باس بہ است و اگر مقدار وقت نماز بوشس برید نیز شہید نیست و در نظام
 روایت یک روز یا یک شب معتبرست و وصیت نزد محمد مانع شہادت نیست چہ آن از احکام موت است در روایتی
 اگر در احکام دنیا دے باشد مانع است و محرم را در جامہ احرام کہ از او رد است و من کنند و بوی خوش بکارند از دنیا
 منع استعمال طیب محرم را در حیات همچنین بعد از مات و سر او را نپوشند چنانکہ حال محرم است قد جامع الاصول از
 کتب ستہ غیر موطا اختلاف الفاظ آورده است کہ مردے ایستادہ بود و عرفات با حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 و محرم بود ناگاہ بیفتاد بر زمین از راه غلبہ نمود و بعد از حضرت رسانید مرد فرمود غسل دہید او را و کفین کنید در دو جامہ وی
 و بوی خوش بکارنبرید و سر و روی او را نپوشید کہ وی مبعوث میگردد و همچنین محرم و لبیک گویند و ذکر آن در باب حج
 پیامد و مذہب شافعی و احمد نیز ہمین است و نزد امام ابی حنیفہ و مالک حکم دے حکم سائر موطی است و این را مخصوص ہمین
 شخص دارند و در حدیث نیز بطریق عموم واقع نموده وضع شریعت نموده و گویند کہ با وی جز این دو جامہ نبود از بہت
 فرمود کہ در میان دو جامہ او کفین کنند و اللہ اعلم و چون کفن قاصر آید سر پوشانند و بر پایہای قدری گیاہ بنهند یعنی چون
 کفن سنون کہ سہ جامہ است و قدر کفایت کہ دو جامہ باشد یا نہ نشود بکام ضرورت در ہر چہ پانہ شود پوشند و وقوع
 این حال یعنی پایہا را گیاہ پوشیدن در شہدای احد بود و عادت شریف نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ چون

میت را بیاوردندی سوال کردے کہ بروی دین است یا نہ اگر دین نبود بروی نماز گزار دے والا فرمودی
 صحابہ را کہ بروے نماز گزارند و خود نگذار دے بہت زجر و تنبیہ بر کرامت کتابین کہ ازین سعادت محروم داشت
 و این حدیث دلیل است بر آنکہ نماز گزارہ فرض کفایت است چہ اگر فرض عین بودی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 چون ترک کردے و احادیث درین باب بسیار و در یافتہ بخاری و نسائی از سلمۃ بن الاکوع آورده گفت بودیم
 ہائستہ نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ناگاہ آورده شد جنازہ نماز گزار و بروی فرمود بروے دینی است گفتند
 لایا رسول اللہ پس بگذار و نماز را بروے پست آورده شد جنازہ دیگر فرمود هیچ چیزے گذاشتہ گفتند لا فرمود
 آیا دینے است بروی گفتند نہ دینار فرمود بگذارید شام بر یا خود ابو قتادہ برخواست و عرض کرد بگذار یا رسول اللہ
 نماز را و آن سہ دینار او بر من پس بگذار و نماز را و در روایت ترمذی و نسائی آمدہ کہ چون گفت ابو قتادہ دین وی بر
 من فرمود بشرطہ فا و بخاری و سلم و ترمذی و نسائی از ابی ہریرہ آورده کہ بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ آورده می شد
 نزد وی مردی کہ وفات یافتہ بود وی دین ست پس سوال میکرد آیا چیزی گذاشتہ کہ تضای دین او کند اگر میگفتند بلے
 گذاشتہ است نماز میگذار دو الا میگفت مسلمانان بلا بگذارید نماز بر یا خود چون فتح کرد خدا تعالی بر رسول خود میگذار و دینی پسیدان
 دین میفرمود من قوت و دارش ترم مسلمانان از اہل ایام بر کہ ہمیر از ایشان بگذار و دین یا عیال بر من ست تضای دین او
 و غمخواری عیال وی و اگر بگذار و مال آن برای وارثان اوست و زجر و تشدید در باب کتاب دین و تاخیر ادای آن
 بسیار واقع شدہ ابی داؤد از ابی موسی اشعری آورده کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غنیمت ترین گناہان
 نزد خدا بعد از کبائرے کہ نمی کردہ شدہ است از ان اینست کہ ہمیر مردی و بروے دین باشد و نگذار و

چیزی که بوسی قضای آن توان کرد بخاری از ابوهریره آورده که فرمود تغییر صلی الله علیه وآله وسلم هر که بگیرد اموال مردم به نیت آنکه او را کند حق تعالی از وی و هر که بگیرد بقصد امان تلف کند و را خدا تعالی و نسائی از محمد بن بخش آورده که یونیم ما نشسته نزد آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم پس بروا شد سر مبارک خود را بجانب آسمان پستری نهاد دست خود را بر جبهه شریف خود و گفت سبحان الله چه بسیار دیده میشود از منتهی پس خاموش ماندم و ترسیدم مگر چه خواهد بود فدای آن مردی که حضرت تقیم و پریدیم یا رسول الله چه بود این سختی که نازل شد فرمود سوگند بخدا می که بقای ذات من در دست قدرت است که اگر مردی گشته شود در راه خدا پس زان بار دیگر زنده گردانیده شود و باز گشته شود و باز زنده گردانیده شود و باز گشته شود منی آید بهشت را تا آنکه قضای آن شود

دین وی و چون در نماز شروع کردی بعد از تکبیر اول فاتحه بخواند در شرح ابن العمام گفته که قرأت در نماز جنازه بعد از تکبیر از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم به ثبوت نرسیده است ولیکن در حدیث بخاری و ابی داؤد و ترمذی و نسائی از ابن عباس مده و از وی قولاً و فعلاً مروی شده و در بعض روایات قرأت فاتحه الکتاب سورۀ بقره از وی مانده گشته ولیکن گفته اند که هر بقصد تعلیم بود تا بدانند که سنت است چنانچه تصریح باین معنی نیز در حدیث وی آمده و مذمت شافعی و احمد و اسحاق نیست و از ابی هریره و ابن عمر خلافت آن مردی گشته مالک موطا از نافع از ابن عمر آورده که در شب قرأت نمی کرد بر جنازه و مذمت امام ابوحنیفه و مالک ثوری برین قرار یافته و در صحابه نیز درین باب اختلاف بود و طحاوی گفته است که شاید خواندن بعضی صحابه فاتحه را در نماز جنازه بطریق قساود عار بود و نه بوجه قرأت و از کلام شافعی ظاهر شود که اگر به نیت شایخ خواند نزد ما نیز جایز است و از کلام فتح الباری چنان مفهوم میشود که مراد قائلین بقرات آن مشروعیت اوست نه وجوب لیکن کرانی گوید که واجب است و مراد بسنت که در کلام ابن عباس واقع شده طریقه سلسله که درین است و گفته اند ذابلی حنیفه و مالک واجب نیست و الله اعلم و آنچه محفوظ است از دعا که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم در نماز میت میخواند

اینست اللهم اغفر له وارحمه وعافه واعف عنه واکرم نزله ووسع مدخله واغسله بالماء والثلج والبرق وقله من الخطایا یا ایاکما لیت

الثوب الا بیض من الدنس وابدله داراً خیراً من داره وابدله داراً خیراً من الدنس وابدله داراً خیراً من داره وابدله داراً خیراً من الدنس وابدله داراً خیراً من الدنس

من عذاب القبر وامن عذاب النار این حدیث مسلم و ترمذی و نسائی است که از عوف بن مالک آورده اند که گفت نماز گذار در رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بر جنازه مردی پس یاد گرفتیم از دهامی او این را و میگوید عوف که چون شنیدم من این دعا را که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بر آن جنازه بر خواند آرزو کردم که کاشکے آن مردی بودی و گاهی

میگفت اللهم اغفر لی و اغفر لوالدینا و صغیرنا و کبیرنا و ذکرنا و انثانا و شادنا و غائبنا اللهم من ائمتنا فاجده علی الاسلام و من توفیتنا فوفقه علی الایمان اللهم لا تحرمنا اجره و لا تضلنا بعده و در روایتی و لا تفننا بعده لیس دعا ابو داؤد

از حدیث ابی هریره روایت کرده و در روایت وی توفقه علی الاسلام آمده و نسائی از وائل بن الاسقع تا ذکرنا و انثانا روایت کرده و بس و ترمذی نیز چنین کرده و گفته که روایت کرده ابو سلمه بن عبدالرحمن از ابوهریره از پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم زیادت کرده در وی تا توفقه علی الایمان استی و روایت ابو داؤد و اتمه اکل است و باین است علی کثر حنیفه

در بعض روایات زیادت اللهم ارحمنا بحسننا و احسانه و ان کان مستیافاً فاجزه عن سبیاته نیز آمده از جبر الموطا عن ابی هریره و در بعض اوقات میگفت اللهم ان فلان بن فلان و نام آن میت نام پدری میسرونی دستک جبل جوارک

فقه من فقه القبر و عذاب النار و انت اهل الوفاء و الحق فاغفر له و احسن له انت الغفور الرحیم این دعا ابو داؤد و از وائل بن اسحاق

بن اسحاق

بن الاسقع آورده و در روایتی جبل جوارک نیست و گفته است ربها و انت خلقتها و انت رزقتها و انت ربها الاسلام
وانت قبضت روحها تعلم سرها و علمها جنتها شفاها فاعف لها این دعا را در جامع الاصول از علی بن شامخ آورده که گفت حاضر
شدم مردان را که می پرسیدند از ابو هریره چگونه شنیدی تو رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که دعا میکرد بر جنازه گفت
ابو هریره آیا تصدیق میکنی پنج سن می گویم گفت نعم گفت شنیدم رسول خدا را صلی الله علیه و آله و سلم که میگفت اللهم
انت ربها الی آخره اخرجہ ابو داؤد و ظاهر اینست که ضمیر تائیدت برای جنازه یا نفس یا نسبه باشد و الله اعلم و بطلان این دعا
آمده است که اللهم اجعلہ لنا سلفاً و فوطاً و ذخراً ذکره البخاری فی ترجمه باب بعض روایات شافعی و مشفق نیز زیاد آورده
و بعضی از علما گفته که تعیین دعا مزیل رقت قلب است در هر چه ذوق و حضور و خشوع دست دهد بخوانند و لا بد از خند
بدعا که ما ثواب و افضل خواهد بود و وجود ذوق و حضور در دے اتم و اکمل مگر در بعض اوقات که بجهت کثرت تکرار
و ترا و ملاطفت طریقیان یافته باشد و الله اعلم و گاه چهار تکبیر گفتی و گاه پنج و گاه شش چهار تکبیر در نماز جنازه متفق علیه است میان
اکثره و در احادیث صحیح از کتب سته وقوع یافته و در بعض روایات شمس و زیاده بران نیز واقع شده و در فتح الباری
میگوید که سلف را اختلافی بود در ان روایت که در سلم از زید بن ارقم که وی پنج تکبیر میگفت و رفع میکرد و این را بحضرت
رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و از ابن مسعود روایت کرده شده است که وی نماز بگذارد بر جنازه مردی از بنی اسد و
پنج تکبیر گفت و از علی مرتضی آمده که وی میگفت برای پدرش تکبیر بر سائر صحابه پنج و بر سائر ناس چهار و این ابی شیبہ از جابر
آورده که گفت نماز گذارد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بر محمد بیعت تکبیر یعنی عساکر از وی آورده که اگر مردی بودی که بدر او
شجره حاضر شد بودی بروی نه تکبیر گفتی و بر مردی که بدر را حاضر شده نه فحجه را یا شجره را حاضر شده نه بدر را هفت میگفت اگر
پنج کدام یکی ازین دو را حاضر شده چهار تکبیر میگفت و از ابن عباس می آرند که سه تکبیر گفت از انس نیز همچنین می آرند
و در روایتی آمده که سه تکبیر گفت و چون گفتند او را که یا ابا حمزه سه تکبیر گفتی سبب چیست برگشت و صف بست تکبیر
اربع بر آورد و روایت ثلث را گفته اند که تو اند که را وی تکبیر اول را نه گفته باشد چه وی تکبیر فتاح است چنانچه در نماز
عید و میگوید که اکثر اهل علم بر آنند که تکبیرات جنازه چهارست و ابن عبد البر گفته است که نمیدانم هیچ یکی از فقهای بهصار را
که زیاد گفته باشد بر چهار مگر ابن ابی لیلی و میگوید که در بسوط خفیه مذکور است که ابو یوسف پنج تکبیر می گفت و از احمد نیز
روایتی هست در ان و بکر بن عبد الله مزنی بران رفته که کم از سه نباید گفت و نه زیاد بر هفت انتی کلام فتح الباری
و شمس میگوید که امام محمد در آثار ابو حنیفه از عباد از ابراهیم نخعی می آرند که صحابه تکبیر میگفتند بر جنازه چهار و پنج و شش و در روایتی
چهار و پنج و بیشتر از ان تا زمان رحلت حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم و همچنین در ولایت ابی بکر و چون ولایت
بوفاروق رسید همچنین میکرد پس گفت عمر که شما می اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چون اختلاف کنید آنها که
بعد از شما بیایند نیز در اختلاف افتند و مردم قریب لعمدانه بکبل باید که اتفاق و اجماع کنید بر یک عمل تا دیگران نیز متفق
و مجتمع باشند پس نظر بر گماشتند اصحاب که در یا بند که در آخر جنازه که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم تکبیر گفت چند بود
پس در یافتند آخر چهار بود پس اجماع کردند بر ان و اینست معنی قول مصنف که گفت و کسانی که منع میکنند از زیاد
بر چهار میگویند که ثابت شده است که آخر نماز جنازه که گذارد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چهار تکبیر گفت و بعضی و طبرانی
از حدیث را از ابن عباس می آرند و بعضی گفت که روایت کرده شده است بخدیث ابو جبهه متعدد که همه آن ضعیف اند

لیکن اجتماع اکثر صحابہ براربع نوحے دلیل میشود بران اما قصہ جمع عمر بر چهار صحیح است از سعید بن اسید بن الجملہ آثار و اخبار
 در باب ربیع کبیر است تنفیض مشہور است و بردایات کثیرہ و طرق متعدده ثابت گشته و از ابن عباس مرویست کہ ملائکہ چون
 بر آدم علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ و السلام نماز کردند چهار تکبیر گفتند و گفتند نہہ سنکلم یا بنی آدم رواہ الحاكم فی مستدرکہ و ابو نعیم
 فی الحلیہ و ترمذی و سنن ابی بن کعب نیز روایت آورده و در لمبی زیادت کرده این را کہ سلام دادند دو سلام و خواندن درین
 چهار تکبیر نزد حنفیہ بعد از اول حمد و ثنات و بعد از ثانی در دو پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در ثالث اللهم اغفر لھینا و مستنالی
 آخر و بعد از ربیع سلام است و بخار بعض آنست کہ بخوانند ربنا آتتنا فی الدنیا حسنتہ و فی الآخرۃ الآخیرہ و نرز بعض
 ربنا لا تنزع قلوبنا الایۃ و بعد و سلام از نماز بیرون آمدے رواہ الخطیب بن عساکر عن عثمان و این مذہب بو حنفیہ است
 و مذہب شافعی نیز زمین است و گاہی بیک سلام اقتصار کردے و مذہب امام مالک امام احمد اینست در روایتی از رے
 دو سلام است چنانچہ در سائر صلوٰۃ و نزد بعضی از اصحاب سی دو سلام برای استحباب است بیک سلام برای جواز و دلیل
 بیک سلام حدیث ابو ہریرہ است کہ دارقطنی روایت کرده کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز گزارد بر جنازہ چہار تکبیر بیک سلام
 بجانب راست و این حدیث نزد امام احمد صحیح نیست عمدہ در تسکین در بیک سلام فعل اصحاب است کہذا قال الزور کثی
 و در مجمع البوامع از فعل علی مرتضی آورده کہ بیک سلام میداد و دستہا در تکبیر برداشتی و مذہب شافعی و احمد اینست مرویست
 از فضل عمرو ابن عمر و ابن عباس و زید بن ثابت فاذا امام مالک سے روایت است رفع در کل و عدم رفع در کل و رفع در اول و عدم
 رفع در بواتی و مذہب امام ابو حنیفہ ہمین است از جهت حدیث ترمذی از ابی ہریرہ کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم چون میگذازد نماز جنازہ را رفع میکرد و دست خود را در اول تکبیر پستترے نهاد دست راست بر دست چپ احادیث
 مختلفہ درین باب مدہ شاید کہ گاہی بخین بود و گاہی اینچنان در صنف در خانمہ آورده کہ در باب رفع یدین در کبیرت نماز
 جنازہ چیزے صحیح نشدہ و اللہ اعلم و چون نماز جنازہ از رے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فوت شدے بر قبر رے نماز
 گزار رے کیا بعد از یک شبان روز بر قبر رے نماز گزارد و کیا بعد از سه روز و کیا بعد از یکماہ بلکہ بعد از ہشت سال
 چنانچہ در شدائے احد آمدہ است در آخر عمر شریف کہ بقصد ترویج کرد و حدیث نماز بر قبر از شش طریق و اسناد صحیح ثابت
 شدہ و در کثی از امام احمد نقل کردہ کہ گفت وایت کردہ شدہ است نماز بر قبر از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شش
 وجہ یا ہشت جہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز گزارد بر قبر ہمتی و از انجملہ آنچه مذکور است در جامع الاصول از کتب ستہ
 اینست کہ بخاری از ابی ہریرہ آورده کہ سیاہی بود زجل یا امرأۃ کہ مسجد شریف نبوی را جاروب میداد پس بمرد آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از موت رے خبر داد نشد ناگاہ روز رے یا دو رے آمد فرمود آن آدمی چہ شد گفتند بمرد یا رسول اللہ
 فرمود چہ امر آمد بدین او خبر داد کہ دید گفتند کہ رے چنین و چنین بودہ است گو یا کہ تحقیر شان رے کرد و فرمود راہ بنمایید
 مرا بقبر رے پس آمد بقبر رے و نماز کرد بروی و در صحیح مسلم این زیادت آورده کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 گفت کہ این قبور مملوست بظلمت براہل آن و حق سبحانہ و تعالیٰ منور میگردد اند آن را بنماز من و نیز مؤطا و نسائی از ابی امامہ
 بن ہبل بن صیف آورده کہ امرأۃ مسکینہ بود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را از بیماری وی خبر دادند و بود رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ عیادت میکرد و ساکنین را وی پرسید احوال ایشان را فرمود چون بمیرد خبر کنید مرا ناگاہ جنازہ او
 بشب بر آوردند و بیدار ساختن آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در آن وقت کردہ داشتند چون صبح شد بانچہ گذشتہ بود

خبر کردند فرمود من نگفته بودم که خبر کنید مرا عرض داشتند خوش داشتیم یا رسول الله که بیدار کنیم ترا و بیرون آریم ترا در شب
پس بیرون آمد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و صفت بست با مردم بر قبر وی و تکبیر برد آورد چهار تکبیر و بخاری و سلم
و ابو داؤد و ترمذی و نسائی از شعبی آورده اند از ابن عباس که گفت خبر داد مرا کسی که گذشت با رسول الله صلی الله علیه
و آله وسلم بر قبر و سے نبوذ پس امامت کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و صفت بستند صحابه خلف او و بگذار و نماز را
و این حدیث بروایات متعدده آمده و در بعضی روایات آمده است که دو شب بر دفن وی گذشت بود و در بعضی سه شب
و صبح آنست که در صبح دفن بود کذاتی فتح الباری و نسائی از زید بن ثابت آورده که صحابه بیرون آمدند با رسول خدا
صلی الله علیه و آله وسلم روزی پس دید آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم قبری جدید را فرمود که قبر کیست گفت فلان
زنی است مولای فلانی پس شناخت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم او را و گفتند یا رسول الله در وقت ظهر و دو توره دار
بودی و قیلو له میگردی دوست شدیم که بیدار کنیم ترا پس با استاد آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و صفت بستند
خلف و سے مردم و تکبیر گفت بروی چهار تکبیر پیتر فرمود باید که نیرد از شامتی او امام که در میان شامام مگر آنکه خبر کنید مرا زیرا که
تماز من رحمت است مزیت را و ترمذی از سعید بن مسیب آورده که مراد ام سعد و آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم غائب بود
و چون قدم آورد نماز گذار و بیرون و تحقیق گذشت بود بروی یکماه بدانکه سلسله نماز گذارون بر قبر نیز مختلف فیه است
در علمای امت جمهور قائل اند بشر و عیت آن خواهد گذارده شد اول یا نه و نخی و مالک ابو حنیفه بر آنند که اگر نماز ناگذار و دفن
کرده شده است درست است و الا فلا و در روایتی امام احمد نیز هم نیست و نزد امام مالک آنکه کیبا رگزارده است دیگر
بر قبر گذار و نزد امام ابو حنیفه بشرط آنکه میت در قبر ریزنده نباشد و تقدیر کرده اند از ابوسعید روز و در روایتی از امام محمد
گذارده شود مادام که تخریق نشده است و آن تا یکماه بلکه بیشتر احتمال دارد کذانی حاشیة الهدایة و ایشان گویند که در روایاتی
که زیاد و برین مدت آمده بطریق نماز نبوی و بلکه دعا و استغفار بود و پس بعد از تکبیر است اربع در بعضی از آن روایات نیست
و در بعضی که موجود است بصحبت ز سید و چنانکه نماز بر شهنای احد که بعد از هشت سال گذار و بطریق توابع بودند بطریق نماز
یا آنکه از خصائص آن حضرت بود صلی الله علیه و آله وسلم تا آنکه بعضی علماء مطلق نماز بر قبر از خصائص بنی گفته اند بدلت
لکن حدیث که فرمود قبور مملوست بطلست و نماز من نورست آن را و اگر طفلی وفات کرده بر وی نماز گذار وی و میفرمود
صلوات علی اطفالکم فانهم من اطفالکم نماز بگذارید بر جنازه اطفال که ایشان پیش رو شما اند بدار آخرت رواه ابن ماجه عن
ابی هریره و از سعید بن مسیب از ابی بکر آمده که گفت سزاوارترین کسیکه نماز گذاریم ما بروی اطفال ما اند رواه
ابن ابی شیبہ و در روایات متعدده آمده و بصحبت پیوسته که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم نماز گذار و برابر ابی هریره روایت
عدم صلوة شادست و معتبرند نماز گذارون بر طفل شرط است که بعد از ولادت استهلال کرده باشد و آثار حیات پیداست
و در حدیث ترمذی نیز همچنین واقع است و بن است مذہب امام ابو حنیفه و نزد امام احمد و شافعی بی استهلال نیز جائز است
بعد از آنکه بر زیاد از چهار ماه متولد شده باشد و حدیث ابن عمر که در جامع الاصول آورده است صلی علی السقط و یدعی
والدیة ظاهراً است و نیز در حدیث احمد و ترمذی و نسائی از مغیره بن شعبه آمده که ال اکب میشی خلف الجنار و الماشی
حیث شاء منها و السقط الصلی علیه و در روایتی لطف صلی علیه زیرا که بعد از گذشتن این مدت نفع روح میشود و غایه آنکه مرده
بر آمد و نماز جنازه که مشروع است بر مرده است و امام ابو حنیفه گوید که در عرف آن را میت نمیگویند اثبات حیات

برای او نیکند و برکے کہ خوشترن راه پاک کردے نماز نگذاروے و نہ برکے کہ در قیمت خیانت کردے اما اول سلم و
ترمذی و نسائی از جابر بن سمره آورده اند کہ مردی را آوردند پیش حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ گشتہ بود
نفس خود را بمشاقص پس نماز نگذارو آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی او در روایت ترمذی ذکر مشاقص نیست
و گفته کہ ہذا حدیث حسن صحیح و گفته اختلاف کردہ اند اہل علم درین باب بعض گفته اند کہ نماز کردہ شود بر ہر کہ نماز سے کند
بہمانب قبلہ و بر قاتل نفس اہمی و مذہب جمہور ائمہ اینست و در شرح ابن الہمام درین مسئلہ اختلافی میان امام ابو حنیفہ
و صاحبیہ نقل کردہ کہ نزد وے بگذاردند و نزد ایشان نہ و نماز نکردن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی دو احتمال دارد یکی آنکہ
مراد نفی نماز گزاردن باشد مطلقاً چنانچہ از عنوان ترمذی کہ گفته باب من قتل نفسہ لم یصل علیہ دیگر آنکہ آن حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بنفس نفیس خود نکرده باشد و دیگران را نیز منع نکرده چنانچہ در حق می یون کردہ و ظاہر ہمین است و در روایتی
نیز آمدہ و این موافق است بقول امام احمد کہ گفته امام باید کہ نماز نکند بر قاتل نفس و دیگران بکنند و اما ثانی مالک و
ابو داؤد و نسائی از زید بن خالد آورده اند زکشی گفته رواہ نخستہ الا الترمذی کہ مردی از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
وفات یافت روز خیر پس گفتند حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر او را تا نماز کند بروی پس گفت آن حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم بگذاردید شما بر یا ر خود پس متغیر شد روی مردم از جهت این سخن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود این بار شما خیانت
کرده در راه خدا پس نفس تفتیش کردیم متاع او را و یافتیم مہرہ از مہرهای بود دردی کہ قیمتش بدو در ہم نیرسید و عید
بر خیانت و قیمت بسیار وقوع یافته است و این حدیث نیز قرینہ است بر آنکہ نماز بر قاتل نفس ہمین معنی است کہ خود نگذارو
و دیگران را منع نکرده و کسیکہ بعد شرمی کشته شدی بروی نماز گذاردی کی اذانها ما عزیز مالک اسلمی است کہ بشنیہ زنا جتا شد
بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و طلب تطہیر اقامت حد کرد و ہر چند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روی از وی گردانید
و تقافل زدہ بچہ تر شد و فرمود مگر دیوانہ است گفتند لای رسول اللہ عاقل است فرمود مگر شرابے خوردہ است عرض کردند
نہنچین نیز نیست و چون بچہ گفت و چار بار بر نفس خود اقرار کرد و حکم برجم وی فرمود و صحابہ از ہر سو بر آمدند و سنگسارش
میکردند ہنوز بجای خود بود ناگاہ استخوان کتہ شتر از دست عمر بن الخطاب بر سر وی رسید گویند کہ در ان وقت نظر علی
و تغیرے یوے راہ یافت این قصہ را بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدہ باز گفتند فرمود ہنوز پالستی کہ بازی آدر وید
و از سروے میگذشتید و بعد از رجم وے مردم مختلف افتادند بعض گفتند در کار بد رفت و بشنیہ زنا جان داد
و بعض گفتند کہ توبہ کرد و پاک رفت و در راہ خدا جان داد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود استغفار کنید
او را یعنی بجز یہ مغفرت و رفع درجات کہ وے تحقیق توبہ کرد کہ اگر قسمت کردہ شود آن توبہ میان اہمی ہر آنہ گنجایش
کند ایشان را پس یاد کرد او را بنجر و ثنا کرد نماز گزارو بروی کذا جانی اصحیح و در روایت ابو داؤد آمدہ کہ لم یصل علیہ
و این را بعض بصیغہ مجهول خوانند اند تا معلوم شود کہ اصلاً بروی نماز گزاروہ نشدند آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
گذارو نہ صحابہ صحیح آنست کہ بصیغہ معلوم است یعنی آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز نگذارو بلکہ مرد دیگران را فرمود تا
نماز گزارند و در بعض روایات دیگر کہ سیوطی در جمع الجوامع آورده تصریح است بآنکہ با صحاب قوم وی امر کرد کہ نماز بگذارید
بر وے و اما کہ از ناگذاردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مانع باشد نہ بسبب تخفیر و تصغیر وی چنانکہ از مبالغہ و ثنا
درستہ تقاروی معلوم میگردد و تواند کہ با وجود آن مصلحت در ناگذاردن نماز بروی نفس نفیس خود دید و دیگران را

امر کرد از نیجاست اختلاف آنکه در شان محمد و امام مالک کرده میدارد و امام احمد میگوید که امام و اباب فضل نگذارد و ما
 اس بگذارد و امام ابوحنیفه و شافعی و غیر ایشان بر آنند که همه بگذارد و نماز جنازه بر هر که اهل لاله الا اللہ است و روی
 قبیلہ مسلمانے دارد و باید که گذارد و هر چند فاسق و عاصی و محدود بود و در روایتی از امام احمد همبرین است و دیگر امر آنست
 است که وے نیز بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و طلب تطہیر کرد و بروفق قضیہ ما نزد هر چند حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم تفاعل زد در اضی نشد الا باقامت صد و چون وے حال بود فرمود موقوف باشد تا وضع حل کند و چون
 وضع حل کرد باز آمد و عرض نمود تا امر باقامت حد بکنند فرمود بچند وے صغیر است و کسیکه او تربیت کند و شیر و کبکیت
 مردے از انصار بر خاست و متکفل رضاع وی شد و بروایتی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را هم بوی بگذاشت
 تا شیر و چون مدت رضاع بگذشت باز آمد و در اقامت حد بکنند و بر او برجم دی و تا سینہ و را از زمین دفن کردند و سنگسار
 کردند سنگ از دست خالد بن الولید بر سرش رسید و خون روان شد و شبی از ان بروی خالد رسید شنام کرد خالد او را حضرت فرمود
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بگذار یا خالد و دشنامش مدہ سوگند بخدای که بقای ذات من در دست قدرت اوست تحقیق کرد وی
 توبه کرد اگر صاحب کس سیکر و آمزیدہ میشد و صاحب کس را گویند که عشر و خراج از مردم نظلمی ستاند و نظمه ایشان برگردن خود میگردد و
 این از اعظم ذنوب بدترین گناہان است و در آخر حدیث واقع شد کہ تم امر با فصلی علیها قاضی حیاض مکی میگوید لفظ فصلی علیها
 نزد جاهلیر و اذہ صحیح مسلم بفتح صاد و لام است یعنی بر صیغہ معلوم کہ دلالت کند بر نماز گذاردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 بنفس نفیس خود بر وے و گفته که نزد طبرے لغیم صاد و کسر لام است یعنی نماز گذارده شد بروی و امر کرد بر مردم تا نماز گذارند بر وے
 اما خود نگذارد و گفته که همبرین نج است آنچه در روایت ابن ابی شیبہ ابی داؤد واقع است و اللہ اعلم و دیگر قضیہ امره جنینیه است
 کہ فسوب جنینیه بنجم جمیم و فتح با و سکون یا ای تحمانیه نام قبیلہ است و در نیجا نفس حدیث تصریح است بگذارون نماز
 ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی چنانکہ مصنف آورد و گفت و ثابت شده کہ بر جنینیه کہ برجم کرده شده بود و بزنا
 نماز گذارد و عمر گفت نماز بر کس میگذازد کہ زنا کرده فرمود توبه کرد کہ اگر آن توبه قنمت کنند بر مقتدا و نفر از اهل مدینہ
 ایشان را کافی بود و آنچه توبه ازین فاضل تر بود کہ نفس خود را در راه حق نهاد در راه سلم و الترنذے و ابوداؤد و انس
 عن عمران بن حصین و این نیز حال بود کہ تا مدت رضاع او را مهلت دادند آوردہ اند کہ جامہ کہ بر تن داشت ایندا
 سیکر و او را پس سخت بستند جاما بر تن وی و چون نماز بریت گذاردے بادے ہمراہ شدے و پیادہ تا آمدن
 وی رفتے و فرمودے کتاب کنید در بدن و تا جنازه را فرود نهادندے نشسته و فرمودے اذا بجم الجنازة
 فلا تجلسوا حتی توضع چون پیردے کنید جنازه را و بروید ہمراہ وے نشینید تا آنکہ نهادہ شود بر زمین اما پیادہ
 رفتن ہمراہ جنازه سنت است و ترنذی و ابوداؤد از ثوبان آوردہ اند کہ گفت بیرون آمدیم ما با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم در جنازه پس دید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جماعہ سواران را ہمراہ فرمود شرم ندارند این جماعہ کہ شنگان
 خداے تعالی بر پای روند و ایشان بر پشت دو اب و در روایتے مرا بوداؤد آورده است کہ آورده شد نزد آن
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ابوتما سوار شود پس ابا آورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از سواری و چون بر گشت
 سوار گشت از سبب آن پرسیدند فرمود وقت رفتن ملائکہ حاضر بودند و پیادہ میرفتند ازان جهت سوار نشدم
 و چون رفتند سوار شدم و از ترنذے و ابی داؤد بطرق متعدد آورده کہ رفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

برخلاف ابی الدرداء پیاده و آمد وقت برکشتن سواره و در جامع الاصول از کتب متہ از ابی ہریرہ آورده کہ فرمود آن
حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اسراغ کنید تیز برید جنازہ را نیز اگر صالح ست خیریت کہ اور ابو سے زود میرسانید
و اگر غیر صالح ست شریست کہ از گردن خودی نیند و بخاری و سلم از ابی سعید آورده کہ چو بر سیدارند جنازہ را بر گردنہا اگر
صالح ست میگویند زود برسانید مرا و اگر غیر صالح ست میگویند ای و ای کجا میرسد مرا و سے شنود آواز اورا ہر چیز مگر
آدمے کہ اگر بشنود بمیرد و ہلاک گردد و باید کہ پویہ نیز نرودند کہ در حدیث منع ازان آمدہ است و ابانہ نشستن تا جنازہ
نہادن ابو داؤد و ترمذی از عبادۃ بن الصامت آورده کہ بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و سے کہ اتباع
میکرد جنازہ را نمی نشست تا آنکہ نہادہ میشد در لحد و حدیثی کہ مصنف آورده حدیث سلم ست از ابی سعید خدری
و در صحیح بخاری سے و آورده کہ حاضر بودند صحاب رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جنازہ و مروان کہ حاکم مدینہ بود
نیز در انجا بود پس بگرفت ابو ہریرہ دست مروان را و بنشست پیش از آنکہ نہادہ شود جنازہ ابو سعید خدری آمد
و دست مروان را بگرفت و گنت بر خیز کہ تحقیق نمی کردہ است رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این تنبیہ
اختلاف ست میان ائمہ در آنکہ مستحب مشی در دُنبال جنازہ است یا پیش و سے نزد امام ابو حنیفہ مشی ست
خلف جنازہ و مذہب اوزاع نیز ہمین ست و ثورے و طائفہ دیگر گویند ہر دو برابر ست و مالک و شافعی و احمد
گویند پیش جنازہ رفتن افضل ست کہ اقال شہنی و میگویند دلیل ما حدیث ابو ہریرہ است کہ صحیحین آورده کہ آنحضرت
فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کسیکہ بگذارد نماز جنازہ مرا و اقیراطی ست از اجرو کے کہ اتباع و سے میکند
تا آنکہ نہادہ شود در قبر اورا و قیراط و عبد الرزاق در مصنف خود سے آر دہ کہ شے نیکو در رسول خدا صلی اللہ علیہ
و آلہ وسلم مگر خلف جنازہ و در شرح ہدایہ مذکور ست از ابن مسعود کہ گفت فضل مشی خلف جنازہ بر مشی در امام و سے
مثل فضل نماز فریضہ است بر نافلہ و نیز مشی خلف و می در القاطنہ و تفکر اظہر و داخل ست و بجاوت نزد احتیاج اقرب
و ترمذی و ابو داؤد از ابن مسعود آورده کہ جنازہ متبوع ست ہر کہ پیش و سے رود گویا کہ ہمراہ و سے نیست
و ائمہ دیگر میگویند کہ حدیث ترمذی از انس آمدہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ابو بکر و عمر پیش
جنازہ میرفتند و نیز قوم شفاعت و شفیع تقدم سے باشد در عادت شہنی از عبد الرزاق و امین ابی شیبہ ابو عبد الرحمن
بن ابز سے می آر دہ کہ بود من ہمراہ جنازہ و ابو بکر و عمر پیش پیش میرفتند و علی از پس گفتم بعلے کہ می بینم
ترا کہ پس میروے و ایشان یعنی ابو بکر و عمر پیش فرمود رحمت کند خدا می تعالی ایشان را تحقیق یہاں
کہ از پس رفتن افضل ست مثل فضل نماز جماعت بر نماز مفرد و لیکن ایشان خواستند کہ آسان کنند کار بر مردم
ہستگک نماز نہ راہ را بر مردم و در جامع الاصول از روایت زین انانس می آر دہ کہ گفت شفا سعید پس بر وید
پیش و پس دین و شمال و نزدیک بوے و ابو داؤد و ترمذی و نسائی از مغیرہ بن شعبہ سے آرند کہ فرمود
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ سائب از خلف رود و پیادہ ہر طور کہ خواہد مشی کند از پس از پیش و از دین و بسیار
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر غائبے نماز نگزارد سے اما صحیح شدہ کہ بر نجات کہ ملک حبشہ بود و نصرانی
بود و بشنیدن خبر رسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوجہ علمی کہ بعلا مات و دلائل نبوت آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم داشت مسلمان شد و صحابہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروے ہجرت میکردند و سے

طریقه آرام و اعانت و اما نسبت بایشان بجای آورد و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز گاہ گاہی طریقه اولیٰ اسلام را
 میداشت چون در شب مشغول نماز گذارد و امر کرد صحابہ را بآن و گفت برادری اذان شمار و بروی نماز بگذارید پس
 بصلی بر آمد و نماز بگذارد بروی صحابہ و تکبیر گفت چهار تکبیر و حدیث صلوٰۃ برجاشی مذکور است در صحیحین از جابر
 ابی ہریرہ و با اتفاق حدیثین نماز بروی در همان روز بود کہ مرد وہمان وقت خبر داد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 بایشان از موت وی و بر معاویہ بن مویہ گفتند کہ فیثی نیز نماز غائب بگذار و قصہ وے آنست کہ
 چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در غزوہ تبوک بود نازل شد بروی جبرئیل و گفت یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ
 و آلہ و سلم منیہ و وفات یافتہ آیا دوست میدارے کہ طے کنم برات تو زمین را و بگذارے بروی نماز
 فرمود نعم پس زد جبرئیل باز وے خود را و بر انداخت ہر درخت و ہر تل کہ در میان بود و برداشت جاب ز میان
 و در روایتی برداشت سریر او را پس بگذارد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز بروی و در وصف از ملائکہ خلف
 وے در وصف ہفتاد ہزار فرشتہ پس پرسید از جبرئیل کہ بچہ چیز دریافت وے یا جبرئیل این درجہ مرا گفت بدوست
 داشتی وے قل ہو اللہ احد را و خواندن وے آنرا آمد و رفت و نشست و برخاست روایت کرد از حدیث
 طبرانی از ابی امامہ و ابن سعد در طبقات از حدیث انس کہ از ذکر اشخ ابی ہمام و ذکرہ لپیوطی نے جمع البوامح فی
 باب فضل قل ہو اللہ احد عن انس و در فتح الباری می گوید اگر چہ خبر نماز گذاردن بر معاویہ لینے ضعیفہ دار ولیکن
 نظر مجموع طرق و تعداد آن قوتی پذیرفتہ است چنانکہ در ترجمہ او مذکور صحابہ آنرا بیان کردہ ایم و فقہا درین

خلافت کردہ اند شافعی و احمد میگویند نماز بر غائب مطلقا سنت است و ابو حنیفہ و مالک مطلقا منع می کنند و
 بعضی از محققان تفصیل میکنند کہ اگر میت در شہرے و قات کردہ کہ بروی نماز گذاردہ اند نماز غائب بگذارند چنانچہ
 حال نجاشی بود زیرا کہ در زمین حبشہ کسے نبود کہ نماز جنازہ بگذارد و اگر بروی نماز گذاردہ اند فرض بہت بودن دی
 بطریق کفایت بگذاردن جماعہ از ہمہ ساقط شدہ گذاردن حاجت نیست و خطابے این قول را اختیار کردہ اگر چہ از
 ظاہر عبارت مصنف جواز آن مفہوم میشود در صورت ثباتی ولیکن ظاہر آنست کہ جائز نیست و عدم احتیاج کفایت
 از عدم جواز است کہ بے حاجت گذاردن آن جائز نبود و روایاتی کہ از علمای شافعیہ است نیز این قول را استحسان
 نمودہ و بعضی میگویند کہ جواز آن در روزے است کہ مردہ است در آن روز یا نزدیک بآن نہ بر تقدیر طول عہد
 و ابن عبد البر اختیار کردہ است این قول را و بعضی گویند کہ اگر میت در جانب قبلہ بود جائز است و الا فلا و این قول
 منافی نماز برجاشی ست چہ نماز بروی بجانب حبشہ بود رواہ الطبرانی عن حذیفہ ابن اسید و حذیفہ مالکیہ کہ قائل اند
 بمنع مطلقا از قصہ نجاشی جواب میدہند کہ مکشوف گشت بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جنازہ نجاشی و برداشتہ شد
 ہندہ از آن چنانچہ برداشتہ شد روز معرکہ موتہ کہ جعفر بن ابی طالب عبداللہ بن رواحہ و زید بن حارثہ آنجا شہید گشتند
 یا آوردہ شد جنازہ وے و حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بطریق طمی ارض پس نماز گذارد بروی و وے
 دید و مردم دیگر نمیدیدند چنان شد کہ نماز کنند بر جنازہ کہ آتش می بیند و قوم نمی بینند و درین صورت خود جائز است
 با اتفاق این نیز آنچه بیان باشد و ابن دقیق العبد میگوید کہ لین قول محتاج قبل است و بجز در محال ثابت نشود و بعضی
 از علمای حنفیہ گفتہ اند کہ احتمال کافی است در امثال این ہفتا م یعنی بجز ظاہر شرع معلوم شدہ است

کہ جنازہ حاضر میا پرتا نماز بوسے بگزارند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بر فائز بگزارد شاید کہ مکشوف شدہ
 بروے یا حاضر آورده شد جنازہ و سے و ہذا القدر کفنی و گویند کہ واحدی حدیثی درین باب از ابن عباس نیز
 آورده اگرچہ اسناد آن ذکر کرده است کہ گفت ابن عباس کشف کردہ شد حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 سر بر نجاشی و دید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا بگزارد نماز بروے و ابن عباس بی سماع از حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم سنیچین گوید و شیخ ابن العمام گفتہ کہ حضور سر بر نجاشی تزد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر چہ بنی
 بر احتمال است و لیکن در آنچه روایت کردہ است ابن حبان در صحیح خود از عمران بن حصین ایمانی بدان ہست کہ گفت
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برادر شمانجاشی وفات یافت پس بر خیزید و نماز کنید بروے پس بر فاست
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وصف بستند صحابہ خلف وہی و نیدانند ایشان کہ جنازہ در پیش حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم است و این لفظ اشارت میکند کہ واقع خلاف ظن ایشان بود بعضی میگویند کہ این مخصوص بنجاشی
 است فلان برای آن کہ وہ تمام مردم بدانند کہ دے مسلمان مردہ است چہ در اسلام وہی نزد مردم خفاست بود لهذا
 چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز گذارد بعض صحابہ گفتند کہ نماز کرد بر علی از حبشہ پس تا رل شد این آیت
 قرآن . ان من اهل الكتاب لمن يؤمن بالله وما انزل اليك من الكتاب و ازین جهت در سجد گذارد و بمصلی بر آمد چنانچہ
 در روایات آمدہ است یا آنرا از برانہ استیلاات قلوب ملوک زمان کرد کہ در اکناف عالم در حیات آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمان آورده و بشرت صحبت شرف نشدند و نقض کردہ اند و حوسے خصوصیت آنرا بنجاشی
 بقصہ سوریہ مزنی کہ معلوم شد و بقصہ زید بن حارثہ و حضرت ابن ابی طالب عبد اللہ بن رواحہ کہ در غزوہ مودہ شہید گشتند
 و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از شہادت ایشان خبر داد و در مدینہ نماز بر ایشان گزارد چنانکہ در معاری و اقدی
 آمدہ و سیوطی از عطا بر روایت ابن ابی شیبہ نیز آورده و شیخ ابن العمام طرق این احادیث را تصحیف کردہ و نیز
 گفتہ ادعای اختصاصیت را بر تقدیر نیست کہ رفع سر بر نجاشی مکررہ باشد و مرے نشدہ باشد و آنچه ذکر کردہ شد بر خلاف
 اینست انتہی و میتوان گفت کہ بعد از صحت این تفصیل دعا میکنیم خصوصیت را باین جماعہ و پس بدلیل آنکہ روایت کردہ شد
 در غیر انہما اصحابا با وجود آنکہ در غیر این مواضع در غزوات اسفار چندین کس از صحابہ وفات یافتند و بر ایشان نماز
 غالباً نہ نکرد و لاسیما قرای بیرون کہ عزیز ترین صحابہ بودند نزد وہی کما ذکر داد و در مواہب لدنیہ میگوید کہ نماز بر فائز نزد
 حنیفہ را لیکہ مخصوص بحضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است از جهت احتیاج بدعا ہی او حاضر و غائبان غیر وہی
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و عادت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ وقت طلوع آفتاب و وقت غروب وقت
 استقامت را دفن میکنند و احادیث نمی از صلوة جنازہ درین سہ وقت واقع شدہ و در موطا از محمد بن حنفیہ آورده کہ زینب
 بنت ابی سلمہ وفات یافت و ابن طاریق امیر مدینہ بود و از جانب عبد الملک بن مروان پس آورده شد جنازہ بعد از صبح و نہادہ شد
 در بقیع و ابن طاریق نماز در تاریکی میگذارد و پس گفت عبد اللہ بن عمر اگر سنجو امید بگذارد نماز بر جنازہ الا ان یا بانید اور
 سا آفتاب بلند شود و بخاری در ترجمہ ابی آورده کہ بود ابن عمر کہ نیگذازد نماز جنازہ نزد طلوع آفتاب و نہ نزد غروب
 و سے و ذہب امام ابو سفیہ و امام احمد نیز کراہیت نماز جنازہ است درین سہ وقت و در حدیث جماعہ واقع شدہ غیر بخاری
 کہ عقبہ بن عامر نے گفت کہ سہ ساعت است کہ نہی کرد ما را رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نماز بگذاریم در آفتاب یا در قسبر کنیم

در آنها مرد با سه خود را یک نزد طلوع شمس تا بلند شدن و نزد ستواتا میل کردن و نزدیک شدن غروب تا غروب کند
ترندی میگوید علی بن فضال علم از صاحب پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و غیر هم که مکروه می پنداشتند نماز را بر جنازه
درین ساعات و نیز گفته که ابن المبارک در معنی این حدیث می گفت که مراد بقبر کردن موتی اینجاست که نماز گذاردن است بر ایشان
انتہی و در ۴ این نیز میگوید که مراد بقبر کردن نماز گذاردن است زیرا که دفن درین سه وقت مکروه نیست و الله اعلم پس
مراد نماز گذاردن که درین حدیث باقبور است مذکور شده است نماز متعارف بود غیر نماز جنازه و اگر مراد بقبر کردن
دفن کردن بود چنانچه ظاهر لفظ حدیث است و ظاهر عبارات مصنف نیز ناظر در آنست مراد بصلوة همین صلوة جنازه بود
پس معلوم شد که نماز بر موتی و دفن ایشان هر دو مکروه است درین سه وقت و لیکن اگر ندیده از مذاهب مدین
جانب یافته شود در جامع الاصول این حدیث را موافق آنچه در کتب اصول است در اوقات صلوات خمس آورده
و در صلوة جنازه و دفن موتی نیاورده و آنچه در اینجا آورده همین حدیث موطن است در کتابت صلوة چنانچه نقل کردیم
قد بر الله اعلم و گوید بلند کردی و بران بنیاد آبر و سنگ خشت غیر آن نکردی و گنج و گل و غیر آن سخت نکردی
و بالاکے گور عمارت و قبہ ساختی و این مجموع بدعت است و مکروه و مخالف طریق نبوی است صلی الله علیه وآله وسلم
و ترمذی و ابوداؤد و نسائی از جابر آورده اند که گفت نمی کرد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم گنج کرده شود قبور
و نوشته شود بر روی و بنا کرده شود بالاکے آن با گل کرده شود بران دیا زیاد کرده شود بر روی کرد از پے سپر
کردن قبور و نشستن بران نمی ازین اشیا درین کتب آمده بعضی در بعضی و ترمذی گفته که این حدیث حسن صحیح است
و تحقیق روایت کرده شده است بوجه متعدده و گفته که بعضی از اهل علم که حسن بصری از ایشان است در گل کردن
قبور زحمت نموده و شافعی نیز همین است انتہی و نیز مسلم و ابوداؤد و ترمذی از ابوالیاس احمدی آورده اند که گفت
مراد علی بفرستم ترا بر چیزے که فرستاد مرا بران چیز رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم گفت بر و مگذارد هیچ تمثال را مگر
آنکه محو کنی نقش و صورت او را و مگذارد هیچ قبر بلند را مگر آنکه پست کنی آنرا چنانچه مصنف آورده که و بعث رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم علی بن ابی طالب ان لا یدرع تمثالا الاطمس لاقبر اشرف الاسواہ و در حدیث مسلم و ابوداؤد و
نسائی از ثمامه همدانی آمده که گفت بودیم ما بافضالہ بن زمین روم دیکے از صاحبان ما اوقات یافت پس امر کرد فضالہ
که قبر کرده شود برابر زمین و گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که امر میکرد بتسویت آن ترمذی گوید
که درین باب حدیثی از جابر نیز آمده و حدیث علی بن فضال صحیح است و علی بن سیرین است نزد بعضی از اهل علم که مکروه
میدانند بلند کردن قبر را از زمین و شافعی گفته است که مکروه میدارم بلند کردن قبر را اگر عین قدر که معلوم شود
که این جا قبر است تا پامال کرده نشود آنرا نشسته نشود بر روی انتہی و قبر حضرت رسالت صلی الله علیه
وآله وسلم و صاحبیه نیز بر زمین برابر است و سنن و مردیست از قاسم بن محمد بن ابوبکر گفت در آمدم بر عائشہ و گفتم اے
مادر شما قبر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و صاحبیه پس بنمود سه قبر بلند و نه پست که سنگریزه های سفید از او
بر روی چیده بودند و نیز آمده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آب پاشید بر قبر سیر خود ابراهیم و چیده بر روی
سنگریزه ها را و باکے نیست آب پاشیدن بر قبر برای حفظ خاک تا ندرس نگرود و در حدیث صحیح آمده است که
چون عثمان بن مظعون را دفن کردند در مدینه اول مهاجرین بود که بعد از هجرت بعد از فوت کرد آن حضرت صلی الله

علیه وآله وسلم سنگ گران برداشت و چون آن سنگ بس گران بود آستینها بالید و بزر در حمله کرد و برداشته بر سر قبر او
 نهاد و فرمود و علامت است که قبر برادر خود را میکنم و تا دفن کنم نزد او هر کس را که بمیرد از اهل خیال من رواه ابو داؤد
 و این در وسط بقیع است و ابراهیم را نیز همانجا دفن کرد و بعد از او زینب را و قبرها را سه اموات المؤمنین نیز همانجا است
 و نهی فرمود که بر سر قبرها مساجد بنا نکنند و یا بر گورها چراغ افروزند و بر فاعل آن لعنت کرد و نهی فرمود از نماز
 گذاردن در گورستان و در برابر گور و نهی فرمود از غوار داشتن گور بحدی که پامال کنند یا بر آن تکیه کنند یا بالای
 آن نشینند و درین باب تشدید بی نهایت واقع شده در حدیث مسلم و ترمذی و غیرها آمده که بنشینید بر قبور و نه گذارید نماز
 بسوی آن و ابو داؤد و نسائی آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم هر آنکه اگر بنشیند یکی از شما بر آن گور
 و بسوزد و جامه های او برسد تا پوست او می بهترست از آنکه بنشیند بر قبر و نیز آورده که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 مرده را دید در میان گورستان بنعلین میرفت فرمود بکبش نعلین خود را و از بعضی اصحاب تو سجد و اطعام و بلوس
 بر قبر نقل کرده اند و الله اعلم و آنابن عباس رضی الله عنه آورده اند که گفت لعنت کند خدا می تعالی زانی را که زیارت قبور
 کنند و آن کسانی را که بر قبر مساجد گیرند و چراغ افروزند و گفته اند که نهی از چراغ افروختن بر قبور از جهت تضعیف اهل لعنت
 زیرا که نفع نیست در او هیچ احدی را و از جهت احترام از تعظیم قبور چنانچه نهی از مساجد گرفتن ازین جهت است
 و در صحیح آمده که لعنت کند خدا می تعالی هر کس که رفتند قبور انبیای خود را مساجد دماند گذاردن در و او جهت قبر کرده است
 و بعضی در مقبره نیز مکره دارند تنبیه آنچه مصنف ذکر کرده حق است و احادیث صحیح درین باب وارد و اصل سلت در
 زمان نبوت و خلفای راشدین و صحابه بهمین بود و لیکن بعد از آن این تکلفات در مقابر پیدا شد و مفاخرت
 و سبها ت بدان راه یافت و در آخر زمان بکثرت اقتضای نظر عوام بر نظام مصلحت در تعمیر و ترویج مشاهد و مقابر شایخ
 و عظام دیده چیزها افزودند تا از انجا بهت و شوکت اهل اسلام و ارباب صلاح پیدا آید خصوصاً در دیار هند و سبک
 که اعدای دین از هند و کفار بسیار آمد و ترویج و اعلاای شان این مقامات باعث رعب انقیاد ایشان است
 و بسا اعمال و افعال و اوضاع که در زمان سلف از کمروها ت بوده در آخر زمان از مستحبات گذشته و اگر جمال معوم
 چیزه کنند یقین که ارواح بزرگان از آن راضی نخواهد بود و ساحت کمال و دیانت ایشان منزه است از آن
 و دفن در جوار قبور صلحا و حضور و شهود در ساحت عزت ایشان موجب برکت و نورانیت و صفاست و زیارت
 مقامات متبرکه که در عبادت انجا ستوارت است امام شافعی گفته اند که بقرام موسی کاظم سلام الله علیه و علی ابائمه اکرام تریاق
 مجرب است برای اجابت دعا و در زیارت قبور احترام اهل آن را در استقبال و جلوس تا در همان حکم است که در نکات
 حیات بود و کذا قال الطیبه و در بعضی ازین امور مذکور بعضی وجوه در کتب فقه متاخرین توسعه و تریخه نیز میتوان یافت
 و الله اعلم و باجماع اصل زیارت قبور از اعمال خیر و اوضاع دین است چنانچه گفت که دعوات نبوی صلی الله علیه
 و آله وسلم آن بود که گذشتگان را زیارت میکرد و از برای دعا و ترحم و استغفار و در صحیح آمده است که آن حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم مأمور شد که زیارت اهل بقیع برآید تا ایشان را دعا کند و استغفار نماید و آن در شب نصف
 شعبان بود و احادیث درین باب متعدده آمده و بعضی زیارت که برای این معنی بود بے آنکه بدعت و مکروهی در آن
 راه باشد مستحب است بدان که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در ابتدا نهی کرده بود از زیارت قبور و در آخر رحمت

کرد و فرمود بود من که نمی میگردم شمارا از زیارت قبور اکنون بکنید زیارت قبور را که آن باعث بی غلظتی در دنیا
 و یاد دهنده است آخرت را و این مردان راست ما زمان را بعضی گویند که باقی است بر منی سابق و ایشان را بیرون آمدن زیارت
 مقابر کثرت است از زیارت حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله و سلم در احادیث لعنت واقع شده بر زنانی که زیارت قبور
 بر آیند و بعضی بر آنند که این منع و لعنت در اول بود و بعد از رخصت زنان نیز داخل نمود منع ایشان از جهت قلت صبر و کثرت
 جزع و فرغ ایشان است در حدیث مسلم آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم زیارت مادر خود آمد و بگریست
 و دیگران را نیز بگریه در آورد و فرمود طلب مرزش کردم مادر خود را اذن نداد و طلبت یارت کردم و مادر خود را ندیدم و فرمود
 که زیارت کنید قبور را که مذکور است و گفته اند که حضرت حق سبحانه و تعالی زنده گردانید مادر و پدر آنحضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم را پس ایمان آوردند بوسی پس از آن بمیرانید و بعضی این حدیث را صحیح نموده اند و گفته اند قصه زیارت منع
 از استغفار پیش ازین بود و درین باب متأخرین علماء منع کرده اند از اطلاق کفر بر والدین آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 بلکه بر جمیع آباء وی صلی الله علیه و آله و سلم تا آدم علیه السلام و در مشکوٰۃ الاصبیحی مرسل آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود
 هر که زیارت الدین خود کند یا یکی از آن در راه روز جمعه مزیده شود و او را نوشته شود او را بار آورده استغفار و تصدق برای ایشان نیز

همین حکم دارد و فرمود چون گورستان را ببینید بگوئید السلام علیکم اهل الدارین المؤمنین السالین انان شاء الله کم للاحقون نسأل الله ان
 وکم العاقبة ترمی از این جاس روایت می آرد که گذشت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم بقبور که در مدینه بود پس روی مبارک
 بجانب آنها آورد و گفت السلام علیکم اهل القبور یغفر الله لکم اتم سلفنا و نحن بالاثرو سلم از عائشه آورده که آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم در آخر شب نصف شعبان به بقیع میرون آمد و گفت السلام علیکم دار قوم مؤمنین و انما کم ما توعدون
 غدا موجلون و انان شاء الله کم للاحقون و نیز آمده السلام علی اهل الدارین المؤمنین السالین ویرحم الله المستقدمین مننا و
 المستأخرین و انان شاء الله کم للاحقون و در خواندن آیه الکرسی و سوره اخلاص یا زده بار و معوذتین و فاتحه و سنین و

تبارک نیز اخبار و آثار آمده است و در وقت زیارت از آن نوع دعا که در نماز میت کرده و پیش ازین یاد کرده ایم خوانده

چه حکم جنازه و قبر در دعا و طلب مغفرت کیست و عادت آن بود که اهل میت را تعزیت کردی و ایشان را بصبر فرمودی
 و عادت نبود که برای میت در غیر وقت نماز جمع شوند و قرآن خوانند و ختمات خوانند نه بر سر گور و نه غیر آن و این مجموع بدعت
 و مکروه نعم تعزیت اهل میت و تسلیه و صبر فرمودن سنت است اما این اجتماع مخصوص روز سوم و از کتاب تکلیفات
 دیگر و صحت اموال بجهت میت از حق یتیمی بدعت است و حرام و حد تعزیت میت تا سه روز است و بعد از وی مکروه و بعضی
 تا هفت روز نیز تجویز کرده اند و بعضی گفته اند که تعزیت میت حاضر سه روز است و تعزیت غائب یک روز و تعزیت جز
 یکبار نباید کرد و هر که یکبار کرد دیگر نکند که از روئے عن ابی حنیفه نشستن بر دریا بر راه برای غرام کرده است اشکر است
 از جهت بودن آن گل جا امیت و در نشستن بخانه یا مسجد رخصت است زیرا که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بقتل جعفر
 و زید ابن رداحه در مسجد مخزن نشست و مردم می آمدند اما باین کیفیت که الآن متعارف است و در ایام متعدد کنند
 نبود و در قرآن خواندن بر سر قبر اخلاص است بگر آنچه در زیارت خوانده شود اما آنچه آنکه قبر را گرد کرده نشینند بر سر وی
 خوانند مکروه است و شیخ ابن الهمام در شرح هدایه گفته که اختلاف کرده اند در نشان دادن قاریان تا بخوانند نزد قبر و مختار عدم
 کراهت است انتهی و عادت نبود که اهل میت برای کسان که تعزیت بیایند طعام کنند و در بعضی کتب فقه مذکور است که اگر

از ثلث مال برای جماعه کنند که از راه دور بیایند رکعت طول کنند جائز است بلکه دیگران را از اقرار بایست و همسایه های
او میفرمود تا برای اهل بیت طعام فرستند چه ایشان را استغفال بصیبت کافی است و فرصت طعام بخین و استعداد و توبه آن
و شوارست و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم نزد نفع جعفر بن ابی طالب بمردم خانه خود فرمود بسازید برای آل جعفر طعمه را
زیرا که پیش آمده است ایشان را چیزی که شاق و مایه است از آن و بعضی گفته اند که در روز اول مکروه نیست از جهت
شغل ایشان تجمیر نیست و در روز ثانی اگر کراهه گران جمع اند کرده است زیرا که اعانت است مرایشان را بر ائمه و عدوان و جهلان
ست در خوردن این طعام غیر اهل بیت را و گفته اند آنها را که مشغول اند تجمیر نیست جائز است این مسائل و احکام در کتب فقه
بتفصیل توان یافت و الله اعلم الفصل در بیان صلوة خوف و صلوة خوف ثابت است بکتاب سنت اما کتاب قول حق
سجانه و تعالی + و اذا كنت فيم فانت لم لصلوة فلتقم طائفه الآتیه + و اما آیت سابقه که + و اذا اضرتهم في الارض فليس
عليكم جناح ان تقصروا من لصلوة + اکثر بر آنند که در قصر رباعی است بدو رکعت و بعضی در بر صلوة خوف حل کرده اند که در
نیز قصر است بترک بعضی افعال و کیفیات چنانچه در سفر قصر است در عدد و کیفیت و بعضی عامتر و شامل هر دو مراد داشته اند و
امام ابو یوسف بروایت حسن بن زیاد از حنفیه منزه از شافعیه بر آنند که این نماز مخصوص بزمان نبوت است بجهت
احراز تفصیلت نماز خلف رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نظام مفهوم آیت کریمه و اذا كنت فيم همین است و مختار از جمهور
آنکه جواناوست بعد از زمان نبوت و اقامت صحابه مثل علی مرتضی و ابی موسی اشعری و خدیجه بن الیمان رضوان الله علیهم
اجمعین آنرا بعد از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دلیل آنست و هر چه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کرده مادام که مقتضای
آن حضرت است صلی الله علیه و آله و سلم بنص ثابت نشود امت را اتباع آن لازم است و عموم منطوق صلوات الله علیهم
جست است بران و قید اذا كنت فيم اتفاق است یا مراد گفت است او من یقوم مقامک است چنانچه در کریمه
خدمن اموالهم صدقه + ثابت است فتم بدو دیگر بدانکه گذاردن نماز خوف بر وجه متعدده صحیح و ثابت شده و هر کی از آنکه
و جبه از آن دجوه اختیار کرده اما امام ابو حنیفه مختار نزد من است که در کتب است باجمعا از این عمر مروی شده است
که گفت غزا کردیم همراه پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم بجانب بنی پس مواجه شدیم و صف بستیم ایستادیم و مقابل ایشان
پس ایستاد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم تا نماز بگذارد و ما مست کند برای ما پس ایستاد طائفه با آن حضرت صلی الله
علیه و آله و سلم در روی آورد طائفه دیگر بر دشمنان پس رکوع کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بان طائفه که با او
بودند و سجد کرد و دو سجده پیوسته برگشتند این طائفه بجای آن طائفه دیگر که نگذاشته اند و ایستادند در مقابل دشمن پس ایستادند
آن طائفه و گذارد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بانها رکعت دیگر را و سلام داد پس ایستاد هر کی ازین دو طائفه
بگذارد برای خود رکعتی را یعنی آن رکعت را که با حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نگذاشته بود این ترجمه لفظ بخاری است
و از یونانی کتب است نیز بخین آمده با اختلاف الفاظ و عبارات و گفته اند که این طریق دوفی است نهی قرآن فتم بر و در روایت
این عموم تصریح بانکه کدام نماز بود واقع نه شده و لیکن در سفر بود و گذاردن دو رکعت ازین جهت باشد و لیکن موجب حنفی
عام است که در سفر باشد یا در حضر صلوة خوف جائز است لهذا گفته اند که در نماز ثنائی خواه فجر باشد یا قصر سفر امام باهر طائفه یک
رکعت گذارد و در غیر ثنائی اگر رباعی است باهر طائفه دو رکعت و در مغرب باطائفه اول دو رکعت بدوم یک رکعت و در شب
امام احمد و شافعی نیز بخین است از جهت عموم قول حق سجانه فاذا كنت فيم که اقاوا و توانند که اثبات آن در حضرت لقیاس باشد

والله اعلم ویزد امام مالک مخصوص بسفرست ووجوه دیگر نیز در کتب احادیث بعد و طرق و روایات صحیحہ مذکور است و چون
غرض عن تفصیل آن چندان متعلق نبوده و چون نماز خوف درین آخر زمان بغایت نادر خواهد بود بر آنچه مصنف ذکر کرده و تقصیر
افتاد و گذاردن نماز خوف باین وجوه بر تقدیر سے است که مجال قامت باین پنج صورت بندد و اگر خوف زیادہ بود و مجال
تنگ گردد و بگذارد بسر و جبہ کہ تو اند پادہ و سوار بر کوع و سجد یا یا ما و اشارت و در بعض طرق حدیث ابن عمر کہ مذکور شد تصحیح
باین معنی واقع شده چون در حالت قتال وقت نماز شدی اشارت میکند کہ مشروعیت نماز خوف بر تقدیر سے است
کہ صفہ راست کرده و متنی قتال شدہ باشند چنانچہ سیاق احادیث مصحح است بدان نہ بخبر و خوف احتمال وجود قتال
مگر آنکہ بظن غالب حضور عد و بفتہ و ریختن و سے بر لشکر اسلام معاذ اللہ مترقب متوقع بود و دشمن برابر قبلہ بود سے پیغمبر صلی
اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش شد سے و صحابہ در عقب آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و وصف کشیدندی پیش پس
و در نماز مشروع کردند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صحابہ ہمہ باتفاق تکبیرہ احرام بر آوردند سے و بعد از
قیام جگہ در رکوع شدند سے و تکبیر سر از رکوع برداشتندی اما چون بعد ازین آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سجود
شد سے برابر سے صف اول در سجود شد سے و صف باز پسین برابر دشمن بایستاد سے یعنی چنانکہ سر از رکوع برداشتند
پس چنان ایستادہ ماند سے و برابر حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسجود نرفتند تا چون پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با صف اول
از رکعت اولی فارغ شد سے و ہر دو سجود کرد سے و رکعت دوم برخاسته آنگاہ صف باز پسین ہما نجا کہ ایستادہ بودند در سجود
شدند سے ہر دو سجود کردند سے و برخاستند سے و بجای اہل صف اول آمدند سے و اہل صف اول بجای اہل صف باز پسین رفتندی پس
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رکعت دوم بگذاردی و صحابہ ہر دو صف جگہ سر رکوع رفتند سے و تکبیر سر از رکوع برداشتند سے چنانچہ
در رکعت اولی بود و چون بسجود شدن صف پیشین کہ در رکعت اولی پسین بود درین رکعت پیش آمد سے با وی بسجود رفتی و صف پسین کہ
در رکعت اولی پیشین بود درین رکعت پسین شدی چنانچہ سر از رکوع برداشتند بود چنان در مقابل عد و ایستادہ ماندی و این تقدیم
و تاخیر و تغییر مکان در اسطفاات برای آن فرمود سے تا فضیلت صف اول ہر دو طائفہ حاصل شدی تا اہل صف دوم کہ اہل
صف باز پسین اند دو سجود رکعت دوم را با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دریافتند سے چنانکہ اہل صف اول دو سجود رکعت
اول باو سے دریافتند پس در فضیلت صف اول و فضیلت سجود برابر حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمہ مساوی باشند
و این غایت عدل است ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و غایت محبت و حرص بر دریافت شرف متابعت سواست
و سے از صحابہ و چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از فراغ از دو سجود باین صف در تشهد پیشستی صف
مؤخر کہ در رکعت اولی مقدم بودند سجود کردند و در تشهد بوسے طم شدند سے و مجموع صفین باتفاق با حضرت
رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سلام باز دادند و در نیصورت ہم مقابلت عدد و احترااس بودی و ہم در تمام نماز
برابر حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بودند سے گرد و سجود در یک رکعت کہ نہا کردند سے و این حدیث مسلم است کہ از
جابر آوردہ و در نماز حاضر بود و جابر سگ و یکہ غذا کردیم برابر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و سے را از جنبہ پسین قتال
کردند با قتال لبس سخت چون گذاردیم ما نماز ظهر را مشرکان با یکدیگر گفتند کہ اگر ہم در نماز یکبارگے برایشان می قیامیم
پارہ پارہ میگردیم ایشان را و گفتند کہ نماز دیگر خواہ آمد کہ محبوب تر است نزد ایشان از اولی و در روایتی از اولاد و در روایتی
از انبیا و اموال در وقت آن نماز خود را برایشان با پیر و جبرئیل این خبر را بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رسانید و حضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باصحابہ گفت پس بگذارند نماز خوف را با این وجه که مذکور شده بود دشمن در میان ما و قبله و گفت
 چابرو در آخر حدیث چنانچه میگذارد اندام را شهادت در حدیث ابی داؤد و نسائی از ابو حبیاش زرقی نیز آمده که گفت بودیم با رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعسفان و بود سرگروه مشرکان خالد بن الولید پس گذاریم نماز چنین را و گفتند مشرکان به تحقیق یافته
 بودیم خفلی از مسلمانان کاشکے حمله میکردیم بر ایشان در حالیکه در نماز بودند پس نازل شد آیت قصه و چون حاضر شد
 عصر ایستاد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم استقبال قبله و مشرکان در پیش او بودند و صف بستند خلف رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم و صف دیگر خلف این صف دیگر تمام این کیفیت که مصنف ذکر کرده و همین وجه بخاری و نسائی از
 ابن عباس نیز آورده اند و این بر تقدیر بود که دشمن برابر قبله بود اما اگر دشمن برابر قبله نبود صحابه را
 دو گروه کردی یک گروه برابر دشمن و در مواجہه و بازای وایستادی و یک گروه یک کعبه نماز را با پیغمبر صلی
 اللہ علیہ وآلہ وسلم بگذارند پس بجای آن گروه شدند که برابر دشمن است و آن گروه بیامدند در رکعت
 دوم را با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در یافتند و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سلام باز داد و هر گروه یک
 رکعت را قضا کردند بعد از سلام پیغمبر علیہ السلام این همان حدیث ابن عمر است که در کتب سنی با اختلاف الفاظ مرثی
 و غمنا حقیقه است چنانچه گذشت و درین حدیث ذکر آنکه این بر تقدیر است که دشمن برابر قبله نبود و نیست
 چنانچه در وجه اول ذکر بود و برابر قبله مصحح است مگر آنکه گفته شود که لفظ بازای عدد یا در مواجہه وایستادی
 درین حدیث واقع است دلالت دارد بر اینچه در صورتی که دشمن در جانب قبله است همه مواجہه مقابل عدو ایستاده
 کلا یعنی در بعضی اوقات آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دو رکعت را با یک گروه میگذارد و یک گروه را مقابل عدو
 برابر میاقطت ایستاده میکرد و مومنان سلام میدادند و از نماز بیرون می آمدند و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در
 تشهد توقف میکرد و سلام نمیداد تا گروه دوم که مقابل عدو ایستاده بودند می آمدند و با ایشان دو رکعت دیگر
 میگذارد و این گروه اخیر و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باتفاق سلام میدادند چنانچه پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 چهار رکعت گذارده بود و ایشان دو رکعت این وجه در جامع الاصول از حدیث بخاری از جابر آورده که بودیم
 ما با رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بذات رقاد و انقادیم نیم روزی در جنگی پر درخت پس قیام کردیم از ما
 زیر درختی و بود در آن میان درختی که سایه خوب داشت پس گذاشتیم ما آن درخت را برای آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در زیر آن درخت بنواخت و شمشیر خود را بشاخ آن درخت
 بیاویخت ناگاه یکی از مشرکان آمد و شمشیر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را از شاخ بر آورد و بر کشید آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیدار گشت و شمشیر را از دست وی گرفت او را بر انداخت گفت چون وقت نماز در آمد
 بگذار در بطائفه دو رکعت بستر زقت این طائفه و بگذار در بطائفه دیگر دو رکعت دیگر پس حاصل شد آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم را چهار رکعت و مرقوم را دو رکعت و در روایتی از نسائی نیز از جابر آورده باین لفظ که گذار رسول خدا صلی
 اللہ علیہ وآلہ وسلم باصحاب خود صلوٰۃ الخوف پس بگذار در باوے طائفه و طائفه دیگر دو رکعت ایشان جانب دشمن بودند پس
 بگذار در باوے طائفه دو رکعت بستر ایستادند بجای آن طائفه دیگر و آمدند آن طائفه دیگر پس بگذار در باوے ایشان دو رکعت
 بستر سلام داد و نگاه با هر طائفه دو رکعت استقبال گذار و در سلام باز داد معنی استقلال همین است که

باہر طائفہ سلام جدا باز دادے چنانچہ ہم در روایتی از نسائی الجابری آمدہ کہ گذارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بطائفہ
 از اصحاب خود دو رکعت و سلام داد و پست گزارد با طائفہ دیگر دو رکعت و سلام داد و درین صورت نیز آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم چہار رکعت گذارده بودے و ایشان دو رکعت و گاہ باہر طائفہ یک رکعت گذارده و این طائفہ بعد از یک رکعت
 از نماز بیرون شدندے و آن طائفہ دیگر بیامندے و یک رکعت بگذاردندے و با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 از نماز بیرون شدندے چنانکہ ہرگز ہرے یک رکعت گذارده بودے و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دو رکعت این
 روایات را ابو داؤد و نسائی از زنیفہ آورده و تصحیح کردہ کہ اسچ گروہے قضا نکردندے کہتی دیگر را ابو داؤد گفته کہ
 بعضے روایت کردہ اند کہ قضا کردند کہ فی جامع الاصول و بعضے دیگر کہ در جامع الاصول از بخاری و سلم از سیل
 بن ابی حتمہ آورده کہ طائفہ صفت بستند با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و طائفہ ایستادند در مواجہہ دشمن پس گذارد آن
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با طائفہ کہ با او بودند یک رکعت و ایستادہ ماند و تمام کردند ایشان رکعت دیگر را برائے
 خود پس برگشتند در قنہ در مواجہہ دشمن با طائفہ دیگر آمدند پس گذارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با ایشان رکعت
 را کہ باقی ماندہ بود از نماز وے و نشسته ماند تا آنکہ تمام کردند رکعتی را برائے خود نہا پست سلام داد آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم با ایشان درین صورت ہرگز ہرے یک رکعت شد بان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و یک
 رکعت تنہا امام ہم در وقت صلوة حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ قضاے رکعت باقیہ بعد از تمامے نماز حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ظاہر کلام مصنف درین سہ وجہ اخیر کہ ذکر کرد آنست کہ عام تر بود از آنکہ دشمن برابر
 قبلہ بودے یا نہ و در الفاظ احادیث نیز مطلق آمدہ و مقید بہیچ یکے ازین دو صورت نہ دیگر بدانکہ کلام مصنف در جمیع
 این وجوہ کہ ذکر کرد ظاہر آنست کہ مختار نزو وے تخصیص نماز خونست بحالت سفر خیا کہ مذہب امام مالکست
 پس گذارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چہار رکعت را یا بجهت جواز آنست کہ قصر نخصتست چنانچہ مختار بعض
 آنکہ است و اگر چه صحیح آنست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہرگز در سفر چہار رکعت نگذاردہ و لیکن این از خصائص
 صلوة حالت خون باشد تاہر طائفہ نماز را عقب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تمام بگذارد یا بجهت جواز تکرار و
 نماز چنانچہ شافعی بان قائلست و لہذا در بعض عبارات شافعیہ واقعست کہ میباشد قوم را دو آنحضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم را چہار و در مغرب شش و احتمال دارد کہ درین صورت این نماز در حضور بودہ باشد و برین تقدیر
 اقتصار قوم بر دو رکعت از خصائص حالت ضرورت خون بود چنانکہ گذاردن یک رکعت از قوم در وجہ اخیر لیکن حدیث
 جابر آمدہ کہ آن در غزوہ ذات الرقاع بود و اللہ اعلم و حق آنست کہ صلوة خون اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 در حالت سفر بود چنانچہ از احادیث ظاہر میشود دشمنی سیگوید کہ صلوة خون اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چہار
 موضع بود ذات الرقاع و بطن نخل و عسفان و ذمی فرد و چون آن در حضر از فقہا بطریق قیاسست و اللہ اعلم
 و مصنف میگوید و این وجوہ ہمہ رواست از جهت ورود آنها در احادیث صحیحہ و ثبوت فعل آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم بران و مذہب امام احمد چہنست چنانچہ قاعدہ اوست در اتباع ما در و اگر چه بعضے از اہل وسے ترجیح
 وجہ اخیر کہ ما ذکر کردیم از حدیث بخاری و سلم از سیل بن ابی حتمہ کردہ اند و مختار امام مالک نیز ہمین وجہ است
 و لیکن میگوید کہ امام در رکعت دیگر کہ بطائفہ ثانیہ میگذارد و تشهد بخواند و سلام بیدہد و این طائفہ قضاے کند

رکعت دیگر را در مختار احمد امام تشهد خوانده توقف میکند تا این طائفه رکعت دیگر را برای خود تمام می کند پس سلام میدهد
با ایشان و در حدیث نیز همچنین است و نزد امام شافعی اگر دشمن در جنت قبله است همچنین است که مصنف فرموده لکن
ایشان میگویند که برابر است که اول صفت اول به سجده رود با امام و صفت ثانی ایستاده باشد یا علی العکس و اگر در
جنت قبله نبود بگذار و امام با هر دو فرقه مکرر و تکرار فرض نزد شافعی جائز است و غیر صورت خوف نیز اگر چه آنچه از
فرض واقع میشود همان اولی است ولیکن در هر دو باریت فرض میکند پس در کثرت ثانیه واقع میشود مرقوم را در
فرض و آنحضرت را صلوات الله علیه وآله وسلم از سنت و اقتداء مفسر من منتقل نیز نزد ایشان در صورت تکرار جائز است
و چون محل اختلاف علمای است گفته اند که اولی آنست که بگذارد با هر فرقه یک رکعت که ذاتی الحاق و در شرح مصنف

میگوید که بعضی از علمای حدیث این نماز را بر پانزده وجه روایت کرده اند اکثر آن در جامع الاصول مذکور است اما
صحیح وجه این بود که بیان کردیم و بالله التوفیق این وجه و بعضی دیگر در صحاح مذکور اند و بصحت رسیده اند یارب مگر
اصحیت اینها نزد مصنف در جماعه که در اتباع و تقلید آنها میکند به ثبوت رسیده باشد و الله اعلم تمام شد ابواب
صلوة بجمه الله و توفیقه و عجب از مصنف که بیان صلوة کسوف نکند و عمل نبوی را درین باب تصحیح نموده چنانچه

عادت اوست درین کتاب با آنکه آن بابی مقرر است از ابواب صلوة و در وی اختلاف است میان آنکه فقہ یک
رکوع بود یا دو و همچنین صلوة خسوف یارب مگر از ان نسیان شد یا از نسوة اصل فاده و دیگر نسخها بر ان مترجم شده
والله اعلم فصل در زکوة و صدقات زکوة در لغت نما و افزونی و طهارت و پاکی است زکا الزیغ ناد قال صدقات
و تزکیه می تطهر بهم و شرح او اے حق واجب در نصاب حولی که زیاده بر قدر حاجت بود و گاهی اطلاق بنفس مال
واجب نیز کنند که موجب نهای مال و طیب و طهارت و در نهای اجر صاحب مال و طهارت وی از ذنوب است و نیز گفته

که وی تزکیه صاحب میکند و شهادت میدهد بصحت ایمان وی و وجه تسمیه بصدقه از جهت آنست که وی دلیل است بر صدق
صاحب می در دعوی صحت ایمان ظاهرا و باطنا و بدانکه در وجوب زکوة اختلاف است که پیش از هجرت است یا بعد از
وی ابن خزیمه در صحیح خود دعوی کرده که پیش از هجرت است و احتیاج کرده باینکه از امام سلمه در قصه هجرت جنبه آورده
که جعفر بن ابی طالب گفت مرغی را که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم امر میکند در الصلوة و زکوة و صیام و هجرت جنبه
بیشک پیش از هجرت است و صحیح آنست که وجوب زکوة بعد از هجرت است در سنه ثانیه و باین قول جزم کرده ابن اثیر

ولیکن بعضی گفته اند که پیش از فرضیت رمضان است و تحقیق آنست که بعد از رمضان بود بدلیل حدیثی که نزد احمد و نسائی
و ابن ماجه و ابن خزیمه و حاکم ثابت و صحیح است از حدیث قیس بن سعد بن عباد که گفت مرا کرد ما را رسول خدا صلی الله
علیه وآله وسلم بصدقه فطر پیش از نزول زکوة پست تر نازل شد فریضه زکوة پس نه امر کرد ما را بصدقه فطر و نه نهی کرد از ان و
ما میکنیم آن را و این دلالت دارد بر تاخیر او از رمضان عادت حضرت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم در زکوة و صدقات

و دیگر چنانچه عشره و مانند آن مراعات فقر بود چنانچه وصیت کردی و ترغیب نمودی در رسانیدن آن با ایشان بدین
و امانت و رغبت بے محنت و شفقت و من و اذی و ایجاب ناشی در اهل که منفعت انشی در وی بیشتر از ذکر بود نیز ازین
باب است و مانند آن با مراعات اصحاب اموال تا اعمال بر ایشان ظلم و تعدی و تجاوز از حد کنند و اموال جیا و انتخاب
ند نمایند زیاده بر قدر فرض ازها یا و ضیافات نشانند و شرط نماز و حلالان حول و امور دیگر که ناظر در ریس و رفق است

داخل آنست و با بجز مصلحت هر دو جانب باقیه الغایه انگاه شدنی چنانچه عادت شریف وی بود در رعایت نهایت
عدالت و توسط در ادا حق و احکام و وجود احکام که بعد ازین مذکور گردد تفصیل بر زبان آنحضرت از رعایت
حکمت و عدالت اوست صلی الله علیه و آله و سلم که زکوة را در چهار صنف مال که دوران و وجود آن میان خلق بیشتر
و احتیاج کسان بان فراوان ترست و واجب گردتا و ادن آن باسانی میسر بود و اگر فتن آن بیشتر موجب دفع حاجت
گردد یک صنف از رعایت چنانکه خوب خرماء انگور و مانند آن را مثل بقول حضرت اوست که در اندک زمانی تباها گردود و دوم
بهمیه الانعام از شتر و گاو و گوسفند به شتر الطبی و تفاسیل که در فقه مذکورست سوم صنف زر و سیم که قوام معاش عالمیان
یا اعتبار تقویم اشیا بدانست چهارم صنف اموال تجارت از هر صنف که باشد مثل ظروف و فروش و سایر اقمشه و تهته
و در جمیع اصناف اموال در هر سال یکبار فرمود در زرع و شمار و نگاه حصاد و در کردن و کمال آنکه وقت حاصل شدن
غله است فرمود و این نیز غایت عدل است هم در رعایت اصحاب اموال که بعد از گذشتن سال و حصول منفعت مال و
نای آن باختلاف نرخ و قیمت که تبدیل و تغییر آن در سال متیقن است وقت حصول غله و شمار بصاد و کمال آن واجب
گردانید و هم در رعایت جانب فقرا تا مبادا بتاخیر از سال و از وقت حصاد با دایه زکوة تاخیر و اتمال او یا بدو مقصر
گردد و نیز از رعایت عدالت است که بحسب شیخ صاحب مال در تحصیل مال سهولت و مشقت وی در تحصیل آن در مقدار
واجب زکوة تفاوت بیان فرمود و اجرم پنج رایگی واجب کرده در مالی که بی مشقت و تکلف از غیب بدست آید
همچون گنجی که بیاد از کان یا دفینه و چون بی مشقت بدست آمده آمدن سال و گذشتن آن را چنانکه در اموال تجارت
اعتبار کرد و در آن اعتبار نکرد بلکه در حال که بیاید بروی واجب شود که اخراج خمس بضم خا یعنی پنج یک کند و آنچه
از اموال در تحصیل آن مشقت و کلفت بقدر لایست نه زیاد مشقت و کلفت نیمه آن یعنی ده رایگی واجب کرد
چنانکه در زرع و شمار که باب باران حاصل شود و نیمه آن یعنی بیست رایگی واجب کرد و آنچه زیادت تکلف محتاج بود
از دو لایه که بان از حوضها و جوینها آب بکشند یا از چاهی که بگا دو شتر و خر کشیده آب دهند یا حسیرین آب بیا
مانند آن سیراب گردانند و نیمه آن که چهل رایگی است واجب کرد و در آن چه محتاج است بعمل تعب و اتم از ارتکاب
مشقت اسفار و رکوب بجا در رفتن بیلا و اکناف عالم که بیخ آرد و ترقب و انتظار فهم و اسعار و امثال آن و دیگر از
رعایت عدالت آنست که در هر نوع از مال بحسب مصلحت حال و کمیتی که جز علم شارع بدان نرسد نصابی تعیین فرمود
و نصاب در لغت بمعنی اصل و مرجع آید و نصاب هر چیزی آن بود که چون آن چیز بدان برسد تمام شود و اثری خاص
و حکم مخصوص بران مترتب گردد و نصاب زکوة قدری از مال بود که چون بدان برسد زکوة واجب گردد و در شرح
شریف در هر صنف از مال نصابی تعیین یافته چنانکه در نقره دو بیست درم که مبلغ آن بحساب یار ما پنجاه دو تو لچه است
و در زر بیست شقال که بوزن این دیار هفت و نیم تو لچه بود و در غلات و شمارشش صد سن شرعی است که بیخ شتر دار از
شتران هر بی باشد در حدیث افقه در زرع و شمار خسته اوسق گفته اند غالباً خسته اوسق بهین مقدار سیرسد که مصنف
گفته است و الله اعلم و نصاب در گوسفند چهل و در گاو سی و در شتر پنج که در کتر ازین نصابها چیزی واجب نبود و اصل
در باب تعیین مقدار نصاب و زکوة کتاب رسول الله است صلی الله علیه و آله و سلم و عمل خلفای راشدین بعد از وی
ایان کتاب اجماع است بران بعد از ان بجز اگر نصاب حتمال آن داشته باشد که زکوة از جنس آن بود و ادن آن بر صاحب

اموال گران نیاید و از آن زیاده ضرری بایشان لاحق نگردد چنانکه از سی گا و گوساله یکساله و از جمل گوسفند گوسفند
 کذک و از تقو و جمل یک از غلات و شمار عشرت زکوة هم از جنس نصاب اجب بود و همچون در جنس اموال نصاب احتمال
 آن نداشت که مواسات فقر در جنس و سب بود و محبت آنکه دادن آن بر صاحب مال گران آید و ضرری بوی لاحق گردد
 چنانکه در شتر چه یک شتر از پنج شتر دادن گرانی دارد و ازین جهت رعایت عدالت تقضای آن کرد که یک گوسفند هر
 پنج شتر لعین فرمود تا بمیت که در وی چهار گوسفند فرود اما چون عدد شتران به بمیت پنج برسد احتمال آن باشد
 که از جنس آن بدد و گران نیاید لاجرم مخیر باشد میان پنج گوسفند و یک شتر خواه پنج گوسفند که پس هر پنج شتر گوسفندی
 افتد و خواه یک شتر یکساله تمام که در قیمت نزدیک پنج گوسفند است بدد و این تخمیر در مذهب خفیه نیست در مذهب
 ایشان همان یک شتر است و در کتاب صدیق که انش روایت کرده اصل است در باب صدقات چنانچه در صحیح بخاری آورده
 نیز در میت پنج شتر یک شتر است که آنرا میت مخاض گویند و این تخمیر که مصنف ذکر کرده نیست هر گاه ایستای که اهل دستن
 زکوة است یعنی فقیرست یا قسمی دیگر از آن اقسام که مصارف زکوة اند و زکوة بردی و اگر کسی زکوة طلبد استی و حال می در میت
 و اتحاق آن بفعل معلوم بودی نظر نظام حال اعتماد بر صدق قول دی نموده وی را زکوة بردی اما بعد از آنکه غنای و عدم
 اهلیت وی معلوم شدی و در اخیر کردی که تو نگران را در زکوة حفظ و تصبیه نیست شرعا و در توانایان را که بر کتاب توانائی
 دانند و در با وجود آن اگر ظن غالب آن بود که فقیر دستن است اعاده زکاة واجب نبود و عادت آن بود که زکاة را در شهرها
 و دیهه ها که حال بستندی هم در آن موضع بگم آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر فقرای آنجا صرف کردند و بجهت قربت تو فی
 فقر احرامان ازان موجب زار و انکسار خواطر ایشان نگردد و نیز در حدیث معاذ بن جبل که او را همین فرستاده بودند آمده که از غنای
 ایشان بگیرد بر فقرای ایشان رد کن اگر چیزی بعد از دادن اهل موضع فاقل شدی بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم
 آوردند و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر فقرای مدینه صرف کردی در مذهب امام ابوحنیفه نیز نقل زکوة از شهر
 بشری کرده است مگر آنکه نقل کند بقرابت خود یا فقرای موضع دیگر که محتاجتر دستن تر باشند برین تقدیر نقل زکوة بسوی
 آنها جائز بلکه مستحب است و از عادات نبوی صلی الله علیه و آله و سلم نبود که از اسپ برده و شتر و در آن گوش و بقبول و خرمنه
 و خیار و عسل و فواکه و کبکلی نمی آید و ذخیره کردن را نمی شاید زکوة بستاند مگر رطب انگور که ازان زکوة می ستند و فرق
 نیک و میان تر و خشک اما اسپ برده در جامع الاصول از کتب متذکره از ابی هریره آورده که فرمود رسول خدا صلی الله
 علیه و آله و سلم نیست بر سلم صدقه در عید وی و نه در رس و س و همچنین آمده نیست در عهد صدقه مگر صدقه فطر در
 سنن ابوداؤد آمده نیست در اسپ برده زکوة مگر آنکه در برده زکوة فطر است و در حدیث دیگر نیز آمده که حق تعالی
 در گوشت از صدقه اسپ برده رواه ابن عدی و ابن عساکر من جابر و امام احمد و در سند خود از علی و طبرانی در
 اوسط از ابن عباس آورده که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم تحقیق عفو کردم شمارا از صدقه اسپ و برده
 و مراد اسپ و برده است که برای غیر تجارت بود و اما اگر برای تجارت بود منظور در س مال است واجب است
 مردی زکوة نظر بقیمت و س و همچنین واجب است زکوة در هر مال که برای تجارت بود هر چه باشد و در حدیث
 ابی داؤد آمده که بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که امر میکرد ما را که بر آریم صدقه را از هر چه میا ساختیم او را برای
 بیع و زدا نام ابوحنیفه و زکوة اسپان بیرون بچرخیده باشد در خانه حلو فخرزند اگر چه برای تجارت نباشند واجب است

حالی

دران زکوة و تخیرست صاحب آن بر سر هر اسپ دینار سه بد یا قیمت کند و در هر دو سیت در هم پنجم دهد بدلیل آنکه
در حدیث دارقطنی و سیقی از جابر آمده که فی کل فرس دینار و در هر پاره ای حدیث را بخینین روایت کرده فی
کل فرس سائمة دینار و عشر دراهم و در شرح بدایه گفته که رواه جعفر بن محمد عن ابی عن جابر و هم در پاره ای تاویل آن حدیث
که در وی نفی و عفو زکوة از اسپان واقع شده آن کرده که مراد بان اسپان غازیان است که هر چند بیرون
بجزند زکوة دران واجب نبود و بخینین منقول است از زید بن ثابت در وقتی که مروان بن عبد الملک مشاورت کرد
با صحابه در زکوة اسپ که چه میفرمایند پس روایت کرد ابو هریره که پیغمبر فرمود صلی الله علیه و آله وسلم نیست بر مسلم در اسپ
دی و بنده وی صدقه پس مروان از زید بن ثابت پرسید یا ابوسعید تو چگوئی ابو هریره گفت عجب مروان که من حدیث
از پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم روایت میکنم باز میگوید تو چگوئی یا ابوسعید پس زید بن ثابت گفت صدق رسول الله
صلی الله علیه و آله وسلم مراد بان فرس غازیست و نبود در زمان نبوت فرس مگر برای غزای که فی المدایه و شرح در هم
پاره ای میگوید که تخیر میان دینار و تقویم ماثور است از عمر و مرویت که ابو عبیده بن الجراح امیر شام بود اهل شام بروی عرض
کردند که اسپان ما بسیار شدند در زکوة آنها بر ما واجب چیست ابو عبیده ابا آورد از جواب ایشان باز سوال کرد پس
بنوشت به امیر المومنین عمر پس در جوابی بنوشت که تخیر گردان از باب آنها را اگر خواهند داد گفتند از هر اسپ دینار سه
و اگر خواهند قیمت کنند و بدهند در هر دو سیت در هم پنج در هم و جابر همان یک شق را روایت کرد که اخذ دینار است
کذا فی شرح الآثار اما در جامع الاصول از موطاے آورده که اهل شام گفتند به ابی عبیده بن الجراح که بگیر از اسپان
و بردی مایه صدقه پس دی ابا آورد از ان پسر بنوشت بعمربن الخطاب و سیز ابا آورد پس ایشان باز بانی
عبیده درین باب گفتند وی باز بنوشت بعمربن خطاب بنوشت و سق که اگر ایشان دوست میدارند صدقه را در اسپان
بگیر از ایشان و روکن هم بر ایشان و پرورش کن بر دباے ایشان را امام مالک میگوید یعنی روکن بر ایشان یعنی بده
بفقرای ایشان که مصارف صدقات اند و سیوطی در جمع الجوامع از عمر آورده که گفت با اهل مدینه خیر و بهبود بود و مالے
که زکوة داده نشود در وی پس در اسپان عربی ده در هم ساخت و در اسپ ترکی هشت رواه ابن جریر و زکوة در اسپان
که نزد امام ابو حنیفه است بر تقدیر است که نرو ماده مختلط باشند و نسلی از ایشان پیدا میشده باشد اما اگر تنها ذکر
بود یا ناث تنها واجب نشود از جهت عدم تناسل نما و در روایتی از ناث تنها بدهند که تناسل دران بفعل
ستعار ممکن است پس معلوم شد که در اسپان تجارت زکوة است با تفاق و در اسپان غازیان که برای سوار است
نیست و در غیر آن اگر سائم باشند نزد امام ابو حنیفه هست و نزد غیر ایشان نیست و اما استر و دراز گوش با تفاق در آنها
زکوة نیست اگر نه برای تجارت باشند دارقطنی از حدیث امیر المومنین علی آورده که در جبهه صدقه نیست و تفسیر جبهه اسپ
واستر و برده کرده اند و مسلم از ابی هریره آورده که گفتند یا رسول الله زکوة در حمصیت فرمود که فرود نیامده است
بر من و حمصیت مگر این آیت مفروءه جامعه فن عمل شقال ذرة خیر ایره و من عمل مثقال ذرة شرایره + یعنی
در خصوص حمصیت از وی نیامده جز آنکه این آیت جامع و شامل تمامه خیرات و مبرات است که صدقه و زکوة نیز
فردان است اگر یک خیرے بکنند و چیزے دران بدد لا بد ثواب آن را در باب مقصود نفی و جوب قدری معین است
از زکوة دران و در پاره ای این حدیث عدم نزل چیزے در حمصیت بغال مبرود آورده اما در کتب حدیث نسبت بجر صا

یا نتمه میشود و الله اعلم اما بقول معنی تر و در خبر جبر و اختیار و فواکه مثل انار و سیب و مرو و مانند آن احادیث در ناگرفتن زکوة
 ازان بطرق متعدده وارد شده بقی از غلغله آورده که لیس فی انفس اوقات البقول صدقة و دار قطنی از عمر و انس
 آورده که لیس فی انفس اوقات صدقة و ابن جریر از عبد الله آورده که نیست در قبل و توایل زعفران و فاکه تر و خشک
 زکوة و در تفاح و کثر فی مخصوص نیز حدیث آمده که زکوة نیست و مذہب صاحبیه نیز همین است که آنچه مقرر باقیه ندارد
 در وے صدقة زکوة که مراد بوسے در انجا عشرت واجب نبود و از محیط نقل کرده اند که مراد به بقا صلاحت است
 ادخار است تا سال تمام یا زیاده چنانکه جو بخر ما و انگور و در خرما و انگور پنجه است اوستی برسد واجب بود در ان و در
 کثر الان نه و احادیث درین باب نیز آمده نزد امام ابوحنیفه در هر چه از زمین بر آید قلیل یا کثیر خواه دیر ماند یا نه عشرت
 واجب بود از جهت قول پیغمبر علیه السلام که فرمود چیزی که بیرون آید از زمین در عشرت است و این مطلق است شامل
 قلیل و کثیر و قصب و حطب و شیش نزد ایشان نیز مستثنی است و قد ذکر فی محله و قول مصنف که گفت و فرق نمی کرد
 میان تر و خشک متعلق است به هر دو قسم یعنی بفاکه و بقول که در وے زکوة نیست بر طب انگور که در وی هست اما لیس
 نزد شافعی زکوة نیست و بقی از غلغله آورده که لیس فی العسل زکوة نزد امام ابوحنیفه در وے عشرت اگر
 در زمین عشرت بود کم باشد یا بیش و نصابی معین در وے معتبر نیست چنانکه در خارج ارض از خضر اوقات و فواکه حدیث
 ما خرجت الارض لظیفه لعشره که مذکور شد حجت ایشان است و نزد ابی یوسف در روایتی معتبر است در وی قیمت در روایتی
 ده قره و طرفه از ابن عمر آورده در هر ده زق العسل یکتقی است و در روایتی ده قره یک قره و لیس گفته اند
 که در اسناد این حدیث سخن است و صحیح نشده از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در نیاب چیزی استی و اما حاصل که
 از کوه بر آید در وے نیز عشرت نزد امام و نزد ابی یوسف چیزی نیست و از جامع صغیر نقل کرده اند که آنچه پیدا شود
 در جبال و بر تپه و ارض هوای از عسل و فواکه اگر گردینار در او را امام پس آن حکم صید دارد که مباح است هر چه که یابد و اگر
 گرد آید در وی عشرت و نزد ابی یوسف و حسن بنوز باقی است بر اباحت استی و این موافق است بائمه در جامع الاحکام
 انما بود او و نسائی از حدیث عمر بن شعیب عن ابیہ عن جده آورده که آورد و هلال که یکی از نبی متعان بود عشرت نخل را که
 مراد بود بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم درخواست کرد که گرد آید و ادی را که او داشت پس گرد آید و رسول
 خدا برای وی آن دادی را و چون عهد ولایت بفرمان الخطاب رسید سفیان بن وهب که حامل او بود در باب کوه عسل بجا
 وی نوشت و پرسید ازان پس نوشت عمر که اگر او را کند چیزی بداند او میگرد و بحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از عشرت نخل گرد آید
 براسے وی دادی او را و الا آنها مگسان بارانند سخن روا در او را هر که خواهد و معنی گرد آید و دن دادی آنست که آن مگسازا
 نگذارند که پریشان گردند و در دادی مختلف روند که موجب انتقاص حاصل است و چون گرد کرده شد برای ایشان دادی
 معین اقامت میکنند در وی بفرغ خاطر و سپرد عسل میدهند بیشتر از آنکه بر تقدیر پریشان گشتن دهند و بیشتر
 می شود و منت اصحاب آن پس واجب میگردد در وے عشرت یا مراد از گرد آید و دن دادی آنکه عسل برای اقلیت
 نمایند مردم بیگانه را نگذارند که بدان تعرض کنند مخصوص گردند به قوسے خاص و واجب گردد بر ایشان عشرت کزانی
 شرح جامع الاصول و هر گاه که کسی زکوة بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم آورد و وی را دعا کردی بکلم نفس
 قرآن که فرموده و صل علیهم و مراد بصلوة معنی دعا است و اگر هم بلفظ صلوة بود و مناسب و وفق باشد بلفظ مخصوص و لکن

گام گفته اللهم بارک فیہ دنی الہد وگاہ گفته اللهم صل علیہ ورحمہم اجمعین از عبد اللہ بن ابی ادنی آورده کہ بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقتیکہ آمد اورا و فرمود صدقہ را میفرمود اللهم صل علی آل فلان پس آورد روزی پدر من صدقہ خود را فرمود اللهم صل علی آل ابی ادنی و در روایتی آمده کہ چون می آورد مردی صدقہ خود را میفرمود اللهم صل علی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعض احادیث واقع شدہ باین جهت است کہ صدقہ آورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ما برین عادت کہ نمیشود این دعا کرد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم راضی بود از وی در نیاب یعنی صدقہ آوردن کہ بر وجه خوب آورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تصدق را منع کردی کہ صدقہ خود را باز خود بخاری و سلم از عمر بن الخطاب آمده اند کہ سوار کردم بر اسبی در راه خدا یعنی تصدق کردم دوادم اسبی برای یکی از مجاہدان کہ سبب شایستگی آن شخص ضائع کرد آن اسب را خوب کرد سیاست او را در علف نگاه داشت و آب داد و بچراگاہ گذشتن پس خواستم کہ بخرم آن اسب از وی بگمان آنکہ از آن خواہ فرزند من بشود پس از حضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در نیاب تا چہ فریاد فرمود باز بخرا او را اگرچہ بیک دم ہم دہد و خود کن در صدقہ خود فرمود و خود کندہ در صدقہ خود حکم سکے دارد کہ باز بخوردنی خود را و در روایتی آمده کہ عائد در صدقہ خود چون عائد است دینی خود یعنی اگرچہ بکسب ظاہر فتوای شرع این خریدن جایز بود چہ آن صدقہ چون در ملک درآمد حکم جنبی دارد ولیکن بکسب و ثبات و خروج از مروت درست نباشد و این کرامت بر تقدیر ملک اختیاری است چنانکہ بیع و ہبہ اما اگر میراث رسد کرامت ندارد زیرا کہ وراثت در ملک است اختیار ندارد چنانکہ در حدیث دیگر آمده از بریدہ کہ زنی نزد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و عرض کرد یا رسول اللہ تصدق کردہ بودم من بر ماد خود و جانیہ را اکنون ماد مردہ چہ کار کنم آن جاریہ را فرمود اجرو ثواب تو تصدقی کہ کردی ثابت شد و آن جاریہ بتو بازمی گردد میراث یعنی این صورت از خود در صدقہ نبود و بکرہہ نباشد رواہ سلم و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شتران صدقہ را بدست مبارک خود داغ کردی و قال باداغ بر گوش کردی بدانکہ در داغ کردن حیوانات علامت است صحیح آنست کہ اگر در آن مصلحتی باشد مثل علامت نهادن و تمیز کردن تا مختلط نشود جائز است و فعل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در داغ کردن شتران صدقہ حجت است ولیکن آن نیز باید کہ بر روی نباشد کہ ازان نمی آمدہ و لہذا داغ نهادن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر شتران صدقہ اکثر بگوش بود و اگر بران گاو و شتر کنند نیز جائز است کذا فی کتاب الفقہ و در روایات آمده است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جاری را دید کہ بر روی او داغ کرده بود فرمود لعن اللہ الذی وسم و نیز در داغ کردن جاریہ مصلحتی ظاہر نیست اما داغ کردن آدمی در بسیاری از احادیث نبوی ازان واقع شدہ کہ آن منافی توکل است و نیز واقع شدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعضی از اصحاب داغ کردن فرمودہ دسر انجام است کہ بیاید این بحث در آخر کتاب نشاء اللہ تعالی و گاہ از برای مصالح اسلام قرض کردی بر مال صدقات حوالہ کردی آنچه مقرر شدہ است مرفقہ حنفیہ آنست کہ مصارف زکوٰۃ آن جماعہ اند کہ در کربمئیدہ انما الصدقات للفقراء و المسالین الایۃ + مذکور اند و صرف آن بمصالح دیگر مثل سد ثغور و کرے انہار و تعمیر جیش امثال آن او مصالح اسلام جائز نیست و محلل بن مصالح مال خراج و جزیه و امثال آنست پس مراد از مصالح اسلام کہ مصنف بگوید مواسات فقر و اعانت میزبین و انفاق حمال و امثال آن بود کہ از صنفات مصارف زکوٰۃ است یا مراد از صدقات غیر زکوٰۃ بود از صدقات نافلہ و مانند آن یا آنکہ وقوع این حکم پیش از نزول آیت مصارف بود و اللہ اعلم و در حدیث ابی داؤد آمده کہ مردی بجزرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت بدہ مرا الصدقہ فرمود حق تعالی راضی نشدہ در صدقات بکلم

پیغمبر خود و غیر او خود حکم کرده در آن قسمت کرد صدقات و در هفت صنف اگر نواز آنها باشی بدو هم ترا و ما حدیث دین
باب که مصنف میگوید نیا قیتم و لیکن در حدیث ابی داؤد آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حدیث خود را
از شتران صدقه در ویت انصاری که کشته شد در خیر دارد این خود در حکم اداست قرض است از مسو و نیز آمده که در
صلی الله علیه و آله و سلم سوار شد بر ابل صدقه در راه حج داشت اعلم در نگاه ضرورت زکوة دو ساله را از پیش طلب داشته
چنانچه عبد الرزاق در جامع خود از علی مرتضی آورده که گفت پیش گرفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از عباس صدقه
دو ساله را آورده پس طوی فی جمع الجوامع و باین توجیه کرده شده است آنچه در حدیث صحیحین از ابی هریره آمده که آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم عمر را بر صدقه فرستاده بود پس آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم چنین رسانید که ابن جمیل و خالد بن
الولید و عباس زکوة نید سهند پس فرود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابن جمیل را اگر همین بد آمد که فقیر بود پس غنی گردانید
او را خدا تعالی و اما خالد بن الولید پس ظلم میکند شما در حق دی و قدر او را نمی شناسید وی مردیست که زره با سینه خود را
دو باب و ساز با سینه خود را در راه خدا وقف کرده است یعنی پس از غنیمت کسب که خیر و تطوع و نفل میکند منع زکوة که حق است
ست از دے چه صورت دارد و اما عباس پس زکوة دے بر من است مثل آن با آن نیز پس گفت با عمر ندانستی
تو که عمر مرد مثل پر ادست اکنون در توجیه اینکه فرمود زکوة عباس بر من است و مانند آن با آن نیز یکے همین گفته اند که
آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم زکوة دو ساله را از وی بیشتر بطریق قرض گرفته بود یکے از همین سال که می طلبید
از دے و دیگر از سال آینده پس قول آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم زکوة او بر من است با اعتبار سال مثل آن
با آن با اعتبار سال آینده بعض گفته اند که معنیش اینست که من کفیل زکوة اویم باز یادتی دمن خواهم داد او را ایند انکند بهامت
داد او را دو سال از بهمت حاجتی که او داشت تا بعد از انقضای حاجت خواهد داد و الله اعلم الفصل در زکوة فطر نزدی
از عمر بن شعیب عن ابی عن جده آورده که حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم منادی را فرستادے تا در
بازار باد کلهما و کوهماے مکنه که دے پوشیده نماند که وجوب صدقه فطر بعد از فرضیت رمضان است که بالفاق
بعد از هجرت است و آیه نازل در آن در مدینه است بخلاف پس فرستادن منادی در مکه چه معنی داشته باشد
یا رب مگر الهمینه بکه منادی را فرستاده باشند و چون فرضیت دے در سال دوم از هجرت است آن نیز بعد است
چه که آن زمان دار الحرب بود و فرستادن شریعت در آنجا بچه فرض باشد مگر در سال فتح مکه یا عام حجة الوداع بود و
این نیز خلاف ظاهر است سلیمان خود پیش ازین آنرا دانسته و بدان آموخته شده اند و نیز ظاهر در فرستادن منادی
که در امثال این واقع شد نزد نزول شریعت جدید است مگر بحکم تعلیم جماعه که در روز فتح مسلمان شدند و بقصد
اشاعت و اظهار شریعت اسلام و شعائر آن در مکه بوده باشد و الله اعلم و باجماع اند که در آنکه الاداناء و آگاه باشند آن
صدقه فطر واجب است بر کسی که صدقه فطر واجب است علی کل مسلم بر هر مسلمانی ذکر ادانسی مرویان حر و عبد آزاد یا بنده
صغیر و کبیر خود باشد یا بزرگ و خوب بر بنده و صغیر یعنی وجوب بر سید و والد است در مراد بنده است که براس
خدمت است و آنکه برای تجارت بود صدقه فطر از دے واجب نبود نزد ما بر عکس زکوة که در عبید تجارت بود و نه خدمت
و ذمب فوری و نخی نیز همین است زیرا که در عبید تجارت زکوة مال واجب است و در یک نفس دو زکوة واجب نبود و در
در صدقه فطر در ذمب حقیقه مالک نصاب فاضل از حاجت اصلیه شرط است اگر چند ناسے نبود لقول علم لاصدقه

الا عن ظهر غنة ودر حدیث ثقلیه بصیرح آمده ولایجب الا علی من ملک نفسا یا ذر ذئب فرغ من بره که مالک است
 قوت یوم را براس نفس خود و براس هر که لازم است بروی نفقه او و فاضل است از جمله و سلکن خادم و دین گذارانی
 الحاد و لیکن نصاب شرط نیست و گویند که صدقه فطر از عبادات بدینه است مالی و تسمیه او بزکوة فطر است
 این قول است و صدقه فطر واجب است نزد ائمه ثقه و لیکن نزد حنفیه واجب مقابل فرض چنانکه در نزد آنها واجب
 فرض الا امام مالک که سنت مؤکده گوید بدان من نخ و دو مد از گندم که نصف صاع است و سواه یا از غیر گندم صاعا من طعام
 بدید کصاع از طعام که شعیر یا ترم است یا جز آن در روایتی از حدیث ابی سعید خدری در صحیحین آمده که گفت بیرون
 می آوریم ما در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روز فطر صاعی از طعام و گفت ابو سعید و بود طعام طیفی
 در آن وقت شعیر و زبیب اقطه و ترم و صنف این حدیث بجهت آن آورد تا معلوم گردد که تخمیر میان نصف صاع
 از بر و صاع از شعیر مثلاً در زمان نبوت بودند چنانکه بعضی گفته و در بعضی احادیث نیز آمده که در آن زمان زمین صاع
 بود از شعیر و ترم یا از گندم نیز بعد از آن مردم نصف صاع از گندم گرفتند که در قیمت معادل صاع از آنها بود و این را
 مؤید ساخت بحدیثی که در سنن نسائی ثابت است که چون نوبت خلافت با میر المؤمنین علی رسید و مودا صلح آن
 خود در صدقه فطر نصف صاع است از بر و صاع از ترم و شعیر و جز آن اما ذوا سع الله علیکم اما چون فراخ گردانید از رزاق
 و املاک را خدای تعالی بر شما فاد سوا پس شما نیز فراخ کنید در صدقه اجلوها بگردانید آن صدقه را صاعا من غیر
 صاع از گندم و جز آن دنی لفظ لابی داود و در لفظی دیگر ازین حدیث که در روایت ابی داود است همچنین آمده
 قدم علی پس برگاه که قدم کرد علی مرتضی بدینه و باز آماز سفری که در آن رفته بود برای رخصت شعیر دیدار زانی
 جوار فقال پس گفت قد اوسع الله علیکم بتحقیق فراخ گردانید خدای تعالی بر شما فلو جعلتموه صاعا من کل شیء پس اگر گردانید
 صدقه را صاع از هر چیزی خواهد بود باشد یا گندم افضل باشد در ثواب و داخل در شکر نعمت تو سبب و احتمال داشت
 که چون از بر صاع گردند از شعیر مانند آن زیاد از صاع بگیرند و لیکن هم بر صاع از بر باشد یا شعیر است و اذنه که
 در شرح زیاد بر صاع محمود نیست فافهم و در جامع الاصول حدیث ابی داود و نسائی را از حسن بصری باین لفظ
 آورده که گفت خطبه خواند ابن عباس در آخر رمضان بر منبر بصره و گفت بیرون آری صدقه و صوم تان را و بود مذموم
 که نیدانستند آنرا یعنی باین تحقیق و تفصیل که ابن عباس کرد پس گفت کیست اینجا حاضر از اهل منبر بر خیزید و
 خبر دهید برادران خود و تعلیم کنید ایشان را که ایشان نیدانند بهتر گفت فرض کرد رسول خدا صلی الله علیه
 و آله و سلم این صدقه را صاعی از ترم یا از شعیر یا نصف صاع از گندم بر هر مسلمان حری یا مملوک کر یا نشی صغیر
 یا کبیر پس چون قدم آورد علی مرتضی و دیدار زانی شعیر را گفت بتحقیق فراخ گردانید خدای تعالی بر شما پس اگر صاع از هر چیزی
 گردانید بهتر باشد انتمی و شک نیست که اخراج صاع از گندم که حضرت مرتضی فرمود تطوع خواهد بود نه فرض اصل واجب
 همان نصف صاع است و همچنین در روایتی که صاع از آن در زمان نبوت نیز آمده بطریق تطوع بود چنانکه باید اکنون
 بعضی روایات دیگر که در جامع الاصول است نقل کنیم تا مقصود واضح تر روشن تر گردد و بالقره التوفیق از بخار
 و مسلم از ابن عمر آمده که فرض کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم زکوة فطر را صاعی از ترم یا صاعی از شعیر زیاد
 کردند در روایتی ابن عباس را که پس برابر کردند مردم آن نصف صاع از بر و بود ابن عمر که از ترم میداد و چون ترم کمتر شد در شب

از آنکه صلح چهار من است و من چهل استار و هر استار چهار دینم مثقال بن بر من صد هشتاد مثقال بود چون سیر شاه
 هم چهار دینم مثقال است لازم آید که نصف صلح هشتاد سیر شاه می باشد و هشتاد سیر شاه می دو نیم سیر پنج سیر شاه می شود
 بوزن قدیم و دو سیر یکپاویک سیر شاه می کم بوزن حال الله اعلم و عادت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که
 زکوة فطر را پیش از نماز عید میداد یعنی اول صدقه فطر را داد و بعد از آن بنام بیرون می آمد چنانچه سنن دیگر از هشتاد
 استیاب و تطیب و لبس حسن ثياب افطار و میفرمود من اداها قبل الصلوة کیسه ادا کند صدقه فطر پیش از نماز عید
 فی صدقه مقبولة پس آن صدقه است مقبول از فطر و مرتب میشود بروی ثواب صدقه فطر و من اداها بعد الصلوة و
 کیسه ادا کند او را بعد از نماز فی صدقه من الصدقات پس و صدقه است از جنس صدقات دیگر و مقبول نیست
 الا فطر این خبر حدیثی است که ابوداؤد و بیهقی و دارقطنی از ابن عباس آورده و اولی آنست که فرض کرد رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم زکوة فطر را بجهت طهر صیام از لغو و رفت و طعمه مساکین بن اداها قبل الصلوة الحدیث در صحیحین از ابن عمر
 روایت کرده که امر رسول الله امر کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بزکوة الفطر بصدقه فطر آن بود که ادا کرده شود
 قبل خروج الناس الی الصلوة پیش از آمدن مردم بسوئے نماز و در روایت ترمذی و ابوداؤد و نسائی نیز از ابن عمر
 مانند این آمده و مصنف میگوید که ظاهراً این حدیث آنست که بعد از صلوة دادن صدقه مجزی و محسوب نیست از
 صدقه فطر و لیکن الله اربعة و غیر هم متفق اند بر آنکه ادا پیش از نماز مستحب است تا غنای فقر از سوال حکم اغنوم عن
 المسئلة فی هذا اليوم در نماز این روز حاصل شود و شاغل و سگردد سوال از صلوة و نزد امام احمد ادا بعد از نماز و در وقت
 عید کرده است و نزد بعضی مشایخ مذہب ایشان آن اقتضا است ادا و اگر بعد از روز عید کند آثم گردد و اقتضا است البته
 اما قدیم بر روز فطر نیز جائز است نزد ما و در ظاهر مذہب فق نیست میان مدت قلیل یا کثیر اگر چند کیسال و دو سال از یلوه
 ازان باشد جائز است و نزد بعضی جائز است بیک روز یا دو روز زیرا که امر با غنای فقیر در روز فطر اقتضا است
 آن کند که در غیر روز فطر جائز باشد و لیکن یک روز و دو روز چون قریب بر روز فطر است حکم آن دارد و منافات ندارد
 با غنا در آن روز و بعضی گویند جائز است در عشره اخیر و نزد بعضی در نصف اخیر و نزد بعضی بعد از دخول رمضان
 پیش از آن زیرا که حدیث ابن عباس گذشت دلالت دارد که سبب این صدقه صوم رمضان است اگر سبب آن
 فطر باشد نیز فطر پیش از شروع در صوم بود و نزد بعضی در همان سال جائز نیست پیش از آن در مذہب امام محمد نیز مثال
 این اقوال آمده اما آنچه در احادیث آمده یوم و یومین یا سه روز چنانچه در موطا آمده که ابن عمر میفرستاد زکوة فطر را بسو
 کیسه جمع می شد و روی پیش از فطر و روز یا سه روز و در روایت ابی داؤد آمده که ابن عمر را میگرداند از پیش از فطر یک روز
 در صحیحین از وی آمده که گفت بودند بعضی صحابه که میدادند پیش از عید بیک روز یا دو روز پس افضل اوست که از این جهت تجاوز نکنند
 و الله اعلم ان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مساکین را تخصیص میفرمود باین صدقه و براتی اصناف نمایند که در مصارف زکوة مذکور اند
 قسمت نیکر و آنچه در حدیث ابن عباس آمده که صدقه فطر از جهت طهر صیام و طعمه مساکین است حدیث دیگر که اغنوا فقر اولم عن المسلم
 ظاهر آنست با وجود آن روایت حدیث بصیرح اثری هم بدان معنی تخصیص مساکین صدقه فطر دارد نشده که ازان عدم جواز قسمت بر مساکین
 دیگر لازم آید لیکن اتفاقاً همین صنف مساکین خاصه تقسیم می کرد و بعضی از علما بجهت تسکین نظر بر نفس نبوی صلی الله علیه و آله
 و سلم بان قائل شده که صرف آن باصناف ثانیه یعنی غیر مساکین از آنها جائز نیست بلکه خاص است بمساکین

و ظاہر از کتب ائمہ اربعہ آنست که مصارف وی همان مصارف زکوٰۃ است و در کتاب خرقے که در مذہب امام احمد
 مست تصریح است بآن و گفته است کہ بعضی صدقۃ الفطر لمن یجوز ان یعطی صدقۃ الاموال و زر کشی در شرح وی مذکورید
 زیرا کہ دے صدقہ است پس در آیت تحت قول حق سبحانہ + انا الصدقات للفقراء و المساکین الآتیه و باد بود آن
 نیست کہ افضل و اعوط بقصدناے اتباع فعل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم همان باشد کہ دادہ شود بہمن
 کہ فقرا و مساکین اند و بدانکہ صدقہ و دفع است صدقہ واجب صدقہ تطوع اما صدقہ واجب پس گذشت بیان آن
 و چون واجب است امر میکرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدان و عید میفرمود بر ترک آن اما صدقہ تطوع اگرچہ
 امر واجب بدان نکردے و بر ترک آن و عید نفرمودے اما اور ابغایت دوست داشتنی و برادری آن چندان شکستہ
 کہ مخالف بستن آن شاو شوند چه شادی و خوشی ہر کس محبوب است و لذت شوق و سرور اہل ایمان کامل بطاعت
 و عبادت بیشتر از سرور اہل فسوق و عصیان بگردار ہائے شان بود از جہت و ہر نصحت و نوراہیت و نشراخ قلب
 و زبان و پیدا شدن سنگی و ظلمت و انقباض درین یارب مگر آہنائی کہ بیخ ایمان متزع شدہ باشد از اراضی قلب و شان
 نفوذ باشد من ذلک و ہر مقدار کہ در راہ حق صرف کردے آن را بسیار شمردے و اگرچہ بسیار شمردی از جہت غنا
 جو دستخاوت آن را اندک ہم ندانستی و مقیر شمردے اگرچہ اندک چیزے بودے از جہت تقظیم طاعت و تقرب
 پر گاہ آئی چه تقظیم فعل طاعت نظر بامر آئی و وعدہ دے و یقین بترتب بزاہر دے کہ قرب رضای اوست لازم است
 تا باعث برجد و جہد و تقرب گردد و خواری داشت عمل در نظر اعتقاد بظہر بطالت و تقاعد از خدمت کردن شود و خیال
 وارد کہ معنی عبارت مصنف این بود کہ بسیار شمردن چه باشد بلکہ اندک ہم ندانستی و در جنب عظمت و کبریایے
 حق و غلبہ و قوت جو دستخاوت آن فعل در نظر شود و ہمت وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم محو ساقط دینی اعتبار بودے
 فافہم و ہمچس از وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در بیج و تہ تبریزے خواستی کہ در وقت حاضر بودی در دادن صلح
 وقت و صلحت آن کس بودے الا اجابت کردے و برادے در روایت مسلم از انس آمدہ کہ سوال کردہ نمی شد
 رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بیج چیز را اگر آنکہ میداد آن چیز را و بخاری و مسلم از حدیث جابر آوردہ اند کہ سوال
 کردہ شد رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از بیج چیز ہرگز کہ در برابر آن لاگفتہ باشد و قال الفرزوق فی لغتہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم ما قال لا قاط الا فی تشہدہ لولا اللہ کانت لاوہ نعم + ترجمہ اش این بیت است کہ شاعر در بیج کی از بلوک
 گفتہ است سے زفت لاہ زبان مبارکش ہرگزہ مگر باشندان لا الہ الا اللہ و تفسیرہ بآنکہ آن چیز حاضر بودی بخت است
 کہ اگر در بعض اوقات مسؤل شخصی حاضر نبودی سکوت کردی یا بقول معروف و لجوی وی کردی اعتذار نمودی
 اما بصیرت تو منع نکردی و نیز گفتہ اند کہ تکلم بکلمہ لا اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بخت منع عطا نمود و از بیجا
 لازم نیاید کہ بقصد اعتذار نیز گفتے و لہذا در اعتذار آن جماعہ کہ اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طلب سواری نمود
 تا بادے بفرار و غر فرمود لا اجد ما احکم علیہ و باوجود آن فرق ظاہر است میان لا اجد ما احکم و لا احکم و نیز گاہی اگر
 چیزی حاضر نبودی سائل را با استقراض فرمودے و بقصدناے آن عہدہ کردے و بجمانت او در آمدے روزے مرد
 آمد سوال کرد فرمود نزد من چیزے نیست تو بجز اگر چیزے آید ما بقصدناے آن خواہیم کرد و عمر بن الخطاب گفت
 یا رسول اللہ تکلیف کردہ است ترا خدایے تعالیٰ بچیزے کہ درستی بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را این سخن از عمر ناخوش آمد

و منقص شد مردی از انصار ایستاده بود گفت بده یا رسول اللہ و ترس از خدا فقر و نیستی را پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قسم کرد و از خرگوشی و تازہ رودی در چہرہ مبارکش پیدا آمد و فرمود بھذا امرت باین امر کردہ شدہ ام من و آنکہ گفتیم کہ اگر در دادن بصلحت بودی برای آنست کہ بسا بودی کہ بکی چیز بی از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طلبیدے و نہ دادے چنانکہ عمل و حکومت بطالب نہادی تا در ہتھام مہام مسلمانان و صلاح حال آن شخص ظللے راہ نیابد و گاہے منع کردے تا آن شخص و حیثہ طمع و حرص نیفتد و باین رذائل گرفتار نگردد و حکیم بن خزام کہ بکی از اقربائے ام المؤمنین خدیجہ بود چیزے از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طلبید فرمود یا حکیم من میدہم تو آنرا ولیکن کراہتے بادی ہماہر خواہد بود و نصیحت کرو اورا کہ تا تو انی سوال کن از بیکس گویند کہ بعد از ان حال حکیم در ترک سوال بھاسے رسیدہ بود کہ اگر تا زیانہ از دست دی بقتاری از کسے نہ طلبیدی و گفتی کہ بردار و بده مراد در صحیح بخاری آمدہ است یکبار می آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مال کثیر بخش میکرد عباس آن مرد بہ طلبید و اظہار احتیاج و قرضہ کرد خود کرد فرمود بردار یا عباس ہرچہ خود توانی برداشت بگیر گفت یا رسول اللہ بفرما مردم را تا بردارند برای من برسانند بخانہ من فرود ہرچہ خود توانی برداشتن بہر دیگر نیشود ہر چند عباس درخواست کرد قبول نیفتاد پس برداشت عباس بردوش خود انچہ توانست و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجانب می می نگریست و لعجب میکرد از وے تا آنکہ قرضے با حاجتے دیگر پیش آمدہ بود در عباس را کذا جاہ و بالجملة آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اجدان الناس بود

ہر کہ ہرچہ خواستی بد و دادے از اندک و بسیار و چنان بے ملاحظہ دلی صرفہ دادی کہ کسے از فقر ترسد و از نیستی بیندیشد و درین معنی کلمتے است + ہرچہ آمدت بدست ہدایتے تو بیش از ان + این جوہر آنگس است کش از فقر عاریست + چون محتاجے را ہدیے طعام و شراب خود کہ احتیاج بان شد و ضرورت است بردے ایتار کردے و خود بکار نبردے و تشنہ دگر سندانمے و در عطا و تصدق تنوع نمودے و با انواع گوناگون انعام و حسان کردی گاہے چیزے بچشیدے یعنی ہدیے کردے یا از حقے و دینے کہ برکت و شوقی در گذشتے دابرا می دسہ وی کردی گاہے صدقہ دادے گاہے یہ کردے فرق میان صدقہ و یہ آنست کہ صدقہ را مخصوص بفقرا دارند و یہ عامتر از ان و صدقہ بطریق تعطف

و مہربانی و احسان بود و یہ بطریق تعظیم ماکرام و تواضع گاہ کالائے بخریدے دشمن ادا کردے و باز کالار البصاحب کالا بخشیدے چنانچہ در حدیث بخاری و مسلم آمدہ است کہ جابر با آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شترے پیشکش کرد تا سوارے کند آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بفروش شتر خود را گفت این شتر از ان تست یا رسول اللہ پر و ما درین فدای تو ہد شتر چہ باشد فرمود البتہ بفروش پس جابر حسب فرمودہ شتر بدست آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بفروخت و بفروود بلال را کہ شن اورا نقد کردہ بوی بد + بلال شن را نقد ساخت پس گفت با وی رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شن را و بل را بر جابر بہر و بگو برکت دہد خدای تعالی ترا ہم در بل و ہم در شن و اینہمہ یکافات قول جابر بود کہ گفت شتر از ان تست یا رسول اللہ پس ہم شن داد و ہم بل داد و عابیرکت خیر علاوہ آن ساخت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گاہ از کسے چیزے قرض کردے و در وقت ادای قرض زیادہ از مبلغ ادا کردی مسلم از ابی رافع آوردہ کہ گفت قرض کردہ بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مردے شتر جوان را چون شتر ان صدقہ آمدند امر کرد مرا کہ ادا کنم شتر بچہ آن مرد را گفتیم یا رسول اللہ منی یا ہم درین شتر ان مگر کلان ہفت سالہ را فرمودہ ہمان شتر را

زیرا که بهترین آدمیان نیکوترین ایشان است در ادای قرض و در بخاری نیز مثلین آمده و گاه کالانی بخریدی و زیاده
از من برادری چنانچه آمد و ترمذی و ابو داؤد و ابن ماجه و دارمی از مویدین قیس آورده اند که گفت آورده بودیم ما از
جانب هجر جاسه را بلکه پس آمد ما را رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و بخرید را و او آنجا مردی بود که برمی کشید
شمن را با جرت پس گفت مراد ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم یکیشش خوب برش نگاهداید قبول کردی و اضعاف
آن انعام فرمودی چنانکه ترمذی در شمائل از ربیع بنت موفرا آورده که گفت فرستاد مرا معاذ بن عفره از بلطیقه از رطب که
بود بر روی خیاره ای نرم پنجم دارو آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دوست میداشت خیار را پس آوردم آن را
حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و بود نزد او حلیه که آورده بودند از بحرین پس بر کرد دوست مبارک خود را و عطا کرد
مراد عرض آن بود که بهر نوع که ممکن است از انواع عسان و منفعت عاق رسانید و خود وجود شریف دس سراسر
رحمت و نعمت بود بر خلق خدا اینها نمود نعمت های دنیای بود و نعمت های اخروی را چه گویند که همه را بکرم در امانت خود
از در پله پلاک ابد و عذاب آخرت بر بانی چه بد عورت و وضع شریعت و چه بد عا و شفاعت جزاه الله عنا خیر العباد
صلی الله علیه و صلی آله و اصحابه و سلم و مردمان را بصدقه امر کردی و تحریص و ترغیب نمودی و فرمودی اگر شغل
که احد ما ز را باشد خوش ندارم که سه شب بران بگذرد و نزد من الا ان چیزی باقی ماند مگر چیزی که برای ادای دین
تنگاها ارم رواد البخاری و فرمود هر روز دو فرشته از آسمان نازل شوند دعای یکی این باشد که خداوند ما را بر آنگه
الفاق کند خلف ده و دیگر که گوید خداوند ما را آنرا که اساک و زود تلفت کن رواد البخاری و مسلم و نیز روایت کرده اند که
با سواد بنت ابی بکر فرمود بد و مشا را خدا نیز بر تو شمارد و نگاه مدار تا خدا نیز از تو نگاه ندارد بد و آنچه توانی و نیز آورده اند
از ابی ذر غفاری که گفت نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آمدم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در سایه
خانه کعبه نشسته بود چون بریدم از فرمود ز یا بکار انشد ایشان سوگند بر ب اکعبه گفتم مادر و پدر من خداست تو با دیا
رسول الله چکان اند ایشان فرمود آنها که مال بسیار جمع کردند مگر آنها که بریزند آن اموال را از پیشش پس در ستاد چیا
و بسیار کم اند آنها که انجین کنند و ترمذی از ابی هریره آورده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم جاهل سخن دست
ترست نزد خداوند تعالی از عابد بخیل و از ابی سعید آورده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در خصلت جمع
نشود و مؤمن نکل و بد خلقی در زمین از امیر المؤمنین علی آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مبارک است
و شتاب کنی تصدق که در نیگذرد بلا اروسه یعنی هر که تصدق کند نزد بوی بلا در سیرت نکند و دس و تصدق
سپردی گردد و امام احمد از بعض اصحاب آورده که فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم آنکه سایه کند بر سر مؤمن
صدقه دس خواهد بود و احادیث در باب فضل تصدق و ذم اساک بسیار است و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
بحال و مقال کسان را بسخاوت و سخاوت دعوت کردی تا چون نخل و شیخ و شیخ در معنی نزدیک بهم اند ضد خود و سخاوت
می گویند که سخا صفت غریزه است و سخ مقابل اوست و سخ صفت نفس است و جبلت است که نسبت به اساک
و انقباض خاصیت اوست قال الله تعالی + دمن یوق شیخ نفسه فادلک هم المفلحون + و فلاح صفت است جامع
سخاوت دارین را و شیخ از آدمی عجب نیست که جلی اوست و عجب از وجود و سخاوت در حقیقت و میگویند که سخا اتم و
اکمل است از وجود در مقابل او نکل است و مقابل سخا است در وجود و نخل کتاب است از امد خلی هست بخلاف شیخ

چنانچه

و سخاگر آن از ضروریات غریزه اند و هر سخا را جوادی میتوان گفت اما هر جوادی را سخا نمی توان خواند و جوادی با وقوع ثنا و طهره از خلق و طالب ثواب و رفع درجات از حق را دیا بدنه بسخا زیرا که وی پیدا میگردد و از نفس زکیه مرتفعه از اغراض کذافی
 بنوعی بسبب اللدنیة نقل عن العوارث اگر گفته شود که سخاوت صفت بنده است وجود صفت الهی تقاسم و لا بد هر چه
 صفت الهی است اتم و اکمل بود از آنچه صفت بنده است جوایش آنست که اطلاق سخاوت بر آنند تعالی ازان نگنند
 که سخاوت غریزه است و وی تعالی منزله است ازان و در آدمی کمال است که نور نیست آن فی الحقیقه را از باطن وی
 سر بریزند و از آنه و گی غرض و غرض سعادی آید بخلاف جوادی که گاهی مشرب بد غرض غایت میگردد و بیک گفته اند که در دور
 آن از آدمی بے این شد بے سر بلکه ممکن نیست حتی که گفته اند که در صورتی که آدمی بیک فقیر سے نال توان در مانده که
 بیخ نفع غرض بوسه راه ندارد و معصیت دنیا نیزه نظر بود و حسان میکند آنجا نیزه الی از قاصد جنسیت و مهربانی
 در باطن و سبب غرض میگردد که بدان رفع و زواله آن الم میکند از خود و حقیقت بود و کمال آن منحصر است در ذات اقدس
 باری تعالی که بے شائبه غرض و غایت افاضت نفا و خیرات میکند پس آنچه صفت باری تعالی است اکمل است از آنچه صفت
 بنده است فافهم و بجزله از بخیل شیخ حال مبارک ویرا مشاهده کردی در وی اثر کردی و بکرم و نبل وجود و سخاوت

متعلق گشته و بر که اوست صلی الله علیه و آله و سلم مخالفت و مصاحبت کردی چندان تاثیر صحبت آرا می و می غالبه کردی

تا وجود و سخاوت و سایر صفات حمیده بے اختیار گشته و مالک نفس خود نشدی تا احسان و دین ذکر کم برو می غالب
 گشته و احتمال دارد که ضمیر و سب در قول و سب هر که با سب مخالفت کردی اشارت بانگس بود که حال مبارک و را
 شاهد کردی یعنی بخیل شیخ تاثیر مشاهده حال عظیم صحبت شریف و می بجای رسیدی که بر که با وی مصاحبت کردی
 جوادی و سخا شدی در ضمن این گویا احوال اکر است مال مینا پیرا حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در سیدن ایشان
 بمقام کمال و تکمیل بیان میگردد و این وجه اغلب حسن اخذ و داخل است در سبالتعبیر از شائبه کمال لای خف و
 از صحبت که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم محل انوار کرام صفات و حمائد اخلاق وجود و سخاوت و بی تعلقه بدینا

و متاع آن بود و اما شرح اغلب و شادان نفس و ضبط الخاطر و طیب النفس بودی صلی الله علیه و آله و سلم چه همه
 انتباض و غم و تنگی و ترشی از ظلمات نفس و صفات رذیله و فعل و شیخ و تعلق بر دنیا و ماسوی الله پیدا کرد و بداند که جوهر پاک
 حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم جامع جمیع انوار و اسرار کمالات و مقائق بود زیرا که نفس پاک وی اثرات
 نفوس و مزین شریف وی علی امزجه بود و بر که چنین باشد لا بد نفل و سب حسن افعال و کل وی الملم شکال و نطق و سب
 حسن اخلاق و حمائد صفات و افعال وی در نهایت توسط و اعتدال باشد خصوصاً شجاعت و سخاوت و حکمت و اخبار
 شجاعت وی از کتب سیر و غزوات و جهادات معلوم گردد و کمال علم و حکمت از قواعد و قوانین شریعت و سب مبرهن و
 روشن است چون اینجا سخن در سخاوت رفت چند حدیث ازین باب نقل کنیم در صحیح بخاری از حدیث انس می آرد که
 آمده بود نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مال کثیر از بکرین فرمود بریزید این مال را در سجد پس بنماز آمد و نجات
 کرد و بدان مال که در گوشه سجد افتاده بود و چون فارغ شد از نماز بیامد و بر سر مال نشست و پریشان کرد آن مال را
 مردم دیدند هیچ یکی را اگر آنکه داد او را ازان مال و از مجلس برخاست تا نامه آن مال است نکرود بر او شستن عباس رضی
 مال را بردوش خود درین قضیه بود چنانکه گذشت و میوطی در شرح صحیح بخاری از ابن ابی شیبہ می آرد که آن مال

که از بچون آمده بود در آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم قسمت کرد صد هزار درهم بود و آن اهل خراسان بود که آمده بود در
 دولت اسلام آنتی در موهاهب له نیه از ابن فارس نقل کرده که دوسه در کتاب خود که در اسما را بنی صلی الله علیه
 و آله وسلم جمع کرده میگویی که در روز حنین زینب آمد و شعر خواند که ایام رضاع آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را که
 در جوانی بود بیاورد و هر چه از ایشان گرفته بود همه را بایشان داد و عطا ایسه کثیره نام محصوره کرد که چون آنها را قیمت
 کردند پانصد هزار نهاده آمد این وجه گفت که این نهایت بود که من است شل در وجود و الله اعلم
 و در حدیث سلم از انس آمده که مردی بحضرت و صلی الله علیه و آله وسلم آمد و چیزی درخواست کرد پس آنحضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم او را گو سندان که پر کرده بودند میان دو جبل را پس بازگشت آن مرد بسوی قوم خود و گفت سلام
 آری ماے قوم که محمد عطا می کند چو عطاے کسی که نمی ترسد از فقر و هم در حدیث سلم است از صفوان بن امیه که گفت الله
 به تحقیق داد ما رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آنچه داد بود و دوسه در وقتی بنفوس ترین مردم نزد من ناگاه عطا کرد
 مرا تا آنکه گشت نزد من محبوبترین آدمیان صلی الله علیه و آله وسلم ابن شهاب گفته داد او را در روز حنین صد غنم پسته
 داد صد غنم دیگر بعد از آن صد دیگر در موهاهب له نیه از معازے و ادهی می آرد که عطا فرمود در روز حنین دادی
 پراشت و غنم پس گفت صفوان گواهی میدهم که مسامحت نکند این بخشش مگر نفس پیغمبری و این صفوان بن امیه
 از مؤلفه القلوب بود و انعام آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بر مؤلفه القلوب در روز حنین که متصل فستح که
 بود از حد تجاوز بود و مؤلفه القلوب آن جماعه را گویند که صدق ایمان هنوز در دل ایشان نه و آمده و قوت نه
 پذیرفته بود و آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم فرمود که نعمت دنیاری و احسان و انعام دلهای ایشان را
 بایمان الفت و بخرد محبت بخشد زیرا که محبت حسن جلی است و این جماعه از مسلمانان را در او اهل اسلام در زکوة غیر
 حق بود چنانچه سطور آیت مصارون است بعد از آنکه شوکت اسلام قوت پذیرفت و احتیاج به تالیف ایشان
 نماند با جماع صحابه بر طوط شد و این جماعه اند که در فتح که اسلام آوردند و غنائم روز حنین در کثرت تجاوز از حد
 احصا بود و اکثر آن را بقصد تالیف باهل مکه داد و قسمت ایشان زیاده کرد بخاری و سلم و ترمذی از انس بن
 آورده اند که چون آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اموال را باهل مکه داد جماعه انصار در اینجا گفتگوی کردند و گفتند
 که شمشیر ماے ما از خون ایشان هنوز خشک نشده است و غنائم را بایشان میدهند و در وقت شدت ما را میخوانند
 و در وقت یقینت دیگران را این غیر بحضرت صلی الله علیه و آله وسلم رسید پس انصار را جدا در خیمه خود بطلبید و
 گفت از شما اینچنین سخنان به ما رسانیدند آیا واقع است گفتند بلی یا رسول الله بعضی از نادانان و سبکسازان
 گفته باشند ما فقها و اهل راهے از ما ساکت اند و بکلم خدا و رسول خدا راضی فرمود این قوم من تو عهدانند باسلام و هنوز
 ایمان در دل ایشان نه و آمده و برایشان حادثه بارفته و نسیب تاراج یافته اند خواستم که بدیاد متاع آن دل ایشان
 بدست آرم تا سبب در آمدن در اسلام باعث تقویت ایشان گردد و متاع دنیا سهل است من با شما هم دشمنان من
 آیا راضی نیستید شما که مردم دنیا و شتر و گوسفند بخانه ببرند و شما خدا و رسول خدا می را ببرید گفتند بلی یا رسول الله رضیم جمعین
 باب صیام البنی صلی الله علیه و آله وسلم بدانکه مقصود از صیام اساک نفس است از خسائس عادات
 و حبس ادست از شهوات و مالوفات و صوم کامل آنست که جوارح و اعضا را از معاصی و حرکات شنیعه باز دارد

و احتیاط است علماء را که صوم افضل است یا صلوة مشهور میان جمهور تفضیل صلوة است بر سایر اعمال از جهت حدیثی که علموا
 ان خیر اعمالکم للصلوة رواه ابو داؤد و غیره و بعضی گفته اند که صوم افضل است از جهت حدیث نسائی که از ابی امامه آورده
 که گفت آدم حضرت پیغمبر را صلی الله علیه و آله وسلم گفتیم یا رسول الله بفرما ما کارے که اخذ کنیم آن کار را از تو فرمود
 لازم گیر بر خود صوم را که هیچ عملی مثل آن نبود و غالباً مراد نفی مماثلت در وجه مخصوص که از فوائد و ثمرات صوم است
 خواهد بود و الله اعلم و در فضیلت صوم در صحیح بخاری از ابی هریره آمده که ایصیام لی دانا اجزے به و الحسنه بعشره مثالیها
 و در مسلم آمده که کل عمل ابن آدم له الا الصیام هو له دانا اجزے به و در موطا آمده که هر حسنه که ابن آدم کند به ده کننده
 است تا به مقصد مگر روزه که آن مراست و من جز امید هم بر دے با پنجه قدر و کیفیت آن اجز من کسے نداند و بعضی گفته اند
 که اضافت و نسبت و بے بذات پاک حق برای تکویم است چنانچه ناقه الله گفته و الا همه چیز و هر چه در عالم است از ان
 اوست و برای اوست جل و علا و گفته اند که عبادت کرده نمیشود و نشده است بصوم غیر حق سبحانه و تعالی و هیچ
 کافرے در هیچ عصرے از اعصار موجود خود را تعظیم نکرده است و عبادت ننموده بصوم اگر چه بصورت نماز و سجده و شمار
 اموال و تصدقے از راه دور و زیارت کردن و گرد و گشتن تعظیم میکند و نیز گفته اند که روزه براسے من است
 رحمت آن گفت که در وے ریا که شرک اصغر است نیز و و خالص برای اوست تعالی و بچکس بران مطلع نه بخلاف صلوة
 و زکوة و حج و غزوه و غیر آن از عبادات ظاهره و معنی عدم ریا در صوم آنست که بجز فعل وے ریا را بدان راه نیست
 و اگر گوید که من روزه دارم و اظهار آن کند ریا راه میا بد اما این از جهت اخبار و اظهار اوست نه در مجرد فعل بخلاف
 بقیه اعمال که در آمدن ریا در ان بجز فعل است بهیچ از شدادین اوست آورده که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم هر که روزه بر یاد داشت پس تحقیق مشرک شد و بعضی گفته اند بصوم لی برای آنست که نفس صائم را در حقیقت روزه
 خطی نیست چنانکه در اول این حدیث در صحیح بخاری آمده ترک میکند بنده طعام و شہوت مشرب خود را از جهت آن
 پس از ان فرمود الصوم لی دانا اجزے به و بعضی از محققین گفته اند که استغناء از طعام و غیره از صفات ربوبیت است
 و چون تقرب جست بنده بدرگاہ عزت بر این موافق صفات اوست تعالی اضافت کرد آنرا بخود یعنی سایر اعمال عباد
 مناسب احوال و صفات ایشانست مگر صیام که او مناسب صفتی است از صفات حق و حلق بدانست یا از جهت آن
 گفت الصوم لی که مقدار ثواب مضاعفت اجر آن را جزو دے تعالی نداند و جز سعت علم وے سبحانه بدان محیط
 نگردد و چون بجا دکریم بذات اقدس خود متولی جزای آن شده و فرموده من میدهم جزای آن لا بد لقا صائے
 سعت عطا و عظیم جزا کند و این معنی اوفی و انب است بسباق حدیث که فرمود الحسنه بعشره مثالیها لے سبع مائة ضعف
 الحدیث و باین جهت در اول شرح حدیث بدان اشارت نمودیم و بالجمله عبادت صیام را شانی عظیم است میان
 عبادات خصوصاً صوم رمضان را که فرض است در صحیح بخاری از ابن عباس آورده که کان لنبی صلی الله علیه و سلم اجود الناس
 واجود ما یون فی رمضان پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم کریمترین و جوادترین خلق بود و انما در ماه رمضان سخاوت
 و بخشش و بر مردم و ایشان و وے ایشان را بر خورد و حاجات از همه اوقات زیاده بودی و صدقات خیرات می
 در لیالی و ایام رمضان بر همه لیالی و ایام مضاعفت گشته و بجز نماز و اعکاف و تلاوت جمیع ساعات روز و شب را
 مستغرق گشته و این ماه عظیم را عبادات گوناگون مخصوص گردانیدی و درین فقره اشارت کردیم چنانچه چون این ماه عظیم است

و موسم خیرات و منع برکات و نعم الهی تعالیٰ و فیوض و سے بر بندگان اجل و اعظم است شکر آن نیز با نواع عبادات
 و منزلات اکثر او فرمود چون جو حضرت و اہم ہرکات در وی متضاعف بود جو حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 سید السادات نیز تکاثر میشد چه باری تعالیٰ اور انظر الفارصقات و محل آثار کمالات خود گردانیدہ بود و بر آنچه محبوب دی
 تعالیٰ است اور اجمول ساخته و عادات او گردانیدہ و آنچه مذکور شد جزو حدیث است تمام و سے اینست اجمول یا کیون
 فی رمضان حین یلقاہ جبرئیل یعنی جو او در رمضان لایسا در ان ہنگام کہ ملاقات میکرد آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم را جبرئیل دکان جبرئیل یلقاہ کل لیلۃ فی رمضان و بود جبرئیل کہ ملاقات میکرد او را ہر شب در رمضان حتی یسلخ
 تا سلخ رمضان و آخر و سے یہ مرض علیہ اللہ تعالیٰ قرآن عرض میکرد و میگذاشت انید آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر جبرئیل
 علیہ السلام قرآن را و در روایتی فی ذلک لقرآن پس مدارت میکرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با جبرئیل علیہ
 السلام قرآن را و مدارت ہمہ پگر خواندن چنانچہ حفاظ بطریق دور میخوانند فاذا لقیہ جبرئیل پس چون ملاقات میکرد
 اور جبرئیل کان اجمول با نچہ بود جو او در تیز تر بخیرات من الریح المرسلۃ از بادی کہ فرستادہ میشود و مطلق گذشتہ
 می شود تا برسد و شامل شود ہر چیز را کہ بر ان میوز و همچنین اثر وجود و کرم دی بہہ کس ہمہ جا میرسد و نزد امام احمد
 در آخرین حدیث آمدہ کہ لایسأل شیئا الا اعطاه سوال کردہ نمی شد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم هیچ چیز را مگر
 آنکہ میداد آنرا چنانچہ در آخر فصل زکوٰۃ گذشتہ و ازین حدیث استنباط کردہ اند کہ آدمی را باید کہ در ایام شریف و
 موسم خیر و حضور صحبت صلحا در کسب خیرات و احراز وجہ مبرات بیشتر و بجد تر سعی باشد و باللہ التوفیق و آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بعضی از لیالی رمضان وصال کردے یعنی دور روز یا زیادہ بر ان پیایے روزہ داشتے
 بے آنکہ چیزے بخورد و بنوشد و انظار کند و دیگران را کہ بقصد متابعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شروع
 در صوم وصال کردندے بہمت رحمت و شفقت و کرامت تعین و توکل چنانکہ در حدیث عائشہ آمدہ است از وصال

نہی فرمودے صحابہ گفتند یا رسول اللہ چون تو وصال میکنی سبب نہی ما از وصال چیست با آنکہ دائم ما را متابعت
 خود بخوانی فرمودست کیستکم نستم من ہجو ہیئت و صفت شما یعنی حال و صفت من مثل حال و صفت شما نیست و در
 روایتے است شلکم و در روایتے است کا حدکم و معنی ہمہ کیفیت و در روایتے آمدہ ایک مثلے کہ ام یکے از شما مثل
 من است انی ابیت عند ربے پرستی کہ من شب میکنم نزد پروردگار خود کہ پروردگرمندہ و تربیت کنندگم من است و فی لفظ
 و در لفظے دیگر از حدیث ابن عباس آمدہ اظل عند ربے یعنی روز میکنم نزد پروردگار خود کہ بنداصل معنی و سے ہمین است و
 مراد اینجا مطلق کون است چنانچہ اضحی فلان کذا میگویند و تخصیص وقت ضحی بدان مراد بنو و در آیت کریمہ
 و اذا بشر احدہم بالانتہ ظل وجہ مسودا + نیز مطلق مراد است و در فتح الباری گفتہ کہ راجح از روایات لفظ ابیت است
 نہ اظل یعنی سقینی طعام میدہد و آب میدہد و در روایتے انی اظم و اظمی من طعام و ادمہ میشود و آب
 و ادمہ میشود و در لفظے آمدہ لفظ طبعی و ساق یعنی مرا طعام دہندہ است کہ طعام میدہد مراد آب دہندہ است
 کہ آب میدہد مراد این حدیث باختلاف الفاظ و تعدد طرق صحیحین و غیر ہما مذکور است و علما را درین طعام و
 شراب چند قول است یکی آنکہ طعام و شراب محسوس بود یعنی برای آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر شب از نزد پروردگار
 طعام و شراب می آمد و بخورد و دیگری نوشیدہ این کرامتی بود از خدا و حمد تعالیٰ مخصوص بوسی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

چه حقیقت لفظ طعام و شراب و معنی حقیقی و س اینست عدول از حقیقت موجب ظاهراً در پس کل بر حقیقت معین بود
 و این منافی وصال و موجب بطلان صوم نبود اگر چه خورد و زانه نیز فرض کنند چنانچه حقیقت لفظ اطل است زیرا که این از طعام
 جنت و شراب و س بود که احکام تکلیفیه بر آن جاری نباشد چنانکه در غسل صدر شریف در طهشت ذمب و نضه
 که در حدیث صحیح وارد شده است با آنکه استعمال دانی ذمب فصدیو به حرام است این نیز گفته آنچه موجب اطلاق است
 شرعاً طعام مقادیر است اما آنکه فارق عادت است و از بهشت از پیش پروردگار آمده تناول و تعاملی و می از جنس اعمال
 نیست بلکه از جنس ثواب چنانچه اهل جنت را در جنت باشد ابطال عادت نکند و بعضی گفته اند که مراد بطعام و شراب اینجا قوت است
 که لازم است پس گویا فرموده مراد پروردگار من قوت اکل و شراب می بخشد و افاضه میکند چیزی که قائم مقام شراب
 و طعام میگردد و بدان قوت بر طاعت و عبادت می یا بمی ضعف و فتور و شمار این حالت نیست یا مراد بطعام و شراب
 سیرک و سیرابی است که بی طعام و شراب آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را حاصل میشد و الم جموع عطش حساس نمیکرد
 و این غیر معنی قوت است چه تواند که قوت بر طاعت و عبادت با وجود گر سنگی و تشنگی نیز بخشد و در معنی قوت در زمین سیری
 و سیرابی است و گفته اند معنی اول راجح ترست چه سیری و سیرابی منافی حال صائم است و مقوت مقصود از صوم وصال
 چه روح این عمل اگر سنگی و تشنگی است و نیز حال آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در اکثر جموع بود و شبع نبود تا آنکه سنگ
 بر شکم مبارک می بست که ذکر فی فتح الباری و قول دوم از ابن قیم در کتاب هدی و از ابن رجب لطائف نقل کرده اند
 آنکه مراد طعام و شراب محسوس نیست و نه لازم وی از قوت شبع بلکه مراد غذای روحانی بود که از معارف لذات
 مناجات و فیضان لطائف الهی که بر دل شریف می صلی الله علیه و آله و سلم وارد میگشت و آنچه توابع آنست
 از احوال شریفه از نعیم روح و شادی نفس روح دل و روشنائی چشم که بان چندان قوت و قدرت و مسرت حاصل است
 که بدن از غذای جسمانی مستغنی شود و مدتی مدید بگذرد که احتیاج به غذا نیفتد بلکه یاد از آن نیاید و این در محبتهای
 مجازی و مسرتهای صورتی تجربه است چه جای محبت حقیقی و مسرت معنوی و در معنی گفته اند لما احادیث من ذکر اکل شغلها
 خطاب محبوب میکنند که شتران را که در راه طلب تو میر و ندکلاهما حدیثهاست معنوی از یاد تو که باز میدار و آنها را این
 الشراب و تلهیها عن الزاد و از آب و باز میدار و آنها را از توشه طعام یعنی چندان بیاد تو مشغول و بندگرتو مملو اند که
 از طعام و شراب یا دمی آرند و حاجت بدان ندارند + لما بوجهک ^{بشخصی} به و مرایشان را از پرورد می تو نورست
 که روشن میشوند بدان نور و راه میر و ممد و روشنائی آن + و من حدینک فی اعقابها حد + و احادیث تو سخن که در یاد تو
 میکنند در پس آنها حدیث است یعنی حدی گویند و عرب هر وقتی که شتران از سیر مانده شوند حدی میکنند و بصورتی که
 دارند اشعار میخوانند که شتران بس تاز و قوی میشوند و در سیر تیز و تند میروند + و اذا اشتکت من کلال السیر و احد +
 چون شکایت میکنند آن شتران از کندی و سستی سیر عده میکنند آنها را + روح لقلب نعیمی عند میعاد + خوشی و شادی
 و لما پس زنده میشود و لما نزد دعه یا نزد وقتی که قرار داده شده است برای وصال و مصنف می گوید که
 این قول دوم که مراد غذای روحانیست مختارست چه اگر بر حقیقت طعام و شراب کل فتد وصال تصور شود زیرا که
 معنی وصال آنست که در شب طعام نخورند و آب ننوشند بلکه صیام باطل شود بر تقدیر روایت اطل که بمعنی روز
 و قدرست جوابه و الله اعلم فرس + اختلاف است علما را در صوم وصال غیر آنحضرت را صلی الله علیه و آله و سلم

که جائز است یا حرام یا مکروه طائفه گویند که جائز است هر کس را که قادر است بر آن و مرویست از عید الله بن زبیر
و غیر او از سلف و گویند که در وقت و صل میگرد چند روز و در روایت صحیح آمده که پانزده روز وصال میکرد و جماعه دیگر از
صحابه و تابعین بر آنند که صحابه بعد از نبی وصال کردند و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم مقرر داشت پس معلوم شد که
نبی بجهت رحمت و شفقت تخفیف بود چنانچه بصریح در حدیث عائشه آمده نه برای تحریم و اکثر بر آنند که جائز نیست
و امام ابو حنیفه و امام مالک برین اند و امام شافعی تخصیص کرده بر کراهت و صحابه بی مختلف اند که این کراهت تحریمی است
یا تنزیهی و اول صحیح درست و امام احمد و اسحق میگویند که جائز است تا سحر چنانکه در حدیث ابی سعید نزد بخاری آمده که
آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود وصال نکنید و اگر یکی از شما خواهد که وصال بکند گویند آنرا تا سحر و این در حدیثی
تاخیر افطار است و وصال و این نیز بر تقدیر است که مشقت نباشد و باعث تغذیه نفس نگردد و الا داخل قربت نبود
و ظاهر حدیثی که گذشت در آنست که وصال از صلا آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم است و جمهور بر آنند که محرم است بر غیر
صلی الله علیه و آله و سلم از جهت عموم نبی در قول وی صلی الله علیه و آله و سلم لا تو اصلوا و رحمت و شفقت منافات ندارد
بحرمت فاتش آنکه حرمت بجهت رحمت بود و از اهل سلوک آنهایی که موکع اند بر ریاضت نفس و گد اختن و در فطار

میکنند بگفت آبی تا از حقیقت وصال بر آید و الله اعلم و عادت شریف آن بود که در روزه رمضان شروع نمیکرد و الا
بعد از رویت بلال علی تحقیق یعنی مشاهدۀ و عیاناً یا گواهی یک عدل چنانکه یکبار بشهادت ابن عمر روزه داشت
احمد و ابو داؤد آورده اند که ابن عمر گفت میدیدم مردم بلال را و جسته اند او را پس خبر کردم من رسول خدا را صلی الله
علیه و آله و سلم که من دیده ام پس روز دوازدهم آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و امر کرد مردم را بر روزه داشتن و یکبار
دیگر بشهادت یک اعرابی روزه داشت چنانچه ابو داؤد و ترمذی و نسائی و ابن ماجه و دارمی از ابن عباس
آورده اند که گفت اعرابی بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت دیده ام من بلال را و در بعض
روایات آمده یعنی بلال رمضان را پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم آیا شهادت میدهی که لا اله الا الله
گفت نعم و فرمود گواهی میدهی که محمد رسول الله گفت نعم پس فرمود بلال را اعلام کن مردم را که روزه دارند و بجزو بخار
ایشان اکتفا کرد و تکلیف بلفظ شهادت نکرد و مذہب حنفیه و صحیح نزد شافیه و مشهور نزد امام احمد همین است زیرا که
این امر و نبی است که متعلق است بان و جوب عموم پس مشابیه شد بر روایت اخبار و احادیث مقبولست و در وی غیر
و احد عدل شرط نیست لفظ شهادت اگر ظاهر حال مخالفت مذکور بان نباشد و نزد مالک در قولی از شافعی و بر و استی
از احمد و اسحق شرط است شهادت آنمین چنانچه در سایر شهادت و تمسک ایشان حدیثی است که ابو داؤد و دارقطنی
از اسیر که وارث بن حاطب بود آورده اند که گفت عهد کرد بسوی ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که روزه داریم
بودیت بلال و اگر نه بنیم و گواهی دهند و گواهی عدل روزه داریم گواهی ایشان و گفته اند که اسناد وی صحیح متصل است
و در روایت نسائی از عبد الرحمن زید بن الخطاب نیز مانند این آمده و جواب داده اند ازین تمسک با آنکه این حدیث
منطوق دارد و مفهوم و مفهوم او در معارض شد آن احادیث که در قبول شهادت واحد وارد شده و ترجیح کردیم ما آنها را
برای آنکه گذشت و عدالت مختصر شرط است باتفاق و از طحاوی منقول است که شرط نیست و گفته اند که مراد وی آنست
که مستدر الحال بود و از حدیث اعرابی که بوجود ایمان از وی اکتفا کردند مستینا سے بان توان یافت و نزد عامتر است

کہ آن یک کس مرد باشد یا زن حر باشد یا عبد کنانی الہدایہ و اگر روی و شہادتے و اجابت نبوی سے شعبان را
 سی روزہ شمرے و انگاہ روزہ داشته در حدیث بخاری و مسلم و غیر ایشان بطرق متعدہ آمدہ کہ آنحضرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود روزہ داری برویت ہلال و افطار کنید برویت دے و اگر پوشیدہ شود
 بر شام ہلال در زیر ابر پس شمارید شعبان را سی روز و در بعض روایات تمام کیند سی روز را از شعبان بعد از ان
 روزہ داری و در بعض روایات آمدہ فاقدر والہ و معنی این لفظ نزد جمہور ائمہ و علما ہمین است کہ در روایات دیگر
 بصبح آمدہ کہ تمام کردن شمار شعبان ست سی روز یعنی اندازہ کنید ہلال را بشمار کردن شعبان و بعض گفته اند
 کہ مراد اندازہ سیرت مست بحساب منازل دے و مال دے نیز بمعنی باقی روایات آید و لیکن گفتہ اند کہ
 این شکل ست بر عامہ پس آسان اندازہ بہ شمار ایام بود با آن کہ ظاہر روایات دیگر نیز ہمین ست و نیز قول
 سخنان معتبر نیست الا در بعض روایات شاوہ فقہیہ کہ درین باب اعتبار آن آمدہ و بر ہر تقدیر ازین
 حدیث استفادہ کرد کہ روزہ در روز شک بہ نیت رمضان مکروہ بود و برین انداکثر ائمہ الا نزد امام احمد کہ
 گوید واجب ست صوم رمضان در صورتیکہ پوشیدہ شود ماہ زیر پرودہ ابر یا غبار و در شب سی ام از شعبان یعنی
 حدیث فاقدر والہ انست یعنی تنگ کیند ماہ را یعنی بگردانید و اعتبار کنید اورا بیست و نہ قدر یعنی ضیق بسیار آید
 چنانچہ در کریمہ و بسط الرزق لمن یشاء و یقدر و من قدر علیہ رزقہ و مثال آن یا بمعنی اندازہ باشد و در آن باشد کہ
 اندازہ کیند و فرض کیند طلوع ماہ را و معنی روایات دیگر را کہ واقع شدہ تمام کیند شعبان را یا شمار کیند اورا سی روز یا تمام کیند
 شمار اورا سی روز ہم باین تاویل کیند و عمل ابن عمر را و بسیاری از اکابر صحابہ را باین وجہ نقل کند کہ چون از شعبان
 بیست و نہ میگذشت طلب مینمودند ماہ رمضان را اگر میدیدند یا از کس چیزی می شنیدند روزہ میداشتند و اگر نہ
 چون مطلع صاف بودے با فطار بر میخواستند در صبح آن و اگر در مطلع غلطے بودے روزہ داری میخواستند و تھا
 نزد ابو حنیفہ و مالک و شافعی و اکثر ائمہ انست کہ روز شک و زہ نداشتند کہ مکروہ است اگر روزہ بہ نیت نقل و از حدیث
 نیز درین باب نقل میکنند و آنکہ از عمل اصحاب نقل کردہ اند نیز محمول بر روزہ نقل ست و ثانی الحال اگر این روز از رمضان
 ثابت شود روزہ ہم از رمضان واقع شود و اگر موافق عادت دی باشد و در روزی واقع شود کہ روزہ در ان روز
 متصادم ست روزہ داشتن بہتر ست آنکہ در حدیث صحیح از عمار آمدہ کہ ہر کہ روزہ داری یوم اشک پس تحقیق عیان کہ
 ابو القاسم را یعنی محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مراد از ان روزہ بہ نیت رمضان ست اللہ اعلم و میفرمود
 آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کسان را کہ بشہادت یک شاہد روزہ بدارند بشہادت دو شخص بکشائید و جوہ
 شہادت دو شخص برائے کشادن روزہ یعنی عید کردن متفق علیہ است میان علما مگر نزد ابی ثور کہ از اصحاب
 شافعی ست نزد وی بشہادت یک عدل نیز ثابت شود در روایتی در مذہب حنفیہ نیز آمدہ چنانچہ در بعض شرح
 برایہ گفتہ اما معتبر نیست این روایت و لیکن نزد حنفیہ خواہ دو مرد بود یا یک مرد و دو زن چنانچہ در شہادت تالیہ ظاہر
 مذہب امام احمد انست کہ دو مردے باید و متمسک اشتراط شاہدین افطار حدیث عبد الرحمن بن زید بن الخطاب ست
 کہ خطبہ خواند در روز شک گفت کہ من مجالست کردم اصحاب پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و سوال کردم ایشان
 را و ایشان تحدیث کردند مرا کہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود روزہ داری برویت ہلال و افطار کنید برویت ہلال

و اگر پوشیده شود بر تمام هلال پس روزه داری سے روز و اگر گواہی دہند و شاید عدل پس روزه داری و افطار کریم
 رواہ النسائی و لیکن این حدیث مذکورہ معارضت بخدیجیہ کہ در قبول شہادت احد آمدہ و در افطار باقی و معمول است
 بے معارضہ و نیز متعلق است بلفظ نفع عبد پس مشابہ شد سائر حقوق اور انیز احتیاط ہمدین است و نزد امام ابوحنیفہ
 این بر تقدیر است کہ در مطلع علتے بود از بر یا غبار یا مانند آن اما اگر صاف باشد بی علت پس شرط در رمضان و عید ہر دو
 جمع کثیر نہ کہ حاصل شود علم ظنی یا قطعے علی اختلاف الروایات بخبر ایشان زیرا کہ تفریق شخص درین صورت بموجب
 غلط است چہ مطلع صاف و ہمہ اہل بصرو ہمہ طالب جوان درین صورت ظاہر اشتراک جمع است و روایت افراد
 بدان بخلاف آن صورت کہ ابرے و غبارے باشد کہ گاہی دور میگردد و علت از موضع ہلال و اتفاقاً نظر کیے بدان
 افتاد و دیگران را نظر بہ مواضع دیگر است از اسیر المؤمنین عمر آمدہ کہ شخصے درین صورت دعوی دیدن ہلال کرد و لیکن
 آب طلبیدند دروے اور اشستن فرمودند و پرسیدند کہ اکنون می بینی گفت نمی بینم فرمود موسے بلکہ جلد شدہ
 مقابل باصرہ وے افتادہ بود و آنرا بصورت ہلال خیال کردہ اکنون کہ روے اور اشستن آن باعث خیال
 بدر رفت ماند آنکہ حد کثرت چیست نزد بعضے اہل محلہ تمام کثیر اند و از امام ابی یوسف مروی است کہ پچاہ کس باید
 و نزد اکثر معتبر دروے عدد تو از است کہ موجب علم قطعے است و در روایتی از امام ابوحنیفہ در رمضان صوت صفا
 مطلع شہادت واحد معتبر است احتیاطاً زیرا کہ یک روزہ و اشستن از شعبان بہرست از افطار روزہ رمضان را روایت
 قبول شہادت اثنین در فطر درین صورت معتبر نیست دانہ اعلم و اگر شخصے ماہ رمضان دید و قاضی حکم بشہادت
 او نکر و لازم است بروے نگاہ و اشستن و زہ زیرا کہ چون وے بحقیقت دیدہ است اخل خطاب صوموا لویۃ اللہ
 بود و اگر رمضان بخبر واحد ثابت شدہ و قاضی بدان حکم کرد و سی روزہ تمام شد عید کردن بموجب این درست نباشد
 تا و کس بر تقدیر علت و جماعہ کثیر برقتدیر صفا گواہی نہ ہند چہ عید بقول کی ثابت نشود و آن حضرت صلی اللہ علیہ
 و آلہ وسلم در افطار کردن تعجیل کردی و بہ بیان فضیلت آن است برابران ترغیب نمودی بخاری و مسلم و موطا و
 ترمذی از سهل بن سعد آوردہ اند کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فرمود ہمیشہ اند مردم بخیر بادام کہ تعجیل کنند
 فطر را و نیز در حدیث آمدہ کہ فرمود صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم توے و غالب است میں بادام کہ تعجیل کنند فطر را زیرا کہ
 یہود و نصاریے تاخیر کنند رواہ ابوداؤد و در حدیث قدسی آمدہ کہ فرمود رب العزۃ جل جلالہ کہ محبوبتے بنندگان
 من نزد من شتائی کنندہ است فطر را رواہ الترمذی عن ابی ہریرۃ و نیز ترمذی از ابی عطیہ آوردہ کہ گفت
 در آدم من و مسروق بر عائشہ پس گفتیم یا ام المؤمنین دو مرد انداز اصحاب محمد صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ انان
 دو مرد تعجیل میکند افطار را و تعجیل میکند نماز را و دیگرے تاخیر میکند افطار را و تاخیر میکند نماز را گفت عائشہ کہ ام است
 کہ تعجیل میکند افطار را و تعجیل میکند نماز را گفتیم عبد اللہ بن مسعود است گفت همچنین میکرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ
 وسلم و آن دیگر ابو موسے است و در روایتی تعجیل میکند افطار را و تعجیل میکند مغرب را و در روایت اول نیز مذکور ہما

نماز مغرب است و در موطا آمدہ کہ از عمل نبوت است تعجیل فطر و تاخیر سحر و بر سحر و مو اطہت نمودی تاخیر فرمودی
 و امت را بر سحر و تاخیر آن تعجیل نمودے در حدیث بخاری و مسلم و ترمذی و نسائی از انس آمدہ کہ فرمود
 حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم سحر و افان فی السحر بركة تسحر کعبہ کہ در سحر و بركت است ترمذی گفت کہ

دین بابت از ابی هریره و عبد اللہ بن مسعود و جابر بن عبد اللہ و ابن عباس و عمرو بن العاص و حریص بن
 ابن ساریہ و عقبہ بن عبد و ابی الدرداء نیز آمده و نیز مسلم و ترمذی و ابو داؤد و نسائی از عمرو بن العاص روایت کرده کہ
 فرق میان روزہ ماوروزہ اہل کتاب کما سحرست و در احادیث آنرا خداے مبارک خوانده و فرمود نعم سحر المؤمن
 التمر اخرج ابو داؤد عن ابی هریره و در احادیث صحیحہ متعددہ آمده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صحابہ سحر
 میکردند و متصل آن نماز فجرے برآمدند و فاصله مقدار پنجہ پنجہ آیت توان خواند میبود و در صحیحین و غیرہا آمده کہ آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود منع کند شمار از خوردن و نوشیدن اذان بلال زیرا کہ وی اذان میگویی شبلیکن
 بخورد و بنوشید تا اذان ابن ام مکتوم و ابن ام مکتوم نیز از مؤذنان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و اعی بود
 تا صبح مشخص نمیشد و مردم او را خبر نمیکردند اذان نیگفت و بران فرمودے کہ صائم افطار بسہ رطب یعنی خرما می ترکند
 و اگر نیاید بسہ خرما یعنی خرماے خشک است و اگر نیاید بآب اخرجہ الترمذی و در روایتی کسی را کہ پیاید خرما کہ افطار
 کند برود و کسی کہ نیاید افطار کند بآب و ابو داؤد ہمین روایت ثانی را آورده و در بعض روایات آمده کہ چون
 افطار کند یکے از شما کہ افطار کند بر تریزیرا کہ دروسے برکت است و صنف حکمتی در باب افطار بر رطب و ترک بعض
 علما گفته اند نقل میکند و میگوید و این یعنی تشریح و تعلیم افطار بر رطب و ترغایت شفقت بود بر امت چہ طبیعت
 گاہ خلومعدہ بجهت سبق طلب اشتہا طعام را باقبال تمام قبول کند و چون اول چیز کہ باقبال تمام بعدہ رسد شیرین
 بود بدن از قبول آن بغایت متفع شود و تمامه حواس و قوے بشرتی انتفاع پذیرد علی الخصوص قوت باصیرہ
 کہ انتفاع او از شیرینی زیادت از انتفاع سایر قوی بود و چون شیرینی حجاز خرماست رطب یا یا بس و طبع اہل آن
 بدان پرورده شدہ انتفاع ایشان از آن زیادہ از دیگر شیرینہا بود این انتفاع قوی است کہ ذکر کردیم از جهت رطب
 و ملاحظہ طبیعت و اما انتفاع بخرما از جهت شریع و اسرار آن کہ اطباء طبعی را بیدرک و احاطہ آن راہ نیست
 کہ خرما می مدینہ مطیبہ مطہرہ را حق جل شانہ بمن مقدم سید عالم صلوات اللہ و سلامہ علیہ تریاق ہمہ موم گردانید و در آن
 ہمہ موم ساخت و از آنجا فرمود سید عالم صلوات اللہ و سلامہ علیہ ان فی عجوۃ العالیۃ بدرستی کہ در عجوۃ عالیۃ عجوۃ
 نام قسمی از خرماست کہ در مدینہ مطیبہ مشہور و متعارف است و عالیہ مدینہ جانب مسجد قبا و نواحی اوست و جهت شرق
 و نخیل ذران جانب بسیارست و درین قسم از خرما کہ در آنجا بہناست شفاء من کل اشفاست از ہر دو انہا تریاق
 و بدرستی کہ آن عجوۃ عالیہ تریاقست از ہر دو ہر اول البکرۃ کہ در وقت با ماد پگاہ ناشتا خوردند و جای دیگر فرمود
 من تصبح بسبع تمرات کسی کہ صبح کند ہفت تمر یعنی میخورد آن را در وقت صبح ما بین لاتیہما اذان خرما کہ پیدا میشود
 در دو جانب مدینہ و لایب زمین سنگستان را گویند در ہر دو جانب ینہ سنگستانست لم یضربہ ذلک لیوم زیان نکند
 و ضرر نرساند خوردنہ این ہفت خرما اسم نہ ہفتح السین و قد بضم و لا سحر و نہ زیان کند اورا سحر و در تاریخ وقایع
 اخبار دار لصفیہ این احادیث را از صحیحین نقل کرده و گفته کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این تمر را دست میداد
 و بعض گفته اند کہ اصل آن اذان نخلہ است کہ سید کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ یدست مبارک خود نشانده بود و در
 تاریخ مدینہ کلام درین باب پیشتر ازین آورده ایم فلینظر ثمہ و در مثل این مقامات خاصیات کہ در خصوص خرما می بیند و درین
 قسم مخصوص از دست اطباء رسمی را کہ جز احکام طبیعت نشانند و بچنان امور و خواص آن کہ بہتے و شفقت

والہام معلوم گرد و ذہمت جہل تحقیقت آن و عدم قدرت بر دریافت آن جز حیرت گشت گامیش نیاید و سرگز اطبای
 قلوب کہ علاج و اصلاح آن در حوزہ خداقت ایشانست ایشاند آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت افطار
 این دعا بخواند اللهم لک صمنا و علی رزقک افطنا فقبل منا انک انت السميع العليم و فی اسنادہ مقال در اسنادین
 حدیث مخنست یعنی اسناد این صحیح نیست ضعیفی دارد و در سنن ابی داؤد از معاذ بن زہرہ چنانچہ در جامع الاصول
 آورده ثابتست کہ چون افطار میکرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میگفت اللهم لک صمت و علی رزقک افطرت
 و در بعض روایات ابی داؤد از مردان بن سالم مفتح آورده کہ گفت ابن عمرؓ بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون
 افطار میکرد میگفت ہب الظما و اقبلت العروق و ثبت الاجران شاء اللہ تعالیٰ و زیادہ کرده است بزین الحمد للہ
 در اول حدیث کذا فی جامع الاصول و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی فرمود صائم را از نخس گفتن نخس یعنی
 سخن بگفتن و بزبانی کردن و تعدی و تجاوز از ہد در قول و در جواب آید و اکثر استعمال وی در الفاظ و توسل
 و جماع و آنچه متعلقست بدان جریان یابد و اہل فسوق و فساد درین باب عبارات صریحہ فاحشہ باشد در باب
 ادب و صلاح را تعریض و کنایت بود درین باب و امثال آن چنانچہ از بول و قایط تعبیر بقصائے حاجت کنند
 و ہر چیز کہ سختست قبح وے از ذنوب معاصی آنرا نخس گویند و ہر خصلت قبیحہ را فاحشہ گویند از اقوال و افعال
 و اکثر اطلاق او در زناست و مراد در اینجا ہمان معنی اولست و غیبت و نیمہ و عیب داخل آنست و مضر غیبت مصوم
 اشد و اغلظست و نزد بعض فقہا و سفیان ثوری از ایشانست غیبت مفسد صومست و بخارے از ابو ہریرہ
 آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ہر کہ نگذارد قول زور و عمل بد و زیادہ کردہ نسانی و جہل نیست
 مرخدا ی تعالیٰ را حاجتے در آنکہ بگذارد طعام و شراب را یعنی مقصود از صوم و حکمت در شریعت وی ترک قبائح و
 معاصی و تہذیب و تادیب نفسست بر یا ضمت مجاہدہ چون این مقصود حاصل نگردد مجرد ترک طعام و شراب
 چه کار آید مگر برائے ابرائے ذمہ و عدم وجوب قضا و حصول صورت عمل و سیوطی در جمع الجوامع آورده کہ پنج چیز
 تقطیر میکند صوم را و نقصان مے کند آنرا کذب و غیبت و نیمہ و نظر بشہوت و یمین کاذب و اہ الا زوے فی الخفا
 و ویلے در سنن الفرووس از انسؓ و از ابن عباسؓ آورده کہ پیغمبر فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صائم در عبادت
 خداست مادام کہ غیبت نکند و چون غیبت کرد پارہ کرد صوم خود را و از ابی ہریرہ آورده مادام کہ غیبت نکند
 ایذا نکند مسلمانان را و نزد جمہور این احادیث بعد از صحت آن داخل زجر و تشدیدست و امام احمد گفته کہ اگر غیبت
 روزہ شکنند کہ ایکی از ما را روزہ باقی ماند و نہی فرمود صائم را از جنگ کردن و بجواب مخاصم مشغول و مقید شدن
 ظاہر آنست کہ مراد بخاصم کسیست کہ بتحصیل مبارہ و بغیر حق خصومت میکند و بجنگ جدال و رافندہ خصوصت
 شرعی کہ بر سر حق باشد بے آنکہ بجنگ جدال و بغش کشد چنانچہ گفت لم یفرمودے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 کہ اگر کسی ترا بدگوید و دشنام دہد تو در جواب بگوئی انی صائم من روزہ دارم در صحیح بخاری موطا از ابی ہریرہ
 آورده کہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الصيام حجة روزه سپرست یعنی انار چنانچہ در حدیث دیگر صریح آورده
 یعنی باید کہ مانع آید از معاصی و قبائح چنانکہ فرمود فلایرث ولا یجمل پس نخس گوید و جمل نکند و ان امر استائم
 و اگر کسی او را مقاتلہ بکند یعنی جنگ کند او شاتر یا دشنام دہد لیلیقل باید کہ بگوید در برابر وی انی صائم و در روایت

نسائی از عائشہ آمدہ اگر مردے جہل کند بر دے شتم و سب نکند اور او بگوید انی صائم و بالجمله جمیع روایات متفق اند
بر گفتن انی صائم و در بعض روایات مکرر نیز آمدہ و علماء را درین مسئلہ سہ قولست بعض گفته اند سنت آنست کہ در جواب
ایمن لفظ بزبان بگوید و این اظہر اقوالست چہ ظاہر از قول و حقیقت آن فعل لسانست و در فتح الہارے گفته
کہ باین قول جزم کردہ متولی و نقل کردہ او را رافعی از ائمہ شافعیہ و بعض گفته اند بدل بگوید و نفس خود را یاد دارد
کہ من روزہ دارم تا بجواب مستخول نہ شود و نووے در او کار این قول را ترجیح کردہ و در شرح مہذب گفته ہر دو
قول نیکست و گفتن بزبان اقویست و اگر ہر دو را جمع کند بہتر و بعض گفته اند اگر روزہ فرض بود بزبان
بگوید و اگر روزہ سنت بود بدل بگوید تا از زیادہ در افتد و در فرض ربانہ باشد چہ آن التبتہ کردنیست و معلومست
نزد ہمہ روایاتی برین قولست و از قاضی ابوبکر بن العربی نقل کردہ اند کہ گفته کہ موضع خلاف صوم تطوع سنت
و اما در فرض گفتن بزبانست قطعاً فصل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر در رمضان سفر کردے گاہ
افطار کردے و گاہ روزہ داشتے و چون حال شریف وے این چنین بود دیگران را نیز مخیر میکرد میان افطار و
روزہ بدانکہ در افطار و صیام سفر احادیث صحیحہ سہ قسم در و دیافتہ بعض در اباحت افطار مطلقاً چنانچہ بخاری و مسلم و
موطا و نسائی از ابن عباس آوردہ اند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیرون آمد از مدینہ در رمضان بسومی کہ در غزوہ
فتح و باوے وہ ہزار صحابی بودند روزہ میداشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روزہ میداشتند صحابہ تا رسید
بکدیکہ ابی سہ میان عسفان و قدید پس افطار کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و افطار کردند صحابہ این لفظ
بخاریست و در روایت مسلم افطار میکرد تا منسلخ شہر و بر آمدن از مدینہ تا بیخ دوم رمضان بود و رسیدن بکدیکہ
سیزدہم یا شانزدہم علی اختلاف فیہ و مشہور آنست کہ خروج از مدینہ در عاشور رمضان بود و فتح در عشرين و ہوا در غایت
گرمی بود و در احادیث بطرق متعددہ آمدہ کہ خداے تعالی بہناد از مسافر صوم را و نیمہ نماز را و بعض احادیث در تخفیر
میان صوم و افطار چنانکہ در کتبستہ از حدیث عائشہ آمدہ کہ حمزہ بن عمر واسلے کثیر الصیام بود بحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم آمدہ عرض نمود کہ آیا روزہ دارم در سفر فرمود اگر خواہی روزہ بدار و اگر خواہی افطار کن و در روایت
ابی داؤد آمدہ کہ گفت حمزہ بن عمر واسلے یا رسول اللہ من سواری دارم و قوتے در خودے یا بم و جوانم در روزہ دامن
آسان تری دامنم بر خود از نیکہ تا خیر کنم و دین خدا بر ذمہ خود بگذارم اکنون روزہ دارم و اجر خود را عظیم گردانم یا افطار
کنم چہے فرمائی فرمود ہر چہ خواہی بکن اگر خواہی روزہ دار و اگر خواہی افطار کن و در روایتے از نسائے آمدہ کہ
گفت در خود قوتے میایم بر روزہ آیا روزہ دارم گناہے بر من خود نیست فرمود افطار رخصت الہیست تعالی
ہر کہ آزا بگیرد و بران عمل کند حسنست و بہر کہ دوست دارد کہ روزہ گیر و گناہی نیست بروے و نیز از انس بطرق
متعددہ آمدہ کہ سفر کردیم ما با رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در رمضان پس روزہ داشتند بعضی از ما و افطار
کردند بعضی پس نہ صائم بر مفسر عیب می گرفت و نہ مفسر بر صائم و نیز در بخاری و مسلم از ابن عباس رضی اللہ عنہ
آمدہ کہ گفت روزہ میداشت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سفر و افطار میکرد پس ہر کہ خواہد روزہ دارد و ہر کہ
خواہد افطار کند و ترمذی از ابی سعید خدری آوردہ کہ گفت بودیم ما کہ سفر میکردیم با رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
پس بعضی از ما صائم بودند و بعضی مفسر پس نہ صائم بر مفسر عیب میکرد گرفت و نہ مفسر بر صائم و بودند صحابہ کہ اعتقاد

می کردند که هر که در خود قوت یا بدروزه بهتر است او را و هر که ضعف یا بد افطار بهتر است و احادیث درین باب بسیار آمده و بعضی احادیث در اباحت افطار و فوم صیام چنانکه مسلم و ترمذی از جابر آورده که بیرون آمد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم عام الفتح یسوسه مکه در رمضان پس روزه داشت تا رسید کراع الفیوم را پس روزه داشتند مردم بستر بطلبید آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم قدحی از آب و بلند گردانید تا دیدند مردم و بخورد و گفته شد با آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از آن که بعضی مردم افطار نه کردند و بهم بر صیام قیام نمودند فرمود اولئک العصاة اولئک العصاة یعنی آنها که افطار نکردند گناه کارانند گناه کارانند و در روایت ترمذی یک بار واقع شده اولئک العصاة بے تکرار و بخاری و مسلم از انس آورده اند که گفت بودیم ما با رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در سفر و بعضی از ما صائم بودند و بعضی مفطر پس فرود آمدیم در منزل در روز گرم پس بیفتادند روزه و اراان و باستاند مفطران و بر پا کردند چنجا را و آب دادند و آب را پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم برودند افطار کنندگان امر و زاجر را و از جابر آورده اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در سفری بود پس دیدم فرس را که جمع شده اند مردم و سایه کرده اند بروی فرمود چه شده است او را گفتند روزه دار است که باین حال افتاده است فرمود نیست ازینکی روزه داشتند در سفر و در روایت نسائی آمده که در سایه درختی افتاده بود و میر میخند آب را بر روی او از عبد الرحمن بن عوف آمده که گفت گفته می شد یعنی در زمان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صوم در سفر مثل افطار است در حضور و در روایت الصائم فی السفر کالمفطر فی الحضر الا ان بدانکه جمهور علی ازاله فتوی اتفاق دارند که افطار و صوم هر دو در سفر جایز است ولیکن اختلاف کرده اند در نیکه صوم افضل است یا افطار یا هر دو برابر امام ابو حنیفه و مالک و شافعی و اکثر ائمه رحمة الله علیهم بر آنند که صوم افضل است کسی را که طاقت دارد بے زیاده مشقت و محوق ضرر و اگر متضرر گردد و افطار اولی است و فضل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در صوم محبت ایشان است و نیز حال میشود بدان برائت ذمه و اگر چه در افطار تخفیف است ولیکن در موافقت مسلمانان نیز نوعی از تخفیف و آسانی است که در نگاهداشتن صیام و قنایه آن بعد از گذشتن رمضان نیست و نزد سعید ابن السیب و او زاعی و احمد و اسحق و بعضی دیگر از علما افطار اولی است و افضل است مطلقا و از شافعی نیز بعضی اصحاب وی این قول نقل کرده اند ولیکن غریب است و مشهور و مختار در مذاهب و می همان اول است در احتجاج این جماعه بظاهر آیت قرآنی است که فرمود + فخذة من ایام اخر + و با حدیثی است که در ذم صوم و قوع یافته است که بعضی از اهل ظواهر آن رفته که صوم در سفر جایز نیست و اگر بار در قضایش باید کرد و جمهور گویند که انضلیت افطار کسے راست است که در صیام خوف محوق ضرر دارد و مشقت بسیار میاید چنانچه از سیاق آن احادیث ظاهر است + بصریح نیز مذکور است و بعضی گفته اند که افطار و صوم برابر است بجهت تعادل احادیث و ظیبی از ابن عمر نقل کرده که اگر روزه میداشت در سفر قضا میکرد آن را در حضر و از ابن عباس آورده که هرگز نداشت روزه در سفر و گفته که داود بن علی از متاخرین نیز بر نیست و صحیح قول اکثرین است و الله اعلم و چون در سفر نزدیک دشمن شدند و در جهاد و قتال ترود می بایست کرد امر می فرمود کسان را تا افطار کنند این معنی در حدیث آمده است چنانچه ترمذی از ابی سعید خدری آورده که رسید بنبی خدا صلی الله علیه و آله و سلم عام الفتح بر الظن ان میں خبر داد و ارا بلغایه عدو و امر کرد با افطار پس افطار کردیم ما همه و از عمر بن الخطاب آورده که گفت غزا کردیم

با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در غزوة بدر مفتح و افطار کردیم و هر دو اما آنکه مصنف میگوید و اگر مثل این در حضر
 واقع شود و در افطار لشکر را قوت بود بر عدد افطار را و بود این معنی در احادیث یافته میشود و مصنف هم بطریق
 حدیث میگوید بلکه بطریق فقاهت میگوید و در مذہب ائمہ نیز تصریح بدان یافته میشود و لیکن موافق است بقواعد
 شریع و اللہ اعلم و عادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود که در شبهای رمضان اگر بصل جنابت محتاج
 شدی در شب غسل کردی و این اولی و افضل است و در بعضی شبها تاخیر کردی و بعد از صبح غسل کردی در کتب مسته
 از عائشہ و ام سلمہ روایات درین باب آمده و گفته اند که در نص قرآن نیز اشارتی باین معنی است که فرموده: **اَللّٰمُ لَیْلَةُ**
الصَّیَامِ الرَّفَثِ الِی فِئَاکُمْ چون نام شب تا آخر جماع با زنان حلال گردانید بضرورت لازم می آید که صبح کتفد بجنابت
 کما لا یخفی و این مبنی بر قاعده مقدره اصول فقہ است که چون کلمه فی در ظرف زمان مستعمل نه بود دلالت بر استیجاب
 وقت کند چنانچه سرت یوم الحججه گویند مراد آن بود که تمام روز سیر کردی و اگر گویند فی یوم الحججه دلالت نه کند بر آن آورده اند
 که مروان در وقتی که حاکم مدینه بود از عبد الرحمن بن عوف این مسئلہ را پرسید پس گفت عبد الرحمن شنیدم از عائشہ رضی
 ام سلمہ کہ گفتند بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که در می یافت او را فجر و وصی جناب بودی از اهل خود از غم حطام
 پس غسل میکرد و روزه میداشت گفت مروان سوگند میدهم ترا بخدا که ابو هریره را نیز ازین باب پرسیدی غالباً
 مروان از ابی هریره رسانیده بودند که میگوید هر که صبح کند بجنابت او را روزه نیست عبد الرحمن را این سخن از
 مروان چندان خوش نیامد و با وجود آن اتفاقاً در ذی الحلیفه با ابو هریره یک جاشد و گفت که می پرسم از تو امری
 و اگر نه می بود مروان که سوگند داد مرا بر سیدن آن از تو نه می پرسیدم ترا و احتیاج بدان نه داشتم پس زگر کرد عبد الرحمن
 با ابی هریره قول عائشہ و ام سلمہ را پس گفت ابو هریره آنها دانایان تر و شناسا تر از ما باین امر از من و من نیز شنیده ام
 او را از فضل بن عباس و لیکن نه شنیده ام از حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس رجوع کرده ابو هریره از آنچه میگفت
 و در روایت مسلم و احمد و ابی داؤد از عائشہ آمده که مروی آمد و از حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سوال کرد که یا رسول اللہ
 درمی یابد مرا وقت فجر و من جلیم آیا روزه دارم آن روز را فرمود من نیز صبح می کنم به جنابت و روزه میدارم گفت
 آن مرد یا رسول اللہ تو مثل ما نیستی قد غفر اللہ لک ما تقدم من ذنبک و اما آخر فرمود و اللہ ہر آئینه امید دارم
 که من ترسندہ تر و پرہیزگار تر باشم از شما از خدا و با تجملہ احادیث صحیحہ درین باب بسیار است که شبهه را بدان
 راه نیست و ابو هریره اگر چه پیش از علم وے بدان خلاف آن می گفت اما از ان رجوع کرد و در روایتی آمده که ابو هریره
 رفع نیز کرد و لیکن ضعیف است و خطابی گفت شنیدم من که آن منسوخ است تشبیه در احادیث صحیحہ آمده که جناب بود
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از غیر احتلام پس صبح کرد احادیث بعضی مردم ازین عبارت استدلال کرده اند
 که احتلام بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جائز بود و الا استننا کردن آنرا فائده نه بود و قرطبہ گفت صحیح نیست
 که احتلام بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جائز نه بود چه احتلام از شیطان است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 از ان معصوم بود و مراد با احتلام در حدیث رویت انزال است بے دیدن چیزی در خواب و این نه از شیطان است
 یا جنائے استننا نیز بر عدم جواز است یعنی غسل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جماع بود نه از احتلام زیرا که
 احتلام در حق وے جائز نیست و اللہ اعلم و در ایام صیام تقبیل امهات مومنین کرده و چنانچه بخاری و مسلم و بوطا

والبر وادود ترمذی از عائشہ آورده اند کہ گفت بہ تحقیق بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ تقبیل می کرد بعض
 ازواج خود را و حال آنکہ وہے صائم بود پسترخندہ کرد عائشہ و در روایتی آمدہ کہ تقبیل می کرد و مباشرت میکرد و وی
 صائم بود و ہود وہے مالک ترین شمار ب خود را یعنی حاجت خود را و در روایتی مرفس خود را یعنی از بے اختیار
 شدن در جماع داین حدیث بروایات متعدده و الفاظ مختلفہ آمدہ و در بعض روایات آمدہ بود من و وہے
 صائم و در بعض روایات آمدہ کہ تقبیل و ملاعبت می کرد عائشہ را و در روایت ابی داؤد آمدہ کہ تقبیل
 میکرد و میگرفت زبان او را در دہان خود و در حدیثی لفظ مص واقع شدہ کہ یعنی مکیدن است و گفتہ اند کہ در اسناد
 این ضعف است و اللہ اعلم و در روایت ابی داؤد آمدہ کہ عمر بن الخطاب تقبیل کرد زن خود را پس بیام نزد پیغمبر
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت از کتاب کردم امروز یا رسول اللہ کاری عظیم را کہ فرحت و سبکی کردم امروز باز نے
 و تقبیل کردم او را و من صائم بودم فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آیا اگر مضمضہ کنی و صائم باشی چسبیت
 گفتم ہجج باک نہ دارم از ان فرمود تقبیل نیز ہمین حکم دارد و ترمذی گفت کہ درین باب حدیث از عائشہ و عمر
 بن الخطاب و حفصہ و ابی سعید و ام سلمہ و ابن عباس و انس و ابی ہریرہ آمدہ و اختلاف کردہ اند اہل علم از صحابہ
 و غیر ہم در قبلہ صائم در رخصت کردہ اند بعضی مرہرہ را نہ جوان را بجهت ترس آنکہ مبادا سلامت نماند مرا و را روزہ
 و مباشرت نزد ایشان سخت تر است از ان و بعضی گفتہ اند کہ قبلہ تنقیص اجر میکنند نہ تظہیر صوم و گفتہ اند کہ صائم
 چون مالک نفس خود بود رواست او را تقبیل و اگر اعتماد و امن ندارد بر نفس خود روا نیست تا سلامت ماند و قول
 سفیان ثوری و شافعی اینست انتہی و در حدیث ابی داؤد از ابی ہریرہ آورده کہ مردے سوال کرد از آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مباشرت صائم پس رخصت کرد مرا و او دیگرے آمد و سوال کرد از ان پس نہی
 فرمود او را ناگاہ دیدند کہ آنکہ او را رخصت کرد پس بود و آن را کہ نہی کرد جوان بود و سومی در جمع ابجوامع این را
 در مادہ تقبیل آورده بر روایت ابن النجار از ابی ہریرہ و از عائشہ نیز مثل این آورده و در ہدایہ میگوید کہ لا باس
 است بقبلہ یعنی مباح است بوس کردن و قینکہ امین باشد بر نفس خود جماع را و انزال را و کرده است چون امین باشد
 زیرا کہ قبلہ لذاتہا مفسد نیست و تواند کہ بدان مفضی گردد در عاقبت پس در حالت امن ذاتش معتبر باشد و مباح بود
 و نزد عدم امن عاقبتش معتبر بود و کرده باشد و شافعی علی الاطلاق در ہر دو حال مباح گوید و مباشرت مثل تقبیل
 است در ظاہر روایت و مرویت از امام محمد کہ کرده است مباشرت فاحشہ کہ خوف فتنہ در وہے غالب است انتہی
 و نسبت اباحت مطلقاً بشافعی خلاف تصریح ترمذی است و در مواہب لدینیہ گفتہ کہ مذہب امام شافعی و اصحاب
 وہے آنست کہ قبلہ حرام نیست بر کسیکہ تحریک شہوت وی نہ کند و لیکن اولی ترک اوست و بر آنکہ تحریک شہوت وہے
 کند حرام است در حق وہے علی الاصح عند اصحابنا دیگر پوشیدہ نماند کہ عبارت لا باس غالب استمال وہے
 در جایست کہ خلاف آن نوع اولوتی داشته باشد و لیکن کردہ نہ بود پس موداے عبارت این باشد کہ قبلہ
 نزو امن مکروه نہ بود و لیکن اولی خلاف آنست و مذہب امام مالک و شافعی نیز ہمین است و گا ہی بعضی مطلق نفی
 اقم نیز واقع شود بے آنکہ خلاف وہے اوئی بود در موطن آورده کہ ابن عمر نہی می کرد از قبلہ و مباشرت مر صائم را
 و سعید بن السیب از عمر بن الخطاب روایت کرد کہ وی نہی میکرد صائم را از تقبیل و میفرمود نیست مرا حدی را از حفظ

وعصمت آنچه بود سر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رواہ ابن ابی شیبہ والطبرانی فی الصغیر والدارقطنی فی الافراد
 وابن راہویہ وابن ابی شیبہ و بزار و بیہقی وغیر ایشان آورده اند کہ عمر بن الخطاب گفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم را در مقام دیدم کہ بجانب من نگاہ نمیکند گفتم یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چه کرده ام من کہ بجانب من
 نگاہ نمی کنی فرمود آیا نیستی تو کہ بوس میکنی در حالت صوم گفتم سوگند بخداے کہ فرستاده است ترا بحق ہرگز نگمم آنرا بعد
 ازین مانتی و وجہ تطبیق ہمانست کہ نزد عدم امن احرامست ظاہر احیاناً از وی این چنین نیز واقع شدہ باشد یا تا دیت
 بر ترک اولی باحوط و چون درینجا حدیث ابن ماجہ بود کہ ولالت میکند کہ تقبیل امرأۃ مفطر صیامست مصنف در جواب
 دی میگوید و حدیثی کہ ابن ماجہ روایت کرده کہ سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسیدہ شد پیغمبر خدا عن رجل
 از حال مردے کہ قبل امرأۃ بوس کرد زن خود را و ہماصانمان و حال آنکہ ہر دو مرد و زن روزہ دارند فقال پس
 گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قد افطر تحقیق روزہ کشاوند آن مرد و زن و اسناد آن ثابت نیست
 و بصحت نہ پیوستہ و کہ را کہ نسیان طعام خوردے یا شراب خوردے قضا نفرمودی و گفتی ان اللہ ہو الذی
 اطعمہ و اسقاه برستیکہ خداے خود خورد و نوشانید و نوشانید اورا و این حدیث را بخاری و مسلم و ترمذی و ابو داؤد و بالفاظ
 مختلفہ از ابی ہریرہ روایت کرده اند و گفت ترمذی درین باب حدیث از ابی سعید و ابی اسحق غنوی نیز آمدہ و حدیث
 ابی ہریرہ حسن صحیحست و گفت بر نیست عمل نزد اکثر اہل علم و مالک ابن انس میگوید کہ اگر در روزہ رمضان بہ نسیان
 بخورد و بروے قضا لازم گردد و مصنف اشارت کرد بقضاہت حدیث و علت آن بقول خود و این خوردن و آشامیدن
 را بمنزل خوردن و آشامیدن نام داشتی بجهت عدم تعدی بر صیام بقصد و اختیار اگر چه درین جا شخورد و اختیاری
 بخوردن و آشامیدن وارد بخلاف حالت نوم اما چون شخورد بصوم ندارد در عدم علم و اختیار بقض صوم ہر دو
 حالت یکسانست و نزد ما فرق نیست میان صوم فرض و نفل خلافاً لما لک فی النفل و اگر خطا بخورد و یا شامد روزہ ہل
 گردد چنانچہ در حالت ضعف مثلاً بظلم آب در حلق فروریخت و نزد شافعی اینجانبی باطل نہ شود و در رمضان حجامت
 کردے چنانچہ در صحیحین از ابن عباس آورده کہ گفت حجامت کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہ ال آنکہ
 وے محرم بود و حجامت کرد و حال آنکہ صائم بود و در روایت ابی داؤد و ترمذی حجامت کرد و حال آنکہ صائم
 بود و در روایتی حجامت کرد و حال آنکہ وے صائم محرم بود یعنی جامع بود در میان ہر دو صفت و نیز ابو داؤد از
 ابن ابی لیلہ از یکے از اصحاب آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی فرمود از حجامت و صوم وصال
 و حرام گردانید آنها را از جهت ابغاب اصحاب و بخاری آورده کہ پرسیدہ شد انس بن مالک را آیا مکروہ می پنداشتید
 شما در حدیث رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حجامت را برلے صائم گفت لا مگر از جهت ضعف و در روایت ابی داؤد
 آمدہ کہ گفت انس نہ بودیم ما کہ میگذاشتیم حجامت را مگر از جهت جہد و مشقت یعنی تار بوزہ دارندہ در جہد و مشقت
 نیست و ضعیف نہ گرد و یا مبادا ضعف رجھ طاری شود و باعث بر افطار گردد و در حدیث ترمذی از ابی سعید و ابی داؤد
 از زید بن اسلم آمدہ کہ سہ چیزست کہ تفسیر نمیکند روزہ راتے و احتلام و حجامت و حکم تے آنت اگر خود غلبہ کند و
 بر آید مبطل نیست و اگر شخصے بتکلف تے کند ناقضست خواه ملا الفم بود یا نہ و مذہب امام ابو حنیفہ بروایت امام
 محمد ہینست و نزد ابی یوسف در صورت تکلف تے ملا الفم شرطست وائمہ ثلثہ نیز درینجا متفق اند و در حدیث

ابی داؤد و ترمذی از ابی ہریرہ بصریح این معنی آورده و قول ابن عمر حبانہ در موطا آورده نیز ہمین است و میناسے آنکہ از ابی الدرداء نزد ابی داؤد و ترمذی آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تے کر و پس افطار نمود ہمین تفصیل خواهد بود و اما علم این کلام در تے تقریبے بود سخن اینجا در حماست است پس بدانکہ جمہور علما بر آنند کہ حماست تظہیر صوم نمیکند و کرده نیست مرصائم را اگر از جهت خوف جہد و طریقان ضعف و مذہب امام ابو حنیفہ و مالک و شافعی رحمۃ اللہ علیہم ہمین است و از نقل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعض اصحاب مثل سعد بن ابی وقاص و عبد اللہ بن عمرو زید بن ارقم و ام سلمہ نیز ہمچنین منقول است و آورده اند کہ نزد عائشہ منہجاست می کردند و نمی نمی کرده مذہب امام احمد و بعض دیگر از علما مثل عبد اللہ بن المبارک و اوزاعی و اسحق و ابی ثور آنست کہ حماست موجب افطار است حاجم و مجموعہ را واجب است قضا بر ایشان و عمل بعض اصحاب نیز برین بود چنانچہ ابو موسی اشعری کہ اگر در رمضان حماست کردی در شب کردی و بعض عمل ابن عمر را نیز در آخر ہمچنین نقل کرده اند و دلیل ایشان حدیثے است کہ ترمذی از رافع بن خدیج و ابوداؤد و از شداد بن اوس روایت کرده کہ پیغمبر خدا فرمود افطار الحاجم و الحجوم و نیز ابوداؤد از ثوبان روایت آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در ہر ہر ہم رمضان بہ بیعت آمد و گرفتہ بود دست مراد دست مبارک خود پس مروی را دید کہ حماست میکند فرمود افطار الحاجم و الحجوم و ترمذی دو از وہ صحابی را تعداد میکند وی گوید کہ حدیث از ایشان درین باب آورده و این حدیث رافع بن خدیج صحیح ترین آنهاست و بعض حدیث ثوبان و شداد ابن اوس را صحیح ترین آنها گفته اند و گفته کہ ترمذی از اہل علم از صحابہ و غیر ہم حماست مرصائم را کرده داشته اند و قائل است باین عبد اللہ بن المبارک و احمد و اسحق و گویند کہ واجب است بروی قضا و از حسن بن محمد زعفرانی نقل میکند کہ شافعی می گفت کہ روایت کرده شد از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ حماست کرد و حال آنکہ وی صائم بود و نیز روایت کرده شد کہ فرمود افطار الحاجم و الحجوم و من بیح یکے ازین دو حدیث را ثابت نہ می دانم یعنی نزد من ثابت نہ شدہ پس اگر از حماست پرہیز کند صائم محبوب ترست نزد من و اگر حماست کند نہ می گویم کہ افطار کرد و میگوید کہ چون شافعی در بغداد بود این چنین میگفت و چون بصر آمد میل برخصت کرد و در حماست کردن باسے نہ دید و احتیاج کرد کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حماست کرد و در حجة الوداع و حال آنکہ وی صائم بود تا اینجا کلام ترمذی است و در فتح الباری میگوید کہ شافعی در بیان اختلاف حدیثین میگفت کہ حدیث ابن عباس کہ در احتیاج آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آورده مثل و ارجح است از روئے اسناد و با وجود آن اگر پرہیز کند یکے از حماست محبوبترست نزد من از جهت احتیاط و قیاس موافق حدیث ابن عباس نیست یعنی از جهت آنکہ بہ حماست چیزے از درون بیرون مے آید نہ از بیرون بیرون میرود و ناقض صوم نیست و نیز حماست موجب ضعف و کسر شہوت و موافق مصلحت صیام است مگر جماع کہ نبض اجتناب از آن ثابت شدہ و مجمع علیہ است و آنچه محفوظ است از صحابہ و تابعین و عامہ اہل علم عدم افطار است بحماست انتہی و بخارے در ترجمہ باب میگوید کہ حسن بصری گفت افطار الحاجم و الحجوم پر سید عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی این را از پیغمبر مے گوئی گفت نعم پس بگفت و اللہ اعلم و علما مے مذہب امام احمد در تصحیح حدیث افطار الحاجم و الحجوم و تأیید و نصرت مذہب خود بمقول و منقول کلام بسوط و از ندو گویند کہ دو از وہ اصحابے ابن را بطرق متعددہ روایت کرده و ابن خزیمہ کہ اورا امام الائمہ

و در حدیث گویند گفته که ثابت شده از حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انظر الحاجم والمجوم وانحی بصحت رسیده است
 از ابن عباس آنست که حجامت کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و وی صائم محرم بود و چون محرم بود مسافر بود زیرا که
 احرام در اقامت اذان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم هرگز مروه سے نه شده است و مسافر را افطار جائز است حجامت
 بجهت آن بود و تواند که عذر سے دیگر در افطار داشته باشد و تحقیق در بعض روایات از ابن عباس آمده که حجامت
 کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از در دے که یا فتنه بود و نیز آمده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کے را
 بطلب ابی طیبہ حجام فرستاد که در وقت غیبیت شمس بیاید پس ظاهر آنست که حجامت در شب بود و تاویل قول ابن
 عباس اگر گفت و هو صائم یعنی و هو فی شهر رمضان و با وجود این احتمالات اگر چه بعید اند استلال تمام نشود
 و بر تقدیر نفی احتمالات روایات حدیث افطار اکثر است از روایات احتجام و بر تقدیر تساوی حدیث ابن عباس
 رضی اللہ عنہ فعل مست و این حدیث قول و قول مقدم است بر فعل از جهت احتمال خصوصیت فعل و بر تقدیر عموم لا بد
 از قول نسخ احد الحدیثین و چون حدیث ابن عباس موافق حکم اصل است لازم می آید از نسخ و سے مخالفت اصل از یک
 جهت و یکبار و نسخ انظر الحاجم و المجوم مستلزم مخالفت اصل است و بار و بدو جهت زیرا که این قول مخالف اصل است و
 در مذہب امام احمد احتجام در ساق و تقایک حکم دارد و خروج دم نیز شرط نیست و در فصد دور روایت است آتی و نزول
 المة ثلثة این حدیث ما اول مست بآنکه مراد با نظر تعرض با نظر و قرب وقوع در ورطه اوست اما حاجم از جهت آنکه و سے
 این نیست از وصول چیزی از دم در جوف و سے بکیدن مجسم کشیدن آن و اما مجوم از جهت عدم امن از طوفان ضعف
 و ناتوانی و چون انظار بغالب ظن متوقع الوجود بود آن را حکم تحقق الوقوع داد و گویا معنی افطار کردن حاجم و مجوم
 اینست که نزدیک است که انظار کنند و نیز چون حجامت امر مکروه بود و ارتکاب مکروه در عبادت موجب نقصان اجر و ثواب
 است گویا که فعل باز تکاب این حکم عدم و فساد دارد پس معنی افطار گویا یعنی از تکاب مکروه بود فافهم و این حسزم
 گفته است که انظر الحاجم و المجوم صحیح است و لیکن ما حدیث صحیح از ابی سعید نه یافتیم که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 رخصت کرد در حجامت مرصائم را پس واجب شد اخذ بدان زیرا که رخصت بعد از عزیمت سے باشد پس دلالت کرد
 بر نسخ نظر بجماعت خواه حاجم بود خواه مجوم است و در فتح الباری میگوید که حدیث ابی سعید را نسائی و ابن خزیمه و دار
 روایت کرده اند در رجال و سے ثقات اند و اول که مکروه بنده شده شد حجامت بر لے صائم آن بود که جعفر ابن ابی طالب
 حجامت میکرد در حال صیام پس بگذشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بروی و فرمود انظر که و ند این دو
 شخص و احادیث دال بر کراهت حجامت گذشت پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بفضل خود بیان رخصت و نسخ
 حرمت و کراهت آن فرمود است و بعض گفته اند که قول آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انظر الحاجم و المجوم نسبت بخصوص آن
 دو شخص بود بجهت امری دیگر که از امتیاز صادر شده بودند از جهت حجامت و درین حدیث چیزی نیست که نص بود بر آنکه
 انظار از جهت حجامت بود و بعض گفته اند که غیبت سے کردند و در تفسیر غیبت و کراهت آن خود احادیث واقع شده است
 این جا این چنین بود و این مبر و توجیه بعید است کما لا یخفی و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در نهار صیام
 مسواک کردی احمد و ابو داؤد و ترمذی و بخاری در ترجمه باب از عامر بن ربیع آورده اند که گفت و یدم
 من رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که مسواک میکرد در حالت صوم چند آنکه از عدد احصای بیرون بود و نیز فضائل

سواک کہ در اجابت واقع شدہ شامل ست صائم و غیر صائم را و نیز بخاری از ابن عمر در ترجمہ بابی آورده کہ گفت سواک
 کند صائم در اول نهار و آخر آن و مذہب امام ابو حنیفہ همچنین ست و امام مالک نیز بر نیست و نزد امام شافعی سواک
 بعد از زوال مکرورہ است مہ صائم را و متسک ایشان بحديث خولف نم الصائم ست الحدیث و نزد کسی گوید کہ مذہب شافعی
 عدم کراہت ست در اول نهار و آخر آن و نزد احمد و اسحق مکرورہ است در آخر نهار خواه خشک بود یا تر و تر خواب آب
 بود یا سبز بود برابر ست و نزد بعضی سواک بچوب تر صائم را مکرورہ است و در مضمضہ و استنشاق مبالغہ نکردی
 در وضو و در غسل با وجود استحباب آن در غیر حالت صوم و در فقہ گفتہ اند کہ اگر غسل جنابت بود باید کہ وقت افطار
 مضمضہ و استنشاق و غرغره کہ سنت ست در غسل مبالغہ کند و در نہی از سواک کردن و سرمہ کشیدن در رمضان
 حدیث ثابت نشدہ چون نہی از انہا در رمضان ثابت شدہ سنت و استحباب آن خود مطلقاً ثابت ست در رمضان
 نیز ثابت باشد حال سواک خود معلوم شد و در امکان نیز نزد کسی از انس آورده کہ مردی حضرت رسالت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت چشم من درد منی کند آیا سرمہ بکنم و حال آنکہ من صائم ام فرمود نعم مباح است
 بکن و میگوید کہ درین باب حدیث از ابی رافع نیز آمدہ و میگوید اما حدیث انس اسناد او قوی نیست و صحیح نہ شدہ از
 حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین باب چیزی و اختلاف کردہ اند اہل علم و سرمہ کشیدن صائم بعضی مکرورہ
 داشتہ اند و قول سفیان و ابن المبارک و احمد و اسحق اینست و بعضی رخصت کردہ اند و قول شافعی اینست انتہی
 مذہب امام ابو حنیفہ نیز همین ست و مصنف نیز میگوید کہ درین باب یعنی در باب امکان دو حدیث وارد شدہ کیے
 در اثبات آن کہ اکمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہو صائم سرمہ کشید آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 و حال آنکہ روزہ دار بود این حدیث را در جامع الاصول از انس بن مالک بروایت ابوداؤد و بلفظ کان یکتمسل آورده
 و اسحق چون ثابت شدہ است کہ سنت مسمرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ سرمہ در شب وقت نوم میسکرد
 و فعل آن در روز خصوصاً در رمضان استیجادی وارد مگر آنکہ برائے بیان جواز کردہ باشد و اللہ اعلم و یکی حدیث
 آنکہ در باب نہی از سرمہ کشیدن فرمود للنیقہ الصائم یعنی باید کہ بہر سہیزہ از ان یعنی از سرمہ کشیدن روزہ دار این جزو حدیث
 است و تمام حدیث این چنین ست کہ ابوداؤد از عبدالرحمن بن نعمان بن معبد بن ہوذہ از پدر از جد آورده کہ حضرت
 پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر میسکرد با شد نزد نوم و گفت لنیقہ الصائم و گفت ابوداؤد کہ یحیی بن معین مرا گفت
 این حدیث منکر ست و مصنف میگوید کہ این ہر دو حدیث ضعیف ست احتجاج را نہ می شاید و در باب امکان و نفیاً
 و لا اثباتاً چیزی صحیح نہ شدہ و اللہ اعلم فصل در روزہ نافلہ عادت شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 در روزہ نقل یکسان نہ بود و صحیح کہ ام از صوم و افطار و انہی نہ بود گاہ چند ان بیانی روزہ داشتی کہ صحابہ گمان برند
 کہ دیگر افطار نہ خواہد کرد گاہ چند ان بیانی افطار کردے کہ گمان بردندے کہ دیگر روزہ سنت کہ داشتن آن عادت
 بود و بعضی نسخ لفظ سنت نیست و ہوا الظاہر الموافق للفظ الحدیث نخواہد داشت و لیکن صحیح ماہ از روزہ خالی نہ گذشتی
 و آنچنان نہ بود کہ تمام ماہ افطار کند چنانچہ آن نیز نہ بود کہ تمام ماہ روزہ دارد الا ماہ رمضان و در صحیحین و غیر ماہ درین باب
 احادیث بطرق متعددہ بالفاظ مختلفہ آمدہ و در حدیث انس آمدہ کہ نہ می خواست کسیکہ بہ بنید آنحضرت را صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم در ماہ صائم مگر آنکہ میدید او را صائم و نہ می خواست کہ بہ بنید مفسر مگر آنکہ میدید مفسر و نہ میخواست کہ بہ بنید

اور در شب مصلی مگر آنکه مصلی میدید و نه میخواست که بر بیدار نام مگر آنکه میدید نام باین معنی که در تمام شب گاه نماز کردی گاه
 بختی و شب دی در بیداری و خواب میگذشت نه آنکه گاه چند شب بیابی نماز کردی و چند شب دیگر گذشتی که بیابی در خواب
 بودی چنانچه در روزه که چند روز بیابی روزه دار بودی و چند روز دیگر بیابی افطار کردی و این سه ماه یعنی رجب شعبان
 و رمضان که عوام که عالم به سنت و موافق به متبع و اتباع آن نیستند بیابی روزه دارند در آن چیزے از فعل و قول آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صحابہ و تابعین وارد شده بلکه در صحیح از عائشہ آمده که ندیدم آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که روزه
 داشته باشد ماه تمام ازان باز که در مدینہ آمده مگر ماه رمضان و رجب را روزه داشتن نمی فرمود آنچه در صحیحین در صوم رجب آمده است
 که عباد ابن حنیف گفت پرسیدم سعید بن جبیر را از صوم رجب گفت شنیدم ابن عباس را که میگفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم که روزه میداشت تا آنکه میگفتم هرگز افطار نه خواهد کرد و افطار میکرد و چند آنکه میگفتم هرگز روزه نخواهد داشت و ازین حدیث
 چیزی در خصوص صوم رجب معلوم نشود نه نهی و نه امر یعنی حکم او حکم سایر ایام و شهور است هم روزه میداشت و هم افطار میکرد
 و چون معلوم شد که هیچ شریک را از روزه حالی ندانستی این را نیز میکرده باشد و حکم خاص بوی معلوم نیست و در مواهب لدنیہ
 میگوید که بعضی شافعیہ گفته اند که در فضل است از سایر شهور یعنی بر لے صیام نقل و تضعیف کرد این قول را نودے
 و غیر وے از محققین مذهب شافعی و گفته اند که معلوم نشده است که وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روزه داشته
 آن را بلکه روایت کرده شده است از حدیث ابن عباس نهی از صوم رجب رواه ابن ماجه و لیکن در سنن ابن ماجه آمده
 که رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دوست داشت صوم و را شتر حرم و رجب یکی از آنهاست و نیز این صریح
 نیست و در محرم که یکی از شتر حرم است صریح آمده که صم من المحرم و ترک و هم ابو داؤد از عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ
 آورده که پرسیده شد او را که آیا روزه میداشت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در رجب گفت نعم و تشریف میکرد
 او را یعنی شریف می پنداشت او را نسبت بشرف میکرد و از ابی قلابہ آمده که در بهشت قصرے است بر آ روزه داران
 رجب و بهیگی گفته که ابو قلابہ از کبار تابعین است بی آنکه بوی از حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رسیده و ثبوت
 یافته این چنین نه گوید استے و عجب از مصنف که ذکر صوم شعبان نه کرد حال آنکه در احادیث صحیح آمده که عائشہ زنا
 میگوید که نه دیدم من آن حضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیشتر روزه دارنده در هیچ ماهی مگر شعبان رواه البخاری و مسلم
 و در روایت دیگر آمده که روزه میداشت در شعبان مگر اندکے ازان بلکه روزه میداشت در تمام آن و در روایت ابی
 داؤد آمده که محبوبترین ماه نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که در آن روزه میداشت شعبان بود پس متصل می ساخت
 او را بر رمضان و در روایت نسائی آمده که روزه میداشت شعبان را یا اکثر شعبان را و در روایت دیگر روزه میداشت
 شعبان را تمام و ترمذی از ام سلمہ زنا آورده که گفت نه دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که روزه میداشت دو ماه بیابی
 مگر شعبان و در رمضان و میگوید که ابن المبارک گفته که جائز است در کلام عرب که چون یکی از اکثر ماه روزه دار و بگویند
 فلان تمام ماه روزه میداشت چنانچه گویند فلان تمام شب قیام میکند و نماز میگذارد و حال آنکه در شب طعام خورده
 و بکار دیگر مشغول شده استی و با جمله اکثر را در حکم کل و داشتن عادت عرب است در محاورات بجهت مبالغه با وجود
 تفسیر روایت دیگر که در وے اکثر واقع شده مرآن را و صحیح همانست که هیچ ماهی را تمام روزه میداشت مگر رمضان را
 و اللہ اعلم و حکمت در اکثر صوم شعبان ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعضی گفته اند که گاه گاهی از صیام روزه

که در جہاد میباشند از سفر وغیرہ پیدای شد پس آنرا صحیح می کرد و در راه شعبان که قریب موسم صیام است نگاه
 میداشت و درین معنی حدیثی ضعیف نیز از طبرانی در اوسط روایت کرده اند و بعضی گویند که آنرا از جهت نظر مسلم
 رمضان میکرد و درین باب نیز حدیث آمده ولیکن این حدیث ضعیف است و ادوی آنست که در حدیث دیگر آمده
 که صحیح تر ازین احادیث است و آنرا نسائی و ابوداؤد و ابن خزیما از اسامه بن زید روایت کرده اند که گفت گفت من
 یا رسول اللہ صیوم منیم تا کہ روزہ میداری در بیع ماہی چنانکہ در راه شعبان فرمود این ماہی است کہ فاعل اند مردم
 از ان در میان رب و رمضان برداشته میشود دروے اعمال بدرگاہ رب العالمین پس دوست میدارم کہ برداشته شود
 عمل من و من صائم باشم پس بیان کرد درین حدیث حکمت روزہ داشتن در شعبان نہ ماہماے و گبر یعنی وے ماے
 محفوظ است بدو ماہ شریف رجب کہ شہر حرام است و در شعبان کہ شہر صیام است و مردم از ان فاعل اند و گمان می برند کہ
 صیام رجب فاضلتر از ان باشد و نہ چنین است و نیز در حدیث دیگر آمده کہ شعبان شہریت کہ نوشته میشود در و آجال
 اعمال تا کہ درین سال زندہ خواهد ماند و کہ از عالم خواهد رفت و فرمود من دوست میدارم کہ نوشته شود نام من و من و روزہ دار
 باشم و از احادیث دیگر ظاہر شود کہ این نوشتن در شب نصف شعبان است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در تمام
 شعبان میکرد و بعضی گفته اند کہ کثرت صیام در شعبان سبب تفرین و احتیاد و استناد صیام رمضان است تا در آمدن
 رمضان زیادہ مشقت و کلفت نشود و پیشتر از ان لذت و ملاوت صوم یافته باشد و اللہ اعلم و بر ہر تقدیر کثرت صیام شعبان
 معارض نشود بہ نہی کہ واقع شدہ است از تقدیم رمضان بصوم یوم ادیومین و همچنین نہی کہ واقع شدہ است از صوم نصف ثانی
 شعبان زیرا کہ نہی در حق کسی است کہ آن ایام داخل ایام عادت صیام وے نہا شدہ مسلم از ابی ہریرہ آورده کہ تقدیم نہ کند
 رمضان را بر روزہ یک روز یا دو روز مگر مردے کہ عادت او بود کہ روزہ میداشت پس گوید در آن روزہ را در نزدے
 نیز از ابی ہریرہ آورده کہ بنمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود تقدیم نہ کنید ماہ رمضان را بصیام مگر آنکہ موافق صومی باشد
 کہ عادت دارد یکی از شما پس نہی در حق کسی است کہ اصلا در شعبان روزہ نیدارد و چون رمضان نزدیک رسید شروع
 در صوم کند و این معنی بہ بعضی نکات کہ در کثرت صوم شعبان مذکور شد منافات دارد و اللہ اعلم و در سہ سوال میفرمود
 کہ صیام این شش روز بار رمضان برابر صیام دہرت رفاہ مسلم والترغی و ابوداؤد و عن ابی ایوب رضی اللہ عنہما
 دو وجہ آن ظاہر و مشہور است ولیکن پوشیدہ نیست کہ برابر صوم و ہر بر تقدیرے خواهد شد کہ تمام عمر بدان وفا کند و اللہ
 در ہر سالے کہ دارد بل بر صوم تمام آن سال گرد و درین معنی نیز از ثولان حدیث آمده کہ گفت کیسکہ روزہ داشت رمضان یا
 و شش روزہ دیگر بعد از نظر حاصل شد او را روزہ تمام سال من چار باکتہ فلہ عشر امثالما + رواہ ابن ماجہ و شرط
 نیست کہ پیایے دارد بلکہ در نہیب ما اگر تفریق کند بہتر است و دور تر از کراہت و تشبہ بہ نصاری چنانکہ در فقہ مذکور است
 در روز عاشورہ البتہ روزہ شستی چنانکہ در حدیث نسائی از حفصہ آمده کہ چار چیز بود کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 ترک نمود آخرا صیام عاشورا و عشر ذی الحج و سہ روز از ہر ماہ و دور کعت پیش از فجر و مراتب روزہ عاشورا سہ است
 افضل و اکمل آنست کہ سہ روز بدار و دہم و یک روز پیش از ان و یک روز بعد از ان مرتبہ دوم آنکہ نہم و دہم را
 بدار و مرتبہ سوم آنکہ دہم باعلی انفرادہ بدار و چنانکہ عاشورا و عشر را بحد و قصر و عاشورا نام روز دہم از ماہ محرم است و
 بعضی دہم کرده اند کہ نام روز نہم است و برای تسمیہ روز نہم بجا شورا تکلف کرده اند و از اظہار لیل اخذ نموده اند زیرا کہ عرب

شتران را در آب دادن نوبت قرار داده اند که از اور و خوانند و یوم ثالث را از ایام و در پنج خوانند باین حساب و در نهم
 عشر باشد و منشاء این و ہم حدیث ابن عباس است که مسلم آورده کہ حکم بن اعرج گفت آدم بر ابن عباس و پسر سیدم
 از وے کہ خبر ده مرا از صوم عاشورا پس گفت ابن عباس چون ہلال محرم را پہنچی شتا رکن و صبح کن روز تاسع و رات
 کہ روزہ وارے گفتم آبار و زہ میداشت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین روز گفت نعم امام نوے میسگوید کہ این
 نصیح است از ابن عباس کہ مذہب وے آفت کہ عاشورا نام روز نهم است و این سخن محل نظر است زیرا کہ آنچه بصریح
 معلوم ہے شود از کلام ابن عباس من امر بصوم یوم تاسع است و آن در سنت آمدہ بار و زہ عاشور و یومین روز عاشورا
 بر مہر و شہرت و علم سائل گذشت کہ آن یوم عاشور است پس ارشاد کرد سائل را بصیام یوم تاسع با وی و خبر داد
 بصل رسول بہ تنزیل عزم وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سال آیندہ بران بہ منزله فعل چنانچہ بیاید و در حدیث بخاری
 و سلم و موطا و ابی داؤد و ترمذی از عائشہ آمدہ کہ قریش در جاہلیت روزہ عاشورا سے داشتند و رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز میداشت و گفتہ اند کہ نگاہ پیشین صوم عاشورا را شاید کہ تلبغی از شرع سالف
 باشد و لهذا تعظیم میکردند اورا و کسوت می پوشانیدند و وے کہب معظمہ را و از عکرمہ آوردہ اند کہ گفت گناہے
 کردہ بودند قریش در جاہلیت و عظیم شد ترس آن در و لماے ایشان پس گفتہ شد مرا ایشان را روزہ عاشورا
 تا کفارت آن شود کہ آنے فتح الہارے و در صحیحین از ابن عباس آمدہ کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 بمدینہ آمد بیو را دید کہ درین روز روزہ میدارند پرسید کہ این چیست گفتند روزے عظیم و صلح است کہ نجات داد
 بر و در کار نعالے و وے موسے و بنی اسرائیل را و غرق کرد فرعون و قوم اورا پس شکرانہ نعمت روزہ دہشت موسی
 و وے و امر کرد بدان پس ما نیز روزہ میداریم پس گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما نیز اورا نیز و نیز و یکتریم
 بوسی علیہ السلام از شما پس روزہ داشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و امر کرد بدان و در اوائل استیلافت
 و موافقت بود محبوب میداشت در آنچه نہی کردہ نہ می شد با آنکہ صوم این روز پیش از ایشان نیز میداشت و گفتہ اند
 کہ اگر علم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بصدق این خبر از بود بوسے یا بتواتر بود یا خبر داد بدان جماعہ کہ با سلام
 در آمدند از طلایے ایشان مثل عبداللہ بن سلام و امثال وے والا خبر یہود در دیانات و شرائع مقبول نہ بود و بعد
 از امر کردن بصیام عاشورا چون صیام رمضان فرض شد فرمود ہر کہ خواہد روزہ عاشورا بدارد و ہر کہ خواہد نداد
 وے را فرمود تا ند کرد در حوالی مدینہ بدان و این ظاہر در آفت کہ صوم عاشورا در اول فرض بود و بعد از
 نزول صیام رمضان فرضیت آن ساقط شد چنانکہ مذہب حنفیہ و بعضی شافعیہ است و بعضی از ایشان گویند
 کہ صوم عاشورا ہمیشہ سنت و مستحب متاکد بود و نیز قول فرضیت رمضان تا کہ استجاب رفت و اصل استجاب کمتر
 از وجہ اول بانی ماند و این قول بعید و محض تاویل است با آنکہ تاکید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین صوم
 و تا کما رویت و بعد از فتح کہ چون شوکت اسلام قوت گرفت و امر آن استہار یافت مخالفت اہل کتاب محبوب
 دہشت و خواست کہ اظہار مخالفت ایشان کند و شرک تشبہ با ایشان نماید و افراد و تخصیص یوم عاشور بصیام و فرمود کہ اگر سال
 آیندہ در ایام روزہ دارم یوم تاسع را یعنی نهم کنم اورا با صوم یوم عاشور حدیث مسلم کہ از ابن عباس آوردہ کہ گفتند یا رسول
 این روزے است کہ بہود و نصارے آن را تعظیم سے کنند فرمود سال آیندہ انشا اللہ تعالیے روزہ دارم روز نهم

دلالت کند بر آن که عزم دینت روزه تاسع از جهت مخالفت اهل کتاب است نه از جهت آنکه بعضی توهم کرده اند که بجهت احتیاط در دریافت یوم عاشورا است چه این سخن مبنی بر احتمال تسمیه یوم تاسع است به عاشورا و متحقق شد که آن صحیح نیست و در روایت احمد و برزاز از ابن عباس نیز آمده که رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرموده روزه وارید روز عاشورا و مخالفت کنید در روز یهود را و روزه وارید پیش از روزی را و بعد از روزی را و این حدیث دلالت کند بر آنکه عاشورا نام روز نهم نه باشد پس مراتب صوم عاشورا سه باشد چنانچه مصنف گفت ولیکن در صیام تاسع و عاشورا حدیث بسیارست و لهذا مصنف صیام عاشورا و حدیث را هر چند درین صورت نیز مخالفت با یهود ظاهر شود از جمله مراتب نساخت و قول وے که گفت و اما در اشتقاق روز نهم علی الفرداه مخبرے از سنت یهود است مرفول بعضی از علماء را که گفته اند که غرض مخالفت اهل کتاب است و این حاصل میشود بکلیه ازین دو امر یا بنقل عاشورا بتاسع یا بصوم تاسع با عاشورا که آن فی المواهب یعنی اگر چه غرض مخالفت ایشان است اما اصل روزه عاشورا باید با یوم اظہار مخالفت و نیز اشارت است بر و قول کسی که عاشورا نام روز نهم گوید کمالا یخفی و اما روز عرفه را که نام روز نهم است از روزی که روزه در روزی فصل تمام دارد بلکه فاضلتر است از صوم یوم عاشورا چنانچه در صحیح از ابی قتادہ آمده که گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صیام یوم عرفه کفارت دو سال میگردد و سال گذشته و سال آینده و صوم یوم عاشورا کفارت سال گذشته میکند گفته اند که این بجهت آنست که یوم عاشورا منسوب بموسی علیہ السلام است و صوم آن در اصل از شریعت اوست و یوم عرفه منسوب بمحمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صوم وی از شریعت مطہرہ اوست ولیکن عادت شریف این بود که اگر در حج بودے افطار کردے چه افطار کردے انقوسے بود برے دعا و اجتهاد و کوشش در آن و دیگران را نیز نهی از صوم کردے چنانچه ابوداؤد از ابی ہریرہ مسلم و بخاری و میمونہ آورده کہ مردم شکایت کردند نزد وے از صیام روز عرفه پس فرستاد میمونہ شیرے دو ششیدہ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واقف بود در موقف پس بنوشید و مردم نظر میکردند بسوے وے و بخارے و سلم و موطا و ابوداؤد و ترمذی از ابن عباس آورده کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افطار کرد بعرفه و فرستاد بسوے وے ام الفضل شیر پس بنوشید آنرا و گفت ترمذی درین باب حدیث از ابی ہریرہ و ابن عمر نیز آمده و حدیث ابن عباس صحیح است و تحقیق روایت کرده شد از ابن عمر کہ گفت حج کردم با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و روزه نداشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی عرفه را و ابوبکر و عمر و عثمان و روزه نداشتند ایشان من نیز نیامدم و امر بران نیکنم و نهی نیز نکند و میگردد کہ عمل بر نیست نزد اکثر اہل علم کہ دوست میدارند بعرفه افطار را تا قوت یابد بدان مرد برد ما و بعضی از اہل علم روزه نداشتند انتہی و دیگر وجہ در افطار آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز عرفه در حج آنکه آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حج مسافر بود و از مدینہ آنجا رفته بود و افطار در سفر افضل است مطلقا نزد بعضی و نزد وجود مشقت نزد ہمہ و شک نیست در وجود مشقت در حج و اجتهاد در دعا و دیگر وجہ آنکه حج حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روز جمعه بود و افراد صوم جمعه چنانکہ در باب جمعه معلوم شد مکره است و دیگر آنکہ روز عرفه اہل موقف عرفات را یعنی مجال را روز عید است از آن رو کہ اجتماع ایشان در آن روز همچون اجتماع دیگر کسانست در عید گاہ و در حدیث حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانچه روایت کرده است آنرا ابوداؤد و ترمذی و نسائی از عقبہ بن عامر

داروده یوم عرفه و یوم النحر و ایام سنی عیدنا اهل الاسلام فرمود که روز عرفه یعنی درج و روز نحر یعنی روز عید اضحی و روزهای سنی که سه روز یا دو روز دیگر بعد از روز عید اضحی است روزهای عیدماست که مسلمانان نیم و در فصل جمعیه گذشت که چون در عرفات کریمه + الیوم الکلت لکم الآتیه + نازل شد اهل کتاب گفتند عجب از مسلمانان که این روز را بجهت سرور بنزول این آیت عیدانه گرفتند امیرالمؤمنین عمر در جواب ایشان گفت که آن روز جمعه و روز حج بود یعنی یک عید چه باشد دو عید است پس معلوم شد که روز عرفه مرحاجیان را روز عید است و صوم در روز عید اگر چه حکما باشد

مکروه در روز شنبه و روز یکشنبه در بعضی اوقات روزه داشتی و غرض ازین مخالفت نبود و نصاریس بود و در حدیث

ام سلمه بیوت پیوسته که گفتند یعنی پرسیدند از وے ای الایام کان رسول اللہ کد ام روزهاست که بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اکثرها صیاما بیشتر روزه دارنده قالت گفت ام سلمه یوم السبت والاحد روز شنبه و یکشنبه بود که روزه بیشتر میداشت نسبت بر روزهای دیگر و یقول و میگفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سبب روزه داشتن روز شنبه و یکشنبه آنها یوما عید للمشرکین این دو روز روز عید کافران است شنبه عید بود آنست و یکشنبه

عید نصاریس فانما احب ان اخالقهم پس من دوست میدارم که مخالفت کنم ایشان را و روزه دارم در روز عید ایشان و سرور کنم مصنف حکم بیوت این حدیث کرده و در مواهب لدنیہ این حدیث از کرب مولای ابن عباس بروایت احمد و نسائی آورده که فرستادند مرا ابن عباس و جماعه از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نزد ام سلمه تا پرسم او را ای الایام اکدیث و گفته که در اسناد این حدیث محمد بن عمر است و شناخته نمیشود حال وے و روایت میکند از وے

عبد اللہ بن محمد بن عمرو وے نیز مجهول الحال است و شاید که مصنف آنرا با سناد و دیگر یافته باشد که ثابت است و اللہ اعلم و حدیثی دیگر از احمد و ترمذی و ابی داؤد و غیر جم از عبد اللہ بن بسرناخت وی که صمانام دارد آمده که فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روزه نه دار بدر روز شنبه مگر در ضمن چیزی که فرض کرده شده است بر شما یعنی واجب است اگر چه بنذر باشد و اگر نه یا بدی از شما یعنی چیزی که بان افطار کند مگر پوست انگورے یا چوب درختی باید که بخاید

آنرا یعنی بدان افطار کند و روزه خود را بشکند و ترمذی گفت ہذا حدیث حسن و معنی کراہت در وے آنست که افراد کند یوم السبت را بصوم یعنی روز شنبه تمام روزه دار و زیرا که یہود تعظیم این روزے کنند والا اگر جمع کند بار و دیگر چنانچه جمع یا یکشنبه مکروه نه بود و لهذا ابو داؤد ترجمه کرده بباب النہی ان یخص یوم السبت بالصوم پس

معارضن نه بود این حدیث با حدیث ام سلمه که گذشت کذا فی المواہب اللدنیہ اگر گفته شود کہ یہود تعظیم این روز میکنند بدست که اورا عید گرفته اند و در روزه داشتن خود مخالفت ایشان است نه تعظیم چنانکہ در حدیث ام سلمه معلوم شده خواه منفرد باشد خواه منضم بار و روزه دیگر جوایش میتوان گفت کہ در افراد روزه درین روز چنانکہ بوجہ مخالفت ایشان است بوجہ متضمن نوے از تعظیم نیز هست پس ضم کند بوسے روزه دیگر تا تو ہم تعظیمی کہ از تخصیص افراد ناشی میشود مرتفع گردد یا آنکہ در ضم روز یکشنبه مخالفت نصاریس نیز ظاہر میگردد و تلیضم و اللہ اعلم و عادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ

وآلہ وسلم نه بود کہ دائم روزه دارد و از صیام و ہرنہی میفرمود و در حق صائم الدہر گفته لا صام ولا افطر یعنی آنکہ همیشه روزه دارد و روزه داشتن عادت و خوی او گردد و ولدت روزه و ریاضت و کسر نفس کہ روح این عبادت است از د فوت شود مقصود نفی فضیلت آن صیام است و بدانکہ در ہرنہی و انکار صیام و ہر حدیث کثیرہ بطرق متعدده در غایت

کثرت و تعدد آمده که با وجود اطلاع بر آن اقدام برین عمل و شوار نماید و اکثر آن در حدیث عبد اللہ بن عمرو بن العاص است که بغایت موعود بود بقیام لیل و صیام تہار چون خبر کثرت و دوام صیام و سے بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رسید اورا بطلبید و زجر و منع کرد و فرمود جسم ترا بر توحی است و نفس ترا بر توحی است و زوجه ترا بر توحی است ہم روزہ دار و ہم اظہار کن و ہم قیام لیل کن و ہم بخواب رود و سے ہر چند الحاح کرد در کثرت صوم قبول نیفتاد اول فرمود کہ ترا یک روزہ بس است در ہر ماہی گفت یا رسول اللہ من زیادت بران طاقت دارم فرمود سہ روزہ در ہر ماہی حکم صیام دہر دارد پس و سے الحاح نمود و طلب زیادت کرد و گفت من بیشتر از ان طاقت دارم پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زیادت میگردید و ہفت و نہ و دہ در ہر ماہی و سے ہنوز الحاح در زیادت میکرد و ہر بار میگفت یا رسول اللہ یا رسول اللہ تا نہایت کار بان رسید کہ یک روز صوم دار و یک روز افطار کند و صوم دار و علیہ السلام اینست و زیادت بران قطعاً قبول نہ گردد تجویز نہ نمود و فرمود ہر کہ صوم دہر دارد و در روایتی صوم ابد دارد نہ اورا صوم و نہ افطار و این را مکرر فرمود و آوردہ اند کہ عبد اللہ بن عمرو چون پیر شد میگفت ای کاش عمل بر خست بچہ سے کردم صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و مختار نہ داند از بعد در آنچه ظاہر نہ بہ است ہمینست غایت تا دلیل و توجیہ ابن است کہ ترندے در جامع خود میگوید کہ قومی میگویند کہ صوم دہر بر تقدیرے تحقق پذیرد کہ روز عید فطر و عید اضحی و ایام تشریق نیز افطار نہ کند و ہر کہ درین ایام افطار کند بیرون آید از حد کراہت و صوم دہر نہ داشته باشد و میگوید کہ مجتہدین مرویت از مالک بن انس و ابن قول شافعی است و احمد و اسحق نیز مانند آن گفته اند انتہی و پوشیدہ نماند کہ نظر بساق احادیث داردہ در نہی از صیام دہر ظاہر شود کہ علت آن نہ صیام ایام منہیہ است بلکہ سبب آن تجاوز و عتدا از حد اعتدال و فوات حق نفس و اہل و عیال و اطفال و بصریام و فوات وجود مشقت و ریاضت است و مختار آنست کہ افضل الصیام صوم دائم و کہ یک روز روزہ دارد و یک روز افطار کند و گفته اند کہ این سخت تر و بر ریاضت نفس و کثیر و سلوک طریق اتباع و امتثال اعلی و ارفع است از ہمہ و باللہ التوفیق و عادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ بسیار از روزہا در خانہ درآمدی و پرسیدی کہ بیچ خوردنی ہست اگر گفتندی چیزیے حاضر نیست اگر چه قدرت احضار و تفصیل آن بودہ باشد فرمودی کہ پس من روزہ دارم و نیت روزہ کردی این لفظ بصریح در حدیث نیست ولیکن از ان مفهوم میگردد و در بعض اوقات نیت روزہ تطوع کردہ بودے و روزہ تمام نہ کردہ در میانہ روز افطار کردی این ہر دو جزو یک حدیث است کہ مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از عائشہ روایت کردہ اند کہ گفت در آمد بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روزی و فرمود آیا چیزیے ہست یعنی از طعام نزد شما گفتیم یا رسول اللہ نیست چیزیے فرمود پس من اکنون صائم ہستم بعد روزی دیگر و پرسید آیا ہست چیزیے از طعام نزد شما گفتیم یا رسول اللہ ہر یہ کردہ شدہ است ما را حیس و حیس طعامی است کہ عرب از خرمات و قروت و روغن می سازند فرمود بیار کہ امر در صبح بروزہ کردہ بودم پس بخورد آنرا و از روایتی دیگر معلوم میگردد کہ همان روز کہ چیزیے نہ یافت و نیت روزہ کرد و بیرون رفت و باز آمد و پرسید و این طعام حاضر آمدہ بود بخورد و در روایتی در آخر حدیث این نیز آمدہ کہ عائشہ میگوید گفتیم یا رسول اللہ در آمدی تو بر من و تو صائم بودے پستہ بخوردے حیس را فرمود ہر کہ روزہ تطوع دارد بمنزلہ صریدی است کہ بیرون آوردہ صدقہ از مال خود ہر چه خواست از ان بردارد ہر چه خواست نگاهداشت و ترمذی و ابوداؤد از ام ہانی آوردہ اند کہ گفت بودم من نشسته

از غیر خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس آورده شد چیزی از جنس نوشیدنی پس نوشید آن حضرت صلی الله علیه
 و آله وسلم از آن و آنچه بانی مانند بن داد پس نوشیدیم و گفتم یا رسول الله من روزه دار بودم پس انظار کردم فرمود
 صائم منقطع است و در روایتی امین نفس خود است اگر خواهد روزه دار و اگر خواهد انظار کند و در روایتی
 آمده که ام بانی بعد از نوشیدن گفت یا رسول الله گناهی کرده ام استغفار کن بر من فرمود چیست گفتم روز دار
 بودم پس انظار کردم فرمود روزه قضا که آنرا قضا میگویند گفتم لایا رسول الله فرمود پس ضرر میکند ترا اگر قطع بودی
 ازین حدیث مستفاد میگردد که نیت روزه نفل جائز است در نهار و از شب لازم نیست و این در نفل با اتفاق است میان
 امام ابو حنیفه و شافعی و احمد و بشرط آنکه قبل از نفل بود و بروایتی از شافعی بعد از زوال نیز جائز است و قول اول
 از ایشان صحیح تر است و امام مالک شرط میکند نیت را از شب و در روزه نفل و این حدیث را تا دلیل میکند آنکه آنحضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم اخبار کرد پستی که سابقاً داشت از شب تا نیت و این خلاف ظاهر است از سابق حدیث
 و مقتضای کلمه فاعاد قول و بی فانی صائم و در روایتی که فانی ازین صائم خلاف ظاهر است که لایحقی و تمسک
 حدیثی است که ترمذی در جامع خود از حفصه آورده که گفت گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم کسیکه نیت کند روزه را
 پیش از فجر پس نیت روزه مرا و او گفت ترمذی این مخصوص است نزد اکثر بغیر تطوع اما در تطوع مباح است نیت بعد از
 صبح و نزد امام ابو حنیفه روزه رمضان و نذر معین نیز به نیت در نهار جائز است و شافعی و امامه دیگر را در اینجا خلافت است
 و تمسک ایشان این حدیث است که لا صیام لمن لم یو باللیل و شیخ ابن الهمام گفته که حدیث لا صیام لمن لم یو باللیل
 بالفاظ مختلفه و طرق متعدده آمده و در رفع و وقف آن اختلاف است و بعضی طرق وی عالی از ضعف نیز نیستند
 و دلیل امام ابو حنیفه در هدایه حدیث شهادت اعرابی است که در سنن ابی یوسف از ابن عباس مروی است که آنحضرت صلی الله
 علیه و آله وسلم فرمود هر که خورده است باید که نخورد در بقیه روز و هر که نخورده است روزه دار پس معلوم شد که نیت در روز
 درست است و حدیث لا صیام لمن لم یو باللیل ممول بود بر نفی فضیلت چنانکه از مثل این عبارت اراده این معنی
 آمده است ولیکن شیخ ابن الهمام گفته که این روایت بوجهی که در هدایه آورده است مستغرب است جدا و معروف
 درین حدیث آنست که امر کرد که نذاکره شود در مردم که روزه دارند فردا و ظاهراً اینست که شهادت اعرابی در شب بود
 و الله اعلم و گفته که طحاوی استدلال کرده بحدیثی که در صحیحین از سلمه بن الاکوع آمده که در روز عاشر فرمود تا نذاکره
 دادند که هر که خورده است نخورد در بقیه روز و هر که نخورده روزه دارد و عاشر در وقت فرض بود بعد از آن نسخ شد
 صیام رمضان پس معلوم شد که هر که متعین است بر روزه روزی معین و نیت نه کرده آنرا از شب کفایت میکند
 و در نیت در نهار و نیت کلام طویل فی شرح ابن الهمام اما روزه قضا و کفارت و نذر غیر معین واجب است نیت آن از شب
 با اتفاق و نیز مستفاد میشود که انظار روزه نفل جائز است و نذر معین است و نزد امام ابو حنیفه و صحابه
 وی درین دو روایت است در روایتی جائز نیست مگر بعد از رضیافت و مانند آن زیرا که این ابطال عمل است و ابطال عمل
 منهی عنه است لقوله تعالی ولا تبطلوا اعمالکم و در روایتی جائز است زیرا که قضا خلف است فلا باس و در وجوب
 قضای صوم نفل نیز اختلاف است نزد شافعی و بعضی ائمّه قضا واجب نیست مطلقاً بحکم این احادیث که مذکور شد و نیز مستفوع
 استرجاع است و صحیح لازم نبود و نزد امام احمد نیز واجب نیست و لفظ حدیث ام بانی نزد ایشان این چنین است که آنحضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اگر این روزہ تو قضاے رمضان است قضا کن و روزہ دیگر بجای آن دارد اگر نفل است
اگر خواهی قضا کن و اگر خواهی کن و در روایتی از وے آمده که اگر شب نیت کرده در نفس خود واجب گردانیده و بپذیر
افطار کرده واجب است قضا و اکثر اهل مذہب امام احمد این را بر تدرج حمل کرده اند چنانچہ ظاہر است از قول وی کہ گفت
واجب گردانید بر نفس خود اگر چه تواند کہ مراد بایجاب بر نفس اینجا همان اجماع بر نیت و عزم باشد و نزد امام ابو حنیفہ و
مالک در صوم نفل قضا واجب است مطلقاً زیرا کہ آنچه او یافت و بوجود آمد عمل است و قربت است پس صیانت آن از
ابطال و مضی بران واجب بود و چون واجب شد صیانت و مضی واجب شد قضا و نزد ما عبادت نفل خواہ روزہ باشد
یا نماز بشرع لازم گردید چنانچہ بنزد و چون لازم شد بقیض آن قضا واجب بود و موطا و ترمذی و ابو داؤد از عائشہ
حدیثی آورده اند کہ گفت بود من و حفصہ روزہ دار پس پیش آمد ما را طعامی کہ خوش آمد ما را و خوردیم از آن پارہ پس
در آمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و پیشی کرد از من حفصہ و مبارکت کرد بکلام و سوال و بود وی دختر پدر خود یعنی عمر بن
الخطاب کہ از ہمہ پیشی و مبارکت میکرد در کلام و طلب خیر و سوال از علم و سے نیز بشیمہ ام رضیہ پدر خود پیشی کرد و از حضرت
پرسید یا رسول اللہ ما روزہ دار بودیم و طعمانی کہ آشتیم پیش آمد و از آن بخوردیم فرمود قضا کنید روزہ
دیگر بجای آن و این حدیث نزد ترمذی بطریق متعدد ثابت شد و میگوید قوسے از اہل علم از صحابہ و غیر ہم باین حدیث
رفته و مذہب مالک نیز همین است و حدیث عائشہ از وجوب قضا و عدم آن ساکت است و در صحت حدیث ام ہانی
مقال است کہ اقا لواء آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میفرمود من نزل علی قوم کسے کہ فرود آید بر قوسے فلا یصومن
نفل عاہس باید کہ نگاہ نہ دارد روزہ نفل را الا باذنم مگر باذن آن قوم شاید کہ او را صیانتی و فکر طعامی کند و روزہ
داشتن وی راضی نہ باشند و اگر موقوف است رضاً و استمراج ایشان باشد بہتر است و اگر او را بہ صیانت طلبیدہ اند
خود البتہ روزہ نہ دارد و اگر داشتہ باشد بشکند کہ صیانت عذر است اما در سناد این حدیث طعن کرده اند ترمذی این
حدیث را از ہشام بن عروہ از پدرش از عائشہ روایت کرده و گفته این حدیث منکر است نمی شناسم هیچ یکے از لغات
کہ روایت کرده باشند این حدیث را از ہشام بن عروہ از پدرش از عائشہ و در نہی از صیام امرأۃ بی اذن زوج خیر و صحیحین
حدیث آورده و در روایت ترمذی و ابی داؤد آورده من غیر رمضان و کراہت داشتی کہ کسی روز جمعہ را تخصیص کند بر روزہ
و میفرمود کہ این روز عید شماست و در روز عید روزہ ندارد مگر کہ پیش از آن یا پس از آن یک روز روزہ دارد
آنگاہ مکرر نہ بود و مسلمین در باب روز جمعہ بیان کرده شد مانند آنکہ در مواہب لدنیہ از امام نووی نقل میکند کہ گفت مالک
در موطا گفته نشنیدیم هیچ یکے از اہل علم و فقہ را کسی را کہ اقتدا کرده شود بوی کہ نہی میکرد از صیام یوم جمعہ و صیام و سے
حسن است و تحقیق دیدیم بعضی از اہل علم را کہ روزہ میداشت روز جمعہ و تحریمی نمود آنرا و گفت نووی این سخن کہ
مالک گفت موافق رلے خود است و رلے غیر و سے خلاف رلے است و سنت مقدم است بر رلے و سے و رلے غیر وی
و تحقیق ثابت شدہ است در سنت نہی از روزہ جمعہ پس مستعین و مستحکم باشد قائل شدن بآن و مالک محذور است چون
نہ رسید بوی حدیث و داؤد سے کہ از اصحاب مالک است نہ رسیده مالک ما این حدیث و اگر می رسید
مخالفت نہ میکرد آن را تمسیمی بدانکہ صیام سنون از آنچه مصنف ذکر نہ کرده و در احادیث صحیحہ و در روایاتی کہ صیام
ایام بیست کہ مشہور است و آن سہ روز است سیزدہم و چهار دہم و پانز دہم و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا علم

صیام دهر داده و تا کید تمام نموده است تا آنکه در سفر و حضر آنرا ترک نه میکرد و رواه النسائی عن ابن عباس و امت را نیز بدان امر میکرد و در حدیث ابی داؤد و نسائی از عبد الملک بن لیمان از پدرش آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم امر میکرد و ما را بصیام لیالی بعض سیزده و چهارده و پانزده و تریزده و نسائی از ابی ذر غفاری آورده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود یا ابا ذر چون خواهی که از هر ماه سه روزه داری پس بدار سیزدهم چهاردهم پانزدهم و اگر سه روزه در ماهی بدارد هر سه روز که باشد ثواب صیام دهر بر آن مترتب گردد و لیکن صوم این سه روز افضل است و اکمل و در اکثر احادیث و وقوع یافته و در بعض احادیث مطلق نیز ذکر یافته چنانچه در حدیث عبد الله بن عمر بن العاص گذشت که سه روزه در هر ماهی حکم صیام دهر دارد و از فضل آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم نیز مطلق نقل آمده چنانکه مسلم آورده که معاذه عدویه از عائشه پرسید آیا بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که روزه میداشت سه روز از هر ماه گفت نعم پس پرسید از کدام ایام شهر میداشت گفت باک نداشت از هر کدام ایام که دشمنی و گفته اند که عدم مواظبت بر ایام معین از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بجهت آن بود تا موجب تعیین گمان برده نه شود و روایت کرده اند اصحاب سنن و تصحیح کرده اند آنرا ابن خزیمه از حدیث ابن مسعود که بود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که روزه میداشت سه روز از غره هر ماه و مختار جماعه که حسن بصری از ایشان است این است و سنوی از ما در وی حکایت کرده که مستحب است نیز صیام ایام سو و جمع اسود و مقابل ایام بیض و آن بیت و هفتم و دور روز بعد از وی و ایام بعض راجع است بجهت وقوع آن در اکثر احادیث صحیح و بحیث آنکه میان شهرت و خیر الامور او ساطع و زمانه در آن ایام نورانی و روشنائی خاص دارد که در ایام دیگر نیست و نیز خوف قمر در اغلب درین ایام شود و ما ما موریم بزمید عبادت و طاعت و فعل خیرات در حال خوف و بعض ترجیح ایام اول ماه کرده اند بآنکه معلوم نیست که چه چیز از موانع حارض شود و فی التاخیر آفات و گویند مختار نخعی این بود و نزد جماعه اول ماه و دهم و بیستم این منقول است از ابی الدرداء و گویند که روزه مالک بن انس این بود و نزد بعض اول کل عشر که اول و یازدهم و بیست و یکم بود و این منقول است از ابن شعبان مالکی و نزد بعضی از دوازده تا چهارده و نزد بعضی از اول شنبه که در ماه آید و در ماه دیگر از اول سه شنبه و در ماه دیگر از صبه و بگذر اما این منقول است از عائشه و نزد بعضی از اول پنجشنبه که در ماه آید و در ماه دیگر از اول دو شنبه و نزد بعضی از اول دو شنبه که در ماه آید و از اول پنجشنبه که در ماه آید زیرا که در روز دو شنبه و پنجشنبه روزه داشتن از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ثابت شده پس ابتدا کردن از آن افضل باشد و نزد بعضی سه روز اعلی تعیین و با جمله سه روزه در هر ماه در حکم صیام دهر واقع شده و این طرق همه مروی و ما ثور گشته و هر کسی بمقتضای خبری و اثری که در خصوصیات آن یافته و در خصوص آن دلوینی اثبات نموده ترجیح کرده است و لیکن اشهر و اظهر اقوال در صیام ثلثه ایام ایام بعض است و اکثر ظاهرا بر آنند و در خصوص آن احادیث صحیح کثیره و روید یافته است و بالتد التوفیق و در صیام عشر ذی الحجه و استحباب آن نیز فضیلت واقع شده و شک نیست که مراد آن نه روز خواهد بود چه روز عید و روزه حرام است و بود داؤد و نسائی از بعض ازواج مطهره آورده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که روزه میداشت نه روز از ذی الحجه و یوم عاشورا و سه روز از هر ماه از اول دو شنبه که در هر ماه می آید و از اول پنجشنبه و در روایت دیگر آمده روزه میداشت عشر یعنی عشر ذی الحجه و سه روز از هر ماه و آنکه مسلم و ترمذی و ابی داؤد از عائشه آورده که گفت نه ویدم من آنحضرت را صلی الله علیه و آله و سلم که روزه میداشت دهه ذی الحجه را منافات بدان ندارد

چه عاقلانه نفسی رویت خود کرده و نه نفی صوم شاید که داشته باشد و عاقلانه آنرا ندیده و ندانسته و شاید که از آن ایام
 عشره که عاقلانه بر احوال شریف مطلع و واقف بود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را مانعی از صوم باشد از مرض و
 سفر و مانند آن و تواند که مراد نفی صوم تمام عشره باشد که عرفه از آن خارج بود و حال صوم یوم عرفه معلوم شد که در روز
 افطار نیز بود و الله اعلم و از آنکه فضل مطلق عمل صالح در عشره ذی الحجه ورود یافته است فضل صوم نیز لازم آید و در
 صحیح بخاری ثابت شده که آنحضرت فرمود صلی الله علیه و آله و سلم نیست هیچ ایام که عمل صالح در آن فاضلتر بود از
 عمل کردن درین ایام یعنی در عشره اول از ذی الحجه و در صحیح ابی عوانه و صحیح ابن حبان از جابر آمده که هیچ ایام
 فاضلتر از ایام عشره ذی الحجه نبود و گفته اند که اگر یک نفر کند صیام افضل ایام سنه را منصرف کرد در این ایام و اگر نذر
 روزی از ایام کند بجز آن و اگر روزی از روزهای هفته مراد وارد روز جمعه باشد و وجه در فضیلت ایام این عشره است
 که درین ایام اقسام مهمات عبادات از صلوة و صیام و صدقه و حج اجتماع پذیرست نه غیر آن اما در باب حجاج ظاهرست
 و در غیر ایشان نیز چون ذوات این ایام این حیثیت دارند لابد فضیلتی مر آنهارا ثابت بود و تحقیق آنست که روزه در
 عشره ذی الحجه فاضلترست از جهت وجود روز عرفه و نحر در آن و شبهای عشره اخیره رمضان از جهت وجود لیله افطار
 در آن پس از روزها این فاضلترست و از شبها آن و نیز احوال القول الفصل و علیه التحویل و در صیام شهر محرم نیز فضیلتی
 واقع شده و از ایام هفته دوشنبه و پنجشنبه و احادیث بسیار در آن واقع شده و در بعضی احادیث آمده که اعمال بندگان
 در حضرت رب العالمین جل جلاله درین روز یعنی روز دوشنبه عرض کرده میشود پس دوست میدارم که عرض کرده شود
 اعمال من و من صایم باشم و مسلم از ابی قتاده آورده که پرسیده شد از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم از روز دوشنبه
 فرمود درین روز متولد شده ام و درین روز مبعوث شده ام و نسائی از اسامه بن زید آورده که گفت یا رسول الله
 من میبینم ترا که گاهی چندان روزه میداری که گویا افطار نخواهی کرد و گاه چندان افطار میکنی که گویا روزه نخواهی داشت
 کرد و روزی که اگر در ایام صیام تو داخل آید در ضمن آن روزه میداری و الا جدا میداری در آن فرمود که ام دو روز اند
 آنها گفتم روز دوشنبه و پنجشنبه فرمود این دو روز روزهایی اند که عرض کرده میشود در آنها اعمال برب العالمین پس دوست
 میدارم که عرض کرده شود عمل من و من صایم باشم و الله الموفق فصل در بیان اعتکاف و اعتکاف و رقت بمعنی
 حبس و کثرت و لزوم و اقبال بر شئی آمده و در شرح مکتب در مسجد و لزوم آن بر وجه مخصوص آن در ظاهر مذموب حنفیه سنت
 موکده است از جهت مواظبت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بروی تا زمان وفات چنانچه در صحیحین از حدیث
 عاقلانه آمده از بهر عجب از مردم که اعتکاف را ترک کرده اند و حال آنکه آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم عبادت
 دیگر از لوافل گاهی میکرد و گاهی نمیکرد و بخلاف اعتکاف که هرگز آنرا ترک نکرده و لیکن واجب نگشت بجهت آنکه واجب
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در واجب آن بود که با وجود مواظبت امر بفعل و انکار بر ترک آن میکرد و در اعتکاف نه
 چنین کرد بلکه گفت من احب منکم ان یعتکف فلیفعل كما جاء فی الصحیحین فرمود هر که خوش دارد که اعتکاف کند گویند و حق آنست
 که ترک اعتکاف از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در بعضی از مواظبات نیز به ثبوت پیوسته چنانچه معلوم گردد و
 بعضی گفته اند که مستحبست استجاب مسا که و صواب آنست که بر سه قسم است واجب و آن اعتکاف مندورست و سنت
 در عشره اخیره رمضان و مستحب در غیر آن و اتفاق دارند علماء بر شرط مسجد در اعتکاف مگر محمد بن عمر بن لبابه مالکی که جائز داشته است

آنرا در هر مکان در واداشته اند حقیقه زنان را در مسجد خانه نه در مسجد جماعت و مراد مسجد خانه مکانی است که در خانه برای نماز جماعتی سازند و آنرا حکم مسجد نه داده اند و قول قدیم از شافعی نیز هم برین است و از بعضی حقیقه نقل کرده اند که عتکاف مرأه در مسجد باز صبح خود درست است و باین قائل است امام احمد و اذن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وایح مطهره را بعتکاف در مسجد دلالت دارد بر آن و لیکن منع بجهت مصلحتی بود چنانکه باید باز امام ابو حنیفه و امام احمد مخصوص داشته اند عتکاف مرد را به مسجدی که اقامت کرده میشود در وی صلوة خمس تا عتکاف سبب ترک جماعت نه گردد و باعث خروج از عتکاف هر روز پنج وقت با امکان احتراز از آن نه شود و در شرح ابن الهمام گفته که بعضی گفته اند که مراد غیر مسجد جامع است و در مسجد جامع جائز است اگر چه گذارده نه شود در وی صلوات خمس و در روایتی از ابی یوسف آمده که عتکاف واجب جائز نیست در غیر مسجد جماعت و نقل جائز است و امام مالک شرط کرده مسجد جامع را در قولی از شافعی نیز همچنین آمده و در عادی گفته که جامع اولی است و نزد جمهور جائز است در هر مسجد و آنکه بعضی مخصوص بساجدت که مسجد مکہ و مدینه و بیت المقدس است و بعضی مسجد مکہ و مدینه و بعضی مسجد مدینه داشته اند این اقوال معتبر نیست چه نامه علمای است در بلاد اسلام در مساجد خود با عتکاف می نمودند و هیچ کی را بر آن انکاری نه بود نم عتکاف را درین مساجد فضلی و شرفی خواهد بود که مساجد دیگر را نیست دیگر اکثر مدت عتکاف را حدی معین نه بود تمام عمر اگر نیت کند جائز است اختلاف در اقل مدت است نزد بعضی یک ساعت پس است و لهذا گفته اند که هر گاه که در مسجد در آید باید که نیت عتکاف کند تا ثواب عتکاف نیز یافته باشد و نزد این قائل قعود نیز شرط نیست و صحیح آنست که عبور معتبر نیست و نزد بعضی یک روز و مختار در ذمه حقیقه نیست و گفته اند که این اختلاف فرع اختلاف در اشتراط صوم است آنکه صوم شرط نه کند جائز دارد یک ساعت نیز و آنکه شرط صوم کند اقل آن را یوم دارد و تحقیق آنست که با وجود اشتراط صوم جواز آن در کمتر از یوم نیز گنجائش دارد یعنی روزه دار اگر یک دو ساعت نشیند عتکاف بود و ثمره اشتراط صوم آنست که اگر نیت عتکاف شب کند جائز نه بود که آن محل صوم نیست و مصنف در مقام تأیید تصریح اشتراط صوم آمده و توطیه و تمهید آن میگوید چون عتکاف سبب جمعیت خاطر و بقطع از غیر حق و اقبال بعبادت است و موجب دوری از خلق و واسطه زوال اسباب تفرقه و هموم اعیار و این مقاصد در حالت روزه بجهت عدم اشتغال بطعام و تهیه سیاه آن و حصول صفائی باطن خصوصاً در آخر رمضان اکمل و افضل است لاجرم تشریح عتکاف در فضل ایام صیام فرمود که آن ده روز اخیر است از ماه رمضان و مردی نیست که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بی روزه مختلف شدی در وقتی و عائشه چنانچه روایت کرده از وی ابو داؤد میگفت لا عتکاف الا بصوم و این جزو حدیث است و تمام حدیث این است که عائشه گفت سنت بر معتکف این است که عیادت نکند مریض را و حاضر نشود جنازه را و مسکنند یعنی مجامعت نکند امراة را و مباشرت نکند او را و بیرون نیاید مگر چیزی را که چاره نیست از آن و لا عتکاف الا بصوم و لا عتکاف الا فی مسجد جامع و مراد از جامع نزد غیر امام مالک مسجدی است که در آن نماز پنجگانه بجماعت اقامت بیاید و امام ابو حنیفه و مالک قائل اند با اشتراط صوم و حجت ایشان آن حدیث است و موافقت حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر آن و لیکن اشتراط صوم را عتکاف واجب را با اتفاق روایات است و عتکاف نفل را در روایت حسن از ابی حنیفه و نزد امام شافعی صوم شرط نیست مگر بالترجمه و نزد امام احمد در روایت است مشهور عدم اشتراط مگر بنزد سید لال ایشان بحدیثی است که بخاری و سلم آورده اند که حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض کرد که من در جاهلیت نذر کرده بودم که یک شب در مسجد حرام عتکاف کنم حالا حکم چیست فرمود و فاکن بنذر خود

و اگر صوم شرط بودی در اعتکاف امر بوفای این نذر نه کردی و درین استدلال نظرت زیرا که در روایت صحیح آمده که گفت عمر نذر کرده بودم که اعتکاف کنم روزی و در حدیث ابی داؤد و نسائی آمده که آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود که اعتکاف کن در روزه دار و جمع میان این دو روایت آنست که مراد لیله با یوم یا یوم باللیلہ است فایت آنکه در بعضی روایات سکوت کرده از ذکر صوم و نیز استدلال کرده شافعی بخدیثی که دارقطنی و حاکم و بیہقی از ابن عباس آورده اند کہ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیت بر مختلف صیام مگر آنکه لازم کند بر نفس خود و بعضی از حفاظ گفته اند کہ در سنن ابی داؤد ابن جبر و ابن جبر علی است و وی مجهول است و با وجود آنکہ صحیح آنست کہ این حدیث موقوف است بر ابن عباس و مذہب اوست نہ مرفوع بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خالی نیست از معارض زیرا کہ بیہقی از ابن عباس و ابن عباس رضی اللہ عنہما روایت کرده کہ گفته اند المعتکف بصوم و نیز عبد الرزاق از ابن عباس آورده کہ گفت ہر کہ اعتکاف کند لازم است بروی صوم ولیکن معارضہ مرفوع است از ابن عباس با آنکہ مراد از قول او کہ گفته است مگر آنکہ لازم کند بر نفس خود یعنی لازم کند اعتکاف را بر خود پس مذہب وی اشتراط صوم است در اعتکاف منذورہ نفل و حدیث عبد الرزاق نیز مخصوص باشد بدان و با بطلان روایات متعارضہ است در اشتراط صوم مطلقا خواه اعتکاف واجب بود یا نفل و این روایت حسن است از ابی حنیفہ و در روایت اصل و آن قول محمد است اقل اعتکاف ساعت پس بی صوم بود و بعضی عدم اشتراط صوم در اعتکاف نفل ظاہر روایت از امام ابی حنیفہ کرده اند و ابن ربیع در سنن پیدائے شود مگر روایت اعتکاف در عشر اول از شوال کہ ظاہر است در ابتدا از روز اول شوال کہ بروز نظرت کہذا قال الشیخ ابن الہمام و در روایت موافق باین روایت را دلیل آورده اند بر مذہب شافعی کہ صوم شرط نیست مگر التزام و تدریج

روایت عشر اخیر یا مطلق عشر از شوال نیز آمده است و اللہ اعلم و در مجموع و مضامین اعتکاف میفرمود و در عشر اخیر کہ در یک عشر رمضان کہ اعتکاف از وی فوت شد و در ماه شوال قضا فرمود و در جامع الاصول از بخاری و مسلم و موطا و ابی داؤد و نسائی بالفاظ مختلفہ آورده کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتکاف میکرد در ہر رمضان و چون نماز صبح میگذارد می در آمد در آنجا کہ اعتکاف میکرد و یکبارے اذن طلبید از وی عائشہ کہ اعتکاف نشیند پس اذن داد او را و زد عائشہ بنیمہ را در مسجد پس حصہ شنید کہ عائشہ برای اعتکاف بنیمہ در مسجد زد و وی نیز اذن طلبید و بنیمہ زوز بنب شنید و وی نیز بنیمہ زد و چون از نماز بامداد برگشت نگاه کرد چہار بنیمہ دید در مسجد زدہ کی بنیمہ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود کہ پیش از بنیمہ زدہ بودند و در روایتی بنیمہ با وید در مسجد زدہ پرسید کہ این چیست گفتند کہ این بنیمہ است عائشہ و حصہ و بنیمہ است کہ میخواہند مختلف شوند فرمود چہ برین داشت ایشان را آیا نیکی خواستہ اند ازین و در روایتی کہ فرمود این کلمہ را و فرمود بر او را بدین بنیمہ را و بنیمہ فرمود کہ بر او را پس در این ماہ با اعتکاف نشست تا آنکہ بنشست و در عشر اول و در روایت عشر اخیر و در روایت عشر اول و چون اعتکاف مطلق عشر شوال یقین بود مصنف همان را نقل کرد و یکی از فضائل و مضامین سنت اعتکاف اینست کہ بر تقدیر فوات آن از قضا کرد با آنکہ قضاے سنن و نوافل محمود نیست و بعضی ازین حدیث استفادہ کرده کہ قضاے سنن و نوافل مرغوب و مستحب است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یکبار در عشر اول از رمضان اعتکاف فرمود و یکبار در عشر اوسط و یکبار در عشر اخیر و چون معلوم شد در آن عشر کہ شب قدر درین عشر یعنی عشر اخیر است دیگر براعتکاف این عشر مواظبت نمود

تا آخر حال و باقی عمر در جامع الاصول از ابی سعید خدری بروایت بخاری و مسلم این حدیث را آورده و در روئے ذکر
اعتکاف عشر او سطر کرده نه عشر اول و لیکن در صحیح مسلم از ابی سعید خدری آورده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتکاف
فرمود عشر اول از رمضان پسترا اعتکاف فرمود عشر او سطر و رقبہ تزکیہ پستر بیرون آورد و سر مبارک خود را از رقبہ
و فرمود من اعتکاف کردم عشر اول را و طلب کردم این شب را یعنی شب قدر را پسترا اعتکاف کردم عشر او سطر را
پس آمد بر من فرشته و فرمود آن شب در عشر او آخر است پس هر که اعتکاف کرده بود با من باید که اعتکاف کند
در عشر او آخر و فرمود نموده شد مرا این شب یعنی در منام پستر فراموش گردانیده شد مرا و به تحقیق دیدم خود را که سجده
سپکتم در آب و گل در صبح آن شب پس طلب کنید آن شب را در عشر او آخر و طلب کنید او را در هر روز و تراز عشره یعنی
بیت و یکم و بیت و سوم و بیت و پنجم و بیت و هفتم و بیت و نهم را وی میگوید پس بیاید در آن شب باران و سقف
مسجد نبوی از شاخه خراب بود پس بچکید و دیدد چشم من رسول اللہ را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بر جبهہ مبارک
و در روایتی بر بینی او اثر آب و گل بود در روایت بخاری و مسلم آورده که تر بود روئے مبارک او آب و گل و صبح
بیت و یکم و صاحب مشکوٰۃ میگوید که در روایت عبداللہ ابن انیس شب بیت و سوم آورده و چون اعتکاف خواستی
نماز صبح بگذار و در معتکف در آمدی و معتکف خیمه بود که در مسجد نصب میکردند و در آنجا خلوت میکرد این حدیث را
در مشکوٰۃ از ابی داؤد و ابن ماجه از حدیث عائشہ آورده و در صحیحین نیز هست و اصل حدیث طویل که در باب ضرب قیاب
ازواج مطهره و برداشتن آنها و ترک آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتکاف در آن رمضان مذکور شد و با جمله
در وقت در آمدن بجنگ علما را اختلاف است او زاعی و ثورے و لیش بروایت گویند که وقت در آمدن بعد از نماز
صبح است از تاریخ بیت و یکم و احتجاج ایشان باین حدیث است و ائمہ مذاہب اربعہ و طائفہ غیر ایشان نیز میگویند
که وقت در آمدن پیش از غروب آفتاب است چون اراده اعتکاف ماه یا عشره کند و ترندے قول احمد باطلان
اول ذکر کرده و میگویند که معنی این حدیث آنست که در آمدن بجنگ و انقطاع و خلوت گرفتن در روئے بعد از
نماز بامداد بودن آنکه وقت ابتدای اعتکاف و در آمدن مسجد بنیت آن درین وقت بود بلکه آن پیش از
مغرب بود و شب لبث در مسجدی فرمود چون نماز صبح میگذارد و در خلوت میرفت و در خیمه که برائے وی میزدند
میدرآمد و درین معنی واروشده است حدیث صحیح که چون نماز صبح کرد بگرفت حجره از حصیر کذا قال لطیبی و مشک
نیست که این تاویل از ظاہر لفظ حدیث که در روئے واقع شده است که چون میخواست که اعتکاف کند میگذارد نماز
فجر و در آمدن معتکف خالی از بعدے نیست و لیکن چون در اکثر احادیث عشر او آخر واقع شده بلفظ مذکور مراد
بدان لیالی خواهد بود و عشر لیالی جز در صورت اعتکاف در شب بیت و یکم احتمال نہ پذیرد و بدر آمدن در وقت صبح
یا هشت شب بود یا نہ کما لا یخفی و نیز اول تمکلات و چو در شب قدر در شب بیت و یکم است و عمدہ مصالح در اعتکاف در آن
شب قدرت پس باید که ابتدای اعتکاف ازین شب بود و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حث آن خود
نیامدے الا برائے تعاضے حاجت در حدیث بخاری حاجت مطلق آورده و در بعضی از روایات مقید ساختہ اند
بجاست انسان چنانچه در کتب سنیہ از عائشہ آورده که چون باعتکاف می نشست آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
نزد میکرد و سر مبارک خود را بن پس شانه می کردم و در نہ می آمد در خانه مگر برے حاجت انسان و سابقا حدیث عائشہ

از ابی داؤد گذشت که مثل است بفضیل آنچه نہ کند مستکف در حالت اعتکاف و تفسیر کرده اند حاجت انسانی را ببول
و غائط و غسل جنابت و طهارت نیز در حکم آنست و عبارت ہر ایہ کہ گفتہ است کہ نہ کند بعد فراغ از طهارت بدان مشہرست
و نزد بعض طعام و شراب اگر کسی نہ داشته باشد کہ برائے و سے بیار و نیند در حکم آنست و خروج بجمہ نزد کسی کہ اعتکاف
در جامع شرط نمیکند نیز داخل حاجت است چہ و سے اہم جواج و بنیہ است زیرا کہ چون ثابت شد جواز اعتکاف در غیر
مسجد جامع بر آمدن برائے عیبہ لازم آید و اگر توقیفی در مسجد جامع رود ضرر نہ دارد اما بی ضرورت توقیف نکند و باید کہ
در شنی بوقار بود نہ شتابی کند و نہ سستی و احادیث در عیادت مریض و شہود جنازہ مختلف آمدہ و بعض جواز را عمل
بر اعتکاف نفل و عدم جواز را بر غیر آن حمل کرده اند و نزد امام ابو حنیفہ اگر یک ساعت بے عذر بر آید اعتکاف فاسد گردد
و در ذخیرہ گفتہ کہ این در اعتکاف واجب است کہ نذر کردہ نہ در اعتکاف نفل و نزد صاحبیہ مفسد نیست مگر آنکہ زیادہ
بر نصف نہار بود و گاہی سر مبارک از مسجد در حجرہ عائشہ قرار کردے تا شانہ کردے و شبستنی اگر چہ حائض بودی چنانکہ
در کتب ستہ می آرد کہ گفت عائشہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ مائل میگردد و انید بسوے من سر خود را و او در
مسجد بود پس شانہ میگردد و در حدیث دیگر آمدہ کہ می شستم سر مبارک او را اگر ہم در مسجد در ظرفی بشوید چنانکہ ملوث
نہ شود مسجد لا باس بہ و اگر محکم گردد فاسد نہ گردد اعتکاف و اگر ممکن باشد اغتسال در مسجد بے تلویث ہم در مسجد کند
والا بیرون آید کہانی شرح ابن العمام و در حالت اعتکاف از اجابت موسین ہر کہ خواستی بزیاارت پیغمبر صلے اللہ

علیہ وآلہ وسلم آمدے و چون بوقت رفتن برخاستی آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز برخاستی و او را معانقہ
کردے و بوسہ دادے حدیث تقبیل و معانقہ یافتہ نہ میشود جز آنکہ در جامع الاصول از بخاری و مسلم و ابو داؤد از امام
علی زین العابدین سلام اللہ علیہ و علی آباءہ الکرام آوردہ کہ خبر داد او را صفیہ کہ از ازواج مطہرہ است کہ آن حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم مستکف بود و و سے زیارت شریف در مسجد رفت و ساعتی با آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
در سخن بود پست برخواست تا بخانہ باز گردد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز با وی بایستاد تا باز گردانید و برسانید
او را بخانہ این چون بر در مسجد رسید نزدیک باب ام سلمہ دو مرد از انصار از انجا میگذشتند چون حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم را با صفیہ ایستادہ دیدند زودتر گذشتند آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با ایشان گفت این صفیہ است
زوجہ من تا بخاطر شما و سواس نہ رود کہ این زن کیست کہ با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایستادہ است ایشان گفتند
سبحان اللہ یا رسول اللہ این چہ سخن است و کہ نسبت تو این مجال و سواس است فرمود کہ سرت میکند شیطان
در وجودی آدم چنانچہ خون در رگما و من ترسیدم کہ در دل شما بدی لایہ یا بد یعنی بسبب آن خاطر در و رطسہ کفر
نیفتید و ہلاک نشوید و در روایتی آمدہ کہ از و اج دیگر نیز بودند و ہمہ رفتند بصفیہ گفت شتابی کن ترا من میرسانم بخانہ تو
و خانہ او در دار اسامہ بود و درین حدیث در بیح طریق کہ دیدہ شد ذکر تقبیل و معانقہ نیست مگر مصنف آنرا یافتہ باشد
واللہ اعلم و در حدیث صفیہ این لفظ واقع شدہ است کہ قام النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معہا یقبلہا و او را جمیع شراح
بفتح یا و سکون قاف و تقدیم لام بر با از قلب تصحیح کردہ اند یعنی برخاست تا بگرداند او را بخانہ و سے چنانچہ در ترجمہ
حدیث گفتیم این لفظ مصنف را مگر قبیل بہ تقدیم با بر لام در نظر آمدہ و قبیلہا خواندہ و چون قبیل سوہم شد معانقہ
نیز با وی ضم کرد و مثل این ادہام رواہ حدیث را واقع شدہ است واللہ اعلم و مذہب ائمہ نیست کہ وظی مفسد اعتکاف است

و دواعی آن از قبله و لمس و مباشرت اگر مقرون با نزال است نیز مبطل است و بی انزال مجمل نه و لیکن با وجود آن حرام است در شب و در روز و این تفصیل و معافه که مصنف ذکر میکند از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب بود چنانچه میگوید و این جمله در شب بودی و در مدت اعتکاف مباشرت نه کرده مراد مباشرت تماس بدن زن و مرد است بجای

و چون اعتکاف خواستی در معتکف وی سر بریے بنهادندے و بران فراش فرسش کردندے چنانچه صاحب مشکوٰۃ از ابن ماجه حدیث ابن عمر آورده که چون اعتکاف میکرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انداخته میشد بر آغوش فراش و نهاده میشد بر آغوش سر بریے و سر بریے در پس اسطوانه توبه و اسطوانه توبه نام ستونی است در مسجد شریف اصفاف کرده شد آنرا توبه از جهت آنکه توبه کرده شد نزد وے برانی لبابۃ انصارے و قصه وے مشهور است و چون بر آغوش و وضو و مقدمات آن که قضای حاجت انسانی است در خانه درآمدی کسی مشغول نه شدی نشست

و خاست نکردی بلکه اگر کی از اهل خانه بیمار بودی نزد وی توقف نه کردے ہم در گذار از حال وے پرسیدی در صحیح بخاری و سلم از عائشه آمده که گفت بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که در نمی آمد خانه را اگر برای حاجتی چون می بود معتکف و در روایتی در نه می آمد مگر از جهت حاجت انسان و در روایت ابی داؤد و ترمذی و موطا نیز همچنین آمده و در روایت ابی داؤد آمده که گفت عائشه بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که میگذاشت بر بعضی وے معتکف بود و نه می ایستاد بر پیش بر سر وی و ہم در گذار میسر رسید و در صحیح بخاری و سلم و موطا از فعل عائشه نیز همچنین روایت کرده و بعضی از شرح مشکوٰۃ گفته اند که حسن و نخی گفته اند که جائز است معتکف را بر آمدن بعیادت مریض و نماز جنازه نزد ائمه اربعه و فیکه بیرون آید بر آغوش قضای حاجت و اتفاق افتد او را عیادت مریض و نماز جنازه و ملحق از طریق نه گردد و اکثر از قد نماز تا بسند باطل میشود اعتکاف و اگر اینچنین نه بود باطل گرد و انتی و در هر سال ده روز

معتکف شدی و در آخر این سال بیت روز معتکف شد چنانچه بخارے و ابو داؤد و ابن ماجه از ابی هریره آورده که بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که اعتکاف میکرد در هر رمضان ده روز و در سالی که قبض کرده شد اعتکاف کرد و بیت روز در جامع الاصول حدیث ترمذی از ابی هریره و حدیث ابی داؤد از ابی بن کعب آورده که آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتکاف میکرد عشره و آخر از رمضان پس اعتکاف نه کرد و در یک سال و در سال آئینده دو عشر نشست و صاحب مشکوٰۃ نیز موافق جامع الاصول آورده و هر سال یکبار قرآن را بر جبرئیل عرض کردی و مدارت نمودی و با هم به نوبت چنانچه عادت حفاظت است که با هم میخوانند بخواندے و در آن سال آخیز و بار عرض کرد و رواه البخاری و سلم و لیکن از بعضی روایات عرض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر جبرئیل علیه السلام معلوم گردد و از بعضی عرض جبرئیل بر وے مفهوم شود شاید که در اینجا عرض نزول مراد باشد یا چون بطریق مدارت بود نسبت عرض بهر دو جانب درست آید و اللہ اعلم تنبیه در شب قدر روایات متعدده و اقوال مختلفه بسیار آمده و در فتح البارے زیادت بر جمیل قول نقل کرده و اکثر احادیث در رمضان خصوصاً در او تار عشره او آخر رمضان آمده لایسما در شب بیت و هفتم و یقوله آن شب و آخرت در تمام سال و منقل و منقول گردد و این قول را در فتح البارے مشهور از ابی حنیفه دانسته و گفته که قاضی خان و ابو بکر رازی که از علمای حنفیه اند حکایت کرده و گفته اند که روایت کرده شده است مثل این از ابن مسعود و ابن عباس و عکرمة و غیر ایشان انتی و در شرح ابن النعمان گفته که روایت است از ابی حنیفه که شب قدر در رمضان

و لیکن دریافته میشود که که ام شب است گاهی بیشتر آید و گاهی کمتر رود و نزد صاحبیه نیز همچنین است لیکن معین است
 بیشتر و بیشتر میشود و در فتاوی قاضی خان گفته که روایت مشهوره لذاتی حنیفه آنست که شب قدر میگردد در سال
 و بیاید در رمضان و در غیر آن و جواب داده است ابو حنیفه از اول که دلالت دارند بر بودن او در عشر اخیر با آنکه مراد
 در آن رضانی است که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شب قدر در آن طلبیده و سیاق احادیث دلالت می کند
 نزد کسی که تاویل کند طرق احادیث و الفاظ آن را برین معنی استی و این قول اقرب است به صحیح و تطبیق اقوال اللہ اعلم
 و آن حضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که بدانانیند بن شب قدر را پس فراموشش گردانیده شد و فرمود شاید که
 خیرورین باشد یعنی تا باعث شود بر جود و اجتهاد و عمل در لیالی کثیره با احتمال و باعث نه گردد بر ترک عمل با عمت او
 اشکال و نیز در حدیثی دیگر آمده که دانانینده شد هر شب قدر و خواستم که بشما بگویم ناگاه و کس بخصوصت و جدال نزد
 من بیامند و در جنگ و جدال از حد تجاوز نمودند پس فراموش گردانیده شدم آن را بشومی جدال ایشان و بعضی
 از علما آن شب را علامات و امارات استنباط کرده و بیان فرموده اند بعضی از آنها در احادیث و روایات و بعضی
 از آنها را باب کشف بیان کرده یکی از آنها که در صحیح مسلم از ابی ابن کعب آمده آنست که آفتاب در صبح و صبحی طلوع کند
 بی شلوع و در روایات از حدیث امام احمد آمده مثل طشت و در روایتی آمده که صافی بود مثل قمر آن شب نه گرم و نه سرد
 و صبحش نیز همچین بود و در آن شب هیچ کوی دیده نشود که منقض گردد و آن شب باد و باران بود و چشمها بسیار
 روان گرد و چشمهای شاد و شیرین گردد و طبری از قومی ذکر کرده که در خان در آن شب بر زمین افتند و سجده گفتند
 پستری کردند بنایت خویش و هر چیز در و سجده رود و الوار ساطع باشد حتی در جا های تاریک و سلام و
 خطاب از ملائکه شنیده شود و تحقیق آنست که در دریافت آن شب مشاهده این امور شرط نیست و بهما کس که آنرا
 در نفس الامر در یابد و ازین امور چیزی مکشوف و مشهود و سه نه گردد و نیز دو کس باشند در یکجا بر یک چیز از آن
 مکشوف گفتند نه برو گیرے دو عا درین شب سنجاب است و تو به مقبول قلعاً و بهترین آنچه درین شب حاصل گردد
 توفیق ذکر و عبادت و مناجات و حضور و خشوع است و ذوق و حضور و اخلاص که بے شبهه از کرامات است و
 مشاهده خوارق عادات محل خطر و مظان اشتباه است و در احادیث و غیب بر اجیاسه آن شب وجد و وجد در عمل
 واقع شده و مختار آنست که احیای اکثر لیل معتبر است و اگر تمامه شب بیدار باشد و منجر بر مرض و طلال و اختلال در فرائض
 و سنن موکده نه گردد اعلی و انتم است و مراد با حیای لیل بیداری و بندگی است در شب خواه باین معنی که شب رازنده
 گردانید عبادت در و سه چه زندگی وقت درین است که معمور بندگرتی گردید یا بآن معنی که نفس خود را زنده گردانید
 به بیداری و طاعت که النوم اخ الموت چنانچه در حدیث آمده که بیوت خود را قبور نسازید یعنی تمام شب مثل مردمان
 افتاده نه باشید و هیچ طاعت و عبادت نکنید و اللہ اعلم باب حج البنی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و عمرت حج در
 یعنی قصد آید و در شرع قصد میت اللہ بر وجه مخصوص و فتح جا و کسرا و هر دو لغت است و در کرمیه و اللہ علی
 الناس حج البیت هر دو قرأت آمده و بعضی گفته اند که بفتح اسم است و کبیر مصدر و بعضی بعکس عمره و لغت
 یعنی زیارت و زفان زن آید و بعضی گویند مشتق است از عمارت که موجب عمارت بناے محبت و و داد است و
 عمره زیارت است بر حج و در و سه تعظیم و تمجید است مسجد حرام را و در شرع اسم است مرافعال مخصوصه را که احرام است

و طواف دومی جزو قوف بعرفه که آن مخصوص حج است و عمره بقول حنفیه سنت است و مستحب و نزد بعضی واجب است
 و بر هر تقدیر اختلاف علماست در حج و عمره آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ چند بود مصنف میگوید کہ جماہیر علمای
 بر آنند کہ بعد از ہجرت یک حج گذارد و آن حجۃ الوداع بود و تسمیہ و سبجۃ الوداع از جهت آنست کہ آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم بمردم تعلیم احکام میکرد و میفرمود شاید کہ سال آئندہ مراد در نیابید و ایشان را بسفر آخرت و داع مینمورد
 و خلائی نیست مزبوح یکی از علمای آن حج در سال دہم بود از ہجرت کہ آخر سال ہائے عمر گرامی آن حضرت بود صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم و ہجرت آنکہ درین حکم خلائی نیست در حکم سابق کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از ہجرت یک حج
 گذارد نیز خلائی نیست و آنکہ مصنف جماہیر علمای گفت کہ مشعر بخلاف است نظر باین حکم گفت کہ بیان کرد بقول خود و اما
 پیش از ہجرت دو حج گذارده چہ در نجاف خلائی است پس مجموع این دو حکم قول جماہیر علمای باشد نہ کل جمعی برین اند
 کہ دو حج گذارده و این در جامع ترمذی ثابت است از حدیث جابر بن عبد اللہ کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہمہ سہ
 حج کردہ دو حج پیش از آنکہ ہجرت کند و یک حج بعد از ہجرت احدیث مصنف بہ ثبوت این حدیث حکم کرد و حال آنکہ
 ترمذی در روی مقالی وارد و جمعی بر آنند کہ زیادہ بر دو حج گذارد و در مواہب لدنیہ از ابن عباس بر روایت ابن ماجہ
 و حاکم آورده کہ گفت حج کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از آنکہ ہجرت کند سہ حج و این را ہنری بر عدد و فود
 انصار در بیت عقبہ دانستہ اند کہ دو بود یا سہ چنانچہ در مجلس مذکور است و لیکن این نفی نہ میکنند کہ پیش از آن سہ حج
 گذارده باشد مذکور صاحب محلی کہ ابی محمد علی بن حزم حافظ اندلسی قرطبی ظاہرست مات سنہ ست و خمسمین
 و اربعۃ نقل کردہ کہ پیش از ہجرت زیادہ برسہ و چہار حج گذارد اما عدد آن بعینہ محفوظ نیست و در مواہب از ابن
 جوزی آورده کہ گفتہ است کہ جماگذا کردہ عدد آن معلوم نہ شدہ و از ابن اثیر آورده کہ گفت حج می گذارد ہر سال
 پیش از آنکہ ہجرت کند و نیز اختلاف است در آنکہ ابتدای فرضیت حج پیش از ہجرت است یا بعد از آن قوسلے
 بر آنست کہ قبل از ہجرت و این قول شاذ و مخالف نقل ثقات است و گمان برودہ نشود کہ چون حج گذاردن آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از ہجرت بصحت رسیدہ لابد باید کہ حج پیش از آن فرض باشد زیرا کہ حج گذاردن
 قریش ہمیشہ بود چہ در جاہلیت و چہ در اسلام پس حج گذاردن پیش از ہجرت دلیل فرضیت نتواند شد باحتمال آنکہ
 حج گذاردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز برسم قدیم باشد و صحیح آنست کہ فرضیت حج در اسلام بعد از ہجرت
 است و لیکن در کدام سال بود چہ برین اند کہ در سال ششم زیرا کہ درین سال نازل شدہ قول حق سبحانہ و تعالی +
 و التوالج والعمرة لشدہ و این مبنی است بر آنکہ مراد باتمام ابتدای اتیان است و مؤید بہت این را فرات علقمہ و سرق ابراہیم
 نخعی بلفظ اقیمو اطبرانی باسانید صحیحی از ایشان این فرات را روایت کردہ و در قضیہ ضمام بن ثعلبہ مزبوح مذکور است
 و قدوم آوردن و سہ چنانکہ واقعی گفتہ در سال پنجم است و اگر این ثابت شود دلالت کند کہ فرضیت حج پیش از
 سال پنجم است یا ہمدین سال کذافی فتح الباری و طائفہ میگویند کہ نزول فرضیت حج در سال نهم است و احتجاج ایشان
 آنست کہ نزول صدر سورہ آل عمران کہ دردی کریمہ + ولتذہبی الناس حج البیت + واقع است در سال نهم است
 کہ آنرا عام الو فود خوانند و درین سال است شرح جزیہ و مناظرہ اہل کتاب بتوحید و نزول + انما المشرکون نجس +
 و فرستادن ابو بکر صدیق بکہ در موسم حج و فرستادن علی مرتضی بقراآت سورہ بقرت بر مشرکان این و قائل ہمہ

در سال نهمت و مصنف همین قول که بجهت قوت دلیل راجح و مختارست جزم کرد و گفت حج در سال نهم از هجرت فرض شد
و در حال تجمیع اسباب مفرج مشغول شد و لیکن رفتن و سه صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در آن سال میسر نشد بجهت شغف با م
غزوات و تشدید احکام دین تعلیم و فود و ابو بکر صدیق را امیر حاج ساخته بکفر ستاد و اشارت کرد مصنف بجواب از منک
جماعه که قائل اند بفریضت حج در سال ششم بکرمیه و انموالحج و العمرة لشد ببقول خود و اما آیت + و انموالحج و العمرة لشد +
اگر چه در سال ششم از هجرت منزل شد و لیکن این آیت داللتی بر فریضت حج و عمره نه دارد و معنی انموالحج بانندی ایامان حج
و عمره نیست بلکه امرست با تمام حج و انما عمره بعد از شروع در آن پس تواند که امر با تمام حج بعد از شروع بر تقدیر عدم فریضت
آن در سال ششم نزول یافته باشد و فریضت ابتدای حج در سال نهم و در فتح الباری میگوید که این تقاضا میکنند تقدم
فریضت حج را بر آن یعنی چون مراد با تمام و اکمال حج و عمره باشد بعد از شروع در آن لازم می آید که حج و عمره پیش ازین
م شروع و مامور به شده باشد و اگر پیش از آن حج و عمره بود امر با تمام و اکمال آن بعد از شروع معنی نه دارد و حتی و این سخن
ظاهرست و لیکن ممکن است که گفته شود که امر با تمام حج و عمره بعد از شروع در آن مستلزم تقدم فریضت آن نیست تواند که
نقل و مستحب باشد و امر با تمام آن صادر شده بعد از شروع چنانکه حکم نقل است مطلقا نزد بعضی یا مخصوص بچ و عمره بود بلکه
وجود حج و عمره و گذاردن آنها پیش از امر شروع چنانکه رسم قدیم بود کافی است در آن با آنکه ممکن است که گفته شود که امر با تمام
واقع شود بعد از وجود فریضت آن در زمان آسوده اگر چه بعد از آن در وقت بر و نیز اختلاف است در آن که وجوب حج
علی الفورست یا علی التراخی بعضی ائمہ بر آنند که علی الفورست و امام شافعی و امام ابو یوسف از ایشانند و نزد بعضی علی التراخی
و قول امام ابو حنیفه و امام محمد و جماعه دیگر از ائمہ همین است و در روایتی از ابی حنیفه نیز علی الفور آمده و علی الفور در اینجا یعنی
دارد که همان سال که شرائط و اسباب آن یافته شد فرض است که برود و اگر سال دیگر برود نیز ادا باید و لیکن تاخیر آن
آتم کرد و علی التراخی آنکه در مدت عمر هر سال که رود اختیار دارد و تاخیر از سال اول آتم نه شود مگر بجای برسد که اگر
از آن تاخیر کند غالب ظن فوت آن باشد و دلیل امام ابو حنیفه فعل آن حضرتست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که در سال اول
نه کرد و در سال دهم بجا آورد و اگر در سال اول فرض بود تاخیر نه کرد و اما آنکه مصنف بقولش که گفت در حال تجمیع
اسباب مفرج مشغول شد اشارتی بجواب ازین سخن کرد یعنی تصد اقتتال هم سال اول کرد و لیکن موانع پیدا شد و تاخیر آن
و ابو بکر صدیق را بفرستاد و سال دهم بعد از فراغ از غزوه تبوک که آخر غزوات بود برآمد و اللہ اعلم و اما حد و عمره آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چهار گفته اند اول عمره حدیبیه که سال ششم از هجرت بقصد عمره برآمد و چون حدیبیه که یک مریض
از مکہ رسید مشرکان همه با اجتماع بجنگ برآمدند و از در آمدن مکہ مانع آمدند و چون هنوز میعاد فتح نه رسیده بود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با مکه ایستاد و از احرام برآمد و بعد نیت رفت و قرار یافت که سال آینده بیاید و
عمره بجا آورد و دوم عمره که در سال هفتم بکرمیه فرارے که در قضیه مصالحو یافته بود بکفر تشریف آورد و عمره بگذارد و بعد از
سه روز بحدیبیه عود فرمود و این را عمره القضا گویند و در احادیث این اسم بر آن اطلاق یافته و این مذہب حنفیست که
گویند محرم بجهت حصار حلال شود و بعد از حلال شدن وی اگر احرام برے حج بود لازم گردد قضاے عمره و حج و اگر برے
عمره بود عمره و اگر قارن بود حج و دو عمره و با بکله با حصار و احلال قضا واجب گردد و شافعیه گویند که قضا واجب بود و بیاید
این عمره بعمره قضا نزد ایشان نه آن معنی است که عمره در سال اول واجب شده بود آنرا قضا کرد بلکه قضا اینجا یعنی صلح است

یعنی عمره که بعد از صلح ادا کرده و قضاء و مقاضات یعنی صلح و مصالحه آید سوّم عمره که در سال هشتم که سال فتح مکه است از جوارحه
 که به یک مرحله است از مکه بعد از قسمت غنایم حنین شبان شب آمد و حجره گذارد و بهم در شب بجوارحه باز رفت بعد از نماز عشا که
 مردم در منازل خود درآمدند سوار شدند و پیش از نماز صبح بجوارحه باز رفت و برای نماز از منزل برآمد مردم خیال کردند که مگر تمام
 شب هم در منزل بود چهارم عمره که با حج در سال دهم در حجه الوداع کرد و بعضی سه عمره گفته اند باعتبار آنکه در حدیث بحقیقت عمره
 بنور زیرا که بگفته اند و هم از آنجا از احرام برآمد و بعدینه برگشت چنانچه مذکور شد و لیکن جمهور آنرا نیز حکم عمره داده اند و بعضی
 احادیث دو عمره واقع شده بجهت عدم اعتبار عمره حدیثیه و عدم ذکر عمره حج گویند یا مقصود از آن بیان عمره تنهایی حج بود و نیز عمره
 بجوارحه بر اکثر مردم پوشیده مانده بود و توانند که بعضی آنرا روایت نه کرده باشند و عمرهای آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 هم در ذی القعدة بود مگر عمره حج که در ذی الحجه بود و از این عمره در صحاح آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چهار
 عمره کرد یکی از آنها در رجب بود چون این قول او را بجا نماند رسانیدند تخطئه این عمره کرد و گفت رحمت کند خدا این تعالی
 اباعبد الرحمن را نه بود که عمره کرد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم مگر آنکه و همراه بود و هرگز هیچ عمره در رجب نبود
 این سه و خطائی است که او را شده و در تخطئه مبالغه کرد **فصل در سیاق و بیان حج پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم**
 که آنرا حجه الوداع گویند بدانکه حج ارفع و اعلاّی ارکان دین و بلند تر و نمایان ترین شاعر اسلام است و حج پیغمبر
 صلی الله علیه و آله و سلم اکبر و افضل و اتم حج و اکمل آنهاست و احادیث صحاح و در سیاق از اصحاب مروی گشته و حدیث
 جابر بن عبد الله اتم و اجمع آنهاست و راوی آن حدیث امام جعفر صادق است از والد بزرگوار خود امام محمد باقر سلام الله
 علیه و علی آباء الکرام که گفت در آمدیم با جماعه بر جابر بن عبد الله و وی اعمی شده بود بسبب کبر سن پس پرسید از قوم که
 چه کسانی شما تا نوبت بمن رسید گفتیم منم محمد بن علی بن الحسین پس دست خود را بر سر من فرود آورد و بسوی سینه من کشید
 و حکمهای پیراهن من بکشاد و دست در جیب من در آورد و من زبان غلامی بودم جوان پس گفت مرحبا یا ابن ابی
 بکر پس از من احادیث پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم آنچه خواهی گفتیم خبر ده ما را از حج رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که چگونه
 بود پس عقد کرد دست خود در نسج را و گفت مکث کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در مدینه نه سال و نه برآمد حج
 پیغمبر اعلام کرد و نداد در مردم که رسول خدا حج می برآید و قدم آوردند در مدینه مردم بسیار همه طالب آنکه افتد کنند
 بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و عمل کنند مثل عمل وی پس بیرون آمدیم با وی احادیث و صاحب جامع الاصول این
 حدیث را از روایت مسلم و ابی داؤد و نسائی آورده و از ابن ابی شیبه و عبد بن حمید و بزار و دارمی آمده و مصنف در
 سیاق این قصه و آیات حدیث جابر را بار و آیات احادیث دیگر جمع کرده و انفاق نموده میگوید که چون حضرت رسالت صلی الله
 علیه و آله و سلم عمر حج کرد و صحابه را اعلام کرد حج و مجموع ساختگی سفر حج کردند و این خبر بقرنی و ضیاع که در اطراف و اداجی
 مدینه است رسید مجموع مسلمانان متوجه مدینه شدند و در راه مکه از هر طرفی طوائف ملحق شدند و عدد حجج از حصر و حساب بیرون شد
 تا گفته اند که پیش و پس و بین و شمال هر طرف که نظر کار میکرد همه مردم بودند از پیاده و سوار و تعیین عدد آن معلوم نیست اما
 گفته اند عدد صحابه در غزوه تبوک که حجه الوداع بعد از دست بصد هزار کس رسیده بود تا آنجا چه قدر خواهد بود در روضه احباب
 میگوید که در آن سفر خندان مردم جمع شده بودند که غیر از خداوند تعالی کسی احصای آن نمی توانست کرد و بر وایتی آنکه صد
 و چهارده هزار و بر وایتی صد و بیست و چهار هزار بودند انتی و الله اعلم روز پنجشنبه بار و ز شنبه شک راوی است یا اختلاف

روایت است بیت و چهارم ذی القعدة نماز ظهر بجماعت در مسجد مدینه بگذارد و سفر کرد و پیش ازان که سفر کند خطبه کرد و کسان را
شرائط و ارکان و آداب حج تعلیم کرد و این خطبه خواندن و تعلیم کردن در روز جمعہ بود و این روایت خطبه خواندن پیش از سفر
در روز جمعہ با صحت آنکه بر آمدن بسفر بیت و چهارم ذی القعدة بود مؤید آنست که سفر در روز شنبه بود چه توقف تا پنجشنبه
متصور نیست زیرا که رسید بکوه چهار شب از ذی الحجه گذشته بود فافهم اما سفر در روز شنبه بعید است چه در احادیث صحیح وارد
شده که سفر را دوست میداشت که در روز پنجشنبه انشا کند و در صحیح بخاری ثابت است که ماکان رسول اللہ نبود پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یخرج فی سفر اذا خرج کہ بیرون آید در هیچ سفرے چون بیرون می آمد الا یوم الخمیس مگر روز پنجشنبه
عادت شریف همین بود باریب مگر ضرورتی بیش آمده باشد که خلاف آن لازم افتاد و بعد از نماز ظهر مبارک را شانه کرد
در عن بر سر نهاد و در آب پوشید در نسخ متعدده از متن لفظ را موجود نیست مانا که از سهو قلم کاتب است و در صحیح البخاری
و در جامع الاصول نیز که حدیث وے از ابن عباسی آورده است هر دو موجود اند باین لفظ که روان شد رسول خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مدینه بعد از آنکه شانه کرد و در عن مالید و پوشید از او در بار او اصحاب او پس نمی نکرد از هیچ
قسم رداها و ازارها که پوشید کسی مگر زعفران آلود که میفشاند رنگ را بر تن و بین الصلواتین سفر کرد و در ذوق کلیفه که برش
میل است از مدینه فرود آمد و نماز عصر را بقصر بگذارد و شب آنجا بیوتت کرد و نماز شام و حفتن آن روز و نماز صبح و ظهر
روز دیگر نیز آنجا بگذارد چنانچه مجموع پنج نماز شود و مجموع اہمات مؤمنین درین سفر برابر بودند و در آن شب بر ہمہ
بگذشت و برائے نماز صبح غسل کرد گاہ گاہی گذشتن بر ہمہ زنان در یک وقت ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
سلم بوجودی آمد و بعد از ہمہ یک غسل می بر آورد و گاہی پس هر جلع غسل جدا میکرد و بعد از ظهر برائے احرام سلم دیگر کرد
غسل کردن نزد احرام مستحب است بانفاق اللہ و اگر وضو کند نیز کفایت است بر هر تقدیر ہمارت شرط است و در
غسل نظمی و اشنان کہ دو گیاه اند کہ بدان مبالغہ در تطیف و تطہیر حاصل گردد بکار داشت و عائشہ طیبہ پیش آورد آن گیاه
بود از چند بوے خوش دوران مشک بود و بر تن و سر مبارک وی مالید چنانکہ اثر مشک بفرق و محاسن مبارک آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیدہ میشود و در صحیحین آمده کہ عائشہ طیبہ ساخت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بذریعہ و
در روایتی آمده کہ گفت گویا کہ منی بنیم سفیدی و درش طیب را در مفارق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حال آنکہ وی محرم
بود و این حدیث دلالت دارد بر استحباب استعمال طیب نزد اہل احرام و بر آنکہ بقا و دوام رنگ و بوے آن بعد از احرام ضروری دارد
و آنچه حرام است بر محرم ابتدائے استعمال طیب است در حالت احرام و ہمین است مذہب امام ابو حنیفہ و شافعی و احمد بن حنبل و
مکلی است از اکثر صحابہ و منقول است از جمہور علمای سلف و خلف الامام مالک کہ منع کرده تطیب قبل الاحرام با سنجہ باقی
ماند را مکہ وی بعد الاحرام و با وجود آن جائز است و فدیہ نیست بروی و این حدیث محبت است بروے بعد ازان ازار
و رواے احرام بپوشید و نماز ظهر بقصر بگذارد و احرام بہت در ہما نجاے کہ نماز ظهر گذارده بود و منقول نیست کہ پیش از
احرام جز نماز فرض ظهر نمازے خاص برائے احرام گذارد مذہب امام ابو حنیفہ و شافعی استحباب رکعتین نفل است پیش از
احرام جا کہ ہم بر کعتین فرض اکتفا کنند نیز جائز است و نزد امام مالک و احمد برابر است کہ بعد از نماز فرض باشد یا نفل ملک
ظاهر مذہب امام احمد آنست کہ اگر بعد از فرض بود اولی است و اگر نہ باشد نفل گذارد از جهت اتباع ظاہر سنت چنانچہ
طریقہ اوست رحمہ اللہ و امام نووی در حدیث ابن عمر کہ گذارد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بذی الحلیفہ در رکعت و چون

برداشت او را ناته او او از بر آورد و بتلبیه گفته که درین حدیث استحباب صلوة رکعتین نافله است نزد او احرام گفته که
این مذهب است و مذہب کافه علماء گر آنچه مرویست از حسن بصری که مستحب است بودن این رکعتین بعد از نماز فرض و صواب
آنست که جمهور بر آنند و همینست ظاهر حدیث کذا فی المواهب و شرح ابن الہمام گفته که در حدیث طویل جابر بن عبد الرحمن قد واقع
شده که نماز گذارد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در مسجد ذی الکلیفہ و احرام بست بی آنکہ ذکر عددی مخصوص بکنند ولیکن مسلم
از ابن عمر آورده کہ گفت بیرون آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجمع و بگذارد در مسجد خود کہ بذی الکلیفہ است رکعتین بست
احرام در روایت کرده این حدیث را حاکم در تصحیح نموده و گفته باید کہ در وقت مکروه نگذارد و اگر گذارد کفایت میکند و نماز فرض
و نیتہ المسجد نیز کفایت کند و پیش از احرام بدنہ را در نعل در کردن آویخت و بر جانب راست کوبان آن بشکافت و خون
ویراپاک کرد بدنہ بفضحات نام شتر یا گاؤست کہ بکہ بر بند و بدی بفتح با و سکون دال نیز نام آنست مشتق است از بندانت
بمعنی ضحامت و نزد شافعی مخصوص است بشتر زیرا کہ در حدیث تعبیل مجبہ بدنہ مقابل بقرة افتاده چنانچہ در باب جمود گذشت
کہ ہر کہ در ساعت اولی برسد گو یا بدیہ فرستاد بدنہ را و ہر کہ در ساعت ثانیہ بیاید گو یا بدیہ کرد بقرة را پس بدنہ غیر بقرة باشد
و حنیفہ گویند کہ بدنہ شامل بقرة است یا بمعنی آنکہ ہر دو را بدنہ گویند از جهت اشتراک در معنی ضحامت یا بمعنی آنکہ بقرة در
حکم اہل است چہ ہر دو کفایت کند از ہفت کس چنانچہ در ضمیمہ و در بعض روایات حدیث جمہ بجاے بدنہ جزوہ نیز آمده کہ
بمعنی اہل است ولیکن در اکثر روایات صحیحہ بدنہ است و در شرح ابن الہمام میگوید کہ خلاف نیست در بودن بدنہ شامل بقرة
در لغت ظیل گفته کہ بدنہ بقرة یا ناته است کہ فرستادہ شود بکہ و نووسے گفته کہ این قول اکثر اہل لغت است و جوہری
نیز گفته کہ البدنہ بقرة او ناته خلافت در مفهوم شرعی اوست کہ بقرة کفایت میکند یا نہ پس شافعی میگوید کہ از عمدہ
نی بر آید مگر بجز در دستک میکند بحدیث تعبیل جمہ و جواہریش آنکہ بقرة داخل بدنہ است ولیکن اینجا از بدنہ مخصوص جزوہ مراد است
بقریہ مقابلتہ بقرة و تخصیص بہم خاص مناسبات ندارد و بدخول در اسم عام و در حدیث جابر کہ مسلم روایت کردہ آورده است
کہ گفت ذبح میکردیم ما بدنہ را از ہفت کس گفتند و بقرة را نیز گفت بقرة نیز بدنہ است انتہی و نزد امام ابو حنیفہ بتقلید بدنہ
چہ را در فوج و سونی دسے نیز شخص محرم گرد و چنانچہ بتلبیہ چہ دسے نیز از خصائص احرام است و در معنی تلبیہ است در اظہار
اجابت کہ حقیقت تلبیہ است و اظہار اجابت گاہی بفعل باشد و گاہی بقول چنانچہ بادشاہے کی از خدام خود را
بخواند و دسے بیاید و پیش دی بایست اجابت است چنانکہ گوید لبیک و آنچه از خصائص احرام بود و نیت بدان مقرون
شود احرام بدان حاصل شود و وصف تقلید آنست کہ نعلی را یا پوست درختی را یا دو ال چرمی و مانند آن را در گردن
بدنہ فلادہ سازد و بیاویزد و اشارہ آنکہ جانب بزم یا بسیار کوبان بدنہ را بشکافد و نیزہ زند و میگوید کہ این از
عادت جاہلیت بود و در اسلام نیز مقرر داشتند از جهت صحت غرض و مصلحت و اشارہ در جانب بزم افضل و موافق تر
است بسنت صحیحہ و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانکہ مصنف نقل میکند ہر دو را کرد و از آنکہ گفت پیش از احرام
کرد ظاہر شود کہ این سبب احرام نیست احرام بتلبیہ کرد چنانکہ بیاید ولیکن آن سنتی است کہ محرم نزد او احرام میکند و
اشارہ مذہب جاہلیت است از سلف و خلف نزد امام ابو حنیفہ مستحب همان تقلید است و اشارہ کردہ است و وجہ آن بعض
چنین گفته اند کہ وی مشکہ و تعذیب حیوان است و آن حرام و مکروه است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جهت آن
کرد کہ مشرکان با زخمی آمدند از تعرض آن مگر با اشارہ طیبی میگوید کہ این قول مخالف حدیث صحیحہ است کہ در اشارہ

ورو یافته و این مثل نیست بلکه مثل نصد و حجامت و خنان و داغ است بر آن مصلحت و نیز لغرض مشرکان درین وقت
 که قوت و غلبه اسلام و کمال تمام آنست دور بود و بعضی گویند که کرامت امام ابوحنیفه اشعار را از اهل زمان خود بود که مبالغه
 در آن میکردند بجدی که خوف سلامت جراحات و فساد عضو بدنه بود یا کرده ایشان را و تخریب آن بر تعلیه بود و الا در حد ذات کرده
 نیست یعنی بجز تقلید محرم میکرد و حاجت با شاعر نیست و اگر کسی از همین اشعار کند تقلید کرده بود و نیز مردم در زمان
 ایشان ترک داده بودند اشعار و عظام احرام نماز بود و آنها که میکردند مبالغه میکردند و از حد تجاوز نموده از نیت کرده
 داشتند و الله اعلم بدانکه احرام بستن بر سه نوع است اول افراد و صاحب آنرا مفرد گویند بجز افراد آن بود که احرام بچ بند
 تنها یا بعمره تنها و دم تنع و فاعل آن را تمتع گویند و تمتع آن بود که در اشهر حج اول احرام بعمره بند و و افعال آن را تمام کند
 و هم در شهر حج در روز هشتم ذی الحجه یا پیش از آن احرام بچ بند و اگر تمتع ساق برے با خود نه کرده است از احرام عمره
 بر آید و جامه بپوشد و هر چه بسبب احرام حرام شده بود حلال سازد و احرام بچ بند و اگر ساق بری کرده است از احرام
 عمره نه بر آید احرام حج بند و سوم قران است و صاحب آن را قارن گویند و صورت قران آنست که در احرام نیت حج و
 عمره جمع کند و هر دو را احرام بند و این شخص طواف سعی و عمره میکند بعد از آن حج میکند و میان الله اختلاف است
 که ازین سه نوع افضل کدام است نزد امام ابوحنیفه قران افضل است بعد از دو نوع بعد از دو قول جماعه از صحابه
 و تابعین و الله و دیگر جمعی از عظام شافعیه نیز همین است و نزد امام شافعی و مالک و کثیره از علما افراد افضل است
 ثم الممتع ثم القران و در مذاهب امام احمد و جماعه از صحابه و تابعین و من بعد هم تمتع افضل و این اختلاف فرع اختلاف صحابه
 و روایات ایشان است در فعل آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که قارن بود یا مفرد یا تمتع چنانکه میگوید در احرام و
 صلی الله علیه و آله و سلم خلاف است که تلبیه بکدام نوع حج بود قران یا افراد یا تمتع بیشتر احادیث صحیح صحیح است بر آنکه احرام
 بچ و عمره بود مگر آنست و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اما فی آت من ربی آدمرا آینه از
 پروردگار من یعنی فرشته نهای پس گفت آن آینه صلی فی هذا الوادی المبارک نماز بگذار درین اودی مبارک که
 همان وادی فدک است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در دے نزول کرده بود و وادی لعین که بطهارت و
 برکت وی احادیث و روایات است ازینجا میگذرد و قل عمرة فی حجة و بگوئے محرم من عمره است و در حج یعنی حج است حج
 و عمره و تنها حج نیست و از سیاق این حدیث که فرمود صل استیناے توان یافت بآنکه برے احرام نماز مخصوص بود چنانکه
 در رکعت است نزد امام ابوحنیفه کمالا یخفی و مصنف میگوید احادیث صحیح صحیح درین معنی زیاد از بیت حدیث است و رواه
 آن هفده تن از صحابه عظام نموده اند که بعضی لفظ احرام آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را بقران و بعضی اخبار آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم را از فضل خود بدان روایت کرده و همچنین احادیث صحیح بسیار آمانه در مرتبه اول در بسیاری آورده
 بر آنکه احرام وے صلی الله علیه و آله و سلم با افراد بود فی صحیح مسلم عن عائشة ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اهل الحج
 مفردا تلبیه کرده حج تنها و در روایتی آمده افراد حج و احادیث متعدده در صحیحین از عائشة و ابن عمر ثابت است خرجنا مع
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و لاندک الا الحج بیرون آدمیم ما با رسول خدا و ذکر نمی کردیم یعنی ما و رسول خدا صلی الله
 علیه و سلم گریه را و عند مسلم عن ابن عمر و ابن عباس ابی اللنا مع رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بالحج مفردا و در سنن ابن جابر
 ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم افراد حج و مسلم و ابوداؤد و نسائی از جابر آورده که نیت نکردیم مگر برے حج و نه می شناسیم

عمره را و احایث صحیح در مسخ نیز وارد شده اگر چه کثر ازان دو نوع است چنانکه در صحیحین ازان عمر آمده که گفت نسیح کرد و سولخدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حجۃ الوداع بعمره مقرون کج پس آواز بر آورد اول بعمره پستریج و بالجمله اختلاف روایات درین باب
بطوری واقع شده که در بادی النظر جز حیرت میفزاید و لهذا بعضی از مستصبانان ازال زلیج و الحاد را مجال طعن و ابرتیاب
راه یافته و گفته که چسیت حال شمای معاشر اهل اسلام که پیغمبر شماسلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جز یک حج بجای آورده یاران
و تابعان وی باین حد کثرت از عدد و احصا متجاوز همراه و هیچ کس آنرا تشتمیص و تبیین ننموده و بییقین نه دانسته که چگونه بود
و بچه نوع بود و ندانند که همین کثرت و ازدحام باعث اختلاط و اختلاف شده با تفاوت مراتب ایشان در قرب و بعد از
مجلس شریف پس جمعی از علما شکر اللہ سبحیم در تطبیق و توفیق بذل مجود ننموده در مقام رد و دفع طاعنان ایستاده درین باب
تصنیفات طویل و بسیط جمع کرده تا آنکه گویند که طحاوی از مشاهیر عظام مذهب حنفیه است درین باب زیاده بر هزار
ورق نوشته و علی بن ابی القیاس و یکی ازان مقالات نیست که مصنف نقل کرده و گفته و طریق توفیق همان آن احادیث

آنست که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اول احرام کج مفرد بست بعد ازان عمره را در حج در آورد و قارن شد و فرمود
و ظلت العمرة فی الحج الی یوم القیامة در آمد عمره در حج تا روز قیامت و این سخن از جهت آن فرمود که اهل جاہلیت عمره را
در ایام حج از فجور و فسوق می بنداشتند و غایت نفرت و کراهت ازان داشتند از بیجا اشتباهی راه یافت آنکه مطلع بر اول
حال شد و ازا آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسبب بجهت شنید و از اطلاع بر عاقبت حال و آخر کلام او را شامی پیداشد
همان را نقل کرد و گفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افراد کج نمود و روایت نکرد مگر آنچه شنید و آنکه بر تمام حال
اطلاع یافت و شنید که در آخر فرمود و لبیک بجهت و عمره تمام را نقل کرد و گفت که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قارن بود
و زیادت در روایات و اخبار منکر و مردود و نبود چنانکه در شهادت مثلاً یکی شهادت بیک هزار داد که نزد وی همین ثابت بود
و دیگری بدو هزار که این هزار دیگر بعد ازان نزد وی ثبوت یافت این وجه تطبیق احادیث قران و افراد شد و اما وجه تطبیق
احادیث نسیح با احادیث قران آنست که گفته اند که آنکس که نسبت نسیح بآن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کرد و نسیح
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قائل است آن را دو توجیه است یکی آنکه مصنف گفت که مراد او نسیح بمعنی لغویست که آن

انتفاع و التذاد است نه معنی شرعی که احرام بستن است برای عمره و ادا کردن آن و بعد از ادای آن احرام مستقل کج بر بستن
و ادا کردن آن و معنی لغوی در صورت قران موجود است چه شک نیست که در قران انتفاع و التذاد حاصل است زیرا که
شخص در روزی از دو نسک بیک نسک اکتفا میکند و با فرد عمل هر یک از حج و عمره جدا جدا محتاج نمی گردد و توجیه دیگر آنکه
نسبت نسیح بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسبب امر و تعلیم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است آری اصحاب معنی
نسیح کردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنست که امر بدان کرد و بفرمود آزادان نسبت فعل بامر متعارف است در کلام
چنانچه آمده است که رجم کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما غزرا یعنی امر کرد بدان نه آنکه خود وی حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مباشراً رجم شد و مثل آنست که گویند بادشاه شهره بنا کرد و فلان را بکشت و در حقیقت امر رو به بنا و کشتن و بنا کردن کشتن
کار دیگر است نسبت نسیح بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم همچنین است و این تاویل از امام شافعی منقول است رحمه اللہ و نیز عبارت
حدیث نسیح این چنین است که نسیح بالعمرة الی الحج و این عبارت منافات بصورت قران ندارد یعنی احرام بستن برای عمره مقرون
و مضموم کج و این یکی از دو صورت قران است و قران بدو صورت تحقق پذیرست یکی آنکه ابتدا نسیح کند و بگوید احرامت کج

والعمرة یا اول نیت احرام حج بکنند و بعد از آن نیت احرام عمره را با آن مقرون گردانند و این چنین نیامده که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم اول احرام عمره و اضلال او را کرد و بعد از آن احرام حج بست و هر که این چنین گفته نماید توهم و اعتقاد اوست تمتع را بحقیقت چنانکه میباید و باین وجه مقرر شد که حج آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم قرآن بود نه افراد و تمتع و ثابت شد که قرآن افضل است از تمتع و افراد چنانکه مذکور است امام ابو صفیحه است و بعضی ترجیح احادیث قرآن بکثرت آن نیز کرده اند و نیز گفته اند که از راویان افراد که عائشه و جابر و ابن عباس و ابن عمر اند روایت قرآن نیز آمده پس در حدیث ایشان نظر الی باشد و این معنی یکی از علل حدیث است که بدان حکم اذاتنا رقنا تقاتل بیک جانب متعذر گردید و بخلاف روایة احادیث قرآن که بیک جانب آمده فقط و نیز احادیث افراد و تمتع احتمال تاویل و خلاف ظاهر دارند و احادیث قرآن نص و صریح اند در آن و الله اعلم و اما حال مهاجرت صحیحین از عائشه آمده آن بود که بعضی احرام بعمه کرده بودند و بعضی بکعبه و عمره و بعضی بکعبه و مصفا آنها را ذکر کرد که احرام حج بسته بودند تنها یا با عمره و گفت و اما صحابه سه قسم بودند قسمی احرام حج و عمره بستند یا حج مجرد و با ایشان هدی بود و قول وی و احرام حج مفرد بستند مستدرک است و حرف و او نیز که بر سر قول اوست و بر آن احرام باقی ماند و پس است که گوید قسمی احرام حج و عمره بستند یا حج مفرد بستند و با ایشان هدی بود بر آن احرام باقی ماند تا روز نحر حلال شدند و قسمی دیگر با ایشان هدی نبود و احرام حج بستند و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را فرمود که حج را عمره ساز یعنی طلب کنید احرام حج را با احرام عمره و اعمال عمره را تمام کنید پیش از روز عرفه و با احرام بندید حج را که بعرفات رود و میگوید که این از جهت آن فرمود که تا انسانک و انواع حج تمام معمول آید و هیچ یکی از آنها متروک نگردد و چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بذات خود گنجائش آن نداشت که همه را بجای آورد بعضی را خود کرد و بعضی امر کرد صحابه را تا دیگران که بعد از ایشان بیایند در بعضی انواع اقتدا بعمل آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بکنند و در بعضی اتمثال با مروی نمایند قسم سوم معنی بودند که با ایشان هدی نبود و احرام حج بسته بودند و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را فرمود که قلب کنید احرام را بعمه یعنی احرامی که بر لبه حج بسته بودید و او را عمره گردانید و بجای و سه اضلال عمره بجای آرید و اینست معنی فسخ حج بعمه فرق میان این قسم و قسم دوم آنست که در این قسم در وقت احرام بستن فرمود که این احرام را فسخ نکنند و بجای وی احرام عمره به بندند چنانکه از عبارت مصنف که گفت احرام حج بستند ایشان را فرمود حج را عمره سازید و از تفسیر وی این را بقول خود معنی قلب کنید احرام حج را با احرام عمره ظاهر میشود و در این قسم ثالث احرام حج بسته بودند و بهمان احرام بکه آمده ایشان را فرمود حج را عمره سازید و فسخ کنید حج را بعمه و اگر مصنف این چنین میگفت که ایشان را فرمود که قلب کنید حج را بعمه ظاهر تر و واضح تری بود در مقصود بدانکه چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بکه آمد و طواف کرد و سعی نمود چون قارن بود بر همان احرامی که بسته بود با ایستاد و بهمان احرام حج گذارد و بعد از حج روز نحر از احرام برآمد چنانکه معلوم گردد و صحابه را که قارن نبودند فرمود هر که از شما ساق هدی کرده بر همان احرام اول بایستد و از آن نه بر آید و هر که ساق هدی نکرده باید که از احرام بر آید و حج خود را عمره سازد چون یوم الترویة آید یعنی روز هشتم از دی الحجه که از مکه بنسار و نذر احرام تازه بر لبه حج به بندد و بدان اضلال حج افکند این معنی بر صحابه گران آمد یا از جهت کمال حرص ایشان بر متابعت و موافقت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که چون و سه از احرام نیز آمد بمانیز بر آن بودی و نیز شاق آمد بر ایشان که درین ایام که از حج بجز روز پیش نماز احرام بر آیند و بر زمان بگذرند و بهمان حالت احرام حج به بندند چنانکه بعضی از ایشان گفتند آیا باید و سنو که بالعرفه در آنیم و از مذاکیر نامنی میگوید باشد یعنی فریب الهامد به جماع یا شتم یا بجهت آنکه در جاهلیت

عمره را در شہرح کرده می پنداشتند و داخل فجر و سحر می شمرند پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدن این حکایت و توقف ایشان در امثال این امر در غضب آمد و از برای تسلی خاطر ایشان فرمود لو انی استقبلت من امری ما تہتبر لم ابق الہدی و جللتا عمرہ یعنی اگر پیش ازین ظاہر میشدم این روی مصلحتی کہ شمارا الآن بدان فرمودم و امر کردم ہر آئینہ من نیز چنین میگردم و تمت میگردم و سحر ہدی نمی نمودم و اورا تظہیر و اشارت فرمودم و چون سحر ہدی کردم حلال شدن پیش از سحر ہدی روا نبود و نحر نبود و جز در روز نحر پس صحیح نباشد فتح حج بمرہ از من و از شما نیز ہر کہ سحر ہدی کردہ است بر احرام خود باقی باشد و ہر کہ نہ کردہ از احرام بر آید و خطابی میگوید کہ مقصود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باین سخن تطہیر قلوب ایشان بود کہ برایشان ترک اقتدا و اتباع آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شاق آمد کذا قال الطیبی و شیخ تودیشتی میگوید حکمت آنست کہ تا یکی از انسانک و انواع حج کہ تمت است مہل و متروک نماند و میگوید کہ این امریست کہ مخصوص اند صحابہ بدان از میان سائر امت و جائز نیست مریح یکی را بعد از ایشان رخص و فتح حج بمرہ و وارد شدہ باین معنی احادیث صحیح و سبھی الکلام فیہ و چون بدہماے قوم در ارتکاب باین امر گذارستے و کہر اہنی راہ یافت و در امثال امر توقف گویند ظاہر گشت و این خبر بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رسید و آنست کہ در ضمائر قلوب ایشان ترزیز و مضطربے راہ یافت و خوف آن شد کہ مبادا دوسواس شیطان ایشان را از جا بلرزاند فرمود لو استقبلت من امرے ما استدرت احدیث و دفع کرد باین قول خلیجان خاطر ایشان را و اشارت کرد با آنکہ تمامہ فضیلت و سعادت در امثال امر نبوت و اجابت دعوت اوست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفتہ اند کہ امام محمد باین قول حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود لو استقبلت من امرے ما استدرت احدی لال کرده است بر افضلیت تمت حج آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آرزو کرد آنرا و لا بد آنچہ آرزو کند وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا افضل اکل بود و جواب این استدلال گفتہ کہ آرزوے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا بجهت تطہیر قلوب صحابہ و تسلی خاطر ایشان بود نہ از آن جهت کہ آنچہ واقع شدہ نافع و نازل است و باین تحقیق مذہب این امام اجل آنست کہ اگر سحر ہدی کردہ قرآن افضل است و اگر نہ کردہ تمت افضل تا بفضل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و تنبی و بی منافق آنست و اللہ اعلم و چون در اختلاف در احرام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پنج کہ بطریق قرآن بود یا تمت یا افراد تفصیل دیگر نیز بود کہ مردم را بسبب سہو و وہم خلافے دیگر دوران ناشی شدہ مصنف خواست کہ آن تفصیل را نیز بیان کند پس فصل جدا برے آن عقد کرد و گفت فصل در حج ہینمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم طوائف علماء را پنج سوا افتادہ طائفہ اول آنانکہ میگویند حج مفرد گذارد کہ با آن عمرہ نبود و طائفہ دوم آنانکہ میگویند تمت بود تمتی کہ از عمرہ حلال شد و پس از آن احرام پنج بہت و این ہر دو قول سہو و وہم است بجهت تحقیقی کہ گذشت کہ وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاران بود و بعد از اولے افعال عمرہ ہم بر احرام اول باقی ماند و درین وہم دوم حدیث معاویہ را بجهت ساختہ اند کہ گفت نصیر کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سر مبارک خود را بمغراض بر مرہ و در روایتی آمدہ کہ قصر کردم شعر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنقص و این حدیث از معاویہ در صحیحین مرویست ولیکن آنرا انکار کردہ اند بر معاویہ و تغلیط و تخطیہ کردہ اند اورا دوران و گفتہ اند کہ این سہوے بود از وی چنانچہ از ابن عمر واقع شدہ کہ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عمرہ کرد در جب و عائشہ اورا تغلیط و تخطیہ کرد دوران کہ زلفے الواہب و مرویست از امام احمد کہ آنحضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از احرام نہ برآمد لیکن قصر شعر کرد و دیگر چیزے نکرده و این مخصوص است بوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جهت
صحت حدیث مساویہ ولیکن تحقیق نزد جمهور همانست کہ گفتم شد طائف سوم آنانکہ میگویند تمتع بود تمتی کہ از ان حلال نشد بسبب
سوق ہدی و این نیز سہوست از بہت ثبوت قرآن مگر آنکہ از تمتع معنی لغوی خواہند چنانچہ گذشت طائفہ چہارم آنانکہ میگویند
قارن بود این حق است اما آنکہ گویند کہ قرانی کہ در ان دو طواف بود و دوسمی در اول قدم ثابت نہ بلکہ در اول قدم یک
طواف و یک سومی کرد و در حج طواف دوسمی دیگر بجای آورد و مذہب امام ابو حنیفہ در قارن نیز پنجہنست کہ اول اخال عمرہ بجای آورد
و یک طواف و یک سومی برے آن بکنند بعد از ان حج بگذارند با طواف دوم کہ سنت است مرآ فاتی را تا آخر اخال حج و اگر در اول
دو طواف و دوسمی کند نیز کفایت کند ولیکن اسانی دارد بہت تاخیر سومی عمرہ و تقدیم طواف تحیت کہ طواف قدم است اما بیج
چیزی لازم نیاید طائفہ پنجم آنانکہ میگویند مفرد بود افرادی کہ بعد از قضاے حج بعمرہ احرام بست از تنیم و این غلط است بیج
یکی از صحابہ و تابعین و ائمہ اربعہ و اہل حدیث بر ان زرفہ کذافی الواہب نفعان ابن تیمیہ و حق و مذہب مختار آنست
کہ قارن بود اول یک طواف و یک سومی کرد بعد از ان حج گذارد و اما در احرام پنجم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پنجہنست بیج
طائفہ را سہو افتادہ طائفہ اول آنانکہ میگویند تلبیہ وے بعمرہ مجرد بود و بر ان ستم شد طائفہ دوم آنانکہ میگویند تلبیہ او
بیج مفرد بود و بر ان ستم شد سوم آنانکہ میگویند تلبیہ وی بعمرہ مجرد بود و ثانی الحال ادخال حج در عمرہ کہ طائفہ چہارم آنانکہ
میگویند تلبیہ وی بیج مفرد بود و بعد از ان ادخال عمرہ کرد و حج این مخصوص است بوی یعنی در تمامہ راہ تلبیہ بیج میگرد بعد
از رسیدن بلکہ ادخال عمرہ کرد پس منافی نشود این کلام و حکم بخطای این قول با پنچہ در وجہ تطبیق میان قرآن و افراد گفت
زیرا کہ آن نہ این چنین بود بلکہ احرام ہر دو بست در وقت احرام تہربت و اہلال کرد و ہر دو در طریق فافہم طائفہ پنجم آنانکہ
میگویند کہ احرام وے احرامی بود مطلق بیج نسکے را تعیین نہ کرد بعد از ان یعنی بعد از احرام مطلق بستن وحی آمد و تعیین کرد
حج و عمرہ را بر تقدیر قول بقران یا تعیین حج بر قول با فرد و حق آنست کہ ہم در وقت احرام تعیین کرد و قرآن فرمود
و اللہ اعلم و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون نماز ظهر بگذارد احرام بست و لبیک گفت انگاہ بر ناقہ خود کہ قصوار
نام داشت بہجت سبق و تیز رفتاری وی گویا کہ نزد وی اقصی سیر و غایت جبرے بود و بعضی گفتمہ اند کہ قصوار ناقہ را
گویند کہ قطع کردہ شدہ است طرف اذن وے ابو عبیدہ گفت ہی مقطوعۃ الاذن عرضا و گفتمہ اند کہ قصوار و عصبانہ
و جدعا نام یک ناقہ است کہ حضرت پیغمبر را بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بردی سوار شد و چون ناقہ برخاست دیگر بار تلبیہ
گفت باز ہمین کہ بر پشتہ کہ برابر بیاست کہ موضعی است نزدیک بزی الکلیفہ بالا برآمد دیگر بار تلبیہ گفت مصنف درین کلام
اشارت کرد بجمع و تطبیق روایات کہ در وقت ابتدای تلبیہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدہ و در بعضی روایات
آمدہ کہ بعد از نماز گفت نزد شجرہ کہ در ان وقت آنجا بود و الا آن مسجدی است کہ آنرا مسجد شجرہ گویند و در بعضی بعد از استوا
بر ناقہ و در بعضی بعد از بر آمدن بر پشتہ بیدایینی ہر کس ہر وقت کہ شنید کہ پیش از وے نشیندہ بود ہمان ارواست
کرد و بحقیقت وقت ابتدای تلبیہ بعد از نماز بود و سنت نزد امام ابو حنیفہ و امام مالک و در روایت مشہورہ از امام احمد
ہمین است و صحیح از مذہب شافعی و روایتی از احمد آنست کہ فضل احرام در وقت برخاستن ناقہ است و گاہ میگفت لبیک
بجہ و عمرہ زیرا کہ قارن بود و گاہ میگفت لبیک بجہ و این منافات بقران ندارد چہ قران نوعی از حج و کل بردہ و چون در ابتدا
نیت ہر دو کرد ہر دو در تلبیہ گفت دیگر در تمام راہ اختیار دارد ہر حج گوید از حج یا عمرہ و این نیز سبب اختلاف در کیفیت احرام کہ

بفتح جیم و تشدید ثانی مثلثه درودان و ابو اوجای گرفته بود صحابیت و حدیث وی در مجاز بین است مات فی خلافة
 ابی بکر الصدیق حمار وحشی را بیده آورد زنده و این روایت بخاری و مسلم است و در روایتی از مسلم و بیه آورده و بجز حمار
 وحشی را که میچسبید از وی خون و در روایتی شق حمار وحشی را و در روایتی عضوی را از گوشت صید و در روایتی پاره حمار
 وحشی را پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آنرا از وی قبول نه کرده و نه گرفت و چون در روی وی بجهت قبول نکردن که
 بظاهر دلالتی بر عدم رضایت و اجابت دارد که امری دید فرمود که بیده تر از جهت عدم رضایت و اجابت روئینیم اما از جهت آن روئینیم که
 ما محمد بنیم این حدیث با حدیث سابق که در منزل رو حمار وحشی را بر رفقاست که در مخالف آمد و همچنین اخبار و آثار در اهل
 محرم و عدم اکل او لحم صید را مختلف آمده و در کتب سته اختلاف الفاظ مذکور است که در عام حدیثیه که آنحضرت صلی الله علیه و آله و
 سلم با دای عمره میرفت و محرم بود ابو قتاده و جماعه دیگر از صحابه از راه در جانب ساحل بحر افتادند و ابو قتاده محرم نبود باقی صحابه
 محرم ناگاه حمار وحشی پیدا شد صحابه آنرا میدیدند و میان یکدیگر خنده میکردند و لیکن او را بران اشارت و دلالت نمیکردند ابو قتاده
 سوط خود را از ایشان بخواست ندادند و در محرم طلبیدند و در هیچ نوع او را در صطیبا و اعانت نه نمودند ابو قتاده از سب فرود آمد
 سوط در محرم خود را برگرفت و سوار شد و بران حمار وحشی تجمافت و او را بپای کرد و بچنگید و بکشت همه در خوردن آن بقیضا و نه
 بعد از خوردن شک کردند که چرا لحم صید در حالت احرام خوردند و ابو قتاده پاره از گوشت وی نگاه داشته بود پس بحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و حقیقت حال را عرض نمودند حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود آیا هیچ یکی از شما امر کرد
 ابو قتاده را با صطیبا آن یا دلالتی یا اعانتی نمود بران و اشارتی کرد بران گفتند لای رسول الله فرمود این طعمه بود که بخورید
 شما را خدای تعالی بخورید از آنچه باقی مانده است و خود نیز خورد و مسلم و ابو داؤد و نسائی از ابن عباس آورده اند که بزید بن
 ارقم گفت آیا میدانی و یاد داری که اید کرده شد لحم صید برای رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس قبول نکرد و گفت
 ما محمد بنیم و الله اعلم این استذکار قصه ایدله صعب بن جثامه است یا قصه دیگر است و ابو داؤد از عبداللہ بن مبارک آورده
 که حارث بن خلیفه عثمان بود بر طائف بران عثمان طعامی ساخت از لحم طیور و وحوش پس بفرستاد کسی را نزد امیرالمؤمنین
 علی نادان مجلس حاضر آمد گفتند بخور حضرت امیر فرمود بخور این طعام را بقومی که حلال باشند یعنی غیر محرم و ما محمد بنیم و
 فرمود سوگند میدهم بخدا کسی نماند که در اینجا است از بنی اشجج آیا میدانید که فرستاده شد برای رسول خدا صلی الله علیه و آله
 و سلم گوشت حمار وحشی پس قبول نه کرد و فرمود ما محمد بنیم گفتند نعم این چنین است و مسلم و نسائی از عبدالرحمن بن عثمان آورده
 که گفت بودیم باطلحه محرم پس فرستاده شد برای ما لحم طیور و طیور در خواب بود پس بعضی از ما آن را خوردند و بعضی نخواستند
 و نخوردند و چون بیدار شد طلحه موافقت کرد با آنها که خورده بودند و گفت خورده ایم ما آنرا با حضرت رسول الله صلی الله علیه
 و آله و سلم و در موطا از عثمان آورده که محرم بود و در موضع عجب لحم صید برای نزد او آوردند پس گفت مرا صاحب خود را
 بخورید گفتند تو چرا نخوری گفت نیستم من مثل شما این را بپای من صید کرده اند نه برای شما فرغ صید کردن محرم و
 دلالت و اشارت و اعانت کردن او بران حرام است و اگر بکند جزای آن برود لازم آید اما اکل و لحم صید را در نجس
 تفصیل است اگر خود صید کند یا محرمی دیگر آن نیز با اتفاق حرام و اگر غیر محرم کند برای خود کند یا برای وی باذن می یابی اذن
 وی مذاهب و اقوال فقها درین باب مختلف است بعضی از صحابه و تابعین بر آنند که حرام است بر محرم اکل لحم صید مطلقاً بلیل
 حدیث صعب بن جثامه که فرمود ما محمد بنیم پس علت عدم قبول همین احرام را ساخت فقط نه چیز دیگر را و ایشان این حدیث را

ناسخ احادیث دیگر که در اباحت آن آمده دانند و این سخن نسبت بانی قتاده درست است که قصه آن در عام حدیث بود و این در حجة الوداع و لیکن آناری که از طلحه و عثمان مذکور شد منافات دارد چه اگر فسوخ می بود خوردن و امر کردن بدان از ایشان جائز نمی بود و مذہب مالک و شافعی و احمد آنست که اگر محرم خود صید کرده یا کسی دیگر بر او صید کند باذن وی یا بغیر اذن وی خوردن آن حرام است و اما اگر شخصی غیر محرم بر او صید کرده و ازان برای محرم فرستاده حلال خوردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اذن بخوردن وی صید ابی قتاده را از حجت بود و اما عدم قبول صید صعب بن جنامہ و نا خوردن ازان بجهت احتیاط و تنزه بود با احتمال و ظن آنکه شاید که بر او صید کرده باشد چنانچه ظاهر حال در این است و عدم اکل امیر المؤمنین علی در صیانت حارث نزد ایشان نیز برین احتمال بود و اکل طلحه و موثقت او با آکلان بجهت عدم صطیاد برای ایشان و این معنی در حدیث موطا از امیر المؤمنین عثمان معلوم شود و نزدی و غیره از حدیث جابر آورده که گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حلال است صید مرثا در حال احرام ما ذم که صید میکنند بنفس خود یا صید کرده نشود برای شاد زرشکی میگوید رواه الخمسة الا ابن ماجه اما نزدی گفته که مطلب که راوے این حدیث است از جابر نزدی شاکسیم ما و اسماع از جابر و اما مذہب امام ابو حنیفه و تابعان وی جواز اکل لحم صید است محرم را مادام که صید نکرده و امر نکرده و ذلالت و اعانت نموده بران محرم خواهد خوردش یا محرم دیگر و این معنی از حدیث ابی قتاده ظاهر گردید که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از صحابه پرسید که آیا هیچ یکی از شما امر کرده و ابی قتاده را یا دلالتی کرد بران یا اشارتی نمود بدان یعنی اگر یکی از شما صید کرد و ابی قتاده را یا بر او صید کرده یا بر او صید کند یا بر او صید کند که ظاهر هر که یکبار و حرم علیکم صید البر ما دستم حرام است صید مهران است نه غیر ایشان زیرا که مخاطب ایشان اند و مهران دیگر در حکم ایشان اند بعلت احرام و نیز استدلال کرده اند بحدیث موطا که از ابی هریره آورده که از بحرین می آمد چون بزبده رسید و ریانت جماعه از سواران را از اهل عراق که محرم بودند و پرسیدند او را از صیدی که نزد اهل زبده یافتند آیا حلال است ایشان را پس امر کرد و فتوای داد ابو هریره ایشان را با کل آن ابو هریره میگوید که بعد از فتوای داود شکی افتاد بدول من که آیا این فتوای من چگونه بود تا بعد منیہ آدم و واقعه را بعمر بن الخطاب گفتم سوگند خورد و فرمود اگر میکرند و فتوای میداوسے بغیر آن میکشیدم بر تو دوره را پس اگر نمیدانست آن را عمر از طریق توفیق و سماع گویند نیز خورد بر تقدیر بر آنچه مخالفت آن کرده از طریق اجتهاد و لیکن پوشیده ماند که مرجمور را میبرد که گویند که امر کردن ابو هریره آن سواران را با کل آن صید از حجت آن بود که صید اهل زبده از بر او صید کردند چنانچه ظاهر حال آنست و لیکن آن احتیاط و احتمال که شافعی و غیره در حدیث صعب بن جنامہ راه دادند اینجا نیز میروند و کما لا یخفی و بعضی این حدیث را این چنین روایت کرده اند که استفا کرد و ذاب ابو هریره را از اکل صیدی که بی امر ایشان کرده شده برین تقدیر موافق مدعاست و نیز استدلال کرده اند بحدیث طلحه که گذشت و اگر طلحه بقای حکم سابق بجواز اکل که از حدیث ابی قتاده معلوم شد نمیدانست چون موافقت میکرد و شهادت میداد و تصویب آکلان و اینجا خود ظاهر از سیاق قصه آنست که صید بر ایشان بود و تحقیق آن میباشد که این تمسکات حقیقه از بر او رد قول آنهاست که مطلق حرام میگویند و حدیث جواز را فسوخ میدانند و استدلال بر جواز در غیر صورت امجدیث ابی قتاده است بران وجهی که تفسیر کردیم و اما حدیث جابر که مذکور شد طحاوی گفته که من این را ثابت نمیدانم زیرا که راوی از جابر مطلب بن عبد اللہ بن مطلب است و شناخته نشده است و اسماع از جابر چنانچه

از ترمذی نقل کردیم و تاویل یضاد لکم یضاد بامرکم و در حدیث صعب بن جنامه گفته که بوی نیز عمل نتوان کرد که روایت در
 نیز مختلف است بعضی حمار وحشی روایت کرده اند و بعضی عجم حمار یا رطل حمار یا حمار یا حمار یا عصفوی از گوشت حمار واضح روایات
 حمار وحشی است و عدم قبول از جهت عدم جواز تملک محرم است صید را و اگر قبول میکرد لابد یا نگاه میداشت یا بزج میکرد یا
 بدان میکرد و هیچکدام از اینها جائز نیست این حاصل کلام تورشچی است بعد از تنقیح و تحقیق آن و باجملة احتیاط در مذهب اطلاق
 عدم جواز است در مذهب امام ابوحنیفه و مذهب دیگران بن بین است و در جامع الاصول از موطای آورد که عروه
 این الزبیر عائشه را از اکل صید که برای محرم صید کرده نشده است پرسید عائشه فرمود یا این سختی احرام ده روز پیش
 نیست اگر در خاطر تو نظمانی است مخور این همه کلام در صید برست اما صید بحر طلال است با تفاق بمقتضای آیت قرآن مجید
 و اهل لکم صید البحر و جراد صید برست چنانچه ظاهر است اما در حدیث که با جبار آمده است که صید بحر است و آن نثره حوت است
 یعنی بنی آفتان دن ماهی است در هر سال دو بار و احادیث درین باب از موطا و ترمذی و ابوداؤد و در جامع الاصول مذکور
 است و الله اعلم و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بودی عسفان بضم سین ممل و سکون سین ممل
 و قافادی است بر دو مصلح از که رسید گفت یا ابابکر دانی که چه وادیت این ابوبکر گفت این وادے عسفان است بنام

صلی الله علیه و آله و سلم فرمود بود و صالح علیها السلام درین وادے میگذاشتند بر دو شتر سرخ همار ایشان از لیف

خرما و از ارباب ایشان عبا بایستیم و ردا بایستیم و کلبه میگفتند مرج را این روایت احمد است و در
 روایت مسلم آمده که چون بودی از زق رسید و آن قریب است بر مسافت میل واحد از که گفت که موسی را دیدم که درین
 وادی میگذاشت و هر دو انگشت را در گوشه خود نهاده فریاد بکبیه میکرد و در صحیح بخاری نیز آورده و لیکن تعیین وادی
 نکرده و لفظی نیست که گفت گویا که می بینم موسی را که فرود می آید از وادی و کلبیه میگذاشتند که لفظ الواهب و در معنی
 این احادیث اقوال است یکی آنست که این خبر است از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از حالی که این اجبار در حیات
 ایشان بود که کعب می آمدند و احرام می بستند و کلبیه میکردند و وحی کرده شد بروی و قول و صلی الله علیه و آله و سلم در حدیث
 موسی کلبه نظر الیه بحجت کمال علم و یقین است بدان گویا که الآن می بیند آن را و بعضی میگویند که این رویه نام است
 که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را از خواب با بختال دید و درین سفر یا پیش از آن دیده بود و الآن بطلان
 حال حج تذکره آن نمود و بعضی گویند که مراد حقیقت آنست چه این صلوات الله و سلامه علیهم زنده اند پس اگر حج آیند چنانچه
 است و حج این جماعه درین سال بود که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم حج بر آمده بود و ایشان را درین حال بدید و حج
 میگویند که ایشان زنده اند در قبر خود یا در بهشت اند و لیکن ارواح مطهره ایشان متمثل میشود و تجسدی پذیرد هر جا که میخواهد
 چنانکه در شب اسری موسی را علیه السلام هم در قبرش دید نماز گزارنده و هم در آسمان دید و این اجساد متمثل هم در نقطه نماید و هم
 در مقام و در حقیقت کشف عالم مثال است چنانکه اهل این کشف را میباشند و بالاتر ازین کلامی است پس عانی که در کتب عقول
 مفید مجوس بجنیض نام است بدان فرسد و آن آنست که میگویند که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را بعد از آن حال
 دید که در حیات خود داشتند و اینجا عالمی است که در آن ماضی و مستقبل نیست و همه حال است این سخن دقین و بلند است در مسائل
 بعضی ازین طائفه در تحقیق زمان و مکان مذکور و سطور است و الله اعلم بحقیقه الحال و چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 بسرف بسین ممل بر وزن کشف موضعی است بر یک مصلح از که که برام المؤمنین میبوند در آنجا است رسید عائشه را بعضی از مخزون شد و گریان

فرمود چرا میگری مگر حیض دیدی گفت آری گفت اندوگین مباحش که وقوع آن با اختیار تو نیست این را خدا تعالی
 بر دختران آدم نوشته و طبیعت ایشان چنین سرشته و درین حج ترا لقمه نیست هر عملی که حجاج میکنند مگر اما طواف کعبه مگر
 زیرا که آن در مسجد است و حائض را در آمدن در مسجد جائز نیست و عائشه از اول احرام بجره بستره بود و چون بر آوردن عمره از و
 متعذر شد خواست آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که حج در عمره وی در آورد و او را قارن گرداند و فرمود که غسل کن احرام بکن
 بر بند پس عائشه چنان کرد و احرام بکن بر بست و احرام بستن حائض و نفسا را درین حال جائز است غسلی بکنند و احرام به بندند
 چنانکه ترمذی و ابو داؤد و نسائی آورده اند که در ذوالکلیفه اسما بنت عیسی که زوجه ابی بکر بود محمد بن ابی بکر را برآید
 حکم شد که غسل کند و خرقة بر بندد و احرام بکنند پس عائشه را درین حالت فرمود که احرام بکن بر بندد و قارن شود و چون
 ظاهره شد و از وقوف بعرفات باز آمد طواف کرد و سعی کرد بر لے قرآن گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بائنه اکنون
 حلال شدی انسج و عمره که بدان قارن شده بودی ولیکن طواف عمره بسبب عذر حیض تاخیر یافت تا وقت طواف
 زیارت از عیبت عائشه گفت من در نفس خود و خدغه میایم که طواف نکردم عمره را الا بعد از وقوف و وقت وی پیش
 ازان بود پس آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر او را که از یک مادر بود یعنی عبدالرحمن بن ابی بکر فرمود که عائشه را بر تاز
 تنگم احرام بندد و عمره بگیرد و تخیم موضعی است بر سهیل از مکه و خارج حرم و احرام برای عمره از حل میاید چنانچه در فقه مقرر
 شده است و نزدیکتر از وی بکه از زمین حل دیگر نیست و الا آن که اهل مکه بر لے عمره احرام می بندند از تنگم می بندند
 و آن موضع را عوام الناس عمره خوانند و موضعی که عائشه از آنجا عمره بست در لے متعین است و او را مسجد عائشه گویند
 و علماء درین اقوال است که این عمره عائشه که حضرت صلی الله علیه و آله و سلم او را بدان فرمود چه عمره بود و بچه سبب بود بعضی
 میگویند عمره زیادت بود بر آنچه واجب شد بروی بحجت قرآنی که در آخر عائشه بدان متصف شد چون آن بطواف سعی
 که بعد از وقوف کرد و ادا یافت ولیکن از بر لے تطیب و خوش کردن خاطر عائشه و جبرول وی که و خدغه بدان راه یافته بود که
 طواف عمره بعد از وقوف کرد و امر بان فرمود و اگر نه طواف سعی که افعال عمره است و وی کرد کافی بود از حج و عمره وی و او می
 عائشه در ابتدا چون احرام عمره بسته بود فقط متمتع بود اما چون با حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آخر حج را در عمره در آورد
 قارن شد و معنی میگوید که این قول اصح اقوال است و احادیث چنانکه از سیاق قصه معلوم شد دلالت بر غیر این میکنند چه فرمود
 آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم عائشه را که اکنون حلال شدی از حج و عمره صریحت در آن پس فرمودن بجره از تخیم
 بر لے مجرد تطیب قلب است بود و بعضی از علماء میگویند که چون حائض شد امر کرد و برآید که رفض و ترک آن عمره که احرام بر لے
 بسته بود کند و انتقال کند حج مفرد چون حج تمام کرد و فرمود تا عمره کند قضاے آن عمره اول که احرام بان بسته بود
 و این قول امام ابو حنیفه است و اصحاب کوی رحمهم الله که امرأة چون متمتع شود و احرام بجره به بندد و پیش از طواف
 حائض گردد و ترک کند عمره را و احرام بندد بر لے حج مفرد و این قضیه عائشه را دلیل آن آرند و آنچه در حدیث آمده که
 در فضی عمره ترک مکن عمره خود را و در روایتی دعوی عمره ترک و در روایتی قضی عمره ترک نیز آمده مؤید نیست اگر چه تاویل کنند
 او را که مراد بر نفس و ترک عمره تخطل و بر آمدن از آنست یعنی بیرون میاید از احرام عمره و در آوردن حج را و در روایت مسلم است
 عن العمرة نیز آمده و این مختل و جهین است و آنچه در حدیث احمد از عطا آمده که عائشه گفت یا رسول الله مهج با عمره گفتند
 یعنی اہمات المؤمنین و من بازگردد حج که عمره با او نیست نیز بظاہر تقویت و تأیید مذہب ما کند و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم

در موضع صرف صحابه را فرمود که هر که هر ی برابر ندارد و میجواید که تسک خود را عمره سازد و را بود و هر که بر سر برابر دارد
 اصلا عا بنو اینجا را بطریق تخیر بود اما چون بکا آمد فرمود بر طریق جزم و در جواب که هر که بر سر برابر ندارد البته تسک خود را عمره
 سازد و از احرام بیرون آید و حلال شود و روز هشتم ذی الحجّه از سر احرام بیج بر بندد و هر که بر سر دارد و بر احرام
 خویش مقیم باشد و چون این بر آمدن از احرام بر مساکین بگرا ن آمد فرمود اگر من نیز بر می انداشتمی حلال می شدم شرح
 این سخن به تفصیل و تحقیق در بالا گذشت و فرمودن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اولاً بصورت تخیر و ثانیاً بطریق
 و جواب یا بجبت در و دومی بود برین پنج یا برای تمهید و تاسیس ایجاب بود که مذکور گردد و کسر سورت استخوان استیماش
 ایشان کند چه آن حضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معلوم بود که عمره را در رسم جا لیت از انجور فور مید انستند و اللہ اعلم
 و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از دخول مکه بیستے طلوعه بضم طاء و فتح داود بعضی کبیر طائز تقیید کرده اند موضع
 است نزدیک بمکار سید و آنجا زول فرمود شب یکشنبه پنجم ذی الحجّه و نماز صبح را نیز آنجا گذارد و بر سر در آمدن مکه
 غسل کرد و در سهر که بعد از طلوع آفتاب بزمانی از راه حججون بفتح حاء مملو و ضم جیم که نام گورستان مکه است که
 آنرا معلقا گویند و کذا بفتح کاف بے مدنی نام آن جبل است که در آن موضع است و را بد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 در مکه در شب شنبه آمد مگر در عمره جمع را نه که در شب آمد و هم در شب رفت و عطا گفته که اگر شاخواهید در شب در آید حضرت
 رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امام بود و امام را در روز در آمدن محبوب تر بود تا مردم به بینند و اقتدا کنند و راه
 النسائی و متعارف درین روز کار مرا بل دیار مهند را وقت سحر است و بسی وقت منور و مبارک است و چون بدر بنی شبیه
 که آنرا باب السلام گویند رسید و کعبه را مشاهده کرد و این دعا خواندن گرفت اللهم زد بیک ہذا شرفا و عظیما و تکریمها و جاب
 و در بعضی روایات آنست که در مهران در آمدن چون نظر مبارکش بر کعبه افتادی دستا برداشتی و کبیر گفتی و این دعا بر خواندی
 اللهم انت السلام و منک السلام جبار بنا بالسلام اللهم زد ہذا البیت شرفا و عظیما و تکریمها و جابہ و زو من حجہ و عمره
 کربیا و عظیما و شرفیفا و برا و چون در مسجد درآمد راست سوئے کعبه روان شد و بجبت مسجد گذاردن مشغول نہ شد زیرا کہ
 بجبت بیت احرام طواف است چنانکہ تحت مساجد دیگر نماز است و طواف حکم نماز دارد و چون برابر حجر اسود رسید سلام کرد
 و پوسه داد آن را و اسلام مسجحجرت بید یا بقبلة افتعال است از سلام بمنی تحت و از بجبت اہل بین رکن ہو در اینجا
 خوانند زیرا کہ مردم تحت میکنند او را قالہ الازہرے و جوہرے گفته مشتق است از سلام بکسی یعنی چهارہ واحد وی سلمہ است
 بفتح سین و کسر لام استکلت اجمراے لستہ چنانکہ اکملت از کمل آمده و بعضی گفته اند افتعال است از سلامه گویا کہ
 کاری کرد کہ مسلم و مصالح کند و بعضی گفته اند استلام تیجت کردن است نفس خود را نزد حجر نسلا م زیرا کہ حجر جواب بی
 نیبہ ہر چنانکہ گویند اخدم اذالم کین لنادم و این اعرابی گفته وے مہموز الاصل است ترک کردہ شد ہنرا وے مشتق است
 از ملائیت بعضی موافقت و بعضی گویند مشتق است از لامہ یعنی سلاح گویا کہ حفظ و حسن کرد نفس خود را پس حجر
 ذکر الوجہ کلہا الزکشی فی شرح اخری و مصنف میگوید کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت بندگی استلام کرد
 رفیع بدین نہ کرد و واقفاح تکبیر نہ کرد و چنانچہ جبال میکنند و لیکن در فقه حنفیہ آمده کہ در طواف ابتدا بکعبه اسود کند و قبل
 او بایستد و تکبیر گوید و تہلیل کند و رفیع بدین کند و در ہایہ حدیث درین باب نقل کرده و نیز نقل کرده کہ آن حضرت فرمود
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برداشته نشود دستہا مگر در ہفت موطن و از آنجا استلام حجرت و اللہ اعلم و بعضی آن ہفت موطن را

و کہ بین آن ہفت موطن
 نزدیک کعبه است
 در جہات شامی ہر جا کہ تقیید
 است بکتاب اینک عبارت ہر ایہ
 نقل کرده در آن ہفت موطن
 زیادتیست در آن ہفت موطن
 صاحب کفر و کفر و دولت
 ہفت موضع را در پس مراد
 شامی است کہ آن ہفت موطن
 از نزدیک فوسان مسجحجرت
 کہ در آن ہفت موضع
 کہ من کہ نہ کہ است قلم
 بر آن آن را بیان نموده
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 در آن ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن
 ہفت موطن

در ترکیب نفوس صحیح جمع کرده اند و شیخ ابن الهمام گفته که طبرانی این حدیث را بسند خود تا ابن عباس روایت کرده و در
 ذکر استلام حجر سودنیت و ذکر کرده در وی افتتاح صلوة و نزد دخول مسجد حرام چون نظر بخانه کعبه افتد و بر صفا و بر
 مروه و بعرفات و بمنزله و نزد حجر متین و ممکن است که الحاق کرده شود استلام حجر با افتتاح صلوة بقیاس شبهة علت و درین
 حدیث سخن است و حق آنست که حجر نیت از جهت ثبوت رفع در تکبیرات عیدین و قنوت انتہی و التذلل علم و بعد از استلام
 حجر شروع در طواف کرد و خانه کعبه را بر دست چپ خود گذاشت و این طواف قدوم است و در طواف نیت نیز گویند و این
 مراقباتی راست است نزد امام ابو حنیفه و نزدیک مالک واجب طواف زیارت که رکن حج است و فرض است و دیگر است که بعد از
 وقوف عرفات در روز عید از منا آمده خواهد کرد و در صبح مکانی از ایکنه مطاف دعا مخصوص مروی نیست که با سند صحیح از ابن
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ثابت شده باشد اگر چه در آثار از سلف در هر موضعی از آن دعا معین آمده اما از آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسند صحیح چیزی ثابت نشده مگر در میان هر دو رکن یمانی و حجر اسود که آنجا میگفت ربنا آتانی الذی
 حسنة و فی الآخرة حسنة و قنا عذاب النار و در روایت ابن ماجه از ابی هریره در اول آیت این دعا را نیز زیاده کرده اللهم
 انی اسئلك العفو والعافية فی الدنیا و الآخرة و گفته موکل گردانیده شده است بر کن یمانی هفتاد فرشته پس هر که بخواند این دعا
 آمین میگویند آن فرشتگان او را و نیز از ابی هریره آورده که هر که طواف کند بیت را هفت بار و تکلم کند گریه سبحان اللہ و
 الحمد للہ و لا اله الا اللہ و اللہ اکبر و لا حول و لا قوة الا باللہ محو کرده میشود از وی ده سیئه و نوشته میشود بر لای وی ده حسنة و بلند
 گردانیده میشود بر لای وی ده وجه و خوش کند در دریای رحمت و امام محمد تعیین نکرده است در شاہد حج صحیح دعائی را و گفته که تعیین
 دعائیل رقت قلب است و با وجود آن اگر تبرک و تمین بقول و ما ثور کند حسن است که ذاتی الهدایه و در سه طوفه اول از هفت طوفه که طواف
 بیت عبارت از آنست و در مشهور هر کدام از این طوفه های هفتگانه را شوط خوانند که در لغت بمعنی یکبار روان شدن است تا حدی
 معین و طواف هفت شوط است و اطلاق شوط در کتب مناسک مذکور و مشهور است و مصنف در قاموس لغت میگوید که مکره
 چند شسته اند جماعه از فقها که طوفات طواف را شواطع گویند و وجه آن بیان نکرده یارب مگر از جهت رحایت تعظیم و ادب است
 یا نقلی است که در جاہلیت میگفتند چنانکه در کرامت تسمیہ مدینہ مطهرہ به پیش گفته اند و اللہ اعلم و ازین جهت درین کتاب
 بطوفه تعبیر کرده و گفته که در سه طوفه اول به تعبیل میرفت و گاهها را نزدیک می نهاد چنانکه کشتی گیران می روند و این فعل را
 ریل گویند بفتح سیم و علت این حکم در ابتدا اظهار جلالت و قوت بود از مسلمانان بر مشرکان که گفتند شما هم حمی شیر
 لاغر گردانید این گروه مسلمانان را پ و گریه مدینہ پس حکم شد که تیز و پهلوانان بر روند و اظهار جلالت و قوت نمایند و
 ابتدا این حکم در عمره قضا بود و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این را در حجة الوداع نیز کرد و با آنکه وجود مشرک در مدینہ
 در نیوقت قطعاً نبود معلوم شد که بعد از زوال علت نیز این حکم بانی است و دیگر این فعل سنت مستقله شد و از مناسک حج گشت لیکن
 تارک او تارک عملی از اعمال حج نبود بلکه تارک صفتی و حیثیتی مخصوصه باشد چنانکه رفع صوت تبلیغ چه هر که خفض صوت کند
 کمبیه تارک تبلیغ نبود و چیزی بر سر لازم نه کرد و کذافی الواهب نقل عن الطبری و اگر این اظهار جلالت و عظمت نسبت
 با حدیث باطن که شیطان و جنود او است ملاحظه و اعتبار نمایند در ذوق و حضور اقرب و داخل بود و در لای مبارک را از
 زیر لعل رست بیرون آورد و بر بالای دوش چپ انداخت و این را اضطباع خوانند و این نیز مخصوص بسه شوط اول بود و
 داخل است در غلبه و نشاط و باید که اضطباع پیش از شروع در طواف کند بانکه زمانی و در چهار طوفه آخر استهسته رفت و مانا که فقار بر شوط

بجست آنست که تا در اکثر طواف جری بر قیاس که صورت او بوقار در است باشد و دو چرخ مخصوص سه اول ظاهر است
و الله اعلم و رمل نزد ما مخصوص بطواف قدوم است و نزد امام احمد نیز در طواف قدوم یا طواف عمره است و در طواف زیارت
و دوای چنانکه بیان آنها بیاید رمل نیست و لیکن نزد ما اگر بعد از طواف قدوم سعی نکرده است بعد از طواف زیارت کند
و اگر کرده است نکند و نزد شافعی در هر طوافی که بعد از سعی است رمل است و هر توبت که برابر حجر اسود رسیده تکبیر
بر آوردی و اشارت کردی بجز اسود بچوبی که در دست مبارک داشت و آن چوب را بوسه دادی و احادیث تعبیر ازین چوب
بمجن کبیر مسیم و سکون حای مہلہ و فتح جیم کرده اند و مجن بمعنی صولجان آید و مجن بمعنی اعوجاج است و لیکن مراد اینجا چوبی
است سرکج چنانکه گفت و آن چوب عصائی بود کوناہ سرکج مشابہ بصولجان و عصا در عرف عرب چوب خرد را گویند که
سج است و عنز و عصا سج کلانتر از همه است و عنزہ متوسط و عصا خرد تر و در دست مبارک حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اکثر اوقات این چنین چوبی میبود و درین روز طواف نیز داشت و در آن عنزہ که خادمان برای مصلحت سترہ و غیرہ ہمراہ
میداشتند و از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مروی نیست کہ راہ باین عصای متعارف کہ پیران در دست گیرند و با تمام
آن راہ روند میرفت و از صحیحین چنان معلوم شود کہ این اسلام بجن در طواف زیارت بود کہ سوارہ کرد و این طواف
قدوم خود پیادہ بود چنانکہ از کلام مصنف نیز معلوم گرد و با بطلہ تقبیل حجر لمب و دست و با اشارت دست و چوب مسند
است و اگر بیج یکی ازینہا میسر نباشد بسبب هجوم استقبال کند و تکبیر و تہلیل و حمد و صلوات گوید و بگذرد کذافی الہدایہ و
در برابر رکن یمانی کہ یکی از ارکان اربعہ بیت است و بجانب مین است اشارت کردی بر کن بدست یا بچوب اما از فعل آن حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ثابت شدہ کہ رکن یمانی را با دست خود را یا چوب را بوسه دادی اما حجر اسود را ثابت شدہ کہ آنرا
بوسه میداد و روی مبارک خود را بر آن می نهاد و در احادیث آمدہ کہ بہاے مبارک بر حجر اسود می نهاد و بوسه میکرد
بوس کردن باید کہ آواز نکند چنانچہ در بوسه کردن زنان کذافی فتح الباری و گاہ دست مبارک بر آن می نهاد و دست
خود را می بوسید و در حالت اسلام میگفت بسم اللہ و اللہ اکبر و ہر گاہ کہ در طواف برابر حجر اسود رسیدی میگفت اللہ اکبر
و گاہ بر حجر اسود پیشانی می نهاد و برابر سجدہ میکرد و انگاہ می بوسید این کیفیات مجموع در صحیح ثابت شدہ بدانکہ
خانہ کعبہ را چار رکن است یکی حجر اسود کہ در وسے مرکز است و آنرا رکن اسود نیز خوانند و میان وسے و باب البیت یکباغ
مسافت است و ما بین حجر و باب را ملزم گویند کہ در وقت دعا سینہ را بوسے بچسپانند و التزام کنند و رکن دیگر را کہ در
ہمین جانب پیش است رکن عراقی گویند و رکن دیگر را کہ در طواف از رکن عراقی بوسے بر سندرکن شامی گویند بعد از وسے
رکن یمانی است و این رکن یمانی و اسود را بطریق تغلیب یمانین گویند بختیف یا بر لغت نصیح و الف را عوض یکی از وسے
نسبت دارند و اگر بہ تشدید خوانند لازم آید جمع میان عوض و موحض و از سیبویہ تجویز شدہ نیز نقل کردہ اند و الف را
زائد دارند و آن دو رکن را شامیین گویند و در رکن اسود سلام و تقبیل ہر دو از حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صحیح و ثابت
شدہ بخلاف رکن یمانی کہ در روی اسلام بدست آمدہ نہ تقبیل چنانچہ مصنف گفتہ اسلام نیز نیست بلکہ توجہ و اشارت
بدست یا چوب بے آنکہ دست و چوب را بوسه کنند و در فتح الباری اسلام رکن یمانی بطرق متعددہ اثبات کردہ و از
ترجمہ باب صحیح بخاری کہ گفتہ باب من لم یسلم الا الکریمین الیمانین نیز ظاہر نیست و مذہب حنفیہ نیز ہمین است اما در کتب
شامیین نہ اسلام است و نہ تقبیل و نہ استقبال و نہ اشارت و آوردہ اند کہ حاویہ طواف کرد و اسلام نمود ہر چار رکن را

پس ابن عباس گفت استلام نه کرده رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم مگر حجرا و رکن یمانی اما ویه گفت مهور نیست
 هیچ چیز از بیت و از ابن الزبیر نیز می آرند که استلام میکرد جمیع ارکان را و میگفت مهور و متروک نیست هیچ چیز
 ازین بیت و ابن عباس میگوید لفظ کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة یعنی ماکه استلام دورکن نمیکنیم نه بجهت هجران
 چیز ازین بیت میکنم بلکه بجهت اتباع رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم و از شافعی نیز در جواب این قول منقول است
 که گفت ترک استلام آن رکنین نه بجهت هجر و ترک بیت است و چگونه متصور است آن و حال آنکه ماگرد آن طواف میکنیم
 ولیکن مقصود اتباع سنت است ترکا و اعلا و اگر عدم استلام آن دورکن موجب هجر و ترک چیزی از بیت باشد پس
 ترک استلام ما بین الارکان نیز موجب آن بود و حال آنکه هیچ کس آنرا نه گفته و تحقیق مقام آنست که بیت در زمان
 آنسوره نه بر بنای ظلیل و قواعدی بود و این رکنین شامیین نه در اصل بودند از جهت استلام آن نه کرد و چون عبد الله
 ابن الزبیر حدیث بنای بیت را از عائشه چنانچه مسلم روایت کرده شنید و بر قواعد و ارکان قدیم بنا کرد و این دورکن شامی نیز
 در جای قدیم واقع شدند لاجرم مساوی ارکان دیگر شدند و استلام آنها کردند و از بعض صحابه هم که استلام آنها منقول
 است باینجهت است و آنچه در روایت آمده که آدم و ابراهیم و اسمعیل علیهم السلام استلام جمیع ارکان میکردند هم بدین سبب
 بود و چون حجاج آمد و بنای ابن الزبیر را تغییر داد و هم بر روضه ایام جا بلیت بنا کرد چنانچه الآن واقع است این دور
 رکن نه بر جای قدیم باشند و استلام آنها مسنون نه بود چنانچه آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم نکرد و استلام معویه بگمان آن
 بود که اینها ارکان بیت اند مساوی ارکان دیگر و نه چنین است بجهت حدیث عائشه که بعد از آنکه بن زبیر روایت کرد که
 فی فتح الباری و هم در فتح الباری درین مقام نکته آورده که چون رکن اول را در فضیلت بود یکی بودن او بر قواعد ابراهیم
 و بودن حجر اسود و مخصوص گشت هم تقبیل و هم استلام دورکن یمانی را چون همین فضیلت اول بود مخصوص استلام آمدن تقبیل
 و چون در دورکن دیگر هیچکدام ازین دو معنی نه بود در آنها تقبیل آمد و نه استلام و گفته که این بر راجع است و نزد بعض تقبیل
 رکن یمانی نیز مستحب است و گفته که از اینجا حفظ مراتب و عطا اکل ذی حق حق ما خذ و مستنبط گردد و الله اعلم و چون از طواف
 فارغ شد پس بمقام ابراهیم برآمد مقام ابراهیم نام سنگی که در روی نشان پاپه ابراهیم علی نبینا و علیه الصلوة و السلام است
 و آن جای ایستادن اوست در وقتی که ندا کرد و خواند مردم بلایح بموجب امر الهی عز شانه و اذن فی الناس بلایح الاله
 و در وقتیکه بنای بیت میفرمود پس فرود پیله او دران سنگ تا با شناها و مراد اینجا آن موضعی است که این
 سنگ در اینجا نهاده بود اگر گفته شود که ظاهر آنست که مصنف بگوید پس بمقام ابراهیم آمد و در زیادت لفظ بر که گفت
 بمقام ابراهیم برآمد چه نکته است نه که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بران سنگ یا بران موضع که نهاده بود بر آمد جواب
 آن موضع که این سنگ در اینجا نهاده بود جانب شرقی بیت است و آن جانب خلوت و بلند که مطا در اینجا نیست
 و مقابل آن غربی بیت جانب سفلی و پایان و عادت عرب است که در لفظ و عبارت تمیز میان این دو جانب بکنند
 و بگویند صدنا الی منا و صدنا الی عرفات که دران جانب واقع اند و اگر در جانب مقابل بن روند گویند هبطنا الیه
 حتی که در مسجد حرام اگر بجانب باب السلام که در اینجا است روند گویند صدنا الی باب السلام و چون موضع مقام ابراهیم
 نیز در اینجا است گفت بمقام ابراهیم برآمد فافهم و این آیت را بقصد ترغیب و فضیلت صلوة دران مقام بخواند و
 اتخذوا من مقام ابراهیم مصلی + در آنجا و او قرأت است بصیغه ماضی و امر نگاه و رکعت نماز دران مقام بگذارد و دوم

در میان خویش و کعبه گردانید و گذاردن این دو رکعت بعد از طواف واجب است نزد از جهت ورود امر و نزد شامی
سنت و در هر جا که بگذارند از مسجد جائز است و افضل آنست که نزد مقام ابراهیم بگذارند و مقام آن زمان نزدیک کعبه نهاده
بود و در زمان شریف آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تا در خلافت عمر بن الخطاب در پیش خانه افتاده می بود تا آنکه
یک بار سیل آمد و بر بود پس بفرمود عمر تا در پیش خانه نصبش کردند و الآن حجره است که سقف سنگین و پیچره آهنین دارد
و درون و سه صندوق سنگین دیگر است که دیگر روی این مقام موضوع است و در آن دو رکعت طواف در رکعت
اول فاتحه خواند و قل یا ایها الکافرون و در رکعت ثانی فاتحه و قل هو الله احد و چون از نماز فارغ شد دو سه سو
حجر آورد و بیاد و آن را استلام کرد و در هر هدایه میگویی که این سنت است بعد هر طوافی که بعد از او سه سستی است و از
دریانی یعنی باب متوسط از درهای مسجد که بجانب صفاروند که پنج در است بیرون شد و بر بالای صفا که نام کوهی
مشهور است در پایان جبل ابی قیس و صفا در اصل یعنی سنگ سخت صاف است که بروی چیزی نزدیک برآمد و چون
نزدیک صفا رسید این آیت بجهت تبرک و اشعار بگذران در قرآن و تمسک در ابتدا سه از صفا بر خواند
ان الصفا والروة من شعائر الله و بعد از آن گفت ابد ابا بده الله به + ابتدا کعبه بصفا که ابتدا کرده است الله تعالی
در کتاب خود بگذران و تقدیم کرد آن را بر مرده و در روایت ثانی ابد ابعضا امر است بطریق خطاب عام و محتمل به
خطاب بنفس شریف خود کرده باشد آنگاه چندانکه کعبه را توان دید بر بالای صفا بر آورده با ستاد و کعبه را استقبال
شد و در آن وقت کعبه در او می بود پایان چون کسی برین کوه می برآمد کعبه نمایان می شد الآن که زمینها بر شده
و دیوارها گرد کعبه کشیده و در بارها که با جانب صفا اند چنان ساخته اند که از میان آنها گوشه از کعبه در جانب کعبه
نمایان میگردد و چون آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم به بالای صفا بر آمد حق تعالی را تکبیر گفت و گفت لا اله الا الله
و عدده لا شریک له له الملك وله الحمد و هو علی کل شیء قدیر لا اله الا الله و عدده صدق و عدده نصر عبده و همز الاحزاب و عدده
دو دعا کرد و گفت اللهم اننا نسألك موجبات رحمتک و عزائم مغفرتک و الطیبة من کل بر و السلامة من کل اثم لا تسع لى ذنبا
الاغفرة و لا اله الا فرحته و لا اله الا کشفته و لا حاجة و در روایتی زیادت من حوائج الدنیا و الآخرة الا قضیتها سه بار تلیل
مذکور گفت و میان آن دعا میگردد و بعد از آن فرود آمد و در موطا از ابن عمر این دعا نیز بر صفا هر و لیست اللهم انک قلت
ادعونی استجب لکم و انک لا تخلف الیعدا و اننا سألک کما بدتینی الاسلام ان لا تنزع منی حتی توفانی و انما مسلم
و تطویل دعا در نیجا با ثور است و اما حمد و ثنای الهی و صلوة و سلام بر حضرت رسالت پناهی صلی الله علیه و آله و سلم در جمع
ادعیه مسنون و مستحب است و صفیه بنت شیبه روایت میکند که در میان صفا و مروه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم گفت رب
وارحم انک انت الاعز الاکرم و چون از صفا فرود آمد سعی نمود و تیز رفت و چون از وادی بگذشت باز آهسته رفت و الآن عطا
برای منتهای محل سعی در دیوار حرم نهاده اند که آنرا بین المیلین الاخضرین گویند آورده اند که اصل در نیاب آن بود که حاجه
ام اسمعیل و برادران هنگام که طفل بود بر کعبه گذاشته بطلب آب برآمده بود و چون در وادی می آمد اسمعیل از نظرش نهان
هیگشت پس برآید دیدن اسمعیل بحیل صفای برآمد و بجانب وی نگاه میکرد و از حلالی وی خبردار میشد و چون آنحضرت صلی الله
علیه و آله و سلم ابن فضل را بموانقت او کرد و دیگر سنت مستمره شد و نیزه و او در حالت فصباب قدم و نزول این حالت افق میشود
و بموانقت و اتباع آن سرور سنت گشت و پیاده سعی میکرد و از صفا بر مرده میرفت و از مرده بصفا می مدبفت باز مرده دینت سنگ

براق را گویند که آتش از وی بجهد و مرده نام این کوه مشهور بکوه است و در اثنای سسی چون از دحام از جهت کثرت اهل سسی و مردم دیگر که تماشا شاه جمال جهان آرزو و صلی الله علیه و آله و سلم بر آمده بودند بسیار شد بر ناله سوار شد و سسی را سواره تمام کرد و سلم و ابو داؤد از ابی الطفیل آورده اند که گفت گفتم مر ابن عباس را خبر ده مرا که طواف میان صفا و مرده سواره سنت است و قوم تو میگویند که آن سنت است ابن عباس گفت راست میگویند و دروغ میگویند گفتم چه معنی دارد راست میگویند و دروغ میگویند گفت چون بسیار شد از دحام مردم بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و میگفتند یا محمد یا محمد یا محمدات و ابکار از خانهها بر آمدند و نه بود در پیش آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ضرب و طرد و در اندن و دور باش و پوپه شو سوار شد و لیکن مشی و سسی افضل است احدث یعنی اگر مراد ایشان از سنت گفتن سسی سواره صد و در وقوع آن از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم است راست میگویند و اگر مقصود اثبات فضیلت و اولویت اوست دروغ میگویند زیرا که باعث مر آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را در سواری تقرب و تعبد نبود و اما طواف قدوم که ذکر کردیم پیاده بود چنانکه جابر گفت در سه طوفه اولی رمل کرد و این سواره متصور نیست و چون ثابت شد پیادگی در اول طواف سواره شدن در آخر و باز پیاده شدن بر سسی و باز سوار شدن بعید است و منقول نیز از طواف رکن را که ذکر و سسی باید بسبب عذر که دهن سواره کرد و حتم سسی را بمرده کرده و هر گاه بمرده رسید همان اذکار و دعوات که در صفا خوانده در مرده همان خوانده و چون سسی بین الصفا و المرده تمام کرد صحابه را فرمود که هر که بدست برابر نذر و حلال شود یعنی از احرام بر آید و تحلل برایشان فرض کرد و تحلل تمام از وسط و طیب و لبس معیظ و غیر آن این چیزهاست که بر محرم حرام است و چون از احرام بر آمدند مباح شدند و تحلل تمام از جهت آن گفت که گاه تحلل میشود از بعضی از این چیزها نه تمام چنانکه یوم النحر بعد از نزع طیب و لبس معیظ و مانند آن مباح میگردد و لیکن وسط حلال نمی شود و چون طواف زیارت ادا یافت تحلل تمام شد و وسطی نیز حلال شد چنانکه در محل خود بیاید و همچنین صحابه حلال بودند تا روز ترویج که هشتم ذی الحجه است این روز را روز ترویج از آن گویند که ترویج سیلاب گردانیدن است و شتران را درین روز آب می دهند و سیلاب میگردانند تا بکج بر آیند و میفرمود که من اگر بدست نیز نداشتی حلال میشدم شرح و تحقیق این سخن سابقا مذکور شد و در بعضی روایات که وارد شده پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز حلال شد ثابت نیست و غلط است و این قول معاویه بود که گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بمشقل موسی سر مبارک خود را بعد از سسی قصر کرد و صحابه او را درین خبر تخطئه و تغلیط کردند چنانکه گذشت و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم درین محل که صحابه بفرموده وی از احرام بر آمدند و بعضی حلق کردند و بعضی قفرا ایشان را دعا کرد و گفت اللهم ارحم الملقین سه با ایشان را یعنی ملقین را دعا کرد و چون مقصرین بسیار التماس و الحاح کردند بیکبار مقصرین را نیز کرد و گفت و المقصرین و ازین جا معلوم شد که این دعا برحمت و مغفرت ملقین را در حجه الوداع بود و از بعضی احادیث معلوم گردید که در روز حدیبیه بود که بمکه ندر آمده و عمره ناگذارده از احرام بر آمدند و بدین برگشتند و در صحیحین از ابی هریره مطلق واقع شده بے تعیین و بیان آنکه در حدیبیه گفت یا در حجه الوداع و گفته اند که در هیچ طریق این حدیث بصیغه سماع از ابی هریره از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم وقوع نیافته و اگر وقوع می یافت جزم میکردیم که در حجه الوداع بود زیرا که ابو هریره در حدیبیه نبود و قضیه حدیبیه

در سال ششم و اسلام ابی هریره در سال هفتم در غزوه خیبر و در بعضی احادیث تعیین حدیبیه وقوع یافته و در
 بعضی تعیین حجة الوداع و گفته اند احادیثی که در سعه تعیین حجة الوداع است اکثر و واضح اند و نودی گفته بود اصح
 المشهور و گفته که در نیت که در هر دو واجب باشد و این دقیق العبد گفته که اقرب همین است و در فتح الباری گفته بلکه تعیین است
 همین از جهت توار و تظافر و آیات در هر دو و لیکن سبب در هر دو مختلف است آنچه در حدیبیه بود بسبب توقف بعضی
 از صحابه بود از احلال بحبت آنچه یافتند از حزن و غم از منع وصول به بیت با وجود مشاهده اقتدار بران نفس خود
 و چون صلح کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با قریش که بی او اسه عمره برگردد و سال آینده باز آید امر کرد ایشان را
 با حلال و چون توقف گونه درین باب از ایشان مشاهده کرد مشاورت بام سلمه نمود و سعه اشارت کرد با حلال
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تا صحابه در آن بے اختیار شوند پس بر آمد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از
 احرام دو گیران نیز متابعت او کردند پس بعضی تخلیق کردند و بعضی تقصیر و هر که مباردت کرد به تخلیق اسرع و اقرب بود
 با مثال امر از کسی که اقتضای نمود بر تقصیر پس و عاگرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم معلقین را مکرر و داخل کرد مفسرین را
 نیز در آخر و اسباب مکرر دعا معلقین را در حجة الوداع آن بود که چون اکثر صحابه سوق هدی نه کرده بودند و حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم ایشان را امر کرد بفسخ حج بعمره و تحلل از احرام دشوار آمد بر ایشان و چون چاره نبود از اطاعت و مثال
 امر تقصیر در نفس ایشان سبک تر و آسان تر از حلق نمود و اکثر از ایشان همچنین کردند پس آن حضرت صلی الله علیه و
 آله و سلم ترجیح و تمسین نمود فعل معلقین را که ظاهراً قوی تر در مثال بود و نیز عادت عرب آن بود که محبوب بود
 بیش ایشان توفیر شور و ترمین ابدان و حلق و طبیعت ایشان کرده بود و آنرا فعل اعظم میگفتند پس آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم ترجیح آن نمود و دعا کرد معلقین را که ذانی الواهب و سراقه بن مالک بن جشم پرسید که یا
 رسول الله این فسخ حج بعمره و احلال از احرام خاص است باین سال و باین مردم یا این حکم دائم است تا ابد و مثال است مرا
 است را فرمود دائم است تا ابد و در آورده آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم اصابع شریف خود را در یکد گیر و مکرر فرمود در آمد
 عمره در حج تا روز قیامت امام نودی گفته اختلاف کرده شده است درین فسخ کوی مخصوص است بصحابه در آن سال
 بخصوص یا بانی است مرایشان را و مر فیہ ایشان را تا روز قیامت امام احمد و طائفه از اهل ظاهر میگویند که مخصوص
 نیست و بانی است تا روز قیامت پس جائز است مگر کسی را که احرام حج بسته و با خود هدیه ندارد که قلب کند احرام حج را
 بعمره و متحلل شود با اعمال وی و مالک و شافعی و ابو حنیفه و جاهیر علما از سلف و خلف بر آنند که این مخصوص بصحابه است
 در جهان سال مخصوص و جائز نیست بعد از وی و امر کرده شدند بدان در آن سال از برائے اظهار مخالفت مرادم جاہلیت
 که تحریم عمره است در اشهر حج و دلیل جاهیر حدیث ابی ذر است که مسلم آورده که بود مستح در حج و اصحاب محمد صلی الله
 علیه و آله و سلم خاصه یعنی فسخ حج بعمره و نسائی از حارث بن بلال از پدرش آورده که گفت گفتم یا رسول الله خبرده
 مرا که فسخ حج بعمره مخصوص باست یا عام است مر تمامه آدمیان را پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مر شمارا
 است فاحفظ و نودے گفته اما آنچه در حدیث سراقه بن مالک آمده معنی او آنست که جواز اعتنا در اشهر حج و قرآن
 مخصوص شان نیست بلکه عام است پس حاصل از مجموع احادیث و طرق آن آن شود که عمره در اشهر حج جائز است تا
 روز قیامت و همچنین قرآن و فسخ حج بعمره مخصوص است بصحابه و الله اعلم انتهى و ابوبکر و عمر و علی و طلحه و زبیر و حلال شدند

بسیب چندی که داشتند این صحابه عظام برابر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بودند و اما امیر المؤمنین علی از زمین آمده و
 همراه آورد و در پیا برای آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز آورد و مجموع آنچه علی آورد و با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم همراه بود صد شتر بود و چون حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وے بر رسید بچه احرام بستنی و چه نیت کردی گفت
 اهل بیت بما اهل به رسول اللہ همین نیت کردم و احرام بستم که با آنچه احرام بست رسول خدا من نیز بستم پس فرمود و تو حلال
 مشو و هم بر احرام خود باش و اہمات مؤمنین حلال شد چه ہرے نہ داشتند و فاطمہ رضی اللہ عنہا نیز حلال شد

چو پدی نہ داشت در حدیث جابر آمده کہ چون علی از زمین آمد و فاطمہ را دید کہ حلال شد و جامہ رنگین پوشیدہ و در سر
 در چشم کشیدہ انکار کرد بروی و غضب نمود پس فاطمہ گفت پدر من امر کردہ بدین امیر المؤمنین علی این را در عرض حق ب مردم
 می گفت کہ چون از فاطمہ این سخن شنیدم بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رستم و حقیقت حال عرض داشتم و خبر
 دادم آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ من بر فاطمہ انکار کردم و وے میگوید پدر من مرا بدین امر کردہ فرمود
 صدقت صدقت راست گفت فاطمہ ترا راست گفت و درین مدت کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تقیم و ساکن
 بود بحیث آنکہ نیت اقامت نکرده بود نماز را بقصر میگذارد و در منزل خود کہ بیرون مکہ داشت می بود چون چهار روز گذشت

اجد و زمین و غلثا و در بجا و چون آفتاب بلند شد چاشتگاه از روز پنجشنبه بنی متوجه شد با مجموع غلثا و منی را
 منی از ان تسمیہ کردہ اند کہ منی در لغت بمعنی ریختن و انداختن آید و ریختن می شود و وے خون ذبائح و از ان عباس
 آورده اند کہ گفت جبرئیل با آدم درین موضع یک جا بود چون مفارقت کرد گفت چه تمنا داری گفت بہشت تمنا
 دارم ازین جهت این را منی گفتند مشتق از منی کہ از ان القاموس و ہرگز از صحابہ حلال شدہ بود درین روز حرام

جدید حج بست ہر کس در منزل خویش چون بمنی رسید نزول فرمود و نماز ظهر و عصر بگذارد و شب آنجا بیوتت
 کرد و شب جمعہ بود و این رفتن بمنی و بیوتت کردن در ان نزد ما واجب نیست بلکہ سنت است و درین شب در منی
 بیچ نسکی و عبادتی مخصوص نیست کہ اقامت آن کنند و اگر کیے روز ہشتم و شب نهم ہم در مکہ باشد و صبح عرفہ متوجہ
 عرفات شود و مرد و عبور بمنی نہ کند جائزست و لیکن اساتی دارد از جهت عدم اقتدای سنت رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم و چون آفتاب برآمد از منی روان شد بر راہ چپ کہ آنرا طریق ضب گویند بفضا و جمعہ مفلتوحہ بسوے

عرفہ عرفہ بمعنی مکان و زمان ہر دو آید و عرفات بصیغہ جمع مخصوص بمکان است و تسمیہ او با بن اسم بحیث تعارف آدم
 و حواست درین مکان بعد از مہبوط یا بحیث آنکہ جبرئیل علیہ السلام با بر اہم علیہ السلام درینجا تعلیم مناسک کرد و بواز
 تعلیم گفت اعرفت گفت عرف و یا بحیث آنکہ مکانی است معظم و مشہور گو یا پیش از تعریف معروف است و تسمیہ برین جہ
 مشتق از معرفت بود و بعضی گویند مشتق است از عرف بسکون را کہ اکثر استمال دی در را کہ طیبہ است و چون در منی
 رواج فتنہ بحیث گندہ شدن ذبائح پیدا آید این مکان را در مقابل دی عرفہ گویند کہ خالی است از انہا رواج بعضی

از صحابہ کبیر میگفتند و بعضی تلمیح میگفتند و بر کسے انکار نمیکرد ہمہ را تقریر کرد و تجویز فرمود پس معلوم شد کہ مقصود
 ذکر و تسبیح و تحمید است و بلفظ تلمیح گفتن اولی و افضل چون نمبرہ رسید بفتح نون و کسر میم و فتح در آخر ہا کہ ضعیفی است
 نزدیک عرفات و آخر زمین حرم است و گو یا بر زخی است در میان حل و حرم و در قاموس بتروید گفت کہ آن نام
 موضعی است بعرفات یا جبلی کہ آنجا است و درین مقام چون نزول کرد در آنجا گفت حل او بر موضع اولی و نسبت با

گویا تشبیه کرده اند آن جبل را بنبر که نام جوانی مشهورست چنانکه جبل نور گفتند از جبت تشبیه آن جبل بجگاد در شکل است
قبه پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ از موسیٰ بود حسب الکلی کہ پیش از بر آمدن از منی و قوع یافته بود آنجا زده بودند
فرد آمد تا چون آفتاب بگشت بفرمود تا راه را کہ نام وے قصوا بود زمین نهادند و بر راه سور شده و بطن وادی آمد
و خطبه کرد در خلافتی را بغایت بلیغ و شامل و در آن خطبه قواعد مسلمانی با سرتا اگر چه معلوم بود تقریر و تاکید فرمود و اسما
مشترک و جاہلیت کجی بر کند و مومنانے کہ در جمیع مل ثابت التحمیم است ذکر فرمود و او ضلع جاہلیت را با سرتا در زیر پا
اور دور باہے جاہلیت را وضع کرد و فرمود خونہائے شما و اسما ل شما حرام است بر شما مثل حرمت این روز و این ماہ
و این بلد مراد بر روز عرفہ است و بہ ماہ ذی الحجہ و ببلد بلد مکہ معظمہ است و فرمود ہر چیز از امر جاہلیت نہادہ شدہ است
در زیر پای من یعنی ہر چه از رسوم و او ضلع جاہلیت بود ابطال کردم و کان لم یکن ساختم عادت عربست کہ در امرے
کہ آن را باطل و نابود سازند کہ بار دیگر گردان نکرند و رجوع بدان نمایند گویند کہ اورا ز بر پای خود کردم و فرمود خونہا
جاہلیت موضوع و ہدراست یعنی ہر کرا بر دیگرے دعویٰ خونست کہ در جاہلیت واقع شدہ بود اکنون آن دعویٰ بر طرف
کردم و ہر ساختم و فرمود اول خونے از خونہائے ما کہ آن را بہنام و ہر ساختم خون ابن ربیعہ بن اسحارث و ابن
ابن ربیعہ در بنی سعد استر ضاع میگرد و شہر بنحور و قبیلہ ہذیل اورا کشتند و حارث بن عبد المطلب عم رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم است در ربیعہ ابن عم وے صحابی است اسن بود از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در خلافت عمر
وفات کرد و نام سپردی اباس بود و در مہاربا کہ میان بنی سعد و ہذیل بود سنگے با بن سپر رسید و کشتہ شد و بنی
عبد المطلب دعویٰ آن خون ایشان داشتند و فرمود در باہے جاہلیت موضوع است قریش را حادث بود کہ
در جاہلیت را بنحور دند و دعویٰ این لابون کہ بر با بود بر یکدیگر داشتند این دعویٰ ہا را نیز افگند و باطل کرد و فرمود
اول را بانی کہ می افگند از باہے قبیلہ امار با بنی عباس بن عبد المطلب است و در آن خطبہ وصیت کرد است را ہر احاط
و ملاحظہ زنان و احسان در حق ایشان و حقونی کہ زنان راست بر شوہران و شوہران راست بر زنان بیان کرد و
فرمود پر ہمیزید و تبرید خدا را اجل جلالہ در حق زنان زیرا کہ گرفتہ اید ایشان را با مان و عہد وے و استخلال کردید
و تصرف نمودید فریح ایشان را بکلہ وے و حکم وے تعالیٰ و فرمود مر شمارا است برین زنان کہ بے سپر نگرند
فرشہای شمارا بیج کسی کہ شماروہ میدارید آنکس را یعنی مرویگانہ را نزد خود جانند ہند و اگر بکنند این امور را بنشیند
ایشان لا امانہ دندے سخت کہ تاثیر کند در ایشان و در شقت اندازد و ازینجا معلوم شود کہ از بے سپر کردن فراسن
کسی زنا و نیست و الا عقوبت آن عقوبت زنا باشد بلکہ کنایت است از اذن دادن و در آوردن در خانہ کسی را کہ
سران جوان راضی نباشند از خویشاوندان و آشنایان و فرمود مر ایشان راست یعنی زنان راست بر شمار رزق
و لسوت بمعرف و انصاف و در آن خطبہ وصیت فرمود است را بمسک بکتاب اللہ و آنکہ معتصم بکتاب اللہ باشد
از کراہی اہلین باشد فرمود و تحقیق گذار شدہ ام در میان شما چیزی کہ ہرگز گراہ نشود یا اگر جنگ در زمیند بدان چیز مان
کتاب خداست عزوجل و بعد از خطبہ خواندن دو وصیت فرمودن پرسید از صحابہ کہ چو میگویند و بچہ گواہی می دہید
گفتند گواہی میدہیم کہ تو فرمود ہائے خدایتعالیٰ را ہا را سایندے فاست را بصیحت بواجبی کردے و آنچه بر تو بود از
حقوق رسالت و دعوت گزاردے پس انگشت سبابہ را سوے آسمان برداشت و بگردانید و گفت اللهم شہد لہم

اشهد اللهم اشهد سه بار و فرمود باید که حاضران این مجلس این مجموع را باغبان برسانند و چون این حجة الوداع بود و آخر
اجتماع طائف در حضرت وی صلی الله علیه و آله و سلم بود و روز اکمال دین و اتمام نعمت بود مسالفة در دعوت کرد و مهمات
دین بیا موقت و از ایشان اقرار گرفت و خدا را عزوجل گواه ساخت تا کسی را بعد ازین حجتی در دین نماند و مجال انکار
تنگ گردد و بعد از آن از راحله فرود آمد و بلال را فرمود تا بانگ گفت و اقامت نماز کرد ازین حدیث بطریق که آمده معلوم
گردد که خطبه را اذانه نبود بعد از خطبه اذان گشت و اقامت کرد و نماز گذارد و اما در کتب فقه حنفیه مذکور است که امام خطبه
برآید و چون بر منبر بنشیند مؤذن اذان گوید و خطبه خواند پیش از نماز سپر اقامت گوید و نماز گذارد و چنانچه نماز جمعه
بعینها و بروایتی از ابی یوسف اذان گوید پیش از خروج امام و بروایتی بعد از خطبه و این موافق است بحديث مذکور و در
هدایه میگوید که صحیح همانست که اول مذکور شد و روایت میکند که چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر ناقه بنشست
مؤذن پیش و س اذان گفتند و خطبه خواند و نزد شافعی نیز و خطبه است مثل جمعه و لیکن در شرح حاوی می گوید که
مؤذن اذان گوید و وقت خطبه ثانیه بجهت آنکه خطیب از خطبه فارغ شود و مؤذن از اذان معایست تر نزول کند امام و
اقامت گوید و میگوید که همچنین کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حجة الوداع و در هدایه از امام مالک نقل میکند که خطبه
بعد از نماز خواند چنانچه در عید الامم امام احمد بن حنبلان طور است که در حدیث من مذکور شد و در اذان از ایشان دور و اوست
گوید یا گوید و نماز ظهر و عصر را جمع و قصر بگذارد و بیک اذان و دو اقامت و در میان صلواتین نماز سه دیگر از سنت و
نفل صحیح نگنارد و این از برای تعجیل و قوت و قصد امتداد زمان دعا بود و آنچه میگویند که آن چه مقام است که در سه
فرض برای خاطر نفل ترک میکنند میگویند که آن عرفات است که در وی فرض که وقت عصر است بجهت نفل که دعاست
ترک کنند و این جمع میان دو نماز کسی راست که ظهر را بجماعت با امام بگذارد و اگر در منزل خود تنها گذارد عصر را در وقت
بگذارد بقول امام ابو حنیفه و نزد صاحبیه اگر منفرد جمع کند نیز جایز است مذموب امام احمد نیز همین است زیرا که جمع بجهت
حاجت با امتداد و قوت است و منفرد نیز محتاج است بان و امام ابو حنیفه فرماید که محافظت وقت فرض است بنص
پس ترک وی جایز نبود مگر در آنجا که وارد شده است در شرع و آن جمع است نزد جماعت با امام و تقدیم از برای صیانت
جماعت است زیرا که متعذر است اجتماع بر آن عصر بعد از تفرق در موقف نه از برای حاجت با امتداد و قوت و منفرد
قادر است بر گذاردن عصر در موقف خود با اشتغال بوقوف کذافی الهدایه بعد از آن بدانکه جمع بین الصلواتین در عرفه
جمع علیه است میان است لیکن نزد حنفیه از جهت این روز است و مخصوص است بوی و جمعی از شافعیه نیز بر آنند و
نزد دیگران از جهت سفر و اما آنکه اهل مکه و غیر ایشان از آنهایی که مسافر نبودند نیز جمع کردند چنانچه مصنف میگوید و اهل
که در صحبت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بودند و نماز بدین طریق بگذاردند دلیل است بر آنکه جمع بجهت تنسک بود و سفر
و الاثام میکرد و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم ایشان را از جمع و ایشان گویند درین مقام جمع از میثاق بجهت تنسک
و صحبت پیغمبر بود صلی الله علیه و آله و سلم و مصنف نیز در عبارت خود ایما می باین معنی کرد و اما قصر خود البته بجهت سفر بود
باتفاق در حدیث آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از اتمام رکعتین فرمود اتمام کنید ای اهل مکه نماز
خود را که ما قوم مسافریم و الله که قائل اند بجزای جمع از میثاق را بجماعت امام مسافر همین را دلیل می آرند و اگر جائز
نبودی نسخ کردی چنانکه از قصور و ظاهر عبارت مصنف در آنست که اهل مکه نیز بقصر و جمع گزارند یا بگر اشارت بدین طریق

از سوال دو عامی هم اورا بهتر از آنچه بدیم سوال دعا کنندگان را یا این تقدیمه و توطئه دعائی است که بعد از وی مذکور بود چنانکه
گفت و در سنن بیہقی است کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ بیشتر دعای من و دعای سایر پیغمبران علیہم السلام در
عرفات اینست لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ لا الملک ولہ الحمد و ہو علی کل شیء قدیر اللہم اجعل فی قلبی نوراً و فی
بصری نوراً اللہم اشح لی صدری و یسر لی امری اعوز بک من وسواس الصدر و شتات الامر و فتنة القبر اللہم انی اعوز بک
من شر ما یج فی اللیل و شر ما یج فی النہار و شر ما تمس بہ الريح و من شر لواتق اللہ ہر سوطی در جمع اجوام از بہقی و ابن الجہاد
از حدیث جابر آورده کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر مسلمانی کہ وقوف کند عیشہ عرفہ بوقت و بایستہ مستقبل قبلہ
و گوید لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ لا الملک ولہ الحمد سیدہ اخیر و ہو علی کل شیء قدیر صد بار پیتر بخواند ام الکتاب صد بار
پیتر گوید یا شہدان لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ و اشہدان محمد عبده و رسولہ صد بار پیتر تسبیح کند خدا یغائی را صد بار و
گوید سبحان اللہ و الحمد لله و لا الہ الا اللہ و اللہ اکبر و لا حول و لا قوۃ الا باللہ صد بار پیتر بخواند قل هو اللہ احد صد بار پیتر گوید
اللہم صل علی محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراہیم و علی آل ابراہیم انک حمید مجید و علینا معہم صد بار گوید پروردگار نقالی
بلا تکه گوید گواہ شود بد امر زیدم این بندہ را و قبول کردم شفاعت او را در نقس وے و اگر شفاعت کند برای تمام اہل معرفت
خود قبول میکنم شفاعت او را و طبرانی از ابن مسعود این دعا را در روز عرفہ نیز آورده سبحان الذی فی السماء عرشہ سبحان
الذی فی الارض موطنہ سبحان الذی فی البحر سبیلہ سبحان الذی فی القبور قضاؤہ سبحان الذی فی اجنۃ رضوانہ سبحان
الذی فی النار سلطانہ سبحان الذی فی الموت روحہ سبحان الذی رفع السماء سبحان الذی وضع الارض سبحان الذی
لا یخاف منہ الا اللہ و عرفات این آیت نزول کرد + الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و رضیت لکم الاسلام دنیا ہو
اگر چه نزول این کریمہ سبب سرور و ذوق اہل اسلام شد اما چون بعضی از تیز بینان و رمز شناسان صحابہ از اینجا
قرب زمان رحلت و طول مدت فرقت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فہمیدند شکستہ دل شدند یعنی کثرت و بھارے
پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین دار برائے تکلیل و تعلیم امت و بیان احکام دین اسلام و ملت بود چون این کار تمام
شد دیگر توقف در اینجا برای چه خواهد بود و چنانکہ نزد نزول سورہ اذا جاء نصر اللہ و الفتح کہ بعد ازین نازل شد نیز باین معنی
منقبتہ و ششتر شدند و نیز آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بگیرد از من دین خود را کہ سال آیندہ مرا دریا بسید یا نہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جزا ہ عن امتہ خیر او دران روز یکی از حاضران عرفہ از شتر نزد صحرات کہ موقت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بود بپایاد و وفات کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود تا او را آب و برگ کنار بشوید و در جاہامی
احرام از او رود از من کنند و بوی خوش کہ محرم را استعمال آن ممنوع است بجاہ نہ از نذر و سرور وی او را بنوشانند
چنانچہ حکم محرم است و فرمود کہ روز قیامت این شخص لبیک گویان بمشتر حاضر شود این حدیث در فصل احوال میت از
روایت بخاری و سلم سابقاً مذکور شد و معلوم شد کہ ظاہر عبارت حدیث و خصوص این مردست و بطریق ضابطہ و کلیہ نہ
فرمود و احکام میت از احادیث دیگر کلیہ معلوم شدہ است و لہذا نزد امام ابو حنیفہ محرم و غیر محرم در نجار بست و چون بعد از طعام
غروب افادتہ کرد و اسامہ بن زید را در لیف خود ساخت و ہمار شتر را کشیدہ میداشت چنانچہ شتر بزین پیسو و در کیفیت او
مردمان آرسیدہ باشند ساکن روید کہ نیکی نہ در شتاقتن است و بر بہیز گاری نہ در تعجیل نمودن است و در حدیث بخاری
از ابن عباس آمدہ کہ چون بر آمد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از عرفہ ہم در افتادند مردم از کثرت ازدحام و نزد

شتران را و تیزی می نمودند در رفتن و بر آن پس اشارت بناز یا نه کرد و امر کرد بسکینه و وقار و در حقیقت سکینه و وقار موجب سکون جراح و قرار قلب و در نور و استقرار ماده حضور و علامت استقامت حال و جمعیت بال است و حرکت و خطر است سبب تشویش قلب و تفرقه باطن و پریشانی خاطر و نایب منع از دیدن و اضطراب نمودن برای دریافت جماعه و در آمدن در نماز که بعضی بخردان و سبکساران کنند همسرین است و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم را ضعف سکون و وقار بجا بود خوش آمدی کیبارگی و فد عبد القیس بدرگاه آمدند و بدیدن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خود را از مرکب انداختند و اضطرابیها نمودند در رئیس قوم اول بمنزله خود فرود آمد و غسل کرد و جامه پاکیزه پوشید و بسجده شریف آمد و نماز گذارد و دعا خواند پس ازان آهسته آهسته بکلامت شریف رسید و دریافت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را این وضع وی خوش آمد و فرمود بدستی که در تو دو خصلت است که دوست میدار و آن را خدا و رسول خدا و آن دو خصلت انانیت و وقار است و از راه مازین بر صیغه تنقیه سکون زای دو تنگد ره است یکی میان مزدلفه و عرفه و دیگر میان که منی و ازیم یعنی تنگی و شدت آید رجوع کرد و همان طریق و عادت که در رفتن عید گاه سلوک میداشت از مخالفت راه آمدن و برگشتن در عرفات نیز سلوک میداشت که از طریق ضرب رفت و از راه مازین برگشت و در اثنا طریقی شتر را از که فرود گذاشت چنانکه میان سیرج و طی سیرت و چون بفرخ جایی رسیدی قدری بشتاب برانندی و چون به بلندی رسیدی زمام ناقه را فرود گذاشتی تا باسانی بر رفتی و در مجموع راه تلبیه میگفت نزد خفیه تا احرام است تلبیه است و انقطاع این بانقطاع اوست و وقت انقطاع بعد از ری چهارست چنانکه معلوم گرد و نزد امام مالک تلبیه بود وقت منتهی شد و در راه میل کرد و شبی از شتاب شب یکسر شین راه میان دو کوه را گویند و فرود آمد و تقصیر و وضو کرد و وضو سبک ساخت نه باسبغ و الکمال آنچه آنکه بر سر نماز میساخت اسامه گفت نماز یعنی نماز مغرب خواهی گذار و یا رسول الله فرمود که نماز پیشتر است یعنی در مزدلفه یا نماز عشا گذار خواهی شد سوار شد و بمزدلفه آمد که مکانی مشهور است میان منی و عرفات مشتق از زلف یعنی جمع و قرب و وال بدل از ناله افتعال است و او را جمع بفتح جیم و سکون میم نیز گویند و تسمیه این مکان باین اسم بحجت اجتماع واقتراب آدم و حوا است در اینجا در عرفات تعارف شد و اینجا اجتماع و اگر جمع باعتبار جمع بین الصلواتین یا اجتماع مردم در وی گویند نیز جائز است و قریب در جاهلیت همین جا وقت میکردند و اجتماع می نمودند و بعرفات نمی رفتند و می گفتند ما همسایه های حرم خدا ایم از حرم بیرون نرویم و نماز مردم در وقت بعرفه میکردند و در قول سبحانه ثم انیضوا من حیث افاض الناس ما اشارت بدان است و در مزدلفه وضو کامل ساخت و بفرمود تا بانگ نماز دادند و اقامت کردند و نماز شام بگذارند و پیش از آنکه بار بار فرود آرند و پیش از آنکه شتران را فرود بخواه بمانند و چون بار بار فرود نهادند اقامت کردند و نماز حقیقت نیز بگذارند و از بر سر نماز حقیقت بانگ نه گفتند و میان فرض مغرب و فرض عشا پنج نماز نه گذارند و از اینجا معلوم شد که جمع میان مغرب و عشا بیک ازان و دو اقامت بود چنانکه در عرفات میان ظهر و عصر بود و در حدیث بخاری و مسلم از اسامه بن زید همچنین آمده و مذاهب امام زفر و شافعی و بعضی ائمّه دیگر همین است و نزد امام ابوحنیفه و بروایتی از امام احمد و بسیاری از علما بیک اقامت است و این روایت از ابن عمر در صحیح مسلم آمده و نزدی تحسین و تصحیح آن نموده و از جهت آنکه چون عشا در اینجا در وقت خود است باقرار اقامت و اعلام بدان حاجت نبود و عصر در عرفه در غیر وقت بود پس محتاج بود بز یادنی اعلام و نزد امام ابوحنیفه اگر میان اینها انتقال کرد یا مشغول شد ببارت اعاده کند اقامت را در صحیح بخاری از ابن مسعود آمده که چون حج کرد و می امر کرد باذان

واقامت و بگذار و مغرب را و بگذار و بعد از او سه دور رکعت را یعنی سنت مغرب را بعد از آن طعام طلبید و بخورد و بعد از آن امر کرد باذان واقامت و نماز عشا گذارد و در او حدیث مشک کرده در اذان و لیکن اقامت بجزم است و آن حضرت صلی الله علیه و سلم بعد از او ای عشا آنها خواب کرد تا صبح بیدار و اجامی شب یعنی قیام لیل درین شب نکرده با وجود کمال مواعظت بر آن تا حدیکه اذان پاهای مبارک پیامبر سے از جهت رعایت اعتدال و رعایت حق بدن و در اجامی شب عید و مزدلفه صبح حدیثی صحیح وارد شده و در معیت بجز و لفظ اختلاف است نزد جماعه از شافیه فرض است و نزد امام ابوحنیفه واجب و جائز نیست دفع بختی پیش از نصف لیل و اگر بکنند دم واجب گردد و نزد مالک اگر مرد نکند و نزول نکند بروست دم و اگر نزول کند کفایت است و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم شفا سے اہل خویش را رخصت فرمود کہ مقدم شوند و پیشتر کسی رود پیش از طلوع فجر و ابن عباس میگوید کہ من از آنها بودم کہ پیش فرستاده بود پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم مرا شب مزدلفه در صفا را اہل خویش دادہ ابجاۃ الا الموطا و در روایتی از نسائی از فضل بن عباس آورده کہ گفت امر کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم ضعفہ بنی ہاشم را کہ برآیند از جمع ہشب و در روایت دیگر ترمذی و ابوداؤد و نسائی مثل این آورده و زیادت این را کہ گفت لیکن فرمود کہ زنی جار گفتند تا آفتاب طلوع کند و در روایتی دیگر ابوداؤد و نسائی از ابن عباس آورده اند کہ گفت پیشتر فرستاد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شب مزدلفه ما بسرکان و خوردگان بنی عبدالمطلب را بر خر کہا سوار و گفت ای بسرکان ای جماعہ نگنید تا آنکہ طلوع کند آفتاب و اما حدیث عائشہ کہ رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ام سلمہ را شب فجر فرستاد و در ای جماعہ پیش از فجر کرد و بگرفت و طواف رکن کرد و باز گشت و آن روزی بود کہ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نزد وی بود و در اسناد ابن حدیث مقالات است و اساطین حدیث و مشائخ وی کہ قوی و محکم اند در نقد احادیث بانکار آن قائل و این حدیث را ابوداؤد و نسائی کہ روایت کرده و در روایت نسائی از زینب بنت جحش آورده کہ امر کرده یکے از نسائی خود را کہ برآید از جمع وری کند جمرہ عقبہ را و صبح کند در منزل خود و احتمال دارد کہ آن یکی ام سلمہ بود پس ازین حدیث باشد یا سوده بود پس از حدیث دیگر بود کہ بخار سے مسلم و نسائی از عائشہ روایت کرده اند کہ اذن طلبید سوده از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در شب جمع کہ بیرون رود شب و بود وی زنی ثقیلہ ثبطہ و در روایتی ضعفہ ثبطہ پس اذن داد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گفت عائشہ کا شکے من نیز اذن می طلبیدم چنانچہ سوده طلبید تا نیگذازد صبح را در سنتی وری میگردم جمرہ را پیش از رسیدن مردم و چون مصنف در حدیث ام سلمہ طعن آورد مراد وی آنکہ میگوید و جمعی از سارا در شب فرستاد وری چهارم در شب کردند بعد از خوف مزاحمت سوده خواہد بود و بہر کہ از نسایا سے بود و در جامع الاصول از حدیث ام حبیبہ بر روایت مسلم و نسائی آورده کہ او را نیز از جمع ہشب فرستادند از زمری جمرہ پیش از طلوع صبح یا بعد از او سے ساکت است و در سالم بن عبد الله بن عمر بر روایت صحیحین و موطا آورده کہ ابن عمر میفرستاد ضعفہ سے اہل خود را یعنی در شب پس میگردند و قوف بجز و لفظ در شب و ذکر میگردند خدا را سبحانہ انچہ رو سے میداد ایشان را بستر روان می شدند بجانب منی پیش از وقوف امام در روان شدن و می رسیدند یعنی از ایشان یعنی وقت نماز فجر و بعضی بعد از او سے و همان وقت کہ می رسیدند زمری جمرہ می کردند و میگفت ابن عمر کہ رخصت کرده است رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حق ضعیفان انچنین و از اسناد بنت ابی بکر

نیز از روایت غمسه غیر نزدی آمده که چون ماه می شست روان می شد می رسید یعنی در تاریکی و پنهان وقت رمی میکرد
 و میگفت همچنین میکردیم مادر محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و با بچه در می جمره پیش از صبح و بعد از روی پیش از طلوع
 آفتاب و بعد از روی مجموع ثابت شده است و از پنج است اختلاف علما جانی که گفت و علما را درین مسئله سه قول است
 شافعی و احمد و رحمة الله میگویند بعد از نصف شب جائز است رمی جمره العقبه همه کس را از معذور و غیر معذور و امام ابوحنیفه
 رحمه الله میگوید جائز نیست هیچ کس را الا بعد از طلوع شمس از جهت اخذ بحديث ابن عباس که گفت بیشتر فرستاد ما را و
 فرمود که رمی چهار تکبیر تا آفتاب طلوع نکند و نزدی گفته که حدیث ابن عباس حدیث حسن صحیح است و اکثر اهل علم برین
 اند که اگر بعضی از ضعف در شب از جمیع برآیند و بقی برسد درست است و لیکن باید که صبر کنند و رمی نکنند مگر بعد از طلوع آفتاب
 و در پاره گفته که بعد از طلوع آفتاب افضل است و پیش از روی بعد از صبح نیز جائز است از جهت جمع کردن در هر دو روایت
 که آمده لازموا الجمره الا صبحین حتی تطلع الشمس و در شرح ابن الهمام از موهو نقل میکنند که مابعد طلوع فجر وقت جواز است
 با اسارت و بعد از طلوع شمس تا زوال وقت مسنون و آخر وقت این رمی تا مغروب آفتاب است که از روی الموطا عن
 ابن عمر و اگر تاخیر کرد تا شب رمی کند و چیزی لازم نیاید و اگر تا فردا تاخیر کرد نیز رمی کند زیرا که آن وقت جنس رمی است و لیکن
 دم لازم گردد نزد امام ابوحنیفه و جمعی از علما میگویند قادر را جائز نیست الا بعد از طلوع شمس و معذور را در وقت و خوف
 مزاحمت و تضرر بدان نیز غدر است پس چون فجر طلوع کرد نماز صبح را در اول وقت گذاردند پیش از وقت چنانکه بعضی نظر
 بظاهر بعضی اعماد است مکان می برند بخاری و مسلم از عبد الله بن مسعود آورده اند که گفت ندیم من رسول خدا صلی الله علیه
 و آله و سلم که گذارد هیچ نمازی را مگر در وقتش جز این دو نماز مغرب و عشا و گذارد فجر را درین روز پیش از وقت که تانی در
 شرح این حدیث میگوید یعنی تقدیم کرد بر وقت ظهور صبح فلور تام بی شبهه و بتحقق ظاهر شد طلوع وی حضرت رسول را
 صلی الله علیه و آله و سلم بوحی یا بغیری و حدیثی دیگر که بخاری هم از ابن مسعود آورده که گذارد وی یعنی ابن مسعود فجر را
 و قتیکه طلوع کرد فجر بعضی میگفتند طلوع کرده و بعضی میگفتند نه کرده بعد از آن گفت که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود
 تغییر داده شد این دو نماز را از وقت یعنی نماز مغرب تغییر داده شد درین مکان بوقت عشا و نماز فجر درین ساعت مغرب
 و حدیث است و صحیح است باینکه در وقت طلوع فجر کرد و حاصل آن شود که گذاردن فجر در اول وقت درین روز باشد و آنگاه
 از تنبی و طیبی گفته که قبل وقت معنا و لیکن بعد تحقیق فجر زیرا که گذاردن پیش از وقت جائز نیست باجماع مسلمین پس متعین شد
 تا دلیل وی و به تحقیق ثابت شده است در صحیح بخاری که ابن مسعود گذارد فجر را بزدلفه وقتی که طلوع کرد فجر و گفت که
 گذارد و رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فجر را درین ساعت از تنبی و نزد خفیه که مستحب است سفر صبح است درین روز و غفلیس مستحب است
 یعنی در اول وقت در تاریکی گذاردن و در روایت مسلم آمده که گذارد فجر را پیش از وقت وی در تاریکی و ازینجا ظاهر شود که وقت
 معناد و در فجر اسفار بود چنانکه مذکور است و امر و زک در تاریکی گذارد پیش از وقت معناد گذارد وقت برین سوار شد و بشعر حرام
 آمد بشعر بیعت میم است و در بعضی فراتها بکسر نیز آمده و تسمیه بشعر از آن جهت است که از علامات حج است و تمامه علامات حج مشاعر
 است و آن نلی است در میان مزدلفه در آن عمارت زکریا که اند و آنچه بعضی از مشاعر حدیث و فقها میگویند که آن کوهی است
 که کعبه برین حجاج و این مقام مشهور بشعر حرام نیست سهولیت ازین جماعت و صحیح است که مشعر حرام این مقام معروف
 سمور است پس در مشعر حرام بایستاد و توقف نمود و این وقت بمشعر حرام نزد شافعی فرض است و نزد امام احمد مستحب است

و نزد او واجب است و اگر کند حج تمام است و لیکن دم واجب شود اگر خذری نبود از نصف یا طلت یا خوف از وحام و مرد
 امراة را همچنین است در برهیه و در شرح ابن الهمام مذکور است که نسبت قول بفریضت و کینت و قوف بشافعی سهوست
 زیرا که کتب شافعیه ناطق است بسنیعت وی و در مبسوط این قول را بلین بن سعد نسبت کرده و در اسرار علقمة بجای آن ذکر
 کرده استی و سوی بقبله آورد و بدعا و تفرغ و ابتهال مشغول شد بود او و این ماجه از عباس بن مرد اسس آورده اند که
 آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم دعا کرد مراست خود را در عتیه موعده بفرقت جواب آمد که مغفرت کردم مگر ظالم را که البته او را
 از جهت مظلوم بگیرم پس گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پروردگار من تو قادرے اگر خواهی مظلوم را بشت
 رهی و ظالم را به بخشی در آن وقت جواب این دعا نیامد چون در منزل فقه صبح کرد و اعاده کرد و این دعا را جواب آمد اجابت
 کردم آنچه تو خواستی پس بخندید آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابو بکر و عمر گفتند یا رسول الله ما در و پدر ما فدای
 تو باد این ساعتی نبود که تو در اینجا بخندی همیشه خندان دارد و ترا خدا بیتی عالی فرمود و الله المیس چون دینت که اجابت
 کرد و فدای تعالی دعای مرا و بخشید امت مرا خاک بر سر رخیت و بولے و بلا فریاد کرد پس در خنده آورد مرا آنچه دیدم از حج
 و فرغ وی و گفته اند که مراد است در اینجا و اتقان عرفه اند و از اینجا گفته اند بعضی که حج مکفر حقوق العباد نیز میشود و طبرانی
 گفته که این محمول است بر ظالمی که توبه کرد و عاجز آمد از وفای حق و بهیمنی نیز مانند روایت ابی و او و ابن ماجه آورده
 و گفته این را شواهد بسیار است اگر صحیح است حجت است و اگر نه قول حق سبحانه و تعالی مادون ذلک پس است و ظلم نیز
 مادون شرک است و با جمله حقوق الله مفسور است از جمیع و در حقوق عباد خلاف است و فضل الله واسع و ظاهر احادیث عام
 و الحد اعلم و در تکبیر و تهلیل و ذکر میجو و تاملوع آفتاب نزدیک شد پس تمی روان شد و درین نوبت فضل بن عباس را
 زوین خویش ساخت و اسامه بن زید در میان قریش پیاده میرفت و درین راه فضل بن عباس افرمود تا سنگریزه
 برای رمی جبار بردار و مثل حصی خذف بفتح خا و سکون ذل مجتنبین و خذف انداختن سنگریزه یا خسته خرا و مانند آن بگفتن
 آن میان دو انگشت سبابه و انداختن بدان یا بخذف ازنی یا چوب حصی خذف را تفسیر کرده اند که کلان تر از خود و خردتر از
 بندق باشد و از ابن عمر آمده که مثل ابره عنم و این نزدیک تفسیر اول است و اگر سنگهای کلان تر از آن بنید از نیز جاز بود
 و لیکن خلاف سنت است بعد از آن بد آنکه ظاهر عبارت ناظر است که برداشتن سنگریزه از راه است و در بعضی روایات از فضله
 آمده و این منقول است از ابن عمر و سعید بن جبیر و مختار آنست که از هر موضع که بردارد درست است الا از جهات که رمی کرده شده
 آنها را و با وجود آن نیز جائز است از جهت وجود فعل رمی پس هفت سنگریزه بر چید از زمین و بر رسول الله صلی الله علیه و
 آله و سلم داد و از اینجا معلوم شود که برداشتن هفت سنگریزه که در روز نحر برائے رمی حبره العقبه جاز برند کفایت است و
 اکثر برین اند و شافعی تفسیر کرده است بر استجاب خذصے برائے یوم نحر خاصه و بعضی گویند مستحب آنست که بردارد
 آن قدر که برای رمی سائر ایام برود و نود و سه صحیح کرده و جزم نموده بدان و متعارف درین اوان نیز همین است و آن
 هفتاد سنگریزه بود هفت برای روز نحر و هفت و سه برای دیگر هر روز بیست و یک و گفته اند که اگر بیشتر بردارند بهتر است
 شاید که بعضی از آن در جانی بیفتد و کم شود و حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در کف مبارک خود آن را بیست
 سنگریزه بردار از غبار پاک میکرد و نزد بعضی اگر بشود بهتر است اما رمی نیست از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و در
 رمی بجز نخبس و در قول است و میگفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم امثال هو لاد فارما مانند این سنگریزه را بیست

در اینجا

مثل حصی خذنا که گفته شد یا مانع این در کسیت یعنی هفت و الا اول هو الاظهر و لیکن قول وی و ابکم و الخلو فی الدین دور
 دارد خود را از غلو و افراط در دین فی الجمله ناظر در معنی ثانی است تا نم فاما ملک من کان بکم بالخلو فی الدین پس بلاک
 نشدند کسانی که پیش از شما بوده اند مگر بخلو در دین دورین راه زنی از قبیل اشتم بفتح خای سحر و سکون ثانی مثلثه و فتح
 عین جمله بعایت جمیله پیش آمد و سوال کرد که پدر من مردی پیرست او بر پشت شتر مستحکم نمیتواند شد آیا حج کنم از جانب و
 فرمود که نعم تو حج از قبل و سه بگذار و فضل بن عباس که روایت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود بان زن نگاه
 میکرد و آن زن نیز بوی نگاه میکرد دست مبارک را پیش روی فضل حجاب میساخت از نظر کردن ایشان بیکدیگر
 این روایت فضل بن عباس است که در صحیحین و غیرهما واقع است و در روایت ترمذی آمده که آن حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم بچید گردن فضل را پس گفت عباس یا رسول الله چرا بچیدی گردن ابن عم خود را فرمود دیدم مرد جوان را
 و زن جوان را پس ایمن نشدم بر ایشان و سواس شیطان را و در روایت جابر آمده که روایت ساخت رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم فضل بن عباس را و وی موی بود خوششروی و خوش موی و بود سفید صاحب حسن و چون
 روان شد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بگذشت بجای زنان در هودج که از بحرین بودند پس فضل نظاره کردن
 گرفت بجانب ایشان پس نهاد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دست مبارک خود را بر روی فضل پس بگردانید فضل
 روی خود را بجانب دیگر و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دست را بجانب دیگر بر روی او گردانید باز وی رو بجانب
 دیگر گردانید و بان زنان نظر میکرد و بعضی این حکایت را از ابن عباس روایت کرده اند اما این منافی است با حکایتی که
 گفت که ملا باضعفای اهل خود در شب پیشتر بنی فرستاده بود و فضل با حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود روایت و
 مگر آنکه فضل با برادرش ابن حکایت را نقل کرده باشد و وی روایت کرده و ترمذی روایت کرده که سوال خشمیه نزد سحر
 بود بعد از فراغ از می و ابن عباس آنجا حاضر بود و الله اعلم و بعد از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را
 پیر زنی پیش آمد و از مادر بر خویش خبر داد که بغایت عاجز و ناتوان شد و اگر بر شتر می بندم بیم هلاکت است آیا حج
 بگذارم از جانب وی فرمود اگر بر مادر تو دین خلق میبود و دین ویرا میگذازدی باز گفت آری میگذازدم گفت پس
 حج را از برای مادر خود بکن و از جانب وی بگذارد که دین خود را بگذارد و اولی است و درین حدیث دلالت بر حجاب
 نیابت در حج و گذاردن از جانب کسی که عاجز است و استطاعت ندارد از احیاء خلافا لمالک و منقول از ابن عمر است
 که جائز نیست حج از غیر مطلقا و نقل کرده است ابن المنذر و غیر وی اجماع بر عدم جواز نیابت از کسی که قادر است بر حج
 بنفس خود در حج واجب و اما حج نفل جائز است نزد امام ابو حنیفه و شافعی مخالف است درین و از احمد در روایت است
 که ذاتی الواهب تفصیل مقام آنکه آدمی را میرسد که بگرداند و به بخشه ثواب عمل خود را از صلوة و صیام و صدقه و غیر آن نزد
 اهل سنت و جماعت چنانچه روایت از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم که تضحیه کرد و بدو کبش آطح یکے از نفس شریف
 خود و دیگر از امت از هر که مقررست بوجه انیت حق و عبادات سه قسم است مالی محض مثل زکوة و بدنی محض مثل نماز و مرکبانه
 مالی و بدنی مثل حج که وی مالی است از حیثیت و جوب اجزیه بار تکاب محظورات آن و بدنی است از حیثیت طواف
 و وقوف و نیابت جاریست در نوع اول که مالی است در حالت اختیار و ضرورت جمیعاً از جهت حصول مقصود و فضل
 نائب زیرا که مقصود سد باب حاجت محتاج است بدفع مال و این حاصل است بدنی است چنانچه حاصل است باصالت و جاریست

در نوع ثانی بیچ حال چه مقصود که القاب نفس است حال نیست بدان و جاری است در نوع ثالث در حال عجز از جهت حصول منفعت به تنقیص مال و جاری نیست در حال قدرت از جهت عدم القاب نفس و شرط عجز دائم است که باقی ماند تا موت زیرا که حج فرض عمر است پس محترم عجز مستوعب باشد بقیه عمر تا واقع شود یا س و نوسیدی از اقامت بدن پس اگر عاجز است بطریق که زوال پذیر نیست مثل زمانت یعنی بر جاے ماندگے صحیح است ادا به نیابت مطلقا و اگر بیمار رضی باشد که متوقع است زوال و سے با این طور که مریض بود یا سجون صحت ادا به نیابت موقوف است اگر این عذر مستمر شد تا موت مستحق شد یا س از ادا بدن جائز باشد به نیابت و اگر مستمر نه شد زوال پذیرفت حج اسلام بروی واجب است و آنچه او ایافت تطوع و در حج نفل جائز است انابت در حال قدرت زیرا که باب نفل اوسع است و ظاهر مذموب این است که حج از مجموع عنده واقع شود و دلالت احادیث نیز هم برین است و بروایتی از امام محمد حج واقع از حاج است و امر را ثواب نفقه است زیرا که و سے عبادت بدنی است و نزد عجز قائم گردانیده شد اتفاق مقام وی مثل فدیة در باب صوم کذافی الهدایة و شروحه و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون بر بطن او محسوس میسوم و کسر سین مہلا شده رسید که وادیسے است در اول منی شتر ساخت راند و تجمیل ازان وادی بیرون شد و این سنت است مراکب را و اگر پایاوه باشد هم تیز بگذرد و روان شود و سبب سخت راندن شتر و تجمیل ازان وادی بیرون شدن بحیث آن بود که عادت شریف حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این بود در مجموع مواضی که بر دستمان حق بلا و عدالی فرود آمده بود و تجمیل ازان مواضی گذشتی چنانچه در سفر غزوه بتوک چون بقریة قوم لوط و خانہ سے ایشان رسید زود گذشت و صحابہ را نیز امر کرد تا زود ازان بگذرند و درین بطن وادیسے محسوس صحابہ فیل را که برای حراب کردن خانه کعبه زاده اللہ تعالی تشریفا و تعظیما آورده بودند رسید آنچه در قرآن در سوره فیل مذکور است و ازین جهت این وادیسے را وادیسے محسوس میخوانند که فیل چون در آن محل رسید بچسبید و در ماند و از حرکت بسوسے که عاجز شد و هر چند بزود و سوسے کردند بر نخاست و تحسیر در لغت عاجز و در مانده و منقطع گردانیدن است و این وادیسے عاجز و منقطع گردانید فیل را از سیر یا اصحاب فیل را از در آمدن بکه و در مواهب از اسنوی که از اعظم علمائے شافعی است نقل میکند که سبب تجمیل در گذشتن ازان وادیسے آن بود که نصارے و قوف میگردند و روی چنانچه رضی گفته است یا عرب در جاهلیت و قوف میگردند چنانچه در و سوسے آورده پس ما مور شدیم ما بنجا رفت آن و گفت که ظاهر شد درین باب معنی دیگر که این مکان نزول عذاب است بر اصحاب فیل لے آخر الکلام و زکرتی و شرح کتاب خرقے گفته که گو یا تسمیة او بحسب از جهت آنست که مے عاجز و مانده میگرداند سالکان را و در تعب می اندازد ایشان را و گفته که شافعی در اولا گفته تواند که نیز گذشتن ازان بحیث وسعت و فریاضے موضع باشد و بعضی گفته اند جائز است که بحیث آن باشد که و سے ما و سے شیطین و جلے بودن ایشان است و بعضی گفته اند که بحیث آنست که فیل و اصحاب فیل در اینجا عاجز و مانده شده بودند و انتهی و از اینجا معلوم شد که این نکته از مستنبطات و افادات بعضی علما متأخرین است و در احادیث و آثار نیامده و اللہ اعلم و عدم تجمیل درین وادیسے در وقت رفتن بعرفات از جهت آن نکرده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت رفتن بر سے دیگر رفته بود و وقت در آمدن براه دیگر آمد چنانچه معلوم گشت و این بطن محسوس چون بر نختے است میان منی و مزدلفه نیز ازان و سھم ازان و سھم ازان و گفته اند

که آنچه از دوسه در مزدلفه میریزد و میرود از مزدلفه است و آنچه بنفشه آید از منی چنانکه عرنه و کمره بر زخمی است میان عرفه و شعر حرام نموده در سابق مذکور شد و اما عرنه بضم عین و فتح را و نون نیز نام همین وادی است و در قاموس گفته عرنه وادی است بعرفات و همچنین بزراه میانه منی میزند تا در اسفل وادی بوقت چاشت آمد و برابر حجره العقبت است بالیستاد حجره اصل یعنی حصاة است یعنی سنگریزه پس ازان غالب آمده بران مواضع که رمی جمرات کنند و آن سه موضع است حجره اولی بجانب سجد خیف که چون از مزدلفه از راه میانه بیاید اول بروی گذرند بعد از دوسه حجره وسطی بعد از دوسه حجره العقبت و عقبه راه بر آمدن کوه و این حجره در دامنه کوه واقع شده و این بجانب مکه است پس در اول روز نحر که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمد ازان دو حجره اولی و دو حجره وسطی گذشته برابر این حجره العقبت آمد و بالیستاد و کعبه را از دست چپ داشت منی را از دست راست و سواره سنگهای هفتگانه را یک یک بر محل جمرات می انداخت و با هر یک سنگ کبیری می گفت رمی جمره سواره درین روز بود و در ایام تشریح که رمی جمرات ثلث کرده پیاده کرد و اگر آن را نیز سواره کنند جائز است و لیکن اولی و افضل پیاده است چنانچه در سنت آمده و حکایت می آید از ابی ابراهیم جراح که گفت در آدم برای یوسف در مرض موت وی پس بکشاد چشم خود را و گفت رمی سواره بهتر است یا پیاده گفتم پیاده گفت حفظا کردی گفتم سواره گفت جفا کردی پسر گفت هر رمی که بعد دوسه و قوف است یعنی ایستادن بر روی دعا پیاده افضل است و آنکه نیست بعدوی و قوف سواره افضل یعنی چون در دعا تضرع و تذل مطلوب است بر روی دعا پیاده افضل بود پس برخاستم از نزد وی چون بر در آمدم آواز مرگ وی شنیدم و تعجب کردم از حرصی بر علم در مثل نیجات و در فتاوی قاضیخان گفته که نزد ابی حنیفه و محمد بن رمی مطلقا سواره افضل است زیرا که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم سواره کرده و گفته اند که آن از برای بیان جواز و تعلیم است بود کذا فی شرح ابن الهمام و در جامع ترمذی ازان ابن عباس آورده که گفت رمی کردیم غیر خدا صلی الله علیه و آله وسلم روز نحر سواره و گفته بنی حدیث حسن و ازان عمر آورده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم چون رمی میکرد چهار را پیاده میرفت در رفتن و آمدن و گفته بنی حدیث حسن صحیح و عمل بر نیست نزد اکثر اهل علم و بعضی گفته اند که سواره کند روز نحر و پیاده کند در روزهای دیگر انتهى و در جامع الاصول از موطا از قاسم بن محمد می آید که گفت بودند مردم که چون رمی چهار میکردند پیاده میرفتند و پیاده می آمدند و اول کسیکه سواره شد معاویه بن ابی سفیان بود و انداختن هر هفت سنگ یکبارگی جائز نبود و انداختن باید که بجانب محل جمرات باشد یا قریب بدان و اگر در پای خود بنیاد زو اصل جواز دارد از جهت تحقق رمی و لیکن اساری دارد از جهت مخالفت سنت و اگر کسی را بر زمین بنهد جائز نبود از جهت عدم تحقق رمی و اگر بجای کبیر تهلیل و تسبیح بگوید نیز جائز است کیفیت بعضی مشهور است که بعضی را بر پشت انگشت ابهام بینی بند و استغانت انگشت سبابه کند و اصح آنست که اگر بطن انگشت سبابه و ابهام بگیرد و در عهد از دچنانچه عادت است کفایت دارد و بعد از روزه چهار تلبیه قطع کرد و ابتدا سه تلبیه از وقت احرام است و آنها سه او تا این وقت چنانکه اصحاب کتب است از فضل بن عباس روایت آورده و در حدیث ابن مسعود و جابر نیز آمده و بلال و اسامه بن زید بوقت رمی جمره در رکاب بودند کسیکه زمام شتر در دست داشت و یکی چتر کوفه برداشته بود تا از آفتاب زحمت نه بنید و در روایت ابی داؤد آمده که جامه خود برداشته بود که پرده میکرد از گرمی و بر سر نقد بر از بنی معلوم شود جواز است ظلال محرم و سایه کردن او مکمل و مانند آن و در سابق معلوم شد

که در نزه قبه بر سینه وی صلی الله علیه و آله وسلم زوده شده که در وی بهشت و پوشیدن سر غیر سایه کردن است و اگر روز تمام سر بپوشد و لازم شود و اگر کمتر از روز بود صدقه و نزد ابی یوسف در اکثر از نصف روز و مست و در اول ابو حنیفه نیز برین بود در آخر رجوع کرد و نزد شافعی بجز دویم نشیدن واجب گردید و بعد از ری بمنزل بازگشت نزدیک مسجد خیف بفتح خای مجره و سکون یای نختانیه و خیف مکان منحد از جبل و مرتفع از سیل آب را گویند و آن مسجدی است بزرگ و منی دور قبه که در ضمن اوست مکان پنجم است صلی الله علیه و آله وسلم و در آن مقام که منزل او بود خطبه بلوغ گفت چنانکه آواز وی بجموع حلالی که در اندرون حیمه بودند رسید و این رسیدن آواز بدور و نزدیک و شنوایندن مرئیات از جمله معجزات حضرت نبوی بود صلی الله علیه و آله وسلم که درین روز ظاهر شد یا ستم بود و در اکثر احیان بود ابو داؤد و نسائی از عبد الرحمن بن معاذ ثمی آورده اند که گفت خطبه کرد ما را رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم در منی و کشتار گوشه های ما را تا شنیدیم ما همه آنچه می گفت و ما در منازل خود بودیم و تعلیم کرد و مناسب را در این خطبه اعلام کرد حلالی را بجزمت روز نحر و فضل آن نزد حق سبحانه و در صحیحین از حدیث ابی بکر آمده که خطبه خواند رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم روز نحر و گفت که زمان گردید بر مهیت و وضعی که اول داشت در روزی که پیدا کرد خدای تعالی آسمانها و زمین را سال دوازده ماه است چهار ازان حرام سه بیانی ذوالقعد و ذوالحجه و محرم چهارم رجب میان جمادی و شعبان و فرمود بطریق سوال از ما کدام ماه است این گفتیم خدا و رسول خدا و انا ترست پس خاموش شد تا گمان بردیم که مگر بنامی دیگر خواهد خواند فرمود آیا نیست این ذی الحجه گفتیم بے یا رسول الله فرمود کدام بلد است این گفتیم خدا و رسول خدا و انا ترست بدان پس خاموش شد تا گمان بردیم که مگر آنرا گمان بردیم که مگر آنرا بنامی دیگر خواهد خواند فرمود آیا نیست این بلده یعنی مکه و بلده بنا از اسمای غالبه است بر مکه گفتیم بے یا رسول الله فرمود کدام روز است این گفتیم خدا و رسول خدا و انا ترست آن پس خاموش شد تا گمان بردیم که بنامی دیگر خواهد خواند فرمود آیا نیست این روز نحر گفتیم بے یا رسول الله فرمود بدستی و رستی که خونهای شما و مالهای شما و آب و باره های شما حرام است بر یکدیگر بجز حرمت این روز درین بلده درین ماه و فرمود نزدیک است که پیش آید بر دگار خود را به پرسد شما را از کردار های شما و انا و آگاه باشید که درین بعد از من گمراه و در روایتی نگرددید کفار که بزیید بعضی از شما گردن بعضی را و انا و آگاه باشید که من رسانیدم حکم پروردگار را بشما و فرمود خدا و خداوند تو گواه باش و باید که برساند این را حاضر بغائب و بسا کسی که رسانیده شود بوی حفظ و اعلم باشد از سامع و مردمان را فرمود تا مناسب حج بیاموزند و گفت شاید که دیگر بار من حج نکند و امر کرد بجمع و طاعت هر امیرے را که بکتاب الله دعوت کند و مهاجر و انصار را در منازل خویش فرود آورد و امر کرد مهاجرین اینزول در مقدم مسجد و انصار را در عقب آن و در روایتی اشارت کرد مهاجرین را بمینه قبله و انصار را بمسیره بستر فرود آمدند سائر ناس و گفت بعد از من کافر نشوید و در روایتی گمراه نشوید که بعضی مثل بعضی کنید چنانکه گذشت و بدانید که هر که حیانتی میکند در حق خدا و رسول خدا و خلق بر نفس خویش میکند یعنی دیگری بجهت و سسئول و معاقب نخواهد شد و فرمود عبادت رکبم و صلوا بحکم و صوموا بشکرکم و اطیعوا اذا امرکم تذلوا اجنبه رکبم عبادت کنید پروردگار خود را و بگذارید منج وقت نماز را در روزه دارید ماه رمضان را و اطاعت کنید خدا و خدا را تا در آید بهشت را و ذکر زکوة و حج نکرد زیرا که آن بر همه مسلمانان واجب نیست مگر بافتیاء اهل استطاعت و مردمان را و دواع کرد و دواع سفر آخرت یا بمنزل شان ظاهر اول است و فرمود

که حاضران این مجلس هر چه شنیدند از احکام اسلام باید که بغانبان برسانند و از بیعت این حج را حجة الوداع خوانند و از آنجا
 بخوارند و آن یعنی سفر النبوی است مشهور در میان بازار منی و در آن مکان شصت و سه شتر بدست مبارک خویش نخر کرد
 شتران ایستاده و دست بسته در حدیث ابی داؤد از عبد اللہ بن قرق آمده که گفت که نزدیک آورده میشد پنج شش
 شتر تا هر کند آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنها را شتران نزدیک می شدند و اثر و جام می نمودند و سعی میکردند و
 هر یک خود را نزد حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می آورد و درون می خرید تا ابتدا بخر بوی کند و این عدد شصت
 و سه عدد سالهاست عمر مبارک وی است گویا بنحین این عدد رعایت آمیز می نمود و بعد و بهر سالی شتری قربانی کرد و
 امیر المؤمنین علی را فرمود تا هر صد شتر تمام کرد و سی و هفت شتر دیگری نخر کرد و او را شتر یک گردانید در هدیه و امر کرد که
 از هر شتری قطعه گرفته شود و انداخته شود در دریا و بختی شود و خورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و وی هر دو از
 گوشت آن و نوشیدند از شور بای آن کذافی روایت ابی داؤد و علی را فرمان داد که بایستد بر شتران و گوشتها و پوستها و جلها
 آن شتران را بر ساکنین قسمت کند و جزاران را که سلخ کرده از آن چیزی ندهد بلکه از مال خویش بدهد ظاهراً عبارت چنین
 نماید که علی از مال خود بدهد اما مقصود آنست که از گوشت و پوست و جل در اجرت سلخ ندهد و در صحیحین آمده که فرمود ما
 می دهیم از پیش خود و در روایت مسلم از جابر آمده که نخر کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از نسائی خود گا ویرا
 و در روایتی نخر کرد از عائشه گاو سی دور بعض احادیث نیز آمده که ذبح کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از خود
 و از اهل بیت خود یک شتر یا یک گا و چون از انس حدیثی روایت کرده اند که مخالف بود با آنچه مصنف آورد جواب
 داد از آن بقول خود و اما حدیث انس که پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم هفت شتر بدست مبارک خویش نخر کرد و بعض
 توهم میکنند که با این حدیث که مذکور شد معارض است جواب از آن است که احتمال دارد که انس نخر هفت شتر را مشاهده
 کرد و از آنجا غائب شد و جابر نخر تمام شصت و سه را مشاهده کرد و بعض در تطبیق هر دو حدیث چنین میگویند که هفت
 شتر را بدست مبارک خویش نخر کرد و تا تمام شصت و سه شتر یک طرف حربه پیغمبر و طرفی دیگر علی داشت و بعد از این
 شصت و سه امیر المؤمنین می و هفت را نخر کرد علی الفزاده و مثل این توجیه با حدیث دیگر که بود او را از امیر المؤمنین
 علی آورده که گفت چون نخر کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بی شتر را بدست خود امر کرد و ما پس نخر کرد من بانی را اگر
 صحیح باشد نیز تطبیق توان کرد اما آنچه در موطن از علی آورده که گفت نخر کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعض
 را بدست خود و نخر کرد بعض آنرا غیر او منافات بهیچ حدیثی ندارد و چون از نخر فارغ شد اعلام کرد که همه زمین منی منخر
 است و همه حجاج که جمع فج یعنی راه کثاده روشن راه است یعنی از هر راه که در آیند رواست و منخر مخصوص نیست
 بعض اماکن هر جا که نخر کنند رواست پس حلاق را طلب فرمود و سر مبارک را بتراشید و چون حلاق که عمر لفتح میهم و
 سکون عین بن عبد اللہ بن نافع بن فضل لفتح تون و سکون ضاد میهم قرشته عددی است و قدیم الاسلام هجرت کرده
 بکشته و تا خیر کرد در هجرت مدینه بستر هجرت کرد مدینه و آمد و سکونت کرد و در مدینه و در اهل مدینه و حدیث
 در ایشانست بر بالاس سر پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستاد و استره و در دست گرفت نظر کرد در روی عمر و گفت یا
 عمر الکنک رسول اللہ قدرت داد ترا رسول خدا من شحمة اذنیه بر زمره گوشت خود و فی یک الموی و در دست تست استره
 یعنی همشایر با من و قدر این نعمت را بدان فقال عمر پس گفت عمر و اللہ یا رسول اللہ ان ذلک لمن ائمة اللہ علی و من

این مکان من درین مقام هر آنکه از نعمت حق تعالی است بر من و منت وی عزوجل قال اجل گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برای تصدیق وی اظهار اطمینان حق بروی آری همچنین است این از نعمت های عظیم است آنگاه اشارت فرمود بطلاق تا ابتدا بجانب راست کند طاهر جانب راست آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم است و در حدیث متفق علیہ در مشکوٰۃ از انس نیز تصریح بدان آمده و صحیح همین است و بعضی جانب است حلاق اصحاب را کنند و چون از حلق جانب راست فارغ شد آن موی را قسمت کرد بر حاضران آنجا و اشارت فرمود تا جانب چپ را نیز حلق کرد و مجموع آن را با بطلحه انصاری زوج ام سلیم که ام انس بن مالک است داد و از محبت در بعضی روایات آمده که بام سلیم داد و در روایتی آمده که فرمود ابو طلحه کجاست پس عطا کرد او را و مصنف میگوید که ابو طلحه از مویهای جانب راست نیز نصیبی یافته بود پیش از همه کس و در مشکوٰۃ از حدیث متفق علیہ آورده که مویهای جانب راست همه را با بطلحه داد و در مویهای دست چپ فرمود قسمت کن آنرا میان مردم و توریستی گفته که قسمت مویهای مبارک در اصحاب بخت آن بود که تا این بخت در میان ایشان باقی ماند و باعث تذکره و یادداشتی بود ایشانرا از وجود شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گویا که اشارتی کرد با قریب اجل و انقضای زمان صحبت و میگوید گمان میبرم که تخصیص ابی طلحه بجزید قسمت است و اشارت باین معنی بود چه او بود که قبر شریف و محمد مبارک وی را حفر کرد و نخبست خام بنا نمود و اللہ اعلم و چون از حلق فارغ شد و مردمان هر یک را یک تاره موی یاد و تاره موی رسید و گویا شاعر باین قصه اشارت کرده است + مرا از زلف تو موی بسندست + فضولی میکنم بوی بسندست + باخرناخن انگشتان مبارک را تعلیم کرد و آنرا نیز بر مردمان قسمت کرد و بیشتر صحابه حلق کردند و اندک از ایشان تقصیر کردند و حلق افضل است از جهت مواخفت نعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز محبت تخصیص آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مکرراً مخلصین را بدعا بقول خود اللهم ارحم المخلصین و در آخر بالتاس و استدعای ایشان فرمود و المقصرین چنانکه گذشت و حلق مرزنان را حرام است ایشانرا البته تقصیر باید کرد و اگر مردمان را نیز مانع از حلق باشد تقصیر متعین است و اگر یکی را موی بر سر نباشد امر او را بر شرط است و حلق ربع راس نزد ما کافی است و همچنین در مذہب ائمہ ثلثه کفایت میکند در حلق همان مقدار که در مسح راس معتبر است و در وضو کذانی شرح ابن العمام در صحاح از روایت ابن عباس آمده که بایستاد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ورنه برای مردم که می پرسیدند او را از احکام کی آمد و گفت یا رسول اللہ من ندانتم و حلق کردم پیش از نحر فرمود ذبح کن و هیچ باکی نیست دیگری گفت نحر کردم پیش از روی فرمود روی کن هیچ باکی نیست دیگری گفت حلق کردم پیش از روی و دیگری گفت طواف کردم پیش از روی فرمود روی کن هیچ باکی نیست دیگری گفت روی کردم در شب فرمود باکی نیست و همچنین هیچ یک نپرسید از تقدیم و تاخیر مناسک مگر آنکه فرمود هیچ باکی نیست و علماء در اینجا اختلاف است که این ترتیب واجب است یا سب و وظائف روز نحر باتفاق چهارست ترمی حمره العقبه و نحر بره و حلق راس یا نحر طواف زیارت سعی بعد از سوره و صحبت رسیده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این مناسک را باین ترتیب بجای آورده و چون در صورت عدم این ترتیب فرمود باکی نیست لاجرم ترتیب سنون و سبب بود و بر ترک وفوت آن دم واجب نگردد و تارک آن آثم نبود و شافعی و اکثر علماء و جمهور سلف برین اند و مذہب امام ابوحنیفه و جویا ترتیب است و در صورت عدم ترتیب دم واجب است و تاویل قول آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم هیچ باکی نیست

آنست که انمی نیست بر فاعل آن اما فدیہ واجب و نزد ایشان در فوت شرائط اسلام و ارتکاب محرمات آن مثلا
هر چند به نسیان و خطا بود جزا واجب است ولیکن آنم نیست و چون بقصد و عمد کند هم آنم بود و هم جزا و مذہب امام احمد
آنست که اگر بجهل و نسیان بود بیچ چیزے لازم نکرده و اگر بعلم و عمد بود جزا واجب است و گفته اند که این مذہب
قویست از جهت دلیل که دلالت کرده بر وجوب اتباع رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حج زیرا کہ فرمود خدا عنی
مناسککم و این احادیث کہ در رخصت تقدیم و تاخیر آمده مقرون بود بجهل و عدم شورش پس مخصوص شود حکم این حالت باقی
ماند حالت عمد بر اصل و وجوب اتباع در حج و اللہ اعلم و بعد از آن پیش از زوال بکہ روان شد و طواف کرد و این طواف
آخر ارکان حج و فرائض اوست بعد از وے سعی است و رمی جمرات ایام تشریق و آنہا در مذہب ما از واجبات است
نه از فرائض فرض در حج احرام است کہ شرط است و وقوف بعرفہ است و طواف و این طواف را طواف افاضہ خوانند بحجت
آنکہ بعد از افاضت از عرفات و منی است ما خود از قول حق سبحانہ ثم افيضوا من حيث افاض الناس به و افاضہ در لغت
بمعنی دفع و رجوع و تفرق آید و طواف زیارت از جهت زیارت خانہ کعبہ در وے و طواف صدر بفتح صاد و مظهر و دال اعلم
از جهت صدور و رجوع از مکہ بعد از وے مقابل در و بروی کہ در طواف قدوم بود نیز خوانند و مشہور اطلاق طواف
صدر بر طواف و دواع است کہ بدان و دواع بیت اللہ کنند و صدور و رجوع بوطن نمایند و اطلاق این اسم بر طواف
افاضہ جز در کلام مصنف نمی یابیم و اللہ اعلم و این طواف زیارت را طواف رکن و طواف یوم النحر نیز گویند و در بعضی از
احادیث کہ وارد شدہ کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طواف زیارت را تاخیر فرمود تا شب شایخ حدیث میگویند کہ آن
غلط است اگرچہ این حدیث را ترمذی و ابو داؤد و ابن ماجہ از عائشہ و ابن عباس نقل آورده و ترمذی گفته ہر حدیث
حسن صحیح و گفته کہ رخصت کردہ اند بعضی از اہل علم در تاخیر طواف زیارت تا شب و سحر استہ اند و در یوم النحر و توسع
کردہ اند بعض کہ تاخیر کردہ شود تا ایام منی انتہی و نزد امام ابو حنیفہ وقت دی بعد از طلوع فجر یوم نحر است و پیش از آن
جائز نیست و سنت آنست کہ بعد از حلق کنند و فصل ایام برای آن یوم نحر است و جائز است در ایام نحر و اگر ازین ایام
تاخیر کنند و واجب گردد و بعد ازین طواف سعی بین الصفا و المرۃ ذکر نہ کردہ اند و در حدیث مسلم از جابر آمده کہ
طواف نکرده آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نہ صحابہ و سی میان صفا و مرۃ مگر یک طواف در ہر ایام یگوید اگر سعی
بین الصفا و المرۃ بعد از طواف قدوم کردہ است رمل درین طواف سعی بعد از سعی نکند و اگر تقدیم سے نکرده
رمل کند در وی سعی کند بعد از وی و چون از طواف در کعبین آن مانع شد نزدیک چاہ زمزم آمد و چون تسمیہ زمزم
از جهت بسیاری آب اوست زمزم در زمزم و زمزم ہای کثیر را گویند و بعض گویند کہ این لفظ مشتق نیست از چیز
اسمی است کہ ابتدا علم آن چاہ شد و اول کسیکہ ظاہر کردہ زمزم را جبرئیل علیہ السلام است کہ چون اسمعیل تشنہ شد قدم زدہ
از آنجا چشمہ پیدا شد ہاجر اسمعیل آنرا گرد کرد تا پیش از آنکہ مشک بر کند بر آگندہ نشود و اگر سعی گذاشت چشمہ
میشد جاری چنانچہ در حدیث آمده بعد از آن ابراہیم خلیل آنجا چاہے کند و چون جبرہم ساکن مکہ شد ندان آن را
با نیاشتمند ما آنکہ اثرے ازان نماز بعد از آن عبد المطلب جد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون حق تبارک و تعالی
اورا مخصوص بکرامات ساخت آن چاہ را بوی در خواب نمود پس وی حفر کرد در عام فیل و بر و اینی پیش از آن و بعد
از وی ابو طالب آن را بنا کرد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنفس نفیس خود سنگ می کشید کہ ذاتی تاریخ مکہ

و آثار و اخبار در فضل و کرامت و خواص وی بسیار آمده و چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از طواف بر چاه زمزم
 آمد ایشان یعنی عباس و اولاد وی آب میکشیدند زیرا که سقایہ بیت بدست ایشان بود فرمود آب بکشید اسے پسران
 عبدالمطلب زیرا کہ اگر نہ آن بودے کہ کسان بر شما غلبہ کردندے من خود فرود آمدے و آب از چاه برکشیدے
 و شمار بر سقایہ اعانت کردے از جهت فضل و برکت و بزرگی این کار یعنی اگر من این را بکنم بعد از من سنت گردد
 بر امت من و مردم ہمہ با این کار بقصد اتباع من دست زنند و بر شما غالب آیند و نوبت بہ شما نرسد و این منصب بزرگ
 از دست شما برود پس اولاد عباس یکدیگر فرودے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرض کردند تناول کروایتا دہ و پیانو
 مے در حالت مشرب برای بیان جواز بود تا بداند کہ آب ایستادہ خوردن جائزست و حرام نیست اگرچہ فصل ششم
 خوردن است یا برای ضرورت و حاجت بود کہ از جهت کثرت از و حامی جای نشستن بود یا ضرورتی و حاجتی و گیر اللہ اعلم
 بعض گویند کہ ایستادہ آب خوردن مخصوص آب زمزم و آب بقیعہ و ضو است مگر خجاست کہ بیاید تحقیق این بحث در آخر کتاب
 انشاء اللہ تعالی و بخاری از ابن عباس آورده کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسقایہ عباس آمد و آب طلبید عباس بہ
 پسر خود فضل گفت یا فضل بگرد و بر او برے رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آبی از نزد وی بیار فرمود از ہمین آب وہ گفت
 یا رسول اللہ مردم دستهای خود درین آب می اندازند فرمود بدہ از ہمین آب پستیزان آب خورد پستیزان آب زمزم آمد و ایشان
 مردم را آب میدادند و شفقت می کشیدند فرمود بکنید این کار کہ این عمل صالح است فرمود اگر ترس غلبہ مردم نمی بود بر شما ہر آنستہ
 درودی آدمی و می نہادم ریمان بر عاتق خود و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین طواف بر راحلہ سوار بود و سبب سوار شدن بعض
 میگویند کثرت از و حامی بود و در طواف قدم نہ اینقدر بود یا سبب شرف بر مردم بود تا مجموع حاضران کہ درین طواف مجموع تر
 از طواف اول بودند و بر مشاہدہ کنند و طواف را بیاموزند و آداب و احکام آنرا معلوم کنند و بعض میگویند در پایے مبارک رحمتی
 بود و در وی داشت از روی ضرورت سوارہ طواف کرد و در زمان مبنی بازگشت و نماز ظهر را در منی گذارد و همچنین در ہمین ازان
 مرویست و گفت نافع کہ همچنین میگردد ابن عمر و میگفت کہ عمل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمہ برین بود و در صحیح مسلم
 بروایت دیگر از عائشہ و جابر ثابتست کہ نماز ظهر را در مکہ گذارد و همچنین است در کتب سنن از حدیث طولی جابر و چون در
 حدیث صحیح است و شک نیست کہ در نفس الامر کیے ازان وہم است و ترجیح کی بردگیری از حیثیت صحت میسر نبود بوجہ دیگر
 ترجیح نموده اند چنانکہ گفت و بیشتر علما این روایت مسلم را ترجیح کرده اند کہ در مکہ گذارد و چون این حدیث را در صحابہ
 روایت کرده اند جابر و عائشہ و آن حدیث صحیحین را کیے ابن عمر و لاجرم حدیث بتحد در اوے قوت پذیرد و جہ دوم آنکہ
 عائشہ از بعضی ازان ابن عمر بلکه از جمیع ناس در اطلاع بر احوال اخص بود بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اعلم باحوال
 مے سوم آنکہ جابر بسوق کرد حدیث حجہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را از اول تا آخر بر وجه اتم و اکمل حفظ نمود این قصہ
 و ضبط کرد آن را بخصوصیات و جزئیاتش حتی اموریرا کہ متعلق بہنا سکہ ہم نبودند چنانچہ نزول آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم در طریق مزدلفہ و بول و وضو بر وجه تخفیف و بہر کہ اینقدر حفظ و ضبط کرده باشد لابد بفضیلت مکان نماز ظهر
 بخراولی و احری باشد چہارم آنکہ حجۃ الوداع در ماہ آذر بود کہ روز و شب در وے برابر باشد و اینصہ کار ہا کہ درین
 روز کرد و از روان شدن از مزدلفہ قبل طلوع آفتاب بسوی منی و خطبہ خواندن در منی و رمی جمرہ نمودن و خمر خندین شتر
 و قسمت آن کردن و خچین پارہ گوشت ازان و خوردن و حلق راس کردن و جامہ پوشیدن و طیب استعمال کردن و بکمر

آمدن و طواف کردن و بر سقایه و زمزم آمدن و بر سر ایشان ایستادن و آب خوردن اینهمه افعال بجا آوردن و رجوع یعنی در وقت ظهر آوردن درین فصل از مجرای امکان عادی بیرون باشد و همچنین آنرا از معجزات شمرده پس لابد نماز پیشین در مکہ گذاردن قریب تر و راجح تر باشد تخم آنکه چون هر دو حدیث تعارض کردند لا بد جعل بر نماز کردن در مسجد حرام اولی باشد بجهت ثبوت مضاعفت و فی الض و روی و بعضی از علما ترجیح حدیث ابن عمر میکنند چه این حدیث مستق علیه است و درین حدیث اضطرابی نیست معنی حدیث مضطرب در مقدمه کتاب معلوم شده و حدیث عائشه مفسر آمده در چند جا یکی در وقت طواف که در روایتی از وی آمده که طواف زیارت کرد و نماز آورد و روایتی دیگر تا خیر کرد و آنرا ثاب و در روایتی در آخر روز پس معلوم شد که در وقت افاضه را ضبط کرده و در مکان صلوة را وسیله رجال اسناد آن یعنی حدیث ابن عمر در بخاری ابو نعیم و سفیان و عبد الله بن مرفع و در مسلم محمد بن رافع و عبد الرزاق و عبد الله بن عمر و نافع و ایشان اعظم و اجمل اند و حدیث عائشه آنرا روایت محمد بن اسحق از عبد الرحمن بن القاسم و ابن اسحق مختلف فیه است در اجماع و در وی تصریح بسواع بهم نیست بلکه عطفه است و حدیث سماع از عصفه قوی تر باشد پس مقدم نشود بر حدیث ابن عمر که معنی بر سماع است کذا فی المواب اللدنیه و شیخ ابن الهمام گفته حتی آن است که وی صحیح است و لهذا مندرسه در مختصر خود گفته که هر حدیث حسن و نیز شیخ ابن الهمام گفته که اگر تکلف کنیم جمع بین الحدیثین را گوئیم که بکه گذارد و جعل کنیم گذاردن را البتہ بر اعاده بسببی که مطلق گشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر آن که موجب نقصان بود در آنچه او را اولاً انتی و اللہ اعلم پس چون از مکہ یعنی مراجعت فرمود شب آنجا بیوتت کرد بیوتت در منی ایام حرم واجب است نزد جمهور و نزد امام ابو حنیفه و در روایتی از شافعی و احمد سنت و وجوب دم بر آن و عدم آن بنی برین خلاف است و معتبر در مصیبت اکثر دلیل است و دلیل عدم وجوب حدیث ابن عمر است که در صحیحین آمده که عباس بن عبد المطلب اذن طلبید از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که بیوتت کند بک در لیالی منی از جهت سقایه که منصب وی بود پس اذن داد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را و اگر بیوتت در منی واجب بود اذن نداد و در ترک واجب و جمهور گویند که اذن عباس بجهت ضرورت سقایه بود و اگر این ضرورت یا مانند آن نباشد جایز نباشد ترک آن و نیز بعضی روایات بلفظ رخصت آمده و از اینجا معلوم شود که عنایت خلاف آنست و بعضی همین حدیث استیذان عباس را دلیل بر وجوب کرده اند چنانکه مذہب جمهور است زیرا که اگر واجب بود اذن در کار نبود و این چیز نیست زیرا که مخالفت سنت نزد ایشان امری خطیر بود خصوصاً درین مقام که مستلزم مجانبت سائر ناس و ترک ملازمت حضرت رسول است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس استیذان بر سماع اسقاط ساقی است که در ترک سنت دور برداشته میگوید که بیوتت یعنی از مناسک و افعال حج نیست و مقصود لذاتہ بلکه از جهت آنست که سهل گردد بر وی رخصت در ایام آن و اگر در غیر منی بیوتت کند و در روز بر سقایه حاضر شود لازم نیاید چیزی و لیکن کرده است بجهت ترک مناعت فضل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و عمر فاروق تا ویب میکرد بر ترک آن و روز دیگر بعد از روز نماز طواف کرد تا آفتاب زوال نموده پیاده پیش از ادای صلوة ظهر در احادیث همین قدر آمده که چون زوال کرد آفتاب سوئے حجره اولی آمد و حجره اولی حجره است که بمسجد خیف نزدیکت است از دو حجره دیگر و چون از نزد اللہ بیایند

اول بوی برسند و رمی جمرات پیاده اگر عذری نباشد فضل واجب است و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در روز نحر
که از مزدلفه آمد سواره کرد و درین ایام پیاده چنانکه معلوم شد هفت سنگ ریزه بنیدخت و با هر سنگی تکبیر میگفت در خیمه
آمده است که چون ابراهیم اسمعیل را علیها السلام بذبح کردن میبرد شیطان اسمعیل را سواش میکرد پس وی شیطان را سنگ
میزد و از خود میراند و آن درین مواضع بود بعد از آن سنت شد و ذبح اسمعیل مضمی است در جانب فوق منی و آنچه در عوام
مشهور است که آنجا سنگی است از میان ترقیده و گویند که ابراهیم کاروی بران زد و از آن ترقید اصلی ندارد و صحیح نیست و چون از
رمی فارغ شد چند گام از نخل رمی بیشتر شد تا بکنار سهل رسید که آنجا سنگستان نیست و سهل زمین نرم را گویند که آنجا سنگ
نبردند حزن برابر و مستقبل قبله بایستاد و دعا کرد و چندان زمان که کسی سوره بقره خواند در دعا خواندن بود و تطویل قیام
درین مقام برای دعاستحب است و بعضی از غربا چندان می ایستادند که پاهای ایشان آماس میکرد و چون از دعا
فارغ شد بجهه وسطی که پایان ترازوست در جانب مکّه آمد و همبرین طریق هفت سنگ ریزه با هر یک تکبیر رمی کرد و از آنجا
بر راه دست چپ روان شد چند گامی در میان وادی که در وسطی منی است رفت و آنجا بایستاد و دعا کرد و تطویل فرمود
در ایستادن و دعا کردن در آن موازنه اول و نزدیک بان روان شد تا پیش حمره العقبه آمده آنجا برابر مقابل
حمره ایستاد و کعبه را از دست چپ و منی را از دست راست داشت و در صحیح بخاری از ابن مسعود آمده که چون در منی
رمی حمره کبره کرد کعبه را از دست چپ داشت و منی را از دست راست و گفت سوگند بخدائی که نیست خدا جز او نیست
کسی است که فرستاده شده است بروی سوره بقره و تخصیص سوره بقره بجهت آنست که معظم حکام مناسک در دست
کذا قال الکرامه و هفت سنگ ریزه با تکبیر رمی کرد و در ساعت بی توقف بازگشت و درین کل دعا نکرد و این
تا ایستادن و دعا ناکردن را نزد این جمود و وجه دیگری آنکه اتفاقاً نزد آن حمره از وحام عظیم بود و جای ایستادن نبود
از سبب نه ایستاد و در روز نحر که از مزدلفه آمد و در بخاری کرد نیز همین عذر بود و چون ایستادن و دعا کردن درین مقام
از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و دنیا بعد از او سنت شد مراحت را هر چند آن علت نباشد با آنکه حرم نیست
که علت همین بود شاید چیزی دیگر بوده باشد چنانکه گفت وجه دوم آنکه دعای این عبادت که رمی است در صلب عبادت
و درون وی که در حمره اولی و وسطی واقع یافت کرده بود و دعا در صلب عبادت اصل است از آنکه در پی عبادت بعد
از وی کنند و همچنین در نماز غالب دعوات آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آخر تشهد میبود پیش از سلام که هنوز در نماز میبود
و شیخ ابن الهمام گفته که روایات متضاد و متوافقی اند که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در رمی حمره عقبه نایستاد و حکمتی در
تخصیص وقت و دعا بجز مرتین غیر این حمره ظاهر نمیشود و چنین تمهیل کرده میشود که در روز اول مشاغل بسیار بود از ذبح
و طعن و افاضه بجز از سبب نایستاد و لیکن این معنی مخدوم است در ایام دیگر مگر آنکه گفته شود که حمره عقبه در طریق است و وقت
در آن موجب قطع سلوک طریق میگشت بر مردم و باعث شدت از دعای ایستادگان و گذرندگان می شد و مضمی میگشت بجز
عظیم بخلاف بانی جمرات که آنها در میان رو واقع نیستند بلکه در گوشه انداز راه انحنای وقتی که کاتب حروف عبد الحق بن سید ابی
عفا الله عنه بانیان این عبادت مشرف بود به سابقه تامل و تفکر بطریق ذوق و الهام نکته درین باب در دل رحمت
ایستاد که بر صواب باشد و آن نیست که عدم توقف در رمی حمره و ترک جهد و مشقت در ایستادن و دعا کردن در نماز بجهت
آن بود که چون در دو حمره اولی بر در رحمت بایستاد و خدمت کرد و تعب و مجاهده کشید در آخر فائز بفضو مسامحه و سلامه گفت

پس اشارت است از رب رحیم و اعلام از رسول کریم که بنده چون حق خدمت و طاعت بجا آورد و نفس را در بوبه ریاضت
 و مجاهده بگذاشت آخر وی آسایش و راحت است و از بندگفت و محنت آزاد و به آثار رحمت و مغفرت فائز خصوصاً
 درین عبادت عظمی جمع گنج دشمنان عفو و مغفرت است و در روز اول بحیث کثرت مشاغل و اعمال که در پیش داشت نه ایستاد
 این نکته را با قاضی علی بن شیخ جارا هند که استاد صحیح بخاری این فقیر بود گفته شد فرمود ما حسن بن ابی جاعه صنادید و اکابر
 علمای مکه مصلحه که در آن محل حاضر آمده بودند عرض کردیم استحسان نمودند و تحسین فرمودند و الله اعلم و آنحضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم تعجیل نکرد در نذر یعنی برآمدن از منی و یوم النفر پنجمین روز سوم عید صبحی و لیلۃ النفر آن شب که حاجیان از منی
 برکنند که آنی المذهب و در غالب برآمدن و روان شدن از عرفات را فاضله گویند و از مزدلفه رفع و از منی نذر و تعجیل
 در نذر که برآمدن بعد از دو روز از روز نحر که دو از دهم است نیز جائز است و بعد از طلوع فجر روز سیزدهم جائز نیست نذر از جهت
 دخول وقت رمی اگر برآمدنی است پیش اذان برآید و لکن تاخیر در روز چهارم افضل است و لهذا آن حضرت صلی الله علیه و
 آله و سلم تاخیر نمود و تعجیل نکرد بلکه سه روز تمام که روز نحر و دو روز بعد از وی باشد آنجا اقامت فرمود و بعضی از روز چهارم
 که روز سیزدهم و آخر ایام تشریق است و چون عرفه درین سال روز جمعه بود آن سه روز که اقامت در منی کرد روز شنبه
 و یکشنبه و دو شنبه بود و روز چهارم روز شنبه که درین روز بعد از ظهر سه کرد و بخلاف روزهای سابق که پیش از اذان
 صلوٰة ظهر کرده بود چنانکه مصنف گفت و نزد ابو حنیفه اگر درین روز چهارم رمی پیش از زوال کند بعد طلوع فجر نیز جائز است
 و این استحسان است و نزد صاحبیه جائز نه قیاس بر ایام دیگر و نیز تفاوتی که درین روز از روزهای دیگر است در خلعت
 نذرست پیش اذان و چون بایستاد و نذر نکرد در حکم وقت رمی این روز روزهای دیگر برابر باشد و مذہب ابو حنیفه
 مرویت از ابن عباس و نیز میگویند که چون ظاهر شد اثر تخفیف درین روز در اصل ترک رمی ظهور آن در عدم جنین وقت
 بطریق اولی باشد و از امام احمد در روایتی این چنین است اما این روایت از وی مرجوح است و راجح بعد از زوال و سه
 روان شد و در محصب یعنی سیم و فتح حای مهله و فتح صاد و مهله مشدده که مکانی است بیرون که تسمیه وی بدان بحجت کثرت
 حساب یعنی سنگریزه است در وی و آنرا بطح نیز میخوانند و بطح سیل و اس که در وی سنگریزه های دقیق باشد
 چنانکه در وادها و رودهای باشد و مکه ماکه بطح و بطح نام است هم از نجاست و خیف بنی کنانه نیز همین جارا گویند
 آنجا نزول فرمود چه البواقی که مولاے آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و گماشته و عمده دار بارخانه و سه بود
 آنجا فرود آمده بود و خمیه رسول اصلی الله علیه و آله و سلم آنجا زده بود بر حسب اتفاق و در سه خود نه بر مقتضای امر
 از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چنانکه مسلم از ابی رافع آورده که گفت امر نکردم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 که نزول و رافع کنم و فیکه بیرون آمد از منی و لکن بطور خود آمدم و تبه شریف در آنجا زدم پس آنحضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم آمد و نزول کرد و ظهر و عصر و مغرب و عشا را آنجا بگذارد مصنف در اول گفت که بعد از ظهر رمی کرد و روان شد
 و در مواهب لده نیز این چنین آورده و ظاهرش اینست که مراد بعد از اول نماز ظهر باشد بقرینه قول او سابقاً در رمی
 دو روز زاول که پیش از اول صلوٰة ظهر سه جزه اولی آمد پس نماز ظهر و منی کرد و آنجا میگوید که نماز ظهر در محصب
 گذارد و همین آمده است در صحیحین از انس که گفت گذارد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز ظهر و عصر و مغرب و عشا
 محصب پس از آن بخوابد و نیت پیوسته سوار شد بجانب بیت یارب مگر مراد بقول مصنف بعد از ظهر سه کرد آن باشد که بعد از

در آمدن وقت ظهر یعنی بعد از زوال چنانچه در بعض روایات آمده و این منافات ندارد بآنکه ظهر در محصب گذاردنی
 می کرد و نفر نمود و محصب نزول فرمود و گذارد ظهر در وی اما مشکل آنست که حدیثی دیگر در صحیح بخاری و مسلم از انس
 آمده که پرسیدند او را که خبر ده ما را که کجا گذارد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم عصر را یوم النفر گفت باطن و ظاهر آنست
 که اول نمازی که در محصب گذارد عصر بود و گذاردن ظهر در منی بود و عجب که در اینجا شرح در بیان منافات و بین حدیثین
 تکلم نکرده اند فتدبر و با جمله عشارا در محصب گذارد و ماند که از شب بجهت و چون بیدار شد سوار گشت و بکمر رفت و طواف
 و دعاء کرد و این طواف واجب است بر غیر اهل مکه نزد امام ابو حنیفه و امام احمد و صحیح از مذہب شافعی نیز همین است از جهت
 حدیثی که احمد و مسلم از ابن عباس آوردند که گفت بودند مردم که میرفتند بهر جانب پس گفت رسول خدا صلی الله علیه و
 آله و سلم که نفر نکنند بیچ کی تا آنکه باشد آخر عهد و سببیت و این حدیث صحیح است بلکه بعض گفته اند که مشهور است
 و اگر فوت شود جبر کرده شود بدم و نزد امام مالک سنت است و چیزی نیست در ترک او و فرض نیست باتفاق درین
 طواف رمل نه کرد و لیکن رکعتین طواف کرد و چه آن وظیفه طواف است مطلقا و اجابا کان او نفلا و بخاری از زهری
 بطریق تعلیق آورده که گفت طواف نکرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم هرگز مگر آنکه گذارد و بر آن وی رکعتین و
 آثار صحابه نیز همچنین آمده و بعض گفته اند که نماز فرض بعد از طواف کفایت میکند از آن اما اتباع در آنست طواف
 و دعاء اگر چه واجب است و لیکن از حائض ساقط است اگر طواف زیارت کرده است و در صحیحین از عائشه آمده که بعد از روز
 صغیر حیض کرد و خبر حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم رسید فرمود نگاه داشت ما را یعنی ما را پسند روز باید ایستاد و تو گفت
 کرد تا وی پاک شود و طواف و دعاء بکنند پس فرمود طواف افاضه کرده است گفتند بل یا رسول الله کرده است فرمود
 پس حاجت نیست که طواف و دعاء کند و عائشه چون عمره گذارده بود گفت من و نفس خود و ذلعه می یابم که شایع و
 عمره باز گردید و من تنها حج گذارده باشم بی عمره مرا اجازت ده که عمره بگذارم پس درین شب رعیت کرد که عمره بگذار و
 او را اجازت داد و بر او را عبد الرحمن با وی فرستاد تا تخیم که بیرون حرم است و شرط است که احرام عمره از بیرون حرم
 بود رفتند و احرام بست و بکله آمد و عمره تمام کرد و هنوز شب تمام نشده بود که از اعمال عمره فارغ شد و محصب جمع کرد و پیغمبر
 صلی الله علیه و آله و سلم فرمود فارغ شدید گفتند آری پس نماز فرمود بر حیل و همه رحلت کردند پیغمبر صلی الله علیه و آله
 و سلم بطواف و دعاء رفت و از آنجا از سفل که از کدی بضم کاف مقصود آنست و با شبیکه بضم شین بفتح با صغرا بعد از آن طواف
 بر خلاف راهی که بان در آمده بود که اعلاے مکه باشد بعبادت شریف و سے که در اختلاف طریق در آمدن و بر آمدن
 بود و نکات و وجوه آن در فصل نماز عید گذشت و بعض در اینجا گفته اند در آمدن از جانب علو بر اے تعظیم
 مکان و اعلاے شان و سے بود و بر آمدن از جانب سفل بجهت تحزن بر فراق بیت کرد و گویند که سنت
 ابراهیم علیه السلام نیز این چنین بود و مصنف کلاے متعلق نزول آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم محصب
 که مقدم برین کلام ذکر بایست کرد اعاده کرده فصل را بدان تمام کرد و گفت و در تحصیب یعنی نزول آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم در محصب خلاف است علماء بعض میگویند امری اتفاقی بود که ابو رافع اتفاقا خیمه آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم را آنجا زد و از او اب و سن حج نیست و مذہب ابن عباس برین است گفته است
 و می اتحصیب پس یعنی فرمود آمدن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در محصب چیزی داخل مناسک حج

هست آنها هم منزل نزل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وی منزلی بود که اتفاقاً فرود آمد رسول خدا صلی الله علیه و
 آله وسلم و روی رواه البخاری و لیکن پوشیده نیست که چون آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم نزول کرد در روز
 اگر چه نه بر سبیل تنگ و تعبد بود انعام وی صلی الله علیه وآله وسلم مستحب و مستحسن باشد و آورده اند که خلفا سے
 رسید بن رضوان الله علیهم صحیحین نیز آن را میگردند و امام محمد در موطای آورد که امیر المؤمنین عمر میگردند و ظهر و عصر و مغرب
 و عشاء را بمحسب پستری درآمد که را در شب و طواف میگردید بیت و میگوید که این بهتر است و اگر کند هم لازم نمی آید
 چیزی بر روی و قول ابی حنیفه آنست انہی و قالہ آنست کہ توقف و ایہمال آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 تا وقت عشاء بجهت اعتقاد عائشہ بود تا اگر این نمی بود شاید کہ توقف کمتر ازین نیز میکرد و چون این بندہ ضعیف
 عبد الحق بن سیف الدین و طوی قادری صاحب این تالیف در خدمت شیخ اجل امام اکرم عبد الوہاب المتقی القادری
 الشاذلی رحمۃ الله علیہ رحمۃ واسعة از منی بمحسب آمد نماز ظهر درین مقام گذاروند و بخواب رفتند و نماز دیگر نیز ادا یافت
 شیخ فرمود اکنون برآئید اینقدر صاحب سعادت اتباع درین باب کافی است و فرمودند کفنی بزائد انشاء الله تعالی
 و بعضی میگویند از سنن حج و تمام مناسک است چه پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم در منی فرمود انا نازلون خدا بدستی که ما
 فرمود آئند گانیم فرود انشاء الله تعالی بنحیف بنی کنانہ میت تقاسم علی الکفر آنجا کہ بیکدیگر سوگند خورده و عهد گرفته بودند
 کافران بر کفر و مراد بنحیف بنی کنانہ ہمین محسب است چه قریش و بنی کنانہ آنجا میان خود سوگند خورده و عهد
 بستند کہ با بنی ہاشم و بنی المطلب این چنین است در نسخہ کتاب و در بعضی روایات بنی عبد المطلب یافته میشود
 و اول صحیح تر است و منکب برادر ہاشم است عم عبد المطلب آمیزش نکنند و مناکحت و مواسلت و معاہدت ننمایند
 ما آنوقت کہ رسول علیہ السلام را تسلیم ایشان کنند و تحقیق و تفصیل این مسجت در آخر کتاب در فصل جہاد و آداب آن
 بیاید انشاء الله تعالی و حضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم بنزول در محسب قصد کرد کہ شاعر اسلام ظاہر کنند در ان
 نعل کہ ایشان شاعر کفر ظاہر کردند و شکر نعمت و فضل حق کہ اورا عطا کرد بجا آورد و طبری در اوسط از عمر بن الخطاب آورده
 کہ گفت از سنت است نزول باطل در شبانگاہ روز نذر و نیز امیر میگرد و منی بمحسب در شب نذر ہدایہ میگوید کہ اصح
 آنست کہ نزول درین مکان سنت است و از مناسک حج است زیرا کہ نزول آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم درین
 مکان تعبد بود و از برای نمودن بیشتر کان لطف صنع و کمال قدرت حق را جل و عطا کہ با وی کرد بعد از ان سنت شد
 چنانکہ رض و طواف کرد از برای انظار جلالت و شجاعت بیشتر کان را پس از ان سنت شد انتہی و الله اعلم **فصل** در
 دخول خانہ کعبہ و وقوف در طہریم بعد از طواف و دعای جماعتی از علما و فقہا بر آنند کہ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
 در حالی کہ حج کرد و در اندرون کعبہ رفت و رفتن باندرون کعبہ از سنن حج است اما احادیث و آثار دلالت بر ان میکنند
 کہ دخول وی صلی الله علیه وآله وسلم در کعبہ درین سال کہ حج کرد نبود بلکہ در سال فتح مکہ بود کہ سال ہشتم از ہجرت است
 و در بعضی روایات صحیحین ثابت است کہ ابن عمر گفت دخل رسول الله در آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یوم فتح مکہ
 در روز فتح مکہ علی ناقہ لاسامۃ سوارہ بر ناقہ کہ مراسمہ بن زید را بود حتی اناخ بفناء الکعبۃ تا آنکہ بنشانند ناقہ را در صحن
 فتنہ کعبہ فداعثمان بن طلحہ پس خواند ان حضرت صلی الله علیه وآله وسلم عثمان بن طلحہ را لیاست بالقتلح تا بیارند کلید
 در کعبہ را بجاد بہ لفتح پس آورد عثمان بن طلحہ کلید را و بکشاد در کعبہ را فضل ابی پس در آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم

درون کعبه عثمان بن ابی طلحه بن عبد العزیٰ الجعفی بفتح حای مملک و جمیم و الآن ایشان را شبلی میگویند نسبت بشیب
 که برادر ابن عثمان بود و مفتاح کعبه از عهد قدیم بر دست ایشان بود و چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بفتح مکہ
 آمد عباس بن عبد المطلب التماس کرد که مفتاح کعبه را عطا نماید و منصب سدانت کعبه را باسقایہ برے و سے جمع کند
 پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی مرتضیٰ را بفرستاد تا مفتاح را از دست عثمان کشیده آورد پس این آیت
 نازل شد ان اللہ یامرکم ان تردوا الایمان الی الہما علی مرتضیٰ را فرمود تا مفتاح را ہم بعتمان بسپارد و باوی
 عذر خواهی کند چون علی مفتاح را نزد وی برد وی گفت بزور بردی و اینا کردی و این نرسد و عذر خواهی هست
 علی فرمود قرآن در شان تو نازل شده و این آیت را بردی برخواند عثمان ایمان آورد و گفت اشهد ان محمدا
 رسول اللہ پس جبرئیل آمد و گفت تا این بیت بر روی زمین بر پاست مفتاح و سدانت در اولاد ایشان است
 تا روز قیامت و چون عثمان وفات یافت کلید را به برادر خود که شیبہ نام داشت بسپرد و عثمان را پسری نبود و در
 روایت مسلم آمده که چون کلید را از عثمان طلبید عثمان نزد والدہ خود رفت تا کلید از دست او بستاند و والدہ اش
 از دادن ابا آورد عثمان گفت واللہ کلید میدہی و اگر نہ شمشیر از کمر خودی کشم پس کلید از دست مادر گرفت و بحضرت
 آورد و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدست مبارک خود بکشاد و آن سعد و طبقات خود از عثمان بن طلحه آورده که
 گفت عادت در جاہلیت چنان بود کہ در کعبہ را جز در روز دو شنبہ و پنجشنبہ نمی کشادند و روز سے آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم نزد من آمد و التماس در کشودن کرد تا با جماعہ در کعبہ در آمد من باوی در شتی کردم و سخت گفتم و سے
 صبر کرد و علم و زید پستتر گفت یا عثمان زود باشد کہ این مفتاح را در دست من مینی تا ہر جا کہ خواہم آنرا ہم من گفتم
 مگر قریش در آن روز ہلاک شوند و خوار گردند از آن روز این کلمہ در دل من نشست کہ رجوع امر وی خواہد بود و چون
 روز فتح آمد گفت با عثمان کلید بیار آوردم و از دست من بستد و ہم بدست من داد گفت بگیر تا روز قیامت نستاند
 او را از دست شما مگر ظالمی و فرمود یا عثمان این بگیرم شمارا بہ بیت خدا بخورد یا زانچہ برسد بہ شما ازین بیت یا عثمان
 نگفتہ بودم ترا کہ روزی مینی کہ این کلید در دست من است و سے ہم آنرا در دست ہم گفتم بے اشہد انک
 رسول اللہ و با بجلہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درون کعبہ در آمد و اسامہ و بلال طلحہ نیز با آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم در آمدند جا فوا علیہم الباب لمیا پس بر بستند در خانہ کعبہ را ساعتی مدید از زمان تم فسخہ بست بکشادند
 در راقبائت الناس پس مبادرت کردم من مردم را زود رسیدم ایشان قال گفت ابن عمر فوجدت بلالاً علی
 الباب پس یا فتم بلال را برد و بفلت پس گفتم این صلی رسول اللہ کجا نماز گذارد ہنمیر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در درون
 کعبہ قال بین العمودین المقدمین گفت میان دو ستون پیش و در روایتی آمده کہ گردانید یک عمود را از دست جب خود
 و در عمود را از دست راست و سے عمود را پس پشت خود و بود خانہ کعبہ در آن روز ہر شمش عمود و در تا سنج مکہ مذکور است
 کہ معاویہ از ابن عمر پرسید کہ کجا گذارد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درون کعبہ گفت بگردان میان خود و میان
 دیوار و در فلک یا سے و گویند کہ چون کسی خواہد کہ قدم بر قدم مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بایستد بر سہ فرع از دیوار بایستد
 و اگر کتر ازین باشد زانو با دستہا یا روی او در مکان قدم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باشد یعنی از در
 کہ در آید راست بجانب دیوار کعبہ برود و درین مقام بایستد قال گفت ابن عمر نسبت ان اسالہ کم صلے فراموش کردم

که برسم بلال ماکه آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چند رکعت گذارد و این حدیث صحیح است در آنکه دخول بیت ازان
حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سال فتح کج بود و اگر چه در بعض روایات صحیحین مطلق آمده بی تفسیر صحیح یا بفتح چنانکه
صاحب مشکوٰۃ آورده است ولیکن بقرینه روایات صحیح در تفسیر آن بفتح محمول بران خواهد بود و اللہ اعلم و آن
حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از در آمدن فرمود که انی دخلت البیت بدستی که من در آدم خانه کعبه را
و در وقت ان لم اکن فعلت و دوست میدارم که کاشکے نیکردم این کار را و نمی در آدم انی اخاف ان اکنون است
استی من بعدی زیرا که من میترسم که در شفقت ان لازم است خود را که در آمدن در کعبه بعد از من سنت شود و در ان تعب
کشند نزد من و ابو داؤد از عائشه^{رضی} آورده که گفت بیرون آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از نزد من
خوشحال پس ازان باز آمدن بگفتم پرسیدم یا رسول اللہ چه شد که مسرور بیرون رفتی و محزون باز آمدی فرمود کعبه
اندر من در آدم و اگر پیش ازین میدانستم آنچه اکنون دانستم در نمی آدم می ترسم که است من در تعب بفتند و عائشه
درخواست کرده که در کعبه در رود فرمود که در حجر کعبه حای صله و سکون جمیع جانی است در جانب شمال کعبه و او را حج ازان
گویند که وی محجور و منزول گشته از درون خانه و بیرون افتاده ازان و در رکعت بگذار که همچنان است که در کعبه گذارده
زیرا که وی در اصل دخول بیت است بعد ازان بیرون افتاده و این نصه عائشه نیز دلیل است بر آنکه دخول کعبه در سال فتح
کعبه بود زیرا که این درخواست وی درین سال بود چنانکه در حدیث صحیح آمده که گفت وی که نذر کرده بودم که چون پروردگار
تعالی کعبه را بر رسول خود فتح کند شکرانه آنرا در رکعت درون خانه کعبه بگذارم و چون فتح شد اذن بوفاسه آن نذر
از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درخواست کردم فرمود در حجر بگذار که وی در اصل بنا بر اسم علیہ السلام دخول
خانه است و قوم تو بیرون کردند او را رفیقکه بنا کردند کعبه را حدیث و چون مقصود مصنف درین فصل اثبات همین بود
که تفسیر در آمدن در کعبه در سال فتح بود به همین قدر از بیان اکتفا کرد و بر روایت بلال که مثبت نماز گذاردن است
در کعبه در اینجاست اقتصار نمود و بگویم روایت اسامه که لفظی نماز گذاردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در کعبه میکند لغرض
تکرر و اختلاف بین احمد بن حنبل و تطبیق آنها را بیان نفرمود پس بدانکه بخاری و مسلم از ابن عباس روایت کرده اند که
گفت خبر داد مرا اسامه که پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون در آمد اندرون بیت دعا کرد در همه نواحی آن و نگذاشت نماز
در سه ناهیر و آن آمد و چون بیرون آمد بگذار در پیش بیت و فرمود بذه القبله و هم بخاری و مسلم از ابن عمر آورده
که گفت گفت مرا بلال بگذار و چنانچه در متن مذکور شد و از اسامه نیز روایت کرده شده است که گفت بگذار و اکنون در
جمع و تطبیق میان دو روایت اسامه چنانکه در مواهب لکنیه از احمد و طبرانی آورده گفته اند که اسامه آنجا که اثبات کرد
اعتقاد نمود بر غیر خود و آنجا که نفی کرد اعتقاد نمود بر علم خود پس حاصل آن شود که گفت میگویند نماز گذاردن ما من نه ویدم فلا
ما فی قض و امام نووی گفته که اجماع کرده اند اهل حدیث بر اخذ بر روایت بلال زیرا که وی مثبت است و خبر مثبت مقدم است
بر خبر نافی زیرا که وی زاموت علم است که بانافی نیست کما تقرنی اصول الفقه و تواند که چون در کعبه در آمدند و در سینه
هر کس در ناحیه بایستاد و مشغول بدعا گشتند اسامه آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در و عا وید پیش مشغول
شد اسامه در ناحیه از نواحی بیت و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در ناحیه دیگر و بلال چون فریب بجزرت صلی اللہ
علیه وآلہ وسلم بود نماز گذاردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بدید و اسامه چون در ناحیه دیگر مشغول بود ندید

نماز خفیف بود و در بسته اگر یکی که نزدیک بود وید و دیگری که دور بود ندید و در نه باشد و بعضی گفته اند که اسامه را
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بکارے بیرون فرستاده بود از آن ندید و مؤید این است که ابو داؤد و طیالسی از
 اسامه می آرد که گفت در آمدم بار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس دید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صورت
 منقوش در دیوار کعبه پس فرستادم مرا تا دیوے از آب زمزم بیارم آب آوردم و بدان آب آن صورتها را شست
 و محو گردانید کذا فی لغز الباری و اما وقت در ملتزم آن مابین حجر اسود و باب کعبه را گویند زیرا که التزام می کنند
 آنرا و می چسبند بدان و مسافت مابین آن کیساعت است چنانکه یک کف دست بر در باشد و دیگری بر حجر
 در سنن ابو داؤد از عبد اللہ بن عمر روایت میکند که پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دیدم که میان رکن یعنی رکن اسود
 که حجر اسود در دست و در کعبه ایستاد و در وے وسیع را بر دیوار کعبه نهاد و هر دو ذراع و هر دو کف مبارک را بر
 دیوار کعبه بست کرد و چون این را مطلق در وقت وداع کعبه روایت کرده اند بی تفسیر هیچ یا روز فتح این احتمال دارد
 که در سال فتح بوده باشد و همانا که در هر دو سال بوده چه مجاهد و شافعی و جماعتی از افعال علمای میگویند مستحب است
 که بعد از طواف وداع در ملتزم بایستد و دعا کند چه بیچ آفریده در آن محل حاجتی را از حضرت رب العزیز نخواست
 الا که حاجت وی روا باشد باین نقل بودن وے در حج تا ناید میا بد اما وجود وے در فتح براحتال است و چون
 نماز صبح بخواند و برابر کعبه دوران نماز سوره و الطور خواند بجانب مدینه روان شد و مستحب است که در وقت وداع کعبه
 بر سر زمزم رود و سیلاب گردند و روایت کرده اند که آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این چنین کرد و بنفس نفس خود
 دوی انسان بر کشید و بخورد و بقیه آنرا در چاه انداخت و در وقت وداع پای پس برود مختصرا متباکیا کذا فی الهدایه
 و چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در راه مدینه بمنزل رسید که آن را از حجاز میخوانند در شب جمعی از سواران
 دید بر ایشان سلام کرد و پرسید چه کسانیید گفتند ما مسلمانانیم شما چه کسانیید گفت من رسول خدا میم زنی پیش آمد و گوید
 خود را از محض برداشت و پیش آورد و گفت یا رسول اللہ این طفل را حج هدست باشد فرمود آری او را حج باشد و
 ترا که تعهد و تربیت وی میکنی نیز تو بای باشد یعنی اگر چه پراخ بر وے واجب نیست و بدان مکلفانه و لیکن اگر بکنند
 صحیح است چنانچه حکم سائر عبادات صبی است و صبی اگر در حالت صبا حج کند بعد از بلوغ حج واجب گردد و همچنین عبد
 بعد از حریت بخلاف فقیر بعد از غنا چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدی اکلیمه رسید شب آنجا اقامت
 فرمود چنانچه وقت آمدن نیز فرموده بود صبح بدینه روان شد اینجا نیز بعضی گفته که نزول وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 آنکه در ذی الحلیفه اتفاق بود نه بقصد و صحیح آنست که بقصد بعد تا مدینه را شب نه در آید و عاوت شریف در قدم
 آوردن بدینه وقت چاشت بود و از قدم آوردن بخانه در شب نمی میفرمود و دوست میداشت که مسافر بعد از
 قدم بیشتر خیر بنماند بفرستد تا اطمینان استعدا و تهیه قدم وی بکنند چون مدینه را دید بقصد عظمت و کبریاے الهی و ظهور
 آثار و قدرت ناشناهی وی عز و علا و مشاهدہ انوار و اسرار این لہد طیب و ملاحظه شرف و بزرگی این مقام عالی
 سه آرزو کبیر گفت و بعد از آن بسنت مستمره خود که در وقت درآمدن ببلد داشت و بشکرانه اعانت و نصرت اکمال
 دین و اتمام نعمت و رجوع بنیروانیت و وصول بقرا من و سلامت گفت لا اله الا اللہ و عدہ لا شریک لہ لا الملک و لا
 احد و ہدی علی کل شیء قدیر ایون تا بجون عابدون ساجدون لرنا عابدون صدق اللہ و عدہ و لصر عدہ و ہزم الاحزاب

و حدہ پس در مدینہ در آمد و اکھد شد علی اتمام النعمۃ و نعمۃ الانام فصل + در بیان ذبائح + بدانکہ ذبایح
 کہ بیج آن ازین حیثیت کہ ذبح است قربت و طاعت حاصل آید نوع است یکی ہدی است کہ اورا بحرم اہل انبیا
 ہمراہ برند یا بفرستند و دیگر اضحیہ کہ آن را روز عید منجی قربانی کنند و دیگر عقیقہ کہ از برے مولود ذبح کنند اگر گفتمہ شود
 کہ آیا نیست کہ چون ذبح کنند و بفقرا تصدق نمایند قربت حاصل شود و حال آنکہ این نہ ہدیت و نہ اضحیہ و نہ عقیقہ
 جوایش آنکہ اشارت کردیم کہ مراد حصول قریب بنفس ذبح است و از ان حیثیت کہ ذبح است و در نصوصت کہ ذکر کردہ
 نہ چنین است چه اگر قیمت اورا وادی نیز قربت کہ بجهت مواسات فقر است حاصل شدی فانہم مصنف از برے بیان ہر یک
 ازینہا فصلی علیحدہ عقد کرد اول برے ہدی و گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از برے ہدی ہم گو سفند فرستاد
 شتر و از جہت اہمات مؤمنان گاؤرا ہدی کرد چنانچہ گذشت و ادنای ہدی شاة است و اعلی شتر و گاؤ و چون
 بیج میرفت ہدی را برابر می برد چنانچہ سابقا معلوم شد و ہر گاہ کہ بعمہ رفتی ہم ہدی را برابر بردے و سالی کہ
 اقامت بودی ہدی را در صحبت دیگران بکہ فرستادی اما در ان حالت چیزی از انچہ بر محرم حرام شود ہر وی
 حرام نشدی یعنی اگر خود اقامت کردے و ہدی بدست دیگران فرستادی محرم نشدی و حکام احرام بجا نیارود
 چنانچہ در صحیحین از حدیث عائشہ آمدہ کہ گفت یا فتم من فلا دہاسے بدن پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدست خود پس
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تقلید کرد و اشار نمود و اہا کرد آنرا بحرم و حرام کردہ نشد بر آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم چیزی از انچہ کہ حلال کردہ شد مر اورا وطیبی گفتمہ کہ این اہا بدست ابو بکر صدیق بود کہ در سنہ تاسع پیش
 رفتن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیج رفت و در حدیث دیگر از صحیحین صریح آمدہ کہ گفت عائشہ یا فتم من فلا
 ہن بنی راضی اللہ علیہ وآلہ وسلم از پشم رنگین کہ نزد من بود و فرستاد آن را ہمراہ بدر من و این باتفاق است میان
 علما نوع اختلاف است کہ تقلید ہدی محرم میگردد یا نہ نزد امام ابو حنیفہ میگردد و چنانکہ تبلہیہ و لیکن اگر ہمراہ خود برد
 و سوق کند اما اگر بدست دیگران بفرستند و طیبی گفتمہ است کہ ابن عباس فتوی داد مر آن را کہ ہدی فرستاد و خود
 نہ رفت بوجوب احکام احرام تا برسد ہدی بکہ و مکر کردہ شود و این قول کہ عائشہ فرمود اشارت کرد بر قول
 ابن عباس و علت آن داشت کہ چون گو سفند ہدی باشد تقلید کند و در گردن آن چیزی بیا و یزد کہ علامت ہدی
 باشد چنانچہ در صحیحین از عائشہ آوردہ کہ گفت اہدی کرد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کبیری غنم را پس تقلید کرد آنرا
 و نزد امام ابو حنیفہ تقلید غنم مسنون نیست و حدیثی درین باب نیز نقل میکند کہ فرمود لا تقلدوا الغنم و تریذے نیز
 حدیثی در تقلید غنم ہدی آوردہ و گفتمہ کہ عل بر نیست نزد بعض اہل علم از صحابہ و غیر ہم کہ قائل اند بتقلید غنم و ازین
 عبارت معلوم میگردد کہ بعضی از ایشان قائل نیستند بدان پس مذہب ابی حنیفہ موافق قول این بعض است و لابد
 چون بعضی از صحابہ برین باشند این امری نیست کہ با جہاد در یافتہ شود بسامع از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خواهد بود
 و چون شتر ہدی کردی ہم تقلید بودی و ہم اشعار کہ شتی ستام بعیرت بطعن و بیان آن از پیش کردہ شد و ما تفسیق
 خلاف ابو حنیفہ درین اشعار نیز کردیم و مصنف ذکر تقلید و اشعار بفر نکرد و اشعار مخصوص بہ بدنہ است و بدنہ نزد غیر
 امام ابو حنیفہ نام شتر است و نزد امام ابی حنیفہ شامل بقبرہ تیرہ است و لیکن چون در ہدی پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بفر نمود
 مصنف گفت لا چون ہدی را بدست دیگری فرستادی اورا بفرمودی کہ ہر جہ از ان بر ہلاک مشرف شود آنرا ذبح کنند

بعد از آن غسل ویرا که فلابه اوست بخون وی بیالاید و رنگ کند و بر صغوه وی زنده تا علامت باشد بر آنکه وی هدی
و بگذار کسی از آن جماعت که وی رفقای وی باشند گوشت ویرا بخورد چنانکه مسلم از ابن عباس آورده اند اغنیاء و نه
فقر اجنانکه ظاهر اطلاق حدیث ناظر بر آنست بلکه اگر جمعی اجنبی حاضر شوند گوشت آنرا بر ایشان قسمت کند و این قول
شافعی و احمد و سنیست و نزد ایشان هر که بخورد و ضمان دهد همان قدر که بخورد و نزد امام ابو حنیفه نا خوردن مخصوص
باغنیاست و اطلاق حدیث نیز محمول بر آنست چه تصدق بر فقرا بهترست از آنکه آنرا برای سلع بگذارند و آنها میگویند
که اهل یهودی و روم با اینها میسرند و منتفع می شوند و لیکن این محتملست یقینی نیست و نیز این حکم مذکور نزد امام
ابو حنیفه مخصوصست به هدی تطوع و اگر واجب بود بجای آن هدی دیگر گیرد و این مدلولیست بر هر چه خواهد کند بخورد یا بفرود
یا تصدق کند و زکشی درین باب اثری از ابن عباس نقل کرده و ضمانت از مذمب امام احمد همینست و در حدیث
ابن عباس که مضمون آن در متن مذکورست حمل هدی بر تطوع کرده و لیکن نزد ایشان حکم واجب معین چنانکه گوید
مذکوروم این هدی معین را حکم تطوع نیست بخلاف آنچه بر ذمه واجبست از غیر معین چنانچه بر فاران و متمتع و طیبی
میگوید که این در آنست که واجب گردانیده است بر نفس خود و اما اگر تطوع باشد بخورد و بخورد در آنکه بجز تقلید از ملک
نمی بر آید و این مذمب شافعی و جماعه از اهل علم مستحب نیز بعض مالکیه جائز نیست همانند در تطوع و نه در واجب انتهی
و شتر و گاو را از هفت کس هدی میگردانند متفق علیه است میان ائمه و احادیث صحیح بسیار درین باب و رو یافته
و در حدیث ترمذی و نسائی اشتراک سبعة در بقرة و عشرة در ابل آمده و گفته که قول سخن همینست و لیکن گفته که نه حدیث
غریبست نمی شناسم و را مگر از وجه واحد در هر دو مالک آمده که اگر ابل بیت واحد زیاده بر هفت کس باشند
یکی کافیت اما از ابل دو بیت جائز نبود و مباح میداشت رکوب هدی را در وقت حاجت آن مقدار که مرکوب دیگر بیاید
و صحیحین از ابی هریره آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم مردی را دید که نیلاند بدنه پس فرمود سوار شو آنرا گفت
این بدنه است فرمود سوار شو آنرا گفت بدنه است فرمود سوار شو و بیک شاک را وی است که این کلمه را در کثرت ثانی فرموده
یا ثالث و ترمذی از انس بن مالک آورده که در کثرت ثالث فرموده یا رابع و بیک یا و بیک و گفت بذا حدیث حسن صحیح
و گفت رخصت کرده اند قومی از اهل علم از صحابه و غیر هم در رکوب بدنه اگر احتیاج سوانی باشد و این قول شافعی و احمد
و سنیست و بعض گفته اند سوار نشود مادام که مضطرب نشود بدان نهی و قول امام ابو حنیفه نیست و در هر دو میگوید که هر
سوق کرد بدنه را پس مضطرب نشود سوار شود و اگر مستغنیست سوار نشود زیرا که چون آنرا خالص الله ساخت صرف
عین آن یا منافع آن بنفس خود مناسب نباشد مگر نزد احتیاج و آنچه در حدیث آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله
و سلم امر کرد سوارسی آن محمول بر حالت عجز و احتیاجست و اگر سوار شد و بسبب سوارسی وی بدان نقصانی راه یافت بر دست
ضمان آن نقصان و اگر هدی شیری داشته باشد و نشود و آب سرد بر پستان وی باشد تا شیر منقطع گردد و این بقدریست
که نزدیک بود بوقت ذبح و اگر دور باشد بدو شد و تصدق کند و اگر بحاجت خود صرف کند ضمان دهد نهی و شتر ایستاده
و دست چپ بسته نخر میگردود در وقت نخر تسمیه و کبیر میگفت و چون گوسفند را ذبح کرد و پای مبارک بر صغوه گوسفند نهاد
سنت در ابل نخرت ایستاده و دست چپ بسته نیز زدن میان حلقوم و سینه که آنرا لبة گویند و در بقرة و غنم ذبحست
خسانده بر جانب چپ پای کشاده در صحیحین از ابن عمر آمده که وی بر مردی گذشت که نشانده بود شتر را و نخر میگرد

گفت نحر کن این را ایستاده و پایی بسته چنانکه سنت محمدت صلی الله علیه و آله وسلم و در صحیح بخاری آمده که فرج کرد
 آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و و کیش شاخ دار را و نهاد پایی خود را بر صفحا آنها و تسمیه کرد و کبیر گفت و در روایتی گفت
 بسم الله التذاکبر و اگر شتر را بیج کنند نیز جائز است و لیکن نحر در ابل افضل است از جهت معافقت فعل رسول الله صلی الله علیه و
 الله و سلم و هر گاه که دست را که از پدیده و ضمایای خویش بخندند و نزدیکند و غیر صورت مذکوره سابقا و در ابتدا و اسلام
 که در مردم تنگی و احتیاج بود بگام بد آشتن گوشت قربانی بعد از سه روز حرام و منهی عنه بود و در آخر چون وسعتی و فراخی
 در میان آمد بخصت که در بان و فرمود بخورید و بخورید و ذخیره کنید که لجا انی الصیحیحین و نزو امام ابو حنیفه جاز است
 اکل از پدیده و تمیع و قران زیرا که اینها دم نسک اند پس روا باشد خوردن اذان بمنزله اضحیه و بصحت رسیده که آنحضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم بخورد از لحم هر که خود و بنوشید از شور باسے آن چنانکه گذشت و لیکن از هدایای دیگر که در
 کفارات جهایت است جائز بود و آنکه از حدیث ناجیه اسلمی آمده که فرمود نخوری تو در فیکان تو ازان چیزی در پدایا بود
 که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در احصار حدیثی بحث کرده بود که ذانی الهدایه و گوشت هر که را گاه قسمت
 میکرد و گاه میفرمود که هر که حاجت است بر او خود قطع کند بود او و از عبد الله بن قراط آورده که گفت چون نحر کرد آنحضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم شتران را و بقیادند آنها بر زمین محکم کرد و بگله خفیه که نفهیدم من آنرا پس سوال کردم ازان کسیکه
 در پهلوی وی بود که چه فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم گفت فرمود هر که خواهد قطع کند بر او خود قطع
 ازان و مصنف میگوید که بعضی علما ازین قول حضرت صلی الله علیه و آله وسلم استدلال کرده اند بر جواز نهب کفارت
 و زنتار یعنی اگر یک مال را نثار میکند افتادن دران و فارت کردن آن جائز باشد و لیکن پوشیده نماند که آن حضرت
 صلی الله علیه و آله وسلم رخصت و اباحت فرمود اگر مقصود جواز فارت است بی اذن این استدلال تمام نیست و اگر
 باذن است بیچ اشکال نه و هر پدیده که در عمره بر او برسد و بکه رضی و عمره گذاردے در مرده نحر کردی بملاف آنکه محشر شد
 در حدیثی که همانها نحر کرد و لیکن نحر البته در حرم باید و حدیثی بعضی او حرم است و بعضی او حل و پدیده که در حج بودی
 در نخی نحر کردے چنانکه گذشت و این خود یکبار بیش نه بود در حدیث آمده که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم
 بمنی نحر و کل منی نحر و گفت در عمره نحر یعنی مرده و کل نحر مکه نحر و همه که چپاے که در راه باسے او نحر است
 اخرج به مالک فی الموطا و اشارت نحر یعنی بکان مخصوص است که نحر البنی است و شک نیست که نحر دران مکان
 افضل خواهد بود از غیر آن و ابن عمر میفرستاد پدیده خود را از مزدلفه در آخر شب تا آورده شوند در نحر البنی و نحر کرده شرف
 در آنجا و اصل مکان بر او نحر یا حرم است و در خصوص این امکانه اولی افضل اما پدیده نحر جائز است نحر و ذوق آن
 در هر مکان و هر گز نحر پدیده نکرد الا بعد از نماز عید و پیش از روز عید هم پدیده را نحر کردے و این بطریق ادلی است
 چه هر گاه در روز نحر پیش از نماز عید جائز داشت پیش از روز نحر نیز جائز خواهد بود و نزو امام ابو حنیفه جائز است
 فرج دم تطوع پیش از روز نحر و رسانیدن بجرم کانی است و در روز نحر افضل اما دم متعه و قران مخصوص بر روز نحر است زیرا
 که آن دم نسک است پس مخصوص بود بر روز نحر چنانکه اضحیه و نزد شامی دم تطوع جائز نیست مگر در روز نحر و این ابو
 که مذکور میشود اینچنین بود در روز عید اول ری حبره العقبه دیگر نحر دیگر طلق دیگر طوان و حکم فوت این ترتیب در سابق
 مذکور شد فذکر فصل در قربانی بجمیر صلی الله علیه و آله وسلم اختلاف است الله را که قربانی واجب است یا سنت

مذهب امام ابو حنیفه و صاحبیه آنست که واجب است بر هر مسلم مقیم موسر و نوزد شافعی در برواتی از ابی یوسف سنت
 موکده است و مشهور و مختار در مذهب امام احمد نیز همچنین است و در روایتی از وی واجب است بر غنی و سنت است
 بر غیری و در رساله ابن ابی زید که در مذهب مالک است گفته که سنت واجب است بر کسی که استطاعت دارد آنرا آلا
 بواجبه موکده مراد داشته یا بسنت طریقه مسلوک در دین و این معنی قریب ترست دلیل و وجوب حدیثی است که ترمذی
 و ابوداؤد و نسائی از مجتبی بن سلیم آورده که گفت بودیم ما بار رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم واقف به وفات پس
 شنیدم که میگفت ایها الناس بر هر بیت در هر سال اضحیه است و این صیغه وجوب است و در پاره آورده که آن حضرت
 فرمود صلی الله علیه و آله وسلم هر که در یافت غنا و تضحیه نکرد پس نزدیک نیاید مصلای ما را و این چنین تشدید
 تاکید جز در واجب نیاید و قول حق سبحانه فصل لربک و آخره نیز دلیل آن می آرد که مراد بصلوة عید اضحی و تضحیه
 است بدلیل صیغه امر و بدلاله ترتیب و تفریح آن بر عطا که اول نعم و عظم عطا یا ای الهی است و
 مراد بدان خیر کثیر است در دنیا و آخرت و اما دلائل سنیت حدیث زید بن ارقم است که احمد و ابن ماجه آنرا روایت
 کرده که پرسیدند یا رسول الله این اضحیه چیست فرمود سنت است ایکم ابراهیم و دارقطنی از ابن عباس نقل آورده
 اتفاق کرده نشد مال در چیزی که افضل از خیره روز عید باشد و نیز آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم در وقت
 اضحیه خود فرمود این اضحیه از من و از هر کسی که اضحیه کرده از امت من رواه احمد و ابوداؤد و الترمذی پس معلوم شد
 که در امت کسی هست که اضحیه کرده است و اضحیه آن حضرت صلی الله علیه و سلم او را کافی است و این احادیث نزد
 تامل نص در عدم وجوب نیست مگر آن حدیث که دارقطنی از ابن عباس آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
 فرمود سه چیز است که بر من فرض است و شمارا تطوع و ترو و تخر و کعبین فجر اگر ثبوت و صحت پیوند این حدیث با جمله
 نقل آن حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم دائمی بود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم هرگز ترک اضحیه نکرده
 ترمذی از ابن عمر آورده که گفت اقامت کرد در رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بدین ده سال و تضحیه میکرد و اضحیه
 بضم همزه و کسر آن و تخفیف یا و تشدید آن جمعه اضحیه باشد یا تخفیف یا آنچه ذبح کرده شود از چهار پاها بعد از
 نماز عید اضحی تقریبا لی الله از آنچه جائز است ذبح آن در آن و تسمیه روز عید با اضحی از جهت مشروعیت صلوة است
 در وی نزد ارتقاء نماز و مشروعیت ذبح بعد از وی و گو سفند و نه دار را ذبح کرده یعنی اگر گو سفند قربانی کردی این قسم
 کرده از جهت جودت و نفاست وی و ذبح بعد از نماز عید کرده و میفرمود هر کس که پیش از نماز عید ذبح کرد اعدا
 کند یعنی بجای آن دیگر ذبح کند چه آن عبادت نیست بلکه گوشتی است که بر اهل خویش حاصل کرده و احادیث
 صحیح درین باب بسیار است و در پاره میگوید که وقت اضحیه میدر آید بطلوع فجر از یوم تخر و لیکن جائز نیست مرثبان را
 مگر بعد از گذاردن امام نماز عید را اما اهل سواد و روستا بعد از طلوع فجر جائز است زیرا که بر ایشان نماز عید نیست
 و عدم جواز جهت خوف فوت نماز است بسبب تشاغل بزبح و این معنی مخصوص بشهری است و میگوید اگر مضع
 در شهر باشد و اضحیه در سواد جائز است پیش از نماز بعد از طلوع آفتاب و در عکس این صورت جائز نیست زیرا که معتبر
 مکان اضحیه است و اگر شهری خواهد که پیش از نماز اضحیه کند بفرستد آنرا در سواد باین حیل درست افتد
 میگوید اگر نماز عید را جمعی در مسجد مکه گذارند و هنوز در عیدگاه نگذارده اند جائز است از جهت صحت آن نماز

در عکس آن بطریق اولی و نزد امام شافعی و مالک وقت آن بعد از پنج امام است و پیش از آن جائز نبود و احادیثی
 که در شرط بعد صلوة بے شرط بعد از پنج امام آمده حجت است بر ایشان کذا فی المدایة انا زکشی حدیثی از جابر بر روایت
 احمد و سلم آورده که نماز گذارد با ما پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدینہ و پیشے نمودند جماعہ و نحو کر و ندگمان آنکه آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نحر کرده است پس امر کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که هر که پیش از نحر و نحر
 کرده است اعاده کند نحر دیگر و فرمود نحر نکند تا نحر نکند پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و این مگر نزد امام ابوحنیفه مخصوص
 بر زمان نبوت باشد تا و با صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس ائمہ دیگر را بران قیاس نتوان کرد و در مذہب
 امام احمد درین باب اقوال مختلفه آمده یکی آنکه بعد از نماز باید و بس اگر چه پیش از خطبه بود دیگر آنکه بعد از خطبه نیز باید
 چه خطبه بمنزلہ جزو نماز و ملحق بدوست دیگر آنکه بعد از نحر امام نیز باید و دیگر آنکه بعد از مضی اینقدر وقت که در وی نماز
 یا نماز بخطبه یا نماز و خطبه و نحر امام گنجایش دارد جائز است زیرا که نماز گاهی پیشتر کرده شود و گاهی پسترو
 نیز شاید نکلند پس مضبوط و معتبر مضی آنقدر وقت باشد و معتبر نزد اکثر اصحاب ایشان همان بعد از نماز است
 چنانچه مذہب امام ابوحنیفه است از جهت کثرت ورود احادیث صحیحہ در آن و بدان که اضحیہ از ابل و بقر و غنم است و از
 غیر آنها جائز نیست و نقل کرده نشده از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نه از صحابہ که لغیر این سه نوع از ذبائح تضحیہ
 کرده باشند و لیکن غنم دو صنف دارد معز که آنرا بز گویند و ضان که آنرا میش خوانند و جاموس یعنی گاؤ میش از
 از جنس گاؤ است و از جمیع این اقسام تضحیہ ثنی جائز است و ثنی از ابل پنجساله را گویند و از بقر دو ساله و از غنم یکساله
 این چنین است در هدایه و مذہب حنفیہ نیست و شافعیہ تفسیر کرده اند ثنی از غنم را نیز دو ساله و در قاموس سنن همچنین
 گفته و در کتاب مذہب مالک ثنی غنم یکساله و ثنی بقر سه ساله و ثنی ابل شش ساله را گفته و در مذہب امام احمد نزد
 اکثر اصحاب ایشان ثنی غنم یکساله و نزد بعضی دو ساله و ابل بقر دو ساله و از ابل پنجساله و در تسمیہ ثنی آن گفته اند
 که درین عمر تا یا که دندان پیش است می اندازد و این وجه را در ابل گفته اند و ظاهر در آنست که در همه جا بود و مسند
 نیز همین ثنی آمده از سن یعنی سال یا یعنی دندان و با جمله از اقسام این ذبائح برای تضحیہ ثنی شرط است باختلاف
 تفاسیر مگر در ضان که جنس از وی نیز کافیست و در هدایه گفته که جنس از ضان در مذہب فقیهان آن بود که ششماه
 نام بردی گذشته باشد و گفته که زعفرانی ذکر کرده است که جنس از ضان نه ماهه را گویند و نزد شافعیہ یک ساله
 و این بنا بر آنست که ثنی غنم نزد ایشان دو ساله را گویند و بقول شش ماهه نیز آمده و در مذہب مالک یکساله
 بقول شش ماهه و بقول ده ماهه و در مذہب امام احمد شش ماهه و بقول هشت ماهه و بقول شش یا هفت ماهه
 و خرقی که از کبار علمای مذہب ایشان است از ابل بادیہ نقل کرده که ضان را جنس آن وقت گویند که پنجم و س
 ایستاده شود بر پشت وی و حاصل ثنی از جمیع اقسام جائز و کثر از آن کافی نه مگر در ضان که کافی است و احادیث
 حدیثی باب ورود یافتند در جامع الاصول از مسلم و ابوداؤد و نسائی از جابر آورده که گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم ذبح کنید مگر سنه را مگر آنکه سنه و شوار را بد بر شما پس ذبح کنید برین تقدیر جنس از ضان را و در هدایه
 در همین حدیث بجای سنه ثنایا آورده و معلوم شد که ثنیه و سنه بیک معنی است و ابوداؤد و نسائی از جهم بن کلثب
 از پدرش آورده که گفت بودیم ما با مردی از اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که نام او جاسع بود از بنی سلیم

پس عزیز و نادر شد و جو غنم پس فرمود وی مناوی را که نداد و او که گفته است رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 کہ جذع از ضان وفا میکند با نچه وفا میکند ثنی از وی و ترمذی از ابو کباش آورده که گفت آوردم من غنم بسیار
 از قسم جنوع در مدینه نزدیک عید اضحی پس کاسه شد بر من و نمی خرید هیچ کس پس ملاقات کردم ابهریره را و
 پرسیدم ازان گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که می فرمود نیکو اضحیه است جذع از ضان پس
 هجوم آوردند مردم و بر بوند آن همه را از من و از بعض احادیث کفایت مطلق جذع معلوم میشود اما مراد بدان همان
 جذع از ضان است بدلیل احادیث دیگر که در آن مقید واقع شده و اما جذع از مغز روان بود و آنچه در صحیحین از حدیث
 برار بن عازب آمده که گفت تضحیه کرد و حال من ابو برده پیش از نماز پس فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 شاة تو شاة لحم است یعنی نه از اضحیه بنا بر عدم جواز تضحیه پیش از نماز پس گفت ابو برده یا رسول اللہ نزد من جذع
 است از مغز فرمود زنج کن و جائز نباشد از غیر تو پس ازان فرمود هر که زنج کرد پیش از نماز زنج نکند و اگر بر سر
 نفس خود و هر که زنج کرد بعد از نماز تمام شد نسک او در یافت سنت مسلمین را و چون معلوم کردی آنچه ذکر کردم
 دستی که قول مصنف که گفت وی فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که از پیش یکساله و از غیر پیش دو ساله
 رواست علی اطلاقه درست نیست مگر آنکه بیان را مخصوص لغنم دارد و در جذع ضان را تفسیر یک ساله کنند
 و ثنی را بدو ساله و لیکن این بیان قاصرست فتنه و مجموع روز عید دو سه روز ایام تشریق ایام ذبح است مذہب
 امام ابو حنیفه و امام احمد و مالک آنست که ایام ذبح یوم نحرست و دو روز بعد از وی دهم و باز دهم و دو روز دهم و یک
 و موطا از ابن عمر آورده که گفت اضحی دو روزست بعد از روز اضحی و نیز آورده که رسیده است ما از علی بن ابرطالب
 مثل آن ذکر کشی آورده در شرح خرقی که این قول عمر و علی و ابن عمر و ابن عباس و ابی هریره و انس رضی اللہ عنہم
 اجمعین و از امام احمد آورده که گفت منقولست از بسیاری از صحابه که ایام النحر ثلثه و در روایتی پنج از صحابه مذکورین
 گفته غیر انس و این بے سماع از حضرت نبوت نتوان گفت چه تعیین مقادیر بر لے و قیاس اثبات نتوان کرد و نزد
 شافعی ایام ذبح سه روزست بعد یوم نحر و ما حدیثی درین کتب برین قول نیافتم جز آنکه ایام اکل و شرب در شان
 اینها واقع شده و در هدایه آورده در دلیل مذہب شافعی که آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ایام لتشریق
 کلها ایام ذبح و نیز گفته که در اخبار تعارضست و ما اخذ بمتیقن کردیم انتہی و نیز در تعلیل عدم جواز ذبح بعد از سه روز
 گفته اند که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نمی کروا از اذخار محوم اصناسی فوق ثلثه ایام و هرگاه که اذخار لحم بعد از
 سه روز درست نبود ذبح نیز درست نباشد و اگر چه نهی از اذخار منسوخ شد اما از سبب لازم نیاید نسخ عدم جواز ذبح بعد از
 سه روز چنان دو حکمست و از نسخ یکی نسخ دیگری لازم نیاید کذا قال الزرکشی و فیہ تامل و از سنن حضرت بوی
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود که میفرمود هر که خوابد که قرآن کند چون ماه ذی الحجہ بنید از موسی و تاخن خود چترے
 دور کند و ازین روز در صورت محرمان می باشد مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی از امام سلمه آورده که گفت گفت
 رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون به بنید بلال ذی الحجہ را و خوابد یکی از شما که تضحیه کند پس گو که امساک کند از موسی
 خود و ناخان خود و بعض روایات آمده حتی یعنی و بعضی از علمای مذہب امام احمد برین اند که این نسخ و نهی بر سبیل تحریمست
 و بعض برین که بطریق کراهیت از جهت حدیث عائشه که گذشت که میبایتم من قلاید بیدی پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را

و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تقلید ہدے میگرد و میفرستاد ہدی را و حرام نمیشد بروی چیزے از آنچہ حال
 کرده خداے تعالی متفق علیہ یعنی احکام احرام بجائی آورد و لا بد رسیدن ہدی تا عشر ذی الحجہ می بود ز کشتی گفت
 کہ دلالت حدیث ام سلمہ اقوی است چه آنرا برے امت فرمود شاید کہ آنچه در حدیث عائشہ آمده مخصوص بحضرت
 وی باشد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز قص شعر و ظفر قلیل الوقوع است مگر از جمیع تا جمیع دیگر شاید کہ عائشہ آن را
 ندیده باشد اتقی و در جامع الاصول از مسلم از عمرو بن مسلم بن عمار لثمی سے آرد کہ گفت بودیم ما در حمام نزدیک
 بروز اصحی پس طلا کردند یعنی نوره زدند جامع بعضی از اہل حمام گفتند کہ ازین منع می کنند و چون طاقات کردیم سید
 ابن مسیب را مذکور کردیم ابن سخن را با و گفت یا ابن اخی این حدیثی است کہ مردم فراموش کرده اند آنرا در ترک
 و اوہ حدیث کہ در امام سلمہ زوج النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 چون بہ بنید ماہ ذی الحجہ را احدیث تنبیہ آنچه از حدیث ام سلمہ معلوم میشود ہمین ترک قص اشعار و اظفار است
 نہ التزام لباس محرمان نیز وظاہر از حدیث سید بن السیب و آنچه ز کشتی در تطبیق حدیث عائشہ با حدیث ام سلمہ
 گفته نیز ہمین است پس قول مصنف در صورت محرمان می باشد با طلاقہ محل سخن است و اللہ اعلم و می فرمود کہ از
 برے قربانی فرہ تر و سکو تر و سالم تر از عیوب ذبیحہ را پیدا کند و بریدہ گوش و شکستہ سر و ن و یک چشم
 و شکافتہ گوش و دریدہ گوش و آنچه مقدم گوش و بر یا موخر گوش و بر یا موسی و بر بریدہ باشند این مجموع را
 قربان کنند این مجمل است و تفصیلش آنست کہ در احادیث واقع شدہ و در کتب فقہ مذکور گشتہ مالک احمد و ترمذی و
 ابو داود و غیر ایشان از برادر بن عازب آورده اند کہ گفت پرسیدہ شد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چه چیز است
 کہ پرہیز کردہ شود از ضعیف یا یعنی درست نباشد فرج آن پس اشارت بانگشان است خود کرد و فرمود کہ چہ است
 العرجاء البین ضلعها اسی عرجا یعنی لنگ کہ ظاہر باشد لنگی او یعنی آنکہ نتواند پیای خود تا بہ فسک سید کہ آنست
 الہدایہ و بعضی گفته اند آنکہ عاجز باشد از صاحب جنس خود در شکی و مشارکت در عطف زیرا کہ این سبب نقصان لحم و
 مفضی بہزال اوست و اگر لنگہ او کمتر ازین مرتبہ باشد جائز است و اگر او را البین عور ہا دوم از ان چہا کہ روایت
 فرج آن در اضحیہ یک چشم کہ ظاہر است یک چشمی او باین نوع کہ رفتہ باشد بصارت یک چشم او تمام یا اکثر و لیکن مختلف است
 روایت از امام ابو حنیفہ در تفسیر اکثر در جامع صغیر گفته اگر مقدار ثلث یا کمتر ازین برود جائز است و اگر زیادت بر ثلث
 رود جائز نہ پس ثلث را اقل اعتبار کردہ و زیادہ بر ان اکثر زیرا کہ وصیت و ثلث بی رضای و رتہ جائز است پس
 قلیل باشد و در زیادت بر ان جائز نہ پس کثیر بود و در روایتی اگر ثلث یا ربع رود جائز نیست و اگر کمتر از ان رود
 جائز نیست ثلث و ربع را کثیر اعتبار کردہ اما ثلث از جهت آنکہ در باب وصیت در حدیث آمده است کہ الثلث کثیر و اما
 ربع از جهت آنکہ اگر ربع عضو مکشوف بود حکم تمام دارد و نماز جائز نہ و قول ابی یوسف و محمد آنست کہ اگر اکثر از نصف
 چشم باقی ماند جائز است و در نصف دور روایت است از ایشان و معرفت مقدار باقی و ذاہب از چشم وقتی دارد و گفته اند
 کہ طریق شناخت آن اینست کہ گرسنہ داشته شود کہ سفند را یک روز زیاد و روز سجد یکہ چون عطف از دور نہایند بدو
 نسوی آن بعد از ان بستہ شود چشم عیب دار را و انداختہ شود عطف نزدیک وی اندک تا یک حد ہمین از مکان
 کہ اگر دور تر از ان بنید از ندہ بنید پس علامتی گذاشتہ شود بر ان حد پتر بستہ شود چشم درست را و نزدیک کردہ شود

بسوی او علف اندک تا حدی معین و برین حد مکان نیز گذاشته شود علامتی بعد از آن نظر کرده شود تفاوت میان این دو مکان اگر ثلث است و اربع ثلث است و اگر نصف است نصف و علی هذا القیاس المرفیة البین
 مرضها سوم از آنجمله جائز نیست زنج آن بیماری است که ظاهرست بیماری او بجدی که امید به شدن وی نباشد و این سه نوع که مذکور شد سبب نقصان لحم و موجب لاخری است بعد از آن لاغر بصریح جدا کرد و فرمود و اعجفاء البقی لا تنقطع
 چهارم لاغر که مغز در استخوان او نمانده و در بعض روایات آمده و البکیر الذی لا ینقی بجای و اعجفاء البقی لا تنقی و اما التوابعی
 که سبب نقصان و عیب بود بے آنکه سبب لاغری گردد آنست که از امیر المؤمنین علی آوردند که گفت امر کرد
 ما رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم که تضحیه نکنیم مقابله را و نه مدابره را و نه شرقا را و نه غربا را مقابله بفتح با آنکه بالا
 گوش او بریده شده است مدابره آنکه پایان گوش بریده و بعض گفته اند که مقابله آنکه داغ کرده شده است در پهلوی
 وی مدابره آنکه در ظاهر آن بود و نودی گفته که مشهور قول اول است و شرقا بعد آنکه پاره شده گوش او در طول شرقا
 آنکه سوراخ کرده باشد در گوش وی سوراخ مستدیر و این ماجه از علی مرتضی آورده که نهی فرمود رسول خدا صلی الله علیه
 و آله وسلم که تضحیه کنیم عضبها یعنی شکسته شاخ و شکسته گوش را و مراد بشکسته گوش بریده گوش داشته اند و معتبر نیز
 در اینجا کثرت باختلاف روایات در تفسیر آن و معرفت آن در اینجا غیر معتبرست و در هر ایام بریده دم را نیز روانداشته
 زیرا که دم عضوی کامل است و جبار یعنی شکسته شاخ روا داشته زیرا که بقرن غرضی متعلق نیست و همچنین خصی چه گوشت آن گوشت
 و خوشترست و مجنون که آنرا اولاد گویند اگر علف میخورد نیز جائزست و جبر یعنی کرکین اگر فریب است نیز جائز زیرا که جرب
 بر پوست است نه در گوشت و اگر لاغر باشد جائزست و اما هتاکه دندانها ندارد و مردی از امام الی یوسف آنست که
 معتبر در آن کثرت دندان و قلت آنست و بدیاتی دیگر آنکه اگر آنقدر دندان مانده که علف خوردن بدان ممکن است جائز
 و الا نه سکا آنکه در اصل خلقت گوش ندارد و جائز نیست زیرا که چون مقطوع الاذن جائز نبود عدیم الاذن بطریق اولی
 چون این تفصیل معلوم شد شرح کلام مصنف ظاهر شد باز یادت می آید اما قول ویرا که گفت یا موسی ویرا بریده باشند ذکر
 و بیانی در کتب یافته نشده و الله اعلم و بدانکه این بر تقدیرست که این عیوب مذکوره در وقت شرافت اشد و اگر سالم
 خراب بعد از آن معیوب شد اگر غنیست بجای وی دیگر دهد و اگر فقیرست کفایت می کند و اگر وقت زنج عیب پیدا کرد
 باکی نیست و اگر اضمحیه گم شده یا دزدیده شد و دیگری بجای او بخرد بعد از آن گم شده و دزدیده پیدا شد
 اگر غنیست یکی زنج کند و اگر فقیرست هر دو کذافی الهدایه و عادت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم آن بود
 که قربانی در مصلی ذبح کرده جایز میگوید حاضر بودم در مصلی با پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم چون نماز گذارد و خطبه
 کرد و از منبر فرود آمد تحقیق آنکه مصلاے عید آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم منبر داشت یا نه در ما سبن کرده شد
 یک کبش را یعنی میش نر که آنرا فحار گویند بیاوردند و بدست خویش ذبح کرد و در وقت ذبح گفت بسم الله اکبر یعنی
 و عمن لم یضع من یدی رواه الترمذی و این تشریف و احسان آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم است است مرحومه خود که ایشان
 درین عمل شریف شریک ساختند آنکه کفایتست از ذبح ایشان بدین آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و تواند که
 مخصوص بود بفقرا که برایشان واجب نیست اما در حدیث دیگر تمام است و شریک ساخته شد بر وجهی از جابر و سبن
 ابی داود و ابن ماجه و دارمی و سند احمد ثابتست که ذبح یوم آخر و در روایتی یوم الذبح یعنی ذبح کرد و حضرت

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روز نحر کبشین اقرین دو کبش شاخدار را آغوشین المح آنکه بیاض وی بیشتر بود
از سواد و بعضی تفسیر کرده اند آن را ندے بیاض شدید موجودین کوفته شده خصیتین وی یعنی خصی فلما دجما پس بگره
که گردانید روی آنها را بجانب قبله قال گفت این کلمات را اتی و جهت وجهی للذی فطر السموات والارض صیفا و
ما انامن المشرکین ان صلواتی و سکی و محیای و عاتی اللہ رب العالمین لا شریک له و بذلک امرت و انامن المسلمین
اللهم منک و ملک عن محمد و امته بسم اللہ اللہ اکبر تم ذبح این کلمات را خواند پستریج کرد و امر الناس لاحسان فی النرج
این کلام چنانچه در جامع الاصول و مشکوٰۃ و کتب دیگر مذکورست و اخلاص این حدیث نیست بلکه حدیثی جدیدست که احمد سلم
در ترمذی و ابوداؤد و نسائی و ابن ماجه از شداد بن اوس آورده که گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون قتل کنید
نیک کنید قتل را و چون ذبح کنید نیک کنید ذبح را و تیز کنید کار را و در او را بکیند ذبیح را و ظاهر سیاق کلام مصنف ناظر در آنست
که داخل است شاید که در بعضی روایات آمده باشد و احتمال دارد که در کلام مصنف نیز حکمی جدا باشد و ترجمه اش آنست که
گفت یعنی فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایشان را باحسان و نیکی کردن در وقت ذبح و میفرمود بار میخالی
بر همه چیز احسان و نیکی نوشته است پس چون ذبح کنید احسان کنید و چون قتل کنید احسان کنید و احسان در ذبح
چنان بود که کار دو تیغ را تیز کنند تا زود تمام شود و عذاب نکشد و در قتل نیز همچین خواهد بود و بعضی ذبیح را در حضور
ذبح میکنند و پیش از کمال و تمام موت و سکون اعضا و سرد شدن مذبح سلخ میکنند و در حدیث عائشه آمده است که رسول خدا
ام فرمود آوردن کبش شاخدار که پسر سیکر زمین را در سیاهی وی نشست در سیاهی و نظمی کرد در سیاهی یعنی
پایه شکم چشم و سیاه بود پس گفت یا عائشه کارد بیار و آزار تیز کن بنگ بستر گرفت کار را و گرفت
کبش را و نجسپانید او را و ذبح کرد و گفت بسم اللہ اللهم تقبل من محمد و آل محمد من امته محمد و اه سلم فصل درین حضرت
نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در عقیقه بدانکه عقیقه سنت است نزد امام مالک و شافعی و احمد در مذهب مشهور و بروایت
از وی واجب و اکثر احادیث ناظر در عدم و وجوب است الاحادیث کل غلام مرتین بعقیقه چنانکه بیاید و چون اغلب
احادیث در این جانب است این نیز معمول بر تا کید سنت و استحباب خواهد بود و مؤید آنست که امر به تسمیه یعنی نام نهادن
مواود نیز بدان مقرون واقع شده و تسمیه باتفاق واجب است پس این نیز نباشد نه بجز و آنکه قرآن در ذکر موجب قرآن
در حکم است بلکه قرآن جهت که اگر این را حمل بر وجوب کنند لازم آید جمع بین الحقیقه و المجاز و هر چه در اضحیه معتبرست از شرط
در حکام در عقیقه نیز معتبر و نزد امام ابوحنیفه عقیقه سنت نیست امام محمد در موطن میگوید ما را چنین رسیده است که عقیقه
از رسوم جاہلیت بود و در اول اسلام نیز معمول شد پس زان نسخ کرد اضحیه هر ذبح را که پیش از آن بود و نسخ کرد و صوم
رمضان هر صومی را که پیش از وی بود و نسخ کرد غسل جنابت هر غسلی را که پیش از وی بود و نسخ کرد زکوٰۃ هر صدقه را که پیش
از وی بود اینچنین رسیده است بمانندی و بدانکه از ابوعلبیده و اصمعی و غیر ایشان منقولست که عقیقه در اصل نام آن
موسست که اول بر سر طفل بیرون می آید و در وقت ولادت بر سر وی میباشد و تسمیه وی باین اسم از جهت
آنست لانه یعن اللحم و اجلد زیرا که آن موسی عقیقه گوشت و پوست را از شقیما و بجز یعنی شق میکند آنها را
و بیرون می آید یعنی شق است یعنی شکافتن بعد از آن اطلاق کرده شد بر شاة مذبحه مجازا بطریق تسمیه مسبب
اسم سبب پس مجاز متعارف شد بعدی که نزد اطلاق نموده نشود از آن مگر ذبیح و ابن عبد البر از امام احمد نقل کرده که

وی انکار کرده است این تفسیر را و گفته عن بعضی قطع است چنانکه قطع والدین را عقوق گویند و زنج قطع حلقوم است پس
 عقیقه یعنی ذبح بود بطریق استعمال عام در خاص و بتعمیر صلی الله علیه و آله و سلم این نام را کرده میداشت چنانکه در
 موطا از ابن مسعود از یکی از اصحاب آورده که گفت کسی سوال کرد از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم از عقیقه فرمود من عقوق
 را دوست نمیدارم چون این لفظ از عقوق والدین که از آنجا که با نرسد یاد میداد و ذکر آنرا مکرر کرده داشت و در روایت
 احمد و نسائی و ابوداؤد و از عمرو بن شعيب عن ابیه عن جده آمده که خدا دوست نمیدارد عقوق را چون صحابه کرام است این
 لفظ از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فهمیدند اولی این مقصود بعبارتی دیگر کردند و گفتند نسک یعنی ذبح
 از فرزندان بکنیم فرمود هر که دوست میدارد که نسک از فرزندان بکند باید که از پسر دو گو سفند کند و از دختر یک
 گو سفند و ابو داؤد زیادت کرد شاتان مکافیتان یعنی دو گو سفند هم سن یعنی هر دو در سنی باشند که جائز است ذبح
 آن در ارضیه و در حدیث صحیح در جامع الاصول از ابوداؤد و ترمذی و نسائی از سمرة بن جندب و زکشی از حسن از سمرة
 آورده و گفته روایت نخست و صحیح الترمذی و گفته که احمد و نسائی و غیر ایشان گفته اند که نشید حسن از سمرة مگر حدیث عقیقه را
 وارد است که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود کل غلام رهنه یعنی مرهون و تا بر او مبالغه است و در روایتی ترمذی
 بعقیقه در اکثر روایات بعقیقه بهای ضمیر ذبح عن یوم السابع از قبیل اضافه موصوف بصفت است مثل مسجد اسجاس
 و یخلق راسه و سیمی یعنی هر سبزی در گرد است بصدقه که در وقت زادن میدهند و آن عقیقه است که ذبح کرده شود از او
 روز هفتم و خلق کرده شود از وی موی سردی در نام نهاده شود و او را امام احمد رحمه الله علیه میگوید یعنی حدیث و ترمذی
 که بر فعل عقیقه دو عید است که بر ترک آن واقع شده و مرهونیتی که تا ذبح عقیقه بسلام نسبت داده شد آنست که اگر طفل
 از وی عقیقه کرده نشد و هم در طفولیت بر دشاعت نمیکند والدین خود را پس فرزند محبوب و ممنوع است از شفاعت
 کردن در حق والدین تا عقیقه او را ندهند و معنی رهن در لغت حبس و منع است و بعضی می گویند معنی حدیث آنست
 که فرزند محبوب و ممنوع است از خیرات و سلامت از آفات و زیادت نشود و نار بر لغت محموده تا عقیقه او را ندهند
 نزدیک باینست آنچه گفته شده است که در مثل شی مرهون است که تمام نمیشود استعمال بوی بی آنکه مقابل کرده شود
 بعقیقه زیرا که وی نعمتی است از نعم الهی که واجب است مقابل آن بشکر و بعضی میگویند مرهونست با ذی پسند زیرا که در حدیث
 دیگر آمده فایطو اعنما لاذی پس دور کنید از وی پلیدی را یعنی آنچه چسبیده است بوی از خون رحم کذا قیل و بعضی روایات
 بدل قدی دیدی افتاده که از تدمیه است یعنی خون آلوده کردن و قتاده چون پرسیده شد از وی که کیفیت تدمیه چیست
 تفسیر کرده آنرا و گفت که چون ذبح کنند گو سفند را پاره چشم را از آن گو سفند گیرند و آنرا مقابل دارند با و داج و معنی
 برگمای کردن وی که آنرا بریده اند پس آنرا بخورند که از مزج می جدا آلوده کنند و بر تارک سر طفل نهند تا مانند خلی برفوق
 سردی روان شود آنگاه سرش را بشویند و خلق سر کنند و این روایت را ابوداؤد آورده و گفته که این و هم است از
 پیام و آنچه آمده است از تفسیر معنی از قتاده ضوخ است و روایت سیمی اصح است و این چنین آورده سلام بن ابی مطیع از
 قتاده و یاس بن غفل از حسن و همچنین روایت کرده شعث از حسن و همچنین آورده در روایت ترمذی و نسائی و اولی
 مصنف میگوید که صواب آنست که تدمیه کنند زیرا که روایت بدی تحریف بعضی از روایات است که پیام باشد چنانچه مخطوم شد
 چه بتعمیر صلی الله علیه و آله و سلم در عقیقه حسن و حسین دو گو سفند ذبح کرد و از هر یک یا از هر دو تحقیق این بیاید مقصود از آنست

که در عقیقه ایشان این فعل که تدمیه است نکرده و این فعل بجواید و رسوم اهل جا بلیت شبیه است والله اعلم و ابوداؤد از
 بریده آورده که گفت بودیم مادر جا بلیت چون زائیده میشد مری را از ما غلامی ذبح میکرد شاتی را وی آورد سر او را
 بخون وی و چون نوبت اسلام آمد ذبح میکرد و یک شاة روز هفتم و خلق میکردیم سر او را وی آوردیم بزعفران و زبانه کرده
 درین حدیث رزین تسمیه را و خطاب گفت چگونه امر کند بنحس کردن سر او بدون وی بخون تر و حال آنکه امر فرموده است
 باطاعت اذی و دور کردن نجاست خشک از بدنش اما آوردن سر بخلق و زعفران بجای دم تجویز کرده اند بعضی از علماء و
 امام مالک فرموده لا باس به و بعضی تدمیه را بخندان تا وی کرده و ذکر ختان بیاید و چون ذکر ذبح عقیقه امامین علی و اهل
 کرد اکنون تفصیل تحقیق آن میکند و میگوید ما ما ذبح عقیقه از حسن و حسین از هر یک یک گو سفند صحیح است چنانچه
 ابی داؤد از ابن عباس آورده که گفت عقیقه کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از حسن و حسین یک یک کبش و نسائی از
 ابن عباس آورده که دو دو لبش و از بریده مطلق آورده که عقیقه کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از حسن و حسین در نزدی از
 علی آورده که گفت عقیقه کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از حسن و حسین یک گو سفند و فاطمه را فرموده که سرش تراش بوزن
 آن موی نقره را صدقه ده پس آن موی را وزن کرد مقدار یک درم نقره بود و در لفظ ترمذی در هم با بعضی در هم واقع
 شده و گفته که این حدیث حسن غریب است و اسناد وی متصل نیست زیرا که محمد باقر که راوی این حدیث است در نیافته است
 علی ابن ابی طالب را انتهی و در موطن از امام محمد باقر آورده که فاطمه وزن کرد موی حسن و حسین و زینب و ام کلثوم را
 و تصدق کرد بوزن آن نقره و نزد امام مالک و شافعی اگر نقره یا ذهب وزن کنند مستحسن است و چون تصحیح کرد ذبح یک
 شاة را در عقیقه امام حسن و حسین استراک کرد و آنرا بقول خود و لکن حدیث عن القلام شامان که ام کرز که از صحابیات است
 روایت کرده است گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که می گفت از سپرد شاة و از دختر یک شاة و ضرر نمیکند
 شما را که نر باشد یا ماده و در روایتی شامان مکافیتان و در روایتی شامان مثلان اقوی و اصح است زیرا که جماعتی از اکابر
 صحابه آنرا روایت میکنند ترمذی گفته درین باب حدیث از علی و عائشه و ام کرز و بریده و سمره و ابی هریره و عبد الله
 بن عمر و انس و سلمان بن عامر و ابن عباس آورده و گفته که حدیث شام کر حسن صحیح است و عمل بر نیت نزد اهل علم و روایت
 کرده است از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بوجه متعدده که از غلام دو شاة و از جاریه یک شاة و نیز روایت کرده است
 که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم عقیقه کرد از حسن بیک شاة و بعضی اهل علم این جانب نیز رفتن انتهی و وجه دیگر در ترجیح
 ذبح دو شاة از سپرد آنکه قول حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم از فعل اقوی و اتم است چه فعل احتمال اختصاص حضرت نبوت
 دارد بخلاف قول که اختصاص ندارد بیک از آحاد امت مگر آنکه تصریح و تخصیص کرده باشد فردی را بدان چنانچه در جواز
 اصحیه بگذرد از معز ابو بروه را و اختصاص شهادت واحد بنحیه و وجه دیگر آنکه فعل ال است بر جواز چه فعل پیغمبر خدا صلی الله
 علیه و آله و سلم حرام و مکروه نبود و قول دال است بر استحباب چه ادنی امر و طلب شارع مذنب و استحباب است و این دو مسئله در
 اصول فقه مذکور شده است تحقیق آن از آنجا طلب بایده داشت و وجه دیگر آنکه ضمیر ذبح عقیقه حسین مقدم است بر حدیث ام کرز
 آن در عام احد که سال تولد امام حسن است بود و عام دیگر که بعد از آنست سال ولادت امام حسین است و حدیث ام کرز در عام حیدیه
 است سنت است و لا بد آنکه متأخر بود تا نسخ مقدم باشد و دیگر وجه معقول ز راه قیاس بر آنست تا بعد حکم و شاة از سپرد یک شاة از دختر
 آنکه حق جل شانده تفضیل ذکر برایش کرده در میراث که فرمود لکن مثل حظ الانثیین و در مجموع امور مثل شهادت و امامت صحیح است

و کبری و این حقیقتی فرق است درین باب یعنی در باب حقیقت نیز و فرق یا باین معنی بود که از سپهر حقیقت باشد نه از دشت چنانچه
در امامت و این خود متنی است بحکم احادیث و آورده در حقیقت از انشی یا باین وجه که حقیقت پسر و چند بود از حقیقت دختر چون این معنی
ورود یافته است احادیث و آورده در معنی ابرح و اقوس باشند از واقع در جانب دیگر فاقم دور حدیث است چنانچه بعضی
روایات آورده و ازوست که رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از ظهور نبوت حقیقت خود را چون در وقت ولادت
معلوم می شد که گردن باینه فرج کرده اما در سناد آن حدیثی ضعیف است و خالی از بعد از هم نیست و اللہ اعلم و غالب
بحکم احادیث بر آن حقیقت روز هفتم است چنانچه معلوم شد و نزد شافعی و احمد اگر هفتم روز میسر نه گرد و روز چهاردهم
کنند و اگر چهاردهم نیز میسر نگردد بیت و یکم و الا بیت و هشتم و الا درسی و پنجم علی بن اقیاس و بیک روایت
از امام احمد یک شاة پسر را در اول کند و دوم در روز هفتم و نزد شافعی استخوانهاست حقیقت را می شکند و نزد مالک نه
و نیز در کتب شافعیه مذکور است که اگر سخته تصدق کنند بهتر و اگر شیرین بزند بهتر بخت تافؤل بحلاوت اخلاق مولود
و اذان گفتن در گوش مولود نیز سنت است و ابو یوسف چنانچه ترمذی آورده و گفته که حدیث حسن صحیح می گوید من دیدم
که حسن بن علی را بعد از ولادت پیش بغیر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
و سلم در گوش و سه بانگ نماز گفت و در روایت ترمذی خواندن سوره اخلاص نیز آمده و از عمر بن عبدالعزیز آورده اند
که در گوش راست بانگ گفتی و در چپ اقامت و نیز مروی است که چون در خانه مسلمانان مولود می آمدند نزد
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می آوردند پس دعا میکرد و برکت و تخنیک می نمود و تمبره باین نوع که تمبره مضغ
می فرمود و در کام مولود می چسباند و گاهی بچیز شیرین غیر تمبره نیز میگرد و گاهی آب دهن مبارک خود را در
دبان مولود می انداخت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اسما بنت ابی بکر میگوید که حامل شدم من بعد اللہ بن الزبیر
بلکه پس قدم آوردم به مدینه و نزول کردم بقبا و زائیدم او را پسر آورد و حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ
و آله وسلم پس نهاد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را در کنار خود و طلبید تمبره و بخایید و بنیادخت آب دهن
مبارک خود را در دبان و سه پس اول چیزه که در شکم وی در آمد آب دبان رسول بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
پس تخنیک کرد او را تمبره و دعا کرد و برکت و اول مولود می که در اسلام آمد یعنی بعد از هجرت وی بود و خوشدل
شدند مسلمانان بولادت وی زیرا که میگفتند مردم با ایشان که یهود سحر کرده اند شمارا تا از شما فرزندی تولد کند
روایت کرد این حدیث را مسلم و بخاری الا سماء و دیگر نه کردند در و سه تسمیه را و روایت کرده اند مانند آن از عائشه
و ذکر کرده اند در و سه تسمیه را و گفته و سماء عبد اللہ و اما تسمیه مولود و نام نهادن او را سنت است که در روز هفتم
باشد چنانچه در حقیقت نیز سنت همچنین است ترمذی از ابن عمر آورده که پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر کرد تسمیه مولود
روز هفتم و دور کردن چرکنت از و سه و حقیقت کردن و اما ختان کبیر خا و موضع قطع از ذکر غلام و فرج جاریه چنانچه
در حدیث آمده اذالتقی اختانان و جب الغسل و مراد اینجا یعنی مصدر است اختان یعنی قطع ختان و وی سنت
است نزد امام ابوحنیفه و مالک و احمد و اکثر علماء و بعضی از شافعیه و از شاعر اسلام است تا اگر اجماع کنند اهل شهر
بترک آن محاربه کند امام با ایشان چنانچه اذان و امثال آن که نقل عن المیط و واجب است نزد شافعی و بعضی از کلب
و جماعه دیگر از علماء بر رجال و نسا و حجت آنها که قائل اند بسنت این حدیث است که احمد در مسند خود و بعضی از ابی الملیح

بن اسامه از پدرش آورده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود امتحان سنہ للرجال و مکرمۃ للنساء و حجج کرده بود
آن بانکه جنی سبحانہ و تعالیٰ امر فرمود با تابع ملہ لہ بلہ ہم و تحقیق ثابت شدہ در صحیحین از حدیث ابی ہریرہ کہ پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم فرمود خان کرد ابراہیم علیہ السلام در شہاد سالگی بقدم و با نخچہ روایت کرد و ابو داؤد کہ گفت پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ہر مردی را کہ اسلام آورد بنید از خود موسی کفر را و خان کن و بانکہ قلفہ نگاہ میدارد و نجاست را در رخ میکنند
صحت صلوة را پس واجب بود انالہ آن و امام فخر رازی رحمت اللہ علیہ حکمت شریعت خان نکتہ گفتہ است کہ حشفہ چون مستور بود
بقلفہ نرم بود قوی بود لذت دی نزد مباشرت و چون قطع کردہ شود پوست قلفہ درشت شود و لذت بسبب آن
ضعیف گردد بانکہ احساس و لمس بسط مستور اتم و اکمل بود از سطح مکشوف چنانچہ از حال لسان شفتین تجربہ میگردد و
لائق بشریبت ما کہ وسط معتدل است میان جانبین افراط و تفریط تغلیل و تعدیل لذت است نہ قطع آن مطلقاً و نہ افراط
در آن و خان موجب اعتدال است در آن اتمی و اختلاف است علماء را در وقت خان از امام ابو حنیفہ نقل کردہ اند کہ
فرمود لا علم لی بذکک یعنی مرا علم بوقت خان نیست و دلیل قطعی بر آن نہ از صاحبیہ نیز درین باب چیزی مروی نشدہ
و بعضی گویند کہ در روز ہفتم است چنانچہ در عقیقہ و چیزی نیز درین باب روایت کنند و بعضی گفتہ بعد از ہفت سال
و بعضی بعد از نہ سال و بعضی بعد از دہ سال و بعضی ہر وقت کہ خواہند اما وقتی کہ صبی الم آن را تواند برداشت و مصنف
میگوید کہ ابن عباس چنانچہ در صحیح بخاری آمدہ میگوید کہ صحابہ بعد از بلوغ فرزندان را خان مے کہ دند و لیکن
ظاهر آنست کہ مراد قریب وقت بلوغ باشد والا کشف عورت مر بالغ را حرام است و اقرب آنست کہ مراد بلوغ یعنی
لغو است یعنی بعد از رسیدن بدرجہ قوت و سن تمیز و ہوشیاری و لفظ بخاری در انچہ روایت کردہ از سعید بن
جبیر این چنین است کہ پرسیدہ شد از ابن عباس کہ تو در زمان قبض روح رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مثل
چہ کس بودہ گفت بودم در الوقت منخون و گفت کانوالا یختنون الرجل حتی یدرک خان نمیگردند صحابہ مردان را میسوزند
و این صریح نیست در معنی بلوغ شرعی چہ او را کہ چنانکہ در قاموس گفتہ رسیدن شے است و قفس را و نہایتش را
و ابن عباس در وقت رحلت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بقول صحیح سیزدہ سالہ بود و ولادت او پیش از ہجرت
سہ سال بود یا دو سال و بعضی از شاخہ گفتہ اند کہ واجب است بردن خان کند صبی را پیش از بلوغ محمول شامی
کہ از تابعین است میگوید ابراہیم علیہ السلام بہر خود را اسحاق علیہ السلام روز ہفتم خان کرد و اسمعیل را در سیزدہ
سالگی پس در اولاد اسمعیل علیہ السلام این سنت ماند کہ در سیزدہ سالگی کنند دعادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم آن بود کہ مولود را با اسم خوب تعیین کردے و میگفت دوست ترین نامها بخداے تعالیٰ عبد اللہ و عبد الرحمن است
از جهت دلالت و اشعار آن بہ بندگی کہ صفت حقیقت آدمی است بذات مقدس حق و تسک بصفقت رحمانیت کہ مخصوص
ذات پاک است و میگفت راست ترین نامها حارث و ہمام است اما اول زیرا کہ حرث یعنی کسب است و ہج کس
ازین صفت خالی نبود و معنی جمع مال نیز آمدہ و کم کے از نیخال یا محبت آن خالی بود و نیز یعنی زراعت آبد و نیالیا
مزرعہ آخرت است و ہر کار را کہ آدمی کند تخم زراعت آخرت بود اما تانی از جهت آنکہ ہج کس در جان از ہم و حزن
حالی نبود و زشت ترین نامها حرب و مرہ است از جهت دلالت آن بر معنی جنگ و خصومت و تلخی و بد خوئی و ظاہر
آنست کہ غیر این اسماے مذکورہ انچہ در معنی آن یا قریب بدان بود در حکم آن خواہد بود ذکر خصوص بعضی اسما بطریق

تمثیل است و همچنین در اسما کہ ذکر آن بیاید و میفرمود کہ خوارترین ناچارند حق شاہنشاہ است و در حدیث ابو ہریرہ آمدہ کہ اخنی و در روایتی اخخ اسما نزد خدا بیگالی ملک الا ملک است و در روایتی این زیادہ آمدہ کہ فرمود لا ملک الا للہ و صفیان گفتہ مثل شاہنشاہ یعنی معنی ملک الا ملک شاہنشاہ است بفارسی و معنی اخنی ذلیل و خناس یعنی فحش آید و اخخ نیز قریب باین معنی است این روایت بخاری و مسلم است و در روایت ترمذی و ابوداؤد و نیز مثل این آمدہ و زیادہ کردہ بعد از عند اللہ لفظ یوم القیامتہ و در روایتی از مسلم آمدہ کہ مفضوب ترین و خبیث ترین مردم نزد خدا لے تعالی روز قیامت مروست کہ نام کردہ خود را ملک الا ملک الا للہ و میفرمود غلامان را و غیر غلامان را ولیکن این ہما اغلب نام غلامان می باشد بدین جهت فرمود غلامان را بسیار در بلخ و کجج و فلج نام نهند و در روایتی از نافع مذکور است بہ پنجج و از پنج معلوم شود کہ مراد خصوص این اسما نیست و ذلک ظاہر بعد از ان اشارت کرد انحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوجہ آن و فرمود چو گویند فلج یا بلخ یا فلان آنجا است و چون حاضر نباشد در جواب باید گفت لا یعنی فلج یا بلخ یا فلان اینجا نیست و این سخن بظہر اصل معنی این الفاظ در فال و عبارات مستکرہ می افتد اگر چہ مراد آن ذات معین است ولیکن معنی اصل در اعلام فی الجملہ ملحوظ و منظور می افتد و عادت شریف آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود کہ چون نامی مستکرہ را شنید می تغییر کردے و نامی زیبا تعین فرمودے چنانچہ بنت عمر بن الخطاب کہ عاصیہ نام داشت اورا جمیلہ نام نهاد و چنانچہ برہ را کہ نام بنت حارث بود و یکے از ازولج مطرہ است کنسیر را و جویریہ نام نهاد کہ تصغیر جاریہ است و مستکرہ برہ یا بعلتی است کہ مذکور شد در بسیار و بلخ و امثال آن چنانچہ در صحیح مسلم در آخر این حدیث واقع شدہ کہ مکروہ مبداشت کہ گفتہ شود بیرون آدم از پیش برہ کہ در اصل معنی نیکو کار است و یا محبت آنکہ در معنی برہ تزکیہ نفس اعجاب اوست چنانچہ در صحیح مسلم و سنن ابی داؤد و در تغییر و تبدیل نام برہ بنت ابی سلمہ بزینب مذکور است کہ فرمود تزکیہ نکیند نفس خود را خدا وانا تراست بخدا و ندان نیکی از شما و چنانچہ اصرم را زرع نام نهاد و سنن ابی داؤد آمدہ مروے نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد پرسید کہ نام تو چیست گفت اصرم فرمود بلکہ نام تو زرعہ باید و اصرم مشتق از صرم است یعنی قطع و این غیر مستحسن است و زرعہ از زراعت کہ معنی از خیر و برکت است و چنانچہ حزن بفتح حاء مہملہ و سکون زاکہ جد سعید بن المسیب است و در اصل معنی زمین سخت است اورا سهل نام کرد کہ معنی زمین نرم است بخاری از سعید بن المسیب آوردہ کہ گفت جدوی حزن فرمود آورد و غیر صحیح صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود نام تو چیست گفت نام من حزن است فرمود بلکہ نام تو سهل باشد گفت نیستم من تغییر دہندہ نامی را کہ بدین نامادہ ابن المسیب میگوید ہمیشہ بود در ماحزونت و سختی و شدت تا الآن و این حزن صحابیت قرنی مخسرومی از ہاجرین و بودوی از اشراف قریش در جاہلیت روایت کرد از وے پسرے مسیب کہ وی نیز صحابی است از ان جماعہ کہ رحمت کردند تحت الشجرۃ قتل یوم الیامتہ و عجب است از وی کہ تغییر نام را قبول نکرد و از انحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یارب مگر این حکایت پیش از اسلام سے باشد و اللہ اعلم و حرب را سلم نام نهاد کہ ضد اوست و مضطجع را کہ معنی برہلو افتادہ است و یا و از کسل و بکاری و سستی میدہد منبعت نام کرد کہ معنی بخزیندہ است و بنو الزینتہ را کہسر زا و سکون نون کہ نام قبیلہ است بنو الرشدہ کہسر را و سکون شین معجمہ و شعب الضلالہ را شعب کہسرون معجمہ و سکون یاء مہملہ را ہے کہ در میان دو کوه رود و شعب الضلالہ نام درہ است اورا شعب امدی نام کرد و اسما سے دیگر کہ قبیر

فرمود بسیارست چنانچه عاص و عزیز و شیطان و عتک و حاکم و غراب و حباب و شهاب و خبر آن و امت را بحسین اسما
فرمود یعنی امر کرد که نامهای خوب نهند احمد و ابوداؤد و ازانی الدرداد آمده اند که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
فرمود خوانده میشود شمار روز قیامت بناهای شما و نامهای پدران شما پس نیک به نهد نامهای خود را و درین معنی
در امر تحسین اسما تنبیه و اشارت است بدانکه افعال باید که مناسب اسما باشد در حسن چه اسما قوالب افعال است و وجود
افعال موافق اسما و بر اندازه آنهاست و اسما علامت است و دال بر آن و چون نسبت میان اسما و افعال اینچنین بود
لاجرم مقتضای حکمت ربانی آنکه میان ایشان فی الجمله ارتباطی و تناسبی و تعلقی بود و از یکدیگر اجنبی و بی مناسب محض
نه باشد چنانست که میان ایشان هیچ وجه تعلقی نبود زیرا که حکمت ازین معنی آبی است و واقع و مشاهدہ خلایق این است
و تاثیر اسما در سمیات بوجود صفات و صدور افعال مناسب آن و تاثیر سمیات در اسما با مقتضای شان تسمیه بآن ظاهر
و باین معنی اشارت کرده قائل این بیت + و قل ان البصرت علیناک فالقرب + الا و معناه ان فکر ت فی لقبه اصل
این بیت این است که معانی و صفات هر ذات در اسم و لقب وی پیدا است و تخصیص لقب بذکر بجهت آنست که
ملاحظه معنی که متضمن مدح و ذم است در وی ادخل و اظہر است و تواند که لقب اینجا بمعنی مطلق علم باشد و مصنف از
برای تقویت و تائید ملاحظه معنی اسم در سسی آورد که حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم معانی و تاویلات روای
را از اسما اخذ میکرد و بآن تعبیر خواب میکرد چنانچه در صحیح مسلم از انس رضی الله عنه آمده که حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم
یکبار در خواب دید که در خانه عقبه بن رافع قرشی صحابی ابن خالہ عمرو بن العاص حاضر شده فتح مصر را و عمر بن العاص
امداد بولایت مغرب فرستاده و در سنه ثلث و ستین با فریقیه بر بردار کشتند یک طبق رطب ابن طاب که نوعی از رطب
مدینه است و ابن طاب شخصی بود که این نوع رطب بومی منسوب است رطب ابن طاب میگویند و عذوق ابن طاب
تر ابن طاب نیز میگویند پیش دست و یاران وی آوردند امداد تعبیر فرمود که عاقبت خیر ایشان راست و دنیا و آخرت
این معنی را از لفظ عقبه گرفت و در جامع الاصول از حدیث مسلم آورده که رفعت و عاقبت ایشان راست و
رفعت را از ابن رافع اخذ فرمود و گفته که فرمود آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم تاویل کردم عقبه را بخیر در آخرت
و رافع را بر رفعت در دنیا و دین اسلام دانان الدین الذی اخاره لهم الله و آن دینی که اختیار کرده است حق تعالی برای
ایشان قدر رطب و طاب شیرین و خوش آمد ایشان را این را از لفظ رطب ابن طاب گرفته و از غیر خواب در بیداری
نیز از اسما معانی اخذ کرده چنانچه در سفر هجرت از مکہ بمدینه بریده سلمی را با جماعه از سواران در راه دید که گماشته پیش
بود برای طلب آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و گرفتند وی فرمود کیستی و نام تو چیست گفت بریدم فرمود قدر
امرا حوشی و خنکی شد در کار ما باز پرسید نسب تو چیست گفت سلمی فرمود حصل السلامة لنا باز پرسید از که ام سلم
گفت از بنی سهم فرمود قدر صحبت سهمک به تحقیق یافتی تو نصیب خود را پس بریده سلام آورد و همراه آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم بمدینه شد حدیث و نیز در تفاوت حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با سوا کراهت و رضای او بدان
و فرمودن کار ببردی که نام خوش داردی آرند که یکبار دیگر اشارت فرمود بدو شنیدن کوسفندی شخصی از جماعت
برخواست تا بدو شد فرمود نام تو چیست گفت معره گفت بنشین و گیرے برخاست فرمود که نام تو چیست گفت حرب
فرمود که بنشین و گیرے برخاست فرمود که نام تو چیست گفت یعیش گفت بدوش اینچنین راه داد و منازل که نام گروه و استی

از عبور و نزول آنجا بجنب فرمودی بسبب ارتباطی که میان اسماء و سمیات موجود است و ابیاس بن مویه شخصی را
که بدیدی بشاهده ذات و صفات و افعال وی تفرس بنام وی نمودی و گفتی باید که نام وی فلان باشد و خطا
کم واقع شدی کاتب حروف بنده مسکین عهد الحق بن سیف الدین از عم خود شیخ رزق اللہ کہ مردی لطیف و
روحانی و بزرگ بود شنیده است کہ میگفت مردی بود کہ از ملاحظه ذات و صفات و صورت مردم تفرس بسما
نیکروی روزی را دید یاران گفتند کہ بگو نام ایشان چیست سر تا پای مرا بنگریست و تامل کرد پس زان گفت
کہ نام وی روح اللہ است گفتند غلط کردی گفت من ہرگز غلط نکنم بگویند نام او چیست گفتند نام وی رزق اللہ
است گفت من غلط نکردم پدر و مادر وی نام وی را نیافتند ایشان قال قرآن ویدہ اند حرف را بر آید نامش
روح اللہی بایست داشت خطا کردند و رزق اللہ نام نہادند و مصنف باز برائے تاکید و تائید مدعاے خود کہ
وجود ربط و مناسبت میان اسم و مسمی و تاثیر اسم در صفات و اعمال مسمی است میگوید کہ چون انبیا صلوة اللہ و سلامہ
علیہم اشرف و اکمل خلق اند و اخلاق و اعمال ایشان اشرف اخلاق و اسماء ایشان اشرف اسماء بود ازین و رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر بطریق مذکور فرمود بسمیہ با اسماء انبیا چنانکہ در سنن نسائی و ابی داؤد دست از وہب
خشعی کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود تسمدوا با اسماء الانبیا ہر آنکہ مصنف در تقریر و تائید او علمای کہ
در مناسبت و تعلق اسماء بسمیات و تاثیر ہر یکے در دیگرے کردہ مبا لئہ کردہ و بتقصیر از خود را ضعیف نشد اما این حکایت
بے تحلیلی و تمویہی نیست چہ ربط و تعلق کہ میان اسماء و سمیات است بجلالت و وضع و وساطت جعل است نہ بکمال عقل
و رابطہ طبیعت و تاثیر وی در صفات و افعال و اخلاق و والالت بران معقولیت نہ دارد خص و صناد غیر القاب او
اسماء منقولہ کہ آنها را در غیر وضع علمی معنی دیگر ثابت نیست خود چہ معنی دارد و تاثیر حرفے چند کہ نہ عین ذات است
و نہ دخل دران و نہ قائم بدان در صفات و افعال ذات را آنکہ گویند کہ عین مسمی است معنی دیگر و تا ویلی دیگر دارد کہ در
محل خود معلوم شدہ است و آنکہ گفت کہ مقتضای حکمت ربانی آنکہ میان ایشان ارتباطی و تناسبی بود و از یکدیگر
اجنبی محض نباشد بچینی کہ میان ایشان بھیج و جہ تعلقی نہ باشد مسلم میان ایشان ارتباط و تعلق بہت بدالت این
بران و فہم آن ازین نزد اطلاق و استعمال حکمتی کہ در وضع اسماء ہمین است و مقتضای آن ثابت و راسے
این و زیادہ برین آنچه شما ذکر کردید محل بحث و ممنوع و واقع و مشاہد نیز بر خلاف آنست چہ چندین کسان اند کہ افعال
و اخلاق ایشان بر خلاف مقتضای معانی اسماء آنهاست و نیز گاہے اسماء متعدد و متضاد اند در معانی کہ
اجتماع بر مقتضیات آن دشوار است و تواند کہ یک شخص را اول نام نیک نهند بعد از آن بد یا برعکس تواند کہ نام و
نزدیکی این بود و نزد دیگر آن و بسا دو کس شریک در اسم کہ مخالف و مبالغین باشند در افعال و صفات نام را بھیج
اعتبارے نیست ع یک شیخ ابرائے اکہ کرد و دیگر اعور است + و این ظاہر است و آنکہ حضرت رسالت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم نام نیک نہادے و امر بدان کردے و نام بد را تغییر دادے و بجایے آن نام نیکو تعیین فرمودے
برائے شکی تفاوت و حسن او است چنانچہ از سیاق احادیث روشن است و آنکہ تعبیر خواب و تقریر حال بمعانی صلی
اسما کہ و نیز از باب تفاوت و تاویل است و ملاحظہ معانی اصلیہ جنسیہ در اعلام و القاب ثابت است بہنی و مدار تسمیہ
باسمی و تغیر با سمی دیگر و تعبیر و تقریر مذکور برانست نہ از جهت آنکہ اسماء تاثیر مسمی است در افعال و صفات مسمی این را

با آن قیاس نتوان کرد و بدان استدلال برین نتوان نمود و اگر امر به محسن اسماء را تنبیه بران بارند که افعال باید که مناسب
 آنها باشد دور نیست و لیکن بحسب مناسبت ظاهره تاثر حقیقی زیرا که تسمیه اسمی با هم و خواندن وی بدان گو یا متضمن توصیف
 و تعریف اوست بمعنی اصلی این اسم تسمی و لقب باین اسم شعر با دعای انصاف مذکور است پس مخالفت دران و عدم جریان
 بر مقتضای آن مناسب نبود و کرامت عبور و نزول از طریق و منازل که نام بدو اشتندی نیز از جهت تقاؤل و تنزه بود
 چنانچه عدم رضایت و شنیدن حرب و مره بحسب عدم رضا باین دو نام است بخلاف لعیش که نام خوش و مناسب حال دوشیدن
 است دور یافت نام شخص از ذات و صفات وی بر تقدیر صحت و کلیت آن از جمله فرستها خواهد بود که بعضی مومنان ایما شده
 نه با استدلال و تفرس از اسمی بران و با جمله نام نیک حلیه جمال و نتمه کمال مرد است بحسب ظاهر اما تاثر آن در حقیقت حال مجرد

و هم و محض خیال پس اگر مقصود مصنف رحمه الله همین طور چیز است که ما ذکر کردیم فلا نزاع والا فلا طائل تحته والله اعلم و اما
 کینت نزد عرب نوع اکرامی است کننی را با قطع نظر از دلالت بر معنی چنانکه در لقب می باشد و کینت گاهی باضافه بولد می باشد
 خصوصاً با کبر اولاد گاهی بی آنکه او را ولد باشد باضافه بوی کنند تقاؤل و لاو گاهی بانسانی یا حیوانی یا جز آن که مخصوص
 و محبوب وی باشد و عائشه صدیقہ التماس کرد از حضرت صلی الله علیه وآله وسلم کینت را فرمود کینت کن بخواهر زاوه خود
 عبد الله بن الزبیر پس عائشه فرام عبد الله کینت شد و رسول صلی الله علیه وآله وسلم صیب را ابوت کینت

کرد و امیر المومنین علی را ابوتراب با کینت اول که ابو الحسن است جمع کرد و این کینت دوست فرد گرامی تر بود و بعد
 از کینت اول از جهت تواضع و تحب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و قصه مکنیه و منی باین کینت چنانچه
 بخاری و مسلم از سهل بن سعد الساعده آورده اند آنست که گفت در آمد و سے کرم الله وجهه بر فاطمه سیر بیرون
 رفت و خمپید در مسجد و چون حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در بیت فاطمه در آمد و علی را ندید پرسید کجاست
 ابن عم تو یعنی علی و این بر عادت زبان عرب است که گویند و نخواست که زوج تو یا مانند آن گوید فاطمه گفت میان

من و وی چیزی واقع شده پس غضب کرد و بیرون رفت و قیلوا نزد من نکرده پس آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 کسی را فرمود که ببیند کجاست علی آنکس آمد و گفت یا رسول الله است در مسجد خواب میکنند پس آنحضرت صلی الله علیه و
 آله وسلم در مسجد بر سر آمد و دید که بر پهلو خفته و رو او از پهلو افتاده و بدن شریفش گرد آلوده شده پس آنحضرت صلی الله علیه و
 علیه وآله وسلم فرمود تم ابتراب از آن روز کینت او ابوتراب شد مخالفان و معاندان ویرا باین کینت میخوانند
 و تحقیق و تحقیق خیال میکردند و حال آنکه در وی کمال تعظیم و تکریم او بود و بعضی اهل تحقیق از ارباب تصوف را درین

اهم اشارت های دقیق و معانی بلوغ است که دلالت بر کمال رتبه و نهایت فضیلت او دارد و تراب را اشارت بوجود اهل توحید
 و فنا دارند پس حال معنی ابوتراب آن شود که در اصل و مقصد او امام و مرجع طائفه فقر و ارباب فنا و اهل کمال است چنانچه
 منقول است سلاسل مشایخ طریقت بنات شریف ادست و این معنی را جناب حقائق آیات صاحب الاسرار و الانوار
 جمال الدین خواب محمد باقی قدس سره در بعضی کلمات خود در رشته نظم در آورده است و گفته نظم من حاصل
 این خطاب گویم مضمون ابوتراب گویم خاک اندجامتی که مردند + هستی بخدای خود سپردند + از سطوت نور و شکست

مد آب بجا فرو گشته + گردی نه به پشت پای ایشان + در د کف پای خود چه مکان + سر حلقه خاکیمان
 علی بود + سر سلسله جهان علی بود + زبان بگرد و نهر بند بکشور + کیو حسن و صیب و داوود معروف و سری جنبید بغداد

کز دے طرق کثیره بکشا و کیسوسے دگر لطیفه پاک مستور بزر بر پرده خاک سبطین رسول وزین عباد پس باقره
 صادق نکوزاد این سلسله از طلای ناب است این خانه تمام آفتاب است یعنی ابو تراب است تفسیر شارت این
 چنین است و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برادر انس را در طفلی ابو عمیر کنیت کرد و میفرمود یا ابا عمیر یا فعل المنیر ترمذی
 در شمائل انبی در باب مزاج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از انس آوردہ کہ گفت بود مرا برادری خوردند و کنجشک و دشت و دست
 کہ بدان بازی میکردند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می آمد ناگاه آن کنجشک وی برد و سپرک مخزون شد و نزد حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد فرمود یا ابا عمیر یا فعل المنیر بنون و غین معجمه بر صیغہ تصنیف طائریست مثل عصفور سرخ منقار
 و ابو ہریرہ را بخت دوستی او ہرہ را ابو ہریرہ کنیت کرد و نام اصل او عبدالرحمن است باختلافی کہ در نام اوست و انس را
 کہ خورد بود و خادم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ابو حمزہ کنیت کرد بخت آنکہ روزی وی حمزہ کہ نام ترہ شہورست
 کہ آنرا بفارسی ترہ تیزک گویندی آورد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دید و فرمود یا ابا حمزہ و ازین جا معلوم کرد
 کہ کنیت گاہی بخت رحم و لطف نیز باشد و با وجود آن متضمن نوعی از اکرام نیز خواهد بود و در منع از کنیت کردن شخصی
 بہر کنیتی کہ باشد چیزی ثابت نشدہ بجز منع از کنیت کردن بکنیت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین حدیث کہ
 بخاری و مسلم و ابوداؤد و ابویوسف و ترمذی آورده اند کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تسموا باسمی و لا تکنوا بکنیتی
 یعنی نام من بنید بر فرزندان اما کنیت من ازان دور باشد و علما را درین مسئلہ تسمیہ باسم بنمیر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 و کنیہ بکنیت او صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اقوال است بعض میگویند روایت مطلقا کہ ابوالقاسم کہ کنیت آن حضرت است
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کنیت کسی سازند خواه نام وی محمد باشد تا اسم و کنیت ہر دو در جمع گردد یا غیر محمد تا کنیت
 مجرد باشد و این قول از شافعی منقول است و حدیث مذکور دلیل اوست چہ ظاہر و در تہذیب و اباحت تسمیہ است یا ہم
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منع و نہی از کنی بکنیت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مطلقا خواه اسم محمد بود یا غیر آن
 قول دوم آنکہ روایت کہ جمع کنند میان کنیت و اسم بنمیر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دیکے را گویند محمد ابوالقاسم اما
 کنیت تنہا بے اسم متنع نیست چنانچہ در حدیث ترمذی از جابر وارد شدہ کہ من تسمی باسمی فلا تکتبی بکنیتی بہر کہ نام ہند
 بنام من باید کہ کنیت نکند بکنیت من و من تکتبی بکنیتی فلا تسمی باسمی و بہر کہ کنیت کند بکنیت من باید کہ نام ہند بنام
 من یعنی جمع میان کنیت و اسم نکند و اگر بہر کہ نام را تنہا کند رواست و در جامع الاصولین حدیث را از ابی داؤد آورده
 و حدیث ترمذی را باین لفظ آورده کہ بنمیر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی کرد از جمع کردن میان اسم و کنیت خود و در
 روایت دیگر از تسمیہ بے فلا تکتوا بے چون نام بنام من نہید کنیت بکنیت من نکیند این نیز دلالت بر منع جمع کند و
 این حدیث مقید و مفسر یعنی قید کنندہ و تفسیر کنندہ آن حدیث است یعنی نہی از کنیت کہ در حدیث اول واقع شدہ
 مقید است بانکہ نام محمد باشد و مراد بان نیز نہی از جمع است و حمل آن برین چندان بعید نیست گویا کہ گفتہ تسمیہ کنیند
 بنام من و چون تسمیہ کردید بنام من کنیت نکیند بکنیت من و در مطالب المؤمنین از محیط نقل میکند کہ قول امام محمد این است
 قول سوم آنکہ جمع میان کنیت و اسم رواست و این قول از امام مالک رحمہ اللہ منقول است و استدلال و بر حدیث ابی ہریرہ
 علی است کہ گفت یا رسول ان ولد لی بعدک من ولد اکرز را نیدہ شود بعد از رحلت تو برے من پسری اسمیہ باسک و الینہ
 بکنیتک آیا نام ہم آن پسر را بنام تو و کنیت بکنم بکنیت تو قال نعم گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آری تسمیہ و کنیت

کهن اور ابنا م و کنیت من قال علی و کانت خصته لی گفت علی بود این رخصت برے من صحیح الترمذی حکم بصحت این حدیث کرد
 ترمذی و در جامع الاصول این حدیث را از ابی داؤد آورده از محمد بن الحنفیہ و نیز دلیل مالک بر جواز جمع میان نام و کنیت
 حدیث عائشہ است کہ بود او آورده کہ گفت عائشہ تجارت امراة الی ابی النبی آمد ز نے بسوسے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نقا
 پس گفت آن زن یا رسول اللہانی قد ولدت خلا ما بدرستی کہ من زائیدہ ام سپرے رافسمیة محمد او کنیتہ ابا القاسم
 پس نام کرده ام او را محمد و کنیت کرده ام او را ابا القاسم فذکر لے انک تکرہ ذلک پس گفته شد مرا کہ تو ناخوش داری
 آنرا یعنی جمع کردن نام و کنیت تو فقال پس گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بالذی حل اسمی حرم کنیتی
 چه چیز است کہ حلال در و اگر دانیدہ نام نهادن را بنام من و حرام و نارو اگر دانیدہ کنیت کردن را بکنیت من را و شک
 دارد در روایت این لفظ کہ ذکر حل اسم مقدم است بر حرمت کنیت چنانکہ نقل کرده شد یا بر عکس چنانچہ گفته ما الذی حرم
 کنیتی و حل اسمی و این بیخ تفاوتی در مقصود ندارد لیکن محدثان رعایت خلاف الفاظ حدیث اینقدر میکنند کہ لفظ
 شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنست یا این معنی تسمیہ و کنیہ ہر دو جائزست جمعا و فراری و از سیاق این حدیث
 معلوم میگردد کہ جواز تسمیہ امرے مقررست و کرامت در کنیہ است تنہا یا با اسم این طائفہ کہ تجویز جمع میان اسم و کنیت
 میکنند میگویند احادیث دالہ بر منع جمع میان اسم و کنیت منسوخست و آن جمع جائزست ہم در حیات و ہم بعد از وفات
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باین دو حدیث قول چارم آگہ کنی ابی القاسم ممنوع بود در حیات حضرت پیغمبر
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اما بعد از وفات جائزست چه سبب منع کنی ابی القاسم چنانچہ بخاری و مسلم از انس آورده
 آن بود کہ در بقیع کسی شخصی را ندانند کہ کنیت و گفت یا ابی القاسم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم التفات فرمود
 بجانب آنکس گریست کہ مگر مراندا میکند آنکس گفت یا رسول اللہ گیرے راندا میکنم فرمود تسموا باسمی و لا کنوا بکنیتی
 پس مخصوص بود بزمان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چه لزوم این مخدور و سوادب مخصوص بآن زمان بکت نشان
 است در حدیث علی کہ گفت ان ولدے من بعدک اشارتے است باین معنی کہ منع مخصوص بود بزمان حیات شریف
 نہ بعد از وی اما در حدیث عائشہ دلالتست بر جواز آن در آن زمان نیز و لیکن درین حدیث سخنست چنانچہ بیاید
 و بعضی از علما کہ بر قول ایشان تخریج و اعتمادے نیست گویند کہ نہی از کنیہ بکنیت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صحیح شد
 و جائز نیست پس تسمیہ با اسم وی ہم جائز نبود بطریق قیاس تسمیہ بر کنیہ از جهت عدم فرقی میان آنها چه ہر دو عالم آن
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مخصوص بذات شریف او بند و لزوم مخدور و سوادبی کہ در کنیت لازم آمدہ چنانچہ
 در مذاکے شخصی بآن معلوم شد در اینجا نیز لازم می آید تجوابش آنکہ تسمیہ با اسم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیشک
 مجوزست و چندین از صحابہ را در زمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم محمد نام بود و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ و
 سلم آنرا تقریر فرمود پس این قیاس در مقابلہ نص باشد و نیز اختصاص و انتساب کنیت شد و شہرت نسبت با اسم و لزوم
 مخدور در مذاکے محل منعست چه بجهت علم با شتر اک اسم و توج التفات شریف نیز نخواہد بود فافهم و قول صواب ازین مقالات
 اینست کہ تسمیہ با اسم وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جائزست بلکہ مستحبست بجهت ظاہر صیغہ امر چه فرمود تسموا باسمی و
 از جهت ورود ترغیب و تبشیر در آن چه در اخبار در روایات آمدہ است کہ ہر کرا محمد نام بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ و
 سلم و اشاعت کند و در بہشت در آرد کما قال + فان لی ذمۃ منہ تسمیتی + محمد او ہوا و فی الخلق بالذم + و سیاقی

الکلام فی الخاتمہ و حکمتی بکفایت وی ممنوع ہم در زمان پیغمبر و ہم بعد از زمان وی و منع ازان در زمان پیغمبر صلی اللہ علیہ
 و آلہ وسلم اقوی و اشد بود و همچنین جمع میان نام و کنیت وی نیز ممنوع بطریق اولی و اشد و جواب از حدیث
 عائشہ کہ دلالت میکند بر جواز آن در زمان حیات آنکہ آن حدیث غریب است چنانچہ محی السنہ آن حکم کرده معارض
 حدیث صحیح کہ دلالت بر منع آن دارد نشود پوشیدہ نماید کہ حدیث غریب در اصطلاح مشہور آزا گویند کہ یک اوی
 منفرد باشد بروایت آن و بسا حدیثی کہ تخریج کرده میشود در صحیح و حال آنکہ غریب است از جهت طریقی کہ بآن طریق
 آمدہ و مقابل غریب عزیز است کہ اشہر عن اشہر آن را روایت کرده اند و بعضی تعریف کرده اند غریب را بآنچہ
 شاذ است طریق وی و شناختہ نشدہ حال رواہ وی کلاً و بعضاً بکثرت روایت و ضبط و شک نیست کہ غرابت
 باین معنی منافات دارد بصحت و تحقیق فی اصول الحدیث و قد مر فی المقدمة و در صحت حدیث علی نیز کہ دلالت
 دارد بر جواز بعد از حیات حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و تبرئے بصحت آن حکم کرده است نظر است و بعضی از
 نقادان تصنیف کرده اند و اللہ اعلم و مع ذلک و با وجود آن دلیل میشود بر جواز آن علی العموم چه در حدیث او ثابت
 است کہ گفت این رخصت مرآت یعنی مخصوص است بمن و این دلالت میکند بر بقا سے منع و اللہ اعلم و سیوطی در
 جمع الجوامع از ابن عساکر آورده کہ واقع شد در میان طلحہ و علی کلائے و گفت طلحہ بوسے کرم اللہ وجہہ کہ تو نام کردی
 پس خود را باسم پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و کنیت کردی او را بکنیت او و حال آنکہ نہی کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم از جمع کردن در آن پس فرمود علی گستاخ کسی است کہ جرأت کند بر خدا و رسول وی پس طلبید جماعہ از صحابہ
 از قریش تا حاضر آمدند و گواہی دادند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رخصت کرد و مرے را کہ جمع کنند در آن حرام
 گردانیدہ بر سائر امت جزوے و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منع فرمود ازان کہ عنب را کرم خوانند چه کرم دل
 مؤمن است و در روایتی کرم مرے مسلمان است رواہ مسلم عن ابی ہریرۃ عرب شجر عنب را کرم خوانند بسکون راز بر آنکہ
 شرب خمر کہ ازان حاصل شود مورث سخاوت کرم است پس نہی کرده شد کہ این درخت را کرم نخوانند زیرا کہ کرم قلب
 مؤمن است و درین نہی دو وجہ است یکی آنکہ مراد نہی است از تخصیص عنب باین اسم و حال آنکہ دل مؤمن بآن اولی
 پس برین توجیہ این نہی منع نباشد از تسمیہ عنب بکرم بلکہ نہی بود از تخصیص عنب باین اسم و تحقیق تفصیل اینوجہ است
 کہ مصنف در قاموس میگوید کہ غرض ازین کلام حقیقہ نہی نیست از تسمیہ عنب بکرم و لکن این رخصت بآن کہ
 چون این نوع از جنس درختان سمی است باہم مشتق از کرم سزاوارید شما ای مسلمانان کہ اورا اہل دلائق این تسمیہ
 نداری از جهت غیرت الہی مسلمان متقی را کہ شریک گرداند غیر خود را در آنچه تسمیہ کرده خداے تعالیے اورا بدان
 اسم مخصوص گردانیدہ اورا بآن صفت یعنی کرم و ز مخشری گفتہ کہ مقصود تقریر قول حق تعالی است ہاں اگر کرم عند اللہ
 و تفلکم بطریقہ انیقہ و اشارت است بآنکہ مؤمن متقی اہل مستحق تر است باہم مشتق از کرم کہ کرم است و معنی کرم جامع
 انواع خیر و شرف و فضائل است و گفتہ اند کہ چون وصف کردی کسی را بکرم گویا اثبات کردی مراد را تمامہ اقسام
 خیرات و شرف و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بیح یوسف فرمود کہ کرم بن کرم بن کرم و قلب مؤمن معدن
 انوار علم و تقوی و معارف پس وی الحق بود بصفت کرم و جبہ دوم آنکہ مراد منع است از تسمیہ عنب بکرم چه وصف درختی کہ
 اصل ام الحباب است یعنی خمر است بکرم و خیر کردن فرایہ است بحد محرمات و بیبیج نفوس بران و ترغیب وی دران

و ظاهر عبارت حدیث ہمدردین معنی ست و لیکن زیادت قول و سے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فان اکرم قلب المؤمن
وان اکرم هو الرجل المسلم شعرست بوجہ اول و اللہ اعلم تنبیہ کرم بسکون بمعنی مصدرست چنانچہ کرم بفتح را و ہر
دولتست و وصف شخص بان آمدہ است گفتہ میشود رجل کرم بروتیرہ رجل عدل باجمل معنی و مراد اسم مشتق
از کرمست چنانچہ در ضمن بیان اشارت بدان واقع شدہ فافہم و ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منع فرمود از
تسمیہ عشا بعمتہ بہ فتحین از عثم بمعنی تاریکی شب و گفت وہی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانچہ روایت کرد مسلم از ابن عمر
لا یغلبنکم الاعراب باید کہ غالب نیایند شمار اعراب یعنی باو یہ نشینان عرب علی اسم صلواتکم بر نام نماز شما یعنی نماز عشا و
ذکر عشا بصریح نیز در انجہ صاحب مشکوٰۃ از حدیث مسلم آوردہ آمدہ و مراد بہ نبی اعراب از ظہیر درین اسم نبی اصحابست از
تسمیہ و بعمتہ چنانچہ ایشان میکنند یعنی ایشان عشا را عمتہ میگویند شما نیز گوئید تا غلبہ ایشان بر شما لازم نیاید
چنانچہ فرمودہ الا آگاہ باشد و انہا العشا نام این نماز عشا است و در روایتی فانہانی کتاب اللہ العشا در قرآن مجید
اسم صلوة عشا برین نماز آمدہ چنانچہ در سورہ نور من قبل صلوة الفجر و من بعد صلوة العشا و انہم سبوا العتمة و عشا
نام می آید و اعتمہ و اعراب مغرب را عشا میخوانند و عشا را عتمہ پس نبی کردہ شد از ان از جهت محافظت لسان
شرع و کتاب اللہ و لہذا اکثر علما مکروہ دانستہ اند این تسمیہ را و از ابن عمر سے آرند کہ چون می شنید این اطلاق را در
می آمد و بلند می گفت انما هو العشا و امام مالک گفتہ است کہ بہتر آنست کہ تسمیہ کنند با نچہ تسمیہ کردہ است خدا تعالی
و نزد بعض مکروہ نیست زیرا کہ در حدیث آمدہ است چنانکہ گفت و در حدیث دیگر کہ بخاری و مسلم از ابی ہریرہ آوردہ
اطلاق لفظ عتمہ بر عشا وارد شدہ کہ لو یعلمون اگر بدانند مسلمانان مانی العتمہ و اصبح چیزی را کہ در نماز عشا و صبح
از فیض و ثواب لا توہما و لوجواہر آئمہ بیایند ایشان این دو نماز را بردستہا و زانو یا بر مفاصل یعنی اگر پدای نواز
آمد از جهت ضعف و بیماری بجهت حرص بر احراز فیض و ثواب با سحالت نیز بیایند و این دو نماز را در مسجد ترک نکنند و تقدم
و تاخر یکی ازین دو حدیث یقین و اتفاق معلوم شدہ پس پیش بعض حدیث منع اطلاق عتمہ بر عشا مقدمست و حدیث
جواز تاخر و میگویند منع مسوخست بجزاز و نزد بعض حدیث جواز مقدمست و میگویند جواز مسوخست بمنع و طبیی گفتہ است
کہ وجہ آنست کہ اطلاق عتمہ در ابتدا امر جائز بود و چون شائع شد این اطلاق و جاری شد بدان ہستہ خواص و عام
نبی کرد و از ان رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا غالب نیاید عرف جاہلیت بر سنت ہناسیہ اللہ اعلم و گفتہ اند کہ صواب
آنست کہ تعارضی میان این دو حدیث نیست بہ ہی نفرمود از اطلاق اسم عتمہ کلی بلکہ ہی فرمود از ہجرت و ترک اطلاق
لفظ عشا و کفای بعمتہ یا غلبہ و کثرت این اطلاق چنانچہ عبارت لا یغلبنکم اشارت سے وارد بدان تا اگر آنرا تسمیہ بعشا
کنند و گاہ گاہ عتمہ خوانند و ابود و طبیی از شیخ محی الدین نووی نقل کردہ کہ گفت در جواب ابن تہکال دو وجہ است
یکی آنکہ استعمال عتمہ بر لے بیان اصل جوازست تا ندانند کہ حرام مطلق و موجب اثمست اشارتست بآنکہ ہی از بر لے
تزیہ است نہ تحرم دوم آنکہ احتمال دارد کہ مخاطب بحدیث عتمہ کسی باشد کہ ہی شناخت اسم عشا را زیرا کہ آن مشہورتر شدہ بود لفظ
عشا و عشا را اطلاق بر مغرب میکردند و اللہ اعلم بالصواب الیہ المرجع و اللاب معروض میدار و کاتب حروف العبد الضعیف الفقیر
الی اللہ القوی الباری عبد الحق بن سیف الدین الدہلوی البخاری کہ چون اصل مقصود و مطمح نظر در شرح این کتاب بیان احباب اللہ
اربعہ علی انحصار مذہب امام اعظم ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہم جمعین و تطبیق و اثبات آنها بود و ہما ممکن با حدیث نبویہ و معارضہ

و مصداق کلام مصنف در دعای صحت و نبوت آنچه خود آورده و براساس آن رسم رود بطلان کشیده و شکست
که محل خلاف و نزاع اکثر در احکام فقهیه و مسائل شرعیه است تا این محل کلاک بیان در تقریر و تحریر آن جریان
یافت و الحمد للہ و المنه که حصول این مامل با آن عنایت و کد و مشقت که در آن کشیده شد بتوفیق الهی تعالی
و تقدس بر وجه موافق صورت نظام و القیام یافت الآن قصد بر آنست که آنچه بعد ازین مذکور گردد و از اذکار و عبادت
و سنن سنیه حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بیان آن اطناب و تطویل راه نیابد و ہم بر آنچه در اصل
کتاب متن مذکور است اقتضای پذیرد یارب مگر نکته غریب یا سخن مفید بدامنه بی مراجعت باصول و تصفیح کتب نوشته آید
مگر در بعضی مواضع که شاید قلم بحکم تقدیر بر خلاف این تصویر جریان یابد و ہم بحجت تحفیف و حقصار تعرض بذکر و آه و
حواله کتب التزام نموده آمد مگر آنچه در متن مذکور شده باشد الا در خاتمه که شیخ مصنف طریقه تنقید اظهار و از کتاب نموده بر حلاله
احادیث حکم بضعف و وضع و بطلان کرده است تطویل و تفصیل در آنجا ضروری افتاد امید که این بقیه نیز با تمام رسد
باقتضای کشف انشاء اللہ الحق البین ان ذلی التوفیق ذوالقوة المتین و صلی اللہ علی السید المصطفی الامین محمد وآلہ و صحابہ اجمعین

باب ۱۰ اذکار الهی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عائشه گفت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مذکور اللہ علی کل حیاه یعنی
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در جمیع اوقات ذکر حق کردی و هیچ چیز سے در از ذکر حق باز نداشتی زیرا که سخن او مجموع و یاد حق
بود و امر و نهی و تشبیح و تشریح شرع و امرت را اینهمه ذکر حق بود و بیان اسما و صفات و احکام اللہ تعالی و وعده و وعیدے

این مجموع ذکر او بود و ثنا و دعا و تمجید و تسبیح و سوال و دعا و عباد اول یعنی ذکرا و اطلاق کرده ثنا را بوی تفسیر
نموده یعنی خواندن حق را سبحانه و تعالی چنانچه در حدیث آمده است که افضل دعای من و دعای پیمبران پیش ازین و زعفران
لا اله الا اللہ و صده لا شریک له لا الملک له الحمد و دعا در ثانی یعنی طلب و درخواست چنانچه تفسیر کرد سوال را بوی
و در بعضی نسخ و عباد اول مذکور نیست فلما حاجه الی التوجه و ترهیب و ترغیب نزدیک یعنی وعد و وعیدت و ملازم

آن بجلگی ذکر حق بود و در حالت خاموشی در دل و ضمیر و همگی ذکر حق بود پس انقاس وی بر ذکر مشتمل بود در حالت
قیام و قعود و خفتن و رفتن و نشستن و برخاستن و سایر حالات از ذکر حق تعالی منفک نبودی حاصل آنکه ذکر یعنی
یا کردن است مقابل نسیان که یعنی فراموشی است پس هر چگونگی که یاد حق کنند خواه بدل یا بزبان در هر فعل و هر شان
ذکر بود و لا بد اگر زبان یا دل موافق افتد افضل و اکمل باشد و آنکه در کلام بعضی فقها واقع شده است که آنچه بزبان بود
ذکر نباشد و معتبر نبود باید که مراد ایشان نقلی ذکر لسانی باشد نه مطلق ذکر چه ذکر در لغت ضد نسیان بود و کما صرح به فی القاموس
پس شامل ذکر قلبی بودی شبهه و عدم اعتبار فعل قلب در ترتب ثواب باطل و نه امر بحق و بحق احق ان یتبع و قیاس
ذکر بر عقود شرعیه که بی فعل لسان معتبر بود و صحیح نباشد از جهت نص شارع بر آن فند بر اکنون آنچه از اذکار لسانی و دعوت
از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منقول و ما تفرست ذکر میکند و ابتدا از وقت بیدار شدن از خواب که حکم ابتدا لے
حیات وارد نموده بیان میکند و میگوید و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقت تجمد از خواب بیدار شدے

لغتی الحمد للہ الذی احیانا بعد ما اتانا والیہ النشور و عائشه روایت میکند که چون پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از خواب
بر آمدی ده بار تکبیر گفتی و ده بار سبحان و بده بار گفتی سبحان الملک القدوس و ده بار گفتی استغفر اللہ و ده بار گفتی
لا اله الا اللہ آنگاه ده بار گفتی اللهم انی اعوذ بک من ضیق الدنیا و ضیق یوم القیمه پس شروع در نماز کردے و ہم عائشه

وسلطانہ القديم من الشيطان الرجيم شيطان گوید این شخص امروز از شر من نگاه داشته شد و میفرمود چون کسی
 خواهد که در مسجد در آید باید که برین درود فرستد و سلام دهد آنگاه بگوید اللهم افتح لی ابواب رحمتک چون خواهد که
 بیرون رود بگوید اللهم انی اسألك من فضلك و در بعض روایات در آمدن و بر آمدن بسم الله و سلام علی سون
 نیز آمده و تخصیص سوال فضل که معنی زیادت است بوقت بیرون آمدن بر لب طلب مزید است که باز آمدن مسجد و عود
 بمقام عبادت است یا مراد آن طلب رزق و کسب معیشت است و این وجه آنست بقول کعبه و تعالی و اتقوا
 من فضل الله چنانچه ظاهر تفسیر است و پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چون در مسجد خواست شد گفت اللهم صل علی محمد
 و سلم اللهم اغفر لی ذنوبی و افتح لی ابواب فضلک اینجا فضل شامل رحمت و فضل هر دو است که در وقت در آمدن
 و بر آمدن و انما مطلوب و مامول است و چون نماز صبح بگذارد بر مصلی بیاید و بگذرد و دعا مشغول بود
 تا آفتاب بر آید و قدر یک دو نیزه از افق بلند شد آنگاه دو رکعت بگذارد و این اقل است و اگر کسی
 زیاده بر آن بگذارد و تم و فضل بود و کمال آن دو از ده رکعت است در فضل این احادیث بسیار زیاده برده حدیث وارد
 شده می فرمود که این عمل برابر یک حج و یک عمره است تمام تمام و بعضی علما این را از سنن موکده شمرده اند
 و باید که درین وقت بغیر ذکر و دعا و امر خیر تکلم نکند و در رعایت خضوع و خشوع و حضور و تفکر و تدبر معانی
 موصوف بود و در گذاردن رکعتین نیز موصوف باین صفات باشد مشایخ گفته اند قدس الله سرهم که عمل
 را جز در آخرت است و جزای این عمل تقدست در نورانیت قلب و صفای باطن و تشریح صدر که بر آن مترتب میگردد و
 در بعضی اوقات بذوق و وجدان چنان یافته شد که همچنان که آفتاب عالم آفاق طلوع کرده میرسد و بسط زمین را
 منور میگردد و انور ایمان و معرفت از درون طالب اشراق نموده می آید و ارض وجود او را منور میگردد و اگر هم در مصلی
 نشسته باشد تمام و اکمل است و بظاهر حدیث و سنت اوفی و مشایخ ظریفی گفته اند که اگر کسی در این وقت
 باشد در خلوت در آید و آنجا مشغول گردد و تحقیق است که آنچه در حدیث آمده است که هر که بگذارد نماز فجر و بنشیند و مصلی
 خود مشغول بذكر حق و دعا استغفار کند او را ملائکه گویند اللهم اغفر له اللهم ارحمه این جزای مصابرت است که بجای
 در مصلی کرده و جزای ذکر و مشغول و حضور و نورانیت قلب باقی است و حاصل است در هر صورت
 علی قدر الاخلاص و حضور و استقبال قبله در وقت بنایت مؤثر است و منور حتی که گفته اند که اگر خواب غلبه کند نشی
 کند بجانب قبله و هم روی قبله برگردد و از بر لب دفع خواب و در صبحگاه میگفت اللهم بک مسینا و بک مسینا و بک مسینا
 و بک موت و الیک النشور مسینا و الیک النشور لا اله الا الله وحده لا شریک له لا اله الا الله و هو علی کل شیء
 رب اسألك خیرانی هذا الیوم و خیر ما بعده و اعوذ بک من شرمانی هذا الیوم و شر ما بعده رب اعوذ بک من اسأل سوا الکریم
 اعوذ بک من عذاب النار و عذاب القبر و در شب هنگام گفتی اللهم بک مسینا و بک مسینا و بک مسینا و بک موت الیک النشور
 مسینا و الیک النشور لا اله الا الله و لیکن بجای هذا الیوم بذه اللیله و بجای ما بعده ما بعد ما بخواند ابو بکر صدیق گفت
 یا رسول الله انظر فی قلبی کما انظر فی قلبک کما انظر فی قلبک کما انظر فی قلبک کما انظر فی قلبک کما انظر فی قلبک
 شی و لیکن شهد ان لا اله الا الله انت اعوذ بک من شر نفسی و من شر شیطان و شر که این کلمه را در نوع روایت کرده اند اظهر و آهر بکسر
 شین و سکون را یعنی شرکی که در آن بنیاد و بران داند گردد و بفتح شین را یعنی مصائد و جباکلی که بدان پابند

گردانند حج مشرکہ بخصمتین معنی دام وان آنزف علی لطفی سورا او اجروہ الی مسلم این را در صبح و مسا وقت حقیق بگوئے
 میفرمود ہر بندہ کہ در صبح و مسا ہر روز و شب این دعا را بگوید بوی میج گزندے نہ رسد بسم اللہ الذی لا یضرہ اسم
 شئی فی الارض و لانی السار و ہو السبح العظیم آورده اند کہ ایان بن عثمان این حدیث را زید بن زکوان خود ہمردی روایت
 کردہ و بعل خود در آورده بود ناگاہ بوسے آفت فالج رسید آن مرد بجانب او نگاہ کرد بطریق تعجب و انکار معنی اگر حدیث
 صحیح است و خاصیت وی اینکہ ہر کہ آنرا بخواند بوسے میج گزندے نہ رسد این رسیدن گزند فالج بتوجہیت گفت ابان چہ نگاہ
 میکنی حدیث همچنان است کہ بتور روایت کردہ ام و لیکن امروز توفیق خواندن آن نیافتم تا آنچہ حکم و تقدیر آسمی است با مضام
 رسد و میفرمود کہ ہر کہ در صبح و مسا بگوید رضیت باللہ ربہ بالاسلام دنیا و بجز دنیا حق و ثابت باشد بفضل حق تعالی کراد
 رضی گردانند معنی جہان نعمت عطا کند کہ بندہ راضی گردد و میج آرزو در دل وی نشکند تا روزے گردانند او مقام رضا کہ اعلی
 مقامات سلوک است و در قول مصنف کہ گفت حق باشد بفضل وی تعالی اشارت است بآنکہ اثبات حق کہ بر حق سبحانہ کنند یعنی
 تفضیل و کرم اوست کہ بر خود لازم گردانیدہ والا میج چیزے بر وی تعالی و تعظم لازم و واجب نبود و میج بندہ را بروی
 حق نہ و لهذا بعض علماء منع کردہ اند کہ در دعا بگوید اللہم بحق فلان اما صح آنست کہ ممنوع نیست از جهت وقوع آن در حدیث
 ما توره چنانچہ اللہم بحق السالمین علیک و بحق مشائی ہذا و غیر ذلک و تو جہش آنست کہ گفتہ شد چہ وی سبحانہ و تعالی
 چیزے چند بفضل و کرم خود بر خود برے بندگان لازم گردانیدہ کہ البتہ بکنند چنانچہ رزق دادن و توبہ قبول کردن و
 رسول بخلق فرستادن و اینہا نیز عقلاً برے لازم نیست و لیکن فضل وجود و کرم وی برے لازم گردانیدہ و این در حقیقت
 و جوب نیست فضل و کرم اوست بر بندگان نہ ہر کس کہ در صبح و مسا بگوید اللہم انی اصبت اشک و شہد حلقہ عرشک و
 ملائکت و جمیع خلقک انک انت اللہ الذی لا الہ الا انت وان محمد عبدک و رسولک ہر کہ بگوید بوی از آتش آزاد
 شود و اگر دو بار بگوید نصف او از آتش آزاد شود و اگر سه بار بگوید سہ ربع او از آتش آزاد گردد و اگر چہار بار بگوید تمام سہ
 از آتش آزاد شود و ہر کہ در صبح بگوید اللہم ما اصبح لے من نعمتہ او باحد من خلقک فنک وحدک لا شریک لک فلک الحمد
 و لک الشکر شکر آن روز گزاردہ بود و اگر در شب بگوید اللہم ما امسی بے تا با آخر شکر آن شب گزاردہ بود و بسیار در صبح
 و مسا حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این دعا خواندے اللہم انی اسألك العافیۃ فی الدنیا و الآخرة اللہم انی اسألك
 العفو و العافیۃ فی دینی و دنیاے و الہی و مالی اللہم استر عورتے و آمن روعی اللہم احفظنی من بین یدے من اظلم
 و عن یمینی و عن شمالی من فوتے و اعوذ بعظمتک ان اغتال من تحتی اصبحنا و اصبح الملک لشرب العالمین اللہم
 لے اسألك خیر ہذا الیوم فتح و نصرہ و نورہ و برکتہ و ہدایہ و اعوذ بک من شر ما فیہ و شر ما بعدہ و چون شب ہنگام
 شدی گفتے اسینا و اسی الملک لشکر الی آخرہ و لیکن بجاسے ہذا الیوم ہذا اللیلۃ و مکان تذکیر تائیت و آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کیے از دختران خویش را گفت در حدیث ابی داؤد میں طور میں ہم آورده کہ مرویست از بعض
 بنات انس صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعلیم میکرد اورا کہ در وقت صبح بگوئی سبحان اللہ و الحمد للہ
 و لا قوۃ الا باللہ ماشاء اللہ کان و ما لم یشاء ولم ینزل علم ان اللہ علی کل شیء قدیر و ان اللہ قد اعطاک کل شیء علما و گفت ہر کہ
 این را در صبح بگوید در حفظ و امان خدے باشد تا شب شود و اگر در مسا گوید در حفظ حق باشد تا روز شود و یکی از صحابہ را
 گفت ابوداؤد از ابی سعید خدرے آورده کہ گفت مروی در حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت یا رسول اللہ

لازم افتاده بر من هجوم و دیون چکار کنم فرمود آیترا نیا موزم کلامی که چون اورا بگویی حق عمل شانه اندوه ترا بشاود بی عمل
 کند و اوام ترا بگذارد و گفت بی یا رسول الله یا موزم آن کلام را فرمود چون بباد و شب کنی بگویی اللهم انی اعوذ بک من
 الهم والحزن واعوذ بک من العجز والكسل واعوذ بک من الجبن والبخل واعوذ بک من غلبة الدين وقهر الرجال آن مرد
 گفت این دعا را خواندم بار خدای اندوه مرا ببرد و دین مرا قضا کرد و فرمود هر که در باد و شب نگاه این کلمات بگوید حتما
 کفایت کند از وی اندوه دنیا و آخرت را و کلمات اینست اللهم انی اصبحت منک فی نعمته وعافیته وستر قائم علی نعمتک عافیته
 وسترک فی الدنیا و الآخرة بشخصی نزد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم آمد و گفت یا رسول الله آفات بسیار بر من
 میرسد فرمود که چون صبح شود بگو بسم الله علی نفسی واهلی و مالی که آنوقت بتو رسد روزی مرفا طمه را گفت ترا چه
 مانع است از آنکه چون بباد کنی و چون شب کنی بگویی یا حی یا قیوم بک استغیث فاصح لی شانی کله و الا تکفنی الی نفسی
 طرفة عین و فرمود که هر که هر صبح و هر ساعت هفت بار بگوید حسبی الله لا اله الا هو علیه تو کلت و هو رب العرش العظیم حق
 جل شانہ هجوم دنیا و آخرت و کفایت کند این و روی عظیم است بعضی از مشایخ سلسله توبیه شاذلیه قدس الله اسرارهم
 گفته اند که اگر یکے بود که اورا هیچ در وی نه باشد چیزی این یک در دو کافی است و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ما مورست که
 این را بگوید نه پس قرآن که فان تولوا فقل حسبی الله الآتیه و خواندن این در اورا و مشایخ ده بار نیز آمده و آنرا استغیث
 نیز هست اما صحیح و اثبت بحسب روایت هفت بار است و هر که در اول روز این دعا بگوید هیچ مصیبتی بوی نرسد تا شب
 شود اللهم انت بلی لا اله الا انت علیک تو کلت وانت رب العرش الکرم ماشاء الله کان و ما لم یشاء لم یکن لا حول ولا قوة
 الا بالله العلی العظیم اعلم ان الله علی کل شیء قدیر وان الله قد احاط بحل اشئی علما اللهم انی اعوذ بک من شتر نفسی من شتر
 کل دابة انت آخذ بناصیتهما ان ربی علی صراط مستقیم گویند ابو الدرداء را خبر کردند که خانه تو بسوخت گفت خاد
 من نسوز و زیر که کلماتی که من از حضرت نبوت صلی الله علیه وآله وسلم شنیده ام آنجا است و حق سبحانه آنجا نه را
 چون بدیدند اطراف خانه او سوخته بود و خانه او سالم مانده و میفرمود من شتر استغفار را آنست که بنده بگوید اللهم انت ربی
 لا اله الا انت خلقتنی وانا عبدک وانا علی عهدک و عدک ما استطعت اعوذ بک من شتر ما صنعت ابوالک منعتک علی ابوالک
 بذنبی فاعف لی فانه لا یغفر الذنوب الا انت هر که در صبح بگوید از سر یقین و در آن روز بمیرد و بید رنگ در بهشت رود و
 اگر در مسا گوید از سر یقین و در آن شب بمیرد بے رنگ در بهشت رود یعنی در آن روز که مردم به بهشت روند و
 زودتر و سریع تر رود بی آنکه موقوف سوال و حسابش دارند یا مراد آن بود که بیشک به بهشت رود چنانچه در لفظ تجار
 آمده من قالها فممن اهل الجنة و میفرمود هر که در صبح و مسا بگوید صد بار سبحان الله و بحمده در روز قیامت کسی حاضر
 نشود و عملی فاضلی تراز عمل وی مگر کسی که زیاده از وی گفته باشد لفظ حدیث چنانچه در صحیحین از ابی هریره آمده نیست
 که نیارد و هیچ یکے روز قیامت عملی فاضلتر از آنچه وی آورده مگر آن کسی که گفته است مثل آنچه وی گفته یا زیاده
 کرده بر آن و در خیا و اشکال است بی آنکه کسی که مثل وی گفته باشد عملش فاضلتر از عمل وی چگونه بود بلکه مثل
 وی بود نعم در صورت زیاده درست می آید جو ایش آنکه شتر در اینجا منقطع است تقدیر کلام نیارد و هیچ یکے عملی فاضلتر
 از عمل وی لیکن کسیکه گفته است مثل آنچه وی گفته است می آرد عملی را که مساوی عمل دست و کسیکه زیاده گفته است می آرد
 عملی را که زائد است بر عمل وی و اشکال دیگر آنکه زیاده بر صد بار گفتن چگونه جائز باشد و حال آنکه مقرر شده است

کہ زیادہ بر عددی کہ شایع تعین کردہ است جائز نبود چنانکہ کم از ان روانست و اگر زیادہ کند از قبیل تجاوز از
 حد و اعتدال و اسراف بود مثل اعداد رکعات و طهارات مثلاً در اول جائز نیست و در ثانی توانی نہ و دخل اعتدالست در تہمت
 و از کار نیز حال ہمچنین است چنانکہ آوردہ اند کہ یکی از مشایخ در خواب دید کہ میخوانند آنرا کہ تسبیح و تحمید و تکبیر گویند بعد از
 نمازهای فرض وی نیز آن جانب دید کہ میخوانند دستی بر سینہ وی زدند و برانند و گفتند تو نماز ایشانی ایشان آن
 کسانند کہ سی و سہ بار گویند و تو زیادہ بران میگوئی جواب ازین اشکال آنکہ تجاوز و اعتدال در جائے بود کہ عددی مخصوص
 تعین یافته باشد و چون شایع اشارت بجواز زیادت در اینجا کردہ از ان قبیل نخواهد بود کہ موجب تجاوز و اعتدال از حد بود
 و نیز گفتہ اند کہ مراد بزیادت اینجا اعمال دیگر است از خیر کہ کسب کردہ نہ نفس این تسبیح و در کلام مصنف است ازین توضیح
 یارب مرا این روایت دیگر بود و اللہ اعلم و میفرمود ہر کہ در صبح دہ بار گوید لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ الملك لا محمد
 و ہو علی کل شیء قدیر اورادہ حسنہ نوشته شود وہ حسنہ خود بودہ کریم و سے عزا ستم بر ہر عمل خیر مینویسند و فریت این ذکر
 بان بود کہ گفت دودہ گناہ محو شود و ثواب آزادی دہ بندہ بیاید و در ان روز خداے تعالی اورادہ زہار خود در او
 و ہر کہ در ہر صبح و ہر مسأ صد بار بگوید اورادہ ثواب آزاد کردن صد بندہ باشد و اورادہ حسنہ نوشته شود و صد گناہ از او
 محو کردہ شود و کسی فاضلتر از عل و سے بمشتر نیارد و در سند امام احمد ثابت است کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ و
 آکہ وسلم زید بن ثابت را تعلیم کرد و فرمود کہ بران مواظبت نماید در ہر صبح لبیک اللہم لبیک و سعید یک و الخیر فی
 بیک و منک و الیک اللہم ما قلت من قول او حلفت من حلف او نذرت من نذر خشتیک بین یدے ذک کہ
 ما شئت کان و ما لم تشا لا یکن لا حول و لا قوۃ الا بک انک علی کل شیء قدیر اللہم ما صلیت من صلوة فعلی من صلیت
 و ما لعنت من لعنة فعلی من لعنت انت ولی فی الدنیا و الآخرة توفی مسلماً و اسحقق بالصابحین اللہم فاطر السموات
 و الارض عالم الغیب و الشہادہ و الاجلال و الاکرام فانی اعمدک فی ذہ الحیوۃ الدنیا و شہدک کفی بک شہید ابانی شہدان
 لا الہ الا انت و حک لا شریک لک لک الملك لک الحمد و انت علی کل شیء قدیر و شہدان محمد اعمدک و رسولک و شہدان
 و عدک حق و لقاک حق و الساعۃ آتیۃ لا ریب فیہا و انک تبعث من فی القبور و انک ان کلنی الی نفسی کلنی الی ضعف عورۃ
 و خلیۃ و انی لا اتق الا برحمتک فاغفر لی ذنوبی کلہا انہ لا یغفر الذنوب الا انت و تب علی انک انت التواب الرحیم
 صبح میگفت اللہم انی اصبحت لا استطیع و نع ما اکرہ و لا املک لقع ما ارجو و اصبح الامر بید عیری و اصبحت مرہناً بعملی فلا
 فقیر فقر منی اللہم لا شمت بی عدوی و لا تسوئی صدیقی و لا تجعل میبتی فی دینے و لا تجعل الدنیا کبریمی و لا مبلغ علی
 و لا تسلط علی من لا یرحمنی اللہم بک اصبحنا و بک امسینا و بک نخبی و بک نموت و الیک النشور اللہم عالم الغیب و الشہادہ
 فاطر السموات و الارض رب کل شیء و مالیک شہدان لا الہ الا انت اعوذ بک من شر نفسی و من شر شیطان و شرک سجان
 و کجہ و لاحول و لا قوۃ الا باللہ ما شاء اللہ کان ما لم یشا لم یکن اعلم ان اللہ علی کل شیء قدیر و ان اللہ قد احاط بکل شیء علماً
 مسجان اللہ صین مسون و صین تصبحون و لا اکھد فی السموات و الارض و عشیاء و صین نظرون یخرج الھی من المیت و یخرج المیت
 من الھی و یحیی الارض بعد موتہا و کذلک تخرجون اللہم انے اسألك العافیۃ فی الدنیا و الآخرة اللہم انی اسأکت
 العفو و العافیۃ فی دینے و دنیاے و اہلے و مالی اللہم استر عوراتی و امن روحانی اللہم احفظنے من بین یدے
 و من خلفے و عن یمنی و عن شمالی و من فوقی و اعوذ بعظمتک ان غمالم من تحت اللہم اصبحنا شہدک و نشہد

حلا عرشک و ملائکتک و جمع خلقک انک انت الله الا انت و مدک لا شریک لک فک الحمد و ک الشکر اصحا و اجمع
 الملك لتدرب العالمین و سه بار میگفت اللهم عافنی فی بدنی اللهم عافنی فی سمعی اللهم عافنی فی بصری و میگفت اللهم برحمک
 ارجو فلا تخلفنی الی نفسی طرفه عین و اصلح لی شانی کله لا اله الا انت اللهم انی اعوذ بک من جبد البلاء و درک الشقاء و سوء
 القضاء و شاتمة الاعذار و اعوذ بک من علم لا یفیع و من قلب لا یتبع و من نفس لا یتبع و من دعوة لا تستجاب لها و اعوذ بک
 من زوال نعمتک و تحول عافیتک و فجأة نعمتک و جمیع سختک اللهم انی اعوذ بک من شر ما علمت و من شر ما لم اعلم و من
 شر ما علمت و من شر ما لم اعلم اللهم لک اسلمت و بک آمنت و علیک توکلت و الیک انبت و بک خاصمت و الیک حاجت
 فاغفر لی ما قدمت و ما آخرت و ما أسررت و ما علنت انت المقدم و انت الموحى لا اله الا انت اللهم انی اعوذ بک من شر
 کعبه و شر بصری و شر لسانی و شر قلبی و شر منبتی اللهم انی اعوذ بک من التزمی و من الفرق و من الحرق و المدم و اعوذ بک
 من ان یخطفنی الشیطان عند الموت و اعوذ بک من ان اموت فی سبیلک مدبر و اعوذ بک من ان اموت لدیفا و اعوذ بکلمات
 الله التامات من غضبه و عقابه و شر عباده و من همزات الشیاطین و ان یحضر و ن اللهم الهمنی رشدی و اعذنی من شر نفسی
 اعوذ بوجه الله العظیم الذی لا شیء اعظم منه و بکلمات الله التامات الی لا یجوز من بر و لا فاجر و باسما الله الحسنى ما علمت
 منها و ما لم اعلم و من شر ما خلق و ذرأ و برأ اللهم اغفر لی جدی و سبزی و خطائی و عمدی و کل ذلك عندی اللهم اصلح لی دینی
 الذی جو عصمت امری و اصلح لی دنیاى الی فیها معاشی و اصلح لی آخرتی الی فیها معادى و اجعل الحیوة الدنیا زیارة
 لی فی کل خیر و اجعل الموت راحة من کل شر اللهم انی اسألك الهدى و التقى و العفاف و العفی رب عینی و لا تعن علی
 و انصرنی و لا تنصر علی و اکره لی و لا تکره علی و اهدنی و سیر الهدى و انصرنی علی من نعی علی رب اجعلنی لک شاکرا لک
 زکارا لک رب ایاک مطوعا لک محبتا الیک ادا اذ منی بار بقبول توبتی واجب دعوتی برأسل حوبتی و ثبت حجتی و سدو
 لسانی و اهد قلبی و اسئل شیختمه صدری اللهم ما زقتنی مما احب فاجعله قوه لی فیما تحب اللهم ما زوت عنی مما احب فاجعله و انا
 لی فیما تحب اللهم اسم انما من خشیتک یا تحول بیننا و بین معاصیک و ن طاعتک یا تبلفنا جنتک و ن الیقین ما تمون بعلینا
 مصیبات الدنیا و متغنا باسما عناد البصارنا و قونا ما احییتنا و اجعله الوارث منا و اجعله ثارنا علی من ظلمنا و انصرنا علی من
 عاوانا و لا تجعل مصیبتنا فی دنیا و لا تجعل لدنیا کبریهما و لا مبلغ علمنا و لا غایة رعبتنا و لا تسلط علینا من لایرجنا اللهم بعلمک
 الغیب و قدرتک علی الخلق ایمنی ما علمت الحیوة خیر الی و توفنی اذا علمت الوفات خیر الی اسألك خشیتک فی الغیب و اشاده
 و اسألك کلمة الحق فی الرضی و الغضب اسألك القصد فی الفقر و الغنی و اسألك فیما لا ینفد و اسألك قره عین لا یقطع و اسألك
 لذة انظر الی وجهک و الشوق الی لقاءک فی غیر ضراب مضرة و لا فتنه مضلة اللهم زینا بزینة الایمان و اجعلنا براهة ممدین اللهم جعلنی
 اعظم شکرک و اکثر ذکرک و اتبع نصیحتک و احفظ وصیتک اللهم انی اسألك الصحوة و العفة و الامانة و حسن الخلق و الرضا بالقدر اللهم
 طهر قلبی من النفاق و علی من الریا و لسانی من الکذب و عینی من الحیانة فانک تعلم خائنة الایمن ما تحفی الصدور و ارا من عباس
 مرویت که تفسیر خائنة الایمن بان کرد که مثلاً مرده در میان جمعی شسته است ناگاہ جمیله از پیش ایشان گذشت این مرد بخت
 استیجا و شرم داشت از آن جمع در پای ایشان سرفرو داد فکند و نگاه بان زن نکرد چون اینها را غافل یافت نه بر آورد و در دیده
 نگاهى بجانب دى کرد این خیانت چشمست در نظر حرام اللهم جعل سریرتی خیر من علانیتی و جعل علانیتی صالحة اللهم انی
 اسألك علاج ما توتی الناس من الایل و المال و الولد غیب النفال و لا افضل اللهم اهدنی و سد دنی اللهم رب السموات

السبع ورب العرش العظيم ربنا ورب كل شيء فالق الحب والنوى ومنزل التوراة والانجيل والفرقان اعوذ بك من شر
 كل شيء انت اخذنا صيتها اللهم انت الاول فليس قبلك شيء وانت الاخر فليس بعدك شيء وانت الظاهر فليس
 فوقك شيء وانت الباطن فليس دونك شيء اقض عنا الدين واغننا من الفقر يا ارحم الراحمين اللهم رب جبرئيل وميكائيل
 واسرافيل فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة انت تحكم بين عبادك فيما كانوا فيه يختلفون اهد لنا خلف
 فيه من الحق باذنك انك تهدي من تشاء الى صراط مستقيم وخذنا انك توادد ربنا محمد صلى الله عليه وآله وسلم فبصدقه
 كبره في عبادته بعد از اوله في الفضل فاضلته از صلوة بر رسول خدا صلى الله عليه وآله وسلم نبود و در سبب و سبب حصول
 قرب و رضای الهی تعالی و حصول سعادت دنیا و آخرت بالاتر از و سبب نه و فوائد و منافع آن در کتب و دفاتر نگین
 ازان در خانه کتاب جذب القلوب الی دیار المحبوب که در بیان احوال مدینه مطهره علی ساکنها السلام و اتمیة نوشته شده
 است نقل کرده ایم رجاء القبول و بعد از وی رساله منفرده تالیف یافته مشتمل بر آنچه در اینجا بود و باز یادات صلوة که
 از بعضی مشایخ عظام صادر شده و آنکه شد علی ذلک و کیفیت در وی که از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم
 مرویت بسیارست در کتاب صلوة پیشتر یاد کرده ایم از آن جمله یکی اینست اللهم صلی علی محمد و علی آل محمد کما صلیت
 علی ابراهیم و علی آل ابراهیم و بارک علی محمد و علی آل محمد کما بارکت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم انک حمید مجید و السلام
 و رحمة الله و بركة و دوم کیفیت اللهم صلی علی محمد و علی اهل بیتی کما صلیت علی ابراهیم انک حمید مجید اللهم صل علینا محمد
 اللهم بارک علی محمد و علی اهل بیتی کما بارکت علی آل ابراهیم انک حمید مجید اللهم بارک علینا مع صلوات الله و صلوات
 المؤمنین علی محمد النبی الامی اسلام علیکم و رحمة الله و بركة و مجموع کیفیتهاست که بهار سیده چهل و شصت است سی و شش
 از آن جمله از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم مرویت و باقی از صحابه و تابعین رضوان الله علیهم اجمعین و در فضل کیفیات
 علمارا اختلافست بعضی بر آن اند که افضل صبح صلوة همان است که خواندن آن در تشهد صلوة مرویست و معمولست
 چه صلوة افضل حالات بنده است و ملا بدینچه در و سبب آمده افضل و اکمل بود و بعضی گفته اند که هر چه مشتمل بود بر این
 و تاکید کما و کیفای الموع و اکمل بود از غیر خود و شیخ محی الدین نووی رحمه الله علیه در از کار برین اقتضای کرده که افضل
 آنست که بگوید اللهم صلی علی محمد عبدک و رسولک النبی الامی و علی آل محمد و از واجبه و ذریته کما صلیت علی ابراهیم و علی
 آل ابراهیم و بارک علی محمد النبی الامی و علی آل محمد و از واجبه و ذریته کما بارکت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم فی العالمین
 انک حمید مجید چه این کیفیت جامع مجموع عباراتیست که در احادیث صحیح وارد شده و بعضی گفته اند که اولی و افضل
 آنست که بگوید اللهم صلی علی محمد و علی آل محمد و از واجبه و ذریته کما بارکت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم فی العالمین
 مروی نیست و ما توره و امام ابراهیم مرویست رحمه الله علیه میگوید افضل آنست که بگوید اللهم صلی علی محمد و علی آل محمد
 کما ذکره الذاکرون و کما سبى عنه الغافلون فصل در بیان ادعیة جامه پوشیدین حضرت نبوی
 صلی الله علیه و آله وسلم چون جامه پوشیده در اکثر روایات چون جامه نو پوشیدی چنانچه مصنف نیز در باب
 پوشش آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم گوید این دعا خواننده اللهم کما کفرت کسوتینا اسالك خیره و
 خیر ما صنع له و اعوذ بک من شره و شر ما صنع له و یفرموده هر که جامه بپوشد و بگوید الحمد لله الذی کسانی خدا و زرقین
 من غیر ذل منی و لا قوة غفر له ما تقدم من ذنبه یعنی آمرزیده شود هر گناهی که پیش ازین کرده باشد و در بعضی

روایات و اما فریز آمده یعنی ہر گناہیکہ بعد ازین خواهد کرد و اسیر المؤمنین حضرت روایت میکند از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ گفت ہر کہ جامہ نو پوشد و بگوید الحمد للہ الذی کسانے ما اواری بہ عورتی و انجل بہ فی حیوانی و بعد از ان جامہ کنسہ را بدرویشے و ہمیشہ در حفظ و پناہ و سلوک را حق باشد و عادت حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ چون جامہ یا عمامہ نو پیدا آمدے آن را نامے تعیین کردے از ظاہر این عبارت چنان مفہوم شود کہ آن جامہ یا نامے از پیش خود نہادے چنانچہ اسلمہ را دو باب را نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نامہا بود و آنچه در احادیث آمده است آنست کہ چون جامہ پوشیدے اورا بنام وکے خواندے عمامہ یا قمیص یا رداء پتر گفتمے اللہم کک الحمد انت کسوتمینہ الے آخرہ لغم در روایات آمده است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را عمامہ بود نام او سحابہ آن دیگر است اما مضمون این حدیث ہمین است کہ اورا بنام او خواندے و پوشیدے فت بر و یکبار امیر المؤمنین عمر بن جامہ دید گفت این جامہ شستہ است یا نو گفت شستہ گفت البس جدید او عیش حمید او مت شہید یعنی نو پوشش و پسندیدہ بنوی و شہید بکیر و نیز آمده است کہ چون جامہ نو یکے را پوشیدہ دیدے گفتے تسبی و تحلیف اللہ یعنی کہنہ کنی این را و جامہ دیگر دہد خدا بقالے بجائے آن **فصل در بیان ادعیہ در آمدن خانہ حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم** چون در خانہ درآمدی گفتی الحمد للہ الذی کفانی و اوانی و الحمد للہ الذی طعمنی و سقانی و الحمد للہ الذی من علی اسالک ان تجیرنی من النار و فرمود چون بندہ مسلم در خانہ خوش بایے نہد باید کہ بگوید اللہم انی اسالک خیر الموعود و خیر المخرج بسم اللہ و بحت و علی اللہ بنا توکلت این بگوید و بعد از ان بر اہل بیت خود سلام کند و انس بن مالک را گفت چون در خانہ در آئی بر اہل بیت خود سلام خوان تا بרכת باشد بر تو و بر اہل بیت تو و آمدہ است کہ اگر در خانہ کسے نبود و خالی بود نیز سلام گوید باین لفظ السلام علی عباد اللہ الصالحین بیت ملائکہ کہ در اینجا باشند و فرمودہ کس در امان و ضمان و رحمت دنیا و آخرت حق تعالی اندیکے آنکہ بیت جہاد و غزای از خانہ بیرون آید در ضمان حق است یا اورا وفات کند و در بہشت برود یا سلامت با اجر و غنیمت باز گردد و دوم کسیکہ بر بے نماز متوجہ مسجد شود در ضمان حق است یا وفات یابد و بہشت رود یا سلامت با اجر و غنیمت باز گردد و سوم کسیکہ در خانہ در آید و سلام بر اہل خویش کند از نیز در ضمان حق تعالی بود و مفسر فرمود چون شخصے در خانہ در آید در وقت دخول و در وقت طعام حق تعالی را یاد کند شیطان گوید بالشکر حمددین خانہ ما را نہ جائے خفتن است و نہ جائے طعام خوردن و اگر در آید در وقت درآمدن یا در حق نکند شیطان گوید جائے خفتن یا نسیم و چون در وقت طعام یا در حق نکند شیطان گوید جائے خفتن و طعام شب ہر دو بایم **فصل در بیان ادعیہ در آمدن بیت اکلا** حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون در انخانہ درخواستی آمدتے اللہم انی اعوذ بک من الخبث و الخبائث و امرے فرمود گفتن آن خبث بضم تین جمع خبث یعنی ذکوہ جن و بضم خا و سکون با نیز خواندہ اند یعنی خبث یا شے مکروہہ و وجہ اول اقوی است از روے روایت و النسب بہ عطف و الخبائث برودے کہ جمع خبث است یعنی اناش ایشان و بانیچہ در حدیثے دیگر آمدہ باید کہ عاجز نشودیکے از شما چون در انخانہ خواہد شد کہ بگوید اللہم انی اعوذ بک من الرجس الخبیث الخبیث الشیطان الرجیم مگر آنکہ خبث بسکون بارا مخفف خبث مضموم الباء دارند چنانکہ در امثال آن آمدہ مثل کتب و کتب و خلق و خلق و در حدیث ترمذی آمدہ کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ پردہ ما بین جن و عورات مردم بنی آدم است کہ چون خواہد کہ در آید در انخانہ بگوید بسم اللہ

در حالت بول یکے برآن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سلام کرد جواب نداد فرمود کہ خدای تعالیٰ بندہ را بین دشمن میگرد
یعنی گفتن در بول و بفسر بود باید کہ کے در حالت بول و غارط استقبال و استدبار قبلہ نکنند و این حسرام است
نزد امام ابوحنیفہ مطلقاً خواه در عمارات و خواه در صحرا و نزد احمد و ابی ثور صاحب شافعی و راجح نزد ابن العسری از
مالکیہ و ابن حزم از ظاہرہ نیز ہمین است و نزد امام شافعی و مالک در صحرا و در عمارات و از امام ابوحنیفہ و احمد نیز
این فرق روایت کرده اند و وجه و سبب آنست کہ در عمارات دیوار پرده است میان و سبب و کعبہ نیز اگر در صحرا نیز
چندین کوه و میان حالست بلکہ آنست کہ استقبال و استدبار در بنیان عرفا مضامین بہ جد است و نیز آنکہ
کہ مدست برائے آن ما و اسے شایطین است و صلح نیست برائے قبلہ بودن بخلاف صحرا و شاید کہ این تفصیل
آنست کہ طیبی گفته کہ صحرا خالی نیست از مصلی از انس یا جن پس اگر استقبال کند قبلہ را یا استدبار کند آن را شاید کہ
نظریکے از مصلیان بعورت او افتد و این معنی مامون است در بنیان و از بعض احادیث نیز جو از آن در بنیان
معلوم میگردد و چنانچہ در صحیحین از ابن عمر آمده کہ گفت بر آدم من بالاحاء حفصہ را پس دیدم آن حضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم را کہ قضای حاجت میکرد پشت بجانب قبلہ نیز بود و او از ابن عمر ستر آورده کہ و سبب نشانہ راحلہ خود را مستقبل قبلہ
پس تر نشست و بول کرد بجانب آن گفتند یا ابا عبد الرحمن آیا نیت کنی کہ نسی کرده شد است ازین ستر بود کہ نسی از نخل
آن در نفاست و چون چپیرے بود میان تو و قبلہ کہ ستر کنی تر الماباس ازینجا معلوم شد کہ ستر و راحلہ و مانند آن نیز
حکم بنیان دارد و وجه اول از وجه ہے کہ در فرق میان بنیان و صحرا گفته شد در و سبب جاریست و حجت انا کہ مطلقاً
حسرام گویند آنست کہ در لفظ حدیث حسرت مطلق است و حدیث اباحت صحبت زبیدہ و اگر برسد چون بیچ
محرم معارض آید تزج محرم بر است و قوسے جائز دارند استدبار نہ استقبال و تسک کند حدیث ابن عمر و بعض
مطلقاً مباح گویند و این قول را بعائشہ و عروہ و ربیعہ و داؤد ظاہری نسبت کنند و گویند چون احادیث معارض کرد
رجوع باصل کنیم کہ اباحت است بلکہ نیت کہ قول امام ابوحنیفہ و تابعان و سبب تنزه و احتیاط تندر کبریت و مصنف
نیز تزج آن کرده بقول خود کہ گفت و این حدیث را جماعے از صحابہ مثل عمر بن الخطاب و ابی ایوب انصاری و سلمان فارسی
و سرقہ بن مالک و سهل بن حنیف و اسامہ بن زید و ابی ہریرہ و معقل انسی و عبد اللہ بن الحارث الزبیدی بطبرق
متعددہ روایت کرده و در اکثر احادیث نہی از استقبال و استدبار ہر دو واقع شد و بعضی ذکر استقبال فقط
و حدیث رخصت کہ از عائشہ در سند احمد روایت کرد کہ نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذکر کرد کہ جمعی استقبال قبلہ در حالت
بول کر اہت میدارند فرمود بر سبیل نکار کہ اینچنین کردند پس از فرمودن بر سبیل نکار اباحت استقبال مفہوم شد و فرمود
پس تصد رار و سبب قبلہ کنید یعنی اگر استقبال را کرد و میدارید نکنید و استدبار کنید ازینجا جو از استدبار نیز معلوم شد
مصنف میگوید این حدیث ہر چند در سند احمد است اما امام اہل حدیث بخاری رحمۃ اللہ علیہ در ان طعن کرده و کے از ان
کبار ان را اثبات نکرده و کلام امام احمد مقتضی اثبات و حسن آن نیست و دیگر آنکہ منقطع است و مرسل است
پوشیدہ مانند کہ چون راوی حدیث عائشہ باشد ارسال چه معنی دارد یا رب مگر مرسل نجا یعنی منقطع است و عطف
و سبب منقطع بطریق تفسیر است و این نیز اصطلاح است غیر مشہور و بعضی از روایة این حدیث ضعیف اند و ضبط و اتقان
و عدالت و نیز شاذ است و مخالف روایت ثقات و ہمچنین حدیث حجت را شاید و با احادیث دیگر کہ نفس اندر نہی استقبال و

استدبار حارص نیاید و چون از آنجا بیرون آمدے گفتے احمد لہ الذی ازہب عنی الاوسے دعا فانی ظاہر آنست
 کہ این گفتن بزبان بود و از اینجا معلوم شود کہ ذکر اللہ بعد از استنجا پیش از آمدست و وضو حرام نیست و خود ثابت شدہ است
 کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم راجع حالت مانع از ذکر الہی نیامدے و اما آنکہ در حدیث آمدہ است کہ بعد از بول تمیم کرد
 پس اذان رد سلام کرد غایت احتیاط و اہتمام بتعمیم ذکر الہی بود کہ سلام از اسماء اللہ است و بالجملہ در اسلام چہنیں تسبیح
 باید نمود و این دعا بعد از بیرون آمدن از آنجا چون مرویست باید خواند و اگر این را محل بر تصور این مضمون بدل کنند
 چنانچہ بعض گفتے اند نیز صورتے دارد و در بعض روایات نیز آمدہ کہ بعد از بیرون آمدن از آنجا غفر لکم
 سبقت اشارت بعد تفسیرے کہ در ترک ذکر الہی غراسمہ در نیحالت رفت و بعضے از شلخ گفتے اند کہ وظیفہ ذکر در وقت
 فصلے حاجت آنست کہ در احتیاج و تمنس خود و تقدس و شہد و جناب الہی تعالیٰ بیندیشد ذکر درین مقام ہمین است
 واللہ اعلم وادکار و وضو در اول کتاب یاد کردہ شد و گفتے شد کہ چہ اذان بصحت رسیدہ و چہ نہ رسیدہ **فصل**
 در اذکار اذان صحیح آنست کہ مشروعیت اذان در مدینہ است در سنا اولی یا ثانیہ و آنکہ گویند در شب اسرے بود
 صبح حدیثے درین باب ثبوت نہ رسیدہ و بر تقدیر ثبوت یا قائل شوند بتقدیر اسرار چنانچہ بعض گفتے اند کہ اسرار
 دوم در مریبہ بود یا در شب اسرے اذان شنیدہ بالاس آسمان ولیکن مامور نشد باقامت آن بر روی زمین و
 اینما تکلفات است و صحیح آنست کہ در مدینہ بود چنانچہ در صحیحین از ابن عمر آمدہ کہ چون قدم آوردند مسلمانان ہمینہ
 جمع میشدند برای نماز و سر رسیدند وقتے معین را بے آنکہ ندانند براسے آن واعلام نمایند بدان پس سخن کردند
 روزے درین باب کہ چہ باید کرد بعض گفتند تا قوسے باید زد مثل ناقوس نصارے و بعض گفتند قرن مثل قرن بود
 و در روایتے آمدہ کہ بعض گفتند آتے برافس روزند مثل آتش محوس پس گفتے عمر چہ مردے را فقرا نیکند خدا کند
 بنماز پس فرمود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر خیز اسے بلال و ندا در دہ نماز و میگونید کہ دین وقت ہمین است
 بے کیفیت مخصوصہ اذان وقت دیگر عبد اللہ بن زید انصاری کہ اورا صاحب بلال اذان گویند خواب دید مردے و کہ ناقوسے
 در دست دارد گفت آیا سرفروشی اسے بندہ خدا این ناقوسے را بہن آن مرد گفت چہ کاری این را گفت تا بخوانم
 مردم را بدان نماز گفت من ترا بہتر ازین چیزے نیاموزم پس پیاموت بویے اذان را چون صبح شد بلال
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و واقعہ را عرض کرد فرمود ہستی و راستی کہ این رو بے حق است خیز
 و الفاکن بر بلال کہ آواز وے نرم تر و بلند تر و شیرین تر است بعد اذان عمر بن الخطاب نیز این وقعہ دید
 و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنید فرمود اللہ اکبر و گویند کہ ہفت صحابی و بروایتے چہار دہ موافق یکدیگر خواب
 دیدند و نیز آمدہ کہ بعد اذان جی نیز موافق آن آمد و اللہ اعلم در اذان پنج چیز تشریح فرمودیکے آنکہ سامع آنچه از مؤذن بشنود مثل
 ان کوبو بجز لفظ طے علی الصلوٰۃ و حی علی الصلاح کہ ان را با حول و لا قوۃ الا باللہ بدل کند و حدیثے در جمع میان حوقلہ
 و حیلہ ثابت شدہ و در اقتصار بر حیلہ در بعض احادیث صحیحہ واقع شدہ کہ بگوید آنچه بگوید مؤذن بے ذکر حوقلہ در حیلتین
 و ظاہر شش اقتصار بر حیلہ است و در بعض احادیث آمدہ کہ بگوید در حیلتین لا حول و لا قوۃ الا باللہ و جمع میان
 حیلہ و حوقلہ و جمع است مرئی بلکہ کذا فی بعض شروح حصن الحصین و آنچه بعض مردم در حیلہ علی الصلاح گویند انما اللہ
 کان و مالہ البشار لم یکن نیز صحیح نشدہ و در وقت شہادتین و انما و انما نیز آمدہ و گفتے اند کہ اگر در مسجد بقصد نماز در آمدہ است

اجابت مؤذن لازم نبود زیرا که چون اجابت فعلی نمود با وجود آن اجابت قولی حاجت نبود دوم آنکه گوید خصیت با الله ربنا و
بالسلام دنیا و جسم رسول لا و فرمود که این قول موجب منفرت است و در مشکوٰۃ از حدیث مسلم اشهدان لا اله الا الله و
لا شریک له و اشهدان محمد عبده و رسولہ نیز در اول این کلمات زیاده آورده سوم آنکه صلوة بر رسول الله صلی الله علیہ
وآلہ وسلم بعد از اجابت مؤذن چهارم آنکه این دعا بخواند اللهم رب هذه الدعوة التامة و الصلوة القائمة ات محمد بن
الوسيلة و الفضيلة و البعثة مقاما محمودا الذي وعدته انك لا تخلف الميعاد و تحم انك دعا براسه آخرت و دنياك خویش کند
و در بعضی از روایات مسند امام احمد آمده که هر که بعد از اذان مؤذن گوید اللهم رب هذه الدعوة التامة و الصلوة القائمة
صلی علی محمد وارض عنه رضا لا ینقض بعهده باری تعالی دعای ویرا اجابت کند و امام سلمه گفت پنجیم صلی الله علیہ و آلہ وسلم
را تعلیم کرد که وقت اذان مغرب گویم اللهم هذا اقبال لیک و اوبار نهارک و اصوات دعائک فانغفر لی و ابراماس
میگوید حضرت رسالت صلی الله علیہ و آلہ وسلم چون آواز اذان بشنیدے این دعا بخواند اللهم رب هذه الدعوة التامة
استجاب لها دعوة الحق و كلمة التقوى توفى علیها و اجبت علیها و اجعلنی من صالحی الیها علی یوم القيمة و
میفرمود و عامیان بانگ نماز و اقامت مردود نیست گفتند چه بخوانیم فرمود دعایت بخوانید در دنیا و آخرت
تشبیه میسرند که آن حضرت صلی الله علیہ و آلہ وسلم نفس نفیس خود اذان گفته یا نه جواب میگویند آری یکبار
در سفر در وقتیکه بالابار ان بود و پایان گل و گذار و نماز را با اصحاب خود برود و اصل کند عند السیسی بروایت الترمذی
و نووی نیز از روایت ترمذی بدان جزم کرده و بعضی گویند مراد ام بلال است باذان بطریق مجاز بقبرینه روایت
احمد در بسند خود هم درین واقعه فامر بلال ان فادن دیگر اختلاف است میان علما که اذان افضل است یا اقامت قول مختار
آنکه هر که نفس خود با اقامت حقوق امامت اعتماد بود اقامت افضل بود و الا اذان و نیز اختلاف است در جمع میان
اذان و اقامت نیز بعضی مکرره است و نیز بعضی خلاف اولی و بعضی گفته اند مستحب است و صحیح کرد این قول انووی
و بصحت رسیده از عمر که گفت که اگر اذان با خلافت جمع میشد اذان میگفتم من کذانی فتح الباری و از فعل امام ابو حنیفه
نیز جمع میان هر دو نقل کرده اند و اگر قصه آن حضرت صلی الله علیہ و آلہ وسلم مذکور صحبت رسد ثابت شود جمع میان
اذان و اقامت بیکر است **فصل در اربع عشر ذی الحجة در عشر ذی الحجة دعا آن حضرت صلی الله**
علیہ و آلہ وسلم بسیار کرده و دیگران را امر کرده بهلیل و تکبیر و تحمید و در بعضی روایت وارد گشته که پیغمبر صلی الله
علیہ و آلہ وسلم تکبیر گفته از نماز با در روز عرفه تا عصر آخر ایام تشریق از پی هر نماز فرض گفته الله اکبر الله اکبر
لا اله الا الله و الله اکبر الله اکبر و در بعضی نسخ این کتاب الله اکبر سه بار واقع شده و مشهور و مذکور در کتب
در السنه دو بار است و الله اعلم و صنف میگوید هر چند اسناد این حدیث بدرجه صحیح رسیده اما عمل اهل اسلام
بمجموع برینیت بدانکه تکبیر تشریق متفق علیہ است میان ائمه اربعه و لیکن وحی است نزد امام ابو حنیفه و صاحبیه
و ظاهر کلام رساله ابن ابی زید که در مذہب امام مالک است نیز هم برین است و مستحب است نزد غیر ایشان و لیکن اختلاف
است میان ائمه در وقت ابتدا و انتهای آن نزد امام ابو حنیفه ابتداے آن بعد از فجر عرفه و انتهای آن عصر یوم
تحرکه مجموع آن پشت نماز بود و نزد امام احمد و ابی یوسف و محمد و شافعی در قول مختار از فجر عرفه تا عصر آخر ایام تشریق
که مجموع آن مثبت و سه نماز بود و اخذافت تکبیرات تشریق برین مذہب ظاهر است و معمول بحقیقت باعث است

اکثر بقول اول شکل است زیرا که بیشتر از ایام تشریق است تمام و بعضی در توجیه آن گفته که تشریق نام روز عید است
نماز عید است چنانچه در حدیث آمده لاجمعه ولا تشریق الا فی مصر جامع و در حدیث دیگر آمده که لا ذبح الا بعد التشریق
یعنی بعد صلوة العید کذا فی شرح الهدایة و صید لانی از شافعیہ گفته که بر نیت عمل در اصدار و نوی گفتہ کہ ہمین است اظہر
نزد مختصین بحجت و در حدیث در وے و فتوے در مذہب حنفی نیز ہم برین است و نزد امام مالک و بقولے
نزد شافعی اظہر یوم النحر تا فجر آخر ایام تشریق کہ مجموع آن یا نذرہ نماز است براے حجاج و غیر ہم زیرا کہ حجاج ذکر
ایشان تلبیہ است تا روز نحر و قطع میکنند تلبیہ را بول رمی کہ روز نحر میکنند پس ظہر یوم نحر اول نمازے بود کہ
منقطع میشود در وے تلبیہ و ابتدا میکنند تکبیر و اما آنها بجز آخر ایام تشریق توجیہ میکنند از بابینکہ این نماز آخر
نماز است گذارده میشود در منے و غیر حجاج تا پنج حجاج اند و بقولے از شافعی حجاج را از ظہر نحر تا فجر آخر ایام
تشریق و غیر حجاج را از مغرب لیاہ النحر چنانکہ در شب عید فطر نیز نزد ایشان تکبیر مسنون است در کوهها و مساجد
و اسواق تا فجر آخر ایام تشریق کہ ہر درہ نماز بود و بقولے مثل قول اول و بروایتی از احمد حجاج از ظہر یوم نحر تا عصر آخر
ایام تشریق و بروایتی تا فجر آخر ایام تشریق و در ہدایہ میگوید کہ درین مسئلہ صحابہ نیز اختلاف داشتند و قول میر السین
علی از فجر عرفہ تا عصر آخر ایام تشریق است و تکلیف است کہ احتیاط درین قول است و فرمود حق سبحانہ - و اذکر واللہ
فی ایام معدودات - و تفسیر کردہ اند ایام معدودات را با ایام تشریق و تشریق در لغت بمعنی قید کردن گوشت است
در آفتاب و درین ایام قید کردہ میشود بحوم اصحابی در آفتاب و مویذ آن است کہ در صحیح مسلم و غیر آن آمدہ کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ایام تشریق ایام اکل و شرب و ذکر خدا تعالی اند و در قطنی بطرق متعدده از جاہر آورده
کہ گذارد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز صبح را روز عرفہ پتروے آورد بجانب ما و گفت اللہ اکبر اللہ اکبر
و کشتی تکبیر تا عصر آخر ایام تشریق کذا اورد الزرکشی و نیز گفته کہ از امام احمد پرسیدند حجۃ اللہ علیہ بکدام دلیل
حکم کردید شما کہ تکبیر از نماز فجر عرفہ است تا عصر آخر ایام تشریق گفت باجماع عمر و علی و ابن عباس و ابن مسعود
رضی اللہ عنہم اجمعین و قول مصنف از پے ہر نماز فرص بے تقدید جماعت اشارت است بآنکہ جماعت در وے
شرط نیست چنانچہ قول ابی یوسف و محمد و ائمہ دیگر است و نزد امام ابو حنیفہ جماعت شرط است و بر منفرده و از امام احمد
دور و است است اصح آنست کہ شرط است زیرا کہ ابن مسعود فرمودہ است التکبیر علی من صلی بجماعہ و از ابن عمر
نیز آورده اند کہ گذارد نماز را تنها و گفت تکبیر و بعد از نماز نفل تکبیر نمود با اتفاق و بعد از نماز عیدین نیز نیست
و بعد از نماز جمعہ است و بر زنان و مسافران نیز نمود مگر اقتدا کنند بگردان و مقیمان و در عید دو قول است و شرط
ست کہ نماز جماعت در مصر گذارده شود و در قریات نہ و اگر امام فراموش کند بر مقتدی لازم بود ہمہ این مذہب
امام ابو حنیفہ است حمد اللہ و نیز در مذہب وے کبار است باین صیغہ اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا اللہ واللہ اکبر
اللہ اکبر و اللہ الحمد و نزد شافعی سہ بار است و از امام شافعی منقول است کہ این مقدار اگر زیادہ کند ہم مستحسن بود
و زیادت نیست اللہ اکبر کبیرا و الحمد للہ کثیرا و سبحان اللہ بکرۃ و صیلا لا الہ الا اللہ و لا نعبد الا الہ مخلصین لہ
الدین ولو کرہ الکافرون لا الہ الا اللہ و حمد و صدق و عدہ و نصر عبدہ و نہرم الا خراب و حمدہ لا الہ الا اللہ واللہ اکبر
و نزد امام مالک ہمین قدر است اللہ اکبر اللہ اکبر و اگر تہلیل و تمسید زیادہ کند حسن است و مذہب امام احمد موافق

ذهب امام ابو حنیفہ است ویکے از اذکار عشر ذی الحجہ کہ در روز عسرفہ آمدہ است قول لا الہ الا اللہ وحمدہ لا شریک لہ
 لا الملک ولا الحمد و ہوے کل شیء قدیر بادعا ہائے دیگر کہ در باب حج گذشت و ازین بہت معنی انجا عاودہ نکرد **فصل**
در اوعیہ دیدن ماہ نوح حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون ماہ نوح دیدے گفتے اللهم اہلہ علینا بالامن
 والایمان والسلامۃ والاسلام ربی وربک اللہ وکما کہتے اللہ اکبر اللهم اہلہ علینا بالامن والایمان والسلامۃ والاسلام
 والتوفیق لما تحب وترضی ربنا وربک اللہ ودر سنن ابی داؤد واز قنادہ روایت میکند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 چون ماہ نوح دیدے گفتے ہلال خیر وورشہ ہلال خیر وورشہ است بالذی خلقک آمنت بالذی خلقک اللہ اللہ اللہ اللہ
 ذهب بشہر کذا و جابر بشہر کذا و در سنن ابی داؤد این حدیث ضعیفہ است از نجابین معلوم کرد کہ بر تقدیر دیدن ہلال این عیب
 بخوانند اما آنکہ عادت شریف بران بود کہ البتہ مقید میشدند بدیدن ماہ نوح چنانچہ در مردم متعارف است معلوم نیست
 مگر در ماہ رمضان و عید و ذی الحجہ کہ التماس کردن و جستن آنها مستحب و مسنون است اما تنہیت و مصافحہ بدیدن
 ماہ نوح و در یافتن یکدیگر را چنانچہ متعارف است در مردم خیرے نیست نعم مصافحہ مطلقا سنت است ولیکن اجبت
 خصوص این وقت سنت نبود اگرچہ تنہیت بدیدن رمضان و بعیدین ماثور است و بعضی از علماء شافعیہ گفتہ اند
 کہ تنہیت بعیدین و شہور و اعوام مباح است نہ سنت و نہ بعت واللہ اعلم **فصل در بیان اوعیہ طعام**
خوردن حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون طعام خوردے ابتدا بسم اللہ کردے و در گمان اے یقین آن
 فرمودے و گفت چون کسے طعام خورد باید کہ بسم اللہ بگوید اگر فراموش کند در اول باید کہ آخر یا آنجا کہ بادشش آید
 بگوید بسم اللہ فی اولہ و آخرہ و نزد محققان اہل حدیث ششمیہ در اول طعام واجب است چہ احادیث امریہ و صحیح
 و مسلم از معارضت و ظاہر امر وجوب است باوام کہ آن را معارضتہ نباشد و نزد کثرت فقہا امر انجاریہ است حاجت
 و تسبیہ در اول طعام واجب نہ و همچنین است سخن در تمسید بعد از طعام اما اگر در جمعی باشد تسبیہ یکے ازین جماعہ مجزی و
 کافی است از تسبیہ دیگران یا لے جمعی از علماء میگوید مجزی است و حاجت نیست کہ ہمہ بسم اللہ گویند یک کس کہ
 گفت بس است گویا مقصود ایشان این است کہ بسم اللہ باید کہ بر طعام مذکور شود تا برکے و نورے دران پیدا آید
 گویندہ یک کس باشد از جماعہ یا بیشتر اما حدیث خذیفہ موافق این سخن نیست چہ سے روایت میکند کہ گفت اما
 حضرت امیر البقیہ بدستی کہ ما حاضر شدیم با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعاما طعامے را و ہنوز آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم دست در طعام نہادہ بود و ما نیز بادے کہ داشتیم دست نہادہ مجازت جاریہ کا ہناتہ دفع پس آمدنی گویا کہ
 کسے می نماز و اورا بر طعام بیضے ارفایت گرسنگی بے اختیار می افتاد بر طعام مذہب است قطع یہ ہا فی الطعام پس خواست
 آن زن کہ بہند دست خود را در طعام فاخذ رسول اللہ پس گرفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بید ہا دست آن
 زن بر اما طعام با ایشان نخوردیم جارا اعلیٰ پسترا مردے از باد یہ نشینان ہمین صفت چنانچہ بعضی روایات آمدہ کا نما
 بدفع و و سے نیز خواست کہ دست در طعام نبرد فاخذ بیدہ پس گرفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست اورا
 نیز فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الشیطان یسئل الطعام بدستیکہ شیطان حلال
 میگردد اند طعام را براسے خورد یعنی قادر میگردد و از ان خورد میسازد طعام را ان لایذکرا بسم اللہ علیہ و جبت انکا نام خدا
 بردہ نمیشود بران و انہ جار بندہ اجاریہ و بدستی کہ شیطان آورد این ن را عمل بہایا حلال گردانہ طعام را بے خود سبب و سے

بجای

قاضیت بید ہا پس گرفتہ دست اور انجا رہنا لایعربے پس آورد شیطان این اعرابی را بسختی بہ حاصل سازد
 بواسطہ وے طعام بابر سے خود قاضیت بید ہا پس گرفتہ دست اور اول الذی نفسی بیدہ سوگندہ آن خدائے کر بقلم دست
 من در دست قدرت اوست ان بیدہ نفسی بیدی مع بیدہ ہا بدستی کہ دست شیطان و دست آن جاریہ و اعرابی در دست
 من است کہ گرفتہ نگاہ داشتہ ام انہا را ثم ذکر اسم اللہ و اکل پستریا کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نام خدایا و بخورد
 در سن ترمذی نیز از حدیث عائشہ موافق این حدیث خذیفہ ثابت است کہ گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہشش
 نفر از صحابہ طعام بخورد ناگاہ یک اعرابی در آمد و آن طعام را مجموعہ برد و لقمہ بخورد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ این
 اعرابی اگر بسم اللہ گفتے این طعام شمارا کافی بودے و محقق است کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جماعت بسم اللہ گفتہ بودند
 پس اگر تسمیہ کیے کافی بودے از تسمیہ باقی محتاج تسمیہ اعرابی نشدندے در بنجا میرسد کہ را کہ گوید کہ درابت اسے طعام
 الکیے از جماعت کہ شمتع باشند بر طعام تسمیہ کند کافی بودا اگر در اثنا سے طعام کیے در آید و شریک گردد چون حال تبدل
 طعام اوست تسمیہ اش باید کرد و تسمیہ این دو حدیث ازین قبیل است بدانکہ اسک مصنف حدیث خذیفہ در عدم کفایت
 تسمیہ کیے از جماعت یعنی ہرست کہ آمدن جاریہ و اعرابی و دست در زدن ایشان در طعام در اثنا سے اکل بود تا گویند کہ تسمیہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جماعت بسم اللہ گفتہ بودند و از اول حدیث کہ مصنف آن را نقل کردہ ظاہر میشود کہ آن
 اتنا در اول طعام بود کہ هنوز آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صحابہ ابتدا نکردہ بودند و دست در طعام نزدہ چنانکہ در مشکوٰۃ
 آورده کہ گفت خذیفہ بودیم نا کہ چون حاضرے شدیم با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعامے را نمی نماویم دستہاے خود را
 در طعام تا ابتدا میکرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وے نہاد دست مبارک خود را و ما حاضر شدیم با آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم کیباری طعامے را پس آمد جاریہ گویا کہے سے اندازد او را بر طعام پس دست نہا و ن گرفت و طعام الحدیث
 یعنی هنوز ابتدا در طعام نکرده موقوف ابتدا سے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم استادہ بودیم کہ آمد جاریہ و ہمین
 ظاہر میشود از حدیث کہ گفت ثم سے و اکل و این معنی نزد ما مل صادق ظاہر است فافہم و اللہ اعلم و حدیثے ضعیف وارد
 است کہ من نے ان یسے علی طعام کے کہ فراموش کند تسمیہ را و در بعض نسخ ان یصلی واقع شدہ یعنی
 رعا خواندن را یعنی بسم اللہ گفتن را بر طعام خود فلیقرأ قل ہو اللہ احد پس گو کہ بخواند قل ہو اللہ احد را اذا فرغ چون
 فارغ شود یعنی قل ہو اللہ احد خواندن بعد از فراغ از طعام طمانی ترک تسمیہ در ابتدا سے آن میکند واضح آنست کہ
 بگوید بسم اللہ اولہ و آخرہ چنانکہ گذشت و چون از طعام فارغ شدے گفتے الحمد للہ کثیرا طیبا مبارکافہ غیر لغوی لا دوع
 ولا مستغنی عنہ ربنا و گاہ گفتے الحمد للہ الذی کفانا و اوانا و سلکیت ہر ک طعام خورد و گوید الحمد للہ الذی اطعمنی ہما من غیر
 حول منی و لا قرة آمرزیدہ شود جمع گناہان گذشتہ سے و گاہ بعد از طعام گفتے اللهم طعمت و قیت و غیت و ایت
 و ہیت و احیت فلک الحمد علی ما عطیت و گاہ میگفت الحمد للہ الذی من علینا رہدانا و الذی اشبعنا واروانا و اکل الاحسان
 آنا و در حدیث دیگر ثابت است کہ فرمود چون کیے از شام طعام خورد باید کہ گوید اللهم بارک لنا فیہ و اطعمنا خیر امنہ و اگر شام
 بیاشامد باید کہ گوید اللهم بارک لنا فیہ و زدنا منہ یعنی در شام گوید اطعمنا خیر امنہ گویا بہتر از شام طعامے دیگر نیست بلکہ
 ہم از شیر زیادتے سے طلبہ و از فضل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز ہمین منقول است و چون آب شامیدے
 یسے نفس آشامیدے در زبان از طرفت جدا کرے و نفس زدے و در اول ہر یک بسم اللہ و آخر الحمد للہ گفتے و در بعض آیات

آمدہ کہ بعد از خوردن آب این دعا باید خواند الحمد للہ الذی جعلہ عذبا فسر اما بر حمتہ ولم یجعلہ لھا اجا یا یز نوبنا بسم اللہ
 معلوم شد کہ سنت در طعام تسمیہ است در اول و تمجید در آخر و بعضی از شایخ بر ہر لقمہ بسم اللہ گویند و ذکر خدا بہر چند
 فضیلت دارد خصوصاً برے کسی کہ مویح و مشغوف است بدان اما سنت در طعام بہانست کہ گفتہ شد و نیز در سنت آمدہ
 کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت طعام خوردن سخن میگفت و متصل بذکر مشغول نبودے گویند کہ اگر
 کسی تناہو سخن با کہ گوید بہر تقدیر شغل بذکر افضل است این سخن نیک است اما سلوک طریقہ اتباع واقضار بہر سنت
 از ہمہ افضل **فصل در بیان اوعیہ در آمدن تخانہ حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون در خانہ**

خورد در آمدے گاہ فرمودے کہ نزد شما طعامی ہست و چون حاضر شدے اگر موافق طبیعت یا نفعی تناول فرمودے
 والا ترک کردے و ہرگز بیچ طعام را عیب نکردے و گاہ گاہ طعام را مہج کردے مثل مدح اہل شہرہ و حسرت کہ
 خوبی اورا و نفع و فضیلت آن را بیان فرمودے و کلمہ در ان باب فرمودے ہچون نعم اللہ الام الخ و طیب الطعام اللحم
 و الطیب اللحم لحم الظہر و غیر ان و اگر طعام حاضر شدے و روزہ داشتے بگفتے من روزہ دارم از برے اعتدال از عدم موفقت
 اصحاب در اکل و از بیجا معلوم شود کہ اظهار صوم در مثل این مقام با کہ ندارد ہچنانکہ اگر شستم و خصوصت کندے کہ در اورا
 بگویدانی صائم و لیکن در اینجا گفتہ اند کہ در دل خود بگوید برے منع نفس از مکافات خصم و چون عدم اظهار بہمت
 دفع ریا و حفظ اخلاص است این معنی در ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جاری نبود و لیکن مشایخ طریقت کہ مقام
 تحقیق حال نفس و علاج او نیند گویند کہ اگر کسی اظهار نکند بلکہ افطار نماید و پوشیدہ دارد بہتر است آخر ان را قضا خواهد کرد
 و بر سر طعام سخن گفتے و بر ہر لقمہ تسمیہ نکردے جز در اول و تمجید در آخر چنانکہ سابقاً گفتیم و بر ہمانان مکرر طعام عرض
 کردے یعنی بخوردن زمان طعام را تا کہید کردے چنانچہ عادت کریمان است چنانکہ در حدیث ابی ہریرہ و قصہ شرب لبن

فرمود اشرب یا شامید اگر فرمود اشرب یا شامید اگر فرمود اشرب لایزال ہچنین میگفت تا گفت بحق آنکہ ترا بر استی
 و نساو کہ در جامی یا ہم شیر را قصہ شرب لبن آنست کہ ابی ہریرہ گفت روزے ادگر سنگی فریب ہلاک بودم و ہچکس
 بفریاد من نہیں رسید پس با بوبکر گلاشتم و اطہار حال خود کردم التفات نکرد و مفید نشد ناگاہ کاسہ شیرے حضرت رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردند شاد گشتم کہ آن کاسہ شیر را من عطا خواہم فرمود حکم کرد کہ اصحاب صفہ را بطلب دل خود
 گفتم کہ جماعت کثیر را این کاسہ چہ کفایت خواہد کرد کاشکے بمن دادے تا آسودہ شدے و لیکن از امر خدا و رسول خدا چارہ نبود
 بیرون رفتم و اصحاب را طلبیدم ہمہ بنجد است حاضر آمدند فرمود یا اباہریرہ کاسہ را بگردان و ادیک سرگیریہ و یاران را شیر
 بنوشان کاسہ را برگرفتم و از یک سر بنیاد کردم ہمہ نوشیدند و ہنوز کاسہ پُر بود پس مرا گفت بخور خوردم دیگر گفت بخور
 خوردم دیگر گفت بخور احدیث و چون در منزل قومے طعام خوردے ایشان را دعا کردے گاہ گفتے اللهم بارک لہم فیما رزقتم
 و اعفر لہم وارحمہم و گاہ گفتے انظر عندکم الصائمون و اکل طعامکم الابرار و وصلت علیکم الملائکۃ و ابوالہشیم بفتح ہا و سکون یاء
 تخانیہ و ثناء مشہورہ مفتوح مالک بن القیہان بفتح تا و کسر یاء تخانیہ مشدودہ کہ از انصار بود حضرت نبوی صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم با جماعتی از صحابہ دعوت کرد چون از طعام فارغ شدند فرمود کہ جزا میدہد مکافات کنید وے را گفتند یا رسول اللہ
 مکافات وے چیست گفت ہر کہ در منزل کسی رود و طعام و شراب وے تناول کند وے را بداند جزا وے وے دادہ باشد
 قصہ ابوالہشیم بن القیہان در صحیح مسلم اچنین آوردہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با بوبکر و عمر بمنزل و رفت و وے

ضیافت کرد و دروسے ذکر دعوت و دعائیت و ترمیمی آن را در شمال سینہ آورده این گروہ وقت دیگر باشد و اللہ اعلم
 میفرمود چون طعام خوردید آن را گدازه کنید یا حق و بنماز عینے بناید کہ طعام بخورید و بغفلت بخسپید و ذکر و نماز کنید شکرانہ
 نعمت حق را در فرمود عقب طعام در خواب مشوید کہ دلہاسے شما سخت شود بہت غلبہ احکام نفس بہمی و خروج بخارات
 غلیظہ و طربان ظلمت غفلت و یکبار دست مجرورے گرفت و در قصبہ طعام خویش نہاد و گفت کل بسم اللہ ثقہ باللہ
 و توکل علی اللہ اجدیث باحدیث فروامن الجذام کما تفرون من الاسد معارضہ دارد و وجہ تطبیق دران و تحقیق این
 بحث در آخر فصل معالجات بیاید انشاء اللہ تعالی و امر میکرد کہ بدست راست طعام خورید و بدست چپ مخورید کہ سبب
 بدست چپ مخوردوسے آسما از اینجا منع از آسما بدست چپ نیز معلوم شد و کہے شکایت کرد پیش آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از آنکہ چندان مخورم سیرنے شوم منمود منسرق مخورید ہمہ با یکدیگر خورید
 یا در حق کشید تبارکت بر شما نزول کند **فصل در سلام و آداب حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم درین باب**
 در حدیث صحیح ثابت است کہ افضل الاسلام و خیرہ اطعام الطعام و ان لقرا السلام علی من عرفتم یعنی
 فاضل ترین و نیکوترین امور مسلمانان دو چیز است یکے خوراندن طعام دوم سلام کردن بوجہ مسلمانان بر آنکہ شناسی
 و بر آنکہ شناسی اشارت است بسجاوت و تواضع کہ اصل صفات و عمدہ خصائل مسلمانی است و از اینجا معلوم شد کہ سلام حق
 اسلام است و صحبت و در عبادت و مانند آن اختلافی ظاہرے شود نزد بعضی حق اسلام است و نزد بعضی حق صحبت
 چنانچہ در اسبق بدان اشارت کردیم و در صحیحین است کہ چون باربعالی آدم را بیا فرید گفت بر و نزد آن جماعہ از ملائکہ و
 برایشان سلام کن و بشنوتان ایشان ترا چه جواب میگویند کہ آن جواب تحت تو و تحت و ریت است پس آدم برفت و
 برایشان سلام کرد و بلفظ السلام علیکم ایشان در جواب گفتند سلام علیک و رحمۃ اللہ لفظ و رحمۃ اللہ زیادہ کردند و
 در رد سلام زیادہ و رحمۃ اللہ احب و احسن است و زیادہ بران و برکات آمدہ و در بعضی روایات و منقرتہ نیز آمدہ چنانکہ
 بایید و تقدیم اسلام بر علیک یا عکس ہر دو جائز است و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ میفرمود بافتنای سلام و ادبے
 سلام آنست کہ آنکس کہ بروے سلام میکند بشنود و بچین در رد سلام و سلام ہر دو را شامل است و احتمال دارد کہ مراد بافتنای
 و تقدیم آن باشد بافتنای غیر آشنا و میفرمود چون سلام را فاش کنید میان شما دوستی پیدا آید و کسان بہشت نزدیک ہن
 نیارند و ایمان نیارند تا یکدیگر را بر سرے خدا دوست ندارند و در صحیح بخاری است قال عمار لث و من جہنم فقد جمع الایمان
 الانصاف من نفسک و بدل السلام للعام و الانفاق من الاقترار این سخن متضمن مجموع اصول و فروع خیرات است چہ انصاف
 موجب اداسے حقوق خالق و مخلوق است بر وجہ اکمل و انصاف بحسب لغت نصفانصاف کردن است و چون در صورت
 اداسے حقوق ہر دو جانب مرعی و ملحوظ است گو یا نصفانصاف قسمت یافت ازین جہت اورا انصاف گفتند و بدل سلام
 مرعوم خلایق را کہ مستلزم تواضع و مہربانی و خوش خلقی است و اطعام طعام و انفاق مال کہ اثر وجود و رحمت و شفقت است
 خصوصاً از سر قلت و درویشی چون بانصاف جمع کنی جامع شروع و اصول ایمان بود و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم بر کودکان و اطفال میگذاشت و برایشان سلام میکرد و بر جماعت پیر زمان و شکستگان میگذاشت و سلام
 میکرد و اگر چہ قاعدہ آنست کہ خردان بر بزرگان سلام کنند چنانچہ گفت و میفرمود کہ کوچک بر بزرگ سلام کنند و
 گذرنده بر شستہ و سوار بر پیادہ و جمع غلیل بر جمع کشیر و گفته اند کہ این بہ تقدیر است کہ پیش آیند و کس در راستہ اگر یکے

قاعدہ بود و دیگرے وارد آید کند وارد کبیر باشد یا صغیر قلیل بود یا کثیر و چون مساوی باشند در صحافت
 هر که آید کند سلام فضیلت او را بود و اگر راجح و زائد بود و است را کند بطریق اولی فضیلت او را بود چنانکه آن حضرت
 میگردید صلی الله علیه و آله وسلم و میفرمود که نزدیکتر و اولی تر خلق بخداست تعالی آنست که پیشی بگیرد در سلام کردن
 و عادت حضرت نبوی صلی الله علیه و آله وسلم آن بود که چون در آمدے سلام کرده و چون بازگردد بے سلام کرده
 و میفرمود اذ اقامت اقامت فلیسلم و اذ اقامت فلیسلم و چون بیاید و بنشیند یکے از شما در مجلس باید که سلام کند و چون
 بر خیزد و برود نیز سلام کند طلبت الاولی با حق من الاخرة پس نیست کرت اولی که وقت در آمدن است نیز او را
 سلام کردن از کرت ثانی که وقت برخاستن است و جای دیگر فرمود اذ اقامت فلیسلم علیہ چون ملاقات کند
 یکے از شما صاحب خود را باید که سلام کند بروے فان حال بنهما شجرة او جدار ثم لقبه فلیسلم علیہ ایضا و اگر حائل
 شود میان آن دو کس درختے یا دیوارے پست ملاقات کند یکے دیگرے را باید که سلام کند بروے درین ملاقات
 نیز یعنی این مقدار مفارقت و مفاصلت سلام مستحب بود چه جای زیاده برین و درین کمال سبالت است و در حدیث
 و تحریض بر استحباب سلام و رعایت این ادب و چون در مسجد درآمدے افتتاح بجهت مسجد کردی و دور گشت نماز
 بگذاردی که حکم سلام کردن بر مسجد وارد و انگاه سلام بر حاضران کردی چون الله در مثل این صورت که مستلزم تعظیم
 درگاه عزت است جل جلاله مقدم است بر حق خلق که باعث برترجم و تکریم ایشان است و تقدیم حق عباد در جلالت است که
 ایشان محتاج اند و تاخیر حق موجب فوت مقاصد و آرب ایشان گردد چنانچه در قصاص و با نذ آن و چون شب در خاد
 درآمدے سلام که سنت است نزد در آمدن بر الخانه نموده کردے که بیداران بشنیدے و خفاگان بیدار نشندندے
 و میفرمود اسلام قبل الکلام و لا تدعوا جداول الطعام حتی یسلم یعنی اول باید که سلام کند بعد از آن کلام و پیش از
 سلام ابتدا بکلام کردن خوب نیست و خوانند کسے را بطعام پیش از آن که سلام کند مقصود تقدیم سلام است
 بر کلام و طعام و اگر کس بصدیقته مجهول یا بلفظ خطاب خوانند نیز رواست اگر بروایت درست آید و الله اعلم و مصنف
 میگوید هر چند در اسناد آن ضعیف است اما عمل اهل اسلام بر آنست که اول سلام میکنند بعد از آن کلام میکنند و تعلم
 میخوانند و این دلیل است بر صحت اصل حدیث و تلافی میکند ضعف اسنادش را و در حدیث دیگر وارد است اسلام قبل
 السؤال فمن بدأک بالسؤال قبل السلام فلا تجبوه یعنی باید که اول سلام کند و بعد از آن چیزی پرسند و بطلبند و هر که
 ابتدا بسؤال و طلب کند جوابش ندید و اجابتش نکند بجهت زجر و توبیخ بر ترک سلام و در بعض روایات آمده که
 هر که سلام نکرده و او را دستوری در آمدن ندادے و دیگران را نیز منع کرده از اذن و دستوری آمدن دادن
 کسے را اگر اجماع السلام نکرده و میفرمود لا اذنوا لمن یدعوا بالسلام اذن نکنید مر کسے را که ابتدا کند سلام و کلمة بن جنبل
 گفت مرا صفوان بن امیه نزد پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فرستاد باید ایا از شیر و خیار و لباس پس در آمد
 پیش از آنکه سلام یا استیذان کنم فرمود بازگردد و بگو سلام علیکم اوصل این حدیث دلالت میکند بر وجوب سلام و استیذان
 هر دو دخول یا بجهت تعلیم و توبیخ بر ترک اولی و احسن بود و چون نزد قوسے آمدے از برابر در نیایدے بلکه از طرف
 راست یا چپ نزدیک درآمدے و گفته سلام علیکم السلام علیکم و این بجهت آن بود که خانها را در آن ایام برده نبود
 کلاهانی اهدیث و هر که بیدے بروے سلام کرده و محل سلام کرده از کسیکه بدست آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم

علیکم السلام یا رسول اللہ فرمود لاقبل علیک السلام فان علیک السلام تحیة الموتی یعنی عادت نیت شعرا و غیر ایشان
 اگر مردگان را این صیغہ تحیت کنند پس ازان در حق احیاء است راز کن نہ آنکہ البتہ تحیت موتی بعلیک السلام بود و لیکن چون
 در موتی احتمال رود و توقع آن نیت تحیت ایشان ابتدا بعلیک السلام دور نباشد و نسبت تقدیم لفظ سلام بر علیک برائے
 احیاء جهت مبادرت بامن و سلامت و عدم مخالفت است کہ وضع و شریعت سلام برائے آنست و تقدیم علیک است در موسم
 خلاف آنست و در موتی این ملاحظہ مفقود و عادت بعض مردم چنانچہ مصنف گفت نیز بران افتادہ است تحیت حیابان
 مناسب نباشد کذا قالوا و در جواب سلام و علیک السلام بواو گفتے کہ قبول سلام مسلم و جواب بروے معافادہ میکند
 بخلاف ترک و او کہ موسم بعد قبول است کما لا یخفی و بعضی از فقہا میگویند اگر بے و او جواب دہند جواب شور و فوض
 ساقط نکر دو چہ مخالف سنت است و بیشتر علما میگویند ساقط شود و استدلال بعض تنزیل می کنند فقالوا سلاما قال
 سلام ضمیر قالوا راجع بلائکہ است کہ برے اہل کفر قوم لوط آمدہ بودند و برابر اہم علیہ السلام سلام کردند و ضمیر قال علیہ السلام
 کہ جواب سلام ایشان گفت بے و او نیز تبرک سنت بطلان اصل عمل لازم نیاید الا اسات و نقصان ثواب اگر گویند پس
 ابراہیم علیہ السلام چون راضی شد بنقصان و جواب سلام ملائکہ علیہم السلام جوایش میتوان داد بانکہ
 گفتے اند کہ قیمت ابراہیم بطریق حسن و افضل است از تحیت ملائکہ زیرا کہ بحکمہ اسمیہ است کہ مفید دوام و ثبات بود و تحیت
 ملائکہ بفعلیہ پس این وجہ بر آن نقصان کند قائل و نہی فرمود از ابتدا سے سلام بابل کتاب ابوہریرہ روایت میکند
 لا یتدوا الیہود و النصارى بالسلام ابتدا کنیدیہود و نصاری را بسلام و اذا لقیتموہم فی طریق فاضطروا ہم لے الصیغۃ
 و چون ملاقات کنید یہود و نصاری را در راه مضطرب و در ماندہ سازید ایشان را براہ تگ تر یعنی غلبہ آید بر ایشان تا
 از میا قدرہ بگردانہ شود و در بعضی حواشی شکوہ نوشته اند یعنی امر کنید ایشان را کہ از وسط طریق عدول کنند و بکسو
 شوند و علمارا دو قول است جمہیر اسلامیان بمنع ابتداء سلام قائل اند و بعضی بجاورد و جواب ایشان ہم دو قول
 است جمہور بر آنند کہ جواب سلام ایشان واجب است و بعضی میگویند واجب نیست چنانکہ سلام بابل بدعت غالب
 در استعمال بدعت در اعتقاد مراد افتد چنانکہ مذاہب باطلہ اہل ربیع از فرق اسلامیہ و اما ارتحاب بدعت در فعل اگر بطریق
 تعصب و اصرار بود نیز ہمین حکم دارد و در صحیحین از ابن عمر آمدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ چون سلام
 کندیکے از یہود بر شما و بگوید یا سلام علیک در جواب وے بگوئید و علیک یعنی بر شما باد و آنچه گفتید و مستحق آنید و سلام یعنی
 موت و ہلاک بود و از عائشہ آمدہ کہ در آمدند قومی از یہود بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتند یا سلام علیکم گفتہ ہم
 بن علیکم السلام و اللغۃ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یا عائشہ خدا رفیق و نرمی را دوست میدارد و در پیچیدہ چیز اہمتر است
 و درستی چیست گفتیم آیا شنیدی کہ ایشان چہ گفتند فرمود من خود گفتم و علیکم یعنی این عاے بدکہ کردند ما جمیع با ایشان ساخته
 اینقدر است و در روایتی از بخاری علیکم آمدہ بے و او عطف و این بظاہر اولی و نسبت نمایدنا اشتراکے صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم درین دعا لازم نیاید و بعضی شرح گفتے کہ معنی عطف نسبت کہ موت مشترک است میان شما و بعضی گفتے اند کہ او
 در اینجا یعنی اینک است و عطف و این منع ابتداء سے سلام بابل کتاب بر تقدیر است کہ استقلال بود و بخصوص ایشان باشد
 اما اگر مجموع و مخلوط باشند با مسلمانان ممنوع نیست و در حدیث صحیح ثابت است کہ جماعتی از اصحاب مسلمانان و مشرکان عبد
 اوثمان میگفتند بر ایشان سلام کرد و حدیثی از حسن ابی داؤد و اردست کہ بخبری بن کھاتمہ از امر و ان لیسلم احدہم و بخبرے

عن الجلس ودر بعض نسخ عن الجلاس و جلوس نیز جمع جالس است چنانچه قعود جمع قائمان بر واحد هم یعنی کفایت میکند از جماعت چون بگذرد بر کسی سلام کردن یکی از ایشان بر آنکس و در کافیت که هر یک سلام کند و کفایت میکند از نشینندگان که بر ایشان سلام کرده است کسی که یکی از ایشان رد سلام کند و جواب گوید و واجب نیست که هر یک جواب گوید پس معلوم شد که سنت سلام و جواب جواب سلام بر سبیل کفایت است اگر کسی بگوید از دیگران ساقط گردد اما کسی از رواة آن سعید خراعی است و جمعی او را ضعیف کرده اند ولیکن عمل اهل اسلام بر سنت و از عادات حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم آن بود که چون کسی سلام کند بر او عرض کرد که جواب بر مبلغ که سلام کند میرساند و مبلغ عنه آن کسی که از او سلام میرساند رد کرد و چنانکه در سنن ترمذی است که شخصی گفت ان ابی تفرنگ اسلام بدستی که پدر من میرساند ترا سلام فرمود علیک و علی ابیک اسلام بر تو و بر پدر تو سلام و از عادات حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم بود که کسی که از او سلام میفرستد یعنی کارش رشتگان کار آن را شایع و جب بود در کفایت نشی ظاهر شود از او و اعراض کند از سلام و جواب سلام و بر او سلام کرد و از دو گانه دیگران این نیز میفرمود که بر آن کس سلام نکنید و جواب سلام و نه گوید چنانکه در آن سلسله که تخلف کرده بود و از غنوه و موبک آمده است بحیث نجر و تونج و تادیب ایشان و چون سلام که از اعظم شعار اهل اسلام است چنانکه از عادات شریف آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و صحابه و مجموع مسلمانان ثابت است و از نحوای کریمه و لا تقولوا لمن اتقى ایکم اسلامت مؤمنالاع میگرد و در بن بلاد هندوستان لغات مجور افتاده و انما و انتهای یعنی پشت خسم کردن و در و نشاندن که شعار اهل اسلام است قائم مقام آن شده و در بعض بلاد آن دست بر سر نهادن و انگشت بر زمین نهادن شایع گشته و حکم بلفظ سلام نزد بیشتر خلایق از سواد و عدم تمیز ممد و در زمه ارباب ولایت و حکام منصب ریاست لازم و متعین که در افتشای آن سعی نمائید رسانند و بدل محمود باقیه الغایه کنند و در احیای این شعار عظیم الشعار دین تلف نمایند و آن را از بطن قلب و شرف و مسائل نجات و کبر اسباب قربت رب الارباب شمرند و از بنجا معلوم میشود که شیخ بلاد هندوستان رسیده در روم و عاودا ایشان دیده است چنانچه ظاهر است در احوال و سیر نوشته اند **فصل در استیذان** در صحیح ثابت شده که سلام کردن از استیذان بود و فعلا و علیا یعنی فعل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم همچنین بود و صحابه را نیز همچنین تسلیم فرمود و امر کرد که تقدیم سلام کنند و در قرآن مجید آمده است تَسَابَعُوا لِرَسُولِ اللَّهِ سَلَامًا و چون او را بر استیذان این آیت مجمل بود در تقدیم و تاخیر یکی ازین دو بر دیگری و سنت بیان آن کرد و در نسخی بر در آمد گفت الحج آباد را ایم آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم کسی را فرمود بیرون رود و این شخص با اطمینان استیذان کن و بگو تا بگوید اسلام علیکم اودخل آن شخص شنید و گفت اسلام علیکم اودخل پس دستوری داد تا او را آمد و میفرمود استیذان سه بار است اگر اذن یافتی در روز و الا باز کرد چنانچه در حدیث ابی سعید خدری آمده که امیر المؤمنین عمر که را بر ابو موسی اشعری بفرستاد تا بیاید ابو موسی بر در آمد و سه بار سلام داد و جواب نداد پس ابو موسی برگشت و برفت وقت دیگر عمر با ابو موسی گفت چه شد ترا که سخن آئی نزد ما گفت بر در تو آمد و سه بار سلام دادم جواب نداد و برگشتم و پی تحقیق فرمودم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم چون استیذان کردی که از شما سه بار و اذن ندادند باید که برگردی و عمر فرمود گواه بیار برین که این را آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود پس ابو سعید خدری را آورد تا بران گواهی داد و بنجا میگویند که گواه طلبیدن عمر از ابو موسی نه اذن جست بود که خبر واحد قبول نیست خصوصاً از شل ابو موسی که از کبار صحابه است بکراهیت بود از عمر تا مردم بان جرات نکنند

کسب کرده و تنبیه است بر حقاقت او بجهت سیرت صفات او در و پس متفکر شد به عامر مادر او را بس است از
 آفات و در بعضی شرح تقدیر علیک و علی ایک همچنین کرده که علیک الویل و علیک یعنی واسے بر تو کہ او ب نیاموحتی
 و واسے برادر تو کہ ترا آداب نیاموخت و تربیت خوب نکرد و شرح محمد در وقت عطاس الا ان روست که عطسه نعتی است
 و سبب حصول منفعت بخریدن بخارات محققه از دماغ و بقای آن مورث امراض و اوجاع چنانکه در اول فصل تفصیل تر
 ازین معلوم شد و در صبح مسلم است که شخصی را عطسه آید غیر صلی الله علیه و آله و سلم او را شمیمت کرد آن شخص دیگر را عطسه
 زد شمیمت نکرد و فرمود که این مرد را زکام است ازینجا معلوم شود که شمیمت اول است و بس و در دوم شمیمت و
 در روایتی از ترمذی آمده که این زاد کرک سوم فرمود یعنی عطسه دوم را شمیمت کرد و در سوم فرمود این مرد را
 زکام است و در حدیثی دیگر آمده شمیمت انما کثرت ثلاثا شمیمت کن برادر خود را سه بار نماز او فرمود زکام و آنچه بر سه زیاده شود
 پس آن لغبت زکام است و در لفظی دیگر فرمود اذ اعطس احدکم فلیشمته جلیسه وان زاد علی الثلاث فهو فرکوم و لا شمیمت
 بعد الثلاث و ازینجا معلوم شد که تا سه کرک شمیمت آمده است و اگر عاظم حمد گوید حاضران جمع حمد گویند تذکیر را یعنی
 برای تنبیه و یاد دادن او را تا حمد گوید و بعضی از علما میگویند حاضران حمد گویند بر او تذکیر را یعنی
 و این قول صحیح تر و قوی تر است چه اگر تذکیر سنت بود پس شمیمت صلی الله علیه و آله و سلم اولی بود پس بعد از آن فصل در
 اذکار سفر اول ذکر و دعا که در سبادی سفر مشروع و مسنون است دعای استخاره است و چون استخاره مخصوص
 بسفر بود بلکه بجمع کار اش مقدم باید و شت علی العموم اشارت بان کرد و گفت فرمود چون کسی قصد کاری کند
 که ایشلم نشان آن بیشتر بود و طویل الولوج بود نه مثل خوردن و نوشیدن و امثال آن باید که دو رکعت نماز بگذارد
 غیر از نماز فرض اشارت است تا تک مسنت را قبله که دو رکعت بود نیز قائم مقام کعبین استخاره میشود و حاجت نیست
 که دو رکعت جدا با استقلال همین نیت بگذارد و اگر بگذارد اولی و افضل بود و بعد از فاتحه سوره از قرآن بخواند و ما تدر
 قرأت قل یا ایها الکافرون و قل هو الله احد است و بعد از نماز بگوید اللهم انی استخرک بعلمک و استقدرک بقدرتک انما ک
 من فضلک العظیم فانک تقدر و لا اقدر و تعلم و لا اعلم و انت علام الغیوب اللهم ان کنت تعلم ان هذا الامر خیر لی فی دینی و معاشی
 و حاجت امری او عاجل امری و اجله فاقره لی و یسره لی ثم بارک لی فیہ و ان کنت تعلم ان هذا الامر شر لی فی دینی و معاشی و حاجت
 امری او عاجل امری و اجله فاصرفه عنی و اصرفنی عنه و اقدر لی الخیر حیث کان ثم رضینی به و بسی حاجت چون عادت اهل جاہلیت
 آن بود که چون قصد سفری یا کاری کنند استقسام با لزام کنند و بر طیر و عیافت و قال و نظیر و امثال انیک استخاره اهل شرک کفر است
 استقسام طلب قسمت و معرفت قسم است و از لزام جمیع زلم یعنی قبح و ضم و س و فتح لام یعنی قبح بکسر قاف و کون دال یعنی
 تیر قعه و عادت اهل جاہلیت چنان بود که چون قصد کاری میکردند سه قبح مینزدند بر یکدیگر یعنی نوشتند و بر دیگر لافعل
 و بر سوم لاشئ یا خالی بیج نوشتند و در ظرفی می انداختند و یکی از آنها را می بر آوردند اگر افضل است آمد در پے آنجا میرفتند
 و اگر لا تفعل است بازی مانند و اگر خالی و لافعل آمد بازی انداختند تا آنکه یکی از افاضل و لا تفعل بر آید و بر طیر را ندان
 برندگان چون قصد کاری میکردند برنده را می برانیدند اگر بدست رست می بریدند میرفتند و اگر بدست چپ می بریدند
 و عیافت را نفسی بر طیر و قال گرفتن با سار اصوات و طیر بر کرده اند و در افعال و نظیر سک باریناست که از عادات
 جاہلیت بود و الا اکثر استعمال فال بر نیکی و نظیر در بدی است و قال نیک گرفتن مشروع و مسنون است و وقع فی الحدیث

کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ولا تطیر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال نیک میگرفت چنانکہ
 اور آمدے پیش سے آمد و نام و سے می پرسید اگر نام راشد و نیک و مفلح و امثال آن می آمد خوشحال میشد و از آن قابل
 بر رشد و نجات و فلاح میگرفت و تفویض و سے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با سما بسیار بودے چنانکہ اگر علی را بجای نیت
 نام و سے می پرسید اگر نام نیک داشتے خوشحال میشدے و اگر خوشحالی در چهرہ مبارک پیدا شدے و اگر نام بد داشتے اثر کراتے
 در دے شریف دیدہ شدے و همچنین در اسماء قربات و مناسبات اطفال بد کہ آنرا تطیر گویند و اصلش ہم از طیر است
 مگر نمے و آن را در کردن کار و کنداشتن آن است بار نہ نمودے و فرمودے الطیرۃ شرک و اگر نیا گاہ کسے را در دل و با
 کندد و توکل بر خدا کند تا از شر آن محفوظ ماند و این دعا بخواند اللهم لا تطیر الا طیرک ولا خیر الا خیرک لا آله غیرک و در روایتے
 اللهم لایاتی بالחסنات الا انت و لا یرفع السیئات الا انت و لا حول و لا قوۃ الا باللہ و بالجملة قال بمزدون و شوم
 گرفتن منہی عنہ است و در جامع الاصول با کتب متہ احادیث باختلاف الفاظ آورده کہ شوم نیست مگر در سب زن و
 سرے و در روایتے اگر شوم باشد دین سے چیز خواهد بود و در روایتے بجای سر مسکن آمدہ و در روایتے در منزل و خادم
 و فرس پس بعض علماء گفته اند شوم درین اشیا است کہ موافق مصلحت نیفتد و آنچه مقصود است از آنها حرب و نحوه
 نیاید نہ بجے آنکہ در ذات آنها شومی و نامبارکی بود و بعض میگویند کہ تواند کہ خالق تعالی در ذات این سه چیز خاصیتے
 نناده باشد کہ در غیر اینها نباشد و اللہ اعلم و قول مصنف کہ گفت و امثال آن اشارت است بر شوم دیگر از جاهلیت
 و یکے از ان طرق است بفتح طاء و سکون را و تفسیر کرده اند او را بضر بجهے کہ قال زنان عادت دارند و بعضی خط
 رمل و بعضی گفته کہ آن نوع از کلمات است کہ بر اے اخراج مانی الضمیر کنند و در حدیث آمده است کہ عیافت و طرد
 و طیرت نوع از جبت است و جبت هر معبود باطل کہ از غیر حق پرستند و بالجملة چون عادت جاهلیت اینچنین بود صاحب
 شرح تفویض کرد آن را بتوجید و افتقار و عبودیت توکل و سوال رشد و فلاح از وہب مطلق کہ از نعمت در دست
 قدرت است و استخاره متضمن این معنی است و در سند امام احمد است از روایت سعید بنی و قاضی کہ سعادت پس آدم در استخاره
 است از حق و رضا بقضا و شقاوت پس آدم در ترک استخاره است و ناخوشنودی بقضای حق و در هیچ جای نیست
 از جای کہ گفت تعلیم میکرد ما را رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم استخاره را در کل امور چنانچہ تعلیم میکرد سوره از قرآن را
 و قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود سعادت پس آدم در استخارت است و رضا بقضای حق بنده باید کہ
 از خدا خیر خواهد بعد از ان هر چه واقع شود بیان راضی گردد و فعل و سے تعالی راضی بود کہ خیر هر آن است و در حدیث
 انس است کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غرم سفر نکرد بہرگز الا کہ در ان زبان کہ خواست برخاست این عابگفتے
 اللهم بک شرت والیک رحمت و بک عصمت و علیک توکات اللهم انت ثقتی و انت رجائی اللهم اکنفے
 ما اعمنی و ما لا اعم روایت است اعلم بہ منی غر جبارک و حل ثنا وک و لا آله غیرک اللهم زدنی التقوی و غفرلی ذنبی وونی
 للتخیر ایما توجت این دعا و اکثر او عیبہ فصل آئیدہ سابقا در فصل عبادات سفر مذکور شدہ است با دنی تغیرے و تفاوتے
 در ان و آنچه بعضی از محققان مشایخ کبار گفته و نوشته کہ شخص باید کہ ہر روز و بیقاتے معین دو رکعت نماز استخاره
 بگذارد و بگوید اللهم انی استخیرک بعلک و استقدرک بقدرک فانک تعلم و لا اعلم و تقدر و لا اقدر و انت علام الغیوب اللهم
 ان کنت تعلم ان جمیع ما استخرک فیہ فی حقی و فی حق الہی و ولدی و فی حق غیری و جمیع ما استخرک فیہ غیر فی حقی

احادیث آمد کہ وفد عبدالقیس چون بحرینہ قدم آور د نماز رکب خود زود فرود آمدند و دست و پایی آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بوسہ داند رواہ ابوداؤد و نقل است کہ سفیان بن عیینہ کہ شیخ امام شافعی است بر مالک بن انس در آمد رحمتہ اللہ علیہم مالک مصافحہ کرد اورا و گفت معانقہ نیز مسکیر دم اگر بعت نبوت سے سفیان گفت بتحقیق معانقہ کردہ است آنکہ بہتر است از من و تو معانقہ کردہ است پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جعفر را تقبیل کردہ است اورا در وقت قدم او از حبشہ مالک گفت آن مخصوص جعفر است سفیان گفت لابلکہ عام است حکم ما و جعفر کیست اگر از صاحبان باشیم و گفت اذن میدہی کہ در مجلس تو حدیث کنم مالک گفت نعم اذن دادم پس سفیان سوگند کرد پس بندے کہ داشت و مالک سکوت کرد کدانی تاریخ المدنیۃ للسید السہودی و فقہار در جواز معانقہ و کرامت آن اختلاف و تفصیل است و صحیح جواز است اگرچہ در غیر قدم سفر نیز باشد چون آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از سفر سبیت پیش از دخول بیت دو رکعت نماز در مسجد بگذارد پس از آن نجات درآمد **فصل در بیان**

معالجہ خطبہ مہات حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صحابہ را برائے حاجات و مہات این خطبہ تعلیم فرمود

بسم اللہ تعالیٰ و نستغفرہ و نعوذ بانسہ من شرور الفساق و سیات اعمالنا من یہدی اللہ فلا مضل لہ و من یضللہ فلا ہادی لہ و انہما ان لا الہ الا اللہ و اشہدان محمد عبده و رسولہ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ حق تقیۃ و لا تموتن

الا و انتم مسلمون یا ایہا الناس اتقوا ربکم الذی خلقکم من نفس واحدہ و خلق منہا زوجہما رجالا کثیرا و نساء و اتقوا اللہ الذی تسارلون بہ و الارحام ان اللہ کان علیکم رقیبا یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ و قولوا قولا سدیدا یصلح لکم اعمالکم و ینفر لکم ذنوبکم و من یطع اللہ و رسولہ فقد فاز فوزا عظیما شنبہ گفت از راوی حدیث پرسیدم

کہ این خطبہ نکاح است یا غیر نکاح گفت این خطبہ ہمہ حاجات است و نزد شافعی خطبہ سنون است نزد ہر کارے و عقدے مثل بیع و شکر و امثال آن و فرمود کہ چون کیے از شمارنے را بتنا مذ یا خارے و بجز یاد اہ را بجز بد باید کہ ہرے پیشانی ویرا بگیرد و بسم اللہ بگوید و دعا بکرت بران کند انشاء بگوید اللہم انی اسالک خیرا و خیرا حلیت علیہ و اعوذ بک من شرہا و شر ما جبلت علیہ و اگر کسی دانا شدہ ہرے اورا این دعا کردے ہارک اللہ لک

و ہارک علیک و جمع بینکمانی نیز میفرمود اگر کسی در گاہ قرہان زن بگوید اللہم جنبنا الشیطان و جنب الشیطان ما زرقنا اگر فرزندے آید شیطان برے نظر نیاید و از شیطان ضرر نہ بیند و اگر مبتلا کے را بیند باید کہ بگوید اللہم الذی عافانی مما ابتلاک بہ و فضلتی علی کثیر من خلقک لفقنیلہ چون این بگوید هیچ بلا کے ہرے نرسد

ولیکن گفتہ اند کہ اگر مبتلا بہ بلاے دنیوی بود مثل امراض و مصائب و نقصان و خلقت این دعا را آہستہ بخواند تا ہرے نشنود و اینک شد و اگر بہ بلاے دنی قبلاست مثل فسق و فجور بہتر بگوید تا ہرے بشنود و شاید کہ مستحب و منجر گردد و فرمود هیچ نعمتی بہتر نہ رسد از اہل و مال و فرزند و بگوید ما شاء اللہ لا قوۃ الا باللہ کہ ہرے آفت

ہاں نعمت نرسد مگر بہت اگر چہیزے بیند کہ طبع وے را مکروہ افتد بگوید اللہم لایاتی بالحسنات الا انت و لا یمنع السیات الا انت و لا حول و لا قوۃ الا بک یا بگوید اللہم لا طیر الا طیرک و لا خیر الا خیرک و لا رب غیرک لا حول و لا قوۃ الا بک کہ ہرے ضررے ہرے نرسد و اگر مکر وہی در خواب بیند باید کہ از دست چپ نفث کت و نفث آن بود

کہ بجاں حرکتے کند کہ نہ نفع بود و نہ برون بلکہ میان این دو بود و برق از ہمہ بیشتر است کہ آب درین اطلاق و کام آرد

فرغ میدنی بیش نیست و بر آمدن آب دهن باوے نبود و در نقیض چیز از آن بود از میان لبها و زبان و بعد از آن
 گوید عوذ بالله من الشیطان الرجیم و این خواب را بکسی نگوید که ضررے بوے نزد قاعده آنت که خواب بد بکسی نیاید گفت
 و خواب نیک بگوید با آنکه دانای بود و بتعبیر خواب میرسد و دوست بود و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم صحاب را خوابها
 که میدیدند بر سریدے و تعبیر کردے و خوابهاے که خود دیدے بایشان گفتے و تعبیر آن نمودے و بیان حقیقت خواب و تعبیر
 خواب دور و دراز است این مقام تحمل آن ندارد و اگر بوسوسه شیطان مبتلا شود و دفع آن بقعود کند و اگر غضب غلبه کند
 تقوی کند و تعبیر وضع و خوردن آب سرد نبرد دفع غضب مؤثر است و اگر امرے محبوب و مرغوب از نیتهاے الهی خود
 بیند چنانچه صحت و قدم دوستے و مانند آن شکرانه آن را بگوید الحمد لله الذی نعمتہ تم الصالحات و اگر مکر و سهو بیند
 بگوید الحمد لله علی کل حال و اگر کسی بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم تقرب نمودے بخدمتے یا امرے محبوب
 اور او عاے خیر کردے و باوے عنایتے کردے و بعطایے خاص مخصوص ساختے چنانکه ابن عباس در شبکه رخاۃ میمونه
 بود و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نماز شب برخاست آب وضو را بر آے آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم میبار
 در حق وے گفت اللهم فقہہ فی الدین و علمہ التاویل و البوقاۃ در شب ملازم رکاب بود و در گاہ لغاس خود را مگسے
 وے میساخت در حق وے فرمود حفظک الله بما حفظت به بیہ و از ربیعہ بن کعب آورده اند کہ گفت بودم من کہ بیتوت
 میگردم نزد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و مہتیا میساختم آب وضوے او را و حاجات دیگر را فرمود بخواب
 هر چه بخوابی گفتم میخواستم ہر اہی ترا در ہشت فرمود این امر بے عظیم و مشکل است چیرے دیگر بخواب گفتم ہمین میخواستم
 فرمود پس اعانت و امداد کن مرا بکثرت ہجود یعنی طاعت و عبادت بخصوص نماز کہ افضل عبادات است بسیار
 کن کہ مستحق و قابل آن شوی یعنی من مدد میکنم ولیکن تو بر فرمودہ رو چنانکہ طبیب گوید من علاج تو کنم کہ شفا و بہتر اگر
 بر فرمودہ من روی و فرمود من صنع الیہ معروف کسے کہ کردہ شود بوے احسانے فقال لفاعلہ پس گوید وے
 مرا احسان کندہ را جزاک الله خیر افقدای فی النار پس تحقیق بہایت رسید در شانے وے یعنی اگر زیادہ برین مکانات
 نتواند کرد اینقدر ہم کافی و وفا فی است و از کسے عبد الله ابن ابی ربیعہ دینے ستدہ بود و چون آنرا وفا کرد در حق وے گفت
 بارک الله لک فی اہلک و مالک و فرمود چون آواز دراز گوش بشنوی بگو سید عوذ بالله من الشیطان الرجیم چون آواز خروس
 بشنوی بگو سید اللهم انی اسالک من فضلك و در حدیث آمدہ است کہ دراز گوش چون آواز میکند شیطان امی بیند
 و نیز آمدہ کہ دعائے آواز خروس مستجاب است دوے ملائکہ رامی بیند و آواز میکند و چون آتش در آمد در خانہ یا مکانے
 دیگر و دراز خانہ بگیر گوید کہ تکبیر آنرا فروے نشانند و این محرب است و گفته اند کہ سرد اطفالے تکبیر آتش آنت کہ در
 آتش علو و سرکشی و ہیبت و قہرمانی است پس ذکر کبریا و جلال حق آنرا فروے نشانند و باید کہ ہر مجلس در مجلس نشیند الا کہ بیار
 بر خیزد یعنی مجلس بے ذکر خدا نگذارد و در حدیث آمدہ است کہ نہ نشیند قومے مجلس آکہ ذکر خدا در وے نبود مگر آنکہ آن مجلس
 حسرتے بود بر ایشان روز قیامت و چون خوابد کہ بر خیزد بگوید سبحانک اللهم و بحمدک اشہدان لا الہ الا انت استغفرک
 و اتوب الیک کیے از صحابہ رضوان الله علیہم اجمعین شنید کہ پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم وقت برخاستن از مجلس ابن
 سخن را گفت آن صحابی گفت یا رسول الله قوے شنیدم کہ بیش ازینے شنیدم فرمود کہ این کفارت آن چیز است
 کہ در مجلس واقع شدہ و خالد بن الولید از بے خوابی و قلق شب شکایت کرد فرمود کہ چون در خواب گاہ خوابی بگو اللهم

تفصیل نہ کہ دست کے از کے سوال نکند کہ زن خویش را چرا زدی مگر گاہ جنس رورت شاید کہ سرے باشد کہ نتوان گفت
 کہاں باران کہ بر آسمان ظاہر شود آن را تو فس شرح بخوانید کہ قسح نام شیطان است کہ کفار آنرا بوسے نسبت دہند
فصل + در الفاظی کہ در کرامت آن کے راجعات نیست - ملک الملک کا فاضل القضاة کہ حقیقت خبر خدا کے تعالیٰ
 دیگرے نباشد سید الناس سید الکل کہ خبر بغیر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دیگرے را نتوان گفت بندہ من پرستار من
 در صحیح مسلم از ابی ہریرہ آمدہ کہ فرمود بغیر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم باید کہ گوید کیے از شاہ عبدی و اسی کہ ہمہ مردان ہندگان
 خدا بندہ ہمہ زنان و ابان او بندہ گوید بندہ صاحب خود را ربی بلکہ سیدی و مولائی و در روایتی مولائی نیز گوید زیرا کہ
 مولائے شما خداست و دیگر از جملہ آن الفاظی کہ کرامت دارد من مراست و در بعضی نسخ متن من نیست و در بعضی آنرا
 تصحیح کردہ و بر سر آن ص نوشتہ و برین تقدیر این دو لفظ است من کہ بطریق انانیت و کبر گوید دیگر است کہ یعنی
 اثبات ملک است حقیقت نفس خود را و از تصحیح بعضی نسخ چنان ظاہر شود کہ این دو لفظ را یک عبارت داشتہ یعنی
 کہ من گفتن و اثبات انانیت کردن مرا سر است و ثابت دیگر لفظ نزد من است کہ است این نیز بحسب اضافت
 انانیت و اثبات اوست نفس را یا یعنی استبداد و لے و اثبات حقانیت قول و مذہب خود است کہ میگوید
 نزد من این سخن است و حق ہمین است و اما آنکہ علماء گفته اند عن ربی کہ انہ باین قضیہ دست دیگر این الفاظی کہ سر
 دراز باد چہ سرے کہ ندادہ اند دراز و کوتہ نگر دو آنچه در بعضی ادعیہ ما ثورہ واقع است کہ البرزخیہ المعروفہ مال آن
 یعنی دیگر است و مقصود در غیب بر برت ز طلب زیادت عمر و اگر آن را کفایت از طلب توفیق بردارند میشود و لیکن
 شعائر خلاف سنت است ایام شہادہ دائم با و مراد ایام دولت و زندگی گانی است و آن بچکس ادا نم بود ہر سال
 بزی این نیز غیر واقع و محال عادی است پس خواستن آن دست نبود پوشیدہ نامد کہ الفاظ مذکورہ بمعنی ظاہر
 آن خلاف واقع و غیر مناسب حال است و لیکن باب تاویل و توجیہ مفتوح است برین تقدیر ظاہر است
 کہ کرامت تنزیہی باشد و تخریجی چنانچہ در بعضی حواشی نوشتہ اند و اللہ اعلم و در مسائل اجتہادی گوید این را خداست
 حلال کردہ یا حرام کردہ بلکہ این عبارت را در چیزے گوید کہ نفس شجریم یا تجلیل آن وارد شدہ باشد اگرچہ علماء گفته اند
 چنانچہ ثابت بقیاس و اجتہاد مجتہد است و معنی مستند بکتاب و سنت و ثابت بدوست چنانچہ گفته اند کہ قیاس منظر است
 نہ ثابت و لیکن با وجود آن حقیقت ہمہاں است کہ مصنف گفت و ادلہ قرآن و حدیث را بطور لفظی خوانند و مجازات نگویند
 چہ این اطلاق اگرچہ صحیحہ داشتہ باشد و لیکن سرست آن را ز دل جاہلان کہ حقیقت معنی مراد نرسند دور
 میکنند لاسبباً نزد گمانے کہ شبہاے فلاسفہ و متکلمان را بر این عقلیہ و قواعط حج میخوانند لغوڈ باشد من اتخذ لان
 و در حقیقت و لائل شرعیہ حق است باین اسما کہ نازل اند من عند اللہ و صا و را نذا حضرت بوقت صلے اللہ علیہ وآلہ
 وسلم کہ ثابت است بآیات باہرہ و معجزات قاہرہ کہ شک و شبہہ را بیان قطعاً راہ نیست و اللہ الموفق **فصل**
 در باب اشراج صدر حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ سورہ الم نشرح لک صدر کبریا اتقان آن نعمت
 منزل شدہ شرح صدر را کہ بجزرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اثبات کردہ مفسران تفسیر آن کرده اند
 توسیع و تسبیح او برے جمع میان مناجات حق و دعوت خلق تا حاضر غائب و کلین باین گشت و مکارہ و شاید
 از کفار تحمل نمود با ذوق و انبساط در بساط قرب و حضور موسیٰ کے تعالیٰ و نقد سبب بایداع اسرار حکم و انوار معارف و علوم

واز انظلمات جمل و ضیق نکرت و تیسر تلقی و محی بعد از آن که شاق و قلیل بود و باید دانست که بزرگ ترین اسباب
 الشرح صدر توحید و ایمان است و بحسب کمال و تمامی و قوت و زیادتی آن الشرح صدر زیادت شود قال الله
 تعالی ان من شرح الله صدره للاسلام فهو على نور من ربه کسیکه کشاد خدایتعالی سینه او را برے قبول دین اسلام و صفت استسلام
 پس رے پر نور است که وارد دست از جانب پروردگار وے و قال الله تعالی فمن یرد الله ان یرید یشرح صدره للاسلام
 و من یرد ان یغیبه جعل صدره ضیقاً حرجاً کما یصعد فی السمار بحق سجاده هر که خواهد که راه نماید کشاده گرداند سینه
 او را برے قبول دین اسلام و هر که خواهد که راه گرداند تنگ کند سینه او را و قبول اسلام چنان به تنگاید مشقت یابد گویا
 بر آسمان میسر آید لاجرم توحید و هدایت از اعظم اسباب الشرح صدر است و شکر و محاملت از عظم اسباب صحت صدر
 و تنگدی و از جمله اسباب الشرح صدر نور است که بار تعالی در دل بنده می نماید و آن نور ایمان است که چون در دل
 بنده افتاد فرج و سرور و الشرح و تسراخی در دل وے پیدا آید و چون آن نور فاقد شد در تنگدی افتاد و سستی و مشقت
 گرفتار گشت قال صلی الله علیه و آله و سلم اذا دخل نور القلب چون در آید نور ایمان و یقین در دل بنده الشرح و تسراخی
 فرخ شود و کشاده شود دل قالوا و ما علامته ذلک گفتند چه چیز است نشان در آمدن آن نور در دل که بوسه فرخ
 و کشاده میگردد یا رسول الله قال الامانة الی دار الخلود فرمود نشان در آمدن آن نور سه چیز است یکی روع آوردن
 در جمع نمودن بنده به آخرت که مخلد و مودیت چه بر و شنائی آن نور بمیدان بصیرت نبوت یقین در یافت که
 دنیا محل فنا و زوال است و آخرت باقی و دائم لاجرم روع از دار فنا گردانید و توجه به ارباب آورد و التجانی عن
 دار الفرور دوم نشان آن دور شدن و دل بر کندن از سلسله دنیا که فریب دهند و از راه برنده است که بظلم
 خود را آراسته و فریب نماید و بکرو و غنج و دلال خود دل را بید چنانچه در حدیث آمده است که دنیا سیر و شیرین است
 یعنی هم در نظر خوش نماینده و هم در دل شیرین آئینده است و الاستعداد لموت قبل نزول سوم نشان در آمدن
 نور ایمان در دل همپاشدن و ساقطی نمودن است مموت را پیش از آمدن وے یعنی همچنانکه بعد از مموت از همه چیز
 منقطع و بی تعلق خواهد شد در حالت حیات همچنین شود مموت خست یاری که در و ایشان کسب آن کنند و سلوک طریق آن
 نمایند این بود این هر سه علامت مجملاراجع بیک چیز است که تعبیر از آن بتوجه الی الله با سلوک طریق الوصول الی الله یا تحصیل
 محبت الی الله و امثال آن توان کرد و آنچه در حدیث آمده تفصیل اوست و باید دانست که نصب شخص از الشرح صدر و
 فرخ دل بحسب نصب و است ازین نور و از نیت است که نور محسوس نیز و شرح صدر و فرخ خاطر خطی و افروارد و طقت
 محسوس بعکس آن گفته اند که نفس عاشق نور است و مانند خانه و دشمن خواب کمتر آید از جهت خروج روح و سبب بجانب
 بیرون بسبب طلب و اقبال نور و در تاریکی چون سبیل بیرون کند و در و خواب آید و یکی دیگر از اسباب آن علم است
 چه علم دل را چنان تسخیر و شرح میسازد که هر گوشه از آن از آسمان و زمین فرخ تر و مفتوح تر و منشرح تر میگردد
 چندانکه علم شخصی زیاده شود الشرح صدر وے زیاده شود و مراد از آن هر طایفه نیست بلکه علم است که از پیغمبر صلی الله علیه
 و آله و سلم میراث مانده است ان الانبیاء بدستی که بنیبر ان کم یورثون دنیا را و لادیه ما یلث یکنه اشتند درم و دنیا را و انما اولواها
 و میراث ننگد شکر علم دین را که سبب صلاح دنیا و آخرت و فوز بسعادت دارین است فمن اخذه اخذ به حظ و او تر پس کسی که گرفت علم
 را از ایشان باید که بگیرد بضمیمه تمام اشارت بدان علم است و اهل آن عالم فرخ دل تر و خوش طبع تر و سبب خلق تر از همه

خالق باشند و ازین علم انابت و محبت حق تولد کند و محبت را در شرح صدر مدخلی عظیم است و خدایا که نسبت تمام تر و قوی تر
شرح صدر زیاده تر و اتم بود و بسبب اعظم و موجب اقوی تر تنگ دلی را اعراض از حق است و تسلسل دل
بغیر آن جناب و غفلت از ذکر حق و دوستی غیر حق و هر که غیر حق را دوست گیرد بآن مغدب شود و در زندان آن چیز
بماند یعنی هر که غیر حق تعالی را دوست گیرد حق سبحانه و تعالی را سبب عذاب جان او و عقوبت دل او گرداند و در عالم
از ان کس بچیت ترویج ترواند و کین تر نباشد زیرا که محبت دوست یک محبت است که بهشت این جهان
و عیش دنیا و سرور نفس و لذت دل و نفی روح و دوای همه اندوههاست و آن محبت حق سبحانه است بکمال دل
محبت است که عذاب روح و عذاب نفس و زندان دل و ضیق صدر و مایه همه بلاهاست و آن محبت غیر حق است
و از جمله اسباب شرح صدر یک دوام ذکر حق است در همه احوال که مورت نور تو حید و صفای وقت و طلوات ایمان است
و یک دیگر احسان مخلوق خداست تعالی با آنچه ممکن بود از جاه و مال و غیر آن و دیگر شجاعت است و دیگر پاک کردن
دل از صفات ذمیه و تمییز صلی الله علیه و آله و سلم درین مجموع اکمل خلق بود و متابعان او بر وجه اکمل بعد از او
اکمل خلق باشند و الله یقول الحق و یویددی السبیل اگر گفته شود که غم و اندوه آن حضرت برابر با بدین عالم و حسرت
نایافت مقصود که وصول و قرب رب مبودست و خوف و هیت و دشت و عظمت درگاه بر مقربان حضرت آ که
چنان و چندان غالب دستوری است که مجال شرح و سرور و انفساح و انشراح صدر و با آن مقصود ممکن نمی نماید
تحقیق آمده است که غم و اندوهی که بر جان سید کائنات بود صلی الله علیه و آله و سلم بر دیگر نبی بود و لا مجال
تابعان و سینه زمین خواهد بود و جایش آنکه او با شرح صدر معیت حوصله وقت و نعمت میدان حاصل است
که نهایت کمال و غایت جامعیت است چنانکه در اول فصل در ضمن تفسیر کریمه الم شرح بیان کردیم و این
بنفس و اندوه و الم و حسرت و هیت و دشت که ذکر کردم منافات ندارد منافات بر تقدیر تنگ حوصلگی و تنگ
مشربی است که گنجایش یک جانب دارد و بجانب دیگر بواسطه تنگی جا چون حوصله فراخ شد و میدان معرفت وسیع
آهنگه را در محل خود جااست و هر یک بجای خود است اما الضحک القبول و البشیر النذیر اشارت باین جامعیت است
و خردنی قلبه و بشاره فی وجه بیان این حال و بران حضرت نیز صلی الله علیه و آله و سلم در ابتدای کاتب کم
جلیت که ابقای آن مقتضای حکمت الهی است گاه گاه ضعیف و تنگی طریبان می یافت آخزیه تربیت و آداب
حضرت عرفت که در مقام تهذیب و تکمیل و س بود شرح صدری نصیب شد که ادب جمیع حقوق و آداب کونی و الهی
بر وجه کمال و غایت اعتدال بفراموشی و معارضت ادای یافت و حصول این حالت اعتدالی و هیت و جدانی
موجب مقدس نبوت را صلی الله علیه و آله و سلم بر تو جامعیت و وحدت ذات اقدس الهی است جل و علا و توحید مجازا
و مراتب و در آن ذات کامل الصفات را تعالی شانه و عظم بران **باب** در عموم احوال و معاش
حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم و آن مشتمل بر فضول **فصل** در خورش حضرت نبوی صلی الله علیه
و آله و سلم عادت آن درشته که هر طعام که حاضر آمد از آن ذکر دس و در طلب مقصود و تکلف نفرموده و هر گاه طعامی
صالح از طبیبات اطعمه حاضر شد از آن تناول کرده و هرگز بیج طعام را عیب نکرده اگر خواست تناول
کرده و اگر نخواسته ترک کرده و حلوا و غسل بسیار یعنی اکثر اوقات یا بیشتر از طعامها را در خوردن

و دوست داشته و این اثر و تقضای ذوق حلاوت ایمان است کہ در مزاج ایمان حلاوتی هست منان حلاوت
 الایمان و التومج حلاوت اشارت بدانت و ہر روز یک قلع عسل را با آب آمیختہ بحسب سرعت نمودے کہ متضمن جل
 نافع بدنی است و گفته اند کہ در نوشیدن عسل مزوج با آب حفظ صحتی است کہ راہ نیابند معرفت آن مگر افضل اطبا
 چہ شرب عسل و لعن آن برناشتا از الہ میکند بلغم را و میشود معدہ را و دور میکند لرز و جت اورا و دفع میکند از وس
 فضلات را و گرم میکند اورا با اعتدال و میکشاید ہار و آب بار در طب است کہ قلع میکند حرارت را و حفظ میکند
 صحت بدن را و با بجمہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر روز عسل با آب آمیختہ خوردے و بران صبر فرمودے
 ماشہوت طعام غلبہ کردے انگاہ قدرے نان جوین با بے یا اداسے بخوردے و بدان انکفا کردے در صبح ثابت است
 و گوشت شتر و گوشت گوسفند و گوشت مرغ مکیان و گوشت جبارے کہ طائر است مشہور و گوشت خرگوش در حدیث
 بخاری و مسلم و ابی داؤد و ترمذی و نسائی آمدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لحم ارنب را خوردہ انس گوید کہ ابو طلحہ
 بدست من ران و سرین خرگوش بحضرت وے فرستاد پس خورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در روایت
 ترمذی بشک راوی آمدہ ران با سون و لیکن در جامع الاصول از حدیث ابی داؤدے آرد کہ شخصی نزد عبد اللہ
 بن مسعود آرد کہ صد کردہ بود آن را و گفت یا عبد اللہ ابن عمر چہ میگوئی در شان ابن گفت بود من در مجلس
 رسول اللہ و آوردہ شد نزد وے ارنب پس خورد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و منع نکرده و گفت کہ
 وے حیض میکند و در ضرب نیز بچین آمدہ کہ خورد و منع نیز نکرد و فرمود کہ قوم من بخورند و در زمین ہانمی باشد از ان
 خوردن اورا ناخوش دارم و گوشت خرگوش و گوشت ماہی و غیر جبری و خرمایے تر و خرمایے خشک و شیر لیس شیر
 آمیختہ با آب و نان با خرمایان با سرکہ و نان با پیہ گذاختہ و لقیع خرما و لقیع ثر و زیب آچنان بود کہ آن را در آب
 بیندازند تا حلاوت وے بیرون افتد و قسے از ان نمیدست کہ تر با زیب را در آب انداختہ نگاہارند تا شیرین
 شود و تیزی حادث گردد و از ہر دو قسم براسے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میساختند و تفضیص مصنف نہ کر
 خرما غالباً بہت عادت است کہ اکثر از ان سازند چنانکہ بلفظ بنید التمر مشہور است و تمام این بحث در خاتمہ بیابان انشا اللہ تعالیٰ
 و دیگر از ان طعاما کہ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خوردہ خرزہ و خرمایے تر با خیار و جگر گوسفند بران کردہ و گو
 قدید و کدوے پختہ و پیروثرید و نان با زیت و خرمایا مسکہ و خرمایے تر با خرزہ این مجموع ثابت شدہ کہ متداول
 فرمودہ فی الجملہ ہر چہ از طبیات حاضر شدے رد آن نکردے و اگر خرمایے حاضر شدے صبر کردے تا بعدے رسید
 کہ از کرسنگی سنگ برسگم مبارک بنے و گاہ سہ ماہ بگذشتے کہ در خاند وے آتش نیفر و خندے و چون طعام حاضر شدے
 بر سفرہ نہادے و بر زمین بسط کردندے طعام بر سفرہ خوردن سنون است کہ یاد از سفر آخرت میدہد و سفرہ آنحضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از ادیم سرخ بودے و الا ان ساختن آن از برگ خرمایان و یا متعارف است غالباً بہت
 کہ زمان شریف نیز خواہد بود و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طعام بر خوان مرتفع مخورے چہن آنکہ عادت ملوک
 و متکبران است و در حدیث آمدہ است کہ خورد پیبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر خوان و سکرچہ و پنچہ نشدے
 وے ان تنک و سکرچہ پیالہ خورد و اگر بید چہا پنچہ اہل تملک و تنم در پیالہ ہلے خورد طعام اسے متقدوہ بنند و بخورند و اگر
 نان جو یا نیمتہ خوردے و طعام را بسہ انگشت خوردے اہام و سبابہ و وسطے و چون فارغ شدے انگشتان

بلیسیدے وگا ہے اطفال و صبیان را بلیسایدے و در لیسیدن کا سہ نیز حدیث وارد شدہ و در لیسیدن اصحاب فرمود کہ چون بخوردیکے از شہا طعام را باید کہ بلیسید انگشتان را زیر اکہ معلوم نیست کہ در کدام چیز و طعام برکت است و در لعن کا سہ فرمودہ کہ ہر کہ کا سہ را بلیسید کا سہ او را دعا میکند و میگوید کہ آنرا کند ترا خدا تعالی از آتش روزخ چنانچہ سلام کردی تو مرا از شیطان یعنی اگر بلیسیدی شیطان شمشیر بلیسید و این سبب ایذا سے روحانیت کا سہ میگرد و تکیہ زورہ طعام خوردے و فرمودے من بندہ ام خورم مگر چنانچہ بندگان خورد و تکیہ بر سہ نوع است کیے آنکہ پاد و بر زمین نهد دوم آنکہ مرغ نشیند سوم آنکہ مکبست بر زمین نہادہ بران تکیہ کند و بدست دیگر طعام خورد و سہ مذموم است خطابی گفتہ است کہ اکثر عامہ چنان بیدارند کہ مسکی اینجا معنی مائل معتد بر یک شیخ است و مراد نہ است کہ مشکلی اینجا بمعنی معتد بر فرشتے کہ زیر است و ممکن مستوی بر آنست و مراد آنست کہ در وقت اکل ممکن دست بر فراش نبوے چنانکہ بسیار خواران و اہل شرہ و مستکبران نشینند بلکہ چنان نشینے کہ گویا ہمین ساعت بر بخیر و وقت چند تناول کردے و برخاستے و بعض گفتہ اند کہ انکا اینجا بمعنی تعویذ و توجہ ممکن است و استوست بلکہ سنت در اکل آنست کہ مائل بطعام و متوجہ و سخنی بوے نشیند و گفتہ اند کہ حمل انکا بر میل باحد الجانین و منع ازان بر مذہب اہل طب است کہ گویند بخوردن برین وضع منحہ رخصت و طعام در مجاری گوارا نیشود و چنانچہ باید کہ ذانی مجمع البحار بطولی در ال ایوم واللیلہ گفتہ کہ خورد و مسکی و نہ بر روی افتادہ و نہ ایستادہ بلکہ نشیند بر و زور یا بصورت افتایا برد و پایا بردار در زانوے رست و پ نشیند بر زانوے چپ و چون از طعام فارغ شدے گفتے الحمد للہ حمد کثیرا طیباً مبارکاً کا فیہ غیر کفی و لا مودع ولا تمنی عند بنا و گاہ گفتے الحمد للہ الذی طعم من الطعام و سقی من الشراب و لے من العز و ہرے من الضلالتہ و بصر من العمی و فصل علی کثیر ممن خلق تقضیلاً الحمد للہ رب العالمین و گاہ گفتے الحمد للہ الذی طعم و سقی و سوغ و عادت نبود کہ بعد از طعام دست بشوید اما در فضیلت دست شستن پیش از طعام و بعد از و سے احادیث واقع شدہ است و آمدہ کہ برکت طعام در وضو است قبل الطعام و بعدہ و نیز آمدہ کہ مس میگرد تبری دو دست کرے شست بعد از طعام روے مبارک خورد و او ذرا عین او سر را و میفرمود این وضو است ازان شیرے کہ تغیر دا و او را آتش رواہ الترمذی و ناشستن دست مگر در طعامے ہشام کہ حرب نبودے و شور باندا شتے و در احیاء العلوم از بعض بے تکلفان صحابہ ازار باب زہدے آرد کہ بحیث کمال اشتغال وقت فرصت دست شستن نہ داشتند و منہیل ایشان باشنہ پائے ایشان بودے و اللہ اعلم و غالباً نشنہ آب آشامیدے و از آشامیدن آب در حال ایستادگی منع و زجر کردے و یکبار ایستادہ آب شامید بعض گویند آن ناسخ نہی است و بعض گویند نہی ناسخ این است و بعض گویند شرب استادہ برابرے بیان جواز بود و بعض گویند برابرے عذرے بود لاجرم بیشتر علما گفتہ اند استادہ آب نشاید خورد و چون عذرے مانع از شستن پیدا آید ایستادہ روا بود و رواہ لدنیہ سے آرد کہ عادت شریف آن بود کہ آب نشنہ آشامیدے رواہ سلم و در روایتے از مسلم آمدہ کہ نہی کرد از شرب قائما و در روایتے آمدہ کہ فرمود باید کہ نوشند کیے از شہا آب استادہ و اگر بغیر اموشی نوشند باید کہ قے کند و در صحیحین از حدیث ابن عباس آمدہ کہ گفت آردم من نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و لو سے را از آب زہم پس نوشید استادہ و در حدیث امیر المؤمنین علی نزد بخاری آمدہ کہ سے آب نوشید استادہ و فرمود کہ مردم کردہ میداخذ شرب قائما و پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کرد چنانکہ من کردم

و این احادیث همه صحیح است و اشکال و تعارضی در آن نه و غلط کرده کسی که زعم نسخ کرده براسی چه قائل شود بنسخ با وجود امکان جمع و تطبیق و صواب است که نمی محمول است بر کراهت تنزیه و اما شرب آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم قائم براسی بیان جواز بود و اگر گویند که چگونه مکروه بود شرب قائما و حال آنکه بصحت رسیده که فعل آن حضرت است صلی الله علیه و آله و سلم جواز بش آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آنگاه چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آنگاه برای بیان جواز کرد در حق و صلی الله علیه و آله و سلم مکروه نباشد چه بیان جواز بر شایع واجب است و در حق غیر و مکروه بود اولی ترک آن و اما حدیثی که در آن محمول است بر مذاب و استحباب پس مستحب باشد مر آنرا که نوشید آب که قی کند عمل این حدیث که اقال النووی و مالکیه برینند که باکی نیست بنوشیدن آب ایستاده و در حدیث حسین مطعم آمده که گفت در بزم ابابکر صدیق را که بنوشید ایستاده و امام مالک گفت است که حسین رسیده باک عمر و عثمان و علی رضی الله عنهم جمیع ایستاده بنوشیدند و عبدالحق که از ائمه علمای حدیث است گفته که حدیث ابوهریره که ناطق است بنهی از شرب قائما و قی کردن نزول بیان ضعیف است و در ایستاده و عمر و بن حمزه عمری است و و ضعیف است و بعضی از علما گفته اند که نمی محمول و تصرف است بکسی که براسی صاحب خود آبی آورد و مبارک کرد بشرب قائما پیش از ایشان و رعایت جانب ایشان نمود و سجدت ساقی القوم آخر هم عمل نکرد و اظہر آنست که این موقوف بر این هر برده است و قول اوست نه حدیث پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و مختار آنست که احادیث شرب قائما دلالت دارند بر جواز و اما احادیثی که محمول است بر استحباب و ترغیب بر اولی و اکمل زیرا که در شرب ایستاده ضرر راست بدنی و مکروه هم همین است و امام احمد از ابی هریره آورد که و کسی شخصی را دید که بنوشید ایستاده پس گفت که قی کن گفت براسی چه گفت آباد است میبایدی تو که بنوشید آب را همراه تو اگر بگفت لاگفت تحقیق نوشید با تو کسی که بدتر از گربه و آن شیطان است انہی کلام المواسب و چون آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آب آشامیدے یا شیر و مانند آن اول بکسی دادے که بردست راست و سے بودے اگر چه بردست چپ و سے کسی از و بزرگ تود و اما تری بودے چنانکہ در حدیث آمده است کہ یکبار سی ابو بکر صدیق بردست چپ آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود و بروی بردست راست و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از خوردن آب بان بروی دادند با بی بگردن خود این حق اوست و در حدیث دیگر آمده کہ جانب راست خالد بن الولید و در جانب چپ ابن عباس بود پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بخالد گفت این حق است اگر خواهی برده بر او خورد و سے گفت من هرگز ایشانرا نکندم بقیه آب دهن تو کسی را پس بخورد و با بن عباس نمود و این مسئله راجع میگردد بسکله و دیگر کہ ایشان در عبادات جائز است یا نه مثلاً کسی آب و نمودارد و آنرا ایشانرا کند بر دیگرے و خود تیر سازد یا در ایستادن پہلو سے امام در جانب یمن تواضع کند و دیگرے بدید و خود عقب بایستد جمہور علما گویند کہ این جائز نیست و فضیلتی ندارد و چه درین ترک تقرب الی الله است ایشانرا در امور دنیوی است نہ در امور اخروی و بعضی مشایخ را در بنیامی سخنی است کہ گویند این نیز راست است و تقرب من و الله اعلم و فصل در پوشش حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم غالب آنچه پوشیدے جامه بپنکی بودے و صحابہ اخبار رضوان الله علیہم اجمعین نیز چنین و گاه پشمیہ پوشیدے یا کتان و پنجه حاضر آمدے و میسر شدے از لباس بان گفتا نمودے از جبہ و قبا و سدره من وزیر جامه و دوا و موزہ و لعل و این مجموع پوشیدہ در قاموس میگوید الجبۃ ثوب معروف و در کفانی است ثوب مخصوص

اما قاضی عیاض در مشارق الانوار گفت که جبہ جامہ کہ قطع کرده و دوختہ شدہ باشد و این بظاہر شامل قبای و پیراہن است و
 آنچه بیرون بیرون از او مثل ردا و ازاد و عمامہ و امثال آنست و اگر چه درین مفهوم نیز خصوصیت است اما مقابلت و
 بقایا پیراہن خصوصیت دیگر طلبہ و از آنچه وارد شدہ است و بس جبہ این حدیث است کہ در صحیحین و جامع ترمذی آمدہ
 کہ پوشید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جبہ رومیہ تنگ آستین را و در روایتی جبہ شامیہ از صرف تنگ
 آستین و نیز آمدہ کہ چون وضو کرد دست از آستین بر آورد یعنی چنان تنگ آستین بود کہ بے آنکہ دست بر آورد
 شستن آن میسر نبود و آمدہ است کہ آن را در سفرے پوشیدہ بود و حدیث دیگر کہ مسلم از اسما بنت ابی بکر آوردہ کہ
 و بیرون آورد جبہ طرابلسیہ کہ سر وانیہ را کہ در زیر بغلهاے و در ہر دو شق وے از پیش و پس بدیاد دوختہ
 بود و معلم ساختہ و کسر وانیہ نسبت بکسرے است کہ بادشاہ فرس بود و آن از لباس جسم است مدور از صوف سیاہ
 و گفت اسما بنت ابی بکر کہ این جبہ رسول خداست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نزد عاکشہ بود و چون عائشہ فوت کرد
 بن رسید و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن را می پوشید اکنون ما می شویم آن را و بہ بیمار آن رسید ہم
 ما شفا یابند و گفتہ اند کہ ازین حدیث معلوم میشود کہ پوشیدن ثوب دوختہ بہب اگر زیادہ بر چهار انگشت نبود جاہزیست
 چنانکہ بصریح نیز در حدیث صحیحین آمدہ است و آنکہ در حدیث ابی داؤد از اسمران بن حصین آمدہ کہ سنیب
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ نئے پوشم من قمیص کفیف را یعنی مرقع جیب و اطراف آستینها و دامن بخرید
 معمول است بر آن کہ زیادہ بر اربع اصابع باشد یا این معمول بر ورع است و حدیث اسما بنت ابی بکر و اما قاضی
 در مشارق الانوار میگوید کہ جامہ شنیے است از جامہاے جسم مشہور و در قاموس میگوید کہ قبور لغت انضمام بہم چینی
 سیان و ولب بود و ازینجا گرفتہ شد قبا کہ نئے است از جامہ و ابن الاثیر در نہایہ گفتہ کہ قبور طاق جامہ
 بعض بعض بہم بر بستہ استی و با بخله قبا آن جامہ کہ آنرا اگر بیان نبود و یکے وے بر تہ و دیگر بہم بستہ بخلان قمیص
 کہ آن جامہ است کہ او را اگر بیان بود در حدیث آمدہ کہ ہدیہ فرستادہ شدہ بود قبا بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم پس قسمت کرد آنرا بر اصحاب او در روایتی قبا از دیبا بکھاے طلا بس قسمت کرد و یکے را بر اے محرمہ
 کہ یکے از اصحاب بود جدا کرد پس بیرون آمد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن قبا را پوشیدہ بانماید او را
 خرمیہاے آن را و این شاید پیش از تحریم لبس حریر بود و اللہ اعلم اما قمیص محبوب ترین جامہا بود نزد رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بود آستینهاے پیراہن وے تا بند دست و دست قمیص وے تکھا و بود جیب تکھاے
 آن بر سینہ چنانکہ الآن متعارف تمانہ دیار عرب است و در حدیث ترمذی و ابوداؤد از معاویہ بن سمرہ آمدہ است
 کہ گفت آدم بن پیبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با قوسے از مزینہ با بیت کنم بوسے و بود تکھاے پیراہن وے
 کشادہ پس در آورد دم دست خود را در گریبان پیراہن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مساس کرد دم خاتم نبوت
 را و شیخ جمال الدین سیوطی گفتہ کہ بعضی از مردم کہ نزد ایشان علم بست نیست گمان بردند کہ گدشتن جیب قمیص
 بر سینہ بدعت است و لبس کد لک چون در بعضی دیار جسم جیب بر سینہ عادت نداشتہ بعضی از فقہا بکراہت آن
 حکم کردہ کہ نشہ بہ بساوار و چنانکہ بعضی از شرع نقایہ مختصر و تالیف قسلی کردہ اند و شک نیست کہ این قضیہ عادت است
 و معتبر حاصل است و در عرب آنچه متعارف مردان جسم است عادت نداشتہ و با بخله آنچه متعارف قمیص عرب و قمیص کھاے

محمد بن سنان گذشتن جیب و کتف بر سینه است و نه با هو التحقیق و اما زیر جامه که مصنف گفته ظاهر آنست که مراد بوسه
شعار باشد و آن جامه را گویند که در زیر جامه دیگر پوشند و بدن لمصق باشد و در آن جامه بالا را گویند و اگر مقصود بوسه
جامه است ظاهر عبارت آنست که سیگفت و پیش پوشید جامه را بالای جامه مگر آنکه مراد آن باشد که جامه که نشان و سوسه
آنست که در زیر جامه دیگر پوشند و غالب آنست که آن جامه تنگ و کوتاه می باشد نه آنرا می پوشید و احتمال دارد
که مراد از زیر جامه جامه بود که زیر و سوسه جامه دیگر مثل استر باشد یعنی جامه ده نهی پوشید و ما ذکر این لباس کتب
نیافتیم تا تعیین مقصود بدان نمایم و اگر کسی از مطالعہ کنندگان آن را دریابد باید که ثبت نماید جزاہ اشخیر او گاہی عامہ را عذبه
فرود گذاشته از میان دو شانه و عمامه را گاہی بپوشید و گاہی تحت الحنق بر زردی بدانکه پوشیدن عمامه
سنت است و احادیث و فضل عمامه بسیار آمده است فرمود و العمامہ ستان العسرب یعنی عمامہ عرب را
بمنزلتہ تاج است عجم را و فرمود پوشید عمامه را تا زیادہ کنسید عقل و بزرگی را عمامه بر کلاه فاروق است میان ما
مشرکان و در روایتی عمامه فاروق است میان کفر و ایمان داده میشود روز قیامت بهر بند دستارے که میگردد و آن
اورا مرد بر سر خود نورد و در رکعت بجمامه بهتر است از هفتاد رکعت بے عمامه نماز تفل بود یا فرض دستار بسته
بیانید و مساجد که عمامه تاج مسلمانان است لازم گیرید بجمامه که آن سیلے ملائکه است بر در و گار نعالے مد کرد
مار و زبرد و جنین ہلاک کہ عمامه پوشیدہ بود ندانین نوع یعنی عذبه و گذاشتن عذبه بر عمامه را نیز سنت است
و لیکن دائمی نیست ترمذی در شمائل از ابن عمر آورده کہ گفت بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون عمامه
بے پوشید بدل میکرد و معنی بدل بہین ارسال و ارجاعے طرف عمامه است و در روایت مسلم آمده کہ میگذاشت
طرف عمامه را میان دو کتف خود و در بعض احادیث آمده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میگردد اندیشش
دستار را بر سر و میگذارد و ابے یعنی یک طرف دستار را در دستار و میگذاشت دو ابے دیگر را میان دو کتف
و مسلم از عمرو بن حریث آورده کہ گفت دیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر سر و بود بر سر و دستار سیاہ و گذاشت بر
طرف آنرا میان دو کتف و نیز مسلم از جابر بن عبد اللہ آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در آمد کہ از منظرہ را بر سر و عمامه
سیاہ بود و درین حدیث ذکر ذوا بہ نیست ازینجا ظاهر میشود کہ آن ہمیشہ نبوی و لیکن بعض گفته اند کہ چون در آمدن یک
منظرہ ساز قتال داشت و منفر بر سہارک او بود ارسال نکرد و در ہر موطن و مقام چیزی کرد کہ مناسب آن بود کہذانی
المواہب اللدنیہ و ابن ابی شیبہ از امیر المؤمنین علی آورده کہ گفت عمامه بست بر سر من رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم و بدل کرد طرف آن را بر دوش من و در حدیث ابی داؤد از عبد الرحمن بن عوف آورده کہ گفت دستار
بر رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس بدل کرد پیش و پس من و بعض گفته اند کہ این مخصوص لعبد الرحمن است
و اما عذبه آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و فیکہ میگذاشت پشت بودے غالباً و بر جانب دست راست
احیاناً و گاہی دو عذبه میبود میان دو کتف و گذاشتن عذبه در جانب دست چپ بدعت است و اقل مقدار
عذبه ہمارا گذشت است و بعض گفته اند کہ اگر یکدست است و گفتہ اند تلویل عذبه متجاوز از نصف طہر بدعت است
و داخل اسبال و اسراف ممنوع و اگر بطریق بکبر و خیلا باشد حرام و الا مکروہ است مخالف سنت و بعض گفته اند
کہ تخصیص ارسال عذبه بوقت نماز نیز موافق سنت نیست و تحقیق آنست کہ ارسال عذبه مستحب است و درین

در روایت

و پوشیده و یکبارے جامه پوشیده بود و قصبه عربان سے آمد و آن را کس میگرد و مسکینت که این جامه بروی آسمان
 فرود آمده پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند که من بعد از این که من در بهشت هستم و نرم تر از این است
 و در وقت قریب این ایام فوت کرده بود و اکثر آنچه از جنس این جامه های پوشیده از بدایای ملک بود که
 پس میفرستادند و اینها پیش از تحريم این نیاب بود و اما آنچه معتاد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود
 از لباس خدایین قبیل بود چنانکه در صحیحین از ابی هریره آمده است که گفت پیرون آوردن سبک کسار لبه را
 یعنی مرقع که از بسکه پار تا بر هم نشسته بود مثل لبه که تمدت شده بود و از از غلیظ درشت را و گفت تمبص کرده شد
 روح رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم درین دو جامه و از آنس آمده که گفت پوشیده آن حضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم صوف را یعنی جامه پشمینه را و پوشید کسای طبر را و میفرمود من بنده ام بیوشم چنانکه زندگان پوشند
 رواه اشعنان و بالش و صلی الله علیه و آله و سلم که کلمه میگرد بران از او میگرد و خوشو آن یعنی خیرا
 و فراش و ک خواب میگرد بران نیز از ان بود و لیت خریا پوست و ک آرا کوفته بجای پیبمی انداختند
 و گای نهالی و ک لظلاس بود و چنانکه باید و بهقی از عا نشه آورده که گفت در آمد بر من زنی از انصار و دید
 فراش رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قطیفه کند و تو کرده پس فرستاد بر من فراش را که شو او حضرت بود
 پس در آمد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و گفت که چیست این یا عا نشه گفتم یا رسول الله صلی الله علیه و آله
 و فراش ترا دید و این فراش را بفرستاد و فرود باز گردان این را یا عا نشه سوگند بخدا که اگر من بخوام همراهی بگردانم
 پروردگار تعالی بامن کوههای طلا را و نقره را و در حدیث صحیح از ابن عباس آمده که در آمد بر رسول خدا صلی الله
 علیه و آله و سلم عمر بن الخطاب و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر حصیر افتاد و بود با قرآن حصیر پهلوسه
 مبارک نقش بسته گفت یا رسول الله چه شود اگر بر این خود فرشته گیری بهتر از این فرمود یا عمر چه کار است مرا با دنیا
 نیست مثال من مثل دنیا گمشل سواست که سیر میگرد در روز گرم پس بایستاد در زیر درختی ساخته لیستر یفت
 و بگذشت آن را و از عبد الله بن مسعود آمده که گفت در آمد بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و در غده بود
 مثل بیت حمام میسند در گرمی و حفه مثل گرم خانه حمام و افتاده بود بر حصیر که نا شیر کرده بود در پهلوسه مبارک و
 پس گریستم فرمود چه چیز در گرمی آورده ترا یا عبد الله گفتم یا رسول الله کس و قیصر خنجر و دیبا بخسپند و تو برین
 حصیر خفته فرمود گری یا عبد الله ایشان را دنیا است و اما آخرت و از عمر بن الخطاب آمده که در آمد بر رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم و افتاده بود بر جن او جز از ارک و نقش کرده حصیر در پهلوسه و وقت آنکه از شعر در
 خاد او نماده و هر سه دیو شه افتاده پس غلبه کرد بر من گرمی فرمود چرا میگویی یا عمر بن الخطاب گفتم چون نگریم این حصیر است
 که بروی خفته و این مساحت که در خانه تو افتاده کس و قیصر در میس و جو بیانشه و تو پیغمبر خدا در گزیده و توئی
 گفت یا ابن الخطاب راضی نیستی تو که ما را آخرت باشد و ایشان را دنیا و چون حال آن سرور در دنیا است
 لباس و نفاست مختلف افتاد عادت مردم بعد از و کس نیز در نیاب مختلف گشت چنانچه مصنف میگوید
 و بیشتر مردم بر دو گروه شدند گروهی از جامه های خوب بکل دوری گردیدند و بر قعات و محقرات انحصار کردند
 و گروهی از جامه های خراب و اختیار کردند و جامه های نرم و زیبا به سرشت پوشیدند و از این گروه

مخالف سنت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شدند غیر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نسرومود کہ ہر کہ جامہ شہرے پہنشد
روز قیامت اور اجامہ نذرت پوشانند پس آنش دران افر و سخن کسیر و اشارت ست بانکہ چون قصد کبر و افتخار
بود بقیض آن معاقب گردد و لیکن جامہ شہرت را بر ہر دو جانب حمل کرده اند عمامہ پرانچہ جامہ نفیس بقصد
کبر و تفاخر بفرستند و کسین دلہائے ایشان پوشند و ہم برانچہ بعضی از متزعمان و متزعمان جاہلون
و مرقع بقصد کبر و ریاء و اظہار زہد و تقشف پوشند و در بعض روایات آمدہ است کہ سنی کردہ از دوشہرت رقت
ثیاب و غلط آن ولین آن و خشونت آن و طول و قصر آن و نسرومودہ مسیانہ روی کنیہ دران واقصا و تمایز
و نسرومودن چرتوبہ کسیکہ بکشید جامہ خود را بر زمین خیلا را بطریق عجب و تکبر لم یظفر اللہ الیہ یوم القیامت نظر
رحمت نکند خداے تعالی بسوے سے روز قیامت بدانکہ جبر و اسباب اکثر در ازار و ورود یافتہ و وعید
در سبیل ازار شدید آمدہ تا آنکہ فرمود ہر شخص را کہ باین حالت نماز میگذارد با عاودہ نماز و وضو و نیز در حدیث آمدہ
کہ در شب نصف شعبان ہمہ رنجشند الا عاق و شارب خمر و سبیل ازار را ولیکن تحقیق آنست کہ آن یعنی اسباب
در جمیع ثیاب جاریست و در بعض احادیث نیز مطلق واقع شدہ چنانچہ در حدیث مذکور در متن و غیر آن و از
ابن عمر آمدہ کہ گفت دیدم این بخت خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اسباب کردہ بودم ازار را فرمود یا ابن عمر
ہر چه برسد از جامہ زمین در آنش است و در روایتی ہر چه پایان شتالنگ بود از ازار در آنش است و سبب
در کثرت ورود اخبار بطبقت از اہمیت کثرت وقوع اوست چہ اکثر مردم در عمد نبوت رد او ازار پوشش بودند و در
حدیثی از ابن عمر آمدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود الا سبیل فی الازار و القمیس و الحسامتہ
من جرمنا شایخا خیار الحدیث و غیرت در ازار تا نصف سابق است و ازار آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
آنچنین بودے و فرمود ازار المؤمن الے انصاف الساقین و رخصت تا بالائے شتالنگ است و ہر چه پایان است
در آنش و حکم دامان قبا و پیراہن نیز ہمین است و سنت دستبند تا بند دست است و در عمامہ بارخائے
عذبات زیادہ بر عادت عدا و طول و این توسیع و تطویل کہ در ثیاب بعض دیار اہل حجاز و مصر متعارف شدہ است
مخالف سنت است و باعث اضاعت مال و اسراف در آنست و ہر چه ازار بطریق خیلا است حرام است و انچہ
بطریق عرف و عادت شائع شدہ و شعار قومے گشتہ حرام نہ اگرچہ اسراط دران بیکراستے نبود و زنان را نیز ہمین
حکم است و مستحب در حق ایشان آنست کہ بر مردان بقدر شہر زیادہ بود تا ذراع کہ دوشہرت نیز رخصت است اہمیت
تشرکذا جار فی حدیث ام سلمہ و بدانکہ کراہت و حرمت ترفع در لباس و توسیع و تطویل آن بر تقدیرے است
کہ بقصد تکبر و خیلا بودہ اگر نہ باین قصد باشد حرام نبود و اما اگر جامہ زیبا پوشیدن برائے تحمل و اظہار نعمت
حق بود و ابو جہانکہ در حدیث صحیح آمدہ کہ ہر کہ در دل و سے متقال یکدانہ خردل کسبر بود در بہشت نرود و کہ
گفت یا رسول اللہ من دوست دارم کہ جامہ من خوب و زیبا و لعل خوب و زیبا باشد ایمسنی از قبیل کبر باشد
فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا ان اللہ جمیل يحب الجمال الکبر بطرا الحق و غمط اناس فرمود کہ این مقدار
از کبر محسوب نیست بلکہ کبر مذموم آنست کہ حق را باطل کند یعنی انچہ بروے واجب شدہ است از توحید حق
و عبادت و سے آنرا انکار کند و از قبول آن متمنع گردد و مانند گمان خداے تعالی را فرود و تحقیر شمرد و حوار دار و بدانکہ

احادیث در باب فضیلت زهد و ترک نعم و ترفه در دنیا و تخریص و ترغیب در آن واقع شده همچنین در شان مجمل و نعم
و تخریص و تجویز آن در روایات آمده اما بشرط عدم تکبر و خیلا اما اول ترمذی از عائشه^{رضی} می آید که گفت گفت
مراسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم یا عائشه^{رضی} اگر میخواهی حقوق و اتصال بمن باید که بسنده بود ترا از دنیا مثل
توشه سوار و دور در خود را از مجالست اغنیا و کمینه کن جامه را و سفلیکن از بدن تا بپوشند کنی آن را و در حدیث
ابی داؤد آمده که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بنا کبیده فرمود آیات شریفه آیات شریفه که بذاذت از ایمان
ست بذاذت از ایمان ست یعنی کنگلی جامه و ترک زینت و خست یا فقر از اخلاق اهل ایمان ست و نیز در حدیث
آمده که هر که ترک دهد جامه زینت را با وجود قدرت بر آن بقصد تواضع بپوشاند او را خدا تعالی عطا کند که است
اما ثانی در حدیث ترمذی آمده که رسول صلی الله علیه وآله وسلم فرمود خدا دوست میدارد که دیده شود اثر نعمت
و سب بر بنده یعنی چون خدا تعالی بر بنده خود نعمتی دنیاوی عطا کند دوست میدارد که اثر آن نعمت ظاهر
و آشکارا گردد در تحسین ثیاب و تطهیر و تجدید آن بقدر امکان بے مهالنه و تجاوز از حد بقصد اظهار نعمت خدا
تا محتاجان قصد و کنند و طالبان زکوٰة و صدقات بروی بیایند همچنین علما اظهاریان کنند تا در چشم عامه
مغز و کرم نمایند و عزت علم ظاهر گردد و ظاهر کنند خود را بر مردم و مردم ایشان را بشناسند و استفادہ
کنند همچنین شرح کرده اند این حدیث را و ابوالاحوص از پدر خود می آید که گفت آدم من رسول خدا صلی الله علیه و
آله وسلم و برتن من جامه بود دون من سر بود ترا من است گفتم نعم گفت از کدام جنس است گفتم از جنس آدم است
مر خدا تعالی از اهل و قبر و غنم و اسپ و برده من سر بود چون داده است ترا خدا تعالی پس باید که دیده شود
اثر نعمت و کرامت و تعالی بر تو در حدیث دیگر آمده است مردی را دید جامه در غایت کنگلی پوشیده
من سر بود دیگر جامه ندارد این مرد گفت مراد و جامه نو در خانه است من سر بود پس باید که پوشی آنرا و اظهار کنی
نعمت حق را و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم مجمل و تزیین مہیات و تحسین سنت را دوست داشتے جا بر گوید
که آمد آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم روزی زیارت مالپس دیدم مردی را از ولیده و پریشان مو می فرمود
این مرد چیزی نمی یابد که بدان اصلاح راس خود بکند و مردی را دیدم که جامه جبر کین بر بدن دارد فرمودی خیر
نمی یابد که بدان جامه خود را بشوید و یکی را بکیار سے دید پریشان مو سے و ابرو بے شمار فرمود گاہے یکی سے آید
گو یا شیطانے ست و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم نیز چون و اندان بروی میر سیدند حسن ثیاب نمود را
سے پوشید و مجمل نمود و اصحاب را نیز بدان امر میکرد و در حجب و عیدین همچنین میکرد و صحابہ را نیز میفرمود تا اینچنین کنند
و باجلا معتبر در ثیاب بقصد زینت است ترک مجمل و لبس ثیاب ادون الکیا زینت فعل و خست طبع با از براسے
اظہار فقر و زهد و ریاسے مردم بودند مومست و بقصد زهد و تواضع و ایثار محمود و تزیین لباس فاخر و ترفیع اگر بقصد تکبر
و فاخر و بطرد اسلاف است نیز قبیح و سببت اظهار نعمت حق و اداسے شکر و اغراض دین و تعفف و ستر حال
مستحسن دارد زینت است و از نجاست اختلاف طرق و اوضاع مشایخ صوفیہ قدس الله اسرارہم در ثیاب
و صاحب مواہب لدنیہ بطریق سوال و اشکال آورده که چون سنت نبوی و طریق سلف صالح بر نبذت مہیات و زینت
ثیاب است پس حدیث حال اہل سلسلہ شریفہ شاذہ صوفیہ کہ مجمل یک کنند در بیات و لباس خود و حال آنکہ

طریقہ ایشان اقتدا سنت نبوی بطریق سلف صالح است جو اب میگوید که نظر این قوم بر سمانی و حکم است و چون دیدند
 که سلف صالح بحجت وجدان اہل غفلت و شغل ایشان بدیناے دنیہ خود منہمک و غالی اند و زریب ذریت ظاہرہ بحجت تفاخر
 بر دنیا و اطمینان بدان مخالفت کردند ایشان را و خستیا کردند بذاذت ثیاب را بحجت اظهار حقارت آنچه تحقیر کرده او را حق جل و علا
 و تعظیم کردند از اغافلان و بقصد تعظیم و تنویر نشان فقر و آخرت و چون گذشت بران مدتها و سخت شد دلہا بنسیان بن معنی
 و ذہول ازین حکمت گرفتند اہل غفلت و ثنات ملبس و بذاذت ہیأت را حیلہ و وسیلہ مظاہرت و علامت بر تزیین و ریاضت
 شد امر پر گشت و تحقیقت مخالفت این قوم در لباس ہیأت طریقہ سلف و علامت سنت و گشت بخل در ثیاب و ہیأت علامت
 صدق و اخلاص و شرمال و باین معنی ارشاد و اشارت کرد سیدی الامام ابو الحسن الشاذلی قدس اللہ سرہ الغیر در وقتیکہ انکار کرد
 بروے بعضی از سنکران اہل بذاذت و ثنات بقبول خود کہ فرمود ما ہذا این ہیأت من گویا بزبان حال میگوید یا کجاست
 الذی اغتاف بفضلہ و این لباس تو میگوید اعطونی شیامن دنیا کم و افعال و اعمال این قوم دائرست
 بر حکمت و نیت انتہی کلام المواہب و بعضی ازین قوم مامور و باذون اند از جناب صمدیت غرامتہ لباس نفیس در
 بعض اوقات چنانچہ از حضرت غوث ثقلین شیخ محی الدین عبدالقادر جیلانی بعد از کشیدن ریاضات
 شاقہ چنانچہ آورده اند کہ تابست و پنج سال در صحاری و ہراری بگذراند بگشتند نہ جائے معین بود و نہ طعام و
 نہ لباس جز شرم عورت مے آرند مامور شد لباس کہ ذراعی ازان بدینا باشد و در لباس نفیس سفیر مود بذا
 کفن الیت و کفن الیت اجل و نہ بعد الف موت و از شیخ ابی السعود کہ در مقام ترک تدبیر و اختیار تبتہ عالی
 داشت مے آرند کہ گاہے لباس می پوشید کہ بچار درہم مے ارزید و گاہے نفیس قیمتی در غایت نفاست و با بخلہ است
 حال مرید در اکتفا بقدر ضرورت است و زیادہ بران مباح است اگر تکبر و خیلا راہ نیابد و توسط و اقتصاد در ہیاب
 اولی و در آنچه قومے را معتاد و متعارف شدہ و باعث تمیز و تعریف ایشان گشتہ نیز خستہ است و مقام قوم عالی است
 دینی بر نیات و حکم است کہ ایشان دانند و اللہ اعلم فصل شیخ ابن فضل را در پوشش شہا مختلف جدا از فصل
 سابق آورد و اگر کیے می ساخت ہم میشد با آنکہ بعضی از مقاصد این فصل خالی از تکرار مے شمس نیست پس گفت
 حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از بارپاے پوشیدہ اگر مراد بازار بارپاے ہمین از راست کہ بار و اندک و میگردد
 خود ظاہرست و آن چندان است یا ج بہ بیان ندارد و اگر مراد سراویل بود در پوشیدن آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم از اخلاص است بعضی بترم کرده اند کہ پوشیدہ دشمنی در شرح شفا گفته کہ پوشیدہ است و لیکن
 خریدن آن سرور سراویل را معلوم و متفق علیہ است چنانچہ در جامع الاصول از حدیث ترمذی و ابی داؤد آورده
 و در مشکوٰۃ از احمد و ابن ماجہ و دارمی نیز آورده و این شرابے سراویل در مکہ بود و ابوعلی موصلی در سند خود
 بسند ضعیف از ابی ہریرہ آورده کہ گفت در آمد روزے در بازار بار رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس خرید
 سراویل بچار درہم و اہل سوق را وزانی بود کہ میکشید اثمان را پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوسے
 فرمود برکش و چرب تر برکش پس آن مرد وزان گفت کہ من ہرگز از کسی نشنیدہ ام کہ در دادن ثمن این کلمہ
 بگوید پس ابو ہریرہ گفت و اسے بر تو نمی شناسی ہمبہر خود را پس آن مرد و نیزان از دست بنداخت و بزجست
 تا دست آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بموسد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست مبارک خود را از وی میکشید

وگفت این عادت اعجاب است که بملوک خود بکنند و من ملک نیستم درک ام از جنس شما پس آنحضرت صلی الله علیه
 وآله وسلم سر او را بگرفت و روان شد ابوهریره میگویی که خواستم سر او را از دست آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 بگیرم و من بردارم آنرا فرمود صاحب امتیاع سر او از ترست ببرد اشتن متاع خود مگر آنکه ضعیف باشد و نتواند بردشت
 پس پاری دهد او را برادرش گفتم یا رسول الله تو چه پوشی سر او را فرمود نعم می پوشم در حضور و سفر و در شب و در روز
 زیرا که من مأمورم بستر و نمی یابم ساتر ترا ازین جامه چیره و این حبان و طبرانی و دارقطنی و عقیلی نسبت این حدیث را
 آورده اند ولیکن باسانید ضعیف و مدار این حدیث بر یوسف بن زیاد و اسطی است و در ضعیف است جدا و باطل است
 آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سر او را را صحیح و ثابت است و ابن قیّم در کتاب هدی الی نبی گفته که ظاهر نیست
 که خریدن براس پوشیدن بود و روایت هم کرده شده است که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم سر او را پوشیده
 و صحابه نیز در زمان شریف باؤن و پوشیدند و بخاری در ترجمه آورده و گفت باب السراويل و لیکن حدیثی
 در باب لبس او نیاورده زیرا که صحیح نشده بطریق و شرطی که نزد و معتبر بود و آورده اند که امیر المؤمنین عثمان در
 روزیکه در انشاید کردند سر او را پوشیده بود و رواست که کرده شده است که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فرمود
 بگیرید پوشیدن سر او را را زیرا که و ساتر ترین ثیاب شماست و محسن و محفوظ گردانید بان زمان خود را
 چون برهن آیند یعنی با ایشان مناسب تر و لائق ترست خصوصاً در حالت بیرون آمدن از خانه که آورده اند بعض
 المصنفین و این حدیث را سیوطی در جمع الجوامع از امیر المؤمنین علی آورده باین لفظ که گفت بوم من نشسته
 نزد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در ریح در روز باران پس بگذشت زنی سوار بر ماری و بود با او و یکبار
 پس بلغزید حمار در شیب زمین و بنیقا دان زن بر زمین پس رو گردانید آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم
 از و گفتند یا رسول الله و سر او را پوشش است فرمود اللهم اغفر للمتسرفات من انی یا ایها الناس اتخذوا
 السراويل فانها من استریاکم و حصوا بها نساکم رواه الترمذی و العقیلی فی الضعفاء و ابن عدی فی اللادب
 و الدیلی فی مسند الفردوس و گفته که ابن جوزی این حدیث را در موضوعات آورده و لیکن صحاب مکرده و این حدیث نزد
 من ثابت است بطریق متعدد انتی و الله اعلم و آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم گاه عمامه بکلاه می پوشید
 گاه باکلاه و گاه کلاه بعمامه و عمامه را عذبه میان دو شانه مبارک فرود گذاشته در اکثر احوال چنین بود و در
 بعض احادیث آمده که آن شب که در خواب دید که حضرت غرت فرمود یا محمد فیم تحکم الملا الاله علی قلت الاله قال فوضع
 یه بین کتفی فعلت ما بین اسماء و الارض صباح آن عذبه میان دو کتف مبارک فرود گذاشت و تمام این حدیث چنانکه
 احمد و ترمذی از عبد الرحمن بن عایش و ابن عباس معاذ بن جبل آورده اند همچنین است که گفت رسول خدا صلی الله
 علیه وآله وسلم دیدم پروردگار خود را در نیکو صورتی پس پرسید از من در چه چیز خصوصت یعنی بخت و نزاع و گفتگو میکنند
 فرشتگان یعنی کدام اعمال است که در فضائل آن بخت و مناظره میکنند در ثبوت کردن و بردن آن با آسمان بر یکدیگر
 و بادرت بنمایند گفتم تو دانمتری اے پروردگار من بدان پس نهاد دست قدرت خود را در میان دو شانه من
 یا نعم من سردی دست پروردگار در سینه خود پس منکشف شد بر من و حاصل شد مرا علم به چیزی که در آسمان
 است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است و در آنجا است

وآله وسلم این آیت را به و کند لک نرسد ابراهیم ملکوت السموات والارض ولیکون من المؤمنین ، باز پرسید پروردگار
 جل و علا یا محمد میدانی در چه چیز خاصه است میکنی نزد فرشتگان یعنی چون منکشف شد علم هر چیز بر من باز پرسید و نیغالی
 از براس اظهار علم من این بار گفتیم انم خصوصت میکنند در کفارات یعنی علمهای که کفر ذنوب و نیات اند و آن اعمال
 این است مکتب کردن در مساجد بعد از گذاردن نماز با انتظار نماز و دیگر و پیاده رفتن براس دریافت جماعتها
 نماز و تاز و سیراب و کامل کردن وضو در کفاره یعنی در احوال و اوقات که کرده دشاق بود بر نفس وضو
 کردن و آب نغتن از جهت ضعف و برودت و مانند آن و هر که کند این اعمال را زندگانی کند بنیکی و میرود بنیکی و پاک گرد
 از گناهان خود چنانچه در روزی که زائیده است از مادر و تسلیم کرد مراد پروردگار من این دعا را اللهم انی اسالک
 فعل الخیرات و ترک المنکرات و حب الساکین فاذا اردت بعبادک فتنه فاقبضنی الیک غیر مفتون و گفت پروردگار
 تعالی درجات یعنی اعمالی که سبب ترقی درجات شود این سه خیر است افشای سلام و اطعام طعام و نماز کردن
 در شب در وقت بودن مردم در منام و گفت ترمذی سوال کردم بخاری را ازین حدیث گفت صحیح است پس مصنف
 میگوید در شب که حضرت مصطفی این واقعه را دید صبح آن شب عذبه را در میان دو شانه فرو گذاشت یعنی براس
 تعظیم و تکریم موضعی که پروردگار تعالی دست خود را بران نهاده در مواهب میگوید که اصل این نکتہ از
 افادات ابن تیمیہ است و ابن تیمیہ گفته است این فائدہ را اصله در غیب کلام وے نمی یابم و ابن عرابی نیز گفته که
 این اصله ندارد انتی و انتی و انتی علم و استین پیراهن مبارک تا بند گاه سردست مبارکش بود و در بعض روایات
 تا سر انگشتان آمده و اگر زیادہ بران آہ سے بریدے و پیراهن را دوست داشتی و گاہی حله حمرا پوشیدے
 در بعض روایات آمده که آن را براس جمعہ و عید میتا داشتے و ترمذی و دارمی از جابر بن سمره آورده که گفت
 دیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب متاب در حله حمرا بودم من کہ مخاہ میکردم گاہے بجانب صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم و گاہے بجانب ترمذی و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیکوتر روشن و تابان تر بود نزد من از راه
 و قول جابر کہ گفت نزد من از براس اظهار لذت و ذوق خود بیدار مبارک وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت الا
 نزد ہمہ کس و در نفس الامر مجتنب است و نیز ترمذی از جابر بن عازب آورده کہ گفت ندیدم هیچ کسے را از آدمیان
 بہتر و زیباتر از رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حله حمرا چون درینجا بعضے از مردم را تویم و اشتباہ آن شدہ کہ مراد
 از حله جامہ افریشمی باشد و از حمرا سرخ خالص محققین اہل حدیث رد آنہا کردہ اند چنانکہ مصنف گفت و حله ہارست
 از دو جامہ و حمرا آن خطوط سرخ است کہ دران بود و مراد بجز آن نیست کہ سرخ خالص بودہ چہ سرخ خالص منہی غنہ است
 عبد اللہ بن عمرو بن العاص جامہ سرخ از رنگ گل معصفر پوشیدہ بود گفت این چیست کہ پوشیدہ ازان حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کراہت آن فہم کرد چون بخانہ آمد در تنورا مذخت و بسوخت دیگر روز چون پیام فرمود جامہ
 سرخ را چہ کردی قصہ باز گفت فرمود ہلاکسوتہ بعض اہلک چہ را پوششائیدی آن جامہ سرخ را بعض اہل خود را یعنی زنان را
 فاذ لا باس بالنساء زیرا کہ هیچ باکے نیست در پوشیدن جامہ سرخ مر زنان را و صحیح آمدہ کہ دو جامہ سرخ را برکے دیدم
 فرمود ان ہذا لباس الکفار فلا تلبسہا این پوشش کافران است پس پوشش آنرا و نیز آمدہ عودے بگذشت و
 برود دو جامہ سرخ بود و بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سلام کرد آن حضرت سلام و اجواب گفت رواہ الترمذی

والبود و دینی جمله از پوشیدن پوشش سرخ مالص اختر از یاید کرد و همچنین از زرد و آنچه در بعض احادیث واقع شده
 که ولالت دارد بر جواز لبس اینها وقوع آن پیش از وقوع نهی است و در کتب فقه در نیابا قوال مختلف آمده و صحیح
 در مذہب امام ابوحنیفه آنست که مکروه است کراہت تحریمی و مکروه است نماز در آن و نیز اختلاف است اندران
 که کراہت و حرمت در مطلق رنگ سرخ است یا مخصوص است بزرگ معصفر شیخ قاسم خفی رحمہ اللہ کہ از متاخرین علما
 مصر بود تحقیق کرده کہ مطلق رنگ سرخ ہرگونہ کہ باشد ممنوع است و لهذا در بعض احادیث معصفر عطف بر اہم آمدہ پس
 معلوم شد کہ این حکم مطلق احرار شامل است و اللہ اعلم و جامعہ علم پوشیدہ یعنی علم دار بدیبا و غیر آن اما گفتہ اند باید کہ
 در با و حریر زیادہ بر چہار انگشت بود و دست رازان میل است و جامعہ سیاہ پوشیدہ چنانکہ در باب خطبہ جمعہ آمدہ است کہ
 دستار سیاہ بر سربار کہ دشت و در روز فتح مکہ نیز بچنین بود و بعض گویند کہ درین روز از منظر کہ بر سر داشت
 دستار رنگ سیاہ گرفتہ بود و این تاویل بعید است و بالجملہ پوشیدن کسای سیاہ و عمامہ سیاہ از ان حضرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصحت رسیدہ است و فی اکثر و مذہب لبس السواد و از امام محمد شیبانی رحمۃ اللہ علیہ آوردہ اند
 کہ عمامہ سیاہ بر سر داشتہ و لباس فاخر در بر جامے بجمال دشت روزے زینے تراوے ہاستفا آمد میران جمال و شد
 و سیاہی دستار را با سفیدی روے وے بغایت تحسین نمود بدان مویح گشت و گردے رحمۃ اللہ علیہ دستار سیاہ
 پوشیدہ و نیز از نفاست لباس عتذار کردے کہ مر از نان بسیار اند اگر خود را آراستہ نام ترسم کہ نظر در جامے
 بینگند و در مرد بگاید طبع کنند و اللہ اعلم و پوشیدن کہ اطراف آن بسندس دوختہ بودند و موزہ و نعلن تا سوم کہ قسمے
 خاص است از نعل ضخیمتر از نعل متعارف حاکماتے جرم ہرسم دوختہ اینہمہ را پوشیدہ ترمذی در شمال از بریدہ
 آوردہ کہ فرستاد نجاشی برانے آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دو موزہ سیاہ سادہ پس پوشیدہ از لبس خود کرد و مسج کرد
 بران و نعلین آن حضرت اصلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دو دو وال بود یکے میان را گشت پاسے دگشت متصل با دو دیگر میان
 انگشت میانہ و انگشتے کہ متصل با دست و یکد وال دیگر بود بر پشت پا و مثال نعل آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
 خواص و برکات بسیار دارد و بعضے از اکابر محدثین رسالہ جدا در بیان آن جمع کردہ و گفتہ کہ نگاہ داشتن آن باعث
 وجود حزر و امان است از شربے و عداوت و حسد شرار و از شر شیطان مار و اگر زینے کہ دشوارند ہ باشند زائیدن
 وے آرا نگاہار و آسان شود بروے این دشواری و بعضے از محبان را از علما و محدثین اشعار و قصائد است
 در بح آن کذانی الموابب اللدنیہ و انگشتری در دست کردہ اما روایت مختلف است در بعض احادیث آن کہ در دست راست

بودے و در بعض در دست چپ و مجموع احادیث صحیح است ظاہر آنکہ گاہے در دست چپ و گاہے در دست
 راست بود نقش آن محمد رسول اللہ برین ہیئت بود و نہی منسرمود کہ بیسج آفریدہ باید کہ نقش انگشتری من
 بر انگشتری خود کنند بدانکہ اگر من آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خاتم بار پوشیدن وے از صحبت
 رسیدہ و خاتم وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از نقرہ بود و نض وے نیز از نقرہ و در روایتے آمدہ کہ نص وے
 جشی بود یعنی سنگے بود کہ در چشمہ بیانشہ با مراد آنست کہ سیاہ بود کذا لولا و آنکہ در حدیث زہری از انس آمدہ
 کہ ان حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اندخت خاتم را و پوشیدہ و در روایتے یک روز پوشیدہ بعد از ان بیندخت
 آن در خاتم بود یا خاتم از حدید مموہ بفضہ کہ ساختہ بودند براسے وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس بیندخت آن را

صلے
 اللہ
 رسول
 محمد

و نهی کرد از آن و آنکه در حدیث ترمذی آمده که گرفت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خاتم را پس ختم میکرد بوسه و
 نمی پوشید معمول است بر آنکه در اول پنجمین بود بعد از آن پوشید و ستر شد پوشیدن آن و خاتم آن حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم بعد از او بر دست ابو بکر صدیق بود و بعد از او بر دست عسکرنشین و بعد از او بر دست عثمان
 ذی النورین و در آخر عهد خلافت و سه از دست عقیب که خادم و سه بود در سیر اریس افتاد و هر چند عقیب تنه
 پیدانشد و گفته اند که باعث اینهمه تفسیر و پریشانی و اختلاف است که در عهد عثمان و بعد از او پیداشد که شدن آن
 خاتم بود که در سه سر از اسرار آبی بود که سبب انقراض و انقیام امر بود چنانچه در خاتم سیمان علیه السلام و اد
 پوشیدن انگشتری آهنی و برنج نمی آمده است و در برنج فرمود که از آن بوسه اصنام می آید چه صنم
 را از آن می ساختند و در آهن فرمود که آن صلیه و پوشش اهل نارت و پوشیدن خاتم ذی نوره و ائمه اربعه
 مکروه است و نزد بعضی علماء جائز و از بعضی صحابه مثل طلحه و سعد و صهیب پوشیدن آن نقل کرده اند و در خاتم عقیق
 اخبار و آثار ضعیفه آمده که در سه خیر و برکت است و نانی فقر در روایت آمده که عقیق زرد دافع طاعون است و
 پوشیدن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آن را بصحت رسیده چنانچه در خاتم بیاید و در حدیث خاتم مجتهدین
 مکروه داشته و در کانی میگویی که عقیق و شمشیر از آن مستثنی است بر قول اصح و نیز در حدیث میگویی که معتبر حلقه است
 نه نیکین زیرا که قوام خاتم بر دست و پوشیدن خاتم مباح است نزد جمهور علماء اما بقصد زینت و بعضی گفته اند مکروه
 است مگر کسی را که و سه را حکمی و سلطانی باشد و باید که وزن آن کمتر از مثقالی بود زیرا که اصل در استعمال نفضه و ذی
 حرمت و کراهت است پس باید که از قدر ضرورت زیاده نبود و هم از نخبه پوشیدن دو انگشتری و زیاده از آن مکروه
 است و لیکن گرفتن خواتیم متعدد مکروه نیست اگر بنوبت پوشند و اختلاف کرده اند در آنکه فصل ختم
 در پیمین است یا در یار و اکثر احادیث بر آنست که در پیمین است و بعضی در یار نیز آمده و گفته اند که آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم اول در پیمین می پوشید و آخر در یار است و آنرا یافت و آنرا علم و ختم در غیر مکروه است
 و آمده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم شسته است دست در خاتم از برای یاد داشت امری و آنرا نقش خاتم و سه
 صلی الله علیه و آله و سلم محمد رسول الله بود و لیکن کتابت و سه بر ترتیب عادی بود بلکه مقلوب چنانچه معاد است
 در خواتیم تا بعد از ختم کتابت است و درست آید و مشهور آنست که اسم الله جل جلاله فوق بود و محکم است و رسول در میان
 و بعضی از مشایخ گفته اند که تصریح باین معنی در هیچ حدیثی نیافتم و تواند که بر عکس باشد بلکه گفته اند که روایت اسمعیلی که از
 رواة بخاری است آنست که گفت سطر اول محمد و سطر ثانی رسول و سطر ثالث الله بظاهر مخالف آنست
 که ذاتی المواهب فندبر و منع آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم دیگران را از نقش خاتم شریف خود یا از جهت
 شرف و امتیاز و علو مقام و سه بود تا دیگر در آن شریک نباشد و برین تقدیر بعد از او سه نیز ممنوع بود با از جهت
 خوف تبس بجاتم شریف و سه بود که نزد اشتر اک لازم می آید و برین تقدیر منع مخصوص بزبان مبارک و سه بود
 و الله اعلم و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم زره پوشید و خود و جوشن و گاست دوزره در یک حال پوشیده
 چنانچه در روز غزوة احد و این از کمال شجاعت و کارزار است آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بود که بیشتر مسلح بود
 جنگ از مردان آنها پوشند که در غده کار بیشتر دارند و از اینجا معلوم شد که سلاح پوشیدن و مباشرت اسباب عادی کردن

وزیادت تکلیف بقیام حقوق و حسن معاشرت و صبر بر صحبت ایشان با تحمل اعیانے رسالت و اقامت مشاق عبادت
 نیز از فواید آن بود و از آنچه نقل کرده شد تفضیل سلیمان علیہ السلام بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لازم نیاید چه
 آن حضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فضائل و کمالات بود که اگر مجموع فضائل انبیاء و صلوات اللہ علیهم اجمعین در
 آن بنندراج آید و حقیقت حال آنست که سلیمان علیہ السلام از حق سبحانہ تعالیٰ ملکی خواست که دیگر را میسر نبود پس
 بر او اجابت دعاے وے علیہ السلام پیغمبرے چند را مثل تسخیر ریاچ و جن بوسے مخصوص گردانیدند که غیر و بر اظاہر
 نمود و وے علیہ السلام پیغمبرے بود ملک و اینها از معجزات وے بود و در حدیث آمده کہ حضرت رسول را صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم تسخیر گردانیدند کہ نبی ملک بود یا نبی عبد پس اختیار کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نبی عبد بودہ یعنی
 بندگی بہتر از بادشاہی است پس موقوف داشتند آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بر حد نبوت و فقر و عبودیت و
 قربت سلیمان در سلطنت ملک و کثرت نسا و رفعتن سر بر برادر او تسخیر جن از زمین قبیل بود و این در ظاهر بود و لیکن قدرت
 و قوت تصرف پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در کائنات و قرب و غرت او در حضرت صمدیت بیش از آن بود و این ت
 و تصرفات آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را تمام بود و لیکن وجود آن در ظاهر مخصوص سلیمان بود علیہ السلام دلالت
 میکند بر غیبیہ آنچه در حدیث صحیح آمده کہ غریبے از مردہ جن در نماز بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدند و سواں
 و تفرقه افکند پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ میخواستم کہ اورا بگیرم و بہتون مسجد بنماید تا کو دکان
 اطفالان مدینہ بوسے بازی کنند و لیکن از دعاے برادر خود سلیمان یاد آوردم و گنڈا تم یعنی مرا قوت تصرف در جن است
 و لیکن چون این تصرف را در ظاهر مخصوص سلیمان علیہ السلام داشته اند عاود در خواست وے آنرا از بروردگار
 ترک آن کردم فانعم و باللہ التوفیق و بدانکہ نسائی مطہرہ در تحت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقتے نہ بودند
 و در وقتے یازده و در وقتے دیگر یازده بران و اول از ولج حدیث بود و در جاہلیت و بر مطہرہ میخواہند و در وقت
 تزویج وے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیست و پنج سالہ بود و وے چهل سالہ و اولاد آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم ہمہ از وے بودند الا ابراہیم کہ از باریہ قبلیہ بود و وفات حدیثیکہ بکہ بود پیش از ہجرت بسہ سال بقول صحیح و وے
 شصت و پنج سالہ بود و صحبت وے با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیست و پنج سال دوم سؤدہ بنت زعمہ تزویج
 کرد اورا بکہ بعد از موت حدیثیکہ پیش از عقد عائشہ و ہجرت کرد مدینہ و چون بپرسند خواست کہ طلاقش دہد پس بخشید
 وے نوبت خود را بعائشہ و باقی ماند در حبشہ نسائی شریف و وفات یافت در سن اربع و خمیسین از ہجرت سوم عائشہ
 تزویج کرد اورا بکہ و وے شش سالہ بود و وفات کرد در نہ ساگی و فوت کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بود
 عائشہ شہزادہ سالہ و وفات یافت سنہ سبع و خمیسین یا ثمان و خمیسین بعد از آن کہ از عمر وے شصت و شش سال
 گذشتہ بود و چهارم حفصہ بنت عمر بن الخطاب نکاح کرد اورا سال دوم یا سوم از ہجرت و طلاق داد آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم اورا بکہ طلاق پس رحمت کرد بوحی آسمانی کہ آمد رجوع کن حفصہ کہ وے صلواہ و نواہ است و وے
 در حبشہ و بیست و سات سنہ خمیس و اربعین او احدے و اربعین و ہی انبہ ستین سنہ و بعضی گفتہ اند کہ
 موت وے در خلافت عثمان بود و پنجم زینب بنت خریمہ و ویرا در جاہلیت نام الساکینہ خواندند کہ با ایشان طعام
 پیدا نکاح وے در سنہ ثلاث بود و وفات در سنہ اربع و صحبت وے با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چند ماہ بود

ششم ام سلمہ تزویج کرد اور اس سنہ اربع یا نکت بعد از فوت زوج و کے ابو سلمہ ماتت سنہ تسع و تسین و قبل تسین
و تسین و گفته اند قول اول صحیح ترست و عمر و کے ہشتاد و چار سال بود ہفتم زینب بنت جحش کہ زوجه زید بود تزویج
و کے در سال خمس و وفات و کے سال بیستم یا بیست و یکم و اول کسیکہ بعد از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از
ازواج مطہرہ فوت کرد و کے ہوشتم ام حبیبہ بنت ابی سفیان در وقت نکاح و کے اختلاف است بعض گویند کہ در
حاشیہ بود کہ و کے آنجا ہمراہ شوہر خود رفته بود و نجاشی اورا براسے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تزویج
کرد بہ ہر چہار صد دینار یا چہار ہزار درسم و بعض گویند در مدینہ و اول اصح و اشہر است و وفات و کے سنہ
اربع و اربعین یا اثنین و اربعین ہم جویریہ بنت الحارث در غزوہ بنی المصطلق در سنہ ست در بند افتادہ بود پس آزاد
کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا و عقد نمود و نام اول و کے برہ بود پس تفسیر داد اورا جویریہ یا ت سنہ
ست و تسین و ہم میمونہ تزویج و کے در سنہ سبع در سال قضاے عمرہ حدیبیہ در موضع سرف بفتح سین و کسر را کہ برہ
سپل از مکہ است و وفات و کے نیز در یمن موضع در سنہ احدی و تسین یا احدی و تسین یا غیر آن اتفاق افتادہ
الکون در ان موضع بر سر قبر و کے عمارتے است یزار و تمبرک بہ یا زہم صفیہ بنت جحش بنی اخطب یہودیہ بود از اولاد
بارون علیہ السلام و در غزوہ خیبر کہ در سنہ سبع بود بند افتادہ پس آزاد کرد اورا و تزویج نمود و بعض گفتند کہ
اول درسم و حیہ کلبی افتادہ بود پس آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و کے را از و بخبرید و آزاد کرد
مات سنہ اثنین و تسین و قبل خمس و تسین دو از دم ریحانہ بنت زید یہودیہ از بنی النضیر یا از بنی قریظہ
در بند افتادہ بود و آزاد کرد و تزویج فرمود در سنہ ست و در وقت عود از حجۃ الوداع وفات یافت و بعض گفتند
بعد از ان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در سنہ ست عشر و الاول اصح این مذکور است جماعت است کہ تزویج آن حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و دخول و کے با نہا بصحت رسیدہ و چندے از نہا پیش از حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم از عالم رفته بود و اکثر بعد از و کے و جماعت دیگر انداز نسائیت یا زیادہ کہ بعض را تزویج کردہ و پیش از دخول بخت
فرمود و بعض را خطبہ کرد اما تزویج نکرد و بعضی از انہا نزد تخمیر کہ در ارادہ دنیا و زینت آن یا ارادہ رضاے خدا
و رسول بکلم نفس قرآن یا ایہا البنی قل لازواجک ان کنتن تردن الحيوات الدینا و زینتہا الخ و ارد شد اختیار
دنیا کردند و بد رفتند و تفصیل آن در جامع الاصول مذکور است و اما سراری آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
چہار بود مشہور ترین آنہا مارپہ تبطیہ بود کہ اورا متفوقس قطبی والی اسکندریہ و مصر را ہدمودہ بود و از و کے
ابراہیم بن رسول اللہ بوجود آمد و ہم در مدت رضاع وفات یافت و بعض ریحانہ را کہ در ازواج مذکور شد از سراری
داشته اند و گفته کہ آناد کرد اورا و وطنی و کے بکلم یمن بود دیگر جا رہیہ بود کہ اورا زینب بنت جحش بان حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بخشیدہ بود دیگر نیز در بعضی از غزوات بند افتادہ بودند و اللہ اعلم و از آنچه مذکور شد وجہ طواف
بر نہ یا یا زودہ ہر دور و ایت ظاہر شد چہ خدیجہ خود پیش ازین جماعت مکہ فوت کردہ و سودہ نوبت خود را بعاثہ بخشید
و اگر آنہم نباشد صحبت زینب بنت خزیمہ ماہے چند بیش نبود شاید کہ در وقت قضیہ طواف نباشد و نیز ریحانہ را
از سراری داشته نہ ازواج اما پوشیدہ نہ اند کہ طواف بعنوان نساست نہ ازواج و بر تقدیر طواف بر نہ یا یا زودہ
در وقت صحیح است کہ لا یخفی و در میان ایشان یعنی نسائیت نگاہ داشتہ در بیت و ایواد لفقہ و جمیع امور و کے

در جامع الاصول

کہ بران قاور بودا اور محبت میفرمود اللهم انی فی مالک فلا تمنی فی مالک خداوند این قسمت و عدالت من است
 و چیزے کہ مالک قاورم بران یعنی بیعت و نفقہ پس ملامت کن و گیر و در چیزے کہ مالک نیستم آزا یعنی محبت
 و جماعت و در وجوب رعایت مساوات میان ایشان بروے خلاف است بر دو قول یکے آنتست کہ
 قسم واجب بود دوم آنکہ معاشرت با ایشان روا بود و سے را بے قسم و این از خصائص بود صلے اللہ علیہ وآلہ
 وسلم و رعایت آن محض کرم و تفضل و مروت و تطیب قلوب ایشان بود و قول امام ابی حنیفہ نسبت و با وجود این چیز
 رعایت و ملاحظہ اینغنی کردے گویا کہ واجب است چہ فضل و مروت بر اہل و فاق و کرم حکم واجب دارد و بعضی را طلاق
 داد و رجعت کرد چنانچہ در ضمن ذکر ازواج مطہرات معلوم گشت و شیخ ابن الہمام گفتہ کہ ارادہ کرد آن حضرت صلے اللہ
 علیہ وآلہ وسلم طلاق سوڈہ را پس بخشید و سے نوبت خود را بجائشہ و طلاق نکرد و لیکن امام محمد گفتہ با چنین رسیدہ
 کہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم سوڈہ را اعتدی گفت و طلاق کرد پس و سے درخواست کرد کہ رجعت کند و نوبت
 خود را بجائشہ بخشید و بہیقی از عروہ آوردہ کہ رسول خدا طلاق کرد سوڈہ را و نماز رفت و چون باز آمد سوڈہ دامن چاہیہ
 آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را گرفت و گفت یا رسول اللہ مرا حاجتے بگردان نمازہ است و لیکن مجوام
 کہ در نسائے تو محشور شوم پس مرا رجعت کرد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم باوے و این حدیث مرسل است و
 ممکن است جمع و تطبیق میان حدیث عدم طلاق و وجود آن کہ طلاق حسی بود و مجرد طلاق حسی وقت واقع نشود
 بلکہ بانقضائے عدت پس معنی ارادہ طلاق ارادہ استمرار طلاق بود بانقضائے عدت انتہی و ایلا کرد موقت
 بیکماہ ایلا نزد فقہا سوگند خوردن مرد است کہ قربان کند امراة خود مدت چہار ماہ و حکم و سے آنتست کہ تعرض نکند
 و قربان نماید اورا پیش از گذشتن چہار ماہ چنانچہ کریمہ اللذین یولون من نسائہم ترہصن اربعۃ اشھر الا یہ حکم
 میکند و اگر بکند کفارت یمن بہرہ یا جزائے کہ بران تشریح ساخته چنانچہ گفت اگر تشریح بان کنم بندہ من آزاد
 مثلاً و اگر چہار ماہ گذشت و قربان نکرد واقع شود طلاق باین نزد امام اعظم ابو حنیفہ و اصحاب و سے مذہب سفیان
 ثوری و بعضی علماء دیگر یمن است و نزد مالک و شافعی و احمد و اسحق واقع نشود طلاق بگذشتن چہار ماہ بلکہ
 جس و جبر کردہ شود اورا بانکہ یا رجوع کند و کفارت یمن دہ یا طلاق دہ و نزد شافعی اگر طلاق نہ بہ طلاق دادہ شود
 بروے جبر ایک طلاق اما ایلا کہ در حدیث بخاری از انس واقع شدہ است کہ ایلا کرد آن حضرت صلے اللہ علیہ
 وآلہ وسلم از نسائی خود یکماہ و رسیدہ بود بپایے مبارک اوزنخے در بند استخوان پس نشست و غزفہ بیست و
 روز پست فرود آمد گفتند یا رسول اللہ سوگند یکماہ خوردہ بودی و بعد از بیست و نہ روز بر آمدی نسر مردانہ بیست
 و نہ روز بیبا شد ایلا درین حدیث بعضی حلف است مطلقاً و در صحیح مسلم از جابر آردہ است کہ در آمد روزے
 ابو بکر صدیق بر در رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و عادت و سے بود کہ تا اذن نمی طلبید و امر نمی شد نمی در آمد
 و دید مردم را کہ بر در گاہ جمع اند و بچکس را بر آمدن اذن نشدہ پس اذن کردہ شد ابو بکر را بعد از ان در آمد
 عمر و استیدان نمود و اذن کردہ شد براسے و سے و دید آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را ساکت و حزین نشستہ و
 نسگر و سے جمع آمدہ طلب نفقہ میکنند پس گفت عمر و در دل خود و اللہ چیزے بگویم کہ بخند انم آن حضرت صلے اللہ علیہ
 وآلہ وسلم را پس گفت یا رسول اللہ اگر نبت خارجہ کہ نام زوجہ عمر است از من نفقہ طلبد بر خیزم و سستی در گردن او زخم

پس بخندید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وگفت همچنین این زمان گردن آمد و طلب میکند نفقہ را
پس برخاست ابو بکر و شسته در گردن عائشہ زد و برخواست عمر و شسته در گردن حفصہ زد و گفتند آیا شما طلبید از
رسول خدا چیزی که نزد او نیست گفتند لا والله بل طلبیم بعد ازین از او چیزی که نزد او نیست پست
گوشه گرفت آن حضرت از زمان بگماہ بعد از آن نازل شد این آیت یا ایها النبی قل لا زواجک ان کنفتن
ترو ان الحیوة الدنیا الایة و الحدیث انما طهارتک و بعضی از فقہا کہ گفته اند طہارت نیز کر و غلطی ظاہر است و سہوے
واضح طہارت گفتن مراد است مزین خود را انت علی کفر کے تو بر من مثل پشت مادر منی یعنی حرام و باین گفتن
طلاق باین واقع میشود و اگر قربان کند کفارت طہارت چنانکہ در قرآن مجید واقع شدہ است بدو و نزد محققین از فقہا
و محدثین از حضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طہارت واقع نشدہ و در احادیث ذکر آن ورود نیافتہ و سیرت
وے بایشان بہترین سیرت ما بود و میفرمود خیر کم خیر کم لایہ بہترین شمس کے است کہ بہتر است سیرت و معاشرت
او باہل و عیال او و انما خیر کم لایہ دن بہترین شمس امراہل خود را رواہ المسترشدی والداری و رواہ
ابن ماجہ عن ابن عباس و لفظ ترمذی در روایتی نیست کہ کامل ترین مومن ان در ایسان نیکوترین
ایشان از روے خلق و نرم ترین ایشان باہل خود و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دستران انصار را
بسوے عائشہ میخواند تا باوے ملاعبہ کنند و چون التماس اے کر دے بگماند کہ در آن ہیج محدودے ہو دے
موافقت فرمودے و متابعت نمودے و چون از کوزہ آب خوردے آن کوزہ را بگرتے و لب بر جابے لب عائشہ
نہادے و آب خوردے و چون استخوانے برداشتے و گوشت از آن بردان بخوردے آن استخوان را
از روے بستے و از موضع دہن دے گوشت تناول کردے و بروے یکمہ زدہ قرآن خواندے و گاہ مبارک
بر کنار وے نہادے و قرآن خواندے اگر چه جائز بودے و گاہ در حیض بسر نمودے تا از زینت
و ہر بلاے از اربابوے معاف کردے و بشرہ بسیار بشرہ وے رسانیدے و در ایام روزہ اورا بوسہ
وادے و لا کمال لطف و عنایت مکارم اخلاق وے باہل بیت آن بود کہ وے را یعنی عائشہ را تمکین وادے
از بازی کردن بلعب چنانچہ عادت دختران است کہ از لہاے جامہ لعبتھا سازند و بان بازی کنند و بردوش
مبارک وے یکمہ زدہ و در شبہ در قصص ایشان نگاه کردے عادت حبشہ است کہ بنیز اے خسرو بازی میکنند
وگفتہ اند کہ این بازی ایشان از وادی ساز جنگ است باعداے دین و باین قصد از جملہ عبادات مبادی
آن گرد مثل تیر اندازی و نیزہ بازی مبارزان و کبارے روز عید این جامعہ در صحن مسجد شریف
این عملے کردند پس میگوبد عائشہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برد حجرت من باستاند و پیشدیرا
بر داسے خود تا نظر کنم بازی ایشان و نہادم روے خود را میان گوش و دوش آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم پستراستادہ ماند و برگشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا من برگشتم وگفت عائشہ اندازہ کنید
و خیال کنید کہ دخترک خرد سال کہ حریص بود بر دین بازی چگونہ بالیستد و باز نیاید از دیدن آن حال مرا بران
قیاس کنید و این حدیث دلالت دارد بر اباحت مثل این لعب و تجویز دیدن دخترک صغیر السن بجانب آن
در ایام فرج و سرور مثل روز عید و مانند آن و در سفر دوبار باوے مسابقت کرد پایے یعنی آن حضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و عائشہؓ با یکدیگر بدو پند کہ تا کہ ام کیے از ایشان غالب آید و پیشتر و در چنانچہ غازیان با سپان
 سابقت در میدان کنند مرہ او کے عائشہ سبقت کر دو و در مرت ثانیہ عائشہ تناور شد یعنی فریب و گوشت دار شد
 حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سبقت گرفت پس فرمود ہذا بذاک یعنی این سبقت من بدل آن سبقت است
 کہ تو وقتے بر من گرفتی و یکبار از در حجرہ بیرون می آمدند در درگاہ ہر دو یکبار در آمدند ہر کیے آن دیگرے را دفع میکرد
 تا بیرون شدند و چون غم سفر کردے میان ایشان قرعہ زدے ہر کرا قرعہ ہتاسوے و کے برابرے و چون
 رجوع فرمودے دیگران را قضا نکردے و گاہ بودے کہ در حضرت مجموع بر کیے از ایشان دست نہادے
 و ملاعبت کردے و ہر روز چون نماز عصر گزاردے بر مجموع حجرات گشتے و احوال ایشان تفقد کردے و چون
 شب شدے در حجرہ آنکہ نوبت وے بودے بتو تفسیر فرمودے و میان ہشت زن قسم کردے در آن وقت
 کہ ازواج مطہرہ نہ بود عائشہؓ حفصہ ام حبیبہ سودہ ام سلمہ صفیہ یمونہ زینب بنت جحش جویریہ رضی اللہ تعالیٰ
 عنہن زیرا کہ سودہ کہ نہی بود نوبت خود را بعائشہ بخشیدہ بود پس عائشہ را دو شب بود و دیگران را یک شب
 و پنجہ در صحیح مسلم واقع شدہ کہ عطا میگوید کہ آن زنے کہ آن را قسم نمیکرد صفیہ بود غلط صریح است از عطا و سبب
 این وہم آنتست کہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روزے بر صفیہ ختم گرفت صفیہ مضطرب شد عائشہ را گفت ای صحیح
 توانی کہ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را از من راضی کنی و من نوبت خود را بتو بخشم عائشہ گفت آرسے
 پس عائشہ بیاید و بر جانب پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نشست در روزیکہ نوبت صفیہ بود فرمود و در شو
 کہ امر در نوبت تو نیست عائشہ گفت ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء و حکایت باز گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم از صفیہ راضی شد و اینحال در یک روز بود و یک نوبت بود لا غیر ازین جہت بعضے از رواة وہم کرده
 کہ زنے کہ او را قسم نمیکرد صفیہ بود و حدیث کان تقسیم لثمان صحیح است بدانکہ در مشکوٰۃ از بخاری و مسلم ادعطا
 مے آرد کہ گفت حاضر شدیم ما با ابن عباس جہنما زہ یمونہ بسرت پس گفت این زوجہ رسول خدایت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم چون بردارید نفس او را نجس کنید و حرکت نہ مہید او را و نرمی کنید بآن و گفت بود نزد رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ زن کہ قسم میکرد از انہا براسے ہشت زن قسم نمیکرد براسے یکے و گفت عطا با چہین رسید
 کہ آنکہ قسم نمیکرد براسے وے صفیہ بود و بود وے آخر نسائے وے در موت و زین گفت کہ غیر عطا برانند کہ آن زن کہ
 قسم نمیکرد سودہ بود و این قول صحیح تر است زیرا کہ وے بخشیدہ بود روز خود را براسے عائشہ وقتیکہ خواست
 رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ طلاق دہا و او را گفت نگاه دار ماؤ من نوبت خود را بہ عائشہ بخشیدم
 بامید آنکہ شاید کہ در ہشت در زمرہ نسائے تو باشم خطابی گفت کہ این سخن از عطا وہم است و غلط در وے از
 ابن جریر است کہ راوی این حدیث است و قاضی عیاض گفتہ کہ شاید کہ روایت عطا صحیح باشد زیرا کہ
 چون نازل شد قول حق تعالیٰ ترجمان تشار من و تو سے الیک من تشار منے بران از خود ہر کرا میزای
 از زنان و سخوان بخود ہر کرا خواہی از ایشان اختیار بدست تست و این آیت است متمسک
 جائے کہ گوینہ قسم بران حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جب فرمود پس بران آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم سودہ و جویریہ و صفیہ و ام حبیبہ و یمونہ را بخواند بخود عائشہ و ام سلمہ و زینب و حفصہ را و وفات

یافت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حالیکہ ایوان کرد و نخواستہ را مگر صغیرہ را کہ او را رجا کرد و براند و قسم نکرد
برای وے و خبر داد و عطا از آن خبر! امرو اللہ اعلم و عادت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ چون اور
اول شب موافقت کردے گاہ غسل کردے و بختے و گاہ وضو کردے و بختے و غسل در آخر شب کردے
و حدیثی کہ از عائشہ مروی است کہ رہا کان نیام و لایس بار بسا بود کہ خواب میگردان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
دس میگرد آب را غلط است از بعض زواہ از جهت ثبوت غسل یا وضو و احتمال دارد دو رسمیت کہ مراد
بس اس آب غسل باشد و اللہ اعلم و گاہ بودے کہ بر مجموع طوائف کردے و در آخر یک غسل کردے و
گاہ در عقب ہر موافقت غسل کردے و چون از سفر باز آمدے شب ہنگام در خانہ نیامدے این حکم را در باب
معاشرت نسا آورد زیرا کہ این نیز بلاخطہ حال ایشان بود منتہی شوند و یکایک برایشان نیاید و جز این از حکمتہا
دیگر فصل در خواب و بیداری حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گاہ بر فراش یعنی جامہ خواب
بیوقت کردے گاہ بر نطح و گاہ بر حصیر و گاہ بر زمین مجرد و آن حضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سیریرے نیز بود
چنانچہ در حدیث بخاری در اعتکاف آمدہ کہ نمازہ میشد سیریرے در مسجد و سیوطی در جمع الجوامع آورده کہ در
مرض موت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عباس بن عبدالمطلب آمد و بر سیریرے نشست و آن حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امام حسن و حسین را سلام اللہ علیہما بوسے وصیت کرد و مواہب آورده کہ آن حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر سیریرختہ بود و فراتھے در زیر خود نہاشت و اثر کرده بود ریسمان سیریر در پہلوے مبارک وے و نہا
وے از پوست بود و شووے لیف درخت خرمابعض فیہ این حکم سابقا گذشتہ است و از برای شب پاسی درشت
از موے کہ بران خفتیدے و از در شب دو تو میگردند یک شب آنرا چهار تو کردند تا زمست یا شد از ان نہی
فرمود گفت بجال اول دوتہ سازید چہ دوش مرا از نماز منع کرد و فی الجملہ بر فراش خفتیدہ و لحاف بر خود پوشیدہ
و فرمود کہ جبیریل بر من نیامد در لحاف ہیچ زنی بجز نہکاف عائشہ و ہالش وے از او ہم بود و در میان ان لیف خرماب
این نیز سابقا گذشتہ است فصل در سواری آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گاہ بر سپ سوار شد
و گاہ بر شتر و گاہ بر استر و گاہ بر دراز گوش و آن خبند تا بودیکے عفیر کہ مقوقس اہل کردہ بود و عفیر کہ فروہ بن علی الخدای
فرستاد و گفتہ اند کہ این ہر دو نام یک ذات است و غیر این دو نیز بود و گاہ بر سپ بر نہ بے زمین چنانکہ در باب
جبار گذشت و گاہ بر سپ را بدوانیدے و ہر خند کندرہ و حروں بودے و وقت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مثل سیل روان شدے و غالباً تنہا سوار شدے و بعض احیان بر شتر کسے را ردیف ساختے و گاہے از
پیش خویش کس دیگر را سوار کردے چنانچہ سہ نفر بر یک شتر بودندے و گاہے بعضے از اصحابت موئین بر عقب
خویش سوار کردے و بیشتر کو با بت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سپ و شتر بودے اما بغال در ارض
عرب کم بود یک بجاہ بمدیہ از ملک اسکندریہ آورده بودند آنرا سوار میشد نام این ملک مقوقس بود و نام این بغلہ
دلدل و آن سفید بود و یک بجلہ دیگر بود و نام او فضہ فروہ بن عمرو آن را فرستادہ و یکے دیگر ابن اسلا
صاحب البیہ فرستادہ دیگر از دوتہ انجدل آمدہ و دیگرے از پیش بخاشی و بعض گفتہ اند کہ سیرے نیز بجلہ بر
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرستادہ بود و این سخن بعدے دارد چہ کسرے کہ در حیلہ انقیاد آن حضرت

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ در آمدہ و کتابت اور اپارہ کردہ اہداسے او دورست کذا قبل والی اللہ اعلم و چون استر
 در ارض عرب کم بود صحابہ گفتند یا نیر دراز گوش بر سب اندازیم تا بغال پیدا آید فرمود انما یفعل ذلک الذین لا یعلمون
 یعنی این را نادانان کنند کہ جنس را بغیر جنس بچمانند و این امر نامناسب را ارتکاب کنند **فصل حضرت**
 نبوی را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یک گلا گو سفند بود بعد و صد و دوست داشتے کہ بر صد زیادہ شود چون بران
 زان شدے بدل آن را گو سفندے ذبح کردے و شتران از زرمادہ نسیب بسیار بود و عدد و اسامی آن در کتب
 سیر مطورست و حال استر و دراز گوش معلوم شد و اما اسپان چند از آنچه در کتب مطورست یکے نام و سے
 سگب ست و سگب دلفت ریختن آب ست و نسرس سگب بمعنی کثیر الحجرت آمدہ گو یا سیر نیرد و سیر و مثل آب
 و این اول اسپے ست کہ در تک آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در آمدہ و بدہ اوقیہ آنرا خریدہ و بودا غر مجمل یعنی
 سفید چہہ و سفید پا و کیت بود و این اسپے گفتہ او ہم دو م مرتجز ماخوذ از رجز کہ نوسے از بحر شمر
 ست خورش آئندہ تسمیہ کردہ شد باین اسم از جهت حسن صہیل و خوبی آواز و سے و سفید بود سوم ظراب
 بظاہر سہمہ تسمیہ کردہ شد باین اسم از جهت کبر و سمن و سے و گفنتہ انداز جهت قوت و صلابت حاضر و سے
 اہد کردہ آن را فروہ بن عمرو و جنای چہارم کھفت بجاکے مہلہ اہد اگر دان را ربیعہ بن ابی البرہما خودست از کھاف
 تسمیہ کردہ شد باین اسم از جهت سمن و سے و کبر و سے گو یا سے پوشید زمین را بدم خود کہ دراز بود و چپنا پنچہ
 بکھاف پوشید چہم لہذا از لہ بمعنی التصاق و اتصال اعضاے او یکدیگر فترق و لمصنق و ہر سہم چہیدہ
 و خوش اندام بود اہد کردہ بود آن را متفوقس ششم و در سرخ خوش رنگ گل اندام بود ہم داری بخت صلے اللہ
 علیہ وآلہ وسلم و ستادہ و آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آن را با سیر المؤمنین عمر خشیدہ و سے در سادہ
 خدا یکے را بران سوار کردہ بعد از ان دید کہ آن را از زان میفر و شد خواست کہ باز خرد آن حضرت صلے اللہ
 علیہ وآلہ وسلم اورا از خریدن منع کرتا عود بصدقہ لازم نیاید چنانکہ در باب صدقات گذشت ہفتم سہم از حیات
 یعنی شناسازس ساج حسن البرے اسپے آتقر بود خریدہ بود آن را از اعرابی بدہ شتر ہشتم سہم اسپے سفید بود
 از تجارین خریدہ و بیان دو اب و اسلمہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اسامی آنرا کہ در غایت مناسب
 و لطافت اند تقضیل در کتب سیر مذکورست و ہر چیز را نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نامے بود مناسب
 از ان میان ہمین نام اسپان نقل افتاد کہ دلالت ظاہرہ دارد بر آنچه گفتہ شد و کنیزکان و علما ان داشتے از ان
 جملہ آزاد کردگان زیادہ از ارقا بودے و بیشتر موالی و عتقا از عبید بودے نازا ما در مواہب لاریب
 از ابن جوزی نقل کردہ کہ گفت موالی آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چہل و سگہ بود و اما
 یازدہ و سیر مود ایما امر اعمق امر اسما ہر مردے کہ آزاد کند مردے مسلمان را کان فکا من النار باشد
 این آزاد کردن سبب آزاد شدن او از آتش و باز شدن از گردان یخبزے کل عضو منہ عضو اسنہ سنہ
 داوہ میشود ہر عضوے از ان آزاد کردہ شدہ عضوے را از آزاد کنندہ و ایما امر مسلم عتق امر اتین مسلمین
 و ہر مرد مسلمان کہ آزاد کند دوزن مسلمان را کانتا باشد ان دوزن آزاد کردہ شدہ فکا من النار یعنی
 کل عضوین منہا عضو منہ جزا دادہ شود ہر دو عضو از ان دوزن عضوے را از ان مرد و این حدیث صحیح است

و دلیل است بر آنکه آزاد کردن بنده افضل است از آزاد کردن کینزک و آنکه عتق یک بنده نظیر عتق دو کینزک است چنانچه
 دوزن حکم یک مرد دارد در شهادت **فصل در بیع و شریک** که حضرت نبی صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم کرده اما بعد از نزول وحی خریدن غالب بود بر فروختن و فروختن اندک بود اما بعد از ہجرت فسق و فحش
 محفوظیت مگر در سه صورت و آن خریدن بسیار بود و با اجازت دادن و با اجازت شدن و استیجاب یعنی چیزی
 با جاہ گرفتن زیادت بودے از ایجاہ با جاہ دادن و محفوظ است کہ پیش از نبوت خود را با جاہ داد ہر اسے
 گو سفند چرانیدن و در حدیث آمدہ است کہ بیع پنہی برے نیست کہ گو سفند پنہانیدہ و آن از حق سبحانہ تعالیٰ
 تعلیم تربیت و اصلاح است زیرا کہ ریاست در معنی جو پانی است و نیز آمدہ است کہ اصحاب غنم اہل تواضع
 و مسکینیت ہستند و اصحاب اہل و فرس اہل تکبر و خیلا و بسیار دیگر خود را با جاہت داد بخدیجہ تبارے و سے تجارت کند
 و در صحیح حاکم است کہ دو بار خود را با جاہت داد بخدیجہ در دو سفر ہر نوبتے بیک شتر و شریک کردے ہا کسان و کسان را
 دلیل خود ساختے و خود و کالت ایشان قبول کردے اما توکیل زیادہ از توکل بود و ہدیہ ہا کسان فرستاد و اہل کسان
 ہدیہ قبول کرد و عوض داد عادت شریف بود کہ مکافات ہدیہ و احسان کردے و بر خود منت کسان نہ نہادے
 و بخشید و بخشیدہ قبول کرد سلمہ بن الاکوع را در بعض غزوات کینزکے خوب روے نصیب شدہ بود و سے را گفت
 این را بمن بخش بہمالی نو بہمالہ فرمود بخشش این کینزک را بمن پس بخشید آن کینزک را بوے آنرا بخشید و خدیجہ بن
 اسیر را از اسارے کہ بان کینزک فدا داد و خلاص کرد از اسر و قرض بر من و بغیر ہن کردے و استعارہ کردے
 و گاہ بقصد و گاہ بنہیہ چیزے خریدے و ضمان شدے از حق تعالیٰ ضمانتے خاص در حق کسے کہ فلان عمل کند
 چنانکہ فرمود من ضمن لی ما بین بھمیہ و ما بین بھمیہ ضمانت لہ بالجنہ ہر کہ ضمان و مشہد شود مرا بنگاہ ہاشتن چیزے
 کہ میان دو کلمہ اوست یعنی زبان کہ از خوردن و گفتن حرام آن را نگاہ دارد و ہر کہ ضمان شود چیزے را کہ میان
 دو پایے اوست یعنی فرج را از وطی حرام نگاہ دارد ضمان شوم مرا و را بہشت و مثل این ضمان در سنت بسیار
 واقع شدہ و گاہ ضمان شدے ضمان عام از ہر اسے دیون ہر کہ وفات کند و وفاتے گذارد مردین خود را و شفاعت
 کردے ہا کسان و کسان بوے شفاعت کردندے و یکبار ہر اسے مغیث شفاعت کرد بزین و سے بریرہ و قبول نکرد
 بریرہ شفاعت و سے را و از و سے زنجید و بروے عتاب نکرد و قصہ بریرہ آنست کہ و سے کینزک عاشقہ بود
 و عاشقہ و سے را اعتاق کرد و حکم امتہ چون معنی گردانست کہ و سے اختیار دارد کہ تحت شوہر خود کہ در حالت
 بندگی داشت باشد یا نکاح سابق را فسخ کند و از ملک و سے برآید نزد امام ابوحنیفہ مطلق است خواہ شوہر و سے
 حر بود یا عہد و نزد امام شافعی اگر عہد بود کما تقررنی الفقه و معنی شوہر و سے بود و چون بریرہ آزاد شد نحو است
 کہ در تحت و سے باشد و مغیث در عشق و سے والہ و سیران میگشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 شفاعت کرد مغیث را از بریرہ تا اورا قبول کند و در نکاح و سے باشد بریرہ شفاعت آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم قبول نکرد و فسخ کرد نکاح اورا و چون مصلحت دید بریرہ این بود حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 و سے ما تکلیف نکرد و از و سے زنجید و سوگند بسیار خوردی بخداے تعالیٰ و آنچه ثابت است در احادیث صحیح
 زیادہ بر ہشتاد موضع است و باری تعالیٰ در سہ موضع امر کرد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسوگند خوردن اول

قال الله تعالى + وليتنبؤنك الحق هو قل امي وربى انه حق . دوم قال الله تعالى . وقال الذين كفروا لولا تايت الساعه قل بلى وربى لتاينكم . سوم قال الله تعالى . زعم الذين كفروا ان لن يعثوا قل بلى وربى لتبعثن ثم لتنبون بما علمتم وذلك على الله يسير . دين سه آيت امر است مران حضرت راصله الله عليه وآله وسلم كه سوگند بخورد و بپروردگار تعالى و تباكيد بگويد كه دين اسلام حق است و قياست آمدنى است و حق سبحانه خواهد بود . چنانچه آدميان را جزاى اعمال شان داد و مانا كه مقصود مصنف از ذكر اينكه آن حضرت صله الله عليه وآله وسلم سوگند بسيار بخورد و باموسيت بسوگند خوردن اشارت است بآنكه سوگند خوردن بخداى رب العزت در آنچه حق است منع نيت چنانكه وصيت بعض مشايخ عظام است از ارباب طريقت قدس الله اسرارهم مرط البان را كه سوگند بخدا نخورد وليكن پوشيده نمايد كه مقصود ايشان منع است از ان بوجه كه مسقط تعظيم اسم الله و حشمت و نگاهت بود چنانكه در محاورات و معاملات معتاد عموم نامس است و قسم بر حقيقت دين اسلام و تباكيد شرايع و احكام در مقام مواعظت و ارشاد چنانكه در كلام نبوت و تسرا آن مجيد واقع است نه از اين قبيل است آن وضع ديگر است و اين مقام ديگر كمالا نخبه و گاه در عين استثناء كردى مراد است مثلاً در نجات انشا الله تعالى لفتن است و اين استثناء مانع است از انعقاد يمين و لزوم حنث بر تقدير عدم وقوع امر كه بران يمين ياد كرده و همچنين در مواعيد و عقود و نگاه سوگند را كفارت دادى و آن كار كردى و ميسر بود من سوگند بچيزى نخورد و غير آن چيز را نيك و تر بنيم الا آنچه نيك و تر است آن را بكنم و سوگند را كفارت به هم و فراج كردى اما در فراج غير حق گفته چنانچه نخبه از حضرت رس صله الله عليه وآله وسلم شترى التماس كرد فرمود بنوشتر بجه به هم گفت يا رسول الله شتر بجه بچكار من مى آيد مرا شتر در كار است فرمود آيا بجه شترى هست كه بجه شتر نباشد و شتر آن را ترايد و چنانچه بپيره زنى بجه شتر رس صله الله عليه وآله وسلم آمد و درخواست دعا كرد كه الله تعالى او را بپشت در آرد گفت بجه بپيره زنى بپشت نه در آيد پس آن زن غمگين شد و گفت چه شديره زمانه اك بپشت نه در آيد و بگريه رفت فرمود باو مى گوئيد كه حق تعالى مى گويد انا انشاناهن انشا الله تعالى انهن ابكار اعسر بالانبا حق سبحانه زمان را بگريه و جوان سازد و در بپشت در آرد باين معنى درست است كه پيره زن در بپشت نه در آيد و توريه كردى توريه در لعنت پوشيدن است و در سخن پوشيدن عرض در مضمرب و اظهار خلاف آن و در توريه غير حق گفته چنانچه اگر غم جلانى كردى خيرا راه جايى ديگر پيرسيدى و ابها و مراعى و منازل آن و از اين باب است آنچه روايت كرده اند كه چون آنحضرت صله الله عليه وآله وسلم غزيت فتح مكه كرد خيمه بجانب خيبر زد تا بالفضل اين خبر شائع نشود و سرفاش نگردد و دشمن خبردار شده در مقام تهيه اسباب محاربه نيابد و امثال اين توريه در غزوه و جهاد بسيار كردى و مشورت كردى و مشورت دادى و بيمار پيرسيدى و جازه را حاضر شده و دعوت را اجابت كردى و بازمان بيوه و مسكينان و ضعيفان براى قضاى حاجت ايشان همراه شده و كار ايشان را كفايت كردى و از شعرا و مريد شنيدى و ايشان را عطا دادى و خلعت بخشيدى و مر و بيت كه آن حضرت راصله الله عليه وآله وسلم مع ذات شريفين خورد نهايت خوش آمدى زيرا كه آن علامت صرفت ايمان و دين خالص و ناشى از محبت حق و صدق محض است از آنكه هر چه مدح و ستودن و تاقياست خواهد گفت قطره است از بحر

بجای

پس عطاے دے ایشان را بر قول حق بود و اما مدح غیر او از ملوک و امارا و اهل دیار و زور و بہتان صریح است لاجرم فرمود احتوائی وجوہ المداحین التراب بیند از بد در روے مدح گویندگان روع گو خاک را فصل در بعضی اخلاق آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم

در حدیث عائشہ گذشت و با کسان مصارعت کردہ چنانکہ آوردہ اند کہ در مکہ مردے بود رکاز نام سخت قوی و علم کشتی را چون او کے نمیدانست و مردم از بلاد مصارعت وے سے آمدند و ہمسہ را بر زمین سے انداخت و بیچ کس اورا بر زمین نزدہ روزے در رہے از را ہماے کہ بان حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش آمد آن حضرت اورا دعوت اسلام کرد و گفت یا رکازہ چرا از خدا نے ترسی و دعوت مرا قبول نہیگی رکازہ گفت یا محمد بیچ شاہے بر صدق دعوی خود داری فرمود اگر یا تو مصارعت کنم و ترا بر زمین زخم ایمان سے آرمی بخدا و رسول خدا گفت نعم فرمود پس منتھی شو یاے مصارعت پس مصارعت در آمد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا گرفت و بر زمین زد رکازہ ازین حال متعجب شد و گفت یکبار دیگر بار دیگر بر زمین زد تا سہ بار چہنہن کرد پس گفت رکازہ واللہ ان شانک لعجب رواہ الحاکم فی المستدرک و ابوداؤد و السنن و غیر آوردہ اند کہ مردے بود کہ اورا ابوالاسد مجہمی میگفتند بغایت زورمند و قوت ناک تا آنکہ آوردہ اند کہ بر پوست گاوے سے استاد و جماعہ از ہر طرف آن پوست را از زیر پاے وے میکشیدند و وے از جاے خود نمی جنبید و پالیش نے لغزید تا پوست پارہ پارہ میشد روزے آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا دعوت کرد باسلام گفت اگر ایمان مصارعت کنی ایمان تو بیارم آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مصارعت باوے در آمد و بر زمین زد و لیکن وے ایمان نیاورد و فی القصة طول کہ انی المواہب و نقل خود را بدست مبارک خود پارہ زدہ و در جانبہ خود بدست خود رقعہ دوختہ و دلو خانہ خویش بدست مبارک خویش رقعہ زدہ و کوفتہ را بدست مبارک خود دو شیدہ و جانبہ خویش از بیجاں جا نور پاک کردہ لفظ حدیث نیست و کان یغلی ثوبہ و فی دلفیت کاوش و تفتیش بدیش و مثال اوست از جانبہ و گفتہ اند کہ ہرگز در جانبہ آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش نیفتادہ و اندانکرودہ و از بدن شریف وے پرک بر جانبہ نشسته نقلہ فی المواہب عن بعض العلماء و از امام فخر رازی نقل کردہ اند کہ گفت کہ ہرگز بر جانبہ و بدن شریف پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نگس نشسته و شپہ نگزیدہ و لیکن لازم تغلی و وجود خیرے نمودی فی الجملہ نقل یا بر غوث یا مانند آن و جواب دادہ اند ازین اشکال بآنکہ شاید کہ تغلی از خیرے باشد کہ پسیدہ باشد ثوب وے از جاے دیگر نہ آنکہ از بدن شریف حادث شدہ واللہ اعلم و اہل خانہ را بنفس خویش خدمت کردہ و در بنائے مسجد باعمال و کارکنان موافقت نمودے و خشت کہ خود یا اصحاب ریختہ بود و موضع مسین و معلوم ست در مدینہ مظرہ کہ براسے بنائے مسجد شریف در اینجا خشت ریختہ بودند برداشتے و گاہ چنان گرسندے کہ از گرگ سنگی سنگ بر شکم مبارک بستے چہ از بستن اسعا و محکم شدن و برہم چہیدن آن قوتے حاصل شود کہ حرکت بدان میسر گردد و بضعیافت رفتے و کسان را نزد خویش بضعیافت آوردے و حجامت کردے و امت را بان فرمود و ثابت شدہ کہ حجامت میان سر مبارک کردہ و گاہ بر پشت پاے و گاہ بر خد صین و گاہ بر کابل اخذ صین و در کت برد و جانب گردن و کابل عبارتست از مقدم ظہر یعنی میان دو شانہ و تداوی کردے

و دیگران را وقت ضرورت داغ کرده چنانچه ذکر آن بیاید و خوشیستن ادواغ نکرده و رقیه بسیاران کرده
 اما طلب رقیه برائے خویشستن نکرده و بیماران را با جمار فرموده و بمعالجہ امر کرده اما استعمال ادویہ مرکبہ کہ
 در قرآبائین نوشته اند و معاجین و مرکبات و امثال آن معناد نبود بلکہ تداوی بمفسدات کرده و نادرا
 چیزے بآن اضافت کرده تا دفع سورت آن دارو کند و این کمال حکمت و غایت معرفت اطیباست ابو خزام
 گفت یا رسول اللہ ایت رقی نسترقیہا و دو از نساوی بہا خبرده مارا کہ این افسونہا کہ میکنم و این دارو ہا کہ میخورم
 بل یرد من قدر اللہ شیا آیار و میکند و باز میگردد انداز تقدیر الہی چیزے را فقال ہی من قدر اللہ پس گفت آنحضرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم این افسونہا و دارو ہا نیز از تقدیر الہی است یعنی وہے تقدیر کردہ است کہ این دارو ہا و این
 و این مرض ہا من افسون منفع گردد و اگر تقدیر ہا من رفتہ است منفع میگردد و الا خیر و از تخمہ و بسیار خوردن
 منع فرمودے و میگفت مالا آدمی دعا شر من لطنہ پز کرد آدمی هیچ طرفے را بدتر از شکم خود بحسب ابن آدم
 نقیبات بس است آدمی زاد را چند لقمہ معدود و صغیر بقمین صلیبہ کہ بر پا دارند استخوان پشت او را برائے نماز و حرکات
 ضروری فائمان لا بد فاعلا پس اگر بجد است آدمی کہ بر خورد و بسیار خورد فلش لطعامہ و لث شرابہ و لث
 لفسہ پس باید کہ شکم خود را سہ حصہ کند یک حصہ برائے طعام و حصہ دیگر برائے آب و دیگر برائے نفس و دم زدن
 یعنی اگر زیادہ برین کند ضرر دارد. **فصل در علاج و امراض** - بدانکہ مرض دو نوع است قلبی و بدنی مرض
 قلبی عبارتست از ارتکاب ذنوب و معاصی و تراکم ظلمات آن بر قلب کہ حکم سموم قاتلہ و امراض ہسکہ
 دارد و دل را از صحت کہ ثبات و استقامت است مع اللہ بر آرد و بعد از غلبہ و دوام از الحیات حقیقی کہ عبارت
 از معرفت و ذوق ذکر است کند و علاج امراض قلبی و طب روحانی مخصوصست بحضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ
 وسلم و را ہے نیت تحصیل آن مگر از جانب وے و آنچه آورده از در گاہ غرت از احکام دین و ملت و تصمود بالنبات
 از ایاتان دین و شریعت معالجہ قلوب و اصلاح بواطنست از امراض و مفاسد معنوی و اما علاج بدن و طب آن
 کہ از جانب آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدہ از باب تکمیل و تمیم و تبع و تطفیلست چه ضروری بسیرست
 و حضرت اوزائل بخلاف ضرر امراض قلبیہ کہ دائم و باقیست و چون در فصول سابق علاج امراض قلبی ذکر یافت
 خواست کہ درین چند فصل بیان علاج امراض بدنی کہ از قبل حضرت نبوت آمدہ نیز بیان کند و علاج امراض حضرت
 نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم زبہ نوع کرده یکے با دویہ طبیسی کہ عبارتست از اجزائے جمادی و نباتی
 حیوانی و دم بادویہ الہی کہ ادھیہ و اذکار و آیات قرآنیست سوم بادویہ مرکب ازین دو قسم اما علاج بادویہ
 طبیسی از برائے مریضت کہ عبارتست از حرارت غریبہ کہ منبث میشود از قلب بسوسے اعضا و ضارست با اعضا
 کہ صادست از قواسے بدنیہ در بیان آن مصنف گفت اما علاج تب را میفسر مود الحمی من فیج جنم فابروہ
 بالسار تب از پراگندگی گرمی دوزخست یعنی نشانی و نمونہ از دست پس سرد کنیڈان را با استعمال
 آب چہ سردے نشانندہ و کشندہ گرمیست و در حدیث دیگر آمدہ اذ احم احدکم فلیرش علیہ الی الاربار و لث لیال
 بین السحر چون تب زردہ شود یکے از شما پس باید کہ ریختہ شود بروے آب سردیہ شب وقت سحر و جاسے دیگر
 آمدہ در سند امام احمد کان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اذ احم دعا بقیرۃ من ماء فافرغھا علی راسہ فاطلس بود

رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون تپ میگردید طلبید شکے را از آب پس میریخت آزار بر سر خود و غسل میکرد
 و در جامع ترمذی ثابت است اذا اصابت احدکم الحمی فانما احمی قطعة من المنار فلیطفها بالمار البار و لیستقبل
 نهر اجار یا فلیستقبل حریة المار بعد الفجر قبل طلوع الشمس و یقل بسم الله اللهم انفق عبدک و صدق رسولک و ینفیس فیہ
 ثلاث غمسات ثلثة ايام فان برأ و الا حساقان لم یبرأ فی خمس فسیع فان لم یبرأ فی سبع فانما لا تکاد تجاوز التسع باذن الله
 فرمود چون برسد یکی از شمار تپ و تپ نیست مگر پاره از آتش پس باید که بمشند او را با آب سرد و باید که استقبال کند
 و پیش آید جوے روان را و باید که استقبال کند جانب روان شدن آب را بعد از فجر پیش از بر آمدن آفتاب که
 وقت سردی است و باید که بگوید بسم الله خداوند اشفا ده بنده خود را و راست گوگردان پیغمبر خود را یعنی درین علاج
 که او فرموده است و غوطه زند در آن آب جاری سه غوطه تا سه روز اگر به شد و تپ مفارقت کرد و فها و الا غوطه زند در
 وقت مذکور در آب جاری پنج روز اگر در پنج روز بهتر نشود تا هفت روز این عمل نکند اگر در هفت روز هم بهتر نشود دیگر از
 نه روز نیکگذرد تا زن خدا و چون درین علاج اطباء طبعی را استبعادے روے میدهند چه معلوم است که بعضی از
 اقسام تپ یا استعمال آب سرد مضرت قطعاً مصنف در رفع این استبعاد گفت که اهل حدیث را اتفاق است که این
 خطاب خاص است بابل حجاز که بلاد آن گرم است همچون خطاب حتی لا تقبلوا القبایة ولا تستبروا بها و لکن شرفوا و
 غربوا که در وقت نشستن در خلاف فرموده و ذکر آن گذشت مخصوص است بابل مدینه و مکه که در آن سمت است و قبلا ایشان
 جنوبی است و چون اکثر حمیات که ایشان را نماز شدے از نوع حمی یومی بودے که از شدت حرارت
 آفتاب و امثال آن بود مانند استعمال دوائے گرم یا حرکت منفرد غضب یا بیداری و نحو ما علاج آن باب سرد
 فرمود شراباً و اغتسالاً و چون تعرض و بیان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مر علاج امراض بدنی را بطریق
 تبع و طفیل بود در استقصا و تقیم انواع آن کوشیدیم بآن نوع که غالب الوقوع در آن دیار بود اقصا فرمود
 والله اعلم فصل در علاج استطلاق بطن استطلاق بطن را چون از کثرت ماده بودے علاج بقویت
 اطلاق کردے چنانچه در صحیحین است ان رجالاتی ابني صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ان اخی یشتکی بطنه او استطلق بطنه
 فقال استعسلوا فیه ثم رجعت فقال قد یقینہ فم یغن عنہ شیاً و فی لفظ فلم یزده الا استطلاقاً قاموا ثم او ثلثاً تا کل ذلک
 یقول له استعسلوا فقال له فی الثالثة او الرابعة صدق الله و کذب بصن اخیک و فی صحیح مسلم ان اخی عسرب بطنه
 استعسل فیه و عسات معدة مردے بحضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت برادر من شکم روان است
 علاج آن التماس دارم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یا شامان او را غسل آن مرد برفت و باز آمد و گفت
 بیاشامانیدم او را غسل هیچ فائده نکرد بلکه زیاده شد روان شدن شکم دو بار شد این واقعہ یا سه بار شکم
 راوی است و هر بار امر با شامیدن غسل میکرد و در بار سوم یا چهارم فرمود است گفتے است خداے تعالی یعنی که
 غسل را شفاے امراض ساخته بقول خود فی شفاة الناس یا است گفتے است در آنکه وحی کرده بمن که علاج
 استطلاق بطن و سه در آشامیدن غسل است گفتے اند که این معنی بهتر است زیرا که آیت دلالت ندارد بر آن که
 غسل شفاے هر مرض است و دروغ میگوید شکم برادر تو که قبول شفا نمیکند و عرب استعمال کذب در موضع خطا کنند
 چنانکه کذب معک دروغ گفت گوش تو یعنی خطا کرد و در نیافت حقیقت آنچه شنید پس معنی کذب بطنه یعنی

صلاحیت قبول ثنفاً کرد و خطا کرد از ان و امام محمد بن رازی گفت که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بہ نوروجی دریافت کہ نفع غسل در استطلاق بطن وے آخر ظاہر شدنی است و چون در حال ظاہر نشد گو یا گفت کم یا صاحب حکم کہ اورا نفعی نیست دروغ گفت از نخبہ اطلاق کذب بران کردند و ذکر ارام باشامیدن غسل نکتہ لطیف است چه درایے باید کہ آنرا مقدارے و کیفیت بحسب حال مرض باشد تا اگر از ان قاصر آید بجلی مرض رازائل نکند و اگر از ان زیادہ آید نوے راساقط کند و مرض را زیادہ کند و چون در ہر نوبتے چندان غسل ندادے کہ مقاوم مرض شدے لاجرم اطلاق زیادہ بشد و امر با عادیہ شرب غسل میفرمود تا بحد خویش رسید لاجرم فرمود صدق اللہ و کذب بطن اخیب و کذب بطن اخیب عبارت است از کثرت مادہ فاسدہ و چون در آخر آن قدر داند کہ در خارج مادہ دفع مرض کے کافی و وافی گردد نفع آن ظاہر شد چنانکہ در آخر حدیث صحیحین آمدہ بران وجہ کہ در مشکوٰۃ و غیرہ آورده است فیرا یعنی پس از ان پشید کم وے و عجب کہ مصنف ابن روایت را بنیاد بنا کرد بطن نبوی لطلب طبائست نذارد و طب نبوی یقین الیخ است قطعاً چہ صادر شدہ از وحی الہی و مشکوٰۃ نبوی و کمال عقل و اما طب غیر وے غالباً با خردست از حد وطن و تجربہ کہ منشاء خطرست و ہر کس کہ بطلب نبوی منتفع نشود یقین باید داشت کہ از نقص ایمان وے است و ہر کہ آنرا قبول صدق تلقی بکند و با عقاد پاک فراگیرد البتہ بان منتفع شود و لہذا کذب بطن اورا بعض بر صدم صدق نیت مخلص اعتقاد وے عمل کرده اند چنانکہ قرآن کریم کہ شفاے صدور و طوب است ہر کہ از اہل خلاص قبول تلقی کند زیادہ مرض و مال وے شود و ہر آنچه مذکور شد ظاہر گشت بطلان اعتراض ملاحظہ کہ گویند غسل مسهل است پس صفت وے بے دفع اسہال جگر نہ توان کرد و نہ امتداین جاہلان کہ یک علت وجہ و اسباب دارد و اسہال گاہے ناشی از پھیمی و تقابے مواد فاسدہ در معدہ گردد و علاجت زیادہ جز استطلاق بطن کہ موجب بردفع و اخراج آن مواد گردد نمود و تناول غسل خصوصاً فروج آب گرم نجابت مانع است آنرا فصل در علاج طاعون و و بار در قاموس در فصل طاعون و باب نون میگردد الطاعون الو بار و در باب ہمزہ و فصل واوے آرد الو بار الطاعون او کل مرض عمام و در نہایہ گفتہ طاعون مرض عام و و باے کہ از فساد ہوا خیزد و سبب فساد از جہ و ابدان گردد و قاضی ابو بکر بن العسری گفتہ کہ طاعون وجع غالب کہ الطفاے روح کند و تسمیہ وے بطاعون بحسب عموم اصابت و سرعت قتل اوست و قاضی عیاض گفتہ طاعون تووے کہ در جسد بر آید یعنی و عام گردد و ہلاک کند تشبیہ کردند اورا بطعن روح در ہلاک و تووی در تذبذب گفتہ کہ طاعون شریفیے قروح صغیر کہ از جہت حرارت از بدن بر آید و ورم مولم در غایت ایلام با سوزش و لب و سیاہ گردانند محول خورد و مسخ و نیز نیز سازد و با وے خفقان وے بود و غالب در گلو و نخل بر آید و گاہے در دست انگشتان و سایر جسد نیز حادث گردد و ابو علی بن سینا گفتہ کہ طاعون مادہ سمیہ است کہ پیدایے آرد و ورم کشندہ را و اکثر حادث گردد زیر نعلبیا و پس گوشہا و سبب آن دم ردی است کہ مستحیل میشود و جوہری کہ فاسد میگردد و اندھنورا و حادث میگردد و قلب را کیفیت روید و پیدا میگردد از وے غشی و خفقان و قبول نمیکند آنرا از اعضا گر آنچہ ضعف است باطبع و ردی بین وے چیزے است کہ واقع میشود در اعضاے رئیسہ و اسود از وے مہلک ترست و کمتر است در وے سلامت و اروے نزدیک ترست بسلامت بعد از وے صغر و طاعون بسیار پیدا میشود و زرد و با از نخبہ اطلاق کردہ شدہ ہم یکے بر دیگرے و حقیقت و با فساد جوہر ہواست کہ مادہ روح است و حقیقت طاعون و وے است کہ ناشی میشود

از هیجان دم و انقباض و بعضی و فساد او مر آن را و امراض دیگر که عام است و ناشی است از فساد هوا اطلاق طاعون بر آنها بطریق مجاز است بعلاقه عموم مرض و کثرت موت کذا فی المواهب اللدنیة و نیز میگوید که دلیل بر آنکه طاعون بخار و باست آنست که طاعون در نیامد مدینه رسول صلی الله علیه و آله و سلم را و در حادثه نسبت آن باین مکان شریف واقع نشده و حال آنکه نسبت و بابوس وقوع یافته و بعضی تفسیر کرده اند طاعون را بموت کثیر و لیکن پوششیده نمائند که مراد اینجا طاعون مرگ عام است که آن را و با خوانند بهر سبب که باشد چنانچه مصنف بطریق عطف بیان آورده حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم میفرمود الطاعون بجز ارسلی علی طائفة من نبی اسرائیل طاعون عذاب است که فرستاده شده است بر گروهی از بنی اسرائیل و آن گروه است که امر کرده شده بودند بخول باب بنجر و مخالفت کردند و فرستاده شد بر ایشان طاعون و مردند از ایشان در ساعت بسیت و چهار هزار کس و علی بن کافان قبلکم و مخصوص بنی اسرائیل نیست بلکه بر بعضی اعم و دیگر نیز فرستاده شده فاذا سمعتم به بارض فلا تطلوا علیه پس چون شنوید شما طاعون و دوبار در زمین و شهر و در نیامد آن زمین او را و اذ اوقع بارض و اتم فیها فلا تخرجوا منها فرار است و چون واقع شود در جائی و شما در آنجا باشید بیرون نیامد از آنجا از جهت گروختن از آن بلا بخاری و مسلم و موطا و ابوداؤد از ابن عباس آورده اند که گفت بیرون آمد امیر المومنین علیه السلام در راه شنید که در شام و بانه واقع شده پس طلبید مرا و گفت بخوان بر اسم من مهاجرین اولین را چون آمدند مشاورت کرد با ایشان و گفت در شام و بانه واقع شده شما چه میگویند آنجا برویم یا نه مهاجرین اختلاف کردند بعضی گفتند اکنون چون قصد آنجا کردی برگشتن مناسب نبود و بعضی گفتند با تو اصحاب رسول الله و مردم دیگر اند اقام بر بلاد و بانیکو نباشد پس اذان بانفسار مشاورت کرد با ایشان نیز اختلاف کردند مثل اختلاف مهاجرین پس مشیخت قریش را که از مهاجرین فتح اند بخواند با ایشان نیز مشاورت کرد با ایشان همه با اتفاق گفتند که رجوع بایم کرد و اقدام بر و بادرست نیست عمر بر قول ایشان تشرار و او درین بیان ابو عبیده بن الجراح بود و گفت از قدر خدا میگیرم بزی عمر گفت اگر غیر تو کسی این سخن میگفت میگفتم بوی چیز است اے اباعبیده از قدر خدا میگیرم بزرگ قدر خدا عبد الرحمن بن عوف حاضر بود چون آمد گفت نزد من علی است درین باب از رسول صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود اذ اتمتم به بارض فلا تقدموا علیه الحدیث پس حمد گفت عمر فرخدارا و برگشت و در حدیث دیگر ثابت است الطاعون شهادة لكل مسلم طاعون سبب شهادت است مهربر مسلمان را پس اگر طاعون در جائی پیدا کرد و دو سبب کس در آن و راضی گردد و بقصد الهی اگر بمیرد شهادت میدهد و در حدیث دیگر آمده الطاعون و خزائن و خرطن غییرا قدر اگویند و این امر است که بر تغییر شارع نتوان دانست و عقل را دریافت آن راه نیست و اند اطباء آن را ذکر نکرده اند و آنچه اطباء گفته اند که آن شرک یا ورع است یا قروح است چنین و چنان در واقع اثر همان و خرطن جن است که محسوس میگردد و دلیل بر نیت آنست که گاهی پیدا میگردد در بلادی که اصح است هوا و او اطیب است مایه و سبب فساد هوا بودی بایستی که هرگز از روی زمین منقطع نگشته چه در هیچ زمانه بعضی بلاد از فساد خالی نبود و گاه جماعه را عارض شود که مزاج آنها صحیح است از دیگران و نیز اگر کجبت فساد هوا بودی تمام بدن را در گرفته و دو منحص بود بموضع از بدن و با جمله حدوث آن در تحت ضابطه و قیاس در نیاید و اگر کجبت فساد هوا بودی آن ضابطه و قیاس در نیاید و انهن است از

امارات است بر استبعاد وجود و از نساد هوا و انحصار و در آن نه دلائل قطعیہ بران و اصل دلیل خبر محسوس صادق
 است اگر کسب روایت بصحت رسد بعد از صحت آن احتیاج بدلیلی نباشد و هیچ چیز معارض آن نشود و در روایت
 دیگر الطاعون دعوت نبی و جو طاعون در حق قوی بر عای غمیب است که دعا کرد تا حق تعالی عذابے را بر ایشان
 نبرد عموماً یا خصوصاً و این حدیث منافی نیست آن را که حدیث آن بفساد هوا بود و یا بطعن جن کمالاً یعنی درین
 حدیث کہ نبی فرمود از آمدن در شہر کہ در و با باشد و از بیرون رفتن از اجابت اشارت است بہ تخریر و برہنہ تمام از و با
 زیرا کہ در آمدن در محل و با تعرض است مبلاراً و القاع نفس است در تنگہ و این مخالف شریعت است و منافی
 عقل و در حدیث دیگر ثابت شدہ ان من القرف استیکہ پیدا میگردد از قرف تلف یعنی قرف سبب
 تلف و القاع نفس در تنگہ است و قرف مانات مرض و مقارنت و باست پس درین نبی تمام است بخبر و
 سمیت و نبی است از تعرض سبب تلف و اما نبی از خروج از محل کہ و با در آمدہ باشد در آن دو معنی بیان کردہ اندیکے
 حل نفس بر توکل و اعتماد کلی بر حق تعالی و صبر بر قضا و رضایان و معنی دوم آنکہ اطباء میگویند واجب است بر ہر
 خوابد کہ از و با احتراز کند تقابیل غذا و اخراج رطوبات فضلیہ از بدن بتدبیر لطیف در مواہب این کلام را نقل کردہ
 و بجای لفظ لطیف محقق آورده و این مناسب تر است بقام و از ریاضت و حمام برہنہ کند تا فضیلت ردیہ
 کہ در قمر بدن کامن است یعنی پوشیدہ منبت نکر دو و واجب باشد کہ سکون و آسایش و آرام را اختیار کنند
 تا از بیجان اخلاط سالم ماند و شک نیست کہ خروج از ارض و با و سفر بارض دیگر غالباً بجزکت سخت ممکن شود و ضرر
 آن ظاہر است و باین وجه ظاہر شد کہ نبی از خروج از جائے کہ در و و با باشد مقصود از ان علاج علت و بہت
 و درست آمد ذکر ان در فصل علاج طاعون و و با کہ مصنف گفتہ و چنانکہ علاج جسمانی بدنی مفہوم شد علاج
 روحانی قلبی نیز ذکر یافت از حصول توکل و صبر و رضا و سبحان اللہ ما تم کلام النبوة و اجملہ و اکملہ و بعضے از
 علما در نبی از خروج حکمتاے دیگر نیز ذکر کردہ اندیکے آنکہ طاعون و و با در غالب احوال عام میباشد در بلدے
 کہ واقع شود شامل مرعائہ اہل آن را پس چون واقع شد ظاہر است کہ سبب آن در نفوس تمامہ اہل آن بلد ہواہ
 یافتہ و مداخلت نمودہ است پس فرار و بیرون آمدن از ان بیفائدہ بود و وجود مفسدت و علت چون متعین شد و انفکاک
 از ان غیر متوقع احتراز و فرار عبث باشد و لائق بحال عاقل نبود و دیگر آنکہ اگر مردم ہمہ پر خروج و سفر متواتر دو خوف
 شوند آنکہ عاجز بود مرض مذکور یا بغیر آن ضائع و خراب گردد و بحیث فقد کسی کہ تمہد و تفقد حال وے کند درجات
 و بعد از مات و نیز اگر خروج مشروع بود و مردم با اعتماد و شریعت در بر آمدن با کے و مبالغتے نہ آئندے
 بے باک و بے اندیشہ بر آمدندے و موجب کسر قلوب ضعیفا و بیدلی ایشان گشتے و ہمین حکمت است در ورود
 و عبید بر فرار از رحمت یعنی گریختن از سوز کہ کفار کہ باعث کسر قلب آنانکہ ثابت ماندہ اند و ادخال رعب
 بر آنہا نکر دو و دیگر آنکہ بیرون آئیدہ و گر زندہ خواہد گفت اگر من آنجا بودے و مقیم ماندے مبتلا شدے بہ بلا
 و آنکہ بیرون نیامدہ و مگر بخیرت گوید اگر بیرون آمدے سلامت ماندے ازین بلا پس ہر دو در لوولبت افتادے
 کہ از ان منح کردہ اند و نیز نظر بحقیقت گریختن از بلا سود مند نبود و ہر چه واقع شدنی است البتہ واقع شود و ہر کس را
 اجل معین است قولہ تعالی . اینا کنون ایدرکم الموت الا یہا انک شارح این گریختن را سبب میساخت و بہین اذن میگردد

میگردد و چون نهی از ان کرد جز صبر و رضا چاره نبود و بانه التوفیق کذا فی المواهب اللدنیة فصل در استسقا
 بدان که استسقا مرض مادی است که سبب در ماده غریبه است باره که تخلل میشود و اعضا را پس بلند می شود و برآید
 بر اعضا یا هم اعضا ظاهره یا مواضع خالی که در وی تدبیر غذا و اختلاط است و آن فضا است
 چون استسقا بر سه نوع است زرقی و لحمی و طبعی زرقی استسقا است که میسر در در وی
 ماست بمواضع مذکوره و مجتمع میشود در بطن اسفل ماده بایه رودیه و تسمیه وی بزرقی از جهت تشبیه بطن صاحب است
 بشک بر آب و لهذا احساس کرده می شود و خفصه آب نیز در حرکت و انتقال جای بجای دیگر و لحمی استسقا است
 است که بر آگنده می شود در وی آب یا خون یا ماده بلغمیه بجز اعضا و مجاری میگردود در خلال لحم پس بالامی آید
 لحم و بلند میگردود و وجه تسمیه بر وی لحمی است از جهت زیاد لحم صاحب است و بحسب ظاهر بخلاف فیهی که در وی
 از وی است بحسب حقیقت و طبعی استسقا است که بر آگنده میشود در وی ماده رنجته در مواضع مذکوره
 و محقق میگردود در ان و فتن میگردود در وی بطن بماده رنجته باشد از رطوبت و وجه تسمیه او بطبعی استسقا
 بطن است بطبعی و لهذا شنیده می شود در وی بطن مثل آوار بطن حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم علاج آن
 بالبان و ابوال شتر میفرمود در صحیحین آمده که رطبی از قبیله عکلی و عربیه مدینه آمدند و هوا را مدینه ایشان را
 مخالفت آمد پس مستقی شد پیش رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آمدند و شکایت کردند و گفتند انا اجنوبنا
 المدینه فغطت بطوننا و ارتشت اعضا و نابدرستیکه مانا سازگار یافتیم هوا را مدینه را و بجا ساخت ما را
 و کلان شد و آساید شکمها را و مضطرب و سست شد اعضا ما و ارتشت بشین و سین هر دو آمده فرمود و چون
 الی ابل الصدقة فشرتم من ابوالها و البانها اگر بیرون آید و برود و بسوی شتران صدقه و زکوة پس بیاشامید
 از بول و شیر آنها نفع کند شمارا در اینجا اختلاف است نزد امام ابی یوسف حلال است شرب بول یا بول گوسفند از جهت
 تداوی و غیر تداوی و این قصه دلیل است بران و نزد امام محمد حلال است مطلقا زیرا که شفا در حرام نبود چنانکه
 احادیث صحیحه درین باب آمده چون ثابت شد در ان شفا ثابت شد که حلال است و امام ابوحنیفه گوید
 که حرام است مطلقا چه براس تداوی و چه براس غیر تداوی لقوله صلی الله علیه و آله و سلم استسقا و ان بول
 و اذن شرب آن در قصه عربین مخصوص با ایشان است و تحقیق این در کتب اصول فقه کرده اند فقها و اسما
 صحوا و الی الرعا و التلویم و استا و الابل و حاربوا الله و رسوله پس عمل کردند آن جماعه فرموده حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم و صحت یافتند و چون صحت یافتند قصد کردند بجز آنندگان آن شتران را و کشتند ایشان را
 و بر دوشتران را و حاربوا و در مضا و رسول خدا را یعنی راه زنی کردند بعثت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
 فی ااریم فاختدوا قطع ایدیم و ارحلم و سلم عینهم و القاهم فی الشمس حتی ماتوا پس بفرستاد آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم مردم را در پی ایشان و گرفتار شدند و حکم کرد بر بین دستها و پایها را ایشان و بر آوردن چشمها را
 ایشان میل گرم یا بنجا و انداختن ایشان را در آفتاب تا جان دادند و گفته اند که ایشان نیز بجز آنندگان شتران همچنین
 کرده بودند بقصاص آن ایشان نیز چنین کرد و بعضی گفته اند که این پیش از نزول حدود بود و بعد از نزول
 آن نهی کرد از مسئله و محققان اطباء را اتفاق است که بکسر لام جمع لغوی نادر شیرداد

قریب الصدق بنجاح و بول جال کبستر جمیع محل شتر از ازاد و غیره است درین مرض در شرح موجب سبب رسید که
 لبن لقاخ اعرابیه که میخورد شیخ و قیصوم را خصوصاً وقتیکه استعمال کنند آنرا در عوض غذا و آب نافع است درین مرض
 جدا و تحقیق افتاد زجاء ازین بیماریان در بلاد عرب و مضطرب شدند بدان و صحت یافتند از آن و همچنین ابوال
 ابل و مغز اعرابیه انتهی و گفته اند که در لبن لقاخ جلا و تلین و ادرار است و تطهیر و تفتیح شده است
 خصوصاً وقتیکه اکثر عی و شیخ و قیصوم و بابونج و اقحوان و از خسرا باشد و غیر آن ازاد و
 که نافع است در استسقا خصوصاً وقتیکه استعمال کرده شود بجزارت و کبرون آید از پستان و بول فضیل
 بهمان حرارت که بیرون می آید از درون زیرا که این بول زیاد می کند ملوحت لبن را و تقطیع میکند فضول را
 و زیاد میکند طلاق لبن را **فصل در علاج جراحات بحصیر سوخته اشارت میفرمود**
و در روز احد چون روئے مبارک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مجروح شد
بجفت آنکه اسپ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلغزید و در گوئی بنیاد پس منج خود در رخساره مبارک
بخلید و مضبوط شد حتی که صحابی بدندان خود آن منج را بر آورد و ما چند دندان آن صحابی از منج بر آمد فاطمه رضی اللہ عنہا
خون را می شست و امیر المومنین علی آب مسیحیت و خون منقطع گشت فاطمه با اشارت
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پاره از حصیر برداشت و بسوخت تا خاکستر شد و آن خاکستر را بر جرحت
نهاد در حال خون باز ایستاد و آن حصیر از بروئے بود و در آن بلاد بیشتر حصیر از بروئے بود خاکستر بروئے را
قوت تمام است در بستن خون فی القاموس البروئے بنت معروف و در حاشیه کتاب از منندب نوشته
البروئے ذو خسر **فصل در فوائد غسل و محم و داغ کردن می فرمود که شفا در**
چیز است شربت از غسل و بریدن بجم و داغ کردن با شش بجم آلتی از حدید که بوسه حجامت کنند و
لفظ حدیث شریک بجم و شرطه بر وزن ضرته زدن بشرط طیب یعنی بیشتر بر موضع حجامت تا بیرون آید
از روئے خون و مصنف تعبیر کرد از آن بریدن بجم اما من است خود را نمی گویم از داغ کردن با شش بعضی
گفته اند که نمی تنبیه است چه مشهور است که روئے جسم ماده در روئیکند و نمی کرد ما اعتقاد کنند تا شید و استقلال آنرا
و اگر کنند و امید شفا از جناب حق دارند جائز است و بعضی گفته اند نمی از داغ در موضع خطه و ترود است
علما میگویند این حدیث اشارت است بمعالجه جمیع امراض مادے چه امراض مادی یا دموئی است یا صفراوی
یا بلغمی یا سوداوی اگر دموئی است علاج آن با سراج خون است و اگر آن سه قسم دیگر است علاج
آن با سهال است پس بعسل تنبیه کرد بر سهالات و بجم بر فصد و حجامت اشارت کرد بآنکه بریدن بجم
اینجا شامل فصد و حجامت هر دو است تنبیه است بر آنکه اخسراج دم کند مطلقاً چنانچه ذکر غسل بر مطلق سهال
است تا هر دو اشارت شود بمعالجه جمیع امراض و در آنچه بسیار از احادیث بر فضیلت حجامت مقابل فصد اراده
نموده و تنبیه کرد بر داغ کردن با شش به حالتیکه طبیب از معالجه عاجز آید و در زمانه و آخر الدوار الکی زیرا که مسدود
میشود بوسه خلط باغی و جسم میگرداند و در چون ابو طبیب که غلام جماعه بود او را حجامت کرد اجسرت ویرا
در سماع طعام فرموده از آنجا معلوم شد که عمل حجامت مشروع و حلال است چه اعطای اجرت بر عمل حرام

و داغ کرد و چون سجد بن معاذ رسم خورد و بر اکل آن داغ فرمود و مردم کرد بار دیگر داغ فرمود اکل است و
 وسط ذراع غالب است فصد و و او را عرق حیات نام است در دست و در هر عضو از وی شنبه است
 و در فخذ می بناست و در پد باکل و در پشت باهر و اسفند بن زراره را داغ فرمود از مرض شوک و شوگر که
 است قوی که بر روی پیشانی شود و در قاموس ہی حمرة افسلوا بحمد و جابر را داغ کرد در اکل
 این مجموع احادیث صحیح است و پیش ازین بیان کردیم که نبی کریم است را از داغ کردن پس میان این نبی
 و فصل تعارض و تناقض بود جواب آنست که احادیث داغ بر چهار نوع است بعضی دال است بر نقل این حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم داغ را بر بعضی اصحاب و بعضی دال است بر عدم محبت آن و بعضی دال است بر نسا و
 مع ترک آن و بعضی مشتعل است بر نبی از ان اما فصل دلالت بر جواز میکند و عدم محبت دلالت بر منع میکند
 و اما ثانی مدح ترک آن را دال است بر فضیلت و اولویت ترک و اما نبی از ان محمول است بر آنکه بر سبیل خستت یار
 بود تبه باعث ضروری از مرض و مانند آن یا محمول بر آنکه هر چند مرض بود و لیکن احتیاج بان نبود و بجلابج
 دیگر دفع آن ممکن و میسر باشد اما فصل اگر از خوف حدوث مرض بود یا از جهت بر مرض روا بود پس
 میان احادیث تعارضی نبود بدانکه داغ کردن از علایجات طبیه است که استعمال کرده شود آن را در خلط
 باغی که منخس و منقطع نمی شود ماده او مگر بدان و احادیث و خبر در باب کی مختلف آمده بعضی دال بر جواز
 چنانکه بعضی از صحابه عظام را بدان فرموده و مصنف آن را ذکر کرده و از انش نیز آمده که گفت داغ کرده را اولی
 و در زمان آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و در موطن از این عسر آورده که وی داغ کرده از نقوه و رقیه کرده
 از عقب و بعضی دال بر نبی از ان و مسلم از عمران بن حصین آورده که گفت می شنیدم من سلام ملائکه را چون
 داغ کردم از ان محبوب شدم پس توبه کردم از ان و رجوع کرد آن حالت که داشتم و ترمذی و ابو داؤد هم از
 عمران بن حصین آورده که گفت نبی سیکر در رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از داغ کردن پس متلاشیدیم
 و داغ کردیم پس نیافتم فلاح و نجات و گفته اند که فرمودن آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم داغ نزد نسا و
 جراحت و قطع عضو بود و بر وصحت در انجا مقین و نبی بحیث آنکه در وی الم شدید و خطر عظیم است و لهذا در زبان
 و امثال ایشان شایع شده که آخر الدوار لکے پس نبی از ان محمول بر کراهت و ترک اولی و افضل باشد و نیز
 مردم داغ کردن را در حصول شفا عظیم می پنداشتند و بدان جزم میکردند و غایت اعتماد و اتکال بر ان
 داشتند و میگفتند که اگر ان را کنند عضو فاسد گردد و بهلاک و موت انجامد پس نبی که از ان تادیر و طاهر
 خفی در زمانه و از دائره توکل و اعتماد بر فعل فاعل مختار جل جلاله بیرون نیامند و همچنین است حال در سایر ادویه
 و علایجات اگر اعتقاد جزم کنند و شفا را مستند بدان دانند و آن را موثر بپندارند حرام است بلا شبهه و لهذا
 در حدیث مع آن جماعه که افسون بخوانند و داغ ننهند و توکل بر پروردگار خود نکنند واقع شده و نیز گفتند
 که داغ کردن از اسباب و همیه است که مباشرت آن قاطع است در توکل بخلاف معالجه بادویه دیگر که ظنی
 است و اگر انجا نیز ظن غالب بر حاصل شود جائز است و در فتح الساری میگوید در سبب حدیث صحیح نیافتم
 که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم خورد داغ کرده باشد و بعضی توهم کرده اند که وی صلی الله

عليه وآله وسلم داغ کرد بر جراتی که او را زور احد رسیده و میگوید که این خبر صحیح نیست و صحیح آنست که فاطمه
 حصیر با بره را سوخت و بر جرات نهاد این داخل داغ تعارف است که ازان نمی آمده چنانکه گذشت و باطله
 مختار آنست که داغ کردن و سوختن عضو مکرره است که است تحریری مگر نزد غالب نطن بقول طبیب حاذق و اندام علم
فصل در علاج عرق النساء بسر عین و بفتح نون نام رگ است که نمند میشود از مفصل و رگ
 و منتهی میشود تا آخر قدم در راسه باشند و سابقاً معلوم شد که همان یک رگ است که در دست اکمل نام دارد
 در ران نسا و لیکن این عرق النساء گویند باضافت عرق بسوس و در این عرق الاکمل نیامده بلکه اکمل
 گویند بے اضافت و گویند که تسمیه این رگ بنسب اجمت آنست که الم و کس نسیان ماسوی می آرد و شخص را هم
 بوسه مشغول میدارد و الا آن عرق النساء نام و جسته است که درین رگ پیدا میشود و او ابتداء میکند غالباً از ورگ
 و فرود می آید تا رگ که و گاه تا پاشنه و گاه تا انگشتان پای و دراز میگرد و بطول زمان و کثرت ماده و

وجع مودی است بسرج النش گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فرمود در عرق النساء الیه شاة اعرابیه
 نذاب ثم تجز ثلثه اجزای ثم تشرب علی الریق فی کل یوم جزءه دوای این درد و نوبه گویند اعرابی است که گزاشته
 سه حصه ساخته و آشامیده شود هر روز یک حصه ازان بزاست چون این مرض از ماده غلیظ لزج حادث میشود یا از مجرای
 و محتاج است بافضاج و بلین یعنی به بخت کردن ماده و نرم ساختن آن تا بخت و نرم شده بریزد و تحلیل رفته بر رود
 و در نوبه گویند این دو خاصیت موجود که افضاج و اخراج است بان علاج فرمود و در موایب میگوید که این علاج
 مخصوص است بعب و اهل حجاز و هر که مجاور ایشان است و نافع علاج است نسبت با ایشان و گویند اعرابی
 تخصیص فرمود زیرا که احوال و الطفت است و خاصیت مراعی که همه شیخ و قیصوم و نباتات لطیف است در دس حال
 یعنی گویند اعرابی چون این نباتات را میجوید که گرم اند و لطیف و خاصیت آن در جمیع اجزای و خصوصاً
 در الیه که نرم و لطیف است حاصل است لا بد نافع تر و سود مند تر است **فصل در علاج خشکی مزاج**

خشکی مزاج را که ازان تغییر بیس طبیعت نیز کرده اند معالجه ببلین فرموده و از برای بلین سنار اختمیار
 کرده از اسماء بنت عمیس پرسید بمانت تمشین قالت بالشیرم قال حار جار ثم قالت تمشیت بالناتقال
 لو کان منی یشفی من الموت کان السنار یعنی آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم از اسماء پرسید اسهال طبع میجوید
 و منشی دارو را گویند که اسهال طبع کند و شکم را زکفت بشیرم بضم شین و سکون با و ضم را و آن گیاه است معروف
 در حجاز که پوست بیخ آن را بجاریند فرمود و نبات گرم است در درجه رابع و اطباء منع کرده اند از استعمال و بے اذیت
 خطر و فرط اسهال و بے حار جار اول بجاد و نم بجم و این لفظ حار جار از باب اتساع است که لفظ مهمل را بعد
 از لفظ موصوع که مناسب باشند بیارند و برای مبالغه گویند مثل حسن بسن دگر بار اسما گفت بسناد و
 کردم فرمود اگر چیزی بود که مرگ را شفا داد و بسنا بود و بسنا بفتح سین مهله بنت حجازی است
 و افضل و بے کمی است و و بے دوائی شریف است که اصلا در و بے بیم ضرر و غالباً نسبت و قریب است
 باعتبار و حار است در درجه اولی اسهال میکند صفرا و سودا و بلغم را و تقویت میکند جرم طبع او از خاصیت بے اوست
 نفع نرسد و اس سوداوی و میفرمود علیکم بالسنار السنوت فان فیها شفا من کل داء الا لاسام لازم که بے استعمال سنار

و سنوت بفتح سین و ضم نون در آخر تا سے فوقانیہ زیر کہ درین دو شفا ہے است از ہر درد و گموت و در تفسیر سنوت بہت
قول است اول غسل است دوم ربے است بضم راء و تشدید بے مفتوحہ در بے روغن کہ از عکرو عن سیر و ن
سے آرنہ آئینتہ بروغن عک بضم عین و تشدید کاف مفتوحہ آو نذر روغن خرد تر از قرہ سوم دانہ است مانند زیرہ اما زیرہ
نست چہارم زیرہ کرمانی است پنجم راز یا نج است دوا سے مشہور است نافع در فتح سدد و التهاب معدہ و غیر ذلک
و گفته اند کہ صوائے او حار یا بس است در درجہ ثالثہ و ستانی در ثانیہ ششم مثبت حار یا بس در درجہ ثانیہ در الفصل
و یسین است نافع ہشتم خرمائشتم غسلے است کہ درین بطرف روغن میباشد و این معنی اقرب است زیرا کہ سنا سے
گرفته آئینتہ بسنوت کہ غسلے است مخلوط بروغن براسے اسہال اسلح و اقوی باشد و در حدیثے دیگر آمدہ خیر
ما تا و نیم ہ السعوط واللہ و دوا الحیاتہ و اللثی بفتح میم و کسر شین و تشدید یاءے تختانیہ سعوط دوائے است کہ از راوی
در ذماغ بچکاند ولد و دروائے را گویند کہ از جانب دہن در حلق ریزند و شے دارو سے سہل نقل این حدیث
درین فصل بحجت ہمین لفظ است کہ باسہال مناسبت دارد فصل در خارش بدن سبب عک بخارات
نیز گزیدہ است آنکہ یا بس است مختلط صفرا سے معتدقہ مخالطہ دم است و رطب از مخالطت بطن مایع بدم و حدو ش
آن غالباً از کثرت اکل طعامہا سے مایع حریف و حلو و قوایل عارہ و علاج آن در کتب طب مذکور است معصفت در بنجا
علاج خارش کہ از غلبہ نقل یعنی سپیش پیدا شود بیان کرد و گفت و خارش غلبہ نقل را معالجہ پوشیدن پیراہن بر شین
فرمودے در صحیحین آمدہ کہ انس بن مالک گفت عبد الرحمن بن عوف ہزیر این العوام را خارش بدن پیدا آمد
و از ان مشقت میدیدند ایشان را رخصت فرمود کہ پیراہن ابریشمین بپوشند در بعض روایات صحیح مسلم آمدہ
کہ ایشان در بعض غزوات شکایت کردند حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از کثرت نقل بس ایشان رخصت
داد در پوشیدن پیراہن ہا سے ابریشمین و بدین حدیث دو امر متعلق است یکے فقہی و دیگرے طبی اما فقہی حرمت
حریر بر ذکور است کہ از لفظ رخصت مفہوم شدہ با آن از احادیث دیگر مفہوم و مقرر است و استفاد ازین حدیث
این استثنائک ذکر کرد بقول خود الا براسے حاجت یا مصلحتے راجح و این مذہب شافعی است و نزد مالک جائز نیست
و در ہدایہ میگوید لا باس است بلبس حریر و دیبا در حرب عندہما و روایت کرد شعی کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
رخصت کرد در لبس حریر و دیبا در حرب زیرا کہ دیبا سے خالص دافع تر است مسمی سلاح را و سبب تر است و چشم
عہد و نزد امام ابو حنیفہ مکرورہ است از بہت اطلاق نہی و ضرورت مند فحست بخلوط انتہی و اما امر طبی اوئی
لبس حریر از امراض یا بسے سوداوی زیرا کہ حریر از ادویہ حیوانی است و از خواص آن تقویت قلب و تسریع و
وق غلبہ سودا و امر ایست کہ از ان پیدائے آید و آن گرم و تر است و بعض گویند معتدل و در ان اصلا چیزے
از لبس و خشونت نیست لاجرم از حکم و حرب و امثال آن نافع بود و بسبب ماست نقل در ان جائے گیرد
و در مؤخر گفته کہ ابریشم حار مفرح است و پوشیدن آن منع میکند نقل او در شرح و سے آوردہ کہ ابو علی بن سینا ابریشم را
در او و یہ قابیہ آوردہ و گفته کہ حار یا بس است در درجہ اولے و از بہت درو سے تلطیف و تشیف است اما تلطیف
بجارت و تشیف بہ ہوس و صاحب تقویم گفته کہ حار رطب است و گمان است کہ معتدل است در رطوبت و ہوس است
از مفرحات قویہ است و مخصوص عبت تفریح و سے بعض ارواح بکہ طائم است و جوہر روح را مطلقاً و فریہ میگردد اند

از جهت اغتذای بدن از وسع بلکہ از جهت تقویت روح طبیعی بر تصرف در غذا و در شرح دیگر میگوید که منع لبس
 او از قیامت که حدیث آن بر سبیل تولد است زیرا که ابریشم فاسد میگردد آنرا که حادث میشود از بیضا پس
 متولد نمیشود از آن قبل فصل در ذات الحجب ذات الحجب درم حارست در نواحی صدر و عضلات
 باطنه و حجاب داخل با حجاب عاجز میان آلات غذا و آلات نفس و این را خالص نامست و این عظم و اخرف
 اقسام اوست یا در عضلات خارجه ظاهره و حجاب خارج بمشاکت جلد و از اعراض ذات الحجب حی حاده و کسعال و
 ضیق نفس و وجع ناخس و عطش و اختلاط ذهن است و بالجملة آن از امراض شدیدة بلکه است زیرا که حادث است میان دل
 و جگر و علاج آن خالی از تفسیر نیست و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در علاج وکے امر فرمودے بہمال
 قسط بحری و آن بضم قاف و سکون سین دوائے ست خشبی معروف بعضے از آن شیرین است و بعض تلخ و شیرین
 رومی است و سفید کہ بوسے ظاهر دارد و تلخ ہندی و سیاہ کہ بوسے صبر دارد و در جامع ترمذی است عن زید بن
 ارقم ان اہنی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال تما ووا من ذات الحجب بالقسط البحری و الزیت فرمودہ اوات کنید
 از ذات الحجب بقسط بحری و روغن زیت و فی حدیث آخر القسط البحری ہوا اللہود الہندی و در صحیح بخاری آمدہ
 کہ لازم گیرید این عود ہندی را کہ داروسے شفاست از ہفت علت کیے از آن ذات الحجب است و ذات الحجب بر
 دو نوع است حقیقی و غیر حقیقی و رے ست کہ در غشائے کہ در میان اصملاع ست پیدا میشود و غیر حقیقی الم جانب
 پہلوست کہ از احتقان باد ہائے نلیط پیدا آید یعنی ذات الحجب بحقیقت نام نوع اول است و تکلم اطباء ہم بروست و کما
 برین نوع دوم نیز اطلاق میکنند و این بجا است و این دو برابرے این نوع است زیرا کہ قسط ہندی را چون نیک
 آس کنند و زیت آمیختہ کنند و بران مکان بمالند یا چند انگشت از آن سن اول کنند بمایل آن مادہ کند و اعضا
 باطن را تقویت کند و سد ہارامخ کند و مالوع حقیقی اگر مادہ آن بلغمی باشد ہم بدن و دوا علاج پذیر بود تخصیص در وقت
 انحطاط مرض و اگر دموی و صفراوی بود علاج آن سخت تر ازین باید کرد چنانکہ در کتب طب مذکور است
 و گویا مقصود مصنف ازین کلام رفع استبعاد و معالجه ذات الحجب است بقسط و زیت پس گفت مراد از اینجا ذات الحجب
 معنی حقیقی نیست بلکہ معنی دیگر است کہ بروے نیز اطلاق ذات الحجب میکنند و اگر معنی حقیقی نیز مراد و از نہ و بیک
 قسم وکے کہ مادہ او بلغمی باشد تخصیص کنند نیز صورتے دارد و این کلام ابن قیم از مسیے نقل کردہ کہ انی المویب
 و چون پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیمار شد اہل حرم و خدام و ممرضان یعنی آنہا کہ بیازداری آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم میگردند پنداشتند کہ خشکی وکے از ذات الحجب است و اور اغشی حاصل شدہ بود لد و در دہان
 مبارک وکے ریختند چندانکہ اشارت کرد کہ مکنید تصور کردند کہ بر عادت بیماران کہ دار و نحو ہند منع میفرمایند چون
 از آن غشی باز آمد بفرمودہ آن جمیع را بکلی ہمان دار و در حلق ریختند گفتند باندہ تقیم کہ نہی تو از برائے گرا
 دواست و از ذات الحجب تر سیدیم فرمود کہ باری تعالی ما بان ریج گرفتار کند و سیاق الحدیث انہ استندہ حضرت
 وکان عندہ ولسادہ و العباس و ام الفضل بنت الحارث و اسماء بنت عمیس فتشاور وانی لدہ فلدوہ و ہو مغرور ظلم
 آفاق قال من فعل بے ہذا من عمل بسار جبن من پہنا و اشار بیدہ الی ارض الحبشتہ بشیر الی ام سلمہ و اسماء بنت ابی
 یاسر اللہ ختینا بک ان کیون بک ذات الحجب قال فیم لدہ و متونی قالوا بالعود الہندی وشی من ورس قطرات

من زیت فقال ما كان الله ليقدني بذلك الدار ثم قال عزبت عليكم لايقبي احد في البيت الا لاله الله العباس
 فانتم يشهدكم حاصل معنى حديث ابيست كراين جماعه وارود حلق آن حضرت صلي الله عليه وآله وسلم يخففه اليه حضرت را
 صلي الله عليه وآله وسلم ناخوش آمد و فرمود حلق همه اينها که اين فعل کرده آن دار و برابر نيزه و اين عمل بشريت بود
 از آن حضرت صلي الله عليه وآله وسلم که قصاص گرفت از ايشان و لهذا سمر مورد عباس را نيزه زد که و سه
 شريك نبود و هر که بے رضايه کس بگمان خطا با و سه عمل کند خصوصاً علاج کسند نهاد اني قصاص آن
 بروی ثابت گردد بگيرد يا عفو کند و عنقریب بيايد که اگر کسی طب نداند و جاهل بود و ديگر جاهل خود علاج کند
 و ضرر آن به و بسد قصاص و ضمان بروی ثابت گردد و الله اعلم **فصل در علاج در دوسر**
 حضرت نبوي را صلي الله عليه وآله وسلم چون در دوسر عارض شد که خابرسر مبارک نهاد و فرمود
 صداع را اين سودمندست في سنن ابن ماجه ان النبي صلي الله عليه وآله وسلم كان اذا صبح خلف راسه بالبخار
 و يقول انه نافع باذن الله من الصداع چون در دوسر بيشمان حضرت صلي الله عليه وآله وسلم را علامت ميگرد
 و سه پوشيد سر مبارک البخار و ميغرمود که اين نفع کننده است باذن خدا از در دوسر و مراد بان نوع است
 از انواع صداع و آن صداع است که مادي نباشد بلکه از حرارت باشد ملتهب و اين نوع را حنا نافع است لاسيما
 چون بگويند و با سر که آميخته کنند و بر پيشاني ضماد کنند و اگر مادي باشد از خون علاج و سه بجمامت فرموده
 چنانکه گفت و در سنن ابی داود است ان رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم ما شك اليه احد وجعاني براسه الا
 قال له اجم ولا شك احد وجعاني بلطنه الا قال له خضب بالحناء اگر کسی شکايت از در دوسر کرده است بجمامت فرموده
 و اگر شکايت از در دوسر و شکم آورد و خضاب کردن بخنا فرموده و اين نيزه نوع خاص از در دوسر شکم بود و سه
 که از حرارت و مانند آن بود و غالب علاج مخصوص باهل آن ديار فرموده که وقوع آن در ايشان غالب
 بود و کلام متعلق بصداع سابقه در بعض فصول نيزه گذشته است فتذکر و در جامع ترمذي است عن ام رافع
 قالت كان لايصيب النبي صلي الله عليه وآله وسلم فرقه ولا شدة الا وضع عليه الحناء نبي برآمد آن حضرت را
 صلي الله عليه وآله وسلم فرقه در بدن و نيزه در آيد خارج و جراتي گر آنکه نيزه نهاد بروی حنا **فصل**
در بيان طعام و شراب بيمار ميغرمود بيماران را اگر اه تکفيد بر طعام و شراب چه خدا تعالی ايشان را
 طعام و شراب ميدهد نيزه تقويت و تربيت وجود ايشان ميکند باعمال طبيعت در آن و اين مضمون انجديت
 است که گفت عن عقبه بن عامر الجهمي يرفعه لا تکرهوا مرضا کم علی الطعام و الشراب فان الله يطعمهم و يقويهم و حکمت
 اين حديث ظاهر است چه طبيعت مريض بافتتاح ماده و اخراج آن مشغول است و چون اگر اه مريض گسند بر طعام
 و شراب طبيعت از فعل خود باز ماند و بهضم طعام و شراب مشغول شود و ماده خام ماند و مرض قوت گيرد پس در آن
 قوت نيابد و اد الاجزیه لطيف از اشربه و انذيه که بان تقويت حاصل شود و طبيعت بان مشغول نشود
 چون شرابهاک لطيف و امراق زارنج بشرط آن که آن نيزه بان مرض متانی نبود و العاش قوت بويهاک
 عطر و اخبار شادي بخش و بعبادت و تفقه احوال خصوصاً از اکابر و عظام که مريض تابع و خادم و محب و معتقد
 است ادر بود و امثال آن **فصل در علاج عذره و طفلان** در حلق رختي پيدامي آيد از توران خون که آزا عذره

بخوانند بضم عین ممل و سکون ذال مجمل معالجہ بقسط ہندی میسر مود و بعض را یہ کام کو دک را با نگشت ابہام عصر
 کے کنند و خون ازان میسرون سے آرند آترانی کرد و گفت خیر ما مذاو تیم بہ الحجامتہ و القسط البحرى و لا تصد بوا
 صعبیا نکم بالغمز فی العذرة بہترین چیز کے کہ مداوات کنید شما بدان چیز یعنی عذره را حجامت است و قسط بحرئ
 کہ واروے مشہور است خوشبو و کست نیز گویند و عذاب کنید خوردان خود را نیز بر کردن با نگشت در عذره و در
 سند امام احمد است دخل رسول اللہ در آمد پیچیدہ اصلے اللہ علیہ وآلہ وسلم علی عائشہ بر عائشہ و عذرا ہے و وزن
 عائشہ خردے بود کہ سیل منجراہ و ما کہ از دو سوراخ بینی و سے خونے میرفت غالباً علاج بعصر و غسنہ کام
 با نگشت کردہ بود مذیاب سبب علیے کہ دشت خون میرفت فقال ما ہذا پس پرسید آن حضرت صلی اللہ علیہ
 وآلہ وسلم یہ شدہ است مرا این کودک را کہ از بینی او خون میرود فقالتوا یہ العذرة پس گفتند عذره وارو
 او وجع فی راسہ یا دردے است در سروے فقال و لیکن لا تقتلن اولادکین پس فرمود و اسے بر شامے
 زمان نکشید اولاد خود را بعصر عذره یا بعلاج بد آنچہ جاہل ایڈیمان یا تبرک علاج و اللہ اعلم ایما امرآہ اصاب
 ولد ما عذرة او وجع فی راسہ و فرمود ہنر شکہ برسد و لدا و را عذره یا دروے در سر فلما خذ قسطا ہندی پس
 گو کہ بغیر قسط ہندی را فتحیما پس باید کہ حل کند آب و در بعض روایات فلتحک یعنی حک کند آزا آب ثم
 تسطہ ایہ پستری چکاند و لدا قسط در بینی فامرت عائشہ فضع ذلک بالصبۃ فبرأ پس فرمود عائشہ تا کہ وہ شد
 این علاج بان صبی پس بہ شد و چون عذره مادہ ان خونے است کہ ملغم بر و غالب بود معالجہ بقسط موافق بود چہ قسط
 صفت است و مقوی عضو و درین کلام اشارت است بدفع اشکالے کہ کردہ اند کہ قسط حار است و عذره کہ عارض
 میشود صبیان را از حرارت سے شود و مزاج ایشان نیز حار است لاسیما کہ قطر حجاز نیز حار تقریر جواب آنکہ
 مادہ عذره غالب است بروے بلغم و در قسط تخفیف است کہ رطوبت را خشک میگرداند و گاہے نفع دو آنجا صحت
 نیزے باشد یا آنکہ تواند کہ آن از معجزات و سے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و تسطہ کہ فرمود است کہ وارو را
 کردہ بدان فروریزد و سروے منخفض باشد در حالت استلقا و چون وارو بدانغ برسد بہار ابعطسہ بیرون
 آرد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مع فرمود تدوی بسوط را و خود استعاظ فرمودے **فصل در علاج درد دل**
 کسیکہ از درد دل شکایت کند او را مفود خوانند زیرا کہ قوا و اوجج یافته است چنانکہ بطلون میگویند کہ را کہ لطن
 وے در ذماک است اینچنین کس را دو آنجراے دینہ کردے و در سنن ابی داؤد ثابت است عن سعد قال
 گفت سعد مرضت مرضا یبار شدم بیمار شدنی فاما انی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یجود لی پس آمد رسول خدا
 بعبادت من فوضع یدہ بین یدیے پس نہاد دست مبارک خود را میان دو پستان من حتی وجدت برد با علی فوادئ
 آنکہ یا فتم سردی و راحت آنرا بردل خود وقال انک رجل مفود و فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدستیکہ
 تو مردی کہ دل تو درد دارد فأت حارث بن کلابۃ من ثقیف پس سیاحارث بن کلابہ را کہ از قبیلہ ثقیف است فانه
 رجل یتلب پس بدستیکہ و سے مردے است کہ خود را طبیب میگردد و علاج میکند بیمار ان انلیا خذ سبع تمرات من
 عجوة المدینۃ فینجأ من ہن ثم لیلک من پس باید کہ بگیرد حارث ہفت خرما از خرماے مدینہ ازین نوع خرما کہ
 اورا عجوہ میگویند و باید کہ بکوبد آنہا را با خستہاے شان سرد کند و جنبوشاند ترا و لدا و در وارو را کہ گویند کہ در زمین

بریزند علاج را خود بیان کرد و ساختن آن بان طیب فرمود از جهت مهارت او در ساختن و له و در کردن و الله اعلم
 و در خواصیت عجیب است بر این مرض خصوصاً آنکه در این خصوصاً عجمه و در تخصیص هفت سر و خاصیت هفت است
 که بوی سلوم شود و عقل را بزرگ آن راه نیست مگر آنکه مناسب است و نکته در آن اعتبار کنند چنانکه گویند هفت
 عدد و مبارک و مشهور و شامل است اکثر اشیا را چنانکه افلاک و ایام و اعضا و مانند آن اما سبب وجود این
 خاصیت در آن بحقیقت نتوان یافت و در تناول هفت خرمای خاصیت دفع زهر و حشر نیز موجود است آنرا نیز

جز بوی آسانی نتوان یافت چنانکه گفت و میفرمود که هر که هر بار هفت عدد خرمای از عجمه عالیه مدینه بخورد
 آن در غده هر و حشر و کس کارگر نباشد که اجاره فی الصمیمین و میفرمود عجمه عالیه نام ناحیه است که در جانب قبا
 و مشرقی است و این قسم ترمیم در آن نواحی باشد شفاکے بیمار بهاست و تریاق است با داد و این ضمن این
 حدیث است که گفت آن فی عجمه العالیه شفاکے من کل دار و انها تریاق اول البکرة و چون در خیابان است عدم
 در ک حقیقت سبب شفا خفایه دشت و از ضعف ایمان که استخوان اطباء تقیید و اعتقاد تمام دارند ترمیم
 و توقعی در اعتقاد آن راهت باید دفع آن علی العموم افاده کرد و گفت و باید دانست که از شفاکے انتفاع

بیمار بدار و آنست که آن را با اعتقاد دفع قبول کنند تا طبیعت بر آن اقبال نماید و بان استعانت که بر دفع علت
 چنانکه جمیع از اکابر بحیث و ثبوت و اعتقاد بخبر نبوی که فرموده است الحجته السودا شفاکے من کل دار الا الاسام
 در مجموع امراض معالجه بحجته السودا کردنی و بعضی نظریه بظاہر بر کرده ذیه شفاکے للناس در مجموع امراض
 غسل بکار داشتند و بیکت حسن اعتقاد آن امراض دفع شد **فصل در بیان پیر**

بیماران را با احتیاطی بر نیز فرموده و از غذای مخالف منع کرده و اصل در احتیاط تنزیل است
 و آن که تم مرصه او علی سفر او جارا حدنکم من الغائط اولاستم الناس فلم تجده و اما فی مجموعاً صعباً طبیباً - مرصه از استعمال
 آب حیات فرمود یعنی بر وقت وجود مرض که استعمال آب در و مضر و مخالف بود تیمم کردن فرمود پس
 سلوم شد که حیات و بر نیز کردن مامور است و همین قیاس بر مرض را از تناول غذای مخالف و سرچشمه رکند او را

و احتمالاً لازم بود و ام المذنبه الفاریه روایت میکند دخل علی رسول الله در آمد بر من سینه خردا صلی الله علیه وآله وسلم
 و مع علی و بان حضرت صلی الله علیه وآله وسلم علی بود و علی نامه من مرض و علی در حال نقابت بود از مرضی که دشت
 یعنی از مرضی بر خاسته و هنوز قوت تمام نگرفت و مجال اصلی نیامده بود و لذا در حال معالجه و در خانه ما خوشاماس
 فرمود او نیت تمام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یا کل نه پس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم از آن تناول
 نمودن گرفت و قام علی یا کل سنها و علی نیز از آن خوردن گرفت فظفون النبی صلی الله علیه وآله وسلم بقول لعلی انک
 الله پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم مر علی را تو نقابت داری مخور حسی گفت تا باز ایستاد علی

از خوردن آن قالت و صنعت شیر از سلفا فحبت به گفت ام المذنبه من ختم طعامی از آن وجود میکند پس نزد آن حضرت
 صلی الله علیه وسلم آوردم آنرا فقال رسول الله پس گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم لعلی مر علی را
 من نهافا صاب فانا نفع کک ازین طعام بخور که نافع است مر ترا و بروی من نهافا صاب بانه او حق کک
 یعنی در روایتی بان لفظ آمده که ازین طعام بخور که و موافق است مر ترا پس چون آن حضرت صلی الله

بیمار

علیه وآل و سلم علی را از خوردن خرمای در ایام نقابست منع فرمود معلوم شد که احتیاط و پرهیز در کار است و چون صعب
 در روی است از حکایت رومی قال گفت قدمت علی بنی قدوم آوردم بر خیمه پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و بین بدیه
 خبز و تمر و حال آنکه پیش آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم نان و خسر را حاضر بود فقال اذن و کل پس فرمود و یک بیا
 و بخور فاخذت تمر فاكلت پس گرفتم من خرمای را و خوردم فقال انا کل تمر و یک رده پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم بطریق انکار و توبیخ آیا بخوری خسر را و حال آنکه تو رده داری و خرمای خوردن کسی را که رده دارد و نیکو باشد
 نقلت پس گفت یا رسول الله امض من الناحیه الاخری میخایم خسر را از جانب دیگر که نه در آن جانب رده است
 فقسم رسول الله پس خنده کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ازین سخن و این سخن از صیب بطریق مزاح
 شروع بود که در واقع حق است و در ظاهر مبنی از ساده لوحی است و سخنی است که خسر را با بخور و ذکر گذارد یا ناشی از
 حقیقت ساده لوحی و غفلت از کار و بار دنیا است و الله اعلم و قال ان الله اذا احب عبده حماه الله سائر
 جسمی احد کم مریضه عن الطعام و الشراب پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم تفسیر و ذکر پرهیز و تقاضای نمود
 چون محبت دارد و حق چل و علانندة خود را نگاه دارد و پرهیز فرماید او را از دنیا چنانکه نگاه میدارد و پرهیز میفرماید
 یکی از شما بسیار خود را از طعام و شراب مخالف و مضر و احتمال دارد که این را تفسیر سادگی صیب و نارسائی
 و بیگاری و بار دنیا و ممالک آن و غفلت و فراغ و از آن سرموده باشد و تشبیه آن بحال مریض بودفت
 مقام که سخن در مرض و انما میرفت کرده باشد و چون تفسیر احتمال شد شیخ اشرف کرده بعضی احادیث که
 درین باب مذکور است بر آسنه و حکم کرد بعد صحت آن و گفت و اما احادیث مشهور که بزبان عوام جاریست
 و یکی از آن حدیث است اهمیت راس کل دوار و المعدة بفتح میم و کسر عین و کسر بجم و سکون عین نیز آمده
 بیت کل دار وجود و اکل جسد با اعتدال میگوید پرهیز اصل هر دو است و معدة حلز و متزل هر دو دست و قضا
 گردانید جسد را با آنچه معتاد است یعنی عادت را در طعام و شراب و کل تمام است طعامی است که یکی را خوردن
 آن عادت شده با وجود مخالفت و دیگر را معناد نیست با وجود موافقت آن یکی را ضرر نیارد و گو ارا بود و این
 دیگر بر عکس آن چنانکه میگویند العادة طبیقه ثابتة و میگوید که این حدیث از منقریات و موضوعات است
 و صحیح شده که از کلام حارث بن کله است که مردمی منطبق بود چنانکه مذکور شد سخاوت در مقاصد حسنه
 حدیث المعدة بیت الدار آورده و گفته که صحیح شد رفع و حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بلکه در کلام
 حارث بن کله است که طبیب عرب بود یا غیره و گفته که قرآن در احیاء فرماید آورده که البطنه اصل الدار و
 و اهمیت اصل الدوار وجود و اکل بدن با اعتدال و مخرج اجیا گفته که نیافتم من این را اصل و در حدیثی دیگر آمده
 که نیز ازین قبیل یعنی مشهور و مذکور است بر زبان مردم و صحیح نشد ان المعدة حوض البدن و العروق الیه
 و اریة فاذا صحت المعدة صدرت العروق بالصحة و افا سکت المعدة صدرت العروق بالستیم گفت معده حوض بدن است
 و رگها بسوس و مع آینه و مجتمع شوند و اندک چنانکه حمایه بر آب خوردن بر حوض فرود آیند و مجتمع شوند و چون
 صحیح و بی علت است معده باز میگردند رگها از او بسوس اعضا و میسرند رطوبات حیده که صحت بخشند
 و چون بیمار و سطل است معده از سیر و نوبت بسیاری و رطوبات برود و از او معده بپسندند که بیمار میازود و بدانکه

این حدیث را در مشکوٰۃ از بیہقی و شعب الایمان آورده و در تخریج اشہر لقیہ میگوید کہ این حدیث باصل است و اصل
 ندارد و بیہقی و شعب الایمان گفته کہ اسناد و ضعف است و ذہبی و میزان گفته کہ منکر است و ابراہیم کہ راوی است
 معتد بہ و حافظ ابن حجر در لسان میزان گفته کہ این جہان او را در نقایح ذکر کرده و میگوید کہ ظہیرانی ابن حدیث را در اوسط
 آورده و محل ساختہ اتہی و در مقاصد حسنہ گفته کہ ظہیرانی در اوسط این حدیث را از راوی از زہری از ابی
 ہریرہ آورده و گفته کہ روایت نکرده این را از زہری مگر زید ابن ابی انیسہ و مفسر دست راوی بروایت
 از وی و ذکر کرد در قطنی و عدل ازین طریق و گفته کہ صحیح نیست و شناختہ نشدہ است از کلام نبوی و سے کلام
 عبد الملک بن سعد بن ابہر است اتہی **فصل در بیان علاج در چشم حضرت رسالت پناہ**

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در چشم را در ابسکون و آسایش و راحت فرمود و در سیر المؤمنین علی را در حالت درد
 چشم از طب منع فرمود و ہر گاہ کہ یکی از اہمات مؤمنین را چشم درد کرد سے با وی نزدیک شد سے تا شفا یافت
 اجتناب و احتیاط مرد صاحب را در جماع را امر سے مفسر است نزد طب و منصر است بان زیرا کہ
 سبب آثار است بخار است و موجب ضعف اعصاب و دماغ است اما زن را شاید کہ بہت تعب و حرکت بود کہ منافی
 سکون و آسایش و راحت است یا بہت دیگر این بر تقدیر است کہ از نزدیک شدن جماع مراد باشد اما اگر مراد
 اعتلا و مباحثت بود آن نیز شاید بعلت خوف وجود حرکات بود و باجماع عادت شریف انجمنین بود طبیا و

طبعا و اللہ اعلم **فصل در علاج خدر دوائی** کتب طب و در رفع خاصے مجہد و دال
 مہلکے است کہ حادث سے شود در حس لمس و موجب نقصان و سے میگردد یا از بہت پردے کہ احداث
 میگردد غلط را در روح یا از بہت کیفیت سمیہ کہ حادث سے شود در عضو چنانکہ در گزیدن مار مثلاً یا از بہت
 غلط جوہر عصب یا از بہت سده از ہر خاطرے کہ باشد یا سبب انضغاط عضو و زبرد شدن و مالیدہ شدن آن
 چنانچہ حادث میگردد نزد جلو کس بر قدم و علاج خدر و فاج و لقوہ و رعشہ و امثال آن تعدیل مزاج عضو
 است بادان واضحہ و استعمال تریاق و شر و لیطوس و امثال آن چنانچہ در کتب طب مذکور است و مراد
 در اینجا بعضی انواع سے خواهد بود چنانکہ در حدیث آمدہ است کہ جمعی در راہ بدرختے رسیدند و نادانستہ ازان درخت تناول کردند

برطبے فسردہ شدند و حس و حرکت ایشان باطل شد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود و خر شوالما فی الشنان
 و صیوا علیسم فیما بین الاذانین یعنی سرد کنید آب را در خیکما و بر ایشان بریزید در میان دو بانگ نماز یعنی بانگ فجر
 و آقامت یعنی مراد باذانین انجام اذان و اقامت است بطریق تغلیب و اطلاق اذان بر اقامت نیز آمدہ است
 و تعیین وقت فجر غالباً بقرینہ تبرید است و اللہ اعلم و این از افضل معالجات است و ظاہر حکمت دران آنست
 کہ بر خنثی آب سرد باشد و مسامات حرارت در درون محقق گردد و سبب حدوث حس وجود آن شود و اللہ اعلم

فصل در اصلاح طعام و شراب کہ گس دران اللہ میفرمود گس را تمام دران طعام و شراب نشو و بریدہ
 در یک پردے زہراست و در یکے تریاک و گس بر زہر الودہ را مقدم میدارد و نسبت مضمون حدیث سے کہ
 ابو ہریرہ روایت میکند اذا وقع الذباب فی اناء احدکم فامقلوه فان فی احد جناحیدار و فی الآخر شفا و رو
 ازین حدیث ہمین قدر معلوم شد کہ در یک پردے در دست و در پردے دیگر شفا و تقدیم بر زہر بر شفا از حدیث دیگر

معلوم گردد چنانچه گفت و در روایت ابی سعید خدری میگوید فاما مقلوبه فانه یقدم اسم و کچرا انفار و درین حدیث
دوام است یک فتنی و یک طبی اما نفسی و ال است بر آنکه اگر کس در آب یا در طعم یعنی امری سیال مثل سرکه و شویبا و
نران افتد و بمیرد آن را نجس نکند و این قول جمهور علمای است و مذہب امام ابوحنیفہ نیز همین است و اما امر طبی دفع ضرر
اشیاست باضداد زیرا که کس چون در طعام یا شراب افتاد خواهد که دفع ضرر آنرا بسلامت که دارد که آن بر زیر آلودت
بکند آنرا مقدم دارد لاجرم فرموده ناماده سمیت اورا بجاده تریاقیت مقابل کند تا ضرر دفع شود فصل
در شرارت بذریعہ علاج میفرمود بشرح عبارت است از خرابی کوچک که از ماده تیز تر ظاهر بدن خروج میکند و ذریعہ
دوائے است ہندی کہ از نصب الزریعہ بیرون سے آید عن بعض ازواج البنی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قالت
دخل علی البنی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقد خرج فی اصبعی شجرة فقال عندک ذریعۃ قلت نعم قال ضعیفا بعضی
از ازواج مطہرہ گفتہ کہ در آمد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر من و بر آمدہ بود در انگشت من شجرہ پس فرمود آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من نزد تو ذریعہ هست گفتیم آری هست فرمود نہ آن ما برین شجرہ و قوکی و بخوان این عارا
اللهم مصغرا کبیرا و کبیرا صغیرا بے و اگر بر کسی ورم بودے امر کردے بشکافتن آن عن علی قال دخلت
مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی رجل یعودہ بظہرہ ورم فقالوا یا رسول اللہ نذہ عدۃ قال بطواعة قال
وما جت عنہ حتی بظت و البنی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شاید امیر المؤمنین علی گفت در آمدم با پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر مردے کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعبادت و آمدہ بود در پشت آن مرد ورمے بود
گفتند یا رسول اللہ این عدہ است و عدہ بضم غین عقدہ کہ در جسد باشد کہ ماده و سے شخمست و قطعہ شخمست
کہ میان عصب افتد فرمود لبگانیہ آن را و گفت علی ز فرتم من از آنجا تا آنکہ شکافتم شد آن عدہ و رسول خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حاضر بود و یکبار دیگر طیبی را فرمود تا شکم کسی را کہ ورم کردہ بود بطرف کرد یعنی بشکافت
گفتند یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بل یفتح الطب آیا فائده میکند طیبیے کردن و علاج نمودن فرمود
الذی انزل الداء انزل الشفاء فیما اشار آن کسے کہ فرستادہ است در درافراستادہ است شفا ما در آنجہ
خواستہ است یعنی حق سجاد تعالی ہر در دراد ووائے پیدا کردہ و ہمہ بتقدیر اوست و مشیت و فصل در بیان
شاد نمودن مریض و گاہ مریض را فرمودے کہ سخنان خوش شاد کنسید و اندوہ از و سے دفع کنسید
ابو سعید خدری روایت کرد اذ اذ علمت علی المریض نفسوانی الا بل فان ذلک لا یرد شیئا و طیب نفس
المریض چون در آید بر بیمار نفس و تاحیر بنید در مدت عمر و سے یعنی بگوئید کہ انشاء اللہ تعالی عمر تو
سیار است و اجل تو ممتد اندوہ مخور زیرا کہ این گفتن رد نمیکند چیزے را از تقدیر الہی و خوش میکند نفس بیمار را
و نفس سرج میکند کربت و اندوہ اورا در محالہ خزان و غم امر بلیغہ میفرمود و ان طعامے رقیق کہ از رقیق شعیبہ
غیر مخول یعنی نمانجہ سازند و گاہے قدرے از غسل نیز بان ہمراہ کنند بشرط آنکہ تمام نمیشد باشد و در
قوام و رقت مثل شیر باشد و از نجبت آن را بمیزند کہ از لبن ماخوذ است خوانند و آن را حکم ماہ اشعیر است کہ عمدہ
اطباست در معالجه اکثر امراض عن عائشہ انما کانت اذا مات المیت من الہما جمع لذلک التار از عائشہ
آمدہ است کہ چون میبرد از خویشان او کسے جمع میشدند بخت آن زمان ثم یفرقن الی الہمن لیسرہم فرق

میشند و سیرتند بخانهها و اهلخانهها خود امرت بمرتبه تبلیغی لطیف حکم میکرد عایشه^{رضی الله عنها} پیچتن دگر از تبلیغ
 پس بخت میشد تبلیغ و صنعت خریدارم صبت التلبیغ علیه و میساخت عایشه اشکه پتیر میرخت تبلیغ را بران
 اشکه ثم قالت کلو انما پتیر سفیر و بخوردید ازین تبلیغ که رنجته شد است بر اشکه فانی سمعت رسول الله
 صلی الله علیه و آله و سلم یقول التلبیغ حجة لفراد المریض و ذهب بعض الحزن زیرا که من شنیده ام رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم را که سفیر خود را تبلیغ راحت دهند است مردل بیمار را و مسبر را از دل غم و
 اندوه را دور حدیث دیگر آمده علیکم بالفیض النافع التلبیغ لازم گیرید بر خود دشمن نفع کننده را که تبلیغ است
 دشمن یا باعث بار آنکه دو مانع غرض و مکرده است نزد طبع و شوق نفس دران است ولیکن نافع است در دفع مرض
 و اندوه و دوست داشته شده است از نجات یا باعث بار آنکه این طعام در مذاق طبع چندان خوش آید نیست
 و خوش و لذیذ است اما به خوردن بر نفع دفع کراهت مرض را و هم حدیث عایشه ثابت شده که
 گفت کان رسول الله بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اذا قبل له ان فلانا و جمع لا یطعم الطعام وقتیکه
 گفته میشد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را که فلان کس در ذمات است بخورد طعام را فقال علیکم
 بالتلبیغ محسوه ایما لازم گیرید تبلیغ و نبوش سید او را و کان یقول والذی نفسی بیده انما یفعل یطعم احدکم لئلا
 نفسل احدین و جهامین الوسخ و غیره بود سوگند بر او و گار که تبلیغ میشود و صفات میگردد انداز الا ایش
 شکم کی از شمارا چنانچه شویم کی از زمان شمار و خود را از جرک و تقصیر شستن روئی زمان نجات
 آن خواه بود که مبالغه زمان در شست و شوئی روئی از چهره که بیشتر از مردان است **فصل در علاج**

زهر در خیز زنی که سفید بر بیان زهر آلوده کرد و پیش رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آوردان بناول
 سر بود که سفید بر بیان بطق آمد که زیاده ازین از من بخورد که زهر آلوده ام آن زن را طلب کرد و گفت چرا
 چنین کردی گفت اگر بغیب بری ز زبان زسد و آنکه چند وقت بخورد و بعد از آن زهر آلوده
 بر آید ظهور میخورد بود و یکی از صحابه که خورده بود درین نیز ظهور میسازد و اعجاز بود در روایت آمده که
 آن زن را بقصاص آن صحابی بکشند و در آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم زهر آن گو سفید کارگر نیتاد
 و اما بے تاثیر بود پس مجاست کردین الکفتین در سه موضع وارد کرد دیگران را اما مجاست کشتند و
 بعد از آن سه سال زبست زیرا که غزوه خیبر در سال پنجم بود و هر سال فرموده که همیشه الم کس که در خیبر

خورد می یا بم تا سال وفات رسید فرمود ما زلت اجد من الاکله التي اکت من الشاة يوم خیبر حتی کان هذا
 او ان انقطاع الابر منی فتوفی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شهیداً فرمود همیشه می یا فتم از آن لغت که
 خورده بودم از گو سفید زهر آلوده روز خیبر تا شد اکنون وقت گسستن رگ سیئه من از آن پس وفات یافت
 رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شهید و حکمت الهی در بقای اثر آن تا وقت موت ظهر لغت این بود و معالجه زهر
 بر دو نوع است یکی با استفراغات که مجموع آن پنج قسم است چنانکه بیاید دوم بادویه که معارض زهر باشد
 بکفایت یا بخاصیت تاثیر دوا در دفع مرض و دوم سست با بکفایت چنانکه داروئی گرم در دفع برودت
 و سرد در دفع حرارت مثلاً یا بخاصیت سست چنانکه بعضی تر با تها که اصلاً کیفیت آنها معلوم نیست ولیکن

چهارم

خاصیت و بی چینی واقع شده است که دفع زهر میکند و تاثر آن در آن معلوم است قطعا و لیکن علت آن معلوم نه
چنانکه زهر مریه که بیاید در او و به مثل این بسیار است و هر که دوا نیابد باید که مبارک درت نماید با استفراغ و دفع انواع
استفراغ حجامت است و لهذا آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم اختیار کرد و الله اعلم **فصل در علاج سحر**
چون یهود سحر کردند و ذات مقدس نبوی صلی الله علیه و آله وسلم بیمار شد گفته اند که حکمت در تاثیر سحر در آن
حضرت مقدس آن بود که مقرر است که سحر در ساحر تصرف و تاثر نکند و چون یهود نابینا بودند و دیگر مشرکان آن حضرت
صلی الله علیه و آله وسلم را نسبت بسحر میکردند حق سبحانه و تعالی بتاثر سحر در وی تراست ساخت عزت و کمال میرا
ازین نسبت اظهار کرد و کذب دعوی و بطلان اتمام ایشان را و انبوه و با بجهل چون ذات مقدس است از سحر بود
بیمار شد فرمود تا بر سر مبارک و سحر حجامت کردند و کسیکه از دین و ایمان خطی ندارد و هر آینه این علاج را انکار میکند و میگوید
که حجامت قسمی از استفراغ است بعلل سحر چه مناسبت دارد و دفع و سحر که کند و اگر از کفار اطباء چون لینوس
و اریطاطالیس نقل کردند که البتة انکس بحجت زینتی که در باطن دارد انکار نکردی و گفته چون ایشان چنین
حکم کرده اند لابد بیوجبه و حکمتی نخواهد بود بعد از ان اشارت کرد بمقولیت حکمت در دفع حجامت در دفع
سحر بقول خود گفت و چون ماده سحر بر مبارک رسیده بود در قواسم و ماغیه تاثیر کرده چنان تمیل میکرد که
چیزی که نکرده است کرده میشود و این تصرف است از ساحر و طبیعت و ماده و موسی تا آن ماده بر بطن مقدم و ماغ
غلبه کرد و مزاج آن از طبیعت اصلی برگشت زیرا که سحر مرکب است از تاثیرات ارواح خبیثه از جن و شیاطین و
خباثت نفوس بشری و انفعال قواسم طبیعیه مدنیه از ان تاثیرات و با بجهل چون تاثیر سحر در بدن و روح حیوانی
است که ماده آن دی است که بعد از انقسام آن در تخولیف قلب بخار و لطیف بطون و ماغ منصاع گذشته
عامل قواسم و ماغیه میگردد و تاثیرات تصرف سحر مزاج آن محل متضرر و خارج از طبیعت اصلی میگردد و استعمال
حجامت در محلی که سحر متضرر شده باشد غایت حکمت و نهایت حسن معالجت است و استبعاد و انکار آن از جهل بصناعت
طب و عدم درک حکمت و خواص اشباست و از جمله علایجات عطیه النفع در سحر ادویه ربانی الهی است از آیات
و دعوات که ابطال آن میکنند و چندانکه تاثیر آنها بقوت همت و تصرف و توجه و طهارت و یقین ایمانی اتوی بود
ابطال سحر و در حاصل شود لاجرم جو معوذتین منزل شدنی احوال سحر بکلی باطل شد بدانکه در احادیث صحیح
نهایت شده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم سحر کردند و تاثر آن در ذات شریف و سطر ظاهر شده از عرض
نسبان و تمیل و ضعف قوت جماع و امثال آن و وقوع این حادثه بعد از رجوع از حدیبیه بود در ذی الحجه در آخر
سنه سادسه و مدت بقای این عارضه بقوت جهل روز و در روایتی شش ماه و در روایتی یکسال بوده غالباً از قوت
قوت آن جهل روز بوده و وجود آثار و بقایای آن از اول تا آخر تا مدت دید باستعداد کشیده و الله اعلم
تا شبی نزد عائشه بود دعا کرد و بسیار کرد پسته گفت یا عائشه آیا آگاه هستی تو بآنکه آگاهانیده شدم من بآنکه
حق تملای فتوی داد مراد آنچه استفسار کردم از وی اجابت کرد آنچه سوال کردم آمد مراد و در وقت
یکه ازین روز در کسرین و دیگرے نزدیک پایهای من و گفت یکے از ان دو مرد صاحب خود را چه حال است
این مرد را و جمع و س از صیبت گفت مطبوب سحر آید گفت که سحر کرده است و را

گفت لبید بن اعصم بیوی گفت در چه چیز کرده گفت در شط و شط و شط بضم میم شانه و مشاط بالضم مویا سے کہ
 سے افتد از سروریش بشانه کردن و دروغاے شکوہ نخل زگفت آنرا کجا پنهان کرده اند گفت در زیر وان نام جا ہے ست
 کہ در آنجا بود و در روایتی اروان بالف و گفته اند کہ ابن صحیح ترست پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 با چندے از صحابہ بران چاہ و فرمود ہمین چاہ است کہ فرودہ بودند و آب و سے سرخ بود گو یا خناب آب تر کرده اند
 و تھلکے او گو یا روکس شیطین پس بر آوردند از سے آن سحر را اینچنین آمدہ در صحیحین و در روایتی
 از بخاری آمدہ کہ عاکشہ گفت چرا فاش نیکنی یا رسول اللہ این را گفت خوش ندرم کہ بر آگندہ کنم بر مردم شر را
 و در حدیث ابن عباس نزد بقی بسند ضعیف آمدہ کہ در آنجا وترے یعنی زہ کمان را یافتند کہ در سے
 باز دہ گرہ بود و فرود آمد سورة الفلق و الناس ہر آتے کہ بخوانند گرہے ازان کشادہ سے شد
 و نیز از ابن عباس آمدہ کہ چون فرستاد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی و عمار را برے استخراج سحر ازان
 چاہ پس یافتند باز دہ گرہ را و در روایتی در فتح الباری ذکر کردہ کہ فرود آمد مردے پس یافت طلوع نخل را
 در سے تمثال آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از موم ساخته و در ان تمثال سوزنا خلا نیدہ و رشتہ
 در سے باز دہ گرہ زدہ پس فرود آمد جبریل مجذومین بہر آتے کہ بخوانند گرہے کشادہ میگشت و ہر سوزنے
 کہ میگشت ہذا لے تسکین میرافت بعد از بر آمدن آن راتے پیدا شد و اللہ اعلم فصل در معالجات

بدن گاہے معالجہ بدن بلکہ فرمودے عن معادن عن ابی الدردار ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 قال فتوضا نطقیت ثوبان فذکرت لنفقال صدق انما صبت لہ و صوہ معادن ابن طلحہ کہ از کبار تابعین ست
 از ابی الدردار روایت کردہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرقی کرد پس ازان وضو ساخت گفت معادن
 بعد از ان ملاقات کردم ثعبان را کہ مولا سے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و در سفر و حضرتنا آنرا عسر
 در خدمت بود و ذکر کردم باو سے آنچه ابو الدردار گفته بود ثوبان گفت راست گفت ابو الدردار من بختیہ بودم
 آب و عنورا بر لے سے و تے کے انما استفراغات پنجگانہ ست کہ آن پنج اہل انواع استفراغات ست

و آن پنج اسہال ست و تے و اخراج دم و خسروج و بخرہ و عرق و خنت بر ہر پنج وارد شدہ چنانچہ یاد
 کردیم پوشیدہ نماز کہ خسروج و بخرہ و عرق را صریح ذکر کردہ است مگر آنکہ آن لازم بعضی معالجات کہ مذکور
 شدہ بودہ باشد فصل اگر کے معالجہ کردے رطبندارستے اور القصین فرمودے عن عمرو بن اعصم فی
 من لطلب ولم یعلم منہ الطب قبل ذلک فهو ضامن کسیکہ علاج کند کے رابے آنکہ طبیب باشد و و انما
 لطلب و سے ضامن ست و علماء را خلا فی نیست کہ ہر کہ بنادانی طبیبی کند و مریض را ہلاک کند یا عضو سے
 از اعضاے اور یا مال اور آلف کند برو سے ضمان لازم آید و اگر دو طبیب بودے ہر شاد نمودے ہا کہ

در طب عاذق ترست امام مالک رحمہ اللہ در موطا روایت کردہ از زید بن اسلم ان رجلا فی زمن رسول اللہ
 مردے در زمان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جرح فاحقن الدم مجروح شد پس محبتش شد خون در جرح
 سے و آن الرجل و عار طین من بنی النمار نظر اللہ و آن مرد و مرد و ما از قبیلہ کہ نام آن بنی النمار ست از برے
 علاج طلبید پس نظر کردند آن مرد در حال آن مجروح تا علاج کنند فرغم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

قال لها ايها الطب گفت زيد بن اسلم کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مر آن دو مرد را کہ کدام کے ارشاد
طیب تر و حاذق تر است یعنی ہر کدام کہ حاذق تر است و داناتر علاج کند فقالوا فی الطب خیر یا رسول اللہ
پس آن دو مرد چون از قول آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تفاوت و تفاضل در طب و بودن کے بہتر و
نافع تر از دیگرے نمیدیدند پرسیدند آیا در طب نفعی و خیریتی است و نفس الامر امری صحیح و مفید است
فقال انزل الدوار الذی انزل الدار پس فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر کہ فرستادہ است در دروا
ہمان کس فرستادہ است و واراینے ہر دو بتقدیر الہی است و پیدا کنندہ و تاثیر بخشندہ حق است سبحانہ و تعالیٰ

فصل در پریز پرہیز فرمودے حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از معاشرت ارباب امراض معتدیہ
کہ از صاحبیت بدیگر نجا و زکند و برسد چنانکہ جذام و حرب و مانند آن و چون حکم خاصیت احتمال عدو و تجاوز
دارد از معاشرت و مخالفت ارباب آن پرہیز کردن فرمود چنانچہ در حدیث ابی ہریرہ مرفوع است کہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود فرس المجذوم کما فرس الاسد بگزیر از صاحب جذام چنانچہ میگزیری از شیر
تا بتوزسد و ترا ہلاک کند و در حدیث جابر صحیح است انہ کان فی وفد لقیف رجل مجذوم فقال ان ابا یغناک
فارجع مردے از لقیف برائے بیعت اسلام بحضرت آمدہ بود کہ مجذوم بود پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اور انجو نہ طلبید و دست و پیرا در دست خود نگرفت و فرمود بیعت کردیم ما با تو در قصد و نیت دست گرفتن حاجت
نیست برگردد ز ما سببش و در حدیث ابن عباس مرفوع است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود لا یلم
النظر الی المجذومین بسیار نظر نکنید بجانب مجذومان کہ مکروه است و ناخوش آیندہ و احتمال ضرر نیز دارد و احتمال
دارد کہ نا طلبیدن آن ثقی مجذوم در حضور و ہمچنین نہی از اداست نظر بجهت آن بود تا وہے محبوب و محترم نہ باشد
و ایدہ انکشد و اشاعلم و لیکن سوق کلام مصنف در انت کہ مراد ہمان معنی اول کہ ناظر در اتقا و اجتناب است
و در حدیث دیگر آمد و کلم المجذوم و بینک و بینہ قید ریح او و محین سخن کن با مجذوم از دور و قسلاً آنکہ میان تو و
میان وے مسافت یک نیزہ دارے بود یا دو نیزہ دارے و جذام مرضی ہمیشہ است باعتبار ہلاک و تغییر و
تفحیح ہیات و صورت و احتمال تجاوز و رسیدن بغیر کہ از انتشار سودا کہ متولد از خون فاسد و احتراق است
در ہمہ بدن پیدامی آید و علاج اعضا تباہ میشود و شکل اعضا و ہیات آن متغیر میگردد و این احادیث و مانند آن ناظر
در جانب اتقا و پرہیز است از مجذوم و در احادیث دیگر آمدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با مجذوم
طعام خورد و دست و پیرا در کاسہ خویش نهاد و گفت کل بسم اللہ لقیف با اللہ و تو کلا علیہ بخور بام خدا و اعتماد و توکل
میکنم من در خوردن با تو بر خدا و حدیث لا عدوے و لا طیرۃ نیز ناظر در عدم اجتناب و احتراز است چہ منفر یا بد کہ تجاوز
مرض و رسیدن آن از یکے بدیگرے نمی باشد فال بد کہ از طیور و مانند آن میگیرند و شوم می نندارند چیزے نیست و باطل
ست و در حدیث دیگر آمدہ کہ شترے بود و گرگین در میان شتران عرض کردند بحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ این با
در میان نہ بندند کہ حرب از وے بدیگران ستریت خواہد کرد فرمود این را کہ حرب رسیدہ است از کجا رسیدہ است
یعنی این چیزے نیست ہمہ بتقدیر پروردگار تعالی است پس میان این احادیث کہ ناظر در عدم اجتناب اند
و احادیث دیگر کہ برخلاف آن دلالت دارند منافات و معارضت نماید جواب ازین میگویند کہ اصل عدم عدوے

و اگر بعد از تحریم بود بجهت توهم حل آن باشد براسه شفا فرمود آن نیز جایز نیست فاقم و در سنن نسائی مروی است
که طیبی دیگر که درین دار و ضفیع بکار می آید اورا نهی فرمود از قتل ضفیع و بکار بردن آن در دار و در حدیث
دیگر ثابت شده من ثداوی بالخر فلا شفاء الله کسیکه تداوی کند بخر شفا ندهد و راحی اے لعالمی دعاست
یا خیر والله اعلم **فصل در علاج قتل تبراشیدن** سر فرموده تا مسام الخمره منفتح شود و تصاعد کند و ماده
که قتل ازان متولد می شود صعیف گردد و پوشیدن حریر را نیز در علاج قتل فرموده و از بعضی شروع مویز
تخصیص آن نبوده خاص نیز نقل کردیم چنانچه گذشت **فصل در معالجه بادویه و عانیه ربانیه و ادویه مرکبیه**
ازان و از طبیعیه بدان که شفا کواعم و النفع و عظم از قرآن فرود نیامده چنانچه فرمود - و تنزل من القرآن
ما هو شفا و رحمت للمؤمنین . و کلمه من در اینجا بیانیه است نه بتخصیص و قرآن شفاست از امراض روحانیه
و جسمانیه چه امراض روحانی اعتقادات فاسده و اخلاق ذمیه و اعمال قبیحه است و قرآن شفاست بر بیان
معاصیات و ارشاد بطریق ازاله آنها بر وجه اتم و اکمل و اما بودن او شفا از امراض جسمانیه بجهت آنست که تبرک
و تمین بقرات و منافع است در بسیاری از امراض و بلا یا و فزیل و دافع است مر آنها را چنانچه در احادیث آمده که من لم
یستشف بالقرآن فلا شفاء الله و فاعلمه الکتاب دوار کل دار و امثال ذلک و همچنین رقیه لدیج بقائه الکتاب مجرب
اکابرست و نیز در بعضی ادعیه ماثوره آمده است دان تحمل القرآن بیع قلبی و شفا صدری و باید دانست که آیات و اذکار و
ادعیه که استشفای رقیه کرده میشود بدان نفع و شفا در ذات آنهاست و لیکن صلاحیت و قبول محل و قوت بجهت
فاعل و تاثیر و شرط است و اگر تخلف کند شفا یا الاجت ضعف تاثیر و بجهت فاعل است یا از عدم قبول محل
منفعل یا دینا مانع قوی است که با وجود قوت فاعل و صلاحیت منفعل حاجب و حاجز از وصول اثر و ظهور تاثیر
آمده و این در ادویه جسمیه نیز پیدا است و عدم تاثیر آن گاهی بجهت عدم قبول طبیعت است مرد و ارا و گاهی
از جهت وجود مانع از رسیدن اثر و است بوی زیرا که طبیعت چون بگیرد و ارا بقبول تمام ارتفاع بدن نیز بر حسب
قبول بود و همچنین قلب چون رتی و تعا و پذیرا گیر و بقبول تمام و بجهت قوی تاثیر کند در ازاله علت و همچنین در آنکه
صدق توجه و حضور قلب در و من معتبرست و عدم اجابت و گاهی بجهت ضعف نفس دعاست که مر
و محسوب الهی نیست و گاهی از جهت ضعف قلب و عدم اقبال اوست بر جناب عزت در وقت دعا که حضور تمام
و توجه کمال و گاهی از جهت وجود مانع است از اجابت مثل کل حرام و ارتکاب ظلم و مانند آن و رقیه معجزات و
غیر آن از اسماء الهی طلب روحانی است اگر جاری شود بر لسان ابرار و اقویا بوجه تمام و بجهت تمام و لیکن چون
وجود این نوع غیر نادرست مردم دست لطلب جسمانی زده ازان قانع و غافل نشستند و تحقیق جامع
کرده اند علما بر جو از رقیه نزد اجتماع سه شرطیکه آنکه بکلام خدا و اسما و صفات و کلمات باشد و بزبان بی
باشد یا بزبان دیگر که معنی آن معلوم بود با اعتقاد آنکه موثر حقیقی اوست تعالی شانه و در صحیح مسلم از حدیث
عوف بن مالک آمده که گفت رقیه میگردیم مادر زمان جاهلیت پس گفتم یا رسول الله چه میفرمائی درین باب
فرمود عرض کنید رقیه را خود را بر من اگر دران شرک نبود بکنید یا که نیست و نیز در حدیث مسلم از جابر بن
آدمه که نهی کرد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از رقیه که گفتند نزد ما رقیه بود که براسه

عقرب میگردیم و آن رقیه را بحضرت صلی الله علیه وآله وسلم عرض کردند فرمود ما نمی نیت کنیم و تا تو انبیا نفع رسانند
 بر او خود را و تمسک کردند تو می باین عموم و تجویز کردند هر رقیه را که مجرب شده است منفعت و اگر چه معنی آن معلوم
 نباشد ولیکن احتیاط در نیت که بجهت معلوم المعنی نکتند بسیار است ضمن شرک بود و در حدیثی داور
 ولین حاجه آمده و توضیح کرده آن را حاکم از ابن مسعود که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم فرمود که رقی و تمام و کوله
 شرک است و تمام هیچ تیمه است و آن حرزه یا قلاوه که در گردن بیاورند و آن را در جاهلیت براسه دفع
 آفات میکردند کوله بکسر غناة و بفتح و او دلام چیز است که زن براسه جلب محبت مردان میکردند و این نوع
 از سحر است و از زینب امراة عبد الله بن مسعود آورده اند که گفت دیدم عبد الله در گردن من ریش را گفت این چیست
 گفتم خیط است که افسون کرده شده است بر من در و من پس گرفتم آن را و پاره کرد و گفتم شما
 را آل عبد الله بی نیازید از شرک و محتاج نیاید آن شنیدم من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را که گفت
 رقی و تمام و کوله شرک است گفتم چرا اینچنین گوئی بود چشم من که بسرو من افتاد از غایت وجع و عیاش
 چرک را و اشک را پس بفرمان یهودی رستم و من افسون بخواند و همه در دوا رفت و آرام یافتیم
 گفت عبد الله این درد که در چشم تو بود عمل شیطان بود که در چشم تو تصرف میکرد و چون خوانده شد افسون
 باز داشت آن را و لازم بود ترا که میگفتی چنانچه رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم میگفت از هب الی الی الی
 و اشفا انت الشافی لا شفا الا شفا و ک شفا لا یغادر شفا و اه ابو داود و ابنه را از شرک بجهت آن داشت که اهل
 جاهلیت اعتقاد مثریت بان داشتند و بنی نام خداوند تعالی میکردند پس آنچه بنام خدا و کلام و کلام و کلام
 در حکم و داخل نباشد و چگونه داخل بود که وارد شده در ان احادیث و اخبار صحیحه چنانکه بیاید و بعضی گفته اند
 که نهی از ان رقی است که استعمال میکنند اهل غرام و مدعیان تسخیر و من آرزو باور شسته مر که از حق و باطل و
 جمع میکنند با ذکر خدا و اسماء و من تعالی اسماء باطلین و ذکر ایشان را و استعانت میکنند از ایشان و
 گفته اند که جن از جهت عداوتی که بالطبع با انسان دارند باین علاقه با شیاطین دوستند و چون خوانده شود
 غرام با اسماء شیاطین اجابت میکنند آزا و بیرون میروند از جا و خود بخوبین لایع چون آن نیز گاهی آرزو
 میباشند بمثل و بصورت مار هرگاه رقی خوانده شود با اسماء شیاطین سیلان میکند سموم آن از
 بدن انسان از جهت کرده است رقیه که بزرگ الله و اسماء و صفات و من خاصه نبود و باجماع داند علماء است
 بر که است رقیه بجز کتاب الله و اسماء و صفات و من و این و سب از امام الک نقل کرده است که است رقیه
 جدید و ملح و عقد خیط و خاتم سیلان که مینویسند و گفت که نبود اینها امر قدما در اسلام و الله اعلم و ان حضرت صلی الله
 علیه وآله وسلم میفرمود که العین حق و لو کان من سابق القدر سبقت العین تاثیر عین یعنی چشم زخم و کار کردن آن
 حق ثابت است در نفس الامر و حق تعالی این خاصیت در بعضی نفوس نموده است چنانچه در سحر و اگر چه بود چیزی
 که پیش دستی و غلبه میکرد و تضاد قدر را هر آینه سبقت میکرد در اعمال عین و این مبالغه است در تاثیر عین و رخصت
 میفرمود که افسون کننده از چشم زخم و از سحر یعنی نیش عقرب و از نمل که ریشها که بر پهلوی ظاهر شود چنانکه بسیار
 ناک روایت کرده که عامر بن ربیع سئل بن حنیف را دید که عمل میکرد و در حسن بن ارمال کرد و گفت والله که

من مثل این پستی ندیدم در مردان و نه پوست دختران بخدره سهل در ساعت بس در آمد خبر نزد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسید بر عام چشم گرفت و گفت علام یصل احسبم اخاه الا برکت اغتسل له غسل عام وجهه و یدیه و حتی در کبیته و اطراف رطلیه و داخله از آره فی قرح ثم صب علیه فراح مع الناس و در روایتی فراح سهل مع الناس پس به باس یعنی بر لایحه چه کی از شمار او در خود را هلاک میکند چو الکفتی بارک الله فی چون در نظر تو خوب آمد پس بفرمود تا اطراف و بر این اعضا عام را که در حدیث مذکور اند بشویند و بروی یعنی بر سهل بن حنیف بریزند چنان که در نه در ساعت نیکو شد و کیفیت شستن را زهری بیان کرده که عین را الفس را میند که دست راست در قرح آب کند و یک کف بردارد و مضمضه کند و در آن قرح ریزد و یک کف را بر او و روئے را در قرح شوید باز دست چپ را در قرح برد و آب بر او و بر زانو چپ ریزد و این چنین است در نسخ متن و در مواهب لدنیه بعد از شستن روئے در قرح گفتند که پست در آرد دست چپ و بریزد بر دست راست پست در آرد دست راست را و بریزد بر دست چپ پست در آرد دست چپ پس بریزد بر مرفق ایمن پست در آرد دست راست را و بریزد بر مرفق ایسر پست در آرد دست چپ را پس بریزد بر قدم راست پست در آرد دست چپ را پس بریزد بر قدم چپ پست در آرد دست چپ را و بریزد بر زانو راست پست در آرد دست راست را و بریزد بر زانو چپ پست بشوید داخله از او را و این موافق و مناسب است غسل این اشیا را که مذکور اند در حدیث و غالباً از قلم کاتب در متن این جمله قناده است و بان درون از او شوید و در داخله از او در قول است کی آنکه مراد فرج است دوم آنکه مراد طرف از راست آنکه به بدن او رسیده است از جانب راست و زیاده کرده است قاضی عیاض که یا مراد جسد است که متصل با زانو است و بعضی گفته اند که برین است که مفصل از راست و بخط شیخ سخاوی نوشته دیده اند که این کنایت است از ثوبی که متصل است بجلد کذافی المواب و قرح را بر زمین نهند و آن آب را از طرف پس سر بر میجوند ریزند و این معانی ممکن نیست درک و از جانب عقل و عاجز است و در دریافت آن قاضی ابوبکر بن العربی گفته که اگر توقف کند شریعاً او را باید گفت که بگوید و الله و رسوله اعلم و حال آنکه تأیید کرده است آنرا تجرید و تصدیق کرده مسانیه و اگر متفلسف توقف کند و بروی ظاهر ترست چه نزد فلاسفه و آنگاه فعل بقوت خود کند و گاهی به نجا صیت درک معنی آن ممکن نه و گویند متفلسف صورت نوعی جنس واقع شده گویان نیز ازین قبیل باشد و در خانه ام سلمه کنیز که را دید که بروی اثر نظر جن است و در لفظ صحیحین این چنین است که جباریه دید که در روئے و کسفه است یعنی صفرت فرمود استرقوا لها فان بها النظرة افسون بخوانید بر او این کنیز که بروی نظر است یعنی نظر کرده است جن و آسیب رسانیده است از نجا معلوم شود که همچنان که از آدمی عین میرسد از جن نیز میرسد و گفته اند که نظر ایشان تیزتر از انسان است و بعضی از شراح نظر را مردود ساخته و گفته نظر انفس با جن و در حدیث دیگر آمده که در خانه ام سلمه در آمد و در روئے کودکی بود گفتند که بوس چشم رسیده است فرمود چرا افسون میکنید او را از جن در معنی ابی داود است از سهل بن حنیف که گفته هر آب که شستم در آنجا رخم و غسل کردم مرا تپ گرفت خبر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسید فقال مردوا با ثابت میفرود امر کنید با ثابت را که کنیت سهل بن حنیف است تا تعوذ کند فقال تعقلت لغت سهل بن حنیف پس گفتیم یا سیدی و الله تعالی ما نزلت علیک من السماء و وضع علیک بدان اگر افعال

الارقية الاقنى نفس اوحية اولدغه و النفس العین و الحمة کل ذی سم فرمود صلاحیت دارد و لیکن انسون نیست مگر
 در نفس که مراد بان عین چشم زخم است و این تب سهل بن حنیف از عین بود و در جسمه که مراد بان نیش زهر دار است
 از عرق و مانند آن و در لدغه که گزیدن است بدن ان چنانچه مار و مانند آن و حال حصر بعد ازین معلوم گردد اکنون
 خواست که بعضی رقیها که انور است ذکر کند پس گفت و بزرگ ترین رقیها قرآت فاتحه است و سرات معوذتین
 و آیه الکرسی و قنویات نبوی صلی الله علیه و آله و سلم که در احادیث صحیحه ثابت شده از ان جمله اعوذ بکلمات الله
 التامات الی لایجاؤن من بر و لافاجر و باسما الله الحسنی ما علمت منها و الم اعلم من شر ما خلق و ذرأ و و بر او
 من شر ما ینزل من السماء و من شر ما یرج فیها و من شر ما ذرأ فی الارض و من شر ما ینخرج منها و من شر قطن
 اللیل و النهار و من شر طوارق اللیل الا طارقا یطرق بخیر یا رحمن و ازان جمله اعوذ بکلمات الله التامات
 من غضبه و عقابه و شر عباده و من شمات الشیاطین و ان یضرون و ازان جمله اللهم الی اعوذ بوجهک الکریم
 و بکلمات التامات من شر ما انت آخذ بناصیته اللهم انت کشف الماثم و المعزم اللهم ان لا یزیم جنک و لا یخلف
 و عدک سبحانک و بحمدک و ازان جمله اعوذ بوجه الله العظیم الذی لیس شیء اعظم منه و بکلمات الله التامات الی لا
 یجاؤن من بر و لافاجر و باسما الله الحسنی ما علمت منها و الم اعلم من شر ما خلق و ذرأ و بر او من شر کل ذی شر
 لا اطمین شره و من شر کل ذی شر انت آخذ بناصیته ان ربی علی صراط مستقیم و از ان جمله اللهم انت ربی لا اله الا
 انت علیک توکلت و انت رب العرش العظیم ما شاء الله کان و الم یشالم یمن و لا حول و لا قوة الا بالله استسلم ان الله
 علی کل شیء قدیر و ان الله قد احاط بكل شیء علما و احصی کل شیء عددا اللهم انی اعوذ بک من شر نفسی و من شر شیطان
 و شرک و من شر کل دابة انت آخذ بناصیته ان ربی علی صراط مستقیم و از ان جمله تعصمت بالذی لا اله الا هو الحی و ال
 کل شیء و تعصمت بر ربی و رب کل شیء و توکلت علی الحی الذی لا یموت و استعصمت بشر بلا حول و لا قوة الا بالله
 حسبی الله و نعم الوکیل حسبی الرب من العباد حسبی الخالق من المخلوق حسبی الازق من المرزوق حسبی الذی حسبی بیده ملکوت
 کل شیء و هو یحیی و لا یموت حسبی الله و کفی مع الله من و عالیس و رار الله مره حسبی الله لا اله الا هو علیه توکلت
 و هو رب العرش العظیم هر که این دعوات را بخرد کند عظمت و قدر ان بداند و ازان جمله ربی حسبی
 است که پیغمبر را صلی الله علیه و آله و سلم رقیه کرد و در صحیح مسلم ثابت است بسم الله از یک من کل شیء بوزیک
 و من شر کل نفس او عین حاسد الله شیفیک بسم الله از یک و از جمله کلماتیک دفع چشم زخم بان شود گفتن یا تا الله لا قوة
 الا بالله است و اگر عین گوید اللهم بارک علی دفع چشم زخم کند و جماعتی از سلف روایه داشته اند که آیات قرآن
 بنویسند و میون بیاشام مجاهد گوید لا باس ان کتبت القرآن و فیلسه و یسقیه المریض باک نیست که کسی
 بنویسد قرآن را بشوید آن را و بوشان بسیار را مطلق قرآن را یا آیات که مناسب شفا یا شتمل بر ذکر و اسما
 صفات علامه باشد و هو الانسب و ازان عباس مرویست که زنی در ظن مانده بود آیه را یاد و آیت را از قرآن فرمود که
 بنویسند و بشوید و بخوراند نقل است از شیخ امام ابو القاسم قشیری گفت که بجا رشد ولد من بی بیماری سخت تا آنکه شرف شفا
 بیوت و سخت شد بر من کار و پس پیغمبر را صلی الله علیه و آله و سلم در خواب پس شکایت کردم در حضرت و
 صلی الله علیه و آله و سلم قصه و ارزاؤن و کما martal.com مدار شد و تعظم کردم در قرآن آیات شفا را

ویا فتم در شش موضع قوله تعالی و شیف صدور قوم مؤمنین و شفا لما فی الصدور و یخرج من بطوننا شراب
 مختلف الوان فیه شفا للناس و تنزل من القرآن ما هو شفا و رحمة للمؤمنین و اذا مرضت فهو یشفین و قل هو اللذین
 آمنوا به و شفا پس نوشتیم این آیات را و حل کردم آب و بنوشانیدم او را آن آب را پس شفا یافت فی الحال
 گو یاکه بند از بای او کساده شد کذا فی المواهب اللدنیه و قاضی بیضاوی نیز در تفسیر کریمیه و تنزل من القرآن
 ما هو شفا و رحمة للمؤمنین و اشارت بآیات شفا کرده و سعد حلبی در حاشیه آیات مذکوره را تفسیر نموده و حکایت
 استناد ابو القاسم قشیری را نقل کرده است و روایت وے حق سبحانه را در منام ذکر کرده و قرأت آیات مذکوره را
 بر ریض و کتابت آنها را در ظرف چینی و شستن آنها را آب و نوشانیدن به بیمار آورده و از شیخ تابع الدین سکی
 نقل کرده است که گفت دیدم بسیار از مشایخ را که می نوشتند این آیات را بر آیه بیمار طلب عافیت را و کتابت
 حروف از شیخ عبد الوهاب متقی مکی قدس سره نیز این عمل را بر آیه بیمار ان مشاهده نموده است و یکی از رفیقا
 چشم خرم آنت که از ابو عبد الله بناحی مرویست که گفت در سفر بودم بیشتر خوب سوار و در میان مهران شش
 مشوب بود چشم خرم زدن بر هر چه نظر استخوان انداخته تلف شد و کسی ابو عبد الله بناحی را گفت شتر خود را
 ارشرا و نگاه دار بناحی گفت او را بیشتر من قدرتی نیست عاین را این خوب معلوم شد نگاه میان شد تا بناحی
 از منزل غائب شد بمنزل وے آمد و در شتر وے نگاه کرد شتر مضطرب شد و بیقادر چون تعلقه که از بیج برگذ چون
 بناحی آمد او را خبر کردند که عاین شتر را چشم زد گفت مرا بر و برید باید چون عاین را برید گفت بسم الله حبس
 حابس و تجرک بس و شهاب قابس ردوت عین العاین علیه و علی حب الناس الیه فارح البصر بل تری من قطره
 ثم ارجع البصر کریمین یقلب الیک البصر خاسا و هو حیر فخرت صدقة العاین قامت الناقه لا باس بها چون بناحی
 این دعا بر خواند در زمان چشم آن مرد بیرون آمد از محل خود و شتر ندرست بر حاست بد آنکه اصابت بالعیین و تاثیر
 چشم خرم امری ثابت و محقق است نزد جمهور علما ازال حق و حدیث لعین حق حجت آنت اگر چه جماعه مبتدعه ازال
 معتز ال و من یخذ و خذوهم آنرا منکر نهج هر چه کمال بود و نرد عقل جائز باشد و مخبر صادق بدان خبر داده و احب است
 اعتقاد آن چنانچه سایر امور از امور آخرت و مراد تاثیر نه ان معنی است که فلاسف اراده نمایند از لزوم عقل بلکه
 مراد سبب عادی است که حق سبحانه و تعالی نظر عاین را سبب ساخته و ضرر معین را بدان مربوط گردانیده است
 و تاثیر و ترتب ضرر بارادت و خلق اوست تعالی چنانچه در سایر اسباب عادی و تکلم کرده اند در کیفیت اصابت عین که
 چگونه است و نقل کرده اند از بعضی ازان جماعه که این صفت را داشته اند که گفت هر گاه که نظر کنیم بچیز بزرگ
 استخوان حرارتی را احساس کنیم که از چشم من بر آید و بعضی گفته اند که از چشم عاین قوت سبب منبث گردد که متصل
 گردد بمعیون که باعث هلاک یا فساد گردد مثل زهره که از افعی بلدیج برسد و از بعضی انواعی بر سلطت نظر
 نیز زهر برسد و با بجله بر مثال تیر چینی از جانب عاین بجانب معیون روان گردد اگر مانع که حفظ و وقایه
 کند در میان نبود برسد و کار گر افتد و اگر مانع در میان بود که عبارت از حرز و تقویذ و دعا است وصول و نفوذ نیابد
 و اگر سپر سخت و قوی بود تواند که هم بجانب وے برگردد بر مثال تیر محسوس و هو کفیظ و فصل در مجموع امرها
 و الام بان دعا علاج فرموده که او در او را و ان الله اعلم الله علیه و آله و سلم

طیقل کسیکه مریض شود از شما باید که بگوید یا ربنا الله الذی فی السماء تقدس اسمک امرک فی السماء
 والارض کما رحمتک فی السموات جعل تحتک فی الارض واغفر لنا حوزنا انت رب الطیبین انزل رحمتک من رحمتک
 شفای من شفاک علی هذا الوجح چون این دعا را بخواند فدیبر ابا ذن الله بس به شود باذن خدا و در صحیح مسلم ثاب
 است که جبرئیل علیه السلام آمد نزد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و آن حضرت خستگی داشت جبرئیل گفت
 علیه السلام بسم الله از قیام من کل دار یو ذیک و من کل نفس و طین کبسم الله از قیام و الله تشفیک و آنچه روایت
 کردیم که لاریقه الانی عین او حه مراد آنست که لاریقه اولی و النفع سنهانی ذکک یعنی مراد آنجا حصر جواز و شریعت
 رقیه نیست در عین و حه زبر که رقیه در جمیع امراض و الامم مشروع و مستنون است و در خصوص امراض دیگر غیر عین
 و حه نیز آمده است چنانچه در حمی و صداع و در دندان و امثال آن بکه مراد آنست که درین دو چیز
 اولی و النفع است از دیگر امراض و علل و پوشیده نماید که آنچه سابقاً روایت کردیم و حه ولدغه است و چون
 مراد نفس عین است و حه ولدغه نزدیک بهم اند در معنی یک چیز اند مال معنی رقیه در عین و حه باشد و بس
 و بزرگ ترین رقیه فائمه الکتاب است پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فرمود خیر الدوار القرآن و فائمه از اهل سور
 قرآن است و مثل بر صغالی آن چنانچه در محل آن بیان کرده اند و حدیث ابی سعید خدری در صحیح مسلم ثابت است
 که جمعی از صحابه در سفر قریه را از اهل بادیه ضیف شدند ایشان ضیافت کردند تا گاه بزرگ ایشان را مارے
 بگریه ایشان ازان نفس یعنی ازان جمع صحابه نفس تمام جماعه است از سه تا دوازده رقیه خوانند گفتند چون مارا
 ضیافت نکردید ما شمارا رقیه کنیم تا مارا اجرتی نیکو ندیدید هر یک گله گو سفند قرار دادند و در روایتی آمده که مجموع سی
 گو سفند بود یکی ازان جماعه رفت و در رقیه فائمه الکتاب خواند در ساعت نیکو شد چون پیش پیغمبر صلی الله علیه وآله
 وسلم آمدند و او را ازان حال خبر کردند آن شخص رقیه کننده فائمه فرمود که ترا اعلام کرد که فائمه الکتاب رقیه است
 سیکو کردید گو سفندان را قسمت کنید و ازان مرا فقیه و هید دین قول تا کنید و مبالغه است در بودن و سه حلال
 طب و در روایتی آمده و بخندید آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم و ازین حدیث معلوم شود که گرفتن اجسرت
 و اشتراط آن بر رقیه جائز است اما بشرطیکه بقسر آن و دعا بود و در سه فریب و خدا عیب نباشد چنانکه بخاری
 از حدیث عائشه آورده که گفت ابو بکر بنی غلامی بود که بر سه خرابی نموده بود و سه از خراج و سه بخورد و سه
 آن غلام چیزی آورد و ابو بکر ازان بخورد پس گفت آن غلام میدانی که این چیز از کجا بود پس مرد
 چیت گفت کسانت کرده بودم در جاهلیت و انسانی را دینود مرا علم کسانت و لیکن خدا عیب کردم با و سه الان
 طاقت کرد مرا و بد او چیزی در اجرت آن و از آن خدمت تو آوردم پس در آورده و سه دست خود را در حلق
 خود دهنی کرد هر چه در شکم و سه بود و حکم نایب نیر زمین خواهد بود و درگزیرین عفر ب در سندی بکرم ابی شیبه
 مرویست از عبدالله بن مسعود که گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم نماز سبکه ارد عفر بے و انگشت مبارک او در نماز
 بگریه چون از نماز بیرون آمد فرمود لعن الله العفر ب لا تمع بنیا ولا غیره لعنت کند خدا بیغالی عفر ب را نمسکه آورد
 پیغمبر را و نه غیر پیغمبر را بعد ازان طرف آب زمک را طلب کرد و آن انگشت را در آب زمک نهاد و قل هو الله و هو
 بخواند تا الم آن زائل شد و در سنن ابی داود از شفا حضرت عبدالله مرویست که گفت و قل علی رسول الله صلی الله

در سندی بکرم ابی شیبه

علیہ وآلہ وسلم واما عند حفصہ فقالت الا لعین بنده رقیۃ النملۃ کما علمتها الکتابۃ وراہ بر من رسول خدا صلے اللہ علیہ
 وآلہ وسلم ومن نزو حفصہ بودم پس گفت آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آیا تعلیم میکنی این را یعنی حفصہ را
 افسون نما را چنانکہ تعلیم کردہ تو اور اخطا و کتابت را غالباً این زن بحفصہ تعلیم کتابت کردہ بود و ازین حدیث
 معلوم شود کہ تعلیم کتابت مرئس را کرده نیست و بعضی گفته اند کہ این از خصایص ازواج مطہرہ است بحکم متن
 کا حد من النساء و خبر لا تعلم من الکتابۃ محمول برئساکے عامہ است از جهت خوف ابتلا و نقصان برینہا و علمہ ریشہا است
 کہ بریلو ظاہر شود و نہایت مؤلم است و در بعض احساس حرکت نمل میکند و تقابنت عند اللہ دائماً در کمر رقیہ
 میکرد این را چون آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہجرت کرد نزد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد
 و آفت یا رسول اللہ من رجائیت افسون نملہ میکردم منجوا ہسم کہ بر تو عرض کنم پس عرض کرد و گفت بسم اللہ صلے
 اللہ علیہ وآلہ وسلم من افواہہا ولا تضر احد اللہم کشف الباس رب الناس این دعا را بر خوب خواند و آنرا بسنگے حک کند
 سر کہ تیز حاذق و بر ریش طلا کند و اما در سایر برجات و قروح عاشرہ روایت میکند کان رسول اللہ صلے اللہ
 علیہ وآلہ وسلم اذا استسکی الانسان وکانت بہ قرحۃ اخرج قال باصبہ بکذا و وضع سفیان سبابتہ علی الارض
 ثم رفعہا ثم قال چون شکایت میکرد و انسانی یعنی بیمار میشد و شکایت گاہے معنی درد شکم آید یا می بود یا نکس
 ریشے یا جراحے اشارت میکرد با انگشت مبارک خود بچہنیں و سفیان ثوری کہ راوی این حدیث است برائے
 نمودن کیفیت این اشارت بہناد انگشت سبابہ خود را بر زمین پستر برداشت انگشت راست سفیان
 پستر گفت آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم این دعا را بسم اللہ مرتبہ ارضنا برقیۃ بعضنا لیسفینا باذن
 ربنا و این علاجے ست سہل و آسان و نافع مرکب از طبعی و الهی چہ خاک سرد و خشک است و محففت رطوبات
 قروح و جراحات علی الخصوص در بلاد حارہ لاسیما تراب زمین مدینہ کہ برکتے خاص و تاثیرے مخصوص در آن ہا دانند
 و سابقاً در باب اذکار کلام درین حدیث کردہ ایم نقل کردہ کہ آمد و گفت یا رسول مراد بر بن و بنے
 عظیم است و از اول اسلام من تا این زمان باقی است فرمود کہ دست بر موضع الم نہ دستہ بارگوبسم اللہ
 و ہفت بار گواہی بفرمودہ قدرتہ من شر ما جدد و احاذر و در الم مصاب و دفع آن میفرمود ہر کہ میگوبد اللہم اجرنی
 فی نسبتی و اطفئی لی خبیرا منہا بعد از قول ان اللہ وانا الیہ راجعون باربتعالی اورا بدل و اجر خیر کر امت کنند
 چون ابو سلمہ کہ زوج اول ام المؤمنین ام سلمہ است فوت کردہ و بنایت مردے نیک خوش معالہ بود و بزرگ بود
 آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ام سلمہ را این دعا تلقین فرمود و امر بخواندن فرمود و گفت ہر کہ این عا در
 مصیبت بخواند حق تعالی جبر نقصان او بہتر از آن کہ داشت بکند ام سلمہ گفت یا رسول اللہ بہتر از ابو سلمہ کہ خواہد بود
 کہ بدان جبر کس من خواہد شد فرمود شاید کہ باشد آخر سعادت تزوج آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مشرف شد
 و فصل در علاج غم و اندوہ و ہوسم این ہر دو لفظ در اطلاقات نزدیک بہم واقع شوند و عم عبارت است
 از ان تنگی و سیرگی کہ از طریقان قبض و اندوہ بردل نشیند شفق از غم بمجسسی ابرر عارض گردد و ہم محنتے
 کہ از قصد کردن بچیز نوب دل و ارادہ بدست آوردن آن پیش آید و اندوگین و پریشان گرداند و آخرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دفع اینہا میگفت لا الہ الا اللہ العظیم الحلیم لا الہ الا اللہ رب العرش العظیم لا الہ الا اللہ

رب السموات والارض ورب العرش الکریم ودر جامع ترمذی هست کہ چون کارے سخت پیش آمدے فرمودے
یا حی یا قیوم چرتک تغث ودر حدیث دیگر از ترمذی آمدہ کہ چون کارے سے را اندوگمین کردے تطلب سوے
آسمان کردے وگفت سبحان اللہ العظیم وچون در دعا اجہاد فرمودے فرمودے یا حی یا قیوم و میفرمودے
اندوگمین نیست اللهم جتک ارجو فلا تکلنی اے نفسی طرفہ عین واصلح لی شانی کلہ لا الہ الا انت واسما ربک لیس را
گفت ترا یا موزم کلمہ حید کہ در وقت اندوہ گونی گفت آری گفت بگو اللہ ربی لا اشرک بہ شیء یا ہفت بار و فرمود
یتبع افریدہ را ہے و حسن نے فرسہ دین بگو بوالاکہ ازان خلاص یا بواللہم انی عبدک و ابن عبدک و ابن امک
یا صیتی بیک ماض فی حکمک عدل فی قضاؤک اسالک بکل اسم ہو لک سمیت بک فسک او انزلتہ فی کتابک و علمتہ
احد امن خلقک او استاثرت بہ فی علم الغیب عندک ان تجعل القرآن لعظیم ربیع قلبی و نور صدی جبار خرمی و ذہاب
ہی و فرمودے ذی النون در حکم ہا ہی ابن بود کہ لا الہ الا انت سبحانک ان کنت من الظالمین بیح مسلمانے
نگویہ الا استجاب شوری کے از انصار را ابو امامہ بنحو اندوہ بنمیر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اور ابد در مسجد زر غیر وقت
نماز گفت در مسجد چہ میکنی درین وقت گفت اندوہ بسیار و دین بیمار را اینجا آورد فرمودے ترا کلماتے بسیارم کہ
چون از آنجوانی اندوہ تو برد و در دین تو وفا شود گفت بسیار رسول اللہ گفت چون بامداد و شبانگاہ کنی بگو اللهم انی
اعوذ بک من الهم و الحزن و اعوذ بک من الخجل و النجس و اعوذ بک من غلبۃ الدین و
فقر الرجال گفت چنین کردم اندوہ من برفت و دین من وفا شد و فرمود من الزم الاستغفار جعل اللہ من کل ہم فرجا
و من کل همین فرجا و زرقہ من حیث لا یحسب سابقا و فضل اذکار کلامے متعلق بہ استغفار لہ شدہ است و در
مسند امام احمد است کہ چون کارے ویرا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بتنگ آوردے پناہ نماز بردے و میفرمودے
کہ در جہاد کوشید کہ درے ست از درماے بہشت و دفع اندوہ و غم و ہم میکند و گاہے میفرمود کہ ہر کراہموم و
عموم بسیار شود باید کہ بسیار بگوید لاجول و لا قوۃ الا باللہ و ابن کثرے ست از کنوز بہشت و در صحیح ابن حبان است کہ
کسے دعا کرد و در دعا گفت اللهم انی اسالک بان لک الحمد لا الہ الا انت الخمان المنان بدیع السموات والارض
یا ذالجلال والاکرام یا حی یا قیوم بنمیر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود لفقہ دعا اللہ باسمہ الاعظم الذی اذا دعی
بہ اجاب و انما سئل بہ اعطی و در علاج خوف و بنجوانی میفرمود بگو رب اللہ رب السموات السبع و ما ظلمت رب الاضنین
و ما ظلت ورب الشیاطین و ما ظلمت کن انی جبار من شر خلقک کلمہ جمعین ان یفرط علی احدہم او ان یعنی عمارک
و جل تنارک و لا الہ غیرک و در علاج حریق امر تکبیر فرمودے و حکمت در اطفالے حریق تکبیر آن گفہ اند کہ حسین
سبب وے ناست کہ مادہ شیطان ست کہ مخلوق ست وے از و در وے فساد عام ست کہ مناسب امر شیطان
و مادہ اوست و اکثر بطبع طالب علم و فساد کہ سیرت شیطان و دعوت او بدان ست و کہر بایے حق جمع میکنند
شیطان فعل اور اونمی ایستند نزدیک بایے وے تقالے شانہ بیچ چیز پس چون یاد کرد مؤمن کہ بایے حق
خالد شد بونے ارکہ مادہ شیطان ست و اطفالے نار تکبیر محرب ست نزد اکثر علما و فقہ صدقوانی ذاک فصل در
نادت حضرت نبوی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و طعام و شراب پوشیدہ نماز کہ سابقا ذکر طعام و شراب آن حضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کرد و بعضے از احوال درین فصل مکرر آمدہ اولے آن بود کہ ہمہ را در محل واحد در یک فصل

ذکر میگرد و وجه تفریق این فنصول و تکریر احکام و احوال نظائر نیست میفرمود لا آکل متکلبا انما اجلس کما یجلس
 العبد و آکل کما یأکل العبد خورم بکینه زده و نه نشینم مگر چنانچه شنید بنده و خورم مگر چنانچه خورم بنده
 این حدیث سابقاً مذکور شده است و معنی اشکانب نیز معلوم شده فتذکر و نهی فرموده از آن که کسی بر روی
 افتاده طعام خورد مطلقاً افتاده خوردن اگر چه بر روی نیفتاده باشد هم مکروه است مگر مثل تمر و کاک خشک
 و مانند آن که در بعضی آثار آمده است و طعام بسبب آفت خوردن و این غایت اعتدال توسط است چه کمتر از آن
 خوردن صورت کمبود دارد و تقریب و تقابیل در طعام آرد و بزاید بر آن علامت حرص شره و تکثیر است و هرگز تنها
 خورده و هرگز جمع کرده میان لب و سمک و نه میان لب و حواصض و نه میان روغن و نه در دو غذا
 سرد و نه میان دو لوز و نه میان دو قابض و نه میان دو مسهل و نه میان دو غلیظ و نه میان دو مرخی معنی اجتماع
 آنهاست در معده نه انحل معانی یعنی یکے را پیش از هم شدن دیگر خورده و علت در عدم جمع در غلای متفق در کیفیت
 خوف غلبه و افراط آن کیفیت خواب بر و اما عدم جمع میان مختلفین خوف حدوث دو کیفیت تضاد است که موجب
 تنازع و تخالف است چنانکه گفت و نه میان دو مختلف چون قابض و مسهل یا سریح الهضم و لطی الهضم و میمیان
 شوی و مطبوخ و نه میان قدیم و تازه و نه جمع میگرد میان شیر و میوه و نه میان گوشت و شیر چه آن
 نیز احداث کیفیت رویه میکند چنانکه میان سمک و لبن و طعام در حالت شدت گرمی خوردن تا سرد شدی اشارت
 کرد بانکه مراد از آنچه در حدیث واقع شده است که طعام حار خورده و طعام شدید الحار است طبرانی در صغیر و او
 از حدیث بلال بن ابی هریره از پدرش آورده که آورده شد نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم طبقه از طعام
 که سبب شید فرمود خداوند تعالی آتش خوردن نفرموده است و در حدیث دیگر آمده که طعام سرد بخورد که در رو
 برکت است و در طعام حار برکت نیست و طعام شبانه را صباح خورده و از اطعمه که عفو است یافته باشد همچون
 آبکها و مخللات و طوحات ثابت شده که هرگز چیزی تناول کرده و ضرر بعضی از اغذیه با صداد آن اهل کرده
 چنانچه خرم را بر و عن و رطب را بافتناخرا چون عفو است و حرارتی دارد و عن مصلح آن باشد و در حدیث تمر با مسکه
 واقع شده و آمده که دوست سید است تمر و زبد را و لبن و تمر را طیبین نام کرده و همچنین حرارت رطب را برودت
 قنا زائل کرده و در حدیث ابی داود آمده که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بطیخ را بر طب خورده
 و در شکست گرمی یکے را بر سردی دیگر و بعضی گفته اند که مراد از بطیخ در حدیث آن حضرت است زیرا که صنف حار است و
 جواب داده اند که اصفر اگر چه بخت حلاوت نوعی از گرمی دارد و لسیکن نسبت بر طب سرد است و در بعضی احادیث
 خربز بکسر خاکی معجمه و سکون را و کسر موحده نیز آمده و گفته اند که آن نوع از بطیخ اصفر است و در بعضی روایات
 بطیخ بقدم طابراً واقع شده مکان بطیخ و گفته اند که آن لغت است در بطیخ و در فضائل بطیخ احادیث آورده اند
 که موضوع و باطل اند چنانچه در خاتمه باید انشا الله تعالی و از محمد بن اسلم آرنده که در بطیخ نمخورد از عدم صحت
 کیفیت اکل آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم آنرا کذا فی المواهب و آب خرمس مسقوع که در آب نر کرده باشند
 و شیرینی از او جدا شده را بر آب هضم طعام آشامیده و امر فرمود که بطعام شب خوردن و اگر چه یک
 لفت از خرم باشد گویند که سینه خفتن بضعف بدن است اما بر کسی صاحب رمد مضر نباشد و اگر چه از بسیدن

بعد از اکل که باعث حدوث بخارات در معده و پوست بدماغ و تیر حرکت ادخل است در مضم و سیر علامت غفلت
 و شیوه غافلان است که خوردن و خفتن کار ایشان است و موجب قساوت قلب است چنانکه فرمود چون طعام
 خورد بدگذاخته گردانید آن را بزرگ نماز و در عقب طعام در خواب نشوید که دلهاے شما سخت گردد چنانکه سابقاً گذشت
 و در مواهب لدنیة از کتاب هے نقل کرده که اطباء گفته اند هر که حفظ صحت خواهد باید که بعد از عشاء مثنی کند اگر چه
 صد خطره بود و خواب نکند بعد از طعام که بستر مفرست و اما در شرب شهد را با آب سرد آنچته کرده
 و آشامیده سابقاً گفته که هر روز چمن کرده سے معالوم شد که آن را فواید بسیار است و بعضی آب شیرین سرد را
 که در حدیث کان احب الشراب الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الماء الحلو البارد واقع شده بر همین آب سرد
 مزوج بعسل حمل کرده اند و ظاهر و مختار آنست که مراد بان مار غذب است و چون فضل شیرینها با جماع اهل مسلم
 غسل است که نتیجه وحی است که حق سبحانه و تعالی به نخل کرد چنانچه فرموده و اوحی ربک الی النخل لایة وحل
 این عبارت برد کرده در وحی آسمانی و آیت قرآنی بعید است و مناسب نیست بلفظ قبیحه کما لایحیة انرا از همه شیرینها
 دوست تر دانتی و آب بایت یعنی آنکه شب گذشته بروی دست تر دانتی از آب تازه از جهت چون درستان
 ابن الیتهان در آمد گفته ایمان عند کم مار بات فی شنته والا کر عما اگر آبے است که شب در خیک خفته است
 بیارید و اگر نه بدین از جوے آب خوریم و اصل معنی تکرع انیست و لیکن مراد بکرع اینجا غتران است بهر دو
 نه تحقیق معنی او که آب بدین خوردن است از جوے با شرب بدست در آن حالت معذر بود و ضرورت
 سودے شد بکرع والا بے ضرورت اختیار تکرع بعید است و الله اعلم و شسته آب خوردی و منع کرده
 که کسی ایستاده آب خورد و میفرمود که هر که فراموش کند و آب ایستاده خورد باید که قے کند اما در صحیح ثابت
 شده چنانچه در حج باو کردیم که ایستاده آب زرم خورد و بعضی میگویند که این ناسخ نهی است و بعضی میگویند
 مبین است که نهی برائے تحریم است بلکه برائے ارشاد است و تنزیه این محبت نیز سابقاً گذشت است
 و در آنجا گفته که بعضی میگویند که نهی ناسخ انیست و بعضی میگویند که بیان حدیث شرب قائما و نهی
 ازان تمارضے مست زیرا که ایستاده از روی ضرورت خورد از جهت تنگی مجال نشستن ابائی ضرورت
 عادت شریفه بر ایستاده خوردن بود و در شرح ابن الهمام مذکور است که لذا اب است که لقیه آب
 و ضورا مستقبل قبله بخورد و اگر خواهی شسته بخورد و در انار سه بار تنفس کرده و می فرمود انداره روی
 و امر آیفی سیراب کننده ترست و گوارا تر و شفا دهنده تر و مراد تنفس در شرب جدا کردن قدح
 است از دهن و نفس زدن بیرون آن و در حدیث آمده است که آب در سه نفس خوردی در اول هر
 نفس بسم الله گفته و در آخر الحمد لله و آنکه در بعضی احادیث نهی از تنفس در شرب وارد شده
 مراد بان تنفس در داخل ظرف است تا موجب تغیر آب نگردد و جهت بودن تنفس متغیر الفم بسبب
 اکل طعام کریمه الی یابست بعد از مسواک و مضمضه مثلا و میفرمود عطا الانار و کوا السقار فان
 فی السنة لیاة نیزل فیها و بار لا تم باتار لیس علیه عطار و سقا لیس علیه اکا را لا وقع فیہ
 من ذلک الدار یعنی سز نظر نما بپوشید و سز شکما به بندید که در هر سال یک مرتبه است که

در آن شب و بامی افتد هر طرف که کشوف باشد یا هر مشک که کشاده ماند از آن و بامی بهر مے ماند و درو
 ادخل میکند و مے افتد در آن طرف یا مشک چیزی از آن و با و نهی میسر بود که آب از لکه قح خورد یعنی از مشک
 شکسته و سبب نهی گفته اند آنست که موضع شکسته لب خوب نمی چسبد و آب بر روی و جامه میریزد و نیز آن
 موضع در غالب چرکین و ناشسته میباشد و شیر خالص را آشامیده و گاه با آب نیمخته آشامیده زیرا که
 شیر در وقت دو شیدن گرم میباشد و در بلاد خارجالی از ضرر می بود پس می شکست گرمی او را بسر دی آب
 و در حدیث ابن ابی یمنان که مذکور شده آمد که چون آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم آب سرد که شب کرده باشد
 در شستن طلبه شست و مے آب سرد در قح ریخت و گو سفندے را در مے دو شید و بخت آورد پس نوشید
 الحیثیت و روایت از انس در صحیحین آمده که گفت دو شیده شد برای رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
 شامی و آینه شد با آب پس نوشید آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم و باقی ماند از آن چیزی و بر دست چپ و ابوبکر
 بود و بر دست راست اعرابی عمر التماس کرد تا آنرا بامی بگرداند آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم آن را با اعرابی
 داد که بر دست راست مے بود و فرمود لایمن فالایمن و میسر بود چیزی نیست که قائم مقام طعام و شیر آب
 تواند شد جز شیر و راه استرنده و نیز روایت کرده که سه چیز نمی باید رد کرد لب و سوده و درین در رتھا
 طیب مکان دهن آمده و خسار را در آب مے انداختند یک شب و گاه دو شب و گاه سه شب میگذشت
 روز دیگر مے آشامید و هر چه باقی ماند از آنچه سه شبانزد بر آن گذشته بود مے علامه را داد و گاه
 فرمود مے تا بریزند غالباً اگر از حد اعتدال بیرون نرفته بغلامه داد و اگر تنه و سخت شد از تخم
 فرمود مے و این معجزه در خانه تفصیل بیاید انشا الله تعالی فصل در امر کن منزل التفاتے بودے
 نه و مے را وند اصحاب مے را چه ایشان را معلوم بود که بر ظھر سفر اند لاجرم از منازل بان مفرار
 اکفایند مے که دفع حر و برد کنند و از لوج و در آمدن دو آب و بهائم مانع آید و استتار از عیون نبی آدم
 حاصل شود و اگر حیاتیان یکی از ایشان را عمارت خانه محکم و مخصص بودے اما از خرقه یعنی نقش کردن و
 تزیین و خمین آب طلا و الوان و تعلیه بلند گردانیدن خانها و توسعه فراخ گردانیدن خانه صلا نبودے
 گفته اند که بلند می خانه تا سقف هفت دست باید فصل در تدبیر نوم و لفظه اما تدبیر نوم
 و لفظه بر عدل و جوه بود اول شب در خواب شست و در اول نیمه آخر شب بیدار شد و سواک
 کردے و وضو ساخت و تہجد بر وجهی که بیان کردیم بگذاردے لاجرم بدن و اعضا از خواب و از راحت و از
 ریاضت خطے تمام داشته با و فوراً بر کمال عبادت و رعایت توسط و اعتدال و اول حقوق نفس و اهل
 و میاں و گاه است تمام شب در خواب و بیداری و وضو و نماز گذشت بیدار میشد و وضو میکرد و نماز میگذازد و خواب میرفت
 باز بیدار میشد و خواب میرفت بکذا و زیادت از قدر محتاج الیہ خواب کردے و نفس را از قدر محتاج الیہ منع نکردے
 و چون قصد خواب کردے بر دست راست چسبیدے و الیزال بند کرد مشغول بودے تا چشمان مبارک در خواب
 شدے قید چشمان بجهت آن کرد که دل شریف هرگز در خواب نشدے تمام عینایے و لایستام قابی و برینا لیسایے
 بلوز نرم بر سر نهاد و بختییدے و بر زمین مجروح و میتوت کردے و گاه سر بر بالشت که از جرم بود محشو بلفظ خسرا

ہمارے دکا ہے برسا عد مبارک کہ اذہل ست در بیا رخوابی و تیسر قیام صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حمل و حفظ
 صحت با استعمال بوسے خوش امر فرمودے و بسیار بکار داشتے اشارت ست بانکہ استعمال بوسے خوش
 حفظ صحت و انتماش طبع و تفریح خاطر و تقویت قلب و صحت بدن ست و طرے خاص دشت برابے عطر و بوسے
 خوش و طیب از انجا بکاریداشت و ہرگز بوسے خوش رد نکردے و فرمودے کہ ہر کہ بوسے خوش بروے عرض
 کنند باید کہ رد کنند چہ بوسے خوش خوش ست پس رد آن کہ ناظر در نفرت و کراہت ست خوش نباشد و در ان زمانہ
 عیست نہ از جهت منت و نہ از جهت حمل و برداشتن در رستند بزارناست ست کہ فرمودان اللہ طیب یک الطیب
 لطیف یک النفاۃ کریم یک اکرم جواد و محیب الجود و قطفہ و افکار کم و ساحات کم و لاشہو الایہود و کجھون الالباب
 فی دور ہم یعنی خداے نفاے طیب ست و دوست میدارد طیب را و لطیف ست دوست میدارد و لطیف
 را و کریم ست دوست میدارد کریم را و جواد ست دوست میدارد جواد را پس طیب و لطیف را بکار برد و نماہنا و
 پیش در ما و آستانہ پاک و بے خاشاک دار بد و ماتنگی نکنید بیود کہ در خانہا اکبا جمع سے کنند و اکبا سر کین ست و
 زبالہ و ثابت شدہ کہ فرمودان اللہ حقاکے کل مسلم ان یغتسل فی کل سبتہ ایام و انکان لہ طیب ان یس منہ خذریعاً
 راحی ست ثابت ہر زوئہ ہر مسلمان کہ غسل کند در ہر ہفت روز یعنی در روز جمعہ و اگر باشد اورا بوسے خوش
 مس کند بارہ ازوے و استعمال کند آن را در قول وے و انکان لہ اشارت ست بمنع سوال ز غیر نہایتش
 اگر کسی بدہر زد کند و ذہن کنجیز و امام ابوحنیفہ دخیل طیب ست و لہذا با استعمال وے در احرام جنابت
 شود تنہا یہ استعمال آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طیب را حکم نور علی نور دشت و محبت وے مرآن را
 در حقیقت حکم مجاہدنت و مناسبت ذاتی بود کہ الطیب یک طیب مصداق آنت و الا طیب ایچہ ذاتی و
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بچہے بود کہ تمامہ رواج طیبہ عالم شہدہ ازان برسند آنت گوید بوسیدہم ہرگز بیچ
 رہے را و ذمکے را و نہ غیر سے و در روایتی وہ عطرے را خوشبو تراز عرق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و غیر
 از آنت آمدہ کہ گفت چون میگذشت آن حضرت برابے از اہماکے مدینہ می یافتند بوسے خوش ازان و میگفتند
 کہ غیر خالصے اللہ علیہ وآلہ وسلم ازان راہ گذشتہ است رواہ ابو یعلی و الزرار با سند صحیح و مر و است
 از عائشہ کہ گفت بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خوبتر و ترن مردم و روشن ترن مردم مثل ماہ
 شب چہار دم و بود عرق در روے مبارک وے مانند آو کو و خوشبو تراز مشک از فروجا برین عبد اللہ میگوید
 کہ میگذشت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برابے مگر آنکہ شناختہ میشد از طیب عرق و میگذشت بر بچہے مگر آنکہ
 جدہ یکرد و ماوراء الہند و البقی و الدارمی و ابو نعیم و مسلم روایت کردہ از آنت کہ گفت در آمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 برا و قیلو کہ در رخاۃ ما و عرق کرد و آورد ما در من ام سلیم شیشہ را بسن بچید عرق را از بدن مبارک و میگرفت در ان
 شیشہ پس بیدار گشت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت بکار میکنی یا ام سلیم گفت این عسوق است
 یا رسول اللہ در طیب خود سے اندازیم و ہوا طیب الطیب و طبرانی در معجم صغیر آوردہ کہ ام عاصم امراۃ عتبیین فرمودگی
 گفت کہ وے چہار زن دشت و ہر کہ ام غصب و کو شمش مبالغہ و طیب میکرد تا ز دباگے خوشبو تراست
 ازوے وے یعنی عتبہ بیچ استعمال طیب میکرد جز آنکہ گاہے مسح میکرد بہن نسبتہ خود را و حال آنکہ وے

یا رسول اللہ

خوشبو تر بود از ماه هر چند که شش میگردیم در استعمال طیب بوی نیر رسیدیم روزی از وی پرسیدیم که سبب
آن چیست گفت رسید بود و مراد از زمان آن حضرت صلی الله علیه وآله و سلام است ششری که بشوید و صفرا سرخ
ست که خوشبو تر از بدن یکایک و خارش می آرد و ایضا میکند در شب بیشتر پس رفتم نزد آن حضرت
صلی الله علیه وآله و سلم و علاج طلبیدم پس بر مینه کرد بدن مرا و دم کرد آن حضرت صلی الله علیه وآله و سلم در دست
سبارک خود و بر آورد بر شست و سلم من پس پیداشد از آن روز این بوی خوش در من و مردی بحضرت و سے
صلی الله علیه وآله و سلم آمد و گفت که زواج و تنهیز دختر میکنم و خیر می خورم که ویرا بدان طیب کنم پس آن حضرت صلی الله علیه
وآله و سلم از عرق خود بوی عطا کرد و فرمود طیب کن او را باین دیگر تا بود از وی رایحه طیب نمی یافتند و خانه ایشان را
بیت لطیبین نام کردند و در بعضی احادیث آمده که گل سرخ از عرق آن حضرت صلی الله علیه وآله و سلم پیداشده
و چون آن حضرت صلی الله علیه وآله و سلم از عراق باز آمد قطره از عرق و بر زمین کج پدید و از آن گل سرخ روئید و از آنجا
فرموده است آن حضرت صلی الله علیه وآله و سلم که هر که بوی مراد یا بد گوید که بوی کند گل سرخ را لیکن این احادیث
نزد محدثین با صطلاحتی که ایشان دارند بصحت نرسیده است و حدیث من شم الورد و لم یصل علی فقد جفانی را نیز از من روایت
سیدارند و احادیث دیگر آمده در طیب بوی فضیلت و سے صلی الله علیه وآله و سلم و آنها نیز همین حکم دارند و این بحث خاتمه
بفصیل بیاید و الله اعلم بفضل در حفظ صحت چشم امر فرموده بعد از امت بر التیال در وقت خواب و منفرموده که سر نه
خوشبوی بر شب در چشم کنید در سنن ابی داود ثابت شده است امر رسول الله صلی الله علیه وآله و سلم بالاعمال المروج
عند النوم و قال لیسقه الصائم امر کرد رسول الله صلی الله علیه وآله و سلم بر سر نه خوشبوی در خواب و فرمود باید که بر پهن کند از سر نه
کسی که روزه دار است و محرم را نیز نهی کرده اند و این بابت طیب رایحه است نه ذات و سے و مروج است که بشک
آن را خوشبوی گفتد باین طریق که آزاد شک به پروردند یا چیز از شک در و سے بیندازند و طابا همین
ست و در سنن ابن ماجه آورده است خیر الکتیلم الاثم یجلو البصر و یثبت الشکر بهترین سرهای شما آمده است که بر
همزه که شگفت مشهور روشن میگردد و اندر بصر را و میر و یاند یک چشم را و همین معنی در روایت دیگر آمده علیکم
بالا تمه فایز منبه لیسر مذنبه لقتد مصفاة للبصر و حضرت نبوی را صلی الله علیه وآله و سلم سر نه دانی بود
خاص یعنی مخصوص بوی که دیگر در آن شریک نبود و در سفر و حضر همراه بودی و همچنین آمینه همراه شد
و در آن جمال شریف را بعد از امان و غیره دید و آیات کمال صنع الهی را در آن مطالعه فرمود و سے
و اعن آینه دیدن او را سر که نظر جمال و کمال حق بود تعالی شانه بیت دے ز آئینه حسن ترا جدا ن
نمیت غرض تجلی حسن است خود تعالی نیست و چون سر نه کشیدے سه بار در چشم رست کشیدے و سه بار
در چشم چپ و گاست در چشم رست سه بار کشیدے و در چشم چپ دو بار ابتدا بر رست کردے و ختم هم بر رست کردے
اول دو میل در چشم رست کردے و دیگر دو میل در چشم چپ دیگر یک میل در چشم رست و منفرمود من الخمل فلیوتر
و در ایستار و نول است یکے آنکه در هر چشمے سه میل کشد تا هر یکے و تر باشد دوم آنکه در چشم رست سه میل کشد
در چشم چپ دو آتمه و انتها بر رست باشد تا مجموع و تر باشد که پنج بار است تفصیل مینی را که در و سے سه بار
کرد شد و ابتدا از و سے نموده گویا که این اشارت است بترجیح این طریق بسیکن اول مشهور تر است و الله اعلم

قونی الاعضاء بے سستی و فروان داشتن اعضا و نیز آمده که مشی سیکر و متقلعا یعنی بردارنده پاسبی را از زمین
 تمام بے کسان و انواع روش ده است این سه یعنی نماز و انزعال و هون چهارم سعی مشی با برکت پنجم
 ریل بفتح میم مشی با بر داشتن پایها و جنبانیدن کتفها چنانچه در طوان ششم تسلان که عدو است سبک
 دویدن و سبک رفتن و از سعی سریع ترست هفتم حوزی که رفتنی است با نامل و فی العالموس الخوز اسیر اللین
 هشتم قهری که رفتنی است ماوری یعنی پس پا رفتن نهم حبره که بر حبتن است در راه و ناقه را که حجازه گویند
 یازدهم مضمی است و هم تخته که روش متکبران است یعنی خرامیدن و گردن افراختن و از پنجم المل و افضل هون است
 که مشی حضرت نبوی بود صلی الله علیه و آله و سلم و اعدل و اوسط انواع مشی است و چون با صحابه همراه بود
 ایشان را پیش کرده و خود در عقب ایشان رفتی یسوق صحابه که در حدیث واقع شده است این است و
 فرمود که پشت مرا بر ای ملائکه بگذارید و اطهره للملائکه بهمن معنی است گویا که ملائکه نگاهبان آن حضرت اند
 صلی الله علیه و آله و سلم و ونگاهبان صحابه و گاه نعل رفتی و گاه بے نعل یعنی تنی یا بے رفتی از جهت
 غایت بے تکلفی و تواضع اما از رفتن در یک نعل نهی کرده از جهت بیم لغزیدن با جدو و ثبغ بعضی از کلمات
 و در بعضی از غزوات انگشت پاسبی مبارکشان شک رسیده و خون روان شد فرمود دل انت الا اصبح و بیت
 بفتح دال و کسر میم و تا بر لفظ ماضی معلوم بصیغه خطاب مونث و فی سبیل الله ما لقیته خطاب با انگشت
 مبارک خود میکند و میفرماید آیا نیستی تو مگر انگشتی که خون آلوده شده و در راه خدایت آنچه یافتی تو در سبب تو یعنی ضایع
 نیست و اجر آن ثابت است که اقال اطلبی و بعضی گفته اند که مانا فیه است یعنی این خون آلوده شدن تو خیر میست
 در شمار نیست و مشت درین راه زیاده برین کشیدنی است و این کلام را در باب شعر آورده اند کلازان حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم صدور یافته و لیکن چون قصد موزونیت نکرده شعر نباشد و نیز اختلاف کرده اند که آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم این را انشا کرده یا انشاد فرموده بطبری و غیر وی جزم کرده اند بمانی و گفته که مشی ابن ابی بن
 الولید است و بعضی گفته مر عبد الله بن رواحه است که در غزوه موتة گفته در آنچه اجمع او را جراته رسیده بود که نقل سیوطی
 و الله علم و نیز گفته که بعضی مایه است و لقیته را ساکن خوانده اند بصیغه غیبت تا از وزن بر آید و گفته اند که ابن نیز موزون است از
 بحر کمال و بعضی گفته که این از باب رجز است و مثلین را شعر گویند و مانند این کثیر است در شعر آن و در سطر بعد از جمود
 صحابه رفتی یعنی اول صحابه را امر کرده که بر آید و بروند بعد از ایشان خود بیرون آید و بر رفتی و صفار القویت و او
 به بشارت و همت فرمائی و غمزدائی و اعانت و امداد و در کار دے بتوفیق و مثبت و خیر دنیا و آخرت و مانند گان را سوار
 کرده و گاه روی خود سلحی فصل در کلام و سکوت و صمک و بجای حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم
 اما کلام او به فصل بود و روشن یعنی مفصل و مبین تا اگر کسی خواسته که کلمات آنرا بشمارد مکن بود که نه چنان بیوسته
 بود که حفظ نتوانسته کرد و نه چنان گسته بود که میان افراد کلمات انقطاع پیدا آید و چنانکه عادت
 گفت ماکان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و سر و کم نذرا و لکن کان یکلم بکلام بینه فصل حفظ من جلس الیه
 نبود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که می یافت کلام و بهم میگفت کلمات را چنانچه شما میکنید و بسکن تکلم میکرد
 بکلامی که کلمات آن جدا از هم بود و با هم نماندند و گاه یک کلمه را بارها تکرار می نمود

فرمود که تا کسی را حفظ آن نوت نشود و غالب احوال و ست خاموشی بود که سخن نگفته الا بوقت ضرورت
 بر لب دعوت و تذکیر و موغلت و سخن را بهمه دهن و پیری اشتراق گفته جمع شد که کبیر شین
 و بفتح نیز آمده و سکون دال مصله که دمان و باطن خدین اکثر بلفظ تنبیه آید و جمع با عتبار اجزای آنهاست
 و تفرقه و بهممه نمودن غمغه کلامیکه ظاهر نشود بر سامع اگر چه بلند بود و بهممه کلامی خفی و آواز نپسان
 و اکثر سخن و کلام بود که چنانکه فرمود او تیت جوامع الکلم و اختصر لی الکلام جوامع الکلم آن سخن
 که بلفظ اندک بر معنی بسیار دلالت کند و در احادیث نبوی صلی الله علیه و آله و سلم ازین قبیل بسیار مثل
 اللین النضیه و من حسن اسلام المرء ترک ما لا یعینه و امثال آن و علماء آنها را جدا در کتابها نوشته و جمع کرده اند
 بزایم الله خیرا و بما لا یبئ زبان کشود و چون امری را کرامت داشته اثر آن بر روی مبارک و
 ظاهر شد و هرگز سخن نجش نگفته و خنده بسیار کرده و بیشتر خنده و کسب بود و نهایت خنده و کسب آن بود که
 تا جذوی پیدا شد و نواجذ آن دندانهاست که بعد از این باب است و دندانها را نامهاست ثنایا گویند و دندان پیش او
 و دندان دیگر را که در دو طرف ثنایاست رباعیات گویند بفتح را تخفیف بار و و دیگر را ایناب و بفارسی دندان
 یسک آنکه در حیوانات که شاخ ندارند در از می باشند و دندان دیگر را که در دو طرف اینها اند نو چند
 اینها را اسنان گویند بعد از آنها اضراس است چهار از هر طرف و آخرای دندانها را اضراس العقل
 و اضراس افلم گویند که در وقت عقل و بلوغ بر آید و از هر چه محل خندیدن بود بخندید یعنی در غیر
 محل تعجب خندید و از محل تعجب بے خنده نگذاشته و اما اگر استن و نظیر خندیدن مثل بود
 نه بفسر یا دونا که گریسته و نه بجزد اشک بود که بکاشک روان شد و از سینه مبارکش آواز سینه
 و گریستن و گاه بر لب بود و گاه بر لب شفقت بر امت و گاه از خون حق تعالی و گاه وقت سماع
 قرآن و آن گریه اشتیاق و محبت و اجلال است اگر چه گریه نژد استماع قرآن از خون هم تواند بود بحسب اشتیاق
 و عید و لذت و بلکه بر لب شفقت بر امت نیز ولیکن مقصود آنست که درین وقت غیر این اقسام قسم دیگر نیز است
 از اشتیاق لقاء الهی تعالی و محبت و تعظیم و اجلال و جل و علماء و گاه در نماز تجمد گریسته و کبیر در نماز
 میگریست و کیفیت رب الم تعدنی ان لا تعذبهم و انما ینهم و هم یتغفرون و سخن استغفرک خداوند آخرت تو وعده کرده که
 عذاب نکنم این امت را در حالیکه من در ایشان باشم و ایشان آمرزش خواهند اکنون آمرزش میخواهم من ایشان
 و اهمیت از این قسم از گریه باعتبار وقت است و در حقیقت یکی از این اقسام مذکوره خواهد بود و علماء سب گویند
 که گریه برده نوع است گریه شادی و مسرت گریه غم و صبر گریه رحمت و وقت گریه خوف و خشیت
 گریه دوستی و محبت گریه اندوه و مصیبت گریه سستی و ضعف و وحشت گریه نفاق و دزدانست گریه دروغ و
 عاریت چون گریه نوح گریه جرت گریه موافقت و موافقت چنانکه بجه را جینند و گریه و سبب ندانند موافقت را
 گریه گفتند فصل در نظرات و توابع آن فطره یعنی شق و ابتداء و اختراع و خلق است و فطرت بمعنی
 خلقت آید و بمعنی دین اسلام آید چنانکه در حدیث امین مولود الابدی ولد علی الفطرة و گاه بمعنی سنت
 و هر یقه مسلو که مقتضای خلقت و سلامت فطرت است عادت را در آن مدخل است نیز آید پس آنکه

ببین

در حدیث عائشہ آمدہ عشر من الفطرۃ قص الشارب اعفار اللیثۃ والسواک واستنشاق الماء وقص الاظفار
وغسل البراسم وتغف الابط وحلق العانة وانتقاص الماء یعنی الاستنجار والمضمضۃ فی روایتی الحنبلان بل
اعفار اللیثۃ و مراد اینجا این معنی اخیر است ویکے از جمله فطرت ختان است و تحقیق احکام و تصحیح معنی لفظ
آن در فصل عقیقہ در آخر کتاب حج مذکور شد و مشہور آنست کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مخنون بر سر
متولد شدہ یعنی ہم بر ہیات مخنون بود کہ احتیاج بقطع قلفہ نباشد و مسرور یعنی ناف بریدہ کہ بر بدن آن
بعد از تولد چنانکہ در ولدان کنند حاجت نبود چنانکہ ابن عساکر از حدیث ابی ہریرہ و ابن عمر آورده و طبرانی
و ابونعیم و خطیب و ابن عساکر آورده اند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود از کرامت من نزد پروردگار
آنست کہ زائیدہ شد م مخنون و نزدیک چکیس عورت مرا و ضیاء در مختارہ انجیدیت را تصحیح کرده و نقل احادیث
و اخبار در نیباب بسیار است و زین الدین عراقی این احادیث را الضعیف نموده و گفته کہ در نیباب چیزی
بصحت نرسیدہ و ابن قیم نیز موافق این رفتہ و گفته کہ این از خصائص آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
نیست و بسیاری از مردم بر ہیات مخنون متولد شوند و ابن ورید و روشاع از ابن کلبی آورہ کہ گفته رسیدہ است
بما کہ آدم مخنون مخلوق شدہ و در از دہ نمیسر دیگر بعد از موس کہ آخر ایشان محمد رسول است ثبت و اداریس
و نوح و سام و لوط و یوسف و موس و سلیمان و شعیب و یحیی و ہود و صلوات اللہ علیہم جمعین کذا فی الموسیاب الدنیہ
و فی الجملہ درختہ حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اقوال است یکے آنکہ مخنون زائیدہ یعنی بر ہیات مخنون چنانکہ در اکثر
احادیث آمدہ ولد مخنون مسرور آدم آنکہ ملائکہ در آن روز کہ پس خیمہ حلیمہ سینہ اورا بسکافتند و بر علم حکمت
کردند بعد از آن روز ویرا ختنہ کردند ذکر کردہ این قول را ابن قیم و روایت کرد و طبرانی و ابونعیم در حدیث ابی بکرہ و
ذہبی گفتہ کہ این حدیث منکر است سوم آنکہ جدوس عبدالمطلب اورا روز مہتمم ختنہ کرد و نام ہنساد
و ضیافت کرد و روایت کرد این حدیث را ولید بن مسلم از ابن عباس و ابن عبد البر در تہذیب و اللہ اعلم و
آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جانب راست را دوست داشتہ کہ بکار برود و در فعل پوشیدن و دو شیدان
و در سندن و دادن و سر شاز کردن و ریش شاز کردن و خوردن و آشامیدن و وضو ساختن و دست چپ را
برای ازالہ اذی قدس یعنی چرک چشم و استنجا و استبر و مانند آن بکار بردے و سر را ہمہ تراشیدے و در بعض
سخن انجینین است کہ ہر گاہ سر تراشیدے ہمہ سر تراشیدن فرمودے و مروی نیست کہ غیر حج و عمرہ سر تراشیدے
تراشیدن موس سر مردان را با اتفاق جائز است و آنرا کہ تعہد موس و ادا مان و تشریح آن کند نگاہداشتن آن
حسن و خلق بعض راس کردہ است مگر بہت علاج و تراشیدن موس عازہ و ہیبت ترک آن تا چہل روز
مکروه و در تراشیدن موس سببہ و پاسے و دست اخلان است و ارجح ترک آنست و سخن در قص شارب بیاب
و سواک را دوست داشتہ و در فضیلت آن چہل حدیث وارد است و از سنن و مستحبات است و در حال
ظہر و صیام سواک کردے و در عقب نوم و وقت وضو و وقت نماز و وقت درآمدن در خانہ و بعد از تنہیہ
قرم کبیرت کلام و نزد تلاوت قرآن و خلومعدہ از طعام و ہضم و اسنان و دخول مسجد نیز کردے ذکرہ الرزکی
فی شرح المغزی و سواک در وقت نماز و ذکرہ و در اخبار و سنن و مستحبات است و در حال

ہوئے خوش بسیار بکار داشتے این خود غریب گذشتہ است احتیاج نیکاران نیست و در بعض روایات
 آمدہ کہ گاہ نوزہ بکار داشتے و اول موسے مبارک فرود گذشتہ بود مجموع از پس قضا با فرق کرد یعنی دو نوبت
 ساخت ہر یک نوبت از یک جانب ترفی از حدیث ابن عباس در شمال آوردہ کہ مشرکان موسے سر را
 فرق میکردند و اہل کتاب سدل میکردند یعنی فرو میگذاشتند و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موافقت
 اہل کتاب را در آنچه مامور نبودے دوست داشتے بعد ازان فرق کرد از نیا بعض گفتے اندکہ فرق لغت است
 زیرا کہ در آخر بان رجوع فرمود و ظاہر آنست کہ آن بوجی است والا در غیر مامور بہ اہل کتاب موافقت
 نمودے پس سدل منسوخ بود و مختار آنست کہ موہب را بطور خود میگذاشت نہ بسدل مقید بودے و نہ بفرق
 و سدل و فرق ہر دو جائز است و فرق افضل کہ اقبل و ہرگز در حمام نوبتہ بکہ حمام را نوبتہ و حمامے کہ مشہور است
 در کہ بحمام نبی ہمانا کہ رکعتے کہ در آن یکبار غسل کرد بنسائے ساحتہ آمد و استمال دارد کہ تسمیہ
 او بحمام نبی سمیت آن زبان زد شدہ کہ در جانب مولد نبی و نوامی آن غسل واقع است و اللہ اعلم بدانکہ
 در آمدن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حمام را در بعض کتب فقہیہ آمدہ و لیکن آن نزد اہل حدیث
 صحیح نیست بلکہ منسوب بوضع است اما ذکر حمام ذرا حدیث آمدہ است سیوطی در جمع الجوامع از طاؤس در
 مصنف ابن شیبہ آوردہ کہ رسول خدا فرمودہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حد کہ کنید خانہ را کہ اورا حمام
 گویند گفتند یا رسول اللہ وے تنقیہ میکند از وسخ و اذے فرمود پس ہر کہ در آید اورا از شما ایک استنار
 کند و از عائشہ آوردہ کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی کردہ بود از در آمدن حمام مردان را و زنان را پست
 وضعت کرد مردان را بشہ طیکہ کشف عورت نکند و در حدیث دیگر آمدہ کہ بدخان است حمام کہ رفع کردہ میشود
 در وے اصوات و کشف کردہ میشود عورت و نیز آمدہ است کہ نزدیک است کہ فتح کردہ شود شمار از من
 عجم و بیابید در انجا بیوت را کہ خواندہ شود آن را حمامات پس باید کہ در نیا نند آنرا مردان گر بازار نما و منع کنید
 ازان زمان را گر بہار و نفسا و در مقاصد حسد آوردہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود نہی کو خانہ
 است حمام کہ دور میکنند چرک را و یاد میدہد آخرت را و گفتے کہ این حدیث را روایت کردہ ابن منج در سند
 خود از عمار بن محمد از یحیی بن عبد اللہ بن موہب از پدرش از ابی ہریرہ در فرغاً و لیکن یکے ضعیف است
 و از عمر بن الخطاب آوردہ کہ نوشت با بوموسے اشعری کہ بمن رسیدہ است کہ اہل انصار حمامات را پیدا
 کردہ اند و باید کہ نہ در آید در وے سچ یکے بمیزرو و ذکر نکند خدا تعالی را در وے تا بیرون آید و غسل نکند
 و کس از انماے واحد و از ابن عساکر و ابن سعد و بیہقی و ابن ابی شیبہ آوردہ کہ امیر المومنین عمر بن الخطاب
 بخالد بن الولید کہ امیر شام بود نوشت کہ من شنیدہ ام کہ تو در حمام در آمدہ و دلو کے کہ خمیر وے بنہر ساختہ
 استمال کردہ ز نماز کنی کہ حق تعالی چنانچہ شرب خمر احرام گردانیدہ مساس آنرا نیز حرام ساختہ و وے
 بخش است و در روایتے آمدہ کہ حق تعالی حرام گردانید خمر را بر بلون شما و اشعار شما و ابشار شما و در روایتے از
 ابن عساکر آمدہ کہ خالد بن عمر نوشت کہ ما کشتہ ایم در وے خمر را و اثرے از وے نماندہ و وے غسل شدہ و خمرے
 ہوئے شستہ میں عمر بوسے نوشت کہ من گمان میبرم شمارا سے تہا مفسرہ کہ متلاشدہ ایچنیا نماند شمارا خداے تعالی

بر آن دیگر خالد باز آمد و گرد آن گشت و از درآمدن زن آن در حمام منع کرده اند مگر آنکه بیمار باشند و وجود درود انجام باشد
 و هرگز موی مبارک را رنگ نکرده یعنی خضاب نکرده و اکثر احادیث صحیحه ناظر درین است و آنجا که
 روایت خضاب آمده و هم است چنانچه مصنف اشارت بآن کرده و گفت و چون طیب را بسیار بکار می برد
 بعضی مخضوب پنداشته اند و در مواهب لدنیه میگویند که اختلاف کرده اند علماء در آنکه آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم خضاب کرده یا نه اکثر بر آنند که نکرده و نووی گفته که مختار آنست که در وقتی کرده و در اکثر روایح
 نکرده و هر یک روایت کرد آنچه دید و همین است وجه تطبیق میان احادیث و الله اعلم و روغن بسیار
 بر سر و محاسن مالیده و سر را گاه گاه شانه کرده و بلبس مبارک و گاه عاشر روز مودت شانه کرده
 لفظ حدیث اینچنین است که نهی عن الترجیل الا غبار غب در اصل یعنی گاه گاه است ولیکن در هر چیز بدنتی
 معین دارد در آب دادن شتر آن یک روز در میان و در زیارت مردم چند روز در میان و نزد بعضی مفت
 روز کذافی القاموس و در عیادت مریض و اهل لحم یعنی گاه گاه بے تعیین است و مصنف در شانه کردن
 نیز باین گاه گاه گفته و مشهور تفسیر اوست بر روز در میان و آنکه بعد از هر وضویش را شانه کند اصل صحیح ندارد
 جز آنکه در بعضی کتب از بعضی سلف آورده اند که آن در نفی فقر خالصتی دارد و الله اعلم و گاه حبه و سب
 تا کنار گوشش بود موی شریف گاه تا در گوشش بود و آن را حبه گویند یعنی حبه و شانه میگویند و گاه
 تا نرنگ گوشش و آن را دفره خوانند بطح و او و سکون فاد و گاه حبه بین بین و آنرا لیمه نام است از جهت الماس
 و قرب او بکعبین کذافی المشارق للقاضی عیاض و در تفسیر این الفاظ از بعضی عبارت قوم خلاف
 ظاهر شود و گاه حبه یعنی مطلق موی واقع شود از آنجا که واقع شده که حبه و سب تا نرنگ گوشش بود
 و در قاموس گفته بجهت بالضم مجتمع شعر الراس فبدر چون در آن شد از چهار کیسوساخته قانت
 ام بانی قدم علینا رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قدمه و له اربع عذارم هانی گفت قدم آورد بر رسول خدا
 صلی الله علیه و آله و سلم یکبار و از آن روز فتح که مراد است و بود در آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم را چهار
 کیسور و در جانب یمن و در جانب شمال و بوی خوش را در کرده و از رو کردن آن منع فرموده
 چنانکه گذشت و بخت طبیب السک خوشبوترین خوشبو خشک است و شگوفه را دوست داشته
 و بوی آن را خوش کرده و ذکر آن و کلامی که در دست در خانه بیاید اشارت ثقلی و از جمله فطرت گرفتن
 بروت و گذاشتن ریش است و مصنف فصلی جدا بر آن و سب نهاد و گفت فصل شارب مبارک
 فص کرده و فرموده من لم یاخذ شارب فلیس منا هر که نگیرد و قس نکند و پست نسازد بروت خود ریشش
 از ما و بر طریق ما نیست و میفرموده جزو الشوارب و از خواص اللی خالفوا الخموس بر بدنتار او فرو باید نشیند
 را مخالفت کند درین آتش پستان را که بروت طایا بگذارند و فرو بپزند و شیار را بپزند و تبراشند و در حین
 خالفوا المشرکین او فواللهی و اخفوا الشوارب و در صحیح مسلم است که انش کذات پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله
 و سلم وقت بر بدن شارب و حیدن ناخن یعنی بر بدن آن تعیین نموده که زیاد از چهل روز نگذاریم
 و در فص شارب علماء اختلاف است امام مالک میگوید چندان قص کند که طسرها لب بپزد آید

و چند آن نبرد که مشاء شود و حلق شارب نزدیک است و فاعل آنرا کسند بر و تا دیب کنند طحاوی
 میگوید درین باب نصی از شافعی نیافتم اما اصحاب و س را ویدم مثل فرقی و ربیع که اخفا میگردند و آن
 دال است بر آنکه از و س اخذ کرده اند احفاد لغت یعنی مبالغه و استقصا در فعل است چنانچه اخفا سوال
 بمعنی تردید و تکرار و الحاح اوست و نیز بمعنی مبالغه در نیکی کردن و تلفظ حال آمده پس اخفا شوارب
 اخص از جز و قص و س بود و لهذا تفسیر کرده اند آن را مبالغه و استقصا در قص و اتصال آن نوری
 گفته که بسیار از سلف باستیصال شوارب رفته اند و جماع بر خلاف آن رفته و تاویل کرده اند احفارا
 بگرفتن آنقدر که اطراف شفت ظاهر گردد و مذہب مالک این است که حلق آنرا مشاء و اند و فاعل آنرا تا دیب کند
 بعضی مخیر گردانند درین دو گویند که احادیث نص در استیصال نیست و جز و قص نیز واقع شده پس همه
 جائز بود و مشترک میان جمیع اقسام تخفیف است و این عام تر از گرفتن از طول شوارب از مساحت آن و
 ظاهر الفاظ گرفتن است از طول و مساحت بمیجا تا ظاهر شود اطراف یعنی گرد گرد لب و مصنف میگوید اما
 مذہب امام ابو حنیفہ و زفر و ابی یوسف و محمد بن احمد است و احفاد آنست که از بیخ بردارند و در حدیث
 ثابت شده که اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من شاربہ علی سواک در حدیث مغیرة بن شعبہ آمده
 و کان شاربہ قد و فی فقال له اقصه لک علی سواک بعضی ضمیر شاربہ را عاید بآن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 داشته و معنی اقصه لک آن داشته که تا تو تبرک جوئی بمویهای زیادتی که جدا گردد از آن و بعضی مغیرہ برہم تقدیر
 سنیت آن ثابت گردد و این با حفا تصور نیست چه از قص بر سواک از بیخ برکنده نشود و حدیث متفق علیہ
 کہ عشرة من الفطرة قص الشارب الی آخره صریح است در قص و قص با احفا تصور نیست پرستیده نماز که احفا
 نیز در حدیث متفق علیہ مدہ چنانچه خود مصنف نقل کرد پس قص یا محمول بود بر احفا بطریقہ حمل مطلق بر مقید
 یا رخصت بود و تخمیر ثابت شود میان احفا و قص چنانکه بعضی بران رفته اند و از کلام مصنف چنان معلوم شد
 کہ مذہب حنفیہ حلق است و از طحاوی کہ قد وہ علماء متقدمین است این مذہب نیز ظاهر شود چنانکه گفت
 طحاوی میگوید چون استحباب بقص مجمع علیہ است حلق افضل بود قیاساً علی الراس و مصنف
 میگوید اما درین قیاس نظیر است چه در اخفا شارب قبح ظاهر است و نوعی است از مشاء
 و اللہ اعلم و نیز فضلیت حلق راس غیر مسلم است مطلقاً چنانکه معلوم شد تا فضلیت حلق شارب برابری
 قیاس کنند و لیسکن بودن مذہب حنفی فضلیت حلق شارب محل تردد است بآنکه ظاهر از کتب ایشان آنست
 کہ سنت قص اوست و ما خلق او مثل ما جب و گفته اند کہ بناخذ و علیہ الفتویہ این دو غیر فائز است
 اما در حق فائز مندوب تطویل شارب است تا در ششم دشمنان مهیب نماید کذا فی مطالب المؤمنین نقل
 عن الذخیرة و نیز از سراجیہ نقل کرده کہ سنت قص شارب است تا ظاهر گردد گرد گرد لب و حلق شارب بدست
 و قبل سنت و باکے نیست بیک سببها یعنی طرفین شارب و گفته اند کہ امیر المؤمنین عسکرم و غیره و س اینچنین میگردند
 زیرا کہ و س دهن رکنی پوشد و در و س طعام بنماند و در حلق و ترک سوسه ریر لب کہ آن را عنقه گویند
 اختلاف است و افضل ترک آنست تا آنکه در بعضی روایات آمده کہ امیر المؤمنین عسکرم قبول نمیکرد

استمداد کسے را کہ حلق میگردان را و اما حلق طرفین عنق لابس است و تفصیل این مسائل از کتب فقه بایست
 والله اعلم **فصل** در جہاد و آداب آن جہاد ذر وہ سننام اسلام است و اول آن را در دنیا و عقبی در اعلا منازل مقام لایم
 خط حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ازان او فرخطوط بود و عادت سے در سلوک طسرق آن اکمل و اجل عادات
 و ساعات و اوقات سے بر جہاد موقوف و منحصر بودم زبان و جسم بجان و جسم بدعوت و بیان و جسم بسیف و
 سنان یا ایما النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و غلط علیہم و قال اللہ تعالیٰ فلا تطع الکافرین و جاہلیم جہاد اکبر جہاد کبیر گویا
 اشارت است بجمع اقسام مذکورہ جہاد و اللہ اعلم علما کفہ اند مراتب جہاد چہارست جہاد نفس و جہاد شیطان و جہاد کفار
 و جہاد منافقان اما جہاد نفس را چہار مرتبہ است یکے جہاد بر تعلم دین حق دوم جہاد بر صبر و تحمل مشقات دعوت و اذ
 از خلق و سہر کہ این مراتب چہارگانہ را بعمل آورد و در ملکوت آسمان عظیم خوانند و اما جہاد شیطان بود و مرتبہ است یکے
 جہاد بر دفع آنچه القا میکند از شہوات و شکوک در اعتقادات مسلمانی دوم جہاد بر دفع آنچه القا میکند از ارادات و شہوات
 در عمل بخلاف احکام شرعیہ و ستیج اول یقین است و روح ایمان و قوت تصدیق و ثبات محبت و سلام دوم
 صبر است و ثبات بر داعیہ عمل و انشال او امر و احکام دین و اما جہاد کافران و منافقان بر چہار مرتبہ است بدل زبان
 و مال و نفس یعنی بانکار کفر و نفاق و موغظہ و اذار و صرف اموال و اسباب در تہیہ امر جہاد و قتال و بدل نفس و ارواح
 در ان اما جہاد ارباب ظلم و منکرات و بدع ظاہر آن بود کہ این را اول در اجمال ذکر میکرد و در مراتب جہاد پنج میبایست بعد ازان
 در مقام تفصیل می آورد چنانچہ در قرآن آن دو وجہ جلا آوردن این قسم ظاہر نیست یا رب مگر اشارت باشد تا کہ آنچه
 در کلام علما مذکور شدہ ہمین چہارست گویا تفریض فعلی است بر ایشان بعد از ذکر این قسم و تا آنکہ عدم ذکر ایشان را
 اکفا بذکر اصول اقسام است و اللہ اعلم و بالجملہ جہاد بر منکرات و بدع کہ بمعنی امر معروف و نہی منکر است بر سہ مرتبہ است
 اول بدست بدفع و ضرب و قتل و اگر عاجز شود زبان بنہی و سب و شتم و مانند آن و اگر عاجز شود بدل بانکار و عداوت
 و قصد دفع این سیزده مرتبہ جہاد است کہ ہر کہ ازان بے بہرہ بود علامت نفاق سے بود چنانکہ در حدیث آمدہ است
 من مات ولم یجد ث نفسه بجزومات علی شتہ من النفاق ہر کہ میرد و حکایت کند نفس خود را بغزو و جہاد و قصد کند رو
 ہمت بر تفصیل آن نگمار و میرد بر شہد و نوے از نفاق و کفر و اکمل خلق در مجموع این مراتب حضرت رسالت بود صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم چہ از اول روز بعثت تا زان وفات لایزال در جہاد بود و جن و انس و عرب و عجم و کوچک و بزرگ
 و ازاد و بندہ و زودادہ را بحق دعوت میکرد و ماہ دست میزد و و از شرک و کفر و ضلال منع میکرد و چون زبان بہارک
 بسبب شتم سننام کاشید کفار تزلزلش بعد اوت برخاستند و چون اذنی و معادات ایشان لغایت رسیدن فرمان ہجرت شد
 جامعے بزمن ہجرت کردند عثمان ابن عفان باریقہ دختر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باوہ نفر رفتند و آنکس اندر یا
 پیادہ بود و بعد ازان بضعف و سارکشتی کہ اگر دند اول کسیہ بیرون آمد بہ ہجرت عثمان بود چون خبر وصول او در کشید
 پیغمبر خدا نگران آن ہوتا کیے از زمان قدم کرد و گفت دیدم او را کہ بر دہشتہ بود رقیہ را بر حمارے و خود پیادہ میرفت پس
 فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عثمان اول کسی است کہ ہاجرت کرد باہل خود بعد بود علیہ السلام و چون
 استقر اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مکن و امن ایشان را در حبشہ دریافتند عمر بن الداحس و عبداللہ
 ابن ابی بکر را بہدایا و تحف بچشہ نزد نجاشی فرستادند تا این جامعہ را از ملک خود بدر کنند و بہیار ایشان

باز فرستد نجاشی بسابقه سعادت که در قبول نبی اکبر الزمان دشت سخن ایشان گوش نکرد و آن دو کس را
 صاحب و خاسر با هم پایا و تخت ایشان باز گردانید تا حمزه بن عبد المطلب که از قتیان و شجاعان قریش و نبی هاشم بود
 و بیزت تر و مردانه تر از او کسی نبود در آخر سال بحکم از نبوت مسلمان شد و اسلام آشکارا گشت و تزیار گرفت
 و بعد از او اسلام عمر بن الخطاب بعد از سه روز که اثر اجابت دعای آن حضرت بود صلی الله علیه و آله وسلم
 سبب فرمودت دشوکت و عزت گشت و عدد اهل اسلام در آن وقت چهل و چند مرد و یازده زن بود کما ذکر
 فی المواهب و مشهور است که کمال و تمام عدد اربعین بعمر بن الخطاب بود کفار در اضطراب شدند یکدیگر معاقدت
 کردند که بانی المطلب و بانی عهد منان مباحث و مناقحت نگذردند و از کماله و مجالست تمتنع با ششم را
 صلی الله علیه و آله وسلم تسلیم ایشان کنند بر آنکه عهد منان جدا گان حضرت سید الانبیاست و او صلی الله علیه و آله
 و سلم محمد بن عبدالله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد منان است و عهد منان را چهار پسر بود یکی هاشم جد شریف
 آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و دیگر عبد شمس که پسر او امیه است و پسر امیه حرب و پسر حرب ابوسفیان
 پسر حاربه و بنو هاشم و بنو امیه همه بنی عبد منان اند و دو پسر دیگر مطلب و نوفل و مطلب برادر هاشم است و عم
 عبد المطلب و دو پسر همیه عبد المطلب باین نام صحبت اضافت بهمین مطلب است و اینچنان است که هاشم در وقت بزرگی
 رفته بود در انجام زنی خواسته و پسر که گشته آمد چون مطلب بعد از او آید رفته پسر را وید بصفت
 پسندیده آری که بچلیه مردانگی و فرزادگی پیراسته گفت این پسر چنان نماید که گویا از قوم ما است گفت بلی این پسر
 هاشم بن عبد منان است که اینجا آمده بود و زنی خواسته از او این پسر را هدیه است مطلب برادر زاده خود را
 ردیف خود ساخته بکسی آورد و در راه هر که از او میسر رسید که این کیست میگفت که بنده من است ازان باز ویرا
 عبد المطلب گفتند و نام اهل و سبب است و بنو مطلب و بنو هاشم در جا بجا و اسلام با یکدیگر متحد و
 مختلط و مشتبک و یکجا بودند بخلاف اولاد عبد شمس بن عبد منان که همیشه بر راه مخالفت و سیانت نبی هاشم
 میفرستند در کتب احادیث و سیر و تواریخ مذکور است که چون قریش عزت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم
 و آن کسانیکه با او پیوسته بودند دیدند و عزت اصحاب و سبب که همیشه رفته بودند و شیوع اسلام در قبایل مشاهده
 کردند ناره حسد و عداوت ایشان تیر شد و اتفاق کردند که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم را با یک کنند و کشند
 و چون ابن خیر باوطالب که معاون آن حضرت بود صلی الله علیه و آله وسلم رسید نبی هاشم و نبی عبد المطلب را جمع
 کرد و امر کرد که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم را در شعب خود در آورده و حمایت نموده از شر و کید اعدا نگاهدارند
 همه کجیل و یک جان شده بدان را خشی گشته مسلمانان بطلاقه دیانت و محبت و کافران بعلت حمیت و عصبت
 و چون قریش اتفاق نبی هاشم و نبی المطلب معانه نمودند با یکدیگر عهد کردند که بانی هاشم و نبی المطلب مراعات صلح
 رحم کنند و بلا ایشان مناقحت و مباحث ننمایند و در بعض کتب بیاید که نبی المطلب بنی عبد المطلب واقع
 شده و اول اصح و اظهر است چون این معلوم شد پس آنچه در عمارت مصنف واقع شده که کفار معاقدت کردند
 که بانی المطلب و بانی عهد منان مباحث و مناقحت نگذردند خلافت منقول و معقول است اما منقول چنانچه نقل
 کردیم که واقع در کتب نبی هاشم و نبی المطلب است و معقول از جهت آنکه حامی و معاون جناب رسالت نبی هاشم

ونبوالمطلب بوده اند نه بنی عبدمناف علی الاطلاق بلکه اولاد عبدشمس از مخالفان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 وعاقدان کفار بودند مگر کسی که ازینها بسعادت اسلام و صحبت رسیدہ بود مثل عثمان بن عفان بن ابی العاص
 بن امیہ بن عبدشمس کہ از بنی امیہ است و ابوہب بن عبدالمطلب کہ عسم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 ست نیز موافق کفار بود مگر آنکہ گفتہ شود کہ کفار دیگر از قریش ہر چند بنو عبدشمس موافق ایشان بودند
 ولیکن با ایشان نیز ترک مناکت و مباہلت نمودند تا سعی در گرفتن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و تسلیم کردن
 کنند اما چون در جمیع کتب نبوالمطلب مذکور است نہ بنی عبدمناف و ثابت شدہ است کہ بنو عبدشمس
 در معاقدت بجانب کفار بودند وین توجیہ و تاویل باطل باشد و متعین بود کہ ذکر عبدمناف بجای نبی ہاشم
 از سنہو قلم کاتب است و در آخر باب حج از مصنف نیز گذشت کہ گفتہ است بنو ہاشم و بنوالمطلب و
 برین جملہ کہ تعاقب و تقاہرست بر ترک مباہلت و مناکت و مکالمت و مجالست با بنی ہاشم و بنیالمطلب نامہ نوشتند و در
 سق کعبہ او میخند دست کاتب نامہ کہ منصور بن عکرمہ و بعضی گفتہ اند یعیص بن عامر بود مثل شد و این
 قضیہ در ہلال محرم سال ہفتم از نبوت بود و درین سال چندے از مہاجران حبشہ قدم آوردند و باز ہشتاد و سہ کس
 مرد و شہرہ زن ہمیشہ ہجرت کردند و ابو بکر صدیق نیز غزیت آن کرد پس اورا کفار کہ باز آوردند و گفتند این مرد
 اگر از شہر بیرون رود حال آن شہر چہ بود و ابو بکر صدیق در خانہ خود مسجدی بنا کردہ بود قرآن میخواند و میگاہست
 و نسا و علمان و رجال کہ بوسے مولع میشدند و با بجلہ نامہ کہ در تعاقب و تعاقب نوشتہ بودند آن نامہ را کرم بخورد مگر
 جانے کہ نام خدا و رسول خدا بود و بنو ہاشم و بنوالمطلب در میان شعب محصورے بودند مدت سہ سال بروایت
 دو سال تا جبریل علیہ السلام خبر کرد کہ صحیفہ را کرم خورد و پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم با بو طالب گفت و ابوالمکار
 بگفت کہ سے چنین میگوید کہ نگاہ کن کہ اگر دروغ میگوید اورا تسلیم شما کنیم و اگر راست میگوید شما ازین حال برگردید
 گفتند انصاف دادی چون صحیفہ را خورد آوردند و دیدند کہ ہمہ صحیفہ کرم خوردہ بود مگر جائے کہ نام خداے تبارک
 و تعالی و نام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود چون چنین بریدند در کفر و طغیان افسر و مدت بعد از شش ماہ
 ابو طالب وفات کرد و بعد از وسے بسہ روز یا پنج روز خدیجہ نیز وفات کرد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این سال را
 عام افسرن نام میکرد و بلا و آذیت کفار مضاعف شد پس بعد از سہ ماہ از موت خدیجہ سال دہم از نبوت پیادہ
 از مکہ بطائف رفت کہ برسہ مہل از مکہ است و زمین حارثہ باوے بود و اشراف تفتیف را دعوت کرد و وہ روز
 در میان ایشان بود از اہل طاقت مساعدتے و موافقتے نیافت بلکه غلامان و خیردان خود را خوا کرد و نتا آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دشنام میکردند و با شہماے مبارک اورا بسنگماز زدن و نعلین اورا خون آلود ساختند
 تا خون از زخمہاے سنگ بر زمین سے افتاد ہر دو ہازوے اورا گرفته بر بنجر امیدند و چون میرفت باز سنگماز میکردند
 و خندہ میکردند و زمین حارثہ خور را سپر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میساخت تا سروسے تمام شکست
 و مجروح شد و این واقعہ در روضۃ الاحباب در ذکر وقائع سال دوم از نبوت تفصیل مذکور است در صحیحین از حدیث
 عائشہ آمدہ کہ گفت مر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را آیا آمدہ بر تو روزے سخت ترا از روز احد نہر مو و
 سخت ترین روزہا کہ پیش آمد مر آن روز بود کہ عرض کردم نفس خود را بر این عبد تا لیل ابن کلال کہ از اکابر

اہل طائف بود از یقینت و اجابت نکر و مرا دعوتی کہ اورا کردم پس برگشتم سرفروا فکندہ مہوم و مخزون رسیدم بقرون
 غالب کہ آن راقون النازل نیز گویند و میقات اہل نجدست ناگاہ سر برداشتم و ابر پارہ را دیدم کہ مرا سایہ کرد
 و دروے جبریل است زندا کرد مرا و گفت بروردگار تو شنید سخن قوم ترا آنچه رد کردند بر تو اکنون ملک جبال را بر تو
 فرستادہ کہ اگر فرمائی آخستین را کہ نام دو کوہ است کہ در ان میان آبادان است برایشان مجسم بر زخم و
 کیبارگی ایشان را ہلاک کنم سر خود امید دارم کہ از اصلا بایشان کہے بر آید کہ خدا را بوعدا نیت پرستند پس
 آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم از طائف بازگشت و در وقت بازگشتن بعقبہ و شیبہ کہ از اشقیای قریش بود
 بگذشت و ایشان در بوستان خود بودند و انگور میچیدند چون آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را با این حال
 دیدند گھملا رحم ایشان بنیید و مہربان گشتند و بہت عداس نصرانی کہ غلام ایشان بود خوشہ انگور سے بحضرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرستادند چون آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خوشہ را در دست مبارک خود
 گرفت و گفت بسم اللہ و بنیاد خوردن ازان کرد عداس بجانب دے نگاہ کرد و گفت واللہ این کلام از بیج کہے
 از اہل این جلدہ نشنیدم فرمود از کلام جلدہ تو گفت از منوی فرمود آن قریہ مردے صاوح است کہ بونس این تھے باشد
 عداس گفت تو اورا از کجا دانی فرمود و سے برادر من است و و سے پنجم بر خداست و من نیز پنجم پس عداس
 بر دست و پائے مبارک و سے بر رو سے افتاد و بوس کرد و مسلمان شد و در بازگشتن بخجرا رسید و آن موضعی است
 یکشب در میان ادکہ آجا دیوان یعنی جنیان پایہ نمود و اسلام عرض کردند و گفتہ اند کہ آن ہفت نفس بودند از
 جن نصیبین کہ شہریت از شام و آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز میگذارد در شب و سورہ جن بخوانند ایشان
 استماع سے لمودند و گفتہ اند کہ نامہا سے این ہفت جن منشی و ناشی و شاعر و امیرہ احتجب چون بکہ آمد بمرج رفت
 و کفار را خبر کرد باسرا و آنچه در ان شب دیدہ بود و مشاہدہ کردہ از رویت اہلبیاد و فرض صلوات و از و سے
 کیفیت مسجد اقصی را پر سیدند ہمہ را بیان کرد چون این بشنیدند در تکدیب انس و ذمہ و انیز انیادت کردند
 و آن در شب بیت و ہفتم بود از رجب بر قول مشہور و در شب جمعہ بود یا شب شنبہ و اصح آنست کہ در شب
 دو شنبہ بود موافق مولد و مبعث و ہجرت و وفات و اللہ اعلم و مسراج یکبار بود بیدن در بیداری و بعض گویند
 دو بار بود یکبار پیش از وحی و یکبار بعد از و سے و بعض گویند سہ بار بود و بعض گویند چہار بار بود و بعض بیشتر
 ازان گویند و تحقیق آنست کہ اسرا بیدن و روح در قیظہ کہ کلام مجید ازان خبر داده کیبار بود و بیدن و روح در نام
 و بروج در قیظہ بسیار بود و بر حشر آن ار محمد سے معین دلیل قطعی نیست و تحقیق معارج روحی از کلام سادات
 اولیاء اللہ معلوم گردد و اللہ اعلم و بعد از اسرا کیسال و دو ماہ فرمان ہجرت شد ابو بکر را استصحاب کرد باہر بارگیا
 و سفر کرد چون بمدینہ رسید انصار بقدم و سے شاد شدند و محبت و سے را بر محبت آبا و ابا نامقدم داشتند پس
 عرب بعد اوت ایشان بر خاستند و ہر جانب بر ایشان تا ختمند آیت قمال نازل شد و اذن تقبال حاصل گشت
 بعد از حرمت آن یعنی در اول قتال حرام بود بعد ازان رخصت شد کہ اگر قتال کند باہرست باز قتال فرض شد
 و احادیث و فضل جہار زیادہ بر چہار صد ثابت شدہ و باصحاب صایعت میکرد در جنگ کہ گر نیزند و گاہ مباحث
 میکرد بر موت و در امر جہاد باصحابی پر مشورت کرد سے ابو بکر را کہ گفت ما را آیت احدی انکشتہ مشورہ لاصحاب

من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ندیدم من ہیج کسے را بیشتر مشورت کنندہ مرا صاحب خود را از رسول خدا
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در راہ بعد از ہمہ لشکر رفتے و ماندگان را برداشته و در سیر رفیق تمام کردے و عباس و سوسان
 سوے لشکر دشمن فرستادے و مقدمات و طلوع را پیش کردے و پاس بانان را با طرفان لشکر کفر کردے
 و چون با دشمن برابر شدے با استادے و دعا کردے و از حق تعالی نصرت خواستے و با جملہ صحابہ ہذا بکریا بیعتی
 مشغول شدے و لشکر خود را ترتیب دادے و مقابلان را معین کردے و در حضرت وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 بفرمان وے مقابلہ کردے و در جنگ آلت جنگ پوشیدے و میان دوزرہ مظاہرت کردے و در لشکر
 وے را بات و اعلام بودے چون بر قوسے غالب شدے و فتح کردے در آن عصر صد روز مقیم شدے
 انگاہ باز شدے و چون خواستے کہ بر قوسے تاخت آورد انتظار کردے اگر از میان ایشان آواز بلک نماز
 شنیدے تاخت نکردے و گاہ بر دشمن شبنون آوردے و گاہ در روز تاخت کردے و سفر خصوصاً بر
 خرا در روز پنجشنبہ دوست داشتے چون لشکر فرود آمدے ایشان را چنان جمع کردے و پرہم پیوستے کہ اگر جسامہ را
 بر ایشان گسردے ہمہ را پوشیدے و صفوں را خود مرتب کردے و در وقت قتال شجاعان را برابرے اقدام
 بدست خود تعیین کردے و میفرمود فلان تو پیش رو و فلان تو پس رو و گاہ در وقت تعلق دشمن ابن دعا خواندے
 اللهم منزل الكتاب و محرر السحاب و ہازم الاغراب ایزہم و افضلنا علیہم سہم الجمع و بولون اللہ بر اللہ
 موعودہم و السائق الہی و اهلہم انزل لہم لفرک اللهم انت عضدی و انت نصیری و کب اقاتل و چون جنگ سخت
 در پیوستے و نور قتال گرم شدے و دشمن قصد وے کردے با آواز بلند گفتے انا البنی لا کذب انا ابن
 عبد المطلب و چون کار سختی رسیدے دلیران پناہ بوے آوردندے و از ہمہ نزدیک ترید دشمن وے بودے
 و اصحاب خود را جنگ شعاری تعیین فرمودے کہ یکدیگر را بان بشناسند کیبار شعار ایشان این بود است است
 یعنی بمران بمران و گاہے شعار یا منصور بودے و گاہے حم لا یضرون و گاہے زرہ پوشیدے و خود بر سر مبارک
 نہادے و ہمیشہ حال کردے و نیزہ برداشته و کمان در بازو انداختے و گاہ سپرداشته و خراسیدن در وقت جنگ
 دوست داشتے و بر دشمن شبنون فرستے راست کردے چنانچہ در غزوہ طائف کردے بعد از فتح کہ غسزوہ حنین است در شوال سنہ ثمان
 و خالد بن الولید ہر مقدمہ وے بود و چون ثقیف منہم شدہ در حصنہ کہ بطائف داشتند بعد از تہیہ ساز کیسال
 درآمدند و بنیاد قتال نہادند آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایشان را تا ہر روز محصر ساخت و منجیقے بنا و آن
 اول منجیقے بود کہ در اسلام نہادہ شد و مردم بسیار از ایشان کشتہ شد پس صحابہ بعلاقہ رحم و قرابتے کہ با ایشان
 داشتند درخواست کردند کہ ایشان را بگذارند پس بفرمان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہادند کہ ہر کہ
 از حصن فرود آید آزاد بود پس وہ نفر و بروایتے بیت و نہ نفر از ایشان فرود آمدند و ابو بکرہ ثقیف بن الحارث
 اثنیقے کہ از شاہیر صحابہ است از ایشان بود و از قتل طفلان و زنان نہی فرمودے و جنگیان را حکم کردے
 کہ بپنید ہر کہ موے جانہ بر آوردہ اورا قتل کنند و اگر نہ اسیر کردے و چون طائف را بغزاف فرستادے ایشان را
 بتقرے و بر سیرکاری فرمودے و گفتے سیر و اسم شدونی سبیل اللہ قالوا من کفر باللہ و لا تمکروا ولا تقدر و لا
 ولا تقسوا و لیدایغے سیر کنید بنام خدا و در راہ خدا جنگ کنید ہا کہے کہ کافرست با خدا و مثلہ کفید یعنی گوش و بینی بسرہ

وعمدے کہ باغیم کنیت کشید و طفلان را کشید و نہی فرمودے از بردن قرآن بدیار کفار چون سریہ لبر ستادے
سریہ فوجے کہ بجائے فرستند و در اصطلاح اہل سیر غزوہ آن را گویند کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنفس شریف
انجا حاضرے بود و سریہ آکہ خود حاضرے شد و جماعہ را مہر ستاد امیر ایشان را فرمودے کہ پیش از قتال دشمن را
دعوت کند باسلام و ہجرت از وطن کہنہ بدیار اسلام یا اسلام فقط بچہ ہجرت اگر اسلام و ہجرت ہر دو قبول نکند
و حکم ایشان یعنی آنہائے کہ اسلام بیارند و ہجرت از وطن نکند حکم اعراب مسلمانان باشد کہ ایشان را از مال فی الضعیف
ہو و دیار بدل جزئیہ کنند اگر اسلام را ہم قبول نکند و اگر ازین مجموعہ ابا کہند بخدا ایتعالی استعانت نامے
و قتال کن و چون بر قوسے ظفر یافتی لبر فرمودے تا مذا کہتذکیع عثمانم و ہمہ را گرد آرند پس ابتدا فرمودے
لسلب کشکان یعنی ہامہ و رخت ایشان را بقالمان ایشان دادے تفسیر سلب در ہدایہ پیامد و سلام و در کتب
و آنچه بر کب است از زین و آلت و آنچه یا اوست ہر دایہ از مال و ز تو شہ دان و در کمر کردہ آنچه با غلام او یا بر دایہ
دیگر است داخل سلب نیست و استحقاق قاتل سلب قاتل را نزد امام ابو حنیفہ بشرط تنقیل امامت و تنقیل آن بود
کہ امام بگوید و خویشی مقاتلان کند کہ ہر کہ انجین کارے کند اورا جنین و چنان ہرسم و یک صورت تنقیل نیست
کہ ہر کہ یکے را از کافران بکشند اورا ہر جامہ و رخت او برین تقدیر جامہ و رخت مقتول برائے قاتل وے باشد
و نزد امام شافعی این شریعت است بے آنکہ امام شرط کند و بگوید و قول حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود
من قتل قسبلا فہ سلمہ نزد ایشان معمول بر شریعت است و نزد ما بر تنقیل است بدلیل آنکہ مرثیہ بن ابی سلمہ را
فرمود کہ نیست مرثیہ از سلب قاتل مگر آنچه خوش گرد و بدان نفس امام تو و حدیث مذکور محتمل است تشریح را و تنقیل را
پس حل کردیم بر تنقیل بقریبہ حدیث ضعیف و با بطلان بعد از سلب آنچه ہاندے خمس آن بیرون کردے در مصالح
اسلام کہ حق تعالی در قول خودہ و اعلیٰ انما غنمتم من شیء فان مد غنمتمہ وللرسول و لذی القربیٰ و الیتامی
و المساکین و ابن السبیل و تعبیر فرمودہ صرف کردے و در میان فقہاء قسمت خمس خلافے است کہ در کتب فقہ
مذکور است و آنچه ہاندے نصیبے اندک ازان زنان را و کودکان را و سبکگان را بدادے و آنچه ہاندے میان
شکر قسمت کردے سوار را سہم و پیادہ را یک سہم و این مذہب امام شافعی و امام ابی یوسف و محمدت منقول
ست از ابن عمر از فعل حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نزد امام ابی حنیفہ سوار را دو سہم و پیادہ را
یک سہم و از ابن عباس از فعل آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انجین منقول است و چون حدیثین فعل متعارض اند
انحدکو در بقول آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم للفارس سہمان وللراہل سہم واحد و آنچه صحیح شدہ است کہ
انقال از سلب غنیمت بودے چنانچہ مصلحت دیدے کہ بعض گویند انقال از جملہ خمس دے و بعض گویند از خمس
الخمس بودے و این ضعف اقوال است انقال جمع نفل است یعنی غنیمت زیرا کہ علیہ و زیادت فضل الہی است مجاہدان
و بعضی تنقیل کہ شرط کردن امامت مرکے را کہ کارے زیادت از دیگران کند بچہ زیادہ از غنیمت چنان کہ
گذشت و مراد انجا این معنی است و مختار نیست کہ این از نفس غنیمت است نہ از خمس الخمس و خمس در بعضے از غزوہ
سلمہ بن الاکوع را پنج سہم دادے و برادران جنگ توفیق عظیم رفیق شد و دست برداے صحیب نمود و در ہدایہ
میگوید کہ یکبارے اورا دو سہم دادے و سہ پیادہ بود و این معمول بر تنقیل است و بر مصلحت و بر امام و میان ضعیف

و قوی مساوات کردی در قسمت چه همه سپاهی لشکر و سبب قوت و شوکت اسلام اند و چون قصد دیار و عثمانان کردی گاه سریر را پیشتر فرستادے اگر ایشان را غنیمتی بدست آمدے از آنجمله خمس بیرون کردے آنچه بماندے از آن ربعی جدا کردے و باہل سریر دادی آنچه بماندے میان ایشان و سایر لشکر بسویت قسمت کردے و مع ذلک نفل را گراہت میداشت کہ بردارند و میفرمود او یار باید کہ رو کنند بر ضغفا و او را یعنی حضرت پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از غنیمت سعی خاص بود کہ آن را صفی بخوانند از جهت برگزیدن و اختیار کردن وی آنرا کہ خواستی بنده یا کینز کی یا اسپ یا آنچه خوش آمدی آنرا پیش از خمس برداشتی و این مخصوص بود بان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعد از دے کسی را از ائمہ نرسد و خلفای راشدین نیز نیکرند و تصفیہ و ذوالفقار از آنجمله بود اما صفیہ از غنایم غزوة خیبر بود و از اولاد بارون پیغمبر علیہ السلام بود و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را آزاد کرد و عقد نکاح بر بست و ذوالفقار از غزوة بدر بود و آن شمشیر بن ابیحاج سہمی بود و در روز بدر سپہر عاص ابن بنہ داشت علی بن ابی طالب و در اگشت و شمشیر را بنظر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آورد و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برای خود اختیار کرد بعد از آن بعلی بخشید و نسبت وی بان شمشیر مشہور و مذکور است و ذوالفقار از آن جهت گویند کہ در وسط دی مثل فقاظہ یعنی مہر مای استخوان پشت بود و در فاقے فقاظہ و کسر ہر دو جائز است و فتح فصیح است و این شمشیر را ہرگز از خود جدا نہ کردی و در ہر معرکہ و جنگ با وی بودی و علیہ وی از نقرہ بود و اگر کسی از برائے مصلحت مسلمانان غائب بودے او را سہمی بدادی چنانچہ عثمان را داد و در روز بدر چہ وی تبریض دختر پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رقیہ مشغول بود فرمود ان عثمان اطلق فی حاجۃ اللہ و حاجۃ رسولہ ضرب لہ بسنمہ و اجرہ عثمان رفتہ است در کار خدا و رسول وی پس تعیین کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برای وی بسہم وی و اجر وی و در روایت ابی داؤد از ابن عمر آمدہ و مباہت کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عثمان را و بزود دست چپ خود را بردست راست خود فرمود این دست عثمان است و سہم ذوی القربی را کہ در نص + فان للغمسہ وللرسول ولذی القربی ما ثابت است در بنی ہاشم و بنی المطلب قسمت میکرد و برادران ایشان بنی عبد شمس و بنی نوفل را میداد و میگفت انما بنو المطلب و بنو ہاشم شی و احد شی در روایت مشہورہ بشین بمعجم یعنی مشہور و بعضی سی بسین ہملہ یعنی مثل روایت کردہ اندامی مثل واحد بدانکہ در اخبار آمدہ است کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سہم ذوی القربی را از خمس غنایم خیبر در بنی ہاشم و بنی المطلب قسمت کرد عثمان کہ اولاد عبد شمس است و جعفر بن مسلم از اولاد نوفل بحضرت آمدند و عرض کردند کہ ما منکر بنییم کہ بنی ہاشم را پروردگار تعالی شرف و فضل داد کہ غیر ایشان را نیست زیرا کہ ترا از ایشان پیدا کرد اما بنی المطلب ما و ایشان برادرانیم مساوی در نسبت قرابت چرا ایشان را برگزیدے و مخصوص کردے بسہم ذوی القربی و ما را اندادے فرمود بنی المطلب با بنی ہاشم ہمیشہ متحد و شتباک بودند در جاہلیت و اسلام و در آوردن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برای تصویر و تخیل اشتباک و اتصال انگشتان مبارک خود را در یکدیگر و اگر در مغازی طعام می یافتند مثل عسل و عنب و جوز و غیر آن بخوردند در نمیداشتند چنانچہ بخارے از ابن عمر آوردہ کہ گفت می یافتیم مادر مغازی خود عسل را و عنب را بخوردیم و برنیداشتیم عبد اللہ بن سفل یک جراب شحم یافته بود و میگفت من ازین جراب کسی را نخواہم داد آنرا بروی مقرر فرمود و در صحیحین آمدہ کہ قسم کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برین قول وی و در طول و خیانت از غنیمت تا کنید و شدید

عظیم می نمود و میگفت ہونا رد عار و شاعر علی اہلہ الی یوم القیامتہ در مہذب در شین مفتوحہ گفت اشار العیب و فی القاموس
اشار کتاب العیب و العار و الامرا المشہور بالشفعہ و کسی غلول کرده بود فرمود کہ کالاہے ویرا ہاتش بسوزند و ابو بکر
و عمر بخین کردند و این از باب تعزیر مالی است و اکثر علما بر آنند کہ در و این بر سبیل تفلیط است و امام احمد انرا بظاہر
حل کرده و السد علم خاتمہ الکتاب در اشارت باب ابوابی کہ در ان احادیث مرویست و ہیج از ان صحیح نہ شدہ
و نزد جہانزادہ علماء حدیث ثابت نہ گشتہ و ہر چند این حروف در فایست اختصار است اما مشتمل بر علوم بسیار است بد آنکہ
شیخ مصنف سابعہ السد تعالی و تقدس درین خاتمہ بسیار توکل نمودہ و مبالغہ کار فرمودہ است و در مقام انتقاد آمدہ
و تقلید بعضی ازین قوم کہ متوکل اند درین باب کردہ بر جملہ از احادیث جمع دطنن نمودہ است بر بعض حکم بعد م
صحت کردہ و بر بعض بعد ثبوت و بر بعض حکم بوضع و افترا نمودہ و بر بعض خطارد و بطلان کشیدہ و حال آنکہ در ان
میان احادیث است کہ در کتب معتبرہ مذکور است و نزد کبرائے علمائے دین از فقہاء محدثین مقبول وائسرفقہ
تسک و احتجاج بدان نمودہ اند مطالعہ این باب طالب را در وادی حیرت و وحشت اندازد اما حکم بعد م
صحت بحسب اصطلاح محدثین چندان غرابت ندارد چہ صحت در حدیث چنانچہ در مقدمہ معلوم شد درجہ اول است
و دائرہ آن تنگ نہ جمیع احادیث کہ در کتب مذکور است حتی درین شش کتاب کہ آن را صحاح ستہ گویند
ہمہ باصلن ایشان صحیح است بلکہ تسمیہ آنها بصحاح باعتبار تغلیب صحت و نیز معلوم شد کہ حدیث صحیح است و حسن و
ضعیف و ہر یک از صحیح و حسن لذاتہ و لغیرہ و تعریف ہر یک ازین اقسام سابقا معلوم شدہ احتیاج با عادیہ تکرار
آن نیست اکنون کہ شیخ مصنف نفی صحت از حدیث میکند و میگوید کہ این حدیث صحیح نیست یا نفی درجہ اول سے کند
کہ صحیح لذاتہ است یا احتمال آنکہ بحدیب تقسیم و تشدید کہ در شرط صحیح کردہ اند رفتہ باشد موافق انچہ از بعض مردم
درین باب نقل کردیم و قول وے کہ گفتہ بصحت نرسیدہ نفی صحیح لغیرہ بود یعنی در حد ذات صحیح نہ و بکثرت طرق و تعدد
روایات نیز درجہ صحت نرسیدہ پس نفی ہر دو قسم صحیح نمودہ باشد یا این ہر دو عبارات کہ صحیح نشدہ و بہ صحت
نرسیدہ بیک معنی بود ہر تقدیر در صحت چندان موجب حیرت و وحشت نبود اما آنکہ میگوید ثابت نشدہ و بہ ثبوت
نرسیدہ ظاہر در نفی درجہ دوم است کہ حسن است لذاتہ و لغیرہ و نفی مرتبہ ضعیف نیز احتمال دارد و بر جمیع تقادیر تواند کہ مراد
وی نفی لفظ حدیث بود یعنی در حدیث ہا این لفظ مخصوص صحیح نشدہ و بہ ثبوت نرسیدہ بلکہ انچہ بہ ثبوت
رسیدہ لفظ دیگر است مضائقہ محدثین درین باب بسیار رود و بانکہ تغیرے کہ در لفظ رود اور احادیث دیگر خوانند اما
این مضائقہ سہل است چہ متبادر بافہام نفی صحت و ثبوت معنی مضمون آن گردد درین صورت باید کہ تصریح کنند کہ این لفظ
صحیح و ثابت نشدہ و آنجا کہ گوید درین باب چیزے بصحت نرسیدہ و بہ ثبوت نہ پیوستہ ظاہر امراتے نفی مطلق مضمون
ست بہر لفظ کہ باشد و آنجا کہ گفتہ موضوع مست و مفتراد باطل بدانکہ معنی حدیث موضوع و اقسام و مراتب آن
سابقا در مقدمہ معلوم شد و نیز معلوم شد کہ حکم بوضع و افترا نیست مگر بظن غالب و تخمین و جسزم و یقین درین
باب صورت مذہبند و چگونہ صورت بند و فان الکتوب قد یصدق یعنی گاہی بود کہ دروغ گویا است
نیز گوید پس احتمال دارد کہ در خصوص این حدیث صادق آمدہ باشد ہر چند دروغ گو باشد و پھچنان کہ راست گو
نیز باسکان نقل محکم است کہ دروغ گوید بنا سے این باب و مدار این کار بر ظن غالب است و میگویند کہ مراد حدیث را

و مہرہ این شان را ملکہ خاص و تمیز مخصوص و آشنائی تمام بکلام نبوت علی مصدرہ الصلوٰۃ و التختہ سپید ایشود کہ بدان صحیح را از سقیم می شناسند و جدای کنند ہر چند سبب آن بر تعین و تنقیح نتوانند نمود و این کار کسی است از میان ایشان کہ اطلاع وے قوی و مہارت وی تمام و ذہن وی ثاقب و قریحہ وے جید و درک و فہم وے سلیم و معرفت و حذاقت وی بقرائن دالہ بران را سخ و متکلم باشد این کار ہر کس نیست مگر در اینجا کہ آثار وضع لایح و بین باشد مثل رکاکت الفاظ و سخافت معنی چنانچہ روایت کردہ می شود لا تا کلاوا البقرۃ حتی تذبحوا ہا و امثال این درین خاتمہ باید انشاء اللہ تعالیٰ درین صورت در معرفت وضع آن خاص و عام مساوی باشند حکایتی درین باب نقل کنند کہ شخصی حدیثی را نزدیکی از خدای فن حدیث بر خواند فرمود این حدیث معلول می نماید گفت بچہ علت فرمود علت بیان نتوانم کرد و تنقیح نتوانم نمود الا آنکہ بر ذائقہ طبع من بیزہ است و بکلام نبوت نمی ماند پس بر محدثی دیگر برفت و این حدیث بر خواند وے نیز بہچنان گفت کہ آن اوستا پیشین فرمودہ بود نزد دیگری و دیگری رفت و پرسید همچنان جواب شنید پسترن آنها با این شخص حدیث آرندہ در ہی داد کہ نزد صراف برو صرف کن صراف بچہ دیدن گفت این در ہم بی عیارت است گفت بچہ دانی علت آن را بیان کن گفت چنین دانم ولی علت آنرا بیان نتوانم کرد نزد صراف دیگر و دیگر بر ہمہ بر یک کلمہ بودند پس در ہم بر شیخ آورد و حقیقت حال بیان نمود فرمود حال مایز بر ہمین نظر دان کہ دیدے و شک نیست کہ اینہا نیز ظنی است دعوی قطع و یقین درین باب نتوان کرد و نیز معرفت وضع احادیث را قرائن داشته اند مثل روایت شیعی غالی حدیث را در فضائل اہل بیت سلام اللہ علیہم جمعین در روایت بتدع داعی بہ بدعت حدیثی را در ترویج مذہب خود و این نیز ظنی بود و بہ یقین نتوان دانست کہ موضوع است و گاہی کذب واضح با قرار وے معلوم گردد و اینجا نیز وارد شود کہ چرا درین اقرار کاذب نباشد مصلحتی و غرضی را اینجا نیز فرینہ شرط است کہ جانب کذب خبر و صدق اقرار را راجع سازد و گاہی قرآن صدق وے در اقرار بکذب چنان قوت یابد کہ مقتضی قطع و حبس نرم بدان گردد لایسا بعد از توبہ و بعض چیز ہا است کہ در حکم اقرار بوضع است چنانکہ علم بتاریخ و ولادت را وے یا وفات شیخ و امثال آن از آنچه اجتماع را وے و مروی عنہ و سماع او از و با وجود آن امکان نداشته باشد و درین صورت اگر علم بقریئہ مذکورہ یقینی بود حکم بوضع نیز قطع گردد و گاہی فریئہ واضح در حال را وے پیدا گردد کہ دلالت کند بر وضع ہجو قصہ غیاث بامہدے خلیفہ در حدیثی لاسبن و افراط بوعید شدید بر امر صغیر یا بوعظیم بر فعل یسر و مبالغہ در ان چنانکہ ہر کہ این فعل کند اورا ثواب جمیع انبیاء یا ثواب ہزار ہزار حج بود یا ہر کہ اینچنین کند گویا زنا کردہ باشد با محارم و زنا کعبہ نیز از قرائن وضع داشتہ اند نعم قرائن دیگر مثل مخالفت نص قرآن و سنت متواترہ و اجماع قطعی و صریح عقل کہ در اینجا تاویل و توجیہ و تطبیق را راہ نبود قوتیرا از سنت و تصریح جامعہ کہ بعد تو اتر بر بند بکذب را وے از ہمہ قوتیرست اما وجود این محل تردد است و بر ہر تقدیر بر فطن خیر روشن است کہ از نفی حدیث نفی آن مدعا و مطلب کہ حدیث را بران دلیل ساختہ و در اثبات آن مدعا تسک بدان نمودہ اند لازم نیاید شاید بدلیل دیگر و حدیث دیگر اثبات کردہ باشد در مباحث علمیہ ثابت شدہ است کہ از نفی دلیل نفی مدعا در نفس الامر لازم نیاید و عدم ملزوم اقتضای عدم لازم نکند چنانکہ یکے دعوی کند کہ این خانہ گرم است و وجود آتش را دلیل آورد دیگری

گوید کہ اینجا خود آتش نیست از اینجا لازم نیاید کہ دعوی گرمی خانہ باطل گردد شاید کہ اثبات گرسے آن بوجود آفتاب
کنند نعم آن دلیل باطل بود با احتمال ثبوت مدعا بدلیل دیگر این سخن اگرچہ مقصود مصنف دخلے ندارد چہ سخن دے
در تزیین حدیث است و با بطلان مدعا کاریش نہ نخبست تسلی خاطر طالب گفتیم کہ وحشت نکشد کہ چون این احادیث
کہ اکابر بدان چنگ در زده اند صحیح و ثابت نبود مطالب و مدعیات ایشان نیز صحیح و ثابت نگردد این لازم نیاید
و اینجا سخن دیگر است کہ گوش فہم و انصاف بران باید داشت کہ چون بناے حکم علماء بہ تصحیح و تحسین و تضعیف
و بوضع و بطلان آن بغالب ظن و ظاہر حال است لاجرم محل وقوع اختلاف بود این باب در وقوع اختلاف
آرا و مذاہب کمتر از ابواب فقہ نیست ہچنانکہ در مسائل فقہیہ اختلافات است کہ یکے بوجوب رفتہ و دیگرے
بحرمت و یکے مستحب داشتہ و دیگری مکروہ پنداشتہ است با جہتادے کہ کردہ و دلیلے کہ اورا دست دادہ
درین باب نیز مثل این اختلافات راہ دارد و وقوع می آید شخصیہ یا جماعہ حدیثی را تضعیف نمودہ یا نسبت بوضع
کردہ اند قومی دیگر آن را بہ تصحیح رسانیدہ و اثبات نمودہ این معنی بر متنوع و مفحص فن حدیث روشن است و
نیز باید دانست کہ از ارباب انتقاد احادیث جماعہ اند کہ درین باب غلو و افراط دارند و براہ تعصب
و تعجیل روند بانکہ توہمی و شائبہ وہمی نسبت بوضع کنند و بدان مبارزت نمایند مثل ابن جوزی و ہشال
دے بجز دانکہ بعض مردم در بعض روایات احادیث تکلم کردہ مثل آنکہ گفتہ فلان ضعیف یا لیس بقوے یا متروک یا مطہون
و امثال ذلک حکم بوضع کردہ و حال آنکہ آن احادیث از ان قبیل نیست کہ قلوب بطلان آن شہادت دہند
و نہ مخالف کتاب و اجماع است و سکر نیست اورا عقل و نقل و دلیلے نیست بر وضع آن مگر تکلم بہان بعض در
راوے آن و این نیز مجازفت و افسراط و تجاوز از حدست غایت آنکہ اورا صحیح نگویند و حکم بضعف و دہن
وے کنند و چندین احادیث را کہ ایشان نسبت بوضع کردہ و موضوع گفتہ اند توے دیگر از مہرہ این شان
آن را اثبات کردہ و تصحیح و تحسین فرمودہ اند و اگر امثلہ آن را بیا ریم سخن دراز گردد و جملہ ازان در ضمن
احادیث کہ مصنف درین خانہ آورده باید و مصنف خود در رسالہ نقد الصحیح لما اعترض علیہ من احادیث
المصانح گفتہ است کہ حکم بر حدیث بوضع بغایت عسیرست زیرا کہ آن صورت نہ بندد مگر بعد از جمع طرف و
کثرت تفتیش و تحقیق آن کہ این من را جز این طریق واحد کہ بروے طعن کردہ شد طریقے دیگر نبود و وجود قرآن
کثیرہ کہ باعث شود حافظ بجزم بکذب حدیث و این در غایت تسر و اشکال است و لهذا اعتراض
کرده شدہ است بر ابو الفرح بن جوزے در کتاب موضوعاتش کہ توسع کردہ است در ان حکم بوضع بر بسیاری
از احادیث کہ باین مشابہ نیست چہ در ان میان احادیث ضعیفست کہ محتملست و ممکنست متسک بدان
در ترغیب و ترہیب و نیز احادیث حسنست و احادیث مست کہ بعض آن را تصحیح کردہ اند چنانچہ حدیث
صلوٰۃ تسبیح مثلاً و احادیثست کہ مرآن را طرف دیگرست کہ ثبوت میگیر و حدیث بدان مطلع نشدہ ابن جوزی
بر ان پس در آمدہ آفت بروے باین وجہ و تقلید کرد اورا در حکم بوضع بر ان احادیث ہر کہ بعد از دے
امدہ از انہا کہ قدرت و مهارت ندارند در علم حدیث این کار آمدہ متقدمین این شانست کہ کمال تجر و توسع داشتند
در حفظ احادیث و طرف آن مثل شعبہ و یحیی و سعید بن القطان و عبد الرحمن بن مہدی و امثال

ایشان بعد از ان اصحاب ایشان مثل احمد بن حنبل و علی بن المدینی و یحییٰ ابن یحییٰ و یحییٰ بن رازح و ابو یوسف و اهل طبقه ایشان بعد از ان اصحاب این جماعه مثل بخاری و مسلم و ابوداؤد و ترمذی و نسائی و امثال ایشان تا زمان دارقطنی و سبقتی که بعد از ایشان کسی نیامده که مسادی باشد ایشان را در مرتبه و نزد قریب در ان پس اگر یافته شود در کلام یکے از متقدمین حکم بر حدیث بصفته از صفات صحت و حسن و ضعف و وضع اعتماد توان کرد بر ان بجهت آنچه داده است پروردگای تعالیٰ ایشان را از حفظ عظیم و اطلاع تمام و اگر مختلف آید نقل ازین ائمہ سبیل در ان ترجیح و تطبیق بود و این در ان احادیث است که محتمل و متردد است در ان و الا بسیارے از احادیث بود که بشهادت قلب حکم بوضع آن توان کرد و آسان است این حکم کردن در ان از هر که موصوف بود بکثرت ممارست درین فن و غالب کتاب ابن جوزی ازین قبیل است و الله اعلم این ترجمه کلام مصنف است در رساله مذکوره و ازینجا ظاهر شده که حکم بر حدیث بضعف و وضع و امثال آن غایت تفسیر و صعوبت دارد و این امر منحصر است در ائمہ متقدمین و از متاخرین هر که درین ورطه افتاده خطا کرده بر بسیارے از احادیث که زباین مشابه اند حکم بدان کرده اکنون آنچه درین رساله بر حسب از احادیث حکم بصفات مذکوره کرده معلوم نیست که از کدام قبیل است آیا منقول است از ائمہ متقدمین و بر تقدیر نقل از ایشان آیا متفق علیہ است میان ایشان یا مختلف فیہ این را بیان باید کرد تا حقیقت حال منکشف گردد و اغلب ازان باب است که ابن جوزی و امثال وے بدان حکم کرده و بعضی ازان قبیل که لایح است آثار و وضع بر ان و اهل ممارست بشهادت قلبی حکم بوضع آن توانند کرد و بعضی ازان در کتب معتبره مذکور است و ائمہ فن آنرا روایت نموده اند و حکم بصحت یا بحسن یا بضعف کرده و بعضی را مطلق آورده اند بے تعرض بکلی ازین صفات آن خود محکوم بوضع نخواهد بود و اگر کسی بدان حکم کرده باشد مختلف فیہ باشد پس حکم بدان بجرم علی الاطلاق چنانچه مصنف کرده درست نبود بعضی چنان اند که مصنف آنها را سابقا در ابواب و فصول گذشته ذکر کرده و چون در دیباچه کتاب قرار داده که این چند باب بروحیکه در صحاح اخبار ثابت شده در قلم آورده گویا حکم بصحت و ثبوت آن کرده و درین خاتمه بعدم صحت و ثبوت آن حکم کند و اهل هذا لاتناقض و نیان و ما هر جا که سخن بر وے دهد و حدیثی که در کتب بیابیم از هر قسم و هر قبیل که باشد نقل کنیم خواه موافق مصنف خواه مخالف آن و اگر موافق است تمثیل و تائید کلام وے شود و اگر مخالف رود جواب وے گردد و من الله الاعانة و الا مداد فی المبدء و المعاد قال المصنف بدان و فقک الله تعالیٰ در باب ایمان و آنچه مشهور است که الایمان قول و عمل یزید و نقیص

و الایمان لا یزید و لا نقیص ازان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم درین معنی چیزی صحیح نشده و آن از اقوال صحابه و تابعین است بخاری در اول کتاب الایمان در ترجمه گفته باب الایمان و قول النبی صلی الله علیه و آله و سلم نبی الاسلام علی خمس و هو قول و فعل و در روایتی قول و عمل یزید و نقیص و ظاهر این عبارت اینست که این مجموع قول نبی باشد صلی الله علیه و آله و سلم چنانکه بعضی شراح هم برین معنی عمل کرده اند و در فتح الباری گفته که این لفظ وارد است از سلف و گردانیدن وے از قول نبی و هم است و مراد بخاری وے ازینست و وے معطوف است در عبارت وے بر قول النبی و بر سنی اگر چه آن وارد شده است با سناد ضعیف انتی و سیوطی در شرح صحیح بخاری گفته که این لفظ حدیث است که روایت کرده آن را دلیلی در مسند الفردوس از حدیث ابی هریره و روایت کرده است

این ماجرا با سنا ضعیف باین لفظ که الایمان عقد بالقلب و اقرار باللسان و عمل بالارکان و روایت کرد امام احمد از حدیث
 صحاح ابن حبل که الایمان بزیاد و نقص و در جمع الجوامع از طبرانی از حدیث امیر المؤمنین علی آورده باین لفظ الایمان عقد
 بالقلب و قول باللسان و عمل بالارکان و از شیرازی از حدیث عائشه آورده باین عبارت الایمان باسناد اقرار باللسان
 و تصدیق بالقلب و عمل بالارکان انتی و سخاوے در مقاصد حدیث ابن ماجه از حدیث ابی الصلت عبد السلام
 بن صالح الهروے از امام علی رضا از آباء کرام خود سلام الله عليهم اجمعین آورده که الایمان عقد بالقلب و اقرار باللسان
 و عمل بالارکان و گفته که ابن جوزی حکم بوضع این حدیث کرده و وی آورده که چون حضرت امام رضا پیشاپور آمد براستر شهب
 سوار شده و بر دو از خرد و بیابان بر روی مبارک افکنده درون شهر آمد و علمای شهر در طلب لقای شریف سے
 رسیدند و از ایشان یحیی ابن یحیی و احمد بن حرب و اسحق ابن راهویه و محمد بن رافع که از اکابر و عالم علماء در حدیث و فقه
 بوده اند در رکاب شریف آمده دست بجام اسپ زدند و اسحاق بن راهویه گفت بجن آباے کرام خود که حدیثی
 از آنچه بتو آباے طاہرین تو بتور سیدہ بر ما بر خوان پس امام باسناد سے که از آباء کرام خود داشته این حدیث
 را حدیثی دیگر در فضل کلمه توحید که لا اله الا الله صنی الحدیث بر خواند انتی و ابوالصلت شیعی است و لیکن صدوق
 است و ابن معین توثیق او نموده است و باسفیان ابن عیینہ و امثال سے صحبت داشته و نیز بدقت موصوف
 بوده و روی کرد بر مذاہب باطله از قدریه و مرجیه و غیر آن و تقدیم سے کرد ذکر ابو بکر و عمر را و یاد نیکو اصحاب
 پیغمبر را علی الله علیه و آله و سلم بکبر و در کتاب تنزیه الشریعہ باین لفظ آورده که الایمان قول و عمل بزیاد و نقص فعلیکم
 بالکتاب و السنه و در وانیے همین مقدار آورده که الایمان بزیاد و نقص و گفته که این سه حدیث را شواہد است
 و جوزقانی اخراج آن کرده و گفته که بداحسن غریب و حدیث اخیر را ابو داؤد آورده و بران سکوت کرده و متفق
 شده است که هر چه ابو داؤد در کتاب خود آورده و بران سکوت کرده صالح حجت است و اما ابن قول را که الایمان لایزید و لا ینقص
 اصل در کتب احادیث اگر چه ضعیف نیز باشد پیدا نشده غیر آنکه در کتاب تنزیه الشریعہ از کتاب موضوعات
 باین جوز سے نقل کرده که ابو هریره گفت که وفد ثقیف از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند
 که آیا ایمان زیادت و نقصان سے شود فرمود لایزاد و لا ینقص و گفت که شرک و نیز از حدیث ابن عدی نے الکامل
 آورده که الایمان لایزید و لا ینقص و گفته که یکی در اسناد سے احمد بن عبد الله جو بباری است و وی کے کذاب
 و در حال است و وضع کرده احادیث کثیره را و نیز از احادیث ابن حبان آورده که هر که بگوید ایمان زیادت و
 نقصان سے پذیرد و کافر شود اگر توبه کرد فها و الاگر و نقل بزنند و وی دشمن خداست نه نماز است او را نه زکوة
 و نه صوم و نه حج و نه دین باشد بد است دیگر در اسناد ابن حدیث محمد بن القاسم طابکالے است و ضعیف است
 مر احادیث را انتی و با بجملة تحقیق آنست که این اقوال از ان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بصحت فرسیده
 خصوصاً حدیث زیاده و نقصان بلکه از اقوال اکابر سلف است چنانکه مصنف گفت و الله اعلم
 تنبیہ مشهور نزد جاہل سنت و جماعت آنست که ایمان عبارت است از تصدیق بالقلب و اقرار
 باللسان و اگر شخصی را تصدیق بقلب حاصل شد و بے وجود فدر و ضرورت چنان که بکم و اگر اه افسار
 بوجود نیابد عند الله مؤمن نباشد و تحقیق آنست که حقیقت ایمان همان تصدیق قلبی است و اشراط

اقرار بر اے صحت اجراءے احکام در دنیاست و شخص مذکور مومن است عند السدا اگر چه با بجهت عدم اطلاع بر حقیقت حال
 حکم بدان نتوانیم کرد اما عمل در حقیقت اصل ایمان داخل نبود لایمان کامل و صاحب تصدیق و استرار بے عمل بوجوب
 ایمان مومن است ولی ناقص الایمان داورا مومن فاسق خوانند بجلالت فرقه مغزله که عمل را حسب زوایمان دارند و
 شخص بی عمل نزد این فرقه خارج از ایمان بود اگر چه داخل در کفر نیز نبود فاسق نزد ایشان نه مومن است و نه کافر و
 خوارج فرقه اند که معصیت را کفر دانستند و آنکه از علمائے محدثین مشهور شده است که الایمان تصدیق بالقلب و اقرار
 باللسان و عمل بالارکان مراد بدان ایمان کامل است و عمل نزد ایشان شرط کمال ایمان است چنانکه مذهب حق
 است نه اصل ایمان چنانکه مذهب اعتزال و بعضی مردم چون دیدند که ایشان بظاہر ایمان عبارت از تصدیق
 و اقرار و عمل میدارند و اثبات آن با حدیث سے کنند چنانچه بخاری و صحیح خود ذکر کرده تو ہم بردند که مگر مذهب
 ایشان مخالف مذهب جمهور است و موافق طریقہ اعتزال حاشا و کلا و این تو ہم خطای محض و غلط صریح است
 کما صرحوا به و بر تو لیکه ایمان عبارت از قول و عمل دارند مراد بعمل عامتر از عمل قلب و جوارح خواهد بود تا تصدیق
 نیز داخل گردد اما زیادت و نقصان ایمان مذهب سلف از فقہاء و محدثین آنست که الایمان بیزید و نقص و اکثر متکلمین
 انکار آن کنند گویند که چون قبول زیادت و نقصان کرد آن شک بود نه یقین و پوشیده نیست که زیادت و نقصان
 باعتبار عمل ظاہر است و آن راجع بمعنی کمال و عدم کمال است و نزاع باعتبار تصدیق است شیخ محی الدین نووی
 میگوید که الظہر و مختار آنست که تصدیق زائد و ناقص سے باشد بکثرت بر این و وضوح ادله و لہذا ایمان و تصدیق
 صدیقان اتومے و اکمل است از ایمان غیر ایشان و آدمی آن را در نفس خود می یابد که در بعضی احوال یقین و اخلاص و کمال
 و عظیم و اقوی است بخلاف بعضی احوال دیگر و این قول منقول است از سفیان ثوری و مالک ابن انس و شافعی
 و احمد بن حنبل و از اسع و ابن جریر و معمر و غیر ایشان از ائمہ و بسند صحیح از بخاری نقل کرده اند که گفت ملاقات
 کردم زیاده از ہزار مرد را از علمائے اصحاب و ندیدیم بیچے یکے از ایشان را که اختلاف کنند درین کہ الایمان قول و عمل و بیزید
 و بنقص و از جمعی کثیر از صحابہ و تابعین نیز اینچنین نقل کنند و فضیل بن عیاض و وکیع آن را از اہل سنت و جماعت آورده
 کہذا فتح الباری و از امام اعظم ابو حنیفہ چنان نقل سے کنند و السدا علم کہ ایشان فرمودہ اند کہ الایمان لایزید و لا بنقص و از
 بعض دیگر از علمائے سلف نیز اینچنین آورده و مراد ایشان عدم قبول تصدیق است زیادت و نقصان را حسب ذات
 چه مرتبہ یقین کیفیت و حالتی است کہ شک و شبہ را بدان راہ نبود و تفاوت و رجلا و خفا و ظہور احکام و آثار آنست
 کہ آن باعتبار حارص و خارج از ذات است و برین وجه نزاع لفظی است و تحقیق این مقامات در علم کلام است و اللہ اعلم
 و در باب مرجیہ و قدریہ و جہمیہ و اشعریہ بیچ حدیثی صحیح نشدہ مرجیہ فرقیہ است کہ قالند بآنکہ بیچ معصیت با وجود ایمان ضرر
 نہ کند چنانکہ بیچ طاعت با کفر سود ندارد و لفظ مرجیہ مشتق از ارجاء است یعنی تاخیر و ترک و اہمال و این فرقه تاخیر میکنند
 عمل را بر نیت و اعتقاد در رتبہ و میگویند کہ نیت و اعتقاد سے باید عمل اگر نباشد گو مباشر و بعضی از رجاء دارند و
 لفظ مرجیہ را بجز نخواستند زیرا کہ ایشان راجی و امیدوار میسازند بے شرط و قید عمل و بعضی از علمای اہل اعتزال
 ارجاء را باہل سنت و جماعت نسبت کنند کہ جانب مغفرت و امیدواری را رعایت مینمایند و میگویند اگر خدا خواهد
 ہمہ گناہان را ببخشد اگر چه مقرون بتوبہ نبود و فاسق مخلد در نار نبود و این محض تعصب و مکابره است چه ارجاء

آنست که مواخذه و عقاب را اصلاح راه نمهند و بدان قائل نباشند و گویند که سعیت با وجود ایمان اصلا ضرر ندارد و
 و آنچه اهل سنت و جماعت میگویند نظر بشیعت و ارادت حق است تعالی که یغفر لمن یشاء و یعذب من یشاء و عذاب را
 برای عصاة ثبات میکنند و الا ضرر آن خائف می باشد ولیکن الایمان بین الخوف و الرجاء و قدریه به تحسیر یک مقابل
 جبریه بسکون و کماهی به تحریک نیز خوانند بجهت مشاکله لقب معتزله است که قائل اند بآنکه افعال عباد مستند بقدرت
 عباد است و ایشان خالق افعال خود اند و انکار تقدیر از لای پروردگار تعالی کنند و گویند که کفر و معاصی از بندگان برخاسته
 ارادت حق آید و اول کسیکه مخالفت بذهب صحابه و تابعین احداث کرد این فرقه اند و قاسم نزد ایشان از مومن است
 و نه کافر و ظلمت در نار و مفاسد عقائد ایشان بسیار است چنانکه در علم کلام مبین است و تسمیه ایشان بقدریه
 بجهت انحراف تفاوت در اکتی است و ایشان گویند که مستحق این اسم آنها اند که اثبات قدر کنند و قائل بآن
 باشند یعنی اهل سنت و جماعت چنانچه مفهوم ظاهر نطق است و این غلط است زیرا که در اثبات قدر احادیث صحیح
 در روایات و بران اجماع صحابه و تابعین است پیش از ظهور فساد و بدعت و نیز از احادیثی که در مذہب قدریه
 واقع شده و مذکور گردند ظاهر شود که مستحق این اسم منکر قدر باشند مثبت آن و نسبت بقدر برابر است که بجهت نفع
 باشد یا با اثبات و جمیع اصحاب جم بن صفوان ترمذی نام فرقه جبریه است که گویند قدرت نیست مرعب در
 اصلا نه موثره و نه کاسبه بلکه بمنزله جمادات است و حرکات او بشارت آن و مذہب قدریه و جبریه در طرفین افراط
 و تفریط واقع است و توسط اعتدال در مذہب اشعری است که خلق از خدا است و کس از بنده و بنده را قدرت کاسب
 است نه موثره چنانکه گفته اند که لاجبر و لا قدر و لکن امر بین امرین و تحقیق فی علم الکلام و اشعریه تابعان شیخ ابوالحسن علی اشعری
 اند و رحمة الله از اولاد ابوموسی اشعری است که از کبار صحابه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود و اسم
 ابی موسی عبد الله بن قیس است و اشعریه است از زمین و دی بعد از بعثت آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم با پنجاه
 و چند نفر از قوم خود بجزرت کرده بجهت و از حبشه با جعفر بن ابی طالب که دی نیز در آنجا بود بدین در حضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم آمدند در وقت فتح خیبر و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم لکم هجران شمار ای قوم دو هجرت است یعنی هجرتی
 از زمین بسوی ارض حبشه و هجرتی از ارض حبشه بدین و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم وح کرد او را و اصحاب او را
 و بشارت داد بخیر در دنیا و آخرت و وصف کرد بایمان و حکمت بقول خود الایمان یان و اهلکته یانیه و دعا کرد برای موسی
 را خاصه و بشارت داد بمحضرت و جنت و بایمان و انابت و فرمود مومن نبیب عبد الله بن قیس دویرا مین فرستاد
 تا دعوت کند ایشان را و حکم در اصول دین و علم عقائد اسلام بشارت است مرا این قوم را فرمود است که چون ابو موسی با قوم
 خود بحضرت رسالت آمد صلی الله علیه و آله و سلم پرسیدند یا رسول الله خبر ده ما را اول این امر که چگونه بود فرمود
 کان الله ولم یکن مع شیء ثم کتب فی الله کل شیء ثم خلق السموات و الارض الحدیث و حق تعالی روزی کرد او را از
 اولاد و احفاد با درایت و روایت و رعایت و مناقب ایشان در السنه و کتب فتنور و مذکور است تا نوبت به شیخ ابوالحسن
 اشعری رسید و توفیق داد او را حضرت سبحانه و تعالی بقیع آثار بدعت و تجدید انوار سنت در اعتقادات پس نمایند
 کردند مذہب و اقوال صحابه و سلف را که اکابر محدثین و نقباء متقدمین و تابعین و اتباع ایشان بران بوده اند
 و اثبات کرد و تقریر نمود آنچه موافق کتاب و سنت و اجماع سلف بران بود تا مصدوق حدیث ان الله یبعث

لہذا الامت کے اس کل ماہیہ سنتہ من یجدہ امر دنیا آمد و کشتند وے دنا بلعان وی مراد بفرقہ ناجیہ کہ صفت ایشان
الذین ہم ٹے ما انا علیہ و اصحابی ست و شیخ ابوالحسن اشعری در فرقہ بر مذہب شافعی بود و دیگر از مؤیدان مذہب
سنت و جماعت شیخ ابو منصور ماتریدی بود و مناقب و مفاخر وے بیرون از حد و احصاست و وی حنفی الذہب ست
از بیخاست کہ جانب شافعیہ را اشاعہ خوانند و حنفیہ را ماتریدیہ و ہر دو متفق اند در عقاید و اہل سنت و جماعت کہ گویند
تا بلعان ایشان اند اکنون بدانکہ در شان جماعہ اشعریہ و ذم فرقیہ سے دیگر از مرجیہ و قدریہ و جمیہ احادیث نقل
کرده اند و احادیث اشعریہ خود نیا فیم اما در ذم قدریہ و مرجیہ احادیث بسیار بطرق متعددہ آمد و در ذم جمیہ نیز
بعض احادیث آمدہ و در جامع الاصول از ابی داؤد از حدیث حذیفہ آوردہ کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ و
سلم مہر امت را بچوس ست و مجوس این امت آنا نند کہ نفی قدر کنند ہر کہ بمیرد از ایشان حاضر نشود جنازہ او را و ہر کہ
بیمار گردد از ایشان عیادت نکند او را و ایشان شیعہ و جال اند و حق ست بر اللہ تعالیٰ کہ لاحق گردانند ایشان را
بر جال و ہم در جامع الاصول از ابی داؤد و در مشکوٰۃ از احمد و ابی داؤد از ابن عمر آوردہ اند کہ فرمود آن حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قدریہ مجوس این امت اند چون مریض شوند عیادت نکند مرا ایشان را و اگر بمیرند حاضر نشود
جنازہ ایشان را و نیز از ابن عمر آوردہ اند کہ مردے نزد وے آمد و گفت فلانی کی از دوستان وے بود از اہل
شام سلام بخواند بر تو فرمود مرا چنین رسیدہ است کہ وی احداث کردہ است تکذیب قدر را اگر حال چنین ست
مخوان اورا از من سلام زیرا کہ من شنیدہ ام رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میگفت میباشد در امت
من خست و سخ و آن در تکذیب کنندگان قدر ست رواہ سلم و ابوداؤد و الترمذی و نیز در حدیث ابوداؤد
از عمر آوردہ کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مجاہست نکند اہل قدر را و مفاحت نکند ایشان را بکلام
یعنی ابتدا سے سخن نکند با ایشان یا مجاہولہ نکند و در گفت و گو کشاید با ایشان و ترمذی از ابن عباس آوردہ
کہ گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دو صنف اند از امت من کہ نیست ایشان را در اسلام نصیب
مرجیہ و قدریہ و گفتہ ہذا حدیث غریب و شیخ جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع در ذم این فرقہ احادیث بسیار
از ابن عساکر از حدیث معاذ بن جبل آوردہ کہ گفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعث کردہ نشد پیش از
من پیغمبرے را مگر آنکہ در امت وے مرجیہ و قدریہ بودند کہ مشوش میساختند بروے امر امت وے را
بعد از وے و حق تعالیٰ لعنت کردہ مرجیہ و قدریہ را بر زبان ہفتاد پیغمبر و این امت من مرحومہ است کہ عذاب
نیست بروے در آخرت و عذاب وے نیست مگر در دنیا مگر دو صنف از امت کہ در نئے آیند بہشت را و آن
دو صنف مرجیہ و قدریہ اند و طبرانی نیز از معاذ و ابن عدی از ابن مسعود و دینوری نیز بعضی آنرا از حذیفہ آوردہ
و در بعضی طرق ابن عدی از انس ذکر حروریہ نیز آمدہ و حروریہ نام خوارج ست و حاکم و قاضی خود از ابی امامہ آوردہ
کہ لعنت کرد خدا تعالیٰ مرجیہ را بر زبان ہفتاد پیغمبر کہ مگویند ایمان توے ست بے عمل و دینی از حدیث انس آوردہ
کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود چار صنف اند از امت من کہ نیست ایشان را در اسلام نصیب و نہ در جنت
نصیب و پیغمبرے ایشان را شفاعت و نظر نمیکند با ایشان پروردگار تعالیٰ و مرا ایشان راست عذاب الیم مرجیہ و
قدریہ و جمیہ در انصہ و از ابی سعید خدری سے نیز مثل این آوردہ و لیکن این حدیث مطعون ست و گفتہ اند کہ

در اسناد و اسحاق بن عمار طبع است و در کتب کذب و وضع است و الله اعلم و در مذمت روافض احادیث
دیگر نیز آمده بخصوص چنانچه ابو نعیم در خطبه از امیر المؤمنین علی و طبرانی از ابن عباس آورده که حضرت رسالت صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود که یا علی تو و شیعه تو در بهشت اند و نزدیک است که بیایند تو سے کہ گفته شود ایشان را رافضه
چون بیاید ایشان را بکشید کہ ایشان مشرک اند و نیز عبد الله بن احمد در روایه آورده کہ آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
فرمود بیایند تو سے در آخر زمان کہ نام ایشان رافضه است یعنی ترک و بند اسلام را و احادیث در ذم
روافض بسیار است و ابن عدی از معاذ آورده کہ فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم و وصف اندازمت
من کہ نصیبی نیست ایشان را در اسلام اہل قدر و اہل ارجمت و محبین از ابن عباس و ابی سعید نیز آمده و در حدیث
ابی سعید آمده کہ جہاد با ایشان محبوبتر است نزد من از جہاد با فارس و ولیم و روم و طبرانی و خطیب از ابن عباس آورده
کہ گفت گفت آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بمن کہ شاید اگر تو باقی مانی بعد از من در یابی تو سے را کہ کذب میکنند
بعضا و قدر آہی تعالی و عمل میکنند ذنوب را بر عباد و شق کرده اند این کلام را از نصرانیت و چون در یابی ایشان
را نیز از شو از ایشان استی و غیر این احادیث و طرق بسیار است و بالجملہ احادیث در نیاب بسیار است بطرق
متعدده اکثر آنها ضعیف و بعضی قوی و در باب قدر یہ خود حدیث مسلم و ترمذی و ابوداؤد نیز آمده و اگر تعدد
طرق جبر و نقصان آن کرده صحت لغیرہ رساند دور نباشد و مصنف میگوید سچ حدیثی صحیح نشدہ و الله اعلم و در باب
کلام الله قدیم غیر مخلوق و درین معنی احادیث بالفاظ مختلف وارد شدہ اما از حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
چیز صحیح نشدہ و ہرچہ ثابت شدہ از مقالات صحابہ و تابعین است سخاوی در مقاصد حسنہ آورده بلفظ القرآن
کلام الله غیر مخلوق لمن قال غیر ہذا فقد کفر و گفت کہ روایت کرد این حدیث را دلیلی مرفوعاً از رافع بن خدیج و حذیفہ
بن الیمان و عمران ابن حصین و از انس زیادت فاسکوہ و گفته کہ در نیاب احادیث دیگر نیز آمده و در تشریح التشریح
از خطیب از حدیث جاہ آورده من قال القرآن مخلوق فقد کفر و از ابن عدی آورده القرآن کلام لا خلق ولا مخلوق
ومن قال غیر ذلک فهو کافر و در لفظ القرآن کلام الله عزوجل لیس بخالق ولا مخلوق فمن زعم غیر ذلک فقد کفر بما
انزل علی محمد صلی الله علیه و آله وسلم و نیز آمده من مات و ہو یقول القرآن مخلوق لقی الله یوم القیمۃ و جہا لی تقاہ
و از امیر المؤمنین علی آورده کہ گفت پرسیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از قرآن فرمود یا علی القرآن کلام الله
غیر مخلوق و گفته این حدیث و مانند آن در کتب احادیث مرفوع آمده و محققین ایشان حکم بضعف و وضع آن کرده
کہ از ان حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بصحت رسیده و آثار صحابہ و تابعین نیز آمده از عمرو بن دینار آورده اند کہ
گفت نہ نفر از صحابہ را در یافتم کہ میگفتند ہر کہ بگوید قرآن مخلوق است کافرست و عثمان دارمی ہم از عمرو بن دینار روایت
کرد کہ میگفت در یافتم اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و غیر ایشان را نامت ہفتاد سال و میگفتند الله الخالق
و ما سواہ مخلوق و القرآن کلام الله نہ خرج والیہ لیود و این دو اشرح است استی و در باب آفرینش ملائکہ و حدیث
ابو ہریرہ کہ روایت میکند از پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود یا امر الله عزوجل جبرئیل کل غذاة ان یدخل بحر النور
فیتمس فیہ النفاستہ ثم ینخرج فینفض انتفاضتہ بحسرج مرہ سبعون الف قطرة و یخلق الله عزوجل من کل قطرة
ملاکا این حدیث را طرق بسیار است و سچ یک صحیح نشدہ و نہ درین معنی حدیثی ثابت تر جاہر میکند پروردگار تعالی

جبریل راہر بامداد بدر آمدن در دریاے نور پس غوطہ بخورد جبریل در و س و بیرون سے آید وہی افشاں خود را
بیرون سے آید ازوے ہفتاد ہزار قطرہ و پیدا میکند اللہ تعالیٰ از ہر قطرہ فرشتہ را و در کتاب العطرۃ لابن الشیح
مضمون این حدیث را باین لفظ آورده کہ در بہشت نہرے است کہ درے آید اور جبریل و بیرون سے آید و
سے افشاں آب را پیدا میکند حق عزوجل از ہر قطرہ فرشتہ را و در روایت دیگر آورده کہ خداے تبارک و تعالیٰ را
نہرے است در ہوا ہفت مقدار زمین نزول میکند فرشتہ از آسمان و میدر آید در آن نہر و غسل میکند و چون بیرون
سے آید پیدا میکند حق تعالیٰ از ہر قطرہ فرشتہ کہ تسبیح میکند خداے تعالیٰ را عزوجل بتمام تسبیح خلایق و امثال این احادیث
در بیان عظمت قدرت و سعادت ملک الہی بسیار آمدہ و در صحت آہنا نزد محدثین سخن ست واللہ اعلم و در باب فضیلت
تسمیہ بجمہ و احمد و منع ازان چیزے صحیح شدہ تحقیق این سبب در آخر کتاب حج در باب عقیقہ سابقا گذشتہ است و
از انجا معلوم شد کہ تسمیہ باسم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمقتضای ظاہر حدیث تسمو اباسمی کہ صحیح ست
ستحب ست یا صلح و الجمع بین التسمیۃ و الکنیۃ ممنوع بقول مختار و احادیث دیگر در فضیلت تسمیہ بجمہ و احمد آمدہ
کہ موسوم بوضع اند چنانچہ آمدہ کہ دو کس را بدر گاہ عزت بیارند و حکم شود کہ ایشان را بہشت بر بند پس بگویند
آن دو کس خداوند امارا عمل نبوذ کہ جزاے آن بہشت بود ما یکہ چیز اہل آن شدیم فرماید ای بندگان من سو گند
خوردہ ام بر خود کہ در نیارم در روزخ کسے را کہ نام وے احمد یا محمد ست و نیز آمدہ کہ لایدخل الفقیر بیتا فیہ اسے
و نیز آمدہ کہ ہر قومے کہ مجتمع شوند بر اسے شورت و در ایشان کسے بود کہ نام او محمد ست البتہ برکت کردہ شود دوران
شورت و در لفظ آمدہ کہ نام دی محمد ست یا احمد و نیز آمدہ ہر سلمانی کہ قربان کند بزوجہ خود و نیت کند کہ اگر
عالم شود نام وے محمد کنم البتہ حق تعالیٰ پسر روزی گرداند و بیح خانہ نبود کہ در وی نام محمد بود گر آنکہ برکت و ہد
حق تعالیٰ در ان و آمدہ کہ چون عالم شد زن کی از شہادت خود را بر شکم زن ہند و محمد نام ہند پسر روزی گردد و آمدہ کہ
اگر دختر بود بگرداند اورا پروردگار تعالیٰ پسر و آمدہ ہر کہ اسے پسر بود و بیح کیے را نام محمد کند پس تحقیق حفا کردہ بخود
و چون محمد نام کرد باید کہ اورا دشنام و شدت نکند و نرند بلکہ تعظیم کند و با کرام و تشریف مخصوص دارد و سگویند
کہ اینہا ہمہ موضوعات اند واللہ اعلم و از عبارات مصنف ظاہر میشود کہ اسم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
درین حکم شامل احمد نیز ہست و مخصوص بجمہ نہ واللہ اعلم و در باب عقل و فضل آن حدیثے نبوی صحیح شدہ و در مجمع البحار
از کتاب الذیل آورده کہ عمارت ابن اسامہ در سند خود از داؤد بن مجبر سے و چند حدیث در باب عقل آورده است
و ابن مجبر گفتہ کہ ہمہ آن احادیث موضوع اند و ہم در مجمع البحار نقل میکند کہ گفتہ اند کہ ہر حدیثی کہ دار شدہ و در وی
ذکر عقل ست غیر ثابت ست استہی و در تزییہ الشریعیۃ از عین داؤد بن مجبر کہ کی از واضعان حدیث ست پنجاہ و چند
حدیث در فضیلت عقل آورده و گفتہ کہ ابن حجر در مطالب عالیہ ہمہ را موسوم بوضع و افترا داشته و مذکور درین احادیث
عقل معنی معرفت اشیا ست و دریافت صلاح مبدا و سعادت و تمیز میان خیر و شر و احترام و احترا س از غوائل و
آفات نفس و اہتداد بوصول معرفت حق ست چنانچہ از حدیث انس آورده اند کہ قوسے در حضرت رسالت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شاکر دند بر موی و مبا لغہ نمودند در ان آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود عقلش
چگونہ است گفتند یا رسول اللہ ما از اجتهاد وے در عبادت و اصناف خیرات سگوئیم و تو از عقل وی می پرسی

فرمود این سخن خود میرسد و از کتاب میکند عظیم تر از بخور فایز و بسندگان که ترسے در درجات بینا بند و قرب آسمی
 حاصل میکنند بر قدر عقول خود میکنند و در حدیث دیگر از ابن عمر آورده که درستی یا ببرد بکس خلق خود در جهنم
 قائم را و تمام نشود و در احسن خلق تا تمام نشود عقل او و باین مرتبه تمام شود ایمان وی و طاعت و برورد و کار او
 عصیان و سر دشمن حق را که ابلیس است و از حدیث عمر آورده اند که موت هزار عابد قائم اللیل صائم النهار آسان تر است
 از موت یک مرد عاقل و امثال آن از احادیث و اما عقل معنی مخلوق اول که اول ما خلق الله العقل ازان نشان میدهد
 داخل این احادیث نبوده نزد محدثین در ان جم سخن است و عبارت مجمع البحار که نقل کرده شد که هر حدیثی که وارد شده
 در وی ذکر عقل غیر ثابت است شامل آنست و الله اعلم و در مقاصد حسن گفته است که حدیث ان الله لما خلق
 العقل قال له اقبل فاقبل ثم قال له او بر فاد بر فقال و عزتے و جلالتے ما خلقت اشرف منك فبک آخذ بک اعطی
 ابن تیمیہ گفته و غیر او بتعبیت او کرده که این حدیث کذب است موضوع اتفاق و در زوائد عبد الله بن امام احمد از
 تضعیف کرده و مالک ابن دینار از حسن بصری اثر بطریق ارسال روایت نمود و داؤد بن الحجر از حسن زیادت
 و لا اکرم علی منک لانی بک اعرف و بک اعید آورده و حدیث اول ما خلق الله العقل نیز آورده و گفته اند که ابن حجر
 کذاب است و ابن حجر گفته که حدیث اول ما خلق الله القلم ثابت تر از حدیث عقل است استی و سیوطی در
 در منتشره در احادیث مشتمه گفته که حدیث عقل را اصله صالح است که عبد الله بن امام احمد در زوائد
 از حسن بطریق ارسال آورده و اسناد وی جید است و در مجمع اوسط طبرانی موصول نیز آمده از حدیث ابی
 امامه و حدیث ابی هریره با سناد ضعیف و در تفسیر الطیب من الخبیث آورده که عراقی از او تخریج احادیث احیا
 گفته که طبرانی در مجمع کبیر و اوسط و البونیم در حلیه از ابی اسناد ضعیف آورده و الله اعلم و در باب عمر خضر و الیاس در زاری
 آن و بقای ایشان حدیثی صحیح آمده شک نیست که وجود خضر در زمان موسی علیه السلام و صحبت وی با وی بحدیث
 بخاری و سلم و ترندے که در تفسیر کریمیه فوجدا عبد اسن عبادنا و ذوق شده ثابت است و در بعضی تواریخ ابتدا سے
 بعثت ویرا علیه السلام در زمان ابراهیم خلیل الله علیه الصلوٰۃ والسلام و یا بعد از فوت وی ذکر کرده و در وجود وی
 در زمان حضرت سید المرسلین صلی الله علیه و آله و سلم و بعد از ان در زمان صحابه و تابعین و مشایخ طریقت نیز اخبار
 و آثار و رویداد یافته اگر در محبت آنها بر احوط ملاحظ حدیثین سخن باشد و در نیست اگر چه کثرت طرق آن بجائی رسیده است
 که نزدیک است که جبر و تملانی آن کند و ذکر خضر در کتب مناقب حضرت غوث الثقلین محی الدین شیخ عبد القادر جیلانی
 بسیار است و مقصود شیخ مصنف عدم ورود حدیث صحیح است از قول پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم و در اینجا مجال مناقشه
 تنگ است و الله اعلم و آنچه مشهور است از احادیث در نفعی حیات خضر در زمان شریف نبوی صلی الله علیه و
 آله و سلم این قول است که لو کان الخضر حیا لزارتے و در مجمع البحار از مقاصد حسن نقل میکند که گفته این قول مرفوعاً
 ثابت نشده بلکه از کلام کسی است که منکر است حیات او را از سلف اتقی و بعضی گویند که صد در این کلام از آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم پیش از وقوع ملاقات بود و این سخن چیز نیست چه این ترکیب بقضیه بونقی حیات کند
 پس وقوع ملاقات بعد از ان صورت نبند مگر آنکه گویند که بنا سے ملازمت بر عرف و عادت و ظن غالب است
 کما قبل و آنکه آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آخر عمر شریف فرموده که هیچ جاننداری که بر روی زمین است

بقای وی از صد سال گذرد و باین حدیث جامعہ کہ انکار بقای وی کنند تمسک نمایند باعتبار اکثر و اغلب خواهد بود
و خصوصاً بوجہی کہ خضر از ان بیرون آید و اللہ اعلم و در بعض کتب بروایت خضر الیاس علیہما السلام از
حضرت نبوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم احادیث ذکر یافته چنانکہ در کتابی کہ شیخ احمد ابن ابی بکر بن محمد الرواد صوفی
المحدث از شیخ مصنف باسنادی کہ دارد جمع کردہ جملہ از ان آورده است و جزیرے در حسن حسین از سردارک
حاکم آورده کہ بعد از رحلت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مردے جسم صبیح سفید ریش در آمد و بگریست
و صحابہ را تعزیت کرد و برگشت پس ابو بکر و علی فرمودند کہ این خضر بود علیہ السلام و سیوطی در جمع الجوامع از
ابن عساکر آورده کہ محمد بن المنکدر گفت نماز میکرد و عمر بن الخطاب روزی بر جنازہ مردے ناگاہ باقی آواز
داد کہ شتابی نکنید بنماز رحمت کند شمار اخذ ابے تعالی پس انتظار کرد و عمر تا لاحق شد بصف مردی پس تکبیر
بر آورد و تکبیر گفتند باو و مردم پس گفت آن مرد خداوند اگر عذابش کنی مصیبت کرده است ترا بسیار
و اگر بیامرزے محتاج است وی بر حمت تو و دیدند عمر و صحابہ وی بجانب آن مرد و چون دفن کردہ شد میت
و بر بختند بروے خاک گفت آن مرد خوشی و خوشی باد ترا ای صاحب قبر اگر عریف و جانے و نمازن و نائب و شرطی
نبودہ پس گفت عمر بگیرید آن مرد را تا یہ پرسم او را از نماز و کلام وے و پرسم از وی کہ کیست پس غائب شد از
نظر او و دیدیم نشان قدم ویرا کہ یکذراع بود پس فرمود عمر و اللہ کہ این خضر است کہ خبر داده است ما را از وی
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انتہی و در تزییہ الشریعہ از رباح بن عبیدہ آورده کہ گفت دیدم مردے را با عمر
بن عبدالعزیز کہ تکبیر بردست وی زده استادہ است گفتم بادل خود کہ این مرد عجب جانی است کہ اینچنین استادہ است
پس پرسیدم از عمر کہ اینکہ بود کہ تکبیر بردست تو کرده استادہ بود گفت آیا دیدے تو او را یا رباح گفت نعم گفت
راست میگوتے من ترا بے مردے صالح میدانم یا رباح این بر او رم خضر بود و این حدیث را تضعیف
کرده اند و این حجر گفته کہ این حدیث صحیح ترین چیزے است کہ در باب خضر آمده و گفته کہ رباح اگر چه مردم در وی
سخن دارند لیکن ابن معین و غیرے او را ثقہ میدانند و از حدیث عمر بن عوف آورده کہ حضرت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در مسجد نماز میگزارد پس شنید کلامی را از و را می جدار کہ قائل میگوید اللہم اعنی علی ما یجینی
ما یخوفنی پس رفتند صحابہ تا بہ بنیاد کہ ویے کیست ناگاہ دیدند کہ خضر است و از انس نیز مانند این آورده
و در حدیث وے در آخر دعا آورده کہ میگوید اللہم اجعلنی من ہذہ الامة المرشدة المرحومة المشاب علیہا و از
امیر المؤمنین علی آورده کہ گفت طواف میکردم خانہ کعبہ را ناگاہ مردی را دیدم متعلق با ستار کعبہ میگوید یا من لا یغفلہ
سمع عن سمع یا من لا تغفلہ المسائل یا من لا یرم بالحاح للملحین اذ قتی بر و عقوق و طلاؤہ رحمتک پس گفتم باز بخوان
یا عبد اللہ این کلام را باز بخواند و گفت سوگند بخدائی کہ ذات خضر در دست قدرت اوست و او خود خضر بود ہر کہ
این کلمات را بعد از ہر نماز فریضہ گوید از ہر یدہ شود گناہان وی اگر چہ مثل مل عاج و عدد قطرات مطر و ورق شجر بود
انتہی و تسبعات عشر را کہ در وے مشہور است نیز روایت خضرے گویند و لیکن محدثین را در حمت تسبعتین
روایات سخن است و اللہ اعلم و اما الیاس وی نیز بکلم کلام مجید از انبیاسے مرسل است و نام پدرش بقول بعض
یاسین است و بقول بعضے از اولاد ہارون و بعضے از اولاد سام بن نوح دانستہ و بعض عم جد خضر گفته و گفته اند

کہ خضر الیاس ہر سال در مدینہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در مسجد قبا با ہم جمع میشوند پس ازان متفرق گردند
 و در اطراف عالم سیاحت کنند و امداد و اعانت خلق خدا بنمایند و سیوطی ازان بن عساکر از حدیث وائل بن الاسقع
 آورده کہ در غزوة تبوک با آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میرفتیم تا در بلاد خد ام بزینی رسیدیم کہ آب نہ داشت
 ناگاہ در پیش خود آثار باران دیدم زبانی رفیقم و عذیری دیدیم و از آب دی خوردیم و بر رفیقم دو دانگ از شب گذشتہ بود
 کہ باگی شنیدیم کہ کسی با و از حزمین میگویی اللہم اجعلنی من امۃ محمد الرحمة المغفورة المستجاب لما المبارک علیہا پس
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بجزئیہ دانش فرمود در آئند درین شعب و دریا بید کہ این آواز پیست و آواز گنندہ
 کیست عذیفہ و انس میگویند کہ در آمدیم ناگاہ مروسہ را دیدیم جاہمای سفید تر از برف پوشیدہ در روی موسی و موسی نیز
 سفید و نورانی ست و قاشش از قاشتہای مادوسہ گز بلند تر پس سلام کردیم بروی و دادوی جواب سلام ما را و
 گفت مرحبا شمارا شمار رسول رسول خدا اید صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفتیم نعم و گفتیم تو کیستے رحمت کند خدای تعالی ترا
 گفت من الیاس بنیم بقصد کہ بر آمدہ و چون حشر شمارا دیدم لشکری از ملاکہ کہ بر مقدمہ ایشان جبرئیل و بر ساقہ
 یساکیل ست بمن گفتند کہ این برادر تو محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ست او را بہین و بروی سلام کن
 برگردید و سلام من بر سایند و بگویند کہ مانع در آمدن در لشکر تو جز این نبود کہ بترسیم کہ شتران از طول قامت من
 برسند و مسلمانان بہیت بخورند بگویند تا خود اینجا تشریف بیاورد انس و عذیفہ گویند کہ ما مصافحہ کردیم او را و باہ
 گفت کہ این عذیفہ بن الیمان ست صاحب سر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت کہ وی در آسمان مشہور تر ست
 از زمین آسمانیان او را صاحب سر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خوانند پس حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیاد
 و باوے مصافحہ کرد و معانقہ نمود و با یکدیگر نشستند و حکایت کردند الحدیث و تشریح الشریعہ انجدیث را مختصر تر
 ازین آورده و گفته کہ طول قامت دی زیادہ برسد صد ذراع بود و گفته کہ در اسنادین مجاہیل اند کہ شناختہ نمی شوند
 ولیکن گفته کہ حاکم این حدیث را در مستدرک آورده کہ التزام صحت احادیث آن کردہ است و ذہبی حاکم را در تصحیح این حدیث
 تجہیل نموده و بیقی نیز در دلائل النبوة این حدیث را آورده و گفته کہ اسنادوی ضعیف ست و قطب حیزی گفته کہ
 دل گوایے میدہد بوضع این حدیث اتھی واللہ اعلم و حکایات ملاقات خضر علیہ السلام با مثل نخ طریقت بیشتر
 از حد احصاست و در حکایات قطب الوقت شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی کہ خضر در اکثر اوقات بملازمت
 و سے آمد و سالکان را ترغیب بظہور مجلس شریف و سے میکرد آورده اند کہ روزی حضرت شیخ در وعظ و
 حکم بود کہ خضر در ہوا میگذاشت پس فرمود قف یا اسرائیلی و اسح کلام المحمد و قد وہ اہل کشف شیخ علا الدولہ
 سنائے فرمود کہ ہر کہ انکار وجود خضر میکند پس آن از غایت جہل است پس ازان ۱۹۱۱ اورا بتفصیل
 ہرچہ تمام تر بیان نموده چنانچہ در کتاب مستطاب فصل الخطاب نقل کردہ است واللہ اعلم و در باب
 علم حدیث طلب العلم فریضۃ دایچہ درین معنی ست صحیح نشدہ این حدیث از سایند امام ابو حنیفہ ست از انس
 بن مالک بلفظ طلب العلم فریضۃ علی کل مسلم سخا وے در مقاصد حنہ میگوید کہ روایت کردہ است اورا ابن ماجہ
 در سنن خود و ابن عبد البر در کتاب العلم از حفص بن سلیمان از کثیر بن شظیر از محمد بن سیرین از انس مرفوعاً
 زیادت این عبارت کہ و واضح العلم عند غیر اہلہ کقلدرا منازیرا بوجہ اللؤلؤ و الدہب و حفص کہ یکے از رواۃ

این حدیث است ضعیف است جدا بلکه تمسک کرده اند اورا بعضی بکذب و وضع و منقول از امام احمد آنست که
وے صلاح احتجاج است و اگر چه این حدیث باین اسناد ضعیف است و لیکن آنرا شواهد است از حدیث از ابن شهابین
از حماد بن سلمه از قتاده از انس و گفته که وے غریب است و گفته اند که رجال وی ثقات اند و روایت کرده شده است
از مانند میت تابعی از انس مثل ابراهیم نخعی و اسحق بن عبد اللہ بن ابی لکھ و ثابت بنانی و اورا طرق متعدده است
و جید و لفظ وی نیست طلب الفقه حتم واجب علی کل مسلم و ابی عاتکہ و در اولی نیست کہ اطلبوا العلم ولو باہین
و غیر این مذکورین و لیکن در ہر طریق وے سخن است و لہذا ابن عبد البر گفته کہ این حدیث روایت کرده میشود از
انس بوجہ کثیرہ و ہمہ آن وجود معلول اند نزد اہل علم حدیث از جہت اسناد و ہزار گفته کہ احسن اسناد وے
روایت ابراهیم بن سلام از حماد بن ابی سلیمان از ابراهیم نخعی از انس است مرفوعاً و گفته کہ نمیدانم سندی در نخعی را
از انس سوا سے این و ابوبکر بن ابی داؤد سجستانی آورده اورا از ثابت بنانی از انس و گفته کہ پدر من گفته است
کہ نیست درین حدیث اسنادی صحیح ترا زین و همچنین روایت کرده است ابن عبد البر از جہت جعفر و درین باب از
جماع صحابہ حدیث آمدہ مثل ابی وجاہد و حذیفہ و امام حسین بن علی و سلیمان و سمرہ و ابن عباس و ابن عمر و ابن مسعود
و علی و ابی ایوب و ابی سعید و ابی ہریرہ و عائشہ و ام ہانی و غیر ایشان و بسط کرده است در تخریج آن عراقی در تخریج
کبیر خود در احیاء العلوم را و با وجود این سبقتی گفته است متن این حدیث مشہور است و اسناد وی ضعیف و روایت
کرده شدہ است از وجہ متعدده کہ ہر یکے از ان ضعیف است و پیش از بہقی امام احمد نیز ہمچنین گفته است
چنانچہ نقل کرده اند از وے کہ ثابت نشدہ نزد ما درین باب چیزی و اسحق بن راہویہ گفته است کہ لفظ وی صحیح نیست
اما سخنی وی صحیح است و همچنین گفته است ابن عبد البر از زیادت ایضاً و بیان و تمثیل کرده است باین حدیث
ابن صلاح در حدیث مشہور را کہ صحیح نیست و عالم نیز ہمچنین گفته است و لیکن عراقی گفته است کہ بعضی ائمہ بعض طرق
آنرا تصحیح نموده اند و بعضی گفته اند کہ تعدد طرق وی آنرا بمرتبہ حسن رسانیدہ و اجدد طرق وی طریق قتادہ و ثابت
ست از انس و طرق مجاہد از ابن عمر اتسی کلام السخا و وے و از اینجا معلوم شد کہ بعضی طرق این حدیث صحیح است و بعض
حسن و اگر نہ باشد ہم کثرت طرق جہر نقصان کرده است و اللہ اعلم باقی ماند کلام در آنکہ مراد از علم کہ طلب وے
و فیض است بہیت ہر طائفہ آنرا بجائے برده بعض گویند مراد بدان علم فقہ است و بعض علم کلام و بعض علم تصوف کہ علم
تہذیب اخلاق و تصفیہ باطن است بعض گویند علم خواطر و افان نفس دانند آن و در مقاصد حسن از بہقی نقل کرده است
کہ در مدخل گفته کہ مراد و اللہ اعلم علی است کہ گنجایش ندارد و بالغ عاقل را جہل آن یا علم است بچیزی کہ عارض شود
مراد را خاصتہ با تمام علم دین مگر آنکہ قائم شود در وے کفایت و دیگری بجای وی بالیستد و حق آنست کہ مراد
بدان علم است کہ تحصیل آن ضروریست مثلاً اول و اجبات در وقت ایمان علم شہادتین است پس از ان
علم فراکش و اجبات باین ترتیب کہ یکے ایمان آورد و بعد از ان وقت نماز رسید علم نماز را باید طلبید بلکہ ایمان
نماندے کہ وقتش در رسیدہ مثلاً نماز یا مغرب پس از ان اگر ماہ رمضان رسید طلب علم آن واجب گردید
و ہنوز اگر فقیر است طلب علم زکوٰۃ واجب نبود و چون غنی شد و شرائط وجوب زکوٰۃ بہم رسید علم زکوٰۃ
واجب شد و چون استطاعت حج یافت علم حج واجب گشت و اگر مجرد است و زن خواستہ طلب علم حیض

و نفاس واجب نبود و چون زن خواست واجب گشت بترتیب و اگر تا برست علم بیع و شر او واجب بود و اگر نه واجب نبود مگر آنچه ضروری است از ان و علی هذا القیاس و تعلم علم فقہ پیش از ابتلا واجب نبود و اگر بکند اولی و انسب باشد و بالله التوفیق و در باب من سئل عن علم فکتمه حدیثی صحیح نشده در جامع الاصول بخبر حدیث را از ابی داؤد و ترمذی و در مشکوٰۃ از ایشان و از احمد از ابی هریره و از ابن ماجه از انس آورده باین لفظ من سئل عن علم فکتمه الحکم یوم القیمة بلجام من نار و در مقاصد حسنه از ابن جبان و ابویعلی و حاکم نیز آورده و گفته که تصحیح کرده وی آنرا از بیعتی از حدیث ابی هریره مرفوعاً و گفت که آن نزد حاکم و نزد غیر وی از ابن عمر و نزد ابن ماجه از انس و ابی سعید و نزد طبرانی از حدیث ابن عباس و ابن عمر و ابن سعید نیز آمده و بهم در مقاصد بلفظ من کتم علماً یعلمه الحکم الحدیث از ابی داؤد و ترمذی و ابن ماجه و ابن جبان و حاکم آورده و گفته که تصحیح کرده اند این دو کس آنرا از حدیث ابی هریره و گفته است ترمذی حسن صحیح است و در باب فضائل تسبیح آن که کن قرآن سوره کذا فله کذا اول قرآن تا آخر سوره سوره را ذکر کرده و تفضیلت قرأت هر سوره روایت کرده و اسناد ابی بن کعب نموده مجموع آن احادیث مفسر و موضوع است باجماع اهل حدیث و از باب فضائل قرآن آنچه صحیح شده حدیث ابی است که او را فرمود الا اعلک سوره ہی اعظم سوره فی القرآن الحمد لله رب العالمین و در حدیث البقره و آل عمران عامتان حدیث آیه الکرسی که ابی بن کعب را گفت اندری ای آیه فی کتاب الله تعالی سکت اعظم و حدیث یونیوم القیامه بالقرآن و اهل الذین کانوا یعملون به فی الدنیا تقدیم البقره و آل عمران و حدیث من قرأ ائتین من سوره البقره فی لیله کفناه و حدیث لقد صدقک و انه لکذب و در فضل آیه الکرسی و حدیث قل هو الله احد یعدل ثلث القرآن و حدیث در فضل معوذتین انزل علی آیات لم یرتلکن قط المعوذتین و حدیث که گفت من قرء منها عشر آیات عصم من الدجال حکم بوضع احادیث که در فضائل سوره قرآنی از اول تا آخر سوره سوره بعنوان من قرء سوره کذا ذکر کرده جمع علیه است میان محدثین و بحکس بصحت صحیح حدیثی از ان حکم کرده و واضح آن که ابو عصمه نوح بن ابی مریم است اقرار بوضع آن کرده و مانا که مذہب وی جو از وضع حدیث بود در ترغیب و ترهیب چنانکه مذہب کرامیه و بعضی بتدعیه و گفته که چون مردم را دیدم که همه بفقہ ابی حنیفه و مغازی محمد بن اسحق مشغول شدند و تلاوت قرآن را ترک دادند حسبہ لئلا ین احدیث را وضع کردم تا مردم را با تشققات و رغبت در ان پیدا آید و بسیاری از مفسران در ابداع آن احادیث در تفاسیر خود خطا کرده مثل ثعلبی و واحدی و گفته اند که ازینها عجب نیست زیرا که ایشان محدث نبوده اند عجب از صاحب کشف است که نسبتی باین علم شریف داشته و مثل فائق کتابی در غریب حدیث تصنیف کرده و از قاضی بیضاوی عجب ترست که در ایراد آنها در تفسیر خود تبصیر صاحب کشف نموده است با تخالف و تقارن که بوسیله دارد وی نیز نسبتی تمام بدین علم دارد و چنانچه مصابیح را شرح کرده و گفته اند او را سند عالی است از آباء خود و منتهاست اسناد آن احادیث ابی بن کعب است و وی بری است از آن کذا قالوا و لیکن در مختصر طیبی آنها را نسبت باین عباس داده و گفته که گفته شد مرا بے عصمه نوح بن ابی مریم را که از کجا رسیده است بتو این احادیث در فضائل قرآن سوره سوره گفت از عکرمه از ابن عباس و یگروی عذر مذکور را بیان کرد و در شرح آن

از خلاصہ نقل کرده و گفته کہ چہنیں ست حال حدیث طویل کہ روایت کردہ می شود از ابی بن کعب از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در فضائل قرآن سورۃ فسورۃ زیر کہ بحث کردہ شد و تفتیش نموده از مخرج آن تلمیذی شد کہ کسی کہ اعتراف کرد کہ وی با جماعہ دیگر وضع کردند آن را و افر وضع بر دے بین ست فتد برو غیر این از احادیث در فضائل قرآن و بعضی سور آن در کتب الکہ مذکورست و بصحت رسیدہ و مصنف می گوید کہ در باب فضائل قرآن آنچه صحیح شدہ این چند حدیث ست یکے حدیث ابی بن کعب ست کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا فرمود آیا بجانام ترا سورتے کہ عظیمتر سورتے ست در قرآن و آن سورہ فاتحہ است الحمد للہ رب العالمین و این حدیث را در جامع الاصول از موطا آورده کہ ابو سعید بن المعطلی گفت کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ندا کرد ابی بن کعب را و دے نماز میگذازد و چون فارغ شد بخدمت آمد و بہناد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست مبارک خود را بر دست دے دسرمودا میدارم کہ بیرون نیائی تو از مسجد تا بدانی سورہ را کہ فرستادہ نشدہ است نہ در توریت و نہ در انجیل و نہ در زبور و نہ در فرقان مثل دے می گوید ابے کہ درنگ کردم من در شی مسجد بامید آنکہ این سورہ را بداتم و چون نزدیک رسیدم گفتم یا رسول اللہ سورہ را کہ وعده کردہ بودے قرأت نما فرمود چگونہ قرأت میکنی و قتیکہ افتتاح میکنی نماز را پس برخواندم الحمد للہ رب العالمین تا آخر فرمود این سورہ است آن سورہ موعودہ و این ست سبع مثانی و قرآن عظیم کہ داده شدہ است مراد از حدیث ترنمے کہ حکم بحسن صحت آن کردہ از ابی ہریرہ آورده کہ گفت بیرون آمد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برای بن کعب دے نمازے گذارد پس گفت مراد از رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا ابی پس ابے التفات بجانب آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کرد اما جواب نہ داد و نماز را تخفیف کرد و برگشت و حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت السلام علیک یا رسول اللہ فرمود کہ چه منع کرد ترا سے ابی از جواب دادن من وقتی کندا کردم ترا گفتم در نماز بودم یا رسول اللہ فرمود آیا نیافتہ تو در آنچه روحی کردہ شدہ است بر من این را کہ استجبوا للرسول اذا دعاکم للمعکم + اجابت کنید و جواب گوئید و قتیکہ بخواند شمارا خدا و رسول خدا بر اے چیزے کہ زندہ میگردد اند شمارا بزندگانے اہد گفتم باز اینچہنیں کنم انشاء اللہ فرمود دست میدارے کہ بدانام ترا سورتے کہ فرستادہ نشدہ است نہ در توریت و نہ در انجیل و نہ در زبور و نہ در فرقان الی اخر الحدیث و از ترنمے و نسائی از ابے بن کعب آورده ہمین مقدار کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمودہ است خداے تعالی فرستادہ نشدہ است در توریت و انجیل مثل ام القیسر آن وادست سبع مثانی و دے مقوم ست میان من و میان بندہ من و مر بندہ راست آنچه سوال کردہ و در بن احادیث این لفظا کہ دے اعظم سورتے ست بصریح مذکور نیست مگر معنی او شاید کہ در بعضی طوق کہ در نظر شیخ مصنف در آمدہ مذکور باشد ولیکن در حدیث ابے سعید ابن المعطلی کہ از حال خود خبر داد و آن حدیث در صحیح بخاریے آمدہ مذکورست کہ گفت نمازے کردم در مسجد پس بخواند مرا پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و جواب نہ ادم آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را بعد از ان بخدمت ادم و گفتم یا رسول اللہ من نمازے کردم از ان رد جواب نہ ادم فرمود آیا نگفتہ است خداے تعالی + استجبوا للرسول اذا دعاکم + و نہ فرمود آیا بدانام ترا عظیم

سورتے را در قرآن پیش از پنج سیر یون آئی تو از مسجد پس گرفت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست مرا
 و چون خواستم کہ سیر یون آیم از مسجد گفتم یا رسول اللہ سیر یونہ بودے کہ بدانام ترا اعظم سورتے از قرآن
 فرمود الحمد للہ رب العالمین آمین ست سبع مثانی وقت آن عظیم کہ داده شدہ است مراد از صحیح مسلم
 و سنن نسائی از ابن عباس آئمہ کثرتہ بود جبرئیل علیہ السلام نزد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ناگاہ
 شنید جبرئیل آوازے مثل آواز کشادہ شدن در پس برداشت جبرئیل سر خود را و فرمود امروز در پی
 از آسمان کشادہ شد کہ ہرگز کشادہ نشدہ بود و فرود آمدہ از وہ فرشتہ بزمن کہ ہرگز فرود نیامدہ بود
 پس سلام داد آن فرشتہ بر حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت بشارت باد ترا بدو نوسے کہ دادہ
 شدے تو آن را در دادہ نشدہ آن را بیچ پیغمبرے پیش از تو فاتحہ کتاب و خواتم سورۃ بقرہ الحدیث
 دیگر از ان احادیث کہ مصنف میگوید کہ در باب فضائل قرآن صحیح شدہ است این حدیث ست کہ در باب
 سورۃ بقرہ و سورۃ آل عمران و روایافتہ است کہ این دو سورہ غماتان اند یعنی دو ابراند و این حدیث مسلم
 ست از ابے امامہ باہلی کہ گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ میفرمود بخوانید قرآن را کہ
 سے آید روز قیامت شفع مرا صاحب خود را و بخوانید زہرا وین را کہ بقرہ و آل عمران ست زیرا کہ این دو سورہ
 می آید در روز قیامت گویا کہ غماتان اند یعنی دو ابراند یا غیبتان یعنی دو سائبان و غیابہ انجہ سایہ کنند
 بالائے سران ابر و غیر آن باد و گروہ اند از طیور صفت زود و حجت و مجادلے کنند از اصحاب خود بخوانید سورہ
 بقرہ را کہ اخذ لے برکت ست و ترک وے حسرت و نتوانند خوانند اورا بطل یعنی یکاران و از باب کسل
 کند او قال الطیبی وہم در حدیث مسلم آمدہ است کہ معاویہ بن سلام کہ یکے از رواة این حدیث ست گفتہ کہ بن حنین
 رسیدہ کہ مراد ب بطل صحیحہ است و از حدیث ترمذی نیز مانند این آوردہ و از مسلم و ترمذی از ابے ہریرہ
 آوردہ کہ گفت گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میگردد شیطان از خانہ کہ خواندہ شود در وے سورہ
 بقرہ دیگر از ان احادیث حدیث آیت الکرسی کہ در صحیح مسلم و سنن ابی داؤد از ابی بن کعب آمدہ کہ گفت گفت اورا
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا ابا المنذر آیا میدانی کہ کدام آیہ ست از کتاب خدا کہ با ست اعظم گفتم
 اللہ لا الہ الا ہو اسکے القیوم پس زد دست مبارک بر سینہ من و فرمود گو را یاد ترا علم یا ابا المنذر این روایت
 مسلم ست در روایت ابی داؤد آمدہ کہ چون اول بار پرسید آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وے
 گفت خدا و رسول خدا انا ترست بان باز پرسید پس گفت اللہ لا الہ الا ہو اسکے القیوم الحدیث و از ابی ہریرہ
 آمدہ کہ سید آیتہای قرآن آیت الکرسی ست رواہ الترمذی و کما دیگر حدیثے کہ ہم در فضل سورہ بقرہ و آل عمران
 واقع شدہ است و مسلم و ترمذی از نواس بن سحان آوردہ کہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آوردہ
 سے شود روز قیامت قرآن و اہل قرآن را کہ عمل میکردند بدان ورد دنیا و پیش پیش ایشان میرود بقرہ
 و آل عمران و این جزو حدیثے ست کہ مصنف آوردہ و آن را حدیث جد ساختہ غیر حدیث غماتان اما
 در جامع الاصول و مشکوٰۃ در آخرین حدیث نیز آوردہ کہ نہ غماتان او ظلتان سوداوان میباشند شرف ادکانما
 فرقان من غیر الحدیث گویا کہ این دو سورہ دو ابراند یا دو سائبان کہ میان ایشان شرف ست

یاد آورده از طيور و مشرق بفتح شين معجمه و راس مفتوحه در آخر قاف معنی اشراق و نورانيت داشته و معنی فصل و فرجه
 نیز گفته اند و گفته اند که این نور و فرجه بسم الله الرحمن الرحيم است که در میان این دو سوره است دیگر حدیثی که در فضل
 دو آیه آخر سوره بقره که آسن الرسول تا آخر سوره است واقع شده در روایت کرده آنرا بخاری و مسلم و ابوداؤد و ترمذی
 از ابی سعید انصاری که گفت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هر که بخواند دو آیت را که در آخر سوره بقره اند در شبی کفایت
 می کنند این دو آیت از راسته دفع میکنند از قارعه خود شریح و انس را که اقال الطیبی یا بسندگی میکنند از وردهای
 دیگر که در شب بخوانند و حدیث مسلم و نسائی از ابن عباس که در باب فضل فاتحه گذشت نیز متضمن فضل این دو آیت
 است دیگر حدیثی که در فضل آیت الکرسی واقع شده و شیطان آن را به ابی هریره آموخته بود پس ابی هریره بحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم آمد عرض کرد حضرت فرمود نقد صدقک و هو کذب شیطان راست گفته با تو این را
 و حال آنکه وی دروغ گو است و قصه وی آنست که بخاری از ابی هریره آورده که گفت موکل گردانید مرا رسول الله
 صلی الله علیه و آله و سلم بجا نفلت زکوة رمضان یعنی صدقه نظر ناگاه شخصی آمد بهر دو دست خود را پر کرد از آن طعام
 تا بر دامن آن را پس بگریتم او را و گفتم مرا فقهی که تم قضیه ترا می برم ترا بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
 گفت من محتاجم و عیالمندم و حاجتی سخت دارم ابی هریره میگویی پس گذاشتم او را چون صبح شد آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم فرمود یا ابی هریره آن اسیردی شب تو چه شد گفتم یا رسول الله شکایت کرد حاجت شدید را و
 عیال را پس رحم کردم بروی در با کردم او را فرمود که دروغ گفته است با تو و می آید ترا پس بفرموده حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم یقین داشتیم که باز خواهد آمد پس در کین انتظار آمدن وی نشستم ناگاه باز آمد و هر دو دست
 خود را بطعام پر کرد بگریتم او را و گفتم ترا بحضرت رسول میرم صلی الله علیه و آله و سلم گفت بگذار مرا که من محتاجم و بار
 عیال برگردن دارم باز نخواهم آمد پس رحم کردم و بگذاشتم و چون صبح شد باز آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 فرمود یا ابی هریره چه شد آن اسیردی شب تو گفتم یا رسول الله شکایت کرد حاجت شدید را و عیال را پس رحم کردم
 بروی و سردادم او را فرمود دروغ میگویی باز خواهد آمد این بار سوم نیز منتظر او نشستم آمد و هر دو دست طعام برداشت
 بگریتم و گفتم ترا بحضرت رسول میرم صلی الله علیه و آله و سلم در این سوم بارست که تو می گویی باز نخواهم آمد و باز می آئی
 گفت بگذار مرا من ترا کلمات بیاموزم که نفع دهد ترا خدای تعالی بآن کلمات گفتم آن کلمات چیست گفت چون بجا
 خواب خود بر روی بخوان آیت الکرسی را الله لا اله الا هو الهمی القیوم تا آخرین سجده تعالی نگاه بمانی بر تو فرستد که ترا
 نگاه میدارد و نزدیک نیگردد ترا شیطان تا وقت صبح سپس ربا کردم او را و وقت صبح بحضرت صلی الله علیه
 و آله و سلم آمدم فرمود چه شد اسیردی شب تو پس حقیقت حال عرض داشتم فرمود راست گفته است و دروغ
 دروغ گو است سدانی یا ابی هریره که درین شب که خطاب میکردی گفتم نمیدانم یا رسول الله فرمود
 و شیطان است که می آید ترا و ترمذی نیز با سند این از ابی هریره انصاری آورده که در سمرقند
 در خانه داشت غولان می آمدند و از آن می بردند الی آخر القصة دیگر حدیثی نقل بود که فرمود قل هو الله احد
 برابرست ثلثه قرآن را این حدیث را بخاری و مسلم و موطا و ابوداؤد و نسائی از ابی سعید خدری و مسلم از
 ابی الدرداء و ترمذی و نسائی از ابی یوب و مسلم و ترمذی از ابی هریره با الفاظ مختلفه آورده و در روایتی آمده

که آن حضرت فرمود صلی الله علیه و آله وسلم آیا عاجز می آید یکی از شما که بخواند هر شب ثلث قرآن را گفتند
چگونه خواند آن را یا رسول الله فرمود قل هو الله احد بر ابر ثلث قرآن است و بخاری و مسلم از عائشه آورده اند که
رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم مروی را با لشکر امیر ساخته بود و در نماز قرأت خود قبل هو الله احد
ختم میکرد یعنی بعد از فاتحه قل هو الله احد بخواند کذا قال الطیبی و از حدیث بخاری معلوم می شود که اگر سوره های
دیگر هم میخواند البته قل هو الله احد بآن میخواند صحابه چون باز آمدند این فعل آن مرد را بحضرت صلی الله علیه و آله وسلم
ذکر کردند فرمود پیر سید از وی که چرا اینچنین میکردی پس پرسیدند از وی گفت که این سوره صفت رحمت است و من
دوست میدارم که بخوانم آن را فرمود خبر میداورا که خداست تعالی دوست میدارد او را و بخاری و ترمذی
از انس آورده اند که مردی گفت یا رسول الله من دوست میدارم این سوره را یعنی قل هو الله احد را فرمود
حکما یا یا او خلک الجنة دوست داشتن تو این سوره را در آورده ترا بشت را دیگر حدیث در فضل معوذتین یعنی
قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس که سلم و ابی داؤد و ترمذی و نسائی باختلاف الفاظ بطریق متعدده
از عقبه بن عامر آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم خطاب بوی کرد و گفت آیات منی آیات را که فرستاده
شده است بر من اشب که هرگز دیده نشده است مثل آن قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ برب الناس و در
روایتی آمده که فرمود آیات من ترا بهترین دو سوره ای که خوانده شوند پس تعلیم کرد قل اعوذ برب الفلق و قل اعوذ
برب الناس را و چون دید مرا آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم که باین قول چندان سرور نشدم یعنی استجادی
از ان در باطن من احساس فرمود چون برای نماز صبح فرود آمدیم و دو سوره را بعد از فاتحه بخواند و بجانب من التفات
نمود و فرمود بیدر یا عقبه بن عامر یعنی فضل این دو سوره باین حدیث که آن را در نماز صبح بخوانم و خواندن
این دو سوره در فرض نماز صبح در سفر سنون است و این قضیه از ان حضرت صلی الله علیه و آله وسلم نیز در سفر بود
و گفته اند که مراد بخریت و افضلیت آنها در باب تعوذ است چنانچه در حدیث ابی داؤد آمده یا عقبه تعوذ بهائنا
تعوذ متعوذ مثلها و حدیث خواندن آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم هر شب این دو سوره را با قل هو الله احد
در میدان در هر دو دست و مسح کردن جسد شریف را بدان سه بار نیز متفق علیه است چنانچه سابقا گذشت
و دیگر حدیثی است که در باب سوره کهف مسلم و ابوداؤد از ابی الدرداء آورده اند که گفت گفت رسول خدا صلی الله
علیه و آله وسلم من حفظ عشر آیات من اول سورة الکهف عصم من الدجال هر که یاد گیرده آیت را از اول سوره کهف
در پناه داشته شود از فتنه دجال اینچنین است در مشکوٰۃ که از اول سوره کهف گفته در جامع الاصول نیز چنین آورده
در روایتی از آخر سوره کهف آمده و گفته که در روایت ترمذی سه آیت از اول سوره کهف آمده و ترمذی
در جامع خود گفته است که حدیث حسن صحیح و مصنف نطق آورده بی تعیین اول یا آخری و بجای من حفظ من قرأ الکفایت
تفسیر ظاهر کلام مصنف در آنست که در دو احادیث صحیح مخصوص است باین سوره و آیات نیز مختص
است و همین احادیث که وی ذکر کرده و هر دو مقام محل کلام است اما در ثانی خود در ضمن بیان اشارت بدان کردیم و جز آن احادیث
که مصنف ذکر کرده احادیث صحیح در هر جا که ورود یافته آوریم و اما در اول که در دو احادیث صحیح مخصوص است باین سوره مذکوره
جزری در حسن حصین در فضیلت سوره فتح از بخاری آورده که بی احب الی ما طلعت علیه الشمس و چنانکه هم در حسن حصین

در فضیلت سوره النعام از صحیح مستدرک آورده که چون نزول کرد تسبیح گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
 و فرمود تحقیق متابعت کردند و همراه آمدند این سوره را از ملائکه آنقدر که بستانند تمام افق را و هم از مستدرک
 در سوره کاف آورده که هر که بخواند او را روز جمعه روشن شود برای او نور ما بین اجنعتین و در روایتی باشد مراد او
 نور از آنجا که اوست تا مکه و هم از سوره آورده که داده شده ام من طه و طوا سین و حوا هم از الواح موسی و در
 سین از صحیح ابن حبان و غیره آورده که قلب لقرآن لیس بخواند او را مردی که میخواهد بدان خدا را و در آخرت را
 مگر آنکه آمرزیده شود مراد او بخواند آنرا بر موتاے خود و از سوره آورده که تبارک الملک نستی
 آیت است شفاعت کرد برای مردی تا آمرزیده شود وی و در روایتی استغفار میکند مرصاحب خود را تا آمرزیده
 میشود وی و از مستدرک آورده که فرمود و ست میدارم که این سوره در دل هر مومن باشد و نیز از وی آورده
 که کسی آید مرده را ملائکه عذاب در قبر از جانب پای او پس میگوید راه نیست شمارا بمن وی میخواند و در من یعنی
 در حق من سوره ملک را پستری آید از جانب سینه وی و لطن وی و سر وی و میگوید هر کی ازین اعضا همین سخن را
 پس این سوره باز میبارد مرده را از عذاب و این سوره ثابت است در تورات و هر که بخواند او را در شب
 پس تحقیق بسیار کرد عمل را و نیک کرد و هم از وی آورده که اذ از زلزات الارض برابر نصف قرآن است و در روایتی
 از ترمذی رابع قرآن آمده و از وی و از صحیح ابن حبان آورده که مردی بحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمد و گفت
 یا رسول الله بخوانان مرا سوره جامعه پس بخوانید آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را اذ از زلزات الارض
 تا فارغ شد از وی پس گفت آن مرد سوگند بان خدا که برانگیخته است ترا بحق که زیاده نکم برین سوره برگز
 و برقت پس آن حضرت فرمود صلی الله علیه وآله وسلم علاج یافت این مرد و مکر فرمود و هم از مستدرک آورده که
 سوره کافون برابر رابع قرآن است و از صحیح ابن حبان آورده نیکود و سوره است که خوانده شود و در سنت
 فجر الکافون و الاخلاص و این کتب مذکوره همه صحاح اند و صحاح پنجمین چنانکه در محل خود تحقیق یافته است
 و از کتب اربعه جز صحیحین و کتب دیگر نیز احادیث آمده بعضی موسوم بحسن و بعضی بصفت و بعضی علی الاطلاق و بعضی
 محکوم بوضع و مصنف همه را موسوم بعدم سمت کرده و صحت را مخصوص بهمان سوره ساخت و الله اعلم و در باب
 فضائل ابی بکر صدیق آنچه مشهور ترست از موضوعات حدیث ان الله یجلی یوم القیامه للناس عامه و لابی بکر
 خاصه و حدیث ما صب الله فی صدری شیاً الا و صیبتنی صدر ابی بکر و حدیث کان رسول الله صلی الله علیه
 وآله وسلم اذا اشتاق الی الجنة قبل شیب و حدیث انما ابوبکر کفره رمان و حدیث ان الله تعالی لما اختار الارواح
 اختار روح ابی بکر و امثال این از مفریاتی است که بطلان آن ببدیهه عقل معلوم است احادیث صحیح و در فضل دینی
 بسیار آمده و اقسام دیگر از حسان و ضعافات نیز پیشتر در احادیث که بوضع آن نیز مسلم کرده اند و مصنف میگوید که
 امثال این احادیث که از آنجا فضل بر تمامه خلق از انبیا و غیر هم لازم آید یا مساوات در رتبه با سید المرسلین
 مفهومی گردد و یا از دائره حکم عقل و عاوت بیرون بود همه موضوعات اند و حدیث ان الله یجلی للناس من شره الشرعیه
 از حدیث انس آورده و گفته که خطیب ابوالغیم و ابن حبان در ضعفا آورده و ذی حکم بوضع آن کرده و ابوالغیم آن را
 ثابت داشته و بعضی بحسن آن تامل شده و حاکم آنرا در مستدرک خود اخرج نموده و حدیث ان الله خلق الارواح

واختار روح ابی بکر من بین الارواح وجعل ترابها من الجنة واما ما من الحيوان از عائشه آورده و گفته که خطیب این را
 آورده و نفی ثبوت آن کرده و حکم بطلان اسناد آن نموده و گفته که در تلمیض المؤمنات گفته که این پنج کذب است
 والله اعلم و در باب فضل علی ابن ابی طالب احادیث بیشتر وضع کرده اند و واضح تر آن احادیثی است که در کتابی جمع کرده
 و آنرا وصایای نبوی نام نهاده اول هر حدیث یا علی و از آن جمله شک حدیث ثابت است یا علی است
 بمنزله بارون من موسی احادیث در فضائل و کرم الله وجهه بیشتر است و بیشتر از احادیث آورده در سایر
 صحابه است و از امام احمد بن حنبل رحمه الله پرسیدند که سب چیست که در فضائل هیچ یکی از صحابه آنقدر احادیث
 نیامده که در فضائل علی گفت که احادیث در شان همه خلفا بسیار است ولیکن چون جماعه مخالفان از نبی امیه و غیرهم
 در شان وی تقصیر کرده و در ادای حق و اعتراف آن اعتساف نمودند علمای امت در اظهار فضل در روایت
 اخبار در او در شان وی به قصد روزه و زجر آنجا بیشتر کوشیدند و با بجز در وقوع وضع احادیث از طرفین
 بجهت تعصب و غلو که در میان ایشان است شبهه نیست و در نسبت آن احادیث بوضع و حکم بدان نیز از جانبین
 تعصب و مکاره راه یافته و الله اعلم بحقیقه الحال و در دو این حدیث انت منی بمنزله بارون من موسی در آنجا
 که چون آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم بغزوه تبوک متوجه شد علی مرتضی را بعدینه بر اهل و عیال بگذاشت
 حضرت امیر از مجال متاثر شد و شکایتی کرد که یا رسول الله مرا با نساء و اطفال گذاشته فرمود اما ترضی یا علی ان تکون
 الحدیث آیا ترضی نیستی تو ای علی که باشی توبه نسبت من بمنزله بارون نسبت موسی علیهما السلام که چون موسی
 علیه السلام مبعود دیدار میرفت بارون را بر قوم خود خلیفه بگذاشت و در بعض روایات این کلمه زیاده آمده
 الا انت لا ترضی بعدی و اما زیادت دیگر که دلوکان نبیا بعدی لکنک یعنی اگر می بودی پیغمبر بعد از من
 تو می بودی این زیادت را گفته اند که موضوع است چنانکه حدیث اولم ابعت فیکم بعث عمر نیز همین حکم دارد
 و در باب فضائل موعود حدیث صحیح نشره و گفته اند آنچه ثابت شده است در باب وی کتابت اوست و حضرت
 رسالت را صلی الله علیه و آله وسلم در کتابت وحی نیز به ثبوت زسیده کذا فی جامع الاصول و غیره و دیگر آنچه حدیث
 است که احمد در مسند خود از عرو باض بن ساریه آورده که گفت شنیدم حضرت رسول الله را صلی الله علیه و آله وسلم
 که فرمود اللهم علم معاویه الکتاب و الحساب و قال الخد اب و دیگر آنچه حدیث تیزی آرند که فرمود یا معاویه اذ اولیت
 یا اذ اطلقت فاحسن یگویند که از آن روز و در طمع ملک و امارت افتاده بود و بالاتر از همه این حدیث است
 که ترمذی از عبدالرحمن بن ابی عمره آورده که رسول خدا گفت صلی الله علیه و آله وسلم معاویه را اللهم اجعله
 باویا و مهديا و اهد به و نیز آورده که چون عمر بن الخطاب عمیر بن سعد را از حصن غزل کرد و معاویه را بجای وی
 نصب فرمود مردم تعجب کردند و گفتند یا عمیر را عزل کنند و معاویه را نصب نمایند پس عمیر بن سعد گفت
 که معاویه را بدنگوید زیرا که من شنیده ام از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم که میفرمود اللهم اهد به و
 هیچ یکی از این احادیث بصحت زسیده است و در شان معاویه نیز احادیث وضع کرده اند که نسبت وضع
 بآنها نیز داخل اعتبار کردن است آنها را چنانچه الامناء عند الله ثلثه اما و جبرئیل و معاویه و دیگر بجهت السعادت
 يوم القيامة و علیه رواه من لوز الایمان دیگر سیط علی جبرئیل و مع قلم من ذهب ابریز فقال ان الاعلی الاعلی

یقرنک السلام ویقول لک حبیبی قد اهدیت هذا القلم من فوق عرشى الی معاویة بن ابی سفیان فاوصله الیه و مره
ان یتب آیه الکرسی بخطه و امثال آن بسیار وضع کرده اند و گفته اند که در اسناد کن جامع اند که علم اندوز وضع و
افترا و در باب فضائل شامی و ابی حنیفه و ذم ابلیس چرب صحیح نشده و هر چه در آن باب است مجموع مفری
و موضوع است در تفسیر الشریع از انس می آرد که یون فی امتی رجل یقال له محمد بن ادریس الضری امتی من ابیس
و یون فی امتی رجل یقال له ابو حنیفه و هو سلج امتی و گفته که جوز قانی این حدیث را از انس آورده و در اسناد وی
احمد جو بیاری است در او وی ماهون سلمی است و یکی ازین دو وضع کرده این حدیث را علیه من اللہ ما یستحقه و
حدیث دیگر آورده نیز از انس سیاتی بعدی رجل یقال له النعمان بن ثابت و کنی ابی حنیفه یعنی من اللہ
و سنتی علی یدیه و این نیز از ان قبیل است و در باب فضائل بیت المقدس و صخره و عسقلان و قزدین و اندلس و دمشق
سید بن صحیح مشبه جرح حدیث لا تشد و الرجال الا الی ثلثة مساجد و حدیث سل عن اول بیت وضع فی الارض
فقال المسجد الحرام قبل ثم ماذا قال ثم المسجد الاقصی و حدیث ان الصلوة فی تعدن خمس باء صلوة در جامع لا یموت
از ابی داؤد از حدیث میمونه مولاة رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآله وسلم آورده که گفت گفتیم یا رسول اللہ فتوی برب
ما را در بیت المقدس یعنی اجازت ده تا آنجا بروم فرمود بیاید اورا و بگذارید نماز را در روے اگر نیاید بفرستید
آنجا زیت را تا بسوزند در قنادیل آن و این حدیث را سیوطی در جمع الجوامع از احمد و ابن زنجویه نیز آورده و زیاده
کرده در روے که روے ارض محشر و نشر است و نماز در روے برابر هزار نماز است و از حدیث فضیلت افزوختن
چراغ در مسجد و ثواب آن معلوم گردد و سخاوے در مقاصد حسنه در نیاب حدیثی مستقل نیز آورده که هر که بفرزد
چراغ در مسجد از مساجد خدا همیشه ملائکه و حله عرش استغفار کنند اورا تا آنکه روشنی چراغ در آنجا باقی بود و گفته
که این حدیث را احارث بن اسامه در سند خود آورده و ابوالشیخ در کتاب الثواب هر دو از انس و سند و
ضعیف است و هم در جمع الجوامع از عمر بن الخطاب آورده که چون در آمد بیت المقدس را گفت لبیک اللهم لبیک
و نیز آورده که چون در بیت المقدس رسید گفت مرکب اجار را چه میگوئی که کجا گذارم نماز را گفت اگر
از من می پرسد و از من میگیرد بگذارد خلف صخره تا بیت المقدس هم پیش تو باشد و در روایت آمده
که تابع کنی قبلتین را قبله موسی علیه السلام و قبله محمد صلی اللہ علیہ وآله وسلم فرمود عمر میترسم که مشابست بیهودیت
شود و لیکن میگذارم آنجا که پیغمبر گذارد صلی اللہ علیہ وآله وسلم پس بیشتر رفت بجانب قبله و بگذار نماز را و از ابن
عساکر آورده که چون عمر زیارت اهل شام کرد و این خبر باهل عراق رسید مکتوبه بجانب و شے نوشتند و التماس
داشتند که چنانچه اهل شام را زیارت کرد ایشان را نیز کند پس چون عمر قصد زیارت اهل عراق نمود کعب اجبار
گفت پناه بگویم ترا یا امیر المؤمنین که بعراق در آئی گفت چرا گفت آنجا عصاة جن انداروت و ماروت
که تعلیم میکنند مردم را سحر و دور و نه عشر شرست و داء معضل است عمر گفت همه سخن را فهمیدم غیر داء معضل
که آزانه فهمیدم که مراد بدان چیست گفت کثرت اموال که آن در روے است که اورا هیچ شفا نماند پس
زفت عمر بعراق و نیز آورده که گفت و شے مرکب را که چرا بیدین نیانے و آنجا نباشے که حجر گاه رسول است
و جاسے قبر اوست صلی اللہ علیہ وآله وسلم گفت یا امیر المؤمنین لے یا بمر در کتاب خدا یعنی تورات که شام

کنج خداست در زمین و دروسے گنجے است از بندگان او و نیز آورده کہ بعضی از صحابہ از آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسیدند کہ یا رسول اللہ اگر ما مبتلا شویم بعد از تو بقا کجا میفرمائی کہ آنجا باشیم فرمود علیکم بیت المقدس الحدیث و در مناقب شام کہ بیت المقدس آنجا است نیز احادیث آورده و گفته کہ امیر المؤمنین علی مرتضیٰ فرمود یا اہل عراق دشنام نکنید اہل شام را زیرا کہ ابدال در آنجا اند و از جا بر آورده کہ گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ روزے بر منبر سوار بود پس نظر بجانب شام آورد و فرمود اللہم اقبل بقلوبہم اللہم اقبل بقلوبہم و نظر بجانب عراق کرد و همچنین فرمود و از زمین ثابت آورده کہ بودیم بالمشہ نزاد حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس ذکر کردیم شام را فرمود طلبے للشام گفتیم بچہ جهت یا رسول اللہ فرمود پروردگار تعالیٰ فراخ گردانیدہ است رحمت خود را بروے و از واثلہ بن الاسقع آورده کہ مردے پرسید یا رسول اللہ چون متفرق شوند مردم مرا چہ میفرمائی کجا باشیم فرمود علیک بالشام لازم گیر شام را زیرا کہ آن خلاصہ زمین خسر است میراند بسوے وے خلاصہ بندگان خود را و این ظاہر اشارت است بوجود ابدال و مردان غیب در آنجا و احادیث در فضل شام بسیار آورده و ہمہ آن ضعیف است و در فضل عسقلان از ابن عباس آورده کہ مردے نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد و گفت یا رسول اللہ میخواہم کہ بغیر از روم چہ میفرمائی کجا روم فرمود علیک بالشام و اہل پستر لازم گیر از شام عسقلان را زیرا کہ چون برگردد آسیاد رات سن یعنی پیش آید تفرقہ و پریشانی اہل عسقلان در راحت و عافیت باشند رواہ ابن ماجہ و الہیسی و ابن عساکر و از انس آورده کہ گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہر کہ بعسقلان مرابطت کند اگر چہ دائم در خواب بود حق تعالیٰ فرشتگان را بفرستد تا از جانب وی نماز کنند و حشر کردہ شود وے بانماز کنندگان بجانب بہشت رواہ ابن النجار و از عمر بن الخطاب آورده کہ گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ذکر کرد روزے مقبرہ را و دعا کرد مرا اہل آنرا پس پرسیدند کہ آن مقبرہ کدام است فرمود مقبرہ شہدائے عسقلان است کہ برده میشوند بہ بہشت و این حدیث ضعیف است و ابن جوزے آزاد در موضوعات آورده و در فضیلت قرظین از ابن عمر آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود خدا و فرشتگان وے صلوة میفرستد بر موتائے قرظی و شہدائے وے صد صلوة رواہ الرافعی عن ابن سعید و در فضائل قرظین احادیث بسیار آمدہ و گفته اند کہ آن ہمہ موضوع و منفرت است و میرہ شخصے بود از و اضعاف آن کہ آنها را وضع کردہ و در باب اندلس چیزے درین کتب نیافتیم و در فضیلت دمشق آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود من سکن دمشق نجی و نیز آورده کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ در دمشق زائیدہ شد پس من کہ ابراہیم است علیہ الصلوٰۃ والسلام و ہر کہ آنجا برسد باید کہ تقصیر نکند در دعا و در آنجا جبے است قاسیون نام در فضیلت وے نیز آمدہ کہ در آنجا زائیدہ شدہ است ابراہیم و در آنجا پناہ داد حق تعالیٰ عیسیٰ و ماورا اورا از یہود ہر کہ آنجا دعا کند برگردد نا امید و در جامع الاصول از حدیث ابی داؤد آورده کہ آن حضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سرانجام است کہ بیاید ملکی از لوک عجم و غالب گردد بر تمامہ این مگر دمشق و این احادیث ہمہ ضعیف اند و سیوطے گفته کہ سن درین کتاب حدیثے نیا آورده ام کہ لا سوم

بوضع بود باجل در باب فضائل این اماکن چنانچه مصنف نے گوید احادیث صحیح نیامده مگر حدیث لا تشدوا
 الرجال الا لثلاثة مساجد مسجد الحرام و مسجد الرسول و مسجد الاقصی یعنی بستہ نشود بار بار و سفر کرده نشود
 مگر بستہ مسجد کے مسجد حرام کہ مسجد کہ است دیگر مسجد رسول کہ مسجد مدینہ است دیگر مسجد اقصی کہ در شام
 است یعنی بیت المقدس و اورا اقصی ازان گویند کہ نبود دوران زمان مسجد سے بعد از وی پس و سے اقصی
 مساجد باشد یا از جهت بعد و سے از مسجد حرام و مسافت یا از جهت بعد و تنزه و سے از اقدار و خبت و بعض
 گفته اند کہ از جهت آنکہ و سے اقصی نسبت مسجد مدینہ زیرا کہ و سے بعید است از مکہ و بیت المقدس
 البعد است از و سے و این معنی در تسمیہ و سے باین اسم در آیت قرآنے سبحان اللہے اسرئی بعبدہ لیلنا
 من المسجد الحرام الی المسجد الاقصی مناسب نبود زیرا کہ مسجد مدینہ دوران زمان بنا نیافتہ بود کلا لایفہ و این حدیث
 لا تشدوا الرجال را بخارے و سلم روایت کرده و در روایتی از مسلم انما یسافر الی ثلاث مساجد الی الکعبۃ
 و مسجد و مسجد الیما مضمون این حدیث ہمان است کہ مذکور شد و الیما نام آن موضعے است کہ بیت المقدس
 در اوست و در اینجا اشکال است و آن اینست کہ ازین حدیث لازم آید کہ سفر کردن جز باین سه مسجد و قصد
 کردن سائر بقاع خیر المشاید و مزارات جائز نباشد جواب ازین اشکال میگویند کہ مراد آنست کہ واجب
 نیگردد و قصد ما سواے این سه مسجد بنذر و منعقد نیگردد و نذر و ما سواے آن و اختلاف کرده شدہ است
 در شد رجال بسوے قبور صالحین و مواضع فاضلہ بعض حرام گویند و بعض مباح اینچنین نقل کرده است و مجمع البحار
 از نو و سے در شرح مسلم و در شرح جامع الاصول گفته شد رجال کنایت است از سفر یعنی قصد کرده نشود موضعی را
 بہ نیت تقرب الی اللہ الا این سه مسجد بحیث تعظیم شان اینها و طیبی گفته زیرا کہ این سه مسجد از بنا ہاے انبیا
 صلوات اللہ و سلامہ علیہم و مواضع تعبد ایشان است و ما سواے این سه برابر اند در فضل و نیز طیبی گفته
 کہ اگر یکے نذر کند کہ نماز گذارد در مسجدے ازین مساجد ثلاث لازم گردد کہ بیاید یکے ازینہا را و اگر در مسجدے
 دیگر گذارد از عمدہ نذر نہ بر آید و اگر نذر کند کہ بگذارد در مسجدے غیر آن مساجد متعین نشود آن مسجد و بروست
 کہ بگذارد در مسجدے از مساجد ہر مسجد کہ باشد و اگر نذر کرد کہ اشتکاف کند یا نماز گذارد در مسجد حرام متعین گردد
 و سے و اگر تعین کرد مسجد مدینہ را متعین گردد یکے ازین دو مسجد و اگر تعین کرد مسجد اقصی را متعین گردد یکے
 ازین سه مسجد انتہی و این راجع بذهب فقہ است تا مذہب ائمہ در اینجا چیست و آنچه طیبی ذکر کرده مذہب
 شافعی است تنہا یا ائمہ دیگر ہمہ من اند تفحص باید کرد و اللہ اعلم اگر گویند پس سفر بقصد تجارت و تحصیل علم
 نیز جائز نبود و جوابش آنکہ مقصود در اینجا مواضع و تعظیم آنها نیست و بعض گفته اند کہ مراد نہی از شد رجال و قصد
 سفوت بساجد غیر این سه مسجد پس سائر بقاع و مواضع خارج ازان باشند و باقی بر اباحت اصلے و
 این مبنی بر قاعدہ نحویر است کہ مستثنی منہ از جنس مستثنی باید پس تقدیر کلام چنین بود کہ لا تشدوا الرجال
 الی مسجد الا الی المساجد الثلاثة فتد برد دیگر حدیث سئل عن اول بیت وضع فی الارض فقال المسجد الحرام قبل
 ثم ماذا اتى ثم المسجد الاقصی این حدیث بخارے و سلم است از ابی ذر غفارسے کہ گفت پرسیدم من ازان حضرت
 سئل اللہ علیہ و آلہ و سلم یا رسول اللہ کہ نام مسجد است کہ بنا نہادہ شد اول بر روی زمین فرمود مسجد حرام است

و در روایتی آمده که فرمود اول خانہ کہ بنا نهادہ شد مردم را کہ مبارک است و گذارده میشود نماز در روے
 خانہ کعبہ است ابو ذر سگوید کہ گفتم پستری کہ ام است فرمود پستری مسجد اقصیٰ است گفتم چند مدت فاصل است میان
 بناے این دو مسجد فرمود چهل سال پستری فرمود تمام زمین مسجد است براسے تو ہر جا کہ دریافت ترا نمازی یعنی در آمد
 وقت آن بگذار نماز را و درین حدیث نیز اشکال آورده اند کہ بناے کعبہ از ابراہیم است و بناے بیت المقدس
 از سلیمان سلام اللہ و صلوتہ علیٰ نبینا و علیہا و مدت فاصل میان ایشان بیشتر از ہزار سال است پس چهل سال
 چون درست آید و دلیل بر آنکہ سلیمان علیہ السلام بناے مسجد اقصیٰ کردہ حدیثی است کہ نسائی از عبد اللہ بن عمر
 مروفاً با سناد صحیح آورده کہ سلیمان چون بنا کرد بیت المقدس را درخواست از پروردگار تعالیٰ نہ چیز را
 الحدیث و در جواب این اشکال گفتہ اند کہ ابن جوزی گفتہ است کہ اشارت در حدیث بادل بنا و وضع
 اساس مسجدین کردہ و نیست ابراہیم اول کسی کہ بنا کرد کعبہ را و نہ سلیمان اول بانی بیت المقدس زیرا کہ
 تحقیق روایت کردہ شدہ است کہ اول کسی کہ بنا کرد کعبہ را آدم بود علیہ السلام بعد از ان منتشر شد اولاد او
 بر روے زمین و تو اند کہ بعضی از اولاد اوے بناے بیت المقدس را بناودہ باشد بعد از ان بنا کرد ابراہیم
 خانہ کعبہ را و سلیمان بیت المقدس را و شیخ ابن حجر در فتح الباری گفتہ یا فتم من چیزے را کہ گواہی میدہد
 بھمت این قول زیرا کہ ابن ہشام در کتاب خود گفتہ کہ چون آدم علیہ السلام بناے کعبہ کرد امر کرد اولاد
 پروردگار تعالیٰ بسیر بآن نواحے و بناے بیت المقدس پس بنا کرد آدم بیت المقدس را و
 عبادت کرد مولے تعالیٰ را در روے و بناے آدم بیت را خود مشہور است کذا فی بعض شروع مشکوٰۃ
 دیگر حدیث الصلوٰۃ فی تعدل خمساً صلوٰۃ یک نماز در بیت المقدس کہ مسجد اقصیٰ است برابر است با قصد
 نماز و آیات در تعیین عدد مضاعفت عمل در ان مساجد مختلف آمدہ و بعضی علما بعد از تتبع احادیث
 و تطبیق آنها انچنین قرار دادہ اند کہ نماز در مسجد حرام بصد ہزار نماز برابر است و در مسجد مدینہ ہزار و در مسجد
 اقصیٰ بیاضد و حدیثی نیز باین ترتیب روایت کنند و این بحث تمام در تاریخ مدینہ مطہرہ مطیبہ ذکر کردہ ایم
 در انجا باید بحث تمثیلیہ پوشیدہ نماند کہ در فضائل بلاد دیگر نیز احادیث نقل کردہ اند صحیح یا غیر صحیح و
 مصنف بدان تعرض نکرد مصر و روم و اسکندریہ و فارس و مرو و بصرہ و جدہ و عدن و عمان و حضرموت
 و اللہ اعلم و در باب اذابلغ المار قلین لم یحل غبشا جمے میگویند حدیثی صحیح نشدہ و جمے میگویند این حدیث
 صحیح است و اکابر اہل حدیث در مصنفات خود ایراد کردہ اند قلین تثنیہ قلہ است بضم قاف و تشدید لام
 یعنی جرہ عظیم یعنی کوزہ کلان سفالین کہ در روے آب اندازند و تسمیہ وی بقلہ بجمت علو دار تفاع اوست
 یا بجمت آنکہ مردے عظیم او را بر میدارد و مرتفع میگردد و قلہ نام ہر چیزے است کہ عالی و مرتفع باشد
 و ازینجا است قلہ جمل و جمع قلہ قلال است بکسر قاف و مراد درینجا قلہاے ہجرت بفتح با و جمیم چنانکہ در بعض
 روایات حدیث بصریح آمدہ است اذا کان المار قلین من قلال ہجر و نیز مشہور و معروف در ان وقت
 آن بود پس ظاہر وقوع تحدید بوبے باشد و ہجر نام قرینے است قریب مدینہ کہ نسبت کردہ میشود بوبے
 قلہا و نام شہرے از شہر باے مین نیز ہست و نسبت بوی نیز احتمال دارد کذا فی القاموس و مقدار قلہ

کتاب
 تاریخ
 مدینہ
 مطہرہ

بقول مشہور دو نیم قرہ است و بعض دو قرہ داشته و ابن جریر کہ دیدم قلال حجر را ہر قلہ از دو دو قرہ بود یا دو قرہ
و چیزی و شافعی گفتہ کہ آن چیز بہم بود و آنرا نصف گرفتیم احتیاطاً و بعض دو قرہ و ثلث آن داشته اند و بقول مختار
قلبتین پنج قرہ باشد: قرہ بحساب شرع پنجاہ من آب است پس قلبتین دو لیست و پنجاہ من آب بود و نیز گفتہ اند
کہ مقدار قرہ صدر ظل عراقی ست و در ظل عراقی صد و بیست و ششت در ہم و در حدیث آمدہ از ابن عمر کہ گفت شنیدم
رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حال آنکہ سوال کردہ شد از وی از آہا کہ در صحرا بیابا شد و نوبت بنوبت سے آیند
بروے دو آب و سباع فرمود اذاکان الماء قلبتین لم یحمل الخبث چون باشد آب مقدار دو قلہ برنمیدارد پلیدی را
یعنی پلید نمیکرد و دفع میکند پلیدی را از خود و اگر بخواہد بود و دو الترمذی و النسائی و در روایتی از ابی داؤد و جاسے
لم یحمل خبثاً فانہ لایخس آمدہ و باین روایت اگر صحیح باشد ظاہر شود کہ تاویل لم یحمل خبثاً بانکہ برنمیدارد خبث را
و برنے تا بد آنرا یعنی پلید سگردد از جهت ضعف خود طاقت برداشت آن ندارد چنانکہ بعضی کہ در حدیث
و نیز تعلق این معنی بشرط بودن آب قلبتین خالی از بعدی نیست اگرچہ توجیہ کردہ اند این را کہ بلوغ گاہی از جانب
قلبت معتبر بود بہ کثرت و گاہی از کثرت بقلبت و مراد اینجا ثانی ست فلیفہم و ترمذی گفتہ کہ مذہب شافعی و
احمد و سنی نیست کہ چون آب مقدار قلبتین بود بوقوع نجاست در وی نجس نگردد مادام کہ تغیر نہ بد لون یا طم
یا ریح او را و در مشکوٰۃ از احمد و دارمی و ابن ماجہ و سیوطی در جمع الجوامع از ابن حبان و حاکم و دارقطنی و بیہقی
و غیر ہم از ابن عمر و جابر و ابی ہریرہ نیز آورده و با وجود آن در صحت این حدیث اختلاف ست چنانکہ شیخ
مصنف گفت و این حدیث در صحیحین نیست و گفتہ اند کہ این حدیث مخالف اجماع صحابہ است چنانکہ بیان کنم و
خبر و احد چون مخالف اجماع افتد مردود ست و لہذا علی ابن مدینی کہ از اقران امام احمد حنبل و از شیوخ بخاری
و امام انور فن حدیث ست گفتہ است کہ ثابت نیست این حدیث از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفتہ
کہ هیچ یک از فریقین را حدیثی در تقدیر و تحدید آب ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صحیح نماندہ و لیکن زرکشی
در شرح خرقے کہ در مذہب امام احمد ست گفتہ کہ تصحیح کردہ است این حدیث را ابن خزیمہ در ابن حبان و دارقطنی
و حاکم گفتہ است کہ بشرط شحین ست و اللہ اعلم و چون تقریب تحدید و تقدیر آب در نجس و عدم نجس افتاد
تفصیل و تحقیق کلام درین مقام مناسب نمود بد آنکہ مذہب اصحاب ظواہر آن ست کہ آب نجس نمی شود بوقوع
نجاست در وے اصلاً خواہ آب روان باشد یا استنادہ قلیل باشد یا کثیر تغیر یا بد لون یا طعم یا ریح وی یا تغیر
نیاید و عامہ علماء بر آنند کہ اگر قلیل بود نجس شود و اگر کثیر بود نجس نشود و لیکن اختلاف کردہ اند در حد فاصل میان
قلیل و کثیر پس امام مالک گفتہ اگر تغیر یا بد لون یا طعم یا ریح پس آن قلیل ست و اگر تغیر نیاید کثیر پس وہی بہین تغیر
و عدم تغیر را معیار قلت و کثرت داشته و امام شافعی گفتہ و مذہب امام احمد نیز بہین ست کہ چون آب مقدار قلبتین بود
کثیر ست و احتمال خبث ندارد و نجس نگردد و الا قلیل بود و نجس گردد و اصحاب مابینے علمائے حنفیہ رحمہم اللہ گفتہ اند
کہ اگر آب بجالی بود کہ بعضی وی خالص و جدا گردد از بعض قلیل ست و اگر خالص نگردد کثیر اما اصحاب
ظواہر احتجاج ایشان بظاہر قول آن حضرت ست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الماء بطور لایخسہ شیء آنجا فرمود کہ
بر سید یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ہم از پیر بھاء و حال آنکہ وی چاہی ست کہ انداختہ می شود در وی حیض یعنی

خرقما بخون حیض آلوده و نجاستها و لحوم کلاب فرمود آب پاک است نجس نیکر داند او را چیزی و این حدیث را ابو داؤد
و ترمذی روایت کرده و ترمذی گفته حدیث حسن و احمد صحیح آن نموده و این حدیث اگر چه مطلق است بحسب ظاهر
در آب قلیل و کثیر و متغیر و غیر متغیر و لیکن بدلالات حال مخصوص است بکثیر و بدلالات احادیث دیگر مخصوص است
بغیر متغیر و تحقیق روایت کرده است ابو امامه که گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم الماء الا نجسه شئ الا ان طلب
علی ریح و لونه و طعمه رواه ابن ماجه و الدارقطنی و لفظ و لونه و طعمه است و احتجاج کرده امام مالک بحدیث
خلق الماء طور لای نجسه شئ الا ما غیر لونه او طعمه او ریح و این تتمه حدیث اول است که ظاهر یہ آورده اند چنانکه بیان
کردیم یا آنرا تخصیص کردیم باین تا بهر دو دلیل عمل کرده باشیم و دلیل امام شافعی و احمد حدیث قلتین است و اما
دلیل حدیث صحیح است اذا استیقظ احدکم من منامه فلا یغسل یدیه فی الاثار حتی یغسلها ثلاثا فانها لا یدرس
این باتت یدیه میفرماید که چون بیدار گردید کی از شما از خواب باید که در نیارو دست خود را در آب تا بشوید دست
را سه بار زیرا که و نمیداند که کجا خواب کرده است دست وی یعنی شاید که دست در موضع استنجا افتاده باشد
و چیزی متلوث گشته و باین حدیث اثبات کرده اند سنیت غسل یدین در ابتدای وضو و این حدیث دلالت
دارد که آب نجس بشود بوقوع نجاست و الا نسی از غس ید استیاطا بجهت توهم نجاست معنی ندارد و همچنین حدیث
مستفیض و مشهور است در امر بغسل غروف و اوانی از دهان انداختن سگ در آن با وجود آنکه وی نه تفسیر یون میکند
و نه طعم و نه ریح و نیز در حدیث صحیح که ابو هریره روایت کرده آمده که پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود باید که بول
نکند هیچ کی از شما در آب بسته و غسل نکند در رو از جنابت و این حدیث دلالت دارد که آب آبی استاده
مطلقاً متحمل نجاست است و الا در نهی از نجس آن ببول و اغتسال فائمه نبود و همچنین آبی که ممکن است اغتسال
در رو اکثر از قلتین میباشند و بول و اغتسال در رو تفسیر یون و طعم و ریح وی نیکند پس معلوم شد
که مجرد بلوغ قلتین چنانچه مذکور شد شافعی است و عدم تفسیر یون و طعم و ریح چنانچه مالک گوید کفایت نیکند در عدم
تجسس آب کذا قبیل و از ابن عباس و ابن الزبیر آورده اند که ایشان امر کردند در زنگی که در چاه زمزم افتاده بود
باغبان آم آب و حال آنکه ظاهر نشد اثر و در آب و آب بیشک بیشتر از قلتین بود و این امر کردن ایشان
در محضر جماعه از صحابه بود و ظاهر نشد از هیچ کس انکار بر ایشان پس باجماع صحابه معلوم شد که مراد آنچه روایت
کرده است مالک آب کثیر و جاریست و ظاهر شد که آنچه روایت کرده است شافعی از حدیث قلتین غیر ثابت است
از جهت مخالفت او باجماع صحابه را و خبر واحد چون مخالف اجماع آید مردود است چنانچه گفتیم و چون حدیث
از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم در تحدید و تقدیر آب مابست نشده لاجرم رجوع کردند اصحاب
ما در تقدیر آن بدلائل حسیه نه دلائل سمیه و معیار قلت و کثرت خلوص را داشتند و گفتند که تقدیر عظیم که در حکم
جاریست آنست که خالص و جدا نشود اجزای آب وی بعضی از بعضی بعد از آن اختلاف کرده اند در تفسیر خلوص
در اکثر روایات اعتبار خلوص است بترکیب و این مختار تقدیر است یعنی اگر چنان بود که بجنبه یک طرف وی
بجنبه باندان طرف دیگر از قبیل خالص است و اگر بجنبه غیر خالص باز اختلاف در جهت و مسبب ترکیب است
روایت کرده امام ابو یوسف از امام ابو حنیفه که معتبر است ترکیب باغتسال بی شدت و عنف زیرا که حاجت

بجیاض در اغتسال معتبرست و امام محمد روایت کرده که معتبرست تحریک بوضو زیرا که وی وسط است و در روایت بدست بے اغتسال و وضو درین توسعه است و ظاهر روایت از ابی حنیفه نیست که معتبر غلبه ظن است اگر غالب بر ظن متوضی وصول نجاست است بطرف دیگر وضو کنند الا وضو کنند و ابوسلیمان جوزجانی اعتبار کرده بمساحت و مختار متاخرین نیست پس قومی بیست و هشت کرده اند و قومی بی پانزده در پانزده و اکثر بده در ده آورده اند که عبد الله بن المبارک اول بده در ده قائل بود بعد از آن بی پانزده در پانزده اعتبار کرد و ابومطیع بهین جانب رفته و گفته که اگر پانزده در پانزده بود امیدوارم که جائز باشد و اگر بیست و هشت بود هیچ شبهه و خلجان در دل من نمی ماند و عامه مشایخ برده در ده قرار داده اند زیرا که عشره ادنی چیز است که غنمی است بوسیله نوع اعداد و ابواللیث گفته که فتوی برین است و در فتاوی و لو ابی و مجتبی و هدایه معتبر ذراع کر باس است و آن هفت مشت است و درین توسعه است بر مردم و در فتاوی هانیه گفته که معتبر ذراع مساحت است زیرا که نسب و ایلق است بمسوحات و آن هفت مشت است بالای هر مشت اصبع قائم و محیط گفته که اصح است که معتبر در هر مکان و زمان ذراع آن مکان و زمان است کذا قال اشمی و در شرح و قایه تقدیر ده در ده را استنباط کرده از حدیث سن حفیر افله حریمها بر بون ذراع ایس از هر جانب ده گز بود چنانچه در انجایان کرده است و در وی تکلفی است که از جوشی آن معلوم گردد و نیز شمنی گفته که بودن حریم بر از هر جانب ده گز قول بعضی است و صحیح است که از هر جانب چهل گز معتبرست و از اعتبار ده در ده در ربع ظاهرست اما در ده و گفته اند که معتبر مساحت دوراوست چهل و هشت ذراع و بعضی چهل و چهار داشته و اول احوط است و بعضی سی و شش نیز داشته و گفته اند که این قول بقواعده حساب موافق ترست و این را مولانا علی بر حندی در شرح مختصر و قایه تفصیل تحقیق کرده است از انجا باید طلبید و ذرع مسائل درین باب بسیارست اگر آنها را ذکر کنیم سخن تطویل کشد و الله اعلم و در باب کراهیت استعمال آب گرم کرده در آفتاب حدیثی صحیح نشده یعنی از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چیزی درین باب صحیح نشده و لیکن سیوطی از حسان ابن منتقد انصاری آورده که گفت عمر لا تغسلوا بالما را الشمس فان یورث البرص رواه ابن جبان فی کتاب التفتات و الدارقطنی و در تنزیه الشریعه از عائشه آورده که گفت گرم کردم مر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آب را در آفتاب پس فرمود لا تغسلوا بالما را الشمس فان یورث البرص و گفته که ابن نعیم این حدیث را در طب آورده و دارقطنی در افراد و در سنن و ابن جبان در ضعفها و گفته که در جمیع این طریق کذابان و وضاعانند و گفته که عقلی و ضعفها از حدیث السن نیز آورده و در وی سوره است که مجول است و حدیث و سے غیر محفوظ است و گفته که در آب گرم کرده در آفتاب حدیثی بسند صحیح نیامده و نیست در وی مگر اثری از عمر بن الخطاب و گفته اند که حدیث هر چند جمیع طرق واهی و مست باشد قول عمر شاهد آن نیست و شایع است قول عمر را بسندی که رجال وی ثقات اند آورده مگر ابراهیم که وی مختلف فیه است و شیخ وی صدقه ضعیفست و اخرج کرده او را در دارقطنی از طریق دیگر که سنذری و غیر وی آنرا تخسین کرده اند این در آب گرم کرده در آفتاب است اما در آب گرم کرده بانس از اسلام آمده که عمر وضوی کرد بدان و غسل می کرد رواه ابن ابی شیبته فی مصنفه و در باب شیف از آب وضو حدیثی صحیح نشده ذکر این سابقا در باب طهارت رفته است احتیاج تکرار ندارد

اور بعض روایات نیز از ان ہی آمدہ چنانکہ سیوطی از عبد الرزاق رحمہ اللہ معہ الجا مع از جابر بن عبد اللہ فرمودہ آورده
 کہ گفت اذا توضايت فلا تمسك ولا تلبس اور وہ کہ وی مکرده داشته مسح ببنديل از وضو مکرده نداشته چون غسل
 می کرد از جنابت و در باب تخلیل بحیہ مسح ازین در قبہ حدیثی صحیح شدہ این بحث سابقاً در باب طہارت گذشتہ است
 و ظاہر کلام مصنف اینجا و صریح کلام ائمہ است کہ در مسح ازین حدیث صحیح آمدہ در مسح رقبہ ضعیف است اما حدیثی
 کہ در تخلیل بحیہ آمدہ چنانچہ مصنف اینجا گفته است بعضی از اہل حدیث قبول کرده و بعضی رد کرده و لیکن حق آنست کہ
 حدیث وی صحیح است کما ذکرنا تمہ و در باب وضو بہ بنید تمہ حدیثی صحیح شدہ بنید تمہ آن چنان بود کہ خمار اور آب
 بنید ازند و چند روز نگاہ دارند تا دروس شیرینی و تیزے حادث گردد و شربتی گردد گو ارا و نزد امام ابو حنیفہ
 وضو بہ بنید تمہ اگر آب خالص یافتہ نشود رواست و با وجود بنید تمہ نکند و گویند کہ در وضو بہ بنید زدوسے نیست
 شرط است گویا کہ وسے بدل آب است مثل خاک و زردنخاسے و احمد جائز نیست و باید کہ تیمم کند و قول ابو یوسف
 نیز همین است و در روایتی از ابی حنیفہ نیز ہمین آمدہ و گفته اند کہ وسے در آخر رجوع کردہ بیان قول و امام محمد
 گوید وضو کند و تیمم نیز کند چنانچہ در آب مشکوک مثل سور حمار و از مخاوسے نقل کردہ اند کہ اگر قادر گردد بر آب
 مکرہ و بنید تمہ وضو کند تا آب مکرہ اجماعاً و در غل سال بہ بنید نزد امام ابو حنیفہ دو قول است بقولی جائز است
 چنانکہ وضو و بقولے جائزہ زیرا کہ غسل فوق وضو است و از خلاق در بنیدے است کہ علو و رفیق بود و سبیلان کند
 بر اعضا مثل آب و اگر سخت گردد و تیز شود اگر بے آتش گردد حرام است و جائز نیست بوسے وضو و اگر تفسیر
 و ہد اور آتش اگر علو است نزد ابی حنیفہ جائز است وضو بوسے زیرا کہ حلال است شرب دوسے و نزد محمد جائز نیست
 از جهت حرمت شرب آن زدوسے و جائز نیست وضو بہ بنید مائے دیگر چنانکہ زہیب و مانند آن چنانکہ مقتضی قیاس
 است چہ وضو جائز نیست مگر آب مطلق کہ بنام دیگر مقید شدہ باشد و لہذا جائز نیست بگلاب و سرکہ مثلاً
 و چون آب مطلق یافتہ شد تیمم واجب گردد بحکم قول سبحانہ + فلم نجد اماناً فیتیموا + و این است دلیل ائمہ
 دیگر کہ وضو بہ بنید مطلقاً جائز نہ اند و تیمم واجب گردانند و تمسک امام ابو حنیفہ درین باب حدیثی است کہ احمد
 و ترمذی و ابوداؤد از ابی زید از عبد اللہ ابن مسعود روایت کردہ اند کہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ و
 سلم پر سید از ابن مسعود لیلۃ الجحیم یعنی شبی کہ غیبان نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمدند و جیت کردند
 در ادوہ توہیبت گفت ابن مسعود گفتیم بنید است یا رسول اللہ فرمود تیرہ طیبہ و ما رطوبہ یعنی بنید چہیت خرمات
 پاک و آب پاک کنندہ پس وضو کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدان و این زیادت کہ وضو کرد آن
 حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدان در حدیث احمد و ترمذی مذکور است نہ در حدیث ابی داؤد و سیوطی این حدیث
 را از عبد الرزاق و یقینی نیز آورده و این الہام از ابن ابی شیبہ آورده کہ گفت ابن مسعود کہ پر سید از من آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ہست با تو آبے کہ با وضو تو ان کرد گفتم لا فرمود پس چہیت در ادوہ تو گفتم بنید است
 فرمود تیرہ طوہ و ما رطیب پسترو وضو کرد و بر پا کرد نماز را و ترمذی سے این حدیث را تضعیف کردہ و گفته کہ
 ابو زہرہ کہ او سے ابن مسعود است مردے مجہول است نزد اہل حدیث نمی شناسم من اور اور روایت غیر این
 حدیث و از شیخان الاعتدال نقل کردہ اند کہ بخارے نیز اورا تضعیف کردہ و گفته کہ ابو زہرہ کہ او سے ابن

حدیث است از ابی زبیر محمد بن سنان و امام شافعی و امام ابی یوسف می گویند حال این حدیث نیست و اگر
 نیز صحیح باشد آیت قرآنی اتوی است از حدیث پس عمل بدان متعین بود با آنکه حدیث غسوخ است بابت زیرا که
 آیت مدینه است و تفسیر لیلۃ البیّن در مکہ بود و امام محمد می گوید که چون در حدیث اضطراب است و در تاریخ جهالت
 است واجب بود و جمع بینها احتیاطاً و از جانب امام ابو حنیفہ می گویند کہ لیلۃ البیّن متعدده است و چنانکہ در
 مکہ بود در مدینہ نیز بود شاید کہ این تفسیر در مدینہ باشد و می گویند کہ این حدیث مشہور است و عمل کرده اند بدان صحابہ
 و مثل ابن زیادہ بر کتاب توان کرد کہ فی الہدایہ و در بعض شروح و مذکور است کہ از امیر المومنین علی رضی
 عر وی است کہ وضو بنیذ تم وضوے کسی است کہ نیاید آب را و از ابن عباس آوردہ کہ گفت وضو کنید بنیذ تم و
 وضو نہ کنید بشر از ابن مسعود مروی است کہ وے روای داشت وضو بنیذ تم زوایا فتن آب اتھی و سیوطی
 در جمع ابجوز مع آوردہ کہ در قطعے روایت کردہ از ابن عباس کہ گفت وضو بنیذ وضوے کسی است کہ نیاید آب
 را و بعضی در تفسیر این حدیث گفته اند کہ بصحت رسیده است کہ علقمہ از ابن مسعود آوردہ کہ گفت نبودم من
 در خدمت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیلۃ البیّن رواہ مسلم و تحقیق آنست کہ بطرق کثیرہ بصحت رسیده
 است کہ ابن مسعود در لیلۃ البیّن در خدمت آن سرور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و آن حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم گرد وے خطی کشید و فرمود ازین خط بیرون میاید این قصہ طویل است و در کتب سیر و احادیث
 مذکور و ابو نعیم آن را در طلیہ ذکر کردہ و مانا کہ مراد بانکہ وے گفت کہ نبودم با حضرت در شب جن مراد عدم
 حضور اوست در وقت درآمدن ایشان بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مفاد وضو و تکاملہ وے
 با ایشان و تورپشتی گفته کہ حدیث توفی بنیذ تم روایت کردہ شدہ است از ابن مسعود بوجہ متعدده
 و روایت کردہ شدہ است از ابن عباس از ابن مسعود و از ابی زبیر از ابن مسعود و در سائر اسانید آن
 مقال است لیکن حدیث چون روایت کردہ شود از طرق شستی غالب می آید بر ظن مجتہد حقیقت آن و آنچه
 ذکر کردہ اند از صحت حدیث علقمہ از ابن مسعود کہ گفت نبودم من لیلۃ البیّن با حضرت مصطفی صلی اللہ علیہ و
 وآلہ وسلم چنان است کہ ذکر کردہ اند لیکن جمع میان این دو حدیث ممکن است با احتمال آنکہ مراد وے
 عدم حضور او باشد زود مفاد وضو جن و دعاے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایشان را با سلام و آن
 چنان باشد کہ وے برآمدہ باشد با حضرت و حضرت او را در گوشہ نشاندہ باشد چنانچہ بصریح در حدیث از ابن
 مسعود آمدہ کہ گفت رفتم با آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا آنجا کہ ارادہ کرد پس خط کشید بر گردن و نشاند مرا
 درون وے و فرمود کہ ازین خط بیرون نیائی پس شب کردم در آنجا تا آمد مرا آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
 وسلم با طلوع سحر و اقبال دارد کہ ابن مسعود با آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در وقت بیرون بر آمدن
 ہمراہ بنودہ باشد پسر لاحق شدہ باشد با وے در آخر شب و قتلہ فارغ شد از دعوت جن و تفسیر
 پر سیدن آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وے کہ در ادوۃ توحیث و جواب دادن وے
 کہ بنیذ است احدیث بود آمدہ پس نابودن او با حضرت لیلۃ البیّن و بودن هر دو درست آمد و این وجہ
 اولی است زیرا کہ در بعض طرق حدیث علقمہ آمدہ کہ گفتم مرا ابن مسعود را کہ آیا صحبت داشت بیچ یکے

از شمار رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم الیلة ابحن گفت هیچ کیے از ما درین شب در صحبت وی نبود بلکه کم کردیم آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اور درین شب و حیران گشتیم کہ بکارفت و چه شد و بود آن شب بر ما بدترین شبی گویا
کہ مرده اسعد درین شب فوسے چون نزدیک سحر شد دیدم کہ از جانب جبل حرامے آید بعد ازان سوتی کرد
حدیث را و این حدیث علقمہ حدیث صحیح است کہ روایت کرده است اور اسلم در کتاب خود و این منافات
ندارد بقول او کہ گفت مرا رسول خدا الیلة ابحن چه سحر شب ازان شب است و تعلیل ترک عمل حدیث ابی زبید و غیر
وے از این سعود و باین وجه کہ این قضیہ پیش از استقرار احکام و پیش از نزول سورہ مائدہ است پنجد
سال او جہ است از اقدام بر روان آن احادیث اتھی و در ہدایہ تصدیی جواب این سخن گشتہ و گفته است
کہ لیلۃ ابحن متعدد است پس یقین نشود کہ این قضیہ در کہ بود چنانکہ گذشتہ و شیخ کمال الدین بن الہمام گفتہ
کہ قاضی ابوبکر بن العربی در شرح زندگی گفتہ است ابوزید مولا سے عمر و ابن حریثہ است روایت کردہ است
از وے را خد بن کیسان العنسی الکوفی و ابوروق و این بیرون سے آرد اور از جہالت و شیخ تقی الدین
سبکی گفتہ است کہ در تخیل ابی خزیمہ نظر است زیرا کہ روایت کردہ است این حدیث را از ابی خزیمہ جماعتی
از اہل علم مثل سفیان و شریک و جراح ابن بلج و اسرائیل و قیس ابن الربیع و ابن عدی گفتہ است کہ ابوزید
را وے این حدیث مشہور است و اسم دی را خد بن کیسان و دارقطنی نیز این قضیہ گفتہ و اما آنچه روایت
کردہ شدہ است کہ پرسیدہ شد از ابن سعود از لیلۃ ابحن گفت حاضر شدہ آنرا از ما بیچ کیے معارض است
با آنچه در روایت ابن ابی شیبہ است کہ بود ابن سعود با وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیز روایت کردہ است
حفص بن شاہین از وے کہ گفت بودم من با حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیلۃ ابحن و نیز آمدہ است از
ابن سعود کہ دید قومی را از زطہ پس گفت این جماعہ اشبہ اند با نہائی کہ دیدم من از جن لیلۃ ابحن و اثبات
مقدم است بر نفی و اگر جمع کنیم میان ہر دو این اثر گوئیم کہ مراد نفی کہ گفت نبود هیچ کیے از ما با حضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم لیلۃ ابحن است کہ نبود هیچ کیے از صحابہ غیر من پس مقصود نفی مشارکت بود و اثبات خصائص
خود بحضور و صاحب اکام المرجان نے احکام ابحان گفتہ است کہ ظاہر احادیث واردہ در وفادت جن در آن
است کہ آن شخص کرت بودہ یک کرت ازان در قیغ غرق بودہ کہ حاضر شدہ آنرا ابن سعود و دوبار دیگر حاضر
شدہ در کہ کرت چہام بیرون مدینہ بود کہ حاضر شدہ آنرا زبیر ابن العوام و باین وجہ قطع بہ نسخہ توان کرد
این ہمہ کلام ابن الہمام است در شرح ہدایہ و اسدا علم و در باب لمس النساء لایقض الوضوء حدیث صحیح
نشده بد آنکہ نقض وضو بلمس نسا مختلف فیہ است در میان ائمہ اربعہ امام ابو حنیفہ و اصحاب دی بر آنند
کہ نقض وضو نمی کند و سفیان ثوری نیز با ایشان است و نزد ائمہ ثلاثہ لمس نسا نقض وضو است و بنا سے
اختلاف بر آنست کہ لمس کہ در آیہ تیمم واقع شدہ نزد ایشان محمول است بر لمس عضو و نزد جماع ایشان میگویند
حمل بر لمس عضو اولی است بقریہ عطف بر مچے از غائط و ما میگوئیم بلکہ عمل بر جماع اولی و حسن تا بیان رفع تیمم حدیث
صغیر و اکبر را بہر دو حاصل گردد و اما احادیث واردہ در بیاب کہ در حقیقت دلیل بر نفی حمل بر لمس بر کسی ازین روایت
است شیخ مصنف می گوید کہ حدیثی در باب عدم نقض وضو بلمس نسا صحیح شدہ و حال آنکہ در صحیحین از حدیث عامہ

آمدہ کہ گفت بودم سن کہ خواب می کردم در پیش رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہر دو پاسے من در جانب قبلہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوزے و چون سجده سے کرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زبیر می کرد پاسے مرا بدست خود و گردے آورد من پاسے خود را و چون بر می خاست فراخ می کردم و شک نیست کہ غمزہ طینت لازم لمس آنهاست و در حدیث دیگر ابوداؤد و نسائی و ترمذی ہم از عائشہ آورده کہ گفت بوس کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زلی را از زمان خود پستربرون آمد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز بنے آنکہ وضو کند اکتدایت و در روایتی آمدہ کہ بود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بوس می کرد بعضی ازواج خود را پسترنمازی کرد بنے آنکہ وضو سازد ترمذی گوید کہ روایت کرد این حدیث را غیر واحدی از اہل علم از صحابہ و تابعین و سفیان ثوری سے گفتہ کہ در بوسہ وضو نیست و بسیاری از صحابہ و تابعین بر آنکہ دست و گفتہ کہ اسناد حدیث عائشہ صحیح نیست و صحیح بن سعید القطان و محمد بن اسمعیل بخاری سے تضعیف کردہ اند این حدیث را و گفتہ اند کہ حبیب بن ثابت کہ را و سے این حدیث سے از عروہ سماع ندارد و این حدیث از ابراہیم تیمی از عائشہ نیز آمدہ و این نیز صحیح نیست انتہی و در جامع الاصول از موطا قول ابن عمر و ابن مسعود آورده کہ در بوس کردن مرد زن خود را وضو مستحب نیست چنانکہ در مدرسہ نسائہ اختلاف است در مس ذکر نیز اختلاف آمدہ ہم در احادیث و ہم در اقوال علما امام محمد در موطای خود سے گوید کہ در مس ذکر وضو نبود و احادیث و آثار کثیرہ درین باب آمدہ در حدیثی آمدہ است کہ وی گوشت پارہ از دست و این عباس گفتہ کہ باک ندارم کہ ساس کنم ذکر خود را یا بینی خود را یعنی ہر دو گوشت پارہ زائدہ است بیان اینہا فرقی نہ شخصی از ابن عباس پرسید کہ آیا ساس می توان کرد ذکر خود را بعد از وضو گفت اگر نجس سے دانی تو از ابراہیم رویند از دشمنی از دار قطنی نقل سے کند کہ جماعہ از آنکہ کہ احمد بن حنبل و علی بن مدینی و یحییٰ بن معین از ایشانند در مسجد حیف کہ در منی سے جمع شدند و در نقض وضو مس ذکر اختلاف کردند و اخبار و آثار مختلفہ روایت نمودند پس صحیح بن معین گفت کہ ابن عمر وضو کرد از مس ذکر و ابن مدینی آورده کہ ابن مسعود وضو سے کرد از آن و می گفت کہ سے گوشت پارہ است از تو پس فرار دادند کہ چون ابن مسعود و ابن عمر اختلاف کنند ابن مسعود اولی سے باتباع و امام احمد حنبل فرمود نعم ابن مسعود را حج سے و لیکن در اسناد ابن اثربوقیس سے و احتجاج بحديث سے و توان کرد پس ابن مدینی اسنادی دیگر آورده از عمار بن یاسر موافق قول ابن مسعود پس امام احمد گفت عمار و ابن عمر برابر اند ہر کہ خواهد اخذ باین کند و ہر کہ خواهد اخذ کند بآن رشتی قان بعد الضعیف عفا اللہ عنہ تو اند کہ وضو سے امرأۃ و ذکر واجب نبود و آنجا کہ کردند یا فرمودند بحجت احتیاط و تکمیل بود کہ منقہ شہوت و متوہم نجاست سے و ہند علم و در باب امر بغسل از غسل میت حدیثی صحیح شدہ آید بحجت سابقاً در باب احوال میت گذشتہ است و حدیث ابے داؤد از عائشہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غتساں سے کرد از غسل میت نیز گذشتہ و حدیث دیگر از موطا کہ دلالت دارد بر عدم وجوب نیز گذشتہ و اما دلیل علما نیز مذکور شدہ فند روظاہر است کہ مراد مصنف امر ایجابی سے یعنی حدیثی کہ دلالت کند بر وجوب غسل از غسل میت صحیح نشدہ و اگر چه در بعضی احادیث امر بدان دافع شدہ چنانچہ سیوطی از حدیث احمد از سفیرہ آورده کہ آنحضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من غسل میتا فلیغسل یا آن حدیث صحیح نیست یا مراد امر استحباب سے بدلیل احادیث دیگر کہ نفسے وجوب آن کند چنانچہ

سیوطی از حاکم درستدک از ابن عباس آورده پس علیکم فی غسل یتکم غسل و در باب نہی از دخول حمام چیزے صحیح نشده این مسئلہ نیز در عادات آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در فصل فطرت و تواجیح آن گذشتہ است و معلوم شدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنفس نفیس خود حمام نہ در آمدہ و حمام را ندیدہ و در بعض احادیث بعد از صحت آن اگر نہی از در آمدن حمام و در و دیافتہ از در آمدن کشف عورت است نہ مطلقاً بلکہ در مقاصد حسنہ حدیثی در مدح آن نقل کردہ کہ نعم البیت الحمام نیز بہب الوسخ و نذکر الاخرة و سند آن ضعیف است چنانکہ گذشت

و در باب بسم اللہ الرحمن الرحیم آیت من اول کل سورۃ حدیثی صحیح نشده علماء را در سلسلہ اختلاف است قول امام ابو حنیفہ است کہ وسے آیتی است از قرآن منزل از برای فصل و فرق میان سورہ و از ویح سورہ بزد نیست نہ از فاتحہ و نہ از غیر آن و بعضی بر آنند کہ وسے بزد است از فاتحہ و از ہر سورہ و بعضی مے گویند کہ بزد است از فاتحہ نہ از ہر سورہ و دلائل این اقوالی در محل خود مذکور و مستور است و در باب جہر در صلوة بسم اللہ الرحمن الرحیم حدیثی صحیح نشده این بحث سابقاً در باب نماز مذکور شدہ است و معلوم شدہ کہ اگر چہ روایات در باب جہر و عدم جہر و مصنف خود مے گوید در باب جہر وسے حدیثی صحیح نیامدہ و در باب الامام ضامن و الموزون ثونین کہ بچندین اسناد

مردی است چیزے از ان ثابت شدہ و این حدیث را در مشکوٰۃ از ابی ہریرہ از حدیث احمد دابی و داؤد و ترمذی و شافعی آورده و تتمہ حدیث نیست اللهم ارشد الائمة و اغفر للمؤذنین و در روایتی از شافعی باین لفظ آورده الائمة ضمنا و الموزون انما و سیوطی در جمع ابوح از ابی داؤد و ترمذی و ابن حبان فی صحیحہ و بیہقی در سنن و عبد الرزاق و احمد و ابو یعلیٰ نے مستندہ و ضیاء مقدسی نے المختارۃ از ابی ہریرہ آورده و از احمد ابوالوامسہ و از احمد ابی یعلیٰ و سعید بن منصور نے سننہ از ابن عمر ابی امامہ و از احمد و طبرانی و ابن حبان و بیہقی از عائشہ نیز آورده و جزو خبری باین عبارت کہ

المؤذنون انما المسلمین علی فتورہم و کورہم و طبرانی از حدیث ابی مخذومہ نیز روایت کردہ و بیہقی نیز از وی بلفظ انما المسلمین علی صلوتہم و کورہم آورده و جزو اول آن سیوطی از بخاری از ابی ہریرہ باین لفظ آورده کہ ائمة یسئلونہم عنہما انما انما انما اگر صواب کردند فائدہ آن فرماست و اگر خطا کردند فائدہ آن فرماست و طبرانی بر ایشان و از ابی داؤد و ابن ماجہ و

حاکم از سهل بن سعد الامام ضامن ان احسن ظہر و لم دان اسما علیہ ولا علیہم و میں مضمون را از احمد دابی و داؤد و ابن ماجہ و حاکم از عقبہ بن عاصم نیز آورده و ترمذی نے گفتہ کہ درین باب حدیث از ابی ہریرہ و از عائشہ و سهل بن سعد و عقبہ بن عاصم نیز آورده و گفتہ کہ حدیث ابی ہریرہ را ابو موسیٰ از عمارش از ابی صلاح از ابی ہریرہ روایت کردہ و

سیفیان ثوری و خص بن خیبات و غیر واحد از عمارش از ابی صلاح از ابی ہریرہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز روایت کردہ و اسباب بن محمد از عمارش از ابی صلاح از ابی ہریرہ نیز آورده و از نافع بن سلمان از محمد بن ابی صلاح از پدرش از عائشہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیز روایت آورده و میگوید کہ شنیدم ابان زرعہ را کہ می گفت حدیث

ابی صلاح از ابی ہریرہ صحیح است از حدیث ابی صلاح از عائشہ و شنیدم محمد را کہ می گفت حدیث ابی صلاح از عائشہ صحیح تر است و علی بن المدینی ذکر کردہ کہ ثابت شدہ حدیث ابی صلاح از ابی ہریرہ و نہ حدیث ابی صلاح از عائشہ انتہی کلام الترمذی و باین نظام ہر شد کہ صحت ابن حدیث مختلف نیہ است میان ائمہ و اکثر طرق وہی صحیح پس حکم بعدم ثبوت آن مطلقاً چنانچہ

مصنف کو در صحیح نباشد و معنی این حدیث است کہ امام ضامن و متکفل امور صلوة قوم است و بر سیدار در ذوات نماز جایز است

ایشان و محافظت می کند بر اسی ایشان ارکان را و سخن را و اعداد رکعات را و متولی است سفارت و میبایستی
شدن را میان ایشان و میان پروردگار در دعا و بطور امام ابو عقیقه که گوید فساد نماز امام متفهم فساد نماز قوم است
معنی ضمانت اتم و انظر است و مؤذن این مسلمانانست در اوقات که اعتماد میکنند در نماز و روزه و باقی وظائف موقته
بر اخبار و اعلام و در این حدیث را در فصل اذان آورده اند و بعضی شرح ازین حدیث تفصیل دی بر امامت استنباط
کنند و آن محل نظر است و در باب لا صلوة بجا رسد الا فی المسجد الا فی مسجد خیر صحیح شده و در مقاصد حسنه می گوید که این حدیث
در قطنی و حاکم و طبرانی در المطالبی خود آورده و در طریق و طیلمی از ابی هریره نیز آورده و در قطنی و حاکم از جابر و از علی بن مروان نیز آورده
و ابن جبان در سفار از عائشه آورده و سائید این حدیث ضعیف است اگر چه مشهور است میان مردم و ابن خزم گفته که این
حدیث ضعیف است و صحیح است از قول علی بن ابی طالب و این حدیث از شافعی از طریق ابن جبان سنی من ابیه عن علی آمده و ابن
ابی شیبہ نیز موقوف بر علی آورده باین لفظ که لا تقبل صلوة بجا رسد الا فی المسجد الا کان فارغاً و صحیحاً پس سیدند که جابر
مسجد کعبه است فرمود که بشنود اذان را و همچنین اخراج کرده اور سعید بن منصور در سنن ائمه و سیوطی این اثر
را از علی بن عبد الرزاق و یحیی بن یزید آورده و احادیث در وعید و ترمذی از علم ائمان مسجد بعد از سماع اذان بسیار
آورده و آمده است که نماز و دست است و نوشته می شود وی از منافقان آورده سیوطی فی جمیع الجوامع
و در باب صلوات علی کل بر ذی فاج حدیث صحیح شده سخاوی در مقاصد حسنه آورده و گفته که روایت کرد این حدیث را
ابو داؤد و در قطنی و لفظ مراد است و روایت کرده یحیی بن زباید و جاهد و مع کل امیر و همه از حدیث کجول است
از ابی هریره و اسناد وی منقطع است و گفته که این حدیث را طریق دیگر است در سفار مرابن میان را و روایت
کرده از ادارتشی از حدیث حارث بن علی و از حدیث علقمه و اسود بن ابی سعید و از ابی الدرداء نیز آورده و همه این
طریق و ابی است چنانچه تصریح کرده اند بدان غیر واحد از علماء و بعضی از ان طرق در کتاب علی ابن جوزی مذکور است
و صحیح ترین آنچه واقع شده است در حدیث کجول است از ابی هریره با وجود ارسال ائمه و علمای اهل سنت و جماعت
بر ان اجماع کرده و در کتب عقائد آنرا ذکر کرده و از ان علامات سنت و جماعت داشته اند بر خلاف آن فرقه که
عصمت در امام شرط کنند و با جماع ایشان قطنی شده و یقین یوسته و با جمله و در حقیقت حدیث قطنی است و از
حقیقت اجماع قطع و اشد علم و در باب لا صلوة لمن علیه صلوة چیز نابت شده ظاهر است که مراد باین کلام
نفی صحت حدیث در باب وجوب ترتیب میان صلوة فائده و وقتیه و عدم صحت وقتیه با وجود ذکر فائده است
پس اگر مقصود عدم صحت حدیث است باین لفظ که لا صلوة لمن علیه صلوة مسلم و لیکن در باب وجوب ترتیب
مذکور که مذکور امام ابو عقیقه و مالک و احمد است احادیث صحیح و در دست یکی این حدیث که بروایت انس در
صحیحین آمده که من نسى صلوة فلیصلها اذا ذکرها لا کفارة لها الا ذلک فرمود هر که فراموش کند نمازی را باید که بگذارد
در وقتیکه یاد آرد آنرا کفارة نیست هرگز آنرا بگذارد و در آن وقت امر کرد بگذارد و نماز فائده
در وقت یاد آوردن لاجرم چون پیش از گذاردن نماز وقتیه یا آید و جب گردد گذاردن وی در آن وقت در روایت
مسلم و غیره و از ابی هریره نیز این چنین آمده و در آخر و قال اللہ تعالی + اقم الصلوة لذكرکے + و مراد از
ذکر اللہ صلوة داشته و در لفظ آمده است که فواتها اذا ذکرها و در روایت ابن ابی شیبہ آمده که من نام

عن صلوة اولی صلوة فلیصلها اذا ذکر ما اذا استیقظ ودر ترتیب نواست میان یکدیگر نیز روایت احمد و ترمذی
 و نسائی آمده که گفت باز و آشتی خدا رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم از چهار نماز روز خندق تا آنکه گذشت از شب
 آنقدر که خدا خواست پس امر کرد بلال را تا اذان گفت پسر آقامت گفت و گذارد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم
 ظهر پسر آقامت گفت و گذارد عصر پسر آقامت گفت و گذارد مغرب را پسر آقامت گفت و گذارد عشاء را و فعل
 آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بین کیفیت ادا صلوة است و افزیز کرد بگذاردن باین کیفیت و فرمود
 صلوا لکم ایتیمونی ا صلے بگذارید چنانچه دیدید مرا که می گذارم پس گذاردن باین کیفیت ترتیب واجب
 باشد و نیز در صحیحین و ترمذی و نسائی آمده از حدیث جابر که آمد عمر بن الخطاب روز خندق بعد از غروب آفتاب
 و بنیاد و شناسام کرد کفار قریش را و گفت یا رسول الله تو ایستم گذارد نماز عصر اما نزدیک رسید آفتاب مغرب
 پس رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود من نیز نگذارده ام آنرا پس فرمود فرود آمدیم ما بطحان را پس وضو
 کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و وضو کردیم ما پس بگذاریم عصر را بعد از غروب و گذاریم مغرب را
 بعد از او و اگر ترتیب مستحب می بودند واجب چنانکه امام شافعی می گوید تا خیر نمی کرد آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم از جهت دس مغرب را که تا فیروز کرده است کذا قال الشافعی و نیز در احادیث
 بطریق متعدد از دارقطنی و طبرانی و خطیب و غیرهم از ابن عمر آمده که هر که فراموش کرد نماز را پس یاد آورد
 حال آنکه دس با امام است باید که بگذارد نماز را که شروع کرده است با امام و چون فارغ شود از آن نماز
 بگذارد نماز را که فراموش کرده بود پسر اعاده کند نماز را که با امام گذارده بود و چون امر کرد با عادت معلوم شد
 که ترتیب واجب است و در بعضی روایات آمده چون فراموش کرد نماز را پس یاد آورد آن نماز را که فراموش کرده است
 کند نماز را که دس در وقت و چون فارغ شود از آن نماز بگذارد آن نماز را که فراموش کرده بود در و الله اعلم
 و برین روایت شروع در نماز و قضیه بنسب فائمه ذکر او در آن نماز مستطرت ترتیب می شود چنانکه روایتی
 است در ترمذی امام احمد و در باب اتم الاتمام و اتم العیام فی السفر هیچ حدیثی صحیح نشده و مراد با تمام اتمام
 صلوة و ترک قصر است در سفر و مراد بعیام ترک انظار است یعنی هیچ حدیثی ثابت نشده در آنکه آن حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم نمی کرد از تمام صلوة و از وجوب صوم در سفر چنانکه سابقاً در باب سفر گذشت و در
 باب قنوت فجر و قنوت و ریح حدیثی صحیح نشده بل فعل قنوت و تر از بعضی صحابه ثابت نشده سابقاً و در
 فصول نماز گفته است که در نماز صبح گاه قنوت می خوانند و گاه ترک می کرد و چون التزام کرده است که آنچه یا کند
 از فعل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم همان باشد که در صحیح اخبار ثابت شده لا جرم آنچه اینجا گفته صحیح باشد
 ما غیر اخبار صحیح در اینجا نقل کردیم و اینجا می گوید که در قنوت فجر هیچ حدیث صحیح نشده بار بار مگر مراد نفی دوم و استمرار
 بودن مطلق فعل یا مراد دعای معین بود در قنوت و بر تقدیر ترمذی امام ابو حنیفه هم آیت است که در نماز فجر قنوت
 نیست و آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم چند گاه بر جماعه از کفار دعایین نماز کرده بود بار ترک داد و هرگز نکرد
 و قنوت در فجر بدعت است کما ذکرنا تمه امار قنوت و تر در اینجا نیز موافق آنچه اینجا می گوید گفته و قد سبق مفصلاً
 تذکره در باب نبی از نماز جنازه در سجد حدیثی صحیح نشده این نیز سابقاً در فعل عادت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم

۱۱۱۱

در احوال بیت گزشتہ است فلینظر تمہ و در باب رفع یدین و تکبیرات نماز جنازہ چیزے صحیح شدہ و آنچه صحیح است مجموع
 در غیر نماز جنازہ است و تکبیر احرام و گاہ رکوع و گاہ اعتدال و گاہ قیام از ششم اول و چہار و آنار دین معنی زیادہ
 برسہ صد حدیث است سابقاً در بیان نماز جنازہ گفتہ کہ وسنما در ہر تکبیر برداشتی و انجامی فرماید کہ در باب رفع یدین
 و تکبیرات نماز جنازہ چیزے صحیح شدہ و اباحت رفع یدین در گاہ رکوع و گاہ اعتدال و گاہ قیام از ششم اول نیز
 سابقاً گفتہ و بمبالغہ وضحت و ثبوت آن در دو بطل مخالف وی کردہ است انجامی نیز آنچه گفتنی است گفتہ شدہ است
 فلینظر کہ در باب الصلوۃ لا یقطعا شیء چیزے ثابت شدہ و این نیز وحدیثی است کہ در باب در آوردن کسیکہ از سجود
 گاہ مصلیٰ بگذرد و در یافتہ تمام حدیث نیست کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یقطع الصلوۃ
 شیء و اور و اما استطعم فانما هو شیطان قطع نمی کند نماز را و باطل نمی گرداند از اہل بیت و دفع کنید و برانید چندانکہ
 توانید یعنی آنرا کہ بگذرد از پیش شما در نماز زیرا کہ وی شیطان است این حدیث را ابو داؤد از ابی سعید خدری
 روایت کردہ و طبعی این را او معنی گفتہ یکے مرادیشے دفع باشد یعنی قطع نمی کند نماز را دفع کردن شما آن گذرندہ
 را و فعلی کہ در دفع کردن لازم آید پس دفع کنید بقدر استطاعت خود چندانکہ توانید و باک ندارد از آن دیگر آنکہ
 مرادیشے مراد بود یعنی گذشتن کسی از پیش شما در نماز ضرری بنماز شما ندارد ولیکن با وجود آن آنقدر کہ توانید
 دفع کنید تا قطع خشوع نکند و نیز برای نگاہ داشت وے از اہل بیت و این حدیث متضمن دو حکم است یکے
 در آوردن بارین یدے المصلیٰ دین معنی در احادیث صحیحہ از بخاری و مسلم و غیر ایشان در روایات با ببالغہ
 و زجریع کہ در آن مذکور است در صحیحین از ابی سعید خدری آمدہ کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر بداند
 گذرندہ از پیش مصلیٰ کہ چه لازم آید بروی ہر آنکہ باشد استادان او متر از گذشتن تا چہل تراوے گوید
 معلوم نشد کہ چہ مراد داشته چہل روز یا چہل ماہ یا چہل سال چنانکہ از ابی سعید بروایت صحیحین آمدہ کہ گفت
 گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چون بگذر ویکی از شما نماز سترہ پس خواہد یکے کہ بگذرد از پیش یدے
 باید کہ دفع کند اورا و اگر با آوردے یعنی منقطع نگردد و خواہد کہ دست بگذرد باید کہ مقاتلہ کند اورا و در بعض
 روایات باید کہ قتل کند اورا کہ وی شیطان است و مراد مقاتلہ دفع اوست بقہر و عنف نہ حیقت قتل و در
 روایت بخاری آمدہ کہ ابو سعید نمازے کرد و جوانے از نبی ابی محیط خواست کہ از پیش او بگذرد ابو سعید
 اورا دفع کرد و دستی برسیدہ وی زد آن جوان ابا آورد انرا کہ بگذرد این بار سخت مر از بار اول زد پس وئے
 شکایت ابی سعید بن مردان رفت در دنبال وے ابو سعید نیز بر مردان در آمد مردان گفت یا ابا سعید چرا این چنین
 کردے با بن عم خود پس ابو سعید این حدیث را بر خواند و سلم صحیح حدیث را آوردہ نہ قصہ را و در روایتے آمدہ
 کہ آن گذرندہ پس مردان بود کہ گریہ کنان پیش پدر رفت پدرش یا ابی سعید گفت کہ چرا بر او زرادہ خود را زدے
 پس ابو سعید گفت من اورا زردہ ام شیطان زردہ ام و این حدیث بر خواند حکم دیگر آنکہ قطع نمی کند نماز را
 چیزے یعنی گذشتن چیزے از پیش مصلیٰ و ہمین است نہ ہب جمہور علما و در روایت خمسہ غیر ترندے آمدہ
 کہ قطع نمی کند نماز را هیچ چیزے ولیکن تا توانید دفع کنید آنرا کہ مرور کند زیرا کہ وے شیطان است و بر خلاف
 این نیز حدیث از ابی ہریرہ در صحیح مسلم آمدہ کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قطع می کند

نماز را گذشتن امرأة و حمار و کلب و در بعض روایات کلب اسود و جمهور علمای این را تاویل کرده اند که مراد قطع خشوع و
 و تدبیر است که روح نماز و تلاطمه آنست یا مراد باین احادیث که دلالت دارند بر قطع صلوة تا کید و مبالغه است و حجت
 بر نصب ستره و لیکن این معنی تخصیص این امرثلثه ابا گویند و در دیگر آنکه گویند منع و اشتغال اینها از خشوع بیشتر و
 سخت تر است اما امرأة خود ظاهر است و اما حمار از جهت کثرت ملازمت و غیاطین را چنانکه دلالت می کند بر آن
 امر تبعد و نزدیک نیستی وی که ناشی است از دیدن وی شیطان را و اما کلب از جهت غلبه نجاست و کذا قالوا و
 نیز آمده است که عائشه اشکار آورد بر ابله هر بره در روایت کردن و این حدیث را در قوسه که اخذ بدان
 کردند و گفت که جمیع کرید و تشبیه دادید شما ما را اے قوم بکار و کلب و حال آنکه بود رسول خدا صلی الله علیه و آله
 و سلم که نماز می کرد در شب و من بارض اقتاده بودم میان وی و میان قبله مثل میش افتادن جنازه رواه البخاری
 و سلم و این اشکار از ام المومنین در حقیقت راجع است بکل این حدیث بر ظاهرش یعنی مراد باین آن نیست که شما نمیدانید
 که مراد قطع صلوة است حقیقه و سطل او است بلکه و تا ویلی دیگر و معنی دیگر دارد چنانکه مذکور شد اکنون آیدیم که شیخ
 مصنف که منع ثبوت علیه الصلوة لا یقطعها شے که روایت ابی داود است می کند مانا که تزج حدیث قطع صلوة میکند
 بمرور اشیا سه تله مذکوره که روایت مسلم است اما معلوم شد که اورا جمهور علمای تاویل کرده اند و حدیث متفق علیه مناس
 آنست و هیچ کس از علمای بعد از آن زفته نگرفت مگر بعضی و امام احمد رحمه الله گفته که سن در کلب اسود شک ندارم که قطع میکند
 نماز را اما در نفس من از امرأة و حمار تردید هست و اسحق ابن راهویه نیز گفته که قطع میکند مگر کلب اسود که افعال تهرت
 و حال آنکه در جانب عدم قطع حدیث ابن عباس که در صحیحین است نیز آمده که گفت پیش آدم براده خرے سوار و من
 در آن ایام بلوغ نزدیک رسیده بودم و حال آنکه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نماز می گذارد در میانة بجانب
 دیواری یعنی ستره میکند ارد پس گذشتم من از بعض صفت و گذشتم خرک را که سحرید یعنی پیش صفت و من در صفت در آنم
 و هیچ کس بر من انکار نکرد و مانا که تسک امام احمد و اسحق تخصیص کلب از نجاست که از حدیث عائشه و ابن عباس عدم
 قطع امرأة و حمار معلوم گشت و ظاهر مصنف در اطلاق حدیث عدم قطع سخن دارد و قد بروردند در تخصیص کلب با اسود
 گفته است که از ابی ذر که راوی این حدیث است پرسیدند که چراست که کلب سرخ و سفید قطع نمی کند گفت که من نیز
 از حضرت صلی الله علیه و آله و سلم این سوال کرده بودم و کلب اسود شیطان است تشبیه فقرا گفته اند اگر هر صلی
 ضرورتی دارد و گذرنده بے ضرورت از پیش و بگذرد حکم نیست که مذکور شد و اگر صلی را ضرورتی نیست و
 بے ضرورتی بر سر راه مردم آمده نماز می گذارد آنم بر دست نه بر گذرنده و اگر هر دو بے ضرورت کرده آنم بر هر دو است و
 اگر هر دو را ضرورت است از هر دو ساقط و الله اعلم و در باب صلوة تسبیح حدیثی صحیح شده این حدیث را در جامع الاصول
 از حدیث ابی داود و ترمذی آورده و در روزی نهایت از او سالی یکبار آورده و در مشکوٰۃ از ابن ماجه و بیہقی نیز گفته و در
 حصن حصین بر فرازی داود و ابن ماجه و صحیح مستدرک حاکم و صحیح ابن جان ذکر کرده و ترمذی در جامع خود گفته که درین
 باب حدیث از ابن عباس و عبد الله بن عمر و انس آمده و حدیث انس خرب است و گفته که روایت کرده
 شده است از پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در صلوة تسبیح احادیث متعدده و صحیح نیست بسیاری از آن و در نهایت
 کرده آنرا ابن المبارک و غیر وی از اهل علم و ذکر کرده اند فضل آنرا انہی و کلام تسبیح در باب آنست که در تفسیر اشرفیہ

از صلوة تسبیح

گفته که دارقطنی گفته این حدیث از ابن عباس و ابی رافع مولا سی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بطریق متعددہ
 کہ در وی ضعیف و مجاہل اند آمدہ و تعقب کردہ شدہ است برین سخن کہ حدیث ابن عباس را ابو داؤد و ابن ماجہ و
 حاکم و حدیث ابی رافع را ترمذی و ابن ماجہ آورده اند و گفته کہ رد کردہ شدہ است بر این جوزی در ایراد و سے این حدیث
 را در موضوعات و آورده است حافظ ابن حجر حدیث ابن عباس را در کتاب الخصائل المکفرۃ للذنوب المتقدمۃ و المتأخرۃ
 و گفته کہ رجال اسناد وی لایس بہم و بد کردہ و خطا نمودہ ابن جوزی کہ این حدیث را در موضوعات آورده و قول او
 کہ موسی بن عبد الغزیز محمول است صواب نیست زیرا کہ ابن معین و نسائی اورا توثیق نموده اند پس ضرر نکند بحالت حال
 وی بر کسی کہ بعد از ایشان آمدہ و در امامی اذکار گفته کہ حدیث ابن عباس را بخاری در جزر الثرأة خلف الامام و ابو داؤد
 و ابن ماجہ و ابن خزيمة و در صحیح خود و حاکم در مستدرک با تصحیح و بیہقی و غیر ہم روایت کرده اند و ابن شاہین در ترغیب
 گفته کہ شنیدم ابابکر ابن ابی داؤد را کہ گفت شنیدم پدر خود را کہ می گفت صحیح ترین حدیث در صلوة تسبیح اینست و
 گفت کہ موسی ابن عبد الغزیز را توثیق کردہ ابن معین و نسائی و ابن جان و روایت کرده اند از وی خلقی و اخرج
 کردہ از وی بخاری در ثقات ابن حدیث را بعینہ و اخرج کردہ از وی در ادب المفرد حدیثی را در سماع و عدو بعض
 این امور رفع می گردد بحالت و از ان کسانی کہ تصحیح کرده اند این حدیث را یا تحسین نموده این شدہ است و ما لیف
 کردہ در تصحیح و کتابی و اجزی و خطیب و ابو سعید ابن سمعانی و ابو موسی مدنی و ابو الحسن بن مفضل و منذر سے
 و ابن صلاح و نووے در تہذیب الاسما و سبکی و غیر ہم و ویلی در سند الفردوس گفته کہ صلوة تسبیح شہر صلوات است
 واضح انها از وی اسناد و گفته کہ صحیح ترین چیزی در فضائل سور حدیث قل هو اللہ احد است و در فضل صلوات حدیث
 صلوة تسبیح است و بیہقی و غیر و سے از ابی حامد ابن اشرقی آورده کہ گفت نوشت سلم با ما حدیث صلوة تسبیح را
 از عبد الرحمن بن بشیر بعد از ان شنیدم سلم را کہ می گفت روایت کرده شدہ است در وی اسناد سے احسن
 ازین و ترمذی گفته کہ ثابت داشته است ابن المبارک و غیر و سے از اہل علم صلوة تسبیح را و ذکر کرده اند فضل در و
 و حاکم گفته است کہ از آنچه استدلالی توان کرد بوی بر صحت این صلوة عمل کردن ائمہ است مثل ابن المبارک
 و بیہقی بدان وند اول صاحبین خزرا از یکدیگر و درین تقویت است و حدیث مرفوع را و سیوطی این را از بیہقی
 نقل کرده و حافظ ابن حجر گفته است مقدم ترین کسی کہ روایت کرده شدہ است عمل این نماز از وی ابو ابو جوزا و
 بن عبد اللہ بصری است کہ از ثقات تابعین است و ثابت شدہ از جماعتیکہ بعد از و بنید و اثبات کرده آرا ائمہ
 و یقین از شافعیہ و روایت کرده این را از وی بیہقی بسند حسن و عبد الغزیز ابن ابی داؤد کہ مقدم تر ازین المبارک
 است گفته من اراد کتبہ علیہ بصلوة التسبیح و ابو عثمان چیزی زاہد گفته کہ ندیدم برای رفع شدہ اند و ہم مثل صلوة
 تسبیح و حدیث ابن عباس را طریق است کہ مجموع آن شش طریق است و ہوا نقت یکدیگر قوت یافته و ما نید پذیرفتہ
 است و ائمہ این شان را کا بر این من آرا روایت نموده اند و ابن جوزی در ان وہم شدہ است کہ صدقہ کہ در ان مذکور
 است ان یزید خراسانی است و این چنین نیست بلکہ وی ابن عبد اللہ دمشقی است معرون بسیمین بعض اورا از جهت
 حفظ تضعیف کرده اند و جماعہ اورا توثیق نموده بخلاف خراسانی کہ وی متروک است این کلام تزییہ الشریعہ است
 کہ نقل کرده و ما در آخر کلام در بیان تعدد طرق در روایات اختصار کرده ایم و این قدر بس است و سیوطی

در قرآءة الصعود الی سنن ابوداؤد و نیز مثل کلام وی آورده در غایت استیفا و استقصا و نیز در تزیین الشریعة گفته است
 که ابن حجر تا قضا کرده است و در تخریج را فعی گفته است که حق آنست که همطریق وی ضعیف است و حدیث ابن عباس
 قریب بغير طحسین است لیکن شاذ است از جهت شدت زودیت در وی و همچنین کلام نووی نیز درین باب مختلف آمده
 در تندیب الاسما از آن حسین کرده چنانکه گذشت و در اذکار استجاب از او که ساخته و در شرح منذب ضعیف نموده
 و اندک علم انهمی و با جمله در شان این صلوة اخلاق گونه است و بنظر تتبع و تصحیح کلام ائمه صحت حسن وی غالب و
 جزم شیخ مصنف بعد صحت احادیث و طرق آورده در وی محل نظر است لا اقل اشارتی با اخلاق بایست کرد مصنف
 درین باب بر طریق ابن جوزی میرود و در علم یک جانبی بی مرفه و بی تحاشی است زمانی و توقف در محل تردد و خلقت

شرط انصاف است در باب صلوة رغائب و صلوة نیمه شعبان و صلوة نیمه رجب و صلوة ایمان و صلوة لیلة الجراح
 و صلوة لیلة القدر و صلوة کل لیلة من رجب و شعبان و رمضان درین ابواب چیزی ثابت نشده این صلوة در اشغال
 آن در اواد بعضی منسلخ و اقیقت نوشته شده و محل ایشان مقرر و گشته است و نزد مشایخ حدیث بصحت رسیده و
 بعضی از ایشان در انکار آنها بانه عظیم نمایند و سیدی محمد ابن بزوق که از مشایخ حدیث است در مغرب است در وصایای
 خود گفته و لا نقل بصلوة الایام و الاسباع و قول فصل درین باب است که در رساله توفیل المرید الی المراد بیان احکام آن
 و الاوراد گفته ایم و احادیث درین ابواب نیز آمده بعضی موسوم بوضع و بعضی بضعف و در جامع الاصول ذکر صلوة رغائب کرده
 و کیفیت آن بیان نموده با وجود آنکه وضع کتاب برای جمع احادیث صحیح گشته کرده و حدیثی درین باب از انس
 آورده و گفته که این حدیث در کتاب رزین است و در هیچ یکی از کتب سنیة از انیا فقیه و اکبریست معنون فیہ انهمی و در باب

زکوة علی چیزی ثابت نشده بدانکه در وجوب زکوة علی از ذهب و نفضه که زمان را بود ائمه را اخلاق است
 امام ابوحنیفه گوید که در وی زکوة است و امام مالک گوید در علی که بیاح است استمال وی زکوة نبود و این
 نظر قولین است از امام شافعی و مختار در مذہب امام احمد نیز همین است و در آنچه پوشند و یا برای کرا و تجارت یا
 حرام بود یا براسے اتفاق عند الحاجة مسد ساخته نزد ایشان هم است و امام محمد در موطن گفته که علی که از جواهر و
 لالی بود است در وی زکوة در هر حال و دلیل این ائمه آنست که وی استعمال است در بیاح پس مشایخ ائمه بنیاب
 بنده و عبید خدمت و در سکنی و دلیل امام ابوحنیفه و تابعان وی عموم قول حق سبحانه و تعالی است و الذین یکفرون
 الذہب و النفضة و لا ینفقونہا فی سبیل اللہ الایة و مہوم قول نبیر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فی الورق ربع العشر یعنی در نقره
 واجب است جل یک و درین عام است خواه مسکه زده باشد یا غیر مسکه زده آئینه باشد یا علی یا غیر آن و نیز سبب زکوة
 مال نامی است و دلیل نما موجود است در ذہب و نفضه از روی خلقت و مستبر درین باب دلیل است بخلاف ثیاب

قد شال آن و احادیث و آثار در هر دو جانب مختلف آمده اما در جانب وجوب که مذہب حنفیہ است ابوداؤد و ترمذی
 و نسائی از حدیث ابن عمرو ابن شعیب عن ابیہ عن جده آورده که زنی نزد آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آمد و
 با او دخترے بود و او را در دست دخترے دو دستمانه بود از طلا فرمود آیا می دہی زکوة این را گفت لایا
 رسول اللہ نمی دہم فرمود خوش می آید ترا که پوشانند پروردگار تعالی روز قیامت و در دستوانه از ایشان پس رسید
 آن زن دستوانه را و بیند اخت بجانب حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و گفت ہذا اللہ و الرسول این لفظ ابی داؤد است

ج

و نسانی گفته که زنی آمد از اهل یمن د ذکر کرد بانی حدیث را در روایت ترمذی آورده که دو زن آمدند نزد آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم و در دست آنها دو سوار بود احدی دشمنی گفته که ابن قطان گفته است که اسناد این حدیث صحیح است و نیز روایت کرد ابو داؤد و حاکم بر شرط شیخین از عائشه رضی الله عنها که گفت در آمد بر من رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم پس دیدم در دست من انگشتر بهای بزرگ از نقره فرمود چیست اینها یا عائشه رضی الله عنها گفتم ساخته ام اینها را تا بیارم بخود را بر آن تو فرمود آیا ادای کنی زکوة این را گفتم نه فرمود پس است اینها ترا برای آتش و ذرخ و زرخشی در شرح ختی گفته که در اسناد این دو حدیث سخن است و در روایت موطا آمده که ام سلمه گفت که می پوشیدم من حلی ذهب گفتم یا رسول الله اینها داخل کتبتست فرمود هر چه زکوة او داد کنند کمتر نبود اما در جانب عدم و جوب احمد گفته است که پنج کس از صحابه رضی الله عنهم اند که نه ذهب ایشان عدم و جوب زکوة است ابن عمر و عائشه رضی الله عنهما و انس و جابر و اسمانیت ابی بکر و از جابر مرفوعاً نیز آمده و آن ضعیف است انتهى و بیقی گفته که آنچه روایت کرده شده است از جابر مرفوعاً که لیس فی اکل زکوة باطل است و اصل ندارد و آنچه مرویست قول اوست و مرویست که ابن عمر می پوشانید نبات و جواری خود را علی زنب و بیرون نمی آورد زکوة از او نیز آمده که عائشه رضی الله عنها می پرورد نبات برادر خود را که تقسیم بود در کنار خود می پوشانید ایشان ا حلی بیرون نمی آورد از آن زکوة و این احادیث در جامع الاصول مذکورند و اسمانیت ابی بکر می پوشانید نبات خود را ذهب مانند بجا ه هزار زکوة نمی داد و ترمذی گفته که اختلاف کرده اند اهل علم درین باب بعض صحابه و تابعین گفته فی اکل زکوة و سفیان ثوری و عبد الله ابن المبارک باین تخالف اند و بعض صحابه که ابن عمر و عائشه رضی الله عنهما و جابر ابن عبد الله و انس بن مالک از ایشانند گویند لیس فی اکل زکوة و بعض فقهای تابعین نیز برین اند و مالک ابن انس و شافعی و احمد و اسحاق قائل اند باین و صحیح شده از حضرت مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم درین باب چیزی نهی و بعض گفته اند که مراد زکوة علی بجا ریت دادن آنهاست روایت کرده شده است این تاویل از سعید ابن المسیب حسن بصری و غیر ایشان و در دو وعید بزرگ مندوب آمده است چنانکه در قول وی سجانه لعالمی و میخون الماعون + کذا قال الزکشی و در مقاصد حسنه می گوید که این را بعضی از فقها بعنوان حدیث نقل کنند و آن نزد بیقی از حدیث کامل بن اعلا از حبیب بن ثابت از قول ابن عمر ثابت است و از طریق قتاده و شعبی از سعید ابن المسیب نیز آمده که در زکوة علی گفت لیس و بیار و بد آنچه مذکور شد ظاهر گشت که مراد شیخ مصنف عدم صحت حدیث است در باب زکوة علی نقیاً و اثباتاً بلکه نفی ان احی است بان و در اثبات خود احادیث آورده که بعضی ائم حکم کرده اند بصحت آن چنانکه مذکور است امام ابو حنیفه است و الله اعلم و در باب زکوة غسل با کثرت مرویات چیزی ثابت نشده و در باب زکوة خضر ادات چیزی ثابت نشده ذکر این هر دو باب سابقاً در باب زکوة و صدقات گذشته است و در باب سوال اطلبوا من الاحرار من حسان الوجوه و آنچه درین معنی است مجموع باطل است در مقاصد حسنه می گوید که طبرانی بلفظ آتسوا الخیر من حسان الوجوه از حدیث زید بن خصیفه عن ابیه عن جده مرفوعاً آورده و همچنین آمده از ابی یعلی و ابن شهورست و مراد از طرق است از انس و جابر و عائشه رضی الله عنهم و ابن عباس و ابن عمر و ابی بکر و ابی هریره و لفظ اکثر ایشان نیست که اطلبوا الخیر من حسان الوجوه و در لفظی اذا طلبتم الحاجات فاطلبوا من حسان الوجوه و در لفظی اطلبوا الخیر و در لفظی اطلبوا الخیر و این هر دو لفظ نزد عسکری است و نیز بعضی این زیادت آورده

فان نفس حاجتک تضایقا بوجه طلق وان ردک ردک بوجه طلق فرب حسن الوجه ذميمة عند طلب الحاجة رب وسم الوجه
 حسنة عند طلب الحاجة یعنی طلب کنید خیر و حاجت خود را از مردی کشاده روی خوش خلق که اگر حاجت ترا آتفا کند
 بروی کشاده کند و اگر دکنده روی کشاده کند و اینگونه رو که زشت روست نزد طلب حاجت و سازشت رو که نیکو
 روست نزد آن و گفته که تمامه طرق آن ضعیف است و بعضی سخت ترست در ضعف از بعضی دیگر و حسن طرق خبری است
 که آورده است آنرا تمام و غیره و از طرق سفیان ثوری باسناد وی از ابن عباس بلفظ التمسوا الخیر و آنچه
 آورده است بخارج در تمارین خود بعضی بدل ابن عباس ابی هریره آورده و آن ثابت ترست و روایت کرده
 آنرا ابو یعلیٰ موسلی در سند خود روایت کرده طبرانی از مجاهد از ابن عباس و گفته گمان می برم که آنرا رفع کرده و گفته
 که رجال و نفع اند و با این همه طرق درست نباشد حکم برین بوضع چنانکه شیخ ابن حجر بدان اشارت کرده و
 در بعضی اشعار ابن رواحه یا حسان بن ثابت چنانکه عسکر روایت کرده و ارفع شده که گفته + قد سمعنا نبینا
 قال قولاً + هو لمن یطلب الخیر + اعمد و اولی الخیر + من + زین الله وجهه بصباحه + استخیر و در
 ترمذی شریفه بعضی طرق حدیث طلبوا الخیر عن حسان الوجوه را ضعیف گفته و بعضی رحمن و از متابعات آورده
 و از سیوطی نقل کرده که گفته که این حدیث نزد من حسن صحیح است و جمع کرده ام طرق آنرا در خود مفرد و با جمله حکم
 مصنف بطلان این حدیث که ظاهر در معنی وضع است درست نباشد و الله اعلم و در باب فضل معروف و مخدوم
 از ترمذی بخوان خلق چیزے ثابت شده در مقاصد حسنة از بیہقی در شعب الایمان و ابی یعلیٰ و عسکری از حدیث ثور
 بن یزید از خالد بن سعدان از معاذ بن جبل مرفوعاً آورده که ما عظمت نعمت الله علی عبد الا عظمت ثنونة الناس علیہ فمن
 لم یحتمل ثلک الثنونة فقد عرض ثلک النعمة للزوال ترجمه چون حق تعالی نعمت را بر بندہ از بندگان خود عظیم گرداند
 ثنوت و مواسات مردم را نیز بر او عظیم گرداند و اگر نزد آن بندہ ثنوت مردم و غم خواری ایشان را پس تحقیق
 در آورد آن نعمت در عرض زوال و بیہقی نیز از ابیہین اسناد روایت کرده الا انک مالک ابن یخامر ایمان خالد
 و معاذ و اسلمه آورده و طبرانی و بیہقی از حدیث او زاعی از ابن عمر نیز بلفظ دیگر مرفوعاً روایت کرده و بیہقی از حدیث
 او زاعی از ابی هریره نیز آورده بلفظ ما من عبد انعم الله علیہ نعمتاً کبیراً علیہ الا جعل الیہ شیئاً من حوائج الناس
 فان تیرم بهم فقد عرض ثلک النعمة للزوال و بعضی ازین طرق موکد بعضی است انتہی و این لفظ اخیر مناسب ترست
 بلفظ که مصنف ترجمه آنرا ذکر کرده و از عبارات مقاصد ظاهر می شود که این حدیث در حدیثات ضعیف دار و در
 تعدد طرق حیران کرده و الله اعلم و در باب فضائل عاشورا و استجاب صیام آن ثابت شده و سایر احادیث
 در فضل آن و فضل صلوة و انفاق و خصلت و طبع خوب و غیر ذلک مجموع موضوع و مفتری است
 قال امته الحدیث الا کتھال فیها بدمه ابتداء قلمه الحسین سرمد کشیدن در روز عاشورا بدعی است که کشندگان
 حسین ابتداء کرده اند احادیث که در فضل عظمت روز عاشورا و وقوع وقایع عظیمه در آن مثل قبول توبه آدم و رفع
 ادریس بر آسمان و نجات ابرہیم از آتش و بر آوردن نوح از سفینہ و انزال تورات بر موسی و ظمیر اسمعیل از دج و آوردن
 یوسف از زندان و دیگر وقایع انبیا صلوات الله و سلامه علیهم و اشمال آن آمده همه نزد محدثان موضوع و مفتری است
 و از افعال و خصال که در روئے مشہور است از آن جمله استجاب صوم صحیح است حتی که در بعضی احادیث صحیح آمده

که سه چیز بود که آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم ترک نمی داد آنها را در سفر و حضر سنت فرموده عاشورا و سه روزه
 در هر ماه و در کثیر طعام بر عیال احادیث ضعیفه وارد شده که بعد از طریق جبران نقصان شده و حافظ بن الدین عراقی
 در امانی خود از طریق بیہقی آورده که پیغمبر خدا فرمود صلی الله علیه وآله وسلم من وسع علی عیالہ و اولیہ یوم عاشورا و
 وسع الله علیہ سائر السنۃ و گفته که این حدیثی است که در وسع یعنی است و لیکن حسن است بر روی ابن جبران و در آن
 طریق بیہقی دیگر است که تصحیح نموده حافظ ابو الفضل محمد بن نامرود روی زیاد است منکره است و ظاهر کلام بیہقی در آنست
 که حدیث توسع حسن است بر روی غیر ابن جبران نیز زیرا که روایت کرده است او را از طریق متعدد از جماعه صحابہ مرفوعا
 و گفته که این اسانید اگر چه ضعیف است لیکن چون ضم کرده شود بعضی بعضی قوی پیدا کند و انکار این تمسبه که در توسع
 چیزی وارد نشده و هم است که انی الصواعق المحرقة و اما باقی اعمال که در بعضی کتب آنرا خصا صاعده گفته و بنظم در آورده
 است محدثان آنرا اصلا قبول ندارند و موضوع و منفرد گویند چنانچه شیخ مصنف گفته در این قییم نیز بدان تصریح
 نموده است و احتمال سنت است علی الاطلاق و تخصیص آن بر روز عاشورا بدعت است اما آنکه شیخ گفته که
 سر کشیدن در روز عاشورا بدعت است که کشندگان امام حسین ابتداء کرده اند و چه با آنکه مقصود آن
 جماعه مقهور زینت و سرب و بود یا سر بر کنند و نیک در مبارک وی نگاه کنند و در بعضی حکایات آمده است
 که بعضی از آن اشقیاء بنحو شریف وی سر بر کشیدند و بعد از آن در بعضی طرق آمده که من کنحل بالاشد یوم
 عاشورا لم تر مد عینہ ابداء در مقاصد گفته که حاکم و بیہقی و دیلمی این را آورده اند و حاکم گفته که این حدیث منکر است
 قلت بل موضوع آورده ابن الجوزی فی الموضوعات و محمل آنکه در صواعق گفته که طریقه اہل سنت آنست
 که درین روزیم از بدعتات فرقه رافضیہ مثل ندبہ و نحوہ و غیر ایشان آن اجتناب کنند که آن نہ از ادب مومنان
 است و الا روز وفات حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم اولی و احری می بود بدان و ہم از بدعت ناصیہ مستحبت
 باہل بیت نبوت سلام الله علیہم اجمعین از عید گرفتن آن روز باظهار فرح و سرور زینت و خضاب و احتمال و بوس نیاب
 جدید و توسیع نفقات و ایشان آن کہ انہما از قبیل مقابلہ فاسد بقاسد و بدعت بدعت و تشریح است و وارد
 شدہ در آن حدیث صحیح نہ از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم نہ از صحیح یکی از صحابہ دستخیزند داشت آنرا
 صحیح یکی از ائمہ مسلمین نہ از ائمہ اربعہ نہ غیر ایشان و وارد شدہ درین باب در کتب معتدہ چیزی نہ صحیح و نہ ضعیف کہذا
 ذکر فی الصواعق المحرقة و السد اعلم و در باب روزه و رجب و فضل آن چیزی ثابت شدہ بلکہ گراہیت آن ثابت شدہ
 سابقا در باب صیام ذکر روزه این ماہ ہمارفتہ است حاجت با عاڈہ نیست و در باب الحجائہ تقریر صیام چیزی صحیح
 شدہ در نیاب نیز در کتاب صیام اشباع در کلام کرده شدہ است و در باب حج و قبل ان لا حج و حدیث من اکنہ
 الحج و لم یح فلیمت ان شارہ بود یا و ان شارہ نصرا نیازی ثابت شدہ مضمون این حدیث تاکید و بمبالغہ است در وجوب
 حج و بسادرت و رادای آن میفرمایند حج کنید پیش از آنکہ توانید کرد آنرا و هر کرا قدرت و استطاعت حج پیدا شد و حج نکرد
 برابرست خواه بر دین یهود میر و یا بر دین نصاری و حدیث حجوا قبل ان لا حجوا ریحادی در مقاصد حسنہ از عبد الرزاق
 آورده و گفته کہ ابو نعیم و دیلمی از طریق وی از ابی ہریرہ مرفوعا آورده اند و گفته کہ نزد دارقطنی در سنن نیز آمده و دوس
 از رواة این طریق مجول اند و در مختصر آنرا در کشف آورده و نزد ابن ابی شیبہ از ابن عمر مرفوعا آمده و ابن جبران و

کرده اند که ایامه نکحت بغیر اذن و لیسافشکا حما باطل سه مرتبه بحديث و یساری از اصحاب که عمر بن الخطاب
 و علی بن ابی طالب و عبد السلام بن عباس از ایشانند و از تابعین و تبع تابعین برین جانب اند و مذہب خفیه است
 که نکاح بالغه بی اذن ولی جائزست و دلیل ایشان قول حق سبحانه و تعالی که فرموده حتی تنکح زوجا غیره + اسناد
 نکاح بزین کرد پس معلوم شد که نکاح از وی جائزست و لابد این دربانفہ خواهد بود و اصحاب کتب کتب غیر بخارے
 روایت کرده اند از ابن عباس که گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایمن یعنی زین شیب اخی است بنفس
 خود از ولی خود و بکر استیذان کرده می شود اورا در نفس او و اذن او حاشا موشی است و در روایت بخاری آمده که
 خلفا بنت خدام را پدرش تزویج کرد و وی شیب بود پس ناخوش آمد و برادرش حضرت آمد پس آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در نکاح او را و نیز اگر زن مکلفه اقرار کند بکاح صحیح است اقرار وی و اگر انشاء
 عقد از وی صحیح نباشد صحیح نشود اقرار چنانچه از رفیق و صغیر اگر زن بالغه خود را بغیر کفو بد نکاح وی صحیح است
 ولیکن اولیاء را اعتراض بدان میرسد که نزد حاکم بردند و طلب تفریق کنند و در روایت حسن از ابی حنیفه باطل است
 و گفته اند که این صحیح و حوط است و علیہ الفتوی فی زمانہ که اقال الشمی اما نکاح بغیر بدینہ و شہود اتفاق
 است مراست را بر بطلان آن و ترمذی گفته مگر نزد قومے از متاخرین اہل علم انتہی و در بعض روایات
 نادره غیر معموله از بعض خفیه نیز می آید و مذہب صحیح مقر نزد ما است که حضور شاہدین کہ مجتمع باشند در سماع قول
 زوج و زوجہ شرط است و اگر یکی بشنود و برود و باز دیگری بیاید و بشنود و جائز نیست و نزدیک مرد و دوزن نیز
 جائزست و مذہب احمد نیز همین است و در باب امر با سحر و سہراری چیزی ثابت نشده در تخریج الشریعہ از طبرانی
 در اوسط از ابی الدرداء آورده کہ علیکم بالسہراری فانہن مبارکات الالہام و در روایت عقلی فانہن انجب
 اولاد او اگر چه در اسناد زہاکسانی اند کہ حدیث آنها صحیح نیست ولیکن طلق اولی حاکم در مستدرک آورده
 و ثانی شاہد اوست و او را شاہد دیگرست کہ روایت کرده است اورا ابو عمر در مسند خود و حافظ ابن حجر گفته کہ این
 مرسلے است کہ لا باس است باسناد وی و شاہد دیگرست از مرسل کقول کہ روایت کرده اورا سعید بن منصور در سنن
 خود و شاہد دیگر از مرسل علی ابن حسین کہ روایت کرده از ابوزکر یا بخاری در قواعد خود و از شاہد اوست
 آنچه احمد و ابویعلی از ابن عمر آورده اند کہ انکحوا النساء الاولاد فانہن ابای کیم الامم یوم القیمۃ انتہی و ابن عدی
 از علی و ابن عباس و انس آورده کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کسیکہ خوش دارد کہ ملاقات کند پروردگارا
 تعالی را پاک باید کہ تزویج کند حرایر او اگر چه در اسناد این جماعه منکر و مجروح اند ولیکن روایت ابن ماجہ
 من اراد ان یلقی اللہ طاهرا و مطرا فلیتزویج احرار کہ اسناد وی سالمست از ابن شاہد اوست و در مقاصد سنن
 آورده کہ احرار صلاح البیت و الامان فساد البیت اوقال ہلاک البیت و حکم بعت او کرده و سیوطی در جمع الجوامع
 نیز آنرا آورده و در باب بدع غریب چیزی ثابت نشده احادیث صحیحہ در بدع و زینب نکاح چند ان واقع شده
 کہ از انجام غریب بروجه اتم لازم آید و بصریح نیز احادیث ورود یافته چنانچه گفته آید و بدع غریب نیز در بعض
 احادیث کہ متضمن تہیب از نکاح اند آمده و مصنف بر آنها حکم بعید ثبوت می کند چنانکہ ویلی در مسند الفردوس از
 ابی مالک اشجری آورده کہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود دشمن ترین دشمنان تو زوجہ است کہ

آنچه باکی بسکند ترا و آنهایی که مملوگان تواند و طبرانی از حدیث حذیفه آورده فتنه مرد در زمان اوست در زوجه و
 و ولد وی داین حدیث در صحیح بخاری نیز آمده است و این عساکر از حدیفه آورده که می آید مردم زمانی که فاضل ترین
 اهل آن زمان کسی بود که خفیف ایضا باشد گفتند یا رسول الله خفیف ایضا و کثرت فرسودگی الیال و در روایت ابو یعلی آمده که
 خفیف ایضا کسی است که او را نه اهل است و نه ولد و در مقاصد از ابو یعلی در سند خود از حدیفه فروعاً آورده
 و تفصیف کرده و گفته که اگر صحیح است محمول است بر ترهیب و تجرد در ایام فتن و گفته که درین معنی احادیث بسیار است همه
 و اسی یکی از آن حدیث است که از ابن سعود فروعاً آورده اند که میاید مردم زمانی که حلال شود و روی عودت و سلامت
 نمایند هیچ دینداری را درین وی مگر آنکه بگریزد از گویی بگوئی الحدیث و از ابی امامه نیز فروعاً آمده که مضبوط ترین دوستان
 من مومنی است خفیف ایضا و عبادت بسکند پروردگار خود را در سر و علانیه پوشیده است در مردم و اشارت کرده نمی شود
 بسوی او با صایع و امثال آن استی و خطیب از سعادت ابن جریل آورده که فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم رسید
 شمارا فتنه فرا یعنی فقر و شدت و صبر کردید بدان و نحو فترتین آنچه می ترسم بر شما فتنه سر است یعنی غنا و ثروت
 از جانب زنان و قتی که پوشند سوار زهیب و چادر شام را و عصب بین را و در تعب و شقت اند از غنی را و
 تکلیف کنند فقیر را بد آنچه نیاید و در احادیث کثیره بطرف متعدده بالفاظ مختلفه آمده که اوله مخفیة من جمله جمله مخبریه
 و آمده که کمترین ساکنان بهشت زنا نند داین معنی در صحیح نیز آمده که هلاک مردم در تقیست که اطاعت کنند زمان
 را و آمده که هیچ صباحی نیست که در فرشته نند اگنند که دای بر مردان از زمان و دای بر زنان از مردان و آمده که اکبر
 گنا مان نزد خدا نیست که ضائع کند مرد کسی را که فوت او بر دست و با جمله احادیث در فتنه سار و اولاه و قوت
 حیال در صحیح و غیر آن بسیار آمده و مفهوم آنها همه تا فرمود عزیزت است مگر آنکه مقصود شیخ عدم ثبوت این لفظ
 است و الله اعلم اما ذکر احادیث مدح و ترخیب نکاح که متضمن ذم عزیزت اند احتیاج بذکر آنها نیست و لیکن احتیاج
 صرفه بذم عزیزت سخاوی در مقاصد از ابو یعلی و طبرانی از ابی هریره آورده که گفت اگر باقی نماند از اجل من مگر یک
 روز هر آینه ملاقات نمی کنم خداوند تعالی را اگر بزوجه شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که گفت
 شرارکم عزیزکم بدترین شما مردمان بنی زینند در روایتی آمده ان من استننا النکاح شرارکم عزیزکم دار اول الامم
 عزیزکم و از احمد از حدیث ابی ذر نیز آمده و احادیث دیگر نیز درین باب آمده و تمامه آنها ضعیف اند و خالی از
 اضطراب نه در رجال آنها محمول و متروک و لیکن بجائی رسیده که حکم بر وضع آن توان کرد استی و در باب مدح سن
 خط و تخریص بر آموختن آن خبری ثابت نشده در مدح حسن خط قوی مشهوری است که علیکم بحسن الخط
 فانه من نتائج الرزق در مجمع البحار نقل می کند که موضوع است استی و بعضی گویند که این قول امیر المومنین
 است و تسبیطی در مجمع الجوامع حدیثی ذکر کرده بلفظ الخط الحسن یزید الحق و ضوحاً و در تخریص بر آموختن خط آورده
 من الصدقة ان یعلم الرجل القلم عمل به و یعلمه و در رسائی خود از بیعتی آورده که آن حضرت صلی الله علیه و آله
 و سلم فرمود نعم حق الولد علی الاله ان یعلمه الکتابه و السباحه و الی و از عبد الرزاق در ضعف از عمر
 بن الخطاب آورده که وے با مراے شام نوشت که تعلیم کنید مرا و تعلیم کنید صبیان خود را کتابت و
 سباحه و از ابن سعید در طبقات آورده که گفت بود اسید بن اخصیر که می نوشت بعزیزت در بابیت

و کتابت در عرب قلیل بود و نیک می دانستند باحتیاج را در می را و هر که در وی این قصائل می بود در جاهلیت
 و اول اسلام او را کامل می گفتند و این صفات جمع بود در اسید و می گفت حجاج مرسل اولاد خود را که تعلیم کن ایشان
 را باحتیاج پیش از کتابت زیرا که ایشان می یابند کسی را که می نویسد از جانب ایشان نمی یابند کسی را که باحتیاج
 کند از جانب ایشان و همه این احادیث ضعیف اند و از ابی نعیم و طیب و از وی در سند الفردوس از ابی هریره
 آورده که حق دلد بر والدین است که نگاه دارد او را نام نیک و نزدیک کند چون بالغ شود و تعلیم کند او را کتاب
 اگر مراد بکتاب کتابت بود نه قرآن و کتب دیگر و بعضی مفسران کتاب را در قول حق تعالی که در شان عیسی علیه السلام
 فرمود یعلمه الکتاب و حکمت بکتابت تفسیر کرده اند و گفته اند که وی علیه السلام حسن الخط بود و در تفسیر و تزیین
 الخلق بالیشاره نیز از داخل ساخته اند تشبیه صحیح است که حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بحکم است که
 حکمت الهی اقتضای آن کرده بود خط و سوادنداشت و چون این حجت نبوت در دلیل کمال وی بود صلی الله علیه و آله
 و سلم نسبت نقصان ایندات شریف دی راه بنود و کرمیه و ما کنت تلوا من قبله من کتاب و الاخطه بینک اذا لا کتاب
 البطلون + مبین آنست و فرمود وی صلی الله علیه و آله و سلم سخن امته ایون لا اعلم الکتاب و حساب و آنچه نسبت
 کتابت مناشیر و مکاتیب بحضرت وی صلی الله علیه و آله و سلم کرده اند باعتبار مجاز مشهور است که نسبت فعل با مرتب
 و بعضی گفته اند که چون تمام شجره دی و ثابت شد نبوت وی صلی الله علیه و آله و سلم در آخر عمر بدست مبارک
 خود چیزی نوشته است بهت تمام و تکمیل فضائل و خواص نوعیه و سخن درین باب زیاده بر نیست در شرح مشکوٰۃ
 آورده شده است و بعد اعلم و در باب نهی از بریدن کتاب چیزی ثابت شده در مشکوٰۃ از حدیث ابو داؤد می آرد من قطع
 سدره صوب اندر سه فی النار کیسه قطع کند درخت کنار سرنگون گرداند او را خدا می در آتش دوزخ و گفته که این حدیث
 مختصر است و تمام حدیث نیست که من قطع سدره فی فلاة لیستظل بها ابن اسیر و البهائم فتما بغیر حق کیون له فیها صوب اند
 سه فی النار و در مجمع البحار گفته که پس بعضی میگویند که مراد بدان سدره مکه است زیرا که وی حرام است یا سدره مدینه و نهی از
 آنکه تا سبب انس و ظل گردد کسی را که مهاجرت میکند بسوی وی و بعضی گفته اند که مراد سدره صحرا است که را بیان و حیوانات
 در سایه آن می نشینند و بعضی گفته اند که مراد سدره مملوک غیر است که قطع میکند او را ظالمی بغیر حق یا آنکه این حدیث
 مضطرب است زیرا که راوی عروه است که قطع می کرد و از جوب او در می ساخت و اجماع است علمای را بر اباحتیاج
 قطع و نهی پوشیده نماند که جوهری که برای نهی از قطع آن مذکور شد عام است خصوصیتی بسدره ندارد مگر آنکه جهت
 خصوص واقع بوده باشد یا جهت آنکه وجود دس در صحرا باشد عرب کثیر است چنانکه ام غیلان و مانند آن و اگر
 که است قطع آن جهت میوه و سایه داری دس باشد و تعلق بعضی از مصاحح دینی به بدن چنانکه شستن است
 باب جوشانیده برگ و سب با بودن و سب از درخت بهشت و نمونه از سدره المنتهی که مقام غنهای علوم خلاق و ملائکه
 مقربین است و درین باشد و در فضل میوه این درخت که در این می گویند بکسر نون نیز در جمع اجوام آورده که چون
 الله تعالی آدم صغی علیه السلام را بر زمین افکند اول چیزی که از میوه های زمین خورد نبق بود و او را خطیب
 عن ابن عباس و در باب فضل و دم عدس چیزی ثابت شده و همچنین در باقلا و حب و جوز و بادنجان و نار و مویز
 بلکه زنا و قدرین باب وضع احادیث کرده اند و در زمانه محدثان در آورده شین اسلام را خدا هم الله اعدس در مقاصد

از حدیث طبرانی از زینب فرموده آورده که قدس العدس علی لسان سبعین نبیا آخرهم عیسی بن مریم می گوید که بپاکی یاد کرده شده است عدس بر زبان پنهان پنجم که آخر ایشان عیسی بن مریم صلوات الله وسلامه علیه همین می گویند که اسناد کرده است این حدیث را ابو نعیم در معرفت و از طریق وی آورده است و طبری از حدیث عبد الرحمن ابن ولیم زیاد انه یرفق القلب ویسرع الذم یعنی وی رفیق و نرم می کند دل را و در وی آرد اشک را و در وی آرد ای فانه مبارک و از یرفق الحدیث و درین حدیث این زیادتی نیز آمده و علیکم بالقربح فانه یسد الفواد و یزید فی الدماغ یعنی لازم گیرید خوردن که در آن وقت می دهد دل را و زیادتی می کند دماغ را و گفته که عبد الرحمن مذکور مجهول است و معلوم نشده است صحبت وی حضرت پنجم را صلی الله علیه و آله وسلم و گفته که درین باب چیزی از علی ابن ابیطالب نیز آمده و حکایت کرده است خطب در ترجمه سلم ابن سالم در تاریخ خود که ابن المبارک رسیده شد ازین حدیث که تقدیس کرده شده است عدس بر زبان پنهان پنجم گفت که بر زبان یک پنجم هم تقدیس کرده شده است یعنی چه جاست پنهان پنجم و گفت که وی موزی است و منخ و گفت که تحدیث کرده است شمارا با این حدیث گفته سلم ابن سالم گفت از که گفتند از نویس تعجب کرد از آن و این صلاح نیز نقل کرده است از ابن المبارک بطلان آنرا و حافظ ابو موسی مدنی نیز ابطل آن کرده و ابن جوزی این را در موضوعات ذکر کرده است و در تزیین الشریعة حدیث علی را آورده و در اسناد وی طعن کرده و از ابن حجر نفی صحبت عبد الرحمن بن ولیم را نقل نموده و قصه ابن المبارک را نیز آورده و لیکن گفته که بیقی این حدیث را در شعب الایمان روایت کرده و لیکن منقطع و در اسناد وی کسی است که توشیح کرده او را ابن جبان و گفته که گاهی خطائیزی کند روایت کرده است ابن اسنی در کتاب طب که پیغمبر از پیغمبران خدا علیهم السلام شکایت کرد بدرگاه خداوندی تساویت قلوب خود را حکم شد بخوردن عدس که وی نرم می کند دل را و اشک می آرد چشم را و می برد کبر را و وی طعام ابراست و این حدیث نیز منکر است و اسناد علم و ابایا فلتا اورد مقاصد حسنه همین قدر گفته که حدیث الباقلا و طیس نبات اما معلوم نشد مخصوص که آن حدیث که ام است و اما جنین یعنی پنجم در جامع الاصول از حدیث ابی داؤد از عمر آورده است که گفت آورده شد نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم کله پیبری در تویک از عمل نصاری پس طلبید آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم کار در او بسم الله گفت و برید و بخورد و سیوطی مثل این از ابن عباس در غزوه طائف آورده در ابی نعیم و بیقی از سیمونه آورده که گفت پرسیده شد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از جن فرمود قطع بالسکین و از ذکر اسم الله تعالی علیه و آله و ابی داؤد طیالسی و احمد و طبرانی باین لفظ آورده که نمیدرد وی کار در او برید بنام خدا و بخورد از کثیر بن شهاب آورده که گفت پرسیدم عمر بن خطاب را از پیغمبر گفت پیغمبر ساخته می شود از شیر و آب و لباس بخورد آنرا و ذکر کنید نام خدا را و باید که فریب ندهند شمارا دشمنان خدا و از حمزه زیات آورده که گفت نوشت عمر بن خطاب بجانب کثیر بن شهاب که اگر کن کسی را که باست که بخورد نان فطیر را به پیغمبر که باقی ترست در شکم رو با این عساکر نمی تارنجه و از زینب آورده که گفت آمد مار کتاب عمر بن خطاب که بخورد از پیغمبر آنرا که ساخته اند مسلمانان و اهل کتاب رواه ابی یوسف و از شقیق آورده که گفته خدم عمر را که قوی است می کنند جن را و می اندازند در وی نافع فرمود نام خدا برید و بخورد رواه عبد الزاق فی الجامع و ابن ابی شیبه از علی آورده که بگذاشت پیغمبر در دست و فرمود که می دانی که چلو نه

بجای

بخوری این را اسم الله بگو و بکارش ببرد و خورد و رواه بناد این اسری و سید احمد ابن المزوق در کتاب النصیحة الوائیه
 می گوید که از بنظران و رع اجتناب از اکل جن رومی است نه غیر وی زیرا که می گویند در وی نفیحه است و خشم خور
 و با وجود آن نه حرام است از جهت عدم جرم بدان آنتی این احادیث و آثار است که در جن یافته شده و در وی
 از مدح و ذم وی چیزی نیست مگر از حل و حرمت وی و گویا که قول مصنف و همچنین در با قلا عطف بر فضل است
 نه بر عداوت و اینها همه نزد وی ثبوت و صحت ندارد و الله اعلم اما جوز در تشریح الشریعہ از ابن عباس بسطرتی می آورد
 که همه آن منکر اند بجن داد و بخورد اما زمانی بچون صافرا شفا میگوید پذیرد و خورد و در دین چون گوار شود
 در شکم میگذرد و او خطیب نیز این را آورده و گفته که منکر است و ابن عساکر گفته که این از وضع محمد بن مارون است
 و اما باز بنجان در مقاصد حسنه گفته که حدیث الباز بنجان لما اکل الباز بنجان بهر نیت که بخورد بر آید باطل لا اصل له
 اگر چه اسناد کرده آن صاحب تاریخ بلخ و شیخ ابن حجر گفته که در قون نیافتم من برین حدیث و لیکن با فتم در بعض اجزا
 از روایت ابی علی ابن زبیر که الباز بنجان سفار و لادار فیه و صحیح نیست و شنیدم از بعض حفاظ که می گفت که این از وضع
 زمانه است و در کتب میگوید که لجه میکنند باین عوام تا شنیدم فاکلی را از ایشان که می گفت این صحیح تر است از حدیث
 ما در فزم لما شرب له و این خطای صحیح است و نیز گفته که در حدیث محمد بن عبد الله قرشی از جعفر ابن محمد آورده
 که گفت بخورد باز بنجان را و بسیار بخورد از آن زیرا که وی درختی است که ایمان آورده است بخدا و عذوب و
 شیخ ابن حجر از وی از انس آورده و در وی بی سند از ابی هریره آورده که حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود
 بخورد باز بنجان را زیرا که وی درختی است که دیده ام من او را در حین المادوی گوای دادی است مر خدا را بحق
 و مرا به نبوت و علی را بولایت احدیث و در همین حدیث آمده که هر که بخورد او را با اعتقاد آنکه وی در دست باشد
 مر او را در دهر که بخورد با اعتقاد او را باشد مر او را و گفته همه آنها باطل است در حدیث گوید که از شافعی شنیدم که
 نمی میگردان اکل باز بنجان شب اخراج ایشقی فی مناقب ایشافی آنتی کلام المقاصد و در تشریح الشریعہ از حدیث
 ابن عباس آورده که در ولیمه مردی بودم طعامی آوردند که در وی باز بنجان بود مردی از قوم گفت یا رسول الله
 باز بنجان تهنیت سودا می کند پس خورد آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم باز بنجان را در لقمه و فرمود باز بنجان خفاست
 از هر در و نیست در وی دین حدیث را نیز نسبت بوضع کنند و در حدیثی دیگر موضوع نیز آمده که تیکو بقله است و
 در شیرینید ازید آنرا و در زیت کیند و بخورد از آن بسیار بخورد زیرا که وی اول شجره است که ایمان آورده بخدا
 و وی مویش حکمت است و در طب دماغ و مقوی شانه و مکنتر جماع و درین نیز کذب و مقتری است طلال نسبت ذکر
 وی در فوعا و با بطله گفته اند آنچه در باز بنجان می آید همه موضوع و باطل است و الله اعلم و اما انار در جمع الجوامع
 از ابن عدی و ابن عساکر از ابن عباس می آید که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم ما من رمانه
 من رمانه الا و هو یطبخ بحبه من رمانه انجبه فیست بیج اناری از اناری شامه آنکه در شکم وی دانه است از انار
 و ابن عدی گفته که این حدیث باطل است و در مقاصد گفته که در وی این از ابن عباس مرفوعا آورده و سند وی ضعیف است
 و در تشریح الشریعہ گفته که این حدیث صحیح نیست زیرا که در اسناد وی محمد بن الولید بن ابان است و نیز گفته که ابن جبان ابن
 محمد بن الولید را در تفقات آورده و گفته که گاهی خطامی کند و غریب می آید و در این حدیث را شاهدی است

از قول ابن عباس موقوفاً که طبرانی آن را روایت کرده و رجال وی رجال صحیح اند و بیعتی در شعب الایمان نیز آورده
دویم در جمع الجوامع آورده که امام جعفر ابن محمد از ابای کرام خود سلام الله علیهم اجمعین از امیر المؤمنین علی آورده که
گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بخوردن انار را از آنکه نیست در وی دانه مگر آنکه در وی آب بهشت است
و نیست در وی دانه که نیند در معده مگر آنکه روشن گرداند دل را و نگاه دارد شیاطین را چهل شب و در سند این حدیث
مجاہیل اند و نیز آورده از علی که فرمود حضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم لازم گیرید بر خود به خوردن انار و بخورید او را
به پیه وی که دماغ معده است و بهر دانه که از آن در معده افتد روشن گرداند دل را حدیث در سند این حدیث نیز از
مجاہیل اند و نیز آورده که خطیب و رجاس از علی آورده که گفت بخورید انار شیرین را که وی صاف و خالص کننده معده است
و از مزاج آن آمده که گفت دیدم علی را که بخورد انار را و بهر دانه که از وی می افتاد می تبت و بخورد در راه آب پیچید و اما میزد
احادیث ذکر آن بخصوص مدح و ذم وی چیزی نیافتیم مگر ذکر غیب علی الاطلاق و در تریب الشریعہ از ابن عباس آورده
که گفت بخورد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم غیب را بیشتر رواه العقیلبی و البیهقی و لیس له اسناد قوی و نیز آورده
که شمار است در غیب پنج چیز طلال می خورد انار در حالیکه غیب است و می نوشید در حالیکه عصیرت می گیرد از وس
زیب و رب و ظل رواه العقیلبی عن ابی هریره و لایح و آورده بسبع اشیا لغیب داخ و آورده که لازم گیرید بر خود لغیب
ذخیر زیرا که بهترین فواید غیب است و بهترین طعام خضر و آورده که کلوا الغیب جتہ جتہ بخورید انار را یک یک دانه زیرا که
این باضم تر و گوارا است و بفارسی نیز آمده چنانکه باید تنبیه احادیث در شان اطعمه و فواید و شمار که بصحت رسیده است
بسیار است و چون مصنف تخصیص کلام باین اشیا می کند که در ما نیز اقتضای بر آن کردیم و بد آنکه بصل و قوم و کرات
احادیث صحیحہ در کرات خوردن اینها منع از دخول مساجد بطریق متعدده صحیحہ و روایات و مجامع و مجالس نیز در علم
آنهاست و در بعض روایات نقل نیز آمدین حکم داخل شده و لیکن بعض احادیث غیر ثابتہ و مدح اینها نیز آمده اما
در بصل در مقاصد حسنه آورده که آن حضرت فرمود صلی الله علیه وآله وسلم یا علی اذا ترووت فلتانس لبصل سے
علی چون نوشته راه برداری فراموش نکن بیاز را و گفته که نه اکتب بحجت و گفته مانند است حدیثی که در سلمی در
سند الفردوس بی سند از عبید الله ابن ابی کثیر انصاری برادر جریث فرمود آورده که علیکم بالبصل فانہ یطیب لثمنه
و یصح الولد بخورید بیاز را که وس پاک و صاف می سازد لثمنه را و تند است میگرداند و لذرا و در تریب الشریعہ از ابن
عمر آورده که مروی بحضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم آمد و شکایت کرد قلت اولاد ایں امر کرد آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم ادر بخوردن بیضه و بیاز رواه ابن جہان و در اسناد وی محمد ابن ضرار مازنی است متهم که ب
و در خوردن بیضه احادیث بسیار آمده فصیحت یا موضوع در اسناد علم و در مشکوٰۃ از حدیث ابی داؤد آورده که رسیده شد
عائشہ از بصل پس گفت عائشہ بدستی از طعامی که خورد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم طعامی بود که در وس
بصل است آتی در تقدیر صیحت این حدیث مانا که خوردن آن بحجت تعلیم اباحت وی بود و نیز مکرده و حرم خوردن او است خاک
که را آنکه اوزفته باشد والا اگر نیند و میرانند در آنجا که آتی نیست و اما نوم سیوطی در جمع الجوامع از سلمی آورده که حضرت
صلی الله علیه وآله وسلم فرمود بخورید سیرا و تداوی کنید بوسه که در وی شفاست از هفتاد در و اگر بر من فرستنی آمد
می خوردم او را رواه سلمی عن علی و این حدیث را ابن عساکر و طحاوی و طبرانی در اوسط و ابوی نعیم فی الحلیہ و عبد الغنی

بن سعید فی ایضاح الاشکال و ابن جوزی فی الواهیات نیز آورده و با وجود آن صحیح نیست و بعد از علم و اما کثرت
در بعضی احادیث غیر ثابت آمده که الکرات فی البقل بمنزله الخبز فی الطعام و در لغت فضل الکراف علی سائر البقول الفضل
انجیر علی سائر الاشیاء ولیکن صحیح آنست که حکم او حکم بصل است و اما فجل در تنزیه الشریعة از ابن مسعود آورده که گفت
رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم چون بخورید فجل را و خواهید که بوسی وی نیاید یاد کنید مراد در روایتی درود است
برین و گفته که این حدیث منقطع است و در روایتی وی مجابیل اند و سخاوی در قول مدعی گفته است که صحیح نیست آنچه
استی و بعضی از علمای متأخرین این را در فضائل صلوة علی النبی صلی الله علیه و آله وسلم آورده اند و الله اعلم و در باب
فضل لحم و آنکه افضل طعام دنیا و الآخرة اللحم چیز ثابت شده احادیث در فضل لحم بالفاظ مختلفه آمده ولیکن سخن
در صحت و ثبوت آنهاست و در مشکوٰۃ از ابن ماجه از حدیث انس آورده که سید اداکم اللحم و در مقاصد حسنه از ابن ماجه
و از ابن ابی الدنیا از ابی الدرداء آورده بلفظ سید طعام دنیا و الآخرة اللحم و گفته که در روایتی بدل و الآخرة و این سخن
آمده و گفته که سند وی ضعیف است ولیکن او را شواهد است از حدیث علی مرتضی که سید طعام دنیا اللحم ثم الارز
اخرجه ابو نعیم فی الطب النبوی و از صریح بلفظ سید الطعام فی دنیا و الآخرة اللحم ثم الارز و سید الشراب فی دنیا
و الآخرة الماء رواه الیسی و از بریده بلفظ سید الارز فی دنیا و الآخرة اللحم رواه الطبرانی و کذا ابو نعیم فی الطب لیکن بلفظ
خیر و ابو عثمان صابونی بلفظ سید الارز اللحم و از بریده بن کعب بلفظ افضل طعام دنیا و الآخرة اللحم اخرجه ابو نعیم فی الطب
و این ضعیف است جدا و عقیلی گفته لایح فیه شیء و در آورده او را ابن جوزی در موضوعات و شیخ ابن حجر گفته ظاهر شده
بر من حکم بوضع برین سخن و ابو الشیخ از روایت ابن سحمان آورده که گفت شنیدم از علمای خود که می گفتند خود
محبوبترین طعامها نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم لحم که زیاد می کنند در قوت شنوائی و وی بهترین طعامها
است در دنیا و آخرت و اگر سوال کنم پروردگار خود را که بخوراند مرا هر روز بهر آنکه میسکند آنرا پروردگار من و ترندی
در شمائل از حدیث جابر آورده که گفت آمد ما را رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم در منزل ما پس زنج کردیم ماشائی
فرمود گویا که ایشان دانستند که ما دوست میداریم لحم را و صحیح تر از همه قول اوست صلی الله علیه و آله وسلم افضل
عائشه علی سائر النساء افضل الغریب علی سائر الطعام و گفته است امام شافعی که اکل لحم زیاده می کند عقل را استی
کلام المقاصد و اما که منسک بحديث خریدن بار آنست که خرید در غالب احوال نمیشد مگر با لحم و در نهایت گفته که مراد از شسته
عین خرید بلکه طعام متخذ از لحم خرید و گفته اند که افضل طعام عرب خرید با لحم است و لابد در مقام بیان فضل عائشه از
اراده کرده باشند مطلق خرید را تم المراد و سیوطی این احادیث مذکوره را بطرق دیگر نیز آورده و از ابن عباس نیز
آورده اکل اللحم بحسن الوجوه و حسن الخلق رواه ابن عساکر و از سلمان آورده ان للقلب فرحة عند اکل اللحم رواه البيهقي
و بیقی و ابن عدی و ابن جبان از ابی هریره نیز آورده که دل را فرحی است نزد اکل لحم و هر چه در وی فرحت است دل را
البته در وی تم کبر و سراف است پس گاه گاه این بخورید آنرا و از امیر المومنین علی آورده که گفت گوشت از گوشت
زیاده میگرد و هر که نخورد گوشت را تا چهل روز بگذرد و خلق دی رواه بیهقی و ابو نعیم فی الطب و در سوطا از امیر المومنین
عمر آورده که گفت دور دارید خود را از گوشت زیرا که او را بهجت و فرحت است مثل فرحت شراب و هم در سوطا آورده
که عمر مردی را دید که می خورد گوشت پس خواند این آیت را + اذ هی طیبها لحم فی حیوانکم الذمنا و استمتتم بها و در باب

در این حدیث

از بریدن گوشت بکار چغیرے ثابت نشده در جامع الاصول از حدیث ابی داؤد و در مشکوٰۃ از بیہقی نیز از عائشہ آورده
 کہ گفت گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ برید گوشت را بکار زیرا کہ آن از صنغ اما جمست و بخورد آنرا
 بزند آن زیرا کہ این گوارا تر و سبکتر است و صاحب مشکوٰۃ گفته کہ ابو داؤد و بیہقی گفته اند کہ این حدیث قوی نیست و در
 تخریج الشریعہ میگوید کہ بیہقی گفته کہ حدیثی معارض این حدیث نیز دارد شدہ کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می برید
 لحم شاة را بکار پس اگر حدیث نہی صحیح است در گوشتی باشد کہ نہک نفع یافته و اظہار ج بہ بریدن ندارد و آنچه در
 بریدن آمد در آنچه نفع نیافتہ و حدیث نہی طبرانی از ام سلمہ نیز آورده لیکن بعضی روایہ دومی ضعیف بلکہ متروک و متهم اند آئی
 اما آنچه در جو از قطع لحم بسکین آمده حدیث عمرو بن اسیبہ است کہ گفت دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ می برید از
 کتف شاة کہ در دست وی بود پس خواندہ شد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نماز پس بنیداخت آن گوشت پاره
 را و کار در آن می برید و برخاست و بگنارد نماز را و ذکر و حضور و اہ التجاری و سلم و دیگر حدیث غیرہ بن شبہ است
 کہ گفت همان شدم ہمراہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یک شبی در خانہ مردی فرمود تا بطوی شاة را بریان کردند پتر
 بگرفت کار و را تعجب کرد از خبر کردن بلال درین وقت کہ حدیث روایہ الترمذی فی اشمالی تبتیہ چنانکہ نہی از بریدن
 گوشت بکار رور و دیافتہ از گرفتن گوشت از استخوان بدست نیر منع کونہ واقع شدہ و در جامع الاصول از صفوان بن اسیبہ
 آورده کہ گفت بودم من کہ می خوردم یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی کہ فتم گوشت را بدست خود از استخوان
 فرمود نزدیک بگردان گوشت را از دہن خود کہ وی گوارا تر و سبکتر است رواہ ابو داؤد و در وی الترمذی نحوہ و در باب
 فضل ہر سبب چیزی ثابت شدہ و مجموع احادیث آن مغتری است در تخریج الشریعہ می آرد کہ معاذ پرسید از حضرت صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم کہ یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چرا گوشت بر تو آردہ فرمود آرس آرد زدن بر من ہر سبب و خوردم آنرا پس زیادت کرد
 در گوشت من قوت چهل مرد را و در جماع من جماع چهل مرد را عقیلے این حدیث را آورده و در سند وی محمد ابن حجاج
 است و وی واضح است و غالب حراق در ابروست و حلیب و عقیلے از حلیبہ و حلیب از بعلی ابن مرہ و عقیلے از
 جابر ابن عباس نیز آورده و با بجملة این حدیث را طرقت تعددہ است و در بعضی رجال آنها اخلاق است و حدیث
 صحیح نیست و در باب نہی از اکل طین چیزی ثابت شدہ و در جمیع ابواب حدیث از مسلمان آورده کہ ہر کہ خورد طین
 گویا کہ اعانت کرد بر قتل نفس خود را رواہ الطبرانی و اناس آورده اکل الطین حرام علی کل مسلم رواہ اللہ ثانی
 فی سند الفردوس و از ابی امامہ من اکل الطین حوسب علی ما نقص من لونه و نقص من جسمہ ہر کہ خورد از گل حساب
 کردہ شود بر آنچه نقصان شدہ از رنگ وی و جسمانیت وی و در روایتی زیادہ برین آورده ہر کہ خورد گل را پر کنند
 خدا ہی تعالی ختم او را روز قیامت با تش ہر قدر کہ خوردہ است از گل رواہ ابن عباس و در مقاصد حدیث
 اکل الطین حرام علی کل مسلم از وی از انس فرود ما آورده و گفته کہ بی سند از جابر نیز روایت کردہ کہ اکل الطین یورث البفاق
 و از علی آورده کہ خوردن گل و بریدن ناخن بزند آن قطع سبب از دوسواس است و گفته کہ در باب تفسیفی است م
 ابی القاسم ابن مندہ را و لیکن بیہقی گفته کہ روایت کردہ شدہ است در تحریم طین اخادیث کہ صحیح نیست یکی از آنها و
 در تخریج الشریعہ آورده حدیث ان اللہ خلق آدم من الطین ثم اکل الطین علی ذریئہ و نیز آورده کہ ہر کہ خورد گل را او غل سال
 کند وی پس تخریب بخورد و گوشت پذیر خورد اکتادم است و غسل کرد بخون و سے و نیز آورده ہر کہ خورد گل را گویا خورد لحم خنزیر را

کتاب

در بیان نہی از اکل طین

در بیان

در بیان کل در بازار
در بیان بطبخ و فضائل آن

و نیز آورده که سوگند خور دپرو در کار شما که عذاب کنم آکل طین را مثل عذاب شارب خمر و از عا نشسته آورده که گفت آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم مرا و رای حمیرا مخور گل را که و سے بزرگ میکند شکم را و زرد میکند رنگ را و سبب رویشانی روے را و همه این احادیث ضعیف اند یا موضوع و در باب اکل در بازار چیزی ثابت نشده در مقاصد حسنه میگوید کطبرانی و ابن عدی از ابی امامه مرفوعاً آورده که الاکل فی السوق و نارة یعنی خوردن در بازار پیش مردم از زناارت همت است و سند و ضعیف است و معارضت است اورا حدیث ابن عمر که گفت بودیم مادر عمر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که بخوردیم و حال آنکه راه می رفتیم و می نوشیدیم در حال قیام آخرجه الترمذی و صحیح ابن ماجه و ابن حبان اتقی و در تریب الشریعہ گفته که آن را ابن عدی و خطیب از ابی هریرہ و نیز ابن عدی و حقیلی از ابی امامه آورده و صحیح غیث نیز که در وے جماعه مجروحان اند و عراقی اختصار کرده بر تضعیف و در باب بطبخ و فضائل آن چیزی ثابت نشده

و احادیث کتاب بطبخ مجموع باطل و موضوع است آنچه ثابت است از جمله آن است که کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باکل البطح در مقاصد حسنه و در حرف الباء میگوید که ابو عمر و توقانی در بطبخ و فضائل و سے جزوی تصنیف کرده و احادیث و سے باطل کرده و ابو القاسم تمیمی گفته که کثرت طرق زیاده نمیکند مگر ضعف را و دووی گفته که این سخن غیر صحیح است انتقی و در حرف الخا گفته که حدیث خرزبه یعنی بطبخ و آنکه آمده که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم دوست میداشت آنرا روایت کرده میشود از انس و گفت دیدم رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که جمع میکرد میان رطب و خرزبه انتقی و در تریب الشریعہ آورده است که حدیث البطح ما و بارحمته و سلاما و منها من صلاوة الجنه و شیخ جلال الدین سیوطی در لالی گفته فضل البطح و بركة الله تعالى على اكلها حتى لا يقبى في النار وان ما بارحمته و سلاما و منها من صلاوة الجنه بطوله موضوع و ابن جوزی از ابن عباس آورده و گفته که در وے مجاہیل اند و گفته که من تهمت میکنم بوضع این حدیث هناد را زیرا که ما شنیدیم از وے احادیث بسیار مرفوعاً و موقوفاً در فضائل البطح آنقدر که ندیدیم نزد غیر وے و کلمات محال و صحیح شده در فضائل البطح چیزی که گوئیم که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بخورد آنرا و نیز آورده که البطح بغسل البطن غسلاً و یذهب الاء اصلاً و نیز آورده تفکوها با البطح و عظموه فان صلاوة من صلاوة الجنه و مادة رحمة فمن اكل لقمة من البطح كتب الله له سبعين الف حسنة و مجازة سبعين الف حسنة و رفع له سبعين الف درجة لانه خرج من الجنة رواه الدارمی و التوقانی فی جزر البطح عن علی و نیز آورده که ابن عباس برائے آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بطبخ از طائف و ستاد پس بگفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آنرا بوبے کرد و نجا و گفت تعظیم کنید بطبخ را زیرا که وے از حلمات زمین است آب وے شفاست و صلاوات و سے از بهشت رواه التوقانی

در بیان فضائل کلمات و زخمت بان

و در باب فضائل کبرس گل مرزگوستن بنفشه و زخمت بان چیزی ثابت نشده و حدیث من شتم الورد و الا حرم لم یصل علی فقد جفانی و حدیث خلق الورد من عرقی و امثال این مجموع موضوع و باطل است در فضل زنگس و در تریب الشریعہ آورده که بوبے کنید زنگس را اگر چه در روزه یکبار یا در سال یکبار یا در عمر یکبار بود زیرا که در دل حیة است از جنون و جنام و پهل که قطع نمیکند آن را اگر بوبے کردن زنگس ابن جوزی این حدیث را آورده و گفته که در وے هناد نسفی و محمد بن مسلمه است و هر دو شتم اند و گفته اند که ابن عساکر و ابن النجار هر دو این حدیث را روایت کرده و اقتصار کرده اند بر وصف نکارت و وضع و بعض گفته اند که بسیار است که ابن عساکر نکارت میگوید و حال آنکه حدیث ترو و سے موضوع است چنانکه

ترجمت کلام سے معلوم میگردد سیوطی در فضائل نبی شریفہ در جمع الجوامع آورده که ان فضل القسح علی سائر الادیان
 کفضلہ علی سائر الناس یعنی فضل دین نبی شریفہ بر دیگر ادیان همچو فضل من است بر دیگر مردمان رواہ الخطیب عن ابی ہریرہ
 و انس و قال منکر و نیز آورده که فضل نبی شریفہ بر سائر ادیان مثل فضل دین اسلام است بر سائر ادیان رواہ الطبرانی عن محمد
 ابن علی بن الحسین بن علی عن ابیہ و جدہ و ابن کثیر این را گفته که منکر است جدا و این وجیه گفته که موضوع است بجمع طرق
 خود و نیز آورده که فضل دین نبی شریفہ بر سائر ادیان همچو فضل من است بر سائر خلق با روست در صیفت و حارث و شام رواہ
 ابن حبان فی الضعفاء عن ابی سعید و ابن جوزی این ہر حدیث را در موضوعات آورده است و نیز شریعہ از امیر المؤمنین
 علی می آورد کہ گفت بودم نزد رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ذکر کرده شد نزد او سے او بان فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
 فضل دین نبی شریفہ بر سائر ادیان همچو فضل اہلبیت است بر سائر خلق و بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ادیان سیکرد
 بدان و سیوطی نمود بوسی و در مواہب لدنیہ گفته کہ آنچه روایت کرده شد است کہ ورد پیدا کرده شد است از عرق آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا از عرق براق و شیخ ما در احادیث مشہورہ گفته کہ ذوی کفہ است کہ صحیح نیست و شیخ الاسلام ابن حجر گفته
 کہ موضوع است و پیش از او سے ابن عساکر نیز حکم بوضع آن کرده و در مستند الفردوس بان لفظ آورده کہ الورد الابیض خلق من
 عرقی لیلۃ المعراج والورد الاحمر خلق من عرق جبرئیل والورد الاصفر خلق من عرق البراق رواہ من طریق المکی ابن بندار
 از بخانی و این روایت کہ ستم دارد او را در خلقی بوضع و مر این را طریقی دیگر است کہ روایت کرده بان طریق ابو الفرج نہرانی
 از حدیث انس کہ گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چو بر زمین آسمان بگریست زمین بعد از من و بر زمین
 از او سے کہ چون باز آمدم افتاد قطره از عرق من بر زمین و بر زمین گل سبزه کہ خواهد کہ بود بر این زمین باید کہ
 بود گل سبزه و انہی و در تفسیر نیز این احادیث آورده و تضعیف و ابطال کرده است و درین حدیث آخر
 آورده کہ چون افتاد قطره از عرق من بر زمین بخت بد زمین و بر زمین از او سے گل و اما مزنگوش در تفسیر شریعہ از ابن عباس
 آورده کہ گفت پروردگبار خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شستگان مرده آمد و در دست و سے دست
 ندریکان پس ساس نکرد آنرا مرده دیگر آمد دست مزنگوش در دست و سے و گذاشت آنرا پیش آن حضرت
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس دعا کرد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دست خود را بجانب و سے و گرفت و بوس کرد
 و فرمود نیکو بر جانے است این درختی است کہ میردین بر عرش و آب او شفاست مرثوم را رواہ العیسی و در اسناد
 صحیح ابن عیاد است و از انس سے آورده کہ فرستادہ شد بر اسے حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ریاضین مختلف پس بر کرد
 ہمہ را و اختیار کرد و مزنگوش را گفتند با رسول اصد کردی سائر ریاضین را و خست بار کردی مزنگوش را
 فرمود شب معراج دیدم کہ مزنگوش از زیر عرش روئیدہ است و نیز از انس آورده فرمود ما کہ گفت در بشت خانه است
 کہ سقف و سے از مزنگوش است و نیز آورده کہ علیکم بالمرزنگوش فشموہ فارجعہ لشموہ و نیز آورده کہ
 منہ میکند مزنگوش از در آمدن جن و شیطان و اما حدیث من شمس الورد الاحمر و لم یصل علی فقہ جفانی در سیران الحدیث
 این حدیث را از عمریات شمرده و عمر شمس بود از عوب کہ در حد و دست و سبماتہ یا بعد از ان بر آمد و دعوی کرد
 کہ و سے از صحابہ است و مصافحہ کرده است پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را
 دعا کرده و شمرمودہ یا سمر عمر کہ شد و بیکت دعا سے آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا حد و دست صد

از جنت باقی ماند و حدیث کرد و روایت کرد که شنیدم از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم که گفت من ششم الورد و اول فصل
 علی نقی جانی و درین لفظ قید اخربیت استی و با وجود آن قطع نظر از صحت این حدیث اگر نزد ششم رایحه طیب و
 استحضار وقت کار طیب رایحه طیب مصطفوی و محبت و صلواتی علیه وآله وسلم طیب را با پدای هر چه صلوة
 شریف و مظلوم گردد مستحسن است چنانکه بمشاهد و معائنات آثار و صفات و صلواتی علیه وآله وسلم که از آن فتنه بعضی العلماء

المتاخرین بکتاب در باب فضائل خسروس سفید چینی ثابت نشده و این حدیث مشهور مسلسل که الالدیک

الابيض صدیقی باطل و موضوع است احادیث که در فضل مطلق خسروس سفید یا خبیر سفید آمده چینی

ثابت نشده چنانکه سیوطی در جمع الجوامع بروایت ابی داؤد از زید بن خالد آورده لا تسبوا الالدیک فانه یوقظ

للصلوة از ابن سبیر و بهیسی از ابن مسعود آورده که آواز کرد خسروس نزد آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم

و نزد او مردم بودند پس گفت مردی اللهم العنه فرمود و شنام کن او را که و میخواند نماز و از طبرانی و بهیسی

و غیرهما از ابن مسعود و ابی هریره و بروایت احمد و ابی داؤد و ترمذی و بهیسی از ابی هریره آورده که چون بشنود آواز

خسروس را سوال کند خدای تعالی را از فضل و عزت او که می بیند فرشته را چون بشنود آواز را سپناه

جوئید بخالد شیطان رحیم زیرا که و می بیند شیطان را و از ابی اشعج از ابی هریره و ابن مردویه از عائشه آورده

که آواز خسروس نماز است و درین او بود باز و خود رکوع و سجود او و در خصوص خسروس سفید نیز احادیث

آمده و بسیار آمده چنانکه هم سیوطی از ابن قانع از ابوب بن عبته آورده که الالدیک الابیض صدیقی خسروس سفید

دوست من است و ابی بکر برقی از ابی زید انصاری آورده که خسروس سفید دوست من است

و دوست دوست من و دشمن دشمن خدا و در حدیث عائشه و انس آمده و دشمن دشمن من و از لغوی از خالد

ابن معدان آورده که خسروس سفید دوست من و دشمن دشمن خدا است پاسبانی میکند صاحب خود را و هفت خانه

دیگر را و در حدیث عقیلی و ابی اشعج از انس آمده که خسروس سفید حبیب من و حبیب حبیب من که جبرئیل است

پاسبانی میکند خانه خود را و شانزده خانه را از همسایه چهار از زمین و چهار از شمال و چهار از پیش و چهار از پس

و از بهیسی از ابن عمر آمده که خسروس اعلام میکند نماز و هر که نگاه دارد خسروس سفید را نگاه داشته میشود از سه چیز از شر

پیشطان و ساحر و کاهن و از ابی اشعج از ثوبان آورده که خداوند تعالی را خرو و میست که چنگلها و و

در زمین است و گردن و زیر عرش و بازوای او در هوا میزنند هر دو بازو و خود را هر شب وقت عصر

و میگوید سبحان الله و ربنا الرحمن لا اله الا غیره و هم از ابی اشعج از ابن عمر آورده که خداوند تعالی را خرو و میست

که هر دو بازو و و نقش است بر برجه و کو و یا قوت و یک بازو و و در شرق است و بازو و دیگر

در مغرب و پایها و او در زمین و خسروس و در زیر عرش چون وقت سحر علی شود بر بند بازو و خود را و گوید

سبحان الله و ربنا الله لا اله الا غیره همه خسروسان بازوای خود را بر بند و آواز کنند و چون روز قیامت برسد

و مان شود که بازوای خود را بر بند و آواز خود را بپست کن پس بدانند اهل آسمان زمین که قیامت نزدیک

رسید و از طبرانی از صفوان نیز مانند این آورده و از ابن عدی و بهیسی از جابر بن عبد الله آورده و تصنیف کرده

و از دلمی از ام محمد بنت زید بن ثابت آورده که سه آواز است که دوست میدارد آن را خداوند تعالی

را و از دلمی از ام محمد بنت زید بن ثابت آورده که سه آواز است که دوست میدارد آن را خداوند تعالی

را و از دلمی از ام محمد بنت زید بن ثابت آورده که سه آواز است که دوست میدارد آن را خداوند تعالی

را و از دلمی از ام محمد بنت زید بن ثابت آورده که سه آواز است که دوست میدارد آن را خداوند تعالی

را و از دلمی از ام محمد بنت زید بن ثابت آورده که سه آواز است که دوست میدارد آن را خداوند تعالی

از ابن عباس گفته اند که این حدیث صحیح نیست و در اسناد و عبد الکریم است و وی بن ابی الخارق است و ابو امیه بصری گفته اند که جماعه از صحابه خضاب سیاه کرده اند مثل امام حسن و امام حسین و سعد بن ابی وقاص و جماعه از تابعین و بر تقدیر صحت حدیث مراد آن خواهد بود که در غمی یا بنده بودی بهشت را از جهت فضل و اعتقاد و سکون حاصل شده است از ایشان نه از جهت خضاب چنانکه در شان خوارج آمده است که سیاه ایشان تخلیق راست و حال آنکه تخلیق حرام نیست و شیخ ابن حجر گفته است که خطا کرده است ابن جوزی که طعن در عبد الکریم کرده است زیرا که ابن عبد الکریم ابن مالک جزیری است نقد است و روایت او در صحیح آمده و این حدیث را احمد در مسند خود و ابو داؤد و نسائی و حاکم در مستدرک خود و ابن حبان در صحیح خود و بیہقی در سنن و شعب و ضیاء در مختار و حافظ ابن العلاء آورده اند و ابن جوزی در عدم تصحیح این حدیث تخطیه کرده و گفته که اگر تسلیم کنیم که این عبد الکریم ابن ابی الخارق است احمد از روایت دارد و روایت میکند مگر از کسی که نقد است نزد و بخاری نیز این حدیث را بطبر بن تعلیق و سلم در مناقبات آورده و فریبی گفته که و ابن ابی الخارق نیست و حدیث صحیح است انتہی و ازین تحقیق ظاہر شد کہ حدیث و عید بخضاب سیاه صحیح است و هر چه بر خلاف آن مرویست غیر صحیح و مختار نیز در مذہب فقہاء سہم است و در مطالب المؤمنین میگوید کہ اتفاق کرده اند مشایخ کہ خضاب بہ خدا در حق مردان سنت است و از سیاه مومنان است اما خضاب بسواد ہر کہ از نماز بیان است ہر اسے ہدیت در چشم اعداے دین کند درست است و ہر کہ برائے زینت نفس خود و دوستداری زنان مراد را کرده بود نزد کثرت مشایخ و بعضی تجویز کرده اند بے کراہت کہ ان فی محیط و خلعت خلاف کرده اند در ان بعض مکروه سیدار مذکور کہ پیری نورانی است و تفسیر نورانی مکروه و از ابن عباس آورده اند کہ فرمود چنانچہ خوش دارم کہ زینت کند برائے من امرأة من خوش دارد و سے کہ زینت کنم من برائے و از امام ابی یوسف دو روایت است یکے آنکہ لکہ در حالت قتال کند لباس بہت و اگر برائے زمین و زن خود کند نیز لباس بہت است کہ ان فی شرح ادب القاضی بصحت رسیده است کہ امیر المؤمنین ابو بکر صدیق خضاب میکرد و بجا و کتم کہ گیاہی است و لیکن رنگ آن سیاہ نیست بلکہ سرخ مائل بسیاہی کہ انقا لودا مانا کہ انچہ منقول از صحابہ مذکورین بہت نیز بہین است و انشد اعلم و خضاب زن دست و پاے را بجا برائے زمین مزین خود را مادام کہ در ان صورت و مائل نباشد لباس است و جاریہ صغیرہ را نیز لباس است و در را و صہبی را نمی باید کرد مگر آنکہ عذرے دہشتہ باشد و مکروه است خضاب بسواد و بالجماع خضاب بجا بجزست با اتفاق اما در خضاب بسواد خلاف ہے مست و لیکن مختار در مذہب حرمت و کراہت بہت و در باب نہی از تنف شیب خیرے ثابت شدہ در جامع الاصول از حدیث ابو داؤد و ترمذی و نسائی از عمرو ابن شعیب عن ابیہ عن جدہ آورده کہ گفت گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تنف نکنید شیب یعنی خمبید موسے سفید را زیرا کہ نسبت بہ سج مسلمانے کہ پیر شود در اسلام گرا آنکہ باشد اورا نورے روز قیامت و در روایتے آمده کہ بنویسد اورا خداے تعالیٰ بدان سنہ و کم کند بدان خطیہ این روایت ابی داؤد است و در روایت ترمذی آمده کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی کرده از تنف شیب و گفته کہ وے نور مسلمان است انتہی و سیوطی در جمع الجوامع آورده کہ سیکہ رنگ کند سیاہی نظر کند خداے تعالیٰ بسوے وے روز قیامت و کسیکہ تنف کند شیب را تمع کند پوست اورا خداے تعالیٰ بقطع از پیش روز قیامت رواہ ابن عساکر عن عمرو ابن شعیب عن ابیہ عن جدہ و تنف شیب نزد امام ابو حنیفہ مکروه است اگر

در شان محمد بن ابی ہریرہ

بجست ترمین باشد و امام محمد گفته لایس کذا فی مطالب المؤمنین نقلاً عن اخصاصه و مختار آن است که مکروه است
 بجست و در و نهی از ان در احادیث و شاید که وجه عدم کراهت بجست کلامی که در صحت و ثبوت این احادیث است و لذا آن
 حکم مصنف بعد ثبوت اینها بجست این اسناد است که عمر و ابن شعیب عن ابی عن جدہ زیر اگر گفته که اگر خصم عمر بن عبد
 بعمر و راجع است این حدیث مرسل است و اگر باب عائد بود منقطع زیرا که اصل نسبت این جنین است عمر و ابن شعیب
 بن محمد بن عبد اللہ ابن عمرو ابن العاص و چون ضمیر جدہ بعمر بود این حدیث از محمد بود و وے تابعی است و تابعی
 چون رفع کند حدیث مرسل بود و اگر باب بود حدیث از عبد اللہ ابن عمر بود و وے صحابی است و لیکن شعیب از وے
 سماع ندارد پس حدیث منقطع باشد و لهذا این اسناد در صحیحین نیست و اللہ اعلم و در باب تختم نجاتم عقیق و تختم در دست
 راست چیزے ثابت نشده در تختم نجاتم عقیق احادیث آمده که وے مبارک است و نفی فقر میکند و نیز آمده که هر که
 تختم کند بعقیق و نقش کند بروے و ما توفیقی الا باللہ توفیق دہد خدای تعالی اورا برای ہر چیز و دوست دارند اورا
 ہر دو فرشتہ و نیز آمده کہ اکثر حرز اہل جنت عقیق است و آمدہ کہ ہر کہ تختم کند بعقیق ہمیشہ بیند چیز را کہ دوست
 میدارد آن را و فضا کردہ نشود مرا و اگر آنچه نیک است و سعادت است و این احادیث بصحت نزد چنانچہ
 شیخ مصنف گفته و اما آنکہ گفته کہ در باب تختم در دست راست چیزے ثابت نشده محل بحث است از جهت ورود
 احادیث صحیحہ در نیاب و خود نیز سابقاً در باب پوشش آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفته کہ انک شری آورد
 کردہ اما روایات مختلف است در بعض احادیث آنکہ در دست راست بودے و در بعض در دست چپ و مجموع
 احادیث صحیح ظاہر آنکہ گاہے در دست چپ و گاہے در دست راست بودے و این عبارت مصنف است
 در نیاب در نیاب میگوید کہ چیزے ثابت نشده و در باب نبی از عرض خواب بر زمان چیزے ثابت نشده آنچه صحیح
 شدہ در نیاب آنست کہ خواب را عرض نکند مگر بلیب عاقل و در بعض روایات بعالم ناصح و در بعض روایات
 بلیب حبیب و نیز آمده کہ اگر خواب بد بیند نفل کند و جانب دست چپ و نگوید آن را کہے اینچنانی از عرض خواب
 بر جاہل و کول و دشمن مفهوم شد اما در خصوص نبی عرض آن بر زمان چیزے صحیح شدہ و در ترمذی اشتر بعیاوردہ است
 کہ نبی ان لقیص الروایات علی الناس و گفته کہ روایت کردہ این حدیث را عقیلی از عائشہ و گفته کہ لا اصل و در میزان گفته
 کہ عبد الملک ابن مهران تحدیث کردہ بحدیثی باطل کہ لا یقیص الروایات علی الناس انتہی و در جواب لدنیہ از عبد الزاق از
 سعید ابن عبد الرحمن بنیر روایت کردہ و از عائشہ آوردہ است کہ زنی بود از اہل مدینہ عالمہ کہ شوہر وے تجارت
 رفتہ بود آن زن در خواب دید کہ ستون خانہ شکستہ و پسرے اعوز را بندہ نزد عائشہ آمد و خواب خود را عرض کرد
 فرمود اگر این خواب تو صادق است شوہر تو بمیرد و بزانی تو پسرے فاجر پس نشست آن زن و گریه میکرد پس
 آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود بگذار یا عائشہ چون تعبیر گفتہ شما مسلمانی را خواب اورا تعبیر کنید بخیر زیرا کہ خواب مؤمن
 تعبیرے آید پس ترفرد آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر آن زن را خیر است انشاء اللہ تعالی سے آید شوہر تو سبک
 دی زانی پس بگو کار و اللہ اعلم و در باب تکلم بپیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بفارسی مثل لعنب دود و با سلمان
 شکیب در و چیزے ثابت شدہ و صحیح گشتہ و در بعض الفاظ لعنب دود و التمر یک نیز آمده در مقاصد حسنہ میگویر
 کہ این شورش میان اعاجم اما اصلے ندارد دنم از جمع میان دو تمر کہے را کہ با خود شریک دارد و خوردن نبی و رو شدہ

در بیان تختم عقیق

در بیان نبی از عرض خواب بر زمان

در بیان تکلم بپیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مگر آنکه اذن بگیرد و صاحب خود انتہی و این نمی در حدیث صحیحین و ترمذی و ابوداؤد واقع شده و این کلمه که بسلطان فارسی فرموده یا سلمان شکنب در و در بعضی نسخ شکست بتای خطاب نیز می آرد اصلے ندارد و بخاری در صحیح خود بانی عقد کرده بعنوان باب من تکلم بالفارسیة و الرطانة موصیث جابر آورده که روز خندق از ان حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم التماس حضور شریف بخانه وے نموده پس آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم باصحاب نداد و آنکه در خانه جابر سوریست زودباشید و آنجا حاضر آید و سور کلمه فارسی است دیگر حدیث ام خالد آورده که خرد بود و همراه پدر خود پیرایه زرد پوشیده نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آمد آن حضرت فرمود صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم سنه که کلمه حبشیه است یعنی حسنه دیگر کلمه کنج کنج که موضوع است برے زجر مسلمانان از مستفقرات نیز کلمه فارسیست و در صحیحین از حدیث ابی هریره آمده که حسن ابن علی خرد بود و تمره از تمر صدقه که نزد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آورده بود نزد گرفت و در دین نهاد حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کنج و زجر کرد تا بیند از آنرا از دهن و فرمود که آیا میدانی که ما صدقه فنیخویم و کذا قال الطیبی و لیکن اینجا گفته اند که فارسی بودن لفظ سور محل بحث است تواند که مشترک بود میان لغت عرب و فرس چنانکه صابون و امثال آن گفته اند و سنه تواند که مختصا حسنه بود و کنج کنج صوت است انظ موضوع عربی یا فارسی کذا قالوا و در باب کراست سخن فارسی گفتن چیزے ثابت نشده و حدیث

کلمه فارسیه من حسن العربیه لم یکمنا خطایه خطاست در تنزیه اشریعیه آورده که الفتن الکلام الی اللہ الفارسیة و کلام اشیاطین الخوزیه و کلام اهل النار النجاییه و کلام اهل الجنة العربیه و گفته که جوزقانی این حدیث را آورده و در سنن وے اسمعیل ابن زیاد منجی است و وے ششم است بوضع این حدیث و حافظ ابن حجر گفته که این اسمعیل از شیوخ بخاری است در غیر صحیح و گوید که آنت در حدیث از پایان اوست انتہی نیز آورده که من تکلم بالفارسیة زیادت فی حبه و نقصت من مرویه و گفته که روایت کرده ابن را ابن عدی از انس و در وی طلحه بن زید است تعقب کرده شده است بان که روایت کرده است آنرا حاکم در مستدرک و لیکن ذهبی گفته که لیس بصحیح و اسناد و او را شاهد است از حدیث ابن عباس که روایت کرده او را حاکم که گفت من حسن منکم ان تکلم بالعربیه و تکلم بالفارسیة فانه یورث النفاق و از امیر المؤمنین عمر آورده که گفت اتعلموا رطانه الاماحم و هم از وے آمده که شنیدم وے را که تکلم میکند بفارسی و رطوان پس بگفت هر دو باز وے او را و گفت بگیر سوے عربیت راه را و اوها بسبقی الاول فی السنن و الثانی فی الشعب انتہی و نیز آورده است که نفرستاد حق تعالی هیچ وحی هرگز براج پیمبر مگر بعربیت بعد از ان وے میرساند بقوم خود بزبان ایشان و از ابن مرویه و تفسیر از ابن عباس آورده که گفت وحی کرده میشود بر جبرئیل بزبان عربی وے آورد وے بر هر پیغمبرے بزبان وحی هیچ یکے ازینها صحیح نیست و عجب آنکه حدیث دیگر آورده که ناظر در مدح زبان فارسی است که سیگوید کلام آن کسانیکه اگر عرش اند فارسی است و حق تعالی چون خواهد وحی کند یعنی بان کسانے که گرد عرش اند امر بر آنکه در وے نرمی و آسانی است وحی میکند بفارسی و اگر خواهد وحی کند افر بر آنکه در وے سختی است وحی میکند بعربی و بلفظ دیگر آورده که چون غضب کند وحی بربی بفرستد و چون ارضی بود

بفارسی وحی کند و اینها نیز از موضوعات اند و در باب ولد الزنا آنکه مشهور شده که ولد الزنا لا یدخل الجنة صد شیخے ثابت نیست و باطل است در مقاصد حسنه سیگوید که این حدیث ابو نعیم در تطیبه از مجاهد از ابی هریره مرفوعاً آورده و اعلال کرده از ادقطنی باز که مجاهد از ابی هریره سماع ندارد و باثبات و اطمینان مجاهد ابی هریره نیز طبرانی و ابونعیم و نسائی

در حدیث صحیحین

در حدیث صحیحین

روایت کرده لیکن در تعین واسطه مضطرب اند و از مجاز ابی سعید خدری و عبد الله بن عمرو بن العاص نیز آمده
 و زعم کرده ابن ظاهر و ابن جوزی که این حدیث موضوع است و نسائی بلفظ لایدخل ولد الزانیة الحیة از روایت شعبه و
 سفیان ثوری از عبد الله بن عمرو آورده و ابن حبان از هر دو وجه روایت کرده و هر دو طریق محفوظ است و شیخ ابن حجر
 گفته که بر تقدیر صحت تفسیر کرده اند از اطلاق که معنی او این است که در نمی آید بهشت را اگر عمل کند مثل عمل والدین خود
 و اتفاق دارند بر آنکه محمول بر ظاهر نیست و بعضی در تاول و تفسیر گفته که مراد بولد الزانیة کسی است که مراد طلب است
 بر زنا و ملازم است آن را چنانکه گفته میشود مشحان را بنواجر اب و مراد ولد مسلمان را بنواجر اسلام و الله اعلم و در باب

بیان غیبت فاسق

لیس لفاسق غیبه درین معنی چیزی ثابت نشده در نهی از غیبت مسلمان و شدت زجر و تشنج آن احادیث صحیح
 وارد شده و وجه شهرت کشیده است اگر چه فاسق باشد در بعضی احادیث آمده که لیس لفاسق غیبه یعنی اگر فاسق
 را غیبت کنند و آنچه در دست از فسق و فحشاء با نماند ذکر کنند در آن اثم نباشد سیوطی از طبرانی از صوفیه بن
 حیده روایت کرده لیس لفاسق غیبه و در روایتی لیس لفاسق غیبه و در حدیث دیگر بطریق متعدده آورده که
 آیات سید از فکر فاجر که ذکر کنند او را با نچه در دست تا بشناسند او را مردم و مذکر کنند از وی و در مقاصد
 نیز این را بطریق متعدده آورده از طبرانی و بیهقی و دارقطنی و ابن عدی و ابن حبان و حاکم و عقیلی و ابی اسحاق و غیر هم حکم
 بهم صحت بلکه بوضع و تندیب بعضی از روایة آن از ایشان نقل کرده و گفته که اگر این حدیث صحیح است محمول است بر
 فاسق معلن مجاهر که پرده حیا از روی حال بر افکنده و لعنانه و آشکارا فسق میکند اینچنین کس را غیبت نباشد و در غیبت او
 اشکی نه و درین باب نیز احادیث بسیار آمده چنانکه من لا حیار له لا غیبه له من القی جلیاب الجیاد فلا غیبه له انما غیبت
 لمن لم یعلن بالمعاصی و اگر چه در طرق ابن احادیث نیز ضعیف باشد ولیکن در صحیح نیست این معنی و در باب فاسق
 و مشکوٰۃ از حدیث بخاری و مسلم از ابی هریره و در جامع الاصول از ابی هریره و جابر درین باب آورده که گفت آنحضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم کل اشی معانی الا الجاهرون یعنی تمامه امت من سلامت داشته میشوند از غیبت و غیب
 کردن مگر آنکه مجاهر و معلن از فسق و در مشکوٰۃ این زیادت آورده که از بیباکی و عدم مبالات است از
 غیبت که عمل کند در شب عمل بد را و حال آنکه پوشیده است خدا سے تعالی بر وی آن عمل را و در وقت
 صبح دم بدم گوید که شب چنین چنین عمل کردم و در خود پرده دری کند و درین معنی گفته است سوم پرده بر بویابی من
 که او میدرد پرده خویش من و علمارا اتفاق است که صحیح است غیبت از فاسق معلن و امام جابر و سبتوح و اسع
 و زید و ظلم و نصیحت و تزکیه شهود و روایة اخبار و در صورت تعلم اگر صبر کند فضل است و کفارت غیبت بجلی خواستن است
 از منتاب اگر رسیده است بوسه و الا توبه و استغفار کافی است و در بجلی خواستن لازم نیست که به تفصیل آن را
 بوسه بگوید و علی الاجمال کافیت که گوید ترا غیبتی کرده ام به بخشش و در بعضی احادیث آمده که استغفار کردن
 مرتساب را نیز کفارت غیبت است گوید اللهم اغفر لمن اغتبت و در باب نهی از سب بر اخصی چیزی ثابت نشده در
 مقاصد میگوید که طبرانی در اوسط از حدیث ابی یوسف قاضی از امیر المؤمنین علی آورده که گفت من و آیدیم مادر
 من را پس ای که درند ما را بر اخصی پس دشنام کردیم ما آنها را پس فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم دشنام
 کنید بر اخصی را که نیکو دایه است که بیدار کرد شما را برای ذکر خدا و از آنس که گفت ذکر کرده شد بر غیبت نزد رسول خدا

بیان نهی از سب بر اخصی

وآن حرام شد اکنون رزق و سے از کجا رسد و جز این کار سے از دست و سے نمی برآید اذن میکنی که دست زخم نیفا حشته یا رسول الله فرموده اذن است و ذکر امت در مع گفتی اے دشمن خدا خداے تعالی ترا قدرت بر رزق حلال طیب داد و تو حرام را بجای آن اختیار کردی اگر بعد ازین این کار کردی ترا چنین و چنان کنم بر خسی از پیش من و توبه کن الحدیث و اکثر مفسرین لهذا حدیث را بقنا تفسیر کرده اند و گفته اند که ابن عباس و ابن مسعود سوگند خورده اند که مراد امیت و قول فضیل ابن عیاض است الغنا رقیة الزناد و اقطنی و دلمی از جا بر آورده که چون روز قیامت شود بگوید حق سبحانه تعالی که جانم آنانی که آنانی که در روز قیامت خود را از فریب شیطان جدا کنند ایشان را در کلهای شک و غم و بگویند فرشتگان را که بشنوائند ایشان را تسبیح و تحمید من پس بشنوند با و آنانی خوش که هرگز کسی مثل آن پیش نیده و در جامع الاصول نیز صدر این حدیث آورده است و هم در جامع الاصول از ابی داؤد در مشکوٰۃ نیز از احمد آورده که نافع مولاے ابن عمر میگویی که بودم با ابن عمر در راهی ناگاه بشنیدم آواز فریاد پس نهاد هر دو انگشت خود را در هر دو گوش خود و از راه بیک سو شد پس تر گفت مرا بعد از ساعتی آبی شنوی آن آواز را و من در آن زمان خرد بودم و در روایت آمده که بودم من روایت ابن عمر ناگاه آواز شنیدم حدیث را بود داؤد در حدیث خود آورده که گفت ابن عمر بودم با رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس شنیدم مثل آنچه من شنیدم و در همچنین که من کردم در حدیث و سے ذکر آنکه نافع گفت که خرد بودم نیست و مقصود از ذکر خردی خرد است که چرا او را منع نکرد این احادیث است که در ذم غنا و فراموشی و ملاسه وارد شده و امثال آن احادیث دیگر نیز آمده از جهت خوف تطویل برین قدر اقتصار افتاد و شاید که تو بگویی شک نیست که درین میان احادیث است که محدثین حکم تضعیف آن کرده اند و تصریح بصحت آن ننموده و بعضی از آن قبیل است که بعد صحت آن حکم کرده اند چنانچه در ضمن بیان اشارتے بدان کرده شد و مدعاے مصنف است که حدیث صحیح در نیاب نبوده اگر از اداری بیار تا حقیقت حال معلوم شود بدانکه بعد از قطع نظر از آن که حدیث ضعیف بعد و طرق بر تبه حسن رسد و حسن بر تبه صحیح حدیث صحیح در نیاب حدیث جاریست که بعضی مردم از ادرا ثبات اباحت نیز میارند و انصاف آنست که مدلول آن ذم است مگر در بعضی مواضع مثل ایام عید و مانند آن الفاظ آن چنانچه در صحیح بخاری و مسلم آمده این است که عائشه میگوید که در آمد بر من رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و نزد من دو جاریه بودند که گفتی میگردند بغناے اباحت پس بر پهلوانان حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر جا آمد خواب و بگردانید رو سے مبارک خود را پس در آمد ابو بکر پس منع کرد مرا و گفت فرما شیطان را نزد من بر صلی الله علیه و آله و سلم روا میباری پس آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم رو سے مبارک با ابو بکر آورد و گفت بخدا این دخترکان را یا ایها بکر پس چون غافل شد ابو بکر خلع کردم آن دو جاریه را تا بیرون رفتند و بود این واقعه روز عید و در روایت دیگر آمده که گفت عائشه در آمد بر من ابو بکر و نزد من دو دخترکان انصار که غنا میکردند چنانچه گفت و گو کرده بودند بران انصار روز بعات گفت عائشه و نبودند آن دخترکان مغنیه پس گفت ابو بکر آیا فرمود شیطان در خانه رسول خداست و آن روز عید بود پس گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بدستیکه هر قوم را عید میست و این روز عید است در روایت دیگر آمده که ابوبکر در آمد بر عائشه و بنیسه خدا صلی الله علیه و آله و سلم نزدی بود روز عید نظر

یا عیداً صم و تز و عاشتہ روز نکند۔ دو گویندہ بودند کہ تقنی میگردند با نچه با یکدیگر گفته بودند انصار در روز عید است پس
گفت ابو بکر فرار شیطان فرار شیطان پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا ابا بکر هر قوم را عید است و عید را
این روز است و در روایت دیگر آمده که در آمد ابو بکر بر عاشتہ و تز دوست دو چار یہ بودند کہ غما میگردند در ایام منی و وقت
میروند و پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پوشیده بود خود را بجا آمد پس منع کرد ایشان را ابو بکر و کبشاد آن حضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روز مبارک خود را و فرمود که از ایشان را یا ابا بکر کہ ایام عید است و آن ایام ایام منی بود
اینها همه روایات بخاری و مسلم اند اکنون باید دید کہ چون ابو بکر صدیق کہ اسبق و اقدم صحاب است در معرفت احکام
دین غنار افرار و فرور شیطان گفت و آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را برین تقریر کرد و گفت کہ اینچنین گو
کہ این فرار شیطان نیست و حرام نیست بکجا چه گفت منع مکن یا ابا بکر ایشان را ازین کہ امر روز عید است یعنی
این حکم را کہ حرمت تقنی و تدفین است مطلق بدان و عام خیال مکن در روز عید از امو و سر و دانیقدر جانز باشد
خصوصاً دخترکان و نوسالان را اگر تقنی کنند و اشعار کہ بدان فحش و ذکر نسا و امثال آن نداشتند بخوانند و این
تخصیص را ابو بکر صدیق چون تقریب نیتقادہ بود و سابقاً بیان از جانب شایع نیافتند نہ است اکنون تقریب وقوع این
قضیہ معلوم کرد و نیز آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خود بشنیدن آن مقید نشد و ابو بکر را نسبت بران ترغیب نمود
بلکہ تفاعل زد و بر خسته در نیاب اشارت فرمود پس نہایت انچه باین حدیث ثابت شود اباحت و رخصت آن
در بعض احیان مثل ایام عید و مانند آن با بودن او حرام و فرار شیطان در غیر این اوقات و این
معنی نزد انصاف ظاہر است از حدیث کمالا یخفی و حدیث صورتان ملعونان فی الدنيا والآخرة فرار عن لعنت
و ذمہ عن مصیبتہ کہ گذشت نیز بقول سیوطی صحیح است دوست گفته است کہ ہر چه در کتاب خود از ضیاء درختارہ
آورده ام صحیح است دیگر حدیث معارف کہ در صحیح بخاری آمده کہ آن حضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ
در امت من اقوام پیدا آیند کہ استلال کنند حر را بکسر حائے ہلم یعنی فرج کہ ہر اذنان اینجا زناست و حریر را و معارف
را یعنی آلات ملاہی را کہ فرامیرست پس اگر استماع معارف و آلات ملاہی حرام نباشد اطلاق استلال
بران و ذکر او با حر و حریر چه معنی دارد و در انفصال و اسناد این حدیث مرابن حرزم ظاہری را کہ از علمائے متاخرین
محدثین است و تامل است با بابت غنا و فرامیر بہت نصیب کہ درین باب دارد سخن است و شرح و تحقیق این مقام
تفصیل طلبہ و موقوف بود بر بیان بعض مصطلحات علم حدیث بدانکہ در اصول حدیث مقدر شدہ است کہ بخاری
ترجم ابواب صحیح خود بعض احادیث می آورد کہ سند آنها را از اول حذف کند گاہی بصیغہ جزم و معلوم چنان کہ ذکر
فلان و قال فلان مثلاً و این قسم محکوم علیہ است بصحت و گاہی بصیغہ ترضی و مجہول چنانکہ قبیل و قبائل و این مثل
توقف است و مجزوم الصحتہ و لیکن چون کہ جمہ اللہ آن را در صحیح آورده است شعرت کہ ہلش صحیح است زیرا کہ
وہ التزم کردہ است کہ درین کتاب خبر صحیح نیار و این حذف اسناد را از اول تسلیق گویند و آن حدیث را مسلم
اگر چه حذف تا آخر اسناد نیز باشد و گفتہ اند تعلیقات البخاری متصلہ یا مسندہ یعنی اگر چه بظاہر منقطع آمدہ اما
در واقع متصل اند و این حکم در جائے است کہ نسبت بر جلال حدیث گوید کہ میان او و ایشان واسطہ است لہذا اگر
نسبت بشیخ بواسطہ خود گوید قال فلان ابن حکم معارف ندارد و در صورت حذف اسناد داخل نہ این حکم غنہ دارد

و حکم عنقه نزد بخاری آنست که اگر ملاقات راوی و مراد سے عنہ ثابت شود و این راوی از تلمیس سلاست بود
 و حکم اتصال داخل است و الا احتمال القطاع دارد مثال این خبر معاذت است که بخاری در اول این حدیث حدیثاً این خبر
 و مثال آن گفته سون حدیث منوره است و گفته قال هشام ابن عمار حدیثاً صدقة ابن خالد قال حدیثاً عبد الرحمن
 بن زید ابن جابر قال حدیثاً عطیة ابن قیس قال حدیثی عبد الرحمن بن غنم قال حدیثی ابو عامر او ابو مالک الاشعری
 انه سمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول لیکون فی امتی اقوام یستحلون المحرم و یحرمون المعازف الا حدیث پس
 این حدیث متصل است اگر چه حدیثاً هشام با اخبارنا هشام گفته و گفت قال هشام زیرا که هشام از شیوخ بیواسطه
 بخاری است بے شبهه و ملاقات بخاری و سماع و سے از و سے معلوم و معروف است و بخاری از و سے احادیث دارد
 بصیغه حدیث بخاری گوید که صاحب زهره آنرا حصر کرده در چهار حدیث و بخاری منزه و مبرا است از تلمیس و
 تیج کس او را بدان نسبت نکرده و وصف نموده پس این حدیث صحیح باشد از جهت ثبوت القیال و عامر علماء
 محدثین برین اندالا بن حزم که درین حکم و در بسیارے از امور درین مسئله مخالف جمهور افتاده و براه خلاف
 ایشان رفته است و بظاہر حال آنکه حدیثاً قال سے اسناد و گفته که اتصال این حدیث معلوم نیست زیرا که بخاری
 قال هشام گفته نه حدیثاً و از قال هشام سماع این حدیث از و سے صحیحاً معلوم نمیکرد و نسبتاً آنکه هشام
 از شیوخ بخاری است و از و سے سماع دارد غایتش آنکه درین حدیث شاید که سماع بطریق غیر مذکور باشد
 نه بقصد حدیث و سماع از جهت قال گفت نه حدیثاً و بخاری در صحیح خود مثال این دارد و نکته آنست که گفته شد
 و ابن حزم در کتاب خود گفته است که اگر راوی عدل روایت کند از کسیکه او را دریافته است محمول بر نقل و سماع
 بود خواه بگوید یا خبرنا یا حدیثاً یا عن فلان یا قال فلان همه محمول بر سماع است و این تناقض صریح است که این
 مرد کرده و و سے باینقدر که سخن در اتصال و صحت این حدیث کند اکتفا نکرد بلکه بتحصی که در اثبات ابحاث دارد
 بوضوح این حدیث در هر چه درین باب مرد است حکم کرده و از شیخ مصنف در الفاظ و عبارات در گذرانیده زیرا که مصنف
 میگوید که حدیثی صحیح وارد نشده و و سے میگوید که هر چه آورده اند موضوع است و محدثین او را درین باب
 تخطئه عظیم کرده اند و این حدیث معاذت را ابن حبان و غیر و سے از آنکه حدیث تصحیح نموده اند و گفته که ده کس از
 اصحاب هشام از و سے روایت کرده و همچنین از دیگر شیوخ و سے مثل صدقه و ابن جابر روایات متعدده
 آورده و همچنین گفته اند شارحان حدیث اکنون شاید که تو بگویی که پس ترا چه اعتقاد است و تو در کدام جانبی
 بد آنکه از کسی که براه انصاف و احتیاط رود و از کدر تقصیب و کار به صاف بود و مسئله که در و سے نزاع
 و خلاف راه داشته باشد با قطع نظر از راجح و مرجح جز سکوت و توقف چه صورت بنهد و درین مسئله
 هم میان فقها و مشایخ نزاع است و هم میان مشایخ طلیق بلکه بگرا اختلاف و هر که تیج احادیث و اقوال فقها
 و سلف کند بهانه که تعارف و مشهور میان ایشان حرمت و کراهت آن بود و غایت توجیه و تطبیق آن است که آنرا
 تقصیب و معطل بطریق امور و لعب دارند بقرینه آنکه این فعل در آن زمان استعارت و شعار اهل فسق و تلمی بود
 و چون بعد از آن جماد از ارباب دیانت و ذوق و وجدان و دل و محبت بجهت تصرف و تاثیر بکس سماع غنا و تفریح
 و تملوب دارد و آثار مکامن و بواطن مواجیه و اسوال کند در آن انستادند و لهو و لعب گرد و سر پرده انفعال

ولمحوال ایشان راه ندارد و ازان خارج بوده باشند و با بطلان آنچه در اینجا منع میگردد نیست که بر حرمت عامی علی الاطلاق
 و لیل قطعی از ضروریات دین ثابت نشده و عمل و اعتقاد آن خلاف طریق است و هر که آنرا بطریق علم و بحث
 در احادیث و آثار و اقوال اثبات کند محل گفت و گوست و از هر که بطریق سکر و غلبه شوق و سطوت حال صادر شود
 معذور و هر چه از مردم اهل ادب و توریع بی ملاحظه و مبالغات آید منکر و انکار علم و در باب تحریم لعاب شطرنج حدیثی
 صحیح نشده و احادیث در تحریم شطرنج نیز بسیار آمده و لیکن میگوید که این احادیث بصحت نرسیده است از اهل علم و منین
 علی آورده اند که بقوی گذشت که لعاب میگردند شطرنج پس مجاهد بر ایشان و شدت نمود و فرمود و اما او نگاه باشاید
 ای قوم که شمار بر اے غیر این کار آفریده شده اید و اگر ترس این نمی بود که سنت و طریقه خواهد شد هر آینه میزدوم من
 این را بر دے شمار و راه اسیقی و ازان عساکر نیز آمده که وے گذشت بر قومی که بازی میگردند شطرنج و فرمود
 ما هذه التماثل التي انتم لها كقولون انكم ساس كندیکه انتم انظر راتا انكم سر دشو و بهتر است از آنکه سانس کند این را
 روایت کرده اند انجدیث را ابن ابی شیبہ و محمد بن حمید و ابن ابی الدنيا در قوم ملاحی و ابن المنذر و ابن ابی حاتم و بیقی
 و نیز از دینے آمده که فرمود که سلام کن بر اصحاب نرد شیر و شطرنج رواه ابن عساکر و نیز آمده که طمعون من لعاب
 بالشطرنج و الناظر ایسا که کل هم الحننیر و نیز آمده که حق سماء و تعالی را بر هر روز میصد و شصت نظر حضرت
 بر بندگان خود و نظر نمیکنند در این بسوس صاحب شطرنج و آمده که هر که لعاب کند نرد شیر گویا که در آورد دست
 خود را در لحم خنزیر و امثال این احادیث و آثار بسیار آمده و در مذہب شافعی باجماع معتقد در نیاب است و
 مشهور و مختار مذہب حنفی حرمت و کراهت است و در باب لا تفضل المرأة اذا ارتدت حدیثی صحیح شده بلکه خلافت
 آن صحیح شده من بل و دینه فاقلموه حدیث من بدل دینه فاقلموه صحیح است احمد و بخاری و ترمذی و ابو داؤد
 و نسائی و ابن ماجه آثار و روایت کرده و کلمه من عامت شامل مذکر و مؤنث پس مرآة نیز درین حکم داخل است
 چنانکه مذہب امام مالک و شافعی و احمد و بعضی علماء دیگر است و نزد امام ابو حنیفه و سفیان ثوری و تابعان ایشان
 مرآة را جعلت ارتداد کنند اگر توبه کرد و قبل از اسلام کنند تا اسلام آورد و دلیل ایشان آنست که صحیح آمده که
 پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم نمی کرد از قتل نسائی مطلقا خواه کافر اصلیه بود یا مرتده و نیز اصل اخیر آنست بسوس
 آخرت که دار الجبر است و جمیل مردان بجهت خوف شر عاجل است که عاریه و متفانگه ایشان است با اهل اسلام و در نسائی
 صلاحیت آن نه و لکن در جهاد کفار قتل اینها جایز نبود کذا فی الهدایه و در بعضی احادیث عدم قتل امرآة مرتده
 بصریح نیز وارد یافته است چنانکه سیوطی در جمع الجوامع از حدیث طبرانی از معاذ ابن جبل مرفوعا آورده
 که هر مردی که مرتد شود از اسلام و عورت کن او را باسلام اگر توبه کرد قبول کن از وے و اگر توبه نکرد بزن گردن او را و
 بزنے که مرتده شود و عورت کن او را اگر توبه کرد قبول کن و اگر ابا آورد و طلب توبه کن از وے اینجا ذکر قتل نکرد و هم بر
 استنابت اقتضای فرمود و زکشی در شرح ترقی از حدیث دارقطنی از ابن عباس آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله
 علیه و آله وسلم لا تفضل المرأة اذا ارتدت و درین حدیث نیز ظعن کرده و در تنزیه اشرفیه نیز گفته که دارقطنی این حدیث را
 از انس آورده و فیہ عبد الله بن عبس التمی و سیوطی از ابو بکر آورده که نسائے مرتده را نباید میکرد و میفرود خستاد
 و قتل مرتده نیز روایت آمده که آن نیز مطعون است پس حاصل آن آمده که در حدیث نبی از قتل مطلق نسائی

دیوان نیر ابراهیم

دیوان نقل زین العابدین

وحدیث قتل مطلق مرتد کہ ہر دو صحیح اند تعارض آمد و نزدیک تعارض حدیثین جوع بقیاس بود و قیاس عدم قتل نسا است
چنانچہ در ہدایہ گفت پس قیاس صحیح حدیث نہی از قتل نسا گردد فتنہ پرورد در باب اذا وجد القاتل من القسرتین ضمن
اقربہما چیزے ثابت نشدہ این مسئلہ در کتب خفیہ در باب قسامت مذکور است کہ گفتہ اگر دابہ میان دو قریہ بگذرد و در
قتلے باشد پس قسامت بر قریہ است کہ نزدیکتر باشد از دوسو قسامت آن بود کہ مردہ کہ اثر جبراحت داشته باشد
در محلہ یافتہ شود و قاتل او معلوم نباشد و اولیای دوسو دعوی کنند خون او را بر اہل محلہ و گواہان نہ ہستہ باشند
پنجابہ مرد را از محلہ سوگند میدہند کہ باللہ ما کشتہ ایم او را و نمیدانیم کشتہ او را اگر این سوگند خوردند حکم کردہ شود بر اہل محلہ
بحدیث مقتول و این حکم علی الاطلاق بحدیث صحیح ثابت شدہ است و حکم بقسامت متفق علیہ است میان جمیع
ائمہ تفصیلے کہ در مذہب ہر یک مذکور است اما این مسئلہ کہ اگر مقتول در میان دو قریہ یافتہ شود خصامن بیگردد
دیت اورا قریہ کہ نزدیکترست مختلف فیہ است مذہب خفیہ آنت کہ مذکور شد و دلیل برین حکم در ہدایہ حدیث
نے آرود در حاشیہ دوسو از بسوط نوشتہ کہ این حدیث ابی سعید خدری است کہ قتیلے را نزد حضرت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم آوردند کہ در میان دو قریہ افتادہ بود فرمود تا گز کردہ شد و در بسوط گفتہ کہ مساحت کردہ شد پس قریب
یافتہ شد بجانب یکے از ان دو قریہ بیک شبر پس حکم کرد بقسامت و دیت بر اہل آن قریہ و در تفسیر شریعیہ بیگردد کہ
انحدیث ابی سعید را عقیلی آوردہ و گفتہ کہ در دوسو ابو اسراہیل است و منفردست باین ولا اصل لقلت انرجہ الامام
فی مسندہ والبرار و ابو اسراہیل از رجال ترمذی است و شیمی عالی است اما کذاب نبود و امام احمد گفتہ کہ کتب حدیث
و ابن معین توشیح کردہ است اورا واللہ اعلم و در جمع الجوامع از شیمی آوردہ بر وایت عبدالرزاق و ابن ابی شیبہ
و بیہقی کہ کشتہ یافتہ شد میان وادعہ و شاکر کہ نام دو موضع است پس امر کرد امیر المومنین عثمان بن الخطاب کہ قیاس
کنند میان این دو قریہ پس یافتند اورا ابو او قریب تر پس حکم کرد بقسامت و خصامن گردانید اہل وادعہ را دیت دوسو
و در روایت دیگر ہم از شعبی بر وایت سعید ابن منصور و بیہقی آوردہ کہ کشتہ یافتہ شد در عراق وادعہ ہمدان پس حکم کرد
عثمان بن الخطاب بقسامت و روایت اول تفصیل این روایت است و در روایت وار قطنی نیز مانند این آمدہ و گفتہ
کہ رفع این حدیث بحضرت رسالت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم منکرست و در ہنادوسے عمر ابن جبلی است و دوسو
متروکست باتفاق و در روایات آمدہ است کہ اہل وادعہ گفتند یا امیر المومنین سوگند ہائے مانع نکرد از اسوال ما فرمود
بہمینست حق و در روایتی حکم نکردم بر شما اگر حکم غیر شما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و از امیر المومنین علیؑ نیز آمدہ کہ
گفت ہر قتیلے کہ یافتہ شود میان دو قریہ پس ضمان براسبق آن دو قریہ است یعنی اقرب انہما رواہ عبدالرزاق
فی الجامع و شیخ مصنف میگوید کہ این روایات ثابت نشدہ واللہ اعلم و در باب من اهدیت لہ ہدیۃ و عندہ جوازہ فہم
شکر کاوہ چیزے ثابت شدہ در مقاصد سنہ گفتہ کہ این حدیث را عبد ابن حمید در مسند خود و عبدالرزاق و طبرانی و البیہقی و
علیہ از ابن عباس و طبرانی و اسحق بن راہویہ و ابوبکر از حسن ابن علی و عقیلی از عائشہ کلمہ مرفوعاً آوردہ و عقیلی گفتہ
کہ صحیح نشدہ در بیاب از پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم چیزے و ہمچنین گفتہ بخاری بعد از آوردن او انحدیث تعلیقاً
و گفتہ کہ ذکر کردہ میشود از ابن عباس کہ گفتہ ہمیشیان دوسو شریکان دیند و لیکن صحیح نیست و گفت صاحب مقاصد کہ
این عارت از مثل بخاری تقاضاے بطلان کند بخلاف از عقیلی انہی یعنی درجہ صحیح بخاری اعلا و ارفع است

در بیان مقتول یافتہ شود در میان دو قریہ

در بیان شرکت ہمیشیان در ہدیہ

در بیان کسب نعمت

در بیان ترک اکل و شرب از ساعات

در بیان اختیار حجامت در بعض ایام و کرامت آن در بعض

پس چون وے نفی صحت کند درجه اعلا را کند ازان و هنوز صحت وے از امثال عقیلی متوقع است بخلالت آنکه عقیلی
وامثال وے این عبارت را گویند نفی مطلق مرتبه صحت بود و ازان بطلسان آن لازم آید و گفت که شیخ ابن حجر
گفته و بهر حال متوفش ثابت است والله اعلم و در باب ذم کسب و فتنه مال چیزے ثابت شده و فتنه مال فی الجمله
احادیث صحیحہ واقع شده و نص قرآن بدان ناطق است و چون در مدح کسب حلال و ترغیب در ان احادیث
صحیحہ و روایاتہ آنچه در ذم مطلق آن واقع شده باشد ضعیف بود یا موضوع و مانا که مراد آنست که چون در احادیث
در ترغیب زهد و توکل و ترک دنیا و متاع آن مبالغه کرده اند باید که از اطلاق آن چنان معلوم نشود که مگر کسب کردن
مکروه و ممنوع بود و ازال و منال بکلی اجتناب شرط است بعضی ازان احادیث ثابت نیست و آنچه ثابت است
محمول است بر آنچه مفهوم میشود از احادیث صحیحہ که توسط واقفان دست و دنیا و اموال هم مذموم است و هم محمود و توسط
واقفان در همه جا محمود و مرغوب است چنانچه قول وے و در باب ترک اکل و شرب از ساعات خیرے صحیح نشده
و نیز بر مثل همین معنی محمول است قوله تعالی کلو من الطیبات و اعلموا انکما + فانهم و در باب حجامت و اختیار ان
در بعض ایام و کرامت ان در بعض خیرے ثابت نشده و آنچه ثابت شده است در نیاب آنست که مرآتک
بالحجامت و حدیث صحیحین که انخان فی تنفسه شفای نفسی شرطه حجام او شربه غسل اولدغه بنار ذکر حجامت و این
دو حدیث و احادیث دیگر که در نیاب وارد شد سابقا در باب طب و معالجه آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم امراض را
مذکور شده است اما در اختیار حجامت در بعض ایام و کرامت ان در بعض نیز احادیث مرویت و لیکن بصحبت زرسیده
صاحب مشکوٰۃ از حدیث ابن ماجه از نافع از ابن عمر آورده که گفت شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
که میگفت حجامت بزناشتما افضل و القح است و زیاده میکند عقل را و حفظ را پس هر که خواهد که حجامت کند روز
پنجشنبه کند بزنا خداے عزوجل و پیریز کند حجامت کردن را روز جمعه و روز شنبه و کیشنبه و حجامت کند روز
دوشنبه و روز سه شنبه و پیریز کند حجامت را روز چهارشنبه زیرا که وے روزیست که رسیده شده در وے بلایا یوب
و پیدا میشود خدام و نه برص مگر در روز چهارشنبه و این حدیث را در مقاصد از حاکم از عطاء بن خالد از نافع از ابن عمر
ناپیریز کند حجامت را روز چهارشنبه آورده و در روز سه شنبه گفته که وے روزیست که صرف کرد حق تعالی در وے
بلایا از یوب و اصابت بلایوے در روز چهارشنبه ذکر کرده و گفته که سند وے ضعیف است و گفته که حدیث
ابن ماجه از سعد بن سیمون از نافع است و ذیبهی گفته که اے بحمول است انتی آدر مشکوٰۃ نیز از حدیث احمد ابی داؤد
از زبیری مرسل آورده که هر که حجامت کند روز چهارشنبه یا روز شنبه و برسد او برص باید که طاعت کند که نفس خود را
و ابو داؤد گفته که اسناد این صحیح نیست و از منقل ابن یسار آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
حجامت روز سه شنبه در هفتم ماه رواست مردای سنه را و گفته که روایت کرد این حدیث را حرب بن اعیل صاحب احمد
و اسناد او قوی نیست و زین مانند ابن از ابی هریره آورده و از حدیث ابی داؤد از کبشه بنت ابی بکره آورده که گفت پدر
من نبی میکرد اهل خود را از حجامت روز سه شنبه و میگفت که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم روز
سه شنبه روز خون است یعنی غلبه خون در وے ساعتیست که ساکن میشود خون در وے یعنی اگر حجامت یا قصد
کند در وے بس که بملکت انجا بجهت عدم القطاع دم گذانی بعضی شرح دورین دو حدیث بظاہر ندانسی بنماید

در بیان

مگر آنکه این حدیث در غیر روز معین که بنفتم ماه است محمول باشد کذا قبل والله اعلم و عادت شریف رجاست
 بنفتم و نوزدهم و بیست و یکم بود و در احادیث فضل و نفع آن وارد شده در حدیث ابی داؤد آمده که آن شفاعت
 میبرد در او گفته اند که خون بکلی جمع رطوبات از اول ماه تا نصف در طلبه و شورشش بود و در آخر در ظلمت و سردی
 و او ساطاه معتدل و مناسب است بدان و بدانکه در حدیث ابی داؤد از انس آمده که محامست آن حضرت صلی الله
 علیه و آله و سلم در اخذ عین و کاهل بود و آمده است که آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم بر اسب خود یعنی و سوارها
 مبارک خود از شاة مسوم که در خیرش داده بودند محامست کرده و عمر گفت که من محامست بر اسب بی علت زهر کردم
 پس برت از من قوت حفظ تا آنکه تلقین کرده میشدم فائحه الکتاب را در نماز رواه زرین و در تعاصد گفته که طی
 از حدیث عمر ابن داسل از انس مرفوعاً آورده که محامست در فسره راس پورث نیسان است نجب کنسید از ان و
 خطیب گفته که ابن داسل سهم است بوضع و تحقیق محامست کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در یافغ یعنی در تارک
 سر خود او در دس که داشت و روایت کرده شده است که دس صلی الله علیه و آله و سلم محامست کرد بر اسب و گفتین خود و طین
 در محم کبیر از ابن مسر مرفوعاً آورده که محامست در سنانف است از جنون و جذام و برص و سوس و جمع این
 امادیت بصحت نرسیده و لهند استعاره نرسیده و الله اعلم و در باب احتکار احادیث بسیار نقل است در حدیث

نیسان از عمر

مسلم که من احکمر فهو خا ط چیزه صحیح نشده و آن را بعضی میگویند منسوخ است و بعضی حمل بر آن میکنند که چون در بازار
 باشد بابل آن مقام در منع و نهی از احتکار شد بدات عظیمه واقع شده طبرانی و بیقی از معاذ ابن جبل آورده که حضرت
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود ببنده است مکر اگر از زانی دهی تعالی زخار میزدن کرد و اگر گران
 آرد خوش شود و ابن ماجه از عمر آورده که الجالب زروق و المکر طعون و نیز آمده است که آرنده قط در بازار مثل
 مجاهد فی سبیل الله است و مکر مثل محدثی کتاب الله و احمد و ابن ماجه او عمر آورده که هر که احتکار کند بر مسلمان طعام
 را بگلا سازد او را خدا تعالی بجزام و افلاس و نیز آمده که هر که احتکار کند طعام را بر مسلمانان چهل روز تصدق کند
 آنرا قبول کرده نشود از و روایه ابن مساکر عن معاذ بن عمیر آورده که المکر طعون و امثال آن نیز آمده
 و در حدیث احمد و مسلم و ابی داؤد و ترمذی از ابن مسر آمده که لا یکر الا خا ط احتکار کند مگر خا ط یعنی گنایگار و در روایتی
 از مسلم و بیقی از عمر ابن عبد الله آمده که من احکمر فهو خا ط و شیخ مصنف غیب را بنویسید اصح میگوید و آنرا نیز
 میگوید که بعضی منسوخ گفته اند کاشکه آن احادیث را که ناسخ این حدیث اند ذکر میکرد و الله اعلم و تقدیر است احتکار
 بزبانکار بودن او بابل بلد و کتب فقیه مذکور است و نیز گفته اند که احتکار خریدن طلا است از بازار و اگر در ملک دس

از زراعت و مانند آن در آید احتکار نبود و در باب مسح الوجه بالیدین بعد الله ما حدیث صحیح نشده در جامع الاصول
 از حدیث ترمذی از امیر المؤمنین عمر آورده که گفت بود رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و لیکه بر میباشند دو دست
 خود را در دعا فرود نمی آورد تا آنکه مسح میکرد دهر دو دست و دس خود را خود را و ایضا و دیگر هر دو دست تا مسح میکرد
 و صاحب مشکوٰۃ از حدیث ابی داؤد از ابن عباس آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم سوال کنید
 خدا تعالی به بطون کفها دست خود و سوال نکسید او را به پشتها دست و چون فارغ شو مسح کنید به شامه
 خود و بهامه خود را و سیوطی در جمع الجوامع حدیث ترمذی را که نه کور شاة آورده گفته که ترمذی گفته است که این حدیث

نیسان از عمر

صحیح غریب است و از حاکم دستدرک نیز آورده و این حدیث را از عبد الغنی بن سعید در ایضاح الاشکال و از ابن ماجه
و از ابن عساکر و طبرانی و حاکم از ابن عباس و از ابن فضال و اولید بن عبد الله بن ابی اقیث نیز آورده و جوزی در حین
این را از سنن ابن ماجه و صحیح ابن حبان و صحیح مسند درک حاکم نیز آورده و از آنچه گفت شد معلوم شد که حکم بحدیث
صحت حدیث صحیح الوجه بالحدیث بعد الدعا درست نباشد مگر آنکه مراد عدم صحت او علی الاطلاق بود زیرا که گفته اند که آن
در صورت دعاست بر نفع بین نه مطلقاً چنانچه از سیاق احادیث نیز ظاهر میشود و الله اعلم و در باب مرگ ناگهانی

در بیان مرگ ناگهانی

بعضی صحیح شده و حدیث انما راحة المؤمن و اخذة اسف للكافر ثابت شده در جامع الاصول از حدیث ابی داؤد
از عبد الله بن خالد السلی از مردی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله
علیه و آله و سلم موت الفجأة اخذة اسف للكافر و رحمة للمؤمن مرگ ناگهانی گرفتن غضب است عرکافرا و رحمت است مر
مؤمن را و از عائشة نیز مانند این آورده و در مشکوٰۃ از عبید الله بن خالد آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه
و آله و سلم موت الفجأة اخذة الاسف رواه ابو داؤد و زیادت کرد بیقی در شعب الایمان و رزین در کتاب خود اخذة
اسف للكافر و رحمة للمؤمن و سیوطی در جمع الجوامع از حدیث احمد و بیقی از عائشة آورده که گفت موت الفجأة
اخذة اسف و نحاضی در مقاصد حسنه آورده موت الفجأة راحة للمؤمن و اسف علی الفاجر و گفته که روایت کرد این را
احمد از عائشة بسند صحیح و لفظ او اینست و اخذة اسف للكافر و گفته که درین باب حدیث از انس و ابن مسعود نیز آمده

در بیان ملامت

و در باب ملامت و فتن آنچه ذکر میکنند که امیر المؤمنین علی نیز سرگرفت و رحیل الشکر که بعد از سمعت رسول الله صلی الله
علیه و آله و سلم فی سفینه بنی فلان لیقاتنک علی و انت له ظالم ثابت شده و اهل حدیث تصحیح آن نکرده اند سیوطی
در جمع الجوامع از حدیث ابن عساکر از ابن عباس آورده که علی بن زبیر گفت سوگند میدهم ترا بخدا تو میدانی که بودم
من و تو در سفینه بنی فلان و یکدیگر میمانیم و ما صحبت میکردیم تا گاه بگذشت بر ما پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم
و فرمود که یاد دست میداری تو او را گفتیم چه بانی است چو دوست ندارم فرمود آنگاه باش هر آینه قتال میکند
و منه ترا و حال آنکه دوست ظالم است پس گفت زبیر یعنی بخدا یاد داری تو مرا چیزی که فراموش کرده بودم من پیش
داو زبیر و برگشت و از بیقی از ابوالاسود دلمی باین لفظ آورده که چون علی و اصحاب و سه از ظلمه و زبیر نزد یک آمدند
و صفحی اسف جنگ بهمیگر رسیدند علی بیرون آمد و دو سه سوار بود بر بغل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس یلوزد
و گفت بخوانید زبیر بن العوام را نزد من پس پیش آمد زبیر پس گفت علی یا زبیر سوگند میدهم ترا بخدا یاد داری آن روز
را که گذشت بر ما رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و مادر فلان جاسه بودیم پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه
و آله و سلم یا زبیر دوست میداری تو علی را و گفتی تو چو دوست ندارم این خال خود را و این عمام خود را و دو سه بر دین
من است پس از آن گفت یا علی دوست میداری زبیر را گفتیم یا رسول الله چو دوست ندارم این عمه خود را
و دو سه بر دین من است پس فرمود آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم یا زبیر ما و الله هر آینه قتال میکنی تو او را و
حال آنکه تو ظالمی پس گفت زبیر یعنی و الله تحقیق من فراموش کرده بودم این قضیه را از آن باز که شنیدم از رسول خدا
صلی الله علیه و آله و سلم و آن یاد آمد مرا بخدا سوگند مفرمانم کنم با تو این گفت و برگشت پس برسد پسر و سه و الله
ابن زبیر چه شد ترا اسف بر که بر اسف جنگ آمدی و اکنون بر میگردی گفت یاد دار مرا علی حدیث را که

شنیدہ بودم از رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمودہ بود کہ قتال میکنی با علی و حال آنکہ تو ظالمی اکنون قتال
 نکنم اورا پس گفت عبد اللہ بن الزبیر تو برائے قتال نیامده بودی بلکہ محبت اصلاح بین الناس برہ بودی
 آنکہ سے قتالے اصلاح دم ایکنار را گفت اکنون خود سوگند خوردم کہ قتال نکنم گفت عبد اللہ پس آزاد کن غلام خود را
 و بایت تا اصلاح دہی میان مردم پس آزاد کرد زبیر غلام خود را و ایستاد چون اختلاک کرد مردم سبکدگر سوار
 شد بر اسب خود و برقت و آورده اند کہ چون برقت در موضعے بنما و مشغول شد ابن جریر سوز کہ یکے از لشکر بان
 علی بود برقت و ہم در نماز سر اورا برید و نزد علی آمد و استیذان نمود حضرت امیر اورا اذن داد کہ نماز و گفت شنیدہ ام
 من از حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ من مود قاتل الزبیر فی النار و در روایتے آمده کہ ابن جریر سوز
 گفت بشارت باد ترا بقتل زبیر فرمود ترا نیز بشارت باد بدوزخ و نیز آورده اند کہ چون ابن جریر سوز آمد ہاویے شمشیر
 زبیر بود گفت علی این آن شمشیر است کہ بسیار دور کرد و از وجہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در باب ظہور آیت
 و در روایتے با کرتے کہ کشادہ بود صاحب این شمشیر از وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در باب ظہور آیت

در شہور و آنکہ مرویست کہ تکون فی رمضان ہدۃ و فی شوال ہمتہ الی غیر ذلک چیزے ثابت شدہ و مجموع ہا بل
 ست سعیم ابن ' و حاکم از ابی ہریرہ آورده کہ فرمود میباشد ہدۃ یعنی آوازے ہا کل از آسمان در ماہ رمضان
 کہ بیدار میکنند نام را و میترسانند بیدار را پس اذان ظاہر میشود و عصابہ در شوال پستری پیدا میشود و آوازے بہان
 و رزی القعدہ پستری سلب کردہ میشود و حاجیان در ذی الحجہ پستری دیدہ میشود و محارم در محرم پستری میباشد موت
 در صفر پستری تنازع میکنند قبائل در شہر ربیع بعد اذان عجب کل العجب از جمادی و وجب پستری چنان شود کہ ناقہ
 پالان کردہ شدہ بہتر باشد از دسکرہ کہ کم میکند ہزار را حاکم گفتہ است کہ اینجذبت غریب المتن است و ذہبی گفتہ کہ
 موضوع است و ابن جوزی آنرا در موضوعات آورده کذا ذکرہ ابی یطی و در سنن ترمذی شریعتے نیز مانند آن آورده
 و مثل آن سخن کردہ و اللہ اعلم و در باب ذم المولودین بعد المائۃ چیزے ثابت شدہ در سنن ترمذی شریعتے آورده
 لایولد بعد المائۃ مولود لہ فیہ عابجہ و گفتہ کہ احمد بن حنبل گفتہ کہ این حدیث صحیح نیست و ابن جوزی گفتہ کہ اگر کسی
 گوید کہ اسناد و سہ صحیح است گویم کہ در سہ عنقہ است پس احتمال دارد کہ یکے اذان شنیدہ باشد از نصیبت یا کذاب
 و نام اورا اسقاط کردہ و چگونہ صحیح باشد و حال آنکہ بسیارے از ائمہ و سادات زائیدہ شدہ اند بعد از اذان

و در باب ہفت پنجم بعد از صد و سہ سال و صد و شصت و دو سیت سال و سیصد سال واقع خواہد شد
 و ذمت آن قوم و مرج افراد و سرداران وقت مجموع باطل و مغتری ست و حدیث الفر بار ثلثہ قرآن فی جوف
 ظالم و مصحف فی بیت لا یقرانیہ و رجل صالح بین قوم سور باطل ست احادیث در خبر دادن حضرت رسول اللہ صلی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم از احوال امت و ظہور فتن و تغییر احوال دین و ملت و شیوع ظلم و بدعت علی المہوم و مخصوص احوال
 خواج و نبی امیہ و ترک و امثال ایشان و وصیت است بانفراد و تجرد و اختیار غفلت و ترک صحبت با خلق و فرار از
 فتن بسیار واقع شدہ و از حد احصا خارج گشتے کہ قدر شترک اذان و محل بعد متواتر توان گفت و بعد از آن در صحاح
 نیز آمدہ و اما اعدا و مخصوصہ کہ مصنف ذکر کردہ و احتمال دارد یا بصریح در احادیث مذکور باشد یا باعتبار تعیین وقت
 نظر بخلی معلوم شدہ باشد و اما حدیث الفر بار ثلثہ یعنی غربا در عالم سہ کس اندیکے قرآن در جوف ظالم کہ حق آن

در بیان ظہور آیت در شہور

در بیان ذم مولودین بعد صد سال

از اوقات

در بیان امور اکتساب از حدیث است
در بیان عزت و اعلیٰ از حدیث است

از تلاوت و جل بدن بجائی آورد و دیگر مصحف در خانه که خوانده نشود و دیگر مردی صالح در میان قوم بد این حدیث را
سیوطی از حدیث یلمی در سند الفردوس از ابی هریره آورده و گفته که غسب با چهار اند و مسجد در محله قوسه که در روست
نماز گذارند زیاده کرده و در تشریح اشرفیة از حدیث ابن حبان از ابی هریره آورده که چون سینه نشین و مائة شود هما
خیر غریب باشند در دنیا و گفته که دارقطنی گفته است که بلیه از حدیث از محمد ابن علی صورتیست و در باب طهور
آیات بعد از دویست سال چیزی ثابت نشده از ظهور آیات صخره و کسب قیامت خبر داده اند و اتفاقاً
در ان خارج از حد احصاست ولیکن در ظهور آن بعد از دویست سال بصحت رسیده و در تشریح اشرفیة آورده
که ابن جوزی گفته است که حدیث الآیات بعد المائتین که از ابی قتاده آمده است در اسناد و سبب است
و تعقب کرده شده است بانکه ابن ماجه آثار روایت کرده و حاکم تصحیح آن نموده است و لیکن ذمبی گفته که در روست
عن ابن عماره است و و سبب ضعیف است انتهی و در باب مذمت اولاد در آخر زمان که لان یربے احد کم جر و کلب
خبر که من ان یربى ولد او حدیث یکون المطر قیظا و الولد غیضا چیزیست ازین احادیث ثابت نشده در مقاصد حسنه
حدیث لان یربے احد کم را از حدیث یلمی از انس مرفوعاً آورده بزیراده ولدان صلبه یعنی زمانه برسد که تربیت
کردن کی از شما سنگ بچ را بهتر است مرا و از تربیت اولاد که از صلب و سبب باشند و در تشریح اشرفیة این لفظ آورده
لان یربے احد کم بعد ستین و مائة الحدیث و گفته که روایت کرد از حدیث را حکم بن مصعب از ابن عباس و آفت
و سبب حکم است و تعقب کرده شده است باین که ابو داؤد و ابن ماجه از و سبب روایت دارند و مرابن با طریقه دیگر
نیز هست که طبرانی بوس روایت کرده و لیکن ذمبی گفته که و سبب موضوع است و ابو نعیم و علی بن عبد الله نیز آورده و
ابن جوزی آنرا از و امیات شمرده و حاکم در تاریخ خود از انس آورده و در مستدرک نیز آورده مرفوعاً بلفظ از اقرب
الزمان کثیر لبس الطیالسته و کثرة التجارة تا آنکه گفته و لان یربے الرجل جررة الحدیث و لیکن تصحیف کرده و با جمله
از اطرق است و همه ضعیف و بعضی منجز بعضی چنانکه حدیث ضعیف خیر اولاد کم بعد اربع و خمسين و مائة الایات و
خیر نساکم بعد ستین و مائة العواقب از خرج الدیلمی و با جمله مضمون این اشارت است بسناد زین و اختیار و حدیث
و غریب در وی و هر چه در بیاب وارد شده است هر چند ضعیف باشد مثل خیر کم بن المائتین تصحیف الحازم
اشال آن معاصر و مؤید نیست و قد سبق و اما حدیث یکون المطر قیظا و الولد غیظا و یطبع قات و سکون تخمان
و طایع مجمر یعنی گریه سخت و غیظ بفتح غین مجمر سکون تخمانیه و طایع مجمر اندوه سخت تصور است که در آخر زمان
سبب عیش و عشرت و آسایش و راحت همه بوائست اندوه و محنت دشمن شوند چنانکه مطر حکم قیظا که در
و ولد موجب غیظ شود و در باب تحريم قرأت قرآن بالبحان و لغنی چیزیست ثابت شده بلکه بر خلاف آن در صحیح
دار دست و هو ان البنی صلے الله علیه و آله و سلم دخل کة یوم الفتح و هو لقرآ سورة الفتح و یرجع و قال الراوی لرحمة
آآ چون احادیث در نهی و ترهیب از قرأت قرآن بنیاد ترجیح آمده چنانکه طبرانی در معنی از حدیث آورده که گفت گفت
رسول خدا صلے الله علیه و آله و سلم بخوانید قرآن را بلحون عرب و اصوات ایشان و در در ایده خود را از لحون اهل آن
را اهل عشق و سر انجام است که باید بعد از من قوسه که ترجیح کنند قرآن را مثل ترجیح خدا و رسالت و نوح و
تیکذرد قرآن از خجراته ایشان و در تفسیر است دلهاست ایشان و دلهاست کسایک خوش میدارند کار ایشان را

در بیان تحريم قرأت قرآن بالبحان و لغنی

در بیان حدیث

و نیز در حدیث آمده است که از علامات قیامت است که گرفته شود قرآن را خرامیر و تقدیم کنند در نماز کعبه را یعنی
 بیامت نه اقرأ قوم و نه افضل ایشان را مگر بحجت بهمین که غنا کند ایشان را غنا کردنی و امثال آن اشارت کرد
 مصنف که در تحریم قرأت قرآن با همان و لغنی حدیثی بصحت برسد و تمامه این صحبت سابقاً در فصل عادت
 حضرت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم در قرأت قرآن گذشته است فتذکره در باب آنکه الاجماع حجت حدیثی
 صحیح شده در اثبات حجت اجماع تمسک آیات قرآنی است مثل قوله تعالی . و کذک جعلناکم امته وسطا لتکونوا
 شهداء علی الناس . و قوله سبحانه و تیج غیر سبیل المؤمنین الآتیه و قوله تعالی کنتم خیر امته اخرجت للناس الآتیه و
 احادیث نیز در نیاب آمده و مشهور از ان این دو حدیث است اول لا یجتمع امتی علی الضلالت و در جامع الاحوال
 از حدیث ابی داؤد از ابی مالک اشعری باین لفظ آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بتحقیق امان داد
 خدای تعالی شمارا از سه چیز کی که آنکه دعای بکنند بر شما پیغمبر شما تا پلک شود و غالب گردد اند اهل باطل را بر اهل حق و
 اجتماع نکنید بر ضلالت و از ترمذی از ابن عمر آورده که گفت گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم خدای تعالی
 جمع نمیکند امت مرا یا گفت امت محمد را بر ضلالت وید الله بر جماعت است و هر که بر افتد از جماعت برافتد
 بسوی آتش دوزخ و سیوطی از حدیث ضیاء مقدسی در شماره و ابن ابی عاصم لزانس آورده که خدای تعالی
 امان داد امت مرا ازین که اجتماع کنند بر ضلالت و از حدیث حسن از ابن جریر آورده که گفت رسول خدا صلی الله
 علیه وآله وسلم سوال کردم پروردگار خود را که جمع نکند امت مرا بر ضلالت پس داد و پروردگار این سوال را و در
 مقاصد حسنه میگوید که روایت کرد این حدیث را احمد در سنن خود و طبرانی در معجم کبیر و ابن ابی خنیسه در تاریخ خود
 ابی بصره غفاری بلفظ سالت ربی ان لا یجتمع امتی علی ضلالت فاعطیناها و طبرانی و ابن ابی عاصم از ابی مالک اشعری ان الله
 اجارکم من ثلاث و ذکر منها و ان لا یجتمع علی الضلالت و ابو نعیم در حلیه و حاکم در مستدرک و ابن مند و ضیاء در شماره
 از ابن عمر فرموده آورده ان الله لا یجتمع هذه الامم علی الضلالت ابد و ان ید الله مع الجماعة فاتبعوا السواد الاعظم
 فانه من شدت فی النار و همچنین است نزد ترمذی لیکن لفظ هذه الامم او امتی و روایت کرده ابن ماجه از انس مرفوعاً
 است من جمع نمیشود بر ضلالت و چون پسینید اختلاف را پس لازم گیرید بر خود سواد اعظم را و غیر این طریقی
 بسیار آورده و بالجمله این حدیث مشهور المتقن است و او را اسانید کثیره و شواهد متعدده است از فروع و غیر فروع
 اما فروع قول و صلی الله علیه وآله وسلم اتم شهداء الله فی الارض و از غیر فروع قول بن مسعود که گفت چون پرسیده شد
 کی از شما باید که نظر کند در کتاب الله پس اگر نیاید اثر نظر کند در سنت رسول الله و اگر نیاید در کتاب و سنت باید که
 نظر کند در چیز که اجتماع کرده اند مسلمانان بران و الا اجتماع کند امتی دیگر حدیث ماراه المسلمون حسنا فهو عند الله حسن
 این را نیز در مقاصد حسنه گفته که امام احمد در کتاب السننه روایت کرده از حدیث ابی وائل از ابن مسعود و در بعض
 روایات زیاده آمده و ماراه المسلمون قلیما فهو عند الله قبیح و همچنین روایت کرده برار و طیارسی و ابو نعیم و بهقی و تخفیتون
 آنست که این قول موقوف است بر ابن مسعود و الله اعلم و امام غزالی در اثبات اجماع بحدیث لا یزال طائفه
 من امتی علی الحق حتی تقوم الساعة نیز تمسک کرده و این حدیث را طرق متعدده است خارج از حد احصاء و اصل حدیثی است
 مضمونی و در بخاری و مسلم نیز بعضی الفاظ آمده و تحقیق این صحبت در اصول فقه تفصیل آمده است و در باب القیاس حجت

باید

در بیان حدیث

چیزے ثابت نشدہ دین باب نیز تمک کتاب مثل قولہ تعالیٰ فاعلمت سر وایا اولی الابصار ولبنت آن حضرت
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ در مواضع حدیدہ اجتہاد و قیاس از وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم صحابہ آمدہ تسکا کردہ اند چنانچہ
 در روایتی از ابی داؤد و از ام سلمہ آمدہ کہ گفت گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ حکم میکنم من میان شما اگر برائے
 خود در آنچه وحی کردہ شدہ است بر من پس ہر گاہ کہ حکم کنم مرا در آنچه بر من از حق برادر وی قطع میکنم برائے وی مگر قطع
 از آتش و در روایت مسلم آمدہ کہ فرمود میستم من بگر بشرا مانند شما چون امر کنم شمارا بچیزے از زراے خود میستم من مگر
 بشر و در روایت احمد آمدہ اخطے و اصیب و این در امور دنیاوی است دو قسوع این در قضیہ تابیر مثل است و عمدہ
 در نیاب حدیث معاذ بن جبل است کہ چون فرستاد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اورا بہ قضایے من فرمود
 بچہ حکم میکنی وقتیکہ عارض شود ترا حکمے گفت حکم میکنم بکتاب خداے غرض جل فرمود اگر نیابی در کتاب خدا گفت حکم
 میکنم بکتاب خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اگر نیابی در سنت رسول خدا گفت اجتہاد میکنم برائے و فکر خود
 و تقصیر میکنم در آن پس زرد آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بر سینہ وی و فرمود الحمد للہ الذی دفن رسول رسول
 لما یرضی بہ رسول اللہ رواہ الترمذی و ابو داؤد و الدارمی و در جامع الاصول از حدیث نسائی از عبد الرحمن بن زبیر آوردہ
 کہ گفت نبود مارا حکمے و فرمودم ما درین مقام پس از ان تقدیر کہ خداے غرض جل بر ما کہ رسیدیم ما بجائے کہ
 سے بیندیشا پس ہر کہ از شما عارض شود مرا ورا حکمے بعد ازین باید کہ حکم کند بانچہ در کتاب خداست و اگر بیاید اورا
 امرے کہ نیت در کتاب خدا باید کہ حکم کند بدانچہ حکم کردہ پیغمبر او صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اگر بیاید امرے کہ نیت
 در کتاب خدا و نہ حکم کردہ بدان پیغمبر وی و نہ حکم کردہ اند بدان صالحان باید کہ اجتہاد کند برائے و عقل خود و گوید کہ
 من پیغمبرم از حکم کردن زیرا کہ حلال ہن است و حرام ہن و میان حلال و حرام امورے اند مشتبہ میان آنها
 بگذر چیزے را کہ در شک اندازد ترا و بر و بان جانب کہ در شک بیندازد و از شریح آوردہ کہ نوشت بسوے او عمر
 ابن الخطاب کہ حکم کن بانچہ در کتاب خداست و اگر نباشد در کتاب خداے غرض جل حکم کن بانچہ سنت رسول است
 صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اگر نباشد نہ در کتاب خدا و نہ سنت رسول او حکم کن بانچہ حکم کردہ اند بدان صالحان و در
 روایت ابن ابی شیبہ و ابن جریر آمدہ نظر کن در آنچه اجتماع کردہ اند بران مردم و گیسر آرا و اگر نباشد ان حکم و آنچه
 حکم کردہ اند بدان صالحان اگر خواهی پیش رود اگر خواهی پس اونمی بینم پس آمدن را مگر بتبریرے تو و اسلام این قول
 عمر تا طرست در عدم وجوب قیاس بر تقدیر عدم وجود حکم در کتاب و سنت و اجماع و یچنین قول وی کہ ابو داؤد روایت کردہ
 کہ گفت بر منبر ایہا الناس نبود راے پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مگر صواب زیرا کہ حق تعالیٰ میجو داؤد را و نسبت از ما مگر
 ظن و تکلف دانا کہ مراد وی ازین اقوال رعایت احتیاط و احتیاس است درین باب و عدم جرأت و شتابانی در
 تشخیص و نہی از ان بدلیل احادیث دیگر کہ درین باب از وی بر روایت شریح و غیر وی آمدہ و در وی امر با اجتہاد
 و رائے کردہ و در روایتی آمدہ کہ بشریے نوشت کہ اگر نیابی در کتاب خدا و سنت رسول وے فاحکام اللہ ہے
 اختیار داری اگر خواهی مشاورت کن من اونمی بینم در مشاورت تو مرا مگر آنکہ مسلم دارم آنرا ذکرہ البیوطی فی جمع الجوامع
 و فی الحقیقہ عمل بقیاس حکم حالت مخمضہ دارد کہ بے ضرورت جرأت و تکلف بران نمیتوان کرد و اما بحدیثی کہ در شان مجتہد
 واقع شدہ و در صحیح بخاری و مسلم و سنن ابی داؤد آمدہ کہ اگر مجتہد صواب کند و او را در و اگر خطا کند یک امر استلال

در بیان حدیث او از حضرت علی رضی اللہ عنہما

بجسبت قیاس نتوان کرد زیرا که اجتهاد عام تر از قیاس است تا مل و تفکر کردن در کتاب و سنت و اقرار عمل
 و تاویل و تطبیق آن را بیکدیگر نیز اجتهاد گویند و قیاس یک قسم از اجتهاد است که تقدیر حکم اصل است بفرع بطلت و
 در احادیثی که واقع شده که اگر در کتاب و سنت و اجماع نیابنی عمل کن بر آن متعین است که قیاس است تقدیر و در باب
 از امامت عنی حدیثاً فاعرضوه علی کتاب اللہ فان وافقه فاقبلوه و الا فروده چیست ثابت شده و این حدیث
 از اوضاع موضوعات است بلکه خلاف این ثابت شده الا انی اوتیت القرآن و مثله معه و در حدیث دیگر صحیح آمده
 که یکی از شمارا باید که نیایم تمکین زده بر تمکین گاه و حدیثی از من بود رسالت پس و گوید که ما این علم را در
 و آن نمی یابیم چه در قرآن داده شده است و مثل آن با آن بهم این حدیث را که چون بشنوید شما از من حدیثی را
 عرض کنید آن را بر کتاب خدا اگر موافق باشد بقبول کنید آنرا و اگر نه رد کنید سیوطی از حدیث طبرانی
 و سمویه از ثوبان آورده باین لفظ اعرضوا حدیثی علی کتاب اللہ فان وافقه فمسی و اما قلته و نیز از طبرانی از ابن عمر
 آورده که گفت آن حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم پرسیده شد ندیدم از موسی پس بسیار گفتند از او زیاد و
 نقصان کردند تا آنکه کافر شدند و نزدیک است که فاش گردد از من احادیث پس هر چه بیاید شمارا از حدیث
 من بخوانید کتاب خدا را غر و بل و اندازد کنید بدان آنچه موافق کتاب اللہ است من گفته ام آنرا آنچه موافق نیست
 من گفته ام و در مقاصد حدیث این را زیاد کرده که پرسیده شده نصاری از صی پس بسیار گفتند دروس
 و زیاد و نقصان کردند تا آنکه کافر شدند و گفته که پرسیده شد شیخ ما یعنی شیخ ابن حجر عسقلانی از بخاری گفت
 این حدیث بطریق متعدده آمده و مخالفی نیست از مقال و آورده طرق او را بهی در کتاب مدخل انتهی و نیز سیوطی
 از ابن عسکر از علی آورده باین لفظ است کون علی رواة یروون الحدیث فاعرضوا علی القرآن فان وافقت
 القرآن فخذوها و الا فدعوها و در مختصر طیبی آورده که خطابی گفته این حدیث را زیاد کرده وضع کرده اند شیخ مصنف
 سیکوید که موضوع ترین موضوعات است یعنی ظاهراً است وضع او در غایت ظهور و از سیاق کلام و کلام
 قوم چنان ظاهر میشود که حکم بوضع این حدیث بحجت بطلان معنی و مخالفت اوست مرا حدیث صحیح را زیرا که
 در حدیث صحیح که روایت کرده آنرا ابو داؤد و دارمی و ابن ماجه از مقدم ابن معد کرب آمده که نسبه بود آنحضرت
 صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم الا انی اوتیت القرآن و مثله معه دانا و آگاه باشد که داده شد قرآن و مثل قرآن است
 باوے و مخالفت در بودن اوست و می که و ما یطلق عن الہو سے ان ہوا لا وحی یوسے یا در بودن او نسبت
 احکام و سبب ہدایت امام یا در کثرت و مؤید این معنی است آنچه در حدیث عریض بن ساریہ آمده است مثل
 قرآن است بلکه اکثر و نیز مخالفت است آنرا که در حدیث دیگر صحیح که روایت کرد آنرا احمد و ابو داؤد و ترمذی
 و ابن ماجه و بیقی آمده که یکی از شمارا باید که نیایم احادیث چنانچه مصنف ذکر کرد و اما بطلان معنی از جهت آنکه از پنج
 لازم می آید که ثابت نشود حکم از احکام شرعیہ اصلاً بحدیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و ثابت نشود
 هیچ حکم مگر کتاب اللہ و از ضروریات دین است که نہ اینچنین است اینست کلام قوم درین مقام و پرسیده تا مذکور
 که این منی برانست که معنی حدیث مذکور این باشد که عرض کنید بر کتاب اللہ اگر موافق باشد آنرا یعنی اگر یافته
 شود این حکم در قرآن قبول کنید و اگر یافت نشود رد کنید اما ظاہراً است که معنی اینست اگر موافق باشد

بج

قبول کنید والا یعنی اگر موافق نباشد بلکه مخالف باشد و کنید چنانکه در رساله مختصر طبعی در اصول حدیث روایت کرده فان واقفه ناقبده وان مخالفه فردده و برین وجه مخالفت احادیث مذکوره و بطلان معنی که اراده کرده اند لازم نیاید ولیکن این مشکل میشود که ترازی که در کتاب الله امری نباشد متعلق با نجه وارد شده است دروس حدیث لافیا و لا اثباتا پس موافقت و مخالفت بدان چگونه معلوم گردد مگر آنکه مراد هر دو موافقت بهمین بود که مخالف نبود و نیست مراد با نجه بعضی گفته اند که مراد موافقت کتاب الله است نصایب استنباطاً خصوصاً با عمراً چنانکه در قرآن مجید آمده است و انماکم الرسول فخذوه پس هر چه ثابت شده است از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و ماخذت از الله تعالی با قرآن قائل و در بعضی روایات آمده که اذ احدیتم عنی بحدیث یوافق الحق فصدقه و خذوا به حدیث به اولم احدیث فیمنه چون حدیث کرده شود شما بحدیثی که موافق حق است تصدیق کنید و اخذ کنید آنرا خواه در واقع از من باشد یا نباشد یعنی معیار صحت و صدق حدیث اینست که موافق حق باشد و شاید که بعضی گفتند قرآن نیز همین معنی اراده نموده باشد و در مقاصد حسنه میگویند که این را در اقطنی در افراد و عقبی در ضعیفا و ابو بصیر این بختری در جز و ثالث عفر از فوائده خود از ابی هریره مرفوعاً روایت کرده اند و این شدیداً بضعف و منکرست و عقبی گفته که این را اسنادی نیست که صحیح باشد انتهی و در نیز با شریعی گفته که صحیحی گفته که این حدیث را نیز زنادقه وضع کرده اند و در روایتی آمده که ماجار کم عنی من خیر قلته اولم افقه فانی اقول و انماکم من شرفانی لا اقول شرفاً اخرجه احمد و ابن ماجه و اخرج الخطیب اذ احدیتم عنی حدیثاً نکر و نه فکذا یو او اخرج احمد و ابی یوسف و ابی سعید الخدری حدیثی را که در حدیثی که این حدیث را معنی تعرفه فلو کم الحدیث انتهی و اینها همه را به تجویز و وضع حدیث برای ترغیب و ترهیب دارد همانا جماعه که آنرا تجویز میکنند این را وضع کرده اند برای ترویج موضوعات خود و باطله دارد و معیار صحت حدیث و عدم آن نزد علماء اسنادست نه حسب دیگر آنکه مخالف صریح شریعت متواتر باشد و آنچه خود اسناد صحیح نخواهد بود و الله اعلم

در باب تحلیل بنید هیچ حدیثی صحیح وارد نشده معنی بنید سابقاً معلوم شده است و حل بنید چون بخورد سخت نگردد و بعد اسکار نزد متفق علییه است میان ائمه مذاهب اربعه و اعتقاد حلیت آن از علامات سنت و جماعت و اشتیاقان و اما اگر سخت گردد و بعد اسکار برسد کشت برانند که حکم خمر دارد و قلیل کثیر و حرام است و نجس و نزد امام ابو حنیفه حرام است بعلت سکر چنانکه حکم سائر شراب غیر خمرست نزد ایشان اگر برای لهو و لعب نباشد و این باب را تفصیلاً است و فقها از انجا بایه طلبید و در ابتدا به اسلام حکم بجرمت بنید کرده بودند یا بجهت بقای از خمر در ظروف و مزج آن با نیا یا بجهت تشبه آن ظروف بطروف خمر یا بجهت قلع و جسم ماده و تشدید و مبالغه در آن تا آنکه استعمال آن قسم ظروف که در شرب خمر معتاد بود نیز حرام گشته بود هر مشروب که در آن بکنند و چون امر شریعت استقرار یافت و شرب خمر با لکلیه متروک شد امر با باحت بنید و وقوع یافت سیوطی از ضحاک می آرد که ذکر کرده شد نزد ابن مسعود و تحریم بنید پس گفت که شاید شربیم ما تحریم او را چنانکه شاید شدید شما و شاید شربیم ما تحلیل آنرا و یاد داشتیم ما آنرا و فراموش کردید شما رواه ابن جریر و از امیر المؤمنین عمر می آرد که گفت ما می نوشیم این بنید شدید ما قطع کنیم بوی چیز که در کما ماست از گوشتهای شتر تا ایندائند ما را و اگر در شک می اندازد شما را چیز که باید که مزج کنید با آب آنرا و امام ابی شیبه و از ابن عمر می آرد که مذکور شد نزد دو بنید خمر گفت

در بیان تحلیل بنید

در این باب بود

حرام نگردد میدان را رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم و لیکن در افتادند صحابہ و در جزا خیر پس منع نمیکرد ایشان را
از آن روایه ابن جریر و احادیث درین باب کثیر است و باجماعی از امتیاز و ظروف مخصوص بلکه احتمال آن ظروف
مطلقاً وقوع یافته بود در آخر خصیت و اباحت یافت و در مشکوٰۃ از حدیث ابوسلمه از بریده آورده که گفت گفت
آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم که نمی کرده بودم شمار از زیارت قبور اکنون بکنید زیارت را و نمی کرده بودم
نکاه پیش گوشت اصغیه زیاده بر سه روز اکنون نگاهدارید تا هر وقت که خوش آید شمارا و نمی کرده بودم از نمیدگر در مشک
اکنون بنوشیدم ظروف که خواصه و نوشید مسکر را نهی و امر باقیباز در مشک جهت آن بود که مشک آب را سرد
سبک و اند پس بنید دروس شدت نمی یابد آنچنان که در ظروف دیگر در بعض کتب فقط مذکور است که اگر بنید شکر او باید
هر چند که بیش از سه روز بود حرام است و اگر سه روز بگذرد و شدت نیابد در آنجا اختلاف است و در امتیاز براس
حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم احادیث صحیح آمده و در مشکوٰۃ از حدیث مسلم از انس آورده که گفت تحقیق نوشانیده ام
من رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم باین قصد که دارم همه اقسام مشروبات عمل و بنید و آب و شیر و از عالت
آورده که گفت بودیم باک بنید می انداختیم براس رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در مشک که می بستیم دهن آن را
در بالا و در آن مشک را در پی او بود در پالمین یعنی سوراخ که از راس آب توان خورد بنید می ساختیم براس و سه روز
و بنوشید شبا نگاه و می ساختیم شبا نگاه و بنوشید با ما و از ابن عباس آورده که ساخت همیشه بنید
براس آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم اول شب و بنوشید در وقت صبح آن روز و شبی که بعد از او
می آمد و فردا که آن روز و شب دیگر و فردا که دیگر تا وقت عصر که باقی میماند چیزی از آن بنوشانید خدام را یا امر
سبک و بر تختن آن استی غالباً شته پیدا میکردند آنکه مسکر میگشت و الا بنی خدام چون دادند بر او آن باشد
که اگر مسکر میشد میبخت و گرنه بنی خدام بنوشانید با دادن بنی خدام از جهت رخصت بود و در تختن از جهت احتیاط
و از جابر آورده که گفت بنید ساخته میشد براس رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم در مشک و اگر نمی یافتند مشک را
بنید می انداختند در ظرفی که از سنگ بود و از بریده آورده که گفت رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم نمی میکرد
من از ظروف و ظروف هیچ چیز را حلال و حرام نگرداندم هر مسکر حرام است و در روایتی نمی میکردم من از شراب
مگر در ظروف چرم اکنون بنوشیدان را در هر و عا غیر آنکه مسکر را بنوشید این احادیث همه در مشکوٰۃ از مسلم آورده و
از اصحاب سن نیز مانند آن آمده و با وجود آن عجب است از مصنف که گفته در تحلیل بنید هیچ حدیث صحیح وارد نشده
مگر آنکه مراد آن بود که در تحلیل او علی الاطلاق چیزی صحیح وارد نشده اما این را بچکس دعوی کرده و مذکور
نساخته فی آن براس چیست و الله اعلم و در باب انتفاع اهل عراق بعلم و نهی پاسبان در طلب علم و کون طلب

در بیان انتفاع اهل عراق بعلم

علم و عقوبت سلطان جابر بر صبیان و رعای فقر بر عیالان خبر صحیح شده اما در باب اهل عراق در تشریح اشرف
آورده العلم شجره صلها بکذا و فرعها بالمدينة و غصنها بالعراق و ثمرها بخراسان و در تمام اشام و گفته که روایت کرده
این حدیث را در امی و بیان کرده علت آنرا دروس است و مراد است سنا کیر و نیز آورده که شرف الناس
علماء اهل العراق و اقلهم انتفاعا به و گفته که ابن جوزی این حدیث را آورده و گفته که فی ترویج و محمودان ما نهی اهل عراق
و طلب علم هر روز از شراب احادیث آورده و لیکن در مطلق طاعت و امر خیر و تقصیر بعلم کی آنکه هر که پاسبان بر سر

رو در طاعت خداے غر و جبل در آید نسرل خود را و حال آنکه نیت بروے هیچ خطیہ کہ مطالبہ کند اور خداے تعالیٰ
 بدان و گفته کہ در اسناد و سبب است و مر این حدیث را طریقے دیگر نیز بہت حدیث دیگر چون مساحت کنیہ بخیر
 بروید تہی پایے زیر کہ حق تعالیٰ مضاعف میگرداند اجراء را بر متعل ظہیرانی این حدیث را آورده و در وے سلیمان است و
 سیوطی و یقینی اورا مقرر داشته اند و حکم موضع کرده و نیز آورده کہ فرمودے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر دادہ از جبرئیل
 کہ خدا تعالیٰ نظر میکند بسوے بندہ خود کہ میرو د تہی پایے و طلب خیر و در وے نیز سلیمان است و نیز آورده کہ کسی کہ
 برو و بسوے خیر تہی پایے گو یا کہ میرو و بر زمین بہشت و استغفار میکند برآے وے ملائکہ و تسبیح میکند اعضاے او این حدیث
 را ابن جوزی آورده و گفته کہ در اسناد وے مجاہیل اند و گفته کہ ابن جوزی گفته است کہ بعضی از طلبہ علم را دیدم کہ تہی پایے
 میفرستند در طلب علم از جنت عمل کردن باین احادیث موضوعہ کہ منزه است از وے شریعت زیرا کہ تہی پایے رفیق ایند
 میکند چشم را و پایے را و ممکن نیست با وے توفی و احترام از نجاسات و اگر بماند آن جماعت کہ این احادیث صحیح
 نیست و تہی پایے رفیق متضمن شہرت بجز دست ہرگز آزا کنند فلند و العلم والعلما را انتہی و اما تعلق در طلب علم ہم
 در تہی پایے شریعتی آر و کہ لیس من اخلاق المؤمن اطلاق الانی طلب العلم و میگوید کہ روایت کردہ این حدیث را ابن عدی
 فی الکامل و از معاذ و از ابی امامہ و از ابی ہریرہ بلفظ لا حسد و لا تعلق الانی طلب العلم و در ہر یکے ازین اسانید جامع اند
 مطعون و بقی نیز حدیث معاذ و ابی ہریرہ را روایت کردہ و تضعیف نمودہ و گفته کہ روایت کردہ شدہ است از وھب
 و ہب تضعیف اند و روایت کردہ است و علی ہر کہ است کند او از خود را نزد علما باشد روز قیامت بآن کسانیکہ تمکین
 کردہ است حق تعالیٰ قلوب ایشان را برآے تقوی از اصحاب من و یکی نیست و تعلق و تواضع کردہ اینچہ برآے حدیث
 یا طلب علم است و این حدیث نیز تضعیف و منکر است و اما از عقوبت معلمان جاہر بصبیان می آرد کہ معلم صبیان چون
 عدل نکند میان ایشان نوشته شود روز قیامت با ظالمان روایت کردہ این را ابن مردودہ و در وے مطعونانند و اینچہ
 معروف است آنست کہ این قول کجول شامی است و روایت کردہ ابن ابی الدنیا از قول حسن بصری و روایت کردہ
 ابن نجیب از قول مجاہد و موقوف بر ابن عباس نیز آورده و اسناد وے مشہور است و روایت کردہ از ابی امامہ مرفوعا کہ دو
 ترین مردم از خداے غر و علی روز قیامت دو کس اند یکے مردیت کہ مجالست میکند با مرد ہرچہ میگویند از ظلم و جور تصدق
 میکند ایشان را دیگر معلم صبیان کہ عدل و مواسات میکند میان ایشان و مراقبت میکند خدا را در تیم و در اسناد این حدیث
 مجہولانند و نیز آورده کہ بہترین مردم معلمانند کہ کم میکنند رحمت بر تیم و غلظت و شدت مینمایند بر مسکین و در اسناد وے
 سعید و سعد اند و سعد مشہور است در نجاریر کہ میگویند کہ روزے پسروے بروے گریبان آمد پسید کہ چہ شدہ کہ میگویی
 ای پسرم گفت معلم من زودہ است مرا گفت من جزاے زدن وے ویر امید ہم پس وضع کرد این حدیث را و گفت حدیث
 ظان الخ و آذرد عاے تقریر معلمان از حدیث انس می آرد کہ گفت رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم جمع شوم
 و بردارید دستہاے خود را پس جمع شدیم ما و بردارید دستہاے خود را پستہر گفت خداوند فقیر گردان معلمان را تا زود
 قرآن و غنی گردان معلمان را تا زود دین و در اسناد این نیز مجہولانند و ذہبی گفته است کہ شاید کہ این حدیث از وضع محمد ابن اؤد
 است و در مع معلمان و دعاے نیک بر ایشان نیز آورده کہ معلمان بہترین مردم اند ہر گاہ کہ کہنہ میشود ذکر یعنی قرآن نو میگردانند
 اورا و عطا کنند بر ایشان و اجارہ بگیرند تا بیرون نیارید ایشان را از ثواب و معلم چون گوید مرصی ابوبکر اسم اللہ الرحمن الرحیم

پس بگو صبی بسم الله الرحمن الرحيم نبوی صلی الله علیہ وسلم را و برکت مرادین اور او برکت معلم را از آتش و توح
 در اسناد انجیدیش جو باری است که تمهیدت بوضع و نیز آورده که آن حضرت فرمود صلے الله علیہ وآلہ وسلم خداوند ابیامرز
 مرسلان را و در زگردان عسکرات ایشان را و برکت ده در کسبهای ایشان و در بعضی طرق آمده که سایه کن ایشان از زیر
 سایه روزی که سایه نیست جز سایه تو زیرا که ایشان تعلیم میکنند کتاب ترا که منزلت تو بی گفته که افسترا کرده این را
 ابن فرحان و سیوطی گفته که این را شواهد است و الله اعلم و از عائشه فرمود آورده که فرمود آن حضرت صلے الله علیہ
 وآلہ وسلم سزاوارترین چیزے که گرفته شود بروے اجر کتاب الله است روایت کرد انجیدیش را ابن عدی فی الکامل
 دوے منکر است ازین طریق والا این حدیث در صحیح بخاری است که در رقیه بکتاب الله آمده و مراد از قصه است و از ابن عمر
 آورده که گفت نهی کرد رسول خدا صلے الله علیہ وآلہ وسلم از تعلیم و اذان با جرت و فرمود هر که بکند آنرا فعلیه لغت الله و الملائکة و
 الناس اجمعین و گفته که جز قانی انجیدیش را آورده و در اسناد دوے دو کس اندمتر و ک و در دوے انقطاع نیز است و تعجب

کرده شده است که اورا شواهد اند بعضی صحیح و بعضی حسن و در باب جویا بجان و ذم و مدح ایشان چیزی ثابت نشده
 هم در تفسیر اشیریه آورده که نخرج الدجال و مع سبعون الف حاکم و گفته اند که ابو الفتح از دوے این روایت کرده
 و در اسناد این ظلمات اند بعضها فوق بعض و نیز آورده که لاسثیر و الحاکمة و المصلین با حایجان و معلمان مشورت مکید
 که ناقص النقل اند و گفته که در اسناد این غلام طویل است و نیز آمده از طریق عبید الله بن یزید که حدیثی تعالی سلب
 کرده است عقلمای ایشان را و شرح کرده است برکت از کسبهای ایشان و گفته که آفت این حدیث بمیدان است
 دوے روایت میکند موضوعات را و بعضی گفته اند که آفت این احمد است و از دوے روایت کرده است و طی و در بعضی
 طرق و الحاکمین نیز زیادہ کرده و در اسناد دوے محمد نامی است که کذاب با هر نفس است و ابن النجار نیز روایت کرده و
 گفته که منکر است و از حدیث ابن عباس آورده که هر که در یاب از شمار زانے را که طلب کند حایجان علم را بگریزید و در
 روایتی آمده که ایشانند که بول کردند در کعبه و زردیدند بر میان مریم را و عماره یحیی را در راه پرسید از ایشان مریم و نمودند او را
 غیر راه راست ابن جوزی گفته که پوشیده نیست بر صبیان جاہل که این حدیث موضوع است و در تفسیر اشیریه گفته
 که لا تملنوا الحاکمة فان اول من حاک ابی آدم روایت کرده این را در امی از انس و در دوے سید ابن دقاق است و در
 میزان گفته که روایت کرده است و سے خبر منکر را و سیوطی گفته ظاهر آنست که آن بن خبرت و ابن حبان گفته که سید
 نقه است لیکن خطا میکند و غریبی آورد و در باب الشا و شعریه از عشاء و کبابه متن عرض با عطای شعرا و ذم تعبیر

در بیان دم و مدح جویا بجان

در بیان الشا و شعریه از عشاء

بے نقه و ذم مت علما که بر سلاطین روند چیزی ثابت نشده و در تفسیر اشیریه در الشا و شعریه از عشاء آورده که هر که بخواند حدیث
 شعرا بعد از عشاء خیر قبول کند خداے تعالی از دوے نماز انشب و گفته که روایت کرده این حدیث را عقیلی در اسناد دوے
 قرع است و دوے مضطرب الحدیث کثیر الخطاست و عاصم دوے مجهول است و تعجب کرده شده است با نکر روایت
 کرده است اورا احمد و قرع را نیز بعضی نقد میدارند و بعضی ضعیف و حامل کلام بعضی آنست که حدیث و سے در مرتبه حسن است و در
 کبابه متن عرض با عطای شعرا آورده که من را در بر والدیه فلیط الشرا هر که خواهد که نیکو کار باشد پدر و مادر خود باید که بدین شعر یعنی
 اگر ندیدم دشنام میکنند مادر و پدر را و چون بدیدم مدح میکنند ایشان را و چون باعث برین اوست این مدح و ذم منسوب
 خواهد شد بوسے و گفته که ابن جوزی این حدیث را آورده و گفته که در اسناد دوے ابیوسیم است و از طریق دیگر و طی نیز روایت کرده

۱۱۱

در دو ستمی است و در ذم تعبد بفقہ آورده که لاخیر فی قرآۃ الابد بر ولاعبادۃ الالفقہ و مجلس فقیہ خیر من عبادۃ
 ستین سنتہ و گفته که روایت کرده این حدیث را خطیب و متفق و منفرق و روایت کرده داری لیکن گفته خیر من
 عبادۃ سنتہ و در اسناد هر دو متر و کاند و نیز آورده که متعبد بفقہ همچو جار است در طاحونہ یعنی خرخراس گفته که
 روایت کرد این حدیث را ابو نعیم و صحیح نیست و تعجب کرده شد این که روایت کرده این انیم بن جلیبی و در غیب و در ذمت
 علما که بر سلاطین روند آورده که علما امنای پیبران اند بر بندگان مادام که مخالفت نکنند سلطان را و داخلت نکنند
 دنیا را و چون داخلت کنند دنیا را و مخالفت کنند سلطان را پس تحقیق خیانت کردند پیغمبران را و گفته که روایت
 کرد این حدیث را حاکم و در اسناد او سه متر و کست و مجهول و عسکری آنرا بسند ضعیف از امیر المؤمنین علی نیز آورده
 و ابو نعیم در حلیه از قول امام جعفر صادق نیز آورده و او را شواهد کثیره اند صحیح و حسن زیاده بر حمل حدیث پس این حدیث
 بمقتضای صناعت اهل حدیث حسن باشد انتهى و پوشیده نماز که در مع فضل علم عبادت و عالم بر عابد
 و ترغیب بر تحصیل علم و تعلم و تعلیم احادیث آمده خارج از حدیث و احصار و همین حدیث که فضل العالم علی العالم افضل
 علی او تا کم در نیاب کفایت است و در ذم علما سه سوره که عمل میکنند و آن را وسیله دنیا سازند و دین ابدی بفرود شده نیز
 احادیث بسیار آمده و آنکه در ذم مخالفت سلاطین آمده نیز از جهت همین خواهد بود چنانکه عطف بر داخلت دنیا و ال است
 بران و الا اگر بر سلاطین بروند و امر معروف کنند و ترویج دین نمایند و ممانعت نوزند و دین بدینا نرسد و شنند مذموم
 نبود بلکه اجر و ثواب آن اتم و اکمل است و احادیث صحیح در نیاب دارد کما لا یخفی و در باب مسامحت علما و زیارت
 ملائکه قبور علما را چیزی ثابت نشده در تنزیه اشرفیہ آورده که آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بانی هریره فرمود
 یا ایها هریره تعلیم کن مردم را قرآن را و تعلم کن آنرا پس بدستی و راستی که اگر بگیری تو و تو برین حال باشی زیارت میکنند
 ملائکه قبر ترا چنانکه زیارت کرده میشود بیت عتیق را یعنی کعبه معظمه و تسلیم کن مردم را سنت مرا اگر چه ناخوش دارند
 ایشان آنرا و اگر دوست داری که موقوف کرده نشوی تو بر صراط طرفه یعنی پس حدیث کن در دین خدا حدیثی بر آ
 و عقل خود و گفته که روایت کرده این حدیث را خطیب و در و ابویہام است و تعجب کرده شده است که این حدیث
 دیگر نیز است نزد ابو نعیم و اشعاع علم و در باب افتراق است بر بنقاد و دو فرقه چیزی ثابت نشده و اشعاع علم بالصواب
 در جامع الاصول از حدیث ابو داؤد و ترمذی از ابی هریره آورده که گفت گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تفرق
 کردند بود بر بنقاد و یک فرقه یا بنقاد و دو فرقه و نصاری نیز مثل آن و سر انجام است که متفرق شوند امت من بر بنقاد
 و سه فرقه و در روایتی از ترمذی آمده است که متفرق شدند نصاری بر بنقاد و سه فرقه یا بنقاد و دو فرقه الحدیث
 و از حدیث ابی داؤد آورده آورده که گفت ایستاد در ما بخله رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و فرمود انما و انما باشد
 که آنها که پیش از شما بودند از اهل کتاب متفرق شدند بر بنقاد و دولت و سر انجام است که متفرق شوند این امت
 بر بنقاد و سه و بنقاد و دو از ان در آتش و یک در بهشت و ہی الجماعه و زیاده کرده در روایتی که بیرون آیند از امت من
 اقوام که سلبت کند در ایشان اہوا چنانکه سربایت میکند کلب در صاحب خود که باقی نمی ماند از و سه رگے و نندے
 مگر اگر درمی آید در و سه و کلب لفتح لام علیے که از گزیدن سگ دیوانه پیدا شود و از ترمذی از عمر ابن العاص آورده که گفت
 رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم هر آینه بیاید بر امت من آنچه آمده بر بنی اسرائیل خدا و لعل با لعل تا آنکه اگر باشد

از ایشان کسیکه زنا کند با او خود طایفه باشد در امت من نیز کسیکه پیدا شود که بکند این شنیعه را و مفرق شد نه بنی اسرائیل
 بر مقتاد و دولت و مفرق شوند امت من بر مقتاد و سه ملت همه آنها در آتش روند مگر یک ملت گفتند کیت یا رسول الله
 آن یک ملت فرموده آنکه باشد بر آنچه من برانم و اصحاب من و در جمع الجوامع از حدیث ابن ماجه از عوف ابن مالک آورده که مفرق
 شدند بود بر مقتاد و یک فرقه پس یکی رحمت و مقتاد در بار و مفرق شدند نصاری بر مقتاد و دو فرقه مقتاد و یک در آتش
 و یکی در بهشت و سوگند بان خدا که بقای ذات محمد در دست قدرت اوست هر آنکه مفرق شوند امت من بر مقتاد و
 سه فرقه فرقه واحده در بهشت و مقتاد و دو در آتش و از ابن عدی از ابی هریره همین مقدار آورده که مفرق شدند بود
 بر مقتاد و یک فرقه و تفرق کردند نصاری بر مقتاد و دو فرقه و انفرق کنند امت من بر مقتاد و سه فرقه و حدیث طاووس
 از ابی داؤد و حدیث عمر و ابن العاص را از ترمذی نیز آورده و در مفاصل گفته که حدیث تفرق است بود او دو ترمذی و
 ابن ماجه از ابی هریره رفع کرده و ترمذی گفته که حدیث حسن صحیح باین لفظ که افترقت الیهود علی اعدی او
 اثنتین و سبعین فرقه و النصاری که یک و تفرق امتی علی ثلاث و سبعین فرقه کلمه فی النار الا واحدة قالوا
 من ہی یا رسول الله قال الذین هم علی ما انا علیه و اصحابی و گفته که مانند حدیث نزد ابن حبان و حاکم در صحیحین ایشان نسبت
 آمده و حاکم گفته که این حدیث کبیر است در اصول و تحقیق روایت کرده شده است از سعد بن ابی وقاص ابن عمرو عوف بن مالک
 قلت عن النس و جابر و ابی امامه و ابن عمر و ابن مسعود و علی و عمر و ابن عوف و عوف و ابی الدردار و سعید و وائل و انس و ابی سلمه
 این حدیثی است که طرق آن بسیار است و آنکه بصحت آن حکم کرده و نیز در جمیع طرق افتراق است بر مقتاد و سه فرقه آمده نه
 بر مقتاد و دو و الا در یک طریق که سیوطی از حدیث ابن ماجه از انس آورده که بنی اسرائیل مفرق شدند بر مقتاد و یک فرقه
 و امت من مفرق شوند بر مقتاد و دو فرقه همه در آتش مگر یکی و سی امامه در کتب دیگر از ابن ماجه نیز مقتاد و سه آمده چنانکه
 سیوطی هم از ابن ماجه از عوف ابن مالک همچنین آورده و لهذا مصنف حکم کرده که در باب افتراق است بر مقتاد و دو فرقه
 چیزی ثابت نشد یعنی آنچه ثابت شد و افتراق است بر مقتاد و سه فرقه است نه مقتاد و دو فرقه و در بعض نسخ متن
 بجای لفظ و سه واقع است اگر اینچنین است کلام مصنف محل سخن است چنانکه ثابت کردیم و الله اعلم اکنون بدانکه
 در شرح این حدیث گفته اند که مراد بامت است اجابت است یعنی آنها که اسلام آورده دعوت ایمان را از ان حضرت
 صلی الله علیه و آله و سلم اجابت نموده اند چه اضافت استی ظاهر درین معنی است نه امت دعوت چه دعوت و بهشت و
 صلی الله علیه و آله و سلم بر کافران است و بیشک تفرق کافران زیاده برین عدد است و مراد بلوغ باین عدد است
 و تواند که در وقت زیادت از ان نیز گردد و نیز مراد تفرق در اصول و عقائد است و الا در شروع و احکام فقهیه
 بیشتر از ان است و مراد بدخول نار و عذاب از ان محبت عقیده است نه عمل و الا بدخول فرقه ناجیه در بار عذاب عمل نیز
 جایز است و این فرق همه ال قبله اند و کفیر آنها مذہب اهل سنت و جماعت نه اگر چه کفر بر آنها لازم آمده و در نیکام
 مقال بسیار است و الله اعلم بحقیقه الحال و الیه المرجع و المالک و صلی الله علیه و آله و سلم و الیه المرجع و الیه
 انوار اول الشرح فی الامت و الضعیف المسکین عبد الحق بن سعید الدین تعلیق علی شرح الکتاب المستطاب الله اعلم بالصواب و الیه المرجع و الیه
 تم تسوید فی کتاب بین الصلواتین من یوم الاثنین الرابع و العشرون من شهر جمادى الاولى سنه ثمان مائة و الف و الف و الف و الف

تاریخ

بِسْمِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

بر مطبوعه باروم سنه ۱۹۰۳

خانه الطبع

إِيَّهَا السَّامِعُونَ فَاسْتَمِعُوا أَيُّهَا الْغَافِلُونَ فَإِنِّي بِهَا

ایہا الناس اندکے رو سے دل و گوش جان و چشم توجہ درکار است ملاحظہ رود کہ این چہ کتاب است و از کجاست فَانظُرُوا
کیف کان شرح مفہوم ذلک الکتاب لادیب فیہ ہمین کتب ہی باشند کہ ہدی للمتقین شان اینست
درینجا یک نکتہ باریک بیدہ دل دیدنی است کہ صفت آن متقین کہ بمقادہی للمتقین از چو کتب ہدایت سے پذیرند
لفظ و عبارت یقیناً یؤمنون بالقیب تعبیر و تخصیص میفرماید لاجرم بمعنی و تخصیص این لفظ خاص توان رسید کہ از لفظ
یؤمنون بالقیب کدام ارباب مراد توانند بود پس اگر از لفظ بالقیب ذات باری تعالی کبریاہ مراد گرفتہ آید کہ خدا
ناویدہ غائبانہ ایمان آورده اند درست نمی تواند نشست زیرا کہ بنا دیدنی چشم ظاہر ہمہ نوع بشر بالجماع از انبیا
و اولیا و اصفیا شریک اند کہ مثل حضرت موسی علیہ السلام بحواب آری لکن متراکی شنید این معانی چشم ظاہر دین
عالم ظاہر محال است کہ میفرماید وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ الخ پس درین عالم صورت
چنین صورت است کہ صورتش دیدن محال است بلکہ کلامش ہم بے پردہ نتوان شنید کہ گفتہ شدہ دانی بگوش
و چشم پر پردہ دادہ اند بگر چشم عبرت و بشنو گوش ہوش یعنی کہ پردہ آمدہ واجب گوش و چشم نہ گری
پوش و اگر بشنوی خوش بے پردہ دیدنش توان بل کلام ہم بے پردہ نشنودہ بودہ گوش معنی صبح و آواز
حجاب ہمین بود خود پردہ بیدہ و گوش است پردہ پوش پس است ظہیر دیدن او کار دین نیست
بگر بیدہ دل و گوش دلش نیوش لاجرم اگر از معنی یؤمنون بالقیب ہمین دیدن چشم ظاہر مراد گیرند تا نام نوع بشر
علی العموم در دیدنش شریک غالب بالاتفاق اندہج قائمہ تخصیص ازین لفظ یافتہ نشد و اگر معنی دیگر بیدہ
دل نگاہ کردہ شود پس چنانکہ بیدہ ظاہر دیدنش محال است ہمچنان بیدہ باطن دیدنش و غیبت او محال است
کہ گفتہ شدہ بہر جا بگری غیر از خدا نیست ولیکن دیدہ ادراک و نیست کیے جو یا کہ یارین کجا هست کیے گویا
کہ یارین کجا نیست درین مقام اگر بیدیش و مشاہدہ اش قائل باشم در کلہ شہادت شہادت باطل می شود
کہ ناویدہ را گواہی دادن و بشہادت بر خاستن شہادت باطل است کہ گفتہ شدہ ہر کہ اورا ندید در گ و پست
بشہادت بلاکہ باطل گوشت قول صاحب نظر بہین چہ نکوست کہ بچشمان دل بسین خردوست ہر چہ بینی
برا کہ نظر اوست و نیز از ہمین مقام است کہ تمہیس کردہ شدہ ہر چہ بود در جہان صفت پروردگار و جلوه
صانع بہین است در آشکار چشم کجا باشد ویدہ معنی بیارہ برگ درختان سبز در نظر ہوشیار ہر دو تے
ذکر است معرفت کردگار نہ یاب کہ در نصورت غیبت او محال است تا در نصورت از تخصیص لفظ یؤمنون
بالقیب چہ مراد تواند بود کہ آن حاضر و ناظر بگوید بہیچ حال غائب نمیتواند شد نسبت لفظ غیب بجانب چنان حاضر

و مناظر حکون صادق سے تو اندام کہ گفتہ شد ہوا اول ہوا آخر ہوا الظاہر ہوا الباطن کجا پیشے کہ من بینہم
افتاد است مشکلمہا پس ازینجا بیان سخن توان رسید و باید فهمید و سنجید و منہ غفلت از گوش دل باید کشید
و بجان دل فداے این نکتہ باید کرد و کمال اختیار بر خود باید بالید کہ این تشریح خاص بر ما مردم متاخرین است محمد صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم خاص است و حصہ ما و شماست کہ در غیبت حبیب او صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ناویدہ غائبانہ ایمان آوردہ ایم
پس حال از لفظ بالغیب غیبت حبیب او صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مراد توان دانست و این تشریح خاص بر ما مردم متاخرین
است آنہا کہ چشم دیدند و بجانہ جمال جان آراے آن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مشرف شدہ معجزات نمایان متواتر
دیدہ ایمان آوردند چہ کار کردید دیدہ دیدہ است کہ دیوانہ دیدار شدہ است و دل چہ دیدہ است کہ آدیدہ گرفتار شدہ است
آنہا کہ بیدہ ظاہر و دیدہ خود ظاہر کہ چہ کفر و نفاق و زریںد کہ مصداق آمدند کفون اقی یفکات اگر دیدند
و ما مردم کہ غائبانہ دیدہ دل دیدیم چنان غائبانہ بدو گردیدیم کہ مصداق یومنون بالغیب گردیدیم پس بدین معنی
این تخصیص لفظ یومنون بالغیب ملاحظہ رود کہ بر متاخرین است بچہ قوت صادق می آید و درست می نشیند کہ غائبانہ ایمان
آوردہ اند و اینقدر در ایمان کامل راسخ بودہ و تقویت دین محمدی از مجاہدات جانی و مالی و تائیدات روحانی و قلبی
و کتابی روز بروز قوتاً بعد قرن ترقیہا افزودہ اند و می افزایند کہ بلقب راسخون فی العلم لقب شدند کہ بعد
علم الہی علمائے کاملین است را در علم تاویلات کلام الہی تخصیص بخشیدہ می فرماید کہ لا یعلمون تاویلاً الا اللہ و
الراسخون فی العلم ازینجا است کہ العلماء و کلمہ لا للنبیاء آمدہ است کہ وراثت انبیاء خویشاوندہ علماء
و ازمان ایشانند و نیز ازینہن مقام توان دانست کہ واردست علماء ائمتی کا کلبیاء بیتی اشرا مثل امتحان معنی
این حدیث از شمس تبریز کہ یکے از درویشان علمائے باطنی این است ست پیمان در کتاب تذکرۃ الاولیاء دیدہ شد کہ بلفظ
فتم باذنی مردہ را از قبر زندہ بر آورد کہ علمائے شریعت ظاہر بر ذالہی نرسیدہ در مقام شریعت ظاہر پوست کشیدند کہ
حکایت و انجم تصویر مناسبت در کتاب مجالس العشاق دیدہ شد انجام داد ازینہم بیان نیست کہ ازینہم نمرہ متاخرین
مصداق یومنون بالغیب شارح و اتن این کتاب علیہا الرحمۃ بودہ اند کہ صفت و مرتبہ مصنف اتن این کتاب خود
شارح این کتاب در صفحہ سوم این کتاب بصریح نام بنام تہافت پشت افادہ می فرماید کہ بمقام فضئلنا ببعظکم علی بعض
نور علی نور توان گفت اکنون اندکے از مرتبہ شارح این کتاب کہ در زمرہ متاخرین بر تقدیم و سابقین سبقت
برودہ است توان شنید کہ ظہیر را حد بیان آن نیست بلکہ مشک است کہ خود بویدند کہ عطار گوید ازینجا است کہ در صفحہ دوم
و بیاجہ بہین کتاب بے اختیار کہ رحمت از زبان عبدالحق محقق دہلوی علیہ الرحمۃ کہ شارح این کتاب است بزبان خامہ
و ارقامہ بنا سیدہ کہ در مقام سیاس یزدی نہ معاذ اللہ در مقام تعمیلی خود دعایہ افادہ می فرماید کہ بعبارتہ توستش
درین مقام مناسب مقام نمود و رہی ہذا در سطر دوازدم صفحہ دوم این عبارت است کہ نظر بحقیقت و ازر و
انصاف تمامہ این طوائف را کہ حامل الوبیہ علم و زافع اعلام دین و حافظ اوضاع شریعت اند بر فراز درستی ثابت و
بر درگران کہ نعمت خواران مائدہ فضل و افادہ و ریزہ چینیان خوان احسان ایشانند شکر و امتنان و حق نعمت شناسی
لازم و باین حساب شہان استار و ولی نعمت پسینان باشند و پسینان را اعتراف بفضول و رعایت اویست ایشان
واجب اگرچہ تواند کہ بعضے پسینان با مر از نصب سبق و فرست از بعضے پیشینان در گذرند ذلک فصل اللہ یفکات

مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ اللَّهُمَّ يَا ذَا الْفَضْلِ الْعَظِيمِ نَسْأَلُكَ أَنْ تَحْقُقْنَا بِفَضْلِكَ وَرُكَبَ أَمِيمِ أَمَّا أَنْتَ الْغَزِيْرُ الْحَكِيمُ
 اتنی پس ازین فقره اخیر از لفظ اگر چه تواند تا آخر فقره واضح تر پدید است که میتواند شد تا متاخرین بر سابقین سبقت برند
 و بعد این فقره که طلب دعا از ان ذوالفضل اعظیم است آنهم همین است دعاست که یارب بتخصیص فضیلت بر پیشینان انحصار
 گردان مگانه ظاهر و باهر پس مرتبه سبقت و ترجیح و ترقی متاخرین بر تقدیم انهمین کتاب پدید است که باشد پیش
 ثانی بزاول کشف این نکته بملاحظه بالاستیجاب این کتاب بر دل صاحب دلان معنی فهم منکشف میشود که چه قدر
 احوط و تقریباتن را حضرت شایع علیه الرحمته اصلاح فرموده اند لاجرم این کتاب نتیجه قبول دعای حضرت شایع
 علیه الرحمته توان دانست که عبارت دعا و سوال بلفظ اللهم و لفظ نستئلك بالامر قوم است بختی بختی من کیشاء
 وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ پس چنانکه معرفت صانع از صنعت است همچنان قدر و مرتبه صنعت از صانع توان دانست
 لاجرم مرتبه این تصنیف از صنعت توان دید که از کجاست و مرتبه تجرد و توکل و تقوی و تدقیق و تحقیق مصنف از این تصنیف
 توان سنجید که از رعایت تحقیق و دقیقه نخبها بنام محقق دلموی نام بر آورده است رحمت الله علیه این یک کتاب که شسته نموده از
 خروار منجمه تصنیفات اوست کثر کتابی از دنیای و عبادات و الهیات و شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت
 و فقر و فنا و تصوف بوده باشد که در دسترس و استساکه و نماندنی از قول محقق علیه الرحمته نبوده است و آنچه جدا گانه
 تصانیف بسوطه فقر و فقر منتها بر جان متاخرین از باقیات صالحات خیر باقی و جاری و دوامی و ابدی است محتسج
 بیان نبوده است که عیان است پس اکنون بفرسخن توان رسید که از سلف تا خلف تقاضای طبعی جمیع صاحب طبعان
 طبع است که جوش طبیعت را بر کاغذ و قلم بر آورده تمام اوقات فرصت را بهین تالیفات و تصنیفات صرف میکنند
 که بازین یادگار و باقیات صالحات ابدی و دوامی و خیر جاری نفع رسان عالمیان نتواند بود حتی که ازین کتاب ابروت
 هم باهمی چیدانی و بے استعدادی و کم فرصتی و پریشانیها دستر با چون نامه خودم سپاه کنانیده اند پس مجموع
 تصنیفات و خامه فرسایشها که هر نفس بشر بقدر استعداد و معلومات خودش تقاضای قلبی و طبعی می باشد که گفتن چند
 شعریات عاشقانه مجازی دروغ و لغو محض شبها بر روز آورده و مصارف خطیر بقدر مقدر و خود با محض با میداد سخن
 صرف کرده صحبتها مشاء و مناشره گرم می کنند طیف که ارباب فضل و کمال ارباب علوم علوی عقلی و نقلی که بهین
 تصنیفات و تالیفات بسوطه غذای روح شان است آنها هر قدر که درین کار و بسط تصانیف مجاهدات بکار برند چه کار
 کردند که بقدر روح خود پرداختند از نیجاست که هزاران کتب بسوطه عبارات منعلق و دقیق و فتر با بوده اند که اکثری را
 از قایت بسط بجز مسوده اولی نوبت بصاف کردن مسوده و تکمیل تصنیف نرسیده است که عمر مصنف تکمیل رسیده و مسوده
 نا تمام ماند و از دیدن هم تصانیف آنها روح بر تن می لرزد که باین حجم بسط عمر طبعی مصنف چگونه مساعدت کرده باشد از نیجاست
 که صد تصانیف پیشینان ایگان و تلف شده باشند که هنوز کسی از نام آنها خبری نبوده باشد بگر نه خفته کن نیست که کسیت
 این جان باب آمد که برو کس نگریست باری با دست مصنفان سابق بر مستقیمان لاحق چندان ثابت نیست که بصنیافت روح خود
 بمضامین و عبارات منعلق دشوار فهم که لزان افاده هر عامی دشوار است عمر صرف کردند و اکثر نا تمام گذاشتند بل منتها بل مطیع
 بعضی بر جان ضلالت بلکه بر جان تمام مصنفان سابقین ابدی و دوامی باقی و جاری است که بمصابت کثیر و مجاهدات خطیر انهم نتوان
 اخلاق و تصانیف دقیق دشوار فهم را عبارات سلیس مطلب خیر عام فهم در آورده و بصرف کاف و روشنی و شرح و ترجمه و تبیح و تبیح و تبیح

و مصارف تصحیح کاپی و پرورش خود ظاهر که چه وقتها و مصارف بکار برده و چون کتب ایجاب بود که آن جبار از آن تعرض بازار
 و از بازار می کنند که بنا بر انفاع عام مراد بر اینهاست پیش از می فرود شد پس منت پذیرد بافاده عام و صورت بقای دوامی و خیر
 جاری ابدی و باقی بدولت مطیع است نه از تصانیف مصنفان که بدعت روح و هوای نفس خود است امر خود صرف کرده و خصوصاً
 حال بن مطیع او و اخبار ظاهر و پدید است که همین کتب بسوخته و بنیاد تفسیر و ترجمه و تفسیح و تفسیح چه مصارف خطیر بکار برده
 با نفع عام عرض بازار است و این خود معلوم است که بشرح و توضیح یک ورق اقل مرتبه کم از ده ورق صوت نمیشود و کیفیت آن چه استون
 بسوخته که نمونه آن یکی بین کتاب خاص است که خود مصنف شایع بعد طوالت و بسط تمام معترف بوده و عمر سیزده روز با اختصار اینها
 این کانی و وافی ندانسته بفرزند و بلند نور البصر خود که نور الحق نام است در صفحه چهارم مطر چهارم همین کتاب بدین عبارت وصیت می کند
 که در اگر قسم دوم که آیات مدب خفی است اقتصار کنند و به تخریج احادیث متن تعرض نمایند در خوانند و از اختصار و در کتابی آمد
 لطیف و مختصر اصل مقصود کانی و در بیان اثبات آن وانی و من وصیت میکنم فرزند عزیز نور دیده دانشمیش نور الحق را که در
 مانی و مقصود اولی من است که اگر وقت من تنگی آورد و فرصت آن نشود و صد می این کار کرد و این هم با صورت ۴ و با نسیه
 التوفیق استی پس از اینجا بدیده انصاف بخصیص این مطیع خاص او و اخبار توان رسید که بلا سبب الله و تصنیع التماس میرود که درین
 احیای لموات نامهاست مصنفان نامی همین مطیع او و اخبار خاص است که نظیر منافع مطیع کثرت با حیات نامهاست مصنفین انفاع
 و افاده عام بیشتر از اینجا است که بشرح و ترجمه و تفسیح و از عدل بفارسی و از فارسی به اردو و از اردو و نظیر و از تجاب ملاحظه رود که چه
 قدر وقت و مشقت و مجاهدات و دماغ سوزیها در کاری باشد پس مصارف این را ملاحظه رود چنین ارباب صاحبان
 فضائل و کمالات را خصوصاً در چنین زمانه قحط الکمال بهر سانیدن انصاف در کار است که چه مجاهدات و چه مصارف می خوا
 چنین کار را هم که مصنف این کتاب مدت عمر خود کانی ندانسته بفرزند و بلند خود وصیت می نویسد که از او هم ممکن نشد و درین
 چنان تکمیل رسید که اخبار وصیت بفرزند از جمله برای اقتصار و اختصار بود که صورت دست درین مطیع بشرح و بسط
 تمام با نسیه رسید و از یک نسخه هزاران کشید و برینم چنان فریاد کرد که مثل کتاب بسوخته مدارج النبوة که از همین مصنف خاص
 بشرح و ترجمه اردو عام فهم ترتیب داده از غایت بسط بدو جلد در آورده هزاران نسخه بطبع در آورده و وقف عام کرده که کتاب
 بیان نبوده است نام این کتاب که شرح مدارج النبوة در آورد دست منافع النبوة است پس
 انصاف در کار است که کاری که جرات مصنف کتاب با نصراش مساعت نکرد که نوبت وصیت بقید اختصار بفرزندش رسید
 از او هم با وجود وصیت پدری با اختصار صورت دست درین مطیع بدون وصیت بنیان طوالت و شرح و ترجمه الطباع و کثیر
 به تکمیل رسید پس ملاحظه رود که در مجموع کار نامها نظیر منافع مطیع است با منافع عام و احیای نام مصنفین تمام است لایزم درین تخصیص
 خاص شش و خاص بود این مطیع منافع بیان نبوده است خصوصاً در ترقیات و اشاعت و تفسیح و ترجمه و تفسیح و تفسیح و تفسیح و اشاعت
 و تسبیل و ارزانی کتب و نیات سلام این امض حیرت شامه الهی توان گفت که مانند باران رحمت بی حسابش همه جا رسیده پس
 این و تبه و اگر مطایع قلیل البصاعت را که نصیب است که همه جانها بر نفع خود است نه بر نفع عام و بقا و احیای نامهاست سابقین
 فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ كَذَا هَذَا مِنْ فَصْلِ رَبِّي يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

مکتبه نوریه رضویه کھر باہتمام محفوظ احمد ستادری

